

خافوا

فَالْفَتْحُ عَنْ الْمَلِكِ الْخَبِيرِ الْخَبِيرِ

نتیجہ غمی پہ صلیبی، بندگان کی داخل سنت و الجماعت اور ان کے
وہ الامد ہیبتا مائیں، مود و دیقت اور پوری حقیقت
انوسالہ و یہ تشریح کہ ایک اشوی کتابت

الحمد لله الذي جعل العلم نوراً يضيء القلب ويهدي السبيل

أخلاق المومنين والذين آمنوا بالعالمين

حنفی کفایت دینی کتب خانہ شافعی

کفایت اللہ اپنے صدیق

واٹس ایپ گروپ ٹیلی گرام چینل
اس گروپ میں کتابیں اہل السنۃ والجماعت، حنفی، شافعی، مالکی،
حنبل، دیوبند، علماء حق کے عقائد کے مطابق ہوں گی مختلف
زبانوں میں اسلامی کتابیں پشتو عربی اردو فارسی جیسے تفسیریں،
فتاویٰ درسی کتب خارجی کتب وغیرہ۔

کفایت اللہ اپنے صدیق
+923052488551
+923247442395
easypaisa
ہمارے ساتھ
ماکی

مکمل شده

من یرد الله به خيراً یفقهه فی الدین. [الحديث]

د پلچرخي په صلیبي زندان کې د اهل سنت والجماعت
د لامذهبو (ویکتوري اهل حدیثو، ماتیانو بریلویان او مودودیانو) دعقایدو او د مسائلو
په تشریح کې لیکل شوی کتاب

إحقاق الحق

في الدفع عن المذهب الحق

مؤلف

الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني الافغاني
کاتب: مولوي هدايت الله (بدر)

دریم توک

اهل السنة والجماعة العالمي

اهل السنة والجماعة العالمي

**اداري لخواد حضرت شيخ القران والحديث حضرت العلامة
ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني الافغاني چاپ شوي کتابونه:**

- ۱- احقاق الحق فی الدفع عن مذهب الحق (۵) جلد
- ۲- احسن التوضيح شرح مشکوة المصابيح (۱) جلد
- ۳- شرح عقد اللالی علی حاشیة الخیالی
- ۴- احسن الفرائد شرح شرح العقائد النسفی
- ۵- د رسول الله صلى الله عليه وسلم لمونخ د حنفي فقهی د تدوین مطابق
- ۶- احكام الغنیمت
- ۷- قواعد المناظره
- ۸- القول المفید فی اثبات التقليد.

**ان شاء الله تعالى چې اهل السنة والجماعة العالمي اداره به د حضرت شيخ صاحب
حفظه الله ټول تصنيفات او شروحات چاپ ته وړاندې کوي**

مسؤل: مولوي هدايت الله بدر

۰۳۴۸۴۳۱۹۵۴۱

۱۲، ۴، ۱۳۹۱ هـ

سهرگاه وه نرگس لیمه لایمه
 خاځکی خاځکی یی له سترگو خځیده
 ماویل ورته ای بنکلیه گلله ولی ژاری
 ده ویل راته چې ژوند می دی یوه خوله ځنځیده

د تراويځو د مسئلې تحقيق

[illegible]

کاتب: تلمیذ الشیخ، مولوی ہدایت اللہ ہمت بدر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نحمده ونصلي على رسوله الكريم.

أما بعد! الله ﷻ به خپل فضل او کرم سره درمضان المبارک میاشت ډیره دبرکت میاشت پیدا کړې ده. دامیاشت درو حانیت د عالم لپاره پسرلې دی، ددې میاشتې دبرکتونو داندازې لگول دانسان د طاقت څخه بهر دي، په دې مبارکه میاشت کې د نفلو ثواب د فرضو سره برابری. او د فرضو ثواب په اويا چنده دی.

له دې وجهې د الله ﷻ والا خلک ددې میاشتې هره دقیقه غنیمت گڼي او یوه لمحده هم نه ضائع کوي، د الله ﷻ والا خلک په دې میاشت کې ځانونه بڼه مصروف ساتي، اعتکافونه کوي، تلاوتونه کوي، دلکهنو په شمار درود شریف لولي، ټوله شپه نفلونه کوي او ددې میاشتې دبرکتونو څخه لمنې ډکوي او گټې کوي.

د روژې په میاشت کې در رسول الله ﷺ طرز العمل

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَّا، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ شَهْرُ رَمَضَانَ شَدَّ مِئْزَرَهُ، ثُمَّ لَمَّا نَأَتْ فِرَاشُهُ حَتَّى يُسَلِّمَ". (شعب الإيمان للبيهقي ج ۲، ص ۳۱۰).

ام المومنین سیده عایشه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فرمائي چې کله به درمضان میاشت راغله نور رسول الله ﷺ به د همت ملا وتړله او ترخوبه چې درمضان میاشت نه وه تیره شوې تر هغې پورې به یې بسترې ته تشریف نه راوړلو.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ رَمَضَانَ تَغَيَّرَ لَوْنُهُ، وَكَثُرَتْ صَلَاتُهُ، وَابْتَهَلَ فِي الدُّعَاءِ، وَأَشْفَقَ مِنْهُ". (شعب الإيمان للبيهقي، ج ۲، ص ۱۱۰).

حضرت عایشه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فرمائي چې کله به رمضان المبارک راغلونو در رسول الله ﷺ رنگ مبارک به بدل شو او ډیر نوافل به یې کول او په جړغوني غږ به یې دعا کوله او د الله ﷻ څخه به ډیره اړیدلو. رسول الله ﷺ به خصوصاً په اخري لسو ورځو کې ځان ډیر سترې کولو.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ الْعَشْرُ شَدَّ مِئْزَرَهُ، وَأَخْيَلَيْلَهُ، وَأَيَقَطَّ أَهْلَهُ» (بخاری، ج ۱، ص ۳۷۱/مسلم ج ۱، ص ۳۷۲).

حضرت عایشه رضی الله عنها فرمائی چې کله به درمضان اخري لس ورځې داخلې شوی نو د همت ملا به یې وتړله ټوله شپه به یې وینه تیروله او خپل اهل به یې هم راوینولو.

قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْتَهِدُ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ، مَا لَا يَجْتَهِدُ فِي غَيْرِهِ» (مسلم ج ۱ ص ۳۷۶).

حضرت عایشه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فرمائی چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ به په اخري لسو ورځو کې دومره کوشش کولو چې په نورو ورځو کې به یې هغومره نه کولو، دا په رمضان کې زمونږ د پیغمبر د عبادت حال وو. چې یو څه اثرات یې اوس هم د الله ﷻ والا په خلکو کې پیدا کېږي.

یو مصیبت

درمضان د میاشتې خیر او برکت د ابتدا، څخه تر دیره پورې جاري دی، لیکن په هندوستان باندې د برطانوي حکومت د راتللو سر د پېدې مبارکه میاشت کې یو مصیبت هم رابنکاره شوی دی. او هغه دا چې د برطانوي دورې پېداوار (غیر مقلدین) د شیطان نمایندګي کوي او ټوله درمضان میاشت په دې بیانونو کې تیروي چې په رمضان کې د غیر رمضان په نسبت ډیر عبادت کول بدعت دی، گناه ده، او په اخري لسو ورځو کې د نورو ورځو څخه دوه رکعت زیات لمونځ کول هم بدعت او حرام دی.

دوي ټوله درمضان میاشت د عبادت څخه په منع کولو کې تیروي. په زرګونو اشتهاارات او په سلګونو رسالې د دې عبادت په خلاف چاپوي، خپله خوب د قسمته د دې میاشتې د بزکتونو څخه محروم دي، نور خلک یې هم په دې بحثونو کې راګیر کړي دي او د حیرانتیا خبره خوداده چې دا هر څه د عمل بالحديث په نوم باندې کوي، دوي په ټوله میاشت کې اته رکعت تراویح او یو رکعت وتر کوي، د دې نهو رکعتونو په باره کې د دوي سره هیڅ حدیث نشته.

دوي وائي چې تراویح او تهجد یو لمونځ دی لکن نومونه یې دوه دي. [الحق الصریح ج ۵ ص ۴۰۵ باب قیام شهر رمضان]. حالانکه دوي په هیڅ حدیث کې دانه شي ثابتولی چې تراویح او تهجد و ته یې یو لمونځ ویلی وي او نه درمضان څخه علاوه په نورو یو ولسو میاشتو کې دغه لمونځ په دومره اهتمام سره کوي.

ای غیر مقلدینو !

(۱) تاسو یو ولس میاشتې، دې لمونځ ته نفل وائي: اړه د ولسمه میاشت کې ترینه سنت مؤکده جوړوئ.

(۲) یوولس میاشتی دالمونخ دشیپ په اخره حصه کې کوی اوپه دولسمه میاشت کې ورته دشیپ اوله حصه هم وخت گرزوی.

(۳) یوولس میاشتی وائی چې دالمونخ په کور کې بهتر دی. اوپه دولسمه میاشت کې یې په مسجد کې په جماعت افضل گهی.

(۴) یوولس میاشتی دي لمونخ ته تهجد وائی. اوپه دولسمه میاشت کې ورته تراویح وایي، ددې خلورو خبرو لپاره خلور حدیثونه پیش کړی او که نه یې شی پیش کولې نویا اقرار وکړی چې داتولې خبرې درسول الله ﷺ حدیث نه بلکې ستاسو حدیث النفس دی، ستاسو دعمل بالحدیث دعوه بالکل غلطه ده ځکه تاسو عاملین په حدیث النفس یی.

غیر مقلدینو! تاسو که دزړې په مقدار ایمان لرئ نورامخکې شی او دخپلې دعوی مطابق دقران او حدیث څخه دسنت مؤکده، بدعت، دحرام، دحدیث صحیح او حدیث ضعیف، جامع او مانع تعریف صراحة وبنائی. اودهغې څخه وروسته د نهو رکعتونو یغنی د اته رکعت تراویحو او دیو رکعت وترو لپاره صحیح حدیث پیش کړی او دشل رکعت تراویحو ضعف ثابت کړی.

فایده: پدې ځان پوه کړی چې د اهل سنت والجماعت او د غیر مقلدینو تر مینځ د تراویحو د رکعتونو په تعداد کې اختلاف ندی، بلکې دا اختلاف د تراویحو د منلو او د نه منلو دی، اهل سنت والجماعة تراویح مني او غیر مقلدین او روافض یې نه مني، پدې باندې دیو مثال په طریقه ځان پوه کړی چې مثلاً یو سړی وائی چې د ماخوستن مونخ درې رکعت دی او چې کله ترینه دلیل وغوښتلی شي، نو هغه په دلیل کې د ماښام د لمانځه په باره کې راغلي احادیث پیش کړي، بیا چې کله ورته وویل شي چې دا خود ماښام د مانځه احادیث دي، نو هغه وایي چې زه ماښام او ماخوستن یو مونخ گنم، نو هر سړی پوهیږي چې دا د ماښام د مونخ څخه انکار دی.

همدارنگه، غیر مقلدین وایي چې: تراویح اته رکعت دي او په دلیل کې د تهجد و حدیث پیش کوي او چې کله ورته وویل شي چې دا خود تهجد و حدیث دی، د تراویحو خو ندی، نو هغه وایي چې زه تراویح او تهجد یو مونخ گنم. نو دا هم د تراویحو څخه انکار دی، نو اهل سنت والجماعت تراویح مني او روافض او غیر مقلدین یې نه مني (لطیفه): زموږ د زمانې د غیر مقلدینو شیخ الكل امین الله

پشاورې د مشکوة د شرحې الحق الصریح ج ۵ / ص ۴۰۵ کې لیکي چې تراویح او تهجد یو شی دی او ددې څخه مخکې په باب صلوۃ اللیل ج ۵ / ص ۲۵۹ کې لیکي چې د تهجد و اقله اندازه دوه رکعت دي بلکې یو رکعت هم شته، نو تراویح یې یو رکعت ته راوړسولې ځکه چې تراویح یې عین تهجد کړل، او تهجد یې یو رکعت کړلو نو تراویح هم یو رکعت شوي، یو ورځ به دیو رکعت اعلان هم وکړي.

اول فصل

له غیر مقلدینو څخه یو څو پوښتنې

غیر مقلد و حید الزمان او نواب صدیق حسن خان وغیره غیر مقلدین د سمسیرې خوړلو ته حلال وائي او د منی خوړلو ته هم حلال وائي. (نزل الابرار (ج ۱ ص ۴۹) کنز الحقایق ص ۱۶ فقه محمدیه ج ۱ ص ۴۶) نو که کوم غیر مقلد لاندې سوالونه ته جواب را کړو د هر جواب په انعام کې به ورته دناشتې لپاره یو ورسته شوې سمسیره ورکړم او د هاضمې لپاره دې یو بوتل مني و خوري.

شرط دادی چې جواب به ددوي د دعوی مطابق وي، یعنې د قران او یاد حدیث صحیحه صریحه مرفوعه څخه به وي، ځکه دوي په ښکاره باندې وائي چې مونږ د قران او حدیث څخه بغیر بل هیڅ شی نه منو مونږ صرف او صرف محمدیان یو، مونږ نه ابو بکري یو، نه عمر یو، نه حفص یو او نه شافعی یو، زموږ به هر عمل باندې د نبی ﷺ مهر دی،

اهل حدیث کي دواصول اطیعوا الله والرسول

(۱) په احادیثو کې د فجر، ظهر، عصر، مغرب، عشاء، ضحی، تهجد، وتر، او د جمعې د لمونځونو نومونه شته دی لیکن په کوم ایت او یا په کوم حدیث صحیحه مرفوعه کې د کوم لمونځ نوم تراویح راغلی دی؟

(۲) ستاسو په معتمد کتاب (فتاوی علماء حدیث) کې یې لیکلي دي چې: د تراویح د لمونځ تعریف علماء وو. داسې لیکلی دی چې دا هغه لمونځ دی چې درمضان په شپو کې د ماخوستن څخه وروسته په جماعت باندې ادا کیږي. او ددې لمونځ لپاره یې د تراویح نوم ځکه ایښی دی چې خلک په دې لمونځ کې د څلور ورکعتونو څخه وروسته استراحت کوي او تراویح د ترویحه جمعه ده او ترویحه

یوځلې ارام کولو ته وائي. (فتاوی علماء حدیث، ج ٦ ص ٢٤١) او دده په تقلید کې د نن زمانې غیر مقلدین هم همداسې لیکي کما فی الحق الصریح ج ٥/ ص ٤٠٥].

دا تعریف او وجه د تسمیې په کوم ایت او حدیث مرفوعه کې راغلی ده؟ که په حدیث کې نه وي نو ددې اقوالو لیکونکي د امتیانو د تقلید له وجهې مشرکان دي او که نه؟

(٣) حضرت عایشه رضی الله عنها فرمائی چې رسول الله ﷺ به د شپې څلور رکعت له مونځ وکړو. ثم یروح واطال بیا به یې تر دیره پورې استراحت او وقفه کوله. (بهیقي، ج ٤ ص ٤٩٧).

امام بهیقي رحمه الله دی حدیث ته ضعیف ویلی دی لکن ټول امت دی له مونځ ته تراویح وائي، نو دی حدیث ته تلقی بالقبول حاصله ده. او د تلقی بالقبول له وجهې دا حدیث مقبول دی، لکن در رسول الله ﷺ دخولې څخه ددې له مونځ نوم ثابت کړی.

(٤) حضرت عمر رضی الله عنه به د څلور ورکعتو نوڅخه وروسته دومره ترویحه کوله چې سپرې به د غرسرته ختلی شو. (بهیقي ص ٤٩٧).

(٥) ستاسوپه معتمد کتاب (فتاوی علماء حدیث) کې لیکلې شوي دي چې، قیام درمضان د تراویحو له مونځ څخه عام دی ځکه چې د تراویحو په له مونځ کې جماعت هم شرط دی، یواځې یواځې د تراویحو له مونځ نه کیږي او په قیام درمضان کې جماعت شرط نه دی بلکې په جماعت یې هم کولی شئ او یواځې یواځې یې هم کولی شئ. فتاوی علماء حدیث، ج ٦ ص ٢٤٣).

(٦) همدارنگه یې په کرمانی رد کړی دی او لیکلي یې دي چې کرمانی فرمایلي دي چې د قیام درمضان څخه د تراویحو له مونځ مراد دی حالانکه دا یو عجیبه خبره ده. (فتاوی علماء حدیث، ج ٦ ص ٢٤٣).

(٧) همدارنگه یې لیکلي دي چې که د تراویحو له مونځ په اول وقت کې وکړې، نو صرف تراویح دي او که په اخر وقت کې یې وکړي نو د تهجد و قائم مقام گزیري. (فتاوی علماء حدیث، ج ٦ ص ٣٢٩).

(٨) همدارنگه یې لیکلي دي چې د تهجد و له مونځ ټول کال کیږي او تراویح خاص په رمضان کې کیږي. (ایضاً ص ٢٣٠)

(۹) همدارنگه یې لیکلي دي چې څوک د ماخوستن د لمونځ پسې د تراویحو لمونځ وکړي هغه د شپې په اخر کې تهجد هم کولی شي، ځکه چې د تهجد وخت د سهار څخه مخکې دی، د شپې په اول کې تهجد نه کیږي. (ایضاً ص ۳۳۱).

د پنځم نمبر څخه تر نهم نمبر پورې مسایلو لپاره یو یو حدیث پیش کړی او که نه یې شی پیش کولی نویاددي اقول لیکونکو ته د امتیانو د تقلید له وجهې مشرک وائي او که نه؟

(۱۰) په کوم ایت او یا حدیث کې راغلي دي چې یو ولس میاشتې دغې لمونځ ته تهجد او یوه میاشت ورته تراویح ووائي؟

(۱۱) په کوم ایت او یا حدیث کې راغلي دي چې تهجد او تراویح یو لمونځ دی؟
قیاسونه مه کوئ چې په خپله فتوی به در څخه شیطانان جوړ شي او د امتیانو اقوال مه پیش کوئ چې په خپله فتوی به در څخه د تقلید په وجه مشرکان جوړ شي.

(۱۲) په کوم ایت او یا حدیث کې راغلي دي چې دغه لمونځ یو ولس میاشتې نفل دی او یوه میاشت سنت مؤکد دی؟

(۱۳) په کوم ایت او یا حدیث کې راغلي دي چې یو ولس میاشتې ددې لمونځ وخت د شپې اخري حصه ده او یوه میاشت یې وخت د ماخوستن د لمانځه پسې فوراً دی؟

(۱۴) په کوم ایت او یا حدیث کې راغلي دي، چې یو ولس میاشتې د لمونځ یواځې او یوه میاشت یې په جماعت کوئ؟

(۱۵) په کوم ایت او یا حدیث کې راغلي دي چې یو ولس میاشتې په دې لمونځ کې د قران ختمول سنت نه ده او یوه میاشت په کې د قران ختمول سنت دي؟

(۱۶) یو سړي په ټول عمر کې صرف درې ورځې په جماعت باندې د تراویحو لمونځ کړی دی او نور یې نه دی کړی نو ایا داسې گناهگار دی او که نه دی؟ په کوم ایت یا حدیث کې ورته گناهگار ویل شوی دی؟ او یا په کوم ایت او یا حدیث کې ورته غیر گناهگار ویل شوی دی؟

(۱۷) یوسری دضحی، دتهجدو، اودتراویحولمونخ ته نفل وائي اوپه ټول عمر کې یې نه تهجد کړي دي اونه یې ددضحی لمونخ کړی دی اونه یې دتراویحولمونخ کړی دی، نوایا داسری گناهگار دی او که نه؟ که گناهگار وي نو خودوړې حد دی ورباندې؟

(۱۸) کومو محدثینو او فقهاوو چې دحدیثو او دفقهي په کتابونو کې دتهجد و، وترو، او دتراویحولپاره جدا جدا بابونه تړلي دي نوایا دا خلک منکرین دحدیثو دي او که نه دي؟

(۱۹) بعضي غیر مقلدین دا شرط لگوي چې خپله دحضرت عمر رضی الله عنه په شلور کعتونو کې شمول راوښایه نو سوال دادی چې دا شرط دکوم حدیث موافق دی؟ که یوسری دا شرط ولگوي چې خپله در رسول الله صلی الله علیه و آله اود حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه څخه پخپل لاس دقران جمع کول ثابت کړی او که نه زه دقران نه منم او یا یوسری وائي چې خپله دحضرت عثمان رضی الله عنه څخه دجمعې اول اذان ثابت کړی او که نه زه دا اذان نه منم، نوایا دا شرط لگول صحیح دي؟ جالانکې امام احمد رحمه الله جزماً فرمایي چې حضرت عمر رضی الله عنه دجماعت سره تراویح کولې او حضرت علي رضی الله عنه حضرت جابر رضی الله عنه او حضرت عبد الله رضی الله عنه هم په جماعت سره تراویح کولې. [المغني لابن قدامة صلوۃ التراویح او شوکاني ليکي چې: (الافضل صلوتها جماعة كما فعله عمر بن الخطاب والصحابة). [نیل الاوطار ج ۲/ ص ۲۹۵ ديو حدیث د بیان په اخر کې په اعلاء السنن کې داسې لیکل شوي دي چې: (وفيه تصريح بامر علي رضی الله عنه بعشرين ركعة واشعار بقيامه معهم لانه كان يوتر بهم فافهم). [اعلاء السنن ج ۷/ ص ۵۰].

(۲۰) ایاد حضرت عمر رضی الله عنه شمول په تراویحو کې، او پوره میاشت دسپې په اوله حصه کې تراویح کول. او پوره میاشت په مسجد کې تراویح کول، او پوره میاشت وتر په جماعت کول، او په تراویحو کې دټول قران لوستل، او یا اوریدل ثابت دي؟ او که نه ددې پریښودل هم پکار دي؟

(۲۱) غیر مقلد مولوي داود غزنوي اعلان کړی دی چې اته رکعت ته تراویح در رسول الله صلی الله علیه و آله سنت دي او پاتې دولس رکعت مستحب دي په دې باندې دټولو اختلافاتو خاتمه راځي. (فتاوی علماء حدیث، ج ۶ ص ۲۶۵)

(۲۲) دغیر مقلدینو په معتمد کتاب (فتاوی ستاریه) کې یې لیکلي دي چې داتور کعتو څخه زیاتې تراویح صحیح دي او باعث داجردی. (فتاوی ستاریه، ج ۳ ص ۱۹) نو (۲۱) او (۲۲) نمبر خبرې په کوم صحیح حدیث کې شته او که نه دابن همام دیو شاذ قول تقلید دی؟

(۲۳) دغير مقلدينوپه معتمد كتاب (فتاوى علماء حديث)، ج ۶ ص ۴۷ و ص ۸۸) كې دا حديث نبوى ليكل شوى دى چې (درمضان په مياشت كې نفلي عبادت دومره ثواب لري لكه په نورو مياشتو كې چې د فرضو ثومره ثواب دى).

نوايا دشلو ركعتو تراويحو كونكي ددې ثواب مستحق دى او كه نه دى ؟

(۲۴) څوك چې خلك ددې ثواب څخه منع كوي نو ايا دامنغ كونكي (مناع للخير.....) اود (أرايت الذى ينهى عبداً إذا صلى) مصداق دى او كه نه دى ؟

(۲۵) دغير مقلدينوپه معتمد كتاب (انوار المصاييح) كې يې ليكلي دي چې دشلو ركعتونو ترايحو كونكى به حضرت عمر رضي الله عنه څرنگه منع كړي وای دا څو څه معصيت او منكر كار نه دى. (انوار المصاييح ص ۲۲۶) بل ځاى كې ليكل شوي دي چې حضرت عمر رضي الله عنه په شلور كعتونو تراويحو انكار نه دى كړى او همدا داهل حديثو مذهب دى. (انوار المصاييح ص ۲۲۶).

ددې څخه معلومېږي چې ذنن سبا غير مقلدين چې دشلو ركعتو تراويحو په خلاف اشتهاړونه اورسالي ليكي، دوي اهل حديث نه دي، بلكې منكرين دصحابه وودى، غير مقلد مولوي محمد عثمان دهلوي ليكلي دي چې د مقلدينو يو غټ جماعت شل ركعت تراويح كوي، حالانكه شل ركعت تراويح بدعت شيعه دى. (رفع الاختلاف ص ۵۴) نوبعضې اهل حديثو شل ركعت تراويح ته مستحب وويلو او بعضو ورته بدعت شيعه وويلو.

نواى غير مقلدينو ! په ايت او په حديث كې دا فيصله راوبښايي چې داهل حديثوپه دې دوو ډلو كې كوم ډله دالله ﷻ او درسول الله ﷺ څخه منكره ده ؟

(۲۶) غير مقلد مولوى محمد عثمان دهلوي قياساً ليكلي دي چې يوسړى دماښام لمونځ څلور ركعت وکړي نو دڅلورو په ضمن كې اگر چې درې موجوده وي، خوييا هم دده دماښام لمونځ نه كيږي، همدا رنگه دشلوپه ضمن كې اگر چې اته ركعت موجود دي، لکن ييا هم دشلو ركعتونوپه ادا كولو سره اته ركعت مسنون نه ادا كيږي. (رفع الاختلاف ص ۵).

نو ای غیر مقلدینو! یا صریح حدیث پیش کری چہ دشلو پہ ضمن کپی اتہ نہ ادا کیڑی. او یا اقرار و کری چہ ستاسو ٲول مسلک ٲداسی شیطانہ قیاسونو باندی بناء دی.

نوٲ : دغه مولوی محمد عثمان دغیر مقلدینو ٲیرلوی عالم دی.

ٲہ اخبار محمدی ٲہلی کپی دده د علمی جواہرو ورقہ ٲاٲیدلی، دہ دغیر مقلدینو د محدث اعظم حافظ عبد اللہ روٲری سرہ یو خای درس ویلی وو. مولوی محمد عثمان ٲہ اخبار محمدی کپی د حافظ عبد اللہ روٲری ٲہ نوم یو ٲر انستی خط شایع کری وو، چہ ٲہ ہغی کپی ٲی حافظ عبد اللہ روٲری تہ لیکلی وو چہ تاسو ٲہ طالب علمی کپی ٲہ علت شنیع (علت مفعولیت) کپی مبتلا وی تاسو ہغہ عادت ٲریبسی دی او کہ اوس ہم باقی دی؟

قاعدہ د اے چہ ترخو ٲوری ٲہ تاسو کپی صوفیت باقی وی نو د امزہ بہ ہم نہ درخخہ ئی، لہذا مہربانی و کری د خدای ﷻ خخہ و ٲارشہ ددی صحیح جواب را کریہ اوددی کار خخہ توبہ ہم اوباسہ. (اخبار محمدی، ص ۱۵ کالم ۳، ۱۵ جولائی ۱۹۳۹م) حافظ صاحب کومہ توبہ نامہ ندہ شایع کری بلکہ اوریدل کیڑی چہ اخص تلامذہ ٲی ہم د استاد محترم ٲہ نقش قدم باندی روان دی. (مجموعۃ الرسائل ج ۱ ص ۱۸۶) لمحمد امین صفدر او کاروی رحمہ اللہ

(۲۷) یو خوکالہ مخکی فضیلت الشیخ عطیہ محمد سالم القاضي بالمحکمۃ الکبریٰ بالمدينة المنورة والمدرس فی المسجد النبوی) یوہ مستقلہ رسالہ لیکلی دہ ٲہ نامہ دہ (التراویح اکثر من الف عام فی مسجد النبوی ﷺ) دہغی خخہ د اثابتیڑی چہ خہ ٲاسہ زرو کالو کپی یوہ میاشت ہم داسی نہ دہ تیرہ شوی. چہ ٲہ مسجد نبوی کپی اتہ رکعتہ تراویح شوی وی.

ددی ٲدر د کپی تراوسہ ٲوری غیر مقلدینو ہیخ کوم اشتہار اورسالہ ونہ لیکلہ، چہ ٲہ مسجد نبوی ﷺ کپی ولہ دشل رکعتونو بدعت مسلسل جاری دی؟ غیر مقلدین ولہ ضرورت نہ محسوس وی چہ ٲہ مسجد نبوی کپی د بدعت ٲدر د کپی رسالہ لیکلی؟

(۲۸) ہمدارنگہ د جامعہ ام القری المکة المکرمة خخہ ہم یوہ رسالہ شایع شوی دہ ٲہ نامہ د (الہدی النبوی الصحیح فی صلوة التراویح) مؤلفہ الشیخ محمد علی (الصابونی الاستاذ بکلیۃ

الشريعة والدراسة الاسلامية جامعة ام القرى مكة المكرمة) په دې رساله کې هم د شلور کعتونو تائيد او د اتور کعتونو مخالفت دی. غیر مقلدين شل رکعت ته تراويح ته بدعت وايي او د بدعت په مقابل کې چې کيناستل گناه ده. او په دې گناه تراوسه پورې لاهذهبان گرفتار دي، ځکه چې دوي تراوسه پورې هيڅ اشتهار او رساله په مکه مکرمه کې د شلور کعتو په خلاف ونه ليکله.

(۲۹) په دې ملکونو کې چې کوم خلک شل رکعت ته تراويح ته سنت وائي نو دهغوی په خلاف تاسو په زرگونو اشتهارونه او رسالې ليکلي دي، ليکن کوم خلک چې شل رکعت ته تراويح ته بدعت وائي دهغوی په خلاف تاسو خورسالي او اشتهارونه چاپ کړل؟

(۳۰) غیر مقلدين پوره مياشت په مسجد کې تراويح کوي حالانکه داد غیر مقلدينو د اصولو مطابق محمدي طريقه نه ده. ځکه چې حضرت محمد ﷺ په اخري عشره کې د تراويح په دريمه شپه وفرمايل: (فَصَلُّوا أَيُّهَا النَّاسُ فِي بُيُوتِكُمْ، فَإِنْ أَفْضَلَ الصَّلَاةُ الصَّلَاةُ الْمَرْءُ فِي بَيْتِهِ إِلَّا الْمَكْتُوبَةُ) [باب صلوٰة الليل (بخاری، ج ۱ ص ۱۰۱ مسلم ج ۱ ص ۲۶۶). مشکوٰة باب قيام شهر رمضان د فصل اول. اول حديث].

ای خلکو! په کورونو کې لمونځونه وکړئ بيشکه چې د فرض لمونځ څخه علاوه نور لمونځونه په کور کې کول بهتر دي، که غیر مقلدين ځانونو ته محمدیان وائي نو ولې د محمد ﷺ په طريقه صرف په اخري عشره کې او صرف درې ورځې په جماعت باندې تراويح نه کوي؟

د جماعت مواظبت خود صحابه وو څخه ثابت دی، د محمد ﷺ څخه نه دی ثابت، غیر مقلدين که محمدیان وي نو د محمد ﷺ په طريقه دې په جماعت د تراويح لپاره مساجدو ته نه ځي، ترڅو چې خلک د دوی د شر څخه محفوظ وي او په ارام باندې درمضان د برکتونو څخه مستفيد شي.

دوهم فصل

د سنت تعريف او د تراويحو سنتوالی

الف: سنت د دين هغې بهترې معمولې او مروجې طريقې ته وائي چې در رسول الله ﷺ او يا د صحابه کرام ورضی الله عنهم څخه ثابته وي، علامه عبدالحی رحمہ الله په (تحفة الاخيار) کې د سنت مؤکده ډیر تعريفونه رانقل کړي دي او په هريوېې نقض کړی دی، په اخر کې يې چې کوم تعريف ته ترجيح

ورکړې (هغه دادی: (السُّنَّةُ الْمُؤَكَّدَةُ مَا وَاطَّبَ عَلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ أَوِ الْخُلَفَاءُ الرَّاشِدُونَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ) (مجموعه رسایل اللکهنوی ج ۴) / تحفة الاخيار ص ۳۲ / بعد القول الثاني والعشرون)

ددې دليل چې سنة الخلفاء هم سنت دی، در رسول الله ﷺ دا ارشاد دی چې: عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ مِنْ بَعْدِي عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ (رواه احمد، ج ۴ ص ۱۲۶ ابوداود ج ۲ ص ۲۷۹، ترمذی ج ۲، ص ۹۲، وابن ماجه ص ۵ مشکوة ج ۱ ص ۲۹ و ص ۳۰، موارد الظمان، ص ۵۶، حاکم، ج ۱، ص ۹۶ علامه ذهبی فرمائي چې په دې حديث کې علت نشته، معنی يې داده چې: په تاسو لازم دي چې زما او زما څخه دوو روسته راتلونکو خلفاء و طريقې خپلې کړئ او د جامو په غاښونو باندې يې کلکي ونیسئ.

(۱) په دې حديث کې د صحابه وو څخه دخليفه په لفظ تعبير شوی دی او خليفه د اصل په شان واجب الاتباع وي.

(۲) په دې حديث کې دلزوم لفظ هم ذکر شوی دی، چې د علی کلمه ده، نو د خلفاء راشدينو د حکم منل داسې لازم شولکه څرنگه چې در رسول الله ﷺ د حکم منل لازم دی.

(۳) علامه ظهیر احمد عثمانی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمائي چې: فان لفظ عليكم يدل على اللزوم وضعا، والمعطوف في حكم المنصوب عليه لغة فثبت به لزوم سنة الخلفاء كلزوم سنة الرسول فلا يصح التفرقة بينهما بالسنة والندب فان المنسوب لا يكون لازما. [اعلاء السنن، ج ۷ ص ۴۵] اود ستو حکم دادی چې مسلمان به د دې د ژوند ي ساتلو ممکن کوشش کوي که څوک يې بغير د عذر څخه پرېږدي نو هغه د ملامتې قابل دی.

د يو کار د سنت والي لپاره شرط دادی چې هغه به رايج وي او در رسول الله ﷺ او يا د صحابه کرامو عادت به وي مثلاً:

(۱) په ولاړه باندې متيازې کول در رسول الله ﷺ څخه ثابتې دي ليکن عادت مبارکه يې نه وو، بلکې عادت مبارکه يې په ناستي باندې متيازې کول وو، لدې وجهې سنت طريقه په ناستي باندې متيازې کول دي. که په ولاړه هم متيازې کول سنت شي نو بيا به ښځه څرنگه پدې سنت عمل کوي؟

(۲) رسول الله ﷺ کله يوه جامه هم اغوستی ده او کله يې دوه هم اغوستې دي، ليکن عادت مبارکه يې جامې وي لنګ، قميص او عمامه، لدې وجهې درې جامې سنت دي.

(۳) رسول الله ﷺ کله کله یو یو خُلی داودس اندامونه منخُلی دي او کله کله یې دوه دوه خُلی منخُلی دي لیکن عادت مبارکه یې درې درې خُلی منخُل وولدی و چې سنت طریقه درې درې خُلی منخُل دي .
(۴) در رسول الله ﷺ څخه دا ثابت ده چې داودس څخه وروسته یې خپله بي بي خکل کړی ده، لیکن عادت مبارکه یې په اودس کې غرغره کول وو، نو غرغره کول سنت دي او داودس څخه وروسته دبی بی بنکلول نه دی سنت .

(۵) په روژه کې دخپلې بی بی سره مباشرت په حدیث کې ثابت دی، لیکن عادت مبارکه یې نه وو، له دی وجهې سنت نه دی او پیشنمی کول عادت مبارکه وو، له دې وجهې پیشنمی کول سنت دی او کله چې دا امور سنت دي نو ددې امور وپریښودونکي ته هیڅوک هم تارک السنة نه وائي .

خلاصه دا چې در رسول الله ﷺ او د صحابه کرامو ﷺ عادت ته به سنت وایو، نو د تراویحو عباد بالفرض که مختلف هم رانقل کړی شي، نو په کوم عدد چې در رسول الله ﷺ یا د صحابه کرامو ﷺ مواظبت ثابت وي هغه عدد ته به سنت وایو .

غیر مقلدین وائي چې اته رکعت ته تراویح در رسول الله ﷺ سنت دي، لیکن ددوي پلار هم په اتور کعتونو در رسول الله ﷺ مواظبت ته شي ثابتولی . ځکه چې خپله ددوی علماء نذیر حسین دهلوي، وحید الزمان او ثناء الله امرتسری لیکي چې در رسول الله ﷺ څخه صرف درې شپې تراویح ثابتې دي نو مواظبت دکوم ځای څخه راغلو .

داولي در چې طالب العلم هم چې د غیر مقلدینو رسالې د تراویحوپه باره کې گوري نو دایقین یې نور هم قوي کیږي چې اته رکعت ته تراویح هیڅکله نبوی سنت نه دي . ځکه چې ټولو غیر مقلدینو د اتو رکعتونو تراویحو بنیاد حضرت عایشی رضی الله عنها په حدیث باندې ایښي دي حالانکه ددې حدیث د تراویحو سره هیڅ تعلق نشته لکه څرنگه به یې چې لږ وروسته تفصیل راشي، پاتې شود حضرت جابر ﷺ حدیث نواول خو هغه حدیث صحیح نه دی او نه حسن دی .

لامذهب حافظ عبدالمنان اسلحه ایښي ده اولیکلي یې دي چې یاد ساتئ چې در رسول الله ﷺ د تراویحو در کعتونو د تعداد مدار حضرت جابر ﷺ په حدیث باندې نه دی . (تعداد تراویح ص ۳۷) .

دوهم داچې سره دضعف څخه هم په دې حدیث کې د تراویح پوره تعداد نه دی ذکر شوی ځکه چې رسول الله ﷺ ټولې تراویح په جماعت باندې نه دي ادا کړي.

لکه څرنگه چې حضرت انس رضی الله عنه فرمایلي دي چې مونږ د رسول الله ﷺ سره تراویح کولې نور رسول الله ﷺ لمونځ مختصر وکړ او (داعتکاف) حجري ته لاړو. (فصلي صلوۃ لم یصلها عندنا) نویایې دومر د لمونځ وکړو چې زموږ سره یې نه وو کړی. (مسلم، ج ۱ ص ۳۵۲ باب النهي عن الوصال ۱ مسند احمد، ج ۳ ص ۱۹۳) / قیام اللیل ص ۱۵۴.

همدارنگه حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چې رسول الله ﷺ درمضان په میاشت کې لمونځ کولو، یو قوم راغلو او د رسول الله ﷺ سره په لمانځه کې شریک شو، بیا رسول الله ﷺ حجري مبارکې ته تشریف وپورې او لمونځ یې وکړو، بیا یې بهر تشریف راوړو او مختصر مختصر لمونځ یې وکړو. دسهار په وخت کې خلکو ورته وویل چې یا رسول الله ﷺ مونږ تاسو پسې د تراویحو لمونځ کولو تاسو به کله دننه تللی او کله به بېرته راوتلی، رسول الله ﷺ وفرمایل چې ستاسوله وجهې مې داسې وکړل. (رواه الطبرانی فی الاوسط و رجاله رجال الصحيح ۱ مجمع الزوائد، ج ۳ ص ۱۷۳). دامام احمد په روایت کې دي چې رسول الله ﷺ څو ځلې حجري ته تشریف وپورې او څو ځلې بهر ته راووتلو. (مسند احمد، ج ۳ ص ۱۰۳ و ص ۱۸۵).

ددې احادیثو څخه درناور څې په شان واضحېزي چې رسول الله ﷺ چې کله په جمع تراویح کړې دي نو ټولې یې په جماعت باندې نه دي کړي، بلکې څه یې په حجره کې کړې دي، نو د جابر رضی الله عنه حدیث، سره د دینه چې ضعیف دی، نه په کې د تراویح پوره تعداد ذکر شوی دی او نه په کې د مواظبت ذکر دی نو اته رکعت تراویح هیڅکله سنت نه دي.

ب: درمضان تراویح سنت دي: حضرت ابو سلمه رضی الله عنه دخپل پلار عبدالرحمن څخه روایت کوي چې رسول الله ﷺ درمضان د میاشتي ذکر و فرمایلو چې دا داسې میاشت ده چې: ان الله فرض علیکم صیام رمضان و سننت لکم قیامه الله ﷻ ددې روژه په تاسو فرض کړې ده او مادې قیام تاسو ته سنت گرزولی دی، نو څوک چې ددې میاشتي روژې ونیسي او په دې میاشت کې قیام وکړي، نو هغه د گناهونو څخه داسې پاکېږي لکه په کومه ورځ چې د مور څخه زیږېدلې وي. (ابن ماجه ص ۹۴ نسائي

ص ۳۰۸ ج ۱ باب ثواب من قام رمضان الخ / مسند احمد ج ۱ ص ۱۹۱ الاستذکار ج ۳ / ص ۶۴ باب الترتیب فی الصلوة فی رمضان].

امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ فرمائی چہ تراویح سنت دی، ددی پرینسودل جایزنہ دی. (کبیری ص ۴۰۰، شرح نقایہ ص ۱۰۴).

امام نووی الشافعی رحمہ اللہ فرمائی بنہ پوہ شئ چہ دتراویحو. دلمونخ پہ سنتوالی باندی دعلماو و اتفاق دی اودا شل رکعتہ دی: (کتاب الاذکار ص ۸۳). پہ الموسوعة الفقهية کې لیکي چہ: (اتَّفَقَ الْفُقَهَاءُ عَلَى سُنَّةِ صَلَاةِ التَّرَاوِيحِ، وَهِيَ عِنْدَ الْحَنَفِيَّةِ وَالْحَنَابِلَةِ وَبَعْضِ الْمَالِكِيَّةِ سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ، وَهِيَ سُنَّةٌ لِلرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ، وَهِيَ مِنْ أَعْلَامِ الدِّينِ الظَّاهِرَةِ). [الموسوعة الفقهية ج ۲۷ / ص ۱۳۶]. ((وَدَوَّى أَسَدُ بْنُ عَمْرٍو عَنْ أَبِي يُوسُفَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ التَّرَاوِيحِ وَمَا فَعَلَهُ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقَالَ: التَّرَاوِيحُ سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ)) الخ [الموسوعة الفقهية ج ۲۷ ص ۱۳۸]. بحوالہ فتح القدیر ج ۱ / ص ۳۳۳، والاختیار ج ۱ / ص ۶۸ [والمغنی ج ۲ / ص ۱۶۶، والمنتقى ج ۱ / ص ۲۰۷].

نو داهل سنت والجماعت پہ نیز شل رکعتہ تراویح سنت دی (درمختار، ج ۱ ص ۹۸، ہدایہ ص ۹۹ ج ۱ ص، شرح نقایہ، ج ۱ ص ۱۰۴) در رسول اللہ ﷺ پہ زمانہ کې شل رکعتہ وی. (مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۵ / ص ۲۲۳) وبہیقی، ج ۴۹۶۲] حضرت عمر او عثمان رضی اللہ عنہما پہ زمانہ کې شل رکعتہ وی. (کنز العمال، ج ۸ ص ۴۰۹) حضرت علی رضی اللہ عنہ پہ زمانہ کې شل رکعتہ وی. (بہیقی، ج ۲، ص ۴۹۶) پہ شلور کعتو تراویح باندی دتولو صحابہ و واجماع وہ (المغنی لابن قدامہ، ج ۲ ص ۱۶۷).

دامام ابو حنیفہ، امام شافعی، امام احمد، سفیان ثوری، عبد اللہ بن مبارک پہ اتفاق سرہ تراویح شل رکعتہ دی (مغنی، ج ۲ ص ۱۶۷) فتاوی قاضی خان (ج ۱ ص ۱۱۲) ترمذی ج ۱، ص ۱۶۶. پہ الموسوعة الفقهية کې لیکي چہ: فَذَهَبَ جُمْهُورُ الْفُقَهَاءِ - مِنَ الْحَنَفِيَّةِ، وَالشَّافِعِيَّةِ، وَالْحَنَابِلَةِ، وَبَعْضُ الْمَالِكِيَّةِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ - إِلَى أَنَّ التَّرَاوِيحَ عَشْرُونَ رَكْعَةً [الموسوعة ج ۱ / ص ۱۴۱]. بحوالہ بدايع الصنائع / ص ۲۸۸. بیا مخکي لیکي چہ: (عَلَيْهِ عَمَلُ النَّاسِ شَرْقًا وَغَرْبًا). [الموسوعة ج ۲۷ / ص ۱۴۱]. بحوالہ رد المحتار ج ۱ / ص ۴۷۴. بیا مخکي لیکي چہ: وَقَالَ عَلِيُّ السَّنْهُورِيُّ: هُوَ الَّذِي عَلَيْهِ عَمَلُ النَّاسِ وَاسْتَمَرَّ إِلَى زَمَانِنَا فِي سَائِرِ الْأَمْصَارِ. [بحوالہ

شرح الزرقانی ج ۱ / ص ۲۸۴. بیا مخکې لیکي چې: (وقال الحنابلة: وهذا في مظنة الشهرة بمحضرة الصحابة فكان إجماعاً. إبحواله كشاف القناع ج ۱ / ص ۴۲۵. همدارنگه لیکي چې: وقال الدُّسُوقِيُّ رحمه الله تعالى عليه وغيره: كَانَ عَلَيْهِ عَمَلُ الصَّحَابَةِ وَالتَّابِعِينَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى). [الموسوعة الفقهية ج ۲۷ ص ۱۴۱]. عدد ركعات التراويح ابن عبد البر رحمه الله فرمايي چې: (وَهُوَ قَوْلُ جُمْهُورِ الْعُلَمَاءِ بِهِ قَالَ الْكُوفِيُّونَ وَالشَّافِعِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَأَكْثَرُ الْفُقَهَاءِ وَهُوَ الصَّحِيحُ عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رضي الله عنه مِنْ غَيْرِ خِلَافٍ مِنَ الصَّحَابَةِ رضي الله عنهم). [الاستذكار ج ۲ / ص ۷۰]. باب ما جاء في قيام رمضان].

ضروري تنبيه

د خلفاء اربعه وو طريقي دامت لپاره در رسول الله ﷺ د طريقوپه شان سنت دي: حضرت عرباض بن ساريه رضي الله عنه فرمائي چې: صَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْفَجْرَ... فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمُهْدِيِّينَ، وَعَضُّوا عَلَيْهَا بِالتَّوَاجِدِ، وَإِيَّاكُمْ وَمُحَدَّثَاتِ الْأُمُورِ، فَإِنَّ كُلَّ مُحَدَّثَةٍ بِدْعَةٌ، وَإِنَّ كُلَّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ». [رواه احمد (ج ۴، ص ۱۲۶) وابوداود (ج ۲، ص ۲۷۹) والترمذي (ج ۲، ص ۹۲) وابن ماجه (ج ۱، ص ۵) ومشكوة (ج ۱، ص ۲۹، ص ۳۰) علامه ذهبي رحمته الله ددې حديث په باره كې فرمائي چې دا حديث صحيح دي، تلخيص المستدرک (ج ۱، ص ۹۶).

(۱) په دې حديث كې ددې خلورو صحابه ورضى الله عنهم شخصه په خلفاؤ باندي تعبير شوى دى، او د اظاهره ده چې خليفه د اصل په شان واجب الاتباع وي.

(۲) په دې حديث كې د على كلمه راغلې ده چې وضعا دلزوم لپاره ده، يعنې د خلفاء ووسنت داسې لازم دى لكه در رسول الله ﷺ سنت چې څرنگه لازم دي. علامه ابن الهمام فرمائي چې (فهى للايجاب حقيقة). اصول فقه (ص ۲۰۳).

علامه صدر الشريعة فرمائي چې (على للاستعلاء ويراد به الوجوب في علي دين لان الدين يعلوه ويركبه) (التوضيح مع التلويح (ص ۲۶۷) او مولنا ظفر احمد عثمانى (رحمه الله) فرمائي چې: فان لفظ عليكم يدل على اللزوم وضعا، والمعطوف في حكم المعطوف عليه لغة، فثبت به لزوم سنة

الخلفاء كلزوم سنة الرسول ﷺ فلا يصح التفرقة بينهما بالسنية والندب فان المندوب لا يكون لازما. (اعلاء السنن، ج ۷ ص ۴۵)

(۳) په دې حديث کې د سنت لفظ دخلفاوو ﷺ طرفته مضاف شو، داهم د دې قرينه ده چې دخلفاوو طريقې لازمي دي، ځکه چې دنورو صحابه وو طريقې هم د (ما أنا عليه وأصحابي) مطابق ماموريه اومستحبي دي، نو که دخلفاوو طريقو ته هم همدغه مرتبه ورکول شي نو بيا د تخصيص څه فايده شوه؟

(۴) په دې حديث کې خلفاء و ته راشدين ويلی شوي دي اودا ظاهره ده چې درشد اتباع لازمه ده اودرشد مقابل گمراهي ده او ځان ساتل ترينه ضروري دي.

(۵) دراشدين څخه وروسته مهديين ويلی شوي دي، اودهدايت يافته وومخالفت هم گمراهي ده.

(۶) وروسته رسول الله ﷺ امرکوي چې: (تمسکوا بها) يعنې په خپل اختيار او کسب سره دخلفاء ووسنت کلک ونيسئ. دتمسک لفظ دتفعل دباب څخه دی، چې په تکلف دلالت کوي، يعنې په غير شعوري طريقه نه، بلکه په کسب، اختيار او شعوري طريقه باندې دخلفاء وپه سنتو باندې منگولې ولگوئ.

(۷) بيبيي تاکيدا وفرمايلو چې (وعضوا عليها بالنواجذ) يعنې د جامو په غاښونو يې کلک ونيسئ.

(۸) په دې حديث کې صراحة راغلي دي چې دا اختلاف په وخت کې دخلفاء وورضى الله عنهم طريقې دخپل ژوند لپاره معيار وگرزوئ.

(۹) په دې حديث کې دا واضحه شوی ده، چې دخلفاء وورضى الله عنهم د طريقو څخه چې کوم کارونه مخالف دي هغه بدعت دی او فرمائي چې دداسې بدعاتو څخه په سختۍ باندې ځانونه وساتئ.

(۱۰) اوبيايې صرف په بدعت اکتفاء ونکړه ددې لپاره چې څوک د بدعت حسنة تاويل په کې ونکړي، بلکه دضلالت په لفظيې داپوره ښکاره کړه چې دخلفاء وودستوپه مقابل کې چې هرکاري هغه گمراهي ده او ځان هلاکول اود جهنم کندی ته غورزول دي.

دریم فصل

دشل رکعتہ تراویحو احادیث

(۱) عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہما «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ عِشْرِينَ رُكْعَةً وَالْوُتْرَ» (بَابُ كَمْ يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ مِنْ رُكْعَةٍ؟) (مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۵ ص ۲۲۵ حدیث نمبر ۷۷۷۴) قلت سندہ حسن وتلقته الامه بالقبول فهو صحيح . بيهقي ج ۲، ص ۴۹۶).

حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چي رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ پہ رمضان کي شل رکعتہ تراویح او وتر کول . دا حدیث دسند پہ اعتبار حسن دی او دامت عملي تائید ورتہ حاصل دی، لہ دی وجہي ددی حدیث متن بالکل صحیح دی .

اعتراض: غیر مقلدین ددی حدیث پہ سند باندی اعتراض کوي چي ددی حدیث پہ سند کي ابراہیم بن عثمان ابو شیبہ سخت ضعیف دی .

اول جواب: پہ اسلام کي د عملي مسایلو اصل دارو مدار دامت پہ تعامل باندی دی، پہ کوم حدیث باندی چي پہ امت کي بلا نکیرہ عمل جاری وي د هغی حدیث پہ سند باندی بحث تہ ضرورت نہ وي . او پہ کوم حدیث باندی چي تول امت عمل پریبني وي د هغه حدیث سند کہ هر ثومره قوي وي، لکن بیابہ ہم هغه حدیث تہ معلول ویلی شي (الرد علی سیرالاوزاعی ص ۳۱) پہ نور الانوار کي پہ دی تصریح شوې دہ چي کوم خبر واحد تہ چي تلقی بالقبول حاصله وي د هغی حدیث پہ سند باندی بحث تہ ضرورت نشته .

دالمعجم الضغیر للطبرانی پہ اخر کي دص ۱۷۷ خخه تر ص ۱۹۹ پوري پہ دی اصولو مستقلہ رسالہ لیکل شوی ددہ پہ نوم د (التحفة المرضیة فی حل بعض مشکلات الحدیثیہ) چي پہ هغی کي دامام شافعی، امام بخاری، امام ترمذی، علامہ سیوطی او علامہ سخاوی رحمہم اللہ وغیرہ پہ حوالہ باندی دا خبرہ واضحہ شوی دہ چي کوم حدیث تہ تلقی بالقبول حاصله وي د هغی حدیث پہ سند باندی بحث تہ ضرورت نہ وي .

علامہ ابن ہمام فرمائی چي: وقوله في اسانيده مقال لا يضر بعد التلقي بالقبول (فتح القدير كتاب الطلاق فصل في الاختيار، ج ۱۴ ص ۸۸).

قَالَ ابْنُ عَبْدِ الْبَرِّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي الْإِسْتِذْكَارِ: لِمَا حُكِيَ عَنِ التِّرْمِذِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ أَنَّ الْبُخَارِيَّ رَحِمَهُ اللَّهُ صَحَّحَ حَدِيثَ الْبَحْرِ: «هُوَ الظَّهْرُ مَاؤُهُ»، وَأَهْلُ الْحَدِيثِ لَا يُصَحِّحُونَ مِثْلَ إِسْنَادِهِ، لَكِنَّ الْحَدِيثَ عِنْدِي صَحِيحٌ، لِأَنَّ الْعُلَمَاءَ تَلَقَّوْهُ بِالْقَبُولِ. وَقَالَ فِي التَّمْيِيدِ: رَوَى جَابِرٌ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الَّذِينَ أَرَأَيْتُمْ رُبْعَةً وَعِشْرُونَ قَبْرًا طَا»
وَقَالَ الْأُسْتَاذُ أَبُو اسْحَاقَ الرَّسْفَرَايَنِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ: تُعْرَفُ صِحَّةُ الْحَدِيثِ إِذَا اشْتَرَعَ عِنْدَ أُبَيَّةِ الْحَدِيثِ بِغَيْرِ تَكْبِيرٍ مِنْهُمْ.

وَقَالَ ابْنُ أَبِي يُونُسَ [أَبُو الْحَسَنِ بْنُ الْحَصَّارِ رَحِمَهُ اللَّهُ] فِي تَقْرِيبِ الْمَدَارِكِ، عَلَى مُوَظَّأٍ مَالِكٍ: قَدْ يَعْلَمُ الْفَقِيهُ صِحَّةَ الْحَدِيثِ إِذَا لَمْ يَكُنْ فِي سَنَدِهِ كَذَابٌ مُوَافِقَةً آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ أَوْ بَعْضِ أَصُولِ الشَّرِيعَةِ، فَيَحْمِلُهُ ذَلِكَ عَلَى قَبُولِهِ وَالْعَمَلِ بِهِ (تدريب الراوي، ص ٤٧ و ص ٤٨ تحت تعريف الصحيح).

علامه سيوطي فرمائي چي: وقد صرح غير واحد بان من دليل صحة الحديث قول اهل العلم به وان لم يكن له اسناد يعتمد علي مثله. [التعقبات على الموضوعات باب الصلوة (ص ١٢)].

علامه ابن القيم رحمه الله حضرت معاذ رَحِمَهُ اللَّهُ د حدیث پہ باره کہ فرمائی چي: وَهَذَا إِسْنَادٌ مُتَّصِلٌ، وَرَجَالُهُ مَعْرُوفُونَ بِالْبِقَّةِ، عَلَى أَنَّ أَهْلَ الْعِلْمِ قَدْ تَلَقَّوْهُ وَأَحْجَوَّاهُ، فَوَقَفْنَا بِذَلِكَ عَلَى صِحَّتِهِ عِنْدَهُمْ، كَمَا وَقَفْنَا عَلَى صِحَّةِ قَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : «لَا وَصِيَّةَ لِرِوَايَةٍ» (إِلَى أَنْ قَالَ): وَإِنْ كَانَتْ هَذِهِ الْأَحَادِيثُ لَا تُثَبِّتُ مِنْ جِهَةِ الْإِسْنَادِ، وَلَكِنْ لَمَّا تَلَقَّيْنَاهَا الْكَافَّةُ عَنِ الْكَافَّةِ غَنَوْنَا بِصِحَّتِهَا عِنْدَهُمْ عَنْ طَلَبِ الْإِسْنَادِ ههنا. (اعلام الموقعين حديث معاذ، ج ١، ص ١٥٥).

علامه حافظ ابن كثير رحمه الله فرمائي چي: (ثم وقفت بعد هذا علي كلام لشيخنا ابن تيميه انه نقل القطع بالحديث الذي تلقته الامامة بالقبول عن جماعات من الائمة... الخ) ابن تيميه دلويو دلويو دلود محدثينو تخدر انقل كړي دي چي په هغه حديث يقين پكار دي كوم ته چي تلقي بالقبول حاصله وي يعني كوم حديث ته چي تلقي بالقبول حاصله وي هغه حديث په منزله دماتر حديث دي. (الباعث الحثيث ص ٢٩، ٣٠ قبيل النوع الثاني) او علامه اكرم سندهي فرمائي: (انه ينزل منزل التواتر) (امعان النظر ص ١٨٦)

او علامه عبد الحى لكهنوي فرمائي چي: (حتي انه ينزل منزلة المتواتر في انه ينسخ المقطوع به) (مجموعه رسايل لكهنوي الاجوبة الفاضله ج ٤ / ص ١١ اخر السؤال الاول قبيل التنبيه) علامه سيوطي

رحمه الله فرمایي : (بحکم للحديث بالصحة اذا تلقاه الناس بالقبول) [تدريب الراوي ص ۴۷، ۴۸ تحت تعريف الصحيح].

امام مالک رحمه الله فرمایي : (شهرة الحديث بالمدينة تغني عن صحة سنده) (فتح القدير : ج ۳ ص ۴۹۳ کتاب الطلاق اخر فصل ويقع طلاق كل زوج)

علامه ابن القيم رحمه الله په زاد المعاد کې د ډیرو احادیثو په باره کې فرمایي چې : (هَذَا وَإِنْ كَانَ لَا يَصِحُّ فَالْعَمَلُ عَلَيْهِ) کما فی (ج ۲ ص ۳۶۰ قبیل فصل هدیہ فی الذکر عند رویة الهلال) په اعلام الموقعین کې لیکي چې : (عَلَى أَنْ أَهْلَ الْعِلْمِ قَدْ تَقَلُّوْهُ وَاحْتَجُّوْا بِهِ، فَوَقَفْنَا بِذَلِكَ عَلَى صِحَّتِهِ) (اعلام الموقعین ج ۱ ص ۱۵۵ حدیث معاذ) او دا اصل غیر مقلدینو هم منلی دی . (فتاوی علما حدیث، ج ۶ ص ۷۴). الروضة الندية، ص ۶ لنواب صدیق حسن خان [اخبار اهل حدیث ۱۹/ اپریل سنه ۱۹۰۷ھ].

اول مثال : یو حدیث دی : (لا وصية لوارث) امام شافعی (رحمه الله) فرمائي چې إِنَّهُ لَا يُثْبِتُهُ أَهْلُ الْحَدِيثِ، وَلَكِنَّ الْعَامَّةَ تَلَقَّيْنَهُ بِالْقَبُولِ، وَعَمِلُوا بِهِ حَتَّى جَعَلُوهُ نَاسِخًا لِآيَةِ الْوَصِيَّةِ لَهُ (فتح المغیث ج ۱ ص ۴۹۸ امعان النظر ص ۱۸۶ والاجوبة الفاضله ج ۴ ص ۱۱) مشکوة باب الوصايا.

(امام ترمذی په ډیرو مقاماتو کې فرمایلي دي چې دا حدیث د سند په لحاظ ضعیف دي مګر په دې حدیث باندې د اهل علمو عمل دی لدی وجهې همدا حدیث د قرآني ایت د وصیت (كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمْ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ) لپاره ناسخ ګرزولی شي .

حضراتو ! حدیث د لا وصية لوارث په ظاهر کې د قرآني ایت د وصیت څخه مخالف دی او یوه مسئله چې په ظاهر کې د قرآني ایت سره مخالفه وي هغه یقینا چې د تراویحو د مسئلې څخه اهمه وي خو بیا هم امت دا مسئله قبوله کړې ده او د دې حدیث د سند ضعیف یې غورزولی دی او ایت قرآني یې د دې حدیث له وجهې مخصوص او یا منسوخ منلی دی.

نوپه دی اهمه مسئله کې چې یو ضعیف حدیث د تلقی بالقبول له وجهې بالاتفاق د متواتر مرتبې ته رسیدلی دی، نو هغه حدیث چې د خلفاء راشدینو، د مهاجرینو، او انصار و صحابه و و څخه تلقی بالقبول یې په نصیب وي . هغه به خامخا په اوله درجه صحیح او مقبول وي .

دوهم مثال: ٲول امت په دې متفق دی چې، خوب داودس لپاره ماتوونکی دی، حالانکه ددې دلیل ضعیف حدیثونه دي او ٲول محدثین وائي چې دا احادیث دسند په لحاظ مردود دي لیکن دمعنی په لحاظ مقبول دي لوجه دتلقي بالقبول څخه.

دریم مثال: یو حدیث دی چې: البحر هو الطهور ماء والحل میتته.

امام ترمذي رحمه الله فرمائي چې ددې حدیث په ضعف باندې اتفاق دی لیکن دتلقي بالقبول له وجهې څخه قابل داستدلال دی. (مقدمة اعلاء السنن الفصل الثاني ص ۳۹ ادارة القرآن)

دوهم جواب: دتلقي بالقبول دبحث څخه وروسته په سند باندې بحث ته ضرورت نشته، لیکن دغیر مقلدینو دمنافقت دښکاره کولو لپاره به یو څه بحث ورباندې وکړو. ددې حدیث سند داسې دی: یزید بن هارون قال اخبرنا ابراهيم بن عثمان عن الحكم عن مقسم عن ابن عباس (الحدیث)

کله چې غیر مقلدین داسند واورې نو شور شروع کړي چې په دې سند کې ابراهيم بن عثمان ابو شيبه سخت ضعیف دی او ددې سند پېش کول بدنامي ده او حماقت دی، لیکن خپله غیر مقلدین چې دجنای په لمانځه کې دسورة فاتحې دفرضوالي لپاره یا کم از کم دسنتوالي لپاره په دلیل کې دحضرت عبداللہ بن عباس ؓ کوم حدیث پېش کوي دهغې سند هم بعینه همدغه سند دی.

ابراهيم بن عثمان عن حکم عن مقسم عن ابن عباس ؓ الحدیث ابن ماجه: لکه حکیم صادق سیالکوټي چې په خپل کتاب صلوٰۃ الرسول ص ۴۳۴ کې په جنای کې دسورة فاتحې دفرضیت لپاره همدا سند پېش کړی دی او الباني همدې سند ته صحیح ویلي دي.

نو غیر مقلدین دا ابراهيم بن عثمان دروايت څخه دفرضوالي ثابتول عقلمندي او عمل بالحدیث گڼي، لکن دشلور کعتو تراویحود سنتوالي ثابتول ترینه حماقت او بدنامي گڼي.

فرق: دشلور کعتو تراویحواوپه جنازه کې دفاتحې دحدیثونو دسند دیووالي باوجود یو غټ فرق هم شته دی او هغه دا چې شلور کعتو ته تلقي بالقبول حاصله ده، خلفاء راشدینو، مهاجرینو، وانصارو صحابه وو ؓ او ٲول خیر القرون ورباندې بلانکیره عمل کړی دی او امام مالک رحمه الله فرمائي چې: په

جنازه کې دسورة فاتحې فرضوالی په خیر القرون کې چا پیژندلو هم نه کمافی. [الاستذکار لابن عبدالبر ج ۲/ص ۵۶۵ باب ما یقول المصلي علی الجنابة تحت الاثر الثالث].

دریم جواب: د کوم راوي دثقه والي لپاره په بنيادي طور باندې دوه خبرې ضروري دي:

اول: در اوي د حفظ ثبوت. **دوهم:** در اوي د عدالت ثبوت

ابراهيم بن عثمان ته حافظ ابن حجر، الحافظ ویلي دي او هیچا دده په حافظه جرحه نه ده کړې پاتې شوه دده عدالت نوددې په باره کې دامام شعبه په جرحه امام ذهبی اعتراض کړی دی. باقی جارحین صرف دشعبه رحمه الله مقلدین دي. ابن عدي رحمه الله فرمایي چې (له احادیث صالحه و هو خیر من ابراهیم بن ابي حیه) او دامام بخاري استاذ الاستاذ یزید بن هارون هم ورته ثقه وایي. [تهذیب ج ۱/ص ۱۴۵].

په تهذیب، ج ۳ ص ۱۴۹ کې یې لیکلي دي چې شعبه همیشه دثقه راوي څخه روایت را اخلي او دایې هم لیکلي دي چې شعبه دابوشیبه څخه روایت اخستی دی، ددې څخه صفا ظاهري چې امام شعبه رحمه الله دخپلې جرحې څخه رجوع کړې ده، که رجوع ثابته شي نور اوي ثقه شوروايت یې دصحیح په درجه کې شو او که رجوع ثابته نه شي نور اوي مختلف فیه شو او روایت یې دحسن په درجه کې شو.

دوهم اعتراض: بې مذهب خلکو ددې حدیث دنه منلو لپاره دوهمه بهانه داکړې ده چې دا حدیث دحضرت عایشې رضی الله عنها حدیث څخه مخالف دی.

اول ځواب: مخکې تیره شوه چې کوم حدیث ته تلقی بالقبول حاصله وي هغه که څه هم دقراني ایت سره مخالف وي عمل ورباندې جایز دی. نو چې دمضطرب خبر واحد سره مخالف وي په هغه خوپه طریقه اولی باندې عمل جایز دی.

دوهم ځواب: ددواړو حدیثونو په مینځ کې اختلاف نه شته ځکه چې دحضرت عایشې رضی الله عنها حدیث دتهجد په باره کې دی او دا حدیث دتراویحو په باره کې دی، هیڅ عاقل داسې نه شي ویلي چې دمازیگر دخلور رکعت په فرض او دماښام ددرې رکعتو فرضو احادیث متعارض دي.

که بالفرض و منو چي دايو لمونځ دی، نو بيا هم هيڅوک داسي نه شي ويلي چي ددرې ځلې اندامونو مينځلو و الا حديث ديو ځلې مينځلو د حديث ياد دوه ځلې مينځلو د حديث سره معارض دی، بې مذهب خلک پخپله وايي چي اته رکعت په شلو رکعتونو کې داخل دي (تحقيق تراويح ص ۱۰۰)

دور فاروقي و عثمانی: په فاروقي دوره سنه ۱۴هـ کې باقاعده په جماعت باندې د تراويحو د لمو څ اهمتمام وشو [الموسوعة ج ۲۷/ ص ۱۳۹ بحواله حاشية العدوى على كفاية الطالب / ص ۳۵۲ والمصاييح في صلوۃ التراويح للسيوطي ص ۳۷ ونهاية المحتاج ج ۱/ ص ۱۲۲]. وهکذا ذکر في البخاری ج ۱ ص ۲۶۹ [کتاب صلوۃ التراويح باب فضل من قام رمضان، مسلم ج ۱ ص ۲۵۹]. والاستذکار ج ۲/ ص ۶۶ باب ما جاء في قيام رمضان او تراويح په اخرو کلونو د هجرت مشروع شوی دی. [الموسوعة ج ۲۷ ص ۱۳۹]. په دغه وخت کې خلکو خور کعت له مونځ کولو؟

(۲) عَنْ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رضي الله عنه قَالَ: «كَانُوا يَقُومُونَ عَلَى عَهْدِ عُمرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ بِعِشْرِينَ رُكْعَةً» قَالَ: «وَكُنَّا يُقْرَعُونَ بِالْتَّمِيمِ، وَكَانُوا يَتَوَكَّنُونَ عَلَى عَصِيٍّ فِي عَهْدِ عُمرَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِنْ شِدَّةِ الْقِيَامِ» (بهیقي ج ۲ ص ۴۹۶ باب ماروی في عدد ركعات القيام في شهر رمضان)

حضرت سائب بن يزيد رضي الله عنه وايي چي: د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې (صحابه کرامو په جماعت) شل رکعت تراويح کولې او قاري صاحبانو به د سلو، سلو اياتونو و اله سورتونه لوستل او د حضرت عثمان رضي الله عنه په زمانه کې به خلکو د ډيرو دريدلو له امله په امساگانو باندې تکیاوې کولې او سره له دې چې دنومړي حديث د سند په کروالي غير مقلدين هم اقرار کوي تحقيق تراويح، ص ۵۱).

(۳) عَنْ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رضي الله عنه قَالَ: «كُنَّا نَقُومُ فِي زَمَانِ عُمرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضي الله عنه بِعِشْرِينَ رُكْعَةً وَالْوُتْرَ» (معرفة السنن بهیقي ص ۳۶۷) باب قيام رمضان كنز العمال ج ۸ ص ۲۶۴

ترجمه: حضرت سائب بن يزيد رضي الله عنه وايي چي مونږ به د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې شل رکعت تراويح او درې رکعت و ترکول.

امام نووي فرمائي چي ددي سند صحيح دی. (مجموعه الرسائل، ج ۱ ص ۲۰۱ بحواله شرح المذهب). علامه سبکی، علامه سيوطی، او ملا علی القاری رحمهم الله دی حديث ته صحيح ويلي

دی. (اثر السنن حدیث نمبر ۷۷۸ باب فی التراویح بعشرین رکعة) ددی اهل فنود تصحیح ثخه وروسته د مذهب نه منونکو د جرحی هیخ حیثیت نه شته، البته خپله غیر مقلد مولوی عبد الجبار غزنوی او غیر مقلد مولوی عبد التواب ملتانی لیکلي دي چې په حیلو او په بهانو باندې دا حدیثو ثخه انکار د غیر مقلدینو زور عادت دی. (فتاوی علماء حدیث، ج ۷ ص ۸۰).

(۴) وَرَوَى مَالِكٌ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ طَرِيقِ يَزِيدَ بْنِ خُصَيْفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عِشْرِينَ رُكْعَةً. (فتح الباری ج ۴ ص ۸۰) (فی البعض، ج ۵ ص ۱۵۷). امام مالک د یزید بن خصیفة له طریقہ د سائب بن یزید ثخه روایت کوي چې په عهد فاروقی کې شل رکعتہ تراویح وې.

(۵) وَفِي الْمَوْطَأِ مِنْ طَرِيقِ يَزِيدَ بْنِ خُصَيْفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَمَّا عِشْرُونَ رُكْعَةً. (فتح الباری ج ۴ ص ۸۰ نیل الاوطار، ج ۲ ص ۲۸۹ و ص ۲۹۹). ترجمه مخکې تیره شوه بعینه داسند، مالک عن یزید بن خصیفة عن السائب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (په بخاری ج ۱ ص ۳۱۲) کې موجود دی.

حافظ ابن حجر په ۸۵۲ هـ کې وفات شوی دی د (۸۵۲) هـ ثخه تر (۱۴۰۰) هـ پورې تقریباً پنځه نیمې صدۍ تیرې شوې دي په دې زمانه کې په زرگونو محدثینو فتح الباری مطالعه کړې ده.

په دومره محدثینو کې که چا په دې دواړو حدیثونو کوم اعتراض کړی وي، نو مهرباني وکړئ خواله پیش کړئ، د موطا امام مالک (۱۶) نسخې دي، چې زموږ سره د امام محمد رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او امام یحیی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ والا نسخې دي په دې دواړو نسخو کې هم روایات کم اوزیات دی، نو کوم روایات چې د ابن حجر او دشوکانی په نسخو کې موجود دی نو د ادنسخو اختلاف او د ثقه زیادت دی چې اجماعاً مقبول دی.

(۶) ابن عبد البر رحمه الله فرمائي: وَرَوَى الْحَارِثُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي دُبَابٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمُ عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا نَصْرِفُ مِنَ الْقِيَامِ عَلَى عَهْدِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِثَلَاثٍ وَعِشْرِينَ رُكْعَةً. (سند صحیح مجموعة الرسايل، ج ۱ ص ۲۰۱) الاستذکار باب ماجاء في قيام رمضان ج ۲ ص ۶۹، ۷۰).

ترجمه: حضرت سائب بن یزید رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې: د حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په زمانه کې خلکو شل رکعتہ تراویح په جماعت باندې کولې.

(۷) وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ كَعْبٍ الْقُرْظِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «كَانَ النَّاسُ يُصَلُّونَ فِي زَمَانِ عُمرِ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي رَمَضَانَ عِشْرِينَ رَكْعَةً يُطِيلُونَ فِيهَا الْقِرَاءَةَ وَيُوتِرُونَ بِثَلَاثٍ». (قيام الليل: ۱۵۷) بَابُ عَدَدِ الرُّكْعَاتِ الَّتِي يَقُومُ بِهَا الْإِمَامُ لِلنَّاسِ فِي رَمَضَانَ.

ترجمه: حضرت محمد بن کعب قرظی وایسی چپ: خلکو د حضرت عمر رضی اللہ عنہ پہ زمانہ کی (پہ جماعت) شل رکعتہ تراویح اودری رکعتہ وتر کول.

(۸) عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُوْمَانَ رضی اللہ عنہ أَنَّهُ قَالَ: «كَانَ النَّاسُ يَقُومُونَ فِي زَمَانِ عُمرِ بْنِ الْخَطَّابِ رضی اللہ عنہ فِي رَمَضَانَ بِثَلَاثٍ وَعِشْرِينَ رَكْعَةً». (موطا امام مالک حدیث نمبر ۲۵۷) کتاب الصلوة باب ما جاء في قيام رمضان الاستذكار ج ۲/ ص ۶۹ باب ما جاء في قيام رمضان.

ترجمه: د حضرت یزید بن رومان رضی اللہ عنہ خخه روایت دی چپ تولو خلکو د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ پہ زمانہ کی پہ رمضان کی پہ جماعت) شل رکعتہ تراویح اودری رکعتہ وتر کول.

(۹) عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهَا عَنْ عُمرِ بْنِ الْخَطَّابِ رضی اللہ عنہ أَنَّهُ أَمَرَ جُلَّاءَ أَنْ يَصَلِّيَ بِهِنَّ عِشْرِينَ رَكْعَةً. (استاذ البخاری ابن ابی شیبہ، حدیث نمبر ۷۷۶۴. ج ۲ ص ۳۹۳) باب كم يصلي في رمضان (وفي الاستذكار ج ۲/ ص ۶۹ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهَا أَنَّ عُمرِ بْنِ الْخَطَّابِ رضی اللہ عنہ مَرَّرَ جُلَّاءَ يَصَلِّيَ بِهِنَّ عِشْرِينَ رَكْعَةً.

ترجمه: حضرت عمر رضی اللہ عنہ یوسری ته حکم وکرو چپ خلکو ته شل رکعتہ تراویح پہ جماعت باندی ورکړه. (۱۰) - عَنِ الْحَسَنِ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ أَنَّ عُمرِ بْنِ الْخَطَّابِ رضی اللہ عنہ جَمَعَ النَّاسَ عَلَى أَبِي بِنِ كَعْبٍ رضی اللہ عنہ فَكَانَ يُصَلِّيَ بِهِنَّ عِشْرِينَ رَكْعَةً (نسخه ابوداود مطبوعه عرب رقم، ۱۴۲۹). وفي عام النسخ، ج ۱ ص ۲۰۲

سير اعلام النبلاء، ج ۱ ص ۴۰۰) ج ۱ ص ۴۰ جامع المسانيد ج ۱ ص ۵۵ دار الفكر بيروت.

حضرت امام حسن وایسی چپ حضرت عمر رضی اللہ عنہ د خلکو لپاره ابی بن کعب د تراویحوا امام وهاکلو او هغه به شل رکعتہ تراویح کولې په دې کې د ابوداود دوه نسخې دي په بعضو نسخو کې (عشرین رکعتہ) دی او په بعضو نسخو کې. (عشرین لیله) دی لکه ثرنگه چپ کله د قران کریم د کوم ایت دوه قراءتونه وي، نودواړه به منل کیږي، نو همدارنگه مونږ دواړه نسخې منو.

غير مقلدين دامام اعظم سره په دې منی کې دا حدیثو خخه مکمل منکر دي او دا حدیثو خخه دانکار په جذبہ کې د دې حدیث خخه هم منکر شوي دي او د دیو بند په علماو الزام لگوي چپ

دیوبندیانوپه دې حدیث کې تحریف (لاس وهنه) کړې ده، حالانکه دا حدیث الشیخ محمد علی الصابونی الاستاذ. (بکلیه الشریعة والدراسات الاسلامیة بجامعة ام القرى المکة المکرمة) هم پخپل کتاب (الهدی النبوی الصحیح فی صلوة التراویح) ص ۵۶ کې ذکر کړی دی، بلکې د دیوبند د مدرسې د جوړیدو څخه په سوونو کلونه مخکې علامه ذهبي په خپل مشهور کتاب (سیر اعلام النبلاء، ج ۱ ص ۴۰۰) کې د ابوداود په حواله باندې. (عشرین رکعة) ذکر کړی دی.

دا حدیثو څخه د انکار په جذبه کې په نورو باندې الزام دې مذهب خلكو عادت گرزیدلی دی، مخکې د عربي چاپ حواله هم مونږ ذکر کړه.

(۱۱) عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَمَرَهُ أَنْ يُصَلِّيَ بِاللَّيْلِ فِي رَمَضَانَ فَصَلَّى بِهِمْ عَشْرِينَ رُكْعَةً. (کنز العمال، ج ۸ ص ۲۶۴).

ترجمه: حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه فرمائی چې حضرت عمر رضی الله عنه ورته امر وکړو چې خلکو ته شل رکعت تراویح په جماعت باندې ورکړه.

(۱۲) عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، "أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: جَمَعَ النَّاسَ فِي رَمَضَانَ عَلَى أَبِي بِنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَعَلَى تَمِيمِ الدَّارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى إِحْدَى وَعِشْرِينَ رُكْعَةً. (عبد الرزاق ج ۴ ص ۲۶۰) الاستذکار ج ۲ / ص ۶۹ باب ماجاء في قيام رمضان].

ترجمه: د حضرت سايب رضی الله عنه څخه روایت دی چې: عمر بن الخطاب رضی الله عنه صحابه په ابی بن کعب او تميم داری باندې را جمع کړه هغوی یو ویشته رکعت کول.

(۱۳): علامه ابن تیمیه رحمه الله فرمائی چې: قَدْ ثَبَتَ أَنَّ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ يَقُومُ بِالنَّاسِ عَشْرِينَ رُكْعَةً فِي قِيَامِ رَمَضَانَ وَيُؤْتِرُ بِثَلَاثٍ. فَرَأَى كَثِيرٌ مِنَ الْعُلَمَاءِ أَنَّ ذَلِكَ هُوَ السُّنَّةُ، لِأَنَّهُ أَقَامَهُ بَيْنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَلَمْ يُتَكْرَهُ مُنْكَرٌ (فتاوی ابن تیمیه قدیم، ج ۱ ص ۱۸۲ فتاوی ابن تیمیه جدید، ج ۳۳ ص ۱۱۲).

دا خبره بې شکد ثابت ده چې حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه صحابه ووته د شلور کعتو تراویح وواوېدې رکعتو وروا امتي ورکوله، له دې وجهې دا کثرو علماء وورایه داده چې شل رکعت تراویح سنت دي، ځکه چې د ابی بن کعب پسې مهاجرینو صحابه ووه شل رکعت کول او انصار و صحابه ووهم ورپسې شل رکعت کول او هیڅ منکر د شلور کعتو دستوالی څخه انکار ونه کړو.

علامه ابن قدامه فرمایي چې: وَقِيَامُ شَهْرِ رَمَضَانَ عِشْرُونَ رُكْعَةً. (يَعْنِي) (صَلَاةُ التَّارَويحِ) وَهِيَ سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ، وَأَوَّلُ مَنْ سَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (المغني لابن قدامه ج ۱ ص ۸۳۴ صلوة التراويح).
ددې يو ولسور وایتونو څخه د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې قولاً او فعلاً او تشريعاً په شل رکعتہ تراويحوباندې همیشوالې ثابت شو. همدارنگه د حضرت عثمان رضي الله عنه څخه هم قولاً او فعلاً او تشريعاً په شل رکعتو تراويحوباندې مواظبت ثابت شو. وروسته به د حضرت علي رضي الله عنه څخه هم قولاً او فعلاً او تشريعاً په شل رکعتہ تراويحوباندې مواظبت ثابت کولو.

چيلينج

بې مذهبه خلکو! په هندوستان باندې دانگریزي دورې څخه صرف لس دقیقې مخکې داسې یو محدث او فقیه راوښائي چې په دور فاروقي او دور عثمانی کې یې په شلورکعتو تراويحوباندې په جماعت د مواظبت او همیشوالي څخه انکار کړی وي او یادانگریزي دورې څخه یوازې پنځه دقیقې مخکې داسې یو کتاب راوښائي چې په هغه کې ددې مواظبت په خلاف کوم باب تړل شوی وي.
بلکه حقیقت دادی چې د دور فارقي څخه راواخله، بیا په هندوستان باندې تر دور برطانوي پورې هیڅ محدث او فقیه په شلورکعتونو باندې په جماعت د مواظبت څخه انکار نه دی کړی او نه په کوم یو مستند اسلامي کتاب کې په دې مواظبت باندې اعتراض شوی دی.

لامذهبان او د حدیثو څخه د انکار لپاره حیلې او بهانې:

- (۱) د دریم نمبر روایت په باره کې بې مذهبه خلک لیکي چې ددې یو راوي ابو عثمان بصري دې او هغه مجهول دی، لیکن د اسماء الرجال په کوم کتاب حواله نه شي ورکولی.
- علامه سبکي رحمه الله، سیوطی رحمه الله، امام نووی رحمه الله، ملا علی القاری رحمه الله دې حدیث ته صحیح ویلي دي. (اثر السنن، حدیث نمبر ۷۷۸)
- (۲) داووم، اتم، ونهم، نمبر احادیثو په باره کې یې دارسال او انقطاع غوغا جوړه کړې ده، حالانکه دا خبره په فن د اصول حدیث کې ثابت شوې ده، چې مراسیل د صحابه ورضی الله عنهم په اجماع دامت باندې حجت دي. او د صحابه ورضی الله عنهم څخه د وروسته خیر الفرون په مراسلاتو کې یو څه اختلاف دی.

امام ابو حنیفه، امام مالک، او امام احمد رحمهم الله ددوی مراسلات هم مني، خو په دې شرط چې راوي ثقه وي او امام شافعي رحمه الله يې د منلو څخه اول کې منکړو، لکن کله يې چې وليدل چې په دې طريقه دا احاديثو د پيرې غټې ذخيرې څخه انکار راځي نو د بعضې تابعينو مراسلاتو ته يې مطلقاً حجت وويلو او د بعضو تابعينو د مراسلاتو د قبلولو لپاره يې يو شرط ولگولو او هغه دا چې د داسې مرسل تاييد به په بل سند او يا په تعامل باندې شوی وي، داسې مرسل ته مرسل معتضده وائي او غير مقلدين هم په دې کې د امام شافعي تقليد شخصي کوي، وگوره د غير مقلد مبارک پورې کتاب (تحقيق الکلام).

خلاصه دا چې د صحابه و و مراسلات اتفاقاً حجت دی او د صحابه و و څخه وروسته د خير القرون مراسيل معتضده هم اتفاقاً حجت دی. [شرح نخبه الفكر ص ۵۲ او مرسل د يزيد بن رومان په موطا امام مالک کې دی او مراسيل د امام مالک د امام شافعي رحمهما الله په نيز يقيني حجت دي. [حجة الله البالغة ج ۱ / ص ۱۰۶]. د نخبه الفكر ص ۵۲ په حاشيه کې يې د شيخ الاسلام انصاري قول را نقل کړی دی، چې د مرسل حديث مؤيد که موجود شي اگر چې ضعيف وي بيا هم حجت دی. او د تراويحو په باب کې چې دوي په کوم حديث باندې د ارسال جرحه کوي هغه يا مراسيل د صحابه و و دي او يا مراسيل معتضده دي چې اتفاقاً حجت دي، د نن زمانې غير مقلدين د عيسويانو او د نيچريانو (منکرين د معجزاتو) په نقش قدم باندې د مطلق مرسل د قبلولو څخه منکړ دي.

غير مقلدين د عيسويانو او نيچريانو په نقش قدم

عيسويانو او نيچريانو د صحابه و و د مراسيلو څخه انکار کړی دی، له دې وجهې د پيروا حاديثو او د معجزو په باره کې وائي چې د فلانکې معجزې روايت کوو ټکي صحابي په هغه وخت کې نه و و مسلمان شوی. يا په هغه وخت کې بالکل نه و و پيدا شوی.

منکرين د حديثو هم دا حاديثو د انکار لپاره داسې وائي چې فلانې صحابي د واقعي عيني شاهد نه دی. له دې وجهې څخه سند متصل نه دی، غير مقلدين هم دا حاديثو څخه د انکار په جذبه کې وايي چې فلان راوي د حضرت عمر رضي الله عنه د زمانې څخه (۲۳) کاله وروسته پيدا شوی دی، له دې وجهې دده روايت د منلو وړ ندې، په دې طريقه د بيچاره عوامو په ذهن کې دا خبره وراچوي چې دا د ير لوی تحقيق دی. ليکن د چا چې د حديثو په کتابونو باندې نظر دی نو هغه د پير خطر څخه لږ زيرې ځکه چې دا د انکار د حديث لپاره

دیوی بلې دروازی خلاصول دي، کره علماء غیسویانو نیچریانو، او غیر مقلدینو ته یو خواب ورکوي چې مراسیل د صحابه وو او مراسیل معتضده اجماعا حجت دي.

چا چې د محدثینو د اقاعدې منلې ده هغوی د حدیثو د انکار او د معجزاتو د انکار څخه بچ شوي دي او څوک چې د بې دینۍ او د تعصب په سمندر کې لاهو شوي دي هغوی پخپله هم گمراه شوي دي او دیر ساده مزاجه عوام یې هم گمراه کړي دي.

عجیبه! د ډیر تعجب خبره خولا داده چې بی مذهبه خلک د دې خبرې حواله چې فلانې راوي کله پیدا شوی دی؟ او ده صحابي او یا رسول الله ﷺ ندی لیدلی، په حافظ ابن حجر رحمته الله اوز یلعی رحمته الله، ذهبی رحمته الله وغیره ووباندې ورکوي. حالانکه د دې مؤلفینو او دهغه راویانو په مابین کې په سلگونو کاله فاصله ده. نولا مذهبیان دی د اثباته کړي چې کله د شلو او د لسو کالو انقطاع حجت نده، نو د اته سوه کالو انقطاع څرنگه حجت شوه؟ او دادی هم ووايي چې په خیر القرون باندې اعتماد نه کول او د اتیمې صدۍ خلک (ارباباً من دون الله) گڼل، بغیر د چون او د چرا څخه د هغوی خبرې په دلیل کې پیش کول او په هغو احادیثو باندې رد کول چې ټول امت ورباندې عمل کوي په کوم ایت او یا حدیث باندې ثابت دي؟

خلاصه: خلاصه داده چې په مذکورو احادیثو کې یا ارسال د صحابه وو، دی او یا ارسال معتضده د خیر القرون دی، له دې وجهې خپله امام شافعی رحمه الله د شلور کعتو تراویحو څخه انکار نه کوي بلکې فرمائي چې (احب الی عشرون) زما په نیزشل رکعت تراویح غوره دي.

د امام شافعی (رحمه الله) په مقلدینو کې هم هیچا به دور فاروقي کې د شلور کعتو تراویحو څخه انکار نه دی کړی، بلکې شلور کعتو تراویحو ته بالاتفاق سنت وائي امام نووي فرمائي چې په شل رکعت تراویحو باندې د ټولو مسلمانانو اتفاق دی. (کتاب الاذکار ص ۸۱) شرح المذهب باب صلوة التطوع ج ۴ ص ۳۸ دار الفکر

اوسني غیر مقلدین هم کله کله مرسل معتضده ته حجت وائي، لکه حکیم صادق سیالکوتي چې په صلوة الرسول کې او مبارک پورې چې په تحقیق الکلام کې ورته حجت ویلی دی. ابن القيم رحمه الله هم په زاد المعاد. ص ۱۰۳ ج ۱ کې ورته حجت ویلی دی.

دا خبره هم یاده لری چي په فاروقي او عثمانی دور کي حضرت عایشه رضی الله عنها ژوندی وه اود احادیث هم ورته معلوم و. چي هر بدعت گمراهي ده او هر بدعت مردود دی. دام المومنین (رضی الله عنہم) په مبارک زړه کي یقینا چي دستو سره محبت اود بدعت څخه نفرت د غیر مقلدینو په نسبت په زرگونو چنده زیات وو. د خلفاء و د تاریخ مطابق په سنه ۱۴ هـ کي حضرت عمر (رضی الله عنہ) شل رکعت تراویح په جماعت باندې شروع کړی اود حضرت عایشی (رضی الله عنہا) وفات په سنه ۵۷ هـ کي شوی دی. نو د غیر مقلدینو په رایه پوره درې ثلوثینت کاله دام المومنین (رضی الله عنہم) د کوټي سره متصل په مسجد نبوي کي د شلور کعتو تراویحو بدعت جاري وو، لیکن د اهیڅکله نده ثابته چي په دې درې ثلوثینت کلونو کي دې ام المومنین (رضی الله عنہا) یواځي یو ځلې د شلور کعتونو په خلاف د تهجد و الاحادیث پیش کړي وي.

دلته دوه لاري دي :

اول : یابه دامنی چي د بي بي عایشی (رضی الله عنہا) حدیث د تراویحو سره بالکل تعلق نه لري، هغه صرف د تهجدو په باره کي دی، ام المومنین (رضی الله عنہا) ته دامعلومه وه چي دا حدیث د تراویحو په باره کي نه دی، بلکي د تهجدو په باره کي دی.

دوهم : او یابه د ځان څخه په ښکاره ډول روافض جوړوي اود ابه وایي. چي بي بي عایشی رضی الله عنها ته دامعلومه وه چي دا حدیث د تراویحو په باره کي دی، لیکن (معاذ الله) د دې په زړه کي دستو سره محبت اود بدعت څخه نفرت دومره هم نه وو لکه څومره چي دنن سبا د غیر مقلدینو په زړه کي دی، نو پوره درې ثلوثینت کاله په دې بدعت ترسره کیدلو پټه خوله پاتې شوی وه. همدا حال د حضرت جابر (رضی الله عنہ) حدیث هم دی.

اول خود حضرت جابر (رضی الله عنہ) حدیث صحیح نه دی دوهم په هغې کي د مواظبت ذکر نشته کوم چي دستیت لپاره شرط دی.

دریم : دا چي د حضرت جابر (رضی الله عنہ) وصال په سنه ۷۰ هـ کي په مدینه منوره کي شوی دی، نو پوره شپږ پنځوس کاله دده په مسجد نبوي کي شل رکعت تراویح کیدلې اوده پخپله د رسول الله (ﷺ) څخه دا حدیث اوریدلی دی چي: **وَشَرُّ الْأُمُورِ مُحَدَّثَاتُهَا، وَكُلُّ مُحَدَّثَةٍ بِدْعَةٍ وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ، وَكُلُّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ.** (نسائي) لیکن بیا هم په شپږ پنځوس کلونو کي حضرت جابر (رضی الله عنہ) د ابدعت په خپلو سترگو لیدلو اود دې په خلاف یې

ده اتور کعتو حدیث نه پیش کولو. اوداهم نه ده ثابتہ چہ حضرت جابر رضی اللہ عنہ د نور و خلکو سرہ اتہ رکعتہ تراویح یو خای کولی او نور د مسجد خخہ وتلو.

ای بی مذهبہ خلکو! خپل خانو نه وپیژنی د صحابه کرام و رضی اللہ عنہم خخہ د زیات علم دعوہ مه کوی

دور مرتضوی

مخکې تاسو واوریدل چې په دور فاروقی او دور عثمانی کې په شل رکعتہ تراویح باندې مواظبت وو. په هندوستان باندې دانگریزي دورې خخہ مخکې هیڅ محدث، اوفقیه او مؤرخ ددې خخہ انکار نه دی کړی او همدارنگه دانگریزي دورې خخہ مخکې د اتو (۸) رکعتو تراویحو په کوم و همې سند باندې هم هیڅ درک نه لگیدلو.

(۱) - ۱۴ - عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السَّلْمِيِّ رضی اللہ عنہ، عَنْ عَلِيٍّ رضی اللہ عنہ قَالَ: "دَعَا الْقُرَاءَ فِي رَمَضَانَ فَأَمَرَ مِنْهُمْ رَجُلًا يُصَلِّي بِالنَّاسِ عِشْرِينَ رُكْعَةً" قَالَ: وَكَانَ عَلِيٌّ رضی اللہ عنہ يُوتِرُ بِهِمْ. (بهيقي، ج ۲ ص ۴۹۶)

كتاب الصلوة باب ما روى في عدد ركعات القيام في شهر رمضان

ترجمه: د حضرت ابو عبد الرحمن السلمی خخہ روایت دی چې حضرت علی رضی اللہ عنہ په رمضان کې قاریان راوغوښتل او په هغوی کې یې یو ته حکم وکړو چې خلکو ته شل رکعتہ تراویح په جماعت باندې ورکړي او خپله حضرت علی رضی اللہ عنہ به په اخر کې وتر په جماعت ورکول.

(۲) (۱۵): عَنْ ابْنِ أَبِي الْحَسَنِ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ، «أَنَّ عَلِيًّا رضی اللہ عنہ أَمَرَ رَجُلًا يُصَلِّي بِهِمْ فِي رَمَضَانَ عِشْرِينَ رُكْعَةً».

[مصنف ابن ابی شيبه، حديث نمبر ۷۷۶۳] باب كم يصلي في رمضان من ركعة

ترجمه: حضرت ابو الحسناء وایي چې حضرت علی رضی اللہ عنہ یو سړي ته حکم وکړو چې خلکو ته په جماعت باندې شل رکعتہ تراویح ورکړی. د ابو الحسناء په نوم دوه کسان دي یو د حضرت علی رضی اللہ عنہ شاگرد شاگرد دی، دا د حکم بن عتبة رضی اللہ عنہ شاگرد او د ابراهیم نخعی رضی اللہ عنہ استاذ دی، او دوه هم ابو الحسناء چې ددې حدیث راوي دی، دا د حضرت علی رضی اللہ عنہ بالذات شاگرد دی لهذا دا حدیث منقطع ندی.

(۳) (۱۶): عَنْ أَبِي الْحَسَنِ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رضی اللہ عنہ "أَمَرَ رَجُلًا أَنْ يُصَلِّيَ، بِالنَّاسِ

خَمْسَ تَرْوِيحَاتٍ عِشْرِينَ رُكْعَةً" (بهيقي ج ۲ ص ۴۹۷).

دابوا الحسناء ثخه روایت دی چي حضرت علی ؑ یوسری ته حکم وکړو چي خلکو ته پنځه ترویحات شل رکعت تراویح ورکړه .

(۴) - (۱۷) حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِيٍّ ؑ أَنَّهُ أَمَرَ الَّذِي يُصَلِّي بِالنَّاسِ صَلَاةَ الْقِيَامِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ أَنْ يُصَلِّيَ بِهِمْ عَشْرِينَ رَكْعَةً يُسَلِّمُ فِي كُلِّ رَكْعَتَيْنِ وَرَأَوْهُ مَا بَيْنَ كُلِّ أَرْبَعِ رَكْعَاتٍ فَيَرْجِعُ دُونَ الْحَاجَةِ وَيَتَوَضَّأُ الرَّجَالُ، وَأَنْ يُؤْتَرَ بِهِمْ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ حِينَ الْإِثْرَةِ أَف. (مسند الامام زيد ص ۱۳۹).

حضرت امام زيد دخپل والد امام زين العابدين ثخه روایت کوي، هغه دخپل والد حضرت امام حسين ؑ ثخه روایت کوي، چي حضرت علي ؑ هغه امام ته چي د تراويح لپاره يې منتخب کړي ووامرو کړو چي خلکو ته شل رکعت تراويح ورکړي اود هرو دوو رکعتونو ثخه وروسته سلام وگرزوي اود هرو څلورو رکعتونو ثخه وروسته ارام او وقفه وکړي، چي د حاجت والا دخپل حاجت ثخه فارغ شي او اودس وکړي اود ټولو په اخر کي وتړو کړي .

ددې څلورو روایاتو ثخه دلرپه شان ظاهر يري چي د حضرت علي ؑ په خلافت کي که څه هم نور اختلافات وو، لیکن په تراويحو کي قطعاً هيڅ اختلاف نه وو، ټولو صحابه وورضي الله عنهم اجماعاً په شلور رکعتو تراويحو مواظبت کولو . خپله د حضرت علي ؑ ثخه روایت دی چي په حرم شريف کي د بدعاتو د موجودونکي نه فرض قبليري او نه نفل (بخاری ج ۲ ص ۱۰۸۴ مسلم، ج ۱ ص ۱۴۴) .

حضرت علي ؑ د بدعاتو ثخه دومره نفرت لرلو، چي يو مؤذن يې وليدلو چي داډان ثخه وروسته يې تشويب کولونو حضرت علي ؑ وفرمايل چي د ابدعتي د مسجد ثخه اوباسي . (البحر الرایق، ج ۱ ص ۲۶۱) .

اويوبل سړي يې وليدلو چي په عيدگاه کي يې داختر د لمانځه ثخه مخکي نفل کول، حضرت علي ؑ د لمانځه ثخه منع کړو، هغه سړي ورته وويل چي ايا الله ﷻ به ماته په لمانځه باندي سزاء راکوي؟ حضرت علي ؑ ورته وفرمايل چي داختر د لمانځه ثخه مخکي نفل نه دي ثابت، له دې وجهي دا نفل عبث دي، حرام دي او در رسول الله ﷺ مخالفت دی، په دې باندي الله ﷻ تاته سزاء درکوي . (کذا فی الجنة ص ۱۶۵) . کله چي حضرت علي ؑ د دوو رکعتونو نفلو بدعت نه شي برداشت کولې، نو هغه به د شلور رکعتونو د بدعت حکم څرنگه ورکوي ؟

په هندوستان باندې د برطانوي دورې څخه مخکې هېڅ محدث، فقیه، یا مؤرخ په دور مرتضوي کې په شلور کعتو تراویح باندې د مواظبت څخه انکار نه دی کړی او نه په پوره دور مرتضوي کې چاد شلو رکعتو په خلاف په کوم ضعیف او وهمي سند باندې د اتور کعتو ادرس ورکړی دی او نه دا ثابت ده چې په پوره دور مرتضوي کې کوم صحابي اته رکعتو تراویح کړي دي او بیا د مسجد څخه وتلی دی. امام بهیقي د حضرت علی عليه السلام اثر د شتر بن شکر د اثر د قوت لپاره روایت کړی دی.

امام ابن تیمیه په منهاج السنة، ج ۲ ص ۲۲۴) کې د دې اثر څخه استدلال کړی دی. او د امام ذهبي په شان ناقدینو په دې اثر سکوت کړی دی. (المنتقى ص ۵۴۲)

امام ترمذی رحمه الله فرمایي چې شل رکعتو تراویح د اکثر واهل علمو قول دی، لکه څرنگه چې د حضرت عمر رضي الله عنه او حضرت علی عليه السلام څخه شل رکعتو مروی دي. او همدا قول د امام سفیان ثوري، ابن مبارک او د امام شافعي دی.

امام شافعي رحمه الله فرمایي چې: ما خپل ښار مکه مکرمه همدا سې موندلې ده چې ټولو خلکو شل رکعتو تراویح کولې. (ترمذی ج ۱ ص ۱۳۹) کتاب الصيام باب ما جاء في قيام شهر رمضان

په یاد لری! چې د شلور کعتو نو سره حضرت علی عليه السلام د تراویح لفظ استعمال کړی دی او د اتور کعتو سره هېڅ صحابي یا تابعي د تراویح لفظ نه دی استعمال کړی، د لامذهبانو نظر چې په دور مرتضوي کې په اتور کعتو ونه لگیدلو، نو دا شورې جوړ کړو چې ابو الحسن عليه السلام غیر معروف دی، حالانکه دا بديهي ده چې دا حنوف په نیزد خیر القرون مجهول والی، تدلیس او ارسال جرحه نه ده او د شوافعو په نیزد متابعت له وجهی دا جرحه ختمیږي.

او د حضرت علی عليه السلام څخه د شلور کعتو په روایت کې ابو الحسناء منفرد نه دی. بلکې سیدنا امام حسین عليه السلام او امام ابو عبد الرحمن السلمي عليه السلام هم همداروایت کړی دی.

د حماد بن شعیب صرف هغه روایت ضعیف دی په کوم کې چې یې متابع او شاهد نه وي او دلته درې سندونه شواهد لري او د محدثینو په نیزد تعدد د طرقو له وجهی ضعف ختمیږي او حدیث د حسن مرتب ته رسیږي. په عطاء بن سائب باندې دا جرحه ده چې په اخر عمر کې یې په حفظ کې خلط راغلی و، لیکن

دشواهد و او د متابعاتو له وجهې دا جرحه ختمیږي. حاصل دا چې یوه مؤثره جرحه هم نه شته بلکې ټولې جرحې مردودي دي. خلاصه دا چې په خیر القرون کې بلانکیره په شلورکعتو تراویحو عمل جاري وو. (۱۸) عَنْ أَبِي الْحُسَيْنِ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ، عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ أَمَرَ رَجُلًا يُصَلِّيَ بِهِمْ فِي رَمَضَانَ عِشْرِينَ رَكْعَةً. [الاستذکار ج ۲/ ص ۷۰] حضرت علي عليه السلام یو سړي ته امر وکړو چې په رمضان کې صحابه وو او تابعینو ته د شلورکعتونو تراویحو امامتي ورکړي.

د جمهورو صحابه وو او تابعینو عمل

(۱) (۱۹) - عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهَبٍ رَحِمَهُ اللَّهُ: كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّيُ بِنَافِي شَهْرِ رَمَضَانَ فَيَنْصَرِفُ وَعَلَيْهِ لَيْلٌ، قَالَ الْأَعْمَشُ كَانَ يُصَلِّي عِشْرِينَ رَكْعَةً. (قيام الليل ص ۹۱، ص ۱۵۷) باب عدد الركعات

د حضرت زید بن وهب څخه روایت دی چې حضرت عبد الله بن مسعود رحمه الله به خلکو ته د تراویحو لمونځ ورکولو، د تراویحو څخه به چې فارغ شونو شپه به لپاتې وه، حضرت امام اعمش رحمه الله فرمائی چې حضرت عبد الله بن مسعود رحمه الله به شل رکعت تراویح او درې رکعت وترکول.

حضرت عبد الله بن مسعود رحمه الله د بدعاتو سره دومره مخالف وو چې فرمایل به یې چې: په سنتو باندې اکتفاء په بدعاتو باندې دمحت څخه غوره ده. (حاکم) که شل رکعت تراویح بدعت وی نو حضرت عبد الله بن مسعود رحمه الله څرنگه کولې؟

(۲) (۲۰) - امام حسن بصری رحمه الله د عبد العزيز بن رفیع څخه روایت کوي، چې حضرت ابی بن کعب رحمه الله خلکو ته په مدینه منوره کې درمضان په میاشت کې شل رکعت تراویح او درې رکعت وترکول. (مصنف ابن ابی شیبه، حدیث نمبر ۷۷۶۶) باب کم یصلي في رمضان من ركعة [۱۸ او ۱۹ نمبر حدیثونه مراسیل معتضده دي او مراسیل معتضده اجماعا حجت دي.

۳- (۲۱) عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاعٍ قَالَ أَذْرَكْتُ النَّاسَ وَهُمْ يُصَلُّونَ ثَلَاثًا وَعِشْرِينَ رَكْعَةً بِالْوُثْرِ. (ابن ابی شیبه

حضرت عطاء خنہ روایت دی فرمائی چہ ما خلک و موندل چہ دو تروسرہ به یی درویشتر رکعتہ کول. حضرت عطاء پہ ۱۱۴ھ) کی تولد شوی دی .

(۴) (۲۲) - عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ، عَنْ حَمَّادِ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ، أَنَّ النَّاسَ كَانُوا يُصَلُّونَ خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ فِي رَمَضَانَ (كتاب الآثار ابو يوسف ص ۴۱)

ددي دواړو حديثونو سند بالکل صحيح دی

امام ابو حنيفه رحمه الله دامام حماد خنہ روایت کوي او هغه د ابراهيم نخعی رحمه الله خنہ روایت کوي چہ ټولو خلکو (صحابه و و)، تابعينو او تبع تابعينو رحمهم الله) به په رمضان کې شل رکعتہ تراویح کولې .

(۵) (۲۳) - عَنْ شَتِيرِ بْنِ شَكْلٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ، وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ "أَنَّهُ كَانَ يَوْمُهُمْ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ عِشْرِينَ رُكْعَةً، وَيُوتَرُ بِثَلَاثٍ. (بهيقي، ج ۲ ص ۴۹۶). مصنف ابن ابی شيبة حديث نمبر ۷۷۶۲، نكم يصلي في رمضان من ركعة، باب نمبر ۶۸۰].

حضرت شتير بن شكل چہ د حضرت علي (ع) د اصحابو خنہ و و خلکو ته به يې شل رکعتہ تراویح اودرې رکعتہ وترپه جماعت باندې ورکول .

(۶) (۲۴) - عَنْ أَبِي الْبَخْتَرِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ وَيُوتَرُ بِثَلَاثٍ. (ابن ابی شيبة، حديث نمبر ۷۷۶۸). ابو البختري (م ۸۳ هـ) داهم د حضرت علي (ع) د اصحابو خنہ و و شل رکعتہ تراویح اودرې رکعتہ وترپه کول (د خلف خنہ شعبه روايتونه کړي دي). وهو لا يروي الا عن ثقة. (تهذيب، ج ۳ ص ۱۴۹).

(۷) (۲۵) - عَنْ أَبِي الْخَصِيبِ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ قَالَ: "كَانَ يُؤْمِنُ سُوَيْدُ بْنُ غَفْلَةَ (ع) فِي رَمَضَانَ فَيُصَلِّي خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ عِشْرِينَ رُكْعَةً. (بهيقي، ج ۲ ص ۴۹۶). د ابو الخصيب خنہ روایت دی چہ حضرت سويد بن غفله (ع) مونږ ته په پنځو ترويحو شل رکعتہ تراویح را کولې .

(۸) (۲۶) - عَنْ نَافِعٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ عَنْ ابْنِ عُمَرَ (ع)، قَالَ: "كَانَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ (ع) يُصَلِّي بِنَافِي رَمَضَانَ عِشْرِينَ رُكْعَةً. (رواه ابن ابی شيبة، حديث نمبر ۷۷۶۵) واسناده صحيح اثار السنن ج ۲ ص ۲۱۰ باب في

التراویح بعشرین رکعة) د حضرت نافع بن عمر ثخنه روایت دی هغه فرمایي چې: ابن ابی ملیکة م ۱۱۷ هـ مونبرته شل رکعتہ تراویح را کولې .

(۹) (۲۷) عَنْ سَعِيدِ بْنِ عُبَيْدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمَا، «أَنَّ عَلِيَّ بْنَ رَبِيعَةَ عليه السلام كَانَ يُصَلِّي بِهَمْرِ فِي رَمَضَانَ خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ، وَيُوتِرُ بِثَلَاثٍ». (ابن ابی شيبه ، حديث نمبر ۷۶۹۰) واسناده صحيح]. د حضرت سعيد بن عبید عليه السلام ثخنه روایت دی چې حضرت علی بن ربیعہ التابعی مونبرته شل رکعتہ تراویح را کولې .

(۱۰) (۲۸) - حضرت عبد الرحمن بن ابی بکر د حضرت علی عليه السلام شاگرد وو. (تهذيب ج ۶ ص ۱۲۸) هغه به خلکو ته په پنځه ترويحاتو باندې شل رکعتہ تراویح ورکولې (قيام الليل ص ۱۵۸) باب عدد الركعات (۱۱) (۲۹) حضرت سعيد بن ابی الحسين د حضرت علی عليه السلام خاص شاگرد وو. (تهذيب، ج ۴ ص ۱۲۸) هغه به خلکو ته پنځه ترويحات شل رکعتہ تراویح ورکولې. (قيام الليل ص ۱۵۸) باب عدد الركعات (۱۲) (۳۰) د حضرت علی عليه السلام بل خاص شاگرد حضرت عمران العبدی هم خلکو ته شل رکعتہ تراویح ورکولې. (قيام الليل ص ۱۵۸)

۳۱- عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُقَيْعٍ رضي الله عنه قَالَ: «كَانَ أَبِي بْنُ كَعْبٍ رضي الله عنه يُصَلِّي بِالنَّاسِ فِي رَمَضَانَ بِالْمَدِينَةِ عَشْرِينَ رُكْعَةً، وَيُوتِرُ بِثَلَاثٍ». [مصنف ابن ابی شيبه حديث نمبر ۷۷۶۶ باب نمبر ۶۸۰].

۳۲- عَنْ الْحَارِثِ رضي الله عنه: «أَنَّهُ كَانَ يُؤْمَرُ النَّاسُ فِي رَمَضَانَ بِاللَّيْلِ بِعَشْرِينَ رُكْعَةً، وَيُوتِرُ بِثَلَاثٍ، وَيَقْنَتُ قَبْلَ الرُّكُوعِ». [مصنف ابن ابی شيبه، حديث نمبر ۷۷۶۷ باب نمبر ۶۸۰]. دادخير القرون تعامل وو، په پوره خير القرون کې د شلور کعتو په خلاف هيڅکله چا کوم اعتراض نه دی کړی. او عجيبه لاداده چې په ټول خير القرون کې د اتور کعتو هيڅ نوم او نشان نه وو.

فائده: رسول الله ﷺ به تهجد او وتریوځای کول له دې، وجهې بعضې راویان دواړه یوځای کله د تهجد وپه نوم سره روایت کوي او کله یې د وتریو په نوم سره روایت کړی دی، مثلاً په عامو حالاتو کې رسول الله ﷺ اته رکعتہ تهجد کړي دي ددې سره چې درې رکعتہ یوځای کړی .

نویو ولس شو، له دې وجهې په بعضې روایاتو کې یو ولس رکعتہ راغلي دي . په بعضو روایتونو کې د سهار سنت هم ورسره یوځای شوي دي او دیارلس راغلي دي او په بعضو کې تحية الوضوء هم ورسره

يوخاى شوى دى اوپنخلس راغلي دي . داصر ف دروايت اختلاف دى دتعداد اختلاف نه دى، ددي خخه دانتيجه راايستل چي دسهار سنت، ۱۳ يا ۱۵ دي غلط دي . همدارنگه ددي خخه دانتيجه راايستل چي وتر ۱۳ يا ۱۵ دي هم غلط دي . همداسي به اهل مکه وودهر وثلورور کعتو تراويحو خخه وروسته دخانه کعبي شريفي خخه طواف کولو اواهل مدينه ووبه په دغه وخت کي ثلورور کعته نفل کول نوپنخه ترويحاح ضربې ثلور 16 کيري، په الموسوعة الفقهية کي ليکي چي:

وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: «لَأَهْلِ الْمَدِينَةِ فَعْلَهَا سِتًّا وَثَلَاثِينَ، لِأَنَّ الْعِشْرِينَ خَمْسُ تَرَوِيحَاتٍ، وَكَانَ أَهْلُ مَكَّةَ يَطُوفُونَ بَيْنَ كُلِّ تَرَوِيحَتَيْنِ سَبْعَةَ أَشْوَاطٍ، فَحَمَلَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ بِدَلِّ كُلِّ أُسْبُوعٍ تَرَوِيحَةً لِيَسَافُوهُمْ، قَالَ الشَّيْخَانِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمَا: «وَلَا يَجُوزُ ذَلِكَ لِغَيْرِهِمْ». وَهُوَ الْأَصَحُّ كَمَا قَالَ الرَّمْلِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ لِأَنَّ أَهْلَ الْمَدِينَةِ شَرَفًا بِهَجْرَتِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَذْنِيهِ، وَخَالَفَ الْحَلِيمِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ فَقَالَ: «وَمَنْ اقْتَضَى بِأَهْلِ الْمَدِينَةِ فَقَامَ سِتًّا وَثَلَاثِينَ فَحَسَنٌ أَيْضًا». [الموسوعة الفقهية ج ۲۷/ ص ۱۴۳] بحواله اسنى الطالب ج ۱/ ص ۲۰۱ ونهاية المحتاج ج ۲/ ص ۱۴۳.

ابن عبد البر رحمه الله فرمايي چي: وَقَالَ الثَّوْرِيُّ وَأَبُو حَنِيفَةَ وَالشَّافِعِيُّ وَأَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ قِيَامَ رَمَضَانَ عِشْرُونَ رُكْعَةً سِوَى الْوُتْرِ لَا يَقَامُ بِأَكْثَرِ مِنْهَا اسْتِجَابًا (الاستذكار ج ۲/ ص ۷۰ وكذا في تحفة الاخيار ص ۴۷). نو بعضي راويانو دشلور کعتو تراويحو سره (۱۶) رکعته نفل هم يوخاى روايت کړي دي نو تعداد يې (۳۶) ته رسولي دي عن داود بن قيس

عَنْ دَاوُدَ بْنِ قَيْسٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، قَالَ: «أَذْرَكْتُ النَّاسَ بِالْمَدِينَةِ فِي زَمَنِ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، وَأَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمَا يُصَلُّونَ سِتًّا وَثَلَاثِينَ رُكْعَةً وَيُوتِرُونَ بِثَلَاثٍ» [مصنف ابن ابي شيبة ج ۵/ ص ۲۴۴ حديث نمبر ۷۷۷۲] الاستذكار ج ۲/ ص ۷۰ باب ماجاء في قيام رمضان]. او چونکه وتر د تراويحو پسې متصل ادا کړي نو بعضو دا هم ورسره يوخاى کړي دي او تعداد يې (۳۹) ته رسولي دي.

وذكر ابن القاسم عن مالك تسع وثلاثون، والوتر ثلاث. الاستذكار ج ۲/ ص ۷۰ باب ماجاء في قيام رمضان]. او بعضو د وترو خخه وروسته دوه رکعته نفل هم ورسره يوخاى کړي دي او تعداد يې (۴۱) ته رسولي دي او بعضو د تراويحو خخه وروسته شپږيا اته رکعته نفل کړي دي. نو بعضو راويانو شپږ او اوه ترويحاح هم روايت کړي دي:

كَمَا فِي مُصَنَّفِ ابْنِ أَبِي شَيْبَةَ عَنْ رِقَاعِ بْنِ أَبِي رَافٍ، قَالَ: «كَانَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ يَوْمًا فِي رَمَضَانَ، فَيُصَلِّي بِنَا عِشْرِينَ لَيْلَةً سِتَّ تَرَوِيحَاتٍ، فَإِذَا كَانَ الْعَشْرُ الْآخِرُ اعْتَكَفَ فِي الْمَسْجِدِ وَصَلَّى بِنَا سَبْعَ تَرَوِيحَاتٍ» حديث نمبر ۷۷۷۳.

خلاصہ داچی داد تراویح و سنت و تعداد بیان نہ دی، بلکہ باقی نوافل وغیرہ یہی ہم و سرہ یوحای بیان کری دی، دصحابہ و رضی اللہ عنہ بلا نیکیرہ مواظبت چونکہ پہ شلور کعتو باندی وو، لہ دی و جہی سنت بہ یواخی شلور کعتوتہ وایو، باقی چی دچاخورمرہ نوافل زہ غواری کولی شی، ددی پہ خلاف احنافونہ کومہ رسالہ لیکلی دہ اونہ یی کوم اشتہاری چیلینج چاپ کڑی دی اونہ یی پہ دی مقدسہ میاشت کی دزیات عبادت کونکوپہ خلاف کوم شرراپور تہ کری دی، بلکہ احناف دزیات عبادت کونکو حوصلہ افزائی کوی.

علامہ ابن خلدون فرمائی: در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د مقدس سنتونو او د خلفاء راشدینو د مقدس طریقو حفاظت اوتدوین چی پہ کومہ جامعہ او مفصلہ طریقہ باندی ایمہ اربعہ (خلور و امامانو) کری دی، دامقام بل ہیچا تہ نہ دی پہ نصیب شوی، لہ دی و جہی تول امت مسلمہ دایمہ یی اربعہ ووپہ رهنمای یی پہ دی پاکو سنتونو باندی عمل کوی. (اثار خیر ص ۱۴۴). دخلور وار و امامانو د فقہوپہ ہیخ کتاب کی ہم اتور کعتوتہ سنت او شلور کعتوتہ بدعت نہ دی ویلی شوی.

دامام ابو حنیفہ رحمہ اللہ، امام شافعی رحمہ اللہ، او امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ مذهب دادی چی شلور کعتہ تراویح سنت دی. (الاستذکار ص ۶۹-۷۰ ج ۲ باب ماجاء فی قیام رمضان) او امام مالک رحمہ اللہ د شلور تراویح او شپار سو نوافلو قائل دی چی مجموعہ یی (۳۶) کیڑی. (بداية المجتهد، ج ۱ ص ۱۵۲ کتاب اسرار الصلوة الباب السابع)

دا خبرہ دلمرپہ شان ظاہرہ دہ چی دصحابہ وودزمانی خخہ شروع پہ ہندوستان باندی تربطانوی دوری پوری، دہیخ اسلامی فرقی، پہ ہیخ مسجد کی، ہیخ کلمہ ہم اتہ رکعتہ تراویح نہ دی شوی، کہ کوم بہی مذہبہ یی رابندولی شی رامیدان تہ دی شی اوپہ کوم مستند کتاب دی حوالہ ورکری (دیدہ باید).

ہمدارنگہ دصحابہ وورضی اللہ عنہم ددوری خخہ شروع، پہ ہندوستان باندی تربطانوی دوری پوری، صرف دیو مسلمان او صرف دیو مسلمان او صرف دیو داسی مسلمان نوم ہم نہ شتہ جی اتہ رکعتہ

تراویح یې کړي وي او نور د جماعت څخه وتلی وي، غیر مقلدین دې همت وکړي او د کوم مستند کتاب په حواله دې د داسې مسلمان ادرس ولیکي.

اثمه اربعه او ټول امت مسلمه د ټول امت مسلمه اجماع

د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه په زمانه کې په شلور کعتو تراویحو باجماعت باندې اجماع وشوه.

(۱) دمکې مکرمې لاثاني محدث ملا علي القاری فرمائي: **أَجْمَعَ الصَّحَابَةُ رضی الله عنهم عَلَى أَنَّ التَّرَاوِيحَ عَشْرُونَ رُكْعَةً.** (مرقات، ج ۳ ص ۱۹۴ باب قیام شهر رمضان، الفصل الثالث) د ټولو صحابه ووپه دې اجماع ده چې تراویح شل رکعتې دي.

(۲) **وَبِإِلَاجِمَاعِ الَّذِينَ وَقَعَ فِي زَمَنِ عُمَرَ رضی الله عنه أَخَذَ أَبُو حَنِيفَةَ وَالتَّوَوُّيُّ وَالشَّافِعِيُّ وَاحْمَدُ وَالْجَمْهُورُ رَحِمَهُمُ اللَّهُ وَأَخْتَارَهُ ابْنُ عَبْدِ الْبَرِّ رحمته الله.** (اتحاف سادة المتقين، ج ۳ ص ۴۲۲ کتاب اسرار الصلوة و مهماتها، الباب السابع) او په هغه اجماع باندې چې د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې (په شلور کعتو تراویحو) باندې وشوه عمل کړی دی. ابو حنیفه رحمه الله امام شافعی رحمه الله امام احمد رحمه الله امام نووی رحمه الله جمهورو او همدا مختاره کړې ده ابن عبد البر رحمه الله.

(۳) **وَبُتِّبَ إِهْتِمَامُ الصَّحَابَةِ رضی الله عنهم عَلَى عَشْرِينَ رُكْعَةً فِي عَهْدِ عُمَرَ وَعُمَانَ وَعَلِيٍّ رضی الله عنهم فَمِنْ بَعْدَهُمْ.** (حاشیه شرح وقایه مولنا عبدالحی لکهنوی) او ثابت دی اهتمام د صحابه ووپه شلور کعتونو په زمانه د عمر رضی الله عنه عثمان رضی الله عنه او علی رضی الله عنه او د دوي څخه د وروسته صحابه وورضی الله عنهم څخه.

(۴) ابن حجر مکی رحمه الله فرمائي: چې د صحابه ووپه دې خبره اجماع ده چې تراویح شل رکعتې دي. (انارة المصابيح ص ۱۸).

(۵) ابن عبد البر فرمائي: **وَهُوَ الصَّحِيحُ عَنْ أَبِي بَنِ كَعْبٍ رضی الله عنه مِنْ غَيْرِ خِلَافٍ مِنَ الصَّحَابَةِ رضی الله عنهم.** (عمدة القاری ج ۵ ص ۲۶۷) الاستذکار کتاب الصلوة باب ما جاء في قیام رمضان ج ۲ ص ۷۰.

دا (د شلور کعتو تراویحو) خبره صحیح ثابته ده د حضرت ابی بن کعب څخه بغير د اختلاف د صحابه وو.

(۶) علامه قاضی خان فرمایي: وَهُوَ الْمَشْهُورُ مِنَ الصَّحَابَةِ عليه السلام وَالتَّابِعِينَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى. (فتاوی قاضی خان ص ۱۱۰) ترجمہ: او دا (دشور کعتو تراویحو) خبره مشهوره ده دصحابه و و عليه السلام او دتابعینو ثخه.

(۷) ابن قدامه رحمه الله. (مغنی، ج ۱ ص ۸۰۳) صلوة التراویح مسالة (۱۰۹۵) ۸۳۴ دار الفکر.

(۸) شمس الدين. (شرح مقنع ج ۱ ص ۸۵۲).

(۹) علامه قسطلانی رحمه الله په شرح بخاري کې فرمايي (وقد عَدُّوا مَا وَقَعَ فِي زَمَنِ عَمْرِو كَالْإِجْمَاعِ). (ارشاد الساری ج ۴ ص ۵۷۸ باب فضل قیام رمضان)

(۱۰) مولنا محمد زکریا صاحب. (اوجز المسالك ص ۳۹۰)

(۱۱) علامه عبدالحی لکهنوی. (التعليق الممجد، ص ۵۳) تحفة الاخيار ص ۴۰)

(۱۲) ملا علی القاری. (شرح نقایه ص ۱۰۴) فصل في الوتر والنوافل)

(۱۳) نواب صدیق حسن خان غیر مقلد. (عون الباری، ج ۲ ص ۳۰۷). دې ټولوپه شلور کعتو باندې اجماع رانقل کړې ده.

(۱۴) (۱۵) امام نووی رحمه الله دا اجماع د (باتفاق المسلمين) په لفظ باندې رانقل کوي او ابن تیمیه رحمه الله د. (فلما جمعهم عمر علي ابی بن کعب) په لفظ باندې رانقل کړې ده. (کتاب الاذکار ص ۸۳ فتاوی ج ۴ ص ۴۰۱).

(۱۶) (۱۷) - علامه طحطاوی رحمه الله ج ۱ ص ۴۶۸ کې او علامه شرنبلالی رحمه الله مراقی الفلاح پد ص ۸۱ کې دا اجماع د متواتر په لفظ باندې رانقل کړې ده.

(۱۸) علامه ابن الهمام. (فتح القدیر، ج ۱ ص ۴۰۷)

(۱۹) علامه انور شاه کشمیری. (عرف الشذی ص ۳۳۰)

(۲۰) ابن نجیم. (البحر الرایق ج ۲ ص ۶۶).

(۲۱) شیخ عبدالحق دهلوی (مأثبات بالسنة ص ۲۱۷).

(۲۲) علامه شامی. (رد المحتار ج ۱ ص ۵۱۱)

(۲۳) علامه کاسانی (بدایع الصنائع ج ۱ ص ۲۸۸)

(۲۴) علامه سبکی (المصابیح ص ۱۶)

(۲۵) علامه سیوطی. (المصابیح ص ۱۶).

(۲۶) علامه حلبی (ص ۳۸۸).

دی تولو دا اجماع د (ثم استقر الامر علي هذا) په لفظ باندې را نقل کړې ده او هیڅ اهل فن د دې څخه انکار نه دی کړی. امام غزالي رحمه الله فرمایي: تراویح شل رکعتہ سنت مؤکده دي. (احیاء علوم الدین کتاب اسرار الصلوة الباب السابع ج ۱ ص ۲۸۳)

دا اجماع څخه مخالف در رسول الله ﷺ د فرمان مطابق دوزخي دی. [بخاری شریف ج ۱ ص ۵۰۹/بخاری شریف ج ۲ ص ۱۰۴۵/مسلم شریف ج ۲ ص ۱۲۷. مسلم شریف ج ۲ ص ۱۲۸/مسلم شریف ج ۲ ص ۱۲۸ مسلم شریف ج ۲ ص ۱۲۸/ترمذی شریف ص ۳۱۵-۳۱۹/ابوداود شریف ج ۲ ص ۱۶۴-۱۷۹].

د دې فرمان نبوی ﷺ مطابق علامه شاهرشاه کشمیری رحمه الله فرمائی (وامامن اکتفی بالركعات الثمانية وشذعن السواد الاعظم وجعل يرميهم بالبدعة فليرعاقبته) (فيض الباری ج ۳ ص ۱۸۱).
یعنې څوک چې په اته رکعتہ تراویحوا کتفاء کوي او د لویې جماعت څخه خارجيږي او بدعتیان ورته وائي نو دا خلک دی د خپل انجام انتظار وکړي او مولانا عبدالحی لکهنوی رحمه الله فرمائی چې د اته رکعتہ تراویح کوونکي د سنت موکده تارک دي. او گناهگار دي (حاشیه هدايه ج ۱ ص ۱۵۱) تحفة الاخيار ص ۴۰ الی ص ۷۷)

خلورم فصل

د غیر مقلدینو دلایل

اهل سنت والجماعت په ترتیب سره څلور دلایل مني:

(۱) کتاب الله. (۲) سنت الرسول. (۳) اجماع الامت. (۴) قیاس شرعی.

دا اصول فقهي، یاد اصول حدیث، یاد اسماء الرجال هیڅ کتاب الله ﷻ او یا رسول الله ﷺ ندی

لیکلی. له دې وجهې دا اصول څه اجماعي دي او څه اختلافي دي، مونږ اجماعي اصول اجماعاً منواو په اختلافي اصولو کې دا حنفو د اصولو پابندیو.

(۱) کوم حدیث ته چې تلقی بالقبول حاصله وي هغه لازم العمل دی، دداسې حدیث په سند باندې بحث ته ضرورت نه شته. دا اجماعي اصل دی.

(۲) مرسل معتضده حجت دی. داهم اجماعي اصل دی. او زموږ ټولو دلایلو ته د تلقی بالقبول مرتبه حاصله ده او په کومو احادیثو چې غیر مقلدین دارسال جرحه کوي هغوی د اجماعي اصل مخالفت کوي ځکه دا احادیث مراسیل معتضده دي.

(۳) په خیر القرون کې دارسال، جهالت، اوتدلیس، مسئله اختلافي ده. احناف دې امورو ته جرحه نه وایي. نو په احنافو باندې دداسې جرحې منل د اصولو مخالفت دی، د غیر مقلدینو په نیز دلایل صرف دوه دي اول قران، دوهم حدیث، نو غیر مقلدینو ته هیڅکله دا حق نه شته چې دوي دا اجماعي اصول استعمال کړي دا اختلافي اصولو د استعمال خو ورته بالکل حق نه شته، د ټول امت د اجماع په خلاف چې غیر مقلدین اتور کعتوته سنت او شلور کعتوته بدعت وائي. نو د دوي بنیادي دلایل یو حدیث دعایشی رضی الله عنها او دوهم حدیث د جابر رضی الله عنه او دریم حدیث د ابی بن کعب رضی الله عنه دی.

اول دلیل

د ام المؤمنین حضرت عایشې رضی الله عنها حدیث:

جواب: عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ رضی الله عنه، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، كَيْفَ كَانَتْ صَلَاةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ؟ فَقَالَتْ: «مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ وَلَا فِي غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةِ رُكْعَةٍ يُصَلِّي أَرْبَعًا، فَلَا تَسْتَلُّ عَنْ حُسْنَيْنٍ وَطَوْهَيْنِ، ثُمَّ يُصَلِّي أَرْبَعًا، فَلَا تَسْتَلُّ عَنْ حُسْنَيْنٍ وَطَوْهَيْنِ، ثُمَّ يُصَلِّي ثَلَاثًا. [بخاري ج ۱/ ص ۱۵۴] ومسلم ج ۱/ ص ۲۶۰.

د لامذهبو وکتوریانو په دې حدیث عمل نه شته:

(۱) په حدیث کې یصلي اربعا راغلی دی، غیر مقلد امیر یمانې لیکي چې: یحتمل أنها متصلات وهو ظاهر و یحتمل أنها منفصلات وهو بعيد (سبل السلام ج ۲ ص ۱۳)
او غیر مقلدین دوه دوه رکعت کوي:

(۲) نبی کریم صلی الله علیه وسلم دا المونځ په کور کې کولو، لکن غیر مقلدین یې په مسجد کې کوي

(۳) دالمونخ نبی کریم صلی الله علیه وسلم انفراداً کولو، لکن غیر مقلدین یې په جماعت سېره کوي، که غیر مقلدین وایي چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم تراویح په جماعت هم کړې دي، نوموړي وایو چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم صرف درې شپې په جماعت ادا کړې دي، او غیر مقلدین خوتوله میاشت په جماعت سره د تراویحو لمونځ کوي.

(۴) نبی کریم صلی الله علیه وسلم به چې دالمونځ وکړو، نو اوده به شو، بیا به راپاڅیدو او وتر به یې وکړل: فقلت یا رسول الله تنام قبل أن توتر؟ قال تنام عیني ولا ینام قلبی (صحیح البخاري رقم ۱۱۴۷) او غیر مقلدین داسې نه کوي.

(۵) ددې حدیث څخه معلومیږي چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم به په رمضان او غیر رمضان کې یعنې پوره کال درې رکعت وترکول، لکن غیر مقلدین اکثریو رکعت وترکوي.

(۶) پدې حدیث کې په یو سلام د درې رکعت و ترو ذکر دی، غیر مقلد عبد الرحمن مبارکپوري لیکي چې: والظاهر أنها متصلات (تحفة الأحوذی ج ۱ ص ۳۳۱)

او غیر مقلدین چې درې رکعت کوي نو په دوو سلامونو سره یې کوي.

(۷) په حدیث کې د ټول کال د لمونځ ذکر دی، لکن غیر مقلدین دالمونځ صرف یوه میاشت کوي.

(۸) په اوله شپه نبی علیه السلام د شپې تریو څه حصې پورې تراویح وکړې، په دویمه شپه یې تر نصف اللیل پورې وکړې او په دریمه شپه یې تر پېښمي پورې وکړې، لکن غیر مقلدین داسې نه کوي.

(۹) پدې حدیث کې راغله چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم به دالمونځ اوږد کولو، بلکې په بعضې روایاتو کې تصریح ده چې سورة بقره سورة ال عمران او سورة النساء به یې په یو رکعت کې لوستل، او غیر مقلدین داسې نکوي.

(۱۰) پدې حدیث کې دماخوستن دالمونځ پسې متصل د تراویحو ذکر نه شته، حالانکې غیر

مقلدین دماخوستن دالمونځ پسې متصل تراویح کوي. تلک عشرة كاملة

دلامذهبو د مشرانو د اقوالو د دې حديث سره تعارض

غير مقلدين وايي چې په دې حديث کې اته رکعتہ ذکر شوي، لهذا تراويح اته رکعتہ شوي، نو د تراويحو د رکعتونو تعداد يې معين کړو، حالانکې د غير مقدينو اکا بروپه دې تصريح کړې ده چې د تراويحو د رکعتونو تعداد نه دی معين.

- (۱) لامذهبه امين الله ليکي چې: د تراويحو د رکعتونو تعداد نه دی معين (الحق الصريح، ج ۵ ص ۴۱۴)
- (۲) مفتي عبدالرشيد غير مقلد ليکي چې: د تراويحو د رکعتونو تعداد نه دی معين، (فتاوی علماء حديث ج ۶ ص ۳۰۰۷)
- (۳) نواب صديق حسن خان غير مقلد ليکي چې: ولم يأت تعين العدد في الروايات الصحيحة المرفوعة (الانتقاد الرجیح ص ۶۱)
- (۴) نواب نور الحسن غير مقلد ليکي چې: وبالجملة عدد معين در مرفوع نيامده (عرف الجادی ص ۸۴)
- (۵) په فتاوی نذيريه ج (۱ ص ۶۳۴) کې ليکي چې د تراويحو د رکعتونو تعداد نه دی معين.
- (۶) غير مقلدين ابن تيميه رحمه الله خپل امام گڼي ابن تيميه ليکي چې: أن نفس قيام لم يوقت رسول الله صلى الله عليه وسلم فيه عددا معينا (مجموع الفتاوى ج ۱۱ ص ۸۲۰، طبع رياض)
- (۷) شوکاني ليکي چې: فقصر الصلوة المسماة بالتراويح على عدد معين وتخصيصها بقراءة مخصوصة لم يرد به سنته (نيل الاوطار ج ۳ ص ۵۳)
- (۸) غير مقلد وحيد الزمان ليکي چې: د تراويحو د رکعتونو تعداد نه دی معين (نزالابرار ج ۱ ص ۱۲۶)
- (۹) زبير علي زئی غير مقلد ليکي چې د تراويحو د رکعتونو تعداد نه دی معين، (تعداد رکعات کاتحقيقي جايزه ص ۵۹)

(۱۰) د غير مقلد عبد السلام رستمي خوی ابو سعيد ليکي چې د تراويحو د رکعتونو تعداد نه دی معين. دهغه رساله په نوم د (ايا په تراويحو کې عدد معين شته؟) تلک عشرة کاملة

د حضرت عایشی رضی اللہ عنہا په ا حادیثو کې تعارض

که د دې حدیث څخه تراویح مراد شي، او د اتو ذکر د تعیین لپاره شي، نو بیا خود حضرت عایشی رضی اللہ عنہا په بل حدیث کې د اتو څخه زیادت رانقل شوی دی، کان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي بالليل ثلاث عشرة ركعة ثم يصلي اذا سمع النداء بالصبح ركعتين خفيفتين (صحيح بخاري رقم ۱۱۷)

د حضرت عایشی رضی اللہ عنہا د حدیث تعلق د تهجدو سره دی

(۱) په یو حدیث کې راځي چې نبی کریم صلی اللہ علیه وسلم به په رمضان کې زیات عبادۀ کولو، (صحيح البخاري ج ۱ ص ۲۷۱) د سائل خیال ته د اراغله چې کیدلی شي چې په تهجدو کې به یې هم زیاده کولو، نو حضرت عایشی رضی اللہ عنہا جواب ورکړو چې د نبی صلی اللہ علیه وسلم د رمضان او د غیر رمضان تهجد یو شان وو.

(۲) که د دې حدیث څخه تراویح مراد دی شي، نو بیا به د حضرت عایشی رضی اللہ عنہا په ا حادیثو کې تعارض راشي، ځکه چې پدې روایت کې راځي چې دیوولسو رکعتونو څخه به یې زیات لمونځ نه کولو او د حضرت عایشی رضی اللہ عنہا په نورو روایاتو کې راځي چې نبی کریم صلی اللہ علیه وسلم به په رمضان کې ښه ډیر لمونځ کولو، مونږ وایو چې تعارض نه شته، ځکه چې د دې حدیث څخه تهجد مراد دي په تهجدو کې به یې زیادت نه کولو، او د زیادت والا حدیث د تراویحو سره متعلق دي.

(۳) امام محمد بن نصر المروزي پخپل کتاب قیام اللیل کې یو باب منعقد کړی دی په نوم د (باب عدد الركعات التي يقوم بها الامام الناس في رمضان) پدې باب کې یې د تراویحو ډیر روایات ذکر کړي دي، لکن د روایت یې چې د ټولو څخه زیات صحیح دی، اشاره هم ندی ذکر کړی، نو که د امام محمد بن نصر المروزي رحمه الله په نیز د دې حدیث تعلق د تراویحو سره وي، نو د تراویحو په باب کې به یې ذکر کړی وو.

(۴) امام ترمذي رحمه الله د تراویحو په باره کې ډیر اقوال رانقل کړي دي، لکن د اتو رکعتو قول

بې نه دی رانقل کړی، نو د امام ترمذي په نیز د اتو رکعتو قول د هیڅ محدث او فقیه ندی.

(۵) په (الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان) کې یې د تراویحو لپاره فصل لگولی دی په نوم د (فصل فی التراویح) او ددې عنوان لاندې یې دا حدیث ندی ذکر کړی، وروسته یې د تهجد و فصل ذکر کړی دی په نوم د (فصل فی قیام اللیل) هلته یې دا حدیث ذکر کړی دی.

(۶) محدثین د تراویحو لپاره جدا باب قایموي او د تهجد و لپاره جدا، لکن دا حدیث د تراویحو په باب کې نه ذکر کوي، بلکې د تهجد و په باب کې یې ذکر کوي مثلاً:

شماره	د کتاب نوم	د تهجد و باب	د تراویحو باب
۱	صحیح بخاری	باب فضل قیام اللیل ج ۱ ص ۱۵۱	باب فضل من قام رمضان ج ۱ ص ۲۶۹
۲	صحیح مسلم	باب صلوة اللیل ج ۱ ص ۲۵۳	باب الترغیب فی قیام رمضان وهو التراویح ج ۱ ص ۲۵۹
۳	سنن ابی داود	باب فی صلوة اللیل ج ۱ ص ۱۸۸	باب قیام شهر رمضان ج ۱ ص ۱۹۶
۴	سنن ترمذی	باب فضل صلوة اللیل ج ۱ ص ۹۸	باب ماجاء فی قیام شهر رمضان ج ۱ ص ۱۶۶
۵	سنن نسائی	کتاب قیام اللیل ج ۱ ص ۲۳۷	فواب من قام رمضان وصام الخ ج ۱ ص ۳۰۷
۶	سنن ابن ماجه	باب ماجاء فی قیام اللیل ص ۹۴	باب ماجاء فی قیام شهر رمضان ص ۹۴
۷	موطا امام مالک	باب فی صلوة اللیل ص ۹۹	باب فی قیام رمضان ص ۹۷
۸	موطا امام محمد	باب صلوة اللیل ص ۱۱۹	باب فی قیام شهر رمضان ص ۱۴۱
۹	مشکوٰۃ	باب صلوة اللیل ج ۱ ص ۱۰۵	باب قیام شهر رمضان ج ۱ ص ۱۱۴
۱۰	ریاض الصالحین	باب قیام اللیل ص ۳۶۲	باب استحباب قیام رمضان وهو التراویح ص ۳۶۷
۱۱	صحیح ابن حبان	فصل فی قیام اللیل ج ۵ ص ۱۱۲	فصل فی التراویح ج ۵ ص ۱۰۷
۱۲	مجمع الزوائد	باب فی صلوة اللیل ج ۲ ص ۵۱۹	باب قیام رمضان ج ۳ ص ۴۰۱
۱۳	سنن کبریٰ بهیقی	باب فی قیام اللیل ج ۲ ص ۴۹۹	باب فی قیام شهر رمضان ج ۲ ص ۴۹۱
۱۴	جمع الفوائد	صلوة اللیل ج ۱ ص ۲۰۳	قیام رمضان والتراویح ج ۱ ص ۲۰۶
۱۵	قیام اللیل للمروزی	قیام اللیل ص ۲ الی ص ۱۴۹	قیام رمضان ص ۱۵۰ تا ص ۱۷۸
۱۶	بلوغ المرام	صلوة التطوع ص ۸۳	قیام رمضان ص ۱۵۲

نو ددې ټولو محدثینو په اجماع باندې تراویح او تهجد دوه جدا جدا مونځونه دي.

(۷) حافظ ابن حجر فرمائی چې ددې حدیث تعلق د تهجد و سره دی، هغه فرمائی چې: د ورځې فرض لمونځ یو ولس رکعتہ دی، څلور ماسپښین څلور مازدیگر، درې مابښام چې و ترالنهار ورته وایي نو تهجد و هم یو ولس رکعتہ شو اترکعتہ تهجد و او درې رکعتہ و تراللیل (فتح الباری، ج ۶ ص ۲۶)

(۸) شاه عبدالعزیز رحمہ اللہ فرمائی چې ددې حدیث تعلق د تهجد و سره دی (فتاویٰ عزیزی ص ۱۳۵) غیر مقلد امین اللہ لیکي چې د حدیث به داسې معنی کوي چې د صحابه وو د فهم او عمل موافق وي، د ځان نه به معنی نه کوي، گنې بیا به سړي نه خوارج جوړیږي (الحق الصریح، ج ۱ ص ۶۹۴، قدیم) هر غیر مقلد وایي چې مونږ قرآن او سنت منو علي فهم السلف، نو غیر مقلدین دی په صحابه وو، تابعینو، او تبع تابعینو کې د یو کس نوم و ښایي چې هغه ددې حدیث څخه د اتور کعتو تراویحو دستوالي او د اتور کعتونو څخه د زیاتو رکعتونو د عدم سنتوالي لپاره استدلال کړی دی.

(۹) د حدیث حضرت عایشی رضی اللہ عنہا هیڅکله په عهد فاروقي، په عهد عثمانی او په عهد علوي کې د شلور کعتو تراویحو کوونکوپه خلاف نه دی پیش کړی.

(۱۰) در رسول الله ﷺ د تهجد و بیان د ډیرو صحابه وو څخه راغلی دی او هیڅ صحابي د تهجد و روایت د شلور کعتو کوونکوپه خلاف نه دی پیش کړی.

(۱۱) د صحابه وو څخه وروسته د تابعینو او تبع تابعینو په زمانه کې ټولو خلکو شل رکعتہ کول او بعضو به دنو افلوسره شپږ ډیر شل رکعتہ کول، لیکن هیڅ تابعي یا تبع تابعي دغه د تهجد و والا حدیث دهغوي په خلاف نه دی پیش کړی.

(۱۲) د حضرت عایشی رضی اللہ عنہا پندې حدیث کې اضطراب دی، لدې وجې ددې څخه استدلال تام ندی. [فتح الباری ص ۱۷ ج ۳].

۱۳- د حضرت عایشی د دریالسو رکعتو روایت هم راغلی دی، حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چې: والصواب ان كل شيء ذكرته من ذلك محمول على اقوال متعددة واحوال مختلفة. [فتح الباری ج ۳ ص ۱۷].

دوهم دلیل

حدیث دحضرت جابر رضی الله عنه: صلی بنا رسول الله ﷺ فی شهر رمضان ثمان رکعات ووتر فلما كانت القابلة اجتمعنا فی المسجد ورجونا ان یمخرج فلم نزل فیہ حتی اصبحتنا ثم دخلنا فقلنا یا رسول الله! اجتمعنا البارحة فی المسجد ورجونا ان تصلي بنا فقال: انی خشیت ان یکتب علیکم.

اول خواب:

(۱) ددی حدیث څخه به استدلال هلته صحیح شي چې غیر مقلدین درې خبرې ثابتې کړي، اول دا چې دا حدیث صحیح دی، دوهم دا چې په دې حدیث کې په اړه رکعتو باندې د مواظبت ذکر دی، دریم دا چې کله په فاروقي، عثمانی او علوی دور کې شل رکعت تراویح په جماعت باندې ادا کیدلې، نو حضرت جابر رضی الله عنه صرف یو ځلې ددوي په خلاف دا حدیث پیش کړی دی او دخپل ځان لپاره یې بیل داتو رکعاتو تراویحو مسجد جوړ کړی دی، لکن ټول غیر مقلدین دي راټول شي بلکې د غیر مقلدینو ترقي یافته ډلې نیچریان، قادیانین، چک الویان او ددوي روحانی پلاران انگریزان دي هم د ځان سره یوځای کړي او د درې خبرې دي د کوم مستند کتاب په حواله باندې ثابتې کړي.

(۲) ددی حدیث یو راوي د عیسی بن جاریه شاگرد او د محمد بن حمید استاذ، یعقوب بن عبد الله القمی دی، علامه ابن کثیر دیو حدیث څخه وروسته لیکي: وهذا الحديث منكر جده اوفي اسناده ضعف ويعقوب هذا هو القمي وفيه تشيع ومثل هذا لا يقبل تفردة به (البداية والنهاية، ج ۸ ص ۳۷۵ ج ۶ ص ۱۰۶) دا حدیث سخت منکر حدیث دی، ددی حدیث سند ضعیف دی او یعقوب قمي شیعه دی او په داسې مسایلو کې دده تفرد نه قبلېږي.

علامه دارقطني فرمایي چې ليس بالقوي (ميزان ج ۳ ص ۳۲۴) ابن الجوزي ورته متروک ویلي دي (کتاب الضعفاء والمتروکین ج ۱ ص ۲۱۶) امام ذهبی ورته متروک ویلي دي، (ديوان الضعفاء والمتروکین ج ۲ ص ۴۷۶) غیر مقلد الباني لیکي چې: ويعقوب القمي وهو ابن عبد الله صدوق بهم كما في التقريب سلسلة احاديث الضعيفة (ج ۴ ص ۳۴۴) شوکني دیو روایت په باره کې لیکي چې وفي اسناده يعقوب بن عبد الله القمي وجعفر بن ابی المغيرة القمي وفيهما مقال، (نیل الاوطار ج ۴ ص ۴۰۰)

(۲۸۷) د لامذهبه امين الله دتره ځوی ابو.عمار ليکي چې: يعقوب قمي ته دارقطني ضعيف ويلي دی (تراويح څو رکعتہ دي ص ۲۵)

الغرض په کومو مسایلو کې چې دصحابه وو عظمت او یا مسلک مجروح گرزيږي، هلته دداسې (شيعة) راويي تفردنه دی مقبول او د تراويحوپه حديث کې دامنفرددی او د اجماع دصحابه وورضى الله عنهم څخه مخالف دی.

(۳) دوهم راوي عيسى بن جاريه دي امام يحيى بن معين فرمايي چې: ليس حديثه بذاك، ولا اعلم احداً روي عنه غير يعقوب القمي وعنبسة قاضي الري. او همدارنگه فرمايي چې: دده سره منکر روايات دي. [تهذيب الكمال ج ۸/ ص ۱۱۶].

امام نسائي ده ته منکر الحديث او متروک الحديث ويلي دی امام ابو ذرعه ورته لابس به ويلي دي. (ميزان الاعتدال، ج ۲ ص ۳۳۱) [تهذيب الكمال ج ۸/ ص ۱۱۶]. ابو داؤد ورته منکر الحديث وايي، بحواله مذکوره او غير مقلد مبارکپوري ليکي چې: لان منکر الحديث وصف في الرجل يستحق به الترك بحديثه (ابکار المتن ص ۱۹۹)

(۴) غير مقلدين چې کله ددې حديث دصحت څخه نا اميده شوو نو پخپله يې وليکل چې (په ياد لرئ چې در رسول الله ﷺ د تراويحو درکعتونو د تعداد مدار حضرت جابر ﷺ په دې حديث باندې نه دی). (تعداد تراويح ص ۳۷) غير مقلد حافظ عبد المنان په بل ځای کې غير مقلدين ليکي: حضرت جابر ﷺ او حضرت ابي حديثونه مونږ د شاهد په طور پيش کوو. (تحقيق تراويح ص ۲۲ شيخ الحديث مولوی سلطان محمود مدرسہ محمدية جلال پور.

(۵) په دې حديث کې د مواظبت ذکر هم نه شته، بلکې په بعضې کتابونو کې دليله يعنې صرف ديوې شپې تصريح ده چې داد مواظبت ترديد دی.

(۶) په دې حديث کې د تراويحوپوره تعداد هم نه دی ذکر شوی، حضرت انس ﷺ فرمائي چې رسول الله ﷺ زموږ سره د تراويحو لمونځ وکړو خپل لمونځ يې مختصر کړو، بيا حجرې (د اعتکاف) ته لاړو. (فصلی صلوة لم يصلها عندنا) نود و مره لمونځ يې وکړو چې زموږ سره يې نه وو کړی. [مسلم، ج ۱ ص ۳۵۲ مسند احمد ج ۳ ص ۱۹۳ قیام الليل ص ۱۹۴].

حضرت انس ﷺ فرمائي چې رسول الله ﷺ درمضان په شپه کې لمونځ کولو يو قوم راغلو او در رسول الله ﷺ سره په لمانځه کې شریک شو بيا رسول الله ﷺ حجرې مبارکې ته تشریف و يوړ او هلته يې لمونځونه

و کړل، بیاد باندې راووتلو او مختصر مختصر لمونځ یې وکړو، سهار خلکو پوښتنه وکړه چې یا رسول الله ﷺ مونږه ستاسو سره لمونځ کولو تاسو به کله حجرې ته تشریف وړولو او کله به مسجد ته راوتلې

رسول الله ﷺ ورته وفرمایل چې ستاسوله وجې ماداسې وکړل. (رواه الطبرانی فی الاوسط و رجاله رجال الصحيح مجمع الزوائد ج ۳ ص ۱۷۳) دامام احمد په روایت کې دي چې رسول الله ﷺ څو ځلې حجرې ته تشریف و یووړ او څو ځلې بهر ته راووتلو. [مسند احمد ج ۳ ص ۱۰۳ و ص ۱۸۵].

۷- ددې حدیث بل راوي محمد بن حمید الرازي دی ضعفه الحافظ فی التقریب ص ۵۰۵. ۱۰

۸- دا حدیث متصل ندی عیسی بن جریه د څلورمې طبقې راوي دی (تقریب ص ۷۶۹) او د څلورمې طبقې راویان طبقې وسطې ته قریب دي، د کبار تابعینو څخه روایات کوي د صحابه وو څخه یې نه کوي (انوار المصایح ص ۲۸) او څوک چې منقطع روایت پیش کوي دهغوي په باره کې زییر علي زئی لیکي چې: ضعیف او منقطع روایت هغه څوک پیش کوي چې خپله ضعیف او منقطع وي. (تعداد رکعات ص ۲۶)

تطبیق: د محدثینو او فقهاوو دا اصول دي چې درسول الله ﷺ په احادیثو کې د تکریمه ځای د تطبیق مناسب دی. دا ظاهر ده چې رسول الله ﷺ یو څو رکعت په جماعت باندې ادا کړي دي، چې هغه حضرت جابر رضی الله عنه بیان کړی دی او په حجره کې یې چې څومره رکعتونه کړي دي، حضرت جابر رضی الله عنه دهغې څخه خاموشه دی، نوضر وري ده چې کوم بل حدیث راپیدا کړو چې په هغې کې زیات رکعتونه ذکر شوي وي، نو د حضرت ابن عباس رضی الله عنه حدیث پیدا شو، چې په هغې کې ټول دروشت رکعتونه ذکر شوي دي، معلومه شوه چې ټول رکعتونه ۲۳ وو، یوولس په جماعت او دولس بې جماعت، لکن چونکه په جماعت باندې رسول الله ﷺ مواظبت نه دی کړی، له دې وجهې په یوولس رکعتونو مواظبت نه دی شوی او شل رکعت به لا جماعته رسول الله ﷺ کول، نو صحابه وو په شلو رکعتو تراویحو او درې رکعتو وترو باندې د مواظبت حکم وکړو.

دریم دلیل

د حضرت ابی ابن کعب رضی الله عنه حدیث:

عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ جَاءَ أَبِي بَنْ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي رَمَضَانَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! كَانَ مِنِّي اللَّيْلَةُ شَيْءٌ، قَالَ: وَمَا ذَاكَ يَا أَبْنَى؟ قَالَ: «نِسْوَةٌ دَارِي قُلْنَ إِنَّا لَا نَقْرَأُ الْقُرْآنَ فَتُصَلِّي خَلْفَكَ بِصَلَاتِكَ، فَصَلَّيْتُ بَيْنَ ثَمَانٍ رَكَعَاتٍ وَالْوُتْرَ. فَسَكَّتْ عَنْهُ وَكَانَ شِبْهَ الرِّضَاءِ. [قيام الليل ص ۹۰]

عَنْ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يُوسُفَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ: أَمَرَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَبَى بَنَ كَعْبٍ وَتَيْمِيَّ الدَّارِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنْ يَقُومَا لِلنَّاسِ بِأَحْدَى عَشْرَةَ رُكْعَةً. [مؤطا امام مالک].

خواب: (۱) دلته هم داستلال دصحت لپاره درې خبرې ضروري دي اول داچې داروايت صحيح دی دوهم داچې په دې کې د مواظبت ذکر دی، دریم داچې کله په فاروقي، عثمانی او مرتضوي دور کې خلکو شل رکعت تراویح کول، نو حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه دا حدیث دهغوی په خلاف پیش کړی دی اودنه منلو په صورت کې حضرت ابی ترینه جدا شوی دی او صرف اته رکعت تراویح یې کړي دي.

(۲) اول حدیث په سند کې هم همغه شيعه يعقوب قمي او ضعيفه عيسى دي، چې د حضرت جابر رضی الله عنه په حدیث کې وو.

(۳) ددې حدیث په سند کې همغه محمد بن حمید الرازی دی چې غیر مقلدین هم ورته ثقنه وائي.

(۴) په دې حدیث کې دا خبره هم نه ده ذکر شوې چې دا ضرور درمضان واقع وه، ځکه چې په مسند احمد او طبرانی کې درمضان ذکر نه شته، په مسند ابويعلي کې د (یعنی رمضان) کلمه ده چې دراوي فهم دی. دراوي روايت نه دی او په قیام اللیل کې درمضان لفظ دی.

(۵) په دې کې د مواظبت ذکر هم نه شته بلکې د مواظبت په خلاف په کې دا جمله ده چې: (انه كانت مني الليلة شيء) نن شپه یوه عجیبه خبره وه.

(۶) په فاروقي دوره کې خپله حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه د شلور کعتو امام وو.

(۷) داروايت اجماع متروک العمل دی (يدالله على الجماعة وقال من شذذ في النار) د خلورم روايت څخه جواب دادی چې:

۱- حافظ ابن عبد البر رحمه الله فرمايي چې: وهذا كله يشهد بان الرواية باحدى عشرة ركعة وهم وغلط. [الاستذکار ج ۲/ ص ۶۹، باب ماجاء في قیام رمضان].

۲- ددې روايت په متن کې اضطراب دی، اختلف فيه على محمد بن يوسف فروي عنه مالک في الموطا ويحيى القطان عند ابن ابي شيبة، وعبد العزيز بن محمد عن سعيد بن منصور هكذا احد عشرة ركعة ورواه محمد بن نصر في قیام اللیل من طريق محمد بن اسحاق عن محمد بن يوسف فقال: ثلاث عشرة، ورواه عبد الرزاق من وجه آخر عن محمد بن يوسف فقال: احدى وعشرين، قاله الحافظ في الفتح ج ۴/ ص ۲۱۹ [اعلاء السنن ج ۷/ ص ۶۸]. د محمد بن يوسف پنځه شاگردان دي، پدوی کې

دریو دیوولسور کعاتو ذکر کړی دی او یو دیارلسو ذکر کړی دی، او یو دیویشتر کعاتو ذکر کړی دی، بیا کومو دریو چې یوولس رکعتونه ذکر کړي دي، دهغوی هم پخپلو کې اختلاف دی، (۱) امام مالک: حضرت عمر رضی الله عنه ابی بن کعب او تمیم الداری ته حکم وکړو چې خلکو ته یوولس رکعت له مونځ ورکړی. (۲) یحیی القطان: حضرت عمر رضی الله عنه په ابی بن کعب او تمیم داری باندې خلک راجمع کړل، نو دې دواړو یوولس رکعت کول، یعنې دلته د حضرت عمر رضی الله عنه د امر او داجازې ذکر نه شته. (۳) عبدالعزیز بن محمد: د حضرت عمر په زمانه کې یوولس رکعت کیدل.

۳- خپله امام مالک پدې روایت عمل ندی کړی.

۴- خپله په مؤطا کې د حضرت عمر رضی الله عنه څخه د شلور کعاتو روایت دی.

۵- که حضرت عمر رضی الله عنه د یوولسور کعاتو حکم کړی وی، نو دده په نقش قدم به دده څخه وروسته حضرت عثمان رضی الله عنه او حضرت علي رضی الله عنه ومن بعد هم څخه د یوولسور کعاتو روایت راغلی وي، حالانکې د هغوی څخه د یوولسور کعاتو روایت ندی راغلی.

فانقیل: چې علامه هیثمی فرمایي چې: واستاده حسن (مجمع الزوائد)؟

قلنا: غیر مقلد مبارکپوري لیکي چې: ولا یطمئن القلب بتحسین الهیثمی، فان له اوهاماً (ابکار المنن ص ۵۷) غیر مقلد ارشاد الحق اثری لیکي چې په مجمع الزوائد کې په شلگونو داسې ځایونه دي چې دفن امامان پکې د علامه هیثمی سره متفق ندی، (توضیح الکلام ج ۲ ص ۴۰۹)

(۶) پدې دوهم روایت کې دا احتمال شته چې دواړو امامانو دې په شریکه شل رکعت کړي وي، نویو دې د وترو سره د یوولسور کعاتو امامتي کړی وي او بل دې د دولسور کعاتو امامتي کړي وي.

غیر مقلدین او په رمضان کې در رسول الله صلی الله علیه و آله د طریقو څخه مخالفت

(۱) دنن سبا غیر مقلدین د میاشتې د اول څخه د تراویحو له مونځ په جماعت باندې شروع کوي حالانکه رسول الله صلی الله علیه و آله په خپله ټوله زندگۍ کې یو ځلې هم د میاشتې د اول څخه د تراویحو له مونځ په جماعت باندې نه دی شروع کړی، داسنت نبوی صلی الله علیه و آله نه دي بلکې سنت د خلفاء راشدینو دي او د خلفاء ووسنت دوي نه مني.

(۲) دنن سبا غیر مقلدین پوره میاشت درمضان تراویح په جماعت باندې ادا کوي حالانکه رسول الله صلی الله علیه و آله مسجد ته راغلو او خلکو ته یې وفرمایل چې پخپلو کورونو کې له مونځونه وکړي. (بخاری ج ۱ ص ۱۰۰)

۱۰۱ مسلم ج ۱ ص ۲۶۶) نوټوله میاشت تراویح په جماعت باندې نبوي ﷺ سنت نه دي، بلکې دخلفاء راشدینو سنت دي.

(۳) دنن سبا غیر مقلدین هر کال په رمضان کې په جماعت باندې تراویح کوي، حالانکه رسول الله ﷺ صرف په اخري عشره کې صرف درې ورځې په جماعت باندې لمونځ کړی دی. چې داهم نبوي سنت نه دي، بلکې دخلفاء راشدینو سنت دي.

(۴) دنن سبا غیر مقلدین دماخوستن دلمانځه پسې بعد سمدستی دتراویحو لمونځ شروع کوي حالانکه داهم نبوی سنت نه دي مونږ دیته دخلفاء راشدینو سنت وایو.

(۵) دنن سبا غیر مقلدین ټوله میاشت په مسجد کې دتراویحو لمونځ کوي، حالانکه داهم نبوي سنت نه دی.

(۶) دنن سبا غیر مقلدین دتراویحو په لمونځ کې په جماعت کې قرآن ختموي، حالانکه په تراویحو کې دقرآن ختمول هیڅکله نبوي سنت نه دي، بلکې دصحابه وړه سنت دي.

(۷) دنن سبا غیر مقلدین دتراویحو څخه وروسته ویده کیږي، حالانکه دانبوي سنت نه دی، حضرت عائشه ؓ فرمائی چې کله به درمضان میاشت شروع شوه رسول الله ﷺ به ملا وتړله اوټوله میاشت به دښې نه ویده کیدلو. (عزیزی ج ۳ ص ۱۲۷ بحواله بهیقي شعب الایمان). البته په عهد فاروقي کې دصحابه کرامو اوده کیدل ثابت دي. (والتي تنامون عنها). [الحديث بخاری ج ۲ ص ۲۶۹].

(۸) په صحیح بخاری ج ۲ ص ۲۶۹ کې راغلي دي چې درمضان په اخري عشره کې به رسول الله ﷺ خپل اهل هم راوینولو حالانکه غیر مقلدین خپل اهل نه راوینوي.

(۹) دنن سبا غیر مقلدین په تراویحو کې دقرآن ختم داسې کوي چې قرآن ته گوري اودهغه څخه یې لولي، ورقې یې اروي درکوع په وخت کې یې لاندې په زمکه ږدي، په بل رکعت کې یې بیرته راپورته کوي حالانکه په دې طریقه باندې لمونځ هیڅکله در رسول الله ﷺ څخه نه دی ثابت.

۱۳۹۱/۴/۲۳ هـ ۱۴۳۳/۸/۲۳ هـ ۲۰۱۲/۷/۱۳ م

پلچرخي زندان دریم بلاک دوهم منزل گوشواره.

د تراویڅو دلمانځه اجمالي جایزه
په ضمن د سوال او د جواب کې

بسم الله الرحمن الرحيم

۱- سوال: د تراویحو په مسئله کې مدعی څوک دی؟

جواب: د مدعی تعریف چې من یثبت امرأ زائداً دی په اهل سنت و الجماعة صادق دی، ځکه چې اهل سنت و الجماعة د اتو رکعتونو څخه زیاتې ثابتوي، همدارنګه د من اذا ترک ترک مطابق هم اهل سنت و الجماعة مدعیان دي، ځکه چې اته رکعت په شلو کې داخل دي، نو غیر مقلدین وایي چې تاسو چې زیادت پرېږدئ مباحثه ختمیږي.

د اهل سنت و الجماعة دعوی:

د رمضان المبارک په میاشت کې د ماخوستن د لمونځ څخه وروسته د اوده کیدلو څخه مخکې شل رکعت تراویح د نبی کریم ﷺ د خلفاء راشدینو او څه د پاسه څوارلس سوه کلن تعامل د امت څخه ثابتې دي، لهذا شل رکعت تراویح سنت مؤکده دی.

دمنګرینو د تراویحو جواب دعوی:

(۱) اته رکعت تراویح، (۲) مع الجماعة (۳) فی جمیع رمضان (۴) مع ختم القرآن (۵) متصلاً بالعشاء قبل النوم، سنت مؤکده دي.

نو په جواب دعوی کې به د «تراویحو» لفظ لیکي د «قیام الليل» لفظ به نه لیکي، ځکه چې قیام الليل تهجد دی، د تراویحو څخه جدا بل لمونځ دی، مناظره په یو نسبت کې وي، ځکه چې د مناظرې تعریف داسې دی چې: توجه المتخاصمین فی النسبة بین الشیئین، ددوو شیانو په مابین کې چې کوم نسبت دی په هغې کې د مدعی او مدعا علیه جګړې ته مناظره وایي، نو که غیر مقلد په جواب دعوی کې قیام الليل ولیکي بیا نسبت جدا جدا کیږي، مونږ به په تراویحو دلایل وایو او غیر مقلد به په قیام الليل او تهجدو دلایل وایي، همدارنګه به د سنتو تعریف کوي، زموږ په نیز سنت دېته وایي چې: ما واطب علیه النبی ﷺ او الخلفاء الراشدون (تحفة الأخیار)

او غیر مقلدین د سنتو تعریف داسې کوي چې: ما واطب علیه النبی ﷺ، حالانکې نبی کریم ﷺ صرف درې شپې په جماعت سره تراویح ادا کړي دي، نو د دوي په جواب دعوی کې پنځو خبرو ته دوي په کومه طریقه سنت وایي؟

غیر مقلدین پدې ټولو قیودو کې د صحابه کرامو رضی الله عنهم په عمل استدلال کوي او په شلو رکعتونو کې بیا د صحابه وو عمل نه مني.

۲- سوال: دلغت په اعتبار تراویح څو رکعته دي؟

جواب: دلغت په اعتبار سره تراویح شپاړسو او شلو رکعتونو ته وایي، ځکه چې تراویح د (ترویحه) جمع ده هغه ارام ته ویل کیږي چې د څلورو رکعتونو څخه وروسته کولی شي، نو د څلورو رکعتونو څخه وروسته ارام او لږو کیناستلو ته (ترویحه) وایي څلور چې نور اداء کړي یعنې د اتور رکعاتو څخه وروسته ارام او لږو کیناستلو ته (ترویحاتان) وایي څلور چې نور اداء کړي یعنې د دولس رکعتونو څخه وروسته ارام او لږو کیناستلو ته (ترویحات) وایي او بیا چې څلور نور اداء کړي یعنې د شپاړسو رکعتونو څخه وروسته ارام او کیناستلو ته تراویح وایي، نو غیر مقلدین تراویح نه کوي، بلکې ترویجتان کوي، صاحب دمنجد لیکلي دي چې: وهی اسم لعشرین رکعة (۲۹۰)

۳- سوال: ایا په احادیثو کې د (تراویح) لفظ ثابت دی؟

جواب: هو! په ډیرو احادیثو کې ثابت دی مثلاً:

۱- عن ابی الحسن أن علی بن ابی طالب أمر رجلاً، یصلی بالناس خمس ترویجات عشرین رکعة (کنز العمال، باب صلوة التراويح، رقم الحديث ۲۳۴۶۹)

۲- حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ رَحِمَهُ اللهُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عُبَيْدٍ رَحِمَهُ اللهُ، «أَنَّ عَلِيَّ بْنَ رَبِيعَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ كَانَ يُصَلِّي بِهِمْ فِي رَمَضَانَ خَمْسَ تَرْوِجَاتٍ، وَيُوتِرُ بِثَلَاثٍ»، (مصنف ابن ابی شيبه رقم (۷۷۷۲).

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ رَحِمَهُ اللهُ، عَنْ وَقَائِعٍ رَحِمَهُ اللهُ، قَالَ: «كَانَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يُؤْمِنُ فِي رَمَضَانَ، فَيُصَلِّي بِنَا عَشْرِينَ لَيْلَةً سِتَّ تَرْوِجَاتٍ. أَيْضًا

۴- عَنْ أَبِي الْبَخْتَرِيِّ رَحِمَهُ اللهُ: «أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي خَمْسَ تَرْوِجَاتٍ فِي رَمَضَانَ، وَيُوتِرُ بِثَلَاثٍ.

۵- د عبد الرحمن بن ابی بکر رضی الله عنه، همدارنگه د سعيد بن ابی الحسن او د عمران المعبدی باره کې خمس ترویجات رانقل شوي دي (قيام الليل ص ۱۵۸)

۶- د سويدن بن غفلان په باره کې راځي چې ده به د (خمس ترویجات) امامت کولو. (السنن

- ۷- زید بن وهب فرمایلی دی چې: کان عمر بن الخطاب یروحنا فی رمضان ، یعنی بین الترویحتین قدر ما یذهب الرجل من المسجد الی سلع (کنز العمال، رقم الحدیث (۲۳۴۶۷) |
- ۸- همدارنگه حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمایلی چې: صحابه وو په په اجماع د قیام رمضان دوهم نوم (تراویح) ایستودل شوي وي. اول ما اجتمعوا علیها، (فتح الباری ج ۴ ص ۲۵۰ وفی البعض ص ۳۱۴)
- ۹- د وکتوري اهل حدیثو مشهور امام ابو البرکات لیکلی دی چې: صحابه کرام کی زمانی میں تراویح کا استعمال عام معلوم ہوتا ہے، حضرت عثمان و عمرو علی کے ادوار میں اس لفظ کا استعمال کافی ملتا ہے (فتاویٰ برکاتیہ ص- ۵۴)
- ۱۰- د غیر مقلد عبدالسلام رستمی خوی غیر مقلد ابو سعید هم ددې اقرار کړی دی (تراویح کې عدد معین نه شته)

۴- سوال: آیادنبی کریم ﷺ څخه شل رکعتہ تراویح ثابتې دي ؟

جواب: بالکل ثابتې دي اوپداسې حدیث باندې ثابتې دي چې دمحدثینود اصولو مطابق صحیح هم دي اومتواترهم دی.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَانَ يُصَلِّي بِمِثْلِ عِشْرِينَ رُكْعَةً وَالْوُتْرَ (مصنف ابن ابی شیبہ باب کم یصلی فی رمضان من رکعة السنن الکبری للبيهقي ج ۲ ۴۹۶۱ مسند عبد بن حمید ص ۲۱۸) تحاف الخیر المهره ج ۲ ۴۲۴ تاریخ بغداد ج ۱۵ ۳۴۱ ذیل تاریخ بغداد ج ۱۸ ۱۸۹۱۸ والکامل لابن عدی ج ۱۱ ۲۴۰۱ والمعجم الکبری ج ۵ ۴۳۳]. عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چې په رمضان کې به رسول الله ﷺ شل رکعتہ تراویح اووترکول.

د حدیث صحت ددې حدیث متن اول نمبر صحیح دی، حتی چې متواتر دی، ځکه چې دمحدثینودا اصول دي چې حدیث په سند کې اګر چې کوم راوی ضعیف وي، لکن چې کله د حدیث په مضمون باندې صحابه وو تابعینو، تبع تابعینو او مذاهب اربعه وو عمل کړی وي نو هغې حدیث ته متواتر عملی ویلی شي اوددوي عمل ته اجماع عملي ویلی شي، محدثین حضرات ددې څخه په تلقی بالقبول باندې تعبیر کوي، دداسې حدیث سند بحث ته محتاج نه وي، لکه څرنگه چې دا ولی ورځې سپوږمۍ شاهدانو ته محتاجه وي لکن دڅوارلسمې سپوږمۍ شاهدانو ته نه وي محتاجه.

غیرمقلد (منکر تراویح): زه تواترنه منم بلکه ماته صحیح سند بیان کره.

اهل سنت والجماعت: زه دتول قرآن خبره نه درسره کوم، بلکه یواځې دسورة فاتحې خبره درسره کوم - سورة فاتحه او ایتونه دي، نوته مهرباني وکره ددې هرايت سند درسول الله ﷺ پورې ثابت کره، یعنې داووه ۷ ایتونو لپاره او ۷ صحیح سندونه ذکر کره.

غیرمقلد: داپه تواتر ثابت دی دسند څه ضرورت دی؟

اهلسنت والجماعت: کله چې تواتر سند ته محتاجه نه دی، نو دسند دضعف له وجهې ورباندې رد کول څرنگه جائز دی؟

دراویانو دتوثیق له وجې چې دسند دضعف اعتراض ختمیږي، نو همدارنگه دتواتر له وجې هم دسند دضعف اعتراض په طریق اولی ختمیږي، ځکه چې دمحدثینو په توثیق کې دغلطۍ امکان شته لکن په تواتر عملي او په اجماع عملي کې دغلطۍ هیڅ امکان نه شته.

اهل سنت والجماعت: ته دخپلې موراو دپلار دنکاح شاهدان پیش کره.

غیرمقلد: ماته دخپلې موراو دپلار دنکاح گواهان معلوم نه دي نو څرنگه یې پیش کړم؟

اهلسنت والجماعت: نوییاته خپل حلال والی څرنگه ثابتوي؟

غیرمقلد: زما دپلار نکاح په مسجد کې شوی وه او ولیمې ته یې زموږ ټول خپلوان راغلي وو، نوله دې وجې زه شاهدان نه پیژنم، لکن په نکاح او په ولیمه کې ددې ټولو خلکو دشرکت څخه زما حلالی والې ثابتیږي.

اهل سنت والجماعت: چې دیو څو کسانو دیو څو دقیقو په اجتماع باندې ستا حلالی والی بغير دمعرفت د شاهدانو څخه ثابتیږي.

نودرمضان شل رکعت تراویح چې دخلفاء راشدینو، تابعینو، تبع تابعینو، څخه ترپه هندوستان باندې دانگریزي دورې پورې په اربونو مسلمانانو په هر مسجد کې کړي دي، نوددومره اجتماع او عملي تواتر څخه دا حدیث څرنگه نه ثابتیږي؟ او که بیا هم ددومره اجتماع او تواتر څخه دا حدیث ثابت نه شي نو ستا دیو څو خپلوانو په یو څو دقیقو اجتماع باندې به ستا حلالی والې څرنگه ثابت شي؟

غیرمقلد: عقلي دلایل پریرېده ددې قاعدې ثبوت دمحدثینو څخه پیش کره.

اهل سنت والجماعت: مخکې ددې حديث په تشریح کې دمحدثینو عبارات او حوالې په تفصیل سره لیکل شوي دي، یو څو پانې مخکې لارښه هغه وگوره او دامزېدی حوالې هم ورسره وگوره: عقد الجید ص ۵۲ مجموعه الفتاوی لابن تیمیه ج ۱۸/۲۷۱ تدریب الراوی ص ۱۵ والروضه النديه ص ۱۴۲ اعلام الموقعین الاستذکار، التمهید وغیره.

غیر مقلد محمد اسماعیل سلفي دخپل یو دلیل په باره کې لیکي چې ددې حديث سند اکرچې ضعیف دی لکن امت پرې عمل کړی دی، نو د تعامل د امت له وجې ورته تواتر عملي ثابت دی (رسول اکرم کې نماز ص ۹)

۵- سوال: ایانبي کریم ﷺ په جماعت باندې تراویح کړي دي؟

جواب: نبي کریم ﷺ صرف درې شپې په جماعت باندې تراویح کړي دي، ددې څخه وروسته یې په جماعت باندې نه دي کړي، او عذريې دایان کړی دی چې زه ویرېږم چې په تاسو باندې فرض نه شي نو د دریو شپو څخه وروسته نبي کریم ﷺ وفرمایل چې ای خلکو! په خپلو کورونو کې مونږ نه کوئ ځکه چې د فرضو څخه علاوه به تر مونږ هغه دی چې په کور کې ادا کړلی شي، ددې حديث مضمون د حضرت عائشې رضی الله عنها، حضرت ابوذر غفاري رضی الله عنه، حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه، حضرت انس رضی الله عنه او د حضرت نعمان بن بشیر رضی الله عنه څخه په مختلفو الفاظو سره روایت شوی دی وگورئ. بخاری ج ۱ ص ۱۰۱ قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۳/۱۵۴.

د ابوهریره رضی الله عنه په یو حديث کې راځي چې نبي کریم ﷺ یوه شپه یو څو کسان ولیدل چې د مسجد په یو کونج کې مونږ کوي نبي کریم ﷺ ورته وویل چې دا څوک دي؟ چاورته وویل چې دا هغه خلک دي چې سم قرآن نه شي لوستلی، لدې وجې ورته حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه امامتي ورکوي، نبي کریم ﷺ وفرمایل بنه کار کوي. قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۵.

نو معلومېږي چې د نبي کریم ﷺ دا خوښه وه چې تراویح دې په جماعت باندې اداء کړلی شي، لکن د فرضیت د ویرې له وجې یې ځان ځان ته کولی، په همدې انفرادي، طریقه باندې د ابو بکر صدیق رضی الله عنه خلافت او د حضرت عمر رضی الله عنه خلافت په اول کال کې کیدلې، چې د جماعت اهتمام په کې نه کیدلو، بیا د حضرت عمر رضی الله عنه خلافت په دویم کال تراویح په جماعت باندې په پوره پابندۍ سره شروع شوی، دا کار ابو بکر صدیق رضی الله عنه هم کولی شو لکن د ابو بکر صدیق رضی الله عنه د خلافت په دوران کې د پینغمبرۍ

د درو غزنو د عوه کونکو - مرتدینو، اود مانعینو د زکات فتنې ډیرې وی، نویو طرفته ابوبکر صدیق رضی الله عنه ددوی سره په مقابله کې لگیاوو او بل طرفته یې دخلافت دوره هم ډیر کمه وه، یعنې څه د پاسه دوه کاله، لدې وجې نورواصلاحی کارونوته دومره وخت په لاس ورنغلو، د حضرت عمر رضی الله عنه دخلافت په دوره کې دافتنې ختمې شوی وی لدې وجې نه حضرت عمر رضی الله عنه اصلاحی کارونوته متوجه وو چې ډیراصلاحی کارونه یې وکړل دکومو تفصیل چې په ازاله الخفاء کې کتلی شئ.

٦- سوال : نبی کریم صلی الله علیه و آله په دې دریو شپو کې په جماعت باندې څو رکعتې کړي دي؟

جواب : ددې مضمون حدیثونه چې کوم صحیح دي، په هغوی کې درکعتونو تعداد نه دی ذکر شوی، لکه، د حضرت عایشې رضی الله عنها حضرت ابوذر رضی الله عنه اود حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه حدیثونه او په کومو کې چې درکعتونو تعداد ذکر شوی دی هغه حدیثونه سنداً ضعیف دی.

لکه: عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضی الله عنه قَالَ: خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ فِي رَمَضَانَ فَصَلَّى النَّاسَ أَرْبَعَةً وَعِشْرِينَ رَكْعَةً وَأَوْتَرَتْ ثَلَاثَةً. (تاریخ جرجان ج ۱۱ ص ۱۴۲ والعناية شرح الهداية علي هامش فتح القدیر ج ۱ ص ۴۰۸).

یعنې نبی صلی الله علیه و آله یوه شپه راووتلو او خلکو ته یې ۲۴ رکعتې لمونځ ورکړو (۴ فرض او ۲۰ تراویح) اودرې رکعتې وتر یې وکړل، ددې حدیث په سند کې محمد بن حمید الرازی ضعیف دی لکن د عبد الله بن عباس رضی الله عنه متواتر عملي حدیث ددې حیث تایید کوي.

لدې وجې دا حدیث د حسن لغیره په مرتبه کې دی، او که د تائید لحاظ په کې ونکړو نو بیا هم دا حدیث د حضرت عایشې رضی الله عنها د حضرت ابوذر رضی الله عنه اود حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه د حدیثونو لپاره چې مجمل او مبهم دی قرینه او تشریح کیدلی شی، نو په هر صورت ددې حدیث څخه دا ثابتې شوه چې نبی صلی الله علیه و آله په هغو دریو شپو کې په جماعت باندې شل رکعتې تراویح ادا کړي وی.

غیر مقلد (منکر تراویح) : د حضرت جابر رضی الله عنه څخه دوه حدیثونه نور هم راغلي دي چې په هغوی کې د اتور کعتونو ذکر دی.

(١) حضرت جابر رضي الله عنه فرمايې چې مونږ ته نبی صلی الله علیه و آله په رمضان کې اته رکعت ته ووتر کړل (٢) حضرت جابر رضي الله عنه فرمائي چې حضرت ابی بن کعب رضي الله عنه یوه ورځ نبی صلی الله علیه و آله ته وفرمايل چې نن شپه ما ډیر عجیب کار وکړو نبی صلی الله علیه و آله ورته وفرمايل چې څه دی کړي دي؟

ابی بن کعب رضي الله عنه ورته وفرمايل چې یو څو زما نه زمونږ په کور کې وی هغوی ماته وفرمايل چې مونږ قرآن نه دي لوستلی لدې وجې مونږ ستا په اقتداء کې لمونځ کول غواړو، نو ما هغوي ته اته رکعت ته او وتر وکړل.

اهلسنت والجماعت: پدې دواړو حدیثونو کې چې تر څو پورې دی لاندې سوالونو ته جواب ونه وایې تر هغې پورې ستاد غوره نه شي ثابتیدلی.

(١) ددې دواړو حدیثونو په سندونو کې دوه ضعیفه راویان دي یو یعقوب قمی، اوبل عیسی بن جریه، لدې وجې دا دواړه حدیثونه صحیح نه دي (٢) او همدارنگه د تراويحو لپاره صریح هم نه دي، ځکه چې په دې کې د تراويحو او د تهجد دواړو احتمال شته بیا بالعکس د حضرت جابر رضي الله عنه د شلور کعتونو والا حدیث صریح دی ځکه چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله څخه شل رکعت ته تهجد نه دي ثابت، له دې وجې دهغې څخه خامخا تراويح مرادې دي نو دا حدیثونه ضعیف دي او د ضعف سره سره محتمل او غیر صریح دي، ځکه چې په دې دواړو حدیثونو کې نه د تراويحو تصریح شته او نه داسې لفظ شته چې هغه په دې دلالت وکړي چې دا اته رکعت تراويح وی او تهجد نه وو که بالفرض والمحال دا د تراويحویان شي نویا.

(٣) عبد الرحمن الجزیری رحمه الله لیکي چې دا هم ممکنه چې نبی کریم صلی الله علیه و آله او صحابه ووباقی دولس رکعت په کورونو کې اداء کړي وي هغه فرمایلي دي چې: وکان یصلی بهم ثمان رکعات ویكملون باقیها فی بیوتهم) همدارنگه فرمایي چې: ویتبین ان عدد هالیس مقصوراً علی الثمان الركعات التي صلاها بهم بدلیل انهم کانوا یكملونها فی بیوتهم. [کتاب الفقه علی المذهب الاربعه ج ١ ص ٣٤١].

نو دا حدیثونه به د غیر مقلدینو لپاره په هغه وخت کې دلیل شي، چې په دوي کې د تراويحو تصریح ونبایي او همدارنگه پکې اجتماعیا انفراداً د اتور کعتونو څخه د زیاده نفی ونبایي.

(۴) غیر مقلدین و ایسی چې تهجد او تراویح یو لمونځ دی، نوموړو ایو چې دخپلو اصولو مطابق دا خبره په ایت کې وښایې او یا یې په صریح حدیث کې وښایې، په کوم ایت او په کوم حدیث کې راغلي دي چې تهجد او تراویح یو لمونځ دی؟

(۵) چې ددې دواړو حدیثونو څخه تهجد مراد شي، نونه به یې د حضرت جابر د شلور کعتونو والا د حدیث سره تعارض راشي، نه به یې د عبد الله بن عباس رضی الله عنه د متواتر عملي حدیث سره تعارض راشي، نه به یې د خلفاء راشدینو د تعامل سره تعارض شي، اونه به یې د تابعینو، تبع تابعینو او په هندوستان باندې تر انگریزي دورې پورې د غیر متناهی مسلمانانو د تعامل سره تعارض راشي، د غیر مقلدینو د نظریې مطابق به د حضرت جابر رضی الله عنه په حدیثونو کې په خپل مابین کې هم تعارض راشي، همدارنگه به ددې دواړو حدیثونو د حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه د متواتر عملي حدیث سره هم تعارض راشي، همدارنگه به یې د خلفاء راشوینو، د تابعینو، او د تبع تابعینو او په هندوستان باندې تر انگریزي یرغل پورې د ټولو مسلمانانو د تعامل سره هم تعارض راشي. همدارنگه به د شلور کعتونو په هغولس گونو حدیثونو باندې عمل مکمل ختم شي کوم چې مخکې ولیکل وشول.

غیر مقلد (منکر تراویح) : دا تور کعاتو تراویحو د اثبات او ددې څخه د زیاتو رکعتونو د نفی لپاره د حضرت عایشې رضی الله عنها حدیث دلیل دی چې نبی کریم صلی الله علیه و آله په رمضان او په غیر مضان کې دیوولسور کعتونو څخه زیات مونځ نه دی کړی (اته رکعت ته تراویح او درې رکعت ته وتر).

اهل سنت والجماعت : غیر مقلدین دي لاندې شپږو سوالونو ته جواب ووايي:

(۱) ستاسو دعوی او دلیل په مابین کې مطابقت نه شته، ځکه چې ستاسو د عوه داده چې تراویح اته رکعت دي، او پدې حدیث کې اته رکعت ته تهجد ذکر شوي دي، ځکه چې پدې حدیث کې درمضان او د غیر رمضان کلمه ده یعنې د ټول کال د مونځ بیان دی، او د ټول کال د مونځ ته تهجد دی، تراویح نه دي.

(۲) پدې حدیث کې دیوولسو څخه د زیاتو رکعتونو نفی راغلی ده حالانکه په بخاری شریف کې دیوولسور کعتونو څخه د زیاتو رکعتونو اثبات دی، وگوره بخاری ج ۱ ص ۱۵۳ همدارنگه قیام اللیل

(۳) غیر مقلدین لیکي چې د تراویحو تعداد معین نه دی - شوکانی لیکي چې: فقصر الصلوة المسماة

بالتراویح علی عدد معین لم ترد به سنة نیل الاوطار ج ۳/ص ۵۸.]

غیر مقلد و حید الزمان لیکي چې: ولا يتعين له عدد معين كنز الحقایق ص ۳ نزل الابراج ۱ ص ۲۶)

نور الحسن لیکي چې (و بالجمله عدد معین در مرفوع نیامده عرف الجادی ص ۸۴. مصدقه نواب

صديق حسن خان) نو څرنگه غیر مقلدین د اتور کعتونو د اثبات او د دې څخه د زیاتور کعتونو د نفی لپاره

د دې حدیث څخه استدلال کوي؟

(۴) پدې حدیث کې راغلي دي چې نبی کریم ﷺ په رمضان او په غیر رمضان کې درې رکعت

وترکړي دي، یعنې دولس میاشتي یې درې رکعت و ترکړي دي، نو غیر مقلدین ولې یوولس میاشتي

یو رکعت و ترکوي؟ یعنې یوولس میاشتي ولي د دې حدیث څخه مخالفت کوي؟

(۵) که د حضرت عایشې رَضِيَ اللهُ عَنْهَا د حدیث د اتور کعتونو د اثبات او د زیاتور کعتونو د نفی لپاره شي

نویا چې حضرت عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ په مسجد نبوي کې د حضرت عایشې رَضِيَ اللهُ عَنْهَا د حجرې په څنګ کې

د شلور کعتو تراویحوپه جماعت باندې د پابندۍ اهتمام وکړو، نو حضرت عایشې رَضِيَ اللهُ عَنْهَا ولي ورته

د حدیث د اتور کعتونو څخه د زیاتور کعتونو د نفی لپاره نه پيش کولو؟ او یا کوم یو بل صحابی ولي نه پيش کولو؟

(۶) د حضرت عایشې رَضِيَ اللهُ عَنْهَا وفات په سنه ۵۷ هـ یا سنه ۵۸ هـ کې د حضرت معاوية رَضِيَ اللهُ عَنْهُ په

خلافت کې شوی دی، او د حضرت جابر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وفات په سنه ۷۴ هـ کې د عبدالملک په خلافت کې شوی دی،

او د حضرت ابی بن کعب رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وفات په سنه ۱۹ کې د حضرت عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ په خلافت کې شوی دی، دوی یوهم

د شلور کعتونو تراویحو مخالفت نه دی کړی، اونه یې د شلور کعتونو په خلاف کوم حدیث پيش کړی دی.

نو یا د غیر مقلدینو - دیني غیرت، دستوسره محبت، او د بدعاتو څخه نفرت د دې صحابه ووپه

سنت هم زیات دی؟ د دې حدیثو نولسه وجې غیر مقلدین شپه او ورځ کوشش کوی چې

شلور کعتو تراویحو ته بدعت ووايي لکن خپله د دې احادیثو او ریدونکي او بیانونکي جلیل القدر صحابه

رضی الله عنهم یې هیڅکله د شلور کعتونو په خلاف نه پيش کوي.

٧- سوال: ایاد حضرت عمرؓ د خلافت په زمانه کې شل رکعتہ تراویح کیدلې؟

جواب: د حضرت عمرؓ د خلافت په اول کال کې د تراویحود جماعت اهتمام نه وو، بیا په دوهم کال ددې پوره اهتمام وشو، ددې وجه دا وه چې حضرت عمرؓ ولیدل چې په مسجد نبوی کې بعضې خلک یواځې یواځې د تراویحو مونځ کوي او بعضې یې په جماعت باندې کوي، او جماعتونه هم متعدد متعدد دي، نو حضرت عمرؓ ته دې کار خوند ورنکړ او وی فرمایل چې: لوجعت هؤلاء علی قاری واحد لکان امثل ثم عزم فجمعهم علی ابی بن کعب ؓ.

که زه داخلک په یو قاری راجمع کړم نو ډیره به ښه وي، بیا یې کلک عزم وکړ او ټول خلک یې په ابی بن کعب ؓ راجمع کړل، ددې څخه وروسته یې یو ځل ولیدل چې ټول صحابه او تابعین دیو امام په اقتداء کې مونځ کوه نو حضرت عمرؓ و فرمایل چې دا جدیده طریقه ښه ده، بخاری ج ١ ص ٢٢٩، دوهم سبب دا وو چې د کوم امام او ازبه ښکېلې و نو پوه تر او یو کي به دهغه مقتدیان زیات وو، او د کوم امام او ازبه چې هغومره نه وو ښکېلې نو دهغه مقتدیان به کم وو، نو حضرت عمرؓ پوه شو چې خلکو د قرآن په ځای او از مقصود گرزولي دي، نولدي و چې څخه یې په یو امام راجمع کړل، پاتې شوه دا خبره چې حضرت ابی بن کعب ؓ د خور کعتو تراویحو امامتي کوله؟ نو ددې لپاره دا حادثه ټول طریق کتل پکار دی.

(١) د سایب بن یزید رحمه الله په یو روایت کې راځي چې حضرت عمر بن الخطاب ؓ حضرت ابی بن کعب ؓ او حضرت تمیم الداری ؓ ته حکم وکړ چې خلکو ته دیو ولسور کعتو امامتي ورکړي (٨ رکعتہ تراویح او ٣ رکعتہ وتر) بهیقي ج ٢ ص ٤٩٦).

ددې حدیث په باره کې ابن عبد البر رحمه الله په الاستذکار کې لیکي چې وهم و غلط ج ٢ ص ٦٩ باب ماجاء فی قیام رمضان.

(٢) عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانُوا يَقُومُونَ عَلَى عَهْدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ ؓ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ بِعِشْرِينَ رَكْعَةً
بهیقي ج ٢ ص ٤٩٦.

سایب بن یزید فرمایي چې خلکو به د حضرت عمرؓ په زمانه کې شل رکعتہ کول.

(۳) عَنْ یَزِيدَ بْنِ رُوْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّاسُ يَقُومُونَ فِي زَمَنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضی اللہ عنہ فِي رَمَضَانَ ثَلَاثَ وَعِشْرِينَ رُكْعَةً.

یزید بن رومان فرمایا ہے خلیفہ دہشتہ عمرؓ کے زمانہ میں ۲۳ رکعتہ کول، بھیتی ج ۲ ص ۴۹۶

(۴) عَنْ یَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رضی اللہ عنہ أَمَرَ رَجُلًا يُصَلِّي بِهِنَّ عِشْرِينَ رُكْعَةً.

یحییٰ بن سعید فرمایا ہے عمر بن الخطاب یوسری تہ امر و کرو چہ خلکو تہ دشلور کعتو امامتی ورکری. (مصنف ابن ابی شیبہ باب کم یصلی فی رمضان من رکعة)

(۵) عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ أَبِي بَنِي كَعْبٍ رضی اللہ عنہ يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ بِالْمَدِينَةِ الْمُنَوَّرَةِ عِشْرِينَ رُكْعَةً وَيُوتِرُ ثَلَاثَ

عبد العزیز بن رفیع فرمایا ہے ابی بن کعبؓ خلکو تہ دشلور کعتو نو امامتی ورکولہ. (حوالہ بالا)

(۶) قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ كَعْبٍ الْقُرْظِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ النَّاسُ يُصَلُّونَ فِي زَمَنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضی اللہ عنہ فِي رَمَضَانَ عِشْرِينَ رُكْعَةً.

محمد بن کعب القرظی فرمایا ہے دہشتہ عمرؓ کے زمانہ میں بہ خلکو شل رکعتہ تراویح کولی، قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۷.

(۷) وَعَنْ أَبِي بَنِي كَعْبٍ رضی اللہ عنہ: "أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رضی اللہ عنہ أَمَرَ أَبِي بَنِي كَعْبٍ رضی اللہ عنہ أَنْ يُصَلِّيَ بِاللَّيْلِ فِي رَمَضَانَ.

فَقَالَ: إِنَّ النَّاسَ يَصُومُونَ النَّهَارَ وَلَا يَحْسِنُونَ أَنْ يَقْرَءُوا، فَلَوْ قُرِئَ الْقُرْآنُ عَلَيْهِمْ بِاللَّيْلِ. فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! هَذَا شَيْءٌ لَمْ يَكُنْ. فَقَالَ: قَدْ عَلِمْتُ وَلَكِنَّهُ أَحْسَنُ. فَصَلَّى بِهِنَّ عِشْرِينَ رُكْعَةً" [تحاف الخیر المہرہ ج ۲ ص ۴۵؛ والمختارہ للمقدسی ج ۳ ص ۳۶۷].

ابی بن کعبؓ تہ حضرت عمرؓ و فرمایا ہے خلک دورخی روژہ وی او قرآن سم نہ لولی، نو کہ تہ ورتہ دشیپ قرآن ولولی، حضرت ابی بن کعبؓ ورتہ و فرمایا ہے داخیو نو شی دی، حضرت عمرؓ ورتہ و فرمایا ہے ماتہ معلومات دی، لکن دا طریقہ بنہ دہ، نو حضرت ابی بن کعبؓ نہ دوی تہ دشلور کعتو تراویخو مونخ ورکرو.

تشریح

نودسایب بن یزید رحمه الله په اول حدیث کې د اتور کعتونو ذکر دی، او په پاتې شپږو حدیثونو کې چې دسایب بن یزید رحمه الله، یزید بن رومان رحمه الله، یحیی بن سعید رحمه الله، عبد العزیز رفیع رحمه الله محمد بن کعب القرظی رحمه الله، او خپله دابی بن کعب رضی الله عنه حدیثونه دي په دې ټول کې د شلور کعتونو ذکر دی.

نود اول حدیث تعارض راغلو د پاتې شپږو حدیثونو سره، د دفع د تعارض لپاره بعضې علما مدي شپږو حدیثونو ته ترجیح ورکوي او د اول حدیث په باره کې فرمایي چې هغه دراي و هم او غلطیاده، لکه حافظ ابن عبد البر رحمه الله چې فرمایلي دي.

او بعضې علما پکې تطبیق کوي، چې په اول کې حضرت عمر رضی الله عنه داسې حکم کړی وو، چې اته رکعت په جماعت کوي، او باقي دولس رکعت په کورونو کې کوي، چې شل رکعت مکمل شي، بیایي په تدریج سره حکم وکړ چې ټول شل رکعت په جماعت باندې کوي، ددې څخه وروسته په هر مسجد او په هر ځای کې په جماعت باندې شل رکعت تراویح کیدلې.

(تائیدات):

دسایب بن یزید رحمه الله د دواړو رویتونو په باره کې:

(۱) امام بیهقي رحمه الله فرمایي چې: وَمُمَكِّنُ الْجَمْعِ بَيْنَ الرَّوَائِثَيْنِ، فَإِنَّهُمْ كَأَنَّهُمْ يَأْتُونَ بِأَحَدِي عَشْرَةٍ، ثُمَّ كَأَنَّهُمْ يَأْتُونَ بِعَشْرِينَ وَيُوتِرُونَ بِثَلَاثٍ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ (بيهقي ج ۲ ص ۴۹۶) یعني اوليې اته رکعت (په جماعت او دولس رکعت په کورونو کې) کول، او بیایي شل رکعت تراویح او درې رکعت و تر ټول په جماعت سره کول.

(۲) امام قسطلاني الشافعي رحمه الله المتوفى ۹۳۳) د بخاری په شرح کې لیکي چې: وجمع البهيقي بينهما بانهم كانوا يقومون بأحدى عشرة ثم قاموا بعشرين وأوتروا بثلاث وقد عدوا ما وقع في زمن عمر رضی الله عنه كالاجماع ارشاد الساری ج ۳ ص ۴۲۶] اوليې یوولس رکعت باجماعت ادا کول، (او بیابه ئی دولس رکعت په کورونو کې بلاجماعت ادا کول) بیایي شل رکعت تراویح او درې رکعت و تر دجماعت سره شروع کړل.

(٣) علامه ابن الهمام رحمه الله فرمايې چې: وجمع بينهما بانه وقع اولائهم استقرارا لمرعلى العشرين فانه المتوارث. فتح القدير ج ١ ص ٤٠٧. اول به ئى يو ولس ركعتيه باجماعت ادا كول، بيا وروسته شل ركعتيه باجماعت شروع شول او همداسل ركعتيه پيرئ په پيرئ په تواتر سره رارونى دي

(٤) ملا على القارى رحمه الله فرمايې چې: لعلهم في بعض الليالى قصدوا التشبيه به ﷺ فانه صح عنه انه صلى بهم ثمانى ركعات والوتروان كان الذى استقر عليه امرهم العشرين، مركات ج ٣ ص ٣٧٩.

(٥) علامه عبد الرحمن الجزيرى رحمه الله ليكلي دى چې: وقدين فعل عمران عددها عشرون حيث انه جمع الناس اخيرا على هذا العدد في المسجد ووافقه الصحابة على ذلك ولم يوجد لهم مخالف ممن بعدهم من الخلفاء الراشدين (كتاب الفقه على المذاهب الاربعة ج ١ ص ٣٤٠). د حضرت عمر رضه فعل د ابيكاره كړه چې تراويح شل ركعتيه دي، حكه چې حضرت عمر رضه په اخر كې خلك په همدې عدد راجمع كړل او ټولو صحابه وو ورسره اتفاق وكړ او هيڅ مخالف پيدانه شو.

(٦) امام شافعي رحمه الله فرمايې چې: زه شل ركعتيه تراويح خو بنوم حكه چې دا د حضرت عمر رضه څخه روايت شوي دي. لانه روى عن عمر رضه. كتاب الام ج ١ ص ١٢٥.

(٧) امام ترمذى رحمه الله فرمايې چې: وَأَكْثَرُ أَهْلِ الْعِلْمِ عَلَى مَا رَوَى عَنْ عُمَرَ وَعَلِيٍّ، وَغَيْرِهِمَا ﷺ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَشْرِينَ رُكْعَةً، (ترمذى ج ١ ص ٩٩) اكثر خلك د حضرت عمر رضه حضرت على رضه وغيرهما اصحابه ووپه طريقه باندې شل ركعتيه كوي.

(٨) امام ابن عبد البر المالكي رحمه الله فرمايې چې: وَهُوَ الصَّحِيحُ عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ ﷺ مِنْ غَيْرِ خِلَافٍ مِنَ الصَّحَابَةِ (الاستذكار ج ٢ ص ٧٠). داسل ركعتيه د ابى ابن كعب رضه څخه صحيح ثابتي دي، چې هيڅ صحابى پكې مخالفت نه دى كړى.

(٩) علامه ابن قدامه الحنبلى رحمه الله فرمايې چې: أَنَّ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - لَمَّا جَمَعَ النَّاسَ عَلَى أَبِي بِنِ كَعْبٍ ﷺ وَكَانَ يُصَلِّي لَهُمْ عَشْرِينَ رُكْعَةً (المغنى ج ١ ص ٧٩٩). حضرت عمر رضه چې كله خلك په ابن بن كعب رضه راجمع كړل نو هغه ورته شل ركعتيه تراويح كولى.

(۱۰) ابن تیمیہ رحمہ اللہ فرمائی ہے: فَلَمَّا جَمَعَهُمُ عُمَرُ عَلَى أَبِي بِنِ كَعْبٍ رضی اللہ عنہ كَانَ يُصَلِّي بِهِمْ عَشْرِينَ رُكْعَةً

ثُمَّ يُؤْتِي ثَلَاثَ (مجموعۃ الفتاویٰ ج ۲۴ ص ۲۷۲). حضرت عمرؓ چھی خلک پہ ابی بن کعبؓ کو جمع کرلے
 نوہ گھنٹہ خلکو تہ شل رکعتہ تراویح اودری رکعتہ وتر کول.

(۱۱) ابن تیمیہ رحمہ اللہ پہ بل حای کی فرمائی ہے: **قَدْ ثَبَتَ أَنَّ أَبِي بَنَ كَعْبٍ رضی اللہ عنہ كَانَ يَقُومُ بِالنَّاسِ**

عِشْرِينَ رَكْعَةً فِي قِيَامِ رَمَضَانَ وَيُؤْتَى بِثَلَاثٍ. فَرَأَى كَثِيرٌ مِنَ الْعُلَمَاءِ أَنَّ ذَلِكَ هُوَ السَّنَةُ، لِأَنَّهُ أَقَامَهُ بَيْنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَلَمْ يُنْكِرْهُ مُنْكَرٌ. (مجموعة الفتاوى ج ٢٣ ص ١١٢).

داڻا ٻڌو ته ڇڏي ابي بن ڪعب رضي الله عنه به خلڪو ته دشلور ڪعتو تراويح اوڍ ڊري رکعتو ورتو امامتي ورڪو له نوڊير علماء فرماي ڇڏي همد اشل رکعتو سنت دي ڇڪه ڇڏي داعد ديي مهاجرينو اوڍانصاروپه مابين ڪي ادا ڪري وواوهي ڇانڪارونه ڪرو.

(۱۲) دوهاییانود حرکت مشر محمد بن عبد الوهاب لیکې چې: ان عمر جمع الناس علی ابی بن کعب

یصلیٰ بہم عشرين رکعة، مجموعہ رسائل الشیخ محمد بن عبد الوہاب النجدی ج ۴ ص ۱۱۷۔ حضرت عمرؓ خلق پہ ابی بن کعب راجع کرل ہفہ خلکو تہ شل رکعتہ تراویح ورکولی۔

(۱۲) امام ولی الدین العراقی رحمہ اللہ لیکھی چھی: لکن عمرؓ جمع الناس علی صلوة التراويح

مقتدين بابی بن كعب ؓ صلى بهم عشرين ركعة غير الوتر وهو ثلاث ركعات. [طرح التشریب في شرح التقریب ج ۳ ص ۸۸]. حضرت عمر ؓ در رمضان په میاشت کې د ابی بن كعب ؓ په امامتی کې خلك په شل ركعت تراویح او دری ركعت و ترو باندې راجمع كړل.

ددي عباراتو خلاصه:

(۱) حضرت عمرؓ پہ اول کی صحابہ پہ یوولس رکعتہ باجماعت راجمع کرل چي پاتي رکعتونہ بہ

یہی پہ کورونو کہی بی جماعتہ کول اوپہ تدریج سرہ یی پہ شلور کعتونو باجماعت عمل شروع کرو:

(۲) د حضرت عثمان ؓ او د حضرت علی ؓ په خلافتونو کې هم د حضرت عمر ؓ د خلافت په شان

شل رکعتہ باجماعت ادا کیدل۔

(۳) په شلور کعتونو باجماعت باندې ټولو صحابه و رضي الله عنه اجماع ده چې يو صحابي ترينه هم نه دی مستثنی .

(۴) پدې دورود خلافت کې هیڅ تابعې هم د شلور کعتونو باجماعت څخه اختلاف نه دی کړی.

غیر مقلد (منکر تراویح: منځکې له دې چې په شلور کعتونو باجماعت باندې عمل شروع شی تاسو وویل چې په ابتداء کې حضرت عمر رضی الله عنه په یوولسور کعتونو باجماعت باندې خلک راجمع کړل، نویا په دې څه دلیل دی چې په دغه ورځو کې صحابه ووباقې دولس رکعت په کورونو کې کول؟

اهل سنت والجماعت: (۱) د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه په مرفوع او متواتر عملي حدیث کې تیر شول چې رسول الله صلی الله علیه و آله شل رکعت تراویح کولی. (۲) او د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې د دریو خلفاوو په شمول ټولو صحابه ووپه شلور کعتونو باجماعت باندې عمل کولو، نو دومره مقدسې هستۍ څرنگه په خلاف سنت راجمع کیدلی؟

نودومره تواتر او اجماع د غلطۍ امکان نه لري، نوبلاشکه چې سنت تراویح شل رکعت ده دی - اوداممکنه نه ده چې صحابه دی سنت پریرېدي، نو خامخاداشل رکعت سنت تعداد صحابه کرامو په کورونو کې پوره کړی دي، ددې قرینو په خلاف دلامذهبوسره هیڅ قرینه داسې نه شته چې په هغې کې داتور کعتونو څخه دزیادت نفې راغلي وي.

غیر مقلدین (د تراویحو منکرین) دی صرف یوایت اویا صرف یو داسې دی حدیث پیش کړی چې په هغې کې داتور کعاتو څخه دزیادت نفې وي.

(۲) د حضرت عمر رضی الله عنه دزمانې څخه دی تردانگریزانو ددورې پورې صرف یو صحابي، یا صرف یو تابعي، یا صرف یو تبع تابعي، اویا صرف یو مسلمان وښايي؛ چې هغه داتور کعتو څخه دزیادت نفې کړي وي.

۸- سوال: د حضرت عمر رضی الله عنه دزمانې څخه وروسته د صحابه وواو د تابعینو په زمانه کې څو رکعت تراویح کیدلی؟

جواب: کله چې د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې شل رکعت باجماعت شروع شوی، نو دهغې څخه وروسته د صحابه وواو د تابعینو په زمانه کې په همدې شلور کعتونو باجماعت باندې عمل کیدلو.

د نموني په طريقه لاندې اوه ۷ حديثونه ولوله

(۱) عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ رضي الله عنه، عَنْ عَلِيٍّ رضي الله عنه قَالَ: "دَعَا الْقُرَاءَ فِي رَمَضَانَ فَأَمَرَهُمْ جُلًّا يُصَلُّونَ بِالنَّاسِ عِشْرِينَ رُكْعَةً" قَالَ: وَكَانَ عَلِيٌّ رضي الله عنه يُؤْتِرُ بِهِمْ بِهَيْقَى ج ۲ ص ۴۹۶. حضرت علي رضي الله عنه قاريان را و غوښتل او يوت يې پکې امر وکړو چې خلکو ته شل رکعت تراويح ادا کړي او حضرت علي رضي الله عنه ورته د وترو امامت کولو.

(۲) عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رضي الله عنه "أَمَرَ جُلًّا أَنْ يُصَلُّوا بِالنَّاسِ خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ عِشْرِينَ رُكْعَةً" (بهيقي ج ۲ ص ۴۹۶). ابو الحسناء فرمايې چې حضرت علي رضي الله عنه يوسړي ته امر وکړو چې خلکو ته پنځه ترويحات شل رکعت تراويح ادا کړي.

(۳) كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رضي الله عنه يُصَلِّي بِنَافِي شَهْرِ رَمَضَانَ فَيَنْصَرِفُ وَعَلَيْهِ لَيْلٌ قَالَ الْأَعْمَشُ رضي الله عنه: «كَانَ يُصَلِّي عِشْرِينَ رُكْعَةً وَيُؤْتِرُ بِثَلَاثٍ (قيام رمضان للمروزي ص ۱۵۷). عبد الله بن مسعود رضي الله عنه به خلکو ته شل رکعت تراويح او درې رکعت و تر ادا کول.

(۴) عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «أَدْرَكْتُ النَّاسَ وَهُمْ يُصَلُّونَ ثَلَاثًا وَعِشْرِينَ رُكْعَةً بِالْوُتْرِ» (مصنف ابن ابی شيبه باب كم يصلي في رمضان من ركعته. ماصحابه او تابعين وموندل چې شل رکعت تراويح او درې رکعت و تر به يې کول.

(۵) قَالَ عطاء ارثتهم يصلون في رمضان عشرين ركعت ويوترون منها بثلاث (قيام رمضان للمروزي ص ۱۵۸). ماچې خلک ليدلي دي نو همدانه د يرش رکعت کوي (شل تراويح او ۱۶ رکعت نفل او درې رکعت وتر).

(۷) داود بن قيس فرمايې چې د عمر بن عبد العزيز رحمه الله او د عثمان بن ابان رحمه الله په زمانو کې د مدينې خلکو نه د يرش رکعت لمونځ کولو. (مصنف ابن ابی شيبه باب كم يصلي في رمضان من ركعته). نورې حوالې د شپږم سوال د جواب لاندې را وړاندي دي.

۹- سوال : د صحابه وورضي الله عنهم او د تابعين ورحمهم الله په زمانه کې چې کوموايمه

وود شل رکعت تراويحو امامتي کړي دي دهغوی يوڅو نومونه ذکر کړئ!.

جواب : (۱) حضرت ابی بن کعب رضی اللہ عنہ (۲) اود حضرت عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ روایات خود مخکی

تیرشو اود دھغی نہ پرتہ یو خودادی :

(۳) معاذ ابو حلیمہ القاری الصحابی رضی اللہ عنہ المتوفی سنہ ۶۳ھ (۴) شتیر بن شکل التابعی رحمہ اللہ (۵)

سوید بن غفلہ التابعی رحمہ اللہ المتوفی ۸۰ سنہ م (۶) ابن ابی ملیکہ التابعی رحمہ اللہ م سنہ ۱۱۷ھ (۷)

حارث التابعی رحمہ اللہ (۸) ابوالبختری التابعی رحمہ اللہ (۹) عبدالرحمن بن الاسود التابعی رحمہ

اللہ المتوفی سنہ ۹۹ھ (۱۰) علی بن ربیعہ التابعی رحمہ اللہ (۱۱) سعید بن جبیر التابعی رحمہ اللہ سنہ ۹۵ھ

(۱۲) عبدالرحمن بن ابی بکر رحمہ اللہ (۱۳) سعید بن ابی الحسن التابعی رحمہ اللہ م ۱۰۰ سنہ ھ

(۱۴) عمران العبدی التابعی رحمہ اللہ (۱۵) زرارہ بن اوفی التابعی رحمہ اللہ المتوفی ۹۳ سنہ ھ

(۱۶) شبرمہ التابعی رحمہ اللہ (۱۷) ابو مجلز التابعی رحمہ اللہ المتوفی سنہ ۱۰۶ھ.]

دوی ھریود شلور کعتونود تراویح و امامتی کرپی دہ اود دوی دشلور کعتونود امامتی ذکر پی لانڈی

احادیثو کی ذکر شوی دی .

(۱) مُحَمَّدُ بْنُ سِيرِينَ رضی اللہ عنہ : إِنْ مُعَاذُ أَبَا حَلِيمَةَ الْقَارِءُ كَانَ يُصَلِّي بِالنَّاسِ فِي رَمَضَانَ إِحْدَى وَأَرْبَعِينَ

رُكْعَةً (قيام رمضان للمروزی ص ۱۵۸)

معاذ بہ دیو خلویست رکعتو امامتی کولہ . (شل رکعتہ تراویح پہ خلور و قفو کی شپارس رکعتہ

نفل، در پی رکعتہ وتر، اود وہ رکعتہ تہجد)

(۲) مُحَمَّدُ بْنُ سِيرِينَ رضی اللہ عنہ : إِنْ مُعَاذُ أَبَا حَلِيمَةَ الْقَارِءُ كَانَ يُصَلِّي بِالنَّاسِ فِي رَمَضَانَ إِحْدَى وَأَرْبَعِينَ رُكْعَةً

شتیرین شکل بہ دشلور کعتو، امامتی کولہ، سنن کبری للبیہقی ج ۲ ص ۴۹۶ مصنف ابن ابی

شیبہ باب کم یصلی الخ]

(۳) أَبُو الْخَصِيبِ رضی اللہ عنہ قَالَ : "كَانَ يُؤْمِنُ سُوَيْدُ بْنُ غَفْلَةَ رضی اللہ عنہ فِي رَمَضَانَ فَيُصَلِّي خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ

عَشْرِينَ رُكْعَةً (سنن کبر للبیہقی ج ۲ ص ۴۸۶).

سوید بن غفلہ بہ دپنحو ترویحاتو شلور کعتو امامتی ورکولہ .

(۴) عَنْ نَافِعِ بْنِ عُمَرَ رضی اللہ عنہ قَالَ : "كَانَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ رضی اللہ عنہ يُصَلِّي بِنَافِي رَمَضَانَ عَشْرِينَ

رُكْعَةً (مصنف ابن ابی شیبہ باب کم یصلی فی رمضان من رکعة)

ابن ابی ملیکہ بہ دشلور کعتو امامتی کولہ .

(۵) عَنِ الْحَارِثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَنَّهُ كَانَ يَوْمُ النَّاسِ فِي رَمَضَانَ بِاللَّيْلِ عِشْرِينَ رُكْعَةً، وَيُوتَرُ بِثَلَاثٍ. (حوالہ بالا)

حارث بہ دشلور کعتو امامتی کولہ .

(۶) عَنْ أَبِي الْبَخْتَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّيْ خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ فِي رَمَضَانَ، وَيُوتَرُ بِثَلَاثٍ (حوالہ بالا)

ابو البختری بہ دپنجو ترویحاتو شلور کعتو امامتی کولہ .

(۷) عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْأَسْوَدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّيْ بِنَافِي رَمَضَانَ

أَرْبَعِينَ رُكْعَةً وَيُوتَرُ بِسَبْعٍ (حوالہ بالا)

عبد الرحمن بن الاسود (۴۰) رکعتونو امامتی کولہ او اوہ رکعتہ وتر بہ یی کول .

(خلور فرض ۲۰ رکعتہ تراویح، ۱۶ رکعتہ پہ خلورو وقفو کپ نفل، او اوہ وتر یعنی ۴ رکعتہ تہجد او دری

رکعتہ وتر) دو تراو تہجد و خخہ مجاز آپہ و ترو پانڈی تعبیر کیری. [سنن نسایی ابواب الوتر].

(۸) عَنْ سَعِيدِ بْنِ عُبَيْدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمَا، «أَنَّ عَلِيَّ بْنَ رَبِيعَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمَا كَانَ يُصَلِّيْ

بِهِمْ فِي رَمَضَانَ خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ، وَيُوتَرُ بِثَلَاثٍ (حوالہ بالا)

علی بن ربیعہ بہ دپنجو ترویحاتو امامتی کولہ .

(۹) عَنْ وَقَّارِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُؤْمِنُ فِي رَمَضَانَ، فَيُصَلِّيْ بِنَافِي عِشْرِينَ لَيْلَةً سِتَّ

تَرَوِيحَاتٍ، فَإِذَا كَانَ الْعَشْرُ الْآخِرُ اعْتَكَفَ فِي الْمَسْجِدِ وَصَلَّى بِنَافِي سَبْعَ تَرَوِيحَاتٍ. (حوالہ بالا)

وقیام رمضان للمروزی ص ۱۵۸. سعید بن جبیر بہ دلانڈی مونخ امامتی کولہ. (شل رکعتہ

تراویح ۱۰ او خلور رکعتہ تہجد او پہ اخی عشرہ کپ خلور رکعتہ نور تہجد).

(۱۰) حَبِيبُ بْنُ أَبِي عُمَرَ رَحِمَهُ اللَّهُ: كَانَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّيْ فِي رَمَضَانَ سِتَّ تَرَوِيحَاتٍ يُسَلِّمُ

بَيْنَ كُلِّ رُكْعَتَيْنِ (قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۸).

(۱۱) يُونُسُ رَحِمَهُ اللَّهُ: «أَدْرَكْتُ مَسْجِدَ الْجَامِعِ قَبْلَ فِتْنَةِ ابْنِ الْأَشْعَثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّيْ بِهِمْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ

أَبِي بَكْرٍ وَسَعِيدُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ، وَعِمْرَانُ الْعَبْدِيُّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ كَانُوا يُصَلُّونَ خَمْسَ تَرَوِيحٍ، فَإِذَا دَخَلَ الْعَشْرُ أَذُوا وَاحِدَةً. (ایضاً)

(۱۲) ذُكْوَانُ الْجَرِشِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ: «سَمِعْتُ زُرَّارَةَ بْنَ أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّيْ بِالْحِجَى فِي رَمَضَانَ سِتَّ تَرَوِيحَاتٍ،

فَإِذَا كَانَ فِي آخِرِ الشَّهْرِ صَلَّى سَبْعَ تَرَوِيحَاتٍ كُلِّ لَيْلَةٍ (ایضاً)

(۱۳) عَنْ شَبْرَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ عَلِيٍّ (عليه السلام) أَنَّهُ كَانَ يَوْمُهُمْ فِي رَمَضَانَ فَيُصَلِّي خُمُسَ تَرَوِيحَاتٍ. (زجاجة المصابيح ج ۱ ص ۳۶۶).

(۱۴) عُمَرَانُ بْنُ حُدَيْرٍ رَحِمَهُ اللَّهُ: «كَانَ أَبُو جُلْزَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّي بِهِمْ أَرْبَعَةَ تَرَوِيحَاتٍ (قيام رمضان للمروزي ص ۱۵۸) یعنی ابو مجلز به د تراویحویه خلورو وقفو کی خلور ترویجی یعنی ۱۶ رکعتہ کول.

لامذهبان دی صرف د حرمینو و امام و بنای پی چھی هغه د اسلام په تاریخ کی په حرمینو کی صرف یوه ورځ اته رکعتہ تراویح کړی وې، همدارنگه دی صرف یو صحابی او یا صرف یو تابعی و بنای پی، چھی هغه د شل رکعتہ تراویحو دستوالی څخه انکار کړی وې.

۱۰- سوال: د تراویح د تعداد په باره کې دایمه اربعه وومسلک څه دی؟

جواب: د خلورو او امامانو په نیز تراویح شل رکعتہ دي، دامام مالک رحمه الله څخه په یو روایت کې نهه دیریش رکعتہ رانقل شوی دي، لکن په هغې کې شپاړس رکعتہ هغه نفل دي، چھی په خلورو وقفو کې به ادا کیدل وجه دا وه چھی په مکه مکرمه کې به د هرو خلورو رکعتونو څخه وروسته په وقفه کې طواف کیدلو، نو د هغه طواف په ځای به په مسجد نبوی کې خلور رکعتہ نفل کیدل (المغنی لابن قدامه ج ۱ ص ۸۰۳).

(۱) په المغنی کې ئی لیکلي دي چې: وَالْمُخْتَارُ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ رَحِمَهُ اللَّهُ، فِيهَا عِشْرُونَ رُكْعَةً. وَبِهَذَا قَالَ الثَّوْرِيُّ، وَأَبُو حَنِيفَةَ، وَالشَّافِعِيُّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمْ. وَقَالَ مَالِكٌ رَحِمَهُمُ اللَّهُ: سِتَّةٌ وَثَلَاثُونَ. (المغنی لابن قدامه ج ۱ ص ۸۰۲)

(۲) علامه ابن رشد المالکی رحمه الله لیکي دي چې: وَاخْتَلَفُوا فِي الْمُخْتَارِ مِنْ عَدَدِ الرُّكْعَاتِ الَّتِي يَقُومُ بِهَا النَّاسُ فِي رَمَضَانَ: فَأَخْتَارَ مَالِكٌ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ فِي أَحَدِ قَوْلَيْهِ، وَأَبُو حَنِيفَةَ، وَالشَّافِعِيُّ، وَأَحْمَدُ، وَدَاوُدُ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِم: الْقِيَامَ بِعِشْرِينَ رُكْعَةً سِوَى الْوُتْرِ، وَذَكَرَ ابْنُ الْقَاسِمِ عَنْ مَالِكٍ رَحِمَهُمُ اللَّهُ أَنَّهُ كَانَ يَسْتَحْسِنُ سِتًّا وَثَلَاثِينَ رُكْعَةً وَالْوُتْرَ ثَلَاثًا، [بداية المجتهد ج ۱ ص ۱۷۸].

(۳) ابو عبد الله محمد بن عبد الرحمن الشافعی رحمه الله لیکي چې: وَمِنْ السَّنَنِ صَلَوةُ التَّرَاوِيحِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ وَالشَّافِعِيِّ وَأَحْمَدَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ وَهِيَ عِشْرُونَ رُكْعَةً وَحِكْيٌ عَنْهُ أَنَّ التَّرَاوِيحَ سِتُّ وَثَلَاثُونَ رُكْعَةً (رحمة الامة في اختلاف الائمة ص ۴۶).

(۴) مولانا زکریا الحنفی رحمہ اللہ لیکي چي: وهو الذي اختاره مالك واختار الشافعي عشرين ركعة غير الترو مثل قول الشافعي قال الامام احمد والحنفية اوجز المسالك ج ۲ ص ۳۰۳.

(۵) مولانا ظفر احمد العثماني الحنفی رحمہ اللہ لیکي چي: فالمسنون عند ابی حنيفة والشافعي واحمد عشرون ركعة وحكي عن مالك ان التراویح ست وثلاثون ركعة - اعلاء السنن ج ۷ ص ۶۹.

لامذهبان دي ددي ثلور ومجتهدينو اويادي ددوي په مقلدينوكي دكوم يومحدث اوياد مفسر خخه داتور كعتو حواله پيش كړي.

۱۱- سوال: ايا د اسلام په تاريخ كې كومه شبه په حرمينوكي دشلور كعتونو خخه كمې

تراويح شوي دي ؟

جواب : د حضرت عمر رضي الله عنه د زمانې خخه چې په كومه ورځ د تراويحود جماعت پابندي شروع شوى ده دهغې خخه تر ننه پورې پدې خخه د پاسه څوارلس سوه كلونو كې صرف يوه ورځ هم په حرمينوكي دشلور كعتونو خخه كمې تراويح نه دي اداء شوي.

په دې اخري صدى كې بعضو متعصبو لاهو دشلور كعتونو په باره كې دوسو سواچول شروع كړي دي پدې وسوسه اچونكو كې د كويت حكومت چې د يهود او دنصار او وحلقه بگوش غلام دى، اهم كردار لوبوي، او د حرمينو په دې مقدس ماحول كې د افتراق د پيدا كولو پوره كوشش كوي.

چې كله د حرمينو دوو نامتو علماوو د افتنه محسوسه كړه، نو ددې فتنې د ختمولو لپاره هريو عالم يو يو كتاب وليكلو او دا خبره يې پكې ثابته كړه چې د اسلام په تاريخ كې هيڅكله هم په حرمينوكي دشلور كعتونو خخه كمې تراويح نه دي شوي.

پدې دوو رسالو كې يوه رساله فضيلة الشيخ محمد على الصابوني الاستاذ بكلية الشريعة والدراسات الاسلاميه فى الجامعة ام القرى مكة المكرمة (وليكله، دده در سالي نوم دى الهدى النبوى الصحيح فى صلوة التراويح، مونږ ددې رسالي يو څو مضمونونه را نقلوو.

(۱) موصوف په دوه پنځوسمه صفحه كې عنوان لگولى دى چې (د تراويحود مونځ در كعتونو تعداد) ددې عنوان لاندې ليكي:

وهی عشرون رکعة من غیر صلوة الوتر - ومع الوتر تصبح ثلاثاً وعشرين رکعة..... على ذلك مضت السنة واتفقت الایمة سلفاً وخلقاً من عهد الخليفة الراشد عمر بن الخطاب الى زماننا هذا لم يخالف في ذلك فقیه من الایمة الاربعة المجتهدين الاماروی عن مالک بن انس القول بالزيادة فيها الى ست وثلاثين رکعة في الزواية الثانية عنه، اما الرواية المشهورة عنه وهی التي وافق فيها الجمهور الشافعية، والحنابلة، والاحناف، فهی انها عشرون رکعة وعلى ذلك اتفقت المذاهب الاربعة وتم الاجماع وكفى الله المؤمنين شر القتال :

د تراویح جو مونخ دوتر و تخه بغیر شل رکعة دی اود و تروسره درویشتر رکعتہ دی همداجاری سنت دی اود حضرت عمر رضی اللہ عنہ دزمانی تخه ترننه پوری ورباندي خلک متفق دي، هیخ په دین پوه سړي ددي تخه مخالفت نه دی کړی، البته دامام مالک تخه ۳۶ رکعتہ نقل شوي دي لکن دده مشهور روایت دجمهور و یغني دخیفه وو، دشافعیه وو اود حنابلة ورسره موافق دی، چې تراویح شل رکعة دي، پدي باندي خلور واپه مذهبونه متفق دي، اود دې سره اجماع مکمله شوه او الله تعالى مومنان دقتال دشر تخه بچ کړل.

(۲) دص ۷۴ تخه ترص ۸۴ پوري خلاصه :علامه صابوني رحمه الله ليکي چې فکرم تؤدي فيهما صلوة التراویح من عهد الصحابة الى زماننا هذا؟ اليست تؤدي فيهما الصلوة عشرين رکعة وهما قبله مساجد المسلمين فهل يعقل ان يجمع المسلمون على شيء منكر مبتدع من امور الدين ويسكت عنه الناس وفيهم العلماء والفقهاء والمحدثون وتمرا حقايق واجيال ولا ينكر احد هذا المنكر، لو كان ذلك بدعةً ومنكراً كما زعم الجاهلون... الخ.

دصحابه وودزمانی تخه ترننه پوري په حرمینو کې شور رکعتہ تراویح کیدلی؟ ایا پدي دواړو مساجدو کې چې دتولو مسلمانانو دمساجدو قبله ده شل رکعتہ نه کیدلی؟ ایا داممکنه او متصوره ده چې مسلمانان دی په یو بدعت او بدکار باندي راجمع شوي وي؟ او ټول خلک دی چې پدوي کې علماء، فقهاء او محدثین وي ورباندي چپ وي - کلونه کلونه بلکه صدی تیرې شوی، او پدي بدکار باندي هیڅوک هم انکار نه کوي که دجاهلانود گمان مطابق شل رکعتہ تراویح بدعت وی، نو هیڅکله به ورباندي دومره څوک نه وو خاموشه شوی، زمادي په الله تعالى قسم وي چې شل کاله کیږي چې زه په مکه مکرمه کې یم په هر رمضان کې په مسجد حرام کې دامام پسي شل رکعتہ تراویح

کوم، او بیاد امام پسی درې رکعتہ وتر کوم اود نجد، ججاز اود عالم اسلام دهر طرف ثخنه غت غت کوم، علمار اخی اوپه مسجد حرام کې شل رکعتہ تراویح کوي، اوترننه هیچا انکار نه دی کړی، اونه یې په دې باندي اعتراض کړی دی، نوایاد دوي خاموشي ددې خبرې واضح اقرار نه دی، چې شل رکعتہ تراویح یو شرعي او بهتر کار دی، ځکه چې په دې کې د فاروقي سنتو اتباع ده، په هغو خلکو سخت تعجب دی، چې سلف ورته جاهلان بنکاری، اود حضرت عمر رضی اللہ عنہ د زمانې ثخنه ترننه پورې دومره غیر متناهی علماوو، فقهاوو، محدثینو او عوامو ته گمراهان وایي

حضرت عمر رضی اللہ عنہ چې څه کړی دي داپه حقیقت کې د نبوی صلی اللہ علیہ وسلم سنتو اتباع ده، ځکه چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمایي چې زمانه د خلفاء راشوینو سنت په ځان باندي لازم کړی

(۳) علامه صابونی په اخر کې د خاتمه البحث عنوان لگولی دی اولیکې چې: فان ما یفعله المسلمون اليوم فی مشارق الارض ومغاربها من صلوٰۃ التراویح عشرين رکعة وهو الحق الذی دلت علیه النصوص الکریمه وهو الذی درج علیه السلف الصالح واجمع علیه الایمة الاعلام والذی اتفقت علیه الایمة الاسلامیة من خلافة عمر الفاروق الی زماننا هذا ص ۱۴۳.

نن چې په مشرق اوپه مغرب کې کومې شل رکعتہ تراویح ادا کړې دا حقې دي، آوقوي نصوص پرې دلالت کوي، سلف صالحین په همدې طریقې چلیدلي دي، او پدې د غټو علماوو اجماع ده، پدې باندي د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د خلافت ثخنه ترننه پورې ټول امت مسلمة متفق دی.

(۴) علامه صابونی مخکې لیکې چې: لو منع احدٌ صلوٰۃ التراویح بالکلّیة لکان جرّمه وذنبه اخف من یفرق جماعة المسلمين ویؤلب العداوة بینهم فان صلوٰۃ التراویح سنة ووحدة الصف واجتماع الكلمة فرض واعتصموا بحبل الله جمیعاً ولا تفرقوا، فکیف تتفرقون جمیع الایمة من اجل السنة؟ ص ۱۴۱.

دهغه دچاگناه چې تراویح بالکل نه کوي، دهغه چا ثخنه کمه ده، چې په امت کې تفريق پیدا کوي (د اتور کعتو فتنه راپاروي) ځکه چې تراویح سنت دی اود مسلمانانو په مینځ کې وحدت او اتفاق فرض دی الله تعالی فرمایي چې (واعتصموا بحبل الله جمیعاً ولا تفرقوا) نو تاسو یو د سنت کار له وجې څرنگه په امت کې انتشار جوړوئ؟

دوهمه رساله الشیخ عطیه محمد سالم لیکلې ده په نوم د (التراویح اکثر من الف عام فی مسجد النبى ﷺ ددې رسالې یو څو مضمونونه به هم را نقل کړو.

(۱) مصنف په مقدمه کې لیکي چې: بعضی خلک په مسجد نبوی کې تراویح نه کوي اولرې لرې ځایونو ته ځي چې هلته اته رکعت تراویح وکړي ددوي دپوهولو لپاره دومره خبره کافي ده، چې تاسو نه په کور کې د تراویح د ادا کولو فضیلت حاصل کړو او نه مو په مسجد نبوی ﷺ کې د تراویح د ادا کولو فضیلت حاصل کړو، او بعضی خلک داسې دي چې په مسجد نبوی ﷺ کې د امام پسې صرف اته رکعت تراویح کوي (اوپاتې دولس رکعت نه کوي) بلکه په تلاوت او یا په بل کوم عمل کې مصروف کیږي دارساله مادهغوی دپوهولو لپاره لیکلې ده.

(۲) مصنف د ص ۳۱ څخه تر ص ۴۵ پورې دا ثابته کړې ده چې د حضرت عمر ؓ د حضرت عثمان ؓ او د حضرت علی ؓ په خلافتونو کې په مسجد نبوی ﷺ کې شل شل رکعت تراویح ادا کیدلې. (۳) مصنف لیکي چې (وان الزیاده انما جاءت) بعد یعنې د شلور کعتونو څخه د تراویح په تعداد کې وروسته زیاتوالی راغلو، د عمر بن العزیز رحمه الله په زمانه کې په مسجد نبوی ﷺ کې ۳۶ رکعت شروع شو. (شل رکعت تراویح اور ۱۶ کعت نفل) د عمر بن عبد العزیز رح وفات په سنه ۱۱۱ هـ) کې شوی دی او د امام مالک ولادت په سنه ۹۳ هـ کې شوی دی، نو دوي د عمر بن عبد العزیز سره اتلس کاله په دنیا کې تیر کړي دي، نو چې د امام مالک رحمه الله د شعور سترگی څرنگه خلاصی شوي دي نو په مسجد نبوی ﷺ کې یې ۳۶ رکعتونو څخه کم رکعتونه نه دي لیدلي، وهب بن کیسان هم فرمایي چې ما په مدینه منوره کې د ۳۶ رکعتونو تراویحو څخه کمی نه دي لیدلي دوهب بن کیسان وفات په سنه ۱۲۷ هـ کې شوی دی، امام شافعی رحمه الله فرمائي چې ما اهل مدینه ولیدل چې ۳۹ رکعت تراویح به ئی کولی شل تراویح، ۱۶ نفل) او درې رکعت وتر - کتاب الام ج ۱ ص ۱۴۲ مخکې لیکي چې:

دوهمه صدی: د دوهمې صدۍ تر اخره پورې دا عمل جاري وو چې په مکه مکرمه کې به شل رکعت تراویح کیدلې (او د هرو څلور ورکعتو په وقفه کې به طواف کیدلو او د هغې طواف په ځای به په مدینه منوره کې څلور رکعت نفل مونځ کیدلو نو په) مدینه منوره کې به ۳۶ رکعت کیدل،

ددریمی صدی: په اول کې ۳۶ رکعتہ کیدل چې ددرې رکعتہ وتروسره به ۳۹ رکعتہ شول، چې بیا پکې دوه رکعتہ ته جداضافه شول او مجموعه ۴۱ رکعتہ شول.

په څلورمې، پنځمې، شپږمې، او اومې صدۍ کې په مسجد نبوی ﷺ کې شل رکعتہ تراویح کیدلې ځکه چې په دې موده کې دلته دشوافعواثرات غالب وو.

په اتمه صدۍ کې بیا ۳۶ رکعتہ تراویح شروع شوی، خو فرق صرف دومره وو چې د شپې په اول کې به د فرضو څخه وروسته ۲۰ رکعتہ تراویح کیدلې او د شپې په اخره حصه کې به ۱۶ رکعتہ جدا اداء کیدل.

په نهمه صدۍ: کې قد استمرات علی ست وثلاثین رکعتہ عشرين فی اول اللیل وست عشرة فی اخره وقد استمر هذا العمل الى نهاية المائة التاسعة واویل المائة العاشرة

یعنې په نهمه صدۍ کې او د لسمې صدۍ تراواییلو پورې په همدې طریقہ ۳۶ رکعتہ ادا کیدل **په لسمه صدۍ:** کې همدا د ۳۶ رکعتونو طریقہ جاري وه.

په یوولسمه صدۍ کې هم غالباً په همدې طریقہ ۳۶ رکعتہ کیدل ځکه چې شیخ عبدالغنی نابلسی مدینه منورې ته په یوولسمه صدۍ کې په خپله سفرنامه کې همدومره تعداد لیکلې دی.

په دولسمه صدۍ: کې هم د شپې په اوله حصه کې شل رکعتہ تراویح کیدلې او د شپې په آخره حصه کې به شپاړس رکعتہ کیدل او د دې ۱۶ رکعتہ مونځ نوم به په سته عشره به باندې یادیدلو.

په دریالسمه صدۍ: کې هم په همدې طریقہ ۳۶ رکعتہ تراویح کیدلې

په څوارلسمه صدۍ: کې هم په همدې طریقہ تراویح کیدلې صرف دومره اوشو چې امامان متعدد شو.

عهد د سعود: د سعود دورد (۱۳۱۴هـ) څخه شروع شوی دی، او د دوي په حکومت کې به په مسجد نبوی کې چا صرف شل رکعتہ تراویح باجماعت ادا کولی او بعضو به پاتې ۱۶ رکعتہ هم ادا کول، د سعودی حکومت داسې طریقہ مقررہ کړه چې د ماخوستن د مونځ پسې متصل به شل رکعتہ تراویح او بیا درې رکعتہ وتر ادا کيږي او د شپې په اخر کې به ۱۶ رکعتہ او دوباره وتر ادا کيږي، اگر چې دو ترو مونځ دوه ځلې صحیح نه دی (نبي کریم ﷺ فرمایي لا وتران فی لیلة ابوداود باب فی نقض الوتر)

اوس داسې کيږي چې د شپې په اول کې شل رکعت تراویح ادا کيږي، او په آخری عشره کې د شپې په آخر کې لس رکعت تهجد ادا کيږي، یو ختم په تراویحو کې کيږي، او یو ختم په تهجد وکې کيږي ص ۱۱۱ جناب عطیه محمد سالم د خوار لسو صدیو د تراویحو تعداد شل اود دې څخه زیات لیکلې دی، د دې څخه کم نه شته.

دمکې او د مدینې څخه د لامذهبو بیزاري:

غیر مقلدین: دعوا مو د گمراه کولو لپاره وایې چې زموږ مذهب هغه دی کوم چې دمکې او د مدینې د خلکو دی، مونږ دمکې او د مدینې والا یو، لدې وجې زموږ بڼه بهتره ده، لکن چې کله بیا ورته وویل شي چې په مکه او په مدینه کې خوشل رکعت تراویح ادا کيږي او تاسو خواتو رکعتو تراویحو ته سنت وایې او شلور رکعتو ته بدعت وایې، نو په دې وخت کې بیا غیر مقلدین دمکې او د مدینې د خلکو څخه بیزاري ښکاره کوي، لکه څرنګه چې یو غیر مقلد عالم محمد رفیق سلفی لیکې چې: بعضې احناف مونږ ته وایې چې تاسو ولي دمکې او د مدینې په شان شل رکعت نه کوئ.... نوزه وایمه چې محترمینو! د ازیاتې او کمې دانسانانو څخه ممکن دی، الله ﷻ مونږ ته مکه او مدینه د نمونې په طریقه نه دي پیش کړي، البرهان فی قیام رمضان ص ۶۷ همدارنګه مشهور غیر مقلد مناظر احسان الهی ظهیر لیکې چې: اهل حدیث د کوم ښار په سنتو عمل نه کوي، دا خبره ډیر مهمه ده ډیر په غور سره یې ولولئ د مغالطې لپاره خلکو ډیرې غټې غټې خبرې جوړې کړې دي او په دلیل کې دمکې او د مدینې نومونه اخلي زموږ په نښارونه، کلې، او افراد دلیل نه شي کیدلی، زموږ دلیل دا الله قران او د محمد الرسول الله فرمان دی. کتاب الصلوة باب سوم ص ۷۰.]

۱۲- سوال: ایا د تراویحو څخه وروسته تهجد کيږي؟

جواب: حضرت عمر رضی الله عنه د تراویحو څخه وروسته خلکو ته د تهجد و ترغیب ورکوي او فرمایې چې کوم لمونځ چې تاسو کوئ (یعنې تراویح) د دې څخه هغه مونځ بهتر دی د کوم څخه چې تاسو اوده کيږي (یعنې تهجد) بخاری ج ۱ ص ۲۹۶ ایمة اربعه وود شپې په آخر کې تهجد او په اول کې تراویح کولی امام بخاری به هم همداسې عمل کولو، هدی الساری مقدمه فتح الباری ص ۶۶۶ تیسر الباری از نواب

و جید الزمان ج ۱ ص ۴۹ نصرت الباری ص ۱۲ مولف عبدالستار امام غرباء اهل حدیث.
دتهجد و او تراویح و تفصیلی فرق به لبور و سته راشی ان شاء الله.

۱۳- سوال: کله چې حضرت عمر رضی الله عنه شل رکعتہ باجماعت تراویح و سته بدعت و ویلې نو سنت به

خرنگه شي؟

جواب: د بدعت دوه معناکانې دي یوه لغوي او بله شرعي، د حضرت عمر رضی الله عنه مراد معنی لغوي ده، یعنې ټوله میاشت د امام په اقتداء کې په جماعت باندې تراویح کول، دانوي طریقه ده او د ابدعت شرعي ځکه نه دی چې د خلفاء و و طریقې سنت دي، رسول الله صلی الله علیه و آله فرمایې چې علیکم بسنتي و سنة الخلفاء الراشدين، خلاصه دا چې د شلو رکعتو تراویح و څخه انکار او اتور رکعتو ته تراویح ویل او بیا ورته سنت ویل مبتدعه عقیده ده او د دې عقیدې و ابداعتي دي او د اهل سنت و الجماعت څخه خارج دی ضال او مضل دی.

۱۴- سوال: علامه ابن الهمام رحمه الله اته رکعتہ تراویح سنت گڼي او باقی نوري

مستحب گڼي د دینه څه جواب دی؟

جواب: شل رکعتہ تراویح د جمهور و علما و او د ثلور مذهبونو په نیز اتفاقي دي البته امام مالک رحمه الله په یو قول کې د (۱۶) رکعتونو هم قائل دی، علامه ابن الهمام رحمه الله په حنفي مذهب کې دلوی مقام خاوند دی خو په ځینو مسایلو کې یې خروج عن المذهب کړی دی، هغه ته دده تفردات (شخصي نظر) بریل کیږي چې د مذهب ترجماني نه کوي، نو په داسې مسایلو کې دده قول معتبر نه دی او ذکر شوې مسئله هم د دې باب څخه ده.

۱- وفي الشامية: (قوله عشرون رکعة) هو قول الجمهور وعليه عمل الناس شرقا وغربا وعن مالک ست وثلاثون وذكر في الفتح ان مقتضى الدليل كون المسنون منها ثمانية والباقي مستحبا وتماهه في البحر وذكر جوابه فيما علقته عليه (شاميه ص ۵۲۱، ج ۱، باب الوتر والنوافل، مبحث صلوۃ التراویح، طبع رشیده کوئته)

۲- وفي اعلاء السنن: وناقش سنیه العشرون صاحب (فتح القدير) (۱: ۴۰۷) حيث قال فتحصل من هذا كله ان قيام رمضان سنته احدى عشرة رکعة بالوتر في جماعة فعلة النبي

صلی اللہ علیہ وسلم ثم تركه لعذر الخ قلت هذا قول محدث خارق للاجماع فان الائمة الاربعة المقتدى بهم في الدين قد اختلفوا في عدد ركعات التراويح المسنون على قولين فالمسنون عند ابى حنيفة والشافعي واحمد عشرون ركعة وحكى عن مالك ان التراويح ست وثلاثون ركعة ، كذا في رحمة الامة (ص ۲۳)، والامة اذا اختلفوا في مسألة في اى عصر كان على اقوال فان اجماعا منهم على ان ماعداها باطل ولا يجوز لمن بعدهم احداث قول اخر ، صرح به في (نور الانوار ص ۲۲۳) وغير من كتب الاصول ولا شك ان احدا من الائمة لم يقل بما قاله ابن الهمام بل اتفق كلهم على سنية العشرين غير ان مالك زاد عليها ستة عشر اخرى ولم يذهب احد منهم الى النقص من عشرين ، فمن قال ان السنة منها احد عشرة ركعة والباقي مستحب فمحجوج باجماع من قبله ، على ان ما قاله ابن الهمام ساقط رواية ودراية ، اما دراية فان مبناه على أن السنة ما واطب عليه النبي صلى الله عليه وسلم بنفسه وما واطب عليه الخلفاء بعده مندوب وهذا خلاف ما عليه المحققون من الفقهاء والاصوليين فان السنة عندهم ما واطب عليه النبي صلى الله عليه وسلم او الخلفاء الرشدون ، لتصریحهم بسنية الجماعة في التراويح وعشرين ركعة فيها بمواظبتهم على ذلك وهذا هو متمسك الائمة المجتهدين في المسئلة الخ (اعلاء السنن ص ۷۹، ج ۷، باب التراويح طبع ادارة القرآن كراچی)

وفيه ايضا: وبالجملة فلم نجد في اثر ما انهم كانوا يقومون باقل من عشرين الا ما رواه محمد بن يوسف وقد بينا ما فيه من الاضطراب في المتن فلا حجة فيه فلو كان احدى عشرة ركعة سنة والباقي من العشرين مستحبا كما زعمه ابن الهمام لنقل عن السلف العمل به وحيث لا، فهو قول ساقط خارق للاجماع ، آه (اعلاء السنن ص ۸۷، باب التراويح، طبع ادارة القرآن)

وفي معارف السنن: واختلفوا في المختار من عدد الركعات التي يقوم بها الناس في رمضان فقال ابو حنيفة واصحابه ومالك في احد قوليهِ والشافعي وداود وغيرهم انها عشرون ركعة

ماعد الوتر بعشر تسلیمات وخمس ترویحات ، ونقله القاضي عن جمهور العلماء كما في شرح المذهب ص (۲۳ ج ۴) ونقله الترمذي عن اكثر اهل العلم ، وقال الكاساني في البدائع وهذا قول عامة العلماء آه (معارف السنن ج ۵ ص ۵۴۲، باب ما جاء في قيام شهر رمضان طبع سعيد كراچی)

وفيه ايضا: وبالجمله عشرون ركعات من التراویح هو قدر متفق بين الامة والائمة من غير خلاف وانما لخلاف فيما زاده الخ (معارف السنن ج ۵ ص ۵۴۵ طبع بالا)

وفيه ايضا وبالجمله: العشرون من التراویح وثلاث الوتر هو الذي استقر عليه الامر اخيرا كما يقوله الشعرا في (كشف الغمة) والسيوطي في المصابيح فمن احدث خلافا بعد هذا الاتفاق يكون خارق للاجماع آه (معارف السنن ج ۵ ص ۵۴۶، طبع بالا)

وفيه ايضا: وذهب الشيخ ابن الهمام في الفتح القدير (۱: ۳۳۴) الى ان الثمانی من العشرين سنة والبقية مستحبة وذكر ان ذلك مقتضى الدليل ای الفرق بين سنته وسنة الخلفاء الراشدين ، وستعلم ما فيه وهذا قول لم يقل به احد.

قال الشيخ: ان سنة الخلفاء الراشدين تكون من جملة سنة الشريعة المصطفوية لما تقرر في الاصول ان السنة هي سنة صلى الله عليه وسلم وسنة خلفائه الخ (معارف السنن، ج ۵ ص ۵۴۷، طبع بالا)

وفي شرح عقود رسم المفتي: كلام البحر صريح في ان المحقق ابن الهمام من اهل الترجيح حيث قال عنه أنه اهل النظر في الدليل وحيث فلنا اتباعه فيما يحققه ويرجحه من الروايات او الاقوال ما لم يخرج عن المذهب فان له اختيارات خالف فيها المذهب فلا يتابع عليها ، كما قاله تلميذه العلامة قاسم، الخ (شرح عقود رسم المفتي ، لخاتمة المحققين ابن عابدين الشامي رحمه الله ص ۲۵، طبع قديمي كراچی)

د تهجدو او د تراویحو په مابین کې ۶۷ فرقونه او ورسره د اتو
رکعتو او د شلو رکعتونو د اختلاف حقیقت او یو خوندوره مکالمه

بسم الله الرحمن الرحيم

محمد: محمد یونیک سیرت اونیك صورته خوان وو، په پوهنتون کې محصل وو، لمونځ، روژې، ذکر، او تلاوت به ئې ډیر په پانېدې سره کول.

پدې پوهنتون کې یو متعصب غیر مقلد جعلی اهلحدیث پروفیسر استاذ وو، او یو نام نهاد شیخ الحدیث متعصب لامذهبه د قرآن د درس په نوم هلته ورتللو - کله چې دې دواړو غیر مقلدینو د محمد نیک اخلاق، او شرافت ولیدل نو دده د ښکار کولو په اراده یې وکړه، نو اول یې د ځان سره بلد کړو، او بیا یې ورته په زړه کې دوسو سواچول شروع کړل، روړو یې په دې خبره یقینې کړو چې ته د مولیانو پسې د تللو په ځای خپله د دین تحقیق کو، درمضان میاشت په رارسیدلو وه، محمد د تراویح د مسئلې تحقیق شروع کړو، د اهل سنت والجماعت کتابونه یې هم وکتل او د جعلی اهلحدیثو لامذهبو کتابونه یې هم وکتل، لکن نتیجه دارا ووتله چې نه یې په شل رکعتو تراویح باندې یقین راغلو او نه یې په اتور رکعتو تراویح باندې یقین راغلو، بلکه تراویح ورته یو مشکوک عبادت په نظر ورغلو، درمضان میاشت ورباندې په دې کشمکش او خفگان کې تیره شوه، کله به یې شل رکعت تراویح کولې، کله به یې اته رکعت د تراویح په نیت باندې کولې او کله به یې بالکل پرېښودې، دواړه غیر مقلدین استاذان ډیر خوشحاله وو چې د شیطان نمایندګي یې تقریباً کامیابه شوی وه، محمد یې د تقلید د بند څخه تقریباً رایستلی وو، اینده چې څه پېښیدل هغه هر څه ورته د تقلید په نسبت ښه ښکاریدل.

لکن محمد ډیر خوښیار وو، ددې مشکل او ضررناک حالت څخه یې د ځان دراستلو کلک عزم وکړو، طریقه یې دا ذهن ته راغله چې دیو داسې حنفی عالم څخه تحقیق وکړي چې د غیر مقلدینو د مسلک په باره کې پوره معلومات ولري او په قرآن، حدیث او فقه کې پوره ماهر وي، لهذا د اهل سنت والجماعت د اتحاد یې دیو محقق عالم ډر سګاه ته ورغلو، د سلام او د کلام څخه وروسته یې د خپلو سوالونو شروع داسې وکړه.

محمد: مولنا صاحب! د شلورکعتو تراویح او د اتورکعتو تراویحو حقیقت څه دی؟

محقق عالم: گرانه بچیہ! داصل جواب څخه مخکې ددواړو دودو اصولو څخه ځان خبر کړه، دا حنافو په نیزد مسایلو د ثابتولو لپاره په ترتیب سره څلور دلائل دي:

(۱) کتاب الله (۲) سنت رسول الله (۳) اجماع الامت (۴) قیاس او اجتهاد

او د غیر مقلدینو جعلی اهل حدیثو په نیزد مسایلو د اثبات لپاره صرف دوه دلائل دي:

(۱) د قرآن صریح ایت (۲) صحیح صریح مرفوع متصل حدیث.

د صریح معنی داده چې دخپلې رایې لپاره به پکې د زری په اندازه هم مداخله نه وي، دوي وایې چې دهیڅ امتي حتی چې د صحابي هیڅ قول، فعل، او رایه معتبره نه ده حتی چې ددوي په نیزد پیغمبر ﷺ رایه هم بغیر د وحی څخه معتبره نه ده [مقدمه نور العینین ص ۲۱ طریق محمدی ص ۵۹ و ص ۵۷] د غیر مقلدینو کتابونه.

اوس اصل جواب ته راشه چې د اهل سنت و الجماعت او د غیر مقلدینو په مابین کې د شلور کعتو تراویحو او د اتور کعتو تراویحو اختلاف نه دی، بلکه ددوي په مابین کې اختلاف د تراویحو د منلو او د نه منلو دی د اتور کعتو نو و الا تراویح بالکل نه مني، دوي د تراویحو څخه منکړ دي، او د شلور کعتو نو و الا تراویح مني.

محمد: محترم مولنا صاحب غیر مقلدین خو تراویح مني، لکن د تراویحو په تعداد کې اختلاف کوي، او مونږ خو همیشه دا اورو چې د تراویحو په تعداد کې اختلاف دی، چې اته دي او که شل دي یوه ډله ورته اته وایې او بله ډله ورته شل وایې.

محقق عالم: محمده بچیہ! دیوشي څخه د انکار لپاره دوه طریقې دي، یو صراحتاً انکار کول دي او دوه په منافقانه طریقه باندې انکار کول دي چې په ظاهر کې دا قرار عنوان استعمالوي، لکن دا قرار په بیخ کې یې انکار پټ کړی وي

لکه دیوبی نمازه په باره کې چې یو سړی ووايې چې د مونځ نه کوي، نو دا صراحتاً انکار دی، او که یو سړی ووايې چې دا کله کله مونځ کوي، نو دا اشاره انکار دی، ځکه چې دلته عنوان د اثبات لگیدلی دی، لکن د اثبات په بیخ کې انکار پټ دی، همدارنگه غیر مقلدین د تراویحو په باره کې مثبت عنوان لگوي او وایې چې تراویح اته رکعت دي، لکن ددې په ضمن کې د تراویحو د مونځ څخه پټ انکار پروت دی.

اول مثال: ددو وکسانو دماخوستن دمونځ درکعتونو په باره کې اختلاف دی، یو وایي چې دماخوستن مونځ څلور رکعت دی او بل وایي چې دماخوستن مونځ درې رکعت دی، نودلته دا اگرچې ظاهراً دماخوستن مونځ مني ځکه چې دماخوستن مونځ ته درې رکعت وایي لکن داپه حقیقت کې دماخوستن دمونځ څخه منکړدی، او کوم سړی چې ورته څلور رکعت وایي نو داسې په حقیقت دماخوستن دمونځ قایل دی، او هرکله چې ددې دواړو کسانو څخه وضاحت وغوښتلی شي نو ددریو رکعتونو والا وائی چې زه په اصل کې دماښام او دماخوستن مونځ یو گڼم، ځکه چې دواړه مونځونه دلمردپریو تلو څخه وروسته ادا کيږي، نو دماښام مونځ خودرې رکعت دی نو دماخوستن مونځ هم درې رکعت شو، ځکه چې دواړه یو مونځ دی، او دڅلورو رکعتونو والا وایي چې دماښام او دماخوستن دوه مستقل مونځونه دي دهریو مونځ وخت هم جدا دی، دهریو مونځ درکعتونو په تعداد کې فرق هم دی، نو پدې مثال کې اگرچې په ظاهر کې ددریو او دڅلورو رکعتونو اختلاف ښکاري، لکن په حقیقت کې کوم سړی چې دماخوستن مونځ درې رکعت گڼي هغه دماخوستن دمونځ څخه منکړدی، ځکه چې دادماخوستن مونځ دماښام دمونځ څخه جدانه گڼي او کوم سړی چې دماخوستن مونځ څلور رکعت گڼي، دادماخوستن دمونځ قایل دی، دده په عقیده کې دماښام او دماخوستن مونځونه دوه مستقل او جدا مونځونه دي، نو همدارنگه هغه خلک چې دتراویحو مونځ اته رکعت گڼي، دوي په حقیقت کې دتراویحو دمونځ څخه منکړدي، ځکه چې ددوي څخه چې کله ددې خبرې وضاحت وغوښتلی شي، نو دوي دخپلې عقیدې وضاحت داسې کوي چې په اصل کې تراویح او تهجد یو مونځ دی او تهجد خواته رکعت دي نو تراویح هم اته رکعت شوی نو دده خبره دهغه سړي دخبرې په شان شوه چې دماخوستن او دماښام مونځ یو گڼي، او دواړو ته درې رکعت وایي، او کوم خلک چې دتراویحو مونځ شل رکعت گڼي هغوی دتراویحو منونکي دي، ځکه ددوي، عقیده داده چې تراویح مستقل مونځ دی او تهجد مستقل مونځ دی، نو داده جدا جدا مونځونه دي، نو هرکله یې چې تراویح جدا مستقل مونځ وگڼلو نو دوی دتراویحو منونکي شو.

دوهم مثال: شيعه گان دقرآن څخه منکړدي، لکن په ظاهر کې یې منی، نو دوي یې چې په خوله ووايي چې قرآن منو نو مراد یې دخپلې عقیدې مطابق هغه قرآن دی چې ددوي په عقیده کې دامام مهدی

سره په غار کې دی نو د اددې موجوده قرآن څخه انکار دی همدارنگه غیر مقلدین نوم د تراویح واخلې لکن مراد وي ترینه تهجد .

محمد: ایا دا عقیده د غیر مقلدینو په کتابونو کې شته چې تراویح او تهجد یو مونځ دی ؟

محقق عالم: د دوي په ډیرو کتابونو کې دا عقیده صراحتاً لیکل شوی ده، د مثال په توګه لاندې کتابونه وګوره .

(۱) غیر مقلد نذیر احمد رحمانی اعظمی لیکي چې په رمضان کې : د تهجد و او د تراویح یو په مینځ کې هیڅ فرق نه شته انوار المصاییح ص ۸۰.]

(۲) غیر مقلد محمد اسماعیل سلفي لیکي چې: بعضي خلک تهجد او تراویح دوه جدا جدا مونځونه ګڼي دا غلط دی، رسول اکرم کې نماز ص ۹۸]

(۳) مشهور غیر مقلد صادق سیالکوتي لیکي چې: تراویح او تهجد په اصل کې د یو شي دوه نومونه دي، صلوۃ الرسول ص ۳۷۸]

(۴) غیر مقلد اکثر شفیق الرحمن لیکي چې: در رمضان په میاشت کې تراویح او تهجد یو مونځ دی : نماز نبوی ص ۲۴۱]

(۵) غیر مقلد محمد خالد سیف لیکي چې: تراویح او تهجد یو مونځ دی، نماز مصطفی ص ۱۶۹]

(۶) لا مذهبیه نیاز محمد کنړی چې په امین الله پشاورې باندې یې ځان مشهور کړی دی، لیکي چې: بعضي خلک چالاګي کوي چې یو تهجد دي او یو تراویح، او دواړه د یو بل نه جدا شوی دی، او د یو ولس رکعاته او اته رکعت تهجد دي، او تراویح نه دي، لکه دا خبره رشید احمد ګنګو هی په فتاوی رشیدیه کې ذکر کړی ده نو دا خبره غلطه ده ځکه چې مونږو ایو نبي کریم ﷺ د ماخوستن د مانځه پسې تر صبا پورې یو ولس او دریا لس رکعت کړي دي سره د وترونه په رمضان او غیر رمضان کې، نو څوک دی دهغه نه زیات ثابت کړی، چې هغه شل کړی وي، نو دا هسې فرق دی، بلکه تراویح، تهجد، قیام اللیل، او قیام رمضان، ټول د یو شي نوم دی الحق الصریح ج ۵ ص ۴۱۲ و ص ۴۱۳.]

د تراويحو څخه د انکار بنياد

په لاهور کې د وکتوري اهلحديثو مشهور مسجد دی، په نوم د مسجد چنیاں والی، اودا مسجد په پنجاب کې دلامذ هېواولنی مسجد دی ددې څخه مخکې په پنجاب کې ددوي دمسجد تاريخ نه شته ددې مسجد .
يوپخوانی خطيب عبداللہ چکړالوی وودا اول اهلحديث وو، بيا وروسته پرويزی شو (رجال اهلحديث ص ۳۸ مصنف ابو علی اثري غير مقلد) اود منکرينو دحديثو سره يوځای شو، په ټولو کې اول ده په دغه منافقانه انداز باندې دتراويحو څخه انکار شروع کړو - او يوه مستقله رساله يې وليکله په نوم د(البيان الفصيح لاثبات کراهة التراويح) پدی رساله کې ده. دتراويحو څخه د انکار بنياد په دې باندې ايښی دی چې تراويح او تهجد يو مونځ دی.

په هغه وخت کې دغير مقلدينو مشر ثناء الله امرتسری دده په جواب کې وليکل چې: تراويح او تهجد جدا دي، (اهل حديث کا مذهب ص ۹۶، رسائل ثنائيه ص ۸۸)

لکن دنن سبا وکتوري اهل حديث دخپل مشر خبره نه مني، بلکې د عبداللہ چکړالوي په نقش قدم روان دي.

محمد: مولنا صاحب! ډيره مهربانی زه اوس دو مړه پوه شوم چې اهل سنت والجماعت تراويح او تهجد دواړه جدا جدا مونځونه گڼي او غير مقلدين دواړو مونځونو ته يو مونځ وايي، نواصل اختلاف پدې کې شو چې دا دواړه يو مونځ دی، او که جدا جدا مونځونه دي، نو که دا ثابت شي چې دا دواړه جدا جدا مونځونه دي نو بيا څو يقيناً چې تراويح ته تهجد ويل دتراويحو څخه انکار دی، لکن پدې خبره کوم دليل شته چې تراويح او تهجد دوه جدا جدا مونځونه دي؟

محقق عالم: هو، يونه بلکې بی شماره دلايل دي، تاسويې لږ په توجه سره واورئ.

اول دليل:

فرق په اعتبار د ماخذ:

دتهجد و اود تراويح د مشروعيت مأخذ جدا جدا دی، ځکه چې دتهجد د مشروعيت مأخذ قرآن دی، الله ﷻ فرمايې چې: وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ: اود تراويح د مشروعيت مأخذ سنت دی،

رسول الله ﷺ فرمایي چي (سنت لکم قیامه) د تراویحو طریقہ محمد ﷺ جاری کړی ده، یعنی تهجد و مشروعیت په قرآن ثابت دی، او د تراویحو مشروعیت په قرآن نه دی ثابت، بلکه په حدیث ثابت دی نو څرنگه یو مونځ شو؟

دوهم دلیل

فرق په اعتبارد مکان د مشروعیت: تهجد په مکه مکرمه کې مشروع شوی وو، او تراویح په مدینه منوره کې د نبی کریم د ژوند په آخرو کلونو د نبی ﷺ د ژوند کې مشروع شوی دي. الموسوعه الفقهیه ج ۲۷ ص ۱۳۹).

دریم دلیل

فرق په اعتبار د زمانې د مشروعیت: تهجد د هجرت څخه مخکې مشروع وو، او تراویح د هجرت څخه وروسته مشروع شوی، نو څرنگه یو مونځ شو؟

څلورم دلیل

فرق په اعتبار د کیفیت د مشروعیت: تهجد په اول کې فرض وو او تر یو کال پورې فرض پاتې شوی وو، چې وروسته یې بیا فرض والې منسوخ شو او تراویح هیڅکله فرض شوي نه دي - سعد بن هشام ﷺ فرمایي چې:

قُلْتُ: يَا أَمُّ الْمُؤْمِنِينَ، حَدَّثَنِي عَنْ خُلُقِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: «أَلَسْتُ تَقْرَأُ الْقُرْآنَ؟ فَإِنْ خُلِقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ الْقُرْآنَ» قَالَ: قُلْتُ: حَدَّثَنِي عَنْ قِيَامِ اللَّيْلِ، قَالَتْ: «أَلَسْتُ تَقْرَأُ: يَا أَيُّهَا الْمَزْمِلُ؟»، قَالَ: قُلْتُ: بَلَى، قَالَتْ: «فَإِنْ أَوَّلَ هَذِهِ السُّورَةِ نَزَلَتْ، فَقَامَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى انْتَفَخَتْ أَفْدَامُهُمْ، وَحُسَّ خَاتِمَتُهَا فِي السَّمَاءِ النَّبِيِّ عَشَرَ شَهْرًا، ثُمَّ نَزَلَ آخِرُهَا، فَصَارَ قِيَامُ اللَّيْلِ تَطَوُّعًا بَعْدَ فَرِيضَةٍ (ابوداود ج ۱ ص ۱۸۹ باب في صلاة الليل)

سعد. یا ام المؤمنین ماته د نبی د خلق په باره کې بیان وکړه، ام المؤمنین رضی الله عنها: و فرمایل چې ایا تا قرآن نه دی لوستلی؟ در رسول الله ﷺ خلق قرآن وو، سعد ﷺ: ما وویل چې: یا ام المؤمنین! ماته

در رسول الله ﷺ دتهجد و په باره کې یوڅه ووايه، ام المؤمنين رضی الله عنها: چې اياتا ديا اياها المزمّل سورة نه ديه لومړتلی؟ سعد ؓ: ماعرض وکړو چې لوستلی می دی.

ام المؤمنين رَضِيَ اللهُ عَنْهَا و فرمايل ددې سورة ابتدائي حصه نازل شوه (په کومه کې چې دتهجد و فرضيت راغلی دی) نو صحابه وورضى الله عنهم به دومره تهجد کول چې پښې به يې وپرسيدلى او ددې سورة اخري حصه د ولس مياشتې وروسته نازل شوه نو تهجد د فرضوالي څخه نقلوالي ته نقل شول.

فايده: ددې حديث څخه درې خبرې معلومېږي (۱) دتهجد و مشروعيت دقرآن څخه ثابت دی (او تراویح داسې نه دی (۲) دتهجد و مشروعيت په مکه مکرمه کې شوی دی او د تراویح په مدينه کې (۳) تهجد تريو کال پورې فرض وو چې وروسته بيا نقل شو او تراویح هيڅکله فرض شوي نه دي.

پنځم دليل

فرق په اعتبار ددې قول چې په نبی علیه السلام باندې تراخړه پورې تهجد فرض وو

بعضې علماء فرمايې چې په نبی ﷺ باندې تراخړه پورې تهجد فرض وو، صرف دامت په باره کې يې فرضوالی منسوخ شوی وو، شرح موطا امام مالک ج ۱ ص ۳۱۱ او د تراویح په فرضوالي باندې هيچاقول نه دی کړی.

شپږم دليل

فرق په اعتبار د سنت مؤکدوالي و غیر مؤکدوالي: د څلورم دليل لاندې د حضرت عايشې

رضی الله عنها حديث تیر شو چې تهجد و ته يې تطوع ويلي وو، نو تهجد سنت غیر مؤکد دی، او تراویح سنت مؤکده دي د سعودې عرب د تعليم په نصاب کې داخل د فقه حنبلي په مشهور کتاب الروض المربع ص ۶۵ کې ئی ليکلي دي چې چې: والتراویح سنت مؤکدة. ملا علی القاری رحمه الله فرمايلي دي چې: والحاصل ان الاصح فيهما انها سنة مؤکدة، شرح النقایه ج ۱ ص ۳۴۱.

د څلورو وارو مذهبونو په نیز د تراویحو سنت مؤکدوالي په لاندې کتابونو کې وگوره البحر الرایق

ج ۱ ص ۱۱۷ حاشیه فتاوی ۹۴ النوازل ص ۴۷۵ - حاشیه الطحاوی ص ۴۱۱ ردالمختار ج ۲ ص ۴۹۳ -

فتاوی تاتارخانیه ج ۱ ص ۴۷۵ المذهب ج ۱ ص ۸۴ حلیه العلماء ج ۲ ص ۱۱۹ - والاقناع للشریبنی ج ۱ ص ۱۱۷ نهایة الزین ج ۱ ص ۱۱۴ - والفروع ج ۱ ص ۴۸۸ والمغنی لابن قدامه ج ۱ ص ۷۹۷.

اووم دلیل

فرق په اعتبار د جماعت او غیر جماعت: په تهجد وکې اصل دادی چې بغیر د جماعت څخه ادا کړی شي او په تراویح وکې اصل جماعت دی - د سعودی عرب په تعلیمی نصاب کې د همدی داخل کتاب الروض المربع په ص ۶۵ کې یې لیکي دي چې والتراویح عشرون رکعة تفعل فی جماعة مع الوتر: او ملا علی القاری رحمه الله لیکي چې: روى الحسن عن ابی جنیفة والسنة فیها الجماعة لكن علی وجه الکفاية - شرح نقایه ج ۱ ص ۳۴۱ [نوپه جماعت باندې تراویح ادا کول سنة کفایې دی - که یو څو کسان یې په جماعت باندې ادا کړي او نور یې په کورونو کې ادا کړي نو د ټولو ذمه فارغه شوه، او که هیڅوک یې په جماعت باندې ادا نکړي نو په ټولو باندې دستود ترک و بال لازم یږي او د تراویح د سنت مؤکد علی الکفایه والی په لاندې کتابونو کې وگوره [شرح النقایه ج ۱ ص ۳۴۱ فتاوی عالمگیری ج ۱ ص ۱۲۸ فتاوی النوازل ص ۹۴ مراق الفلاح ص ۴۱۲ والبحرالرایق ج ۱ ص ۱۱۶].

اتم دلیل

فرق په اعتبار د ترغیب د جماعت: د تراویح د جماعت لپاره د نبی ﷺ څخه تعریف او ترغیب ثابت دی او د تهجد و د جماعت ترغیب نه دی ثابت.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَاسٌ فِي رَمَضَانَ يُصَلُّونَ فِي نَاحِيَةِ الْمَسْجِدِ، فَقَالَ: «مَا هَؤُلَاءِ؟» قِيلَ: «هَؤُلَاءِ نَاسٌ لَيْسَ مَعَهُمْ قُرْآنٌ، وَأَبِي بَنٍ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّي بِهِمْ فَهُمْ يُصَلُّونَ بِصَلَاتِهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَصَابُوا أَوْ نَعَمْ مَا صَنَعُوا» (قيام رمضان للمروزي ص ۱۵۵)

ابو هريرة ؓ فرمایې چې درمضان په میاشت کې یو شپه نبی کریم ﷺ راووتلو نو ویلیدل چې یو څو کسان د مسجد په یو کونج کې مونځ کوي، نبی ﷺ وفرمایل چې دا څوک دي؟ چاورته وویلي چې د ابو څه کسان دی چې قرآن ورته نه دی یاد، نو ابی بن کعب ؓ ورته مونځ ورکوي، نو دوي د ابی بن کعب ؓ په اقتداء کې مونځ کوی نبی ﷺ وفرمایل چې دوي حق ته ورسیدل او یایې وویل چې ښه یې وکړل.

نهم دلیل

فرق په اعتبار داهتمام دجماعت کثیره: دتهجدوپه باره دنبی کریم ﷺ څخه دکثرت دجماعت اهتمام نه دی ثابت - اودتراویحوپه باره کې ثابت دی، پدې باره کې لاندې دوه حدیثونه وگورئ:

(۱) عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ النَّاسُ يَصَلُّونَ فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ بِاللَّيْلِ أَوْزَاعًا... الخ

یعنې خلکو د رمضان په یوشپه کې مختلف جماعتونه جوړ کړي وو، چاته به چې څومره قرآن یاد و نو د هغې امامتې به یې نوورته ورکوله، دچابه پنځه مقتدیان وو، اودچابه شپږ مقتدیان وو، دچابه ددې څخه ډیرو وو، اودچابه کم وو، یوه شپه نبی ﷺ ټولوته امامتې ورکړه، قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۳.]

حضرت ابوذر غفاري رضی الله عنه فرمایلي چې مونږ دنبی ﷺ سره روژې نیولې نو نبی کریم ﷺ مونږته دتراویحومونځ نه را کولو تر دې چې اوه ۷ ورځې پاتې شوی نو په ۲۳ همدرانگه په ۲۵ باندې ئی مونږته مونځ راکړ او بیائی په ۲۷ باندې دخپل کوروالا راجمع کړل او خلک هم راجمع شول او نبی علیه السلام او گډمونځ راکړو قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۳.]

لسم دلیل

فرق په اعتبار دټولې شپې قیام: دتهجدوپه باره کې دنبی کریم ﷺ څخه دټولې شپې قیام نه دی ثابت، حضرت عائشة رضی الله عنها فرمایي چې: لَا أَعْلَمُ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ قَامَ لَيْلَةَ حَتَّى الصَّبَاحِ غَيْرَ رَمَضَانَ، [نسائی ج ص] الله ﷻ دتهجدوپه باره کې فرمایي چې: إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلُثَيِّ لَيْلٍ وَنِصْفَهُ وَلَوْلَا تَفَاهُكَ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ. اودتراویحوپه باره کې دټولې شپې قیام ثابت دی.

یوولسم دلیل

فرق په اعتبار دختم قرآن: پدتراویحو کې دقرآن ختم دخلفامراشدینو سنت دی، اوپه تهجدو کې دقرات مقدار نه دی معین الله ﷻ فرمایي چې فَاَقْرَأُوا مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ.

دولسم دلیل

فرق په اعتبار دوقفي دخوب: په احادیثو کې دتهجد و او د وتروپه مابین کې خوب ثابت دی، بخاری ج ۱ ص ۱۵۴ کتاب التهجده، او د تراویحو او د وتروپه مابین کې خوب نه دی ثابت.

دیارلسم دلیل

فرق په اعتبار دتعیین درکعتونو: دتهجد و د مونخ درکعتونو د تعداد تعیین نه شته او د تراویحو تعداد معین دی.

خوارلسم دلیل

فرق په اعتبار دجماعت دوترو: دتهجد و څخه وروسته د وترو جماعت نه دی ثابت، او د تراویحو څخه وروسته د وترو مونخ په جماعت باندې ادا کول د خلفاء راشدینو سنت دي.

پنځلسم دلیل

فرق په اعتبار دشعایروالي: دتهجد و مونخ د اسلام په شعایرو کې نه دی او د تراویحو مونخ د اسلام دشعایرو څخه دی. نیل الاوطار ج ۲ ص ۲۹۵/شرح ابوداود للعینی ج ۵ ص ۲۷۵ شرح سیوطی علی مسلم ج ۲ ص ۳۸۵ شرح نووی علی المسلم ج ۳ ص ۱۰۱ - ص ۱۲۸ ص ۱۲۳ مرقات ج ۴ ص ۳۱۴ ص ۳۱۶ والدیاج - ج ۲ ص ۳۸۵ واحیاء علوم الدین ج ۱ ص ۳۹۰.

شپاړسم دلیل

فرق په اعتبار دوقت الاداء: دتهجد و وخت د نیمې شپې څخه وروسته نه دی، حضرت عایشه رضی الله عنها فرمایې چې: کان رسول الله ﷺ ینام اوله ویقوم اخره، بخاری ج ۱ ص ۱۵۴.

په فتاوی علماء حدیث کې یې هم دتهجد و لپاره وخت د نیمې شپې څخه بعد لیکلې دی، فتاوی علماء حدیث ج ۶ ص ۳۳۱.

او د تراویحو وخت د ماخوستن د مونخ پسې په اول د شپې کې دی لا مذهبان په دې اقرار کوي، فتاوی علماء حدیث ج ۶ ص ۳۳۱ ص ۲۲۹ ص ۲۵۱.

اولسم دليل

فرق به اعتبار نومونو: لکه دنورو مونخونوپه نومونوکې چې فرق دی، اودا ددوي جداوالي دليل دی، نو همدارنگه د تراويحو اود تهجد ودمونخونو نومونه جدا جدا دي، يوته تراويح اوبل ته تهجد وايي همدارنگه يوته قيام رمضان اوبل ته قيام الليل وايي

اتلسم دليل

فرق به اعتبار د بابونو: محدثينو حضراتو د تهجد و لپاره جدا اود تراويحو لپاره جدا باب لگولي دي، نو که دا دواړه يومونځ وي نو بيا ولي ورته محدثينو يو باب نه لگولو؟ په لاندې جدول کې د هر کتاب جدا جدا باب کتلې شي:

شماره	د کتاب نوم	د تهجدو باب	د تراويحو باب
۱	صحيح بخاري	باب فضل قيام الليل ج ۱ ص ۱۵۱	باب فضل من قام رمضان ج ۱ ص ۲۶۹
۲	صحيح مسلم	باب صلوة الليل ج ۱ ص ۲۵۳	باب الترغيب في قيام رمضان وهو التراويح ج ۱ ص ۲۵۹
۳	سنن ابی داود	باب في صلوة الليل ج ۱ ص ۱۸۸	باب قيام شهر رمضان ج ۱ ص ۱۹۶
۴	سنن ترمذی	باب فضل صلوة الليل ج ۱ ص ۹۸	باب ماجاء في قيام شهر رمضان ج ۱ ص ۱۶۶
۵	سنن نسائي	کتاب قيام الليل ج ۱ ص ۲۳۷	ثواب من قام رمضان وصام الخ ج ۱ ص ۳۰۷
۶	سنن ابن ماجه	باب ماجاء في قيام الليل ص ۹۴	باب ماجاء في قيام شهر رمضان ص ۹۴
۷	موطا امام مالک	باب في صلوة الليل ص ۹۹	باب في قيام رمضان ص ۹۷
۸	موطا امام محمد	باب صلوة الليل ص ۱۱۹	باب في قيام شهر رمضان ص ۱۴۱
۹	مشکوة	باب صلوة الليل ج ۱ ص ۱۰۵	باب قيام شهر رمضان ج ۱ ص ۱۱۴
۱۰	رياض الصالحين	باب قيام الليل ص ۳۶۲	باب استحباب قيام رمضان وهو التراويح ص ۳۶۷
۱۱	صحيح ابن حبان	فصل في قيام الليل ج ۵ ص ۱۱۲	فصل في التراويح ج ۵ ص ۱۰۷
۱۲	مجمع الزوائد	باب في صلوة الليل ج ۲ ص ۵۱۹	باب قيام رمضان ج ۳ ص ۴۰۱
۱۳	سنن کبری بهيقي	باب في قيام الليل ج ۲ ص ۴۹۹	باب في قيام شهر رمضان ج ۲ ص ۴۹۱
۱۴	جمع الفوائد	صلوة الليل ج ۱ ص ۲۰۳	قيام رمضان والتراويح ج ۱ ص ۲۰۶
۱۵	قيام الليل للمروزي	قيام الليل ج ۲ ص ۱۴۹	قيام رمضان ص ۱۵۰ تا ص ۱۷۸

۱۶	بلوغ المرام	صلوة التطوع ص ۸۳	قیام رمضان ص ۱۵۲
----	-------------	------------------	------------------

نوددی ټولو محدثینو په اجماع باندې تراویح او تهجد دوه جدا جدا مونځونه دي.

نولسم دلیل

فرق په اعتبارداشترط د لیدلو د میاشتې: در رسول الله ﷺ په زمانه کې یو ځلې سپوږمۍ په نظر راغله. (فَارَادُوا أَنْ لَا يَصُومُوا وَلَا يَقُومُوا): نو صحابه وواراده وکړه چې روژه ونه نیسې او تراویح ادا نه کړي، ناڅاپه یو اعرابی راغلو او د سپوږمۍ د لیدلو شاهدی یې وویلې نبی کریم ﷺ حضرت بلال رضی الله عنه امر وکړو چې اعلان وکړه (ان يصوموا وان يقيموا) چې خلک روژه ونیسې او تراویح وکړي، دارقطنی ج ۲ ص ۱۵۹ نوم معلومه شوه چې در رمضان د تراویح لپاره در رمضان د سپوږمۍ لیدل شرط دي او د تهجدو لپاره در رمضان د سپوږمۍ لیدل شرط نه دي، بلکه هغه ټول کال ادا کيږي.

شلم دلیل

فرق په اعتباردجماعت فی المسجد

علامه سیدانور شاه کشمیری رحمه الله فرمایي چې در رسول الله ﷺ په زمانه کې د تهجدو او د تراویحو په مابین کې په اعتبار د وقت او د کیفیت سره فرق وو. التراویح تكون بالجماعة فی المسجد بخلاف التهجد، تراویح په مسجد کې د جماعت سره کیدلی او تهجد داسې نه وو. وان الشروع فی التراویح يكون فی اول الليل وفي التهجد فی اخر الليل. تراویح د شپې په اوله حصه کې شروع کیدلې او تهجد د شپې په اخری حصه کې ادا کیدل، عرف الشذي ص ۱۶۶].

یوویستم دلیل

فرق په اعتباردخوب: تراویح د ماخوستن د مونځ پسې ادا کيږي، او تهجد د خوب څخه دراپاڅیدلو څخه وروسته ادا کيږي، حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه فرمایي چې (والتهجد بعد النوم) تفسیر ابن عباس ص ۱۸۱ یعنی تهجد د خوب څخه دراپاڅیدلو څخه وروسته ادا کيږي.

دوه ویستم دلیل

قیام اللیل اوقیام رمضان:

دتهجد و دوه نوم قیام اللیل دی، اود تراویح و دوه نوم قیام رمضان دی، اود لاهم بوسر گر و نواب صدیق حسن خان لیکي چي: قیام اللیل اوقیام رمضان دوه جدا جدا مونځونه دي.

واما قیام اللیل فهو غیر قیام رمضان: نزل الابرار بالعلم الماثور من الادعية والاذکار ص ۳۰۲
یعني قیام اللیل (تهجد) اود قیام رمضان (تراویح) په منځ کي فرق دی.

درویشتم دلیل

فرق په اعتبار دخوف د فرض والي: په بخاري او په مسلم کي د حضرت عایشي رضي الله عنها اود حضرت زید بن ثابت ؓ حديثونه دي چي رسول الله ﷺ صحابه ووته دري شپي د تراویح و امامتي ورکړه، او په څلورمه شپه جماعت ته رانه وتلو او وی فرمايل چي:

خشيت ان تفرض عليكم فتعجزوا عنها: زه پدي ویریدم چي په تاسوبه فرض شي، او تاسوبه ددي دادا کولو څخه عاجز شي نو په تراویح و کي د فرض والي ویره پاتي وه. او په تهجد و کي د فرض والي ویره ختمه وه، د څلورم دليل لاندې تیر شو چي تهجد په اول کي فرض وويي اي فرضيت منسوخ شونو د فرض والي ویره يې پاتي نه شوه. نور رسول الله ﷺ چي په څلورمه شپه د کوم مونځ جماعت پرېښود و هغه تراویح وی چي د فرضيت ویره پکي وه تهجد نه وو.

څلورویستم دلیل

فرق په اعتبار د حدیث د من قام: په کوم حدیث کي چي د (من قام) الفاظ دي ددي څخه تراویح مرادي دی، دا حدیث هیڅ محدث هم د تهجد و په باب کي نه دی ذکر کړی که چیرته تراویح او تهجد یو مونځ وی نو کوم محدث خوبه دا حدیث د تهجد و په باب کي ذکر کړی وی.

فایده: غیر مقلدین چي د اتور کتونو لپاره د تهجد و کوم حدیث پیش کوي دهغي څخه هم یو څو فرقونه را معلومېږي نو اول د تهجد و حدیث و لولئ او بیا پکي د تراویح و او د تهجد و فرقونه و گورئ.

عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ رضی اللہ عنہ، أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: كَيْفَ كَانَتْ صَلَاةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ؟ قَالَتْ: مَا كَانَ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ وَلَا فِي غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، يُصَلِّي أَرْبَعًا رَكَعَاتٍ، فَلَا تَسْأَلُ عَنْ حُسَيْنٍ وَطَوِيلٍ، ثُمَّ يُصَلِّي أَرْبَعًا، فَلَا تَسْأَلُ عَنْ حُسَيْنٍ وَطَوِيلٍ، ثُمَّ يُصَلِّي ثَلَاثًا، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! تَنَامُ قَبْلَ أَنْ تُؤْتِيَ؟ قَالَ: «تَنَامُ عَيْنِي وَلَا يَنَامُ قَلْبِي». (بخاری ج ۱ ص ۱۵۴ کتاب التہجد باب قیام النبی ﷺ باللیل فی رمضان وغیره)

ابو سلمہ بن عبد الرحمن رضی اللہ عنہ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا خنہ پوښتنه وکړه چې په رمضان کې در رسول الله ﷺ (دتہجدو) مونځ څرنگه وو؟ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا ورته وفرمايل چې: رسول الله ﷺ په رمضان او په غیر رمضان کې دیوولسور کعتونو خنہ زیات (دتہجدو) مونځ نه دی کړی، څلور رکعتہ یې وکړل نو د حسن او د طول پوښتنه یې مه کوه (یعنې ډیرښه او اوږده رکعتونه به یې وکړل) بیا به یې څلور رکعتہ وکړل نو د حسن او د طول پوښتنه یې مه کوه (یعنې ډیرښه او اوږده رکعتونه به یې وکړل) بیا به یې درې رکعتہ وکړل، حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرمایې چې ما پوښتنه وکړه چې یا رسول الله ﷺ ته د وترو خنہ مخکې اوده کیږي؟ (بغیر دنوی اودس خنہ و ترکوي) رسول الله ﷺ وفرمايل چې ای عائشہ بیشکه چې زما سترگی اودې کیږي اوزما زړه نه اوده کیږي، یعنې په خوب باندې زما اودس نه ماتېږي، له دې وجې نوي اودس ته ضرورت نه شته.

پنځه ویستم دلیل

فرق په اعتبار درمضان اود غیر رمضان: تہجد په رمضان او غیر رمضان یعنې د ټول کال په دولسو میاشتو کې کیږي، او تراویح فقط په رمضان کې ادا کیږي، نویو عبادت چې دولس میاشتې کیږي دا څرنگه دهغه عبادت سره عین شو چې صرف یوه میاشت ادا کیږي؟ لکه دا شراق مونځ چې ټول کال ادا کیږي، د ابد څرنگه دا ختر د لمونځ سره عین شي چې صرف یوه ورځ ادا کیږي.

شپږ ویستم دلیل

فرق په اعتبار د څلورو رکعتونو او دوو رکعتونو: د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا پدې حدیث کې د څلورو څلورو رکعتونو او د دریو رکعتو ترو و ذکر دی او تراویح دوه دوه رکعتہ ادا کیږي، دفعې حنبلي

په معتبر کتاب الروض المربع چې د سعودي په تعلیمي نصاب کې داخل دی په ص ۶۵ کې لیکي چې
تفعل رکعتین رکعتین یعنی د تراویحو مونځ دوه دوه رکعتونه ادا کړي.

اوو ویشتم دلیل

د تراویحو څخه وروسته د تهجدو ثبوت: درمضان په میاشت کې د تراویحو څخه وروسته د تهجدو
ادا کول ددې خبرې دلیل دی چې تراویح او تهجد دوه جدا جدا المونځونه دي، ځکه چې یو فرض لمونځ
او یا یو سنت مونځ دوه ځلې نه ادا کړي او درمضان په میاشت کې د تراویحو څخه وروسته تهجد ثابت دي
تفصیل: په ظاهر کې د حضرت عائشې رضی الله عنها ددې مذکوره حدیث او دلاندې احادیثو په
مایین کې تعارض ښکاري (اذا دخل رمضان تغیر لونه وکثرت صلوته وابتهل فی الدعاء واشفق منه.
شعب الایمان للبهیقي ج ۳ ص ۳۱۰ کنز العمال حدیث نمبر ۱۸۰۶]. کله به چې درمضان میاشت راغله
د رسول الله ﷺ رنگ به بدل شو، مونځ به یې زیات شو په دعا کې به یې عاجزي زیاته شوه، او په ویره کې به
یې زیادت راغلو.

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمایي چې: اذا دخل رمضان شد مزره ثم لم یأت فراشه حتی
ینسلخ. صحیح ابن خزیمه ج ۳ ص ۳۴۳، شعب الایمان للبهیقي ج ۳ ص ۳۴] کله به چې درمضان
میاشت راغله نو نبی کریم ﷺ به د همت ملا وتړله او درمضان تر ختمیدلو پورې به بسترې ته نه راتلو
همدارنگه حضرت عائشه رضی الله عنها فرمایي چې: یجتهد فی العشر الاواخر ما لا یجتهد فی
غیره. مسلم ج ۱ ص ۳۷۲ په یو بل روایت کې راځي چې اذا دخل العشر شد مزره واحی ليله وایقظ اهلہ
بخاری ج ۱ ص ۳۷۱ مسلم ج ۱ ص ۲۷۲].

رسول الله ﷺ به په اخری عشره کې په عبادت کې دنورو په نسبت زیات کوشش کولو، او چې کله به
درمضان د میاشت اخری عشره راغله د همت ملا به یې وتړله، خپل اهل به یې هم راوینس کړو، او ټوله شپه
به یې (په عبادت) وینښه تیرووله، نو پدې احادیثو کې په اعتبار د عدد او په اعتبار د کیف سره ډیر عبادت
ذکر شوی دی، فتاوی عزیزیه ص ۴۵۰ شاه عبدالعزیز، د لامذهبه سره گروه نواب صدیق حسن خان لیکي
چې ددې احادیثو څخه معلومیږي چې: ان عدده کان کثیراً. الانتقاد الرجیح ص ۶۱ در کعتونو تعداد به

یہ، دیرو، او حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا پہ حدیث کہ راغلی دی چہ نبی ﷺ بہ ددری رکعتہ وتروسره صرف یوولس رکعتہ کول، نومونری تعارض داسی دفعہ کووچہ تہجد او تراویح دوه جدا جدا مونخونہ دی، نونبی کریم ﷺ بہ ٲول کال دحضرت عایشہ رضی اللہ عنہا دحدیث مطابق اتہ رکعتہ تہجد کول اوپہ رمضان کہ بہ یی دتراویحو درکعتونو تعداد وراضافہ کرو، نودحضرت عایشہ رضی اللہ عنہا پہ حدیث کہ دتہجد و بیان دی اوپہ دی نورومذکور و احادیثو کہ دتراویحو بیان دی.

تائیدات

(۱) دحضرت عایشہ رضی اللہ عنہا دحدیث پہ بارہ کہ علامہ بیجوری رحمہ اللہ فرمایہ چہ: دحضرت ابوسلمہ رضی اللہ عنہا ددی قول چہ: کیف کانت صلوٰۃ رسول اللہ ﷺ فی رمضان معنی دادہ چہ: کیف کانت صلوٰۃ رسول اللہ ﷺ فی رمضان ای فی لالیہ وقت التہجد زیادۃ علی ماصلاہ بعدالعشاء من التراویح (المواہب اللدنیہ ص ۱۴۳).

یعنی حضرت ابوسلمہ رضی اللہ عنہا دہغی مونخ پونستہ کری دہ کوم چہ دتراویحو خخہ وروستہ دتہجد وپہ نوم باندی ادا کیری، نودا حدیث دلیل شوچہ دتراویحو خخہ وروستہ تہجد ادا کیدل.

(۲) دمالابدمنہ پہ حاشیہ کہ شاہ عبدالعزیز رحمہ اللہ فرمایہ چہ: وانچہ مروی شدی ماکان یزید فی رمضان ولا فی غیرہ علی احدى عشرة رکعة) مراد از آن نماز تہجد است در رمضان وغیرہ برابر بود و آن را صلوٰۃ اللیل می گفتند اما تراویح غیر اینست کہ در عرف شان بقیام رمضان مسمی بود. مالابدمنہ ص ۷۸ حاشیہ نمبر ۳

امام بخاری پہ ج ۱ ص ۱۵۴ کہ د کتاب التہجد لاندی باب لگولی دی پہ نوم دباب قیام النبی باللیل فی رمضان وغیرہ او ددی باب لاندی ئی دحضرت عایشہ رضی اللہ عنہا دامذکورہ حدیث راوری دی، او بیایہ قیام لار رمضان لاندی بیاهم ہمد ا حدیث ذکر کری دی، شراح فرمایہ چہ پدی کہ دی خبری تہ اشارہ کوی چہ نبی ﷺ پہ رمضان کہ پہ تراویحو باندی اکتفاء نہ دہ کری، بلکہ دتراویحو خخہ وروستہ یی دشی پہ اخر کہی تہجد ہم ادا کری دی.

اته ويشتم دليل

په غير رمضان کې ديارلس رکعت تهجد: عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: «كَانَتْ صَلَاةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رُكْعَةً

يعني بالليل بخاري ج ۱ ص ۱۵۳) عبد الله بن عباس ؓ فرمائي چې در رسول الله ﷺ (دتهجدو) مونځ ديارلس رکعتو وو، داد غير رمضان بيان دی، ځکه چې د عبد الله بن عباس ؓ ددې ديارلسو رکعتو د مشاهدې تفصيل په يوبل حديث کې داسې راغلی دی، چې عبد الله بن عباس ؓ پدې شپه دخپلې ترورام المؤمنين ميمونې رضي الله عنها سره پاتې شو عبد الله بن عباس ؓ فرمايې چې نبی ﷺ د ميمونې رضي الله عنها سره په يوبالخت اوده شو، اوزه هم ددې بالخت دسرطرفته اوده شوم نو بيانې ﷺ د شپې راپاڅيدلو اوددې ځای څخه يې پنځه ايتونه تلاوت کړل چې:

ان في خلق السموات والارض الايه) ييايې داودس څخه وروسته ديارلس رکعتو مونځ وکړو. (ثم صلى ثلث عشرة ركعته من الليل قيام الليل ص ۸۲ ص ۸۳ نو داد غير رمضان بيان دی ځکه چې مخکې په احاديثو کې تير شو چې نبی ﷺ په رمضان کې په بستره نه دی اوده شوی، او پدې حديث کې يې دخوب ذکر راغلی دی، نو که تراويح او تهجد يو لمونځ شی او په رمضان کې دواړه ددرې رکعتو وترو سره يو ولس رکعت شي، نو بيا خود رمضان عبادت د غير رمضان څخه کم شو، حالانکه مخکې ډير احاديث مونږ وليکل چې دبنی ﷺ در رمضان عبادت زيات وو، لدې وجې مونږ وايو چې د حضرت عايشې رضي الله عنها په دې حديث کې د تراويحو څخه علاوه دتهجدو بيان دی.

ننه ويشتم دليل

فرق په اعتبار د دوام بالتهجد: د بنی کریم ﷺ دايمي عمل وو، نبی به دنيمې شپې څخه وروسته هميشه تهجد کول او دلامذهبو دا عقیده ده چې نبی ﷺ در رمضان المبارک په مقدسه مياشت کې دنيمې شپې څخه وروسته تهجد ندي کړي، بلکه د شپې په اوله حصه کې به يې تراويح کولی او همدايې تهجد وو نو داد دوام دا حاديثو څخه مخالفت دی

حضرت عايشه رضي الله عنها فرمايې چې: عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: «كَانَتْ صَلَاةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رُكْعَةً (صحيح مسلم ج ۱ ص ۲۶۶)

عَنْ عَلْقَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَ: سَأَلْتُ أَمْرَ الْمُؤْمِنِينَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا أَمْرَ الْمُؤْمِنِينَ كَيْفَ كَانَ عَمَلُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ هَلْ كَانَ يَخْصُ شَيْئًا مِنَ الْأَيَّامِ؟ قَالَتْ: «لَا، كَانَ عَمَلُهُ دِيمَةً». (صحيح مسلم ج ۱ ص ۲۶۶).

همدارنگه حضرت عایشه رضی الله عنها فرمایي چي: (وَإِنَّ أَحَبَّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ مَا دُومَ عَلَيْهِ، وَإِنْ قُلَّ). وَكَانَ آلُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا عَمِلُوا عَمَلًا أَتَبَتُوهُ (مسلم ج ۱ ص ۲۶۶ عن عایشه رضی الله عنها مرفوعاً ان احب الاعمال الى الله مادام وان قل، بخاری ج ۲ ص ۸۷۱ په مسلم ج ۱ ص ۳۵۲ او په قیام رمضان ص ۱۵۴ کی حضرت انس رضی الله عنه حدیث هم په همدې مضمون باندې مشتمل دی

دیرشم دلیل

د تراویحوڅخه وروسته لمونځ: حضرت انس رضی الله عنه فرمایي چي درمضان المبارک په میاشت کې نبی کریم ﷺ لمونځ کولوزه در رسول الله ﷺ پسې ودریدلم بیا یو بل سړی هم راغلو ورسې بل هم راغلو، تردې چې یو جماعت جوړ شو، کله چې نبی کریم ﷺ محسوسه کړه چې مونږ ورپسې ولاړ، یونونبی (داوگد مونځ په ځای) مونځ مختصر کړو - او بیا کورته لاړو (ثم صلی صلوٰة لم یصلها عندنا) او دومره مونځ یې وکړو چې زموږ سره یې نه وو کړی، نو معلومېږي چې د صحابه ووسره یې تراویح ادا کړی وی او بیا یې په کور کې تهجد ادا کړل.

یو دیرشم دلیل

درې شپې په جماعت باندې تراویح: په ابوداود ترمذی، نسائی، او په ابن ماجه کې د ابوذر غفاری رضی الله عنه حدیث دی چې (په اخری عشره کې) نبی ﷺ درې ورځې صحابه ووته په جماعت باندې تراویح ادا کړی، په اوله شپه کې د شپې تر دریمې برخې پورې، په دوهمه شپه تر نیمې شپې پورې، او په دریمه شپه تر سحر پورې، نو مونږ د لامذهبو څخه پوښتنه کوو چې نبی کریم ﷺ دا ولی شپې د تراویحوڅخه وروسته د شپې په پاتې دوو ثلثو کې څه کول؟ او همدارنگه یې په دوهمه شپه د نیمې شپې پورې د تراویح د کولو څخه وروسته په پاتې نیمه شپه کې څه کول؟ که وایې چې خوب یې کولونو دهغو احادیثو سره یې تعارض راغلو چې په هغې کې د ټولې شپې د عبادت ذکر دی، لکه څرنگه

چې ۲۷ دليل لاندې تير شو - او كه وايي چې تهجدي كول نو دا صريح فرق شو په مابين د تراويحو او د تهجد وكي، حكه چې د تراويحو څخه وروسته تهجد ادا شول.

فان قيل: چې په دريمه شپه كې خوتر سحر پورې تراويح وشو نو تهجد خوفوت شول.

قلنا: چې نبی کریم ﷺ تهجد نه پرېښودل نو ظاهره داده چې نبی کریم ﷺ دنیمې شپې څخه په روستنیو رکعتونو کې د تراويحو او د تهجد د وړونیت کولو - او چې نیتونه بدل شي نومونځونه دوه شي، لکه یوسړی چې اودس وکړي او بیا مسجد ته لاړ شي، اودوه رکعتونه مونځ وکړي اودوه نیتونه پکې وکړي، یو د تحية المسجد او بل د تحية الوضوء نو دا حکم دوه مونځونه شول او الله ﷻ پرې ددو مونځونو ثواب ورکوي.

دوه دیرشم دليل

حضرت عمر ؓ د تراويحو څخه وروسته د تهجدو ترغيب وركړی دی: حضرت عمر ؓ

ابی بن كعب ؓ د تراويحو لپاره امام مقرر كړو، نو د شپې په اوله حصه كې يې د ماخوستن د مانځه څخه وروسته تراويح ادا كړي نو حضرت عمر ؓ د تراويحو څخه وروسته د تهجدو طرفته داسې ترغيب وفرمايلو چې: **والتي تنامون عنها افضل من التي تقومون** (صحيح البخاري ج ۱ ص ۲۶۹) هغه (د تهجدو) مونځ چې تاسو ترينه اوده كيږي دهغو (تراويحو) څخه به تردي چې تاسو يې قايموئ، نو د تراويحو څخه وروسته د تهجدو طرفته ترغيب دا د تراويحو او د تهجدو په مابين كې د فرق دليل دی.

شيخ عبد القادر جيلاني رحمه الله ددې په تاييد كې فرمايې چې د تراويحو څخه وروسته د تهجدو په باره كې دوه قوله دي، يودا چې د تراويحو څخه وروسته لږ خوب او بيا د خوب څخه وروسته تهجد به تردي، اودوهم دا چې د تراويحو څخه وروسته بغير د خوبه تهجد بلا كراهته جايز دي، د شيخ عبد القادر جيلاني رحمه الله الفاظ دادي چې: **والرواية الثانية ان ذلك غير مكروهة لکنه يؤخره لما روى عن عمر ؓ قال تدعون افضل الليل اخره الساعة التي تنامون احب الى من الساعة التي تقومون** (غنية الطالبين بيروت ص ۲۶۹ مصر ج ۲ ص ۱۷ اوبه شرح زاد المستقنع للشنقيطي ج ۳ ص ۱۰) كې داسې راغلي دي چې: **فقيام التهجد افضل من قيام التراويح.**

دري ديرشم دليل

حضرت طلق بن علي ؓ دتراويحو خخه وروسته تهجد كول: عَنْ قَيْسِ بْنِ طَلْقٍ ؓ قَالَ: زَارَنَا طَلْقُ بْنُ عَلِيٍّ ؓ فِي يَوْمٍ مِنْ رَمَضَانَ، وَأَمْسَى عِنْدَنَا، وَأَفْطَرَ، ثُمَّ قَامَ بِنَا اللَّيْلَةَ، وَأَوْتَرَنَا، ثُمَّ انْحَدَرَ إِلَى مَسْجِدِهِ، فَصَلَّى بِأَصْحَابِهِ، حَتَّى إِذَا بَقِيَ الْوُتْرُ قَدْ مَرَجَلًا، فَقَالَ: أَوْتَرِيَا أَصْحَابَكُمْ، فَإِنِّي سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا وَتْرَانِ فِي لَيْلَةٍ» (ابوداود ج ۱ ص ۲۰۳ باب في نقض الوتر نسائي ج ۱ ص ۱۱۹).

يوورخ طلق بن علي ؓ در رمضان په مياشت کې دخپلې خوى حضرت قيس کورته ورغلو - روژه ماتې يې وکړ او د شپې يې مونږ ته د تراويحو او د وتراو ماتي راکړه، بيا خپل مسجد ته لاړ او دخپلو ملگرو سره يې (د تهجد و) مونځ وکړو، کله چې وتر پاتې شونيو بل سړي يې مخکې کړ او وي فرمايل چې (ما مخکې وتر کړی و او دوه مخې وتر کول نه شته ځکه چې مادني کریم ﷺ خخه اوریدلي دي چې فرمايل يې چې په يوه شپه کې دوه وتره نشته نو حضرت طلق بن علي ؓ د شپې په اول کې تراويح ادا کړي دي او بيا يې وروسته تهجد ادا کړي وو.

څلور ديرشم دليل

١٬ نولو صحابه کرام مرضی الله عنهم به دتراويحو خخه وروسته تهجد كول: لوی محدث اوفقيه ابن الحاج المالکی رحمه الله فرمایي چې: أَلَا تَرَى إِلَى مَا حَكَاهُ مَالِكٌ - رَحِمَهُ اللَّهُ - فِي مَوْظِعِهِ أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا انْصَرَفُوا مِنْ صَلَاةِ التَّرَاوِيحِ اسْتَعْجَلُوا الْخَدَمَ بِالطَّعَامِ فَخَافَهُ الْفَجْرُ وَكَانُوا يَعْثِمُونَ عَلَى الْعِصِيِّ مِنْ طَوْلِ الْقِيَامِ فَقَدْ حَازُوا - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ - الْفَضِيلَتَيْنِ مَعَ اقْبَامِ أَوَّلِ اللَّيْلِ وَآخِرِهِ فَعَلَى مِنْوَاهِمُ فَأَسْبَغُوا كُنْتُ مُتَّبِعًا. إِنَّ الْحُبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعٌ وَهُمْ سَادَتُنَا وَقَدْ وَتَّنَا إِلَى رَبِّنَا فَيَنْبَغِي لَنَا الْإِتْبَاعُ لَهُمْ وَالْإِقْتِفَاءُ لِأَثَارِهِمُ الْمُبَارَكَةِ لَعَلَّ بَرَكَهَ ذَلِكَ تُعَوِّدُ عَلَى الْمُتَّبِعِ لَهُمْ (كتاب المدخل ج ۲ ص ۲۹۹).

علامه محمد عبدري المالکی معروف په ابن الحاج فرمایي چې په موطا امام مالک کې يې ليکلي دي چې صحابه کرام مرضی الله عنهم به چې تراويح ادا کړي نو دخپلو کورونو طرف ته به لاړل او د صبا کيدلو د ويرې له وجې به يې خپلو خادمانو ته په تيزي سره د پيشنمې د تيارولو حکم کولو او د دير قيام له وجې به يې په امساگانو باندې تکیه گانی کولی نو په تحقيق سره صحابه کرام مرضی الله عنهم د شپې په اول او په اخر کې (د تهجد او د تراويحو) دواړه فضيلتونه يوځای حاصل کړي وو.

نوکه تابعداري کول غواړی نو ددوی رضی الله عنهم تابعداري وکړه، ځکه چې محب دمحبوب تابعداروي، صحابه کرام رضی الله عنهم زموږ او زموږ پدرب ﷺ په مابین کې زموږ سر داران او پېشوایان دي له دې وجې مونږ ته مناسبه داده چې ددوي دمبارکواشارو پیروي وکړو، کیدی شي چې ددې برکت متبع ته هم ورسیږي.

پنځه دیرشم دلیل

تابعینو رحمهم الله به د تراویحو څخه وروسته تهجد کول: امام محمد بن نصر المروزی رحمه الله په خپل کتاب کې په ص ۱۷۷ کې باب لگولی دی په نوم د باب التعقیب وهو رجوع الناس الى المسجد بعد انصرافهم عنه یعنی د تراویحو څخه وروسته بیا د تهجد و لپاره مسجد ته راتلل، بیا یې په دې کې د تابعینو دوه قوله ذکر کړي دي، یو دا چې د تهجد و لپاره دوباره مسجد ته راتلل مکروه دي بلکه په کور کې یې ادا کول پکار دي، او دوهم دا چې دوباره د تهجد و لپاره مسجد ته راتلل جایز دي لکن په کور کې یې ادا کول په جواز کې هیڅ اختلاف نه دی کړی، یو غیر مقلد عبد التواب ملتانی د قیام اللیل په حاشیه کې لیکي چې د حضرت انس رضی الله عنه څخه په رمضان کې د تعقیب په باره کې پوښتنه وشوه، فامرهم ان یصلوا فی البیوت وقال ابن الاثیر التعقیب هوان تعمل عملاً ثم تعود فیه واراد به الصلوة النافلة بعد التراویح فکره ان یصلوا فی المسجد و احب ان یكون ذلك فی البیوت وهو اسحق بن راهویه وسعید بن جبیر.

ابن اثیر رحمه الله فرمایي چې د تعقیب معنی داده چې یو کار یو ځلې وکړی بیا ورته راوگرزی دلته یې مراد (د تهجد و) نفلي ته مونږ د تراویحو څخه وروسته راگرزیدل مراد دی، نو دایې په مسجد کې مکروه وگڼله او ښه داده چې د تراویحو څخه وروسته تهجد په کورونو کې ادا کړل شي او دا د اسحق بن راهویه او د سعید بن جبیر رایه ده.

شپږ دیرشم دلیل

شیخ عبد القادر جیلانی رحمه الله او د تراویحو څخه وروسته تهجد:

د شیخ عبد القادر جیلانی رحمه الله قول او عبارت د ۳۲ دلیل په تشریح کې تیر شو چې ده به د تراویحو څخه وروسته تهجد کول او ددې ترغیب به یې ورکولو، غنیة الطالبین ص ۲۶۹

اووديرشم ۳۸-۳۹ دليل

امام مالک رحمہ اللہ اوددوونورومحدثينو دتراويحوخخه وروسته تهجد:

ابن الحاج دالمدخل په ج ۲ ص ۴۹۹ کې دامام مالک رحمہ اللہ قول رانقلوي فرمايې چې: وَقَدْ قَالَ مَالِكٌ - رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى - أَمَا أَنَا فَإِذَا أَوْتَرُوا خَرَجْتُ وَتَرَكْتُهُمْ فَلِلْإِنْسَانِ بِمَالِكٍ - رَحِمَهُ اللَّهُ - أَسْوَةٌ فِي تَرْكِ الْوُتْرِ مَعَهُمْ حَتَّى يُوتِرَ فِي بَيْتِهِ بَعْدَ تَنْفِيلِهِ آخِرَ اللَّيْلِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مِنْ يَحْتَاجُ إِلَى التَّوْبَةِ إِذَا أَتَى إِلَى بَيْتِهِ، وَيَخَافُ أَنْ يَسْتَعْرِقَهُ إِلَى طُلُوعِ الْفَجْرِ فَلَا يَغْرُ وَيَتْرَكَ الْوُتْرَ بَعْدَ نَوْمِهِ وَلِيُوقِعَهُ قَبْلَهُ، فَإِنْ أَذْرَكَ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ شَيْئًا... وَقَدْ كَانَ سَيِّدِي أَبُو مُحَمَّدٍ - رَحِمَهُ اللَّهُ - يُصَلِّي فِي الْمَسْجِدِ مَعَ النَّاسِ صَلَاةَ الْيَقَامِ وَيُوتِرُ مَعَهُمْ فَإِذَا رَجَعَ إِلَى بَيْتِهِ صَلَّى مَا قَدَّرَ لَهُ وَلَا يُعِيدُ الْوُتْرَ، وَكَانَ - رَحِمَهُ اللَّهُ - يَقُولُ: إِنَّ شَيْخَهُ سَيِّدِي الشَّيْخَ أَبَا الْحَسَنِ الزِّيَّاتِ - رَحِمَهُ اللَّهُ - كَانَ يَقْعُلُ ذَلِكَ.

امام مالک رحمہ اللہ به چې تراويح وکړی نو وتر به يې پريښودل، بيا به يې په کور کې دتهجد وڅخه وروسته کول او فرمايل به شي چې سيدی ابو محمد رحمہ اللہ او شيخ ابو الحسن الزيات رحمہ اللہ به دتراويح وڅخه وروسته وتر هم دخلکوسره په مسجد کې کول او بيا به يې تهجد په کور کې کول.

خلويستم دليل

امام بخاری رحمہ اللہ به دتراويحوخخه وروسته تهجد کول: کان محمد بن اسماعيل

البخاری اذا كان اول ليلة من شهر رمضان يجتمع اليه اصحابه فيصلون بهم ويقرا في كل ركعة عشرين اية وكذلك الى ان يختم القرآن وكان يقرأ في السحرمابين النصف الى الثلث من القرآن فيختم عند السحر في كل ثلث ليال، هدى الساري مقدمة فتح الباري ص ۶۶۶، تيسير الباري از غير مقلد نواب وحيد الزمان ج ۱ ص ۴۹ نصره الباري ص ۱۲ مصنفه عبدالستار امام غرباء اهل حديث.

درمضان په مياشت کې به امام بخاری رحمہ اللہ ته ملگری راجمع شو، او دتراويحوپه هر رکعت کې به يې ورته شل شل ايتونولوستل، ترڅو به يې چې قرآن ختم کړو او په پشني کې به يې دتهجدوپه مونځ کې دنيم څخه ترثلث پورې قرآن لوستلو او په هر دريم پيشني کې به يې ختمولو.

۴۱ دليل

امام ابن اللبان رحمہ اللہ به دتراويحوخخه وروسته تهجد کول: امام ابو محمد عبد الله بن

محمد اصبهاني المعروف بابن اللبان چې مشهور شافعي فقيه دی او دابو حامد الاسفرايني شاگرد دی ده

به اول خلکوته دتراویحو امامتی ورکړه او چې کله به دتراویحو څخه فارغ شونو بیا به یې په مسجد کې ترطلوع الفجر پورې تهجد کول، تاریخ بغداد ج ۱۰ ص ۱۴۳

۴۲ دلیل

حسن بصری رحمه الله: حسن بصری رحمه الله دتراویحو څخه وروسته دتهجد وترغیب ورکړی دی قیام رمضان للمروزی ص ۱۶۶.

۴۳ دلیل

دسعید بن جبیر رحمه الله عمل: سعید بن جبیر رحمه الله به تراویح او تهجد دواړه شپږ ترویحي کولی ۲۰ تراویح + ۴ تهجد قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۸.

۴۴ دلیل

مشهور تابعي عبدالرحمن بن الاسود رحمه الله: ده به ټول څلویښت رکعت کول (۴ فرض ۲۰+ تراویح ۱۶ نفل) مصنف ابن ابی شیبه ج ۲ ص ۲۸۵.

۴۵ دلیل

دسعید بن جبیر رحمه الله دوهم عمل: ورقاء فرمایې چې سعید بن جبیر رحمه الله به درمضان په اولوشپو کې مونږ ته شپږ ترویحي مونږ را کولو (۲۰ تراویح ۴ تهجد یا ۴ فرض) او په اخری عشره کې به یې اووه ترویحي مونږ را کولو (۲۰ تراویح ۸ تهجد یا ۴ فرض او څلور تهجد) قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۸.

۴۶ دلیل

دالقاری ابو حلیمه التابعی رحمه الله عمل: محمد بن سیرین فرمایې چې ابو حلیمه القاری به په رمضان کې خلکوته یو څلویښت رکعت مونږ ور کولو (۲۰ تراویح ۸ تهجد او درې رکعت وتر)

۴۷ دلیل

دصالح رحمه الله مولى تومه شهادت: صالح رحمه الله مولى تومه فرمایې چې دحری دجنگ څخه مخکې به خلکو ۴۱ رکعت کول. قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۸.

۴۸ دليل

دعمر بن عبدالعزيز رحمه الله عمل: عمر بن عبدالعزيز رحمه الله به پنخيل گنبد کي وواو خلکو به دده په موجودگي کي په پنخلسو سلامونو باندې قيام الليل کولو. (۱۰ اسلامه د تراويحو په ۸ رکعت تهجد وکي ۴ سلامونه، او يو سلام بعد الوتر).

۴۹-۵۰-۵۱- دليل

د دريو تابعينو عمل: يونس رحمه الله فرمايي چې د ابن الاشعث دفتني څخه مخکي ما په جامع مسجد کي وليدل چې خلکو د عبد الرحمن بن ابي بکر رحمه الله او د سعد بن ابي الحسين رحمه الله او د عمران العبدی رحمه الله په امامتي کي (۵) ترويحي (شل رکعت تهراويح) ادا کولي او په اخري عشره کي به يې يوه ترويحه پکي زياته کړه نو ۶ ترويحي به يې کولي. قيام رمضان للمروزي ص ۱۵۸.

۵۲- دليل

د زرار بن اوفی رحمه الله عمل: زرار بن اوفی د محلي خلکو ته شپږ ترويحي ادا کولي (۲۰ تراويح ۴ تهجد) او په اخري عشره کي به يې اووه ترويحي ادا کولي. قيام رمضان للمروزي ص ۱۵۹.

۵۳- دليل

د بعضي تابعينو عمل: علامه محمد انور شاه کمشيري رحمه الله فرمايي چې: نعم ثبت عن بعض التابعين الجمع بين التراويح والتهجد في رمضان: العرف الشندي ص ۱۶۶/د بعضي تابعينو څخه جمع په مابين د تراويحو او د تهجد وکي ثابته ده.

۵۴- دليل

د امام ابو حنيفه التابعي عمل: وقال ابو يوسف كان ابو حنيفة رحمه الله يختم كل يوم وليلة ختمه وفي رمضان ويوم العيدين وستين ختمه. الخيرات الحسان ص ۸۵ عقود الجمان ص ۳۱۳ - مناقب موفق ج ۱ ص ۲۳۵ مناقب كردی ج ۱ ص ۲۴۱. امام صاحب هرشب او روز کي يو ختم کولو لکن په رمضان او په عيد کي به يې ۶۲ ختمونه کول.

على بن الصدائي فرمايي چې: رايت ابا حنيفة رحمه الله ختم القرآن في شهر رمضان ستين ختمه ختمه بالليل وختمه بالنهار مناقب موفق قال شدا بن حكيم قلت لزر بن الهذيل اني سمعت

اباجعفر الرازی یذکران اباحنیفة کان یختم فی الشهر ثلاثین مرة فی شهر رمضان ستین مرة قال صدق ابو جعفر. مناقب موفق ج ۱ ص ۲۴۳ مناقب کردی ج ۱ ص ۲۴۵]. نو ظاهره داده چپی امام صاحب دتراویحود ختم ثخه وروسته په تهجد وکې ختم کولو ځکه چپی په غیر رمضان کې یې په نوافلو کې قرآن ختمولو نو په رمضان کې به یې په طریق اولی پکې ختمولو.

۵۵- دلیل

د حرمینو د امامانو عمل: نن سبا په حرمینو کې شل رکعت تراویح ادا کیږي، او په اخری عشره کې د شپې په اخره حصه کې تهجد ادا کیږي.

۵۶- دلیل

نبوی ﷺ سنت او عمری ﷺ سنت: علامه شنیطی رحمه الله د تراویحود اصل مشروعیت د عنوان لاندې لیکې چې: فکان اصل الجمع مستنداً من فعله علیه الصلوة والسلام لکن الوقت الذی اختاره من كونها بعد صلوة العشاء لم یکن من هدی النبی ﷺ وکانت الصفة من كونها فی اول اللیلة من سنة عمر ﷺ ولذک لو اعترض معترض علی فعل التراویح والتهجد فی اخر رمضان اجیب بهذا الجواب وقیل له ان التراویح شرعت سنة عمریة ای انها سنة وحصل الاجتماع علیها واما التهجد فیکون بعد الهجود لان هدی النبی ﷺ فی تهجده انما کان بعد اضطجاعه فسمی التهجد تهجداً لانه بعد الهجود و هو اکمل، وافصل واعظم ما یكون لکونه بعد الراحة والاستجمام كما اشار الله الی ذلک حینما امر به نبیه فقال ومن اللیل فتهجد به نافلةً لک. الشرح الممتع شرح زاء المستنوع ج ۸ ص ۵۳].

یعنې د تراویحود جماعت بنیاد رسول الله ﷺ مسنون فعل دی، لکن د دې لپاره د ماخوستن د اول وخت ټاکل د رسول الله ﷺ سنت نه دي، بلکه د حضرت عمر سنت دي، لهذا که څوک د ماخوستن پسې متصل په تراویحو او درمضان په اخر کې په تهجد و اعتراض وکړي نو د دې جواب دادی چې د تراویحود طریق د حضرت عمر سنت دي، په کوم چې د صحابه کرامو اجماع ده لکن تهجد به د خوب څخه راپاڅیدلو څخه وروسته کوی ځکه چې د نبی کریم ﷺ د تهجد و همد ا طریق وه همدارنگه تهجد و ته د همدې له وجهې تهجد و ایې چې د خوب څخه د راپاڅیدلو څخه وروسته ادا کیږي او دا اکمل او افضل او اعظم طریق ده ځکه چې داد ارام او د سکون قلبی سره ادا کیږي.

۵۷- دلیل

فرق دافضیلت اودمفضولیت: تهجد افضل اوتراویح مفضولی دی - بدایة المجتهد الباب

الخامس فی قیام رمضان ج ۱ ص ۱۷۸

۵۸- دلیل

وتر د تراویحو خخه وروسته بهتردی؟ او که دتهجدو خخه وروسته: دالروض المربع

ص ۶۵ کې لیکې چي: ویوتر المتجد بعده کوم سړی چې د تراویحو خخه وروسته تهجد کولی شي هغه دی وتر دتهجدو خخه وروسته ادا کړي، همدارنگه په الفقه الاسلامی وادلته ج ۲ ص ۷۵ کې هم دی

۵۹- دلیل

وتراویحو خخه وروسته خوب او بیاتهجد کول پکار دی: د فقه مالکی په مشهور کتاب المدخل کې

لیکې چي: ینبغی للمکلف انهاء اصلی المغرب یعجل فطره ثم یقوم فیصلی بحزین ونصف او اکثر قبل العشاء ثم یمخرج یصلی مع الناس القیام ویوتر معهم .. ثم ینام ما قدر له ثم یقوم لتهجده فیصلی ماتیسر له مما بقی علیه من اللیل : خلاصه داچې: د تراویحو خخه وروسته خوب او بیاتهجد کول بهتر دی المقنع ص ۳۰۰.

۶۰- دلیل

د بعضی لامذهباو اعمال، لامذهبه نذیر حسن دهلوی: نذیر حسن دهلوی دلامذهبیت بانی دی

اولامذهبان یې په لاندې القابوباندې ستایې - شیخ العرب والعجم، شیخ النکل، امام المتقین، سید المحدثین، تاج الفقهاء، علم العلماء، جامع العلوم العقلیة والنقلیة، ناصر السنة النبویة، عمدة العاملين، حجة الله علی الخلق، مجدد الاقرآن، الامام، المحدث، الفقیه، الاصولی وگوره دا القاب دغیر مقلد بدیع الدین راشدی په کتاب هدایة المستفید ج ۱ ص ۱۰۰ کې، دده په باره کې دده سوانح نگار غیر مقلد فضل حسین بهاری لیکې چې ده به د تراویحو خخه وروسته تهجد کول. الحیات بعد المات ص ۱۳۸.

۶۱- دلیل

لامذهبه ثناء الله امرتسری: ثناء الله امرتسری ته لامذهبان شیخ الاسلام وایې دده څخه پوښتنه شوی ده چې کوم سرې چې تراویح وکړي هغه د شپې په اخر کې تهجد کولی شي او که نه؟ ثناء الله لیکي چې کولی ئی شي ځکه چې دتهجد وخت د شپې په اوله حصه کې نه دی، فتاوی ثنائیه ج ۱ ص ۶۸۲.

۶۲- دلیل

غیر مقلد خواجه محمد قاسم: دې لیکي چې اکثر خلک دا پوښتنې کوي چې څوک د شپې په اوله حصه کې تراویح وکړي، ایا داسې د شپې په اخره حصه کې تهجد کولی شي؟ نو جواب دادی چې بالکل یې کولی شي حتی علی الصلوة ص ۳۹.

محمد: مولنا صاحب ډیره مهرباني دا خبره خود لمر په شان وځلیده چې تراویح او تهجد دوه جدا جدا مونځونه دي، څوک چې دادوه مونځونه یو ګډي، او تراویح ته تهجد وایې یقیناً چې هغه د تراویحو څخه منکر دی، دا بد بخته غیر مقلدین خپله د تراویحو او د تهجد د خیر او د برکت څخه محروم دي، او نور یې هم ډیر خلک د دې د خیر او د برکت څخه محروم کړي دي، ځکه چې په غیر رمضان کې چې دتهجد وکوم برکتونه دي هغه خوپه رمضان کې ختمیږي نه بلکه په څو چنډو زیاتیري - لکن دا راته ووايې چې د غیر مقلدینو سره په دې عقیده کې تراویح او تهجد یو مونځ دی کوم بل مسلمان شریک دي او که نه؟ همدارنګه غیر مقلدینو دا عقیده د کوم ځای څخه را اخستی ده؟

محقق عالم: پدې عقیده کې ددوي سره بل هیڅ یو مسلمان نه دی شریک، بلکه کفار ورسره پدې عقیده کې شریک دي، لکه قادیانیان، عبدالله چکرالوي او روافض او دوي دا عقیده ددې کفارو څخه را اخستې ده، د قادیانیانو د فقي په کتاب فقه احمدیه ص ۲۸۰ کې یې لیکلې دي، چې تراویح او تهجد یو مونځ دی، او پخوانی اهل حدیث عبدالله چکرالوي منکر حدیث د مرزا غلام احمد قادیاني په تقلید کې پدې موضوع یوه رساله ولیکله په نوم (البيان الفصیح لاثبات کراهة التراویح) په دې رساله کې یې ټول زور په دې لګولی دي چې تراویح او تهجد یو مونځ دی.

همدارنګه روافض هم ددې څخه منکر دي په منحة الخالق حاشیة البحر الرایق کې فرمایې چې قال فی البرهان قد اجمعت الامة على شرعية التراویح ، زه اولم ینکرا حد من اهل القبلة الا الروافض.

محمد: مولنا صاحب دیره مهربانی، زه اوس دا اختلاف په حقیقت پوه شوم، اوداهل ست والجماعت په دلایلو هم مطمئن شوم، الله ﷻ دې تاسو ته جزاء خیر درکړي، محمد رخصت شو پوهنتون ته لاړ او د خپلو دواړو غیر مقلدو استاذانو مجلس ته ورغلو او دسلام څخه وروسته یې ورته عرض وکړ چې محترمو! زه یو څو پوښتنې لرم، لکن دا خواهش کوم چې په جواب کې راته داهل حدیثو د اصولو مطابق یاد قرآن ایت پیش کړئ او یا راته دنبی ﷺ صریح صحیح پیش کړئ چې په دې کې دهیڅ امتی درایې لپاره دخل نه وي او نه پکې ستاسو درایې لپاره گنجایش وي.

غیر مقلدین استاذان: بالکل ضرور پوښتنه وکړئ مونږ به ان شاء الله په جواب کې ضرور خالص دقرآن صریح ایت او دنبی کریم ﷺ صریح حدیث پیش کوو، مونږ دملایانو دتاویلو او ماویلو والان هیڅ **محمد:** په لاندې سوالونو باندې شروع وکړه:

(۱) لکه څرنگه چې په احادیثو کې دنورو مونځونو نومونه راغلي دي مثلاً د صباد مونځ نوم فجر راغلی دی، د ماسپښین د مونځ نوم ظهر راغلی دی، د ماخوستن د مونځ نوم عشاء راغلی دی، همدارنگه دخانبت د مونځ نوم اشراق راغلی دی، د نیمې شپې د مونځ نوم تهجد راغلی دی، دا څرک د مونځ نوم عید راغلی دی او په مړي باندې د مونځ نوم جنازه راغلی ده؟ نو ایا ددوی په شان په کوم ایت او یا په کوم صحیح صریح مرفوع حدیث کې د کوم یو مونځ نوم تراویح راغلی دی؟ په قرآن او یا په مرفوع حدیث کې ماته د تراویح لفظ وښائی.

(۲) آیا په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې راغلي دي چې تراویح او تهجد یو مونځ دی؟

(۳) آیا په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې راغلي دي چې یو ولس میاشتی دیو مونځ نوم تهجد دی او صرف یوه میاشتی یې نوم تراویح دی؟

(۴) آیا په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې راغلی دی چې یو ولس میاشتی تهجد د شپې په اخره حصه کې کوي او صرف یوه میاشتی یې د شپې په اوله حصه کې کوي؟

(۵) په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې راغلی دي چې دایو مونځ یو ولس میاشتی یواځې ادا کوي صرف یوه میاشتی یې په جماعت باندې ادا کوي؟

(۶) کله چې تراویح عین تهجد شونو ایا د شپې په اخر کې بیا تهجد کول سنت دي او که بدعت؟ ددې حکم صراحت په ایت او یا په حدیث کې وښایي؟

(۷) په حرمینو کې په اخري عشره کې د شپې په اوله حصه کې تراویح ادا کیږي، او د شپې په اخره حصه کې تهجد ادا کیږي، ایادې ثبوت په کوم حدیث کې شته، که حدیث وي پیش یې کړئ او که حدیث نه وي نو ایاد حرم دخلکو دا عمل د حدیثو څخه د مخالفت په وجه بدعت دی او که نه؟

(۸) امام بخاری رحمه الله به اول تراویح او بیا تهجد کول، نودده دا عمل دستوسره مطابق دی او که مخالف؟ که مطابق وي نو د مطابقت لپاره یې حدیث پیش کړئ او که مخالف وي نو په خلاف یې حدیث پیش کړئ؟
(۹) که امام د تراویحونیت کړی وي او مقتدي د تهجدونیت کړی وي نو په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې یې د مقتدي مونځ ته صحیح او یا فاسد ویلي دي؟

(۱۰) غیر مقلدین همیشه دا تور کعاتو اشتهاړ شایع کوي، نو ایا کله یې دا اشتهاړ هم شایع کړی دی چې اته رکعت تهجد د شپې په اول کې د ماخوستن د مونځ پسې متصل سنت دی؟ همدارنگه د تراویحو او د تهجدو په مابین کې دهغو ۶۲ فرقو نو جواب هم را کړئ؟ غیر مقلدین استاذان لا جوابه شو، اخري د مادي لالچ گوړه استعمال کړه، لکن الله ﷻ محمد ته استقامت په نصیب کړو او ورته ویل چې محترمینو تا سود لالچ په وجه زما څخه منافق اهل حدیث جوړولی شی لکن صحیح اهل حدیث یعنې محدث را څخه نه شی جوړولی د صحیح اهل حدیث والی لپاره ضروری ده چې زما دغی مذکور سوالونو ته جواب وواځي؟

غیر مقلدین استاذان: بچیه ته یو ځلې د ملایانو خبرې پریده، دا اهل حدیثو د دې محمدی جنډې لاندې راشه، د ملایانو د کتابونو په ځای قرآن او حدیث ته راشه بیا ټول کارونه سمیږي.
محمد: محترمینو څپه کیږئ مه، تا سوته دې لا مذهبو دا اهل حدیثو منافقت مبارک وي او ماته دې د اهل سنت والجماعت صداقت مبارک وي.

۶۳- دلیل

د تهجدو اذان: وکتوري اهل حدیث د تراویحو څخه وروسته د شپې په اخر کې تهجدو ته اذان کوي، نو چې تهجد د شپې په اول کې ادا شو نو د شپې په اخر کې د څه لپاره اذان کوي.

۶۴- دليل

وتر بالجماعة: د تراويحو څخه وروسته وتر بالجماعة ادا كول د خلفاء راشدينو ستيت دي او د تهجدو څخه وروسته د وترو بالجماعة ادا كول نه دي ثابت.

۶۵- دليل

تداعي: په تراويحو کې تداعي کيږي او په تهجدو کې تداعي نه ده جايزه.

۶۶- دليل

د يو روايت څخه صريح فرق را معلومېږي، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنُ مَرْزَايَسٍ، ثنا أَبُو دَاوُدَ، ثنا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، ثنا حَمَّادٌ، عَنْ سِمَاكِ، عَنْ عِكْرَمَةَ، أَنَّهُمْ شَكُّوا فِي هِلَالِ رَمَضَانَ مَرَّةً فَأَرَادُوا أَنْ لَا يَصُومُوا وَلَا يَقُومُوا، فَجَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْحَرَّةِ فَشَهِدَ أَنَّهُ رَأَى الْهِلَالَ فَأَتَى بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «أَتَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّي رَسُولُ اللَّهِ؟» قَالَ: نَعَمْ وَشَهِدَ أَنَّهُ رَأَى الْهِلَالَ، فَأَمَرَ بِلَا فَنَادَى فِي النَّاسِ أَنْ يَقُومُوا وَأَنْ يَصُومُوا (سنن الدارقطني، كتاب الصيام)

د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په زمانه کې يوه ورځ مياشت په نظر راغلله نو دوي نه قيام وکړو او نه صيام بيا ناخپه يو اعرابي د مياشت د ليدلو شاهدي وويله، نو د نبي کريم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په حکم حضرت بلال اعلان وکړو چې روژه هم ونيسئ او قيام هم وکړئ، نور وروسته او قيام دواړه د مياشت تر ليدلو پورې موقوف شو او تهجد درمضان د مياشتې تر ليدلو پورې موقوف نه دي.

۶۷- دليل

كيفية اداء الركعات: د تهجدو د ركعاتو كيفيت نډى متعين، دوه دوه ركعتي هم ادا كولى شي او څلور څلور ركعتي هم ادا كولى شي او د تراويحو د ركعاتو كيفيت دوه دوه ركعتي دي.

۶۸- دليل

د غير مقلدينو اقرارات: ۱- په يو ځاى کې د امين الله د ليكلو نه معلومېږي چې تراويح او تهجد جدا دي، چنانچې هغه ليكلي دي چې: بعضې خلک د ماخوستن تراويح اته ركعتي وکړي بيا د شپې تهجد نا جايز گڼي (الحق الصريح ج ۱ ص ۴۴۴)

- ۲- د وکتوري اهلحديثو شيخ الكل نذير حسين دهلوي به يو ختم په تراويحو کې کولو او يو په تهجدو کې (الحياة بعد الممات، ص ۱۳۸)
- ۳- تراويح د غير مقلدينو په نيز نفلي عبادت دی (الحق الصريح ج ۵ ص ۴۰۶)
او تهجد د غير مقلدينو په نيز فرض وو (تفسير حواشي ص ۱۶۴۴)
- ۴- مشهور غير مقلد نواب صديق حسن خان ليکلي دي چې: واما قيام الليل فهو غير قيام رمضان (نزالا برار ص ۴۰۳)
- ۵- تراويحو او تهجدو ته د يو ويلو بنياد عبد الله چکړالوي ايښی وو، بيا غير مقلد ثناء الله امرتسريي پرې رد وکړو چې: په تراويحو او تهجدو کې فرق دی (اهلحديث کا مذهب ص ۹۶، رسائل ثنائيه ص ۸۸)

ددې څخه مخکې د پلچرخي د زندان په دوهم بلاک کې بندي وم، لیکن صلیبي
غلامانو د لازيات تعذيب، تحقير او توهين لپاره دريم بلاک ته را نقل کړم. صرف په دې جرم
چې په دوهم بلاک کې مې بنديانو ته د قران کریم تفسير او د مشکوٰۃ شریف درس ورکولو.

(وَمَا تَقْتُلُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا) الاية.

يوڅو ورځې مخکې همدې صلیبي غلامانو را څخه په ډير بې رحمۍ سره ديني کتابونه
د قران په شمول باندې ټول کړل.

الله الغالب الله القاهر منذل كل جبار عنيد قاهر الحق حيث كان وبه الحول والقوة ان
كانت الاصيحة واحدة فاذا هم يمدون

د درې رکعتو وټرو ثبوت

مؤلف: مولوي محمد ابي الله همت بدوي
کاتب: الشیخ الشیخ، مولوي محمد ابي الله همت بدوي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نحمده ونصلي على رسوله الكريم.

أما بعد

هر مسلمان پوهیږي چې دسهار دوه رکعتہ فرض مقرر دي، د ماسپښین څلور رکعتہ فرض مقرر دي، د مازیگر څلور رکعتہ فرض مقرر دي. د مابښام درې رکعتہ فرض مقرر دي او د ماخوستن څلور رکعتہ فرض مقرر دي او همدارنگه د سنت مؤکده رکعتونه هم مقرر دي، په دوي کې هیڅوک پخپله خوښه زیاتې او کمی نه شي کولی.

البته د نوافلو حساب داسې دی چې څومره په کې گوره اچوې دومره خوږیږي څومره یې چې څوک ادا کوي هغومره یې ثواب زیاتیږي.

دوتروپه باره کې په احادیثو کې یوڅه اختلاف شته، په بعضې احادیثو کې یې احکام د نفلو دي. یعنې لکه د نفلوپه شان یې چې څومره غواړې کولی یې شی دارنگه په بعضو احادیثو کې د نفلوپه شان په سورلې باندې هم دوترو اجازه راغلې ده او په بعضو احادیثو کې یې احکام د واجبودي.

مثلا په بعضې احادیثو کې یې تعداد درکعتونو درې مقرر دی. په بعضې کې یې په سورلې باندې ادا کول ناجائز دي. او په بعضې احادیثو کې راغلي دي چې قضاء یې ضروري ده، اوس په کتاب او د سنت کې هیڅ داسې ثبوت نه شته چې یو لمونځ دي کله د نفلوپه نیت ادا شي او کله دی د واجبوپه نیت ادا شي او په احادیثو کې صراحة داسې هم نشته چې دوترو احکام په اول کې یو قسم وو او بیا وروسته بدل شو او کله چې صراحة دا احکام پیدا نه شو نو د حضرت معاذ رضی الله عنه حدیث مطابق په کې د اجتهاد گنجائش پیدا شو مجتهد به یو طرف ته ترجیح ورکوي.

احناف وائي چې وتر په ابتداء کې نفل وو، او په تهجد وکې شامل وو، له همدې وجهې په بعضې روایاتو کې دوترو او د تهجد و بیان یوځای شوی دی چې رسول الله ﷺ یو ولس یا دیارلس رکعتہ

وترد (تهجد و سره) ذکر کړي دي، خوييا وروسته و ترو واجب و گزخي دل، دلته به مونږ په لنډه توگه هغه احاديث مبارک بيان کړو چې دهغوی په وجه و ترو واجب گزیدلي دي.

د و ترو د مسئلې اجمال:

- و ترو په باره کې (۱۰) مسئلې دي: (۱) و ترو واجب دي. (۲) و ترو درې رکعت دي (۳) پوره کال درې رکعت دي. (۴) صرف په اخر کې سلام (يعني درې رکعت په يو سلام دي) (۵) دوه قعدې لري (۶) په هر رکعت کې يو سورة، يعني درې سورتونه لوستل کېږي. (۷) د دعا قنوت الفاظ (۸) د عاء قنوت قبل الركوع دی (۹) رفع اليدين عند القنوت (۱۰) يو وضاحت

اوله مسئله: و ترو واجب دي: د ابو ايوب انصاري رضي الله عنه په حديث کې در رسول الله ﷺ صريحي فرمان دادی چې و ترو واجب دي رسول الله ﷺ فرمائي (الوتر حق واجب علي كل مسلم) اخرجه احمد وابن حبان واصحاب السنن الا الترمذي واخرجه ابو داود الطيالسي موقوفاً، رقم الحديث ۵۹۳، حضرت بريدة رضي الله عنه روایت دی چې مادر رسول الله ﷺ څخه واوریدل چې فرمايل يې . **الْوُتْرُ حَقٌّ، فَمَنْ لَمْ يُوتِرْ فَلَيْسَ مِنَّا! الْوُتْرُ حَقٌّ، فَمَنْ لَمْ يُوتِرْ فَلَيْسَ مِنَّا.** (مشکوٰۃ باب الوتر، فصل ثالث) يعني و تر ثابت اولازم دي چا چې و تر ونکړل هغه زمونږ څخه نه دی، و تر ثابت اولازم دي چا چې و ترونکړل هغه زمونږ څخه نه دی، و تر ثابت اولازم دي چا چې و ترونکړل هغه زمونږ څخه نه دی. (حاکم او ذهبی ورته صحيح وييلي دي (ج ۱ ص ۳۰۶).

دوهم مسئله: و ترو درې رکعت دي:

درېمه مسئله: پوره کال درې رکعت دي:

د دواړو مسئلو لپاره دليل: حضرت عايشه رضي الله عنه فرمايي چې: مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ وَلَا فِي غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةَ رُكْعَةً يُصَلِّي أَرْبَعًا، فَلَا تَكْسَلُ عَنْ حُسْنَيْنٍ وَطَوِيلَيْنِ، ثُمَّ يُصَلِّي أَرْبَعًا، فَلَا تَكْسَلُ عَنْ حُسْنَيْنٍ وَطَوِيلَيْنِ، ثُمَّ يُصَلِّي ثَلَاثًا (صحيح البخاري ج ۵ ص ۱۵۴، باب قيام النبي بالليل وصحيح مسلم ج ۱ ص ۲۵۴) وعدد ركعات النبي صلى الله عليه وسلم (رسول الله صلى الله عليه وسلم به ټول کال د اتور رکعاتو تهجد و څخه وروسته درې رکعت و تر کول. نو په دې حديث کې درې رکعت راغلل او ټول کال درې رکعت شوي دي.

خلورمه مسئله: صرف په اخر کې سلام يعنې درې رکعت په يو سلام دي، امام حاکم اول په دوو سندونو باندې د حضرت سعيد بن ابی عروبہ عن قتادة عن زرارة بن ابی اوفی عن سعد بن هشام عن عایشہ رضی اللہ عنہا خنځه دا حديث را نقل کړی دی، **كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوتِرُ ثَلَاثَ لَا يُسَلِّمُ إِلَّا فِي آخِرِهِنَّ**.

چې رسول الله ﷺ دوترود اولود واورور کعتونو خنځه وروسته سلام نه دی گرځولی اولیکلي يې دي چې دا حديث د بخاري اود مسلم په شرط صحيح دی. (مستدرک حاکم، ج ۱ ص ۳۰۴، کتاب الوتر)

پنځمه مسئله: دوه قعدې: ام المومنین حضرت عایشہ صديقه رضی اللہ عنہا فرمائي چې: **(كَانَ يَقُولُ فِي كُلِّ رَكْعَتَيْنِ التَّحِيَّةَ)**. رسول الله ﷺ به فرمايل چې په هر دوو رکعتونو کې التحيات ده. (مسلم ج ۱ ص ۱۹۴) باب ما يجمع صفة الصلوة... الخ

شپږمه مسئله: په هر رکعت کې يو سورة: امام ترمذي رحمه الله باب ما يقرأ في الوتر، لاندې د عبد العزيز بن جريج روايت را نقل کړی دی چې: **كَانَ يَقْرَأُ فِي الْأُولَى: بِ {سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى}، وَفِي الثَّانِيَةِ بِ {قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ}، وَفِي الثَّالِثَةِ بِ {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ}، وَالْمُعَوِّذَتَيْنِ**.

د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما روايت دی چې: **كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْوُتْرِ: بِ {سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى} وَ {قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ} وَ {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ}، (نسائي، ترمذي، تقريباً).**

د څوارلسو صحابه وو خنځه روايت دی چې رسول الله ﷺ په درې رکعتو وټوکې درې سورتونه لوستل. هغه څوارلس صحابه کرام (رضی اللہ عنہم) دادي: حضرت بی بی عایشہ رضی اللہ عنہا، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالرحمن بن عوف، حضرت ابی بن کعب، حضرت علی، حضرت عبدالله بن ابی اوفی، حضرت نعمان بن بشير، حضرت ابوهريرة، حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما حضرت عمران بن حصین، حضرت معاوية بن خديج، حضرت جابر، او حضرت ابوامامه (ابن عبدالبرقي الاستيعاب ج ۱ ص ۷۱ اترمذي ص ۱۰۶ انسائي ص ۱۲۵۱ ابن ماجه ص ۸۳، دارقطني، ج ۲ ص ۳۵۵ طحاوي، ج ۱ ص ۱۷۲ مستدرک حاکم ۲۰۵ و ابوداود، ج ۱ ص ۲۰۸)

اوومه مسئله: د دعاء قنوت الفاظ: دلته دوه حديثونه واورئ!

اول: په یو روایت کې راځي چې حضرت ابو عبد الرحمن فرمايي چې: حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه مونږ ته دا الفاظ راوېښودل: **اللَّهُمَّ اِنَّا نَسْتَغِيْبُكَ وَنَسْتَغْفِرُكَ، وَنُثْنِيْ عَلَيْكَ الْخَيْرَ، وَلَا نَكْفُرُكَ وَنَخْلَعُ وَنَتْرُكُ مَنْ يَفْجُرُكَ، اللَّهُمَّ اِيَّاكَ نَعْبُدُ، وَلَكَ نُصَلِّي، وَنَسْجُدُ، وَإِلَيْكَ نَسْعَى وَنَخْشَى، وَنَرْجُو رَحْمَتَكَ، وَنَخْشَى عَذَابَكَ، اِنَّ عَذَابَكَ الْجَدِّ بِالْكَفَّارِ مُلْحِقٌ** (مصنف ابن أبي شيبة، باب ما يدعوه في قنوت الفجر) ۱

دوهم: د حضرت حسن شخه روایت دی چې هغه به په قنوت کې دا الفاظ لوستل: **اللَّهُمَّ اِنَّا نَسْتَغِيْبُكَ وَنَسْتَغْفِرُكَ، وَنُثْنِيْ عَلَيْكَ الْخَيْرَ، وَلَا نَكْفُرُكَ وَنُؤْمِنُ بِكَ وَنَخْلَعُ وَنَتْرُكُ مَنْ يَفْجُرُكَ، اللَّهُمَّ اِيَّاكَ نَعْبُدُ، وَلَكَ نُصَلِّي، وَنَسْجُدُ، وَإِلَيْكَ نَسْعَى وَنَخْشَى، نَرْجُو رَحْمَتَكَ، وَنَخْشَى عَذَابَكَ الْجَدِّ، اِنَّ عَذَابَكَ الْجَدِّ بِالْكَفَّارِ مُلْحِقٌ** (مصنف عبد الرزاق)

علماء کرامو دا دواړه جمع کړي دي او مشترک الفاظ يې دا ښودلي دي چې: **اللَّهُمَّ اِنَّا نَسْتَغِيْبُكَ وَنَسْتَغْفِرُكَ وَنُؤْمِنُ بِكَ وَنَتَوَكَّلُ عَلَيْكَ وَنُثْنِيْ عَلَيْكَ الْخَيْرَ وَنَشْرُكُ وَلَا نَكْفُرُكَ وَنَخْلَعُ وَنَتْرُكُ مَنْ يَفْجُرُكَ، اللَّهُمَّ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَلَكَ نُصَلِّي وَنَسْجُدُ وَإِلَيْكَ نَسْعَى وَنَخْشَى، وَنَرْجُو رَحْمَتَكَ وَنَخْشَى عَذَابَكَ اِنَّ عَذَابَكَ بِالْكَفَّارِ مُلْحِقٌ.**

علامه سيوطي په الاتقان کې په النوع السابع والاربعين من الجزء الثاني کې فرمايي چې: دا دقران دوه سورتونه وو، سورة الخلع او سورة الحفد، اوس يې تلاوت منسوخ شوی دی: و أمر بهما انس بن مالك حين سئل عن القنوت في الوتر (كذا في معارف السنن ج ۴ ص ۲۴۴).

انتمه مسئله: دعاء قنوت به په دریم رکعت کې د رکوع شخه مخکې لولئ، په دریم رکعت کې اول سورة فاتحه ده بيا سورة دی، بيا د الله اکبر سره رفع اليدين، بيا قنوت او بيا رکوع ده، وَعَنْ عَاصِمِ الْأَحْوَلِ رضي الله عنه قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رضي الله عنه عَنِ الْقُنُوتِ فِي الصَّلَاةِ كَانَ قَبْلَ الرُّكُوعِ أَوْ بَعْدَهُ؟ قَالَ: قَبْلَهُ (مشکوٰۃ باب الوتر، الفصل الاول)

همدارنگه د حضرت أبي بن كعب رضی الله عنه شخه روایت دی چې: **أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، «كَانَ يُوتِرُ فَيَقْنُتُ قَبْلَ الرُّكُوعِ»** (ابن ماجه، باب ماجاء في القنوت قبل الركوع، وبعده ص ۷۳، والنسائي، باب كيف الوتر بثلاث)

د اکثر صحابه کرامو رضی الله عنهم عمل همدا وو چې دعاء قنوت به یې قبل الركوع لوستله (التعلیق الصبیح ج ۲ ص ۱۰۲)

په کومو روایاتو کې چې قنوت بعد الركوع راغلي دي هغه د قنوت نازل په باره کې دی.

فهمه مسئله: رفع الیدین عند القنوت سنت دی: عَنْ الْأَسْوَدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ كَانَ يَقْرَأُ فِي آخِرِ رُكْعَةٍ مِنَ الْوُتْرِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ثُمَّ يَرْفَعُ يَدَيْهِ وَيَقْنُتُ قَبْلَ الرُّكْعَةِ. (رواه البخاری فی جزء رفع الیدین واسناده صحیح، (اثر السنن ص: ۱۷۴) باب رفع الیدین عند القنوت.

حضرت اسود د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روایت کوي چې هغه څخه به دوتر په آخر رکعت کې قل هو الله احد ولوستلو، بیا به یې لاسونه اوچت کړل، بیا به یې درکوع څخه مخکې دعاء قنوت ولوستله.

(۲) عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: "تَرْفَعُ الْأَيْدِي فِي سَبْعِ مَوَاطِنَ: فِي افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ، وَفِي التَّكْبِيرِ لِلْقُنُوتِ فِي الْوُتْرِ، وَفِي الْعِيدَيْنِ، وَعِنْدَ اسْتِلامِ الْحَجَرِ، وَعَلَى الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَبَجْنَعٍ وَعَرْفَاتٍ، وَعِنْدَ الْمَقَامَيْنِ عِنْدَ الْجَمْرَتَيْنِ. (رواه الطحاوی واسناده صحیح، (اثر السنن ص: ۱۷۴)

ابراهیم نخعی رحمه الله فرمایي چې رفع الیدین په اوو ځایونو کې دی، چې دهغوي څخه یو دوتر په لمونځ کې د دعاء قنوت لپاره دی

لسمه مسئله: قنوت په درې قسمه دی:

۱- قنوت نازل چې دمصیبت په وخت کې جایز دی.

۲- قنوت فی الفجر بدون النازلة، نه سنت دی او نه مستحب، په مشکوة باب الوتر، د فصل ثاني اخیرنی حدیث دی، وَعَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْجَعِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي: يَا أَبَتِ إِنَّكَ قَدْ صَلَّيْتَ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبَى بَكَرٍ وَعُمَرُ وَعُمَانُ وَعَلَى رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ هَهُنَا بِالْكُوفَةِ نَحْوًا مِنْ خَمْسِ سِنِينَ أَكُنَّا يَقْنُتُونَ؟ قَالَ: أَيْ بَنَى مُحَدَّثٌ.

۳- قنوت فی الوتر.

د وترو د مسئلې تفصیل

وتر واجب دي:

امام ابو حنیفه رحمته الله، یوسف بن خالد السمی رحمته الله، امام ضحاک رحمته الله، امام مجاهد رحمته الله سعید بن المسیب رحمته الله ابو عبیده بن عبد الله بن مسعود رضی الله عنه، امام سیحون او په صحابه وو کې عبد الله بن مسعود رضی الله عنه، حضرت حذیفه رضی الله عنه وغیره فرمایي چې وتر واجب دي، ایمه ثلاثه او صاحبین ورته صراحه سنت مؤکد وایي، لکن ډیرې علامې د وجوب پکې مني، مثلاً: ۱- دتولو امامانو په نیزد وترو قضاء واجبه ده ۲- امام مالک رحمه الله فرمایي چې من ترکه ادب وکنت جرحه فی شهادته (عمدة القاري، کتاب الوتر، باب لیجعل آخر صلوته وترا) امام احمد رحمه الله فرمایي چې: من ترک الوتر عمدا فهو رجل سوء ولا ينبغي أن تقبل شهادته (مغنی ابن قدامه حکم صلوۃ الوتر ووقتها) امام شافعي رحمه الله دسهار د سنتو او د وترو په باره کې فرمایي چې: لا اخص لمسلم فی ترک واحدة منهما وان لم اوجبهما، (کتاب الأم، باب فی الوتر)

دلایل وجوب الوتر

اول دلیل: رسول الله ﷺ فرمایي دي چې: إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَمَدَّكُمْ بِصَلَاةٍ هِيَ خَيْرٌ لَّكُمْ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ، وَهِيَ الْوُتْرُ، فَجَعَلَهَا لَكُمْ فَيَأْتِيَنَّ صَلَاةَ الْعِشَاءِ إِلَى صَلَاةِ الْفَجْرِ. (مسند رک حاکم ج ۱ ص ۳۰۶). حاکم او ذهبي ورته په شرط د شیخینو صحیح ویلي دي. (ترمذي باب ماجاء فی فضل الوتر)

یعني الله ﷻ تاسو ته یوزائد لمونځ عطاء کړی دی کوم چې تاسو ته د سرو او بښانو څخه غوره دی او هغه د وترو لمونځ دی، چې د ماخوستن او دسهار د لمونځونو په مینځ کې اداء کیږي.

پورتنی حدیث مبارک لاندې صحابه کرامو رضی الله عنہم له حضرت رسول اکرم ﷺ څخه روایت کړی دی:

- (۱) حضرت خارجه بن حذافه رضی الله عنه په (حاکم کې).
- (۲) حضرت ابو سعید خدری رضی الله عنه په (طبراني کې).
- (۳) حضرت عمرو رضی الله عنه بن العاص رضی الله عنه.
- (۴) حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه په (دارقطني کې).
- (۵) حضرت عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده رضی الله عنه په (دارقطني کې).

(۶) حضرت عقبه بن عامر رضي الله عنه په (طبرانی) کې .

(۷) حضرت عبدالله بن ابی اوفی رضي الله عنه په (خلافت بیهقی) کې .

(۸) حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه په (دارقطنی فی غرایب مالک) کې

له دی وجې قاضی ابوزید فرمائی چې: وهو حدیث مشهور. یعنی دا حدیث مشهور دی. (عمدة القاری، شرح صحیح البخاری ج ۳ ص ۴۱۳). ددې مشهور حدیث څخه د وترو وجوب په څلورو طریقو سره ثابتیږي، (۱) زائد دمزید علیه د جنس څخه وي، مثلاً خلک وائي چې په دی مدرسه کې یو استاذ زیات شو، نو هغه به په استاذانو کې شمارلی شي، یا یو څوک ووائي چې په دې بندي خانه کې یو کس زیات شو نو هغه به بندي شمارلی شي.

همدارنگه چې و ترپه فرضي لمونځونو کې ورزیات شونو دائي د فرض کیدلو دلیل دی، لیکن چونکه ددې ثبوت د فرضو په شان متواتر نه دی له دی وجهې دپته واجب ویلی شي.

(۲) همدارنگه پدې حدیث کې د وترو د وقت تعیین شوی دی او د دومره اهمیت سره د وقت تعیین د واجباتو لپاره وي.

(۳) همدارنگه پدې حدیث کې د اضافه والي نسبت الله تعالی ته شوی دی، نو که و تر سنت وی پکار دی چې نسبت یې نبي کریم صلی الله علیه وسلم ته شوی وی، لکه د تراویحو په باره کې چې نبي کریم صلی الله علیه وسلم فرمایي چې: سنت لکم قیامه.

(۴) همدارنگه زیاده پداسې شي کې متصور وي چې حد ورته مقرر وي او حدود په واجباتو کې متعین وی، د نوافلو حد متعین نه دی.

دوهم دلیل: د ابو ایوب انصاري رضی الله عنه په حدیث کې خپله در رسول الله ﷺ صریحي فرمان هم دادی چې و تر واجب دي رسول الله ﷺ فرمائي (الوتر حق واجب علی کل مسلم) اخرجه احمد وابن حبان واصحاب السنن الا الترمذی واخرجه ابو داود الطیالسي موقوفاً، رقم الحدیث ۵۹۳، یعنی و تر لازم او واجب دي په هر مسلمان باندې.

دريم دلیل: په مشکوة باب الوتر فصل ثاني کې د ابو ایوب انصاري رضی الله عنه حدیث دی چې: (الوتر حق علی کل مسلم) امیر یماني په سبل السلام کې لیکي چې: هو دلیل لمن قال بوجوب الوتر (سبل السلام ج ۲ ص ۲، باب التطوع) بعضې خلکو اعتراض کړی دی چې دا حدیث موقوف دی نو امیر یماني جواب ورکوي چې: قلت وله حکم الرفع اذا لا مسرح للاجتهاد فيه ای فی المقادیر

والحديث دليل على ايجاب الوتر ويدل عليه ايضاً حديث ابى هريرة عند أحمد، من لم يوتر فليس منا (سبل السلام ج ۲ ص ۸، باب صلوة التطوع)

خلورم دليل: دحضرت بريدة رضي الله عنه خنجه روايت دي چي مادر رسول الله ﷺ خنجه واوريدل چي فرمايل بي. «الْوُتْرُ حَقٌّ، فَمَنْ لَمْ يُؤْتِرْ فَلَيْسَ مِنَّا! الْوُتْرُ حَقٌّ، فَمَنْ لَمْ يُؤْتِرْ فَلَيْسَ مِنَّا» (مشكوة باب الوتر، فصل ثالث).

يعني و ترثابت اولازم دي چاچي وترونكرل هغه زمونځه نه دي، وترثابت اولازم دي چاچي وترونكرل هغه زمونځه نه دي، وترثابت اولازم دي چاچي وترونكرل هغه زمونځه نه دي. (حاکم اودهبي ورته صحيح ويلى دي (ج ۱ ص ۳۰۶)).

ددې حديث راوى عبيد الله العتكي ته ابن معين ثقة ويلى دي، ابن عدي ورته لابس به ويلى دي، اوابو حاتم ورته صالح الحديث ويلى دي، وانكر على البخاري لذكره اياه في الضعفاء، قال الحاكم هذا حديث صحيح وعبيد الله ثقة، ورواه وسكت عنه وهذا يدل على صحته عنده، وقال العيني هذا حديث صحيح. (التعليق الحسن ص ۱۶۰ باب ما استدلل به علي وجوب الوتر).

(۵) عن عبدالله بن عمر رضي الله عنه عن النبي ﷺ قال اجعلوا اخر صلوتكم بالليل وتراً، بخاري ج ۱ ص ۱۳۶) ومسلم ج ۱ ص ۲۵۷).

عبدالله بن عمر رضي الله عنه در رسول الله ﷺ خنجه روايت كوي چي رسول الله ﷺ فرمايلي دي، چي وگريزي وتراخيرني لمونځ دشيپي، اود فرضي لمونځونواخيرني لمونځ هم فرض وي، لكن چونكه ددې ثبوت د فرضيه شان متواتر ندي له دې وجهي ورته واجب ويلى شي.

(۶) عن ابن عمر رضي الله عنهما، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «يَا أَيُّهَا الصُّبَّاحُ بِالْوُتْرِ». (مسلم ج ۱ ص ۲۵۷)

رسول الله ﷺ فرمائي چي دسهار خنجه مخكي وتروكري. والامر للوجوب.

(۷) عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أَوْتِرُوا قَبْلَ أَنْ تُصْبِحُوا» (مسلم ج ۱ ص ۲۵۷)

رسول الله ﷺ فرمائي چي وتر دسهار دلمانځه خنجه مخكي وكري. والامر للوجوب.

(۸) عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ خَافَ أَنْ لَا يَقُومَ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ فَلْيُوتِرْ أَوَّلَهُ، وَمَنْ ظَنِمَ أَنْ يَقُومَ آخِرَهُ فَلْيُوتِرْ آخِرَ اللَّيْلِ، فَإِنَّ صَلَاةَ آخِرِ اللَّيْلِ مَشْهُودَةٌ، وَذَلِكَ أَفْضَلُ» (مسلم ج ۱ ص ۲۵۸) په حديث کې دوه د امر صيغې دي، والأمر للوجوب.

حضرت جابر رضي الله عنه فرمائي چې رسول الله صلی الله علیه و آله فرمايلي دي چې څوک چې ويرېږي چې د شپې په اخر کې به پانځېږم نو هغه دې د شپې په اوله حصې کې وتروکړي او څوک چې د شپې په اخر کې د پانځېدلو 'بيدلري' نو هغه دې د شپې په اخر کې وتروکړي ځکه چې د شپې اخري حصه دملايکو د حاضريدلو وخت دی او د ابتهړه ده.

(۹) د زيد بن اسلم رضي الله عنه څخه روايت دی چې: من نام عن وتره فليصل اذا اصبح، مشكوة، باب الوتر، فصل ثاني، همدارنگه: عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ نَامَ عَنْ وَتْرِهِ أَوْ نَسِيَهُ، فَلْيُصَلِّهِ إِذَا أَصْبَحَ أَوْ ذَكَرَهُ». (مستدرک ج ۱/ ص ۳۰۲، دارقطني ج ۲ ص ۲۲، مشكوة ج ۱، باب الوتر، فصل ثالث) په دارقطني کې د عبدالله بن عمر رضي الله عنه روايت دی چې: من فاته الوتر من الليل فيلقضه من الغد، (دارقطني، باب من نام عن وتر او نسيه)

پدې احاديثو کې ذکر شو چې د چاڅخه چې په خوب او يا په هيره وتر قضاء شول نو سهار چې کله ورپه ياد شونو قضائي دې يې راوړي. او وجوب القضاء فرع د وجوب الاداء ده.

(۱۰) عَنْ مُجَاهِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «هُوَ وَاجِبٌ وَيُكْتَبُ». (مصنف ابن ابي شيبة ج ۲ ص ۱۹۷)

(۱۱) د حضرت علي رضي الله عنه په روايت کې راځي چې (او ترو يا اهل القرآن، (مشكوة، باب الوتر، الفصل الثاني) او امر د وجوب لپاره دی.

(۱۲) نبي كريم صلى الله عليه وسلم په وترو مواظبت من غير تركه كړی دی او مواظبت من غير تركه د وجوب دليل دی.

(۱۳) حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائي: الوتر واجب على كل مسلم. وترو واجب دي په هر مسلمان باندې (رواه البزار) ظاهره ده چې کله واجب شونو د نفلوالي ټول احکام يې منسوخ شو، نو

اوس یی در کعتونو تعداد د چا خو بی ته پاتی نه شو اونه یی په ناسته باندی ادا کول جایز شو اونه یی په سورلی باندی کول جائز شو.

فانقیل: چې دضام بن ثعلبة رضی الله عنه په واقعه کې راځي چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل چې: خمس صلوة فی اليوم والليلة؟ امام شافعی رحمه الله فرمایي چې: ففرائض الصلوة خمس وما سواها تتطوع؟

قلنا (۱) ممکنه ده چې دا حدیث نبی ﷺ د وترو د وجوب څخه مخکې فرمایلی وی لهذا دې حدیث څخه په عدم د وجوب د وترو باندې استدلال نه دی صحیح، له دې وجې غیر مقلد شوکاني لیکي چې: و فی جعل هذ الحدیث دلیلاً علی عدم وجوب ما ذکر نظر عندی، لان ما وقع فی مبادئ التعليم لا یصح التعلق به فی صرف ما ورد بعده، والا لزم قصر واجبات الشریعة بأسرها علی الخمس المذكورة وانه خرق للاجماع (نیل الاوطار، کتاب الصلوة، باب افتراضها ومتی کان؟ ج ۱ ص ۳۳۶)

(۲) دا هم ممکنه ده چې په دې حدیث کې دې د وترو ذکر له دې وجې څخه نه وي شوی چې وتر تابع دعشاء دي، لهذا مستقل وقت نه لري بلکې دعشاء وقت د وترو وقت دی، اذان او اقامت هم نه لري بلکې دعشاء اذان او اقامت ورته کافي دی.

(۳) دا حدیث د وجوب د وترو سره خلاف نه دی ځکه چې دلته پنځه فرائض ذکر شوي دي او احناف وترو ته فرض نه بلکې واجب ورته وایي او د فرضو او د واجبو په مابین کې غټ فرق دی.

حکایت:

امام محمد بن نصر المرزوي رحمه الله په قیام اللیل کې یو حکایت را نقل کړی دی چې یو سړي د امام صاحب رحمه الله څخه پوښتنه وکړه چې په یوه شپه او ورځ کې څو لمونځونه فرض دي؟ امام صاحب رحمه الله ورته وفرمایل چې پنځه لمونځونه فرض دي، بیا یې پوښتنه وکړه چې د وترو څه حکم دی؟ امام صاحب رحمه الله ورته وفرمایل: چې (عملاً) فرض دي، بیا یې پوښتنه وکړه چې فرض لمونځونه څو شو؟ امام صاحب رحمه الله ورته وفرمایل: چې پنځه، هغه سړي ورته وفرمایل چې ته یې راته وشماره امام صاحب رحمه الله ورته وفرمایل چې: فجر، ظهر، عصر، مغرب، او عشاء، بیا یې پوښتنه وکړه چې وتر فرض دي او که سنت؟ امام صاحب رحمه الله ورته وفرمایل چې (عملاً) فرض دي، بیا یې پوښتنه وکړه چې څو لمونځونه فرض

شو؟ امام صاحب ورته وفرمايل چي پنخه، هغه سړي اخر عاجزه شوه، امام صاحب ته يې وفرمايل چي: انت لا تحسن الحساب (فتح الملهم، كتاب الايمان، باب بيان الصلوة اللتي هي احد اركان الاسلام ج (ص ۵۰۰) دامام صاحب مقصد دا وو چي اعتقاد فرض لمونخونه پنخه دي او وتر عملي فرض دي.

ديوسف بن خالد السمتي رحمه الله واقعه:

يوسف بن خالد السمتي رحمه الله دامام صاحب رحمه الله خخه د وترو په باره كې پوښتنه وكړه، امام صاحب رحمه الله ورته وفرمايل چي وترو واجب دي، يوسف بن خالد السمتي رحمه الله ورته وفرمايل چي (كفرت يا ابا حنيفه) يعنې كافر شوې يا ابو حنيفه، دده خيال دا وو چي امام صاحب وترو ته فرض وايي، نو د فرائضو تعداد بيا د پنخو خخه زياتيږي، لکن امام صاحب رحمه الله ورته وفرمايل چي: ايهولني اكفار ك اياي، وانا اعرف الفرق بين الواجب والفرض ك فرق ما بين السماء والارض، يعنې د تكفير په فتوى باندې ما مه ويروه ككه چي زه د فرضو او د واجبو په مابين كې دومره فرق پيژنم لكه كومه فرق چي داسمان او د زمكې په مابين كې دي، بيا ورته امام صاحب هغه فرق بيان كړو، يوسف بن خالد السمتي رحمه الله مطمئن شو او بيا دامام صاحب رحمه الله په حلقه د درس كې شاگرد شو، تر دې چي دبصري په وچتو فقهاوو كې شمار شو (بدائع الصنائع، كتاب الصلوة، فصل في الصلوة الواجبة)

الفرق بين الفرض والواجب:

دلايل شرعيه په څلور قسمه دي:

- ۱- قطعي الثبوت قطعي الدلالت. ۲- ظني الثبوت ظني الدلالت. ۳- قطعي الثبوت ظني الدلالت. ۴- ظني الثبوت قطعي الدلالت.

كله چي په دواړو طرفونو كې قطعيت وي نو هلته په جانب د امر كې فرضيت او په جانب د نهی كې حرمت لازميږي، او كله چي په دواړو طرفونو كې ظنيت وي نو هلته استحباب او سنتيت لازميږي او كله چي په يو جانب كې قطعيت او په بل جانب كې ظنيت وي، نو هلته په جانب د امر كې وجوب يا سنت مؤكد والي او په جانب د نهی كې كراهت تحريمي لازميږي.

غالباً دامام صاحب مقصد دا وو چې د وترو ثبوت په دليل ظني باندې راغلی دی، لهذا دا واجب دي او ددې مرتبه د فرضو څخه کمه ده.

(۴): دا هم ممکنه ده چې په دې حديث کې رسول الله ﷺ دهغو لمونځونو ذکر کړی وي چې هغه په قطعي الثبوت دلايلو باندې ثابت وي يعنې دلته د صلواتو مطلقه وو کامله وو ذکر دی او د وترو دلايل ظني الثبوت دي لهذا په صلواتو مطلقه وو کامله وو کې نه دي داخل.

(۵) الزامي جواب دادی چې په دې حديث کې صرف د زکوة ذکر راغلی دی د نورو صدقو ذکر پکې نه شته نو ددې څخه خو معلومېږي چې د زکوة څخه علاوه نور نفقات ماليه فرض نه دي حالانکې امام شافعي رحمه الله صدقة الفطر (سرسايه) ته فرض وايي فما هو جوابکم فهو جوابنا که تاسو ووايئ چې صدقة الفطر له توابعو د زکوة څخه دی نو مونږ هم وايو چې وتر له توابعو دعشاء څخه دي.

(۶) د وترو د وجوب قول يواځې دامام صاحب رحمه الله قول نه دی، بلکې نور امامان هم ددې قائل دي فرق صرف د ويره ده چې امام صاحب په واجب باندې تعبير کوي او نور امامان ورته نور عنوانونه لگوي، د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه، حضرت حذيفه رضي الله عنه، ابراهيم نخعي رضي الله عنه يوسف بن خالد رحمه الله امام مجاهد رحمه الله وغيره وو څخه د وجوب قول را نقل شوی دی (عمدة القاري، کتاب الوتر، باب ليجعل آخر صلوته وترا) امام مالک رحمه الله فرمايي: من ترک أدب وکانت جرحة في شهادته

امام احمد رحمه الله فرمايي چې: من ترک الوتر عمداً فهو رجل سوء ولا ينبغي أن تقبل شهادته (مغنی ابن قدامه، حکم صلوة الوترو وقتها)

امام شافعي رحمه الله د وترو او دسهار دستنو په باره کې فرمايي: ولا أرخص لمسلم في ترک واحدة منهما وان لم اوجبهما. (کتاب الأم، باب في الوتر)

نو ټول امامان ورته ضروري وايي لهذا که ددې حديث څخه د وترو ضروري والی نفی شي نو په ټولو امامانو باندې به اعتراض راشي.

فان قيل: چې نبي کریم صلی الله عليه وسلم فرضو ته د راحلې (سپرلۍ) څخه را کوز شو او وتر يې په راحله (سپرلۍ) ادا کړل؟

قلنا: داد و ترو و وجوب ثخه مخکنی واقعده (شرح معانی الآثار، ج ۱ ص ۲۰۹) عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما به نوافل په راحله کول او وترو ته به را کوزیدلو او بیا به یې فرمایل چې ان رسول الله صلی الله علیه وسلم کان یفعل ذلك (شرح معانی الآثار، ج ۱ ص ۲۰۹) او د عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما واقعده نبی کریم صلی الله علیه وسلم د وفات ثخه وروستنی ده.

دماښام دلمانځه په شان وترهم درې رکعتہ دي

(۱) حضرت عایشه رضی الله عنه فرمایي چې: مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ وَلَا فِي غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةِ رَكْعَةٍ يُصَلِّي أَرْبَعًا، فَلَا تَسْلُ عَنْ حُسَيْنٍ وَطُوهَيْنَ، ثُمَّ يُصَلِّي أَرْبَعًا، فَلَا تَسْلُ عَنْ حُسَيْنٍ وَطُوهَيْنَ، ثُمَّ يُصَلِّي ثَلَاثًا (صحيح البخاري ج ۵ ص ۱۵۴، باب قيام النبي بالليل وصحيح مسلم ج ۱ ص ۲۵۴) وعدد ركعات النبي صلى الله عليه وسلم (رسول الله صلى الله عليه وسلم به ټول كال د اتور ركعاتو تهجد و ثخه وروسته درې ركعتہ وتر کول.

(۲) حضرت عایشه رضی الله عنها ثخه روایت دی چې: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوتِرُ بِثَلَاثٍ لَا يُسَلِّمُ إِلَّا فِي آخِرِهِنَّ» (مستدرک حاکم، کتاب الوتر، ج ۱ ص ۳۰۴)

رسول الله صلى الله عليه وسلم به درې رکعتہ وتر کول، صرف په اخر کې به یې سلام گرځولو.

(۳) حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما فرمائي چې الوتر کصلوة المغرب وتر دماښام دلمانځه په شان دي. (موطا امام محمد، ص ۱۴۶).

(۴) حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه فرمائي چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې وتر اللیل ثلاث کوتر النهار، صلوۃ المغرب، دشپې وتر درې رکعتہ دي لکه دورځې وتر یغنی دماښام لمونځ. (مصنف ابن ابی شیبہ ج ۲ ص ۱۹۵ طحاوی، ج ۱ ص ۱۷۳). دا حدیث دارقطني د حسن سند سره روایت کړی دی. (دارقطني ج ۲ ص ۲۸).

(۵) حضرت عایشه رضی الله عنها ثخه روایت دی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې: الوتر ثلاث کثلاث المغرب وتر درې رکعتہ دي لکه دماښام لمونځ چې درې رکعتہ دي. (طبراني فی الاوسط) ومجمع الزوائد، ج ۲ ص ۲۴۲

ددې حديث په سند کې البکراوي ضعیف دی، لکن ددې حديث مفهوم د متعددو صحابه وو څخه مروی دی، لکه: ابن عباس، ابن مسعود، وگوره موطاء امام محمد، لهذا دا حديث حسن لغیره دی.

(۶) امام طحاوي د ابو العالیه روایت رانقل کړی دی چې: عَلَمْنَا أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ عَلَمْنَا أَنَّ الْوُتْرَ مِثْلَ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ، غَيْرَ أَنَّا نَقْرَأُ فِي الثَّلَاثَةِ، فَهَذَا وَتْرُ اللَّيْلِ، وَهَذَا وَتْرُ النَّهَارِ.

د حضرت محمد ﷺ صحابه وو مونږ ته دا تعلیم را کولو چې د وټرو لمونځ د ماښام د لمونځ په شان ادا کيږي، نو دا د شپې وټر دي او د ماښام لمونځ د ورځې وټر دي. (شرح معانی الآثار، کتاب الصلوة، باب فی الوتر ج ۱ ص ۲۰۲)

ددې احادیثو څخه معلومیږي چې وټرو واجب دي او ددې لپاره درې رکعت ته مقرر دي، په درو تشهدونو او په یو سلام باندې، لکه د ماښام لمونځ.

په دې طریقه باندې صحابه وو خپله هم عمل کولو او همدا طریقه یې خپلو شاگردانو ته هم وربښودله او په همدې طریقه باندې بلا تر دده په خیر القرون کې عمل جاري وو.

ددې څخه معلومیږي چې په کومو احادیثو کې چې د وټرو تعداد مختلف راغلی دی نو دا دهغه وخت خبره وه چې وټر نفل وو.

(۷) امام ترمذي رحمه الله د باب ما یقرأ فی الوتر، لاندې د عبد العزیز بن جریج روایت رانقل کړی دی چې: كَانَ يَقْرَأُ فِي الْأُولَى: بِ {سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى}، وَفِي الثَّانِيَةِ: {قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ}، وَفِي الثَّالِيَةِ: {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ}، وَالْمُعَوِّذَ ثَلَاثِينَ.

د حضرت ابن عباس رضی الله څخه روایت دی چې: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْوُتْرِ: بِ {سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى} وَ {قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ} وَ {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ}، (نسائي، ترمذي، تقریباً)

د څوارلسو صحابه وو څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ په درې رکعتو وټرو کې درې سورتونه لوستل. هغه څوارلس صحابه کرام (رضی الله عنهم) دادي: حضرت بی بی عایشه رضي الله عنها، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالرحمن بن عوف، حضرت ابن بن کعب، حضرت علی، حضرت عبدالله بن ابی اوفی، حضرت نعمان بن بشیر، حضرت ابوهريرة، حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما حضرت عمران بن حصین

حضرت معاویہ بن خدیج ؓ حضرت جابر ؓ او حضرت ابوامامہ ؓ (ابن عبدالبر فی الاستیعاب ج ۴ ص ۷۱ | ترمذی ص ۱۰۶ | نسائی ص ۱۲۵۱ | ابن ماجہ ص ۸۳ | دارقطنی، ج ۲ ص ۳۵۵ طحاوی، ج ۱ ص ۱۷۲ | مستدرک حاکم ۲۰۵ و ابوداؤد، ج ۱ ص ۲۰۸)

نوداخوا رلس حدیثونہ شوچی و تردری رکعتہ دی .

(۸) حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمائی چي: وَعَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوتِرُ بِثَلَاثٍ يَقْرَأُ فِيهِنَّ بِتِسْعِ سُورٍ مِنَ الْبُقْعَلِ يَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ بِثَلَاثِ سُورٍ آخِرُهُنَّ: (قل هو الله أحد)، (مشکوٰۃ، باب الوتر، الفصل الثالث)

(۹) حضرت انس رضی اللہ عنہ ثخہ روایت دی چي: (الوتر ثلاث ركعات) شرح معانی الآثار ج

۱ ص ۲۰۲، کتاب الصلوة باب الوتر.

بل خواتہ پہ عہد فاروقی کي پہ شل رکعتہ تراویح و او پہ دري رکعتہ و تروباندي دصحابہ و وررضی اللہ عنہم اجماع منعقدہ شوی وہ او ہمدغہ اجماع د حضرت عثمان او حضرت علی ؓ او تردیرہ و روستہ زمانہ پوری باقی وہ، لہذا دري رکعتونو ثخہ علاوہ د خومرہ رکعتونو ذکر چي پہ احادیثو کي راغلی دي ہغہ اجماعاً متروک العمل دي . (مجموعۃ الرسائل ج ۳ ص ۱۱۲ و ص ۳۳۰ و ص ۳۳۲ | محمد امین صفدر رحمۃ اللہ علیہ، بحوالہ عبدالرزاق ج ۳ ص ۱۲۶ | المستدرک ج ۱ ص ۳۰۴ | اقیام اللیل ص ۱۵۸ | موطا امام مالک ص ۴۰ / کنز العمال ج ۸ ص ۲۴۶)

(۶) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ رَقَدَ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، (إِلَى أَنْ قَالَ) ثُمَّ أَوْتَرَ بِثَلَاثٍ (انار السنن ص ۱۶۶ | باب الوتر بثلاث ركعات / مسلم ج ۱ ص ۱۲۶ | مجموعۃ الرسائل، ج ۳ ص ۳۲۲) .

(۷) حضرت عمر رضی اللہ عنہ چي د ابو بکر صدیق د دفن ثخہ دشپي فارغ شو، ثم دخل المسجد فأوتر بثلاث، (مصنف ابن أبي شيبة، کتاب الصلوة، من كان يوتر بثلاث او اکثر)

(۸) عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ: «مَا أَحِبُّ إِلَيَّ تَرَكْتُ الْوُتْرَ بِثَلَاثٍ، وَإِنْ لَيْسَ مُحَرَّرَ النِّعَمِ»

[موطا امام محمد ص ۱۵۰، جامع المسانيد ج ۱ ص ۴۱۷]

حضرت عمر ؓ فرمائي چي ماتہ دسروا و بنانو ثخہ دري رکعتہ و ترخوبن دي .

(۹) عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ (رضي الله عنه)، «أَلَّهُ أَوْ تَرَى ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ لَمْ يُفْصِلْ بَيْنَهُنَّ بِسَلَامٍ» (مصنف ابن أبي شيبة، ج ۲ ص ۴۳)

د حضرت عمر (رضي الله عنه) څخه روايت دی چې هغه درې رکعتو وټروکړه او ددوی په مینځ کې یې په سلام باندې جدايي رانوستله.

(۱۰) عَنْ زَاذَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، «أَنَّ عَلِيًّا (رضي الله عنه) كَانَ يُوتِرُ بِثَلَاثٍ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ قَاعِدًا»

د حضرت زاذان رحمه الله ابو عمر څخه روايت دی چې حضرت علي (رضي الله عنه) به د شپې په اخر کې درې رکعتو وټر کول. (کنز العمال ج ۸ ص ۴۲، رقم ۱۲۸۵)

(۱۱) عَنْ عُقْبَةَ بْنِ مُسْلِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ الْوُتْرِ، فَقَالَ: أَتَعْرِفُ وَتُرَ النَّهَارَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ. صَلَاةُ الْمَغْرِبِ قَالَ: صَدَقْتَ أَوْ أَحْسَنْتَ (طحاوی ج ۱ ص: ۱۶۴)

حضرت عقبه بن مسلم فرمايي: چې ما د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما څخه د وټرو په باره کې پوښتنه وکړه هغه راته و فرمايل چې ته د ورځې وټر پيژنې؟ ما ورته وويل: چې هو! د ما بښام لمونځ دی هغه راته و فرمايل: چې تاصحيح اورشتيا وويلې.

(۱۲) حضرت ابن عباس (رضي الله عنه) به درې رکعتو وټر کول: کان يوتر بثلاث بسبح اسم ربك الاعلى، وقل يا ايها الكافرون، وقل هو الله أحد (موطا امام محمد ص: ۱۵۰ طحاوی ج ۱ ص: ۱۷۰)

(۱۳) حضرت انس (رضي الله عنه) به درې رکعتو وټر کول: قَالَ ثَابِتٌ (رضي الله عنه): «صَلَّى بِي أَنَسُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ الْوُتْرَ أَنَا عَنْ يَمِينِهِ وَأُمُودِي خَلْفَنَا، ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ، لَمْ يُسَلِّمْ إِلَّا فِي آخِرِهِنَّ، ظَنَنْتُ أَنَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُعَلِّقَنِي» (كنز العمال ج ۸ ص: ۶۶ طحاوی ج ۱ ص: ۱۷۳)

(۱۴) حضرت ابي بن كعب (رضي الله عنه) به درې رکعتو وټر کول: کان ابي بن كعب يوتر بثلاث لا يسلم الا في الثالثة مثل المغرب (مصنف عبدالرزاق ج ۱۳ ص: ۲۶)

(۱۵) حضرت ابو امامة (رضي الله عنه) به درې رکعتو وټر کول. (مصنف ابن أبي شيبة ج ۱۲ ص: ۱۹۴)

(۱۶) حضرت سعيد بن جبیر (رضي الله عنه) فرمايي چې وټر درې رکعتو دي. (مصنف ج ۱۲ ص: ۱۹۴)

(۱۷) حضرت علقمة (رضي الله عنه) فرمايي چې وټر درې رکعتو دي. (مصنف ج ۱۲ ص: ۱۹۴)

(۱۸) حضرت مکحول رحمه الله په يو سلام باندې درې رکعتو وټر کول. (مصنف ج ۱۲ ص: ۱۹۴)

(۱۹) حضرت ابو العالیہ رحمہ اللہ فرمائی چې وتر درې رکعتہ دي: عَلَّمَنَا أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ عَلَّمُونَا أَنَّ الْوُتْرَ مِثْلُ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ، غَيْرَ أَنَّا نَقْرَأُ فِي الثَّالِثَةِ، قَهْذًا وَتُرَّ اللَّيْلِ، وَهَذَا وَتُرَّ النَّهَارِ (طحاوی ج ۱ ص: ۱۷۳)

(۲۰) حضرت عمر بن العزیز رحمہ اللہ دفقہا وو د قول مطابق پہ مدینہ منورہ کې درې رکعتہ وتر

مقرر کړي وو.

«أَلْبَتَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْوُتْرَ بِالْمَدِينَةِ يَقُولُ الْفُقَهَاءُ ثَلَاثًا، لَا يُسَلِّمُ إِلَّا فِي آخِرِهِنَّ» (طحاوی باب الوتر، واثار السنن ص ۱۶۴)

(۲۱) د مدینې منورې داو و فقہا وو، سعید بن المسیب، عروۃ بن الزبیر رحمہ اللہ، قاسم بن محمد رحمہ اللہ، ابوبکر بن عبد الرحمن، خارجه بن زید رحمہ اللہ، عبید اللہ، سلیمان بن یسار، اوددوی ثخه علاوہ دنورو فقہا وو اجتماعي فتوی په سند سره رانقل شوې ده چې: قَدْ أَجْمَعُوا أَنَّ الْوُتْرَ ثَلَاثٌ لَا يُسَلِّمُ إِلَّا فِي آخِرِهِنَّ (شرح معانی الآثار، کتاب الصلوة، باب الوتر ج ۱ ص ۳۰۴)

(۲۲) عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ، قَالَ: «أَجْمَعَ الْمُسْلِمُونَ عَلَى أَنَّ الْوُتْرَ ثَلَاثٌ لَا يُسَلِّمُ إِلَّا فِي آخِرِهِنَّ» (مصنف ابن ابی شیبہ ج ۱۲ ص: ۱۹۴، نصب الرأيه ج ۲ ص ۱۴۲) حضرت حسن بصری رحمہ اللہ فرمائي چې د ټولو مسلمانانو په اتفاق او اجماع سره وتر په يو سلام سره درې رکعتہ دي.

(۲۳) د حضرت عایشې رضی اللہ عنہا ثخه روایت دی چې: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يُسَلِّمُ فِي رُكْعَتَيِ الْوُتْرِ (نسائي، باب كيف الوتر بثلاث، ج ۱ ص ۲۴۸)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به د وټرو په دوو رکعتونو سلام نه ګرځولو یعنې درې رکعتہ به یې په یو سلام ادا کول.

(۲۴) د عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ روایت دی چې: كَانَ يُوتِرُ بِثَلَاثِ رُكْعَاتٍ وَيَجْعَلُ الْقُنُوتَ قَبْلَ الرُّكُوعِ (مجمع الزوائد ج ۲ ص ۱۳۸)

(۲۵) امام مالک رَحِمَهُ اللَّهُ فرمائي چې: ادنى الوتر ثلاث (موطا ص ۱۲۵)

(۲۶) حضرت عایشه رضی اللہ عنہا فرمائي چې: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا صَلَّى الْعِشَاءَ دَخَلَ الْمَنَزِلَ، ثُمَّ صَلَّى رُكْعَتَيْنِ ثُمَّ صَلَّى بَعْدَهُمَا رُكْعَتَيْنِ أَطْوَلَ مِنْهُمَا، ثُمَّ أَوْتَرَ بِثَلَاثٍ لَا يَفْصِلُ بَيْنَهُنَّ (رواه احمد اثار السنن ص ۱۶۲، باب الوتر بثلاث ركعات)

(۲۷) عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ، «أَهْوَنُ مَا يَكُونُ الْوُتْرُ ثَلَاثُ رَكَعَاتٍ» (موطا امام محمد،

باب السلام في الوتر ص ۱۴۶) اسانه وتر درې ركعته دي.

(۲۸) عن ثابت رضي الله عنه قال: "قال أنس رضي الله عنه «يَا أَبَا مُحَمَّدٍ! خُذْ عَنِّي، فَإِنِّي أَخَذْتُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَلَنْ تَأْخُذَ عَنْ أَحَدٍ أَوْثَقَ مِنِّي ثُمَّ صَلَّى بِي الْعِشَاءَ، ثُمَّ صَلَّى سِتَ رَكَعَاتٍ يَسْلُمُ بَيْنَ الرُّكَعَتَيْنِ ثَمَّ أَوْ ثَرْبِثَلَاثٍ يَسْلُمُ فِي آخِرِهِنَّ (كنز العمال ج ۸ ص ۴۲)

وتر په يو سلام اداء كيږي ددرې ركعتو په اخر كې

داسلام په ابتداء كې ډير حرركات په لمونځ كې جايز وو، مثلاً خبرې كول، سلام وغيره او داسلام په ابتداء كې وترنفل وونوپه دې كې هم دډيرو حرركاتو او سلامونو گنجائيش وو، له دې وجهې په بعضې وقتونو كې رسول الله ﷺ دوترو په درې ركعتونو كې په دوو ركعتونو سلام گرزولو او يو ركعت به يې خاته كولو.

ليدونكودوه قسمه روايات كړي دي، بعضې راويانو صرف داخري ركعت فكر كړى دى او ديو ركعت وتر روايت يې كړى دى او بعضو ددرې ركعتونوپه دوو سلامونو روايت كړى دى، ليكن دوخت په تيريدلو سره لكه څرنگه چې په نورولمونځو كې سلام كلام ممنوع شو، همدارنگه دوتروپه مينځ كې هم سلام او كلام منع شول.

(۱) (۲) عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يَسْلِمُ فِي رُكْعَتِي الْوُتْرِ. (موطا امام

محمد ص ۱۱۵۱ نسائي ج ۱ / ص ۲۴۸، كتاب الصلوة، باب كيف الوتر بثلاث؟).

دحضرت عايشې رضی الله عنها څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ دوتروپه اولو دواړو ركعتونو كې سلام نه گرځولو په مخكې صفحه كې هم دحضرت عايشې رضی الله عنها حديث تير شو چې: ثم اوتر بثلاث لا يفصل بينهن، اوپه همدې طريقې باندې عمل جاري وو، كله چې صحابه كرام رضوان الله عليهم دحضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه ددفن څخه فارغ شول، نو حضرت عمر رضي الله عنه وفرمايل چې مالا تراوسه پورې وترنه دي ادا كړي نو هغه دوترود لمانځه لپاره ودريدلو او حاضرينو هم ورپسې صفونه جوړ كړل، حضرت مسعود رضي الله عنه بن مخرمه فرمائي چې: فصلّي بنائلاث ركعات لم يسلم الا في اخرهن.

یعنی حضرت عمر رضی اللہ عنہ مونہ تہ پہ جماعت باندی ددری رکعتہ وترو امامتی را کرہ او صرف پہ دریم رکعت یی سلام و گر خولو. (طحاوی ج ۲ ص ۱۷۳ / عبدالرزاق ج ۳ ص ۱۹۳ / مصنف ابن ابی شیبہ ج ۱ ص ۲۹۳) (۳) دا خبرہ مخکی ذکر شوه، چي پہ دور فاروقی رضی اللہ عنہ، دور عثمانی رضی اللہ عنہ او دور مرتضی رضی اللہ عنہ کي لکه خرنکه چي پہ شل رکعتہ تراویح باندی اجماع منعقدہ شوی وه، همدارنگہ پہ یو سلام باندی پہ دری رکعتہ وترو باندی هم اجماع منعقدہ شوی وه. حضرت ابي بن کعب امام التراویح (کان یوتر بثلاث لا یسلم الا فی الثالثة مثل المغرب. [عبدالرزاق ج ۳ ص ۲۶])

د تراویح امام حضرت ابی بن کعب رضی اللہ عنہ به دری رکعتہ وترکول اود ما بنام دلمانحہ په شان به یی صرف پہ دریم رکعت باندی سلام و گر خولو، یعنی په دی خبره اجماع وه چي وتر دری رکعتہ، دوه قاعدی اویو سلام دی، لکه خرنکه چي د ما بنام لمونخ دی.

(۴) حضرت ابو اسحق (رحمه الله) فرمائي چي حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ اود حضرت علی رضی اللہ عنہ (په زرگونو) اصحابو به (دری رکعتہ وترکول) او په دوو رکعتونو کي به یی سلام نه گر خولو: **كَانَ أَصْحَابُ عَلِيٍّ وَأَصْحَابُ عَبْدِ اللَّهِ لَا يُسَلِّمُونَ فِي رُكْعَتَي الْوُتْرِ** (مصنف ابن ابی شیبہ، من کان یوتر بثلاث او کثر) (۵) حضرت ابو الزناد (رحمه الله) فرمائي چي د مدیني منورې او ه واره فقهاء (سعید بن مسیب، عروہ بن زبیر، قاسم بن محمد ابوبکر بن عبد الرحمن، خارجہ بن زید، عبید اللہ بن عبد اللہ، سلیمان بن یسار) په دی متفق وو چي (أن الوتر ثلاث لا یسلم الا فی آخرهن) وتر دری رکعتہ دي او سلام صرف د دریم رکعت په آخر کي دی او په همدی باندی حضرت عمر بن عبد العزیز رضی اللہ عنہ فیصله کړې وه. (طحاوی ج ۱ ص ۲۰۳ و ص ۲۰۴، شرح معانی الآثار ج ۱ ص ۲۰۴، کتاب الصلوة، باب الوتر)

(۶) حضرت امام حسن بصری (رحمه الله) فرمائي: (اجمع المسلمون ان الوتر ثلاث لا یسلم الا فی آخرهن. د ټولو مسلمانانو په دی خبره اجماع ده چي وتر دری رکعتہ دي او سلام به نه گر خول کيږي مگر یواځي په آخر کي). (استاذ البخاری ابن ابی شیبہ ج ۲ ص ۴۹۴، نصب الرأیه ج ۲ ص ۱۲۲) ددی ټولو روایاتو څخه معلومیږي چي د ټولو مسلمانانو په دی خبره اجماع وه چي په دی احادیثو عمل جاري وواو د دوه رکعتونو څخه وروسته په سلام و گر خولو عمل خولا پرېږده چي کله به شاگرد دا حدیث واوریدلو نو ورسره به یی خپله ویره په داسي الفاظو ظاهروله چي: **إِنِّي لَأَخَافُ أَنْ يَقُولَ النَّاسُ هِيَ الْبُتْرَاءُ**.

زه ډارېم چې خلک به ووايي چې ددې لمونځ لکۍ غوڅه ده (يعنې يورکعتي لمونځ دی؟)
(طحاوی ج ۱ ص ۱۹۲).

د خلکو څخه مراد صحابه او تابعين دي. صحابه او تابعين چې دې ته بې لکۍ لمونځ وائي،
نودادې دليل دي چې داسې لمونځ متروک العمل وو، لکه څرنگه چې څوک په ولاړه د متياز و ذکر وکړي
او خلک و ويرېږي چې هسې نه چې د پته څوک سنت ووايي.

(۷) د درې رکعتو و تر کوم دليل چې مخکې ذکر شو په هغوي کې په يو حديث کې هم د دوو
سلامونو ذکر نه شته، افسوس چې غير مقلدين دا حنافو په ضد کې په هغو احاديثو عمل نکوي په
کومو چې بلانکيره عمل جاري وو. او په ضعيفو او شاذو رواياتو باندې عمل کوي. اللهم ارنا الحق حقاً
وارزق اتباعه... الخ.

د شباه بن سوار او د حضرت عايشې رضي الله عنها د حديثونو تشرېح:

أن النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كان يوتر برکعة وكان يتكلم بين الركعتين والركعة (معارف السنن،
خاتمة بحث الوتر، باب ما جاء في الوتر على الراحلة)

همدارنگه د حضرت عايشې رضي الله عنها په روايت کې راځي چې: كان يوتر برکعة وكان يتكلم
بين الركعتين والركعة (معارف السنن، خاتمة بحث الوتر)

علامه بنوري رحمته الله دلته د علامه کشميري رحمته الله قول را نقل کړی دی چې: وهو (ای هذا
الحديث) مشکل وقد مکثت نحو اربع عشرة سنة أفکر فيه ثم سئح لي جوابٌ يكفي ويشفي) دا
جواب علامه بنوري رحمته الله د معارف السنن باب ما جاء في الوتر بخمس، ج ۴ ص ۲۰۳) لاندې را نقل
کړي دي چې د تکلم څخه مراد د وتر او د سهار د سنتو په مابين کې تکلم دی، يعنې نبي کریم
صلی الله علیه وسلم به دوه رکعت په يو دريم رکعت باندې طاق کړل، بيا به يې د سهار د سنتو څخه مخکې
خبرې کولې او يا دا حديث دهغې زمانې دی چې نهی عن البتراء نه وه راغلې.

د عبدالله بن عمر رضی الله عنه د عمل تفصیل:

په صحیح البخاري کې د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما عمل داسې را نقل شوی دی چې: **كَانَ يُسَلِّمُ بَيْنَ الرُّكْعَتَيْنِ وَالرُّكْعَتَيْنِ**، او په مسند احمد کې یې دا عمل نبی کریم **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** ته منسوب کړی دی چې: **كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْضِي بَيْنَ الْوُتْرِ وَالشَّفْعِ بِسَلَامَةٍ** (اثر السنن ص ۵۸، باب الوتر برکعة) تهמיד: عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په اول کې په تشهد کې د سلام الفاظ یعنې: السلام عليك أيها النبي لوستلو، په مؤطا الامام مالک ص ۷۳، باب التشهد في الصلوة کې د حضرت نافع په روایت کې راځي چې: **(يَقُولُ (يَقْرَأُ) (ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا) هَذَا فِي الرُّكْعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ. وَيَدْعُو، إِذَا قَضَى تَشَهُدَهُ، بِمَا بَدَأَ لَهُ. فَإِذَا جَلَسَ فِي آخِرِ صَلَاتِهِ، تَشَهَّدَ كَذَلِكَ أَيْضًا.**

ددې روایت څخه معلومېږي چې عبدالله بن عمر په تشهد کې د سلام الفاظ لوستل، لکن وروسته یې پرېښودل وروسته به عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په تشهد کې د سلام الفاظ د لمانځه فسخه ګڼله، په مصنف عبد الرزاق کې د باب التشهد لاندې مروی دي چې: **«لَا يُسَلِّمُ فِي الْمَشْفَى الْأُولَى، كَانَ يَرَى ذَلِكَ فَسَخَّاهُ صَلَاتِهِ.**

همدارنگه د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په باره کې مروی دي چې: **انه كان لا يقول في الركعتين السلام عليك أيها النبي.**

او یا یې په نفلي لمونځونو کې د سلام الفاظ لوستل او په فرضي لمونځونو کې یې نه لوستل. د جواب تشریح: کله چې عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په تشهد کې د سلام الفاظ «السلام عليك أيها النبي» د لمانځه لپاره قطع ګڼله او نبی کریم **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** خود و ترو په اوله قعه کې دا الفاظ لوستل، نو د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په ګمان نبی کریم **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** د دوو رکعاتو څخه وروسته دې الفاظو په وجه د لمانځه څخه خارج شوی وو، (وان لم يكن هو تسليم القطع)

په دې وجه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دا روایت کول شروع کړل چې نبی کریم **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** د ترو په دوهم او دریم رکعت کې فصل کولو او خپل عمل یې هم د همدې مطابق وو، نو دا د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما اجتهاد وو، چې د مرفوعو روایاتو او د جمهورو صحابه وو کرامو د عمل په مقابله کې حجت نه دی.

خلاصه: دا چې د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما په حدیث کې د تسلیم څخه د تشهد سلام، یعنی «السلام علیک ایها النبی» مراد دی.

د مینځنۍ قعدې اهمیت

دا خنافوپه ضد کې غیر مقلدین یا په دوو رکعتونو باندې سلام گرځوي، چې دا غلطه طریقه ده، ځکه چې په دې باندې عمل باقي نه وو پاتې.

او یا دا خنافوپه ضد کې د دوو رکعتونو څخه وروسته قعده نکوي، حالانکه دا هم دا وجو تر ک دی، په ابو داود شریف کې حدیث دی چې در رسول الله ﷺ څخه یوه ورځ مینځنۍ قعده هیڅ شوه، نو سجده سهوه یې وکړه له دې وجهې د چا څخه چې مینځنۍ قعده هیڅ شي نو سجده سهوه پرې واجب ده، او که ویې نکړه دلمانځه اعاده پرې واجبه ده.

(۱) ام المومنین حضرت عایشه صدیقہ رضی الله عنها فرمائي چې: (كان يقول في كل ركعتين التحية). رسول الله ﷺ به فرمايل چې په هر دوو رکعتونو کې التحیات ده. (مسلم ج ۱ ص ۱۹۴) باب ما يجمع صفة الصلوة... الخ

(۲) حضرت فضل بن عباس رضی الله عنه فرمائي: چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې: الصلوة مثني مثني تشهد في كل ركعتين.

یعنې لمونځ دوه دوه رکعتي او د هر دوو رکعتونو څخه وروسته التحیات ده. (ترمذی ج ۱ ص ۵۰).

فایده: دلته لفظ د کل په خاص طور باندې د توجه قابل دی.

(۳) د حضرت ابو هريرة رضی الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ دوي ته د ماسپښین یاد مازيگر لمونځ ورکړ او د دوو رکعتونو څخه یې وروسته قعده ونکړه بلکه نیغ ودریدلو ځکه سبحان الله سبحان الله وويلو، مگر رسول الله ﷺ هیڅ پروا ونکړه، کله یې چې لمونځ خلاص کړ نو دوه سجدي د سهوي یې وکړې او بیا یې سلام وگرځولو. (رواه البزار مجمع الزوائد، ج ۱ ص ۲۰۲).

(۴) د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې: صلوٰۃ اللیل مثنی مثنی. د شپې لمونځ دوه دوه رکعتہ دی، کله چې د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما څخه پوښتنه وشوه چې د دوو رکعتونو څخه معنی ده نو یې فرمایل چې: ان تسلم فی کل رکعتین. (صحیح مسلم، ج ۱ ص ۲۵۷).

چې د هر دوو رکعتونو څخه وروسته سلام وگرځوه لکه څرنګه چې په تهجد وکې د هرو دوو رکعتونو څخه وروسته سلام گرځول کیږي، لیکن و تر دوه دوه رکعتہ نه دي، نو د دوو رکعتونو څخه وروسته یې سلام هم باقي پاتې نه شو، بلکې د تشهد څخه وروسته به بغیر د سلام څخه پورته کیږي، نو په کومو احادیثو کې چې د سلام نفی وه هغه هم د قعدې د لایل دی

(۵) هغه ټول احادیث چې په هغوی کې دایبان وو چې دوترو لمونځ دمانبام د لمونځ په شان دی هغه هم د مینځني قعدې د لایل دي، ځکه چې دمانبام په لمانځه کې چې په درې رکعتہ فرضو کې د دوو رکعتونو څخه وروسته قعده ونکړئ نو بالاتفاق سجده سهوه واجیږي.

(۶) حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه فرمائي چې یوه شپه زه د خپلې مور سره در رسول الله ﷺ کورته ددې لپاره ورغلم چې وگورم چې رسول الله ﷺ وترپه کومه طریقه کوي؟

حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه فرمائي چې رسول الله ﷺ چې په کومه طریقه وترو کړل هغه داسې وه: په اول رکعت کې یې (سبح اسم ربک الاعلی ولوستلو او په دوهم رکعت کې یې (قل یا ایها الکافرون) ولوستلو، ددې څخه وروسته یې اوله قعده وکړله او دا دوه رکعتونه یې د دریم رکعت څخه په سلام باندې جدا نکړل ددې څخه وروسته یې په دریم رکعت کې د (فاتحې څخه وروسته) قل هو الله احد) ولوستلو کله چې ددې څخه فارغ شونو الله اکبری وویل، ددې څخه وروسته یې قنوت ولوستلو او بیا رکوع ته لاړ. (رواه ابن عبد البر فی الاستیعاب، ج ۴ ص ۷۱).

(۷) حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمائي چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې د شپې لمونځ دوه دوه رکعتہ دي، کله مو چې د دوو رکعتونو څخه وروسته د سلام اراده وکړه نو پاڅیږئ یو رکعت ورسره یو ځای کړئ دغه به وتر (طاق) شي. حضرت قاسم بن محمد فرمائي چې زه بالغ شوی یم (د هغه څخه تراوسه) ما خلک په درې رکعتہ وترو باندې لیدلي دي. (صحیح البخاری ج ۱ ص ۱۳۵) ابواب الوتر.

وگوره دبخاری شریف ددی حدیث خخه درې رکعتہ وترپه یو سلام اودوه التحیاتوسره ثابت شو، ددی ټولو مشهورو احادیثوپه خلاف چې غیر مقلدین دکوم روایت خخه استدلال کوي دهغه حال وگورئ.

(۸) امام حاکم اول په دوو سندونو باندې د حضرت سعید بن ابی عروبہ عن قتادة عن زرارة بن ابی اوفی عن سعد بن هشام عن عایشة رضی الله عنها خخه د حدیث رانقل کړی دی، کان النبی صلی الله علیه وسلم یوتر بثلاث لا یسلم الا فی آخره، چې رسول الله ﷺ دوترودا لودواپور رکعتونو خخه وروسته سلام نه دی گرځولی اولیکلي یې دي چې د حدیث دبخاري اودمسلم په شرط صحیح دی. (مستدرک حاکم، ج ۱ ص ۳۰۴، کتاب الوتر) اود حضرت سعد رضی الله عنه د حدیث دمستدرک حاکم خخه علاوه په لاندې کتابونو کې هم راغلی دی.

(۱) نسائي: ج ۱ ص ۴۴۸ (۲) دارقطني: ص ۱۷۵

(۳) موطا امام محمد: ج ۱ ص ۱۵۱ (۴) طحاوی: ج ۱ ص ۱۹۳.

(۵) محلی ابن حزم: ج ۲ ص ۴۸. (۶) ابن ابی شیبہ: ج ۲ ص ۲۹۵

(۷) بهیقي: ج ۳ ص ۳۱ (۸) مسند احمد: ج ۶ ص ۱۵۶

(۹) طبرانی صغیر...

په دی لسو کتابونو کې د حدیثو الفاظ داسې دي چې رسول الله ﷺ دوتروپه دوو رکعتونو سلام ندي گرځولی (کان رسول الله ﷺ یوتر بثلاث لا یسلم الا فی اخرهن) نوددی لسو سندونوپه دې اتفاق دی چې د حدیث الفاظ (لا یسلم) دی یعنې رسول الله ﷺ د دوو رکعتونو خخه وروسته سلام نه دی گرځولی او په یو ولسم سند کې دوه نسخې دي یوه نسخه د (لا یعقد) ده او بله نسخه د (لا یسلم) ده.

أَخْبَرَنَا أَبُو نَعْرِ أَمْدُ بْنُ سَهْلِ الْفَقِيه بِخَارِي، ثنا صَالِحُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ حَبِيبِ الْحَافِظ، ثنا شَيْبَانُ بْنُ فَرُّوخَ بْنِ أَبِي شَيْبَةَ، ثنا أَبَانُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى، عَنْ سَعْدِ بْنِ هِشَامٍ، رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمْ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوتِرُ بِثَلَاثٍ لَا يَسْلِمُ (فِي نُسْخَةٍ لَا يَفْعَدُ) إِلَّا فِي آخِرِ هُنَّ» وَهَذَا وَثَرُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ «وَعَنْهُ أَخَذَهُ أَهْلُ الْمَدِينَةِ (المستدرک ج ۱ ص ۳۰۴).

کله چې لس سندونه په دې متفق وو چې په حدیث کې د (لا یسلم) لفظ راغی یعنې رسول الله ﷺ د دوو رکعتونو خخه وروسته سلام نه دی گرځولی.

اوپه يوولسم سند کې هم يونسخه د (لايسلم) وه لکن بله نسخه د لايقعد وه يعنې رسول الله ﷺ ددوور کتونو څخه وروسته ناسته نه وه کړې نوله دې وجهې ضروري ده چې ددې نسخې د متن اود سند تحقيق وکړي شي چې دلسو سندونو څخه مخالفه ده، ځکه چې ددې نسخې مثال داسې دی لکه دکوم متواتر قرائت په خلاف چې شاذ قرائت راشي او يا د محکم په مقابل کې چې متشابه راشي :

(۱) ددې نسخې د سند د اولود او راوراويانو حال نه په تقريب کې شته، نه په تذکرة الحفاظ کې، نه په ميزان الاعتدال کې او نه په تهذيب التهذيب کې (مجموعۃ الرسايل : ج ۲ ص ۱۱۷ و ص ۳۳۶) و تجليات صفدر، ج ۲ ص ۵۶۷

(۲) د دريم راوی شيبان بن فروخ په باره کې په تقريب التهذيب کې ليکل شوي دي چې (صدوق يېم وری بالقدر) يعنې رشتينې دي لکن دوهم ښکارو و او د تقدير څخه د انکار ته متهم هم پرې لگيدلی وو . (تقريب التهذيب ص ۱۴۸) .

(۳) څلورم راوی ابان دی، د ابان ولدیت په حديث کې نه دی ذکر شوی .

په تقريب التهذيب کې د ابان په نوم لس کسان دي، په دې لسو کې اته ضعيف دي او دوه ثقه دي . علامه نيموی رحمه الله فرمائی چې ابان بن يزيد ثقه دی، لکن دده داروايت د ثقه و و څخه د مخالفت په وجه غير محفوظ دی . اثار السنن، ج ۱ ص ۱۷۰ (باب من قال ان الوتر بثلاث انما يصلي بتشهد واحد)

(۴) د غير مقلدينو په معتمده فتاوی کې يې ليکلي دي چې د ابان په روايت کې د لايقعد په ځای لايسلم دی له دې وجهې دامام بيهقي د تصريح مطابق د لايقعد الفاظو ته غلط ويل پکار دي . (فتاوی علماء حديث : ج ۳ ص ۱۹۹) .

(۵) ددې روايت مدار په قتاده دی او قتاده چې په عن سره روايت وکړي، نو د غير مقلدينو په دې اتفاق دی چې دده هغه روايت حجت نه دی، ځکه چې د صحيح مسلم شريف د (اذا قرء فانصتوا) روايت دوي له دې وجهې څخه نه مني چې په هغې کې قتاده په عن سره روايت کړی دی او د نسائي (جلد اول ص ۱۲۳) کې د حضرت مالک بن حويرث په سجدو کې درفع اليدين دروايت د منلو څخه هم ځکه انکار کوي چې هلته قتاده ؓ په عن سره روايت کړی دی، نو د سند له لحاظه دا حديث قابل د استدلال نه دی .

(۶) ددی حدیث په متن کې چې فکرو کړای شي نو هم د (لایقعد) جمله صحیح نه ده، ځکه چې ددی څخه وروسته په همدې روایت کې دا هم شته چې دوتر وداطریقه د حضرت عمر رضی الله عنه وه او همداطریقه اهل مدینه وو د حضرت عمر رضی الله عنه څخه اخستی وه، نو اوس به وگورو چې د حضرت عمر رضی الله عنه طریقه د لایقعد وه او که د لایسلم وه؟

مخکې تیره شوه چې د حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه د دفن څخه وروسته چې کله حضرت عمر رضی الله عنه صحابه وورې وی الله عنهم ته دوتر و لمونځ ورکولو نو په اخر کې یې سلام وگرځولو، په هغه روایت کې لایسلم الفاظ دي د لایقعد نه دي (لم یسلم الا فی اخرهن) (طحاوی ج ۲ ص ۲۰۲).

(۷) حضرت حسن بصری (رحمه الله) ته چې کله وویل شول چې حضرت عبداللہ بن عمر رضی الله عنه په وور کعتونو سلام گرځوي، نو حسن بصری (رحمه الله) ورته وفرمایيل چې دده والد حضرت عمر رضی الله عنه ډیر غټ قیة وو هغه به په دوو رکعتونو د سلام څخه بغیر دریم رکعت ته پورته کیدلو. (مستدرک ج ۱ ص ۳۰۴، صحیح البخاري ج ۱ ص ۱۳۵، حاشیه نمبر ۸)

د حضرت عمر رضی الله عنه څخه په هیڅ صحیح سند سره د (لایقعد) لفظ نه دی ثابت

(۸) - د اهل مدینه ووطریقه هم د لایسلم والاوه، لکه څرنګه چې مخکې تیره شوه، د اهل مدینه ووطریقه په یو روایت کې هم لایقعد نه دی رانقل شوی. خلاصه دا چې د (لایقعد) وارا روایت نه سنداً صحیح دی او نه متناً او د اکثر و احادیثو څخه د مخالفت په وجه منکر روایت دی، له دی وجهې مولوی عبدالرؤف (چې غیر مقلد دی) هم دی اقرار ته مجبور شوی دی چې په دې حدیث کې د (لایقعد) لفظ محل د نظر دی. (حاشیه صلوٰۃ الرسول ص ۳۹۱) امام بیهقی هم ورته خطا ویلې دی (ج ۳ ص ۲۸)

(۹) - او که په طریقې د فرض المحال صحیح شي نو بیا به نفی القعود په هغه قعود ورحملو چې په هغې کې سلام وي جمعاً بین الاحادیث، التعلیق الحسن، ص ۱۷۱)

لاتشبهوا الوتر بصلوة المغرب

غیر مقلدین دا ولی قعدې دنفې لپاره د ابو هریره رضی الله عنه حدیث هم پیش کوي چې الفاظ یې داسې دي چې: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا تُوتِرُوا بِثَلَاثٍ أَوْ تَرُوا بِخَمْسٍ أَوْ سَبْعٍ وَلَا تُشَبِّهُوا الصَّلَاةَ الْمَغْرِبَ (دارقطني ج ۲ ص ۲۵، لاتشبهوا الوتر بصلوة المغرب).

لکن ددینه استدلال بالکل غلط دی، ځکه چې ددې حدیث معنی داده چې دوتر وڅخه مخکې سنت مه پرېږدئ لپاره ددې چې دماښام دلمانځه سره یې فرق راشي، یا دوتر وڅخه مخکې تهجد مه پرېږدئ نو دتهجدو طرف ته ترغیب دی، ځکه چې پدې حدیث کې ددریور کعتو وټرو څخه ممانعت دی، حالانکې درې رکعت به بالاتفاق جایز دي، دغیر مقلدینو دحال څخه تعجب دی، چې ددې حدیث دکوم ځای څخه نفی دقعدې رامعلوموي؟ په دې حدیث کې خودنفی د مشابهت لپاره خپله نبوي ﷺ تشریح موجوده ده، چې اوتر وڅخه اوبسبع ای باداء الرکعتین تطوعا قبله او برکعتین بعده ایضا.

همدا تاویل دحضرت عایشې رضی الله عنها په حدیث کې ذکر شوی دی چې: لَا يُؤْتَرُ بِثَلَاثٍ بَرَاءً صَلَّ قَبْلَهَا رَكْعَتَيْنِ، أَوْ أَرْبَعًا (مصنف ابن ابی شیبه، من کان یوتر بثلاث او اکثر)
همدارنگه په طحاوي، باب الوتر کې د عبداللہ بن عباس رضی الله عنهما اثر دی چې: إِنْ لَمْ يَكُنْ أَنْ يَكُونَ بَرَاءً ثَلَاثًا، وَلَكِنْ سَبْعًا أَوْ خَمْسًا.

فتیحه: غیر مقلدین چې درې رکعت وټر په کومو دوو طریقو باندې کوي دواړه طریقې یې غلطې دي.
یوه طریقه یې بالاجماع متروکه ده او داجماع څخه وتونکي د حدیث دتصریح مطابق دوزخي دی او دوه طریقه یې په شاذ او منکر روایت باندې بناء ده او د مشهورو احادیثو په مقابل کې په منکراتو باندې عمل کونکی هم یقیناً چې گمراه دی.
دغیر مقلدینو دریمه طریقه یورکعت وټر کول دي او دا هم غلطه ده.

دیو رکعت وټرو مسئله

مخکې خبره تیره شوه چې په ابتداء داسلام کې په لمانځه کې سلام او کلام جایزو و، له دې وجهې رسول الله ﷺ په بعضې وقتونو کې دوتر په دوو رکعتونو سلام گرځولی دی او یورکعت یې ځانته کړی دی. نو ددغې واقعې لیدونکو. راویانو دوه قسمه روایت کړي دي، بعضو ددریورکعتونو په دوو سلامونو روایت کړی دی او بعضو صرف داخري رکعت فکر کړی دی او دیورکعت وټرو روایت یې کړی دی او پاتې شو صرف او صرف یورکعت بغیر دوو رکعتونو څخه نو دادر رسول الله ﷺ څخه هیڅکله نه دي ثابت، لکه څرنګه چې امام رافعي رحمه الله او ابن صلاح فرمایي چې: لم یثبت منه صلى الله عليه وسلم الاقتصار على واحدة ولا نعلم في روايات الوتر مع كثرتها أنه صلى الله عليه وسلم اوتر بواحدة.

فحسب (معارف السنن ج ۱ ص ۲۱۵) ملا علی القاری رحمه الله فرمایي چې: ولا يوجد مع الخصم حديث يدل على ثبوت ركعة مفردة في حديث صحيح ولا ضعيف (مرقات ج ۳ ص ۱۶۰)
دو تروروايات سره ددې چې ډيرزيات دي ليکن مونږ ته په کې داسې روايت نه دی معلوم چې په هغه کې راغلي وي چې رسول الله ﷺ يورکعت وترکړی دی.

حافظ ابن حجر د حافظ ابن الصلاح په دعوي اعتراض کړی دی چې په دارقطني کې روايت دی چې: **عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَوْتِرَ بِرُكْعَةٍ» (سِنَنِ الدَّارِقُطِيِّ: مَا يُقْرَأُ فِي رُكْعَاتِ الْوُتْرِ وَالْقُنُوتِ فِيهِ**

لکن د حافظ ابن حجر دا اعتراض صحيح ندی، ځکه چې د دارقطني دا روايت په اصل کې د صحيح البخاري د: **بَابُ: كَيْفَ كَانَ صَلَاةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ وَكَمْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ**، د روايت څخه اختصار دی چې **د عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا** په سند سره ذکر شوی دی پدې اصل روايت کې ايتار برکعة واحدة فقط ندی ذکر شوی، (وگوره صحيح البخاري، کتاب التهجيد، رقم الحديث ۱۱۴۰).

ليکن غير مقلدين دا حنا فوسره په ضد کې په يورکعت وترو باندې زور ونه وهي او د يورکعت وترو لپاره يو څو دلايل پيش کوي، چې په هغوي کې ډېرولو څخه اول د حضرت ابو ايوب انصاري ؓ حديث دی، چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې د چا خوښه وي پنځه رکعت و تردي وکړي او که د چا خوښه وي درې رکعت و تردي وکړي او که د چا خوښه وي يورکعت و تردي وکړي.

ليکن غير مقلدين په دې کې دوه خبرې پټوي:

(۱) دا حديث په اصل کې د صحابي قول دی.

حافظ ابن حجر ليکلي دي چې امام ابو حاتم، زيلعي دارقطني درعلل بيهقي او ډيرو حضراتو دې حديث ته موقوف صحيح وييلي دي او همداخبره صحيح ده. (التلخيص الحبير، ج ۲ ص ۱۳). موقوف د صحابي قول ته وائي او د غير مقلدينو مسلمه قاعده ده. (که موقوفات صحابه حجت نيست).

د صحابي قول دليل نه شي جوړيدلی، الحق الصريح، ج ۱ ص ۴۰ تحت قول صاحب المشکوة کانی اسندت الى النبي ﷺ.

(۲) دنسائی شریف پہ، ج ۱ ص ۲۴۹) کہی ددی روایت پہ اخیر کہی داهم شتہ چہی دچا خوبہ وی اشارہ دی وکری داجملہ غیر مقلدین ہیخکله نہ بیانوی. ٹککہ چہی پہ دی جملہ کہی یورکعت وترو تہ ہم رخصت ورکړل شوی دی. او عجیبہ خوندورہ اسانی دہ؟؟؟ چہی دوترو تولو اختلافاتو تہ یی خاتمہ ہم ورکړی دہ.

(۳) حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ او حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ مرفوعاً بیان کوی چہی: (الوتر رکعة من اخر الليل) مسلم ج ۱ ص ۲۵۷). حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چہی داحديث صرف دیورکعت وترو لپارہ صریح نہ دی ٹککہ چہی پہ دی کہی دا احتمال شتہ چہی ددی معنی داوی چہی دتیرودو ورکعتونو سرہ یورکعت یوٹای کړی چہی دري رکعتہ وتر (طاق) شي. (فتح الباری ج ۲ ص ۳۸۵ وفي البعض، ص ۴۸۱، کتاب الوتر، باب ماجاء في الوتر) همدا تاویل امام طحاوی رحمہ اللہ ہم ذکر کړی دی (شرح معانی الآثار ج ۲ ص ۱۹۱، باب الوتر) همدا تاویل ملا علی قاری ہم ذکر کړی دہ.

(۴) مخکی تیر شو چہی پہ ابتداء داسلام کہی کلہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د وترو پہ دو ورکعتونو سلام گرځولی دی او یورکعت یی خاتمہ بیان کړی دی خویا وروستہ داعمل منسوخ شو.

(۵) ددی شخہ وروستہ خپلہ حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہ او حضرت عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہ داحديث روایت کړی دی چہی دوترو لمونځ دما بنام دلمونځ پہ شان دي. (موطا امام محمد ص ۱۴۶ مصنف عبد الرزاق ج ۳ ص ۲۸).

او ظاہرہ دہ چہی دما بنام لمونځ ہیخکله یورکعت نہ دی جایز.

(۶) پہ اخر کہی حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہ دیورکعت وترو سرہ دومرہ مخالف ووچہی چاہہ یورکعت وترکول نو هغه تہ به یی حمار (خر) ویلو. (طحاوی ج ۱ ص ۱۹۹).

افسوس چہی غیر مقلدین د عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہ دتیری زمانی روایت پیش کوی لکن داخري زمانی روایت یی پتہ یی حالانکہ: کتمان سبیل الیہود) دی.

(۷) عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ الْبُتَيْرَاءِ أَنْ يُصَلِّيَ الرَّجُلُ وَاحِدَةً يُؤْتِرُ بِهَا. (رواه ابن عبد البر في التمهيد ج ۱۳، ص ۲۵۱، اعلاء السنن ج ۶ ص ۴۰).

حضرت ابو سعید خدری رضی الله عنه فرمائی چې رسول الله ﷺ دبتيراء رضی الله عنه څخه منعه کړې ده يعنې ددې څخه چې سړی یو رکعت وتړو کړي. علامه عيني دطحاوي په شرحه کې ددې روايت په رجالو فرداً فرداً کلام کړی دی او فرمايلي يې دي چې ددې روايت صرف په یو راوي عثمان بن محمد بن عثمان باندې عقيلي دا جرعه کړې ده چې الغالب علی حدیثه الوهم لکن بل هیڅ کوم محدث ورباندې جرعه نده کړې، لهذا دا حدیث داستدلال قابل دی.

دبتيراء صحيح تفسير همدا دی چې: أن یصلی الرجل رکعة واحدة، دا په مرفوع حدیث کې راغلي دي، دوهم تفسير يې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما څخه مروی دی چې: انما البتيراء أن یصلی الرجل الركعة التامة فی رکوعها وسجودها وقيامها ثم یقوم فی الأخری فلا يتم لها رکوعاً ولا سجوداً ولا قياماً فتلك البتيراء (بيهقي، باب الوتر برکعة واحدة الخ) اول تفسر راجح دی، ځکه چې هغه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم تفسير دی او یا که د ابو سعید خدری رضی الله عنه تفسير شي نو بیا هم راجح دی، ځکه چې ابو سعید خدری رضی الله عنه دبتيراء د حدیث راوي دی او ابن عمر رضی الله عنهما دبتيراء د حدیث راوي نه دی، د راوي تفسير ته ترجیح ده.

(۸) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرْظِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنِ الْبُتَيْرَاءِ. (زيلعي ج ۳ ص ۳۰۳ وهو مرسل معتضد)

محمد بن کعب رضی الله عنه فرمائي چې رسول الله ﷺ دبتيراء يعنې دیو رکعت وتړو څخه منع فرمايلي ده.

دصحابه وو (رضوان الله عليهم اجمعين) او تابعينو (رحمهم الله) په دور کې دهمدې احاديثو موافق عمل جاري وو، دیو رکعت وتړو هیڅ راج نه وو، که کوم چا به شاذاو نادریو رکعت وکړو، په هغه به خلکو اعتراض کولو او خلکو به ورته په تعجب کتل، هغه به ددې اعتراض په جواب کې هیڅ حدیث نه شوی پیش کولی. {مجموعۃ الرسائل، ج ۲ ص ۳۳۹ و ص ۱۲۱} از مولانا محمد امین صفدر رحمۃ الله علیه.

علامه بنوري رحمه الله فرمايي چې: دا حنافو د مذهب د ترجیح لپاره دا خبره کافي ده چې درې رکعت په اتفاق جایز دي او د دریو څخه په کمو او زیاتو کې اختلاف دی او متفق علیه دمختلف فیه څخه راجح وي.

مونڊ ڏيڍ واقعات د صحيحو احاديثو څخه داسې پيش كولى شو، چې په هغې كې په يور كعت و تركونكي باندې سخت اعتراضونه شوي دي. اوتاسودا ثابته كړي چې په چا باندې چې اعتراض شوى وي هغه په فلان صحيح حديث باندې د اعتراض كونكي په مخ كې يور كعت و تر ثابت كړى دى.

(۱) - اوله واقعه: بَلَّغَ ابْنُ مَسْعُودٍ أَنَّ سَعْدَ ابْنَ تَرِبَةَ رُكْعَةً قَالَ: مَا أَجَزْتُ رُكْعَةً قَطُّ (مجمع الزوايد، باب

عدد الوتر ج ۲ ص ۲۴۲)

يوه ورځ حضرت سعد رضي الله عنه يور كعت و تركول، نو حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه ورته وفرمايل چې: يور كعت و تر هيڅكله نه دى جايز. (وعاب ذلك على سعد رضي الله عنه) د حضرت سعد رضي الله عنه د افعلي يې معيوب وگڼلو (طحاوى ج ۱ ص ۲۰۳) مگر حضرت سعد رضي الله عنه د دې اعتراض په مقابل كې يو صحيح حديث هم پيش نكړو كه په غير مقلدينو كې ذره همت وي نو د حضرت سعد رضي الله عنه څخه دى جواب ثابت كړي.

مَالِكٌ رضي الله عنه، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ رضي الله عنه، أَنَّ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ رضي الله عنه كَانَ يُوتِرُ بَعْدَ الْعَتَمَةِ بِوَاحِدَةٍ، قَالَ يَحْيَى رضي الله عنه، قَالَ مَالِكٌ رضي الله عنه: وَلَيْسَ عَلَى هَذَا الْعَمَلُ عِنْدَنَا. وَلَكِنْ أَذْنَى الْوِتْرِ ثَلَاثٌ، (موطا امام مالك، باب الامر بالامر بالوتر ج ۱ ص ۲۵)

(۲) دوهمه واقعه: حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه صراحت په ښكاره اعلان وكړو چې: با اجزأت

ركعة واحدة قط (موطا امام محمد ص ۱۵۰) يعنې ما هيڅكله هم يور كعت و تركاڼي نه دي گڼلي، په دغه وخت كې په كوفه كې په زرگونو صحابه (رضي الله عنهم) اوتابعين موجود وو. ليكن هيڅ كوم صحابي يا تابعي دده په خلاف يو حديث هم پيش نكړو.

(۳) دريمه واقعه: حضرت عبد الله بن سلمه رضي الله عنه فرمائي چې حضرت سعد رضي الله عنه په كوفه كې

يور كعت و تركول زه ورپسې ورغلم د مټ څخه مې ونيولو او ورته مې وويل چې. (يا ابا اسحق ماهذه الركعة). يعنې دا ركعت څه شى دى؟ (طحاوى ج ۱ ص ۲۰۳).

(۴) حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه فرمائي چې: اهون مايكون الوتر ثلاث ركعات، موطا امام

محمد، ص ۱۵۰ و تركم از كم درې ركعتنه دي. د دې څخه معلومېږي چې د شاذو قراءتونو په شان يور كعت

وترهم صحابه وواو تابعينو ته يو عجيب کار بنکاريډو. حضرت سعد رضي الله عنه د حضرت عبدالله بن سلمه رضي الله عنه په خلاف هيڅ حديث پيش نکړو.

(۴) غير مقلدين وائي چې حضرت امير معاويه رضي الله عنه يور کعت وتر کړي دي او د حضرت ابن عباس رضي الله عنه قول دليل شرعي دی. احناف وائي چې د جمهور و صحابه و قول او فعل دليل شرعي دی، د جمهور و صحابه و (رضي الله عنهم) په خلاف دهیچا قول او فعل دليل شرعي نه دی، اگر چې د ابن عباس رضي الله عنه په شان مونږ هم د اجتهادي اختلاف تاويل کوو.

بهر حال ددې خلاصه داده چې حضرت امير معاويه رضي الله عنه يور کعت وتر وکړل او يور کعت وتر په هغه زمانه کې يو اجنبی فعل وو. ابن ابی مليکه راغلو ابن عباس رضي الله عنه ته يې وويل، ابن عباس رضي الله عنه ورته وويل چې: انه فقيه (يعني ديور کعت وتر په باره کې د امير معاويه رضي الله عنه سره هيڅ صريح حديث نه شته البته) دا د امير معاويه رضي الله عنه خپله فقيه رايه ده. اوفقيه که په خپل اجتهاد کې خطاء هم وي نو يو اجر ورته ميلاويږي، له دې وجهه يې (اصاب) هم فرمايلي دي او يقيناً چې هيڅ غير مقلدانه شي ثابتولی چې حضرت امير معاويه رضي الله عنه دې کوم صريح حديث پيش کړی وي. ددې څخه معلومېږي چې په پوره مکرمه مکرمه کې هيچا هم يور کعت وتر نه پيژندل، ځکه خود امير معاويه رضي الله عنه په دې فعل باندې ليدونکي حيران شوي وو.

(۵) حضرت ابن ابی مليکه ته ابن عباس رضي الله عنه مذکور جواب ورکړ او کله چې حضرت عکرمه رضي الله عنه هم راغلو او ورته وی وويل چې حضرت معاويه رضي الله عنه يور کعت وتر وکړل (شايد په دې خيال چې ددې اجتهادي خطائي رواج نه وو). نو حضرت ابن عباس رضي الله عنه سخت الفاظ هم فرمايلي دي. (طحاوی ج ۱ ص ۱۹۹).

(۶) غير مقلدين وائي چې حضرت عثمان رضي الله عنه يور کعت وتر کړي دي او په يور کعت کې يې ټول قران ختم کړی دی. (دارقطني طحاوی). مونږ وايو چې ستاسو په نيز د حضرت عثمان رضي الله عنه فعل دليل شرعي نه دی. او همدارنگه په يور کعت کې قران ختمول ستاسو په نيز د حديثو څخه مخالفت او بدعت دی، نو تاسو ته ددې دليل څه فايده ده؟ او همدارنگه مونږ وايو چې ددې په سند کې فليح بن سليمان راوي ضعيف دی.

او همدارنگه په دې روايت کې دا هم شته چې جليل القدر صحابی حضرت عبدالرحمن التيمي چې کله حضرت عثمان رضي الله عنه په دې يور کعت وتر و باندې وليدل نو نووي فرمايل چې (اوهم الشيخ).

که د و هم یاد هیږي له وجهې کوم چایور کعت و ترکی وي نو ممکنه ده، لیکن بغیر د و هم او بغیر د هیږي څخه یو رکعت و ترپه هغه دور کې د چاپه تصور کې هم نه راتلل او حضرت عثمان رضی الله عنه هم کوم حدیث نه دی پیش کړی چې دا و هم نه دی بلکې زه په فلان حدیث باندې عمل کوم او همدارنگه د حضرت عثمان رضی الله عنه په زمانه کې د شل رکعت تراویحو څخه وروسته ټولو صحابه و و په جماعت باندې درې رکعت و ترکول او هیچا انکار نه کولو.

ددې ټول روایاتو څخه دا هم ثابتیږي چې یو رکعت و تر د صحابه و و په زمانه کې یو منکر کار وو، دا تعامل ددې دلیل دی چې د بتیراء حدیث بی اصله نه دی.

(۷) په ټولو صحاح سته و و کې د رسول الله صلی الله علیه و آله دا فرمان موجود دی چې: (صلوة الليل مثنی مثنی). د شپې لمونځ دوه دوه رکعت دي، ددې حدیث څخه صفا معلومیږي چې دلمانځه نصاب کم از کم دوه رکعت دي، ددې څخه کم لمونځ نه شته، همدا وجه ده چې په فرایضو او نوافلو کې که په سفر کې وي یا په حضر کې، تردې چې په صلوٰة خوف کې هم یو رکعت لمونځ نه شته.

(۸) دام المومنین حضرت عایشی رضی الله عنها څخه حضرت عبدالله بن ابی قیس رضی الله عنه پوښتنه وکړه چې رسول الله صلی الله علیه و آله څو رکعت و ترکی دي؟ هغې (رضی الله عنهم) ورته جواب ورکړ و چې څلور او درې. شپږ او درې اته او درې، لس او درې رکعت یې کړي دي. هیڅکله یې د دیار لسو رکعتو څخه زیات اودا و (۷) رکعتو څخه کم نه دی کړی. [احمد ج ۶ ص ۱۵۶ / طحاوی ج ۱ ص ۱۹۸ / ابوداود ج ۱ ص ۲۰۰].

ددې څخه معلومیږي چې رسول الله صلی الله علیه و آله د درې رکعتونو څخه نه زیات و ترکی دي او نه یې د درې رکعتونو څخه کم کړي دي.

پنځه، اوه، نهه، یوولس او دیارلس رکعت و تر

د شپې په اخر کې دوه لمونځونه کیږي یو صلوٰة اللیل او دوهم و تر دا دواړه دوه جدا جدا لمونځونه دی، محدثینو هم ورته جدا جدا بابونه لگولي دي، لکن دا دواړه په یو وخت کې ادا کیږي، لهذا یو په بل یې اطلاق کیږي، نور اویانو دوه قسمه رانقل کړي دي، بعضو د تفقه څخه کار اخستی دی دواړه یې جدا جدا ذکر کړي دي، لکه د مشکوٰة په باب الوتر، فصل ثاني کې چې د حضرت عایشی رضی الله عنها په روایت کې راځي چې

حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا خنځه پوښتنه وشوه چې بکرم ګان رسول الله صلى الله عليه وسلم يوتر؟ حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا ورته وفرمايل چې: ګان يوتر يا زبير وکلاټ وکلاټ وکلاټ وکلاټ وکلاټ وکلاټ.

حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا دسبع په ځای داسې تعبير وکړو چې: يا زبير وکلاټ، نو څلور تهجد شو او درې وتر او دتسع په ځای يې داسې تعبير وکړو چې: سِت وکلاټ نو شپږ رکعت تهجد شو او درې رکعت تهجد شو او داحد عشر په ځای يې داسې تعبير وکړو چې ثَمَان وکلاټ اته رکعت تهجد او درې رکعت تهجد شو او دثلاثة عشر په ځای يې داسې تعبير وکړو چې عَشْر وکلاټ لس رکعت تهجد او درې رکعت تهجد شو، نو تهجد زياتيدل او کميدل او وتر درې رکعت وو، نه کميدل او نه زياتيدل دا روايت مفصل دی او بعضې راويانو اجمال کړی دی، مجازاً يې صلوة الليل ته هم وتریولي دي او ددواړو څخه يې په وټرو تعبير کړی دی، مثلاً داتو رکعتو تهجد او درې رکعت وټرو مجموعې څخه يې په اوټر يا حد عشره رکعة ستره تعبير کړی دی، نو مجمل به د مفصل تابع وي.

د يو تشهد او يو سلام سره پنځه رکعتونه

حضرت عایشه رضی اللہ عنہا فرمایي چې: ګان رسول الله صلى الله عليه وسلم يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رُكْعَةً يُوتِرُ مِنْ ذَلِكَ بِخَمْسٍ لَا يَجْلِسُ فِي شَيْءٍ إِلَّا فِي آخِرِهَا (متفق عليه)

شوافع وايي چې ددوو څخه زيات رکعتونه هم په يو تشهد سره جايز دي، نو پنځه رکعت په يو تشهد سره ادا کيږي او احناف فرمایي چې دهرودوو رکعتونو څخه وروسته قعده ضروري ده، په مشکوة باب صفة الصلوة ص ۷۷ فصل ثالث کې حديث دی چې الصلوة مثنی، مثنی، تشهد فی کل رکعتين، همدارنگه په صحيح مسلم کې حديث دی چې: ګان (رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم) يَقُولُ فِي كُلِّ رُكْعَتَيْنِ التَّحِيَّاتُ (صحيح مسلم باب ما يجمع صفة الصلوة ج ۱ ص ۱۹۴)، لهذا ددې حديث لپاره مختلف توجيهات دي مثلاً: ۱- په دې حديث کې دپنځو رکعتونو څخه درې رکعت وټرو او دوه رکعت نفل مراد دي، او دلا يجلس څخه جلوس الفراغ او جلوس الاستراحت مراد ده دنفس قعدي نفې نه ده مراد، يعنې جلوس الفراغ او جلوس الاستراحت به يې بالکل په اخر کې کوله، يعنې د وټرو څخه وروسته به د ذکر او دعا لپاره نه کيनाستلو، بلکه د وټرو څخه وروسته به يې دوه رکعت نفل وکړل.

يا بهي معنى داشي چې نبي كريم صلى الله عليه وسلم به د وترو څخه مخکني نوافل په ولاړه کول او د وترو څخه وروستني نوافل به يې په ناسته کول، نو د جلوس څخه مراد جلوس في الصلوة دی. (ای لا یصلی جالساً الا الركعتين بعد الوتر)

لا یجلس فیها الا فی الثامنة

سعد بن هشام رضی الله عنه د حضرت عایشې رضی الله عنها څخه د نبي كريم صلى الله عليه وسلم د وترو په باره کې پوښتنه وکړه، حضرت عایشې رضی الله عنه ورته وفرمايل چې ما به نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته مسواک او اوبه تیارې کړې، بيا به نبي كريم صلى الله عليه وسلم نهه رکعت وکړل، لا یجلس فیها الا فی الثامنة؟

قلنا: پدې حديث کې شپږ رکعت تهجد دي حضرت عایشې رضی الله عنها دهغوي د جلساتو او سلامونو تفصيل ندی کړی، درې رکعت پکې وتردی، دهغې تفصيل يې داسې وکړو، په مجموعي نهو رکعتونو کې اتم رکعت د وترو دوهم رکعت کېږي، نو د دې رکعت څخه وروسته نبي كريم صلى الله عليه وسلم صرف جلسه کړې ده او د دريم رکعت څخه وروسته نبي عليه السلام جلسه مع السلام کړې ده، لکه په بل حديث کې راځي حضرت عایشه رضی الله عنها فرمايي چې: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُسَلِّمُ فِي رُكْعَتَي الْوُتْرِ. نو د لا یجلس څخه د سلام جلسه مراده ده.

په وترو کې رفع الیدین کول سنت دي

(۱) عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّكَ كَانَ يَقْرَأُ فِي آخِرِ رُكْعَةٍ مِنَ الْوُتْرِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ثُمَّ يَرْفَعُ يَدَيْهِ وَيَقْنُتُ قَبْلَ الرُّكْعَةِ. (رواه البخاري في جزء رفع الیدین واسناده صحيح، (اثر السنن ص: ۱۷۴) باب رفع الیدین عند القنوت.

حضرت اسود د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه څخه روايت کوي چې هغه به د وترو په اخر رکعت کې قل هو الله احد ولوستلو، بيا به يې لاسونه اوچت کړل، بيا به يې د رکوع څخه مخکې دعاء قنوت ولوستله.

(۲) عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: "تُرْفَعُ الْأَيْدَى فِي سَبْعِ مَوَاطِنَ: فِي افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ، وَفِي التَّكْبِيرِ لِلْقَنُوتِ فِي الْوُتْرِ، وَفِي الْعِيدَيْنِ، وَعِنْدَ اسْتِلَامِ الْحَجَرِ، وَعَلَى الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَمَجْمَعِ وَعِرْقَاتٍ، وَعِنْدَ الْمَقَامَيْنِ عِنْدَ الْجَبْرَتَيْنِ (رواه الطحاوی واسناده صحيح، اثار السنن ص: ۱۷۴)

ابراہیم نخعی رحمہ اللہ فرمائی ہے رفع الیدین پہ اوو حایونو کہی دی، چہ دھغوی خخہ یو دوترو پہ لمونخ کہی ددعاء قنوت لپارہ دی

پہ وترو کہی دعاء قنوت ٲول کال ویلی کیری درکوع خخہ مخکی واجب دی

(۱) وَعَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَنَتَ حَتَّى مَاتَ وَأَبُوبَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَتَّى مَاتَ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَتَّى مَاتَ (مجمع الزوائد ج ۲ ص: ۳۳۱) یعنی رسول اللہ ﷺ او ابوبکر ؓ او عمر ؓ ترو فاته پوری دعا قنوت نہ دی پرہیسی .

(۲) - عَنْ أَنَسِ بْنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُوتِرُ بِثَلَاثِ رَكَعَاتٍ (إِلَى أَنْ قَالَ) وَيَقْنُتُ قَبْلَ الرُّكُوعِ. (نسائي/ ج ۱ ص: ۲۴۸) رسول اللہ ﷺ بہ درکوع خخہ مخکی دعا قنوت لوستلو .

(۳) عَنْ أَنَسِ بْنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يُوتِرُ فَيَقْنُتُ قَبْلَ الرُّكُوعِ. (ابن ماجه ص: ۸۳، باب ماجاء في القنوت قبل الركوع وبعده). رسول اللہ ﷺ بہ وتر کول اودعا قنوت بہیہی درکوع خخہ مخکی لوستلو .

(۴) عبد الله بن عمر ؓ فرمائی: أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «كَانَ يُوتِرُ بِثَلَاثِ رَكَعَاتٍ وَيَجْعَلُ الْقَنُوتَ قَبْلَ الرُّكُوعِ» .

چہ رسول اللہ ﷺ بہ درہی رکعتہ وتر کول اودعا قنوت بہیہی درکوع خخہ مخکی لوستلہ . (مجمع الزوائد، باب القنوت ج ۲ ص ۱۳۸)

(۵) حضرت انس ؓ فرمائی: چہ رسول اللہ ﷺ بہ دعاء قنوت درکوع خخہ مخکی لوستلو . (بخاری ج ۱ ص: ۱۳۶، باب القنوت قبل الركوع وبعده، ومسلم ج ۱ ص: ۲۳۷)

(۶) د عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ خخہ روایت دی چہ: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنَّهُ قَنَتَ فِي الْوُتْرِ قَبْلَ الرُّكُوعِ» (مصنف ابن ابی شیبہ، فی القنوت قبل الركوع او بعده)

(۷) - حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ دعاء قنوت بہ پہ ہفتہ وخت کہی لولی چہ کلہ دقراءت خنہ فارغ شوی. (رواہ البخاری فی المغازی، اثار السنن ص: ۱۷۲).

(۸) ابراہیم نخعی رحمہ اللہ فرمائی چہ: کان یقنت السنۃ کلہا فی الوتر قبل الركوع، عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ بہ قول کال پہ و ترو کہی دعاء قنوت لوستلو. (مصنف ابن ابی شیبہ ج ۲ ص: ۲۰۵).

(۹) حضرت عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی چہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صحابہ و وہ پہ و ترو کہی دعاء قنوت در کوع خنہ مخکی لوستلہ، أن أصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم كانوا یقنتون فی الوتر قبل الركوع، (معارف السنن ج ۴ ص ۲۴۱)

(۱۰) مولانا ادریس کاندھلوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ: دا کثرو صحابہ و و عمل دا و و چہ قنوت بہ یی در کوع خنہ مخکی لوستلو (التعلیق الصبیح ج ۳ ص ۱۰۲)

ددي دلايلو خنہ لاندي خوشيان ثابتيري:

- (۱) یور کعت و ترجایز نہ دی. او دیور کعت و ترو روایات د بتیراء دمنع خنہ مخکی و و.
- (۲) پہ دوور کعتونو د سلام گر خولو طریقہ ہم صحیح نہ دہ حکہ چہ پہ دې باندي عمل نہ و و جاری.
- (۳) پہ درې رکعتونو کہی مینخنې قعدہ نہ کول، ہم صحیح نہ دہ. پہ ہیخ حدیث کہی ددي ثبوت نہ شته.
- (۴) دو ترو صحیح طریقہ پہ کومہ چہ د خیر القرون تعامل جاری و و داده چہ: درې رکعتہ، دوہ التحیاتہ، او یو سلام و گر خول شي.

د جنازي په لمونځ كې د سورة فاتحي شرعي حيثيت

ليکوال: الشیخ رحيم الله الحفافي الشجره ماري د موله القاري

کتاب: تلميح الشیخ مولوي هدايت الله همت بادشاه

د جنازي په لمونځ کې دسورة فاتحي

شرعي حيثيت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نحمده ونصلي على رسوله الكريم.

أما بعد!

افغانستان، پاکستان، او هندوستان ته د اسلام د دولت راوړونکي اهل سنت والجماعت وو او د دولس سوو څخه تر زیاتو کلونو پورې په دې ملکونو کې د اتفاق او اتحاد پسرلی وو، نه د لمانځه په باره کې جنګونه وو او نه دا وېس په باره کې اختلاف وو او نه د جمعې په باره کې د نظر اختلاف وو، او نه دا خترو نو په باره کې اختلاف وو لیکن کله چې د برطانویانو فحاش منحوس قدم په هندوستان کې کینېدل شو. نو د اختلافو تیاري او د نفاق طوفان ټپي د ځان سره راوړو او د امت مسلمه اتحاد یې ټوټې ټوټې کړو، مسلمانان یې د مسلمانانو په خلاف راوپارول. او په مسلمانانو کې د اختلافاتو په د راپیدا کولو لپاره یې زیات کار دخپلو روحاني بهیانو غیر مقلدینو څخه واخستلو، ځکه چې ددې فرقې خمیره د بدګمانی، بدزبانی او دفتني اوفساد څخه جوړه شوې ده.

دی فرقې د مساجدو څخه د جنګ میدانونه جوړ کړل، دې فرقې د مسلمانانو اتفاق او اتحاد ته یو نظر هم نشوور کتلې، په کوم ځای کې به چې مسلمانان متحد وو دوي به هلته د نفاق او د فساد سپرغې جوړې کړې او راښکاره به شو. دا خوت او د دوستۍ فضا به یې خړه پړه کړه. هغه مسلمانان چې دیو جسد او د دوو قالبونو مصداق وو په هغوی کې یې د بغض او د عناد تخم وکرلو چې ثمره یې په خپلو کې یو بل ته کنځلې کول او جنګ او جګړه شوه.

کله به چې مسلمانان یو ځای شو او د جماعت لمانځه ته به راغلل نو هلته به یې اختلاف جوړولو، د جمعې د لمانځه لپاره به چې یو ځای شونو په خود قیقو کې به سره په جنګ شول.

د حج عظیمه اجتماع هم د دوي د مشرانو وروندو د شر او دفتنو څخه په امن پاتې نه شوه او هلته یې هم دومره عظیمه فتنه راپورته کړه چې مثال یې د اسلام په تاریخ کې نه دی تیرې شوی.

حرمين شريفين يې ناپاک کرل او ۱۶ ورځې يې د الله ﷻ بندگان د طواف څخه محروم کړي وو. مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۳۳).

د جنازې لمونځ چې د انتهاي غم وخت دی او هيچاته په کې نور غمونه نوي ورپه ياد، ليکن ددوی دفتنې څخه هغه هم په امن پاتې نه شوه. معلومېږي دا چې ددوي په خوله کې ژبې نه دي بلکې زهريله نيشونه دي، بس فتویٰ بازي شروع کړي چې تاسو ټول بې نمازه يئ، په تاسو کې دهیچا د جنازې لمونځ نه کېږي. ستاسو ددولسو سوو کلونو څخه راپدېخوا چې څومره علماء اولياء او عوام وفات شوي دي او شهيدان شوي دي ټول بغير د جنازې، دفن شوي دي.

مرگی مردود نه فاتحه نه درود.

(استغفر الله معاذ الله)

له دې وجهې دعوامو مسلمانانو هميشه دا غوښتنه وي چې د جنازې د لمونځ شرعي طريقه که واضحه شي نو د اهل سنت والجماعت د مسلمانانو زړونه به مطمئن شي او کيدی شي چې کوم غير مقلد ته هم ورباندې هدايت په نصيب شي

د جنازې د لمانځه حکم

د جنازې لمونځ فرض کفائي دی:

الله ﷻ د جنازې د لمونځ حکم کړی دی فرمائي: (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ) الاية. ددوي د جنازې لمونځ ادا کړه. ددې څخه يې فرض والی ثابتېږي، لکن کله کله به داسې کيدله چې جنازه به حاضره شوه او په مړي به قرض وو او يابه بله څه وجه وه نور رسول الله ﷺ به صحابه ووتله وفرمايل چې تاسو يې جنازه وکړئ او خپله به په کې نه شريکيدلو، ددې څخه معلومېږي چې د جنازې لمونځ فرض عين نه دی کنه رسول الله ﷺ به هيڅکله نه وه پرېښی له دې وجهې اهل سنت والجماعت د جنازې لمونځ ته فرض کفائي وايي.

د جنازې د لمانځه شرطونه

د جنازې د لمانځه داء کولو لپاره څو شرطونه دي چې په لاندې ډول يې بيان کېږي:

(۱) اسلام : د جنازې د لمانځه لپاره اول شرط دادى، چې متوفى به مسلمان وي، الله ﷻ فرمائي: هېڅکله د کافرانو جنازه مکوه اومه يې په قبر درېږه.

(۲) طهارت : مړي ته غسل ورکول فرض دي، د دې لپاره چې د نجاست حقيقي او حکمي څخه پاک شي همدارنگه ضروري ده چې د بدن په شان يې کفن هم پاک وي او په کوم کټ او يا تابوت کې چې مړى کيښودلى شي هغه به هم پاک وي، په دې باندې د ټول امت اجماع ده.

(۳) د متوفى موجوديت : د جنازې د لمونځ د صحيح والي لپاره دا هم شرط دى چې د متوفى ټول بدن او يا اکثره بدن به د جنازه کونکو په مخه کې موجود وي.

رسول الله ﷺ چې څومره جنازې کړې دي نو متوفى به يې په مخ کې موجود وو، درسول الله ﷺ ډير زيات صحابه ؓ د مدينې منورې څخه بهر فوت شوي دي، ليکن د يو صحابي غايبانه جنازه يې هم نه ده کړې. همدارنگه درسول الله ﷺ ډير صحابه ؓ د مدينې منورې څخه بهر او سيدل، په مدينه منوره کې به چې څوک وفات شونوپه هېڅ ځاى کې به دده غايبانه جنازه نه کيدله.

درسول الله ﷺ د خلفاء راشدینو رضی الله عنهم، د عشره مبشره رضی الله عنهم، د اصحاب بدر رضی الله عنهم، د اصحاب احد رضی الله عنهم، د اصحاب بيعت الرضوان رضی الله عنهم، د امهات المومنین رضی الله عنهم د سیده فاطمة الزهراء ؓ، د حسنین رضی الله عنهما، وغيره صحابه وورضوان الله عليهم سره چې د مسلمانانو څومره محبت وواودى هغه دهیچا څخه پټ نه دی. ليکن په ټوله اسلامي نړۍ کې په دوى کې دهیچا غائبانه جنازه نه ده شوې.

که چا په صحيح سند سره دا ثابته کړه چې په ټوله اسلامي نړۍ کې صرف يو کس درسول الله ﷺ غائبانه جنازه کړې ده، يا يې د خلفاء راشدینو او يا يې دنورو صحابه وو غائبانه جنازه کړې ده. نو د فې حدیث په مقابل کې ورته يولا کهه روپۍ او غير مقلدينو ته د دوى يو خوندوره د سمسيرې ناشته انعام دى.

د حضرت نجاشی رَضِيَ اللهُ عَنْهُ د جنازې لمونځ

حضرت نجاشی ؓ مسلمان وو، کله چې وفات شونوپه حبشه کې دده د جنازې لپاره هېڅ مسلمان نه وو او دهیڅ حدیث څخه ثابته نه ده چې په حبشه کې د حضرت نجاشی ؓ جنازه شوې ده.

نواله ﷺ لکه څرنگه چې دمکي مکرمي څخه رسول الله ﷺ ته بيت المقدس بنکاره کړو، همدارنگه دنجاشي ﷺ مړی هم ورته مکشوف شو.

حضرت عمران ابن حصين ﷺ فرمائي چې: **أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ... وَهُمْ لَا يَطْنُونَ إِلَّا أَنْ جَنَازَتُهُ بَيْنَ يَدَيْهِ.** (ابن حبان) وفي رواية: **وَمَا تَحْسِبُ الْجَنَازَةَ إِلَّا مَوْضُوعَةً بَيْنَ يَدَيْهِ.** (مسند احمد ج ۲ ص ۲۲۶)

يعني درسول الله ﷺ او دصحابه وو ﷺ ټولو دا گمان وو چې دنجاشي مړي درسول الله ﷺ په مخه کې پروت دی، نو دا درسول الله ﷺ معجزه وه او دا غائبانه جنازه نه وه ځکه چې دنجاشي مړی رسول الله ﷺ ته مخامخ شوی وو، بهر حال په خير القرون کې غایبانه جنازه په صحيح سند سره نه ده ثابته.

د جنازي په لمونځ کې دعا

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: **«إِذَا صَلَّيْتُمْ عَلَى النَّبِيِّ فَأَخْلَصُوا لَهُ الدُّعَاءَ.»** (رواه ابوداود، ج ۲ ص ۱۰۰) وصححه ابن حبان ۱. بلسوغ المرام ص ۱۰۷ مشکوة ص ۱۴۶ (طبع نور محمد دهلې)

د حضرت ابو هريرة ﷺ څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې کله موپه مړي باندې لمونځ کولو نو په اخلاص ورته دعا وکړئ. صاحب دمركات ليکلي دي چې په دې حديث کې د دعا څخه هغه دعا مراده چې د جنازي د لمانځه په داخل کې د دريم او د څلورم تکبير په مينځ کې لوستل شي. (مركات ج ۴ / ص ۵۹) (فتاوى سعيدي عین الهدايه)

ددعا طريقه: حضرت فضاله بن عبيد ﷺ فرمائي چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې: **إِذَا صَلَّيْتَ أَحَدَكُمْ، فَلْيَبْدَأْ بِتَمْجِيدِ رَبِّهِ جَلَّ وَعَزَّ، وَالثَّنَاءِ عَلَيْهِ، ثُمَّ يُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ يَدْعُو بَعْدَ يَمَانٍ شَاءَ.** (ابوداود شريف. ج ۱ ص ۱۷۸ ترمذي نسائي، بهيقي، حاكم احمد ابوداود مترجم ج ۱ ص ۵۵۲).

ترجمه: کله چې لمونځ وکړلو يو ستاسو، ناول دې د الله ﷺ صفت او ثنا بيان کړي، بيا دې په رسول الله ﷺ درود ووايي بيا دې وغواړي د الله ﷺ څخه چې د څه شي اراده يې وي.

حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه فرمائي چي مال مونخ كولو، رسول الله ﷺ حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه او حضرت عمر رضي الله عنه هم موجود وو (كله چي زه دتشهد لپاره كينا ستم) **بَدَأْتُ بِالثَّنَاءِ عَلَى اللَّهِ، ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ دَعَوْتُ لِنَفْسِي.**

ما اول دالله ﷻ ثنایان كړه، بيا مې په رسول الله ﷺ باندې درود شريف ووويلو بيا مې دخپل ځان لپاره دعا وكړه نور رسول الله ﷺ و فرمايل غواړه ستاد عا قبليري، غواړه ستاد عا قبليري (ترمذي). ددې احاديثو څخه معلوميري چي ددعا قبوليت لپاره سنت طريقه داده چي اول ثناء وي بيا درودوي او بيا دعاوي.

د جنازي لمونځ هم چونكه دعاده نو ددې ترتيب هم همدا سې پكار دي، ترڅويې چي الله ﷻ قبوله كړي.

د جنازي د لمانځه طريقه:

حضرت ابوسعيد مقبري رضي الله عنه د حضرت ابو هريرة رضي الله عنه څخه پوښتنه وكړه چي تاسو د جنازي لمونځ په كومه طريقه باندې كوي؟ نو هغه ورته و فرمايل چي زه په جنازي پسې شاته ځم بيا چي كله جنازه كيښودل شي: **كَبُرْتُ، وَحَمِدْتُ اللَّهَ. وَصَلَّيْتُ عَلَى نَبِيِّهِ. ثُمَّ أَقُولُ: «اللَّهُمَّ. (موطأ امام مالك، ص ۷۹). زه اول الله اكبر و ايم بيا دالله ﷻ ثناء و ايم، بيا په رسول الله ﷺ درود شريف و ايم، بيا دمري لپاره دعا غواړم.**

محرمو! وگورئ حضرت ابو هريرة رضي الله عنه د جنازي د لمانځه طريقه بيان كړه او په دې كې يې د سورة فاتحي ذكر هم ونكړو:

۱- **عَنِ الشَّعْبِيِّ رضي الله عنه، قَالَ: «فِي التَّكْبِيرِ الْأَوَّلِيِّ يُدْأَى بِحَمْدِ اللَّهِ وَالثَّنَاءِ عَلَيْهِ، وَالثَّانِيَةِ صَلَاةٍ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالثَّلَاثَةِ دُعَاءٍ لِلْمَيِّتِ، وَالرَّابِعَةِ لِلتَّسْلِيمِ. [ابن ابی شیبه، ج ۳ ص ۲۹۵ و عبد الرزاق ج ۳ ص ۴۹۱].**

امام شعبي رضي الله عنه فرمائي چي په جنازه كې د اول تكبير څخه وروسته ثناده، د دوهم تكبير څخه وروسته درود دي د دريم تكبير څخه وروسته دمري لپاره دعاده او د څلورم تكبير څخه وروسته سلام دي.

۲- **عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَعَنْ أَبِي الْحُصَيْنِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ رضي الله عنه، قَالَ: «لَيْسَ فِي الْجَنَازَةِ قِرَاءَةٌ» (مصنف ابن ابی شیبه، ج ۳ ص ۲۹۹).**

ابراهيم نخعي او شعبي رحمهما الله فرمايي چي په جناز كې قراة نشته.

۳- عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُمَا اللَّهُ أَنَّهُ كَانَ «لَا يَقْرَأُ عَلَى الْمَيِّتِ» (مصنف ابن أبي شيبة، ج ۳ ص ۲۹۸، مصنف عبد الرزاق، ج ۳ ص ۴۹۱)

محمد ابن سيرين رَحِمَهُ اللَّهُ به په جنازه کې قراءت نه کولو.

۴- عَنْ حُجَّاجٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، قَالَ: سَأَلْتُ عَطَاءَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ الْقِرَاءَةِ عَلَى الْجَنَازَةِ فَقَالَ: «مَا سَمِعْنَا بِهِذَا». (مصنف ابن أبي شيبة، ج ۳ ص ۲۹۹)

عطاء ابن ابی رباح رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايي چې ما په جنازه کې قراءت نه دی اوریدلی.

د اسلام په مرکز مدینه منوره کې: عَنْ نَافِعٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَ لَا يَقْرَأُ فِي الصَّلَاةِ عَلَى الْجَنَازَةِ (موطا امام مالک ص ۲۱۰) حضرت نافع رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما به د جنازې په لمانځه کې قرآن (فاتحه) نه لوستلو.

حضرت سالم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ چې د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما ځوی دی او د فقهاء و سبعة و و څخه دی او فتوی یې چلیدله، فرمايي (لا قراءة على الجنابة) (مصنف ابن أبي شيبة ج ۳ ص ۲۹۹) د جنازې په لمونځ کې قراءت (فاتحه) نشته او د حضرت سالم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه وروسته په مدینه منوره کې صرف او صرف امام مالک رحمه الله فتوی چلیدله هغه فرمايي (قراءة الفاتحة ليس معمولاً بهافي بلدنا في صلاة الجنابة) د جنازې په لمونځ کې د فاتحې په لوستلو باندې زموږ په ښار کې عمل نشته. (مجموعة الرسائل ج ۱ ص ۲۳۷ بحواله عمدة القاري شرح بخاري)

د بخاري شریف شارح ابن بطال فرمايي چې کومو صحابه وو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ د جنازې په لمونځ کې د فاتحې د لوستلو څخه انکار کولو، په هغوی کې حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، حضرت علي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، حضرت ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او حضرت ابو هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په خاص طور باندې ذکر قابل دی. (مجموعة الرسائل ج ۱ ص ۲۳۷).

امام مالک رحمه الله په ۱۷۹ هـ کې وفات شوی دی، نو د خلافت راشده څخه شروع تر ۱۷۹ هـ پورې چې په مدینه منوره کې څومره جنازې شوي دي، ټولې بغير د سورة فاتحې څخه اداء شوي دي، په صحابه وو، تابعينو، او تبع تابعينو کې په مدینه منوره کې څوک د يو کس نوم هم نه شي پيش کولی چې د جنازې په لمانځه کې يې د سورة فاتحې لوستلو ته فرض ويلي وي او د دې د فرض والی فتوی يې ورکړې وي.

دمدينې منورې په قبرستان کې چې څومره خلک ښخ شوي دي، دهغوی ټول جنازې به له سورت فاتحې اداء شوي دي. او هيڅ مور راوړي به دا ثابته نه شي کړې چې دخلفاء راشدينو، ياد عشره مبشره وو، په جنازه کې دى سورة فاتحه لوستلې شوي وي. مجموعه الرسايل ج (ص ۲۳۷).

دا سلام په مرکز مکه مکرمه کې:

مکه مکرمه هم دا سلام اود مسلمانانو مرکز وواو دی. د تابعينو په دور کې حضرت عطاء بن ابی رباح رضي الله عنه دمکې مکرمې مفتي وو.

غير مقلدين د امين بالجهر په مسئله کې دعوه کوي چې ددوه سوه صحابه وو رضي الله عنهم سره يې ملاقات شوی دی دده استاذان صحابه دي او شاگردان يې تبع تابعين دي.

خلاصه دا چې ټول خير القرون دده دنظر لاندې وو، کله چې دده څخه د جنازې په لمانځه کې د سورة فاتحې په باره کې پوښتنه وشوه، نو حيران شو او ويې فرمايل چې: (ما سمعنا بهذا) يعنې مونږ به جنازه کې د سورة فاتحې لوستل نه دي اوريدلي. (استاذ البخاري مصنف ابن ابی شيبه، ج ۱ ص ۲۹۹)

بلکې د يمن مفتی اعظم حضرت طاوس رضي الله عنه اود مکې مکرمې مفتی حضرت عطاء رضي الله عنه دواړو به جنازه کې د سورة فاتحې د لوستلو څخه انکار کولو: طاوس وعطاء کانا ينکران القراءة في الجنابة. (ابن ابی شيبه ج ۳ ص ۱۸۳ مصنف عبدالرزاق ج ۳ ص ۴۹۱)

ددې څخه معلومېږي چې په ټول خير القرون کې په مکه مکرمه کې يو کس هم په جنازې کې د سورة فاتحې د فرضيت قائل نه وو، ټولې جنازې بغير د سورة فاتحې اداء کيدلې او هيچا پداسې جنازه باندې انکار نه کولو او هيچا ورته نه ويل چې:

نه فاتحه نه درود مرگے مردود

که چا په هيره باندې ويلې وي نو اکابر به پرې خفگان ښکاره کولو، لکه څرنگه چې عبدالله بن عباس رضی الله عنهما يو ځلې په جنازه کې سورة فاتحه او يو سورة ولوستلو، خو چونکه په خير القرون کې دايوه عجيبه خبره وه، نو يوضحابی دمت څخه ونيولو او پوښتنه يې ترينه وکړه چې ما هدا؟ دا څه شی دی؟ نو حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما ورته وفرمايل: (انها سنة)

دسته لفظيې نکره ذکر کړودی ته يې اشاره وکړه، چې دادجنازې دلمانځه يوه غیر مغروفه طريقه ده چې عام صحابه اوتابعين يې نه پيژني، ددې څخه وروسته ابن عباس رضي الله عنهما هيڅکله فاتحه ونه لوستله، بلکه کله يې چې ابو حمزه ؓ ته دجنازې لمونځ ورخودلو، نو ورته ويفرمايل چې (تصل علي الجنابة تسبح وتكبر ولا تترك) سنده صحيح فتح الباري، ج ۳ ص ۳۷۶) دقرائت ذکر يې ونکړو. داسلام په مرکز کوفه کې:

کوفه حضرت عمر ؓ اباده کړي ده، هلته تقريباوه لس سوه صحابه کرام اوسيدل، دکوفي اولنی شيخ القراءان والحديث والفقہ حضرت عبد الله بن مسعود ؓ وو. وروسته حضرت علي ؓ ددې څخه دارالخلافة جوړه کړه، کوفه دخلافت راشده اخري مرکز وو، اخري خليفه الراشد حضرت علي ؓ به چې کله دجنازې لمونځ کولونو: بیداء الحمد، ويصلي علي النبي ﷺ ثم يقول اللهم الخ. (ابن ابی شيبه ج ۳ ص ۲۹۵).

اول به يې دالله په صفت شروع کوله، بيا به يې درود ويلو، بيا به يې دعا کوله. مخکې تيره شوه چې حضرت علي ؓ به خپله فاتحه نه لوستله، بلکې چې چا به لوستله نو هغه ته به غوصه کيدلو. [مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۳۹]. دتابعينو په زمانه کې دامام شعبي رحمه الله فتوی چليدله، دامام شعبي رحمه الله دپنځه سوه صحابه ووسره ملاقات شوی دی، ده به هم داول تکبير څخه وروسته ثنا، ددوهم تکبير څخه وروسته درود شريف، اود دريم تکبير څخه وروسته دمري لپاره دعا کوله اود څلورم تکبير څخه وروسته به يې سلام گرځولو. (ابن ابی شيبه ج ۳ ص ۲۹۵) اوامام شعبي رحمه الله اوامام نخعی رحمه الله فرمائي چې: ليس في الجنابة قراءة. يعنی په جنازه کې قراءه نه شته نه دفاتحې اونه نور. (ابن ابی شيبه ج ۳ ص ۲۹۹).

ددې څخه وروسته ددې دارالعلم مشري دامام الايمه، سراج الامة، سيدنا امام اعظم ابو حنيفه رحمه الله په لاس کې شوه دده فتوی په ټوله دنيا کې چليدله، چې دجنازې په لمانځه کې دفاتحې لوستل نه شته.

خلاصه دا چې دعلم په مرکز کوفه کې هم هيڅوک دهیڅ داسې کس نوم نه شي پيش کولی چې په جنازه کې يې سورة فاتحې ته فرض وي او دا اعلان يې کړی وي چې څوک دجنازې په لمانځه کې سورة فاتحه ونه لولي لمونځ يې نه کيږي.

دبصري خخه تر يمن پوري:

بصره هم په خير القرون کې د اسلام زانگووه، هلته علامه محمد بن سيرين رحمته الله دافتوی ورکولې چې د جنازې په لمانځه کې قرائت نه شته او په يمن کې حضرت طاوس رحمته الله همدا فتوی ورکولې. (ابن ابی شيبه ج ۲ ص ۲۹۹) لیکن دبصري خخه تر يمن پوري یو کس هم ددې تردید نه دی کړی، چې سورة فاتحه په جنازه کې فرض ده او تاسود فرضو خخه منکر ئي ستاسې جنازې باطلې دي.

الحاصل: رسول الله صلی الله علیه و آله هیڅکله نه دي فرمایلي چې په جنازه کې د سورة فاتحې لوستل فرض دي، یا چې چاپه جنازه کې سورة فاتحه ونه لوستله دهغه جنازه باطله ده، د دنیا په هیڅ کتاب کې داسې حدیث نه شته چې په جنازه کې یې د سورة فاتحې لوستلو ته فرض ویلي وي. که کوم غیر مقلد داسې حدیث پیدا کړو نو هغه ته به یو لاکهه روپې انعام ورکړم.

مونږ وایو چې تاسو خپل محسن اعظم (انگریز) هم د ځان سره یو ځای کړی، هغه محسن اعظم چې ددې فتنو دراپارو لوپه سړيې تاسو ته جائد او نه او امتیازونه درکړل او د خزانو دروازي یې درباندي خلاصې کړې او د اهل حدیث نوم یې درته کیښودلو. اویا همت وکړي او صرف یو داسې حدیث پیدا کړی چې په جنازه کې یې د سورة فاتحې لوستلو ته فرض ویلي وي. او که در رسول الله صلی الله علیه و آله حدیث نه شئ پیدا کولی او تر قیامت پوري به یې پیدا نکړی نو د کوم خلیفه الراشد په قول کې د فرضیت حکم پیدا کړی. او که د خلیفه الراشد په قول کې یې نشئ پیدا کولی، نو بیا په ټول خیر القرون کې په لکھونو صحابه و و رضی الله عنه، په کروړونو تابعینو او تبع تابعینو کې صرف دیو داسې کس نوم پیش کړی چې په جنازه کې یې د سورة فاتحې لوستلو ته فرض ویلي وي.

ای غیر مقلدینو! واورئ او په ښکاره یې واورئ د ښځو په شان په چادرې کې چپ مه تیرېږئ

د گونگې په شان په سوتو کې مه پټیږئ.

بلکې د زړانو په شان را میدان ته شئ، په جنازه کې د سورة فاتحې د فرضوالي حکم وښائي او که نه یې شئ خودلی نو بیا ضد پرېږدئ او د هدایت لارې ته راشئ.

فایده: د مخکې احادیثو خخه ثابته شوه چې جنازه د مړي لپاره د عاده او په سورة فاتحه کې مړي ته

د دعا یو لفظ هم نه شته، نو نه پوهیږو چې غیر مقلدین ولې په جنازه کې ددې په فرض والي باندې زورونه

وهي، حالانكه د جنازي اصل مقصد چي مري ته دعاده، په دې كې د سره موجوده نه ده، البته د دعا څخه مخكې د ثنالو ستل سنت دي، كه څوك يې د ثنا په نيت ووايي نو گنجائش يې شته.

التنبیه لایقاظ السفیه

غير مقلدينو! چې كله در رسول الله ﷺ په لكهونو صحابه وو، په كروړونو تابعينو، او تبع تابعينو، په جنازه كې سورة فاتحې ته فرض نه دي ويلي نو تا سولې ورته فرض وائي؟

ايا تا سولته د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه ارشاد نه دی معلوم، چې په خپل لمونځ كې شيطان ته برخه مه وركوئ؟ د شيطان برخه دا معنی ده چې يوشی فرض او ضروري نوي او تا سولې فرض او ضروري وگڼئ. همداسې چې كله رسول الله ﷺ په جنازه كې سورة فاتحې ته فرض ندي ويلي او تا سولته فرض وائي نو يقينا چې دا په جنازه كې شيطان ته برخه وركول دي.

غير مقلدينو! د شيطانانو په شان دا درامې مه كوئ چې احناف سورة فاتحې ته د شيطان برخه وائي. ځكه چې احناف د نبوي فرمان مطابق غير ضروري شي ته ضروري ويل د شيطان برخه گڼي.

حضرت ابو وايل رضي الله عنه فرمائي چې در رسول الله ﷺ په زمانه كې د جنازي په لمانځه كې كله اوه، كله شپږ، كله پنځه، او كله څلور، تكبيرونه كيدل، د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه كې دا اختلافات ختم كړي شول. فجمع عمر الناس علي اربع كاطول الصلوة. [بهيقى ج ۴، ص ۳۷ واسناده حسن فتح البارى]. يعنې حضرت عمر رضي الله عنه ټول خلك په څلورو تكبيرونو را جمع كړل ځكه چې د غټ لمونځ څلور ركعتونه دي.

د حضرت عمر رضي الله عنه مقصد دا وو چې مونږ كوم لمونځونه كوو، نو بعضي دوه ركعته دي په يو سلام باندي. بعضي درې ركعته دي په يو سلام باندي، او بعضي څلور ركعته دي په يو سلام باندي، د څلورو ركعتونو څخه زيات فرض لمونځ نه شته او د جنازي د لمونځ هر تكبير د يو ركعت قايم مقام دی، نو لكه څرنگه چې فرض لمونځ له څلورو ركعتونو څخه زيات نشته دي همدارنگه د جنازي لمونځ هم له څلورو تكبيرونو څخه زيات نشته. مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۴۱).

ددې حديث څخه معلومېږي چې ټولو صحابه وورضى الله عنهم د جنازي تكبيرات د فرضي لمونځ دركعتونو قايم مقام گڼلو، كه په جنازه كې د سورة فاتحې لوستل فرض يا واجب او يا سنت وئ نو دا به

‘خلور خلّی فرض یا واجب او یا سنت وی، حکم چي په خلور رکعت له مونخ کي سورة فاتحه خلور خلّی لوستلې شي د غیر مقلدینو په نیز په هر رکعت کي مستقله فاتحه فرض ده نو همدارنگه په هر تکبیر کي مستقله فاتحه پکار ده. لیکن د ابن حزم څخه بغیر په طول امت کي هیچاهم په جنازه کي خلور خلّی فاتحې ته فرض نه دي ویلي، د دې څخه معلومېږي چي کوم خلک په جنازه کي سورة فاتحه لولي نو د ثنایه نیت یې لولي، د قرائت په نیت یې بالکل نه لولي، حکم چي په خلور رکعت له مونخ کي خلور خلّی قرائت ده او ثنایه کي صرف یو خلّی ده، نو هر څوک چي یو خلّی فاتحه لولي هغه یې د ثنایه نیت لولي د قرائت په نیت یې نه لولي.

ایا د ثنایه نیت فاتحه لوستلې شي؟

زمونږ په حنفی مسلک کي اصل ثنایه سبْحَنَكَ اللَّهُمَّ ده لکن که د دې سره سورة فاتحه هم د ثنایه نیت ولوستل شي نو جایزه لیکن نن سبائي نه ویل به تر دي.

د غیر مقلدینو فتنه: د غیر مقلدینو هیڅ مذهب نه شته، د دوي کار فتنه او فساد او دعوا مو پرېشانه

کول دي. غیر مقلدین وائي چي په جنازه کي فاتحه ووائي اگر چي د ثنایه نیت یې وائي، د دې لپاره چي د جنازې لمونځ مو صحیح شي، مونږ د غیر مقلدینو څخه پوښتنه کوو چي: ایا دا کیدی شي چي یو سړی د ماسپښین خلور رکعت فرض د فرضو په نیت باندې ونه کړي بلکي د نفلو په نیت یې وکړي؟ یا یو سړی زکوة نه ورکوي. بیا چاته لس روپۍ ورکړي او صفا وائي چي زمانیت د زکوة نه دی، بلکي صرف د هدئي دی، نو کوم جاهل به ووائي چي دده زکوة ادا شو؟

رسول الله ﷺ فرمائي انما الاعمال بالنیات نو یو سړی چي یو کار د فرضو په نیت باندې نه کوي بلکي د فرضیت څخه یې انکار کوي نو دده فرض به څرنگه اداء شي؟

اصل خبره داده چي کله د غیر مقلدینو سره د سورة فاتحې په فرض والي د قران او سنت څخه هیڅ دلایل نه وو نو د ساده حنفی عوامو د دوهک کولو لپاره یې ورته د امسئله واوروله چي فاتحه د ثنایه نیت ووائي. لیکن اهل علم په دې پوهیږي چي د اخیله د غیر مقلدینو د فاتحې د فرضیت څخه انکار دی. غیر مقلدینو اول په جنازه کي د فاتحې لوستلو ته فرض ویلي، لیکن اوس یې حوصله بایللې ده نه قران د دوي په سرلاس کیښودلو او نه په صحیح حدیث کي ورته فرض والی پیدا شو، نو بیچاره گانود فقیري کچکول راواخستو او د فقهاوو درشل ته ودریدل او چي د فقهاوو په درشل کي هم ورته د فرض والي

خيرات پيدانه شو، نو اخیږې د فقهې په درشل باندې دفاتحې د فرضوالي عقیده ذبح کړه اود ثناء په طریقه باندې یې دفاتحې دلو ستلو و غط شروع کړو.

حنفی مذهب: په حنفی مسلک کې سبحنک اللهم بالاتفاق ثناء ده، لیکن که په جنازه کې سورة فاتحه د ثناء په نیت باندې ولوستل شي، نو جواز ئې شته او که د قرائت په نیت باندې ولوستل شي نو مکروه تحریمي دی اوس عوامو ته د اباریک فرق کول مشکل دي اود رسول الله ﷺ حکم دی چې: (دَعَا مَا يُرِيكَ إِلَى مَا لَا يُرِيكَ) یعنې مشکوک شی پر پرده او په غیر مشکوک شی باندې عمل کوه.

خلاصه دا چې دفاتحې لو ستل د ثناء په نیت جایز او د قرائت په نیت مکروه تحریمي دي، نو دفاتحې په لو ستلو کې د کراهة تحریمي له وجهې د گناه خطردی اود سبحنک اللهم په لو ستلو کې هیڅ خطر نه شته، لدی وجهې احتیاط دادی چې دفاتحې دلو ستلو څخه پرهیزو شي. اوبل یې ددې وجهې په جنازه کې دلو ستلو څخه پرهیز پکار دی چې غیر مقلدین بغیر د دلیل څخه ورته فرض وائي اوبې دلیل یوشي ته په لمانځه کې فرض ویل په لمانځه کې شیطان ته برخه ورکول دي، نو کله چې غیر مقلدینو په خپلو لمونځونو کې شیطان ورداخل کړی دی نو که اوس په هر نیت باندې فاتحه ولوستل شي، د شیطان تائید ترینه کیږي، له دې وجهې ترینه بالکل پرهیز پکار دی.

د غیر مقلدینو دلایل: د غیر مقلد ادعوه ده چې د جنازې په لمونځ کې د سورة فاتحې لو ستل فرض دي اود سورة فاتحې دلو ستلو څخه بغیر د جنازې لمونځ باطل دی او ظاهره ده چې دیوشي د فرض والي لپاره داسې دلیل پکار دی چې دوه صفت ولري اول دا چې دا دلیل به یقیني ثابت وي اودوهم دا چې قطعې الدلالة به وي.

د یقیني ثبوت د معنی ده چې یا قرآني آیت وي او یا متواتر حدیث وي. اود قطعې الدلالة د معنی ده چې په دلیل کې صفاد خبره ذکر شوی وي چې د جنازې په لمونځ کې د سورة فاتحې لو ستل فرض دي او څوک چې د جنازې په لمونځ کې سورة فاتحه ونه لولي دهغه لمونځ باطل دی، لکن غیر مقلدین چې کوم دلایل بیانوي په هغوی کې یو دلیل هم داسې نه شته چې قطعې الثبوت او قطعې الدلالة وي.

یعنې ددوي په دلایلو کې نه کوم قرآني آیت شته اونه په کې کوم متواتر حدیث شته، اونه یې په کوم دلیل کې دا خبره ذکر شوې ده چې د سورة فاتحې دلو ستلو څخه بغیر د جنازې لمونځ باطل دی.

غیر مقلدین چې کوم دلايل پيش کوي هغه دومره ضعیفه دي چې فرضيت او وجوب خولاخه کوي سنت والي او مستحب والي هم ترينه نه شي ثابتيدلي، راشي چې ددوي دلايل ولولو:

(۱) عَنْ أَمْرِ عَفِيفٍ النَّهْدِيَّةِ رضي الله عنه قَالَتْ أَمَرَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نَقْرَأَ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ (طبرانی)

حضرت ام عفيف رضي الله عنه فرمائي چې مونږ ته رسول الله صلی الله علیه و آله د فاتحي دلو ستلو حکم کړی وو.

اول جواب: په دې حديث کې بالکل د جنازي د لمانځه ذکر نه دی شوی.

دوهم جواب: ددې حديث په سند کې عبد المنعم ابو سعيد ضعیف دی. (مجمع الزوائد ج ۳ ص ۳۳)

(۲) عَنْ أَمْرِ شَرِيكِ الْأَنْصَارِيَّةِ رضي الله عنه قَالَتْ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنْ نَقْرَأَ عَلَى الْجِنَازَةِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ. (ابن ماجه) ام شریک رضي الله عنه فرمائي چې رسول الله صلی الله علیه و آله مونږ ته ښځوته امر کړی وو چې په جنازه کې سورة فاتحه ولولو.

خواب: حافظ ابن حجر رحمته الله په تلخیص الحییر کې ددې حديث سند ته ضعیف ویلي دي. (مجموعه الرسائل ج ۱ ص ۲۴۵)

(۳) عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ يَزِيدٍ رضي الله عنها قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا صَلَّيْتُمْ عَلَى الْجِنَازَةِ فَاقْرَءُوا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ». (طبرانی). حضرت اسماء بنت یزید رضي الله عنها فرمائي چې رسول الله صلی الله علیه و آله فرمايلي دي چې کله تاسو په مړي د جنازي لمونځ کولو نو سورة فاتحه ولولئ.

خواب: ددې په سند کې معلى بن حمران دی او دده ثقه والي نه دی ثابت، لدی وجهې دا حديث ضعیف دی. [مجموعه الرسائل ج ۱ ص ۲۴۵].

همدارنگه په دې درې واړو احادیثو کې ښځوته په جنازه کې د سورة فاتحي دلو ستلو حکم دی، عجیبه خبره ده چې په ښځو جنازه فرض نه ده او د سورة فاتحي دلو ستلو حکم ورته شوی دی اوسري چې د جنازي لمونځ ورباندې فرض کفائي دی، هغوي ته یو ځلې هم په جنازه کې د سورة فاتحي دلو ستلو حکم نه دی راغلی.

دوهمه خبره داده چې په صحیح بخاری کې حديث دی چې: (نهینا عن اتباع الجنائز). مونږ زنانه (د سورة فاتحي لوستل خولا پرېږده چې) د جنازي پسې د تللو څخه منع شوي وو او دا په هیڅ حديث کې نه ده ثابته چې د خلفاءو په زمانه کې دې کومه زنانه په کومه جنازه کې شریکه شوي وي.

(۴) عن ابن عباس رضي الله عنه: أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَرَأَ عَلَى الْجَنَازَةِ بِقَاتِحَةِ الْكِتَابِ [ابن ماجه

ترمذی] حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرمائي چي رسول الله ﷺ په جنازه باندې سورة فاتحه ولوستله.

خواب: ددې خديث په سند کې ابو شيبه دى کوم ته چې د تبراويحوپه باب کې غير مقلدين بالاتفاق ضعيف وائي. (مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۴۵).

(۵) عَنْ جَابِرٍ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَرَأَ بِأَمْرِ الْقُرْآنِ بَعْدَ التَّكْبِيرَةِ الْأُولَى. (كتاب الامه). حضرت جابر رضي الله عنه

فرمايي چي رسول الله ﷺ د اول تکبير څخه وروسته سورة فاتحه ولوستله.

خواب: ددې په سند کې ابراهيم بن ابى يحيى دى چې متروک دى. (مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۴۵). دا پنځه روايته دي چې ټول ضعيف دي، ددې رواياتو څخه د سورة فاتحې سنتيت هم نه ثابتېږي، د فرضيت خوبالکل تصور نه دى ممکن.

خلور تکبيرونه: عَنْ إِبْرَاهِيمَ رضي الله عنه، قَالَ: قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسُ مُخْتَلِفُونَ فِي التَّكْبِيرِ عَلَى الْجَنَازِ، لَا تَشَاءُ أَنْ تَسْمَعَ رَجُلًا يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكَبِّرُ سَبْعًا، وَآخَرُ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكَبِّرُ خَمْسًا، وَآخَرُ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكَبِّرُ أَرْبَعًا إِلَّا سَمِعْتُهُ، فَاخْتَلَفُوا فِي ذَلِكَ، فَكَانُوا عَلَى ذَلِكَ حَتَّى قُبِضَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. فَلَمَّا وَلِيَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَرَأَى اخْتِلَافَ النَّاسِ فِي ذَلِكَ، شَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ جَدًّا، فَأَرْسَلَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَقَالَ: إِنَّكُمْ مَعَاشِرَ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَتَى تَخْتَلِفُونَ عَلَى النَّاسِ، يَخْتَلِفُونَ مِنْ بَعْدِكُمْ، وَمَتَى تَجْمَعُونَ عَلَى أَمْرٍ يَجْتَمِعُ النَّاسُ عَلَيْهِ، فَانْظُرُوا أَمْرًا تَجْتَمِعُونَ عَلَيْهِ فَكَمَا أَتَيْتُمْهُمْ. فَقَالُوا: نِعَمْ مَا رَأَيْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، فَأَثَرُ عَلَيْنَا، فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: بَلْ أَشِيرُوا أَنْتُمْ عَلَيَّ، فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلَكُمْ. فَتَرَا جَعُوا الْأَمْرَ بَيْنَهُمْ، فَأَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ عَلَى أَنْ يَجْعَلُوا التَّكْبِيرَ عَلَى الْجَنَازِ، مِثْلَ التَّكْبِيرِ فِي الْأَضْحَى وَالْفِطْرِ، أَرْبَعَةَ تَكْبِيرَاتٍ، فَأَجْمَعُ أَمْرَهُمْ عَلَى ذَلِكَ. (طحاوى مترجم ج ۱ ص ۷۳۴).

امام ابراهيم نخعی رضي الله عنه فرمائي چي در رسول الله ﷺ ترو فاته پورې د جنازې په تکبيرونو کې اختلاف وو. بعضوبه ويل چې مادر رسول الله ﷺ څخه او په تکبيرونه اوريدلي دي. بعضوبه ويل چې ماترې پنځه تکبيرونه اوريدلي دي او بعضوبه ويل چې ماترينه څلور تکبيرونه اوريدلي دي.

د حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه ترو فاته پورې دا اختلاف راروان وو، کله چې حضرت عمر رضي الله عنه خليفه شو، نو دا اختلاف ورته ډير سخت ښکاره شو، نو صحابه وورضى الله عنهم ته يې وفرمايل چې تاسو د

رسول الله ﷺ صحابه يې كه تاسو اختلاف و كړئ نو ستاسو څخه وروستني خلك به هم اختلاف و كړي او كه تاسو اتفاق و كړئ نو ستاسو څخه وروستني خلك به هم اتفاق و كړي، نو اكا برو صحابه و ورضى الله عنهم د پوره بحث څخه وروسته په دې اتفاق و كړو چې د جنازې د لمونځ څلورر تكبيرونه كړي، لكه څرنگه چې د لوى اختر اود وړو كي اختړ په هر ركعت كې څلورر تكبيرونه دي .

نو د ټولو صحابه و ورضى الله عنهم په دې اجماع شوه، د حضرت ادم عليه السلام د حضرت ابوبكر صديق د حضرت عمر ؓ د حضرت على ؓ د حضرت حسن ؓ ټولو جنازې په څلورو تكبيرونو باندې شوې دي . (مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۴۶ بحواله بهيقي و حاكم).

رسول الله ﷺ په اخري عمر كې په څلورو تكبيرونو جنازې كولې . (مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۴۶ بحواله كتاب الآثار محمد) غير مقلد نواب صديق حسن خان ليكلي دي چې د څلورو تكبيرونو څخه زيات تكبيرونه كول بدعت دى . [بدور الاهله ص ۹۱ و ص ۹۲].

صرف د اول تكبير سره لاسونه پورته كول

(۱) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَبَّرَ عَلَى جَنَازَةٍ، فَرَفَعَ يَدَيْهِ فِي أَوَّلِ تَكْبِيرَةٍ، وَوَضَعَ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى. (ترمذي ج ۱ ص ۲۰۶) دارقطني، ج ۲ ص ۷۵ (بهيقي، ج ۴ ص ۴۸)

د حضرت ابو هريره ؓ څخه روايت دى چې بې شكه رسول الله ﷺ د جنازې په لمونځ كې الله اكبر وويل نو لاسونه يې د اول تكبير سره پورته كړل بيا يې بني لاس په چپ لاس باندې كېښودلو .

(۲) عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ عَلَى الْجَنَازَةِ فِي أَوَّلِ تَكْبِيرَةٍ ثُمَّ لَا يَعُودُ». حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما فرمائي چې رسول الله ﷺ به د جنازې په لمونځ كې صرف د اول تكبير سره لاسونه پورته كول. (دارقطني ج ۲ ص ۷۵).

(۳) عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ رضي الله عنه، أَنَّهُ كَانَ «يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي أَوَّلِ تَكْبِيرَةٍ عَلَى الْجَنَازَةِ» (مصنف ابن ابي شيبة، ج ۲ ص ۱۸۰).

بني لاس په چپ لاس دنوم څخه لاندي كېښودل

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: مِنْ السُّنَّةِ وَضْعُ الْكَفِّ عَلَى الْكَفِّ تَحْتَ السُّرَّةِ.

حضرت ابو هريرة رضي الله عنه فرمائي چي سنت طريقتہ داذہ چي يوورغوي په بل ورغوي باندې دنوم څخه لاندي كيږدي. (مصنف ابن ابی شيبه ج ۱ / ص ۳۰۱ مسند احمد ج ۱ ص ۱۱۰).

اول تكبير: د اول تكبير سره به لاسونه پورته كړي، بيا به بني لاس په چپ لاس باندې دنوم څخه لاندي كيږدي او سبحنك اللهم الخ به ووايي، لكه څرنگه چي په لمانځه كې همداسې كوي.

فتنه: د غير مقلدينو سره دشوړو شر او فساد څخه بغير بل هيڅ نشته، كله چي دفتني دراپارو لوبله بهانه ورته پيدانه شي نو يو اشتها رشايع كړي، چي په هغې كې يې يو طرفته سبحانك اللهم الخ داسې ليكلي وي لكه څرنگه يې چي مونږ په عام لمونځ كې وايو، او بل طرفته يې په سبحنك اللهم كې د (جل ثناك) جمله هم ورزياته كړي وي او اسمان يې په سرا اخستي وي. مونږ دې غير مقلدينو ته وايو چي تاسو چي څو مرد ثناگانې ليكلي دي نو په خاص طور د جنازې په لمونځ كې دهغو لوستل در رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه ثابت كړي، بيا به مونږ به د جل ثناء ك جمله ثابته كړو.

په حنفي مذهب كې مسئله داسې ده. چي كه چاد جنازې په لمونځ كې د اول تكبير څخه وروسته د سبحنك اللهم سره د جل ثناء ك جمله ولوستله نو منع كيږي به نه او كه چاونه لوستله نو ملا متيري به نه. ځكه چي په مشهورو احاديثو كې د جل ثناء ك ذكر نه دي راغلي. حافظ الحديث ابن شجاع په كتاب الفردوس كې يو حديث راوړي دي.

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رضي الله عنه مِنْ أَحَبِّ الْكَلَامِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَقُولَ الْعَبْدُ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَمُحَمَّدُكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَجَلَّ ثَنَّاؤُكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ.

حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه فرمائي چي الله عز وجل ته دا كلام چي: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَمُحَمَّدُكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَجَلَّ ثَنَّاؤُكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ. ډير محبوب دي. مجموعه الرسايل حاشيه ج ۱ ص ۲۴۸).

دا خبره ياده لري چي غير مقلدين مينې ته حلاله وائي حالانكه د دې ثبوت د جل ثناء ك د ثبوت په مقدار هم د دوي سره نه شته.

دوهم تكبير: د دوهم تكبير څخه وروسته درود لوستلی شي او هغه درود به تر دې كوم چي په عامو لمونځونو كې لوستلی شي، لكه غير مقلدينو د لته هم دفتني بازار گرم كړي دي. دوږو وږو رسالو لكه

ديسرنا القرآن وغيره څخه د (رحمت و ترحمتم) الفاظ په اشتهارونو کې ليکي او بيا وائي چې دا الفاظ په کوم حديث کې ثابت دي؟ دې جاهلانو ته دا معلومات نشته چې حنفی فقهه په مستندو کتابونو کې درج ده، لکه په هدايه . شرح الوقايه ، درمختار ، قدوري ، کنز وغيره نوکه په حنفی فقهه څوک اعتراض کوي، نو د حنفی فقهې د دغو مستندو کتابونو څخه دي اول يودرو درانقل کړي او بيا دې په دې اعتراض وکړي، غير مقلدين ديسرنا القرآن غوندې رسالو څخه درود درانقلوي او دامام ابو حنيفه په خلاف پرويا گند کوي.

چلينج

غير مقلدينو! رسول الله ﷺ خاص په جنازه کې کوم درود لوستلی دی؟

که کوم غير مقلد د صحيح صريح حديث څخه دا ثابته کړه چې رسول الله ﷺ په جنازه کې لفظ په لفظ دغه ابراهيمی درود لوستلی دي، نوزه به ورته لس زره روپې انعام ورکړم، او که غير مقلدين در رسول الله ﷺ مبارکې خولې څخه خاص په جنازه کې دا درود نه شي ثابتولی نو بيا دوي د کوم باغ مولی دي چې دخپل ځان څخه په جنازه کې يو خاص درود مقرر وي.

مونږ وايو چې افضل درود ابراهيمي دی، او نور چې د چاکوم درود خوښ وي همغه دی ولولي، په حديث شريف کې صفار اخي چې په جنازه کې کوم خاص درود نه دی مقرر بلکې هر درود لوستلی شي.

عَنْ جَابِرٍ (رضي الله عنه)، قَالَ: مَا أَبَاحَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَلَا أَبُو بَكْرٍ، وَلَا عُمَرُ (رضي الله عنه) فِي شَيْءٍ مَّا أَبَاحُوا فِي الصَّلَاةِ عَلَى الْمَيِّتِ، يَعْنِي لَمْ يُؤَقِّتْ. (ابن ماجه ص ۱۰۹ | مسند احمد ج ۳ ص ۳۵۷).

حضرت جابر (رضي الله عنه) فرمائي چې رسول الله ﷺ او ابو بکر (رضي الله عنه) او عمر (رضي الله عنه) د جنازې د لمانځه لپاره هيڅ خاص شی نه دی مقرر کړی.

نوټ: حافظ ابن حجر په تلخيص الحبير کې د دې حديث ترجمه داسې کړی ده چې رسول الله ﷺ او ابو بکر (رضي الله عنه) او عمر (رضي الله عنه) هيڅکله د جنازې لمونځ په اوچت او ازندی لوستلې.

دلامذهبو څلور عناصر:

غير مقلد مولوی عبد الجبار غزنوی ليکلي دي چې زما په فهم کې دا ټول تشددات (يعني بې ځايه سختی دی) ده په الفاظو ماثوره وو (کوم چې په حديث کې راغلي دي) که څه الفاظ حسنه زيات شي

نوهيخ حرج نه شته . لکه څرنگه چې عبد الله بن عمر رضي الله عنه در رسول الله ﷺ په تلبیه باندې دالاندې الفاظ ورزيات کړي وو .

لبیک وسعديک والخیر بیدیک لبیک ولرغباء الیک والعمل

همدارنگه په ډیرو ځایونو کې ثابت ده چې صحابه کرام او علماء و د اسلام په ماثورو دعاگانو اودرو دونو باندې بعضې الفاظ ورزيات کړي دي او په دې عمل باندې هیچا انکار نه کولو، نو په لمانځه کې هم که په ماثورو دعاگانو باندې زیادت وکړل شي نوهيخ حرج نه شته . خپله په رسول الله ﷺ پسې یوسړي د حمد اکثر الخ غیر ماثوره دعا ولوستله، نور رسول الله ﷺ ورته وفرمایل چې د ډیر شو څخه زیاتي ملایکې ددې دعا د لیکلو لپاره راغلي دي . ددې څخه صفا معلومېږي . چې په ماثورو دعاگانو زیادت جایز دی، ځکه دا د عاصحابي دخپل طرف څخه زیاته کړه او رسول الله ﷺ ورباندې خوښ شو . ددې ډیر مثالونه دي که ټول رانقل کړو نو یو مستقل کتاب به ترینه جوړ شي .

خلاصه دا چې د اقسام زیادات د بدعاتو څخه نه دی، بلکې په (فمن تطوع خیرا فهو خیر له) کې داخل دي . (فقط عبد الجبار عفی عنه ، سید محمد نذیر حسین ، عبد الرحمن مبارک پوري ، مولنا شمس الحق عظیم ابادي فتاوی نذیریہ ص ۳ ص ۱۲ عون المعبود شرح ابو داود ج ۴ ص ۴۰۹) .

د غیر مقلدینو دې څلورو وارو اما مانودا فیصله کړې ده، چې په درود او په دعا کې د الفاظو حسنه ووزیاتوالی د صحابه کرامو څخه راواخله ترننه پورې څوارلس سوه کلونه بلا انکاره جاري دي .
نولامذهبان دي فکرو کړي چې څوارلس سوه کلونه د صحابه وو څخه ترننه پورې په کومو خبرو چا انکار نه دی کړی نو دوي دفتنو دراپارولو لپاره ولې سرونه نیولي دي او چیغې وهي؟
ایا غیر مقلدین دخپلو دغې څلورو علماوو د قبرونو وړانولو ته تیار دي؟ چې دوي دا حادیثو څخه دزیادت جواز ثابت کړی دی او ددوي دفتنوپه اوورېې اوبه اړولي دي .

دریم تکبیر: د دریم تکبیر څخه وروسته د بالغ سړي او ښځې لپاره مشهوره دعا ده، اگر چې د غیر مقلدینو ددې دعا په الفاظو کې اختلاف نشته، لیکن بیایې هم د شرارت رگ نه دی دریدلی رسول الله ﷺ هیڅکله د جنازې په لمانځه کې درې څلور دعاگانې نه دي یوځای کړي اونه یې ضروري گرځولي دي، لکن غیر مقلد روپړي یوه دعا لوستل د جنازې پورې ریشخند گڼي، حالانکه رسول الله ﷺ په لمانځه

کې تخفیف ته مستحب ویلی دی او تطویل ته یې فتنه ویلې ده. (افتان انت یامعاذ) خو د غیر مقلدینو فتنه خو ښیږي.

نابالغه مړي: ابن حزم غیر مقلد لیکلي دي چې د نابالغ مړي جنازه نه کیږي، بلکې بلا جنازه به څښیږي. حالانکه رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې: یصلي علیه ویدعي لوالديه بالمغفرة والرحمة. په نابالغ مړي به د جنازې لمونځ کیږي او دده مور او پلار ته به د مغفرت او بخشش دعا کیږي. (مجموعه الرسائل، ج ۱ ص ۲۵۱ بحواله ترمذی وقال صحیح).

حضرت ابو هريرة ؓ د ادا کولو له: اللهم اجعله لنا فرطاً وسلفاً واجراً. (مجموعه الرسائل ج ۱ ص ۲۵۱ بحواله بهیقي). امام حسن بصری رحمه الله هم همداسې دعا کوله. (مجموعه الرسائل ج ۱ ص ۲۵۱ بحواله بخاری. د دې احادیثو له وجهې فقهاء و د نابالغ مړي لپاره د بالغ څخه څخه دعالیکې ده.

څلورم تکبیر:

د څلورم تکبیر څخه وروسته به د وارو طرفو نوته سلام گرځولی شي. د حضرت عبد الله بن ابی اوفی ؓ څخه روایت دی چې. سلم عن یمنه وعن شماله. یعنی بني او چپ طرف ته یې سلام وگرځولو. [مجموعه الرسائل، ج ۱ ص ۲۵۱] بحواله بهیقي].

حضرت عبد الله ؓ هم فرمائي چې: التسليم علي الجنائز كالسليم في الصلوة. یعنی د جنازې سلام د لمانځه د سلام په شان دی. (مجموعه الرسائل ج ۱ ص ۲۵۲ بحواله تلخیص الحیر ج ۱ ص ۱۶۲)

د جنازې لمونځ به په پټه لوستلی شي

د ټولو څخه اول دا واوره چې د جنازې لمونځ د عاده او د دعا په باره کې د الله ﷻ حکم داسې دی:

أَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ.

ترجمه: غواړئ د خپل رب څخه په عاجزې او په پټه باندې بې شکه چې الله ﷻ د حد څخه تجاوز کونکي نه څښوي.

حضرت زید بن اسلم رحمہ اللہ فرمائی چې: الاعتداء الجهر. یعنی د حد څخه د تجاوز د معنی ده چې په زوره دعا وکړي. حضرت ابو امامه رحمہ اللہ فرمائي چې د جنازې د لمونځ سنت طریقه داده چې: سرافي نفسه یعنی په پټه به د ځان سره لوستلی شي. (مجموعۃ الرسائل، ج ۱ ص ۲۵۲).

او غیر مقلدینو لیکلي دي چې د صحابی د (من السنة کذا) جمله د مرفوع حدیث په حکم کې وي (فتاویٰ علما، حدیث ج ۵ ص ۱۴۷) قال الامام النووي الصحيح الذي عليه الجمهور يسرا بن قدامه الحنبلي (رحمه الله) فرمائي چې په [شرح مسلم ج ۱ ص ۳۱۱] کې چې پټه لوستلو کې دهیچا اختلاف نشته. (المغنی لابن قدامه، ج ۲ ص ۴۸۶) شوکاني هم لیکلي چې د جمهورو په نیز جهرندی مستحب. (نیل الاوطار، ج ۴ ص ۱۰۱).

نو د کتاب او د سنت په رڼا کې تردیارلس سوه کلونو پورې بغیر دهیڅ اختلاف څخه د جنازې لمونځ په پټه لوستل کیدلو، د دیارلس سوهیمي صدۍ په اخر کې په دهلي کې یو غیر مقلد مولوی عبدالوهاب دانگریزانو په حکم د سید احمد شهید د تحریک دنا کولو لپاره دامامت دعوی وکړه. (تحریک مجاهدین ص ۵۲ و ص ۵۳).

دغه غیر مقلد د ټولو څخه مخکې په دهلي کې په جیگ او ازاباندي د جنازې د لمونځ رسم شروع کړو. (مقدمه تفسیر ستاري ص ۱۵ د غیر مقلدینو کتاب).

دهمغې ورځې څخه خپله د غیر مقلدینو په مینځ کې هم خانه جنګي شروع ده. قاضی شوکانی په نیل الاوطار ج ۲ ص ۲۹۸ کې او میانذیر حسن په فتاویٰ نذیری ج ۱ ص ۶۶۳ ص ۶۶۴ کې او مولوی عبدالرحمن مبارکپوري په فتاویٰ علما، حدیث ج ۵ ص ۱۰۷ کې لیکلي چې د جنازې په لمونځ کې جهرندی مستحب او همداد جمهورو مذهب دی، د غیر مقلدینو په مشهور اخبار (الاعتصام) کې یې لیکلي دي چې د تعلیم لپاره په اوچت او از لوستل جایز دي، لکن ددې څخه عادت جوړول او سنت یې گنل صحیح نه دی. (جلد ۲ شماره ۱۹ فتاویٰ علما حدیث).

او دنن سبا غیر مقلدین په جنازه کې په اوچت او ازاباندي لوستلوته مستحب وائي او په دی باندې ډیر اصرار کوي. دې غیر مقلدینو ته پکار دی چې دخپل مشر غیر مقلد مولوی داود غزنوي نصیحت

واوري، مولوی داود غزنوی لیکلی دی چې: یو مستحب کار په بعضې وختونو کې مکروه گرځي، چې کله دا مستحب کار د استحباب د مرتبې څخه پورته کړی شي.

کوم سړی چې په یو مستحب کار اصرار کوي، نو د دې په دې پوهه شي چې شیطان دده د گمراه کولو پسې دی، دا کار عبد الله بن مسعود رضی الله عنه شیطاني عمل گڼلی دی او د دې بدعت والي طرف ته یې اشاره کړې ده. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۱۶).

بهر حال د جنازې د لمونځ پټ لوستل په کتاب او په سنت باندې صریح عمل دی، په کومو روایتونو کې چې د جهر ذکر راغلی دی، هغه صرف د جنازې د لمونځ د تعلیم لپاره دی، سنت نه دی، اوس د غیر مقلدینو خوښه ده چې په کتاب الله او په سنت باندې عمل کوي او که د غیر مقلد مولوی عبد الوهاب په جاري کړه بدعت باندې اصرار کوي.

د غیر مقلدینو څخه یو څو پوښتنې

غیر مقلدین وائي چې مونږ اهل حدیث یو او زموږ پوره مسئله په قرآن او په حدیث باندې ثابته ده، له دې وجهې مونږ یو څو مسائل ذکر کوو، غیر مقلدین دې مهرباني وکړي او د دې مسایلو په باره کې دې ایاتونه او یا احادیث وښايي.

(۱) غیر مقلد نواب صدیق حسن خان لیکلي دي چې (پس تنه نماز کردن بر جنازه صحیح باشد) (بدور الاهله ص ۹۰). صحیح والی یو شرعي حکم دی، له دې وجهې صحیح حدیث پیش کړی چې رسول الله ﷺ څومره جنازې یواځې کړې دي؟ دده په ژوند کې دده څلور لورگانې، درې ځامن، او دوه بیبیاتې وفات شوي دي په دوي کې یې د کوم یو جنازه یواځې کړې ده؟

(۲) نواب صدیق حسن خان لیکلي دي چې په جنازه کې د څلورو تکبیرونو څخه زیات تکبیرونه کول بدعت دی. (بدور الاهله ص ۹۱ و ص ۹۲) او نواب وحید الزمان لیکلي دي چې څلور تکبیرونه اقله اندازه ده زیات هم جایز دي. (کنز الحقائق ص ۴۰). په دې دواړو غیر مقلدینو کې د کوم غیر مقلد قول صحیح او د حدیث سره موافق دی؟

(۳) غير مقلد نواب وحيد الزمان ليكلي دي چي: په جنازه کې سبحنک اللهم ويل نه دي پکار، ليکن غير مقلد حکيم صادق سيالکوټي په صلوٰۃ الرسول کې ورته د جنازې سنت وائي، په دې دواړو کې د چاقول د حديث سره موافق دی؟

(۴) غير مقلد نواب صديق خان ليكلي دي چي قبر مربع جوړول پکار دي او داوښ د کوهان په شان قبر جوړول لکه نن سبا چې جوړيږي دا ټول د حديثو څخه مخالف دي، او منکر کاردی، په مسلمانانو باندې واجبه ده چې په دې منکر کار باندې انکار وکړي. (بدورالاهله ص ۹۵)

افسوس چې غير مقلدين دا حنافو سره د فاتحې د وجوب په مسئله کې جنگيږي، لکن د قبرونو په حق کې دخپل مشر د فتوی په باره کې گونگي شيطانان دي.

(۵) غير مقلد نواب صديق حسن خان ليكلي دي چي د مريض تعزيت د مرگ څخه مخکې جايز دی. (بدورالاهله ص ۹۷). جواز شرعي حکم دی، داپه حديث صحيحه صريحه مرفوعه کې وښائي.

(۶) غير مقلد وحيد الزمان ليكلي دي چي د جنازې په لمونځ کې صرف يو طرف ته سلام گرځول پکار دي. (کنزالحقايق ص ۴۱).

(۷) غير مقلد: نواب وحيد الزمان ليكلي دي چي کله د څلورو مياشتو حمل ساقط شي د جنازې لمونځ يې کيږي. (کنزالحقايق ص ۴۱) ليکن لامذهبه ابن حزم ليکلي دی چې ندي جايز (المحلي) ددې دواړو مسئلو لپاره صريح حديث پيش کړی.

(۸) غير مقلدينو په فتاوی علماء حديث ص ۳۸ کې ليکلي دي چي د دنيوی مشکلاتوله وجهي دمرگ تمنانه ده جائزه او استدلال يې د (بخاری ص ۴۰) څخه کړی دی، ليکن خپله امام بخاري دأميردخراسان څخه تنگ شو او دخپل مرگ دعايي وکړه، اخرو لې امام بخاري رحمه الله ددې صحيح حديث مخالفت وکړو؟

(۹) دښځې په مړي باندې د کفن څخه علاوه يو څادر هم اچولی شي.

غير مقلد مولوی عبد الجبار ليکلي دي، چې ددې څادر د اچولو په احاديثو کې هيڅ معلومات نه شته، دامسون گڼل بالکل جهالت دی او دا کار بدعت مردوده دی، ليکن لامذهبه مولوی علی

محمد سعیدی لیکلی دی چې په احادیثو کې ددې ذکر پیدانه شي نو بیا هم ددې عدم جواز د لینل نه شته، ددې خادر څخه بغیر مړی بدنکارې. (فتاوی علماء حدیث ص ۴۴).

نو ای غیر مقلدینو! د بدعت پرېښودنکي ته بدنما ویل څه حکم لري؟

(۱۰) محدث دهلوی فتوی ورکړي ده چې د زکوة د مال څخه د مړي تکفین او تجهیزاته دی جایز او لا مذهب علی محمد سعیدی لیکلی دی چې جایز دی. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۴۴ و ص ۴۵).

(۱۱) په قبر کې د خټو داچولوپه وخت کې د (منها خلقنکم) الایه لوستل مستحب دي، لکن ددې حدیث ضعیف دی. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۶۰ و ص ۶۱).

(۱۲) د جنازې د هر تکبیر سره به رفع الیدین کیږي، اولاسونه به بیرته تړل کیږي. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۲۱ و ص ۱۲۲). په اکثر وختونو کې غیر مقلدین په دې ولې عمل نکوي؟ دا لاسونه پورته کول مستحب دي لکن د ضعیف حدیث څخه ثابت دي. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۵۶ و ص ۱۵۷).

(۱۳) د جنازې د پورته کولو په وخت کې بیا بیا په اوچت اواز باندې کلمه د شهادت ویل په خیر القرون کې ثبوت نلري، لیکن بیا هم مستحب ده. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۳۲).

(۱۴) د جنازې په لمونځ کې د سورة فاتحې لوستل فرض دي. (بدور الاھله ص ۹۲) د جنازې په لمونځ کې د سورة فاتحې لوستل سنت دي. فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۴۲ و ص ۱۴۳) لا مذهبانی په کوم نیت باندې لولي؟ فرضوته سنت ویل څه حکم لري؟ اوسنتوته فرض ویل څه حکم لري؟

نن مې د صلیبی زندان په بند وپنجر کې یو کال پوره شو، د پلچرخي دریم بلاک اول منزل ۸ دهلېز

۲۰۱۲/۷/۲ م

۱۳۹۱/۴/۱۲ هـ ش

۱۴۳۳/۸/۱۲ هـ ق

* * *

فان طلقها فلا تحل له من بعد حتى تنكح زوجاً غيره.

د دریو طلاقونو مسئله

ليکوال: الشيخ رحيم الله الحقاقي النجراي غفر له الباقي

کاتب: تلميذ الشيخ، مولوي هدايت الله همت بدر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د دریو طلاقونو مسئله

الحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبي بعده.

أما بعد!

په یو مجلس کې په یوه کلمه باندې د دریو طلاقونو په باره کې د رسول الله ﷺ د زمانې څخه تر اتمې صدۍ پورې ټول امت پدې متفق وو چې دادرې طلاقه دي.

په اتمه صدۍ کې د جمهور امت په خلاف علامه ابن تیمیه رحمه الله په ډیر شو راوړ سره دا واز وچت کړو چې دادرې طلاقه درې طلاقه ندي، په هغه وخت کې دده تردید دده هم مذهبيو (حنابله وو) هم وکړو، علامه ابن قیم رحمه الله د نورو انفرادي مسایلو په شان پدې مسئله کې هم دخپل استاذ تائید وکړو، چې ددې اودده د نورو تفرداتو له وجهې ورباندې دخپل وخت حکومت سخت تشدد وکړو او خاص ددې مسئلې له وجهې دوخت حکومت داپه او بن سپور کړو او دوهلو وهلو سره یې په ښار کې وگرځولو، اودده سخت توهین یې وکړو او ددې څخه وروسته یې قید کړو (سبل السلام، ج ۳ ص ۲۱۵).

ځکه چې په هغه وخت کې د دریو طلاقونو څخه وروسته ښځې ته حلال ویل نه یواځې دا چې دا جماع دامت څخه مخالفت وو، بلکې دادر و افضو او د شیعه گانو شعار وو. (کما فی فروع کافی ج ۲ - ۱۷۸).

نود اتمې صدۍ د ټولو مذاهبو علماوو او د اسلام بادشاهانو، په اتفاق سره د افتنه خاموشه کړه، مگر تقریباً پنځه صدۍ وروسته چې کله انگریزانو هندوستان ونیولو او د مسلمانانو د اختلاف لپاره یې د غیر مقلدینو (اهلحدیثو) او قادیانیانو کافرانو فرقې را پیدا کړې...

نود دوی دخپل اقاء نعمت د خوشحالولو او پدوئ باندې دا اعتراض څخه د جواب لپاره بیا دا فتا راپورته کړه، ځکه چې په انگریزانو دا اعتراضونه کیدل چې تاسو دا عقیده څرنگه د عقل سره موافقه گنئ چې (التَّوْحِيدُ فِي التَّثْلِيثِ وَالتَّثْلِيثُ فِي التَّوْحِيدِ)؟

یعنې یو والې په دریو کې دی او درې والې په یو کې دی، کله چې انگریزان لا جوابه شول، یوه زر خریدو غلامانو دخپلو روحاني پلرونو د عقیدې د ممکن ثابتولو لپاره د طلاق مسئله راپورته کړه.

مسئله الطلاق

درې طلاقه يو طلاق دی، قاديانيانو هم دريو طلاقونه ته يو وويل فقه احمدیه ص ۸۰، مجموعه فتاویٰ احمدیه ج ۲ ص ۳۳، او وکتوري اهلحديثو هم ورته يو وويل.

قاديانيان او وکتوري اهل الحديث درې طلاقه يو گڼي او ددوي اقاگان (انگريزان) خدايان درې مني او درې خدايان يو گڼي، نوددې فتنې دخاموشولو لپاره دهغه وخت علماوو ډيرې رسالې وليکلي، زه به ان شاء الله ددې رسالو مضامين له ډير اختصار سره رانقل کړم او خپله رساله به په دريو فصلونو مشتمله کړم.

په اول فصل کې به دهغو ايمه وواچوال او دلايل ذکر کړم کوم چې دريو طلاقونو ته جايز وائي او هم به د جمهور وواچوال او دلايل ذکر کړو، چې دريو طلاقونو ته واقع او مکروه وائي.

په دويم فصل کې به د جمهور و دلايل ذکر کړو، چې د دريو طلاقونو څخه وروسته بنځې ته حرامه وائي او درې طلاقه په دريو طلاقو حسابوي، او په دريم فصل کې به د غير مقلدينو د دلايلو حال ذکر کړو، چې د دريو طلاقونو څخه وروسته بنځې ته حلاله وائي او درې طلاقونه په يو طلاق حسابوي.

اول فصل

د انسان د ژوند په سفر کې يوه مرحله د نکاح هم راځي، د نکاح احکام او د نکاح طرفته ترغيب په قران او په حديث کې ډير موجود دی. رسول الله ﷺ کله نکاح ته نيم ايمان وائي. (مشکوٰۃ ج ۲/ ۲۶۸). او کله طاقت لرونکي ته دا وعيد ورکوي چې د نکاح څخه مخ اړول زما دستو څخه مخ اړول دي (بخاری ج ۲/ ص ۷۵۸) او کله کله فرمائي چې خلور شيان د انبياؤ دستو څخه دي. حياء کول، خوشبو لگول، نکاح کول او د مسواک استعمالول. (الجامع الصغير، ج ۱ ص ۳۷) خلاصه دا چې نکاح د الله جل جلاله درضاء، د رسول الله ﷺ دستو د اتباع، او د انساني تکميل يوه اهمه ذريعه ده، نوددې ختمول په همدومره اندازه مبغوض او د الله ﷻ د ناراضگۍ سبب دی لکه څومره يې چې نکاح کول محبوب او د الله ﷻ درضا سبب دی، د حضرت عبداللہ بن عمر ؓ څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې الله ﷻ چې کوم شيان حلال کړي دي، په هغوی کې د طلاق څخه زيات مبغوض بل هيڅ شی نشته. (مستدرک حاکم، ج ۲ ص ۱۹۶).

وقال صحيح: والجامع الصغير، ج ۲ ص ۴۲، وقال حسن وقال الذهبي صحيح على شرط مسلم. ددې څخه معلومېږي چې په بلا وجه طلاق باندې الله ﷻ خفه کېږي.

د حضرت ثوبان رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې: کومه ښځه چې بغیر د څه مجبوري څخه دخپل خاوند څخه طلاق وغواړي نو پداسې ښځه باندې الله ﷻ د جنت خوشبوني حراموي. (الجامع الصغير، ج ۲ ص ۱۳۷) وقال حسن والمستدرک، ج ۲ ص ۲۰۰.

وقال الحاكم والذهبي صحيح علي شرطهما. مگر انسان بيا هم انسان دی، نو د ځينو سختو حالاتو له وجهې ورته شريعت د طلاق اجازه هم ورکړې ده، خو بيا يې هم ورته حدود او قيود مقرر کړي دي، د جاهليت په زمانه کې سل، بلکې زر، زر طلاقونه اچول کيدل او بيا به بيرته رجوع کيدله. شريعت د طلاق لپاره يو حد مقرر کړو، اود دريو طلاقونو څخه وروسته يې ښځې ته مغلظه وويله اود ښځې مغلظ والې يې په دريو طلاقونو کې منحصر کړو، د الله ﷻ د کلام خلاصه داسې ده چې: طلاق دوه ځلې دی، ددې څخه وروسته يا په ښه طريقه د ښځې ساتل پکار دي او يا يې په ښه طريقه پرېښودل پکار دي. لکن ددې څخه وروسته يې که دريم طلاق هم ورکړو، نو بيا دغه ښځه دې اول ميره ته تر هغه پورې نده جايزه تر څو يې چې د بل ميره سره نکاح نه وي کړي.

تر دې ځای پورې د ټولو مسلمانانو اتفاق دی، لکن په طلاق اود دې څخه وروسته درجعت په بعضې صورتونو کې يو څه اختلاف شته، اول په دې کې اختلاف دی چې په يو مجلس کې په يوه خوله باندې د دريو طلاقونو ورکول جايز اود سنتو سره موافق دی؟ او که بدعت اود سنتو څخه مخالف دی؟ او که بالکل نه واقع کيږي؟ په دې کې درې مذهب دي.

(۱) امام شافعي، امام بخاري، امام بيهقي او ابن حزم وغيره رحمهم الله ورته سنت اود سنتو سره موافق وايي.

(۲) او جمهور علماء رحمهم الله فرمائي چې دا طلاق واقع کيږي. لکن داسې طلاق بدعت دی، غير مستحسن او مکروه دی. امام نووی رحمه الله فرمايي چې په يو وخت کې د دريو طلاقونو ورکول زموږ د شوافعو په نزد حرام نه دي، لکن بهتره داده چې درې طلاقه جدا جدا ورکړل شي. او امام احمد او ابو ثور رحمهم الله هم ددې قايل دي. اود امام مالک، اوزاعي، امام ابو حنيفه اود ليث بن سعد رحمهم الله په نزد داسې طلاق بدعت دی. (نووی ج ۱ ص ۲۷۱).

(۳) بعضې خلک وائي چې دا طلاق بالکل نه واقع کيږي، ځکه چې دا طلاق بدعت دی او کوم شی چې بدعت وي هغه نه واقع کيږي.

داول مذهب دلائل:

(۱) ابن حزم المتوفى ۴۵۶ هـ ليكلي دى چې: **ثُمَّ وَجَدْنَا مِنْ حُجَّةٍ مَنْ قَالَ: إِنَّ الطَّلَاقَ الثَّلَاثَ مُجْبُوعَةٌ سُنَّةٌ وَلَا بُدَّ عَقْدٍ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: { فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا مَحِلَّ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهَا } [البقرة: ۲۳۰] فَهَذَا يَقُمُ عَلَى الثَّلَاثِ مُجْبُوعَةٌ وَمُفَرَّقَةٌ، وَلَا يَجُوزُ أَنْ يُخَصَّ بِهَذِهِ الْآيَةِ بَعْضُ ذَلِكَ دُونَ بَعْضٍ بِغَيْرِ نَصٍّ.** (محل ج ۱۰/۲۰۷).

يامونږدهغو خلكو لپاره چې دريو طلاقونو ته سنت وائي او بدعت ورته نه وائي دا قول د الله ﷺ پيدا كړو چې (پس كه ده خپلې ښځې ته طلاق وركړو، نودده لپاره نده جايزه، ترڅو چې د اښځه د بل ميره سره نكاح وكړي) دا مضمون هغودريو طلاقو ته هم ورځي چې يوځاى وي او هغودريو طلاقو ته هم ورځي، چې جدا جدا وي او ددې تخصيص تر بعضو پورې ندى جايز، ترڅو چې نص نه وي موجود. يعنې جدا جدا درې طلاقه او په يوځاى باندې درې طلاقه دواړه ددې ايتلا ندي داخل دي، نوددواړو حكم به هم يويي او جدا جدا درې طلاقه خوبدعت ندى نو همدا رنگې په يوځاى درې طلاقه به هم بدعت نه وي.

(۲) حضرت عويمر بن ابيص العجلاني ؓ چې كله درسول الله ﷺ په مخ كې د خپلې بې بې (خولى ^{التي} بنت قيس) سره لعان وكړو نو د لعان څخه وروسته حضرت عويمر ؓ وفرمايل چې: **كَذَبْتُ عَلَيْهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنَّ أُمْسَكْتُمَا، فَطَلَّقَهَا ثَلَاثًا، قَبْلَ أَنْ يَأْمُرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.** (بخارى، ج ۲ ص ۷۹۱ و مسلم، ج ۱ ص ۴۸۹/ ونسائي، ج ۲ ص ۸۳).

كه ماداد خان سره وساتله او خپله ښځه مې كړه، نومابه دې پسې دروغ ويلي وي. بياده درسول الله ﷺ د حكم څخه مخكې درې طلاقه وركړل. نو كه په يوځاى باندې ددې طلاقو وركول بدعت او د ستو څخه مخالف وي رسول الله ﷺ به هيڅكله پرې خاموشي نه وى كړى، بلكې ددې څخه به يې منع كړى وي. (سنن كبرى للبيهقي، ج ۷ ص ۲۲۱). او امام بخارى رحمه الله ددې حديث لپاره باب د (من جواز الطلاق الثلاث). او امام نسائي رحمه الله ورته (باب الرخصة في ذلك) لگولي دي، ددوى لپاره نور هم يوڅه دلائل شته.

د دوهم مذهب دلايل:

د دوهم مذهب په قول کې دوه دعوي دي. اول دا چې: په يو وخت کې درې طلاقه واقع کيږي. دوهم دا چې: داسې طلاق بدعت، مکروه او غير مستحسن دی. د واقع کيدلو دلايل خويي يوڅه همغه دي کوم چې د اول مذهب په دلايلو کې بيان شول، اود مکروه والي لپاره يې يوڅو دلايل دا دي چې:

(۱) محمود بن لبید رضي الله عنه فرمائي چې: أَخْبَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثَ تَطْلِيقَاتٍ جَمِيعًا، فَقَامَ غَضْبَانًا ثُمَّ قَالَ: «أَيْلَعَبُ بِكِتَابِ اللَّهِ وَأَنَا بَيْنَ أَظْهَرِكُمْ؟» حَتَّى قَامَ رَجُلٌ وَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلَا أَقْتُلُهُ؟ (نسائي، ج ۲، ص ۸۲، الثلاث المجموعة وما فيه من التغليظ).

رسول الله ﷺ ته خبر ورکړل شو چې يوسړي خپله ښځه په دريو طلاقونو طلاقه کړې ده، نور رسول الله ﷺ ډير په غوسه شو، ودریدو او ويې فرمايل چې ايا زما په موجودگي کې د الله ﷻ د کتاب سره لوبي کيږي؟ تردې چې يوسړی پاڅيدو او رسول الله ﷺ ته يې وفرمايل چې: ايا زه داسې ونه وژنم؟ حافظ ابن قيم رحمته الله عليه المتوفى (۷۵۱ هـ) فرمائي چې: (اسناده على شرط مسلم). (زاد المعادج، ۵۲/۴)، يعنې د اسناد مسلم په شرط صحيح دی او علامه مارديني رحمه الله فرمائي چې ددې حديث سند صحيح دی. (الجواهر النقي، ج ۷، ص ۳۳۳).

حافظ ابن كثير رحمته الله عليه فرمائي چې (اسناده جيد) (بحواله نيل الاوطار، ج ۶، ص ۲۴۱) او حافظ ابن حجر رحمته الله عليه فرمائي چې: رواه موثقون (بلوغ المرام ص ۲۲۴) (ومع سبل السلام، ج ۳، ص ۲۱۲). ددې صحيح روايت څخه معلومه شوه چې درې طلاقه در رسول الله ﷺ خوښ نه وو، ځکه رسول الله ﷺ به دومره ورباندې نه په غوسه کيدلو او نه به يې داسې فرمايل چې زما په موجودگي کې د الله ﷻ د کتاب پورې لوبي کيږي؟

لکن رسول الله ﷺ د خفگان سره سره دادرې طلاقه نافذ وگرځول، لکه څرنگه چې حافظ ابن قيم رحمه الله ددې حديث په تشریح کې د قاضي ابوبکر بن العربي رحمه الله عبارة رانقل کوي اوليکي چې (فلم يرد النبي ﷺ بل امضاه وكمافي حديث عويمر العجلاني في اللعان امضا طلاقه الثلاث ولم يرد) (تهذيب سنن ابی داود، ج ۳، ص ۱۲۹، طبع مصر) پس رسول الله ﷺ دادرې طلاقه رد نکړل بلکې نافذ يې کړل او د حضرت عويمر رضي الله عنه په حديث کې هم رسول الله ﷺ درې طلاقه نافذ کړل او په

ابوداود جلد اول ص (۳۰۶) باب فی اللعان کې د حضرت سهل بن سعد رضی الله عنه روایت دی چې: (فطلقها ثلاث تطليقات عند رسول الله ﷺ فانفذه رسول الله ﷺ).

حضرت عویمر رضی الله عنه در رسول الله ﷺ په مخکې خپلې بی بی ته درې طلاقه ورکړل، نور رسول الله ﷺ نافذ کړل. ددې څخه معلومیږي چې رسول الله ﷺ درې طلاقه نافذ کړل، لکن ددې سره سره یې د خفگان اظهار هم وکړو. حافظ ابن قیم رحمه الله فرمائي چې بعضو خلکو د محمود بن لبيد رضی الله عنه په حديث کې د اللفظ هم ورزيات کړی دی چې (وامضاه عليه ولم يردّه) اود اللفظ موضوع دی، قایل د تقلید اود حمایت دخپل مذهب له وجهې څخه پکې ورزيات کړی دی. (اغاثة اللهفان، ج ۱ ص ۲۹۷ و ۲۹۸).

لکن د جمهور و استدلال پداسې طريقه نه دی چې د محمود بن لبيد رضی الله عنه په حديث کې د اللفظ موجود دی، بلکې د جمهور و استدلال په دې طريقه دی چې په ابوداود جلد اول، ص ۳۰۶، کې د حضرت سهل بن سعد په روايت کې د الفاظ موجود دي چې (فطلقها ثلاث تطليقات فانفذه رسول الله ﷺ ابوداود، باب فی اللعان) الحديث، پس ده در رسول الله ﷺ په مخکې خپله بنځه په دريو طلاقونو طلاقه کړه، نور رسول الله ﷺ دده طلاقونه نافذ کړل.

ددې روايت نور ټول راويان ثقه دي، يواځې په عياض بن عبد الله الفهري کې اختلاف دی، ابو حاتم فرمائي چې (ليس بالقوى)، ساجی رحمه الله فرمائي چې ده د ابن وهب رحمه الله څخه داسې روايات هم نقل کړي دي په کومو کې چې نظر دی.

امام يحيى بن معين رحمه الله فرمائي چې هغه ضعيف الحديث دی او امام بخاری رحمه الله ورته منکر الحديث وائي، لکن امام ابن حبان رحمه الله او امام ابن شاهين رحمه الله ورته ثقه وائي، او امام ابو صالح رحمه الله فرمائي چې: (ثبت له بالمدينة شان كبير في حديثه شي) او همدارنگې دا د مسلم، ابوداود، نسائي او ابن ماجه راوي دی، تهذيب التهذيب، ج ۸ ص ۲۰۱).

امام ابوداود رحمه الله او ابن منذری رحمه الله داروايت را نقل کړی دی او سکوت یې پرې کړی دی او د ضعف حکم یې بالکل پرې ندی لگولی، دا ددې خبرې صاف دليل دی چې داروايت ددوي په نیز قابل د اعتماد دی او امام خطابي رحمه الله په معالم السنن، ج ۳ ص ۱۶۲، کې ددې حديث فقهي معاني بيانوي، مگر د ضعف حکم پرې نه لگوي، نو دده په نیز هم داروايت د اعتماد قابل دی.

او امام خطابی رحمه الله په یوځای کې په دې تصریح کړی ده چې موضوع، مقلوب او مجهول حدیثونه دضعیف حدیث په اقسامو کې دي، اویا فرمائي چې (کتاب ابی داود خلی منها بری من جمله وجوهها). نو د امام خطابی رحمه الله دتحقیق په بناء باندې په ابو داود کې هیڅ موضوعي روایت نشته او همدارنگې که د محمود بن لبیده رضی الله عنه په حدیث کې دالفاظ نه وي نویا هم دجمهور وواستدلال واضح دی. ځکه چې که درې طلاق نه واقع کیدلې نور رسول الله صلی الله علیه و آله به ولې د خفگان او د غوصې اظهار کولو؟ ددې داسې مثال دی لکه د حیض په حالت کې چې د طلاق ورکول ممنوع او دستنوخه مخالف دی مگر د جمهور وایمه ووپه نیز داسې طلاق واقع کیږي. (بداية المجتهد، جلد ۲ ص ۶۴ و معالم السنن، ج ۳ ص ۹۳) لکه حضرت عبداللہ بن عمر رضی الله عنہما چې خپلې بی بی رضی الله عنہا ته د حیض په حالت کې طلاق ورکړی وو او دده طلاق ته اعتبار ورکړل شوی وو. (بخاری ج ۲ ص ۷۹۰ و مسلم ج ۱ ص ۴۷۷ و نسائی ج ۲ ص ۸۲ و مسند الشافعی ص ۶۷ و السنن الکبری جلد ۷ ص ۳۲۶، والدارقطنی، ج ۲ ص ۴۲۷ و جامع المسانید ج ۲ ص ۱۴۱ و تلخیص الحبیر ص ۳۱۶).

دایا بیله خبره ده چې رسول الله صلی الله علیه و آله ده ته بیرته درجوع کولو حکم وکړ او ارشاديې ورته وکړو چې پداسې طهر کې طلاق ورکړه چې دجماع څخه خالي وي. (بخاری، ج ۲ ص ۷۹۰) و مسلم جلد اول، ص ۴۷۶. د خوارجو او دروافضو په نیز د حیض په حالت کې طلاق نه واقع کیږي. (معالم السنن، ج ۳ ص ۹۳).

تعجب: مگر تعجب دی په امام ابن حزم رحمه الله، په حافظ ابن تیمیه رحمه الله او په علامه ابن القيم رحمه الله باندې چې د حیض په حالت کې طلاق ته دروافضو او د خوارجو په شان کالعدم وائي. وگورئ: (محلّی، ج ۷ ص ۱۹۷، فیض الباری، ج ۴ ص ۳۱۰ و زاد المعاد، ج ۴ ص ۴۴ و سبل السلام، ج ۳ ص ۲۰۷) او ددوي غټ دلیل دادی چې د حیض په حالت کې طلاق اچول ناجایز دي او ناجایز شي شرعاً نه واقع کیږي او شرعي حکم ورباندې نه مرتیږي، لکن دا دلیل یې اوهن من بیت العنکبوت دی، د ډیرو وجهو څخه:

اول: ددې وجهې څخه چې دا دلیل عقلي دی او دنص په مقابله کې دی او دداسې دلیل لپاره هیڅ اعتبار نشته.

دويم: ديوشي ناجايزوالي جدا خبره ده، اوددي واقع كيدل او شرعي حكم ورباندي مرتب كيدل جدا خبره ده، مثلاً ارتداد، زنا، غلا، قتل، وغيره شيان ناجايزدي، لکن شرعي حكم ورباندي مرتبيري چې كله داشيان ثابت شي نو مرتبه ددريو ورځو څخه وروسته شرعاً قتليري، په زنا كار به شرعاً حد جاري كيږي، د غل څخه به شرعاً لاس غوڅيږي. اوقاتل به شرعاً قصاصيري، نو ايا دا خبره دلته صحيح ده چې دا افعال ناجايز دي. فلهاذا په دوي باندي شرعي حكم اوسزانه مرتبيري.

او همدارنگه دخپلې بنځې تشبيه وركول له داسې خپلوانو بنځوسره چې مؤبداً حرامې وي دې ته ظهار وايي. او دې كارته الله پاك ناخوښه او دروغ ويلي دي. (منكراً من القول وزوراً).

مگر له دې سره سره ورباندي شرعي حكم مرتب دی چې كفاره ورته وائي. همدارنگه قذف ناجايز او ممنوع دی، مگر بيا هم شرعي حكم ورباندي مرتب دی چې حد او رد الشهادة دی.

همدارنگه د جمهورو علماوو په نيز په يو مجلس كې درې طلاقه ناجايز او ممنوع دي، مگر شرعي حكم ورباندي مرتب دی، لكه څرنگه چې امام احمد بن حنبل المتوفى (۲۴۱ هـ) فرمائي چې وَمَنْ طَلَّقَ ثَلَاثًا فَيُلْقِطُ وَاحِدًا فَقَدْ جَهَلَ وَحَرِّمَتْ عَلَيْهِ زَوْجَتُهُ وَلَا تَحِلُّ أَبَدًا حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ... الخ

عبد الله ابن احمد بن حنبل فرمايي چې: قلت لأبي رجل طلق ثلاثاً وهو ينوي واحدة قال هي ثلاث، الخ. [مسائل احمد برواية ابنه (ص ۳۷۳، شرح مسلم ج ۱ ص ۴۷۸) كتاب الصلوة ص ۴۷ طبع قاهره]. چا چې په يوه خوله درې طلاقه واچول، نوبی شكه چې ده د جهالت كار وكړ، خو بيا هم دابنځه په دې ميره باندي حرامد شوه او هيڅكله ورته نه حلاليري، ترڅويې چې له بل ميره سره نكاح نه وي كړي.

دوهم فصل

په يو مجلس كې په يوه كلمه باندي درې طلاقه څه حكم لري؟ آيا داسې طلاق واقع كيږي او كه نه؟ او كه واقع كيږي نو يو واقع كيږي او كه درې؟ په دې مسئله كې څلور مذهبه دي:

امام ابو حنيفه رحمه الله امام شافعي رحمه الله

امام احمد رحمه الله امام مالك رحمه الله

جمهور صاحبہ رحمہ اللہ او تابعین او د خلورو وارہ امامانو پہ نیز درې طلاقہ واقع کیږي او ددې څخه وروسته په دې میره باندې د اېنځه تر هغې پورې حرامه ده، تر څو یې چې د بل میره سره نکاح او بیا جماع نوي کړي، او بیا د هغه څخه د طلاق او یا خلع او یا د مرگ په وجه جدا شوي نه وي.

(۲) بعضي روافض: درو افصوپه نیز د اطلاق بالکل نه واقع کیږي.

ابن حزم رحمہ اللہ دا قول یو ځلې د امام احمد رحمہ اللہ طرفته منسوب کړی دی، لکن ییایي بیرته ورباندې رد کړی دی، چې دا د امام احمد رحمہ اللہ مذهب ندی، بلکې دا د روافضو قول دی.

(۳) جمهور روافض او غیر مقلدین او قادیان: شیعه گان، غیر مقلدین او قادیان وائي چې

داسې درې طلاقہ په یو رجعي طلاق حسایېږي او همدارپه یوه توجیه د طاوس رحمہ اللہ او د عکرمه رحمہ اللہ قول هم دی او په یوه توجیه ابن تیمیہ رحمہ اللہ هم همدار قول مختاره کړی دی.

داود ظاهري دا قول د ابن عباس رضی اللہ عنہ طرفته هم منسوب کړی دی، لکن دا غلطه خبره ده، ځکه چې په ابوداود، ج ۱ - ص ۲۹۹). کې د حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ څخه د (قبل ان یدخل بها) قید روایت شوی دی او دا اصولو د حدیثو مطابق به په مطلقو روایتونو کې ددې قید لحاظ ساتلې شي، تفصیل به وروسته راشي ان شاء اللہ تعالیٰ. او همدار قول په یو روایت کې د اسحق بن راھویہ رحمہ اللہ هم دی. او په بل روایت کې د جمهور ورسره دی او د نن زمانې غیر مقلدین (اهلحدیث) په دې مسئله کې د شیعه گانو قادیانیانو او د ابن تیمیہ رحمہ اللہ راجع کړي ضعیف دلایل په مختلفو ژبو اړوي او زارې اړوي او د فتنو بازار یې ورباندې گرم ساتلی دی.

(۴) بعض اصحاب ابن عباس رضی اللہ عنہ: د حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ د اصحابو یوه ډله

فرمائي چې: که د بڼځې سره همبستري شوی وه، نو بیا درې طلاقہ په دریو طلاقو حسایېږي او که همبستري ورسره نه وه شوي، نو بیا درې طلاقہ په یو رجعي طلاق حسایېږي. امام محمد بن نصر المروزی رحمہ اللہ دا قول د امام اسحق رحمہ اللہ طرفته هم منسوب کړی دی. [ازاد المعاد، ج ۴ ص ۵۴، و اعلام الموقعین، ج ۳ ص ۲۴، څخه تر ص ۳۴ پورې فتاویٰ ابن تیمیہ، ج ۳ ص ۱۳ تا ص ۲۵.

نو د اول مذهب والافرمائي چې په يوه کلمه باندې په دريو طلاقونو سره ښځه مغلظه کيږي او تر هغې پورې اول مير ته نه حلالیږي، ترڅو پورې چې بل مير ورسره نکاح او بيا جماع وکړي او بيا يې يا طلاقه کړي او يا ترينه مرشي، د دلايلو څخه مخکې به يو څو ځواکي رانقل کړو چې محل د نزاع پوره واضحه شي.

(۱) حافظ ابو الوليد محمد بن احمد رحمه الله المعروف بابن رشد المالكي المتوفي ۵۶۵هـ

فرمائي: د اطرافو اود ښارونو جمهور فقهاء کرام فرمائي چې په يوه کلمه باندې درې طلاقه درې طلاقه دي او ددې څخه وروسته ښځه حرامیږي او اهل ظواهر او يوه ډله نور وائي چې يواځې يو طلاق واقع کيږي. (بداية المجتهد جلد ۲ ص ۶۰).

(۲) حضرت امام ابو ذکري يحيى بن شرف النووي الشافعي رحمه الله المتوفي (۶۷۶) هـ

فرمائي چې کوم سړی چې خپلې ښځې ته ووائي چې ته پرما په درې طلاقو طلاقه يې نو امام شافعي رحمه الله امام مالک رحمه الله، امام ابو حنيفه رحمه الله، امام احمد رحمه الله، او د جمهورو سلفو او خلفو دا مذهب دی چې دا درې طلاقه واقع شو. حضرت طاووس رحمه الله او بعض اهل ظواهر فرمائي چې دا يواځې يو طلاق دی. د حجاج بن ارطاة او محمد بن اسحق رحمه الله څخه هم همدا سې روايت دی. (شرح مسلم، ج: ۱ ص ۴۷۸).

(۳) امام ابوالبرکات عبدالسلام ابن تيميه الحنبلي رحمه الله المتوفي (۶۶۱) هـ

فرمائي چې: په يوه کلمه باندې درې طلاقه په اجماع سره واقع کيږي. (منتقى الاخبار، ص ۲۳۷ والنيل، ج ۶ ص ۲۴۳)

(۴) او حافظ احمد بن عبدالحليم ابن تيميه الحنبلي رحمه الله (المتوفي ۷۲۸ هـ

د جمهورو مسلک داسې رانقل کوي چې: (وَلَمَّا ثَبَتَ عِنْدَهُمْ عَنْ أَبِيهِ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَلْزَمُوا بِالثَّلَاثِ الْجُمُوعَةَ قَالُوا: لَا يُلْزَمُونَ بِذَلِكَ إِلَّا وَذَلِكَ مُقْتَضَى الشَّرْعِ، وَاعْتَقَدَ طَائِفَةٌ لَزُومَ هَذَا الطَّلَاقِ وَأَنَّ ذَلِكَ إِجْمَاعُ، لَكُونِهِمْ لَمْ يَعْلَمُوا خِلَافًا ثَابِتًا) (فتاوى ج ۳ ص ۲۱ طبع مصر).

او کله چې ددوي په نيزدامامانو صحابه وورضى الله عنهم شخصه داثابته وه چې درې طلاقه لازم دي، نو جمهور و فرمايل چې دامامانو صحابه و و الله شخصه به دليله داسې نه کيږي، نو ددوي ددرې طلاقو دلزوم عقیده وساتله او ددوي په نيزيو اجتماعي امر دی چې ددې په خلاف ددوي په علم کې هيڅ شی هم نه دی ثابت، ددې څخه معلومېږي چې دجمهور په علم کې ددې اجماع په خلاف هيڅ شی هم نه دی ثابت.

(۵) امام ابو جعفر احمد بن محمد الطحاوي الحنفي رحمه الله المتوفي (۳۲۱هـ)

فرمائي چې: فَخَاطَبَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ بِذَلِكَ النَّاسَ جَمِيعًا، وَفِيهِمْ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَضِيَ عَنْهُمْ، الَّذِينَ قَدْ عَلِمُوا مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَلِكَ، فِي ذَلِكَ، فِي زَمَنِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَنْكُرْهُ عَلَيْهِ مِنْهُمْ مُنْكَرٌ، وَلَمْ يَدْفَعْهُ دَافِعٌ، فَكَانَ ذَلِكَ أَكْبَرَ الْحُجَّةِ فِي تَسْوِغِ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَلِكَ. لِأَنَّهُ لَمَّا كَانَ فِعْلُ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَمِيعًا فَعَلًا يَجِبُ بِهِ الْحُجَّةُ، كَانَ كَذَلِكَ أَيْضًا إِجْمَاعُهُمْ عَلَى الْقَوْلِ إِجْمَاعًا يَجِبُ بِهِ الْحُجَّةُ. وَكَذَا كَانَ إِجْمَاعُهُمْ عَلَى النَّقْلِ بِرِثَائِمِنْ الْوُهِمِ وَالزَّلِيلِ، كَانَ كَذَلِكَ إِجْمَاعُهُمْ عَلَى الرَّأْيِ بِرِثَائِمِنْ الْوُهِمِ وَالزَّلِيلِ. اهـ.. (شرح معاني الآثار، ج ۲ ص ۲۹). وفي البعض ص ۳۴، باب الرجل يطلق امرأته ثلاثاً معاً.

حضرت عمر ؓ ټولو خلکو ته پدې باره کې تقرير وکړ او پدې کې در رسول الله ﷺ صحابه رضی الله عنهم هم وو، کوم چې په دې ښه پوهیدل چې در رسول الله ﷺ په زمانه کې پدې باره کې څه کیدل؟ لکن پدې کې هیچا انکار و نکړ او نه چا د حضرت عمر ؓ حکم وغورځولو. نو دا پدې یو غټ دلیل دی چې: ددې څخه مخکې ددې په خلاف پې څه کیدل هغه منسوخ دی.

ځکه چې د حضور ﷺ د صحابه و په یو عمل باندې راجمع کیدل داسې لازمي دلیل دی، لکه څرنګه یې چې په یو قول باندې راجمع کیدل لازمي دلیل دی اولکه څرنګه چې د صحابه و و ﷺ اجماع په نقل باندې دوهم او د خطائي څخه پاکه ده، نو همدارنګه ددوي ﷺ اجماع په رایه باندې هم دوهم او د خطائي څخه پاکه ده. ددې څخه معلومه شوه چې پدې مسئله باندې د حضرت عمر ؓ په زمانه کې قولي او فعلي اجماع منعقد شوه او دا یو قطعي دلیل دی.

(۶) حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله المتوفي ۸۵۲ هـ فرمائي چې: دمتعې په

حراموالي او ددرېو طلاقو په درې والي باندې د حضرت عمر ؓ په زمانه کې اجماع وشوه او دا اجماع پدې خبره یو واضح دلیل دی چې دوي ته ناسخ معلوم وو، اگر چې ددې څخه مخکې دبعضو پدې

باندې علم نه وو، نو څوک چې ددې اجماع څخه وروسته هم ددې مخالفت کوي نو هغه دا اجماع تارک، او دا اجماع څخه منکړدی او د ټول امت په دې اتفاق دی چې دا اجماع څخه وروسته اختلاف پیدا کول مردود دي. (فتح الباری، ج: ۹، ص ۲۹۳ باب من جوز الطلاق الثلاث)

(۷) **حافظ محمد بن عبدالواحد رحمه الله** المعروف بابن الهمام (المتوفى، ۸۶۱هـ) فرمائي چې:

د جمهورو صحابه وو رضی الله عنهم، تابعینو رضی الله عنهم او د مسلمانانو د امامانو رحمهم الله دا مسلک دی چې درې طلاقه درې واقع کیږي. (فتح القدير، ج: ۳، ص ۲۵ طبع مصر). لویه دې باندې د صحابه وو رضی الله عنهم اجماع ده، ص ۲۶.

(۸) **علامه بدرالدین ابو عبدالله محمد بن علي البعلبي رحمه الله** (المتوفى، ۷۷۷هـ)

فرمائي چې: درې طلاقه چې بنځي ته د همبستري څخه مخکې ورکړل شي او که وروسته ورکړل شي، د دواړو صورتونو حکم د ټولو امامانو د دین په نیزیو دی او هغه دادی چې د اېنځه په مېړه باندې حرامه شوه. (مختصر الفتاوى المصریه، ص ۲۳۶).

(۹) **حافظ ابن قیم رحمه الله** لیکي: چې صحابه کرامو رضی الله عنهم او د صحابه کرامو

رضی الله عنهم: پېشو اسیدنا حضرت عمر رضی الله عنه چې کله ولیدل چې خلک د دریو طلاقو په معامله کې دخپلو حماقتونو د ثبوت پیش کول شروع کړي دي، نو الله جل جلاله ددې خلیفه الراشد او دده د نورو ملگرو په ژبه دا تقریر جاری او ساري کړو چې څوک کوم شی په ځان باندې لازم کړي، نو هغه شی په هغه باندې جاري کیږي. اعلام الموقعین جلد ۲ ص ۲۷.

(۱۰) **حافظ بدرالدین محمود بن احمد العيني الحنفي رحمه الله** (المتوفى ۸۵۵هـ)

لیکي چې: د جمهورو علماوو چې په هغوی کې تابعین او تبع تابعین او وروستني حضرات داخل دي د اذهب دی چې درې طلاقه درې طلاقه دي او وي به. او همدا د امام اوزاعي رحمه الله، امام مالک رحمه الله، امام ثوري رحمه الله، امام ابو حنیفه رحمه الله، امام مالک

امام احمد رحمه الله، امام اسحق ابن،

الله، وغیره.

(۱۱) او علامه محمد عبدالرحمن الدمشقي الشافعي رحمه الله ليکي چې : دايمه يي اربعه

ووپدي خبره اتفاق دی چې کومې بنځې ته چې دحيض په حالت کې طلاق ورکړل شي او ددې سره همبستري هم شوی وي، نو دا کار حرام دی لکن واقع کيږي؛ الا انه يقع وكذلك جمع الطلاق الثلاث محرم ويقع. (رحمة الامة برهامش ميزان الشعراني جلد ۲ ص ۷۹ طبع مصر) يعنې دحيض په حالت کې طلاق حرام دی، لکن واقع کيږي او همدارنگې د دريو طلاقو جمع کول حرام دي لکن واقع کيږي.

(۱۲) حافظ ابن قيم رحمه الله ليکي چې : امام ابو الحسن علي بن عبد الله بن ابراهيم اللخمي

المشطي رحمه الله په الوثائق الكبير کې ليکي چې : (الجمهور من العلماء على انه يلزمه الثلاث وبه القضاء وعليه الفتوى وهو الحق الذي لا شك فيه) (اغائة جلد ۱ ص ۳۲۶).

جمهور علماء پدې متفق دي چې درې طلاقه په ده لازم دي، په همدې فيصله ده، او په همدې فتوى ده او همد خبره حقه ده چې هيڅ شک پکې نشته.

(۱۳) امام محمد بن عبد الباقي بن يوسف الزرقاني المالكي رحمه الله (المتوفي

۱۱۲۲) ليکي: والجمهور على وقوع الثلاث بل حكي ابن عبد البر الاجماع قايلاً ان خلافه شاذ لا يلتفت اليه. [زرقاني شرح موطاج، ص ۳، ۱۶۷].

جمهور علماء په دې قايل دي چې درې طلاقه واقع کيږي، بلکې امام ابن عبد البر رحمه الله په دې خبره اجماع رانقل کړی ده، او ددې خبرې قايل دی چې ددې خلاف شاذ دی چې هيڅ التفات به ورته نه شي کولې.

(۱۴) امام جلال الدين عبدالرحمن السيوطي رحمه الله (المتوفي ۹۱۱ هـ) فرمائي چې:

دخلوروا رو امانو د مقلدينو دامسلک دی چې درې طلاقه دفعة (په يو ځل) واقع کيږي او دابه درې طلاقه وي. (محصله مسالك الحنفاء ص ۵۶ مكتبة دائرة المعارف).

سوي
(۱۵) لا اله الا الله امير يماني محمد بن اسماعيل رحمه الله (المتوفي ۱۱۸۲) فرمائي چې :

(۱۶) حافظ ابن حجر عسکري رحمه الله په مجلس کې درې طلاقه په دريو طلاقو حسابولې شي. حراموالي او د دريو طلاقو په درې والي باندې د حضرت عمر رضي الله عنه په خبره يو واضح دليل دی چې دوي ته ناسخ معلوم وو، اگر چې ددې څخه مخکې به.

حضرت عایشی رضی اللہ تعالیٰ عنہا او د حضرت علی رضی اللہ عنہ او د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ مذهب دی او همداد جمهورو فقہاو و سلفو او خلفو مسلک دی. (سبل السلام، ج ۳ ص ۲۱۴، تعلیق المغنی ج ۲ ص ۴۳۰).

(۱۶) حافظ ابن قیم رحمہ اللہ فرمائي چي: جمهورو علما و و د مذهب د حضرت عمر رضی اللہ عنہ، حضرت علی رضی اللہ عنہ، حضرت عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ، حضرت عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہما حضرت عبد اللہ بن عمرو رضی اللہ عنہ، حضرت عبد اللہ ابن عباس رضی اللہ عنہما حضرت عبد اللہ بن زبیر رضی اللہ عنہما حضرت عمران بن حصین رضی اللہ عنہما حضرت مغیرة ابن شعبہ رضی اللہ عنہ او د حضرت حسن بن علی رضی اللہ عنہما رانقل کړي دي او د تابعینو خوشمارنه کيږي (اغاثة جدل ص ۳۲۲، طبع مصر) او همدارنگي همدا مذهب د حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ حضرت عایشی رضی اللہ تعالیٰ عنہا او حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہم دي. (اغاثة جند ص ۲۲۰ تا ص ۳۲۲).

او وروسته ليکي چي: و ذکر الاجماع علی وقوع الثلاث ابوبکر بن العربي وابوبکر الرازي و هو ظاهر کلام احمد. (اغاثة ج ص ۳۲۳).

يعني د دريو طلاقو په وقوع باندې امام ابوبکر بن العربي رحمہ اللہ او امام ابوبکر الرازي رحمہ اللہ اجماع رانقل کړي ده او همدا ظاهر کلام د امام احمد هم دي.

(۱۷) - علامه سيد الوسی الحنفی رحمہ اللہ (المتوفی ۱۲۷۰ هـ) فرمائي چي: کله په دې خبره د صحابه و رضی اللہ عنہم اجماع شوه او بغير د نص څخه داسې نه کيږي، فلهدا د جمهور امت په دې باندې اتفاق دی. (روح المعانی، ج ۲ ص ۱۱۸).

(۱۸) - اوقاضی محمد بن علی الشوکانی رحمہ اللہ (المتوفی ۱۲۵۰ هـ) فرمائي چي: د جمهورو تابعینو رحمہم اللہ او د حضراتو صحابه و و رضی اللہ عنہم اکثريت او ايمه اربعه رحمہم اللہ او د اهل بیتو يوه ډله په شمول د حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمائي چي: درې طلاق په دريو حسابيږي. (نیل الاوطار، ج ۶ ص ۲۴۵).

(۱۹) د غیر مقلدینو مشهور عالم شمس الحق عظیم آبادی لیکي: چې د خلورو وارو امامانو او د جمهورو علماء وود اسلام مذهب دادی چې درې طلاقه درې واقع کیږي. [عون المعبود ص ۲۲۹ والتعلیق المغنی، ج ۲ ص ۴۴۴].

(۲۰) د تعجب خبره داده چې د اهل ظواهرو مشهور محدث محمد بن حزم هم درېو طلاقونو د وقوع قایل دی. (محلّی جلد ۱، ص ۲۰۶)

حافظ ابن قیم لیکي چې: و خالفهم ابو محمد بن حزم في ذلك فاباح جمع الثلاث ووقعها. [اغاثة جلد ۱ ص ۳۲۹]. د اهل ظواهرو سره ابن حزم په دې مسئله کې اختلاف کړی دی، ځکه چې ابن حزم فرمائي چې: درې طلاقه په یو ځای مباح دي او واقع کیږي.

(۲۱) قال الامام ابو بکر ابن المنذر النیشابوري: واجمعوا على أن الرجل اذا طلق امرأته ثلاثا انها لا تحل له الا بعد زوج على ما جاء به حديث النبي صلى الله عليه وسلم، ثم قال: واجمعوا على أنه ان قال انت طالق ثلاثا الا ثلاثا انها اطلق ثلاثا (كتاب الاجماع لابن المنذر ص ۹۲)

(۲۲) اجمعوا على انه من قال لامرأته انت طالق ثلاثا يقع ثلاث بالاجماع (التفسير المظهری ج ۲ ص ۳۰۰، تفسیر قوله تعالى الطلاق مرتین)

ځینې خلک وائي چې د مالکیانو په نیزو قول دادی چې درې طلاقه په یو طلاق حسایېږي. لکه شیخ خلیل احمد المالکی رحمه الله چې فرمائي چې زمونږ په نیزو قول داهم دی چې که څوک په یو مجلس کې په یوه کلمه باندې خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي، نو هغه په یو حسایېږي او یسایې لیکلي دي چې دا قول په نوادرو کتابونو کې دی لکن ما پخپله نه دی لیدلی. ((ارشاد الساری، ج ۸ ص ۱۵۸، طبع مصر)).

نو خبره یې واضحه کړې ده، ځکه چې د ظاهرو کتابونو په خلاف په نوادرو باندې هیڅ اعتماد نه وي. او د خوند خبره داده چې پد نوادرو کې یې هم نه دی پیدا کړې، بلکې یواځې دا وریدو خبره ده. حافظ ابن قیم رحمه الله او مولانا عبدالحی لکهنوی رحمه الله د حضرت امام مالک رحمه الله طرف ته یو قول داهم منسوب کړی دی چې درې طلاقه نه واقع کیږي (اغاثة جلد ۱ ص ۲۹۰، وحاشیه شرح وقایه ج ۳ ص ۶۳).

مسئله الطلاق

لکن دانست یقیناً غلط او باطل دی، چکه چي امام مالک رحمه الله خپله په خپل کتاب موطاص ۱۹۹ و ص ۲۰۰ کې درې طلاقو ته درې ویلي دي، بلکې د بته لفظ یې هم په دریو و حمل کړی دی. موطا امام مالک ص ۲۰۰ و ترمذی ج ۱ ص ۱۴۰. ابواب الطلاق واللعان.

بعضي ديو حنفی محمد بن مقاتل رحمه الله قول هم ذکر کوي چې په دریمه طبقه کې شمار دی. (فتاوی ج ۲ ص ۱۷) او ابن تیمیه رحمه الله د امام احمد رحمه الله د بعضي اصحابو قول هم ذکر کوي، لکن حافظ ابن قیم رحمه الله فرمائي چې که دده د امام احمد رحمه الله د بعضو اصحابو څخه خپل نیکه ابو البرکات ابن تیمیه رحمه الله مراد وي، نو دایا ځا ته خبره ده، چکه چې دده خپل قول اگر چې دا و چې درې طلاقه په دریو حسابېږي، لکه د دریم نمبر شمارې لاندې چې دده قول بیان شو، لکن زما استاذ حافظ ابن تیمیه رحمه الله د خپل نیکه یعني د ابو البرکات ابن تیمیه رحمه الله څخه نقل کوي چې ده به کله کله په پټه باندې دفتوی ورکوله چې درې طلاقه یو طلاق دی (یفتی بذلک سراً) او که بل څوک یې مراد وي، نو باید اغلظه خبره ده، چکه چې زده بل حنبلي په اختلاف باندې نه یم خبر. [اغاثة جلد ۱ ص ۳۲۷].

د مالکیانو هیڅ قول په هیڅ معتبره طریقه ندی نقل کړ شوی، یواځې قصې دی چې فلاني فتوی ورکړی ده او فلاني فتوی ورکړی ده، په احنافو کې یواځې د محمد بن مقاتل رحمه الله نوم اختل کېږي نورنده معلومه چې دده قول صحیح دی او که نه؟ او که صحیح وي نو باید جمهور و احنافو او خپله د امام ابو حنیفه د قول په مقابله کې دده ذاتي رائي ته هیڅ اعتبار نشته، او باید تحلیل او د تحریم په مسئله کې د جمهور و د قول پر بنسودل او د شاذو اقوالو له تېول هیڅ مقام نلري. لکه څرنګه چې علامه احمد بن محمد القسطلانی الشافعی رحمه الله (المتوفی، ۹۲۳) د هغه چاپه باره کې چې درېو خلافتو ته یو طلاق وائي داسې لیکي چې: (بانه مذهب شاذ فلا یعمل به اذ هو منکر). [ارشاد الساری ج ۸ ص ۱۵۷]. دا شاذ مذهب دی. په دې مذهب به عمل نه کېږي چکه چې دا منکر مذهب دی.

بعضي غیر مقلدین د خپلې ډلې د زیاتولو لپاره د قاسم، باقرا و ناصر نومونه هم یادوي چې دوي هم درېو طلاقو ته یو طلاق وایي. (کما فی نیل الاوطار، ج ۶ ص ۲۴۵). لکن دا خلک ټول زیدي شیعه ګانو وو. [وګوره: (دلیل الطالب، ص ۷۵۶) او د شیعه ګانو په نینۍ یو مجلس کې درېو طلاقه په

يو طلاق حسابيږي، لکه څرنگه يې چې ددوي په مشهور کتاب فروع کافي کې ليکلي دي چې (عن ابي جعفر عليه السلام قال اياک والمطلقات الثلاث في مجلس فانهن ذوات ازواج). (جلد ۲ ص ۱۷۸). د ابي جعفر څخه روايت دی چې کومو بنځوته چې په يو مجلس کې درې طلاقه ورکړل شوي دي، د داسې بنځوسره د نکاح څخه ځان وساته ځکه چې داسې بنځې ميړوځی دي (يعنې دوي تراوسه پورې په اول ميړه باندې نه دي حرامې شوي).

غير مقلدين دا احمد بن عيسى او د عبد الله بن موسى، نومونه هم ذکر کوي، حالانکه دا مجهول خلک دي (الازهار المربوعة ص ۱۵) او د حلالو او د حرامو په مسئله کې د دين د امامانو او د جمهورو صحابه وور رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ او د امت مرحومه د اجماع پريښودل او د داسې غير معتبرو او مجهولو خلکو د لمنې پورې نښت حماقت، عناد، او د تعصب په کنده کې غورزیدل دي.

سوال: چې حافظ ابن تيميه الحنبلي رحمه الله او دده شاگرد حافظ ابن قيم رحمه الله په اتمه صدی کې د جمهور امت په خلاف او همدارنگه د خپل امام احمد بن حنبل رحمه الله په خلاف څرنگه دا فتوی ورکړه چې په يو مجلس کې درې طلاقه په يو طلاق حسابيږي؟

جواب: په دې مسئله کې اگر چې حق د جمهور و قول دی او دوه قول انتهائي ضعيف او مرجوح دی، لکن بيا به هم د تابعينود زمانې څخه تر اتمې صدی پورې کوم يو شخص په دوه قول اعتماد کولو. نو په اتمه صدی کې کوم يو متشدد او غالي مفتي دا فتوا ورکړه چې کوم سړی چې درې طلاقه په يو طلاق حسابوي هغه کافر، مرتد او واجب القتل دی، نو کله چې ددې مفتي له طرفه دومره سختي وشوه، نو ددې فتوی په خلاف حافظ ابن تيميه رحمه الله او دده وفادار شاگرد حافظ ابن قيم رحمه الله راپورته شول او دلايل يې را جمع کړل.

ددوي اصل مقصد دا و چې دوه قول اگر چه انتهائي کمزوری او مرجوح دی، لکن بيا هم کفر او ارتداد نه دی، نو د جمهور و سره ددوي اختلاف ضمني اختلاف دی. اصل اختلاف يې ددغه متشدد مفتي د کفر او دارتداد د فتوی سره وو، لکه څرنگه چې حافظ ابن قيم رحمه الله د ابن زنباع، محمد بن

بتی، محمد بن عبدالسلام اود اصبح او نورو ظواہرو نومونه اخلی اویساددی مفتی پد باره کپی فرمائی چپی؛
افتری الجاهل الظالم المعتدي يجعل هؤلاء كلهم كفارا مباحة دمانهم. [اغاثه ج ۱ ص ۳۲۹].

ایاته گوری دغه ظالم جاهل اوبی انصافه ته، چپی دغو تولو علما ووتی کافر او مباح الدم ویلی دی.
په بل خای کپی د امام طحاوی رحمہ اللہ په حواله لیکي چپی: ثم ذکر حجج الاخرین والجواب عن
حجج هؤلاء على عادة اهل العلم والدين في انصاف مخالفیهم والبحث معهم ولم یسلک طریق جاهل
ظالم معتد بربک علی رکبتیه ویفجر عینیه ویصول بمنصبه لایعلمه ویسوء قصده لایحسن فهمه
ویقول القول بهذه المسئلة کفر یوجب ضرب العنق. [اغاثه ج ۱ ص ۳۲۷]

یا امام طحاوی رحمہ اللہ ددوهم قول والادلائل ذکر کړي دي اود دوي دلایلو ته یی جوابونه
ورکړي دي، لکه څرنګه چپی د علما و و عادت دی چپی دخپلو مخالفینو سره د انصاف څخه کار اخلی
اود دوي سره بحث کوي او امام طحاوی رحمہ اللہ د کوم ظالم، جاهل اوبی انصافه په لاره باندې نه دی
روان، کوم چپی په دوو زنگتونو کیني اود مکر نه سترګې روانوي، محض دخپل منصب په ذریعه په
نورو حمله کوي نه د علم په ذریعه او په غلطو ارادو په خلکو پسې نښتي وي، نه د علم اود پوهې په وجه
او وایی چپی په دې مسئله کپی بحث کول کفردی، چپی د څټ و هل واجبوي... الخ.

ددې څخه معلوم یږي چپی په دې مسئله کپی د حافظ ابن تیمیہ رحمہ اللہ اود ده
دوفادار شاگرد حافظ ابن قیم رحمہ اللہ تشددیواځي ددې بل مفتی د تشدد مقابله وه.

اود دې خبرې غټ دلیل دادی چپی حافظ ابن قیم رحمہ اللہ په زاد المعاد، په اغاثه اللہفان او په اعلام
الموقعین کپی بڼه په زور سره ددې خبرې دلایل بیانوي چپی درې طلاقه یو طلاق دی، لکن چپی کله په بل خای
کپی ددې مفتی خبرې نه دي ورپه یاد، نو بیا یواځي د جمهور و مذهب ذکر کوي اود دې دوهم قول بالکل نوم
هم نه اخلی. په تهذیب سنن ابی داود کپی د قاضی ابوبکر ابن العربی رحمہ اللہ په حواله د جمهور و دلایل
بیانوي، او بیا نه په دې دلایلو رد کوي اونه ددې په خلاف د بل چا دلایل بیانوي، حتی چپی محشي ته یی
د اشکایت پیدا کيږي چپی حافظ ابن قیم رحمہ اللہ د تلته ولې بالکل خاموش دی؟ اود جمهور و دلایلو ته
ولې جواب نه ورکوي؟ وگوره: (حاشیه تهذیب سنن ابی داود، ج ۳ ص ۱۲۹ طبع مصر).

او دوهمه وجه داوه چې ددې مسئلې په وجه دغو دواړو سخت مصیبتونه برداشت کړل او دا طبعي خبره ده چې د یو طرف څخه تشدد او سختي وشي، نو د دوه طرف څخه هم سختي اختیارولی شي، لکه څرنګه چې امیریماني لیکي چې: «واشتد نکیرهم علی من خالف ذلك وصارت هذه المسئلة علما عندهم للرافضة والمخالفين وعوقب بسبب الفتيا بهاشيخ الاسلام ابن تیمیه وطیف بتلميذه الحافظ ابن القيم علی جمل بسبب الفتوى بعدم وقوع الثلاث. [سبل السلام، ج ۳ ص ۲۱۵].»

او هغوی په خپلو مخالفینو سخت انکار وکړ او دا مسئله د دوی په نزد درو افضو او د شیعې ګانو علامه وه او ددې فتوی په وجه ابن تیمیه رحمه الله ته سزا ورکړل شوه او دده شاګرد ابن قیم رحمه الله ددې فتوی په وجه د سزا لپاره په اوبښ باندې سپور کړل شو، نو خلاصه دا چې: درې طلاقه درې طلاقه دي اجماعاً.

اعتراض: شیعې ګانو او غیر مقلدینو اعتراض کړی دی چې په دې مسئله کې خویو څه اختلاف شته نو څرنګه به اجماعي شي؟ (تنویر الافاق ص ۲۰۷، تا ۲۱۵، ملخصاً محمد رئیس ندوی غیر مقلد).

الجواب: ۱- د درې طلاقو به درې وایي د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې اجماع شوی ده په هغه وخت کې یو صحابي هم مخالفت ندي کړی.

۲- دا اجماع تعریف دادی چې (اتفاق المجتهدين من أمة محمد فی عصر علی حکم شرعي) (توضیح تلویح ج ۵۲۲، ۲)، اتفاق المجتهدين من أمة محمد صلى الله عليه وسلم فی عصر علی دیني مجموعه قواعد الفقه ص ۱۶۰، لمحمد عیم الاحسان) تقریباً په هر کتاب کې همدا تعریف پیدا کیږي نو ددې تعریف مطابق د صحابه و و نه شروع تر اتمې صدی د ټولو اهل سنتو په اجماع درې طلاقه دي.

۳- دامت دا کثرو مجتهدینو په اتفاق باندې هم دا اجماع اطلاق کیږي، صاحب د هدايي فرمایي چې «علی ترک القراءة خلف الامام اجماع الصحابة، نو علامه عیني رحمه الله فرمایي چې: فسماء اجماعاً باعتبار اتفاق الاكثر ومثل هذا يسمى اجماعاً عندنا، عمدة القاري، باب وجوب القراءة، فلهذا د جمهورو صحابه وو او مجتهدینو دا اتفاق او دا اجماع په مقابل کې دهیچا قول ته اعتبار نشته اونه ددوی په قولونو باندې اجماع ته نقصان رسیږي، خصوصاً اختلاف کونکي مجتهدین هم نه دی، یو څو مثالونه وګورئ!

(۱) ټول مسلمانان پوهیږي چې درو افضو مخالفت د قران په قطعي والي باندې هیڅ اثر نشي غورزولی.

(۲) دمنکرینود حدیثوانکار د حدیثوپه حجیت باندې هیڅ اثرنشي غورزولې.

(۳) د ختم نبوت مسئله قطعي او اجماعي ده، لکن د قادیانیانو په مخالفت ورباندې هیڅ

اثر نه غورزیږي.

(۴) متعه اجماعاً حرامه ده، مگر د شیعه گانو او د ابن جریج مخالفت ورباندې هیڅ اثرنشي غورزولې.

ابن جریج د بخاری او د مسلم راوي دی، لکن د نوي (۹۰) زنانه وو سره یې متعه کړې وه او دې

کار ته به یې جایز هم ویلې. (میزان، ج ۲ ص ۱۵۱).

(۵) دخپلې بنځې سره لواطت اجماعاً حرام دی، لکن په بخاری، ج ۲ ص ۲۴۹ کې علی تفسیر بل څه

روایت شوي دي او حافظ ابن تیمیه د دې فعل نسبت د بعضي مدینینو طرف ته هم کړی دی رفع الملام ص ۷۰.

(۶) امام نووي رحمه الله، قاضی شوکانی او علامه جزایري لیکلي دي چې: د داود ظاهري

د مخالفت له وجهې په اجماع باندې هیڅ اثر نه غورزیږي شرح مسلم، ج ۲ ص ۱۸۷، شرح بلوغ المرام

ص ۶ و توجیه النظر ص ۴۱۲].

(۷) د غیر مقلد یثو سرگروه هم لیکلي دي چې د اجماع لپاره د ټولو مجتهدینو اتفاق ندی ضروري،

که چیرته دا شرط شي نو بیا خوبه د سره اجماع پیدا نشي. الجنة، ص ۹ فلهاذا څوک چې د دې اجماع په

خلاف ځینی احوال رانقلوي نو دهغې په وجه اجماع ته هیڅ نقصان نه رسیږي.

لکه څرنگه چې علامه احمد رحمه الله (المتوفی ۹۲۳ هـ) فرمائي چې کوم کسان چې دریو طلاقونو ته یو طلاق

وايي، نو د دوي مذهب شاذ او منکر دی او د سره قابل د عمل ندی. [ارشاد الساری، ج ۸ ص ۱۵۷ طبع مصر].

د جمهورو دلایل

فرآني دلایل:

اول دلیل: الله ﷻ د طلاقونو لپاره قانون جوړ کړی دی، چې د دوو طلاقونو څخه وروسته خاوند

نه درجوع حق حاصل دی.

لکن (فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ) پس که خاوند بنځې ته بل طلاق هم

ورکړو، نو اوس دا بنځه دې سړي ته تر هغې پورې نه حلالیږي ترڅو چې د کوم بل خاوند سره نکاح ونکړي.

دوهم دليل :

امام بخاري رحمه الله ددي ايت خخه استدلال كړى دى چې : (الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيٍّ بِإِحْسَانٍ) امام بخاري باب قائم كړى دى چې : بَابُ مَنْ أَجَازَ طَلَاقَ الثَّلَاثِ وَفِي نَسْخَةِ بَابِ مَنْ جَوَّزَ طَلَاقَ الثَّلَاثِ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى : { الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيٍّ بِإِحْسَانٍ }.

امام ابوبكر احمد الرازي الجصاص (المتوفى سنة ۳۷۰ هـ) كې ليكي چې قوله تعالى : الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيٍّ بِإِحْسَانٍ { الآية، يَدُلُّ عَلَى وَقُوعِ الثَّلَاثِ مَعَآمَةٍ كَوْنِهِ مَنِيئًا عَنْهَا. (احكام القرآن للجصاص ج ۱ ص ۵۲۷، ذكر الحجاج لايقاع الثلاث معاً)

امام ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاري المتوفى (۶۷۱ هـ) ددي ايت په تفسير كې فرمايي چې : وَاتَّفَقَ أَئِمَّةُ الْفَتَوَى عَلَى لُزُومِ إِيقَاعِ الطَّلَاقِ فِي الثَّلَاثِ فِي كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ (الجامع الاحكام القرآن للقرطبي ج ۱ ص ۶۹۲).
د امام بخاري رحمه الله داستدلال دوه تقريرونه دي : ۱- د (مرتان) معنى ده مره بعد مره.

تشبيه: كله دتكثر لپاره وي لكه شم ارجع البصر كرتين، نو معنى يې داده چې متعدد طلاقونه واقع كيږي بيا دا متعدد طلاقونه دوه وي او كه درې. ۲- امام بخاري رحمه الله خپل مقصد د تسريح باحسان خخه ثابتوي ځكه چې د تسريح معنى پريښودل دي په هره طريقه سره چې وي، په يو طلاق سره وي كه په دوو طلاقونو سره وي او كه په يو ځاى په دريو طلاقونو سره وي.

اعتراض: ددي ايت خخه درې طلاقه خارج دي ځكه چې درې طلاقه ممنوع دى نو ممنوع به څرنگه واقع شي؟
جواب: يو جواز دى او بل نفاذ دى په يو مجلس كې درې طلاقه جايز ندي، خو نافذ يږي مثلاً دحيض په حالت كې طلاق جايز ندي، خو نافذ يږي.

اعتراض: پدي ايت كې مرتان لفظ دى او دمرتان معنى ده مره بعد مره نو دا په مختلفو مجالسو كې متفرق طلاقونه شو؟

جواب: مخكې مونږ طريقې داستدلال ذكر كړى مره بعد مره په يو مجلس كې هم كيدلى شي او د مرتان معنى اثنان هم ده، علامه الوسي رحمه الله فرمايي چې : وهذا يدل على ان معنى مرتان اثنان په يو حديث كې راځي چې أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «تَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ» (صحيح البخاري ج ۱ ص ۲۷) ددي معنى خو دانه چې يو اندام يې يو ځلې په يو مجلس كې ومنيځلو او بل ځل يې په بل مجلس كې ومنيځلو.

دریم دلیل: {يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ} [الطلاق: ۱] (اخرج الامام ابوبكر البیهقی رحمۃ اللہ علیہ: (وَأَمَّا الْأَثَرُ الَّذِي أَخْبَرَنَا أَبُو عَلِيٍّ الرَّوْذُبَارِيُّ، أَنَا أَبُو بَكْرٍ بْنُ دَاسَةَ، نَا أَبُو دَاوُدَ، نَا حُمَيْدُ بْنُ مَسْعَدَةَ، نَا إِسْمَاعِيلُ، أَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ رَحِمَهُمُ اللَّهُ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فَجَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ إِنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا، قَالَ: فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ رَاذِلٌ بِهَا إِلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: يَنْطَلِقُ أَحَدُكُمْ فَيَرْكَبُ الْحُمُوقةَ ثُمَّ يَقُولُ: يَا ابْنَ عَبَّاسٍ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ! وَإِنَّ اللَّهَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ قَالَ: {وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا} [الطلاق: ۲] وَإِنَّكَ لَمْ تَتَّقِ اللَّهَ فَلَا أُجِدُ لَكَ مَخْرَجًا عَصَيْتَ رَبَّكَ وَبَايَعْتَ مِنْكَ امْرَأَتَكَ وَإِنَّ اللَّهَ قَالَ: {يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ...} [الطلاق: ۱] "فِي قُبُلِ عِدَّتَيْنِ" هَكَذَا فِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ ثَلَاثًا) (السنن الكبرى للبيهقي، ج ۷ ص ۳۳۱، باب الاختيار للزوج ان لا يطلق الا واحدة)

ومن يتق الله او شوک چي (په طلاق ورکولو کې) د الله تعالى څخه وويړيږي (يعنې په شرعي طريقې سره طلاق ورکړي) (بجعل له مخرجا) نو الله تعالى به دده لپاره د وتلو لار پيدا کړي، يعنې شوک چي د الله تعالى څخه وويړيږي او په شرعي طريقې سره په دريو طهرونو کې په متفرقه طريقه طلاق ورکړي نو دده لپاره الله تعالى د اول او دوهم طلاق څخه وروسته د رجوع حق ورکړی دی، نو د رجوع حق هغه چاته ورکړل شوی دی چې د الله تعالى څخه وويړيږي ددې څخه معلومه شوه چې شوک چي د الله تعالى څخه ونه ويړيږي او په غير شرعي طريقه په يو ځای درې طلاقه ورکړي نو د هغه لپاره د رجوع حق نشته اوس که د الله تعالى د ويړيدلو او دنه ويړيدلو دواړو صورتونو کې د رجوع حق وی نو بيا (دومن يتق الله) شرط بې فايدي کيږي.

څلورم دليل: الله تعالى په سورة طلاق کې اجمالا او نبي کریم صلی الله عليه وسلم په حديث کې تفصيلا د طلاق شرعي طريقه ذکر کړې ده چې په يو طهر کې يو طلاق دی، په دوهم طهر کې دوهم طلاق دی په دريم طهر کې دريم طلاق دی، بيا يې فرمايلي دي چې ﴿وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾ چا چې د الله تعالى د حدودو څخه تجاوز وکړو (يعنې په يو ځای يې درې طلاقه ورکړل) نو دخپل ځان سره يې ظلم وکړو او پخپل ځان ظلم هلته راضي چې درې طلاقه درې شي، که درې طلاقه يو شي نو يو طلاق خو نه د حدود الله څخه تجاوز دی او نه پخپل نفس ظلم دی، د حدود الله څخه تجاوز او په خپل ځان ظلم هلته راضي چې کله درې طلاقه واقع شي.

پنجم دلیل: الله تعالى فرماید: ﴿لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا﴾ (پاره ۲۹، سورة الطلاق آیت ۱) یعنی کیدلی شی چی الله تعالى د طلاق ثخه وروسته د طلاق ورکونکي په زړه کې ندامت پیدا کړي، نو که طلاق ورکونکی په دریو طهر و نو کې متفرق طلاقونه ورکړي وي، نو د اول او دوهم طلاق ثخه وروسته به د رجوع حق وی پدې کې د ندامت هیڅ خبره نشته ندامت په هغه صورت کې راځي چې درې طلاقه واقع شي او د رجوع حق ساقط شي.

۱- قاضي عیاض رحمه الله فرماید چې: والرد علی هؤلاء قوله تعالى ومن يتعد حدود الله الخ (یعنی: ان المطلق قد يكون له ندم فلا يمكن تلافیه لوقوع البینونة (اکمال المعلم ج ۵ ص ۲۰) شوک چې درې طلاقه یو ګڼي په هغوي باندې د الله تعالى پدې قول کې ردی یعنې کله طلاق ورکونکی پښیمانه شي ځکه چې جدائي واقع شي او تدارک یې ممکن نه وي.

۲- ملا علي قاري رحمه الله فرماید یعنې: يَغْنَى الْمُطْلَقُ ثَلَاثًا قَدْ يُحْدِثُ لَهُ نَدَمٌ فَلَا يُمَكِّنُهُ التَّذَارُكُ لِقَوْلِهِ الْبَيْنُونَةُ، فَلَوْ كَانَتِ الثَّلَاثُ لَا تَقَعُ، لَمْ يَقَعِ إِلَّا رَجْعِيًّا فَلَا يَتَوَجَّهُ هُنَا التَّهْدِيدُ (مرقات ج ۶ ص ۲۹۳)

۳- علامه نووي رحمه الله فرماید چې: وَاخْتَبَرَ الْجُمْهُورُ بِقَوْلِهِ تَعَالَى: (وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ) لَا تَذَرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا، قَالُوا مَعْنَاهُ أَنَّ الْمُطْلَقَ قَدْ يُحْدِثُ لَهُ نَدَمٌ فَلَا يُمَكِّنُهُ تَذَارُكُهُ لِقَوْلِهِ الْبَيْنُونَةُ فَلَوْ كَانَتِ الثَّلَاثُ لَا تَقَعُ لَمْ يَقَعِ طَلَاقُهُ هَذَا إِلَّا رَجْعِيًّا فَلَا يَنْدُمُ (شرح النووي على مسلم ج ۱ ص ۴۷۸)

احاديث مرفوعه

د حضرت عایشې رضی الله عنها اول حديث:

شپږم دلیل: اول حديث: د حضرت عایشې رضی الله تعالى عنها حديث دی چې: أَنَّ رَجُلًا طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا، فَتَزَوَّجَتْ فَطَلَّقَ، فَسَبَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أُمَيَّلُ لِلأَوَّلِ؟ قَالَ: «لَا، حَتَّى يَذُوقَ عَسِيْلَتَهَا كَمَا ذَاقَ الْأَوَّلُ» (بخاری، ج ۲ ص ۷۹۱ باب من اجاز طلاق الثلاث) واللفظ له ومسلم، ج ۱ ص ۴۶۳ باب لا تحل المطلقة ثلاثا لمطلقها / وسنن الكبرى، ج ۷ ص ۳۳۴ باب ما جاء في امضاء الطلاق الثلاث وان كنَّ مجموعات) - یوسري خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي وو. بیادی ښځې د بل میره سره نکاح وکړه او هغه (دهمبستری ثخه مخکې) ورته طلاق ورکړ و نو ددې ښځې په باره کې در رسول الله ﷺ ثخه پوښتنه

وشوه چې ایا د ابنه اول میره ته روا ده او که نه؟ نور رسول الله ﷺ جواب ورکړ چې: نه ده روا، ترڅو یې چې ددې دوهم خاوند سره همبستري نه وي کړې، په دې حدیث کې د (طلق ثلاثاً) جمله ددې تقاضی کوي چې دادرې طلاق په یوځای او دفعه ورکړل شوي وو.

لکه څرنګه چې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې: **قَالَ الْمُسْكُ بِظَاهِرِ قَوْلِهِ طَلَّقَهَا ثَلَاثًا فَإِنَّهُ ظَاهِرٌ فِي كَوْنِهَا مُجْمُوعَةٌ.**

ددې حدیث دا جمله ددې تقاضا کوي چې دادرې طلاق په یوځای او دفعه ورکړل شوي وو. [فتح الباری، ج ۹ ص ۲۹۵ و فی البعض ص ۴۵۵، باب من جوز الطلاق الثلاث، او همدا مطلب حافظ بدرالدین عینی رحمه الله هم بیان کړی دی. [عمدة القاری، ج ۹ ص ۵۳۷ ص ۲۲۰].

او علامه قسطلاني د (اوتسريح باحسان) په تفسیر کې لیکي چې (وهذا عام يتناول ايقاع الثلاث دفعة واحدة وقد دلت الآية على ذلك من غير تكثير خلافاً لمن لم يجز ذلك الخ) [ارشاد الساری، ص ۱۵۷ طبع مصر]. او دا عام دی په دریو طلاقو دفعه باندې هم صادق دی، او ایت په دې دلالت کوي، او په دې کې دهیچا انکار نه دی رانقل شوی، خلاف ثابت دی هغه چاره چې دی کار ته جایز نه وایي. اولمام بخاري ددې لپاره باب تړلې دی چې: (باب من جوز-وفي نسخه اجاز- طلاق الثلاث).

او ددې باب لاندې یې دا حدیث ذکر کړی دی، چې مطلب یې دادی چې ددې څخه دفعه درې طلاقه مراد دي، ځکه چې په درې ظهورونو کې جدا جدا دریو طلاقونو په وقوع کې دهیچا اختلاف نشته او امام بخاري رحمه الله په دې عنوان کې اختلاف ته اشاره کړې ده او امام بیهقی رحمه الله ددې حدیث لپاره په دې الفاظو باب قایم کړی دی چې: (باب ماجاء في امضاء الثلاث وان كن مجمرات) [سنن کبری، ۷ ص ۳۳۳].

د حضرت عایشی رضی الله عنها دوهم حدیث:

اوم دلیل، دوهم حدیث: د حضرت عایشی رضی الله تعالی عنها څخه پوښتنه وشوه: **عَنِ الرَّجُلِ يَتَزَوَّجُ الْمَرْأَةَ فَيُطَلِّقُهَا ثَلَاثًا، فَقَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تَحِلُّ لِلأَوَّلِ حَتَّى يَذُوقَ الآخِرَ عُسْبَتَهَا وَيَذُوقَ عُسْبَتَهُ"** [مسلم، ج ۱ ص ۶۶۳ باب لا تحل المطلقة ثلاثاً لمطلقها، سنن الکبری باب نکاح المطلقة ثلاثاً، ج ۷ ص ۳۷۴ واللفظ له].

دهغه سړي په باره کې چې دیوې ښځې سره یې نکاح کړی وي او ددې څخه وروسته یې ورته درې طلاقه ورکړي وي، نو حضرت عایشی رضی الله تعالی عنها ورته وفرمایيل چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې دا ښځه اول میره ته تر هغې پورې نه حلالیږي، ترڅو چې دوهم میره ورسره جماع ونه کړي. په دې حدیث کې هم د (ثلاثا) لفظ ددی تقاضی کوي چې دا درې طلاقه یو ځای ورکړل شوي دي. او په دارقطني ج ۲ ص ۴۳۸ کې دروايت الفاظ داسې دي چې: قال رسول الله ﷺ اذا طلق الرجل امرأته ثلاثا لم تحل له... الخ. چا چې خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړل نو هغه دده لپاره نده حلاله.

د حضرت عایشی رضی الله عنها دریم حدیث:

اتم دلیل، دریم حدیث: عن ام محمد عن عائشة رضي الله عنها قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا طلق الرجل امرأته ثلاثا لم تحل له حتى تنكح زوجا غيره ويدوق كل واحد منهما عسيلة صاحبه، (سنن دارقطني ج ۴ ص ۳۲)

حضرت عایشه رضی الله عنه فرمایي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایيل چې کله چې څوک خپله ښځه په درې طلاقو طلاقه کړي نو بیا تر هغې پورې ورته نده جایزه ترڅو چې د بل خاوند سره نکاح وکړي او یو د بل شاهد وڅکي.

دمحمود بن لیید رضی الله عنه حدیث:

نهم دلیل، څلورم حدیث: د حضرت محمود بن لیید رضی الله عنه څخه روایت دی چې: أَخْبَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثَ تَطْلِيقَاتٍ جَمِيعًا فَأَمَرَ غَضَبَانٌ ثُمَّ قَالَ: «أَيُلْعَبُ بِكِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَنَا بَيْنَ أَظْهُرِكُمْ؟» حَتَّى قَامَ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا أَقْتُلُهُ؟

یو سړي خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي و نو نور رسول الله ﷺ ډیر په غوسه شو، ودریدلو، او ویې فرمایيل چې: ایا زما په موجودګۍ کې د الله ﷻ له کتاب سره لوبې کیږي؟ تردې چې یو سړی پاڅیدلو او ویې فرمایيل چې یا رسول الله ﷺ! زه ددې سړي سرغړنه کړم؟ (نسائی، ج ۲ ص ۸۲ وفي البعض ص ۹۹ الثلاث المجموعة وما فيه من التغليظ)

د رسول الله صلی الله علیه وسلم غوصه کیدل ددې د وقوع دلیل دی.

دعويمر عجلاني حديث:

لسم دليل، پنجم حديث: حضرت عويمر عجلاني رضي الله عنه چي کله دخپلې بي بي خولى رضی الله تعالى عنها سره لعان وکړو، نو ددې څخه وروسته يې وفرمايل چي يارسول الله ﷺ که زه ددې څخه وروسته هم داله خان سره وساتم، نو مابه په دې پورې دروغ ترلي وي، نو حضرت عويمر رضي الله عنه د رسول الله ﷺ د فيصلې څخه مخکې مخکې دې ته درې طلاقه ورکړل.

قَالَ عُوْمَرُ رضي الله عنه: كَذَبْتُ عَلَيْهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أُمْسَكْتُهَا، فَطَلَقْتُهَا ثَلَاثًا، قَبْلَ أَنْ يَأْمُرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [بخاری، ج ۲ ص ۷۹۱ باب من أجاز طلاق الثلاث. ومسلم، ج ۱ ص ۴۸۹ كتاب اللعان. ونسائي، ج ۲ ص ۸۳. وفي البعض ص ۱۰۶، كتاب الطلاق باب بدء اللعان]

وفي رواية ابى داود: فَطَلَقْتُهَا ثَلَاثَ تَطْلِيقَاتٍ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَتَقَدَّرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (سنن ابى داود ج ۱ ص ۳۲۴ باب فى اللعان)

امام بيهقي رحمه الله فرمايي چي: وَلَوْ كَانَ ذَلِكَ مُحَرَّمًا لَتَهَاةَ عَنْهُ، وَقَالَ: إِنَّ الطَّلَاقَ وَإِنْ لَزِمَكَ فَأَنْتَ عَاصٍ بِأَنْ تَجْمَعَ ثَلَاثًا (السنن الكبرى للبيهقي ج ۷ ص ۳۲۹، باب الاختيار للزوج ان لا يطلق الا واحدة)

په دې دريو طلاقونو رسول الله ﷺ سکوت وکړو، امام نووي الشافعي رحمه الله فرمائي چي: وَاسْتَدَلَّ بِهِ أَصْحَابُنَا عَلَى أَنَّ جَمْعَ الطَّلَاقِ الثَّلَاثِ بِلَفْظٍ وَاحِدٍ لَيْسَ حَرَامًا وَمَوْضِعُ الدَّلَالَةِ أَنَّهُ لَمْ يُنْكَرْ عَلَيْهِ إِطْلَاقُ لَفْظِ الثَّلَاثِ وَقَدْ يُعْتَرَضُ عَلَى هَذَا قِيَالُ إِمَّا لَمْ يُنْكَرْ عَلَيْهِ لِأَنَّهُ لَمْ يُصَادِفِ الطَّلَاقُ فَحِلًّا مَمْلُوكًا لَهُ وَلَا نَفْوذًا وَيُجَابُ عَنْ هَذَا الْإِعْتِرَاضِ بِأَنَّهُ لَوْ كَانَ الثَّلَاثُ مُحَرَّمًا لَأُنْكَرَ عَلَيْهِ وَقَالَ لَهُ كَيْفَ تُرْسِلُ لَفْظَ الطَّلَاقِ الثَّلَاثِ مَعَ أَنَّهُ حَرَامٌ وَاللَّهُ أَعْلَمُ (شرح مسلم ج ۱ ص ۴۸۹).

په دې حديث باندې زموږ شوافع استدلال کوي چي په يو لفظ باندې درې طلاقه ورکول حرام نه دي. او وجه داستدلال يې داده چي رسول الله ﷺ په دې دريو طلاقونو انکار و نکړو. په دې باندې بعضو اعتراض کړي دي چي (د لعان په وجه) دا ښځه د طلاقونو لپاره محل پاتې نشوه. اود طلاقونو د نافذيدلو ځای پاتې نشو، لکن ددې اعتراض څخه جواب دادی چي: که په يو ځای درې طلاقه حرام وای، نور رسول الله ﷺ به په دې خبرې ضرور انکار کړی وی او ورته به يې ويلي وای چي څرنگه په يو ځای درې طلاقه ورکوي؟ سره ددينه چي دا کار حرام دی. يعنې د رسول الله ﷺ عدم گرفت ددې د وقوع دليل دی.

دعبد الله بن عمر (۱) حدیث:

یوولنم دلیل، شپږم حدیث: حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دحیض په حالت کې خپلې ښځې ته یو طلاق ورکړی وو، بیایې اراده کړې وه چې پاتې دوه طلاقه هم ورکړي، رسول الله ﷺ چې ددې څخه خبر شو نو حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ته یې وفرمایل چې داسې مکوه بلکې اوس ورته رجوع وکړه، او چې کله پاکه شوه نو بیا دهر طهر په وخت کې طلاق ورکړه. بیا فرمائي چې: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَفَرَأَيْتَ لَوَأْتَيْتَ طَلَقْتُهَا لَوْلَا كَانَ يَحِلُّ لِي أَنْ أُرَاجِعَهَا؟ قَالَ: "كَأَنْتَ تَبِينُ مِنْكَ وَتَكُونُ مَعْصِيَةً" (سنن کبری، ج ۷، ص ۳۳۴ کتاب الخلع والطلاق، باب ما جاء في امضاء الطلاق الثلاث وان كن مجموعات، دارقطني، ج ۴، ص ۲۳۸ حدیث نمبر ۳۹۲۹. مجمع الزوائد، ج ۴، ص ۳۳۶ باب طلاق السنة وكيف الطلاق، ونصب الراية، ج ۳، ص ۲۴۰). مارسل الله ﷺ ته عرض وکړو چې یا رسول الله ﷺ ماته ووايه چې که زه دیته درې طلاقه ورکړم نو ایا بیا ماته حلاله ده چې رجوع ورته وکړم؟

رسول الله ﷺ وفرمایل چې نه ده حلاله، هغه ستا څخه جدا شوه اودا کارگناه ده. ددې څخه معلومه شوه چې ددريو طلاقونو څخه وروسته درجوع هیڅ صورت نه پاتې کیږي، ددې حدیث روایان په سنن کبری کې ذکر دی.

(۱) ابو عبد الله الحافظ المعروف بالحاكم صاحب المستدرک، الحافظ، الکبیر، وامام المحدثین. تذکرة الحفاظ، ج ۳، ص ۲۲۷.

(۲) ابوبکر احمد بن الحسن رحمه الله، او ابو العباس محمد بن یعقوب رحمه الله علامه ذهبي رحمه الله ورته امام، ثقه اود مشرق محدث وایي. [تذکرة الحفاظ، ج ۳، ص ۷۳]

(۳) ابو امیه طرطوسی رحمه الله، علامه ذهبي رحمه الله ورته الحافظ الکبیر لیکلي دي، امام ابوبکر الحلال رحمه الله فرمائي چې هغه د حدیثو د فن امام اود غت شان مالک دی. [تذکرة، ج ۲، ص ۱۴۴]

(۴) معلى بن منصور رحمه الله. علامه ذهبي رحمه الله دده په باره کې الحافظ، الفقیه او احد الاعلام لیکلي دي. [تذکرة، ج ۱، ص ۳۴۳].

(۵) شعیب بن رزق رحمه الله، امام دارقطني رحمه الله ورته ثقه ویلي دي. ابن حبان رحمه الله په ثقاتو کې شمیرلی دی، مگر د عطاء خراساني له طریقه دده په روایت کې یو څه کلام کوي. محدث

مسئله الطلاق

وحیم رحمہ اللہ فرمائی چې لا بأس به . [میزان، ج ۱ ص ۴۴۷، تہذیب التہذیب، ج ۴ ص ۳۵۳]. ابن حزم رحمہ اللہ ورثہ ضعیف ویلی دی، لکن ابن حزم رحمہ اللہ راویانو د جرح اود تعدیل پہ مسئلہ کې فاحشی غلطیانی کړي دي. (لسان المیزان، ج ۴ ص ۱۹۸).

ابن حزم رحمہ اللہ دامام ترمذی رحمہ اللہ په شان محدث ته مجهول وائي. (میزان، ج ۳ ص ۱۱۷) که امام ترمذی رحمہ اللہ هم مجهول شي، نو په دنیا کې به څوک معروف پاتې شي؟ او همدارنگه په امام ابو القاسم البغوی رحمہ اللہ باندې هم جرحې کوي. [وگوره (الرفع والتکمیل، ص ۱۹) حالانکې هغه د حدیثو د فن بې نظیره امام دی.

که بالفرض په دې روایت کې یو څه ضعف راشي بیا هم د جمهورو ايمه وو د تعامل له وجهې ددې حدیث صحت ثابتیږي، خپله ابن حزم فرمائي چې: (واذا ورد حدیث مرسل وفي احد ناقلیه ضعف فوجدنا ذلك الحدیث مجمعا على اخذه والقول به علمنا يقينا انه حدیث صحيح لاشك فيه) [توجيه النظري اصول الاثر، ص ۵۰ طبع مصر].

مرسل او یا بل داسې حدیث چې په راویانو کې یې ضعف وي، لکن چې کله په دې حدیث باندې عملي او یا قولی اجماع راشي، نو مونږ یقیناً دا را فهموو چې دا حدیث صحیح دی او په دې کې هیڅ شک نشته او چونکه د دریو طلاقو په درې والي باندې اجماع ده، له دې وجهې ددې حدیث په صحت کې هیڅ شک نه دی پاتې.

(۶) عطاء خراسانی رحمۃ اللہ علیہ دده په باره کې د ابن حبان دا خبره (چې هغه روایت چې د عطاء خراسانی له طریقو وي معتبر نه دی)؛ صحیح نه ده، ځکه چې جمهور محدثین د عطاء خراسانی رحمہ اللہ توثیق کوي، علامه ذہبی رحمہ اللہ په کبارو محدثینو کې شمیرلی دی، امام احمد رحمہ اللہ، او امام یحییٰ رحمہ اللہ، او محدث عجلی رحمہ اللہ وغیره وو ورته ثقہ ویلي دي، امام یعقوب بن شیبہ رحمہ اللہ ورته معروف او ثقہ ویلي دي، امام ابو حاتم رحمہ اللہ ورته ثقہ او د احتجاج قابل ویلي دي. امام دارقطنی رحمہ اللہ ورته ثقہ ویلي دي، امام ترمذی رحمہ اللہ ورته ثقہ ویلي دي، دامام مالک رحمہ اللہ او دامام معمر رحمہ اللہ په شان قوی محدثین ترینه روایتونه کوي. [میزان، ج ۲ ص ۱۹۹]. همدارنگه امام نسائی رحمہ اللہ فرمائي چې: لا بأس به [تہذیب التہذیب، ج ۷، ص ۲۱۳] علامه ابن سعد رحمہ اللہ فرمائي چې ثقہ دی [ایضا، ص ۲۱۵] امام ترمذی رحمہ اللہ

فرمائي چي عطاء ثقه دي، امام مالک رحمہ اللہ او معمر رحمہ اللہ ترينہ روايتونہ کوي او په متقدمينو کي هيچ پکي څه نه دي ويلي. [بحواله اعلام مرفوعه، ص ۱۰].

همدارنگه ابو الفتح ازدي رحمه الله هم د شعیب بن رزیق رحمه الله تضعیف کړی دی، لکن دده تضعیف ته ځکه اعتبار نشته چې ازدي رحمه الله خپله متکلم فيه دی (میزان، ج ۱ ص ۴) حافظ ابن حجر رحمه الله لیکلي دي چې ازدي رحمه الله خپله ضعیف دی، نو څرنگه د نورو ثقاتو تضعیف کوي. [مقدمه فتح الباری، ص ۴۶۵].

(۷) الحسن البصري رحمه الله: علامه ذهبي رحمه الله ده ته امام او شيخ الاسلام ويلي دی. علامه ابن سعد رحمه الله فرمائي چې هغه ثقه، حجت، مامون، عابد، ناسک او کثیر العلم و. [تذکره، ج ۱ ص ۶۷].

(۸) عبد الله بن عمر ؓ خو جلیل القدر صحابي دی.

خلاصه دا چې ددې حدیث راویان ثقه دي او دا حدیث د حسن د مرتبې څخه هیڅکله ښکته ندي او جمهور محدثین حسن حدیث ته حجت وایي، ددې څخه علاوه ډیر صحیح احادیث ددې تائید کوي او د جمهورو ايمه وو، خصوصاً د ايمه اربعه وو رحمهم الله تعالی او د جمهور اهل اسلام په دې باندې اعتماد او عمل دی.

د حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما (۲) حدیث:

دولسم دليل، اووم حدیث: د حضرت عبد الله بن عمر ؓ څخه چې کله د داسې مسئلې په باره کې پوښتنه وشوه، نو هغه و فرمایيل چې (أما أنت طلقت امرتك مرة أو مرتين فان رسول الله ﷺ امرني بهذا وان كنت طلقها ثلاثاً فقد حرمت عليك حتى تنكح زوجاً غيرك، وعصيت الله فيما امرک من طلاق امرء تک) مسلم ج ۱ ص ۴۷۶ واللفظ له په بخاري کې الفاظ داسې دي چې: کان ابن عمر اذا سئل عن طلق ثلاثاً قال لو طلقت مرة أو مرتين فان النبي صلى الله عليه وسلم امرني بهذا فان طلقها ثلاثاً حرمت حتى تنكح زوجاً غيرک (صحيح البخاري ج ۲ ص ۸۰۳، ص ۷۹۲)

که تاخپلې ښځې ته یو او یا دوه طلاقه ورکړي وي، نو بې شکه چې رسول الله ﷺ (په دې صورت کې) ماته درجوع حکم کړی و او که تاسو خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي وي، نو یقیناً چې هغه په تاباندې حرامه شوه، تر هغې پورې چې هغه د بل خاوند سره نکاح وکړي او همدارنگې (چې تاخپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړی دي)، نو د الله ﷻ د حکم نافرمانی دی هم کړی ده.

ددې روايت څخه هم معلومه شوه چې: ددريو طلاقونو څخه وروسته درجوع هيڅ گنجائش نشته او ددې څخه دا هم معلومه شوه چې ديو او ددو طلاقونو څخه وروسته درجوع حكم در رسول الله ﷺ څخه ثابت دی، لکن ددريو طلاقونو څخه وروسته درجوع حكم در رسول الله ﷺ څخه ندي ثابت، که ثابت وي نو حضرت ابن عمر رضي الله عنه به هيڅکله ددې په خلاف دفتوی ورکولو جرأت نه ووکړی.

او ددې څخه دا هم معلومه شوه چې دی سړي په يو ځای درې طلاقه ورکړي وو، که داسې نه وي نو حضرت ابن عمر رضي الله عنه به ورته نه ويل چې تا د طلاق په سلسله کې دخپل رب نافرمانی کړی ده.

د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما (۳) حديث:

ديارلسم دليل اتم حديث: عن نافع كان ابن عمر اذا سئل عن الرجل يطلق امرأته وهي حايض يقول أما انت طلقتها واحدة او اثنتين ان رسول الله صلى الله عليه وسلم امره أن يرجعها ثم يمهلهما حتى تطهر ثم يطلقها قبل ان يمسه وأما انت طلقها ثلاثا فقد عصيب ربك فيما أمرك به من طلاق امرتك وبانت منك (صحيح مسلم ج ۱ ص ۱۷۶)

حضرت نافع فرمایي چې کله به چې د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما څخه د داسې سړي په باره کې پوښتنه وشوه چې خپلې ښځې ته به یې د حیض په حالت کې طلاق ورکړی وو، نو فرمایل به یې چې که تايو یا دوه طلاقه ورکړي وي نو پدې صورت کې ماته رسول الله صلى الله عليه وسلم درجوع حکم کړی دی او که تا په يو ځای درې طلاقه ورکړي وي، نو په درې طلاقو ورکولو کې تا دخپل رب نافرمانی کړی ده او ددې باوجود ښځه در څخه جدا شوه.

حافظ عيني او حافظ ابن حجر رحمهما الله فرمایي چې دامام بخاري استدلال دطلقها ثلاثا دلفظ څخه دی فالتمسك بظاهر قوله: طلقها ثلاثا فإنه ظاهر في كونها مجموعة (عمدة القاري ص ۲۸۰، فتح الباري ج ۹ ص ۱۵۹)

د ركانة رضی الله عنه حديث:

خوارلسم دليل، نهم حديث: حضرت نافع بن عَجَّاز رضي الله عنه بن يزيد بن ركانة فرمائي چې حضرت ركانة رضي الله عنه بن عبد يزيد خپلې بی بی سہمی رضی الله تعالی عنها ته البتة (دتعلق ختمونکی) طلاق

ورکړو، ددې څخه وروسته دوي رضی الله عنهم رسول الله ﷺ ته خبر ورکړو او ویې ویل چې: وَاللَّهِ مَا أَرَدْتُ إِلَّا وَاحِدَةً، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَاللَّهِ مَا أَرَدْتُ إِلَّا وَاحِدَةً؟»، فَقَالَ رُكَّانُهُ ﷺ: وَاللَّهِ مَا أَرَدْتُ إِلَّا وَاحِدَةً، فَرَدَّهَا إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَطَلَّقَهَا الثَّانِيَةَ فِي زَمَانِ عُمَرَ ﷺ، وَالثَّالِثَةَ فِي زَمَانِ عُثْمَانَ ﷺ. [ابوداود، ص ۳۰۰ باب في البتة، والمستدرک جلد ۲ ص ۱۹۹ والدارقطني، ج ۲ ص ۳۹ ومواردالظمان، ص ۳۲۱]

په الله مې دې قسم وي چې ماديو طلاق اراده کړې وه، رسول الله ﷺ وفرمايل چې ايا ستادی په الله قسم وي چې ديو طلاق اراده دی کړې وه؟ حضرت رکانه ﷺ وفرمايل چې په الله مې دې قسم وي چې ديو طلاق اراده مې کړې وه، نور رسول الله ﷺ ورته دابي بي واپس کړه، بيا د حضرت عمر ﷺ د خلافت په زمانه کې حضرت رکانه ﷺ ورته دويم طلاق ورکړو او د حضرت عثمان ﷺ د خلافت په زمانه کې يې ورته دريم طلاق ورکړو. نو که رکانه رضی الله عنه د دريو طلاقو نیت کړې وي درې به نافذ بدل که د دريو طلاقو نیت په صورت کې هم يو طلاق واقع کيدلی نو بيا د نیت په باره کې د پوښتنې اود قسم څه ضرورت وو؟ امام نووي رحمه الله فرمايي چې: قَهْدًا دَلِيلٌ عَلَى أَنَّهُ لَوْ أَرَادَ الثَّلَاثَ لَوْ قَعَنَ وَالْأَفْلَمُ يَكُنْ لِتَحْلِيلِهِ مَعْنَى (شرح مسلم ج ۱ ص ۴۷۸)

دالبته دلفظ په مصداق کې دایمه وو اختلاف دی

امام سفیان ثوری رحمه الله او اهل کوفه یعنې امام ابو حنیفه رحمه الله وغیره فرمائي چې ددې لفظ څخه کله یو او کله درې طلاقه مراد وي، ددوو طلاقو مراد ول ترینه صحیح ندي، ځکه چې دوه عدد محض دي او امام شافعي رحمه الله فرمائي چې ددوو مراد ول هم صحیح دي. [ترمذی جلد ۱ ص ۱۴۰] اود امام مالک رحمه الله په نیز ددې لفظ څخه د مدخول بهایه باره کې درې طلاقه علی التبعین مراد دي. [موطا، ص ۲۰۰ و ترمذی، ج ۱ ص ۱۴۰].

که د البتة دلفظ څخه د دريو طلاقو جوړونه ثابتیدلی، نور رسول الله ﷺ بيا ولي ورته قسم ورکولو؟ د بته لفظ کنائی طلاق دی، او په کنائی طلاق کې د نیت مداخله هم شته، اود البتة لفظ د دريو احتمال هم لري، له دې وجهې ورته رسول الله ﷺ قسم ورکړلو.

که در ریو طلاقو نو خخه وروسته رجوع جایزه وی اودرې طلاقه یو وی، نورسول الله ﷺ به قسم نه ورکولو، په مستدرک کې ددې حدیث راویان دادي:

(۱) ابوالعباس محمد بن یعقوب رحمه الله، دده ترجمه مخکې ذکر شوی ده.

(۲) ربیع بن سلیمان رحمه الله، امام نسائی رحمه الله ورته لایاس به وائي، محدث ابن یونس رحمه الله او خطیب رحمه الله فرمائي چې ثقه دی، ابن ابی حاتم رحمه الله فرمائي چې هغه صدوق او ثقه دی، محدث خلیل رحمه الله فرمائي چې دده په ثقه والي دټولو اتفاق دی، مسلم رحمه الله فرمائي چې هغه ثقه دی. (تهذیب التهذیب، ج ۳ ص ۲۴۶).

(۳) الامام الشافعی رحمه الله، خو جلیل القدر امام دی، دده په باره کې خو بالکل خبره نشته.

(۴) محمد بن علی بن شافع رحمه الله: امام شافعی رحمه الله ورته ثقه ویلی دی. [تقریب، ص

۳۲۲ و تهذیب التهذیب، ج ۹ ص ۳۵۳ و زاد المعاد، ج ۳ ص ۱۴۹].

(۵) نافع بن عجبیر رحمه الله، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې د بعضو په قول دا صحابي دی

او محدث ابن حبان رحمه الله په تابعینو کې شمیرلی دی. [تقریب، ص ۳۷۱].

ابن حجر رحمه الله په بل نجای کې لیکي چې ابن حبان رحمه الله داپه ثقاتو کې شمیرلی دی او همدارنگې

بې په صحابه وو کې شمیرلی دی، همدارنگه امام ابوالقاسم بغوی رحمه الله، محدث ابونعیم رحمه الله او

حافظ ابو موسی رحمه الله او نورو ورته صحابي ویلی دی [تهذیب التهذیب، ج ۱۰ ص ۴۰۸].

نو چې دا ثقه بلکې صحابي شو، نو د حافظ ابن القیم دده په باره کې دا لیکل چې دا مجهول دی (

نافع بن عجبیر المجهول الذي لا يعرف حاله البتة ولا يدري من هو ولا ما هو... الخ). [زاد المعاد

ج ۴ ص ۵۹]؛ یوه بې کاره خبره ده:

امام حاکم او علامه ذهبی رحمهم الله اول د زبیر بن سعد رحمه الله حدیث پیش کوي او بیا فرمائي

چې ددې حدیث متابع موجود دی (لکن له متابعا یصح به الحدیث).

او بیا بې حضرت نافع بن عجبیر رحمه الله حدیث پیش کړی دی. [وگوره (المستدرک، ج ۲ ص ۱۹۹

و تلخیص المستدرک، ج ۲ ص ۱۹۹]. له دې څخه معلومېږي چې دا حدیث د امام حاکم رحمه الله او علامه ذهبی

رحمه الله دواړو په نیز صحیح دی [تلخیص الحیر، ص ۳۱۹] او امام دارقطنی دا روایت د ابو داود په حواله

رائقل کړی دی او بیا یې فرمایلي دي چې: (وقال ابوداود وهذا حديث صحيح) دارقطنی، ج ۲ ص ۴۳۹. زمونږ سره چې دا بوداود کومې نسخې دي په دې کې د صحیح په ځای د اصح لفظ دی. [ابوداود، ج ۱ ص ۳۰۰]. او د امام دارقطنی رحمه الله سره چې کومه نسخه ده په هغې کې د صحیح لفظ دی، په هر حال اصولو د حدیثو مطابق دا حدیث صحیح او قابل د احتجاج دی، البته د (خوی بد را بهانها بسیار)؛ هیڅ علاج نشته.

امام حاکم رحمه الله او نورو دخپل سند سره روایت نقل کړی دی، چې زییر بن سعد رحمه الله عبد الله بن علی رحمه الله بن زید بن رکانه رحمه الله څخه روایت کوي، هغه دخپل نیکه څخه روایت کوي چې: ده د حضرت رسول الله ﷺ په زمانه کې خپلې بي بي ته بښی طلاق ورکړ، بیا ما د رسول الله ﷺ څخه په دې باره کې پوښتنه وکړه، رسول الله ﷺ راته وویل چې: (ما اردت بذلک؟) ستا ددې څخه څه مراد وو؟ ما ورته وویل چې: (اردت به واحدة) له دې څخه مې یو طلاق مراد وو. رسول الله ﷺ بیا راته وفرمایلي چې: (الله؟) ایا ستا دې په الله ﷻ قسم وي چې یو طلاق دې مراد دی؟ حضرت رکانه ﷺ وفرمایلي چې (الله ﷻ) په الله ﷻ مې دې قسم وي چې یو طلاق مې مراد دی. نور رسول الله ﷺ راته وویل چې: (فهو ما اردت) تا چې څنگه اراده کړې وه خبره همدغسې شوه. ددې روایت په سند کې زییر بن سعید رحمه الله ته اکثره محدثین ضعیف وایي، لکن امام یحیی بن معین رحمه الله په یو روایت کې ورته ثقه ویلي دي، امام دارقطنی رحمه الله فرمایلي دي چې (يعتبر به). امام ابو ذرعه رحمه الله ورته شیخ ویلي دي. [شرح نخبه الفكر، ص ۱۰۹].

او امام ابن حبان رحمه الله ورته ثقه ویلي دي. [تهذيب التهذيب، ج ۳ ص ۳۱۵]. او عبد الله بن علی رحمه الله ته بعضو مجهول ویلي دي، امام عقیلي رحمه الله فرمائي چې: حدیثه مضطرب ولا يتابع (لکن امام ابن حبان رحمه الله ورته ثقه ویلي دي) (تهذيب التهذيب، ج ۵ ص ۳۲۵).

خلاصه دا چې (زییر بن سعید رحمه الله او عبد الله بن علی رحمه الله مختلف فیه راویان دي. له دې وجهې دا حدیث د حسن د درجې څخه کم نه دی. ددې حدیث متابع هم موجود دی، چې مخکې ذکر شو، ددې څخه علاوه د جمهورو عمل هم ددې تایید کوي، نو ددې حدیث په حجیت کې هیڅ شک پاتې نشو.

د فاطمې رضی اللہ عنہا بنت قیس حدیث:

پنخلم دليل، لسم حديث: عَسَلَمَةُ بِنْتُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِيهِ عليه السلام، «أَنَّ حَفْصَ بْنَ الْمُغِيرَةَ عليه السلام طَلَّقَ امْرَأَتَهُ فَاطِمَةَ بِنْتَ قَيْسٍ عليها السلام عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ تَطْلِيقَاتٍ فِي كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ، فَأَبَاتَهَا مِنْهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَتْلُغْنَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (دارقطني ج ۴ ص ۱۲)، حفص بن مغيرة رضی اللہ عنہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم پہ زمانہ کي خپله بنخه فاطمه بنت قیس په یوه کلمه دریو طلاقونو طلاقه کړې وه یعنې أنت طالق ثلاثیې ورته ویلی وو، نور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ترې جدا کړه.

په سنن ابن ماجه کي باب قائم شوی دی په نوم د باب من طلق ثلاثا في مجلس واحد امام ابن ماجه دا ثابتول غواړي چې په یو مجلس کي درې طلاقه نافذیږي، بیا یې د فاطمې بنت قیس حدیث ذکر کړی دی چې: قَالَتْ: طَلَّقَنِي زَوْجِي ثَلَاثًا وَهُوَ خَارِجٌ إِلَى الْيَمَنِ، فَأَجَازَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- (ص: ۱۴۵).

زما خاوند یمن ته روان وو ماته یې درې طلاقه را کړل، نور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نافذ کړل، د فاطمې بنت قیس حدیث امام مسلم رحمه الله په کتاب الطلاق ص (۲۳) کي د سند سره روایت کړی دی، امام بیهقي رحمه الله فرمایي چې: وَاخْتَبَرَ الشَّافِعِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ أَيْضًا بِحَدِيثِ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ عليها السلام أَنَّ أَبَا عَمْرٍو بْنَ حَفْصٍ عليه السلام طَلَّقَهَا الْبَتَّةَ يَعْنِي وَاللَّهُ أَعْلَمُ ثَلَاثًا (بيهقي ج ۷ ص ۵۳۸) بیا امام بیهقي د ابو سلمه د حدیث واقعہ ذکر کړې ده، چې را روان حدیث کي ذکر شوی ده.

پنخلم دليل، (۱۱) حديث: (سلمة بن أبي سلمة دخيل والد أبي سلمة رضي الله عنه رواية كوي چې: أَنَّهُ ذَكَرَ عِنْدَهُ أَنَّ الطَّلَاقَ الثَّلَاثَ يَمْرُؤٌ مَكْرُوهٌ، فَقَالَ: «طَلَّقَ حَفْصُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ الْمُغِيرَةَ فَاطِمَةَ بِنْتَ قَيْسٍ عليها السلام بِكَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ ثَلَاثًا، فَلَمْ يَتْلُغْنَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَابَ ذَلِكَ عَلَيْهِ، وَطَلَّقَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ عليه السلام امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا فَلَمْ يَعِبْ ذَلِكَ عَلَيْهِ أَحَدٌ (سنن الدارقطني نمبر ۳۸۷۷، كتاب الطلاق)

یو چا د ابو سلمه رضی اللہ عنہ په مخکي ویلي چې په یو ځل درې طلاقه مکروه دي نو ابو سلمه رضی اللہ عنہ ورته وویل چې حفص بن عمرو فاطمې بنت قیس ته په یوه کلمه درې طلاقه ورکړي وو او مونږ ته ورباندې د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم انکار او اعتراض نه دی رارسیدلی همدارنگه عبدالرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ خپله بي بي په دریو طلاقو طلاقه کړې وه او هیچا ورباندې اعتراض ونه کړو.

ابو سلمه دوه خبرې ثابتول غواړي، یو دا چې درې طلاقه واقع کیږي او دوه هم دا چې درې طلاقه ګناه نه ده، دا دوه خبره یې د خپل علم مطابق کړې ده، نور احادیث په دې دلالت کوي چې درې طلاقه ګناه ده. د مسند احمد په یو روایت کې الفاظ داسې دي: حَدَّثَنَا عَامِرٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَدِمْتُ الْمَدِينَةَ فَأَتَيْتُ فَاطِمَةَ بِنْتَ قَيْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنْ زَوْجَهَا طَلَّقَهَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَبَعَثَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي نَرِيهِ قَالَتْ: فَقَالَ لِي أَخُوهُ: أَخْرِجِي مِنَ الدَّارِ، فَقُلْتُ: إِنَّ لِي نَفَقَةً وَسُكُنًى حَتَّى يَمِلَ الْأَجَلَ، قَالَ: لَا، قَالَتْ: فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ: إِنَّ فَلَانًا طَلَّقَنِي، وَإِنَّ أَخَاهُ أَخْرَجَنِي وَمَنْعَنِي السُّكُنَى وَالنَّفَقَةَ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ فَقَالَ: «مَالِكَ وَلَا بِنَةَ آلِ قَيْسٍ؟» قَالَ: بِنَةُ رَسُولِ اللَّهِ! إِنَّ أَخِي طَلَّقَهَا ثَلَاثًا جَمِيعًا (مسند احمد ج ۶ ص ۳۷۳، ج ۶ ص ۴۱۶)

په المعجم الكبير کې حديث دی: عَنْ عَامِرِ الشَّعْبِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَأَلْتُ فَاطِمَةَ بِنْتَ قَيْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا كَيْفَ كَانَ أَمْرُهَا؟ قَالَتْ: طَلَّقَنِي زَوْجِي ثَلَاثًا جَمِيعًا (المعجم الكبير ج ۲۴، ص ۳۸۳)

عن سلمة بن أبي سلمة عن أبيه أن حفص بن المغيرة طلق امرأته فاطمة على عهد النبي صلى الله عليه وسلم ثلاث تطليقات في كلمة واحدة (معرفة الصحابة لأبي نعيم الاصبهاني ج ۶ ص ۴۹۷، معرفة الصحابة لابن مندة ج ۱ ص ۴۴۶)

نود فاطمې بنت قيس رضی الله عنها د طلاق په احادیثو کې دوه قسمه الفاظ دي.

اول: طَلَّقَنِي بِكَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ ثَلَاثًا، طَلَّقَ ثَلَاثَ تَطْلِيقَاتٍ فِي كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ، طَلَّقَنِي زَوْجِي ثَلَاثًا، إِنَّ أَخِي طَلَّقَهَا ثَلَاثًا جَمِيعًا. دا الفاظ محکم دي چې دا درې طلاقه په یو مجلس کې وو.

دوهم: مبهم الفاظ چې دا احتمال هم پکې شته چې دا درې طلاقه په مختلفو مجالسو کې وواړ دا احتمال هم پکې شته چې دا درې طلاقه په یو مجلس کې وو، لکن مبهم په محکم ورحملو لې شي.

د عبادة بن صامت حديث:

اولسم دليل، (۱۲) حديث: عبادة بن صامت رضى الله عنه فرمايې چې: عَنْ دَاوُدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: طَلَّقَ جَدِّي امْرَأَتَهُ أَلْفَ تَطْلِيقَةٍ، فَأُتِيَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَمَا اتَّقَى اللَّهَ هَذَا؟ أَمَا كَلَّامٌ فَلَهُ، وَأَمَا تَسْمَعُ مِائَةَ وَسَبْعَةَ وَتَسْعُونَ فَعُدَّوْا أَنْ وَظَلَمْتُمْ، إِنَّ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى عَذَابُهُ، وَإِنْ شَاءَ عَفْوُهُ» (مصنف عبدالرزاق حديث نمبر ۱۳۸۳، باب المطلق ثلاثا)

زمانیکه خپلې ښځې ته زر طلاقه ورکړې وو بیا زما پلار نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته ورغلو او زمانیکه قصه یې ورته ذکر کړه، نبی کریم صلی الله علیه وسلم وفرمایل چې ایا ستا نیکه د الله تعالی څخه نه ویریدلو؟ درې طلاقه دده لپاره دي او نه سوه او نه نوي گناه او ظلم دی که الله تعالی وغواړي ددې په وجه به عذاب ورکړي او که وغواړي بخشش به ورته وکړي، د بل حدیث الفاظ داسې دي چې: قَالَ: طَلَّقَ بَعْضُ آبَائِي امْرَأَتَهُ اَلْفًا فَانْطَلَقَ بِنُوءٍ اِلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللّٰهِ! اِنْ اَبَانَا طَلَّقَ اَمْنًا اَلْفًا قَهْلَ لَهُ مِنْ فُحْرٍ؟ فَقَالَ: «اِنْ اَبَاكُمْ لَمْ يَتَّقِ اللّٰهُ فَيَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهِ فُحْرًا، بَانَ مِنْهُ بِثَلَاثٍ عَلَى غَيْرِ السَّنَةِ، وَتَسْعِيَانَهُ وَسَبْعَةً وَتَسْعُونَ اَلْفًا فِي عُنُقِهِ (سنن دارقطني ج ۴ ص ۲۰)

دده بې بي په خلاف الشرع دریو طلاقونو باندې جدا شوه او باقي نه سوه او نه نوي دده په غاړه گناه ده.

د حسن بن علي رضی الله عنه حدیث:

انلسم دلیل، (۱۳) حدیث: عَنْ سُوَيْدِ بْنِ غَفَلَةَ رضی الله عنه، قَالَ: لَمَّا مَاتَ عَلِيُّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ جَاءَتْ عَائِشَةُ بِثُتَيْلِ خَلِيفَةِ اَلْحُجُوعِيَّةِ امْرَأَةَ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ رضی الله عنه، فَقَالَتْ لَهُ: لَيْتَنِكَ الْإِمَارَةُ، فَقَالَ هَا: تَهْنِئَنِي بِمَوْتِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ؟ اَنْطَلِقِي فَأَنْتِ طَالِقٌ فَتَقْنَعْتُ بِثُؤْمِيهَا، وَقَالَتْ: اَللّٰهُمَّ اِنِّي لَمْ اُزِدْ اِلَّا خَيْرًا فَبَعَثَ اِلَيْهَا بِمِئْتَةِ عَشْرَةِ اَلْفٍ وَبَقِيَّةَ صَدَاقِهَا فَلَمَّا وَضَعَتْ بَيْنَ يَدَيْهَا بَكَتْ، وَقَالَتْ: مَتَاعٌ قَلِيلٌ مِنْ حَبِيبٍ مَقَارِقِي فَأَخْبَرَهُ الرَّسُولُ، فَبَكَى وَقَالَ: لَوْلَا اَنِّي اَبْنَتْ الطَّلَاقَ لَهَا لَرَجَعْتُهَا، وَلَكِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «اَيُّمَا رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا عِنْدَ كُلِّ طَهْرٍ تَطْلِيقَةً اَوْ عِنْدَ رَأْسِ كُلِّ شَهْرٍ تَطْلِيقَةً اَوْ طَلَّقَهَا ثَلَاثًا جَمِيعًا لَمْ يَحِلَّ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ» (دراقطني رقم ۳۹۲۷، كُتُبُ الطَّلَاقِ وَالْخُلْعِ)

يعني كله چې حضرت علي رضی الله عنه وفات شو نو حضرت حسن رضی الله عنه بي بي عایشې رضی الله عنها حضرت حسن ته دخلافت مبارکي ورکړه نو حضرت حسن رضی الله ورته وفرمایل چې ایا تا ماته د حضرت علي رضی الله عنه په وفات مبارکي راکړه؟

خه ته طلاقه یې هغې ځان په جامو کې پټ کړو او وې فرمایل چې زما خو دخیر اراده وه، بیا ورته حضرت حسن رضی الله عنه دمهر څخه بغير لس زره روپۍ دمتعې په طریقه ورولېدلې، كله چې قاصد داروپی ددې په مخکې کینودلې نو حضرت عایشې الخشعی وژړل او وې ویل چې دا خو د جدا کیدونکي محبوب څخه لږه متاع ده، نو قاصد حضرت حسن رضی الله عنه ته دا قصه وکړه هغه هم وژړل

او وي فرمايل چي كه ما ددي طلاق باين كړي نه وي نور جوع به مې ورته كړې وه، لکن ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه اوريدلي دي چي د دريو طلاقو څخه وروسته د اېنځه طلاق وركونكي ته نه ده حلاله تر څو يې چي د بل خاوند سره نكاح نه وي كړې او درې طلاقه بيا عام دي چي په هر طهر كې يو يو وي او كه په هره مياشت كې يو يو وي او كه په يو ځای يې درې طلاقه وركړي وي (قال الهيثمي: وفي رجاله ضعف وقد وثقوا) (مجمع الزوايد ج ۴ ص ۶۲۴، باب متعة الطلاق)

د رفاعه القرظي حديث:

نولسم دليل (۱۴) حديث: أَنَّ امْرَأَةً رِفَاعَةَ الْقُرْظِيَّ رضي الله عنه جَاءَتْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنَّ رِفَاعَةَ طَلَّقَنِي قَبْتَ طَلَّاقِي، وَإِنِّي نَكَحْتُ بَعْدَهُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنِ الزَّيْدِ الْقُرْظِيَّ رضي الله عنه، وَإِنَّمَا مَعَهُ مِثْلُ الْهُدْبَةِ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَعَلَّكَ تُرِيدِينَ أَنْ تُرْجِعِي إِلَى رِفَاعَةَ رضي الله عنه؟ لَا، حَتَّى يَذُوقَ عُسَيْلَتَكَ وَتَذُوقِي عُسَيْلَتَهُ» (صحيح البخاري ج ۲ ص ۷۹۱)

حضرت عايشه رضی اللہ عنہا فرمايي چي د رفاعه قرظي بي بي (ميمه) رسول الله صلى الله عليه وسلم ته راغله او وي فرمايل چي اي دا الله رسوله! رفاعه ماته طلاق را كړي دی نو زما طلاق يې پوخ كړو بيا ما د عبد الرحمن بن زبير القرظي رضی اللہ عنہ سره نكاح وكړه، لکن هغه د نكاح قابل ندی رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل چي كيدلی شي چي ته رفاعه ته واپس كيدل غواړې؟ ته تر هغې پورې هغه ته نشې واپس كيدلی تر څو چي تاسو د يو بل شاهد ونه څكئ.

د پوخ طلاق څخه امام بخاري رحمه الله درې طلاقه مراد وي، ځكه چي امام بخاري د دريو طلاقونو د وقوع او د جواز لپاره د دليل په طريقه د حديث ذكر كړی دی، رسول الله صلى الله عليه وسلم هم دا پوښتنه نه كړې چي دا درې طلاقه په يو مجلس كې وو او كه په جدا جدا مجلسونو كې وو نو د دواړو حكم يو دی.

د حضرت معاذ رضی اللہ عنہ حدیث:

سلم دلیل (۱۵) حدیث: عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «يَا مُعَاذُ! مَنْ طَلَّقَ لِلْبِدْعَةِ وَاحِدَةً أَوْ اثْنَتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا أَلْزَمَنَاهُ بِدْعَتِهِ» (سنن دارقطنی ج ۴ ص ۴۴)

حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی چې ما دمعاذ بن جبل رضی اللہ عنہ څخه واوریدل هغه فرمایي چې ما دنبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم څخه واوریدل چې فرمایي یې چې ای معاذه څلوک چې په غیر شرعي طریقہ یو یا دوه یا درې طلاقه ورکړي نو مونږ ورباندې دا غیر شرعي طلاق لازموو.

د سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ مرسل حدیث:

یویشتم دلیل (۱۶) حدیث: سعید بن المسیب فرمایي چې د اسلم د قبیلې یو سړي د رسول الله صلی الله علیه وسلم په زمانه کې خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي وو، نو بیا ورته بعضې دوستانو ویلې (دکومو چې د دریو طلاقونه وروسته د حرمت علم نه وو) چې ستا لپاره د رجوع حق شته، نو دده بې رسول الله صلی الله علیه وسلم ته ورغله او وې فرمایي چې: (ان زوجی طلقنی ثلاث تطليقات فی کلمة واحدة فقال لها رسول الله صلی الله علیه وسلم قد بنت منه ولا میراث بینکما)

زه خپل ځاوند په یوه کلمه په دریو طلاقو طلاقه کړې یم نو رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته و فرمایي چې ته ترینه جدا شوې او تاسو یو دبل وارثان نه شي جوړیدلی.

مرسل حدیث د جمهورو په نیز حجت دی او د امام شافعي رحمه الله په نیز د مرسل حدیث د حجیت لپاره شرائط دی او هغه شرائط د سعید بن المسیب رضی الله عنه په حدیث کې شته، صاحب دظفر الاماني ليکلي: (فاذا وجد هذه الشروط فالمرسل حجة ولذا نص الشافعي على قبول مراسيل سعيد بن المسيب لانها وجدت مسانيد من جهة أخرى ومن الشافعية قالوا مراسيل التابعين ليست بحجة عندنا الا مراسيل ابن المسيب (ظفر الاماني في مختصر الجرجاني ص ۳۸۲)

یحیی بن معین رحمه الله او امام احمد فرمایي چې: اصح المراسيل، مراسيل سعيد بن المسيب،

(كتاب الكفاية في علم الرواية للخطيب ص ۶۰۴)

د صفوان رحمه الله مرسل حدیث:

دوه ویستم دلیل، (۱۷) حدیث: د صفوان بن عمران الطائي شخه روایت دی چې یو سړی دخپلې ښځې سره اوده و نو ښځه یې را پاڅیدله چاره یې را واخستله او دخپل خاوند په سینه کیناسلته په مری یې ورته چاره کینودله او ورته وې ویل چې یا به ماته درې طلاقه را کوي او یا به دې ذبحه کوم سړی ورته قسم وکړو لکن ښځې نه منلو: فَطَلَقَهَا ثَلَاثًا قَدْ كَرِذْلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «لَا قَوْلَ لَه فِي الطَّلَاقِ» (سنن سعید بن منصور ج ۱ ص ۳۱۴)

خاوند یې درې طلاقه ورکړل چا دا قصه نبي کریم صلی الله علیه وسلم ته ذکر کړه رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل چې په طلاق کې اقاله نه شته.

موقوف احادیث

د حضرت عمر رضی الله عنه (۸) فیصلې

۲۳- دلیل اول حدیث: حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما فرمایي چې یو سړی حضرت عمر رضی الله عنه ته راغلو او ورته یې وویل چې ما خپلې ښځې ته البتة (د تعلق ختمونکی) طلاق ورکړی دی (د البتة شخه دلته درې طلاقه مراد دي). حضرت عمر رضی الله عنه ورته وفرمایل چې تا دخپل پروردگار نافرمانی کړی ده او ستا ښځه ستا شخه جدا شوه.

هغه سړی ورته وویل چې: عبد الله بن عمر رضی الله عنهما ته هم همداسې معامله پېښه شوی وه حالانکې رسول الله ﷺ ورته درجوع حق ورکړی وو.

فَقَالَ لَهُ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَمَرَهُ أَنْ يُرَاجِعَ امْرَأَتَهُ لِطَّلَاقِ يَفْعَلُ لَهُ، فَإِنَّهُ لَمْ يَنْقُ لَكَ مَا تَرْتَمِعُ بِهِ امْرَأَتُكَ" (سنن الکبری، ج ۷ ص ۳۳۴ وجمع الزوائد، ج ۴ ص ۳۳۵). وقال رجاله صحيح خلا اسماعيل ابن ابراهيم وهو ثقة.

حضرت عمر رضی الله عنه ورته وفرمایل چې بې شکه چې رسول الله ﷺ عبد الله بن عمر رضی الله عنهما ته امر کړی وو چې دخپلې بې بې طرفته رجوع وکړي، لکن هغه لدې وجهې و چې: د هغه طلاقونه پاتې وو او ستا لپاره دخپلې بې بې طرفته درجوع حق نشته (ځکه چې ستا طلاقونه پوره شو)

حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ خپلے بی بی، تہ یو طلاق ورکری وو، لہ دے وجهی یی درجوع حق محفوظ وو، اودی سہی دخیلے رجوع حق ختم کری و، ددے خنخہ صراحۃً داثابتیہی چہ دہ خپلے بنخہ تہ درے طلاقہ ورکری وو، ٹککہ ورتہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ و فرمایل چہ تہ رجوع نشی کولی .

۲۴ دلیل، دوہم حدیث: د حضرت زید بن وہب رضی اللہ عنہ خنخہ روایت دی چہ پہ مدینہ منورہ کپ یو خوش طبعہ سہی و، ہغہ خپلے بنخہ تہ زر (۱۰۰۰) طلاقہ ورکری وو، کلہ چہ دامعاملہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ تہ راورسیدلہ، نوہغہ سہی ورتہ وویل چہ ماخو خوش طبعی کولہ، د طلاق ارادہ مہ نہ وہ . (فعلاہ عمر رضی اللہ عنہ بالدرۃ وقال ان کان لیکفیک ثلاث . (سنن الکبری، ج ۷ ص ۳۳۴ حدیث نمبر ۱۴۹۵۷) حضرت عمر رضی اللہ عنہ دورہ وچتہ کرہ اوورتہ یی و فرمایل چہ ستالپارہ درے طلاقہ کافی وو .

ددے خنخہ معلومہ شوہ چہ: حضرت عمر رضی اللہ عنہ دریو طلاقونو تہ اعتبار ورکولو، کہ دزرو طلاقونو دستوروی نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ بہ زروارہ نافذ کری وو، لکن ددریو طلاقونو خنخہ دزیاتو ثبوت پہ شریعت کپ نشتہ، لدی وجہی عمر رضی اللہ عنہ ددریو خنخہ زاید طلاقونہ لغوہ کرل، پہ طحاوی ج ۲ ص ۳۰ کپ دی چہ: حضرت عمر رضی اللہ عنہ تہ بہ چہ کلہ داسی سہی راوستلی شو چہ خپلے بنخہ تہ بہ یی درے طلاقہ ورکری وو، نوہغہ تہ بہ یی سزاورکولہ او طلاقونہ بہ یی نافذول .

۲۵ دلیل، دریم حدیث: د حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ خنخہ روایت دی چہ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي الرَّجُلِ يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا قَالَ: "هِيَ ثَلَاثٌ لَا تَحِلُّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ" وَكَانَ إِذَا أَتَى بِهَا أَوْجَعَهُ (سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۴) .

حضرت عمر رضی اللہ عنہ دہغی سہی پہ بارہ کپ چہ دخیلے بنخہ سرہ دہمبستری خنخہ مخکپ درے طلاقہ ورکری، فرمایل چہ دادرے طلاقہ دی او دا بنخہ مخکنی میہ تہ ترہغی پوری حلالہ نہ دہ ترخوی چہ دبل میہ سرہ نکاح نہ وی کری . او حضرت عمر رضی اللہ عنہ تہ بہ چہ داسی سہی راوستلی شو، نو سزا بہ یی ورکولہ .

فائدہ: غیر مدخول بہا بنخہ تہ چہ درے طلاقہ ورکړل شي، نو کہ داسی یی ورتہ ویلی وی چہ انت طالق ثلاثاً، نو پہ دے صورت کپ پہ دریو طلاقونو طلاقیرہی او کہ داسی یی ورتہ ویلی وی چہ

انت طالق، انت طالق، انت طالق، نو په دې صورت کې په یو طلاق طلاقیږي، ځکه چې دا ول انت طالق په وجه غیر مدخول بهابنځه باینه (جدا) شوه، نو د دوهم او دریم انت طالق لپاره محل پاتې نشو.

۲۶ دلیل، خلووم حدیث: عَنْ أَنَسٍ رضی الله عنه، قَالَ: «كَانَ عُمَرُ رضی الله عنه إِذَا أَتَى بِرَجُلٍ قَدْ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا فِي مَجْلِسٍ أَوْ جَعَهُ ضَرْبًا وَفَرَّقَ بَيْنَهُمَا (مصنف ابن ابی شیبه ج ۴ ص ۱۱) بَابُ مَنْ كَرِهَ أَنْ يُطْلَقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا

حضرت عمر رضی الله عنه ته به چې داسې سړی راوستل شو چې خپله ښځه به یې په دریو طلاقو طلاقه کړې وه، نو حضرت عمر رضی الله عنه به په وهلو سره دردولو او یو د بل څخه یې جدا کول.

۲۷ دلیل پنځم حدیث: عَنْ مُجَاهِدٍ رضی الله عنه أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِامْرَأَتِهِ زَمَنَ عُمَرَ رضی الله عنه: حَبْلُكَ عَلَى غَارِيكَ، حَبْلُكَ عَلَى غَارِيكَ، حَبْلُكَ عَلَى غَارِيكَ، فَاسْتَحْلَفَهُ عُمَرُ رضی الله عنه بَيْنَ الرُّكْنِ وَالْبَقَا، فَقَالَ: «أَرَدْتُ الطَّلَاقَ ثَلَاثًا»، فَأَمَضَاهُ عَلَيْهِ (مصنف عبدالرزاق ج ۶ ص ۳۶۹، بَابُ الْمَطْلُوقِ ثَلَاثًا)

د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې یو سړی خپلې ښځې ته درې ځلې ویلي وو چې: ستا پرې ستا په غاړه دی، نو حضرت عمر د حجر اسود او مقام ابراهیم په مابین کې قسم وکړو نو هغه سړی وویل چې ما د دریو طلاقو اراده کړې وه، نو حضرت عمر رضی الله عنه ورباندې درې طلاقه نافذه کړل.

۲۸ دلیل شپږم حدیث: عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ أَبِي أُمِيَّةٍ أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ جَعَلَ أَمْرَ امْرَأَتِهِ يَبْدُهَا فِي زَمَنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَطَلَّقَتْ نَفْسَهَا ثَلَاثًا فَقَالَ الرَّجُلُ وَاللَّهِ مَا جَعَلْتُ أَمْرَكَ يَبْدُكَ إِلَّا فِي وَاحِدَةٍ فَتَرَفَعَا إِلَى عُمَرَ فَاسْتَحْلَفَهُ عُمَرُ بِاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ مَا جَعَلْتُ أَمْرَهَا يَبْدُهَا إِلَّا فِي وَاحِدَةٍ، فَحَلَفَ فَرَدَّهَا عَلَيْهِ (مصنف عبدالرزاق ج ۶ ص ۵۴۱)

عبد الکريم بن ابی أمیه فرمایي: چې یو مسلمان سړی خپلې بي بي ته د طلاق اختیار وکړی وو، نو هغې ښځې زان ته درې طلاقه ورکړل، د دې څخه وروسته هغه کس انکار وکړو وې ویل چې په الله تعالی مې دې قسم وي چې تاته ما دیو طلاق اختیار درکړی وو، نو دواړو خپله مسئله حضرت عمر رضی الله عنه ته پیش کړه حضرت عمر رضی الله عنه قسم وکړو چې په هغه الله تعالی قسم وکړه چې دهغه څخه ما سوی بل معبود نه شته چې تا خپلې بي بي ته دیو طلاق اختیار وکړی دی، هغه قسم وکړو، نو حضرت عمر رضی الله عنه یې ورته بي بي واپس کړه.

فائد: حضرت عمر رضی اللہ عنہ د دریو طلاقو په باره کې قسم نه وو ورکړی، بلکې د نیت په باره کې یې قسم ورکړی وو چې تا د اختیار وړ کولو په وخت کې د یو طلاق نیت کړی وو که د دریو؟ نو د دې څخه معلومه شوه چې که د دریو طلاقو اختیار یې ورکړی وي نو درې طلاق به واقع شوي وو.

۲۹ دلیل اووم حدیث: عن عبد الملك بن قدامة بن ابراهيم الجحى عن أبيه أن رجلاً تدلّ بشار عسلاً فجاءته امرأته فوقفت على الحبل لتقطعه او لتطلقن ثلاثاً فذكرها الله والاسلام فأبى الا ذلك فطلقها ثلاثاً، قال فرفع الى عمر رضی الله عنه فإبانها منه (مسند الفاروق لابن كثير ج ۱ ص ۴۱۶) یو سړي په رسی باندې کوهي ته ځان زوړند کړی وو، شهدي يې را اخستل، بي بي يې راغله درسی سره ودریدله او خاوند ته يې وویل چې یا به مې په دریو طلاقو طلاقوي او یا د ارسۍ پرې کوم، خاوند يې ورته الله تعالی او اسلام واسطه کړو، لکن ښځې انکار وکړو، نو دا معامله حضرت عمر رضی الله عنه ته پیش کړی شوه، حضرت عمر رضی الله عنه دا ښځه د خاوند څخه جدا کړه.

۳۰ دلیل، اتم حدیث: عن عمر بن شراحيل الماعري قال: كانت امرأة مبغضة لزوجها فأرادته على الطلاق فأبى فجاءت ذات ليلة فلما رأته نائماً قامت وأخذت سيفه فوضعت على بطنه ثم حركته برجلها، فقال ويلك مالك؟ قالت والله لتطلقني والا أنفذتك به فطلقها ثلاثاً فرفع ذلك الى عمر بن الخطاب رضی الله عنه فأرسل اليها فشتها فقال ما حملك على ما صنعت؟ قالت بغضى- اياه فامضى طلاقها (سنن سعيد بن منصور ج ۱ ص ۳۱۳)

د یوې ښځې دخپل خاوند سره بغض وو طلاق یې ترینه وغوښتلو، لکن خاوند یې طلاق نه ورکولو، یوه ورځ راغله خاوند یې اوده وو د خاوند توره یې راواخستله او په ګیډه یې ورته کیښودله بیا یې په پښه وخوړولو راوینس یې کړو، خاوند ورته وویل چې څه در باندې شوي دي؟ ښځې ورته وویل چې په الله مې دې قسم وي چې یا به ماته طلاق را کوي او یا دې په دې توره سوری کوم، نو خاوند یې درې طلاقه ورکړل بیا دا معامله حضرت عمر رضی الله عنه ته پیش شوه حضرت عمر رضی الله عنه را وغوښتله بد رد یې ورته وویلې او پوښتنه یې ترینه وکړه چې داسې دې ولې وکړل؟ هغې ورته وویل چې زما په زړه کې دده سره بغض دی، نو حضرت عمر رضی الله عنه دا درې طلاقه نافذ کړل.

د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ فیصلی

۳۱ دلیل اول حدیث: عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي عَجُوبٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عُثْمَانَ رضی اللہ عنہ فَقَالَ: إِنِّي طَلَقْتُ امْرَأَتِي مِائَةً قَالَ: «ثَلَاثٌ نَحَرُهَا عَلَيْكَ، وَسَبْعَةٌ وَتَسْعُونَ عُدْوَانٌ» (مصنف ابن ابی شیبہ ج ۴ ص ۱۳، باب ما جاء يطلق امرأته مائة او الف في قول واحد)

یو سړي خپله ښځه په سل طلاقو طلاقه کړې وه، نو حضرت عثمان رضی اللہ عنہ و فرمایل چې په دریو حرامه شوه او باقي او نه نوي گناه ده.

۳۲ دلیل دوهم حدیث: عَنِ السَّمِيطِ بْنِ عُمَيْرٍ السَّدُوسِيِّ رضی اللہ عنہ قَالَ: خَطَبْتُ امْرَأَةً فَقَالُوا: لَا تُزَوِّجُكَ حَتَّى تُطَلِّقَ امْرَأَتَكَ ثَلَاثًا، فَقُلْتُ: قَدْ طَلَقْتُهَا ثَلَاثًا، قَالَ: فَزَوِّجُونِي ثُمَّ نَظَرُوا فَإِذَا امْرَأَتِي عِنْدِي، فَقَالُوا: أَلَيْسَ قَدْ طَلَقْتَ امْرَأَتَكَ؟ قُلْتُ: بَلْ كَأَنْتَ تَحْتِي فَلَا تَهْ بِلْتُ فَلَانٍ فَطَلَقْتُهَا، وَأَمَّا هَذِهِ فَلَمْ أُطَلِّقْهَا، فَأَتَيْتُ شَقِيقَ بْنَ مِحْرَاقَةَ بْنِ ثَوْرٍ وَهُوَ يُرِيدُ الْخُرُوجَ إِلَى عُثْمَانَ رضی اللہ عنہ فَقُلْتُ: سَلْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَنْ هَذِهِ فَسَأَلَهُ؟ فَقَالَ: «يَنْتَه» (سنن سعيد بن منصور ج ۱ ص ۲۸۸، مصنف ابن ابی شیبہ ج ۴ ص ۳۲) سَمِيطُ السَّدُوسِيُّ فرمایي چې ما یوې ښځې ته د نکاح د پیغام ولیږلو د هغې متولیانو ماته وویل چې په دې شرط یې ورته په نکاح درکوو چې ته مخکنی ښځه طلاقه کړې، نو ما ورته وویل چې بس ما په دریو طلاقو طلاقه کړه، هغوی ماته ښځه راکړه، بیا دوی زما سره زما ښځه وکتله، نو پوښتنه یې وکړه چې ایا تا دانه وه طلاقه کړې؟ ما ورته وویل چې زما په نکاح کې فلانکې د فلانکې لور وه دغه ما په دریو طلاقو طلاقه کړه، همدارنگه بله فلانکې د فلانکې لور مې هم طلاقه کړه او دا مې نده طلاقه کړې نو زه شقیق ته ورغلم هغه حضرت عثمان ته ورتللو نو ما ورته وویل چې د امیر المؤمنین څخه ددې په باره کې پوښتنه وکړه هغه چې پوښتنه کړې وه، نو حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ورته ويلي وو چې حکم دده د نیت مطابق دی، یعنې کومه ښځه یې چې طلاقه کړې ده هغه طلاقه شوه او کومه یې چې نده طلاقه کړې هغه نده طلاقه.

۳۳ دلیل دریم حدیث: عَنْ شَرِيكَ بْنِ أَبِي نَمْرٍ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عَلِيٍّ فَقَالَ إِنِّي طَلَقْتُ امْرَأَتِي عِدَّةَ الْعَرْفَجِ قَالَ تَأْخُذُ مِنَ الْعَرْفَجِ ثَلَاثًا وَتَدَعِي سَائِرَهُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ وَآخِرُنِي أَبُو الْحَوِيثِ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَانَ مِثْلَ ذَلِكَ (مصنف عبدالرزاق ج ۶ ص ۳۹۴)

يوسري د عرفج دونو په مقدار بنځي ته طلاق ورکړی وو حضرت علي رضی الله عنه ورته وفرمايل چې درې د عرفج ونې واخله او نورې پرې پرېده ابراهيم فرمايي چې ابو الحویرث ماته وويلې چې د عثمان هم همداسې فيصله وه.

د حضرت علي رضی الله عنه فیصلي

۳۴ دليل اول حديث: حضرت عبد الرحمن بن ابی لیلی رحمه الله فرمائي چې: عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِيمَنْ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا قَالَ: "لَا تَحِلُّ لَهُ حَتَّى تُنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ" (سنن الكبرى، ج ۷ ص ۳۳۴) د حضرت علي عليه السلام څخه دهغه چا په باره کې روایت دی چې: خپلې بنځې ته یې د همبستۍ څخه مخکې درې طلاقه ورکړي وي فرمائي چې: دا بنځه ددې سړي لپاره حلاله نده، ترڅو یې چې د بل میړه سره نکاح نه وي کړي.

داهم په هغه صورت ورحمل دی چې په یوه کلمه درې طلاقه وي، ځکه چې که په متفرق طور درې طلاقه ورکړي، نو غیر مدخوبها بنځه په اول طلاق باینه کیږي او دوهم او دریم طلاق لپاره محل نه پاتې کیږي. په یو بل روایت کې داسې راځي چې: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ: طَلَّقْتُ امْرَأَتِي أَلْفًا قَالَ: "ثَلَاثٌ تُحَرِّمُ عَلَيْكَ وَأَقِيمُ سَائِرَهَا بَيْنَ نِسَائِكَ." (سنن الكبرى ج ۷ ص ۳۳۵).

يوسري حضرت علي عليه السلام ته راغلو او وی فرمايل چې ما خپلې بنځې ته زر طلاقه ورکړي دي! حضرت علي عليه السلام ورته وفرمايل چې: دريو طلاقونو په تاباندې بنځه حرامه کړه او پاتې طلاقونه دی په نورو بنځو تقسیم کړه.

معلومیږي چې حضرت علي عليه السلام په یوه کلمه او په یو مجلس کې دريو طلاقونو ته درې طلاقه ويلي دي، لدې وجهې یې ورته وویل چې ستا درې طلاقه واقع کیږي او په زرو کې باقي نهه سوه او اووه نوي دی په نورو بنځو تقسیم کړه، د تقسیم مطلب دادی چې حضرت علي عليه السلام د ډیر خفگان اظهار وکړو.

۳۵- دليل دوهم حديث: عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ (رضي الله عنه)، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ: طَلَّقْتُ امْرَأَتِي أَلْفًا، قَالَ: "ثَلَاثٌ تُحَرِّمُ عَلَيْكَ" (سنن بیهقي ج ۷ ص ۳۳۵)

یو سړی حضرت علي رضی الله ته راغلو وېفرمایيل چې ما خپله ښځه په زر طلاقو طلاقه کړې ده حضرت علي رضی الله عنه ورته و فرمایيل چې درې طلاقه یې در باندې حراموي .

۳۶- دلیل دریم حدیث: عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام قَالَ: «إِذَا طَلَّقَ الْبِكْرَ وَاحِدَةً فَقَدْ بَتَّهَا، وَإِذَا طَلَّقَهَا ثَلَاثًا لَمْ يَحِلَّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ» (مصنف ابن ابی شیبه ج ۴ ص ۱۸ باب ۱۸)

کله چې یې باکړې ته یو طلاق ورکړو نو باندنۍ یې کړه او چې درې طلاقه یې ورکړل نو بیا تر هغې ورته نده جایزه ترڅو چې د بل خاوند سره نکاح وکړي.

۳۷- دلیل څلورم حدیث: عَنِ الْحَكَمِ عليه السلام، أَنَّ عَلِيًّا، وَابْنَ مَسْعُودٍ، وَزَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ رضي الله عنهم قَالُوا: «إِذَا طَلَّقَ الْبِكْرَ ثَلَاثًا فَجَعَلَهَا نِكَاحًا حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ، فَإِنْ فَرَّقَهَا بَأْتَتْ بِالْأُولَى، وَلَمْ تَكُنِ الْأُخْرَى شَيْئًا» (مصنف عبدالرزاق ج ۶ ص ۳۳۶)

حضرت علي حضرت زید بن ثابت رضی الله عنهم فرمایلي دي چې کله یې چې غیر مدخول بها باکره په دریو طلاقو طلاقه کړه نو دا بیا اول خاوند ته نده جایزه ترڅو چې د بل خاوند سره نکاح وکړي او که طلاقونه یې جدا جدا ورکړل انت طالق انت طالق انت طالق یې ورته وویلې نو بیا په اول طلاق طلاقه شوه او وروستني دواړه لغوه شو.

۳۸- دلیل پنځم حدیث: عَنْ شَرِيكَ بْنِ أَبِي نَمْرٍ رضي الله عنه قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عَلِيٍّ عليه السلام، فَقَالَ: إِنِّي طَلَقْتُ امْرَأَتِي عَدَدَ الْعَرَقِ قَالَ: «تَأْخُذُ مِنَ الْعَرَقِ ثَلَاثًا، وَتَدْعُ سَابِرَةً». قَالَ إِبْرَاهِيمُ رضي الله عنه: وَأَخْبَرَنِي أَبُو الْحَوِيثِ رضي الله عنه، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانٍ رضي الله عنه مِثْلَ ذَلِكَ (مصنف عبدالرزاق ج ۶ ص ۳۸۴)

یو سړي د عرفج د نو په مقدار ښځې ته طلاق ورکړی وو حضرت علي رضی الله عنه ورته و فرمایيل چې درې د عرفج ونې واخله او نورې پرېږده ابراهیم فرمایي چې ابو الحویرث ماته وویلې چې د عثمان هم همداسې فیصله وه.

شپږم حدیث: منځکې ذکر شو چې د حضرت علي عليه السلام اودده د ځوی حضرت حسن عليه السلام مرفوع روایت هم په دارقطنی کې راغلې دی، امام دارقطنی رحمه الله په خپل سند سره د حضرت سويد بن غفله رضي الله عنه څخه روایت کوي چې کله حضرت علي عليه السلام شهید شو او خلکو د حضرت حسن عليه السلام سره بيعت وکړو، نو د حضرت

حسن بي بي عايشي خنعمي رضی اللہ تعالیٰ عنہا خپل خاوند ته وفرمايل چي: اي اميرالمومنينه! ستا خلافت دي مبارک وي! حضرت حسن ؑ وفرمايل چي ايا ستا دا مبارکي دحضرت علي ؑ په شهادت ده؟ اياته دحضرت علي ؑ په شهادت باندې دخوشحالي اظهار کوي؟ څه ته په دريو طلاقوباندې طلاقه يې، کله يې چې عدت پوره شو، نو حضرت حسن ؑ ورته باقي مهر (چې تراوسه يې لانه و ورکړي) هم ورکړو اولس زره روپي يې زياتې هم ورکړې، کله چې ورته دومره روپي ورکړل شوې، نو يې فرمايل چې دطلاق ورکونکي د جيب څخه دا روپي کمې دي، ددې څخه وروسته حضرت حسن ؑ وفرمايل چې: لَوْلَا اَنْتِ سَمِعْتِ جَدِّي اَوْ حَدَّثْتِ اَبِي اَنْهُ سَمِعَ جَدِّي يَقُولُ: "اَيُّمَا رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا عِنْدَ الْأَقْرَاءِ أَوْ ثَلَاثًا مَبْنِيَةً لَمْ يَحِلَّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ" [دارقطني جلد ۲ ص ۴۲۷ وسنن الكبرى ج ۷ ص ۱۲۳۶].

که ماته زما پلار حضرت علي ؑ زما دنيکه محمد ؑ څخه داروايت نوي رارسولې، چې کوم سړي چې خپلې بنځې ته درې طلاقه په يو ځای ورکړي اويادرې طلاقه په دريو طهرونو کې ورکړي، نو دابنځه دغه سړي ته ترهغې پورې حلاله نه ده ترڅو يې چې دبل ميره سره نکاح نه وي کړي، نومابه خامخادې بنځې ته رجوع کړي وي.

دا حديث په دې خبره صراحت دلالت کوي چې ددريو طلاقونو څخه وروسته درجوع حق نشته، برابره خبره ده چې دادرې طلاقه په يوه کلمه وي او که په متفرقه طريقه وي. غير مقلدين دخپل مشر مولوی شمس الحق عظيم ابادي په تقليد کې ددې حديث په سند باندې اعتراض کوي چې ددې حديث په سند کې (عمرو بن ابي قيس الرازي الارزق) دی او دده په باره کې محدثين فرمائي چې: (صدوق له اوهام)، امام ابو داود رحمه الله فرمائي چې (لاباس به) دی، لکن په احاديثو کې ترينه خطائي کيدله، دوهم راوی پکې سلمه بن فضل دی، چې دابن راهويه رحمه الله په قول ضعيف دی او امام بخاري رحمه الله فرمائي چې دده په احاديثو کې بعضې مناکير دي. او ابن معين رحمه الله فرمائي چې دا شيعه دی. او ابو حاتم رحمه الله فرمائي چې (لايحتج به). او ابو ذر رحمه الله فرمائي چې د (ري) دخلکو په نظر کې دی بنه نه راتلو، ځکه چې دده رايه صحيح نه وه او په دې کې ظلم هم و. [تعلق المغنی ج ۲ ص ۴۳۷]

الجواب: د اصول حديث د فن د قواعدو په نظر کې دنيو لو څخه وروسته ددې اعتراض هيڅ وزن نشته او دا حديث د حسن د مرتبې څخه هيڅکله کم ندي، ځکه چې د عمرو بن ابي قيس رحمه الله څخه

امام بخاری رحمه الله تعلیقات روایت کوی، او امام ابوداود رحمه الله، امام نسائی رحمه الله، امام ترمذی رحمه الله، او امام ابن ماجه رحمه الله دده له احادیثو شخه استدلال کوی.

عبد الصمد بن عبد العزيز المقرئ رحمه الله فرمائي چې د (ری) یو شخه خلک امام سفیان ثوری رحمه الله ته ورغلل او هغه ته یې د حدیثو د اوریدلو پیشنه وکړو، سفیان ثوری رحمه الله ورته وفرمایل چې ایاستاسو سره عمرو بن ابی قیس رحمه الله نشته؟ امام ابوداود رحمه الله په یوځای کې فرمائي چې دده شخه خطائي کیدله، لکن په بل حدیث کې فرمائي چې: لا باس به، ابن حبان رحمه الله او ابن شاهین رحمه الله په ثقاتو کې شمیرلی دی. عثمان بن ابی شیبه رحمه الله فرمائي چې: لا باس به. امام ابوبکر الرازی رحمه الله فرمائي چې هغه مستقیم الحدیث دی. [محصله تهذیب التهذیب، ج ۸ ص ۹۴] په سلمه بن الفضل رحمه الله کې هم بعضي محدثینو کلام کړی دی، لکن امام یحیی بن معین رحمه الله ورته په یو روایت کې ثقه او په بل روایت کې لا باس به ویلی دی، علامه ابن سعد رحمه الله ورته ثقه او صدوق ویلی دی. محدث ابن عدی رحمه الله فرمائي چې دده په احادیثو کې غرایب وو، لکن منکر احادیث پکې نه وو، دده احادیث متقارب او د برداشت قابل دي. ابن حبان رحمه الله په ثقاتو کې لیکلی دی او فرمایلي یې دي چې (یخطي ويخالف) امام ابوداود رحمه الله ورته ثقه ویلی دی. امام احمد رحمه الله فرمائي چې: (لا اعلم الا خيراً) ماته دده په باره کې خیر معلوم دی [محصله تهذیب التهذیب ج ۴ ص ۱۵۳ و ص ۱۵۴]. بعضي محدثینو دده په باره کې لیس بالقوي لیکلی دی، لکن لیس بالقوي مبهمه جرحه ده (ابکار المنن ص ۷۴).

همدارنگه د ضعیف لفظ هم مجمل دی او امام ابو حاتم رحمه الله، او امام نسائی رحمه الله متشددین هم دي. (تذکره ج ۲ ص ۸ وخیر الکلام ص ۵۰)

۳۹- دلیل، اووم حدیث: عن جعفر عن أبيه عن علي في رجل طلق امرأته حمل بعير قال لا تحل له حتى تنكح زوجاً غيره (مصنف ابن أبي شيبة ج ۴ ص ۶۰)
حضرت علي رضی الله عنه فرمایي چې چا چې خپلې ښځې ته د اوبښ د بار په مقدار طلاقونه ورکړل نو دا ښځه ده ته نده حلاله ترڅو چې د بل خاوند سره نکاح ونکړي.

۴۰- دليل، اتم حديث: حضرت اعمش رحمه الله فرمايې چې په كوفه كې يو شيخ وو هغه به ويل چې ما د حضرت علي رضي الله عنه څخه اوريدلي دي چې په يو مجلس كې درې طلاقه به په يو حسابولى شي، خلك ورته قطار قطار راتلل او دا حديث يې ترينه اوريدلو، زه هم ورغلم دروازه مې ورته وټكوله، شيخ بهر را ووتلو ما ورته وويلې چې تاد حضرت علي رضي الله عنه څخه څرنگه اوريدلي دي؟ هغه راته وويل چې ما د حضرت علي رضي الله عنه څخه اوريدلي دي چې چا چې په يو مجلس كې خپلې ښځې ته درې طلاقه وركړل هغه به په يو حسابولى شي، ما ورته وويلې چې تاپه كوم ځاى كې دا حديث د حضرت علي رضي الله عنه څخه اوريدلى دى؟ هغه راته وويل چې زه درته كتاب راوړم، كله يې چې كتاب راوړو، نو په هغه كتاب كې داسې حديث وو چې :

(بسم الله الرحمن الرحيم هذا ما سمعت من علي بن ابي طالب يقول: اذا طلق الرجل امرأته ثلاثاً في مجلس واحد فقد بانّت منه ولا تحل له حتى تنكح زوجاً غيره، قلت ويحك هذا غير الذى تقول، قال الصحيح هو هذا ولكن هؤلاء أرادوني على ذلك)

چا چې خپله ښځه په دريو طلاقونو طلاقه كړه، نو دا ترينه جدا شوه ترڅو چې د بل خاوند سره نكاح ونكړي ما ورته وويل چې دا حديث خوستا دييان څخه بدل دى، نو هغه راته وويل چې صحيح همدا دى، لكن خلك هغه بل قسم حديث اوريدل خو ښوي (سنن ييهقي ج ۷ ص ۳۳۹، تفسير درمنثور ج ۲ ص ۶۶۹)

د حضرت عبداللّٰه بن عباس رضی الله عنهما فیصلي

۴۱- دليل اول حديث: عن مالك بن الحارث عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: أتاني رجل فقال إن عمي طلق امرأته ثلاثاً فقال إن عمك عصي الله فأندمه الله واطاع الشيطان فلم يجعل له مخرجاً قال أفلا يحللها له رجل؟ فقال من يخادع الله يخدعه.

حضرت عبداللّٰه بن عباس ؓ ته يوسړې راغلو او ورته وي فرمايل چې زما تره خپلې ښځې ته درې طلاقه وركړي دي، نو اوس ددې څه صورت دى؟ حضرت عبداللّٰه بن عباس ؓ ورته وفرمايل چې ستا تره د الله ﷻ نافرمانې كړې ده او اوس ددې هيڅ صورت نه جوړېږي، هغه سړي ورته وويل چې ايا د حلالې كوم صورت هم نشته؟ حضرت عبداللّٰه بن عباس ؓ ورته وفرمايل چې: كوم سړى چې د الله ﷻ

تعالی سره دوهکه وکړي، الله ﷻ ورته دهغې بدله ورکوي. (سنن الکبری، ج ۷ ص ۳۳۷ و طحاوی ج ۲ ص ۲۹) او د سزا او بدلي صورت دادی چې دابه حلاله کوي.

۴۲- دلیل دوهم حدیث: د عبد الله بن عباس رضی الله عنه څخه دوهم روایت داسې راغلی دی چې یو سړی د حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه په خدمت کې حاضر شو او پوښتنه یې وکړه چې ما خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي دي. حضرت ابن عباس رضی الله عنه په دې باندې سکوت وکړو، نوزمونږ دا خیال راغلو چې کیدی شي چې ابن عباس رضی الله عنه د ښځه بیرته دغه سړي ته واپس کړي، مگر ابن عباس رضی الله عنه وفرمایل چې:

ينطلق احدکم فیرکب الحموقه ثم یقول یا ابن عباس یا ابن عباس وان الله جل ثناءه قال (ومن یتق الله یجعل له مخرجاً) وانک لم تتق الله فلا أجد لک مخرجاً عصیت ربک وبانت منک امرأتک. تا پخپله حماقت کړی دی.

او ییایې ورته وویل چې کوم سړی چې د الله ﷻ څخه ونه ډار شي، نو د هغه لپاره هیڅ لاره نه پیداکيږي، تا چې د الله ﷻ نافرمانی وکړه، نو اوس ستا لپاره هیڅ گنجائش نشته، ستا ښځه ستا څخه بالکل جدا شوه. (سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۱) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې ددې حدیث سند صحیح دی. [التعلیق المغنی ص ۴۳۰].

۴۳- دلیل دریم حدیث: اوپه یو روایت کې داسې راځي چې یو سړي خپلې ښځې ته سل طلاقه ورکړي وو، حضرت ابن عباس رضی الله عنه ورته وویل چې ستا درې طلاقه واقع شول اوپه پاتې (۹۷) طلاقونو باندې تاد الله ﷻ پورې مسخرې کړي دي (معاذ الله) (موطا امام مالک ص ۱۹۹) (دارقطنی ج ۲ ص ۴۳۰ و طحاوی ج ۲ ص ۳۰) (سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۳).

۴۴- دلیل، څلورم حدیث: اوپه یو روایت کې داسې راځي چې یو سړي خپلې ښځې ته زر طلاقه ورکړي وونو ابن عباس رضی الله عنه ورته وویل چې درې طلاقه واقع اوپاتې (۹۹۷) نهه سوه او نهه نوي طلاقونه ستا لپاره وبال دي. [سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۳].

اوپه یو روایت کې راځي چې یو سړي خپلې غیر مدخول بهانې ښځې ته درې طلاقه ورکړي وو، نو حضرت ابن عباس رضی الله عنه، حضرت ابن عمر رضی الله عنه او حضرت ابوهریره رضی الله عنه دافصله وکړه چې دادرې واړه.

طلاقه واقع دي اودا بنسخه ورته ترهغي پوري حلاله نده ترخويي چي دبل خاوند سره نکاح نه وي کړي (سنن الکبری ج ۷ ص ۱۵۴).

۴۵- دليل، پنځم حديث: عَنِ الْحَكَمِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَابْنِ مَسْعُودٍ رضي الله عنهما قَالَا: «فِي رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، لَا تَحِلُّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ» (مصنف ابن ابی شيبه ج ۴ ص ۱۸)

عبدالله بن عباس او عبد الله بن مسعود رضي الله عنهما دهغه چاپه باره کي چي خپلي غير مدخول بها بنځي ته يې درې طلاقه ورکړې وو فرمايلي دي چي ترهغي پوري ورته نده حلاله ترخو چي دبل خاوند سره نکاح وکړي.

۴۶- دليل، شپږم حديث: عَنْ عُبَيْدَةَ، وَعَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَا: «إِذَا طَلَّقَ ثَلَاثًا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، فَلَا تَحِلُّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ» (مصنف ابن ابی شيبه ج ۴ ص ۲۰، باب من کره أن يطلق الرجل امرأته ثلاثا)

سعید بن جبیر او عبد الله بن عباس رضي الله عنهما دهغه چاپه باره کي چي غير مدخول بها بنځي ته درې طلاقه ورکړې وو، وفرمايل چي ترهغي پوري ورته نده جايزه ترخو چي دبل خاوند سره نکاح وکړي.

۴۷- دليل، اوم حديث: عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ: «إِذَا طَلَّقَهَا ثَلَاثًا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، لَمْ يَحِلَّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ، وَلَوْ قَالَهَا تَتْرَى بَأْتِي بِالْأُولَى» (مصنف ابن ابی شيبه ج ۴ ص ۲۱)

عبدالله بن عباس رضي الله عنهما فزمایي چي که څوک غير مدخول بها بنځي ته په يوه کلمه درې طلاقه ورکړي نو بيا ورته بنسخه ترهغي نده حلاله ترخو چي دبل خاوند سره نکاح وکړي او که جدا جدا درې طلاقه ورکړي نو په اول طلاق باینه شوه.

۴۸- دليل، اتم حديث: حضرت معاويه بن ابی عیاش انصاری رضي الله عنه فرمائي چي زه د حضرت عبدالله بن زبیر رضي الله عنه اود حضرت عاصم بن عمرو رضي الله عنه په مجلس کي ناست ووم چي حضرت محمد بن ایاس رضي الله عنه تشریف راوړو او پوښتنه يې وکړه چي یو اعرابی خپلي غير مدخول بها بنځي ته درې طلاقه ورکړي دي، نو ددې په باره کي اوس څه حکم دی؟

حضرت عبداللہ بن زبیرؓ ورتہ و فرمايل : چي لارشہ ! د حضرت عبداللہ بن عباسؓ او د حضرت ابوہریرہؓ څخہ پوښتنہ وکړه او بيا په واپسۍ کې په ماراشہ او ماہم په مسئلہ پوه کړه. پوښتنہ کونکي چي کله حضرت ابن عباسؓ او ابوہریرہؓ تہ ورغلو او پوښتنہ يې وکړه، نو حضرت ابن عباسؓ حضرت ابوہریرہؓ تہ و فرمايل چي : د ښه سوچ او فکر څخہ وروستہ جواب ورکړه، ځکه چي مسئلہ ډیرہ باريکۍ ده. حضرت ابوہریرہؓ ورتہ و فرمايل چي د داسي ښځي د جدا کيدلو لپارہ يو طلاق کافي وو، خواوس په دريو طلا قونوباندي د اښځه پدي سړي حرامہ شوہ ترهغي چي د بل ميرہ سرہ نکاح وکړي او حضرت ابن عباسؓ هم همدا فتوی ورکړه. (موطا امام مالک ص ۲۰۸ طحاوی ج ۲ ص ۲۹ و سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۵).

۴۹- دليل، نهم حديث: عن محمد بن ياس بن البكير قال: طلق رجل امرأته ثلاثا قبل أن يدخل بها ثم بداله أن ينكحها فجاء يستفتي فذهبت معه أسأل له فسأل ابا هريرة وعبد الله بن عباس عن ذلك فقالا: لا نرى أن تنكحها حتى تنكح زوجاً غيرك قال: انما كان طلاقاً اياًها واحدة، فقال ابن عباس انك ارسلت من يدك ما كان لك من فضل.

يو سړي خپلې غيرمدخول بها ښځې ته درې طلاقه ورکړي وو، بيا يې فکر وکړ چي نوې نکاح ورسره وکړي، نو د حضرت ابوہریرہؓ او حضرت ابن عباسؓ څخہ يې فتوی وغوښتله. دوی دواړو ورتہ و فرمايل چي : تہ د دې ښځې سرہ ترهغي پټورې نکاح نشي کولی، ترڅو يې چي د بل خاوند سرہ نکاح نہ وي کړي. هغه سړي وويل چي ما ورتہ يو طلاقه ورکړی دی (يعني د دريو څخہ مې يو مراد دی)، نو دوی ؓ ورتہ و فرمايل چي : تا خپل هغه اختيار ختم کړی دی، کوم چي ستا په لاس کې وو. [مسند الامام الشافعي ص ۳۶، السنن الکبری للبيهقي ج ۷ ص ۳۳۵].

۵۰- دليل، لسم حديث : حضرت عطاء رحمہ اللہ فرمائي چي يو سړي حضرت عبداللہ بن عباسؓ تہ راغي او ورتہ ويې ويل چي ما خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي دي، نو اوس څه وکړم؟ هغه ؓ ورتہ جواب ورکړو چي : تا د خپل رب نافرمانی کړي ده او په تا باندي ستا ښځه ترهغي پورې حرامہ ده ترڅو يې چي د بل ميرہ سرہ نکاح نہ وي کړي. [جامع المسانيد، ج ۲ ص ۱۴۸].

امام ابو داود په اتو سندونو سره د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما فتوی رانقل کړې ده چې درې طلاقه درې دي هغه اته سنده دا سي دي:

- ۱- اسماعيل بن عبد الله بن كثير عن مجاهد عن ابن عباس.
- ۲- حميد اعرج وغيره عن مجاهد عن ابن عباس.
- ۳- شعبة عن عمرو بن مرة عن سعيد بن جبیر عن ابن عباس.
- ۴- عن عكرمة بن خالد عن سعيد بن جبیر عن ابن عباس.
- ۵- ابن جريج عن عكرمة بن خالد عن سعيد بن جبیر عن ابن عباس.
- ۶- ابن جريج عن عبد الحميد بن رافع عن عطاء عن ابن عباس.
- ۷- اعمش عن مالك بن الحارث عن ابن عباس.
- ۸- ابن جريج عن عمرو بن دينار عن ابن عباس.

بيا يې په يو سند سره رانقل کړي دي چې درې طلاقه يو دي هغه سند دا دی:

ايوب عن عكرمة عن ابن عباس، نو دا فتوی شاذه ده او همدارنگه مضطربه ده ځکه چې دا يوب دوه شاگردان دي حماد بن زيد او اسماعيل بن ابراهيم نو حماد ورته د ابن عباس رضی الله عنه فتوی وايي او اسماعيل ورته د عكرمة فتوی وايي يوه توجیه يې دا هم ده کما مر چې دا د غير مدخول بها په باره کې په دريو جدا جدا طلاقونو ورحمل ده، امام بيهقي رحمه الله د عبد الله بن عباس او ه فتوی رانقل کړې دي چې درې طلاقه درې دي (سنن بيهقي ج ۲ ص ۵۵۲)

د حضرت عبد الله بن عباس ؓ او د حضرت عبد الله بن مسعود ؓ څخه نور هم بې شميره روايات دي چې په راوړلو يې قلم سترې کيږي.

حافظ ابن قيم رحمه الله فرمائي چې: فقد صح بلاشك عن ابن مسعود ؓ وعلي ؓ وابن عباس ؓ الا لزام بالثلاث لمن اوقعها جملة وصح عن ابن عباس ؓ انه جعلها واحدة ولم نقف على نقل صحيح عن غيرهم من الصحابة بذلك اه (اغائة جلد ۱ ص ۳۲۹ و ص ۳۳۰)

بی شکه چې د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ، د حضرت علی رضی اللہ عنہ او د ابن عباس رضی اللہ عنہ څخه ثابت دي چې: په یوه کلمه درې طلاقه واقع کیږي او د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ څخه دا هم ثابت دي چې هغه درې طلاقه (د غیر مدخول بهایه باره کې) په یوه طلاق حساب کړي دي، دده څخه بغیر د بل هیڅ صحابی رضی اللہ عنہ څخه په صحیح نقل د انده ثابته (چې درېو طلاقونو ته یې یو ویلي دي). ددې څخه معلومه شوه چې درېو طلاقونو ته هیڅ صحابی رضی اللہ عنہ هم یو طلاق ندي ویلي.

نو د حافظ ابن قیم رحمه الله په قول د ټولو صحابه وورضى الله تعالى عنهم په اجماع سره درې طلاقه په درېو حسابیږي او د حافظ ابن قیم رحمه الله دا خبره چې د حضرت عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ څخه دا هم ثابته ده چې درې طلاقه په یو حسابیږي، نو دا د غیر مدخول بهایه باره کې دی. او په داسې صورت کې چې دی (انت طالق. انت طالق. انت طالق) ورته ووايي، نو غیر مدخول بهایه ښځه په اول (انت طالق) سره جدا شوه، نو د دوهم او دریم (انت طالق) له پاره محل پاتې نه شو. چې تفصیل به یې لږ مخکې راشي ان شاء الله.

د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه فیصلې

۵۱- دلیل، اول حدیث: په یو روایت کې راغلي دي چې یو سړي د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ څخه پوښتنه وکړه چې ما خپلې ښځې ته دوه سوه طلاقه ورکړي دي، اوس زما لپاره څه صورت شته؟ خلک خوراته وائي چې اوس ستا څخه ښځه جدا شوه حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ ورته وفرمایيل چې خلک رشتیا وائي. موطاء امام مالک ص ۱۹۹ و طحاوی ج ۲ ص ۳۰ په طحاوی شریف کې د غیر مدخول بهالفظ هم شته.

۵۲- دلیل، دوهم حدیث: عَنْ عَلْقَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ سَبَلَ عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ مِائَةً تَطْلِيقَةً، قَالَ: «حَرَمْتُهَا ثَلَاثَ وَسَبْعَةً وَسَعُونَ عُدْوَانٍ» (مصنف ابن ابی شیبه ج ۴ ص ۱۲)

۵۳- دلیل، دریم حدیث: عَنْ أَبِي وَائِلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فِي الَّتِي تُطَلَّقُ ثَلَاثًا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا؟ «لَا تَحِلُّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهَا» (مصنف عبد الرزاق ج ۶ ص ۳۳۱)

د حضرت عمران ابن حصین او ابو موسی اشعری فیصله

۵۴- دلیل: حضرت عمران بن حصین رضی الله عنه په مسجد کې ناست وو، چې یوسړی راغی او د پوښتنه یې وکړه چې: یوسړی خپلې ښځې ته په یو مجلس کې درې طلاقه ورکړې دي، نو اوس هغه څه وکړي؟ حضرت عمران رضی الله عنه ورته وفرمایل چې: دغه سړی دخپل رب نافرمانی کړی ده او دده ښځه په ده حرامه ده.

پوښتنه کونکې ددې ځای څخه لاړه او حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه ته په دې خیال ورغی چې کیدی شي چې دی راته د حضرت عمران رضی الله عنه د فتوی په خلاف فتوی راکړي، لکن حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه د حضرت عمران بن حصین رضی الله عنه تائید وکړه او ویې فرمایل چې: الله تعالی دې په مونږ کې د ابونجید په شان نور خلک هم پیدا کړي. [سنن الکبری، ج ۷ ص ۳۳۲ و مستدرک ج ۳ ص ۴۲۷].
ابونجید د حضرت عمران بن حصین رضی الله عنه کثیت دی (اکمال ص ۶۰۷).

د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص فیصله

۵۵- دلیل: یو سړی حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه ته راغی او پوښتنه یې ترینه وکړه چې که یو سړی د هېستری څخه مخکې خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي څه به کوي؟
حضرت عطاء بن یسار رحمه الله ورته وفرمایل چې دیغلی طلاق یووی، ددې په اوریدو عمرو بن العاص رضی الله عنه په غوصه شو او حضرت عطاء رحمه الله ته یې وفرمایل چې ته قصه خوان یې! په یو طلاق دا ښځه جدا کیږي او په دریو طلاقو حرامیږي. ترڅو چې د بل میره سره نکاح وکړي [مسند الامام الشافعی ص ۳۶ و طحاوی ج ۲ ص ۳۰].

د حضرت مسلمه فیصله

۵۶- دلیل: حضرت مسلمه بن جعفر الاحمسی رحمه الله فرمائي چې ما د امام جعفر بن محمد رحمه الله څخه پوښتنه وکړه چې: بعضي خلک وائي چې درې طلاقه په یو طلاق حسایېږي او حواله په تاسو ورکوي نو هغه راته وویل چې معاذ الله (ما هذا قولنا من طلق ثلاثا فهو كما قال). [سنن الکبری، ج ۷ ص ۳۴۰]. الله تعالی ته پناه نیسم داز مونږ خبره نده چا چې ښځه په دریو طلاقونو طلاقه کړه، نو هغه په دریو طلاقه شوه.

ددې څخه ثابته شوه چې څوک دا وائي چې د اهل بيت په نيز درې طلاقه يو طلاق دی، نو دا قطعاً غلط وائي په (الروض النضر في شرح المجموع الفقهي الكبير)، ج ۴ ص ۱۳۷ کې يې ليکلي دي چې د اهل بيتو او د جمهورو علماو د مذهب دی چې: درې طلاقه په دريو حسابيږي.

په دې مسئله کې د سعودي حکومت دخپل شاهي فرمان په ذريعه باندې د جرمينو د علماوو او د ملک دنورو مخورو علماوو يو تحقيقاتي تيم مقرر کړو چې: بيا د دوي فيصله په ټولو محکمو کې نافذه شوه، چې خپله بادشاه هم د دې پابند وو، دغو علماوو د قران دايتونو او د احاديثو څخه ماسوی د اوه څلويښتو کتابونو د تفتيش او پوره بحث څخه وروسته بالا تفاق دا فيصله وکړه چې: په يو مجلس کې په يوه کلمه باندې درې طلاقه په دريو طلاقو حسابيږي. [احسن الفتاوى، ج ۵ ص ۲۲۵].

غير مقلدين په اختلافي مسايلو کې اهل حرمين په دليل کې پيش کوي، دا فيصله هم د اهل الحرمين ده، فلهاذا د دوی په خلاف حجت ده، احاديث نور هم ډير زيات دي، لکن د طوالت له ويرې به په دې رواياتو اکتفاء وکړو. همدا دليل د منصفينو لپاره کافي دي، البته د نه منلو هيڅ علاج نه شته.

درېم فصل

په دې فصل کې به دهغو دلايلو حال ولولئ چې شيعه گانو، قاديانيانو او غير مقلدينو ترينه داستدلال ناکام کوشش کړی دی.

اول دليل: ۱- حضرت طاوس رحمه الله فرمائي چې حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنه فرمايلي دي چې: **كَانَ الطَّلَاقُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبَى بَكْرٍ رضي الله عنه، وَسَنَتَيْنِ مِنْ خِلَافَةِ عُمَرَ رضي الله عنه، طَلَاقُ الثَّلَاثِ وَاحِدَةٌ، فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رضي الله عنه: إِنَّ النَّاسَ قَدْ اسْتَعْجَلُوا فِي أَمْرِ قَدْ كَانَتْ هُمْ فِيهِ أَثَاةً، فَلَوْ أَمْضَيْنَاهُ عَلَيْهِمْ، فَأَمْضَاهُ عَلَيْهِمْ.**

د رسول الله ﷺ په زمانه کې، او د حضرت ابوبکر صدیق رضي الله عنه په ټوله دوره دخلافت کې او د حضرت عمر رضي الله عنه دخلافت په اولو دوو کلونو کې درې طلاقه په يو حسابيدل. بيا حضرت عمر رضي الله عنه و فرمايل چې خلکو په خپله معامله کې د تيزي څخه کار اخستې دی، حالانکه دوي ته د سوچ کولو او د پوهې وخت وو، مونږ ولې ورباندې دانه نافذوو؟ نو ورباندې نافذيې کړل [مسند احمد ج ۱ ص ۳۱۴ و مسلم ج ۱ ص ۴۷۷ و مستدرک ج ۲ ص ۱۹۶ و سنن الكبرى ج ۷ ص ۳۳۶].

۲- او په يوروايت کې راځي چې: عن طاوس أن ابا الصهباء قال لابن عباس اتعلم انما كانت الثلاث تجعل واحدة على عهد النبي صلى الله عليه وسلم وإني بكر وثلاثا من امارة عمر فقال ابن عباس نعم. حضرت ابو الصهباء رحمه الله حضرت ابن عباس ؓ څخه پوښتنه وکړه چې ايا در رسول الله ﷺ او د حضرت ابوبکر ؓ او د حضرت عمر ؓ د خلافت په اولو دريو کلونو کې درې طلاقه په يونه حسايدل؟

حضرت ابن عباس ؓ ورته وويل چې هو همداسې وه (مسلم ج ۱ ص ۴۷۸)

۳- او په يوروايت کې الفاظ داسې دي چې حضرت ابو الصهباء رحمه الله حضرت ابن عباس ؓ ته وفرمايل چې: هات من هنا تك الم يكن الطلاق الثلاث على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم وإني بكر واحدة فقال قد كان ذلك فلما كان في عهد عمر تتابع الناس في الطلاق، فأجازه عليهم. ته ماته په خپلو عجيبو او غريبو خبرو سره ووايه چې ايا در رسول الله ﷺ او د ابوبکر صدیق ؓ په زمانه کې درې طلاقه په يونه حسايدل؟

حضرت ابن عباس ؓ ورته وفرمايل هو همداسې وه، لکن چې کله د حضرت عمر ؓ د خلافت زمانه راغله او خلکو پرله پسې طلاقونه ورکول شروع کړل، نو حضرت عمر ؓ ورباندې نافذ کړل. (مسلم شريف ج ۱ ص ۴۷۸)

په يوزوايت کې راځي چې: عن ابن أبي مليكة أن ابى الجوزاء أتى ابن عباس فقال اتعلم أن الثلاث كن يرددن على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم الى واحدة قال نعم (مستدرک حاکم ج ۲ ص ۱۹۶) فائده: په حقيقت کې دا يو حديث دی چې راوي يې حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه دی او د ابن عباس رضی الله عنه څخه لاندې نقل کونکي درې کسان دي: طاوس، ابو الصهباء او ابو الجوزاء، حافظ ابن القيم رحمه الله فرمايي چې: وهذا الحديث قد رواه عن ابن عباس ثلاثة نفر طاوس، وهو أجل من روا عنه و ابو الصهباء العدوي و ابو الجوزاء (اعانة اللفان ج ۱ ص ۳۱۷) لکن دا خبره صحيح نده، ابو الصهباء او ابو الجوزاء راويان نه دي صرف پوښتنه کونکي دي، راوي يواځې طاوس دی.

حافظ ابن قيم رحمه الله د دې دليل په تفصيل کې ليکي چې خلک په اجماع خوشحاله دي، نو اوله اجماع خوداوه چې درې طلاقه په يو حسايبږي، چې په دې باندې د زرگونو صحابه وو عمل وو او بيا

لیکي چې د نفوس شماری په لحاظ هم مونږ غالب یو، ځکه چې د رسول الله ﷺ او د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په زمانه کې په زرگونو صحابه رضی الله تعالی عنهم ددې نظریې قایل وو. [زاد المعاد ج ۴ ص ۵۸ و ص ۶۲].

لا مذهب نواب صدیق حسن خان ددې روایت په باره کې فرمائي چې زموږ سره داسې دلیل موجود دی چې دنورو ټولو دلایلو ختمونکی دی. [بدورالاهله ص ۱۷۸].

په دې روایت باندې حافظ ابن قیم رحمه الله په اغاثه اللهفان، په زاد المعاد او په اعلام الموقعین کې ډیر بحث کړی دی، همدارنګه ورباندې نواب صدیق خان په دلیل الطالب کې او مولوی شمس الحق عظیم ابادی ورباندې په عون المعبود او په تعلیق المغني کې او مولوی ثناء الله په فتاوی ثنائیه کې ډیر په تفصیل سره خبره کړې ده.

غیر مقلدین چې ددې حدیث کوم مطلب بیانوي چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم، ابوبکر صدیق رضی الله عنه او د عمر رضی الله عنه د خلافت په اولو دوو کلنو کې درې طلاق په یو حسايدل، بیا حضرت عمر رضی الله عنه مسئله بدله کړه او درې طلاق یې په دریو حساب کړل.

نوپه هغې کې ډیر زیات نقصانات دي، چې یو څو به یې دا الله تعالی په توفیق سره دلته ولیکو.

(۱) که ددې حدیث هغه معنی شي کومه چې غیر مقلدین بیانوي نو بیا به ددې حدیث او د قرآني ایتونو په مابین کې تعارض راشي د کومو چې مونږه مخکې تفصیل وکړو.

(۲) همدارنګه به یې دهغې لسګونو احادیثو سره تعارض راشي کوم چې مخکې مونږ ولیکل.

(۳) همدارنګه به ددې روایت تعارض د عبدالله بن عباس رضی الله عنه د خپلو فتوو سره راشي کومې چې مخکې بیان شوي چې درې طلاقونه درې دي.

(۴) همدارنګه به د عبدالله بن عباس رضی الله عنه په لمن دا داغ ولګیږي چې (معاذ الله) عبدالله بن عباس رضی الله عنه په خپل دې روایت باندې عمل نه کولو، بلکې ددې په خلاف یې فتوی ورکولې.

(۵) همدارنګه به د حضرت عمر رضی الله عنه په لمن داغ ولګیږي چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم او ابوبکر په زمانه کې درې په یو حسايدل او حضرت عمر رضی الله عنه دا فیصله بدله کړه او درې

یہ پہ در یو حساب کرل، همدارنگه به دهغو زرگونو صحابه وو په لمن باندې داغ ولگيږي چې هغوي ددې روايت په خلاف د حضرت عمر رضي الله عنه د فيصلې سره ملگري شول.

(۶) همدارنگه به د حضرت عبداللہ بن عباس رضي الله عنه په لمن دا داغ هم ولگيږي چې دده په مخکې حضرت عمر رضي الله عنه دا فيصله کوي چې درې طلاقونه درې دي او عبداللہ بن عباس رضي الله عنه ورته نه وايي چې دا فيصله غلطه ده زما سره روايت شته دی چې په هغې کې درې طلاقه په یو حساب شوي دي، له دې وجې ددې روايت معنی هيڅکله هغه نه ده کومه چې غیر مقلدين بيانوي بلکې داسې معنی به ورته بيانوو چې دا مذکور اعتراضات ورباندې وارد نه شي.

اجمالي جوابونه او د حديث صحيح معنی

۱- امام نووي رحمه الله فرمايي چې په دې حديث کې د مسئلې د تبديلي بيانول مقصود نه دي، بلکې مقصود د خلکو د عادت د بدليدلو بيان دی، د رسول الله صلی الله عليه وسلم او د ابو بکر رضی الله عنه او د عمر رضی الله عنه د خلافت په اولو دوو کلونو کې د خلکو عام عادت دا وو چې يو يو طلاق به يې ورکولو وروسته د خلکو عادت بدل شو خلک به يې باک شول، يو يو طلاق ورکول يې پرېښودل او درې درې طلاقه ورکول يې مختار کرل، لکه (اجْعَلِ الْاِلَهَةَ الْهَاتَاَاجِبَاً) ددې معنی دانه ده چې د ډيرو خدايانو څخه يې يو خدای جوړ کړو، بلکې معنی يې داده چې ډير خدايان يې پرېښودل او يو خدای يې مختار کړو.

همدارنگه نبي کریم صلی الله عليه وسلم فرمايي چې: (من جعل الهموم هما واحدا كفاه الله) ددې د معنی نه چې چا چې د ډيرو غمونو څخه يو غم جوړ کړو، الله تعالی به يې کافي شي، بلکې معنی يې داده چې د دنیا ډير غمونه پرېښودل او يو د آخرت غم يې مختاره کړو، نو الله تعالی به يې کافي شي.

۲- امام نووي رحمه الله چې کوم جواب ته اصح وي ليکي دي دهغې خلاصه داده چې دا حديث په هغه صورت ورحمل دی چې يو سړی خپلې ښځې ته درې ځلې ووايي چې: انت طالق، انت طالق، انت طالق (ته طلاقه يې، ته طلاقه يې، ته طلاقه يې) او پدې حديث کې د مسئلې د تبديلي بيان ندی، بلکې مقصود د خلکو د عادت د بدليدلو بيان دی، مخکې د خلکو عام عادت دا وو چې: په وروستنيو دواړو لفظونو کې به يې د تاکيد نيت کولو، وروسته د خلکو عادت بدل شو، خلکو جلتی او تلوار شروع کړو يعنې د استيناف نيت يې کولو، نو

مخکې غالب حال د تاکید نیت کول وو، اوس غالب حال د استیناف نیت کول دي او قانون دادی چې مطلق شي په غالب حالت ورحملولی شي، لکه په معاملاتو کې چې دراهم مطلق ذکر شي، نو په رایجو دراهمو ورحملولی شي، نو چې دخلکو عادت د تاکید وپه یو به حملولی شو، اوس چې دخلکو عادت د استیناف دی په دریو به حملولی شي دا جواب په هغه صورت ورحمل دی چې په جدا جدا الفاظو یې ورته انت طالق، انت طالق، انت طالق ویلي وي او که په یوه کلمه یې ورته انت طالق ثلاثا ویلي وي هغه به په هر صورت کې درې وو.

۳- دا حدیث په هغه صورت ورحمل دی چې یو سړی خپلې ښځې ته په دریو کلمو انت طالق، انت طالق، انت طالق ووايي او پدې حدیث کې د مسئلې د تبدیلی بیان نه دی، بلکې مقصود دخلکو د حالت د بدلیدلو بیان دی، مخکې دیانت او صداقت غالب وو که چا به قسماً وویلې چې ما په وروستیو دواړو الفاظو کې د تاکید نیت کړی دی نو منل کیدلو به وروسته دخلکو حالت بدل شو، دیانت او صداقت کم شو نو که چا به استیناف نیت کړی وو بیا به یې هم ویل چې ما د تاکید نیت کړی دی، لهذا اوس به الفاظو ته اعتبار ورکوو د طلاق ورکونکي بیان ته به اعتبار نه ورکوو، که طلاق ورکونکي درې ځلې د طلاق لفظ ذکر کړی وو نو په هر صورت کې به یې درې شمار وو، نو ټولو صحابه وو د حضرت عمر رضی الله عنه ددې فیصلې سره اتفاق وکړو.

۴- مخکې درې طلاقونه په یو حسابیدل بیا دا حکم منسوخ شو، لکن نسخه یې مشهوره نه وه د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې دا نسخه مشهوره شوه، نو دا حدیث بعینه د متعې د حدیث په شان دی د حضرت جابر رضی الله عنه څخه روایت دی چې: استمتعنا على عهد رسول الله صلى الله عليه وآله وبكر وعمر (وفي رواية) حتى نهى عنه عمر (صحيح المسلم ج ۱ ص ۱۵۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې: وفي الجملة فالذي وقع في هذه المسئلة نظير ما وقع في مسئلة المتعة سواء اعنى قول جابر انها كانت تفعل في عهد النبي صلى الله عليه وسلم وإبى بكر وصدر من خلافة عمر، قال ثم نهانا عمر فأنتهينا، فالراجع في الموضعين تحريم المتعة وإيقاع الثلاث (فتح الباری ج ۹ ص ۴۵۷) غیر مقلد شرف الدین لیکي چې د حضرت جابر رضی الله عنه ددې حدیث څخه چې کوم جواب وي همغه جواب مونږ د عبد الله بن عباس رضی الله عنه د حدیث لپاره کوو.

امام ابو داود د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما د حدیث د منسوخوالي لپاره دوه بابونه لگولي دي، اول باب فی نسخ المراجعة بعد التطليقات الثلاث (ج ۱ ص ۲۹۷) بیا یې د عبد الله بن عباس رضی الله عنه قول ذکر کړی دی

چې: (ان الرجل كان اذا طلق امرأته فهو أحق برجعته وان طلقها ثلاثا فنسخ ذلك، فقال الطلاق مرثان) ددوهم باب عنوان يې داسې دی چې باب بقیة نسخ المراجعة بعد التطليقات الثلاث.

۵- دا حدیث د غیر مدخول بها په باره کې دی چې په درې کلمو ورته انت طالق، انت طالق، انت طالق وایي، نو غیر مدخول بها ښځه دا ول انت طالق په وجه باینه کیږي، نو وروستني دواړه لفظونه لغوه کیږي.

۶- دا حدیث سند او متناً مضطرب دی.

۷- دا حدیث شاذ دی. غیر مقلد شرف الدین هم ورته شاذ ویلي دي، (فتاوی ثنائیه ج ۲ ص ۲۱۹)

۸- دا حدیث منکر دی علامه طحاوي رحمه الله فرمایي چې: هذان حدیثان منکران قد خالفهما ما هوأولی منهما (مختصر اختلاف العلماء للطحاوي ج ۲ ص ۲۹۵)

علامه ابو بکر جصاص الرازي فرمایي چېک و قد قيل أن هذين الخبرين منكران (احکام القرآن ج ۲ ص ۸۶) و ذکر علماء الحديث أن هذين الحديثين منكران (احکام القرآن للکيا الهراسی ج ۱ ص ۱۳۱)

۹- دا حدیث مرفوع نه دی، ځکه چې پدې حدیث کې نه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم قول ذکر شوی دی، نه پکې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم فعل ذکر شوی دی، او نه پکې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم تکریر ذکر شوی دی (یعنې د صحابي په فعل د نبی علیه السلام سکوت هم پکې ندی ذکر شوی) او دا قانون چې کله راوي ووايي چې د نبی علیه السلام په زمانه کې داسې کیدل مرفوع حکمي وي، نو دا په هغه وخت کې دی چې د نورو صحابه وو څخه ددې مخالفت نه وي ثابت او که د نبوت د زمانې په باره کې د صحابه وو نورې فتوې او اشارې په خلاف وي بیا دا مرفوع حکمي نه شی کیدلی، غیر مقلد عالم ابو سعید شرف الدین لیکي چې په مسلم کې د ابن عباس رضی الله عنه حدیث مرفوع نه دی، (فتاوی ثنائیه ج ۲ ص ۲۱۹)

۱۰- خپله د ابن عباس رضی الله عنه فتوې ددې حدیث په خلاف دی، ځکه چې د ابن عباس رضی الله عنه په فتوې درې طلاقه درې دي.

۱۱- دا حدیث معلول دی ځکه چې مضمون يې د قرآن څخه مخالف دی، نو محدثینو دې حدیث ته شاذ منکر، معلول، محتمل او منسوخ ویلی دي، په کوم حدیث کې چې ددې پنځو امورو څخه یو راغلی وي هغه حجت نه وي او پدې روایت کې پنځه واره را جمع شوي دي نو دا به څرنگه حجت شي؟

۱۲- پدې حديث کې خو د يو مجلس او دريو مجلسونو ذکر نشته، نو پکار ده چې په دريو طهرونو کې درې طلاق هم يو شي، حالانکې غير مقلدين په دريو طهرونو کې دريو طلاقونو ته درې وايي.

۱۳- پدې حديث کې راځي چې ابو الصهباء حضرت ابن عباس رضی الله عنه ته وفرمايل چې (هان من هناتک) د (هنات) معنی بد خصلتونه او خرابې خبرې دي، دلته ترينه بده او خرابه فتوی مراده، نو دا څرنگه ممکنه ده چې يو تابعي دې خپل استاذ ته چې صحابي او جبر الأمت دی ووايي چې د خپلو خرابو او بدو خبرو او د خپلو بدو فتوو څخه يوه بده او خرابه فتوی راوړه؟ دا ددې قرينه ده چې دا حديث غلط دی. لدې وجې علامه ابن عبد البر رحمه الله فرمايي چې: ورواية طاوس وهم وغلط لم يعرج عليها احد من فقهاء الأمصار الحجاز والعراق والمغرب والمشرق والشام (الاستذکار ج ۶ ص ۶)

حضرت طاوس رحمه الله چې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه څخه کوم روایت رانقل کړی دی چې درې طلاق يودې نو دا هم او غلط دی، په حجاز، عراق، شام، مشرق، مغرب او د ټول عالم اسلام په فقهاوو کې هيچا دانه دی مختار کړی.

علامه قرطبي رحمه الله هم ليکلي دي چې: ورواية طاوس وهم وغلط لم يعرج عليها أحد من فقهاء الأمصار بالحجاز والعراق والمغرب والمشرق والشام (المفهم لما أشكل من كتاب مسلم ج ۱۳ ص ۷۹)

۱۴- خپله طاوس دې روایت ته دروغ ژن ویلی دی: عن ابن طاوس عن طاوس أنه قال من حدثك عن طاوس أنه كان يروي طلاق الثلاث واحدة فكذبه (براهين الكتاب والسنة ص ۸۳ بحواله آدب القضاء للکرايبي)

حضرت طاوس رحمه الله فرمايي چا چې درته وويلې چې طاوس دريو طلاقو ته ديو ويلو والا حديث روایت کړی دی نو دروغ ژن يې وگڼه يعنې دا حديث ماندی روایت کړی.

۱۵- ددې حديث د غير صحيح والي لپاره يو دليل دا هم دی چې که دا حديث صحيح وي نو عبد الله بن عباس رضی الله عنه به ددې په خلاف دا فتوی نه ورکولې چې درې طلاقه درې دي، حالانکې مخکې موږ د عبد الله بن عباس رضی الله عنه بې شماره فتوې رانقل کړې چې درې طلاقه درې دي.

۱۶- دمسلم شريف سند داسې دي چې (معمر عن ابن طاوس عن أبيه عن ابن عباس) نو پدې سند سره چې كوم حديث دى په هغې كې راغلل چې درې طلاقه يو وو، لکن بعينه په همدې سند (معمر عن ابن طاوس عن أبيه عن ابن عباس) سره د عبد الله بن عباس رضی الله عنه فتوى رانقل شوى ده چې درې طلاقه درې دي (المفهم لما أشكل من تلخيص كتاب مسلم ج ۱۳ ص ۱۷۸ الى ص ۱۸۲)

۱۷- كومو محدثينو چې پدې حديث اعتراضات كړي دي دهغوي يو څو عبارات دادي:

(۱) طاوس: خپله طاوس رحمه الله فرمايي چې: من حدثك عن طاوس أنه كان يروي طلاق الثلاث واحدة فكذب به (بزيهين الكتاب والسنة ص ۸۳) چا چې درته وويلې چې طاوس داسې حديث روايت كړى دى چې درې طلاقه يو دى نو دروغ ژنيې وگڼه.

(۲) ابن قدامة الحنبلي: فأما حديث ابن عباس فقد صحت الرواية عنه بخلافه وأفتى بخلافه (الشرح الكبير لابن قدامة ج ۸ ص ۲۶۰)

د عبد الله بن عباس رضی الله عنه د دريو طلاقو ديو كيدلو د حديث په خلاف د عبد الله بن عباس رضی الله عنه فتوى او روايت دى.

(۳) امام احمد رحمه الله فرمايي: قال الأثرم سألت ابن عباس بأى شيء تدفعه؟ فقال أدفعه برواية الناس عن ابن عباس من وجوه خلافه ثم ذكر عن ابن عباس رضى الله عنه من وجوه خلافه. أنها ثلاث (الشرح الكبير لابن قدامة ج ۱ ص ۲۶۰)

حضرت اثرم رحمه الله فرمايي چې ما امام احمد رحمه الله ته وويل چې تاسو د عبد الله بن عباس رضی الله عنه د حديث څخه څه جواب ور كوي؟ امام احمد رحمه الله وفرمايل چې ددې حديث په خلاف د امام احمد رحمه الله په فتوى جواب ور كوو د عبد الله بن عباس رضی الله عنه په متعددو سندونو روايت شوى دى، بيا امام احمد د ابن عباس رضی الله عنه فتوى په متعددو سندونو سره ذكر كړى چې درې طلاقه درې دي.

۴- علامه بيهقي رحمه الله فرمايي چې: وهذا الحديث مما اختلف فيه البخاري ومسلم فأخرجه مسلم وتركه البخاري وأظنه انما تركه لمخالفته سائر الروايات عن ابن عباس (السنن الكبرى للبيهقي ج ۷ ص ۳۳۶)

دا دهغو احاديثو څخه دی دکومو په صحت کې چې دامام بخاري او امام مسلم اختلاف دی، نو مسلم ذکر کړی دی او امام بخاري پرېښی دی، زما په گمان امام بخاري ځکه پرېښی دی چې دا روایت دامام بخاري دنورو روایاتو څخه مخالف دی (شاذ یا منکر دی)

۵- علامه ابو عوانه رحمه الله فرمایي: باب الخبر المبین ان طلاق الثلاث کانت تردد علی عهد رسول الله صلی الله علیه وسلم وای بکر الی واحدة وبيان الأخبار المعارضة له الدالة علی ابطال استعمال هذا الخبر وان المطلق ثلاثا لا تحل له حتی تنکح زوجا غیره (مستخرج ابی عوانه ج ۵ ص ۲۳۱)

باب دی په بیان دهغه حدیث کې چې دا بیانوي چې در رسول الله صلی الله علیه وسلم او ابو بکر صدیق رضی الله عنه په زمانه کې به درې طلاق په یو شمیرلی کیدل، دوهم دهغو حدیثو نو په بیان کې کوم چې ددې حدیث سره متعارض دی او هغه احادیث دا بیانوي چې په دې حدیث عمل کول باطل دي او همدارنگه هغه احادیث دا بیانوي چې چا چې خپلې ښځې ته درې طلاق ورکړل نو دا ښځه ورباندې حرامه ده ترڅو چې دبل خاوند سره نکاح ونکړي.

۶- علامه ابن عبد البر رحمه الله فرمایي چې: وروایة طاووس وهم وغلط لم يعرج عليها أحد من فقهاء الأمصار بالحجاز والعراق والمغرب والمشرق والشام (الاستذکار ج ۶ ص ۶۶)

درې طلاقوته دیو ویولو والا حدیثو هم او غلط دی، دحجاز، شام، عراق، مشرق، مغرب او دټول عالم اسلام په فقهاوو کې هیچا نه دي مختاره کړي.

همدارنگه فرمایي چې: وروی عن ابن عباس جماعة من أصحابه خلاف ما روی طاووس في طلاق الثلاث أنه لازمة في المدخول بها وغير المدخول بها أنها ثلاث لا تحل له حتی تنکح زوجا غیره وعلی هذا جماعة العلماء والفقهاء بالحجاز والعراق والشام والمشرق والمغرب من أهل الفقه والحديث وهم الجماعة والحجة (وانما يخالف في ذلك أهل البدع الخشبية وغيرهم من المعتزلة والخوارج عصمنا الله برحمته) (التمهید لابن عبد البر ج ۴۳، ۳۷۸)

دعبد الله بن عباس رضی الله عنه شاگردانو دطاووس په خلاف دعبد الله بن عباس رضی الله مذهب داسې رانقل کړی دی چې درې طلاقه درې دي، ښځه مدخول بها وي او که غیر مدخول بها وي دا ښځه ترهغه طلاق ورکونکي خاوند ته نه ده حلاله ترڅو چې دبل خاوند سره نکاح وکړي دحجاز، عراق، شام، مشرق، او

مغرب د ټولو محدثینو او فقهاوو دغه مذهب دی ادا جماعت او حجت دی (په حدیث کې د جماعت څخه وټونکي ته د وزخي ویلی شوی دی) په دې کې صرف خشبیه بدعتیان (روافض) اختلاف کوي او خوارج او معتزله پکې اختلاف کوي، الله تعالی دې مونږ په خپل رحمت سره د دې غلط مذهب څخه وساتي.

۷- علامه الکیا الهراسي رحمه الله فرمایي چې: وذكر علماء الحديث أن هذين الخبرين منكران (احکام القرآن للکیا الهراسي ج ۱ ص ۱۳۱)

۸- علامه ابو جصاص الرازي رحمه الله فرمایي چې: وقد قيل ان هذين الخبرين منكران (احکام القرآن ج ۲ ص ۸۶) بعضو علماوو دې دواړو حدیثونو ته منکر ویلی دی.

همدارنگه فرمایي چې: وهذا مما أخطأ فيه طاوس وكان كثير الخطاء (احکام القرآن ج ۱ ص ۴۷۹)

۹- الامام الجوزجاني رحمه الله فرمایي: هو حديث شاذ وقد عنيت بهذا الحديث في قديم الدهر فلم أجد له أصلاً (الاشفاق على احکام الطلاق ص ۵۷) دا حدیث شاذ دی ما د ډیر وخت څخه د دې حدیث تحقیق وکړو لکن هیڅ اصل (او متابع) مې ورته ونه موندلو.

۱۰- علامه طحاوي رحمه الله فرمایي چې: هذان حديثان منكران قد خالفهما ما هو أولى منهما (مختصر اختلاف العلماء للطحاوي ج ۲ ص ۹۵، شرح البخاري لابن بطلال ج ۷ ص ۳۹۱)

تفصیلي جوابونه

اول جواب: دا روایت سنداً مضطرب دی او مضطرب حدیث ضعیف وي په یو سند کې معمر عن ابن طاوس عن ابيه عن ابن عباس (صحیح مسلم ص ۴۷۷) په دې سند کې د طاوس او د ابن عباس رضی الله عنه په مابین کې د ابو الصهباء واسطه نه شته او په بل سند کې شته، ابن جریج قال أخبرني ابن طاوس عن أبيه أن ابا الصهباء قال لابن عباس رضي الله عنه (صحیح مسلم ج ۱ ص ۴۷۸) دوهم اضطراب دادی چې بعضې راویانو د ابو الصهباء نوم ذکر کړی دی (صحیح مسلم ج ۱ ص ۴۷۸) او بعضو د ابو الجوزاء نوم ذکر کړی دی (سنن دار قطني ج ۵ ص ۱۰۴)

دوهم جواب: دا حدیث متناهم مضطرب دی د صحیح مسلم په حدیثونو کې د مدخول بها او غیر مدخول بها فرق ندی شوی حالانکې د ابو داود په روایت کې دا حکم صرف د غیر مدخول بها په باره

کې راغلي دي: أن رجلا يقال له ابو الصهباء كان كثير السؤال لابن عباس أما علمت أن الرجل كان اذا طلق امرأته ثلاثا قبل أن يدخل بها جعلوها واحدة؟ (سنن ابی داود ج ۱ ص ۲۹۹) په متن کې يې دوهم اضطراب دادی چې په بعضو روایتونو کې راځي چې: (وسنتین من خلافه عمر) او د مسلم په یو روایت کې راځي چې (وثلاثا من اماره عمر) په متن کې يې دریم اضطراب دادی چې په سنن دارقطني (ج ۵ ص ۸۰) کې راځي چې د (وهات من هناتک) قایل ابن عباس وو او مخاطب ابو الصهباء وو او د صحیح مسلم (ج ۱ ص ۴۷۸) په روایت کې راځي چې د (هات من هناتک) قایل ابو الصهباء وو مخاطب ابن عباس وو.

دریم جواب: دا حدیث شاذ دی، علامه ابن رجب الحنبلي رحمه الله فرمایي چې: کان علماء مكة ينكرون على طاوس ماينفرد به من شواذ الاقاويل (الاشفاق ص ۵۸)

امام بیهقي رحمه الله فرمائي چې (وترکه البخاري واطنه انما تركه لمخالفته سائر الرويات عن ابن عباس) امام بخاری رحمه الله د دې روایت تخریج نه دی کړی، دا صرف د دې لپاره چې د حضرت ابن عباس ؓ د حدیث دا جمله د صحیحو روایاتو څخه خلاف ده. [محصله سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۷ باب من جعل الثلاث واحدة].

بیا وروسته لیکي چې: حضرت سعید بن جبیر رحمه الله، حضرت عطاء بن ابی رباح رحمه الله، حضرت مجاهد رحمه الله، حضرت عکرمه رحمه الله، حضرت عمرو بن دینار رحمه الله، حضرت مالک بن الحویرث ؓ، حضرت محمد بن ایاس بن بکیر رحمه الله او حضرت معاویه بن ابی عیاش الانصاری رحمه الله، د اتول (ثقه او مشهور راویان) د حضرت ابن عباس ؓ څخه داسې روایت کوي چې درې طلاق په دریو حساییني. [سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۸ باب من جعل الثلاث واحدة].

او حافظ ابن رشد رحمه الله فرمائي چې: د حضرت عبد الله بن عباس ؓ جلیل القدر شاگردان لکه حضرت سعید بن جبیر رحمه الله، حضرت عطاء رحمه الله، حضرت عمرو بن دینار رحمه الله او د دوي څخه علاوه نور دده ؓ شاگردانویو غټ جماعت دده څخه داسې روایت کوي چې: درې طلاق په دریو حساییني، صرف حضرت طاوس رحمه الله له دغه پوره جماعت څخه مخالف روایت کوي. ۱

بداية المجتهد ج ۲ ص ۶۱ کتاب الطلاق الباب الاول]. حافظ ابو عمر بن عبد البر الکندي المالکی رحمہ اللہ فرمائی چې: (هذه الرواية وهم وغلط) الجوهر النقي ج ۷ ص ۳۳۷).

د مسلم شریف داروایت وهم او غلط دی. خپله قاضی شوکانی غیر مقلد د امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ څخه نقلوي چې: (کل اصحاب ابن عباس رضی اللہ عنہ رووا عنه خلاف ما قاله طاووس) [نیل الاوطار ج ۶ ص ۲۴۷ باب ماجاء فی طلاق البتة].

څلورم جواب: د حضرت طاوس رحمہ اللہ په روایت کې (سره له دې چې دا جمله شاذه ده) د غیر مدخول بها بنځې په باره کې ده، لکه څرنگه چې علامه علی بن عثمان المارديني رحمہ اللہ المتوفی (۷۴۵هـ) فرمائي چې: (و ذکر ابن ابی شیبہ بسند رجاله ثقات عن طاوس و عطاء و جابر بن زید انهم قالوا اذا طلقها ثلاثاً قبل ان يدخل بها فهي واحدة) [الجوهر النقي على البهيقي ج ۷ ص ۳۳۱].

محدث ابن ابی شیبہ رحمہ اللہ په خپل سند سره د کوم چې ټول راویان ثقات دي د حضرت طاوس رحمہ اللہ، حضرت عطاء رحمہ اللہ او حضرت جابر بن زید رحمہ اللہ څخه روایت کوي چې دوی فرمایلي دي چې: کوم سړی چې خپلې غیر مدخول بها بنځې ته درې طلاقه ورکړي، نو دا په یو طلاق حسابيږي.

له دې څخه معلومه شوه چې د حضرت طاوس رحمہ اللہ په روایت کې هم مطلقاً درېو طلاقونو ته یو طلاق نښي ویلي شوي، بلکې د غیر مدخول بها په باره کې ویلي شوي دي، چې درې طلاقه ورته جدا جدا وړکړل شي. مثلاً داسې ورته وویل شي چې: (انت طالق انت طالق انت طالق) ته طلاقه یې! ته طلاقه یې! ته طلاقه یې! کله چې داسې بنځې ته چې همبستري ورسره نه وي شوي، په اول ځل داسې وویل شي چې ته طلاقه یې! نو هغه په همدې لفظ باندې (جدا) شوه، نو د دوهم او دریم طلاق لپاره ځای پاتې نشو.

حضرت امام بیهقي رحمہ اللہ په خپل سند باندې د حضرت ابوبکر بن عبد الرحمن رحمہ اللہ څخه روایت کوي چې یو سړی د همبستري څخه مخکې خپلې بنځې ته ووايي چې ته طلاقه یې! په دویم ځل بیا ورته ووايي چې ته طلاقه یې! په دریم ځل بیا ورته ووايي چې ته طلاقه یې! نو دا بنځه په اول ځل ویلو سره جدا شوه، نو د دوهم او دریم ځل ویلو په وخت کې هغه بالکل اجنبی ده. [محصله سنن الکبری ج ۷ ص ۲۵۵].

او حضرت امام بیهقی رحمه الله ددی قول حواله په حضرت عمر ؓ حضرت علی ؓ، حضرت زید بن ثابت ؓ حضرت ابراهیم نخعی رحمه الله، حضرت امام ابو حنیفه رحمه الله او حضرت امام ابویوسف و رکړې ده. [سنن الکبری ج ۷ ص ۳۵۵]. او امام محمد رحمه الله فرمائي چې همداز ماودا امام ابو حنیفه قول دی. [جامع المسانید ج ۲ ص ۱۵۵]. او امام ابویوسف رحمه الله خپل سند باندې همدا قول د ابراهیم نخعی رحمه الله څخه نقل کړی دی [کتاب الآثار ص ۱۳۱].

او همداسې روایت امام بیهقی رحمه الله په خپل سند سره د ابن عباس رضی الله تعالی عنهما څخه کړې فرمائي چې: عن عکرمه، وعطاء، وطاوس و جابر بن زید کلهم یرويه عن ابن عباس رضی الله تعالی عنهما انه قال: هي واحدة باينة يعني في الرجل يطلق زوجته ثلاثا قبل ان يدخل بها [سنن الکبری ج ۷ ص ۳۵۵].

حضرت عکرمه رحمه الله حضرت طاوس رحمه الله، حضرت جابر بن زید رحمه الله دوی ټول د حضرت ابن عباس رضی الله تعالی عنهما څخه روایت کوي چې کوم سړی چې خپلې ښځې ته د همبستۍ څخه مخکې درې طلاقه ورکړي، نو هغه ددې ښځې په حق کې یو باین طلاق دی.

حافظ ابن قیم رحمه الله همدا روایت د حضرت طاوس رحمه الله او حضرت جابر بن زید رحمه الله څخه نقلوي چې د همبستۍ څخه مخکې درې طلاقه په یو طلاق حسایېږي. [اغاثة جلد ۱ ص ۲۲۴].

او بیا لیکي چې د حضرت ابن عباس ؓ په نزد له همبستۍ څخه مخکې درې طلاقه په هغه وخت کې په یو طلاق حسایېږي چې درې طلاقه دفعه نه وي، بلکې په متفرق طور سره وي. یعنې د (انت طالق انت طالق، انت طالق) په الفاظو سره وي. [اغاثة ج ۱ ص ۲۲۴].

امام بیهقی رحمه الله په خپل سند سره د امام شعبی رحمه الله څخه روایت کوي چې (عن ابی عباس ؓ في رجل طلق امرته ثلاثا قبل ان يدخل بها قال عقدة كانت بيده ارسلها جميعا و اذا كانت تترى فليس بشئ قال سفيان تترى يعني انت طالق، انت طالق، انت طالق فانها تبين بالاولي والثلاثان ليستا بشئ). [سنن الکبری ج ۷ ص ۳۵۵].

د حضرت ابن عباس ؓ څخه روایت دی چې کوم سړی چې د همبستۍ څخه مخکې خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي، نو هغه اختیار چې دده په لاس کې وو هغه یې بالکلیه ضایع کړو او که یو د بل پسې یې

مسئله الطلاق

درې طلاقه ورکړل (امام سفيان ثوري يې تفسير داسې کوي چې داسې ورته ووايي چې ته طلاقه يې! ته طلاقه يې! ته طلاقه يې!) نو دا ښځه په اول لفظ جدا شوه او دوهم او دريم لفظ لغوه شو.

حافظ ابن قيم رحمه الله د امام ابن المنذر رحمه الله په حواله نقلوي چې: حضرت ابو الشعثاء رحمه الله حضرت سعيد بن جبیر رحمه الله، حضرت طاووس رحمه الله، حضرت عطاء رحمه الله او حضرت عمرو بن دينار رحمه الله فرمائي چې: چا چې د هېبستري څخه مخکې ښځې ته درې طلاقه ورکړل، نو هغه په يو حساييرې. [اغاثه ج ۱ ص ۲۹۰].

له دې څخه معلومه شوه چې د مسلم په روايت کې د (قبل ان يدخل بها) جمله پاتې شوې ده او د لرې خبره نده. د دې ډير مثالونه په صحيحينو او په احاديثو کې شته. مثلاً په مسلم شريف کې دليله الجن په باره کې د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه الفاظ داسې دي چې: (ليس معه احد) مسلم ج ۱ ص ۸۴ يعنې د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره هېڅوک نه وو. حالانکې په ډيرو صحيحو رواياتو کې راغلي دي چې حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه ورسره په دغه شپه وو. په دوی کې يو امام ترمذی رحمه الله په ج ۱ ص ۱۰۹ کې هم رانقل کړی دی او حسن صحيح يې ورته ويلی دی. د دې تعارض د ختمولو لپاره محققين محدثين لکه: امام ابو محمد عبد الله بن مسلم ابن قتيبه رحمه الله المتوفى (۲۷۶ هـ) په خپل کتاب (مختلف الحديث) ص ۱۱۹ کې ليکي چې: د مسلم په روايت کې د (غيري) لفظ پاتې شوی دی. په اصل کې روايت داسې دی چې (ليس معه احد غيري) همدا خبره علامه مارديني رحمه الله د امام محمد الطلوسي رحمه الله د کتاب (التبيين علي الاسباب الموجبة للخلاف) څخه هم رانقل کړی ده. [الجواهر النقي ج ۱ ص ۱۲]. او امام حاکم د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه په حديث کې دا جمله هم رانقل کړې ده او د روايت الفاظ يې داسې راوړي دي چې: (فلم يحضر منهم احد غيري). [حاکم ج ۱ ص ۵۰۳].

امام حاکم رحمه الله په دې سکوت کړی دی او علامه ذهبي رحمه الله ورته صحيح ويلي دي. [تلخيص المستدرک، ج ۲ ص ۵۰۴].

الحاصل: د مسلم روايت مطلق نه دی، بلکې يادراوي څخه په کې د (قبل ان يدخل بها جملة) پاتې شوی ده او ياد مسلم روايت مجمل دی او د ابودود وغيره روايت ورته تفصيل دی، همدا وجه وه چې

حضرت عمر رضي الله عنه، په زمانه کې بغير د هېڅ اختلاف او بغير د چون اود چرا څخه د دې روايت د ظاهري معنی په خلاف اجماع منعقد شوه او ايمه اربعه، جمهور محدثين، او د اسلام غټ غټ علماء، حتی چې ابن حزم ظاهري رحمه الله هم د دې روايت په خلاف باندې قول کولو ته مجبور شول.

خپله د عبد الله بن عباس رضي الله عنه فتوی د دې روايت د ظاهر څخه مخالف وه، لکه د غير مقلدينو يو سرگروه حافظ عبد الله روپري چې ليکي: (د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د مسلم شريف حديث اگر چه په دې دلالت کوي چې په يو مجلس کې درې طلاق په يو حساب يږي، لکن د ابن عباس رضي الله عنه خپله فتوی د دې په خلاف وه، هغه رضي الله عنه به درې طلاق په دريو طلاقو حسابول، لکه څرنگه چې په ابوداود ج ۱ ص ۳۹۹) کې او په متقی ص ۲۲۷ وغيره کې دی، نو د دې په خلاف د ابن عباس رضي الله عنه فتوی دا قوي شبهه راپيد کوي چې دا حديث په ظاهر نه دی پاتې، کيدلی شي چې د دې څخه هغه بنځه مراده وي چې همبستري ورسره نوي شوي او متفرق طلاقونه ترينه مراد وي، لکه څرنگه چې امام نسائي د دې حديث لپاره باب داسې لگولې دی چې (باب الطلاق الثلاث المتفرقة قبل الدخول بالزوجة) جلد ۲ ص ۸۳، باب دی په بيان د هغو دريو طلاقونو کې چې د همبستري څخه مخکې په داسې الفاظو ورکړل شي چې انت طالق، انت طالق، انت طالق (په ابوداود کې د مسلم شريف دا حديث په داسې الفاظو را نقل شوي دي چې) اما علمت ان الرجل كان اذا طلق امرته ثلاثا قبل ان يدخل بها جعلوها واحدة. (ج ۱ ص ۲۹۹).

ايا تاته نده معلومه چې په صحابه وورضي الله عنهم کې به چې چا خپله بنځه د همبستري څخه مخکې په دريو طلاقو طلاقه کړه نو هغه به يې په يو حسابولو.

د ابوداود د الفاظ د نسائي د باب تقويت راوړي او په نيل الاوطار، ج ۶ ص ۲۴۸ کې د ابوداود د دې الفاظو درانقلولو څخه وروسته ليکي چې علماء د دې وجه دا بيانوي چې کله يوسړی خپلې بنځې ته د همبستري څخه مخکې (انت طالق ثلاثا) ووايي، نو د انت طالق په وجه ترينه بنځه جدا شوه، نو دا بنځه د ثلاثا لپاره محل پاتې نشوه، لهذا د دريو قيد لغوه شو. (رساله ايک مجلس کے تین طلاقين، ضميمه تنظيم اهل حديث روپر، ص ۳) د ابوداود شريف دروايانو حال وگورئ

(۱) محمد بن عبد الملك بن مروان رحمه الله: امام دارقطنی رحمه الله او مسلمہ بن قاسم رحمه الله فرمائي چې ثقہ دی، امام ابو حاتم رحمه الله فرمائي چې رشتيني دي، امام ابن حبان رحمه الله ورته ثقہ وائي. (تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۳۱۷)

علامه سمعانی رحمه الله ورته صاحب د علم، صدوق او ثقہ ويلي دی (بذل المجهود ج ۲ ص ۷۱)

(۲) ابو النعمان محمد بن فضل السدوسي رحمه الله: علامه ذهبي رحمه الله ورته الحافظ او الثبت ويلي دي (تذكرة ج ۱ ص ۳۷۰)

محدث ابن حبان رحمه الله د مختلط والي په وجه پکې سخت کلام کړی دی، لکن علامه ذهبي رحمه الله ليکلي دي چې ابن حبان رحمه الله دده د يوداسې حديث په راوړلو هم قادر نه دی چې هغه منکر وي، حالانکې صحيح خبره هغه ده کومه چې امام دارقطني رحمه الله کړې ده چې دا ثقہ دی او د اختلاط څخه وروسته هم دده څخه هيڅ منکر حديث نه دی ثابت. (ميزان ج ۳ ص ۱۲۱ و تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۴۰۴)

(۳) حماد بن زيد رحمه الله: علامه ذهبي رحمه الله ورته امام، حافظ، مجود او شيخ الاسلام ويلي دي. تذكرة ج ۱ ص ۲۲۱.

(۴) ايوب السخيتاني رحمه الله: علامه ذهبي رحمه الله ورته امام، حافظ او احد الاعلام ويلي دي. تذكرة ج ۱ ص ۱۲۲)

(۵) غير واحد: يعني متعدد راويان د دې روايت کوي، غير مقلد مولوی شمس الحق عظيم ابادی ليکلي دي چې د غير واحد مصداق نه دی معلوم، چې دا څوک دي؟ له دې وجهې دا سند د مجهول روایتو څخه دی. له دې وجهې دا ضعیف دی، لکن د دوی بل غير مقلد حافظ عبد الله روپړي ورته جواب ورکوي چې دا د شمس الحق غلطي ده، ځکه چې صاحب دفتح الباری په ج ۲۶ ص ۱۶۴ کې د دې حديث په باره کې ليکي چې ابو داود د دې روايت تخريج کړی دی، لکن د ابراهيم ابن ميسره رحمه الله وغيره نومونه يې نه دي ذکر کړي، بلکې غير واحد يې ويلي دي. (ضمیمه ص ۳)

د عبد الله روپري دا خبره بالکل صحيح ده، ځکه چې په مسلم ج ۱ ص ۴۷۸ کې سند داسې دی چې:
عن حماد بن زيد عن ايوب السخيتاني عن ابراهيم ابن ميسرة عن طاوس الخ. او ابراهيم بن ميسرة ته
امام سفيان الثوري رحمه الله (او ثق الناس واصدقهم) ويلي دي.

او علامه ابن سعد رحمه الله ورته كثير الحديث ويلي دي، او امام احمد رحمه الله، امام يحيى بن
معين رحمه الله او امام نسائي رحمه الله ورته ثقة ويلي دي. او امام ابوجاتم رحمه الله ورته صالح ويلي
دي. او امام ابن حبان رحمه الله په ثقاتو کې شميرلي دي (تهذيب ج ۱ ص ۷۲)

(۶) طاوس رحمه الله جليل القدر تابعي دی. امام ابن معين رحمه الله او امام ابوذرعه

رحمه الله ورته ثقة ويلي دي (تهذيب ج ۵ ص ۹)

(۷) حضرت عبدالله بن عباس رضي الله تعالى عنهما: دا خو جليل القدر صحابي دی.

خلاصه دا چې د ابوداود ټول روايان ثقة دي.

حافظ ابن قيم فرمائي چې: (رواه ابوداود باسناد صحيح وفيه تصريح قبل ان يدخل بها الخ...
(زاد المعاد ج ۴ ص ۵۵) دا حديث امام ابوداود په صحيح سند روايت کړی دی او په دې حديث کې د قبل
ان يدخل بها تصريح موجوده ده.

او په بل ځای کې ليکي چې (كان الرجل اذا طلق امرته ثلاثا قبل ان يدخل بها جعلوها واحدة علي
عهد رسول الله ﷺ وابي بكر وصدراً من خلافة عمر الى ان قال هذا لفظ الحديث هو باصح اسناد
(زاد المعاد ج ۴ ص ۶۱)

کله به چې يوسړي د همبستۍ څخه مخکې خپله ښځه طلاقه کړه، نو د رسول الله ﷺ او د
ابوبکر ﷺ او په ابتدايي دوره د خلافت د حضرت عمر ﷺ کې به د اېه يو حسايدلو، بيا مخکې فرمائي
چې دا داسې حديث الفاظ دي چې په ډير صحيح سند سره ثابت دی.

الحاصل: د مسلم شريف روايت د غير مدخول بهانې په باره کې دی او هغه هم په هغه صورت
کې چې په متفرق طور سره ورته انت طالق، انت طالق، انت طالق ووائي

د ابوداود په یو روایت کې داسې هم راغلي دي چې (اذا قال انت طالق ثلاثا بقم واحد فهي واحدة) چې کله ورته په یوه کلمه ووايي چې ته په دریو طلاقو طلاقه یې نودا په یو طلاق حسایېږي. لکن خپله د غیر مقلدینو یو سرگروه حافظ روپړي ددې حدیث صحیح والي نه مني، بلکې دی ته د عکرمه رحمه الله قول وائي. اوددې څخه علاوه په کې دا توجیه کوي چې ثلاثا د انت طالق سره تعلق نلري بلکې د قال سره تعلق لري (اي قال ثلاثا انت طالق) اود بقم واحد ترجمه داده چې ددرې واړو طلاقونو په مینځ کې فاصله نوي بلکې پرله پسې انت طالق، انت طالق، انت طالق ووايي. نود وطېې څخه مخکې دا په یو حسایېږي (ضمیمه ص ۶)

قاضی شوکانی لیکي چې د ابوداود حدیث د غیر مدخول بهایه باره کې دی اود مسلم شریف حدیث د مدخول بهایه باره کې دی، نو چې د غیر مدخول بهایه باره کې درې طلاقه په یو حسایېږي، نود مدخول بهایه باره کې به هم درې طلاقه په یو حسایېږي.

لکن غیر مقلد روپړي ورباندې رد کوي چې دا جواب غلط دی، ځکه چې په دې صورت کې په ابوداود کې د غیر مدخول بهایه لغوه شو. همدارنگه یو حدیث چې په مختلفو الفاظو روایت شي، نو هغه په یو حدیث حسایېږي ټول الفاظ یوځای کیږي او یو مطلب ترینه رايستل کیږي. (ضمیمه ص ۵)

پنځم جواب: امام قرطبی رحمه الله فرمائي چې دا حدیث مضطرب دی. (فتح الباری ج ۹ ص ۲۹۲) امام ابن العربی المالکی رحمه الله شارح الترمذی فرمائي چې په دې روایت کې کلام دی، نوداسې روایت به څرنگه په اجماع باندې مقدم کیږي؟ (فتح الباری ج ۹ ص ۲۹۱). علامه ابو جعفر بن النحاس رحمه الله په خپل کتاب الناسخ والمنسوخ کې لیکي چې حضرت طاوس رحمه الله اگر چې صالح سړی دی لکن د حضرت ابن عباس رضی الله عنه څخه په ډیرو روایاتو کې متفرددی، علماء دده روایات نه قبلوي، په دې روایاتو کې یو روایت د اهم دی چې درې طلاقه په یو حسایېږي، لکن صحیح روایت د ابن عباس رضی الله عنه اود حضرت علی رضی الله عنه څخه دادی چې درې طلاقه په دریو حسایېږي (اعلام مرفوعه ص ۲۲) حافظ ابن قیم رحمه الله او شوکانی د اضطراب څخه د جواب کوشش کړی دی لکن د حلالو اود حرامو په مسئله کې په داسې وهمي توجیهاتو باندې اعتماد نشته.

په دې روايت کې د ابو الصهباء رحمه الله ذکر هم راځي لکن دا راوي نه دی، دا روايت طاوس رحمه الله د ابن عباس ؓ څخه کړی دی د ابو الصهباء رحمه الله ذکر صرف د پوښتنې کونکي په طريقه کېږي. او حضرت ابو الصهباء رحمه الله مختلف فيهم دی. بعضي محدثينو ورته ثقه ویلي دي، لکن امام ابن عبد البر رحمه الله ورته مجهول ویلي دي. (الجواهر النقي ج ۷ ص ۳۳۷)

او امام نسائي رحمه الله ورته ضعیف ویلي دي. میزان ج ۱ ص ۴۶۹ و تهذيب التهذيب ج ۴ ص ۴۳۹) او دا خويښي ده چې صحابی نه دي او عجيبه خبره داده چې ده ته څرنگه دا معلومات وو چې د رسول الله ﷺ اود ابو بکر ؓ په زمانه کې درې طلاق په يو حساب بدل او صحابه کرامو ته نه وو معلوم؟ که صحابه وو ته د دې معلومات وای، نو د حضرت عمر ؓ مخالفت به یې کړی وای. حضرات صحابه رضوان الله تعالى عليهم خود رسول الله ﷺ په ستوفدايان وو. څرنگه یې حضرت عمر ؓ ته و نه ویل چې ستا اجماع د رسول الله ﷺ د حديثو په مقابل کې ده؟

يوې بې بې ؓ د مھر په مسئله کې په حضرت عمر ؓ د عین خطبې په دوران کې نیوکه وکړه. (رفع الملام ص ۶۰ لحاظ ابن تیمیه) حالانکې په دې مسئله کې هيڅ صحابی يو حرف هم د حضرت عمر ؓ په خلاف نه دی را ایستلې چې محترمه! دا څه کوي؟ او بیا د خوند خبره داده چې حضرت ابو الصهباء رحمه الله هم درې طلاق په يو حسابولو ته د عجيبې اود نوې خبرې لقب ورکړی دی، که چیرته دا خبره د صحابه وورزی الله تعالى عنهم په مینځ کې معموله وای، نو حضرت ابو الصهباء رحمه الله به ورته نوې او عجيبه نه ویله.

شپږم جواب: دا مسئله د غیر مقلدينو په انتهايي مستند کتاب فتاوی ثنائیه کې ډیر په زور سره ذکر شوې ده، لکن په همدې ځای کې ورباندې غیر مقلد عالم مولوی ابو سعید شرف الدین دهلوی يو ډیر ښه علمي بحث کړی دی، چې دلته یې ټکي په ټکي ترجمه رانقلوو.

شرفیه: د مرحوم مجیب دا خبره چې په يو مجلس کې درې طلاق په يو حساب یري د حضرت ابن عباس ؓ د دې حديث له وجهې چې: **كَانَ الطَّلَاقُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَيُّ بَكْرٍ** **وَسَنَّتَيْنِ مِنْ خِلَافَةِ عُمَرَ**، **طَلَاقُ الثَّلَاثِ وَاحِدَةٌ** مسلم.

د څو وجهو څخه غلطه ده: اول دا چې په دې حديث کې دمجلس واحد ذکر نشته، دمسند احمد په روايت کې دمجلس واحد ذکر راغلی دی، لکن هغه حديث صحيح نه دی.

دوهم: دا چې محدثينو په دې حديث کې اوږده خبره کړې ده، چې دهغې تفصيل په نووي، فتح الباری او خصوصاً زما په کتاب (کتاب الطلاق) کې کتلی شئ!

درېم: دا چې په دې حديث کې او همدارنگې په بل هيڅ روايت کې دا تفصيل نشته چې دادريو طلاقو مسئله درسول الله ﷺ او ياد شيخينو مخې ته راغلې وه او هغوی په کې دا فيصله کړې وه.

څلورم: دا چې بعينه دهمدې حديث په شان په مسلم شريف کې يوبل روايت هم شته چې دحضرت جابر بن عبد الله ﷺ څخه دی.

قَالَ عَطَاءُ بْنُ سَعْدٍ: قَدِمَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ مُعْتَمِرًا، فُجِنَّا فِي مَنَازِلِهِ، فَسَأَلَهُ الْقَوْمُ عَنْ أَشْيَاءَ، ثُمَّ ذَكَرُوا الْمُنْعَةَ، فَقَالَ: «نَعَمْ، اسْتَمْتَعْنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبَى بَكْرٍ، وَتَمَرَّ» انتهى. وفي رواية أخرى بعده ثم نهاناً عمر ﷺ فلم نعد لها (أي لمتعة النساء و متعة الحج) [صحيح مسلم مع شرح النووي ج ۱/ص ۴۵۱/باب نكاح المتعة].

نو کوم جواب چې دحضرت جابر ﷺ ددې حديث څخه دی دمتعة النساء په باره کې، نو هغه جواب دحضرت عبد الله ابن عباس ﷺ دحديث څخه دی، که دا جابزوي چې درې طلاق په يو حساب دی، نو متعة النساء به هم جايزه وي ولايقول به المحدثون.

پنځم: ددې څخه ثابته شوه چې لکه څرنگه چې متعة النساء بعضې خلکو په ناخبرۍ کې کوله، رسول الله ﷺ او شيخين رضی الله عنهما ترينه نه وو خبر، اخر چې حضرت عمر ﷺ پرې خبر شو، نو خلک يې ترينه منع کړل، نو همدارنگې ددريو طلاقو مسئله هم وه چې بعضو خلکو په ناخبرۍ کې دا په يو حسابولو، چې نه ترينه رسول الله ﷺ خبر وو او نه شيخين رضی الله عنهما، اخر چې حضرت عمر ﷺ پرې خبر شو، نو دا خلک يې هم ترينه منع کړل.

شپږم: دا خبره کول چې د محدثينو په دې خبره کې اختلاف دی ډيره سخته مغالطه ده.

اصل خبره دا چې دصحابه وورضى الله عنهم، دتابعينو رحمهم الله او دتبع تابعينو رحمهم الله دزمانې څخه تراوه سوه کلونو پورې دهيڅا څخه داندۀ ثابته چې دريو طلاقو ته يې يو ويلي وي. (ومن ادعى فعليه

البيان ودونه خرط القتاد). [وگوره موطا امام مالک، صحيح بخاری، سنن ابی داود داسنن النسائي، مجامع الترمذی، سنن ابن ماجه، و شرح مسلم للإمام النووی، و فتح الباری، و تفسیر ابن کثیر و تفسیر ابن جریر، و کتاب الاعتبار للإمام الحازمی فی بیان الناسخ و المنسوخ من الآثار. په دې کتاب کې امام حازمی د ابن عباس رضی الله عنه دې حدیث ته منسوخ ویلی دي. او تفسیر ابن کثیر هم د (الطلاق مرتان) د دیت آیت لاندې د ابن عباس رضی الله عنه (چې د مسلم شریف د حدیث راوی دی) بل حدیث چې په ابوداود کې راغلی دی؛ راوړی دی، چې هغه په نسخ المراجعة بعد التطبيقات باندې دلالت کوي.

(عن ابن عباس رضی الله عنه ان الرجل کان اذا طلق امرته فهو احق برجعته وان طلق ثلاثا فنسخ ذلك فقال الطلاق مرتان فامساک بمعروف او تسريح باحسان) (عون المعبود ج ۲ ص ۲۲۵)

امام نسائي هم همدارنگې باب منعقد کړی دی ج ۲ ص ۱۰۱ او همدا حدیث یې راوړی دی او دواړو امامانو ورباندې سکوت کړی دی، او د دواړو په نیزدا حدیث حجت دی ځکه خويي راوړي دی او باب یې ورته منعقد کړی دی.

ابن جریر رحمه الله هم همدا حدیث ناسخ گرځولي دي، نو دا حدیث د ابن کثیر رحمه الله او د ابن جریر رحمه الله په نیز صحیح دی، لکه څرنگه یې چې ورته په مستدرک حاکم کې صحیح الاسناد ویلی دی او همدا د امام فخرالدین الرازی رحمه الله تحقیق هم دی او امام ابوبکر محمد بن موسی بن عثمان الحازمی رحمه الله په کتاب الاعتبار کې دخپل سند سره لیکلي دي چې:

فَأَسْتَقْبَلَ النَّاسُ الطَّلَاقَ جَدِيدًا يَوْمَئِذٍ مَنْ كَانَ مِنْهُمْ طَلَّقَ أَوْ لَمْ يُطَلِّقْ...، حَتَّى وَقَعَ الْإِجْمَاعُ عَلَى نَسْخِ الْحُكْمِ الْأَوَّلِ، وَدَلَّ ظَاهِرُ الْكِتَابِ عَلَى تَقْيِيضِهِ، وَجَاءَتِ السُّنَّةُ مُفْتِيزَةً لِلْكِتَابِ مُبَيِّنَةً رَفْعَ الْحُكْمِ الْأَوَّلِ الْخ (ص ۱۸۲)

او خپله علامه ابن القيم رحمه الله په زاد المعاد مصري ج ۲ ص ۲۵۴) صفحه کې لیکلي دي چې (تفسير الصحابي حجة وقال الحاکم هو عندنا مرفوع انتهى).

او چې کله د ابن عباس رضی الله عنه د مسلم شریف جدید دا جماع څخه مخالف و، نو خپله د ابن تیمیه رحمه الله د فرمان څخه هم معلومېږي چې په دې حدیث باندې عمل ندی پکار. د ابن تیمیه رحمه الله په فتاوی جلد دویم ص ۳۵۹ کې لیکل شوي دي چې: وَالْحَبْرُ الْوَاحِدُ إِذَا خَالَفَ الشُّهُورَ الْمُسْتَفِيزَ كَانَ شَاذًا وَقَدْ يَكُونُ مَنُوسَخًا) وهذا كذلك فافهموا تدبر.

او د سنن ابی داود د نسخ د حدیث په سند کې یو راوی علی بن الحسین دی او بل راوی حسین بن واقد رحمه الله دی، په دې دواړو باندې علامه ابن قیم د وْهَم اعتراض کړی دی، لکن دامام انسائی رحمه الله په شان متشدد او نورو محدثینو ورته (لیس به باس) ویلي دي او دوهم څخه څوک خالي دی؟ لهدا دا چندان جرعه نده، روای معتبر دی.

او حسین بن واقد رحمه الله د مسلم شریف راوی دی، او یحیی بن معین رحمه الله ورته ثقه ویلی دی. لهدا دا حدیث حسن صحیح دی، د عمل اود استدلال قابل دی.

بعضې خلکو ویلي دي چې دا د ابن عباس رضی الله عنه سهوه ده، لکن دا غلطه خبره ده، ځکه چې د ابن عباس رضی الله عنه څخه چې د ابو داود په روایت کې سهوه وشوه، نو د مسلم په روایت کې به هم ترینه سهوه شوي وي. فلا حجة فيه. دامام رازی رحمه الله د قول څخه هم نسخه مغلو میږي. [وگوره تفسیر کبیر ج ۲ ص ۲۴۸].

اووم : محدثینو د مسلم شریف حدیث ته شاذ هم ویلی دی.

اتم : د مسلم شریف په روایت کې اضطراب هم دی.

نهم : د ابن عباس رضی الله عنه د مسلم شریف حدیث مرفوع ندی، دا د بعضو هغو صحابه وورزی الله تعالی عنهم فعل دی چې نسخ ورته نه وه معلومه. كما في الوجه الثالث والرابع.

لسم : چې د مسلم شریف دا حدیث د امام حازمی رحمته الله او د تفسیر ابن جریر رحمته الله او د ابن کثیر رحمته الله د تحقیق مطابق حجت نه دی، ځکه چې د قران د ظاهر، د سنت صحیحه، د اجماع د صحابه وو او د اجماع د ائمه وو او د محدثینو د مذهب څخه مخالف دی.

اصل خبره داده چې مجیب مرحوم چې کومه خبره لیکلې ې ده چې : درې طلاق په یو مجلس کې په یو حسابیږي.

نو دا خبره د صحابه وو، تابعینو، تبع تابعینو، د ائمه مجتهدینو، او د متقدمینو محدثینو د مسلک څخه مخالفه ده، دا خبره او ه سوه کاله بعد راپید شوه چې درې طلاق په یو حسابیږي او هغو خلکو را پیدا کړه چې د ابن تیمیه رحمه الله د فتوی پابند او معتقدین وو، دا خبره د اتمې صدې په اوایلو کې ابن تیمیه رحمه الله وکړه چې د دې په وجه ورسره د وخت علماو وسخت مخالفت وکړو.

مرحوم نواب صدیق حسن خان په اتحاد النبلاء کې د ابن تیمیه رحمه الله تفردات را نقل کړي دي، چې په اول کې یې دامسئله ده.

کله چې ابن تیمیه رحمه الله دا فتوی ورکړه، نو دیره غوغا جوړه شوه، په ابن تیمیه رحمه الله او دده په شاگرد ابن قیم رحمه الله باندې ددې په وجه ډیر مصیبتونه راغلل، خلکو ابن قیم رحمه الله په اوبڼ سپور کړ او د وهلو وهلو سره یې په بازار کې وگرځاوه. اویایې بندي کړو، ځکه چې په هغه وخت کې دامسئله د روافضو شعار و. [اتحاد النبلاء ص ۳۱۸ و سبل السلام شرح بلوغ المرام مطبع فاروقی دهلي ج ۲ ص ۹۸ و التاج المکمل مصنفه نواب صدیق حسن خان ص ۲۸۶].

نواب صدیق حسن خان دلته لیکلي دي چې سره ددې چې امام شمس الدین ذهبی رحمه الله د ابن تیمیه رحمه الله شاگرد او معتقد و، لکن په دې مسئله کې ورسره سخت مخالف دی. [التاج المکمل ص ۲۸۸ و ص ۲۸۹]. البته ددې زمانې د اهلحدیثو علماء چونکې د ابن تیمیه رحمه الله او دده د شاگرد ابن قیم رحمه الله معتقدین دي، نو ځکه ورسره متفق دي او دوي دې ته د محدثینو مسلک وائي، او دایې مشهوره کړې ده چې دا د محدثینو مسلک دی او ددې مسلک سره صرف احناف مخالف دي. له دې وجهې یې بعضې خلک سمدستي ومني او ددې په خلاف ردونه کوي. حالانکې دا فتوا او یا مذهب په اتمه صدی د هجرت کې وجود ته راغلی دی او دایمه وو تقلید په څلورمه صدی د هجرت شروع شوی دی.

ددې مثال داسې دی لکه بریلویانو چې د اهل سنت و الجماعت په نوم غاصبانه قبضه کړې ده او نور خلک یې په دې مشهور کړي دي چې دوی د اهل سنت و الجماعت څخه خارج دي، او یا لکه څرنګه چې مودودي خپل جماعت په جماعت اسلامي مشهور کړی دی. سره د دین په چې ددوي اسلام یو خود ساخته اسلام دی.

ولعل فيه كفاية لمن له دراية والله يهدي من يشاء الى صراط مستقيم يستلونك احق هو قل. اى وَ رَبِّى إِنَّهُ لَحَقُّ. ابو سعيد شرف الدين دهلوي (فتاوى ثناء به جلد ۲ ص ۴۳ تا ص ۴۶) مکتبه اشاعت و دينيات مومن پوره بمبى (۱۱)

غير مقلدين دي په پوره فكر د خپل مشر په دي مفصله وينا كې سوچ وكړي او عوام دي د روافضو په سر كنه روانوي .

اووم جواب :

په دي حديث كې داراغله چې در رسول الله ﷺ او د ابوبكر ﷺ او د عمر ﷺ د خلافت په اولو دوه كلونو كې درې طلاقه په يو حسابيدل، لکن دا د دي تقاضا نه كوي چې دا در رسول الله ﷺ په امر او يا اجازت باندې و .

بعضي كارونه داسې وو چې در رسول الله ﷺ په زمانه كې كيدل لکن رسول الله ﷺ به ورباندې خبرهم نه وو . مثلاً حضرت عمار ﷺ در رسول الله ﷺ په زمانه كې د جنابت څخه د تيمم په وخت كې ټول بدن په خاورو لړلي وو، لکن رسول الله ﷺ دده تغليط وكړو . (بخاری ج ۱ ص ۵۰) او حضرت عمر ﷺ به چې كله د جنابت په حالت كې اوبه پيدا نكړي نو لمونځ به يې نه كولو، بخاری ج ۱ ص ۴۸).

همدارنگې په شلگونو داسې واقعات دي چې در رسول الله ﷺ په زمانه كې شوي دي لکن چې رسول الله ﷺ ورباندې خبرندې نو ځكه څوك ورته جايزنه وائي .

د حضرت ابن عباس ﷺ حديث هم نه در رسول الله ﷺ قول دي او نه فعل دي او نه تقرير دي

نولا مذهباً نو ته څرنگه حجت شو؟

لكه څرنگه چې د اهل ظواهر و مشهور محدث علامه ابن حزم رحمه الله ليكي چې : فَلَيْسَ شَيْءٌ مِنْهُ أَنَّهُ - عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ - هُوَ الَّذِي جَعَلَهَا وَاحِدَةً، أَوْ ذَهَابًا إِلَى الْوَاحِدَةِ، وَلَا أَنَّهُ - عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ - عَلِمَ بِذَلِكَ قَافَرَةً، وَلَا حُجَّةَ إِلَّا بِمَا صَحَّ أَنَّهُ - عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ - قَالَهُ أَوْ فَعَلَهُ أَوْ عَلِمَهُ فَلَمْ يُنْكِرْهُ. (محل جلد ۱۰ ص ۲۰۶).

په دي حديث كې هيڅ داسې خبره نده راغلي چې رسول الله ﷺ د يته يو وييلي دي او يا يې يوته راجع كړي دي او نه په كې داشته چې رسول الله ﷺ په دي باندې خبرو او بيا يې هم ورته څه ندي وييلي، حالانكې حجت صرف در رسول الله ﷺ قول، فعل، او تقرير دي .

د ابن حزم رحمه الله د عبارت څخه واضحه شوه چې دا د سره در رسول الله ﷺ حديث ندي ځكه چې د مرفوع حديث دغه درې اقسام دي، كه چيرته دا در رسول الله ﷺ حديث وي، نو بيا خو حضرت ابن عباس ﷺ د حضرت عمر ﷺ په دوره د خلافت كې ژوندی و، نو ولې يې د حضرت عمر ﷺ مخالفت نكولو؟

ايدا غير مقلدينو غيرت د ابن عباس ﷺ څخه زيات دي؟

او خوندوره خبره داده چې خپله د ابن عباس رضی الله عنه فتوی داوه چې درې طلاقه په دریو طلاکو حسابیږي. (ابوداود ج ۱ ص ۲۹۹ منتقى ص ۲۳۷)

اټم جواب : امام بیهقی په خپل سند سره د الامام الشافعی رحمته الله علیه څخه نقل کړي دي چې ممکنه ده چې د ابن عباس رضی الله عنه روایت منسوخ وي، که ابن عباس رضی الله عنه ته یې نسخ نه وه معلومه، نو هیڅکله به یې ددې په خلاف فتوی نه وه ورکړی او هیڅکله به یې ددې په خلاف عمل نه وو کړی. (سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۸ په ابوداود او په نسائي کې صحیح حدیث دی حضرت عبداللہ بن عباس رضی الله عنه فرمائي چې په اول کې د دریو طلاکو نو څخه وروسته رجوع جایزه وه چې بیا دا حکم منسوخ شو (نسائي ج ۲ ص ۱۰۳) و ابوداود ج ۱ ص ۲۹۸ او علامه ابوبکر محمد بن موسی الحازمی الشافعی رحمہ اللہ المتوفی (۵۸۴ هـ) فرمائي چې په اول کې د دریو طلاکو نو څخه وروسته رجوع جایزه وه، لکن وروسته دا حکم بالاتفاق منسوخ شو، د قران ظاهر او احادیث په دې دلالت کوي (کتاب الاعتبار ص ۱۸۱)

۱. علامه الوسی رحمہ اللہ او حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائي چې: د صحابه وواجماع بغیر د علم دنسخ څخه نه کیږي (روح المعانی ج ۲ ص ۱۱۸ فتح الباری ج ۱۳ ص ۲۶۷)

د حضرت ابن عباس رضی الله عنه ددې روایت په خلاف فتوی ورکول دنسخ دلیل دی.

د غیر مقلدینو سرگروه نواب صدیق حسن خان لیکي چې:

(و مخالفت راوي از برای مروي دليل است برانکه علم ناسخ دارد چه حمل ان بر سلامت واجب است (دلیل الطالب ص ۴۷۶))

شوکانی د ابن عباس رضی الله عنه د فتوی په باره کې لیکي چې: د ابن عباس رضی الله عنه څخه خپل روایت هیر شوی وو. (نیل الاوطار جلد ۶ ص ۲۴۷)

لیکن دا خبره بالکل مردوده ده، ځکه چې حضرت ابن عباس رضی الله عنه د فتوی په متعددو ځایونو کې د نورو صحابه وواو د تابعینو په موجودګۍ کې ورکوله، نو ایا په هیڅ ځای کې هم ورته خپل روایت نه و یاد؟ له دې وجهې مشهور غیر مقلد عبداللہ روپړې هم د شوکاني په دې خبره سخت رد کړی دی.

نهم جواب : د حضرت ابن عباس رضی الله عنه د حدیث معنی دانه ده چې د حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله او د حضرت ابوبکر رضی الله عنه پد زمانه کې درې طلاقه په یو حسابیدل، بلکه معنی یې داده چې د رسول الله صلی الله علیه و آله او د ابوبکر صدیق

په زمانه کې عموماً خلکو یو یو طلاق ورکولو، ددې څخه وروسته به که خاوند مناسب گڼله نو په دوهم اودریم طهر کې به یې نور دواړه طلاقونه هم ورکړل او که نه په همدې یو طلاق به یې اکتفاء کوله او د عدت د تیریدلو څخه وروسته به بڼه جدا کیدله، اگرچې درې طلاق به هم بعضې خلکو اچول، لکن هغه نسبتاً کم وو او ددې معنی لپاره د ابراهیم نخعی رحمه الله یو روایت قرینه ده چې: **كَأَنَّهُمْ يُطَلِّقُونَ وَأَحَدَةً ثُمَّ يَتَزَكَّاهَا حَتَّى يَخْبِضَ ثَلَاثَ حَيْضٍ**. (نصب الرايه ج ۳ ص ۲۲۰) ودرایه ص ۲۲۶

حافظ ابن حجر رحمه الله دی حدیث ته صحیح ویلی دي. درایه ص ۲۲۶ او محدث کبیر امام عبید الله بن عبد الکريم رحمه الله المتوفی (۲۶۸ هـ) د حضرت ابن عباس رحمه الله د حدیث همدا مطلب بیان کړی دی (معنی هَذَا الْحَدِيثِ عِنْدِي أَنَّ مَا تُطَلِّقُونَ أَنْتُمْ ثَلَاثًا كَأَنَّهُمْ يُطَلِّقُونَ وَاحِدَةً فِي زَمَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبَى بَكْرٍ وَعُمَرُ). (سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۸)

ددې حدیث معنی داده چې تاسو چې اوس درې طلاق ورکوئ، صحابه وو رحمه الله به د رسول الله ﷺ او د ابوبکر رحمه الله او د عمر رحمه الله په زمانو کې یو طلاق ورکولو، تاسو د یو طلاق ورکول پریښودل او درې طلاقونه ورکول مو شروع کړل، لکه **﴿أَجْعَلِ اللَّهُ لَهَا وَاحِدًا﴾** ددې معنی داده چې ایا ډیر خدايان یې پریښودل او یو خدای یې مختاره کړو؟

همدا معنی نووی رحمه الله، امام خطابی رحمه الله، امیریمانی رحمه الله او علامه زرقانی رحمه الله هم ذکر کړي ده. [نووی ج ۱ ص ۴۷۸ معالم السنن ج ۳ ص ۱۲۷ سبل السلام ج ۳ ص ۲۱۱ زرقانی شرح موطا ج ۳ ص ۱۶۷].

لسم جواب: که په طریقې د فرض المحال سره ومنو چې: د حضرت ابن عباس رحمه الله روایت په ظاهر حمل دی او صحیح دی، نو بیا دا وایو چې ددې روایت د ابن عباس رحمه الله د هغو نورو روایاتو سره تعارض دی کوم چې جمهورو علماوو ذکر کړي دي، نو د تعارض په صورت کې به هم د جمهورو علماوو د لایلوته د څو وڅو څخه ترجیح ورکولی شي.

(۱) علامه حازمی شافعی رحمه الله یو قاعده بیان کړی ده چې کله د احادیثو په مابین کې تعارض راشي، نو هغه حدیث ته به ترجیح ورکولی شي چې د قرآن د ظاهر سره موافق وي. [کتاب الاعتبار ص ۱۶] او مخکې دا خبره تفصیلاً ذکر شوه چې د قرآن د ظاهر سره د جمهورو مذهب موافق دی.

(۲) كله چي د دوه احاديثوپه مابين كې تعارض راشي، نوهغه حديث ته به ترجيح ورکولى شي چې په كوم حديث باندې د جمهور امت تعامل وي. [كتاب الاعتبار ص ۱۸] او د جمهور ووتعامل په دې خبره و چې درې طلاقه درې دي.

(۳) د محرم او د مبيح په مابين كې چې تعارض راشي نو ترجيح به محرم ته ورکولى شي. ص (۲۱)

يوولسم جواب: امامن ووي رحمه الله فرمايي چې: **فَالْأَصَحُّ أَنَّ مَعْنَاهُ أَنَّهُ كَانَ فِي أَوَّلِ الْأُمْرِ إِذَا قَالَ هَذَا طَلَقَ طَلَقٌ أَنْتَ طَالِقٌ وَلَمْ يَنْتَهِ تَأْكِيدًا وَلَا اسْتِثْنَاءً فَأَمَّا بِحُكْمِ بُيُوتِهِمْ طَلَقَهُ لِقَوْلِهِ إِذَا دَعَاهُمْ إِلَى اسْتِثْنَاءٍ بِذَلِكَ فَحُيِّلَ عَلَى الْغَالِبِ الَّذِي هُوَ رِأْيُ أَكْثَرِ النَّاسِ فِي هَذِهِ الصِّغَةِ وَعَلَبَ مِنْهُمْ رِأْيُ أَكْثَرِ اسْتِثْنَاءٍ بِهَا حُمِلَتْ عِنْدَ الْأُطْلَاقِ عَلَى الثَّلَاثِ عَمَلًا بِالْغَالِبِ السَّابِقِ إِلَى الْقَهْمِ مِنْهَا فِي ذَلِكَ الْعَصْرِ** (شرح مسلم ج ۲ ص ۴۷۸)

دولسم جواب: ددې حديث په سند كې يو راوي طاوس يما في دى، امام سفيان شوري، امام قتيبه او امام ذهبي ورته شيعه ويلى دي (سير اعلام النبلاء ج ۵ ص ۴۷، المعارف لابن قتيبه ص ۲۶۸)

بل راوي پكې ابن جريج دى چې شيعه او متعه بازو (تذكرة الحفاظ ج ۱ ص ۱۴۸، سير اعلام النبلاء ج ۵ ص ۴۹۸، ميزان الاعتدال للذهبي ج ۲ ص ۵۰۹)

او بدعتي روايت كه د بدعاتوپه تائيد كې وو خونه به قبلېري (شرح خبة الفكر مع شرح ملا علي القاري ص ۱۵۹)

دوهم دليل: حضرت ركانه عليه السلام خپلې بې بې ته درې طلاقه وركړي وو، بيا ورته رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل چې اى ركانه عليه السلام! ته بيرته خپلې ميرمنې ته رجوع وكړه! حضرت ركانه رضی الله تعالى عنه ورته وفرمايل چې يا رسول الله صلى الله عليه وسلم! ما خو خپلې بې بې ته درې طلاقه وركړي دي، رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل چې زه پوهيږم، ته رجوع وكړه. [ابوداود ج ۱ ص ۲۹۸ وسنن الكبرج ج ۷ ص ۳۳۹].

اجمالي جوابونه: ۱- دا حديث مضطرب دى په بعضې رواياتو كې راځي چې ركانه درې طلاقه وركړي وو په بعضو كې راځي چې ركانه د (البتة) لفظ ذكر كړى وو او په بعضو كې راځي چې ركانه يو طلاق وركړى وو.

۲- که د اضطراب له وجې دا حدیث ضعیف نه شي بیا هم هغه روایت ته ترجیح ده چې په هغې کې د البتة لفظ دی، امام ابو داود رحمه الله فرمائي (لأنهم ولد الرجل وأهل بيته وهم أعلم به) حافظ ابن حجر د امام ابو داود د دې ترجیح په باره کې فرمائي چې: وهو تعليل قوى لجواز أن يكون بعض روايته حمل البتة على الثلاث فقال طلقها ثلاثا.

۳- درکانه رضی الله عنه د درې طلاقو روایت ابن عباس رضی الله عنه ته منسوب دی او د ابن عباس رضی الله عنه خپلې فتوې داسې وې چې درې طلاقه درې دي.

۴- درکانه رضی الله عنه حدیث د جمهورو لپاره دلیل دی ځکه چې درکانه په حدیث کې راځي چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته قسم ورکړو چې: (والله ما أردت الا واحدة؟) نو که درې طلاقه په یو حسايدلی نو بیا دې قسم ورکولو ته څه ضرورت وو؟

تفصیلی جوابونه:

د جوابونو د تفصیل څخه مخکې درکانه رضی الله عنه د دریو طلاقو حدیث درې سندونه ذکر

کوو (۱) ابن جریج عن بعض بني أبي رافع عن عكرمة عن ابن عباس (سنن أبي داود ج ۱ ص ۲۹۸)

(۲) ابن جریج عن محمد بن عبيد الله بن أبي رافع عن عكرمة عن ابن عباس (مستدرک

حاكم ج ۲ ص ۴۹۱)

۳- محمد بن اسحق عن داود بن الحصين عن عكرمة عن ابن عباس (سنن كبرى يهقي ج ۷ ص ۳۳۹)

اول جواب: د دې حدیث په اول سند کې (بعض بني أبي رافع) دی او هغه مجهول دی، لکه څرنګه چې امام نووی رحمه الله فرمائي چې: (واما الرواية التي رواها المخالفون أن ركاة طلق ثلاثا فجعلها واحدة فرواية ضعيفة عن قوم مجهولين) مخالفین چې درکانه رضی الله عنه کوم روایت ذکر کوي چې درکانه رضی الله عنه خپله بي بي په دریو طلاقو طلاقه کړې وه، نونبي کریم صلی الله علیه وسلم ترینه یو جوړ کړو نو دا روایت ضعیف دی، ځکه چې په دې کې مجهول راوي دی. (شرح مسلم ج ۱ ص ۴۷۸)

او مشهور ظاهري ابن حزم رحمه الله فرمائي چې (بعض بني رافع) مجهول دی او د مجهول سند څخه استدلال ندی صحیح. [محلې جلد ۱۰ ص ۱۶۸]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چي: وشيخ ابن جريح الذي وصفه بأنه بعض بني أبي رافع لا عرف من هو؟ (الاصابة ج ۴ ص ۳۸۵)

حافظ ابن حجر رحمه الله په تهذيب التهذيب کي يو احتمال ليکلی دی چې کيدلی شي چې ددي مصداق فضل بن عبيد الله بن أبي رافع دی، لکن دابی دليله احتمال دی، همدارنگه ددي احتمال تعارض د مستدرک حاکم د سند سره راځي چې هلته د بعض بني ابي رافع په ځای محمد بن عبيد الله بن أبي رافع ذکر شوی دی.

لهذا د جلالو او د حزاموپه مسئله کي دداسي سند څخه استدلال نه دی صحيح. مولنا خليل احمد سهارنپوري فرمائي چي: په مستدرک کي د (بعض بني أبي رافع) تعين هم راغلی دی، چې دا محمد بن عبيد الله بن ابي رافع دی [بذل المجهود ج ۳ ص ۶۹] کما فی السند الثاني لکن دانهایت ضعیف او کمزوری راوي دی.

علامه ذهبي رحمه الله فرمائي چي: امام بخاری رحمه الله ده ته منکر الحديث ویلی دي (الضعفاء الصغير ج ۱ ص ۱۰۸). او امام ابن معین رحمه الله ورته ليس بشي ویلی دی (الکامل لابن عدي ج ۶ ص ۱۱۳) او امام ابو حاتم رحمه الله ورته ضعیف الحديث او منکر الحديث جدا ویلي دي (میزان الاعتدال ج ۳ ص ۶۳۵) امام دارقطني رحمه الله ورته متروک ویلی دی (تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۲۸۶) علامه ذهبي رحمه الله فرمائي چي: (ضعفوه) محدثینو ده ته ضعیف ویلی دی (میزان الاعتدال ج ۳ ص ۶۳۵) نو دانهایت ضعیف او کمزوری راوي دی او علامه ابن عدي رحمه الله دا د کوفي په شيعه گانو کي شمیرلی دی و هو فی عداد شيعة الکوفة (الکامل ج ۶ ص ۱۱۴) او د شيعه گانو مذهب مخکي بيان شو چي هغوی درې طلاق په یو حسابوي. د وکتوريانو امام ابن القيم رحمه الله هم ورته ضعیف ویلی دی، فرمائي چي: معمر وابوه ضعیفان (زاد المعاد ج ۱ ص ۱۹۸) د وکتوريانو د جرح او د تعديل امام الباني ليکي چي: (قلت وهذا اسناد ضعیف جداً معمر بن محمد بن عبيد الله وابوه كلاهما منکر الحديث كما قال البخاري سلسلة الاحاديث الضعيفة والموضوعة ج ۴ ص ۳۳۹)

یو بل روایت هم شيعه گانو گډوډ کړی دی، لکه څرنگه چې امام دارقطني رحمه الله فرمائي چي: کوموروايانو چي دايان کړی دی چې حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه د حیض په حالت کي خپلې بنځې ته درې

طلاق ورکړي وو، هغه ټول راويان شيعه گان دي. صحيح روايت دادی چې هغوی ﷺ صرف يو طلاق ورکړي و (دارقطني ج ۲ ص ۴۲۷). او امام بخاری رحمه الله فرمائي چې د کوم راوي په باره کې چې منکر الحدیث وریلی شي دهغه څخه روايت نه دی جایز. [میزان الاعتدال ج ۱ ص ۵ و طبقات سبکی ج ۲ ص ۹ و تدریب الراوی ص ۲۳۵]. نو د امام بخاری رحمه الله د تحقیق مطابق ددې روايت بيانول صحيح نه دي.

دوهم جواب: د حضرت رکانه ﷺ په صحيح حديث کې د دریو طلاقونو په ځای د (البته) لفظ دی، لکه څرنګه چې امام ابو داود رحمه الله فرمائي چې: وَهَذَا أَصَحُّ مِنْ حَدِيثِ ابْنِ جُرَيْجٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رُكَّانَةَ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا، لِأَنَّهُمْ أَهْلُ بَيْتِهِ، وَهُمْ أَعْلَمُ بِهِ،... الخ

د حضرت رکانه ﷺ دغه روايت، په کوم کې چې د (البته) لفظ دی د ابن جریج دروايت څخه زیات صحيح دی په کوم چې راغلې دی چې رکانه ﷺ خپله ښځه په دریو طلاقونو طلاقه کړې وه، ځکه چې د (البته) والا حديث دده د کور د خلکو روايت دی او هغوی دهر چا څخه په دې معامله ښه پوهیدل. [ابو داود ج ۱ ص ۳۰۱ و سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۹].

او قاضی شوکانی لیکي چې: مَا رَوَى فِي قِصَّةِ رُكَّانَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ طَلَّقَهَا الْبَيْتَةَ ثَلَاثًا... الخ. (نیل الاوطار ج ۱ ص ۲۳۶).

د حضرت رکانه ﷺ په واقع کې صحيح روايت دادی چې هغه خپله ښځه په (البته) طلاق طلاقه کړې وه، نه په دریو طلاقونو، د امام نووی رحمه الله عبارت څخه معلومېږي چې بعض راويانود غلط فهمی له وجهې د (البته) د لفظ څخه درې را فهمولي دي (جلد ۱ ص ۴۷۸)

خلاصه دا چې: ددې روايت څخه (۱) ددرې طلاقونو اثبات (۲) اویا درې په یو حسابول (۳) یا ځاوند ته درجوع د حق ثابتول (ظلمات بعضها فوق بعض) مصداق دی او د حلالو او د حرامو په مسئله کې په داسې ضعیفو کمزورو او مجهولو روایتونو باندې اعتماد هیڅکله ندی جایز او هغه هم چې بیا د صحیحو صریحو روایاتو او د اجماع د امت په مقابله کې راشي.

دريم دليل: د حضرت ابن عباس ﷺ څخه روايت دی چې حضرت رکانه ﷺ خپلې بی بی ﷺ ته په یو مجلس کې درې طلاقه ورکړي وو، بیا وروسته ډیر پښیمانه و، رسول الله ﷺ ورته وفرمایيل چې: تا څرنګه درې طلاقه ورکړي دي؟

هغه ورته وفرمايل چي ما په يو مجلس کي درې طلاقه ورکړي دي رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چي ته رجوع وکړه... الخ. (مسند احمد ج ۱ ص ۲۶۵ و سنن الكبرى ج ۷ ص ۳۳۹)

قاضي شوکاني ليکي چي ددې تخريج امام احمد رحمه الله او ابو يعلى رحمه الله کړي دي او امام ابو يعلى رحمه الله ددې تصحيح کړي ده. (نيل الاوطار ج ۶ ص ۲۴۶)

اول جواب : ددې حديث په سند کي محمد بن اسحق دي امام نسائي رحمه الله فرمائي چي هغه قوي ندي. [ضعفاء صغير للنسائي ص ۵۲]. امام ابو حاتم فرمائي چي هغه ضعيف دي. (كتاب العلل ج ۱ ص ۴۳۳).

امام دارقطني رحمه الله فرمائي چي هغه قابل دا احتجاج نه دي. محدث سليمان تيمي رحمه الله فرمائي چي هغه دروغن دي. امام هشام ابن عروة رحمه الله فرمائي چي هغه دروغن دي. امام يحيى بن سعيد القطان رحمه الله فرمائي چي زه داشاهدي ورکوم چي هغه دروغن دي (ميزان ج ۳ ص ۲۱) امام مالک رحمه الله فرمائي چي دجال من الدجاله [تهذيب ج ۹ ص ۴۱ تاريخ، بغداد ج ۱ ص ۲۲۳ ج ۲ ص ۱۹] همدارنگه امام مالک رحمه الله ورته کذاب هم ويلى دي. [تاريخ بغداد ج ۱ ص ۲۲۳ فى البعض ج ۲ ص ۱۹] علامه ذهبي رحمه الله فرمائي چي د حلالو او د حرامو په مسئله کي له ده څخه استدلال صحيح ندي. (تذکره ج ۱ ص ۱۶۳، ج ۱ ص ۱۳۰) همدا خبره حافظ ابن حجر رحمه الله هم کړي ده (الدراية ص ۱۹۳)

دغير مقلدينو سرگروه نواب صديق حسن خان ديو سندی په تحقيق کي ليکي چي: (در سندش نيز همان محمد بن اسحق است و محمد بن اسحق حجت نيست) [دليل الطالب ص ۲۳۹].

حافظ ابن حجر فرمايي چي: روى بالتشيع (تقريب التهذيب ص ۲۹۰) علامه خطيب البغدادي فرمايي چي: انه كان يتشيع (تاريخ بغداد ج ۱ ص ۲۲۴) علامه ابن عساكر فرمايي چي: محمد بن اسحاق وسلمة الفضل تشيعان (تاريخ ابن عساكر ج ۵ ص ۲۰۵) علامه ذهبي فرمايي چي: وقد أمسك عن الاحتجاج بروايات ابن اسحاق غير واحد من العلماء لاشياء منها تشيعه، (سير اعلام النبلاء ج ۷ ص ۳۹) علامه ابن رجب الحنبلي فرمايي چي: ولا ريب انه كان يتهم بأنواع من البدع من التشيع والقدر وغيرهما (شرح علل الترمذي لابن رجب ج ۱ ص ۴۱۹)

حافظ ابن رشد رحمه الله فرمائي چي دمحمد بن اسحق دا روايت په وهم باندې بناء دي، ځكه چي
ثقه راويان روايت داسي كړي دي چي حضرت ركائنه رضي الله تعالى عنه خپله بي بي په (البته) طلاقه
كړې وه، نه په دريو طلاقونو. (بداية المجتهد، ج ۲ ص ۶۱)

دوهم جواب: ددې حديث په سند كې يواځې يو ضعيف راوي ندي بل كې ددې په سند كې داود بن
حصين هم شته كوم چي د عكرمه رحمه الله څخه روايت كوي. امام ابو ذرعه رحمه الله ورته ضعيف وائي. او
امام سفيان بن عيينه رحمه الله فرمائي چي زه دده د احاديثو څخه تبستم. (ميزان ج ۱ ص ۳۱۷). همدارنگه
امام ابو حاتم رحمه الله فرمائي چي هغه قوي نه وو. امام ساجي رحمه الله فرمائي چي هغه منكر الحديث
و، همدارنگه فرمايي چي د خوارجو څخه وو منكر الحديث يتهم برأى الخوارج (تهذيب التهذيب ج
۲ ص ۱۵۷) ابن عيينه فرمايي چي: كنا نتقى حديث داود بن الحصين (الجرح والتعديل ج ۱ ص ۴۰) ابن
حبان رحمه الله فرمايي چي: كان يذهب مذهب الشراة، الثقات لابن حبان ج ۶ ص ۲۸۴) روى برأى
الخوارج شرح الزرقاني ج ۱ ص ۲۷۷) مصعب فرمايي چي: كان يتهم برأى الخوارج (التمهيد ج ۲ ص
۳۱۰) حافظ ابن عبد البر رحمه الله فرمايي چي: كانا (داود بن الحصين وثور بن يزيد) ينسبان الى القدر
والى مذهب الخوارج (التمهيد ج ۲ ص ۳۱۰)

محدث جوزقاني رحمه الله فرمائي چي محدثين دده د احاديثو صفت نه كوي. (تهذيب التهذيب ج
۲ ص ۱۸۱) همدارنگه امام على بن المديني رحمه الله او امام ابوداود رحمه الله فرمائي چي د داود بن
حصين روايت د عكرمه رحمه الله څخه منكر دي. (ميزان ج ۱ ص ۳۱۷) او دا روايت هم د عكرمه رحمه الله
څخه دي. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چي ثقة الافى عكرمه. (تقريب ص ۱۱۶).
له دې وجهي امام بهيقي رحمه الله فرمائي چي دده د احاديثو څخه استدلال نه دي جايز. (سنن
الكبرى ج ۷ ص ۳۳۹)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چي دا حديث معلول دي. (تلخيص الحبير ص ۳۱۹)
علامه ذهبي رحمه الله دا روايت د داود بن حصين په مناكيرو كې شمارلى دي. (ميزان ج ۱ ص
۳۱۷). همدارنگه مولوى شمس الحق عظيم ابادى ليكلي دي چي حافظ ابن القيم دې حديث ته حسن
نهي دي. (تعليق المغنى ج ۲ ص ۴۴۶)

لکن غیر مقلد حافظ عبد الله روپری لیکي چې: د حافظ ابن القيم دا خبره غلطه ده، ځکه چې دا خبره ظاهره ده چې د سند د حسنوالي څخه حدیث هلته حسن گرځي چې په حدیث کې بل کوم عیب نه وي او دلته نور عیبونه موجود دي. لکه څرنګه چې حافظ ابن حجر رحمه الله ورته معلول ویلي دي، خاصکر د امام احمد رحمه الله فتوی هم ددې په خلاف ده (ضمیمه ص ۱۶)

دا هغه روایات وو چې غیر مقلدینو ددې روایاتو په وجه د قرآن مقابلې شروع کړې ده او ددې روایاتو په وجه یې د صحیحو احادیثو مقابلې شروع کړې ده. او د قرآن او حدیث او د جمهور امت په خلاف باندې قطعي حرامو ته حلال وایي او د مناظرو چیلنجونه ورکوي.

خلاصه دا چې: درې طلاقونه یو ویل نه درایه صحیح دي او نه روایه، بلکې دا د غلط فهمۍ نتیجه ده. او په دې غلط فهمۍ کې مخکې هم بعضي خلک مبتلا وو، لکن هغه خلک د انصاف او د دیانت خاوندان وو، چې کله به په خپله غلطۍ باندې پوه شو او حق به ورته ښکاره شو. نور جوع به یې وکړه. لکن نن د سر څخه تیریدل اسان دي لکن د جهالت او د تعصب پرېښودل سخت دي. الا ماشاء الله.

یوه واقعہ

حضرت محمد بن سیرین رحمه الله فرمائي چې ماته ځينو هغو راویانو چې زما ورباندې اعتماد او دا حدیث واورولو چې حضرت عبد الله بن عمر ؓ خپلې ښځې ته د حیض په حالت کې درې طلاق ورکړي وو؛ بیا هم ورته رسول الله ﷺ د رجوع حکم کړی و.

نوزه شل کاله په دې غلط فهمۍ کې مبتلا وم، د شلو کالو څخه وروسته یو ډیر قوي راوي ابو غلاب یونس بن جبیر رحمه الله راته حدیث واورولو چې حضرت عبد الله بن عمر ؓ خپلې بي بي ته یو طلاق ورکړی و، درې طلاق یې نه وو ورکړي او د درېو طلاقونو نسبت هغه ته غلط دی. (مسلم ج ۱ ص ۴۷۷ و سنن الکبری ص ۳۳۴)

نو غلط فهمي واقع کیږي، لکن د دلایلو د اوریدلو څخه وروسته هم ورباندې ټینګیدل خالص جهالت او تعصب دی.

مسئله الطلاق

خلورم دلیل : د لاماذهبانو اخري حربہ داده چې: ټینو احنافو پورې افتراء کوي چې ټینې احناف هم دریو طلاقونو ته یو وائي. اود مثال په طور د حضرت مولنا عبدالحی المتوفی ۱۳۰۴ھ نوم پېش کوي چې مولنا عبدالحی لکهنوي رحمه الله هم دا فتوی ورکړې ده چې درې طلاقه په یو حسابیږي. (فتاوی ثنائیه جلد ۲ ص ۵۲ وغیره).

الجواب : د مولنا عبدالحی رحمه الله فتوی په (مجموعه الفتاوی جلد ۱ ص ۴۸۴ و ص ۴۸۵) کې موجوده ده اودا فتوی د (۱۲۹۰ھ) د جمادی الاولی د میاشتې ده چې ترجمه یې په لاندې ډول ده:

استفتاء: علماء د دین په دې مسئله کې څه فرمائي؟ چې زید خپلې ښځې ته د غوصې په حالت کې وویل چې ته طلاقه یې! ته طلاقه یې! ته طلاقه یې! نو په دې درې وارې ویلوسره طلاق واقع کیږي او که نه؟ او که په حنفی مذهب کې واقع کیږي او په شافعی مذهب کې نه واقع کیږي نو ایا حنفی ته دا جایزه ده چې پدغې خاصه مسئله کې په شافعی مذهب عمل وکړي؟

فتوی: په دې مسئله کې د احنافو په نزد درې طلاقه واقع کیږي، او بغیر د تحلیل څخه دوباره نکاح نه کیږي. لکن د ضرورت په وخت کې که ددې ښځې جدا کیدل ورته سخت و اود فساد احتمالات ډیر وو، نو که د بل امام تقلید وکړي څه پروا نلري... لکن اولی داده چې داسې د کوم شافعی عالم څخه فتوی وغواړي اود هغه په قول عمل وکړي. والله اعلم. حرره محمد عبدالحی عفی عنه

(۱) الجواب : دا خبره چې درې طلاقه درې دي، د قران، حدیث اود اجماع اود ایمه اربعه ووپه اتفاق قطعي ثابته ده، په دې مسئله کې نه د امام مالک رحمه الله کوم اختلاف شته او نه د امام شافعی رحمه الله کوم اختلاف شته. نو دا خبره چې داسې دي له کوم شافعی څخه فتوی وغواړي بالکل خیالي پلو دی. اود مولنا عبدالحی رحمه الله د قلم د سرعت نتیجه ده چې د دلایلو په مقابله کې هیڅ حیثیت نلري. اودا هم ظاهره ده چې د حلالو اود حرامو مسئله په دلایلو باندې بناء وي اود دلایلو په مقابله کې د کوم مفتی او یا د کوم عالم د قلم خطايي ته هیڅ اعتبار نه وي.

(۲) جواب : دا فتوی خپله د مولنا مرحوم نه ده، بلکې احتمال لري چې دا مهمله فتوی دې الحاقی وي او که خپله د مولنا فتوی شي، بیا هم دا فتوی دده د بلې فتوی په وجه مردوده او باطلیږي. دا وروستني فتوی

د (۱۳۰۱ هـ) د جمادی الاولی ده او په دې فتوی کې مستفتی یو نه دی، بلکې یو پوره جماعت دی. د دې استفتاء او جواب الفاظ په لاندې ډول دي:

استفتاء: د معسکر بنگلور د جماعت المسلمین ټول افراد، د جامع الکمالات، واقف الاحادیث والیات، علامه نبیل، محدث جلیل، امام المسلمین، مقدم المومنین، صاحب الدلیل القوی، سالک الطریق المستوی، قانع الاعتساف، محب الانصاف، مولی الاحناف حضرت ابو الحسنات الحاج المولوی، الحافظ، المفتی، الواعظ، الشیخ محمد عبدالحی اللکهنوی دام بالفیض الصوری والمعنوی په خدمت کې په ډیر عجز او نیاز عرض کوو چې په لاندې مسئله کې مونږ ټولو ستاسو په فیصله باندې اتفاق کې دی، هغه مسئله داسې ده چې: زید د غوصې په حالت کې خپلې ښځې ته په یو مجلس کې درې وارې وویلې چې ته په ما باندې طلاقه یې! نو ایا په دې صورت کې درې طلاقه واقع کیږي او که نه؟ دلته دوه ډلې دي: یوه ډله وایي چې د احادیثو مطابق نه واقع کیږي. او بله ډله وایي چې د فقهاوو د تحقیق مطابق واقع!

الجواب: کوم سړی چې خپلې ښځې ته وایي چې ته طلاقه یې! ته طلاقه یې! او د ورستیو دوو الفاظو څخه یې د اول لفظ تاکید مراد نه وي، نو په دې صورت کې د جمهور و صاحب و ورضی الله تعالی عنهم، تابعینو او د ائمه اربعه و او ټولو محدثینو رحمة الله تعالی علیهم په نزد درې طلاقه واقع کیږي او طلاق ورکونکی ګناهګار هم دی، ځکه چې داسې طلاق د شریعت څخه مخالف دی.

په موطاء امام مالک رحمه الله کې حدیث دی چې: **أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ (رضي الله عنه): إِنِّي طَلَقْتُ امْرَأَتِي مِائَةَ تَطْلِيقَةٍ، فَمَاذَا تَرَى عَلَيَّ؟ فَقَالَ لَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ (رضي الله عنه): طَلَقْتَ مِنْكَ ثَلَاثًا وَسَبْعِينَ وَتَسْعُونَ اتَّخَذَتْ آيَاتُ اللَّهِ هَذَا. أَوْ بَعْضُهَا. أَوْ بَعْضُهَا. أَوْ بَعْضُهَا. قَالَ: فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (رضي الله عنه): قَالَ فِي الرَّجُلِ يُطَلِّقُ الْبِكْرَ ثَلَاثًا: «إِنَّمَا لَا تَعْمَلُ لَهُ، حَتَّى تُنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ».**

او په موطاء امام مالک رحمه الله کې حدیث دی چې: **طَلَّقَ رَجُلٌ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا، قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، ثُمَّ بَدَّلَهُ أَنْ يَنْكِحَهَا. فَجَاءَ يَسْتَفْتِي. فَذَهَبْتُ مَعَهُ أَسْأَلُ لَهُ. فَسَأَلَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ وَأَبَا هُرَيْرَةَ (رضي الله عنهما)، عَنْ ذَلِكَ. فَقَالَا: لَا تَرَى أَنْ تُنْكِحَهَا، حَتَّى تُنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَكَ. قَالَ: فَإِنَّمَا طَلَّقَ إِيَّاهَا وَاحِدَةً، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (رضي الله عنه): إِنَّكَ أُرْسَلْتَ مِنْ يَدِكَ مَا كَانَ لَكَ مِنْ فَضْلٍ.**

مسئله الطلاق

او همداسې حکم حضرت وکیع رحمه الله حضرت عثمان رضی الله عنه اود حضرت علی رضی الله عنه څخه روایت کوي. او حضرت عمر رضی الله عنه په دې باندې ډیره سخته پابندي کوله، اود درې طلاقونو وقوع حکم اگر که په یو مجلس کې وي. په صحیح مسلم کې او په نورو کتابونو حدیثو کې رانقل دي. او همدا قول د قران د ظاهر سره موافق دی او پاتې شو د مسلم شریف هغه حدیث چې داسې الفاظ پکې دي چې: **كَانَ الطَّلَاقُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبَى بَكْرٍ رضی الله عنه، وَسَنَتَيْنِ مِنْ خِلَافَةِ عُمَرَ رضی الله عنه، طَلَاقُ الثَّلَاثِ وَاحِدَةً، فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رضی الله عنه: إِنَّ النَّاسَ قَدْ اسْتَعْجَلُوا فِي أَمْرِ قَدْ كَانَتْ لَهُمْ فِيهِ أُنَاةٌ، فَلَوْ أَمْضَيْنَاهُ عَلَيْهِمْ، فَأَمْضَاهُ عَلَيْهِمْ.**

نودې حدیث تاویل د جمهورو محدثینو او فقهاوو رحمهم الله په نزد دادی چې په اول کې به درې ځله د انت طالق لفظ ویل کیده، چې په دوهم اود دریم انت طالق به د اول انت طالق تاکید مراد کیدلو، له دې وجهې به هغه په یو حسایده. (کذا ذكره النووي وابن الهمام وغيرهما. والله اعلم. حرره الراجي عفوره القوي ابوالحسنات محمد عبدالحی تجاوز الله عن ذنبه الجلي والخي). (مجموعه فتاوی جلد ۱ ص ۴۹۳ تا ص ۴۹۵).

له دې څخه علاوه حضرت مولانا عبدالحی رحمه الله دخپل وفات څخه دوه کاله مخکې په (۱۳۲۰هـ) کې یعنې دخپلې مخکنۍ فتوی څخه دولس کاله وروسته په (عمدة الرعاية) کې داسې فرمایي چې: (القول الثالث: ان الثلاث يقع بايقاعه سواء كانت المرثة مدخولة بها او غير مدخولة وهو قول جمهور الصحابة والتابعين والائمة الاربعة وغيرهم من المجتهدين واتباعهم رضی الله تعالى عنهم). (عمدة الرعاية جلد ۳ ص ۶۳ حاشیه شرح وقایه).

له دې عبارت څخه معلومه شوه چې په دې مسئله کې دامام شافعی رحمه الله هیڅ اختلاف نشته اود مخکنۍ مردودې فتوی څخه معلومیده چې په دې مسئله کې دامام شافعی رحمه الله اختلاف شته، لهذا هغه د مولانا عبدالحی رحمه الله خپله فتوا نه ده، بلکې چا د الحاقې په طریقې رانقل کړې ده.

مغالطات

د دریو طلاقونو د یو حسابو لولپاره چې کومو خلکو وهمي او خیالي دلایل پیش کړي دي، په هغوی کې له ټولو څخه مخکې حافظ ابن قیم رحمه الله دی

حافظ ابن قیم رحمہ اللہ ددی مسئلہ دثابتولو لپارہ د (اعلام الموقعین، زاد المعاد و اغاثۃ اللہ فان) دیری صفحہ تورې کړي دي، د هغوی بعضې مغالطات د نن زمانې غیر مقلدین په خپلو رسالو کې رانقلوي. له دې وجهې یې رانقلول مناسب گڼم.

اوله مغالطه : حافظ ابن قیم رحمہ اللہ فرمائي چې: که خبره د نفوسو په کثرت ختمیږي، نویا هم مونږ غالب یو، ځکه چې: وَنَحْنُ لَكُمْ كُفْرُكُمْ بِكُلِّ صَحَابَةٍ مَاتَ إِلَى صَدْرٍ مِنْ خِلَافَةِ عُمَرَ (رضی اللہ عنہ) وَكُنْفِنَا مُقَدَّمُهُمْ، وَخَيْرُهُمْ وَأَفْضَلُهُمْ، وَمَنْ كَانَ مَعَهُ مِنَ الصَّحَابَةِ (رضی اللہ عنہ) عَلَى عَهْدِهِ. (زاد المعاد، جلد ۱، طبع مصر ص ۶۲)

مونږ چې هر هغه صحابي و شمارو، کوم چې د حضرت عمر (رضی اللہ عنہ) د خلافت تر ابتدايي دور پورې وفات شوی دی، نو په تاسو باندې غالبیږو او زموږ لپاره هغه د ټولو څخه بهتر (ابوبکر (رضی اللہ عنہ) اود ټولو څخه مخکې اود هغه ملگري کافي دي.

الجواب : (۱) دا د حافظ ابن قیم رحمہ اللہ دیر عجیبه مغالطه ده، ځکه چې حافظ ابن قیم رحمہ اللہ دې یو څو مثال په پیش کړي چې رسول الله (ﷺ) او یا حضرت ابوبکر صدیق (رضی اللہ عنہ) د کوم سړي درې طلاقونه په یو حساب کړي دي؟ که کوم مثال لري را وړاندې دې یې کړي.

او ددې په خلاف مونږ مخکې دیر داسې مثالونه پیش کړل چې خپله رسول الله (ﷺ) درې طلاقونه په دریو حساب کړي وو.

(۲) د حضرت ابوبکر (رضی اللہ عنہ) د خلافت ټوله دوره دوه کاله او څلور میاشتې وه (اکمال ص ۵۸۷) او په دې دوره کې هیڅ داسې واقعې نده راغلې چې کوم سړي دی خپلې بنځې ته درې طلاق ورکړي وي او هغه دی حضرت ابوبکر صدیق (رضی اللہ عنہ) او یادده (رضی اللہ عنہ) په خلافت کې کوم بل چا په یو حساب کړی وي که څوک یې پیش کولې شي را میدان ته دی شي (دیده باید)

(۳) د حضرت ابوبکر (رضی اللہ عنہ) په زمانه کې په مختلفو محاذونو کې جنگ روان وو، لکن دیمامي د جنگ څخه ماسوی په نورو ټولو محاذونو کې دیر کم صحابه (رضی اللہ عنہ) شهیدان شوي وو او همدارنگې د حضرت عمر (رضی اللہ عنہ) د خلافت تر اولدو وکولو نو پورې دیر لږ صحابه (رضی اللہ عنہ) شهیدان شوي وو، ددې څخه وروسته تر دیر پورې د صحابه وواکثريت ژوندې وو.

مسئله الطلاق

خلاصه داچې د حضرت عمر رضي الله عنه د خلافت تر اولو دوو کلونو پورې ډير لږ صحابه رضي الله عنه شهيدان شوي او يادونې شوي دي او دهغوی څخه پدې مسئله کې هيڅ ندي رانقل شوي، او ددې په خلاف د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې د ټولو صحابه ووپه دې خبره اجماع وشوه چې درې طلاقونه په دريو حسابيږي، او هيڅ مخالفت ونکړو، نو د حافظ ابن القيم رحمه الله دا خبره سراسر غلطه ده چې (لا يعرف في عهد الصديق احدث ذلك ولا خالفه). (اغاثه جلد ۱ ص ۲۸۹)

د حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه په زمانه کې هيڅ داسې څوک نه دي معلوم چې په دې بې رد کې وي او يا يې ددې مخالفت کړی وي.

او دا خبره ځکه غلطه ده چې اول حافظ ابن قيم رحمه الله ته پکار وه چې دا يې ثابته کړي وای چې په فلان صحيح، صريح او مرفوع روايت کې دريو طلاقونو ته يو طلاق ويلی شوی دی او يا ابو بکر صدیق رضی الله عنه په فلان واقع کې درې طلاقه په يو حساب کړي وو. بيا دې ووايي چې ددې په خلاف هيڅ او ازنه ووپورته کړی.

دوهمه مغالطه: حافظ ابن القيم رحمه الله لیکي چې در رسول الله صلى الله عليه وسلم د وفات په وخت کې د يو لکو څخه د صحابه وروسته تعداد زيات وو، دوی رضي الله عنه ليدلو او در رسول الله صلى الله عليه وسلم خبرې يې اوريدلې، نو ايا تاسو کولی شئ چې ددې ټولو رضی الله عنهم څخه او يا په دوي کې د لسو کسانو څخه او يا د دوی د عشر عشر څخه او يا په دوي کې د عشر عشر در عشر عشر څخه دا ثابته کړئ چې درې طلاقه په دريو حسابيږي؟

که تاسو خپل ټول طاقت مصرف کړئ، نو صرف د شلو کسانو څخه هم دا خبره نه شی ثابتولی، حالانکې د دوي څخه هم مختلف اقوال دي.

فَقَدْ صَحَّ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه الْقَوْلَانِ، وَصَحَّ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ الْقَوْلُ بِاللُّزُومِ، وَصَحَّ عَنْهُ التَّوَقُّفُ (زاد المعاد ج ۳ ص ۶۲)

الجواب: دا هم ډيره عجيبه مغالطه ده، ځکه چې مونږ مخکې د صحابه وورضي الله عنهم اجماع ثابته کړې وه. مونږ هم د حافظ ابن القيم رحمه الله څخه مطالبه کوو چې د شلو په ځای دې صرف د لسو څخه او د لسو په ځای دې صرف د پنځو صحابه وورضي الله عنهم څخه ثابته کړي چې درې طلاقه په يو حسابيږي. همدارنگه دده دا خبره چې د ابن عباس رضي الله عنه دواړه قولونه صحيح دي؛ سخته مغالطه ده،

حکمه چې د ابن عباس رضی الله عنه څخه صرف یو صحیح قول رانقل شوی دی او هغه دا چې درې طلاق په دریو حسابیږي او دوهم قول دده دا صحیح دی چې غیر مدخول بها ته په متفرق طور باندې ورکړل شوي درې طلاق په یو حسابیږي. همدارنگه د ابن مسعود رضی الله عنه صحیح قول دادی چې درې طلاق په دریو حسابیږي. د توقف روایت ترینه په هیڅ صحیح سند باندې نه دی ثابت.

حافظ ابن القیم رحمه الله پخپله ددې څخه مخکې فرمایلي دي چې: فَقَدْ صَحَّ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رضی الله عنه بِلَا شَكِّ الْغَرِّ [اغاثه ج ۱ ص ۳۲۹]. نو چې کله د ابن مسعود رضی الله عنه څخه بلا شکه صحیح روایت داشو چې درې طلاق په دریو حسابیږي، نو ددې په مقابل کې د توقف هیڅ حیثیت پاتې نشو.

دریمه مغالطه: حافظ ابن القیم رحمه الله فرمائي چې حضرت امام مالک رحمه الله او جمهور علماء فرمائي چې: که د جمراتو ویشتل په یو ځل په اوو تیږو باندې وشي، نو هغه په یو ځل ویشتلو باندې حسابیږي، نو همدارنگه به په یو ځل درې طلاق په یو طلاق حسابیږي. (اغاثه اللهفان جلد ۱ ص ۳۰۱)

الجواب: ددې څخه هم استدلال صحیح ندی.

(۱) حکمه چې د جمراتو ویشتل او دهرې تیگې سره د الله اکبر ویل عبادت دی، نو په دې باندې د طلاقو نو قیاسول چې یو مبغوض کار دی؛ قیاس مع الفارق دی.

(۲) په جمراتو د تیږو د ویشتلو په باره کې در رسول الله صلی الله علیه و آله صریحې ارشاد داسې دی چې (وَرَفِئَ الْجَمَارَ تَوْ) مسلم ج ۱ ص ۴۲۰

د جمراتو ویشتل جدا جدا دي په خلاف د طلاق چې طلاقونه په متفرق او مجتمع دواړو طریقو باندې معتبر دي، اگر چې مستحسن په دریو ظهورونو کې متفرق طلاقونه دی

او همدارنگه در رسول الله صلی الله علیه و آله د صحابه و څخه دا ثابته ده چې درې طلاق په دریو حسابیږي او دا خبره دیو صحابی څخه هم نده ثابته چې اوه تیگې یې په یو ځای ویشتلې وي.

خلورمه مغالطه: حافظ ابن القیم رحمه الله فرمایي چې: په لعان کې که یو سړی د څلورو شهادتونو په ځای یو ځل ووايي چې زه څلور شهادته کوم، نو په دی خبره اتفاق دی چې دا په یو حسابیږي، نو همدارنگه درې طلاق هم په یو طلاق حسابیږي. (اغاثه جلد ۱ ص ۳۰۱)

الجواب: ددې څخه هم استدلال نه دی صحيح، تفصيل يې دادی (۱) چې لعان دسړي په باره کې د حد قذف قايم مقام دی او د بنځې په باره کې د حد زنا قايم مقام دی، ځکه چې که قذف پردي بنځې ته شوی و او شاهدان نه وو، نو داسې به اتيا دورې وهلی شي، لکن د خپلې بنځې په قذف باندې ددې په ځای باندې لعان دی او په بنځه باندې د حد د زنا په عوض کې لعان دی.

او حد قذف او حد زنا دواړه حدود دی، نو لعان د حد قايم مقام شو او حد په معمولي شک باندې هم دغه کيږي، حالانکې طلاق په مسخره باندې هم واقع کيږي، نو يو په بل قياسول؛ قياس مع الفارق دی (۲) دا څلور شهادتونه د څلور و شاهدانو قايم مقام دي او څلور شاهدان جدا جدا پکار دي، نو ځکه به څلور شهادتونه هم جدا جدا وي.

پنځمه مغالطه: حافظ ابن القيم رحمه الله فرمايي چې په حديث کې راځي چې که يوسړې دورځې سل کرتې سبحان الله و بحمده و وائي، نو دده گناهونه به معاف شي. نو اوس که يوسړې داسې ووائي چې (سبحان الله مئة مرة) نو ددې څخه به يو ځل سبحان الله مراد يږي، نو همدارنگه ددرې طلاقونو څخه به هم يو طلاق مراد يږي. همدارنگه په حديث کې راځي چې دلمانځه څخه وروسته ۳۳ ځلې (سبحان الله) ۳۳ ځلې (الحمد لله) او ۳۴ ځلې (الله اکبر) لوستل پکار دی، نو اوس که يوسړې داسې ووائي چې (سبحان الله ثلاثا وثلاثين مرة) نو ددې څخه به صرف يو سبحان الله مراد وي، نو همدارنگه به د دريو طلاقونو څخه يو طلاق مراد وي. (اغاثه جلد ۱ ص ۳۰۱ و زاد المعاد ج ۴ ص ۵۲)

الجواب: د حافظ ابن القيم رحمه الله دا خبره بالکل غلطه ده.

(۱) ځکه چې دا الله ﷻ ذکر عبادت دی او فی نفسه مطلوب شی دی او طلاق يو مبغوض کاردی، نو مبغوض يې په مطالب ور قیاس کړی دی.

(۲) د ذکر لپاره حدود نه دي مقرر، بلکې الله ﷻ فرمائي چې (اذکروا الله كثيراً) او د طلاق لپاره شرعي حدود مقرر دي. نو يو په بل قیاسول؛ قیاس مع الفارق دی.

(۳) رسول الله ﷺ داسې تسبیح هم ویلې ده چې: (سبحان الله عدد خلقه) (ترمذی ج ۳ ص ۱۹۴) او په یو روایت کې راځي چې أم المؤمنین حضرت صفیه رضی الله تعالی عنها په څلورو زرو دانو باندې تسبیح ویله، رسول الله ﷺ ورته وویل چې: زه تاسره ډلاریم، په دوو مرم وخت کې ستا څخه ریا ته

تسبیح وایم، حضرت صفی رضی الله تعالی عنها ورته وفرمایل چپ: یا رسول الله ﷺ ماته یی هم ونبایه رسول الله ﷺ ورته وفرمایل چپ (قولي سبحان الله عدد ما خلق من شیء) (مستدرک جلد ۱ ص ۵۴۷).

او په یو روایت کې راځي چې رسول الله ﷺ ورته وفرمایل چپ: قولي: سُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ فِي السَّمَاءِ، سُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ فِي الْأَرْضِ نُسْبُهُ، (مستدرک ج ۱ ص ۵۴۸)

او په جامع المسانید ص ۱۱۶ کې دي چې: سُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ سُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، سُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ مَا أَحْصَى فِي كِتَابِهِ، سُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ كُلِّ شَيْءٍ... الخ.

ددې صحیحو احادیثو څخه معلومیږي چې په یو ځل لوستلو باندې د الله ﷻ د مخلوق د شمیر په اندازه باندې تسبیح ادا کیږي.

همدارنگه په دې باندې هر سړي پوهیږي چې زر روپۍ په زر روپۍ، لس روپۍ په لسو حسابیږي. و هکلم جرا. دانه ده ضروري چې په زر کې دې هره روپۍ جدا جدا ذکر کوي، نو همدارنگه به درې طلاق په دریو حسابیږي.

شپږمه مغالطه: حافظ ابن القيم رحمه الله لیکي چې: لِأَنَّ قَوْلَهُ: لَوُ طَلَّقَهَا ثَلَاثًا يَمْزِلُهُ قَوْلُهُ: لَوُ سَلَّطْتُ ثَلَاثًا، أَوْ أَقْرَرْتُ ثَلَاثًا، أَوْ نَحَوَهُ مِمَّا لَا يَعْقُلُ جَمْعُهُ (زاد المعاد ج ۴ ص ۵۹)

الجواب: (۱) - طلاق یو داسې شی دی چې حقیقت یې هم حقیقت دی او توقې یې هم حقیقت

دی. رسول الله ﷺ فرمائي چې (ثَلَاثُ جَدُّهِنَّ جَدٌّ وَهَزْلُهُنَّ جَدٌّ: النِّكَاحُ وَالطَّلَاقُ وَالرَّجْعَةُ)

ابوداود ج ۱ ص ۲۹۸) ترمذی ص ۱۴۲ وابن ماجه ج ۱ ص ۱۴۸ و مستدرک ج ۲ ص ۱۹۸ و دارقطنی ج ۲ ص ۴۳ و الجامع الصغير ج ۱ ص ۱۳۷ و قال حسن. او په اقرار کې د سړي د رضا لپاره دخل دی.

(۲) همدارنگه د اقرار څخه رجوع کیږي او د طلاق څخه رجوع نه کیږي، د واقع کیدلو څخه وروسته د رجوع مسئله ځانته مسئله ده، لکن د اول څخه دا اختیار نشته چې ندی واقع کیږي.

(۳) - همدارنگه په عرف کې دی ته اعتبار شته دی چې یو سړی ووايي چې زه سل څلې اقرار کوم او یا زما له طرفه دې په زرگونو سلامونه وي، نو دا په عرف کې په ډیرو اقرارونو او سلامونو

حسابی. البتہ دزنا اقرار د حدود و پہلہ کہی دی، دہغی مسئلہ جدادہ، دہغی لپارہ جدادہ اقرار و نہ پکار دی. [کما فی البخاری ج ۲ ص ۱۰۶]

اوومہ مغالطہ: حافظ ابن قیم رحمہ اللہ دمسلم شریف دحضرت ابن عباس ؓ د روایت پہ بارہ کی فرمائی چہ (وہذا الحدیث قد رواہ عن ابن عباس ؓ ثلاثۃ نفر: طاوس و ہواجل من روی عنہ و ابوالصہباء العدوی و ابوالجوزاء و حدیثہ عند الحاکم) (اغاثۃ جلد ۱ ص ۲۸۵)

الجواب: دا خبرہ بالکل غلطہ دہ دا ابن عباس ؓ شخہ روایت کونکی صرف حضرت طاوس رحمہ اللہ او ابن ابی ملیکہ رحمہ اللہ دی، چہ علامہ ذہبی رحمہ اللہ ورتہ ضعیف ویلی دی (تلخیص المستدرک ج ۲ ص ۱۹۶) ابوالصہباء و ابوالجوزاء ددی حدیث روایت کونکی ندی، بلکہ دحدیث پہ متن کہ صرف دسائینو کردار ادا کوی او دحضرت طاوس رحمہ اللہ دحدیث تفصیل مخکی تیرشوی دی.

انمہ مغالطہ: حافظ ابن قیم رحمہ اللہ فرمائی چہ: بَلْ لَوْ شِئْنَا لَقُلْنَا، وَلَصَدَقْنَا: إِنَّ هَذَا كَانَ إِجْمَاعًا قَدِيمًا لَمْ يَخْتَلَفْ فِيهِ عَلَى عَهْدِ الصِّدِّيقِ (رضی اللہ عنہ) اثنان، وَلَكِنْ لَا يَنْقُضُ عَصْرُ الْجُعَيْنِ حَتَّى حَدَثَ الْإِخْتِلَافُ، فَلَمْ يَسْقِرْ الْإِجْمَاعُ الْأَوَّلُ حَتَّى صَارَ الصَّحَابَةُ (رضی اللہ عنہم) عَلَى قَوْلَيْنِ، وَاسْتَمَرَ الْخِلَافُ بَيْنَ الْأُمَّةِ فِي ذَلِكَ إِلَى الْيَوْمِ، ثُمَّ نَقُولُ: لَمْ يَخَالَفْ عُمَرُ (رضی اللہ عنہ) إِجْمَاعَ مَنْ تَقَدَّمَ، بَلْ رَأَى الزَّامَهُمُ بِالثَّلَاثِ عُقُوبَةً هُمْ لَمَّا عَلِمُوا أَنَّهُ حَرَامٌ الْخ. (زاد المعاد ج ۴ ص ۶۲).

کہ مونزو غوار و داسی بہ و وایو او مونز بہ پدی کہی رشتینی یو چہ مخکی پہ دی خبرہ باندی اجماع وہ چہ دری طلاقہ پہ یو طلاق حسابی.

او دحضرت ابوبکر صدیق ؓ پہ زمانہ کہی پہ دی مسئلہ کہی دوو کسانو ہم اختلاف ندی کری، لکن داجماع کونکو دور لانہ و و ختم شوی چہ پہ دی مسئلہ کہی اختلاف پیدا شو، نو اولہ اجماع پہ خپل خای پاتی نشوہ تردی پوری چہ صحابہ ؓ د وہ دلی شو او ترنتہ پوری ہمد اختلاف روان دی، یامونز داسی وایو چہ حضرت عمر ؓ د مخکنی اجماع مخالفت ندی کری، بلکہ حضرت عمر ؓ د سزا پہ طریقہ پہ خلکو باندی دری طلاقہ لازم کری دی، ٹک کہ چہ خلک پہ دی پوہیدل چہ داسی طلاق حرام دی، لکن ییای ہم داسی طلاق نہ اچول او پہ دی کہ ہیخ شک نشہ چہ کلہ خلک پہ خان باندی تنگی راولی او داللہ ﷻ رخصت قبول نکر، نو امامانو تہ دا جایزہ دہ چہ دا وری باندی نافذ کری (زاد المعاد ج ۴ ص ۶۲)

الجواب: دحافظ ابن القيم رحمه الله ددې خبرو څخه معلومېږي چې دې په دې مسئله کې دمخمي حالت ته رسيدلې دی، ځکه چې يو طرفته دا دعوی کوي چې دابوبکر صدیق رضي الله عنه په زمانه کې په دې خبره اجماع وه چې درې طلاق په يو طلاق حسايږي او په دې کې ددوو کسانو اختلاف هم نه وو او بيا وروسته ليکي چې حضرت عمر رضي الله عنه چې درې طلاقونه په دريو حساب کړل، نو په دې کې يې دمخينو خلکو دا اجماع څخه مخالفت ندي کړی، بلکې دا کار حضرت عمر د عقوبت او د سزاء په طريقه کړی دی.

نوموڼږو او يو چې که حضرت عمر رضي الله عنه دا کار د عقوبت او د سزاء په طريقه کړی وي نو دمخني اجماع څخه (معاذ الله) په دوو طريقو مخالفت راځي، اول دا چې: د دريو په يو حسابول يې ختم کړل او درې يې په دريو حساب کړل. دوهم دا چې دابن القيم په قول په دې خبره شرعي اجماع وشوه چې درې طلاق په يو حسايږي او حضرت عمر رضي الله عنه دا شرعي اجماع په عقوبت او په سزاء باندې بدله کړه.

(۲) حضرت ابوبکر رضي الله عنه په صحابه وو رضي الله عنه کې لوی عالم وو (بخاری ج ۱ ص ۱۶ هـ) نو دا غير ممکن ده چې دده په موجودگۍ دې داسې اجماع وشي چې لږ وروسته په کې اختلاف پيداشي او حتی تردې چې ددې په خلاف حضرت عمر رضي الله عنه بله اجماع منعقد کړي.

(۳) چې کله د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې په دې خبره اجماع منعقد شوه. نو په ټولو صحابه وو رضي الله عنه کې صرف يو صحابی هم ورته راپورته نشو چې ولې دمخني اجماع مخالفت کوي؟ حالانکې حافظ ابن القيم رحمه الله فرمائي چې په دې مسئله کې د صحابه وو رضي الله عنه دوه ډلې جوړې شوې، نو يا د صحابه وو په دې ډله کې صرف يو صحابی هم دا جرأت ونکړ چې د حضرت عمر رضي الله عنه په خلاف يې اواز پورته کړی وي؟

(۴) دحافظ ابن القيم رحمه الله ددې بيان څخه دا واضعېږي چې وروستني خلک دمخني مويدی بالعمل اجماع په خلاف بله اجماع کولې شي. که دا خبره صحيح شي نو بيا دې دا جماعي مسايلو حفاظت الله تعالى وکړي.

(۵) دحافظ ابن القيم رحمه الله دا خبره بالکل غلطه ده چې: کوم خلک دا الله تعالى رخصت قبول نکړي نو امام په داسې خلکو تنگي راوستلي شي.

(۶) حافظ ابن القيم رحمه الله ليکلي دي چې: (حتي صار الصحابة علي قولين) نوموڼږو او يو چې حافظ ابن القيم رحمه الله او يادده اتباع دی وښايي چې په کومو کومو اثارو کې د کومو کومو صحابه

وډېه قول رانقل شوی دی چې درې طلاق په یو جسابیږي؟ او کله یې چې نشي ثابتولي نویا په کوم جرات باندې وائي چې په دې کې د صحابه وو رضی الله تعالی عنهم دوه ډلې وی؟
د حافظ ابن قیم رحمه الله شخصیت او په مجموعي طریقې باندې دده علمي خدمات دا احترام قابل دی، لکن بعضې بې ځایه خبرې هم کوي لکه دغه او ددې په شان نورې مغالطې.

ایا د حضرت عمر ؓ حکم تعزیري و؟

غیر مقلد مولوی ثناء الله امرتسری لیکلي دي چې د حضرت عمر ؓ دا فیصله شرعي نه وه، بلکې سیاسي وه او دده په تقلید کې ټول غیر مقلدین همدا خبره کوي.

الجواب: دا خبره بالکل غلطه ده، خپله ددوي ډېر غیر مقلد مولوی محمد ابراهیم سیالکوتي (المتوفی ۱۳۵۷هـ) ددې په جواب کې داسې لیکي چې (د حضرت عمر ؓ په باره کې دا تصور کول چې دوي (معاذ الله) د رسول الله ﷺ سنت بدل کړي دي، ډیر غټ جرات او ډیره غټه بې ادبې ده. قسم په الله ﷻ چې ددې عبارت د رانقلولو په وخت کې زما زړه لږ زیږه. حیران یم چې یو سړی خپله د مسئلې په حقیقت نه پوهیږي او بیاد خلیفه الرسول ﷺ په باره کې دا گمان کوي چې هغه سنت بدل کړي دي. استغفر الله استغفر الله استغفر الله.

دې حکم ته سیاسي ویل: ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ دي او ددې څخه وروسته دا ویل چې په دې کې اختلاف دی چې د حضرت عمر ؓ څخه وروسته دا حکم باقی پاتې دی او که نه دی پاتې؟
سراسره غلطې ده او دانسانانو ایجاد دی. د محدثینو طرفته ددې خبرې نسبت کول بالکل غلط دی.

بیا منځکې لیکي چې کوم خلک چې په دې حکم کې د حضرت عمر ؓ موافقت کوي هغوی هیڅکله دانه مني چې دا حکم سیاسي وو، بلکې دهغوی په نیزد احکم دقراءن او حدیث څخه رااخیستل شوی دی، بیا منځکې لیکي چې څوک چې داسې لیکي چې: د محدثینو په نزد دا حکم سیاسي دی، نو که ددوي مراد ټول محدثین وي، نویا زه ددوي څخه پوښتنه کوم چې امام ابو حنیفه رحمه الله امام مالک رحمه الله امام شافعی رحمه الله او امام احمد رحمه الله وغیره محدثین وو او که نه وو؟ که چیرته محدثین وي، نویا خودا خبره بالکل غلطه ده چې د ټولو محدثینو په نزد دا سیاسي حکم دی. او که د محدثینو څخه مراد بعضې محدثین وي، نویا زه ددوي ته درخواست کووم چې ددې محدثینو نومونه

سره دحوالوپیش کړي دابه مویه مونږ باندې احسان وي چې دداسې محدثینو نو مونه مونږ ته وښائي چې هغوی په دین کې سیاسي مداخلت ته رواوايي او که د محدثینو څخه موږ غیر مقلدینو ډلگۍ مراده وي، نو بیا دې بې ادبي معاف وي! دوی ته د محدثینو په ویلو کې ډیر فکر ضرورت دی. دصالح سته و په لیکو باندې د نظر په اچولو څوک محدث کیدلی نشي. الخ. [اخبار اهل حدیث ۱۵ نومبر ۱۹۲۹] (بحواله از هارمربوعه ص ۱۳۲). د غیر مقلدینو بل سرگروه د خبرې دارولو او راپارولو څخه وروسته دا منلې ده چې د حضرت عمر رضی الله عنه دا حکم شرعي و. (الجنة ص ۶۵).

د حافظ ابن القيم رحمه الله دخولې څخه هم په یو ځای کې دا خبره وتلې ده چې دا شرعي حکم وو، حافظ ابن القيم رحمه الله لیکي چې: **فَلَمَّا رَكِبَ النَّاسُ الْأُمُومَةَ، وَتَرَكَوا تَقْوَى اللَّهِ، وَلَبَسُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ، وَطَلَقُوا عَلَى غَيْرِ مَا شَرَعَهُ اللَّهُ لَهُمْ، أُجْرِيَ اللَّهُ عَلَى لِسَانِ الْخَلِيفَةِ الرَّاشِدِ وَالصَّحَابَةِ مَعَهُ شَرْعًا وَقَدَرًا لَزَامُهُمْ بِذَلِكَ، وَإِنْفَادُهُ عَلَيْهِمْ** [اعلام الموقعين ج ۲ ص ۲۷].

خلاصه دا چې د حضرت عمر رضی الله عنه حکم نه د سزا په طريقه باندې وواونه سیاسي و، بلکې خالص شرعي حکم و، حضرت عمر رضی الله عنه دوه خليفه وو او دده حکمونه د رسول الله صلی الله علیه و آله د فرمان مطابق دامت لپاره سنت طريقه ده. رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائي چې (عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين) له دې وجهې دا مسلک حق دی او په دې کې د دنیا او د آخرت کاميابي ده.

ايا حضرت عمر رضی الله عنه د خپلې فيصلې څخه رجوع کړي ده!!

غیر مقلد مولوی ثناء الله امرتسري لیکلي دي چې حضرت عمر رضی الله عنه په اخر کې په خپل دې حکم باندې پښیمانه شوی و او دده لپاره دلیل دادی چې حافظ ابوبکر الاسماعيلی د ابویعلی څخه او د هغه د صالح بن مالک څخه او هغه د خالد بن یزید بن ابی مالک او هغه د خپل پلار څخه او هغه د حضرت عمر رضی الله عنه څخه روایت کوي چې: (ماندمت على شيء ندامتني على ثلاث ان لا يكون حرمة الطلاق الخ. [اغاثة ج ۱ ص ۳۳۶].

زه په هیڅ شي دومره نه وم پښیمانه شوی، لکه څومره چې په دې دریو شيانو پښیمانه یم (یودادی) چې مطلقونه حرام کړي نه وای.

الجواب : داد یوسف خان او شیربانو قصه ده، حُکمه چې ددې روایت په سند کې یو روای خالدين یزید دی، اگر چې ځینو محدثینو دده توثیق کړی دی، لکن جمهور محدثین دده تضعیف کوي.

امام یحیی رحمه الله فرمائي چې ليس بشئ. امام نسائي رحمه الله فرمائي چې هغه ثقه نه دی. امام دارقطني رحمه الله فرمائي چې هغه ضعیف دی. امام ابوداود رحمه الله هم په یو روایت کې ورته ضعیف ویلی دي او په بل روایت کې یې ورته منکر الحدیث ویلی دی. (تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۱۲۷ و ص ۱۲۸) امام ابن حبان رحمه الله فرمائي چې دده هغه روایتونه چې دخپل پلار څخه یې کوي دا احتجاج قابل نه دي. (بحواله مذکوره)

او امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائي چې ددو کتابونو بنخول پکار دي، یو په عراق کې د ابن الکلبی تفسیر دی، چې د ابو صالح عن ابن عباس روایتونه پکې دي. او دوهم په شام کې دی. بیا لیکي چې (واما الذی بالشام فکتاب الديات لخالد بن یزید بن ابي مالک لم یرض ان یکذب بأیه حتی کذب علي اصحاب رسول الله ﷺ [تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۱۲۷].

په شام کې چې کوم کتاب دی هغه دخالد بن یزید کتاب دی، هغه صرف په دې باندې نه و وراضي چې په خپل پلار باندې دروغ ووايي، بلکې د رسول الله ﷺ صحابه و وپورې یې هم دروغ و تړل او په دې مذکور روایت کې هم ده په حضرت عمر رضی الله عنه پورې دروغ تړلي دي.

په سلگونو افسوسونه دي د هغه چا په حال چې دداسې روایت څخه د حضرت عمر رضی الله عنه پښیماتیا ثابتوي او بیا په دې دروغون روایت کې د یو طلاق اود دوه طلاقونو اود دریو طلاقونو تفصیل هم نشته. الله ﷻ دې ټولو مسلمانانو ته په حق باندې د پاتې کیدلو توفیق ورکړي. امین ثم امین

څوک چې درې طلاقو ته یو وایي هغه بدعتي دی دهغه قول مردود او غلط دی، د محدثینو او فقهاؤ اقوال په لاندې فهرست کې وگورئ:

شماره	دمحدث او فقيه نوم	المتوفي	دریو طلاقو والا قول حاصل	حواله
۱	ابن شهاب الزهري (رح)	۱۲۵هـ	دتعزیر لائق	مصنف عبد الرزاق ج ۶ ص ۲۹۵ مصنف ابن ابي شيه ج ۲ ص ۱۱ احكام القرآن لقاضي ابن اسحاق ج (۲۳۷)

۲	ابوبکر رازی الحنفی	۳۷۵ھ	غیر معتبر	اخبار القضاة ج ۱ ص ۳۱۴
۳	ابن بطال مالکی رح	۴۴۹ھ	غیر معتبر شاذ اهل بدعة	شرح البخاری ج ۷ ص ۳۹۹-۳۹۱
۴	ابن عبد البر مالکی	۴۶۳ھ	غیر معتبر شاذ، بدعة معتزل خوارج روافض	الاستذکار ج ۴ ص ۸۴، ایضاً ج ۳ ص ۲۴، ایضاً ج ۴ ص ۶، التمهید ج ۲ ص ۲۲ (۳۷۸)
۵	ابو الولید باجی المالکی	۴۷۴ھ	اهل بدع، مخالف اجماع	المنتقى شرح الموطأ ج ۳ ص ۲۲۸
۶	فقیه ابو ابراهیم مالکی		اهل بدعت غیر معتبر	المعیار المعرب ج ۴ ص ۴۳۶-۴۳۷
۷	علامہ سرخسی حنفی	۴۸۳ھ	غیر معتبر	المبسوط ج ۱ ص ۱۰۶
۸	ابن رشد المالکی	۵۲۰ھ	غیر معتبر جامل قلیل العلم ضعیف مخالف اجماع شاذ اهل بدعت قابل تعذیر مردود	المقدمات الممهدان ص ۵۰۱
۹	ابن العربی مالکی	۵۴۳ھ	لائق ذبح، شاذ، گمراه، علمی یتیم رافض شیعہ اهل بدعت	احکام القرآن لابن العربی ج ۱ ص ۳۷۷، التاسع ولمنسوخ ج ۲ ص ۸۷-۹۰، اضاء الیاض ج ۱ ص ۱۲۰، تهذیب السنن لارنجیم ج ۳ ص ۱۲۸
۱۰	قاضی عیاض مالکی	۵۴۴ھ	غیر معتبر، خارجی رافضی	اکمال المعلم ج ۵ ص ۸۵
۱۱	ابو المظفر حنبلی	۵۶۰ھ	غیر معتبر	اختلاف الائمة العلماء ج ۲ ص ۸۵
۱۲	کاسانی حنفی	۵۸۷ھ	شیعہ	بدائع الصنائع ج ۷ ص ۳۹
۱۳	قرطبی مالکی	۶۷۱ھ	شاذ، گمراه، مفتری علی الله مفتری علی الرسول	قرطبی ج ۳ ص ۱۳۹
۱۴	ابن رجب حنبلی	۷۹۵ھ	شاذ	شرح منی الدعی ج ۱ ص ۲۵۳، الاثنان علی احکام الطلاق ص ۴۱-۶۳
۱۵	ابن حجر	۸۵۲ھ	مخالف اجماع، غیر معتبر	فتح الباری ج ۹ ص ۴۵۷
۱۶	حافظ عینی حنفی	۸۵۵ھ	شاذ، غیر معتبر، مخالف سنت اهل بدعت	عمدة القاری ج ۲ ص ۲۳۳
۱۷	علامہ ابن ہمام حنفی	۸۶۱ھ	غیر معتبر	فتح القدیر ج ۷ ص ۴۶۰، ۴۵۹
۱۸	علامہ کورانی	۸۹۳ھ	گمراه	الکوثر الجاری ج ۹ ص ۱۱، ۱۲

۱۹	احمد بن يحيى مالكي	۹۱۴ھ	شاذ	المعيار المغرب ج ۴ ص ۴۳۵، ۴۳۶
۲۰	ابن نجيم حنفي	۹۷۰ھ	غير معتبر خلاف اجماع	البحر الرائق ج ۹ ص ۱۱۴
۲۱	ملا علي قاري حنفي	۱۰۱۴ھ	غير معتبر	مرقات المفاتيح ج ۱۰، ۲۴۲، ۲۴۱
۲۲	منصور بن يوسن حنبلي	۱۰۵۱ھ	ضعيف المأخذ، غير معتبر	كشف القناع عن متن الاقتناع ج ۱۸، ۳۹۶
۲۳	علامه رملی حنفی	۱۰۸۱ھ	غير معتبر، كمراه شعبيه غير ظاهر	الفتاوى الخيرية ج ۱ ص ۴۸، ۴۹
۲۴	احمد حاوی مالکی	۱۲۴۱ھ	اهل بدعت، ضال مضل	حاشیه الدسوقی ج ۹ ص ۴۰، حاشیه الصاوی ج ۵ ص ۲۸۴
۲۵	محمد دسوقی مالکی	۱۲۳۰ھ	اهل بدعت، ضال مضل	حاشیه الدسوقی ج ۹ ص ۴۰
۲۶	طحطاوي حنفي	۱۲۳۱ھ	مخالف اجماع	حاشیه الطحاوي ج ۲ ص ۱۰۵
۲۷	ابو الحسن مالكي	۱۲۳۱ھ	خلاف اجماع، شاذ	البهجة فی شرح التحفة ج ۱ ص ۵۴۷
۲۸	الرجراجی المالکی		اهل بدعت	مناجیح التحصیل شرح المدونه ص ۱۶۰ ج ۴
۲۹	عبد الحی الكهنوي حنفي	۱۳۰۴ھ	غير معتبر	عمدة الرعايه ج ۲ ص ۷۱
۳۰	جزیری حنبلي	۱۳۶۰ھ	شاذ، غير معتبر	الفقه على مذاهب الاربعة ج ۴ ص ۱۵۳
۳۱	شیخ بخیت حنفی		شاذ، اهل بدعت	القول الجامع ص ۳۶، ۴۶
۳۲	مفتی کفایت اللہ		مخالف اهل السنة مبتدع مردود امامیه	کفایة المفتی ج ۶ ص ۳۴۰، ۳۲۵
۳۳	مفتی عبد الستار و مفتی انور		شاذ و مردود	خیر الفتاوی ج ۵ ص ۲۱۲، ۲۱۴
۳۴	مفتی عاشق الہی		قابل قبول ندی خلاف اجماع	فتاوی عثمانی ج ۲ ص ۴۱۲، ۴۱۳

مسئلة اللحية

الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الطحطاوي السجهرهاري المسجون

كاتب: تلميذ الشيخ، مولوي هدايت الله حست بدر

بسم الله الرحمن الرحيم

مسئله اللحية

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبى بعده

اما بعد !

دیرې په مسئله کې مودودیان او لامذهبیان د افراط او تفريط ښکار دي، مودودیان وایي چې یوه قبضه بیره د نبی کریم ﷺ سنت شرعي نه دی بلکې سنت عادي دی او سنت شرعی ورته ویل بدعت دی. (ترجمان القرآن، مارچ، اپریل، مئی، جون، سنه ۱۹۴۹، ص ۱۷۹، ص ۱۷۸،

و مجموعه رسایل قاضی مظهر حسین)

بل طرفته لامذهبه اهل حدیث وایي چې بیره چې څومره اوږدېږي او څومره پلنېږي همغومره یې پرېښودل فرض دي، ددې افراط او تفريط په مینځ کې اهل سنت والجماعت فرمایي چې:

- ۱- اقلایوه قبضه بیره پرېښودل واجب دي.
- ۲- دیوې قبضې څخه دیرې اوږدول نه فرض دي، نه واجب دي او نه سنت مؤکد دي.
- ۳- دیوې قبضې څخه دزایدو وینستو کټ کول جایز دي.
- ۴- د قبضې څخه هغه زاید وینستان چې شکل ورسره بد ښکاري دهغې کټ کول ضروري دي.
- ۵- د قبضې څخه هغه زاید وینستان چې شکل ورسره بد نه ښکاري دهغې په کټ کولو او نه کټ کولو کې اختلاف دی.

(۱) بعضې علماء یې کټ کولو ته اولی وایي (۲) او بعضې علماء یې پرېښودلو ته اولی وایي او کټ کولو ته یې مکروه تنزیهی وایي (۳) او بعضې علماء فرمایي چې په حج او په عمره کې یې کټ کول مکروه تنزیهی نه دی او په نورو وختونو کې مکروه تنزیهی دی، د دریم قول والا د حضرت جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او د حضرت عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او د نورو صحابه رضی الله عنه په عمل باندې استدلال کوي چې هغوي به په حج او په عمر کې د قبضې څخه زاید وینسته کټ کول، د دوهم قول والا د اعفاء اللحية د حکم ظاهر ته گوري او د اول قول والا خپله د نبی کریم ﷺ او دهغو صحابه وو عمل ته گوري. په هغې کې د حج او د عمرې تخصیص نه شته، لکن دا اختلاف د اولویت او د عدم اولیت دی.

دیره شرعی سنت ده

حضرت عایشه رضی الله عنها فرمائی چې رسول الله ﷺ فرماییل چې لس شیان دفطرت څخه دي په هغوي کې یو (قص الشارب واعفاء اللحية) دبریتونو کټ کول او دبیرې پرې بنودل دي امام نووي رحمه الله ددې په تشریح کې فرمایي چې: (معناه أنها من سنن الأنبياء) دفطرت معنی داده چې دا لس شیان دانبیاءو دستتونو څخه دي، دحضرت طلق بن حبيب رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ په روایت کې تصریح ده چې (عشرة من السنة) لس شیان سنت دي (نسائي ج ۲ ص ۲۷۴)

همدارنگه امام نووي رحمه الله فرمایي چې: **فُحْصَلَتْ خَمْسُ رَوَايَاتٍ أَعْفُوا وَأَوْفُوا وَأَرْخُوا وَأَرْجُوا وَفَرُّوا...** (شرح مسلم للإمام النووي رحمه الله ج ۱ ص ۱۲۹)

دبیرې په باره کې په روایاتو کې پنځه قسمه الفاظ راغلي دي او پنځه واړه قریب المعنی دي چې بیرته غټه کړه، دا پنځه واړه صیغې دأمر دي او امر دوجوب لپاره دی، دایې دشرعی والي دلیل دی، همدارنگه دبیرې ته من سنن الانبياء ویلي شوي دي، ددې څخه ددې شرعیوالی را معلومیږي بل طرفته هیڅ صحابي، تابعي، تبع تابعی او اهل حق علماو دقبضې څخه بیرته نه ده کمه کړې او نه چا په کم والي باندې قول کړی دی، لهذا دمودودیانو دبیرې چې دقبضې څخه کمې دي او همدې ته تشهیر ورکوي سخت بدعت او ضلالت دی.

صاحب دهدایې دروژې دمکروهاتو په مسایلو کې لیکلي دي چې: (ولا يفعل ذلك لتطويل اللحية اذا كانت بقدر المسنون وهو القبضة)

کله چې بیرته دمسنون مقدار مطابق وه چې قبضه ده، نو ددې څخه دزیاتولو لپاره دې تیل نه لگوي، ددې په تشریح کې علامه ابن الهمام فرمایي چې (واما الأخذ منها وهي دون ذلك كما يفعله بعض المغاربة ومخنه الرجال فلم يبيحه أحد) فتح القدير ج ۲ ص ۲۷۰

دقبضې څخه کمول لکه اجراگان او بعضې غریبان یې چې کوي، نو دیته هیڅ پاهم جایزه دي ویلي، مودودیان چې دقبضې څخه لنډې دبیرې ته شرعی حکم ورکوي او دقبضې په مقدرا دبیرې ته بدعت وایي نو ددوي په عقیده او په علم کې ډیر نقصانات راجمع کیږي مثلاً:

۱- یو قبضه بیرته چې سنت ده هغې ته بدعت ویل.

۲- دقبضې څخه لنډه بیرته چې بدعت ده هغې ته سنت ویل.

۳- گناه ته نیکی ویل.

۴- متبع السنّت ته بدعتی ویل او مبتدع ته متبع السنّت ویل.

۵- دخاتمی دخرایدلو خطر، حکه چې انسان ته پکار دي چې گناه ته گناه ووايي او دتوبې په فکر کې شي او چې گناه ته گناه نه وایي نو دتوبې څه فکر به وکړي؟ دپیرې خریل چې کله یې گناه گنې صرف عملي گمراه ده او موددوي لنډه گیره د عقیدې او دعمل دواړو په اعتبار سره گمراهي ده.

دپیرې پرینودل او غټول کلی مشک دی

کله چې ویستان لږلږ رابکاره شي او ونه خریلی شي نو دا دپرینودلو اولنی فرد دی او آخری فرد یې دادی چې دطول او دعرض په اعتبار چې تر کومه پورې څي تر هغې پورې پرینودلی شي او ددې ابتداء او انتهاء په منځ کې دکت کولو او دپرینودلو په اعتبار سره مختلف افراد دي، په احادیثو کې دمطلق پرینودلو امر دی، نو مودودیان ترینه اوله درجه مراد وي، لامذهب اهلحدیث ترینه آخره درجه مرادوي او اهل سنت والجماعت فرمایي چې اقلاً دقبضې په مقدار یې پرینودل واجب دي او دقبضې څخه زیات نه واجب دي او نه سنت دي البته بعضې علماء ورته اولی وایي، نو دپیرې دپرینودلو په باره کې یوه رایه دمودودیانو شوه بله دلامذهب جعلی اهلحدیثو شوه او بله داهل سنت والجماعت دعلماء شوه، دمودودیانو او دلامذهبیانو سره هیڅ نقلی دلیل نشته، خصوصاً لامذهبیان چې دقبضې څخه زایدې پیرې ته فرض وایي نو دقرآن او دسنت څخه هیڅ دلیل نه لري، په لامذهبو کې عمومي نقصان دادی چې خپلې شخصي رائې ته دقرآن او دسنت نوم ورکوي او هریو یې ضمناً دخدایي او دپیغمبري دعوه کوي، بل طرفته داهل سنت والجماعت سره ډیر شرعي دلائل دي.

دپیرې وجوب او مسنون مقدار

مرفوع احادیث:

حدیث نمبر ۱- وَبِهِ قَالَ حَدَّثَنَا هَذَا، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ هَارُونَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ عُمَرُو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَأْخُذُ مِنْ بَحْتِهِ مِنْ عَرْضِهَا وَطُولِهَا. (ترمذی باب فی الاخذ من اللحية ج ۲ ص ۱۰۵)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به دخپلې پیرې مبارکې دعرض او دطول څخه یو څه کت کول.

فایده: ددی حدیث ثخه دا خبره ثابتہ شوه چې دقبضې ثخه دزایدو ویستانو کټ کول جایز دي حرام نه دي او دا هم ثابتہ شوه چې داعفاء اللحیة ثخه مراد تر قبضې پورې اعفاء ده او قبضه ثخه یادوو چې دقبضې ثخه کمول بالاجماع حرام دي او بالاجماع دا ثابتہ ده چې دنبی کریم ﷺ ږیره دقبضې ثخه کمه نه وه.

امام ترمذی رحمه الله ددی حدیث په سند باندې داسې تبصره کړې ده چې : هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ. وَسَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: عُمَرُ بْنُ هَارُونَ مُقَارِبُ الْحَدِيثِ لَا أَعْرِفُ لَهُ حَدِيثًا لَيْسَ لَهُ أَصْلٌ، أَوْ قَالَ، يَنْقَرُ بِهِ، إِلَّا هَذَا الْحَدِيثُ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْخُذُ مِنْ لِحْيَتِهِ مِنْ عَرَضِهَا وَطَوْلِهَا، لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ عُمَرُ بْنُ هَارُونَ، وَرَأَيْتُهُ حَسَنَ الرَّأْيِ فِي عُمَرَ.

وَسَمِعْتُ قُتَيْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: عُمَرُ بْنُ هَارُونَ كَانَ صَاحِبَ حَدِيثٍ، وَكَانَ يَقُولُ: الْإِيمَانُ قَوْلٌ وَعَمَلٌ. سَمِعْتُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعُ بْنُ الْجَرَّاحِ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ ثَوْرِ بْنِ يَزِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَصَبَ الْمُنْجِنِ عَلَى أَهْلِ الطَّائِفِ قَالَ قُتَيْبَةُ: قُلْتُ لَوْ كَيْفَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: صَاحِبُكُمْ عُمَرُ بْنُ هَارُونَ رَحِمَهُ اللَّهُ.

خلاصه دا چې دا حدیث غریب دی، یعنې دا حدیث داسامه ثخه یواځې عمر بن هارون روایت کړی دی ، خو په دې خبره ځان پوه کړی چې هر غریب ضعیف نه وي، دصحیح البخاری اول حدیث هم غریب دی او آخر حدیث یې هم غریب دی او ضعیف نه دی، خپله امام ترمذی رحمه الله ددېرو احادیثو په باره کې فرمایي چې صحیح غریب، مخکې امام ترمذی رحمه الله د امام بخاری قول رانقلوي چې عمر بن هارون (مقبول الحديث) دهر حدیث متابع یې شته مگر ددې حدیث متابع یې نشته، پدې حدیث کې عمر بن هارون متفرد دی، امام بخاری رحمه الله د عمر بن هارون په باره کې ښه رایه لرله همدارنگه امام ترمذی رحمه الله فرمایي چې ما دخپل استاذ قتیبة رحمه الله ثخه واوریډل چې فرمایلي یې چې عمر بن هارون محدث وو او په ایمان کې دزیادت او دنقصان قایل وو، همدارنگه امام قتیبة فرمایي چې ماته وکیع دیوړل چې ثخه دا حدیث بیان کړو چې: نبی کریم ﷺ دطایف دخلکو په خلاف منجیق ولگولو (ییا ما د وکیع ثخه ددې رجل په باره کې پوښتنه وکړه هغه وفرمایلي چې دا ستاسو دوست عمر بن هارون دی.

فائده: امام ترمذی رحمه الله په خپله مختصره تبصره کې د خپلو دوو استاذانو څخه د عمر بن هارون توثیق رانقل کړو، امام بخاری یې صراحة توثیق کوي او جلیل القدر محدث عمر بن هارون ترینه حدیث رانقلوي چې دده دثقه والي دلیل دی، دلامذهبو محدث عبدالرحمن مبارکپوری لیکي چې:

أَوْجُهُ ذِكْرَهُ أَنْ يَتَبَيَّنَ أَنَّ وَكَيْعًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَعَ جَلَالَةِ قَدْرِهِ قَدْ رَوَى عَنْ عُمَرَ بْنِ هَارُونَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدِيثَ الْمُتَجَنِّبِ (تحفة الاحوذى ج ۴ ص ۱۱)

امام ترمذی رحمه الله دلته دمنجنيق حدیث ددې لپاره ذکر کړو چې دا واضحه کړي چې د وکیع په شان جلیل القدر محدث د عمر بن هارون څخه روایت کوي ددې تبصرې مطابق دامام ترمذی رحمه الله دامام بخاری رحمه الله او دامام وکیع رحمه الله په نیز باندې عمر بن هارون ثقه دی او دده روایت حجت دی.

دلامذهبو جهالت

غير مقلدين ليکي چې خپله امام ترمذی رحمه الله ددې حدیث په باره کې فرمایي چې ددې حدیث لپاره اصل نشته (شایع شده اشتها از دارالحديث محمديه کالم نمبر ۲)

قلنا: "دلیس له أصل" او د "لا أصل له" اصطلاحات د محدثینو په نیز دوه معنی گانې لري، اول: (لیس له اسناد) یعنی دا حدیث سند نه لري، دوهم: متابع نه لري، الشیخ عبدالرحمن بن ابراهیم الخمیس ددې دوهمې معنی د ذکر کولو څخه وروسته فرمایي چې: وهذا المعنى هو الأكثر استعمالاً وهذا ما يقصده العقيلي وابن عدی في کتابيهما وكذلك كل من ذكر هذا الاصطلاح في كتاب يرويه فيه باسناده الى النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كابن حبان والحاكم والبيهقي (معجم علوم الحديث النبوی ص ۱۷۶)

یعني دا دمتابع والا معنی ډیره استعمالیږي، عقيلي رحمه الله او ابن عدی رحمه الله پخپلو کتابونو کې همدغه معنی مراد کړې ده، همدارنگه هر هغه محدث چې پخپل کتاب کې یې د حدیث سره سند ذکر کړی وي او بیا یې ورسره دا اصطلاح ذکر کړې وي نو د هغه همدغه معنی مراده ده، نو په مانحن فیه کې خود حدیث سند شته لهذا بالضرورة دوهمه معنی مراده ده، چې د عمر بن هارون د هر حدیث متابع وي البته ددې حدیث متابع یې نشته، دامام ترمذی رحمه الله په تبصره کې ډیر داسې قرائن دي چې د دوهمې معنی تعین ترینه کیږي.

۱- دا حديث امام ترمذی دسند سره ذکر کړی دی، نو څرنگه به د "ليس له أصل" معنی داشي چې سند نه لري؟.

۲- امام ترمذی رحمه الله دې حديث ته باطل ونه ويلو بلکې غريب يې ورته وويلو او د غرابت وجه يې د امام بخاری رحمه الله څخه را نقل کړه چې متابع نه لري.

۳- امام ترمذی رحمه الله د غرابت لپاره دليل پيش کوي او د امام بخاری رحمه الله قول را نقلوي لکن د امام بخاری په قول کې تردد کوي چې امام بخاری (ليس له أصل) ويلي دي او که (يتفرد به) يې ويلي دي، لکن د دواړو جملو مقصود به يو وي چې د غرابت ثابتول دي کله دليل به د دعوي سره مطابق نه شي.

۴- د امام بخاری رحمه الله په نيز باندې عمر بن هارون ثقه دی نو څرنگه د ثقه راوي روايت يې أصله کيږي لهذا ضرور د (ليس له أصل) معنی داده چې متابع نه لري.

د امامان د روڼد تقلید

حافظ ابن حجر رحمه الله د مذکور حديث په باره کې فرمايي چې:
وَهَذَا أَخْرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ، وَنُقِلَ عَنِ الْبُخَارِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ، أَنَّهُ قَالَ فِي رِوَايَةِ عُمَرَ بْنِ هَارُونَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ لَا أَعْلَمُ لَهُ حَدِيثًا مُنْكَرًا إِلَّا هَذَا (فتح الباری ج ۱۰ ص ۴۲۹)

دا حديث ترمذی ذکر کړی دی او د امام بخاری رحمه الله قول يې را نقل کړی دی چې د عمر بن هارون صرف دا حديث منکر دی.

قلنا ۱-: امام ترمذی رحمه الله چې د امام بخاری رحمه الله کوم قول را نقل کړی دی په هغې کې د منکر لفظ نشته.

۲- منکر حديث د یته وايي چې (ما رواه الضعيف مخالفا للثقة) او عمر بن هارون د امام ترمذی رحمه الله او امام بخاری رحمه الله دواړو په نيز ثقه دی، نو دده روايت څرنگه منکر شو؟ د منکر په تعريف کې خو دا روي ضعيف والی شرط وي.

۳- که د امام ترمذی رحمه الله او د امام بخاری رحمه الله او د امام وکیع رحمه الله په خلاف حافظ ابن حجر رحمه الله عمر بن هارون ته ضعيف وايي نو بيا هم دا حديث منکر کيدلی نه شي، ځکه چې

دمنکر حدیث لپاره بل شرط دادی چې دده روایت به دبل ثقه راوی دروایت څخه مخالف وي، نو اوس دبل کوم ثقه راوی په روایت کې راغلي دي چې دقبضي څخه زاید وینستان مه کټ کوی؟ او که یو څوک ووايي چې دا حدیث دأعفوا وغیره احادیثو څخه مخالف وي نو مونږ وایو چې دا احادیث دمعنی او دمفهوم په اعتبار سره محتمل دی، دا احتمال هم پکې شته چې تر قبضي پورې اعفاء دی مراده وي، کما یقولہ الجمهور، لهذا دا حدیث داعفاء د حدیث څخه مخالف نشو او داعفاء په حدیث کې دا احتمال هم شته چې تر آخره پورې اعفاء دی مراده شي، نو بیا هم دا مذکور حدیث داعفاء د احادیثو څخه مخالف نه دی، بلکې دهغې چا درائي څخه مخالف شو کومو چې په خپله رایه باندې ددې احتمال تعیین کړی دی.

۴- بالفرض والمحال که دا حدیث ضعیف شي نو بیا هم ډیر شواهد لري کما سیأتی ان شاء الله او د شواهدو له وجې ضعف ختمیږي، لهذا مونږ وایو چې دلته دحافظ ابن حجر رحمه الله څخه وهم شوی دي لکن غیر مقلدین بغیر دتحقیق څخه دا بن حجر رحمه الله قول رانقلوي.

حدیث نمبر ۲- حَدَّثَنَا أَبُو حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ الْهَيْثَمِ بْنِ جَعْفَرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَبِي قُحَّافَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ أَتَى بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَيْثُ قَدْ انْتَشَرَتْ فَقَالَ: «لَوْ أَخَذْتُكُمْ» وَأَشَارَ بِدِهِ إِلَى نَوَاحِي لِحْيَتِهِ. (مسند الامام الاعظم، كتاب اللباس والزينة ص ۲۰۵)

ابو قحافه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته راغلو او ډیرې وینستان یې خواره واره وو، نو رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمایل چې کاشکې چې تاسو دده ډیرې داطرافو وینستان کټ کړي وي. حدیث نمبر ۳- وَبِهِ قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ الْهَيْثَمِ بْنِ جَعْفَرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَبِي قُحَّافَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ أَتَى بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَيْثُ قَدْ انْتَشَرَتْ فَقَالَ: «لَوْ أَخَذْتُكُمْ» وَأَشَارَ بِدِهِ إِلَى نَوَاحِي لِحْيَتِهِ (كتاب الآثار لأبي يوسف ص ۲۳۴)

ابو قحافه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته راوستلی شو په داسې حال کې چې ډیرې وینستان یې خواره واره وو، نو رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمایل چې کاشکې چې تاسو دده ډیرې داطرافو وینستان کټ کړي وي.

حدیث نمبر ۴- دغیر مقلدینو شیخ الكل ابو البركات احمد د (جامعه اسلامیه کوجرانواله شیخ الحدیث) لیکي چې ابن القيم رحمه الله پدې باره کې یو مرفوع روایت هم ذکر کړی دی چې یو چا دنبی

کریم صلی اللہ علیہ وسلم پہ مخکی داوڑی دیرې شکایت وکړو، نورسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ديوې قبضې طرفته اشاره وکړه چې ددې څخه زیاته کټ کوی (فتاوی برکاتیه ۲۵۸)

حدیث نمبر ۵- و عن مُجَاهِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جُلَا طَوِيلَ اللَّحْيَةِ فَقَالَ: «لِمَ يَشُوهُ أَحَدُكُمْ نَفْسَهُ؟» (مراسیل ابی داؤد ص ۱۸)

امام مجاهد رحمه الله فرمایي چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یو (د قبضې څخه زیات) داوڑی دیرې والا سړی ولیدلو نو وې فرمایل چې ولې تاسو ځان بدرنگه کوی؟ دا رویت مرسل د تابعي دی او مرسل معتضده اتفاقاً حجت دی.

حدیث نمبر ۶- عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ فَدَخَلَ رَجُلٌ ثَائِرَ الرَّأْسِ وَاللَّحْيَةِ، فَأَشَارَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَأَنَّهُ أَمَرَهُ إِصْلَاحَ شَعْرِ رَأْسِهِ وَلِحْيَتِهِ، فَقَعَلَ لَمْرَجَةً، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَذَا خَيْرٌ أَمِنْ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدُكُمْ ثَائِرَ الرَّأْسِ كَأَنَّهُ شَيْطَانٌ. (رواه مالك في موطأه ص ۷۲۲)

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یو دپراگنده سراو گیرې والا سړی ولیدلو، نورسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ورته اشاره وکړه لکه د وینستو د جوړلو امر یې چې ورته کولو، هغه سړي خپل وینسته جوړ کړل او بیرته راغلو، نورسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ورته و فرمایل چې آیا دا هیئت ددې څخه نه دی بهتر چې راشي یو ستاسو بربر سر لکه شیطان.

حدیث نمبر ۷- عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جُلَا فَمُجَّلَ الرَّأْسِ وَاللَّحْيَةِ، فَقَالَ: "عَلَى مَا شَوْهُ أَحَدُكُمْ أُمِّيس؟" قَالَ: وَأَشَارَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى لِحْيَتِهِ وَرَأْسِهِ يَقُولُ: "خُذْ مِنْ لِحْيَتِكَ وَرَأْسِكَ" (تاریخ اصبهان ج ۱ ص ۳۲۴ شعب الايمان ج ۵ ص ۲۲۱)

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یو سړی ولیدلو چې د سراو دیرې وینسته یې پراگنده وو نورسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دده د سراو دیرې طرفته اشاره وکړه چې ددې څخه یو څه وینستان کټ کړه او دې فرمایل چې تاسو ولې ځان بد شکله کوی.

حدیث نمبر ۸- عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا ثَائِرَ شَعْرِ الْوَجْهِ وَالرَّأْسِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا عَلَى هَذَا أَنْ تَطْلُقَ الرَّجُلُ فَجَاءَ وَقَدْ أَخَذَ مِنْ شَعْرِ لِحْيَتِهِ وَرَأْسِهِ فَلَمَّا رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَلَيْسَ هَذَا أَحْسَنُ؟ (ادب الاملاء والاستملاء للسمعاني ج ۱ ص ۳۷)

رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يوسرى وليدلو چې دمنخ او دسروينسته يې پراگنده وو، نور رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمايل چې په دده څه شوي دي؟ هغه سړى لاړ او چې بيرته راتلونو دبيرې او دسروينستان يې جوړ کړي و وکله چې نبى کريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وليدلو نو ورته وې فرمايل چې ايا دا شکل دمنخکې څخه بڼه نه دی؟ حديث نمبر ۹-... ان رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دعا الحجام فأخذ من شعره ولحيته قال نقلت يا رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هل لى هذا الشعر؟ قال خذه يا معاوية الخ (تاريخ دمشق ج ۵۹ ص ۲۴۸، ۲۴۹)

رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حجام راوغوښتلو او دبيرې او دسرويو څخه وينسته يې کټ کړل حضرت معاويه رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمايي چې ما ورته وويل چې يا رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دا وينسته ماته راکړه، رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمايل چې وايخله.

دبيرې وجوب ومسنون مقدار دصحابه و او دتابعينو داثارو په رڼا کې

۱- عن مُحَمَّدٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو حَنِيفَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ الْهَيْثَمِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يَقْبِضُ عَلَى لِحْيَتِهِ ثُمَّ يَقْصُ مَا تَحْتَ الْقَبْضَةِ؛ قَالَ مُحَمَّدٌ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وَبِهِ نَأْخُذُ وَهُوَ قَوْلُ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ. (كتاب الاثار للامام محمد ص ۲۰۳)

عبد الله بن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ به بيره په قبضه کې ونيوله او دقبضې څخه زياته به يې کټ کړه، امام محمد رحمه الله فرمايي چې همدا مونږ مختار وو او همدا امام ابو حنيفه رحمه الله قول دی.

۲- قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ «كَانَ يَأْخُذُ مِنْ لِحْيَتِهِ» (كتاب الاثار لأبي يوسف ص ۱۳۴)

عبد الله بن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ به دخپلې بيرې يو څه وينستان کټ کول.

۳- قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنِ الْهَيْثَمِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ «كَانَ يَقْبِضُ عَلَى لِحْيَتِهِ، فَيَأْخُذُ مِنْهَا مَا جَاوَزَ الْقَبْضَةَ» (حواله سابقه)

حضرت عبد الله بن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُما به دقبضې څخه زاید وينستان کټ کول.

۴- حَدَّثَنَا مَرْوَانُ يَعْنِي ابْنَ سَالِمٍ الْمُقَفَّعَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: «رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا يَقْبِضُ عَلَى لِحْيَتِهِ، فَيَقْطَعُ مَا زَادَ عَلَى الْكَفِّ» (سنن ابى داود ج ۱ ص ۳۴۱، باب قول عند الافطار)

حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما به دقبضی خنخه زاید و یبستان کت کول.

۵- عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: «إِذَا حَجَّ أَوْ اعْتَمَرَ قَبَضَ عَلَى لِحْيَتِهِ، فَمَا فَضَلَ أَخَذَهُ».

(صحيح البخاري ج ۲ ص ۸۷۵)

عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا به چې کله حج او یا عمره وکړه نو دقبضی خنخه زاید و یبستان به یې کت کول.

فایده: ۱- په صحيح البخاری او په صحيح المسلم کې چې په کومو احادیثو کې (اعفو اللحي) او

(وفرو اللحي) راغلي دي دهغې احادیثو روي عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دی، حضرت عبد الله بن

عمر رضی الله عنهما چې دقبضی خنخه زاید و یبستان کت کول نو دا ددې خبرې دلیل دی چې دا عفاء خنخه

مراد تریوې قبضې پورې دیرې غټول دي، ځکه حضرت عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به څرنگه دخپل

حدیث په خلاف عمل کولو؟

۲- په دې حدیث کې دحج او دعمرې ذکر اتفاقي دي، ځکه چې مخکې تیر شو چې عبد الله بن عمر

رضی الله عنهما به دقبضی خنخه زاید و یبستان کت کول، هلته دحج او دعمرې تخصیص نشته.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي: قُلْتُ الَّذِي يَظْهَرُ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَ لَا يَخْصُ هَذَا

التَّخْصِصَ بِالنِّسْكَ بَلْ كَانَ يَحْتَمِلُ الْأَمْرَ بِالْإِعْفَاءِ عَلَى غَيْرِ الْحَالَةِ الَّتِي تَنْشُؤُ فِيهَا الصُّورَةُ بِأَفْرَاطٍ طَوِيلٍ شَعْرِ الْلَحْيَةِ أَوْ

عَرَضِهِ. (فتح الباری ج ۱۰ ص ۴۲۹)

ظاهره داده چې حضرت عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خپل دا فعل ترجیح او تر عمرې پورې خاص نه

ګڼلو بل د عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په نیز باندې دیرې دغټولو حکم په هغه صورت کې دی چې دطولا

او عرضا دیر اوږدوالي په وجه باندې شکل بدنه ښکاري.

حافظ ابن عبد البر المالکی رحمه الله فرمایي چې:

کول جایز دی، که بغیر دحج او د عمرې څخه یې کټ کول ناجایز وی نو په حج او په عمره کې به هم ناجایز وي، ځکه چې محرمینو ته حکم شوی دی چې دحج او د عمرې دا حرام په وجه چې د څه شي څخه منعه شوي یې هغه وکړي، یعنې حلق او قصر، بیا عبد الله بن عمر رضی الله عنه دهغه حدیث راوي دی چې په هغې کې د برې دغټولو امر دی او دخپل روایت په معنی باندې د بل هر چا څخه زیات پوهیږي، نو د عبد الله بن عمر رضی الله عنه او د جمهورو په نیز باندې معنی داده چې کوم ویستان چې بد بنکاري دهغوي کټ کول جایز دي.

۶- عَنْ جَابِرٍ رضی الله عنه قَالَ كُنَّا نَعْقِي السَّبَّالَ إِلَّا فِي حَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ. (ابوداؤد ج ۲ ص ۲۲۱، باب فی أخذ الشارب)

سبال د سبله جمع ده او سبله د برې مخکنې حصې او سینې ته د برې مخامخ ویستانو ته وایي (والسبله عند العرب مقدم اللحية وما أسبل منها على الصدر، مجمع البحار ج ۳ ص ۲۸)
حافظ ابن حجر رحمه الله یې ترجمه په اوږدو ویستو باندې کوي (فتح الباری ج ۱۰ ص ۴۲۹)

حضرت جابر رضی الله عنه فرمایي چې مونږ به د برې مخکنې زورپند ویستان پریښودل، مگر په حج او په عمره کې به مو کټ کول ددې حدیث څخه هم ثابتیږي چې د قبضې څخه د زایدو ویستانو کټ کول جایز دي، بیا دا عمل یواځې د حضرت جابر رضی الله عنه نه دی بلکه حضرت جابر رضی الله عنه د جمعې صیغه استعمال کړې ده چې "مونږ داسې کول" ددې څخه معلومیږي دا د ډیرو صحابه و عمل وو.

۷- كَانَ عَلَى رضی الله عنه يَأْخُذُ مِنْ لِحْيَتِهِ مِمَّا يَلِي وَجْهَهُ. (مصنف ابن ابی شيبه ج ۶ ص ۱۰۸ باب ما قالوا في الأخذ من اللحية)

حضرت علی رضی الله عنه به هغه ویسته کټ کول چې دمخ سره به متصل وو.
فایده: حضرت علی رضی الله عنه هغه ویسته کټ کول چې د قبضې څخه زاید وو ځکه چې د قبضې څخه دکمو ویستانو کټ کول ناجایز او حرام دي.

۸- عَنْ أَبِي زُرْعَةَ رضی الله عنه، قَالَ: «كَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ رضی الله عنه يَقْبِضُ عَلَى لِحْيَتِهِ، ثُمَّ يَأْخُذُ مَا قَضَلَ عَنِ الْقُبْضَةِ» (ايضا)

حضرت ابو هريره رضی الله عنه به برې په قبضه کې ونيوله او د قبضې څخه زاید ویستان به یې کټ کول.
۹- عَنْ مَنْصُورٍ رضی الله عنه، قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ رضی الله عنه، قَالَ: «كَانُوا يُجِبُونَ أَنْ يُعْفُوا اللَّحْيَةَ إِلَّا فِي حَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ، وَكَانَ إِبْرَاهِيمُ رضی الله عنه يَأْخُذُ مِنْ عَارِضِ لِحْيَتِهِ» (ايضا ج ۶ ص ۱۰۹)

عطاء بن ابي رباح رحمه الله فرمايې چې هغوي (صحابه کرامو) به خوښوله چې د حج او دعمرې څخه ماسرې په نورو وختونو کې ډیرې اوږدې کړي او ابراهيم نخعي رحمه الله به عرضا ډیرې څخه وينستان اخستل.

۱۰- عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ: «أَنَّهُ كَانَ يَأْخُذُ مِنْ لِحْيَتِهِ، وَلَا يُوجِبُهُ» (ايضا)

طاوس ډیرې وينستان کټ کول او واجب به یې ورته نه ویل.

۱۱- عَنِ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانُوا يُرْغِصُونَ فِيمَا زَادَ عَلَى الْقُبْضَةِ مِنَ اللَّحْيَةِ أَنْ يُؤْخَذَ مِنْهَا» (ايضا)

صحابو وړی الله عنهم د قبضې څخه د زیاتو وينستانو په کټ کولو کې اجازت ورکولو.

۱۲- عَنْ أَفْلَحَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانَ الْقَاسِمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِذَا حَلَقَ رَأْسَهُ أَخَذَ مِنْ لِحْيَتِهِ وَشَارِبِهِ». (ايضا) قاسم بن

محمد به چې کله د سر وينستان خریل نو ډیرې او بریتونو وينستان به یې هم اخستل.

۱۳- عَنْ أَبِي هِلَالٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَأَلْتُ الْحَسَنَ، وَابْنَ سِيرِينَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ فَقَالَا: «لَا بَأْسَ بِهِ أَنْ تَأْخُذَ مِنْ طَوْلِ لِحْيَتِكَ». (ايضا)

حسن بصري رحمه الله او ابن سيرن رحمه الله فرمايې چې پدې کې گناه نشته چې ډیرې اوږدو څخه وينستان واخلي، (کوم چې د قبضې څخه زیات وي).

۱۴- عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانُوا يُطَيَّبُونَ لِحَاهُمْ، وَيَأْخُذُونَ مِنْ عَوَارِضِهَا». (ايضا)

ابراهيم نخعي رحمه الله فرمايې چې صحابه کرامو به په ډیرو باندې خوشبوئي لگولې او عرضا به یې ترینه وينسته کټ کول.

۱۵- عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ إِذَا أَطْرَمَ مِنْ رَمَضَانَ، وَهُوَ يُرِيدُ الْحَجَّ، لَمْ يَأْخُذْ مِنْ رَأْسِهِ وَلَا مِنْ لِحْيَتِهِ شَيْئًا، حَتَّى يَحْجَرَ (موطاء امام مالک ص ۴۲۱)

کله به چې دشوال میاشت راغله او عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به د حج اراده کړې وه، نو ډیرې او د سر وينستان به یې تر هغې پورې نه کټ کول ترڅو به یې چې حج نه وو کړی، د دریم، څلورم او پنځم نمبر احادیثو لاندې تیر شو چې عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به د قبضې څخه زاید وينستان کټ کول.

۱۶- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى رَجُلًا قَدْ تَرَكَ لِحْيَتَهُ حَتَّى كَبُرَتْ فَأَخَذَ يَجْذِبُهَا ثُمَّ قَالَ اثْنُونِي بِحِلْمَتَيْنِ ثُمَّ أَمَرَ رَجُلًا فَجَزَّ مَا تَحْتَ يَدِهِ ثُمَّ قَالَ اذْهَبْ فَأَصْلِحْ شَعْرَكَ أَوْ أَفْسِدْهُ يَتَرَكَ أَحَدُكُمْ نَفْسَهُ حَتَّى كَأَنَّهُ سَبْعٌ مِنَ السَّبَاعِ (عمدة القاری ص ۲۲، ص ۷۲، شرح البخاری لابن بطال ج ۹ ص ۱۴۶)

حضرت عمر رضی اللہ عنہ یو داوردې بیرې والا سړی ولیدلو، نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ دده بیره ونيوله او دخان طرفته یې را کاږله او بیا یې حکم وکړو چې ماته قینچي راوړئ، بیا یې یو سړي ته حکم وکړو نو دقبضې څخه لاندې بیره یې ورته کت کړه، بیا یې وفرمایل چې ورشه یا خپل وینستان جوړ او یا خراب کړه، تاسو ځان داسې پرېږدئ لکه دځناورو څخه یو ځناور.

۱۷- الله تعالى فرمائي: **لَمْ يَلْبِغُوا تَفْتَهُمْ** (پاره ۱۷).

چې کله احرام وسپري نو بیا دې خامخا خپل خیري لرې کړي.

دالتفت) په تفسیر کې مفسرین فرمایي چې وینستان دې وخرئي او یا دې یې کم کړي دتخرگونو او دنوم څخه لاندې وینستان دې صفا کړي، والأخذ من العارضین (تفسیر القرطبي، ددواړو غوښرو وینستان دې کت کړي.

۱۸- محمد بن كعب القرظي فرمائي (رى الجمار ... وأخذ من الشاربين واللحية) ايضا.

۱۹- ابن جريج رحمه الله فرمائي: (الأخذ من اللحية) ايضا.

۲۰- امام مجاهد رحمه الله فرمائي: (حلق الرأس ... وقص اللحية) ايضا) وتفسير در منشور

ج ۴ ص ۴۲۳، شرح العمدة لابن تيميه ج ۳ ص ۷)

قاعده داده: چې (الحديث يفسر بعضه بعضا) بعضې احاديث دبعضو نورو تفسیر کوي په دې مذکورو شلو احاديثو کې بعضې مرفوع دي او بعضې نور دصحابه کرامو رضی الله عنهم او دتابعینو اثار دي، چې دا ټول دا عفاء احاديثو لپاره دتفسیر کار وړ کوي، لهذا ددې شلو احاديثو په رڼا کې داهل سنت والجماعة ټول علماء کرام فرمایي چې دا احاديثو دا عفاء څخه تر یوې قبضې پورې وجوبا غټول مراد دي او دقبضې څخه زیات واجب نه دي، بلکې دجمهورو په نیز یې بلا کړا هته کت کول جایز دي او بعضو ورته مکروه تنزیهي ويلي دي او که دقبضې څخه دغټوالي په صورت کې ورسره شکل بد ښکاریدلو او سخرې او داستهزاء لپاره سبب جوړیدلو نو بیا یې تر قبضې پورې کت کول ضروري دي.

دلامذهبو څخه پوښتنه!

مونږ دا عفاء لپاره په تفسیر کې دا مذکور احاديث پيش کړل چې تر قبضې پورې اعفاء واجب ده لامذهبان وايي چې تر آخره پورې اعفاء واجب ده، نو دوي دې مهرباني وکړي او دخپلې رأي لپاره دې صرف يو حديث يا اثر پيش کړي.

خير القرون

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايې چې: خير القرون قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم. د خير القرون زمانه درې طبقې وې، صحابه كرام رضى الله عنهم، تابعين، تبع تابعين، پدې اهل الخير كې حضرت عمر رضى الله عنه حضرت على رضى الله عنه حضرت ابو هريرة رضى الله عنه حضرت عبد الله بن عمر رضى الله عنه حضرت جابر رضى الله عنه او نور صحابه كرام او قاسم بن محمد رحمه الله، حسن بصري رحمه الله، محمد بن سيرين رحمه الله، ابراهيم نخعي رحمه الله، عطاء بن ابي رباح رحمه الله، طاؤس بن كيسان رحمه الله، عامر شعبى رحمه الله وغيره ددې ټولو په نيز ديري مسنون مقدار يوه قبضه ده.

ديري مسنون مقدار دڅلورو واړو مذهبونو په رڼا كې

دڅلورو واړو امامانو او ددوي دمتبعينو په نيز ديري مسنون مقدار يوه قبضه ده، ديوي قبضي څخه كمول حرام او ديوي قبضي څخه دزياتو ويستانو كټ كول جايز دي.

احناف: مُحَمَّدٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يَقْبِضُ عَلَى لِحْيَتِهِ ثُمَّ يَقْضُ مَا تَحْتَ الْقَبْضَةِ قَالَ مُحَمَّدٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَبِهِ نَأْخُذُ وَهُوَ قَوْلُ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. (كتاب الاثار ص ۲۰۳، باب حف الشعر من الوجه)

عبد الله بن عمر رضى الله عنه به د قبضي څخه لاندې بيره كموله امام محمد رحمه الله فرمايې چې همدا زموږ مسلک دی او همدا امام ابو حنيفه رحمه الله قول دی په هدايه مع فتح القدیر ج ۲ ص ۲۶۹، (باب ما یوجب القضاء والكفارة) په آخر كې راغلي دي چې (ولا يفعل لتطويل اللحية اذا كانت بقدر المسنون وهو القبضة).

چې كله چې بيره مسنون مقدار يعنې قبضي ته ورسيږي، نو بيا يې دنورو اوږدولو لپاره دتيلو لگول نه دي پكار، دلته د ابن الهمام رحمه الله دتشریح خلاصه داده چې د قبضي څخه دزيادو ويستانو كټ كول ثابت دي، لكه څرنگه چې په ترمذي كې د حضرت عبد الله بن عمرو بن العاص په حديث كې راغلي دي، پاتې شوه دا خبره چې په صحيح بخاری او په صحيح مسلم كې د حضرت عبد الله بن عمر رضى الله عنهما مرفوع حديث دی چې بريونه كټ كوی او ډيري اوږدوی نو دا حديث خود ترمذي د حديث څخه مخالف دی، نو ددې جواب دادی چې په كتاب الاثار للامام محمد په سنن نسائي او په سنن أبي داود كتاب الصوم كې هم د عبد الله بن عمر رضى الله عنهما عمل ذكر شوی دی چې هغه رضى الله عنه به د قبضي څخه زايده بيره كټ كوله او همدا سې ابو هريرة رضى الله عنه چې ډيري اوږدولو حديث يې روايت كړی

دی نو دابو هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه هم دقبضي څخه دزايدي ږيري لنډول روايت شوي دي او قانون دادی چې راوي چې دخپل روايت په خلاف باندي عمل وکړي نو دده روايت يا منسوخ او يا مؤول وي، نو دلته اگر چې ډيري داوږدولو والا حديث منسوخ نه دی لکن معنی يې داده چې ډيري دومره لنډول چې دقبضي څخه هم لنډه شي، لکه څرنګه چې عجميان، مجوسيان، هندوان او انګريزان کوي نو دا ممنوع ده، نو ددواړه قسمه احاديثو په مابين کې موافقت پيدا شو.

د ابن الهمام رحمه الله ددي تحقيق په شان تحقيق په البحر الرائق ج ۳ ص ۳۰۲، رد المحتار ج ۳ ص ۴۵۶) کې هم راغلی دی.

علامه عینی رحمه الله فرمایي چې بعضي خلک ږيره دومره اوږدوي چې شکل ورسره بد ښکاري او وايي چې مونږ دحديث په ظاهر باندي عمل کوو، نو ددي په باره کې مونږ وايو چې دا صورت ددي حديث څخه مستثنی دی او په استثناء باندي حديث موجود دی، لهذا دداسې ږيري اصلاح کول واجب دي، چې دمسخري او استهزاء لپاره سبب جوړېږي، لکن ترکومه پورې يې کټ کول پکار دي نو بعضي علماء فرمایي چې په طول کې دی، دقبضي څخه زاید ويښتان کټ کړل شي او په عرض کې دی پراګنده ويښتان کټ کړل شي او بعضي وايي چې داهل شرع دعرف په مقدار دي کټ کړل شي (چې ديوې قبضي څخه دزايده ويښتانو کټ کول دي) عمدة القاری ج ۲۲ ص ۷۲)

صاحب درد المحتار ليکي :

ولأبأس بنتف الشيب وأخذ اطراف اللحية والسنة فيها القبضة (رد المحتار كتاب الحظر والاباحة ج ۹ ص ۵۸۳، مکتبه امداديه)
دسينو ويښتانو ايستل پروانه لري، همدارنګه ډيري دغاړو څخه دويښتو کټ کول هم پروانه لري او سنت طریقه يوه قبضه ږيره ده.

ملا علی القاری رحمه الله دابو قحافه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دلحي دحديث په تشریح کې فرمایي چې :
لو أخذتم نواحی لحيته طولا وعرضا وترکتم قدر المستحب وهو مقدار القبضة وهي الحد المتوسط بين الطرفين المذمومين من ارسالها مطلقا ومن حلقها وقصها على وجه استیصالها وفي حديث الترمذی عن ابن عمرو أنه عليه الصلوة والسلام كان يأخذ من لحيته من عرضها وطولها (شرح مسند ابی حنیفه ص ۴۲۳)

کاشکې چې تاديږي داوږدو او ډپلنو څخه يو څه ويښتان کټ کړی وای او مستحب مقدار دي ږينسوي چې دقبضي مقدار دی او مستحب مقدار ددو و مذمومو طرفونو په مابين کې متوسط او معتدل مقدار دی هغه مذموم دوه طرفه يو مطلقا ږينډول دي او بل طرف خړيل او يا دومره لنډول دي چې دختمولو په شان

امام مالک رحمہ اللہ او مالکی فقہاء

امام مالک رحمہ اللہ مطلق ارسال قایل نہ دی، بلکہی دھغہ پہ نزد ہم اوږدہ ږیرہ مکروہ دہ امام نووی رحمہ اللہ فرمایي چې وکره مالک طولها جدا (نووی شرح مسلم ج ۱ ص ۱۲۹) ابو الولید باجی رحمہ اللہ فرمایي چې (قيل للمالك فاذا طالت جدا قال ارى أن يؤخذ منها وتقص، المنتقى ج ۷ ص ۲۶۶) یو چا امام مالک رحمہ اللہ تہ وفرمایيل چې کہ ږیرہ ږیرہ اوږدہ شي نو څه حکم یي دی؟ هغه ورته په جواب کې وفرمایيل چې زما رایہ داده چې یو څه ویستنه دي یي کټ کړی شي.

قاضی عیاض لیکي چې:

يُكْرَهُ حَلْقُهَا وَقَصُّهَا وَتَحْرِيقُهَا وَأَمَّا الْأَخْذُ مِنْ طُولِهَا وَعَرْضِهَا فَحَسَنٌ وَتُكْرَهُ الشَّهْرَةُ فِي تَعْظِيمِهَا كَمَا تُكْرَهُ فِي قَصِّهَا وَجَزْأِهَا (شرح مسلم للنووي ج ۱ ص ۱۲۹) ډیرې خریل اولندول او سوزول یي مکروہ دي او د عرض او د طول څخه یي ویستنه اخستل بهتر دي اولکه څرنگه چې ډیرې ډیر لنډول مکروہ دي نو همدارنگه په اوږدہ ږیرہ کې شهرت هم مکروہ دی.

مشهور مالکی قاضی ابو بکر بن عربی رحمہ اللہ فرمایي چې: ان ترک لحيته فلا حرج عليه الا أن يقبح طولها فيستحب أن يأخذ منها (عارضة الاحوذی ج ۱ ص ۲۱۹) که خپله ږیرہ یي پرېښودله نو هيڅ حرج پرې نشته مگر که بده ښکاریدله نو یي کټ کول مستحب دی (علامه زرقانی رحمہ اللہ فرمایي چې: يُكْرَهُ حَلْقُهَا وَقَصُّهَا وَتَحْرِيقُهَا وَأَمَّا الْأَخْذُ مِنْ طُولِهَا وَعَرْضِهَا فَحَسَنٌ وَتُكْرَهُ الشَّهْرَةُ فِي تَعْظِيمِهَا كَمَا تُكْرَهُ فِي قَصِّهَا وَجَزْأِهَا) (شرح الزرقاني ج ۴ ص ۳۳۵)

چونکې اعتدال محبوب دی او ډیر اوږد والی کله شکل بدرنگه کوي او غیبت کونکو ته د زبان درازی موقع ورکوي، له دې وجې د دې کټ کول مستحب دی البته ډیر کټ کول یي او سر په سر کول یي مکروہ دي. مشهور مالکی فقیه تلمسانی المتوفی سنه ۷۸۱ هـ فرمایي چې:

وعن الحسن بن المثني أنه قال اذا رأيت رجلا ذالحية طويلة ولم يتخذ لحيته بن الحيتين كان في عقله وقيل ما طالت حية انسان قط الا ونقص من عقله مقدار ما طال من لحيته ومنه قول الشاعر اذا كبرت للفقى لحيته ... فطالت وصارت الى سرتة

فنقصان عقل الفقى عندنا... بمقدار ما طال من لحيته

(شرح الشفا للملاعلى قاری ج ۱ ص ۳۶۴)

حسن بن مثنی فرمایي چې کوم سړي چې خپله ږیرہ د افراط او د تفریط په مابین کې نه وه پرېښې بلکې اوږدہ کړې یي وه، نو دده په عقل کې نقصان دی او داسې ویلی شوي دي چې څومره ږیرہ او چې ډیرې هغومره

یې عقل کمیري، یو شاعر وایي چې: کله چې دیو ځوان بیرته ترنومه پورې غټه شي نو دده د عقل نقصان دیريږي او د وږدوالي به مقدار دی.

ابو عبد الله محمد بن خلیفه رحمه الله المتوفی سنه ۸۲۷ هـ ق دامام نووي رحمه الله پدې قول چې (المختار ترکها) شرح مسلم ج ۱ ص ۱۲۹ باندې تنقید کوي او لیکي چې:

في الحديث ان الله تعالى زين بنى آدم باللحى واذا كانت زينة فلاحسن تحسينها بالأخذ منها طولاً وعرضاً وتحديد ذلك بما زاد على القبضة كما كان ابن عمر يفعل وهذا في من تزيد لحيته وأما من لا تزيد لحيته فيأخذ من طولها وعرضها بما فيه تحسين فان الله جميل يحب الجمال (اكمال اكمال المعلم ج ۲ ص ۳۹)

په حدیث کې خو داسې راغلي دي چې الله تعالى سړي په ښو باندې ښکلي کړي دي او کله چې بیرته زینت شوه نو ښکلي کول یې بهتر دی چې طولاً او عرضاً یې کټ کول دي، او د کټ کولو مقدار دیوې قبضې څخه زاید وښتان دي، لکه څرنګه چې عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ کول، د قبضې څخه د زیادت قید دهغه چا لپاره دی چې دهغه بیرته ډیره غټیږي او د چا بیرته چې ډیره نه غټیږي هغه دې هم طولاً او عرضاً دومره وښتان کټ کړي چې دهغې په وجه یې بیرته ښکلي شي ځکه چې الله تعالى جميل دی او جمال خوښوي.

مشهور مالکی حافظ ابن عبد البر المالکی رحمه الله فرمایي چې:

في أخذ بن عمر رضي الله عنهما من آخر لحيته في الحج دليل على جواز الأخذ من اللحية في غير الحج لأنه لو كان غير جائز لما جاز في الحج لأنهم أمروا أن يحلقوا أو يقصروا إذا حلوا محل حجهم ما نهوا عنه في حجهم، وابن عمر رضي الله عنهما روى عن النبي صلى الله عليه وسلم أعفوا اللحا وهو أعلم بمعنى ما روى فكان المعنى عندنا وعند جمهور العلماء الأخذ من اللحية ما تطاير والله أعلم (الاستدكار ج ۴ ص ۳۱۷، بيروت)

عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ چې په حج او په عمره کې د قبضې څخه زاید وښتان کټ کول نو دده رضی الله عنه دا فعل د دې خبرې دلیل دی چې په غیر د حج او د عمرې کې هم د قبضې څخه د زاید وښتانو کټ کول جایز دي، که بغیر د حج او د عمرې څخه یې کټ کول ناجایز وی نو په حج او په عمره کې به هم ناجایز وي، ځکه چې محرمینو ته حکم شوی دی چې د حج او د عمرې د احرام په وجه چې د څه شي څخه منعه شوي یې هغه وکړي، یعنې حلق او قصر، بیا عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دهغه حدیث راوي دی چې په هغې کې دیرې د غټولو امر دی او د خپل روایت په معنی باندې د بل هر چا څخه زیات پوهیږي، نو د عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او د جمهورو په نیز باندې معنی داده چې کوم وښتان چې بد ښکاري دهغوي کټ کول جایز دي.

امام شافعی او شافعی فقهاء

امام شافعی رحمه الله هم د مطلق ارسال قايل نه دی، دامام شافعی رحمه الله په نيز باندې د حج او دعمرې د احرام څخه د وتلو لپاره د بېرې او د بريتونو څخه د يو څه وېښتانو کټ کول مستحب دي حالانکې د بېرې د وېښتو کټ کول د نسکو څخه نه دي.

امام شافعی رحمه الله فرمايي چې:

وَأَحَبُّ إِلَيَّ لَوْ أَخَذَ مِنْ لِحْيَتِهِ وَشَارِبِهِ حَتَّى يَضَعَ مِنْ شَعْرِهِ شَيْئًا لِلَّهِ، وَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ؛ لِأَنَّ النَّسْكَ إِنَّمَا هُوَ فِي الرَّأْسِ لَا فِي اللَّحْيَةِ (الام ج ۲ ص ۱۱)

زما په نيز بهتره داده چې دا الله تعالى لپاره د بېرې او د بريتونو څخه هم يو څه وېښتان کټ کړي شي او که کټ يې نه کړل نو هم پروا نلري ځکه چې د حج او دعمرې د افعالو تعلق د سر د وېښتو سره دی د بېرې د وېښتو سره نه دی. مشهور شافعی محقق حافظ ابو عبد الله حسين بن حسن الحليمي المتوفى سنه ۴۰۳ هـ (ق)

د بېرې په مسئله کې د جمهورو سره دی، له دې وجې يې: د (احفوا الشوارب واعفوا اللحى) حديث درانقولو څخه وروسته د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما، ابو هريرة رضي الله عنه او د ابراهيم نخعی رحمه الله عمل او د حسن بصری او د طائوس قول رانقل کړی دی (المنهاج فی شعب الايمان ج ۳ ص ۸۷، امام غزالي رحمه الله فرمايي چې:

والأمر في هذا قريب ان لم ينته الى تقصيص اللحية وتدويرها من الجوانب فان الطول المفرط قد يشوه الحلقة ويطلق السنة المغتابين بالنبد اليه فلا بأس بالاحتراز عنه على هذه النية قال النخعي رحمه الله عجبت لرجل عاقل طويل اللحية كيف لا يأخذ من لحيته ويجعلها بين لحيتين فان التوسط في كل شيء حسن ولذلك قيل كلما طالت اللحية تشمر العقل (احياء علوم الدين ج ۱ ص ۱۴۳)

د بېرې د وېښتو کټ کول جايز دي په دې شرط چې ديره لنډه او مدوره نه شي، زياته او پرده بېره يو طرفته فطري حسن ختموي او بل طرفته د غيبت کونکو د کنخلو ژبې خلاصوي، نو په دې نيت باندې د دومره او پرده بېرې څخه په ځان ساتلو کې باک نشته، ابراهيم نخعی رحمه الله فرمايلي دي چې زه هغه هوښيار سړي ته حيران یم چې او پرده بېره لري، ولې د بېرې وېښته نه کټ کوي چې د افراط او د تفریط په منځ کې شي؟ اعتدال په هر شي کې ښه دی له دې وجې ويل کيږي.

چې څومره بېره او د بېرې هغو مره عقل رخصتيږي، حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله د عبد الله بن عمر رضي الله عنهما حديث (اعفوا اللحى) او دده د عمل په ماين کې تعارض دفع کوي او فرمايي چې:

ويمكن الجمع بحمل النهى على الاستيصال او مقاربه بخلاف الأخذ المذكور ولا سيما أن الذى فعل ذلك هو الذى رواه (درايه برحاشيه هدايه ج ۱ ص ۲۲۲)

دعبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حديثاً او دده دعمل په مابين کې په داسې طريقه باندې تطبيق ممکن دى چې دبيرې دغټولو حديث دبيرې په ختمولو او يا ختمولو ته په ورنزدې کولو باندې ور حمل شي، په خلاف دعبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دعمل څخه چې په هغې کې دمعمولي وينستو اخستل ذکر شوي دي او دا توجیه ځکه ضروري ده چې ددې عمل کونکى صحابي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حديث روايت کونکى دى.

همدارنگه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې:

الذى يظهر أن ابن عمر كان لا يخص هذا التخصيص بالنسك بل كان يحمل الأمر بالاعفاء على غير الحالة التى تشوه منها الصورة بافراط طول شعر اللحية او عرضه (فتح البارى ج ۱۰ ص ۲۹)، باب تقليص الاظفار)

عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ چې دقبضې څخه زاید وينستان کټ کول نو دا يې يواځې دحج او دعمرې څخه ورو تسه نه کټ کول بلکې عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اعفاء په هغه صورت ور حملوله چې شکل ورسره بد نما نشي پداسې طريقه چې بيره طولا او عرضا ډيره اوږده شي.

طبري رحمه الله ليکي چې:

أن الرجل لو ترك لحيته لا يتعرض لها حتى أفحش طولها وعرضها لعرض نفسه لمن يسخر به (بحواله فتح البارى ج ۱۰ ص ۲۹)

يوسپړى چې بيره ډيره اوږده کړي نو د ځان څخه به ريشخند جوړ کړي.

علامه حسين بن عبد الله محمد طيبى الشافعى رحمه الله دعبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په عمل باندې تبصره کوي او فرمايي چې:

وهذا لا ينافى قوله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اعفوا اللحى، لان المنهى هو قصنها كفعل الاعاجم او جعلها كذنب الحمام والمراد بالاعفاء هو التوفير منها كما فى الرواية الاخرى والأخذ من الاطراف قليلا لا يكون من القص فى شىء (بحواله مرقاة المفاتيح لملا على القارى ج ۸ ص ۲۲۳، بيان الترجل الفصل الثانى)

دعبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عمل: درسول الله رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ددې ارشاد سره چې (اعفوا اللحى) دى منافى نه دى، ځکه چې ممنوع کټ کول هغه دي چې دعجمو په شان کټ کړى شي او يا دکوترې دلکۍ په شان کټ کړى شي او دا عفاء څخه مراد دادى چې بيره په پوره مقدار پريښودلى شي او د اطرافو څخه لږ کټ کول په قص کې نده دي داخل.

محدث عبدالرؤف المناوي الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ۱۰۳ هـ في شرح دجامع الصغير كفي فرماي چي:
 محل الاعفاء في غير ما طال من اطرافها حتى تشعث وخرج عن السميت أما هو فلا يكره نقه
 (فيض القدير ج ۱ ص ۱۹۸)

دبيرې د اوږدولو حكم دهغه صورت څخه ماسوى دى چې دبيرې اطراف ډير اوږده او پراگنده شي او
 وقار دد څخه ووزي دپراگنده ويښتو كټ كول مكروه نه دي.
 السيد سابق دسنن الفطرة لاندې ليكي چې:

اعفاء اللحية وتركها متى تكثر بحيث تكون مظهرا من مظاهر الوقار فلا تقصر - تقصيرا
 يكون قريبا من الحلق ولا تترك حتى تفحش بل يحسن التوسط فانه في كل شيء حسن (فقه السنة
 ج ۱ ص ۳۸)

دبيرې پريښودل تردومره مقداره پورې دي چې وقار ورسره ظاهر وي، دومره دې نه كمښي چې خړلو ته نږدې
 شي او ډيره دې اوږدوي هم نه بلكې توسط به تر دې ځكه چې توسط په هر شي كې ښه دى.

امام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللَّهِ او حنبلى فقهاء رَحْمَهُمُ اللَّهُ

دامام احمد رحمه الله خاص شاگرد اسحاق بن ابراهيم بن هاني رحمه الله چې دنهه كلنۍ څخه دامام احمد:
 وفاته پورې ورسره پاتې شوى دى هغه فرمايې:

سَأَلْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ عَنِ الرَّجُلِ يَأْخُذُ مِنْ عَارِضِيهِ؟ قَالَ: يَأْخُذُ مِنَ اللَّحْيَةِ مَا فَضَلَ عَنِ
 الْقَبْضَةِ. قُلْتُ: فَحَدِيثُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ((أَحِقُّوا السَّوَارِبَ وَأَغْفُوا اللَّحْيَ))؟ قَالَ:
 يَأْخُذُ مِنْ طُولِهَا وَمِنْ تَحْتِ حَلْقِهِ. وَرَأَيْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ رَحِمَهُ اللَّهُ يَأْخُذُ مِنْ طُولِهَا وَمِنْ تَحْتِ حَلْقِهِ
 (مسائل الامام احمد بن حنبل ج ۳ ص ۱۵۱، ۱۵۲)

ما دامام احمد رحمه الله څخه دهغه سړي په باره كې پوښتنه وكړه چې دغومبرو ويښته كټ كوي؟ نو امام
 احمد رحمه الله وفرمايل چې دقبضي څخه زايده ډيره دې كټ كوي، نو ما ورته وويل چې بيا د اغفو اللحي څه
 معنى شوه؟ نو امام احمد رحمه الله وفرمايل چې د طول او د حلق څخه لاندې دې يې كټ كوي او ما امام
 احمد رحمه الله وليدلو چې دغومبرو او د حلق څخه لاندې ويښتان به يې كټ كول.
 الشيخ منصور بن يوسف ليكي چې:

ويعفى لحيته ويحرم حلقها ذكره الشيخ تقي الدين ولا يكره أخذ ما زاد على القبضة منها
 وما تحت حلقه (الروض المربع شرح زاد المستقنع ج ۱ ص ۱۹)

بیره به او بدوئ، دبیری خریل حرام دی او دقبضې څخه دزایدې دبیری خریل مکروه نه دي، همدارنگه دحلق څخه دلاندې دبیری خریل مکروه نه دي، دقهې خنبلي په لاندې ټولو کتابونو کې راغلي دي چې: ولایکره أخذ مازاد علی القبضه (کشف القناع ج ۱ ص ۷۵، الانصاف فی معرفة الراجح من الخلاف ج ۱ ص ۲۱، الاقناع، غذاء الالباب، دلیل الطالب، منار السبیل وغیره)

دلامذهبه جعلی اهلحدیثو په فتاوو کې هم دا مضمون شته

نذیر حسین دهلوی لیکي چې: داړی کا دراز رکنا بقدر ایک مشت کی واجب هی (فتاویٰ نذیریہ ج ۳ ص ۳۵۹) همدارنگه وگوره فتاویٰ ثنائیه ج ۲ ص ۱۲۳، فتاویٰ برکاتیه ص ۲۵۸ (فتاویٰ اهل حدیث ج ۱ ص ۱۱۱)

دلامذهبو څخه یو څو سوالونه

په جواب کې دخپل دعویٰ مطابق صرف ایت او یا حدیث ولیکئ:

- ۱- دبیری حد څومره دی؟ کوم ویښتان په بیره کې داخل دي او کوم خارج دي؟
- ۲- دبیری پریښودل فرض دي؟ او که واجب دی؟ او که سنت؟
- او د فرض، واجب، او سنتو تعریف څه دی؟
- ۳- د وریزو دوښتو کټ کول څه حکم لري؟
- ۴- دحلق (مری) دوښتو د کټ کولو څه حکم دی؟
- ۵- دبیر خریلي سړي دامامت څه حکم دی؟
- ۶- دبیر خریلي د اذان څه حکم دی؟
- ۷- دبیر خریلي د جنازې څه حکم دی؟
- ۸- یو چا دیوسړي بیره وخریله لکن بیرته راشنه شوه نو ددې حکم څه دی؟ قصاص دی او که دیت؟
- ۹- که یو چا دیو قبضې څخه زاید ویښتان کټ کړل نو داسړي فاسق دی او که نه؟ حد او یا تعزیر پرې شته او که نه؟
- ۱۰- په قینچي باندې دبیری کټ کول، په پاکی باندې یې صفا کول، او په بال صفا باندې یې ختمول، یو حکم لري او که فرق پکې شته؟

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه وآله واصحابه وأهل بیته اجمعین یارب العالمین

يٰٓبٰنِيْ اٰدَمُ عُدْ وَاٰرِثَتُكَمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ-الاية

په مانځه کې دسرپټول
دپگړۍ اودخولۍ په سرکول

الشيخ العلامة الشيخ أبو عبد الله محمد بن أبي بكر بن محمد بن علي بن أبي طالب

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعد!

په لمانځه کې دسرپټول مستحب دی او دلوح سر لمونځ لپاره ډیر صورتونه دي

۱- د عذر او د مجبوری په حالت کې لوح سر لمونځ کول بغير د کراهته جایز دی.

۲- د سستی و چې له کله کله لوح سر لمونځ کول مکروه تنزیهې دي ځکه چې د مستحبو په پریښودلو باندې په ثواب کې کمی راځي.

۳- لوح سر لمونځ کول خپل عادت جوړول او سنت ورته نه ویل مکروه تحریمي دی.

۴- لوح سر لمونځ ته سنت ویل او بیا لوح سر لمونځ کول بدعت دی.

۵- لوح سر لمونځ کول د استخفاف الصلوة یعنی د مونځ د معمولي عمل گڼلو له وجې کفر دی.

۶- دعا جزی او دخشوع په طریقه باندې به لوح سر لمونځ کولو کې اختلاف دی، حقه خبره داده

چې دا طریقه غیر مستحسنه ده ځکه چې دخشوع او دعا جزی تعلق د زړه سره دی، البته که په یو سړي

باندې قلبي کیفیت دومره غالب شو چې مغلوب الحال شو او لوح سر لمونځ یې وکړ نو داسې سړی

مجبور دی.

قال العلامة المحقق رحمه الله: (وَصَلَاتُهُ حَاسِرًا) أَيْ كَاشِفًا (رَأْسَهُ لِلتَّكَاثُلِ) وَلَا بِأَسْ بِهِ لِلتَّذَلُّلِ، وَأَمَّا لِلرَّهَاتَةِ بِهَا

فَكَفَّرُوا وَسَقَطَتْ قُلُوبُهُمْ فَإِعَادَتُهَا أَفْضَلُ (الدر المختار، مكروهات الصلوة)

الحاصل: په لمانځه کې خولۍ او یا پکړۍ په سړ کول مستحب او د مانځه د ادابو څخه دی چې د کتاب،

د سنت، د اجماع الامت، د اثارو د صحابه و او د تابعینو، د عربو او د عجمو د علماؤ د فتوی و او د امت

د صلحاوود تعامل او د عملي تواتر څخه ثابت دي، البته دا حرام حالت مستثنی دی.

په مانځه کې دسر پټول دقرآن په رڼا کې

الله تعالی فرمایي چې: ﴿يَبْنِيْ اَدَمَ عَدُوًّا زَيْنَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾

دهر مانځه په وخت کې ښکلی لباس واغوندئ، پگړۍ او خولۍ هم په زینت کې شامل دي او ددې حکم لاندې داخل دي.

په مانځه کې دسر پټول دا حدیثو په رڼا کې

اول حدیث: عَنْ بَرْزَنْجٍ عَنْ حَكِيمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ رضی الله عنه لَمَّا قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ! فَإِذَا كَانَ أَحَدُنَا خَالِيًا قَالَ ﷺ: قَالَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيَا مِنْهُ مِنَ النَّاسِ { فَإِذَا كَانَ هَذَا خَارِجَ الصَّلَاةِ فَهُوَ فِي الصَّلَاةِ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيَا مِنْهُ فَتَوَخَّذْ الزَّيْنَةَ لِمَنَاجَاتِهِ سُبْحَانَهُ. وَهَذَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ رضی الله عنه لِعَلَامِهِ نَافِعٍ رضی الله عنه لَمَّا رَأَاهُ يُصَلِّي حَاسِرًا: أَرَأَيْتَ لَوْ خَرَجْتُ إِلَى النَّاسِ كُنْتُ تُخْرَجُ هَكَذَا؟ قَالَ: لَا. قَالَ: فَاللَّهِ أَحَقُّ مَنْ يُتَجَمَّلُ لَهُ: (مجموعه فتاوی ابن تیمیہ ج ۲ ص ۱۱۷)

دبهر بن حکیم عن أبيه عن جده روایت دی چې ما در رسول الله صلی الله علیه و سلم څخه پوښتنه وکړه چې یار رسول الله صلی الله علیه و سلم ! کله چې مونږ یو اړخې یو نو په هغې وخت کې به هم مونږ سر پټوو؟ رسول الله صلی الله علیه و سلم ورته وفرمایل چې دخلکو په نسبت الله تعالی ډیر حقدار دی چې حیا ترې نه وکړي شي.

ابن تیمیہ رحمه الله فرمایي چې کله چې دمانځه څخه بهر دا حکم دی نو په مانځه کې ډیره مناسبه ده چې دالله تعالی څخه حیا وکړي شي، نو دالله تعالی دمناجات په وخت کې زینت (دښه صورت والباس) واغوندئ لدې وجې کله چې دابن عمر رضی الله عنه غلام (حضرت نافع رحمه الله) لوڅ سر لمونځ کولو نو ابن عمر رضی الله عنه ورته وفرمایل چې کله چې ته دخلکو په طرف بهر ته ځي نو ایا لوڅ سر تلې شي؟ هغه ورته وفرمایل چې نه، نو ابن عمر رضی الله عنه ورته وفرمایل چې الله تعالی ډیر حق دار دی چې ښکلی لباس ورته واغوندي ددې څخه معلومېږي چې خولې او پگړۍ په سرول هم په زینت کې داخل دي، دابن عمر رضی الله عنه او حضرت نافع رحمه الله واقعہ الشیخ صالح بن عثیمین هم په شرح -الشرح الممتع ج ۲ ص ۱۵۰ کې لیکلي ده.

دوهم حدیث: وقد ثبت عن النبي صلی الله علیه و سلم أنه كان يصلي في العمامة (الشرح الممتع ج ۲ ص ۱۶۶)

ترجمه: په تحقیق سره ثابت دی د نبی کریم ﷺ څخه بیسکه وو رسول الله ﷺ چې لمونځ به یې کولو په پگړۍ سره.

روى البخارى فى باب المسح على الخفين عن جعفر بن عمرو عن أبيه قال رأيت النبی ﷺ مسح على عمامة، وما مسح عليها فى الوضوء الا یصلی بها، وروى مسلم عن عمرو أنه رأى النبی ﷺ یخطب على المنبر وعليه عمامة سوداء، وروى عبدالرزاق وابن ابی شیبة موصولا وروى البخارى تعلیقا عن الحسن أن أصحاب رسول الله ﷺ كانوا یسجدون على عمامتهم.

روایت کړې امام بخاری رحمه الله په باب د مسح على الخفين کې د جعفر بن عمرو څخه هغه دخپل پلار څخه چې: ولیدلو رسول الله ﷺ چې مسحه یې وکړه په پگړۍ باندې او نه یې ده سح کړې په پگړۍ په اودس کې مگرددې لپاره چې مونځ پرې وکړي، او روایت کړې دی امام مسلم رحمه الله د حضرت عمرو رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه چې بیسکه لیدلې شوی نبی ﷺ چې خطبه یې کوله په ممبر او په سريې توره پگړۍ وه او همدارنګه روایت کړې دی عبدالرزاق او ابن ابی شیبه موصولا او روایت کړې امام بخاری تعلیقا د حضرت حسن نه چې بیسکه وو د نبی کریم ﷺ صحابه چې سجدي به یې کولې په پگړیو باندې.

فایده: معلومه شوه چې رسول الله ﷺ او صحابه کرامو به د پگړۍ سره لمونځ کولو، همدارنګه دا خبره هم واضحه شوه چې نبی ﷺ چې دخطبی په وخت کې پگړۍ په سر کوله نو په مونځ کې چې ددیر خشوع او د تعظیم مقام دی به یې په طریقه اولی په سر کوله.

دریم حدیث: عن علی عن النبی ﷺ قال اتوا المساجد حسراً ومعصبين فان العمام تيجان المسلمين.

ترجمه: حضرت علی رَضِيَ اللهُ عَنْهُ روایت کوي د نبی کریم ﷺ څخه چې وفرمایل رسول الله ﷺ چې راشئ مسجدونو ته لوڅ سراو په داسې حال کې چې پگړۍ مو په سر کې وي ځکه چې پگړۍ د مسلمانانو د تاجونو څخه.

علامه مناوي په فيض القدير شرح الجامع الصغير کې د دې حديث كريمه پوره وضاحت كړې دې هغه فرمايي: يعنى ائتوا المساجد كيف أمكن بنحو قلنسوة فقط او بتعمم وتقنّع ولا تتخلّفوا عن الجمعة التى هى فرض عين ولا الجماعة التى هى فرض كفاية، والتعمم عند الامكان أفضل فان العمام جمع عمامة (بكسر العين) سَمَى به لانّها تُعَمُّ جميع الرأس بالتغطية تيجان المسلمين، رواه من سيماء المسلمين اى علامتهم كما أن التاج سيماء الملوك وما اقتضاه الحديث من كون فقد العمامة غير عذر في ترك الجمعة والجماعة محلّه فيمن يليق به ذلك أما لو كان خروجه الى المسجد بدون العمامة لا يليق به فلا يؤمر بالاتيان حاسراً عند فقدانها (فيض القدير ج ۱ ص ۸۹، التيسير بشرح الجامع الصغير ج ۱ ص ۱۳)

ترجمه: يعنى په پټ سر سره راشئ مسجدونو ته څنگه چې ممکنه وي، خولۍ مو په سروې او که پکړې مو په سروې، او شاته مه پاتې کيږي دهغې جمعې څخه چې هغه فرض عين ده او همدارنگه شاته مه پاتې کيږي دهغه جماعت څخه چې هغه فرض کفايي ده او دامکان په صورت کې پکړې بهتره ده، ځکه عمام جمع د (عمامة) ده (په کسري دعین) او عمامه په عمامې سره ځکه نومولې شوې ده چې شاملېږي ټول سر ته په پټ والي کې، په یو روایت کې تيجان المسلمين او په بل روایت کې سیماء المسلمين راغلی دی یعنې علامې د مسلم، لکه تاج چې علامه د پادشاهانو ده، او هغه چې مقتضی حدیث ده چې نشتوالی د پکړې عذر نه دی په ترک د جمعې یا د جماعت کې چې نو دهغې محمل دادې چې دا دهغه لودگانو په باره کې دی چې دا عدم د پکړې ورسره مناسب وي او که بې پکړې وتل ورسره مناسب نه وو، نو بیا به ورته د پکړې د شتون په صورت کې دلوش سر را تللو امر نشي کولی.

نتائج

حدیث او د فیض القدير د تشریح څخه دا لاندې خبرې را معلومېږي:

۱- د جمعې د لمانځه او د جماعت تاکید، حتی که خولۍ او یا پکړې وه نو سر پټ که او لاړ شه ورته او که نه وه نو لوڅ سر لاړ شه.

۲- دلوش سر تللو حکم دهغو لودگانو او دعوامو لپاره دی دکومو چې لوڅ سر گرځیدل څوک عیب نه گڼي د شریفو خلکو لپاره دا حکم نه دی.

۳- کله چې خولې او پگړۍ وي، نو په دې وخت کې نبی کریم ﷺ د سر پټولو حکم کوي اګر چې دا حکم وجوبي نه دی، بلکې استحبابي دی، او قاعده داده چې (الأمر بالشیء یستلزم النهی عن ضده) لکه امر په کیناستلو د اودریدلو څخه نهی ده نو چې امر د استحباب لپاره وونو نهی دلوش سر څخه به د کراهیت او خلاف الاولی والي لپاره وي.

۴- د سر پټولو دوه طریقې دي، اول: خولۍ پسرول. دوهم: پگړۍ پسرول، پدې دواړو کې پگړۍ په سرول بهتر دي.

ضروري تنبيه: د پگړۍ په سرول د سننو عاديہ وو څخه دي

د سنن شرعيه وو څخه نه دي او د سننو عاديہ وو په ترک سره په اصل ثواب کې کمی نه راځي او نه يې تارک قابل د ملامتيا وي، البته اتيان په سننو عاديہ و باعث د فضيلت گرځي نو کوم امام چې خولۍ په سر کړي وي او مونځ کوي نو دا قابل د ملامتيا نه دی او نه يې په اصل ثواب کې کمی راځي بل طرفه د مسلمان توهين او مسلمان ته ضرر رسول غټه گناه ده، په رد المحتار ج ۱ ص ۲۳ کې ليکي چې: (والسنة نوعان سنة الهدای وتارکها يستوجب اسائة وکراهة والزوائد (ای السنن العاديہ) وتارکها لا يستوجب اسائة وکراهة کسیر النبی ﷺ في قيامه وقعوده ولباسه. البته که یو سړی د رسول الله ﷺ سره د محبت په نیت باندې سنن عاديہ اختیاره وي نو ضرور به ورته ثواب ميلاوېږي، په حاشیة النظامي کې فرمايي چې د سنن الهدای حکم دادی چې (یطالب المرء باقامتها والزوائد غير مطالب باقامتها) نو معلومېږي چې د نبی کریم ﷺ په لباس کې کومې طريقې وې دهغې حکم مقتضی د شریعت نه دی، بلکې مقتضی د طبیعت دی او په لباس کې پگړۍ هم داخله ده په نور الانوار (ص ۱۶۷) کې يې په دې تصریح کړې ده چې پگړۍ د سننو عاديہ وو څخه ده نو معلومېږي چې د پگړۍ فضيلت د سنت شرعيه والي له وجې نه دی، بلکې له دې وجې څخه دی چې په پگړۍ باندې په نظر سره خولۍ ته سر زيات پټیږي.

دعمامي په باره کې دا حدیثو خلاصه

دعمامي په باره کې درې قسمه احادیث دي:

۱- هغه احادیث چې په هغوي کې راغلي دي چې نبی کریم ﷺ یا صحابه کرام ورضی الله عنهم پکې په سر کې ده دا قسم احادیث ډیر زیات دي او ډیر په کې سند اصحیح هم دي یعنې عملي احادیث ثابت دي.

۲- هغه احادیث چې په هغوي کې دعمامي ددونیوي فایده ذکر دی، لکه: علیکم بالعمائم فانها سیماة الملايكة، العمام تيجان العرب، اعتموا تزدادو حلما، دا قسم احادیث ضعیف دي داوول حدیث په سند کې حکیم بن الاحوص ضعیف راوي دی، ددوهم حدیث په سند کې یوسف بن ابراهیم المروزي ضعیف دی، ددریم: حدیث په سند کې عبد الله بن ابی حمید ضعیف دی، وگوره میزان الاعتدال ج ۴ ص ۴، ج ۳ ص ۵)

که دا احادیث صحیح هم شي بیا هم ترینه سنت شرعي والی نه ثابتیږي، ځکه چې په دې احادیثو کې دپکې دونیوي فوائد ذکر شوي دي او داسې احادیث سنت شرعي والی نه راوړي، لکه په یو حدیث کې راځي (علیکم بالإئتمد) او (علیکم بهذه الحبة السوداء) حبة السوداء دمرگ څخه ماسوای دهر مرض علاج دی، او همدارنگه په بل حدیث کې راځي چې تلبینه (لیتی) زړه ته قوت ورکوي، په شهود کې شفاء ده وغیره، نو دلته هو هیچا هم څوک ددې شیانو په نه خوړلو باندې ملامت نه کړو او هیچا هم دې ته سنت شرعي ونه ویلي.

۳- دریم قسم هغه احادیث دي چې په هغې کې دعمامي اخروي فایده یعنې اجر او ثواب ذکر شوی دی لکه په یو حدیث کې راځي چې دپکې سره یو مونځ په نظر سره هغه لمونځ ته چې بې پکې اداسي او یا درجې فضیلت لري، په بل حدیث کې راځي چې دپکې سره لمونځ لس زره نیکی لري، دا قسم احادیث سخت ضعیف، بلکې موضوعي دي، محدثینو د موضوعي والي یوه علامه دا هم ذکر کړې ده چې په لېو عمل پکې ډیر ثواب وعده شوي وي، دعمامي حیثیت دجماعت څخه کم دی او دجماعت فضیلت (۲۷) درجې ذکر شوی دی، نو دعمامي څرنګه (۷۰) درجې شو؟ ددې څخه ماسوای محدثینو ددې دریم قسم احادیثو په هر هر حدیث باندې ځانته ځانته کلام کړی دی، نو عمامه دسننو عادیه وو څخه ده، په سر کول یې کې دخیر او دبرکت څخه خالي نه دی، ځکه چې در رسول الله ﷺ سره دمحبت

علامه ده، لکن مرتبه یې دمستحباتو څخه کمه ده، دفقې په کتابونو کې دسرپټول راغلي دي او دپگړۍ په سرکول هیڅ کتاب کې هم دمانځه په مستحباتو او یا په سننو کې نه دي ذکر شوي، او همدارنگه دپگړۍ نه په سرکول هیڅ کتاب هم په مکروهاتو حتی په خلاف ادب کې هم نه دي ذکر کړي.

صحت الحديث

علامه مناوي دمذکور حديث سند ذکر کړی دی پدې باندې دواردشوي اعتراض څخه یې جواب کړی دی، علامه مناوي فرمایي چې: میسرة ابن عبید عن الحكم بن عیینة عن ابن ابی لیلا عن علی امیر المؤمنین قال: جدنا الأعلى من قبل الأم (الزین العراقی) فی شرح الترمذی ومیسرة ابن العبید متروک لکن یشهد له مارواه ابن العساکر بلفظ إئتوا المساجد حسراً ومقنعین فان ذلک من سیماء المسلمین، فیض القدر ج ۱ ص ۸۹

میسره په خپل سند باندې دحضرت علی رَضِیَ اللہُ عَنْہُ څخه روایت کړی، علامه مناوی فرمایي چې زمونږ دمور له طرفه نیکه زین العراقی دترمذی په شرح کې فرمایلي دي چې میسره متروک دی، لکن دا بن عساکر روایت ورته شاهد چې په هغه کې داسې راغلي دي چې مسجد ته (که خولی نه وه) لوڅ سر راشی (او که خولی او یا پگړۍ وه) نو بیا پټ سر راشی، ځکه چې سرپټول دمسلمانانو نښه ده، لهذا ددې شاهد له وجې ددې حديث ضعف ختم شو.

خلورم حديث: عن علی عن رسول الله صَلَّى اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم قال ائتوا المساجد حسراً ومقنعین فان العمائم تیجان المسلمین (الکامل لابن عدی ج ۶ ص ۴۱۹)

ترجمه: حضرت علی رَضِیَ اللہُ عَنْہُ د رسول الله صَلَّى اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم روایت کوي هغه فرمایي چې راشی مسجدونو ته لوڅ سر او پټ سر ځکه پگړۍ تاج دمسلمان دی.

پنځم حديث: عن علی عن رسول الله صَلَّى اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم قال ائتوا المساجد حسراً ومقنعین فان ذلک من سیماء المسلمین. (الکامل لابن عدی ج ۶ ص ۴۱۹، تاریخ دمشق ج ۳۶ ص ۲۶۵)

لمانځه ته لوڅ سر او پټ سر راشی ځکه چې دا دعلامو دمسلمانانو څخه ده.

اوله فايده: دپنځه حديثونه اگر چې هريو فردا فردا ضعيف دى لکن دمحدثينو دقانون مطابق يو دبل دتائيد په وجه يې ضعف کميږي، همدارنگه د فرض لمونځ په باره کې دلوح سره لمونځ والا يو حديث هم نشته، ددې احاديثو په مقابل دلامذهبو سره صرف خپله رايه ده، مونږ وايو چې ضعيف حديث د فقهاؤ په رايه باندې مقدم دى، ددې سفهاؤ رايې ته څه اعتبار دى؟

دوهمه فائده: کيدى شي چې ددې احاديثو له وجې او يا د کوم بل حديث له وجې امام شعرانى ليکلي دي چې: **وكان صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يأمر بستر الرأس في الصلوة بالعمامة او القلنسوة وينهى عن كشف الرأس في الصلوة ويقول اذا أتيتم المساجد فأتوها معصبين والعصابة هي العمامة (كشف الغمة عن جميع الأمة ج ۱ ص ۱۲۲)**

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به په پگړۍ او يا په خولۍ باندې دسرپټولو امر کولو او دسر دلوڅولو څخه يې نهى کوله او فرمايل به يې چې دپگړۍ سره مساجدو ته راځئ. امام شعرانى نهى هم ذکر کړه نو کيدى شى چې د نهى کوم حديث ورته معلوم وي او دام ممکنه ده چې د نهى ذکر يې دهغه قانون مطابق کړى وي چې الأمر بالشى نهى عن ضده، نو امر خوبه حديث کې شته فلهاذا نهى اقتضاء راغله.

شپږم حديث: عن ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ **العمائم تيجان العرب فاذا وضعوا العمائم وضعوا عزهم (كنز العمال ج ۵ ص ۳۰۵)**

ترجمه: حضرت ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې فرمايلي دي رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: پگړۍ تاجونه د عربو دي نو کله چې پگړۍ کيږدي نو خپل عزت به هم کيږدي.

اووم حديث: عن عمران بن حصين قال قال رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ **العمائم وقار للمؤمن وعز للعرب فاذا وضعت العرب عمائمها وضعت عزها (كنز العمال ج ۱۵ ص ۳۰۸)**

ترجمه: حضرت عمران بن حصين رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې فرمايلي دي رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: پگړۍ عزت دى لپاره د مؤمن او عزت دى لپاره د عربو نو کله چې پريږدي پگړۍ خپلې نو عزت به يې هم ختم شي. تنبيه: په هغه وخت کې پگړۍ دخلکو يو طبعي ذوق وو لدې وجې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ پگړۍ ذکر وکړو کله اصل مقصود دسرپټول دي او دسرپټول وقار او عزت دى، لوح سرگرز بدل ذلت

دی، دالله تعالیٰ په دربار کې لوڅ سر او دریدل دذلت دپاسه ذلت دی، په حدیث کې راځي چې: (علیکم السکینه والوقار) مسلم ج ۱ ص ۲۲۰) یعنې مانځه ته په ارام او وقار سره راځئ او د مذکور حدیث مطابق لوڅ سربې وقاري ده.

اهم حدیث: عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رضی اللہ عنہ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «كَانَ عَلَى مُوسَى عليه السلام يَوْمَ كَلَّمَهُ رَبُّهُ، وَكُنْتُهُ صُوفٍ. وَالْكُنْتَةُ: الْقُلَنْسُوتَةُ الصَّغِيرَةُ» (جامع الترمذي ج ۱ ص ۳۰۴)

ترجمه: حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ دنبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم څخه روایت کوي هغه مبارک فرمایي چې په موسی علیه السلام په هغه ورځ چې خبرې یې کولې رب خپل سره خولې د وړیو او دکمه معنی ده وړو کې خولې.

معلومېږي دا چې په دربار الهی کې دحاضری د ادابو څخه یو ادب دسرپټول دي او داهم معلومه شوه چې دا مقصد دپکړې په ځای دخولې څخه هم حاصلېږي.

نهم حدیث: عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ قَالَ: «رَأَيْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلَنْسُوتَةً خُمَاسِيَّةً طَوِيلَةً» (مسند ابی حنيفة رحمه الله ص ۲۹۹)

ترجمه: حضرت ابی حنيفة رحمه الله دحضرت عطاء رحمه الله څخه هغه دحضرت ابی هريرة رضی اللہ عنہ څخه روایت کوي هغه فرمایي چې ما ولیدله په سر د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم باندې پنځه کونجه اوږده خولې.

اسم حدیث: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَكْثُرُ الْقِنَاعَ (شمائل ترمذي ص ۸)

ترجمه: حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ فرمایي چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به زیات سرپټولو. دا څرنگه کیدلی شي چې په اکثرو وختونو کې دی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سر مبارک پټ کړی وي او چې کله دالله تعالیٰ حضور ته درېږي نو بیا دې یې لوڅ کړی وي؟

يوولسم حديث: عَنْ جَرِيرِ بْنِ عُمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: لَقِيتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ بَسْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقُلْتُ: أَخْبِرْنِي، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَهُ قَلَنْسُوَةٌ طَوِيلَةٌ، هَذَا أَذْنَانِ، وَقَلَنْسُوَةٌ لَا طِيَّةَ (اخلاق النبي لابي الشيخ الاصفهاني ج ۱ ص ۳۲۸)

ترجمه: حضرت جرير فرمايي چي ما ملاقات وکړو د عبد الله بن بسر سره، نو ما ورته وويل چي ما خبر کړه، هغه وويل چي ما وليدلو رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ چي اوچته خولي يې وه چي دوه کونجه يې لرل او داسې خولي وه چي دسر پوري نښتي وه.

دولسم حديث: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَلَنْسُوَةٌ بَيْضَاءُ شَامِيَّةٌ (اخلاق النبي لابي الشيخ الاصفهاني ج ۱ ص ۳۲۹)

ترجمه: حضرت ابي هريره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چي: ما وليدلو رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ چي په سريې وه سپينه خولي چي دشام وه.

ديارلسم حديث: عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَلْبَسُ مِنَ الْقَلَانِسِ فِي السَّفَرِ ذَوَاتِ الْأَذَانِ، وَفِي الْحَضَرِ الْمُشْتَمِرَةَ، يَعْنِي الشَّامِيَّةَ (الانوار في شمائل النبي المختار ج ۱ ص ۲۸۵ للبغوي)

ترجمه: حضرت عائشة رضي الله عنها فرمايي چي رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به په سفر کي دغوربونو والا خولي په سر کوله او په کور کي به يې بي غوربونو خولي اغوستله يعنې شامي خولي به وه.

ابو الحسن بلاذري رحمه الله په خپل تاريخ کي د عبد الله بن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روايت کوي چي در رسول الله سره دخرمني سوري خولي وه.

حضرت عبد الله بن بسر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چي ما رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وليدلو چي يوه مصري خولي ورسره وه او يوه دغوربونو والا خولي وه او يوه داسې خولي وه چي ډيره اوچته نه وه (سبل الهدى والرشاد ج ۷ ص ۲۸۴)

همدازنگه جعفر بن محمد دخپل پلار په واسطه باندي دخپل نيکه څخه روايت کوي چي رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به کله سپينه خولي او کله برکه خولي او کله دغوربونو والا خولي په سر کوله. (سبل الهدى والرشاد ج ۷ ص ۲۸۵)

د عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به سپینه خولۍ په سر کوله. **فایده:** محدثینو چې دخولۍ او دپگړۍ په باره کې کوم احادیث ذکر کړي دي او دهغې لپاره یې چې کوم عنوانات لگولي دي هغه دحدیثو په کتابونو کې دابواب الوضوء، ابواب السجود، ابواب الجهاد او ابواب اللباس لاندې وگورئ، په مصنف ابی شیبه، نسائی، ترمذی، ابوداؤد او په نسائی کې (۱۴۶) مرفوع او موقوف احادیث دي چې په هغوي کې دنبی صلی اللہ علیہ وسلم او یا دصحابه وو دپگړۍ او یا دخولۍ په سر کولو ذکر دی.

۱- کله چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په جنگ کې پگړۍ په سر کړې ده نو دا څرنگه ممکنه چې په مانځه کې دی یې نه وي په سر کړي؟.

۲- په مصنف ابن ابی شیبه کې باب دی په نوم دباب من کان یسجد علی کور العمامة ولایری به بأساً، پدې باب کې یې اته احادیث ذکر کړي دي، همدارنگه یې بل باب لگولی دی په نوم دباب من کره السجود علی کور العمامة، پدې باب کې یې دولس احادیث ذکر کړي دي، نو صرف پدې دوو بابونو کې شل احادیث شو، ددې څخه معلومیږي چې سنت طریقه دسر پټول دي، همدارنگه محدثینو دپگړۍ او خولۍ په نکاتو باندې بحث کړی دی دپگړۍ رنگ، دپگړۍ مقدار، دشملو بیان، دخولۍ اقسام، نو که په شریعت مطهره کې دسر پټول کوم اهم شی نه وی نو دومره بابونه او دومره بحث ته ورباندې څه ضرورت وو؟ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په احادیثو کې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دسپینو ویښتانو ذکر هم شوی دی، چې دنبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم په گیره مبارکه کې دومره سپین ویښتان وو لکن دلوش سر دگرزیدلو او یا دلوش سر دعادت یو حدیث هم نه شته.

خوارسم حدیث: عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي يَسَّافٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم تَوَضَّأَ فَرَفَعَ الْعِمَامَةَ فَمَسَحَ مُقَدَّمَ رَأْسِهِ. (مصنف ابن ابی شیبه ج ۱ ص ۲۳)

حضرت عطاء رضی اللہ عنہ فرمایي چې بيشكه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اودس کولو نو پورته یی کړه پگړۍ نو مسح یی کړو رومبی حصه دسر (مصنف ابن شیبه ج ۱ ص ۲۳)

فایده: د اودس په وخت کې پگری په سر کول په اصل کې د مانځه لپاره وه ځکه چې دا څرنگه کیدلی شي چې نبی کریم ﷺ دې اودس په وخت کې پگری په سر کړې وي او د مانځه په وخت کې دې لرې کړې وي.

پنځلسم حدیث: عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَلْبَسُ الْعِمَامَةَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ (سبل الهدى والرشاد ج ۸ ص ۲۰۷)

ترجمه: حضرت علی رضی الله عنه فرمایي چې ورسول الله ﷺ چې اغوستله به یې پگری په ورځ د جمعې کې.

شپاړسم حدیث: عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ لِلنَّبِيِّ ﷺ عِمَامَةٌ سَوْدَاءُ يَلْبَسُهَا فِي الْعِيدَيْنِ وَيُرْخِيهَا خَلْفَهُ (سبل الهدى والرشاد ج ۸ ص ۳۱۳)

ترجمه: حضرت جابر رضی الله عنه فرمایي چې وه د نبی کریم ﷺ لپاره توره پگری چې اغوستله به یې دا څرونو په ورځ کې او شمله به یې پریښودله وروسته طرف ته.

اوولسم حدیث: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَالَ مَا خَرَجَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ الْجُمُعَةِ إِلَّا وَهُوَ مَعْتَمٌ وَإِنْ لَمْ تَكُنْ عِمَامَةً وَصَلَ الْخُرْقَةَ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ وَاعْتَمَ بِهَا (سبل الهدى والرشاد ج ۷ ص ۲۷۱) ابن عساکر ج ۱ ص ۱۹۱ (وهذا الاسناد اشبه)

ترجمه: حضرت ابی هریره رضی الله عنه د بعضو ملګرو د نبی کریم ﷺ نه روایت کوي چې رسول الله ﷺ به د جمعې په ورځ همیشه پگری ترله او که پگری به نه وه نو ټوټې به یې سره وښلولې او دهغې څخه به یې پگری وټرله د (وهذا الاسناد اشبه) معنی داده چې ددې سند صحت راجح دی، امام ترمذی په جامع الترمذی ج ۱ ص ۱۱ کې په (باب فی الاستنجاء بالحجرین) کې د اشبه لفظ په همدې معنی کې استعمال کړی دی، امام ترمذی فرمایي: (وسألت محمدا عن هذا فلم يقض فيه بشئ وكأنه رأى حديث زهير عن ابى اسحاق عن عبدالرحمن بن الاسود عن أبيه عن عبدالله اشبه ووضعه في كتابه)

نو د مذکور سند مرتبه د صحیح البخاری د دې سند مرتبه ده، اکثر محدثین د اشیبه ترجمه داسې کوي چې د دې صحت راجح دی (مقدمه فتح الباری ص ۳۴۷) فتح المغیث لشمس الدین بخاری ج ۳ ص ۸۱) د دې حدیث څخه معلومېږي چې رسول الله ﷺ د سر د پټولو د و مره اهتمام کولو چې د پکړې د نشتوالي په صورت کې به یې ټوټې سره یو ځای کولې او سر به یې ورباندې پټولو.

انلسم حدیث: عن ابن عمر أنه كان اذا مسح رأسه رفع القلنسوة ومسح مقدم رأسه (سنن الکبری للبيهقي ج ۱ ص ۶۱)

ترجمه: د حضرت ابن عمر رضي الله عنه څخه روایت دی چې بيشکه و رسول الله ﷺ چې کله به یې مسح کوله نو پورته به یې کره خولۍ او مسجده به یې وکړه په رومبې حصه د سر باندې. او دا ظاهره ده چې دخولۍ په سر کول د مانځه لپاره وي ځکه چې دا ډیره بعيده خبره ده چې په اودس کې دې خولۍ په سر کړې وي او په مسح کې دې لږه پورته کړې وي او په مانځه کې دې لږې کړې وي. **نولسم حدیث:** عن العلاء قال رأيت الحسن بن علي رضي الله عنه يصلي وهو مقنع رأسه (رواه سعيد بن منصور وابن أبي شيبة وابن سعيد) تسبل الهدى والرشاد ج ۷ ص ۲۹۱) ترجمه: حضرت علاء رضي الله عنه فرمایلي دي چې ما حسن بن علي رضي الله عنه ولیدلو چې لمونځ یې کولو او سر یې پټ وو.

شلم حدیث: وضع ابو اسحاق قلنسوته في الصلوة ورفعها (بخاری ج ۱ ص ۱۵۹)

ترجمه: ښکته کړه ابو اسحاق خولۍ خپله په لمونځ کې او پورته یې کړه.

یو شتم حدیث: قال معتمر سمعت أبي قال رأيت علي أنس برنسا اصفر من خز (رواه البخاری ج ۲ ص ۸۶۳)

ترجمه: فرمایلي دي معتمر رضي الله عنه چې اوریدلي دي ما دخپل پلار څخه چې هغه ویل چې ما ولیدله په انس رضي الله عنه باندې زیره خولۍ د ورینمونه

دې څخه معلومېږي چې صحابه و به په عامو حالاتو کې سر پټولو نو په مانځه کې به یې په طریقه اولی سره پټولو. **دوه ویشتم حدیث:** وقال الحسن كان القوم يسجدون على العمامة والقلنسوة. (رواه البخاری ج ۱ ص ۵۶)

ترجمه: حسن بصری رحمه الله فرمایي چې قوم (صحابه او تابعینو) به په پگړۍ او په خولۍ باندې سجده کوله او دگرمۍ دشدۀ له وجې به یې ډپگړۍ په ول او یا دخولۍ په څنډه باندې سجده کوله، ددې څخه دسرپټول ثابتیږي.

درویشتم حدیث: حضرت عایشه رضی الله عنها فرمایي چې رسول الله ﷺ د زوال په وخت کې زمونږ کورته راغلو یو چا ابو بکر صدیق رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ته خبر ورکړو چې (هذا رسول الله ﷺ) تنعنا فی ساعة لم یکن یأتینا فیها (رواه البخاری ج ۱ ص ۵۵۳) باب الهجرة. یعنې دا رسول ﷺ دی چې سړیې پټ دی او په داسې حالت کې یې تشریف راوړو چې په هغه کې رسول الله ﷺ دراتللو عادت نه وو.

څلورویشتم حدیث: په اخرنۍ خطبه کې دنبی کریم ﷺ دسرپټول:

د رسول الله ﷺ اخري خطبه په صحیح البخاری کې درې ځایه د عبد الله بن عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه مروي ده (ص ۱۲۷) باب من قال فی الخطبة بعد الثناء اما بعد، (ص ۵۱۳) باب علامات النبوة فی الاسلام (ص ۵۳۶) باب ویؤثرون علی انفسهم ولو کان بهم خصاصة او دوه ځایه د حضرت انس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه مروي ده.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: صَعِدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمِنْبَرَ، وَكَانَ آخِرَ جُلُوسٍ جَلَسَهُ مُتَعَطِّفًا مِلْحَفَةً عَلَى مَنْكِبَيْهِ، قَدْ عَصَبَ رَأْسَهُ بِعَصَابَةٍ دَسِيمَةٍ، فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي فَتَابُوا إِلَيَّ، ثُمَّ قَالَ: «أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ هَذَا الْحَيُّ مِنَ الْأَنْصَارِ، يَقْلُونَ وَيَكْثُرُ النَّاسُ، فَمَنْ وَلِيَ شَيْئًا مِنْ أُمَّةٍ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاسْتَطَاعَ أَنْ يَصْرَفَ فِيهِ أَحَدًا أَوْ يَنْفَعَهُ فِيهِ أَحَدًا، فَلْيَقْبَلْ مِنْ مُحْسِنِهِمْ وَيَتَجَاوَزْ عَنْ مُسِيئِهِمْ»

ترجمه: حضرت ابن عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمایلي دي چې رسول الله ﷺ منبر ته اوځتلو او دا دنبی کریم ﷺ اخيري ناسته وه او کیناستلو په داسې حال کې چې څادر یې راتاؤ کړی وه په اوږو باندې په تحقیق سره تړلی یې وو سر په تورې پگړۍ سره نو حمد یې ووايه او ثنایې وويله، بیا یې وفرمایل چې ای خلکو ماته نزدې شی نو خلک ورته نژدې شول، بیا یې وفرمایل اما بعد دا قبيله دانصارو کميږي او نور خلک زیاتيږي نو څوک چې متصرف شو ديو شي د امة محمد ﷺ او

طاقت یې وو چې ضرر ورسوي یو کس ته او یا نفعه ورسوي یو کس ته نو ښه معامله کونکي څخه یې ښیځنه قبوله کړي او درگزر د کوي د بد معامله کونکي ددوي څخه.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه، يَقُولُ: مَرَّ أَبُو بَكْرٍ، وَالْعَبَّاسُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، بِمَجْلِسٍ مِنْ فَجَالِيسِ الْأَنْصَارِ وَهُمْ يَتَكَوَّنُونَ، فَقَالَ: مَا يُبْكِيكُمْ؟ قَالُوا: ذَكَرْنَا مَجْلِسَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَّا، فَقَدْ خَلَّ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ بِذَلِكَ، قَالَ: فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ عَصَبَ عَلَى رَأْسِهِ حَاشِيَةً بُرْدٍ، قَالَ: فَصَعِدَ الْبَيْتَ، وَلَمْ يَصْعَدْهُ بَعْدَ ذَلِكَ الْيَوْمَ، فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «أَوْصِيكُمْ بِالْأَنْصَارِ، فَإِنَّهُمْ كَرِشِي وَعَيْبَتِي، وَقَدْ قَضَوْا الَّذِي عَلَيْهِمْ، وَيَقِي الَّذِي لَهُمْ، فَاقْبَلُوا مِنْ مُحْسِنِهِمْ، وَتَجَاوَزُوا عَنْ مُسِيئِهِمْ»

ترجمه: حضرت انس بن مالک رضي الله عنه فرمایي تیر شو ابو بکر او عباس رضی الله عنهما په یو مجلس د مجالسو د انصارو په داسې حال کې چې دوي ژړل نو ورته وې ویل چې څه شی مو ژړه وي؟ دوي و فرمایل مونږ یاد کړو مجلس د نبی کریم صلی الله علیه و سلم زموږ سرخ نو نبی صلی الله علیه و سلم ته یې خبر وکړو نو ووتلو نبی صلی الله علیه و سلم او د څادر پېشکه یې د سر څخه د پگړۍ په شان تړلې وه نو چې پورته شو ممبر ته او له دې ورځې څخه وروسته بیا ممبر ته پورته نشو نو حمد یې ویلو او ثنایې وویلہ بیا یې و فرمایل چې زه تاسو ته د انصارو په باره کې وصیت کوم، انصار زما لپاره داسې دي لکه د انسان لپاره معده او د جامو لپاره صندوق دوي هغه حق اداء کړو کوم چې ددوي په ذمه وه او ددوي حق چې زموږ په ذمه دی لا تر اوسه پورې باقی دی نو قبول کړئ ښیځنې ددوي او درگزر کوئ د بدۍ ددوي څخه.

په دې دواړو حدیثونو کې تصریح ده چې رسول الله صلی الله علیه و سلم په خپله آخري خطبه کې سر پټ کړی وو.

په آخري مونځ کې سړېټول: رسول الله صلی الله علیه و سلم د دوشنبې په ورځ د څانښت په وخت کې وفات شو (سیرت ابن هشام ج ۲ ص ۶۵۴) سیرت ابن کثیر ج ۴ ص ۴۶۵.

بنځه ویشتم حدیث: لما كان يوم الاثنين خرج رسول الله صلی الله علیه و سلم عاصبا رأسه الى الصبح وابوبكر ... الخ.

ترجمه: رسول الله صلی الله علیه و سلم د دوشنبې په ورځ بهر ته تشریف راوړو او په سرباندي یې پگړۍ تړلې وه ابو بکر صدیق رضي الله عنه خلکو ته امامتي ورکوله (سیرت ابن هشام ج ۲ ص ۶۵۲)

شېر ویشتم حدیث: امام بخاری رحمه الله باب لگولی دی په نوم د باب التمتع پدې کې در رسول الله ﷺ په اخري خطبه کې در رسول الله ﷺ د سر پټولو اجمالي واقعہ ذکر کوي او فرمايي: قال ابن عباس خرج النبي ﷺ وعليه عصابة دسماء وقال أنس عصب النبي ﷺ على رأسه حاشية برد.

ترجمه: حضرت ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې ووتلو نبي کریم ﷺ او په سريې وه د پگري په شان توره ټوټه او و فرمايل انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ چې نبي کریم ﷺ په سر باندې دخادر پيڅکه تړلې وه.

مذاهب اربعه

په مانځه کې د سر پټول د حنفی فقي په رڼاکې:

۱- سَقَطَتْ قَلَنْسُوْتُهُ أَوْ عِمَامَتُهُ فِي الصَّلَاةِ فَرَفَعَهُ الْقَلَنْسُوْتَةُ يَدًا وَاحِدَةً أَفْضَلَ مِنَ الصَّلَاةِ بِكَشْفِ الرَّأْسِ. وَأَمَّا الْعِمَامَةُ فَإِنْ أُمْكِنَهُ رَفْعُهَا وَوَضَعُهَا عَلَى الرَّأْسِ يَدًا وَاحِدَةً مَعْقُوْدَةً كَمَا كَانَتْ فَسَرَّ الرَّأْسَ أَوَّلَى، (در الاحکام شرح غر الاحکام ج ۱ ص ۴۹۶)

وغورزیده خولۍ او یا پگري د لمونځ گداز په لمانځه کې بیا يې په لاس باندې په سر کړه دا بهتر دی دهغه لمانځه څخه چې هغه په لوڅ سر سره وي او هر چې پگري ده نو چې پخپل حالت باندې تړلې شوې وي نو ښکته کول او پورته کول يې په یو لاس دي نو د سر پټول بهتر دي.

۲- وتکړه وهو مشکوف الرأس تکاسلا لترك الوقار (مراقی الفلاح ج ۱ ص ۱۵۴) مکروه ده په داسې حال کې چې دستي له وجې يې په لمانځه کې سر لوڅ وي نه ځکه چې په دې کې ترک د قار راخي. (مراقی الفلاح)

۳- والمستحب ان یصلی فی ثلاثة ثياب من أحسن ثيابه قميص وازار وعمامة.

ترجمه: او مستحب دی چې لمونځ وکړي شي په درې جامو کې چې پاکي وي، قميص، پرتوگ، او پگري.

۴- الافضل ان یصلی فی ثوبین حتی یحصل الستر التام وبعض الفقهاء قالوا المستحب أن یصلی فی ثلاثة اثواب قميص وازار وعمامة (مجمع الانهر ج ۱ ص ۲۱۵)

ترجمه: بهتر دادی چې لمونځ وکړی شي په دوه جامو کې ترڅو چې حاصل شي پوره پټوالی او بعضي فقهاء کرام فرمایي مستحب دادی چې لمونځ وکړی شي په درې جامو کې قميص، پرتوگ او پگړۍ.
۵- وتکره الصلوة حاسرا رأسه اذا كان يجد العمامة وقد فعل ذلك تكاسلا او نهارنا بالصلوة (عالمگیری ج ۱ ص ۱۵۶)

ترجمه: مکروه دی لمونځ کول په داسې حالت کې چې سر لوڅ وي په هغه وخت کې چې مونډل کېږي پگړۍ او دا کار شوی وي په سستی سره او یاله وجي د معمولي گڼلو څخه.

۶- وتکره الصلوة حاسرا رأسه تکاسلا (المحیط البرهانی ج ۱ ص ۵۶)
ترجمه: مکروه دی لمونځ کول په داسې حال کې چې لوڅ وي سر دسستی له وجی څخه (المحیط البرهانی)
۷- وتکره الصلوة ایضا مع تشمير الكم عن الساعد ومكشوف الرأس (فتح القدير

ج ۱ ص ۴۱۸)

ترجمه: همدا رنگه مکروه دی لمونځ ذرابدو هلو د لستونې سره د مټ څخه او په لوڅ سر
۸- لَا تُقْبَلُ شَهَادَةُ مُرْتَكِبِ الْأَفْعَالِ الْمُخَلَّةِ بِالْمُرُوءَةِ بِاتِّفَاقِ الْأُيَمَّةِ وَلَوْ كَانَتْ تِلْكَ الْأَفْعَالُ غَيْرَ مُخَرَّمَةٍ
كَالسِّرْفِ الطَّرِيقِ وَجَمَاعِ النَّاسِ بِالْقَبِيصِ فَقَطْ وَمَدِّ الرَّجُلَيْنِ عِنْدَ النَّاسِ وَكُشْفِ الرَّأْسِ فِي الْمَوَاضِعِ الَّتِي يُعَدُّ
كُفُّ الرَّأْسِ فِيهَا مَخَالَفًا لِلْعَادَةِ وَسَاءَةَ الْأَدَبِ. (درر الاحکام ج ۴ ص ۳۱۷)

ترجمه: نه قبلېږي گواهي دمرتکب دهغه کارونو چې هغه مخالف وي د مروت (سړی توب) سره
په اتفاق دایمه و سره اگر که دغه کارونه غیر حرام وي لکه تلل په لارو کې او ناسته دخلکو سره چې صرف
قميصي اغوستی وي او غزول دپښو دخلکو په منځ کې او لوڅ کول دسرپه هغه ځایونو کې چې
شمارل کېږي لوڅول دسر مخالف دعادت څخه او بی ادبي وي.

۹- الصلوة متعما افضل من الصلوة مكشوف الرأس لمان أن ذلك أبلغ في الاحترام.
(بدائع الصنائع ج ۱ ص ۴۷۰)

ترجمه: لمونځ کول په پگړۍ سره دا بهتر دی دهغه لمونځ څخه چې په لوڅ سروي ځکه چې په
پگړۍ سره لمونځ کول دا مبالغه په احترام کې ده یعنې زیات احترام دی.

۱۰- ان صلی فی ازار واحد یجوز ویکره وکذا فی السراویل فقط بغیر عذر وکذا مکشوف الرأس للتهاون والتکاسل. (البحر الرائق ج ۴ ص ۱۳۴)
ترجمه: کچیرته څوک لموځ وکړي په یو لنگ کې جایز دی خو مکروه دی او همدارنگه صرف په پرتوګ کې هم مکروه دی بغیر د عذر څخه او همدارنگه لوڅول د سر د سستی او د ناراستۍ له وجې څخه هم مکروه دی.

۱۱- والمستحب أن یصلی فی ثلاثة اثواب قمیص وازار وعمامة (عالکیزی ج ۱ ص ۵۹، البحر الرائق ج ۳ ص ۵۸، المحيط البرهانی ج ۲ ص ۵۷، بدایع الصنائع ج ۲ ص ۳۵۹، درر الاحکام ج ۱ ص ۳۶۸، فقه العبادات ج ۱ ص ۷۶، الاختیار لتعلیل المختار ج ۱ ص ۱۴۹)
ترجمه: مستحب دی چې لمونځ وشي په درې جامو قمیص، پرتوګ او پگړۍ کې.

۱۲- والمستحب ثلاثة اثواب قمیص، وازار ورداء وعمامة هکذا حکاه ابو جعفر الهندی عن اصحابنا وعن محمد رحمه الله المستحب ثوبان ازار ورداء (حاشیه تبیین الحقائق ج ۱ ص ۲۸۷)

ترجمه: مستحب دی لمونځ کول په درې جامو کې قمیص، لنگ او څادر، او پگړۍ همدارنگه حکایت کړې دی ابو جعفر هندواني زمونږ د اصحابو څخه او د حضرت محمد رحمه الله څخه روایت چې مستحب دوه جامې دي، لنگ او څادر.

۱۳- ولا بأس اذا فعله ای اذا كشف الرأس تذللًا وخشوعًا لان ذلك هو المقصود الاصلی فی الصلوة وفي قوله لا بأس اشارة الى أن الاولى ان لا يفعله وان يتذلل ويخشع بقلبه فانهما من أفعال القلب (غنية المستملی ج ۱ ص ۳۳۷)

ترجمه: او باک نشته چې کله سر لوڅ کړي په لمونځ کې دعا جزی له وجې څخه ځکه چې عاجزي مقصود اصلي ده په لمانځه کې او په قول دده کې چې لا بأس دی اشاره ده دې ته چې بهتر دادی چې سر لوڅ نکړي بلکه عاجزي او خشوع دی په زړه کې وکړي ځکه چې عاجزي او خشوع د افغانو د زړه څخه ده.

۱۴- وَيُكْرَهُ الْإِعْتِمَارُ وَهُوَ لَفُ الْعِمَامَةِ حَوْلَ رَأْسِهِ وَإِبْدَاءُ الْهَامَةِ كَمَا يَفْعَلُهُ الشُّطَّارُ. اهـ. وَفِي الْمُحِيطِ وَيُكْرَهُ الْإِعْتِمَارُ لِأَنَّهُ - عَلَيْهِ السَّلَامُ - نَهَى عَنْهُ وَهُوَ أَنْ يُكْوَرَ عِمَامَتُهُ وَيَتْرَكَ وَسَطَ رَأْسِهِ مَكْشُوفًا كَهَيْئَةِ الْأَشْرَارِ. (البحر الرائق ج ۱ ص ۱۲۸)

ترجمه: مکروه ده اعتجار یعنی ترل دپگړۍ چاپیره دسر څخه او ښکاره کول دپاسنۍ حصې دسر لکه څرنګه چې د شیریو خلکو عادت دی په محیط کې فرمایي او مکروه دی اعتجار ځکه چې نبی کریم ﷺ منعه کړې ده هغه داسې چې ګرده وتړي پگړۍ او لوڅ پریږدي وسط دسر لکه عادت د شیریو خلکو.

۱۵- (قَوْلُهُ لِيَتَكَاَسِلَ) أَيْ لِأَجْلِ الْكَسَلِ، بِأَنْ اسْتَقْتَلَ تَغْطِيَتَهُ وَلَمْ يَرَهَا أَمْرًا مِمَّا فِي الصَّلَاةِ فَتَرَكَهَا لِذَلِكَ، وَهَذَا مَعْنَى قَوْلِهِمْ تَمَّا وَتَأْتِي بِالصَّلَاةِ (رد المختار ج ۵ ص ۱۳)

ترجمه: دا قول دمصنف چې دوستی له وجې نه وي یعنی سستی داده چې دسرپټول بوج او ثقیل ګڼي او نه یې ویني مهم کار په لمانځه کې نو ددې وجې څخه یې پریږدي او دا معنی ددې قول ددوي ده چې (تهاونا بالصلوة)

۱۶- وَيُكْرَهُ أَنْ يُصَلِّيَ حَايِرًا أَيْ حَالَ كَوْنِهِ كَأَشْفَارِ رَأْسِهِ تَكَاَسُلًا لِأَجْلِ الْكَسَلِ وَسَبَبُهُ، بِأَنْ اسْتَقْتَلَ تَغْطِيَتَهُ وَلَمْ يَرَهَا أَمْرًا مِمَّا فِي الصَّلَاةِ فَتَرَكَهَا لِذَلِكَ، وَهَذَا مَعْنَى قَوْلِهِمْ تَمَّا وَتَأْتِي بِالصَّلَاةِ (رد المختار ج ۵ ص ۱۳)

ترجمه: مکروه دی چې لمونځ وکړي شي په لوچ سر په داسې حال چې لوچ وي سړيې د وجې دسټی څخه او سبب دسټی دادی چې دسرپټول بوج او ثقیل ګڼي او نه یې ویني مهم کار په لمانځه کې نو ددې وجې څخه یې پریږدي او دا معنی ددې قول ددوي ده چې (تهاونا بالصلوة).

۱۷- أَلْحَنَفِيَّةُ عَدُوُّ الْمَكْرُوِهَاتِ مِنْهَا الصَّلَاةُ وَهُوَ مَكْشُوفُ الرَّأْسِ تَكَاَسُلًا (الفقه على المذهب الاربعة ج ۱ ص ۲۸۱)

ترجمه: احنافو شمارلي دي مکروهات چې یو په هغوي کې لمونځ کول دي په داسې حال کې چې سړيې لوڅ وي دسټی له وجې.

په مانځه کې دسر پټول دشافعي فقهي په رڼا کې

۱- قال اصحابنا يستحب أن يصلی الرجل فی أحسن ثیابه المتیسرة له ویتمم ویستعم (الفقه علی المذاب الاربعة ج ۱ ص ۲۱۸)

ترجمه: فرمایلي دي اصحابو زموږ چې مستحب دی چې لمونځ وکړي سړی په ښو جامو کې هغه چې اسانه وي او قميص واغوندي او پگړۍ وتړي.

۲- (وَيُسْتَحَبُّ لِلرَّجُلِ) (أَنْ يَلْبَسَ لِلصَّلَاةِ أَحْسَنَ ثِيَابِهِ وَيَتَّقِمَ وَيَتَعَمَّمُ) وَيَتَطَيَّلُ (وَيُرْتَدِي وَيَتَزَيَّرُ) (يَسْرُوْلُ)؛ لِأَنَّهُ يُرِيدُ التَّمَثَّلَ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ فَيَجْعَلُ بِذَلِكَ وَالْأَخْيَارِ مِنْ زِيَادَتِهِ. (اسنى الطالب شرح روضی الطالب ج ۳ ص ۶۲)

ترجمه: مستحب دي لپاره دسړي چې واغوندي لپاره دلمونځ ښې جامې او قميص واغوندي او پگړۍ او څادر واغوندي او پرتوگ واغوندي ځکه دده اراده دریدل دي په حضور دالله تعالی کې نوږه دې باندې به ځان ښکلی کوي، او دا اخيري دواړه یعنې پگړۍ او څادر په جمال کې اضافه والی دی.

۳- (وَيُسْرُوْلُ) (أَنْ يَلْبَسَ لِلصَّلَاةِ أَحْسَنَ ثِيَابِهِ وَيَتَّقِمَ وَيَتَعَمَّمُ) وَيَتَطَيَّلُ (وَيُرْتَدِي وَيَتَزَيَّرُ) (يَسْرُوْلُ) (تحفة المحتاج فی شرح المنهاج ج ۶ ص ۱۶۵)

ترجمه: سنت دی لپاره دسړي چې واغوندي لپاره دمانځه ښې او پاکې جامې او قميص واغوندي او پگړۍ وتړي او لنګ او یا پرتوگ واغوندي.

۴- (أَحْسَنَ ثِيَابِهِ وَيَتَّقِمَ وَيَتَعَمَّمُ) وَيَتَطَيَّلُ (وَيُرْتَدِي وَيَتَزَيَّرُ) (وَيَسْرُوْلُ)؛ فكل واحدة سنة مستقلة (حاشیه الجیری علی الخطیب ج ۴ ص ۸۷)

ترجمه: دا قول دمصنف چې ښې جامې به اغوندي هغه دادي چې قميص واغوندي او پگړۍ وتړي او څادر واغوندي او لنګ او یا پرتوگ واغوندي دا هریو مستقل سنت دی.

۵- يستحب أن يصلی الرجل فی أحسن ما یجده من ثیابه یتعمم ویستعم ویتمم ویرتدی (الشرح الكبير للرافعی ج ۴ ص ۱۰۴)

ترجمه: مستحب دی چې لمونځ وکړي سړی په هغه ښکلو جامو کې چې دی یې مومي، پگړۍ دې وتړي قميص دې واغوندي او څادر دې واغوندي.

۶- الَّذِي صَرَّحَ بِهِ الْأَصْحَابُ أَنَّهُ يُسْنُّ لِلْمُصَلِّي أَنْ يُصَلِّيَ فِي ثَوْبَيْنِ، لِقَوْلِهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيَلْبَسْ ثَوْبَيْنِ فَإِنَّ اللَّهَ أَحَقُّ أَنْ يُتَزَنَ لَهُ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ ثَوْبَانِ فَلْيَتَزَدَا أَصْلِي، وَلَا يَشْمَلِ اشْتِمَالُ الْعَمَاءِ» وَأَنْ يَتَقَبَّصَ وَيَتَعَمَّم.

ترجمه: هغه چې تصريح کړې ده اصحابو، بيشکه سنت دی لپاره د مونځ کونکي چې لمونځ وکړي په دوه جامو کې له وجې ددې قول د نبی کریم ﷺ څخه چې کله چې لمونځ کوي يو دستاسونو وادي غوندي دوه جامې محکه الله تعالی ډیر حق داردی چې زینت ورته وشي او که نه وي ور لره دوه جامې نو بیا دې پرتوگ و اغوندي کله چې لمونځ کوي او خادر دې داسې نه اغوندي چې جسم پکې بند شي او قميص دې و اغوندي او پگړۍ دې وتړي.

۷- وَالسُّنَّةُ فِي حَقِّ الرَّجُلِ أَنْ يَسْتُرَ جَمِيعَ بَدَنِهِ عَلَى الْوَجْهِ الْمَشْرُوعِ فِيهِ فَهُوَ مَطْلُوبٌ بِذَلِكَ. لِأَجْلِ الْإِمْتِنَانِ ثُمَّ الْعِمَامَةُ عَلَى صِفَتَيْهَا فِي السُّنَّةِ وَالرِّدَاءُ فِي الصَّلَاةِ مَطْلُوبٌ شَرْعًا وَهُوَ أَنْ يُجْعَلَ عَلَى كَتِفَيْهِ دُونَ أَنْ يُعْطَى بِهِ رَأْسُهُ. (الفتاوى الفقهية الكبرى ج ۱ ص ۲۶۹)

ترجمه: سنه په حق د سړيو کې داده چې پټ کړي ټول بدن په رواه طريقه سره او دسړي څخه ددې مطالبه شوې ده له وجې د امر منلو څخه بيا پگړۍ ده په همدې صفت په سنت کې او بيا خادر په لمونځ کې مطلوب دی شرعا او هغه داسې چې وايي چوي په اوږو باندې چې په خادر به سر نه پټوي بلکې په پگړۍ باندې به يې پټوي.

۸- فالأكل في سوق لغير سوقٍ ولغير من لم يغلبه جوع والمشى - في السوق مكشوف الرأس أو البدن ممن لا يليق به يسقطها أي المروءة (السراج الوهاج ج ۱ ص ۶۰۴)

ترجمه: خوراک کول په بازار کې د غیر بازاری سړي لپاره او دهغه چا چې نه وي غالبه شوې پرې لوبه وتلل په بازار کې لوڅ سر او یا لوڅ بدن دا هغه صفات دي چې لایق نه دي دا غورزوي انسانیت (سړی توب).

۹- لا تقبل شهادة من لا مروءة له كالقَوَالِ وَالرَّقَاصِ وَمَنْ يَأْكُلُ فِي الْأَسْوَاقِ وَيَمْشِي - كَشُوفَ الرَّأْسِ فِي مَوْضِعٍ لَا عَادَةَ لَهُ فِي كَشْفِ الرَّأْسِ فِيهِ لِأَنَّ الْمَرْوَةَ هِيَ الْإِنْسَانِيَّةُ وَهِيَ مَشْقَةُ الْمَرءِ وَمَنْ تَرَكَ الْإِنْسَانِيَّةَ لَمْ يُمْنَ أَنْ يَشْهَدَ بِهِ الزُّورُ وَلَئِنْ مَنْ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ النَّاسِ فِي الْمَرْوَةِ لَمْ يَبَالِ بِمَا يَصْنَعُ (المجموع شرح المذهب ج ۲ ص ۲۲۷)

ترجمه: نه قبلېږي گواهي دهغه چا چې سړي توب نه لري لکه سندرې ويونکي او گليدونکي او هغه څوک چې خوراک کوي په بازار کې او روان وي لوڅ سر په داسې ځای کې چې عادت نه وي ده لږه په لوڅ سر کې ځکه چې مروت (سړی توب) دا انسانیت دی او دا (مروت) مشتق دی د (مراء) څخه او چا چې پرېښودلو انسانیت هغه به په امن نه وي دگواهي ددغو څخه او له دې وجې څخه چې څوک چې حياء نه کوي دخلکو څخه په پرېښودلو د مروت کې نو په خپلو کارونو کې بې پروا وي.

۱۰- المروءة تخلّق بخلق امثاله في زمانه ومكانه فالأكل في سوق والمشى مشكوف الرأس

يسقطها (المنهاج للنووي ج ۱ ص ۴۹۷)

ترجمه: مروت دپته وايي چې په هر زمانه کې او په هر ځای کې چې کوم اعلى صفات دي په هغې باندې متصف کيدل، نو خوراک په بازار کې او تلل لوچ سر غورزوي مروت.

۱۱- الشَّرْطُ الْخَامِسُ الْمَرْوَةُ وَهِيَ تَوَقَّى الْأَذْنَابَ... (فَتَرْكُهَا يُسْقِطُ الشَّهَادَةَ) مِثْلُ (الْمَشْيِ فِي السُّوقِ مَكْشُوفَ الرَّأْسِ وَالْبَدَنِ) أَوْ أَحَدِهِمَا وَلَوْ مَعَ سِتْرِ الْعَوْرَةِ (مِمَّنْ لَا يَلِيقُ بِهِ) (اسنى المطالب ج ۲ ص ۴۹)،
الاقناع في حل الفاظ ابى الشجاع ج ۲ ص ۲۸۱)

ترجمه: پنځم شرط مروت دی مروت دگنده گۍ څخه ځان ساتل دي په بازار کې لوڅ سر او لوڅ بدن او يا يو دې دواړو څخه اگر که پټ وي عورت دا هغه شيان دي چې لايق نه دي دده سره.

۱۲- وكان يلبس القلائس تحت العمامات وبغير عمامة وربما لم تكن العمامة فيشد العصابة على رأسه وعلى جبهته وكانت له عمامة تسمى السحاب فوهبها من على فربما طلع على فيها فيقول صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَاكُمْ عَلَى فِي السَّحَابِ (زاد المعاد بيان أخلاقه وأدابه في اللباس ج ۱ ص ۱۳۵) فصل في ملابسه.

ترجمه: او وه چې اغوستله به يې خولۍ کله دپگړۍ لاندې او کله بغير دپگړۍ څخه او کله به چې پگړۍ نه وه نو بيا به يې ترلې توتې په سر باندې او په تندي باندې او وه نبي کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لږه پگړۍ چې ناموله به يې سحاب نو دا يې هبه کې ورکړه حضرت علی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نو کله به چې هغه راتلو په دغه سحاب کې نو نبي کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به ويل راغی تاسو حضرت علی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په سحاب کې.

دسر پټول د فقهې حنبلي په رڼا کښي

۱- وَنُسَحِبُ لَهُ أَيْضًا تَحْمِيْرَ الرَّأْسِ بِالْعِمَامَةِ وَنَحْوَهَا لِأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي كَذَلِكَ وَهُوَ مِنْ نَهْجِ الزَّيْنَةِ وَاللَّهُ تَعَالَى أَحَقُّ مِنْ تَزَيِّنَ لَهُ قَدْ رَوَى عَنْ رُكَانَةَ رضي الله عنه قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: إِنَّ فَرْقَ مَا بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْمُشْرِكِينَ الْعِمَامَةُ عَلَى الْقَلَائِسِ، رواه ابو داود و الترمذي وقال غريب وليس اسناده بالقائم.

ترجمه: همدارنگه مستحب دی دلمونځ کونکي لپاره پټول دسر په پگړۍ سره او یا په مثل دپگړۍ سره ځکه چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم به همداسې لمونځ کولو او دا پگړۍ متممه دزینت ده او الله تعالی ډیر حق دار دی چې زینت ورته وشي، روایت کړی دی حضرت رکانه رضي الله عنه هغه فرمایي چې اوریدلي دي ما د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه چې فرمایل به یې فرق په منځ د مونږ او د مشرکینو کې هغه پگړۍ ده په خولینو باندې.

وعن ابن الملیح قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اعتموا تزدادوا حلما رواه هشام بن عمار وهو مرسل والاستحباب كذلك في حق الامام او كد نص عليه لان صلوة المامومين مرتبطة بصلوته وهو أحد المصلين ومتقدمهم وهم ينظرون اليه ويعتدون به ولهذا كان استحباب التزيين في الجماعات العامة مثل الجمعة والعید ونحو ذلك اوكد (شرح العمدة لابن تيمیه ج ۱ ص ۳۱۳، ص ۳۱۴، ص ۳۱۵)

ترجمه: حضرت ابن ملیح رضي الله عنه څخه روایت دی هغه فرمایي چې فرمایلي دي رسول الله صلی الله علیه وسلم پگړۍ وتری زیاتیري مو حل.

او په مستحب باندې عمل کول د امام په حق ډیر مؤکد دي په دې کې نص وارد دی، ځکه چې د مقتدیانو مونځ د امام د مونځ پورې مربوط دي او امام هم یو د مونځ کونکو څخه دی او همدارنگه امام ددوي څخه منځکې وي او مقتدیان ورته انتظار کوي او له دې وجې څخه استحباب د بنایست ډیر مؤکد دی په عامو جماعتونو کې لکه د جمعې لمونځ او یا دا خترو نو لمونځ او په مثل ددوي.

۲- ویسن لرجل والامام أبلغ أن یصلی فی ثوبین مع ستر رأسه ولا یبکرها فی ثوب واحد

تر ما یجب ستره (الاقناع ج ۱ ص ۸۸)

ترجمه: اوسنت دی دسړي لپاره او دامام دپاره داحکم ډیر مؤکد دی چې لمونځ وکړي په دره جامو کې سره له پټولو دسرڅخه او مکروه نه دی په یوه جامه کې چې پټ کړي هغومره بدن چې واجب دی پټولی.

۳- قوله ويستحب للرجل أن یصلی فی ثوبین بلا نزاع بل ذکره بعضهم اجماعاً لکن قال جماعة من الاصحاب مع ستر رأسه والامام أبلغ (الفروج ج ۱ ص ۴۸۲) ترجمه: دا قول دمصنف چې مستحب دی لپاره دسړي چې لمونځ وکړي په دوه جامو قميص او پرتوی کې بغير دنزاع څخه بلکه ذکر کړی دی بعضو علماوو اجماع په دې خبره لکن ویلي دي یو جماعت صاحبو چې ددې دوو جامو سره دسرپټول هم مستحب دي او دا حکم دامام په باره کې ډیر مؤکد دی.

۴- قوله وتستحب صلاته فی ثوبین ای ینبغی للانسان أن یصلی فی ثوبین لأنهما ستر ومن الثوبین الازار والرداء والثوب الواحد مجزئ سواء کان سابغاً یلتحق به جمیع بدنه ام کان ازاراً لکن الافضل أن یصلی فی ثوبین لأنه أبلغ فی الستر واحوط وظاهر کلام المؤلف أن ستر الرأس ليس بسنة ولكن اذا طبقنا هذه المسألة علی قوله تعالى (یا بنی آدم خذوا زینتکم عند کل مسجد) تبین لنا أن ستر الرأس أفضل فی قوم یعتبر ستر الرأس عندهم من أخذ الزینة اما اذا کتا فی قوم لا یعتبر ذلک من أخذ الزینة فانّا لانقول أن ستره أفضل ولا أن کشفه أفضل وقد ثبت عن النبی ﷺ أنه کان یصلی فی العمامة والعمامة ساترة للرأس. (التہذیب المقنع فی اختصار الشرح الممتع ج ۱ ص ۱۷۴)

ترجمه: دا قول دمصنف چې مستحب دی لمونځ په دوه جامو کې یعنی مناسب دی لپاره دانسان چې لمونځ وکړي په دوه جامو کې ځکه دا ډیر پټوالی راوړي او دوه جلمې هغه پرتوګ او څادر دی او یوه جامه هم جایز دی بیا برابره خبره ده چې که هغه غټه وی چې پټیږي په دې سره ټول بدن او که پرتوګ وي لکن بهتر دادی چې لمونځ وشي په دوه جامو کې ځکه دا ډیر مؤکد دی په ستر کې او محتاط هم دی او ظاهر کلام دمؤلف دی چې پټول دسر سنت نه دي، لکن که مونږ مطابق کړه دغه مسئله په دې قول دالله تعالی چې: (يَبْنِيْ اَنْتُمْ خُدُوْا زِيْنَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) نو ښکاره شو، مونږ ته چې دا دسرپټول بهتر دی په هغه قوم کې چې دسرپټول دهغوي په نیز دزینت څخه وي او که مونږ په داسې قوم کې وو چې هلته دسرپټول په زینت کې نه شي شمیرلی کیدلی نو هلته مونږ دانه وایو

چې پټول دسړ بهتر دی او دا هم نه وایو چې لوڅول دسړ بهتر دی البته خلکو ته دنبی کریم ﷺ دطریقې تعلیم ورکړو او دنبی کریم ﷺ طریقہ داوه چې سربه یې په پگړۍ باندې پټولو.

۵- قوله ويستحب صلاته في ثوبين ظاهر كلام المؤلف أن ستر الرأس ليس بسنة لانه قال صلاته في ثوبين ازار ورداء قميص ورداء وما اشبه ذلك فظاهره أنه لا يشرع ستر الرأس وقد سبق في اثر ابن عمر أنه قال لمولاه نافع أخرج الى الناس حاسر الرأس قال لا قال فالله عزوجل أحق لن يستحي منه وهو يدل على أن الافضل ستر الرأس ولكن اذا طبقنا هذه المسألة على قوله تعالى يا بني آدم خذوا زينتكم عند كل مسجد تبين لنا في قوم لا يعتبر ذلك من أخذ الزينة فانا لانقول ان ستره أفضل ولا أن كشفه افضل وقد ثبت عن النبي ﷺ أنه كان يصلي في العمامة والعمامة ساترة للرأس. (الشرح الممتع على زاد المستنقع ج ۲ ص ۱۶۶)

ترجمه: مستحب دی لمونځ په دوه جامو کې، ظاهر د کلام د مؤلف دادی چې پټول دسړ داسنت نه دی، ځکه چې مؤلف فرمایلي دي چې لمونځ دسړي په دوه جامو کې دی (پرتوگ او څادر) یا (قميص او څادر) دی او هغه چې ددوي سره مشابه دي نو ظاهر ددې دادی چې نه دی مشروع پټول دسړ او دا ثابت دی په اثر دابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ کې هغه وویل خپل غلام نافع ته ایا ته اوزې خلکو ته لوچ سر غلام وویل، نه ابن عمر وویل نو الله تعالی دیر حق دار دی چې حیاترې وشي دخلکو نه، نو دا دلالت کوي په دې باندې چې بهتر پټول دسړ دي، خو که چیرته مونږ مطابق کړو دغه مسئله ددې قول دالله تعالی سره چې (يَبْنِيْ اَنْتُمْ خُدُوْا زِيْنَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) نو معلومه به شي مونږ ته چې دا خبره په هغه قوم کې ده چې اعتبار نه ورکوي دسړپټولو ته نو هلته مونږ نه وایو چې پټول بهتر دي او دا هم نه وایو چې لوڅول بهتر دي او دا ثابت دی دنبی کریم ﷺ هغه مبارک لمونځ کولو په پگړۍ کې او پگړۍ پټونکې ده لپاره دسړ.

۶- وتسن صلواته في ثوبين وذكره بعضهم قال جماعة مع ستر رأسه والامام أبلغ

(الفروع ج ۱ ص ۴۸۲)

ترجمه: او سنت دی لمونځ دسړي په دوه جامو کې، او ذکر کړي دي بعضو فقهاؤ چې ددې دوو جامو سره سره دې سر هم پټ کړی شي او امام په دې حکم کې ډیر مؤکد دی.

۷- (وَسُئِلَ الرَّجُلُ) حُرًا كَانَ أَوْ عَبْدًا (أَنْ يُصَلِّيَ فِي ثَوْبَيْنِ) ذَكَرَهُ بَعْضُهُمْ جَمَاعًا، قَالَ ابْنُ تَمِيمٍ وَغَيْرُهُ: مَعَ سِتْرٍ رَأْسِهِ بِعِمَامَةٍ لِمَا رَوَى أَبُو هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: «أَنْ سَأَلَ سَأَلَ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَنِ الصَّلَاةِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، فَقَالَ: أَوَلِكُلِّكُمْ ثَوْبَانِ؟» مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، زَادَ الْبُخَارِيُّ رَحْمَةً عَلَيْهِ: ثُمَّ سَأَلَ رَجُلٌ عُمَرَ رضي الله عنه فَقَالَ: إِذَا وَسَّعَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَوْسِعُوا (المبدع شرح المقنع ج ۱ ص ۳۱۲)

ترجمه: مستحب دی لپاره دسړي هغه که اصيل وي او که غلام وي چې لمونځ وکړي په دوه جامو کې، بعضې علماوو په دې باندې اجماع رانقل کړې ده ابن تميم رحمه الله وغيره ويلي دي چې سړي دپټولو دسړپه پکړې باندې له وجې دروايت دابوهريره رضي الله عنه څخه چې يو سائل سوال وکړو دنبی کریم صلى الله عليه وسلم څخه په باره دلمونځ په يوه جامه کې نو حضور صلى الله عليه وسلم وفرمايل: چې ايا تاسو ټولو لپاره دوه جامې دي؟ او امام بخاري زيات کړي دي چې بيا يو سړي سوال وکړو نو حضور صلى الله عليه وسلم وفرمايل چې کله الله تعالی په تاسو فراخي راوستله نو تاسو هم فراخي کوئ.

۸- الْفَصْلُ الثَّانِي: فِي الْفَضِيلَةِ، وَهُوَ أَنْ يُصَلِّيَ فِي ثَوْبَيْنِ أَوْ أَكْثَرَ. قَالَهُ إِذَا أَبْلَغَ فِي السَّتْرِ لِمَا رَوَى عَنْ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهُ قَالَ: إِذَا أَوْسَعَ اللَّهُ فَأَوْسِعُوا.... وَرَوَى أَبُو دَاوُدَ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَوْ قَالَ: قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «إِذَا كَانَ لِأَحَدِكُمْ ثَوْبَانِ فَلْيُصَلِّ فِيهِمَا، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ إِلَّا ثَوْبٌ وَاحِدٌ فَلْيَنْزِدْ بِهِ، وَلَا يَشْتِمِلْ اِسْتِمَالُ الْيَهُودِ». قَالَ التَّيْمِيُّ رَحْمَةً عَلَيْهِ: الثَّوْبُ الْوَاحِدُ مُجْزِئٌ، وَالثَّوْبَانِ أَحْسَنُ وَالْأَزْيَمُ أَكْمَلُ، قَبِيصٌ وَسَرَاوِيلٌ وَعِمَامَةٌ وَإِزَارٌ (المغني ج ۳ ص ۱۸)

ترجمه: دوه فصل په فضيلت کې دی، هغه دادی چې لمونځ وشي په دوه جامو کې او يا زيات له دوه جامو څخه څکه دا زيات مؤکد دی په ستر کې، له وجې دروايت د عمر رضي الله عنه، بيشکه هغه فرمايلي دي کله چې الله تعالی په تاسو وسعت (فراخي) وکړو نو تاسو هم فراخي وکړې او روايت کړی دی ابو داود د حضرت ابن عمر رضي الله عنه څخه چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي او يا داسی دی چې ويلي دي حضرت عمر رضي الله عنه کله چې وې يو دتاسو لره دوه جامې نو لمونځ دې په کې وکړي او که نه وې دوه جامې بلکې يوه جامه وه نو بيا دې هغه ازار کړې او حضرت تميمي رحمه الله فرمايي يوه جامه جايزه ده او دوه جامې احسنې دي او څلور جامې کمال يعنې پوره والی دی، چې هغه قميص پرتوگي، پکړی، او څادر دی.

۹- کوم غلط حرکات چې د مروت څخه مخالف دي ابن عقيل دهغه لپاره مثالونه ذکر کړي دي او

فرمايلي دي:

قال ابن عقيل في الفنون مثل الأكل على الطريق ومد الرجلين بين الجلساء وكشف الرأس بين الملاء (حاشيه المحرر في الفقه ج ۲ ص ۲۶۸)

ترجمه ابن عقيل رحمه الله په الفنون کې ليکلي دي چې د مروت خلاف کارونه لکه خوراک کول په لاره کې او غزول د پښو په مجلس کې چې خلک ناست وي او لوڅول د سر په خلکو کې.

۱۰- كشف الرأس مباح لكن اتيانه على غير الوجه المعروف مسقط للمروءة وموجب لرد شهادة الانسان (شرح زاد المستقنع ج ۱۷ ص ۳۹۲)

ترجمه: لوڅول د سر مباح دي مگر دا کار کول په غير دنيکې وجهې څخه ساقطونکي د مروت دي او موجب درد د شهادت دي لپاره دانسان.

دسرپتول د فقهې مالکي په رڼا کې

۱- وَالسُّنَّةُ فِي حَقِّ الرَّجُلِ أَنْ يَسْتَرَّ جَمِيعَ جَسَدِهِ حَتَّى الْوُجْهَ الْمَشْرُوعَ فِيهِ فَهُوَ مَطْلُوبٌ بِذَلِكَ لِأَجْلِ الْإِمْتِثَالِ، ثُمَّ الْعِمَامَةُ عَلَى صِفَتَيْهَا فِي السُّنَّةِ كَمَا تَقَدَّمَ ذِكْرُهُ وَالرِّدَاءُ فِي الصَّلَاةِ مَطْلُوبٌ شَرْعًا، وَكَذَلِكَ هُوَ مَطْلُوبٌ فِي الشَّرْعِ بِالْخُرُوجِ إِلَى الْجَمْعِ وَالْأَعْيَادِ بِثِيَابٍ غَيْرِ ثِيَابِ مِهْنَتِهِ، فَأَيُّنَ الْعِبَاسِ الْمَطْلُوقِ، وَهَذَا الَّذِي ذَكَرَهُ كُلُّهُ مَطْلُوبٌ فِي الشَّرْعِ الشَّرِيفِ. (المدخل لابن الحاج: فصل في اللباس: ج: ۱ ص: ۱۴۲).

ترجمه: سنت په حق دسړي کې دادي چې پټ کړي ټول بدن په روا وجه سره او دا مطلوب هم دی له وجهې د امتثال نه بيا پگړۍ په سنتو کې دييان شده طريقتې مطابق لکه څنگه چې مخکې ذکر شو او څادر اغوستل په نمونځ کې دا مطلوب شرعا دي او همدارنگه شرعا مطلوب دي چې ووځي د جمعې لمونځونو ته او داخرونو لمونځونو ته په داسې جامو کې چې هغه جامې دکار وبار نه وي نو چيرته دا شرعي طريقه او چيرته ادا نه لباس او داسيان چې ذکر شو دا ټول مطلوب دي په شرع کې.

۲- عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ وَرَبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَا عَلَى أَحَدِكُمْ أَنْ يَتَّخِذَ ثَوْبَيْنِ لِيُجْمَعَتَهُ يَوْمَ تَوْبَى مَهْنَتِهِ وَفِي هَذَا الْحَدِيثِ النَّذْبُ لِكُلِّ مَنْ وَجَدَ سَعَةً أَنْ يَتَّخِذَ الثِّيَابَ الْحَسَنَ لِلْأَعْيَادِ وَالْجُمُعَاتِ وَيَتَجَمَّلُ بِهَا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ يَفْعَلُ ذَلِكَ وَيَعْتَمِدُ وَيَتَطَيَّبُ وَيَلْبَسُ أَحْسَنَ مَا يَجِدُ فِي الْجُمُعَةِ وَالْعِيدِ وَفِيهِ الْأُسُوءَةُ الْحَسَنَةُ (الاستذكار ج ۲ ص ۴۸)

ترجمه: د حضرت يحيى بن سعيد او ربيعه بن ابى عبدالرحمن څخه روايت دى چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي چې په هيچا باندې هيڅ باک نشته چې دکار او بار د جامو څخه بغير د جمعې لپاره دوه جامې جوړې کړي، نو له دې حديث څخه استحباب ثابتيږي دهغه چالپاره چې هغه ته الله تعالى فراخي ورکړې وي چې جوړې کړي ښې جامې لپاره داخترانو او د جمعو او ځان پرې ښايسته کړي او ورسول الله صلى الله عليه وسلم چې داسې به يې کول او پگړۍ به يې په سر کوله او خوشبويي به يې وهله او اغوستلې به يې ښې جامې چې ورته ميلاوېدي به په جمعو کې او په اخترانو کې او په دې کې نیکه اقتداء ده.

۳- قَالَ صَاحِبُ الْجَلَابِ: الْإِخْتِيَارُ لِمَنْ صَلَّى فِي جَمَاعَةٍ أَنْ يَلْبَسَ أَكْمَلَ اللَّبَاسِ وَالْإِمَامُ أَوَّلِي بِذَلِكَ وَيُرْتَدِي وَلَا يُعْرَى مِنْكِبِيهِ وَلَا بَاسٌ بِالْمُتَزَوِّدِ وَالْعِمَامَةِ وَيُكْرَهُ السَّرْوَالُ وَالْعِمَامَةُ فَإِنْ كَانَ عَلَيْهِ سَيْفٌ أَوْ قَوْسٌ جَعَلَ عَلَيْهِ شَيْئًا مِنَ اللَّبَاسِ وَالْأَصْلُ فِي ذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى {خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ} وَالْعَبْدُ يَتَأَجَّى رَبَّهُ فَیَسْتَحِبُّ أَنْ يَتَجَمَّلَ لَهُ وَلَئِنْ كَانَ الْإِمَامُ يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ أَفْضَلُ الْقَوْمِ دِينًا فَيَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ أَفْضَلَهُمْ زِينًا. (الزخيرة ج ۲ ص ۱۱۳)

ترجمه: صاحب الجلاب فرمايلي دي چې دلمونځ کونکي لپاره بهتره خبره داده چې واغوندي پوره لباس او امام اولی دی په دې پوره والي کې او څادر دې واغوندي او لوڅ دې پرېږدي اوږې خپلې او باک نشته په کمربند باندې او مکروه دی پرتوگ او پگړۍ او کچيرته وه توره او يا ليندې نويو لباس دې پرې واچوي او دليل په ددې لپاره دا قول د الله تعالى دی (يَبْنِيْ اَنَّمْ خُذُوا زِيْنَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) او بنده مناجات کوي درب خپل سرته نو مستحب دی چې ځان ورته ښايسته کړي، هرکله چې امام ته دا مناسب وه دی بايد بهتروي په قوم کې له جهته ددياته نو مناسب دی چې امام بهتروي په لباس کې هم.

۴- وَيَنْبَغِي أَنْ يَتَجَمَّلَ بِأَحْسَنِ الثِّيَابِ فِي الصَّلَاةِ وَتَسْتَحِبُّ لِلْإِمَامِ أَكْمَلَ ذَلِكَ وَأَفْضَلَهُ وَأَحْسَنَهُ زِينَةً كَالرِّدَاءِ وَشِبْهَةِ (الكافي ج ۱ ص ۲۳۹ مواهب الجليل ج ۲ ص ۱۹۱)

ترجمه: مناسب دی چې ځان ښايسته کړي په ښو جامو سره په مانځه کې او مستحب دی لپاره دامام اکمل زينت او احسن زينت لکه په څادر وغيره باندې.

په مانځه کې دسر پټول د عربي علماؤ دفتوو په رڼا کې

۱- الباني ليکي چې: والذی اراه في هذه المسئلة أن الصلوة حاسر الرأس مکروهة وذلك أنه من المسلم به استحباب دخول المسلم في الصلوة في اكمل هيئة اسلامية للحديث المتقدمة في الكتاب ج ۱ ص ۱۲۸)

عن ابن عمر رضي الله عنه فان الله احق ان يتزين له وليس من الهيئة الحسنة في عرف السلف اعتياد حسر الرأس والسير كذلك في الطرقات والدخول كذلك في اماكن العبادات بل هذه عادة اجنبية تسربت الى كثير من البلاد الاسلامية حين ما دخلها الكفار وجلبوا اليها عاداتهم الفاسدة فقلدهم المسلمون فيها فاضاعوا بها وبامثالها من التقاليد شخصيتهم الاسلامية فهذا العرف الطاري لا يصلح أن يكون مسوغا لمخالفة العرف الاسلامية في السابق ولا اتخاذ حجة لجواز الدخول في الصلوة حاسر الرأس . (نام المنه في التعليق على فقه السنة للالباني ج ۱ ص ۱۶۴)

ترجمه: پدې مسئله کې زما تحقيق دادي چې لمونځ کول په لوچ سر مکروه دی ځکه چې دا يو منلی شوی حقيقت دی چې دمسلمان لپاره مستحبه داده چې په کامل هيئت اسلامي باندې په مانځه کې داخل شي، له دې وجې دهغه حديث څخه چې مخکې په ج ۱ ص ۱۲۸، کې تير شو.

د حضرت ابن عمر رضي الله عنه څخه روايت دی چې الله تعالی ډير حقدار دی چې زينت ورته وشي او دسلفو په عادت کې لوخ سر لمونځ کول او لوخ سر گرزيدل عادت حسنه نه دی همدارنگه دعبادت ځايونو ته لوخ سر داخلیدل هم دې بلکې لوچ سر يو پردي عادت دی چې داخل شوی دی اکثر اسلامي ملکونو ته، چې کفار هلته داخل شول او خپل فاسد عادتونه يې ور داخل کړل او مسلمانانو يې هم پيروي وکړه نو ضائع شو په دغو عادتونو او په مثل ددې عاتونو دمسلمانانو اسلامي شخصيت نو دغه عرف صلاحيت نلري چې مجوز شي لپاره د مخالفت د عرف اسلامي سابقه او نه شي گرزيدلی دليل لپاره د جواز د دخول په مانځه کې په لوخ سر سره

۲- يجوز للمصلي أن يصلي وهو مشكوف الرأس ولكن تغطية الرأس من تجميل الهيئة المستحبة في الصلوة لقوله تعالى (يا بني آدم خذوا زينتكم عند كل مسجد) فالتجميل للصلوة امر

مطلوب وهو تزین بالثیاب وأقل حدّ فی ذلك هو ستر العورت وهذا لا بد منه وما زاد على ذلك فانه مستحب ومکمل للهيئة ومن ذلك تغطية الرأس. (المنتقى من فتاوى الفوزان ج ۱ ص ۱۳۹)
ترجمه: جایز دی لپاره دمونځ کونکي لپاره چې لوڅ سر لمونځ وکړي سر مگر په مانځه کې پټول سر دهیئت جمیله مستحب دی له وجې ددې قول دالله تعالی څخه چې (خذوا زینتکم الخ) نو بنایست لپاره دلمانځه دایو مطلوب کار دی او زینت په جامو سره کیږي او کمه اندازه یې پټول دعورت دپه اوله دې څخه لابدي ده او دعورت څخه زیات پټول مستحب کار دی او تکمیل دهیئت حسنه دی نو ددې وجې پټول دسرهم دهیئت حسنه څخه شو.

۳- الرأس ليس بعورة لا في الصلوة ولا في غيرها سواء كانوا بالغين او غير بالغين لكن ستره لما يناسبه مما جرت به العادات ولا مخالفة فيه للشرع يعتبر من باب الزينة فيستحسن ستره في الصلوة عملاً بقوله تعالى (يا بني آدم خذوا الخ) ويتأكد بالنسبة للإمام (فتاوى اسلاميه للشيخ ابن باز والشيخ ابن عثيمين والشيخ ابن جبرين ج ۱ ص ۶۱۵)

ترجمه: سر عورت نه دی، نه په لمونځ کې او نه په غیر دلمانځه کې. پر اړه خبره ده که بالغ وي او که غیر بالغ مگر پټول یې مناسب دي، له وجې دعادت حسنه څخه او په دې کې مخالفت دشریعت نشته، نو دا به شمیرل کیږي دباب دزینت څخه، نو ښه گڼل کیږي پټول دسر په لمانځه کې له جهته دعمل نه په دې قول دالله تعالی ﴿يَبْنِيْ اٰدَمَ خُذْ وَازِيْنَتُكَمَّ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾ او دپټول دسر دیر مؤکد دي په نسبت امام ته.

۴- نعم يجوز أن يصلى مكشوف الرأس إلا أن الأحسن أن يغطيه لأنه أكمل في المروءة (مفتي الشيخ عبدالله بن حميد ج ۱ ص ۶۴۵)

ترجمه: هوکې جایز دی لمونځ کول په لوڅ سر مگر ښه خبره داده چې سر پټ کړی شي ځکه چې دا په مرووت کې درجه دتکمیل ده.

۵- لا خلاف بين الفقهاء في استحباب ستر الرأس في الصلاة للرجل، بعامة وما في معناها، لأنه صلى الله عليه وسلم كان كذلك يصلي. (الموسوعة الفقهية الكويتية ج ۲ ص ۵)

ترجمه: دسري لپاره په مانځه کې دسر دپټولو په مستحبوالي کې اختلاف نشته په پگړۍ سره او یا په هغه شي سره کوم چې په حکم دپگړۍ کې وي ځکه چې رسول الله صلى الله عليه وسلم همدا سې لمونځ کړی دی.

۶- لو صلى الانسان مكشوف الرأس فان صلاته صحيحة لكن الافضل أن يغطيه اذا كان في أناس يفتنون رؤسهم وعادتهم أن غطوا رؤسهم في لباسهم لعبوم قوله تعالى (يا بني آدم خذوا زينتكم عند كل مسجد) فاذا كان من قوم لا يلبسون هذه الاشياء مثل الغترة او الشماغ او الشال فان الأفضل أن يلبسها حال صلواته لأنها من الزينة التي امر الله بأخذها (مجموعه فتاوى ورسائل ابن عثيمين ج ۱۲ ص ۲۳۱)

ترجمه: کچیرته مونځ وکړي یو انسان په لوڅ سر نو دا لمونځ صحیح دی، مگر بهتر ددی چې سر پټ کړي، په هغه وخت کې چې اوسېږي په داسې خلکو کې چې هغوي سرونه خپل پټوي او دایې عادت هم دي چې پټوي سرونه خپل په لباس خپل کې، له وجې دعموم ددې قول دالله تعالی (یا بنی آدم خذوا الخ) او کچیرته په داسې قوم کې اوسیدلو چې نه اغوندي دایشان لکه سپین دسمال، گلدر دسمال او نری شال نو بهتر ددی چې وایې غوندي په حال دلمانځه کې، ځکه دا دزینت څخه دی هغه زینت چې امر کړی دی الله تعالی په کولو سره یې.

۷- صلوۃ الرجل وهو حاسر رأسه ای کاشف رأسه لأبأس بها لأن ستر الرأس ليس بواجب لكن اذا كان الانسان في بلد من عاداتهم أن يستروا رؤسهم وهو يرون أن ذلك من كمال الزينة فان الأفضل للانسان أن يستر رأسه باللباس الذي يعتاده الناس لعبوم قوله تعالى (يا بني آدم خذوا زينتكم عند كل مسجد) فنحن هنا في بلادنا في المملكة العربية السعودية نعتاد ستر الرأس بالطاقيه والغترة وعليه فيكون ستر رؤسنا بذلك أفضل من كشفها لأن هذا من تمام الزينة التي امر الله تعالى بأخذها في قوله تعالى (يا بني آدم خذوا الخ). فتاوى النور على الدرب لابن عثيمين ج ۱۲ ص ۱۲۸)

ترجمه: لمونځ دسرپي په داسې حال کې چې لوڅ وي سريې باک نشته په دې کې، ځکه چې پټول دسرواجب نه دي، مگر که یو انسان په داسې یو ښار کې وي چې هلته عادت دا وي چې پټوي سرونه خپل او دا خیال یې وي چې دسرپټول پوره زینت دی، نو هلته دانسان لپاره بهتره داده چې پټ کړي سر خپل په داسې لباس چې دخلکو په وړاندې عادت وي له وجې دعموم ددې قوله دالله تعالی څخه چې: (یا بنی آدم خذوا زینتکم عند کل مسجد) نو مونږ دلته په سعودی عربستان کې عادت یو په پټولو دسر په خولۍ سره او په سپین شادر سره نو شو پټول دسرونو زموږ په خولۍ او په شادر سره بهتر دلخولو په نسبت ځکه چې پټول دسر پوره زینت دی هغه زینت چې په کولو یې الله تعالی امر کړی دی په دې ایت کریمه کې (یا بنی آدم خذوا زینتکم عند کل مسجد).

۸- وستر الرأس بما جرت به العادت ولا مخالفة فيه للشرع من باب الزينة فيحسن سترة عملا بقوله تعالى (يَا بَنِي آدَمُ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) ويتأكد ذلك في حق أهل الفضل كالعلماء والائمة ونحوهم وقد صلب النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ولا ريب وهو كاشف الرأس حال احرامه واما في غير الاحرام فلا نعلم خيرا يفيد ذلك. (فتاوى الشبكة الاسلاميه بأشراف عبد الله الفقيه ج ۲ ص ۱۲۰۳)

ترجمه: پټول دسر کوم چې عادت پرې جاري دی حال دا چې په دې کې دشریعت مخالفت هم نشته دباب دزینت څخه دی، نو ښه گڼل کیږي پټول یې لپاره دعیمل کولو په دې ایت کریمه چې: (یا بنی آدم خذوا الخ) او تاکید راغلی دی په حق دځاوندانو دفضیلت کې لکه علماء، ائمه یا نور او همداسې لمونځ کړی دی نبي کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ او شک نشته چې لوڅ سروي په حالت داحرام کې اما په حالت دغیر احرام کې نو په یو خبر هم نه یو خبر چې ددې خبرې افاده یې کړې وي.

۹- الصلوة بغير عمامة لا حرج فيها لأن الرأس ليس بعورة ولا يجب سترة في الصلوة سواء كان المصل اما ما او منفردا او ماموماً ولكن اذا لبس العمامة المعتادة كان أفضل لاسيما اذا صلى مع الناس لقوله تعالى عز وجل: (يَا بَنِي آدَمُ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) وهي من الزينة (مجموعة الفتاوى ابن باز ج ۱ ص ۲۰۶)

ترجمه: لمونځ کول بغير دپگړۍ څخه په دې کې هيڅ حرج نشته، ځکه چې سر عورت نه دی، نو واجب نشو پټول یې په لمانځه کې برابره خبره ده که لمونځ کونکي امام وي او که منفرد وي او که مقتدي وي او که يې واغوستله هغه پگړۍ چې دخلکو عادت دی نو دا به تر دې خاصه چې کله لمونځ کوي دخلکو سره په دليل ددې ایت کریمه چې ﴿يَبْنِي آدَمُ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾ او دا دزینت څخه دی.

۱۰- اما بالنسبة لستر الرأس فان الله تعالى أحق ان يتزين له كما جاء في الحديث الله أحق ان يتزين له فاذا كان الانسان في بلد يتزين أهله بتغطية رؤسهم كهذا البلد فانه يتأكد في حقه تغطية الرأس لأن عرف الناس في البلد تغطية رؤسهم ليس هذا واجبا ولا يائثم بكشف الرأس لكن يجري على فهم أهل بلده أنه من الزينة وما تعارفوا عليه في هذه القضية لأن قوله خذوا زينتكم يشمل ايضا الزينة العرفية التي تعارف عليها الناس ولكن عادة المسلمين من القدم تغطية الرأس وكانوا يضعون العمام. (سلسلة الاداب الاسلاميه ج ۱۰ ص ۲)

ترجمه: او په نسبت سره پټولو دسرته نو الله تعالی ډیر حق دار دی چې ورته زینت وکړي شي لکه څنگه چې حدیث شریف راغلي دي چې الله تعالی ډیر حق دار دی چې زینت ورته وشي، نو کله چې

يو انسان په يو ښار کې او سپړي چې دهغه ښار خلک زينت کوي په پټولو د سر سره لکه دغه ښار پس نو تاکيد دی په حق ددې انسان کې په پټولو د سر سره ځکه چې عرف (رواج) د خلکو په دغه ښار کې هغه دسر پټول دي او دا واجب نه دی او نه گنهگار يې په لو چولو سره لکن چې کله هلته د خلکو عرف دسر پټول زينت وي نو په مانځه کې به دسر د پټولو په قضيه کې په همدې عرف او فهم باندې چلېږي ځکه الله تعالى فرمايي: (يا بنی ادم خذوا الخ) دا شامل دی هغه عرفی زينت ته چې پيژندل کېږي پرې خلک مگر عادت د مسلمانانو د قدیم څخه پټول د سر دی او دوي کېږدي پگړۍ خپلې .

۱۱- ان الذی یصلی ورأسه مکشوفٌ أنَّ صلاته جائزة فالذی یصلی وعلی رأسه قلنسوة اولی واحری (الدرر السنية للکتب النجدية الشيخ عبدالله بن الشيخ محمد ج ۵ ص ۲۲۵)
ترجمه: هغه کسان چې لمونځ کوي او سريې لوچ وي دا لمونځ يې جايز دی او هغه کس چې لمونځ کوي او په سريې خولۍ وي نو دا ډير بهتر او افضل دی.

دسر پټول دلامذهبهو دفتوو په رڼا کې

لامذهبه نذير حسين فتوی:

په دې کې شک نشته چې د عمامې سره لمونځ افضل دی په حديث کې دي چې: (عليکم بالعمائم فانها سيماء الملائكة) لازم دی په تاسو پگړۍ تړل ځکه چې دا د ملائکو لباس دی.
او حضرت ركانه رَضِيَ اللهُ عَنْهُ په حديث کې راځي چې: (فرق ما بيننا وبين المشركين العمام فوق القلانس)
ترجمه: فرق په ما بين زموږ کې او په ما بين د مشرکينو کې هغه پگړۍ تړل دي په خولۍ باندې.

لامذهبه عبدالستار فتوی:

په خولۍ او يا په پگړۍ کې لمونځ کول بهتر دی ځکه چې خولۍ او پگړۍ د زينت سبب دی (فتاوی ستاريه ج ۳ ص ۵۹)

لامذهبه سيد داود غزنوي او لامذهبه عبدالجبار غزنوي فتوی:

سر په عورت کې ندی داخل لکن بيا يې هم پټول د مانځه دا ادابو څخه دی لکه او بې چې دستر څخه نه دي لکن بيا يې هم پټول د مانځه د ادابو څخه دی .

الله تعالی فرمایي چې: ﴿يَبْنِيْ اَدَمَ خُدُوًا زَيْنَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾ دهرمانځه په وخت کې دزینت جامې واغوندي، شیخ الاسلام ابن تیمیه حنبلي رحمه الله په اختیارات ص ۴۴) کې فرمایي چې په مانځه کې دستر عورت څخه علاوه یو زاید حکم هم شوی دی چې هغه دښه لباس اغوستل دي الله تعالی فرمایي: ﴿يَبْنِيْ اَدَمَ خُدُوًا زَيْنَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾ زما دنظر څخه هیڅ داسې روایت نه دی تیر شوی چې په هغې کې راغلي وي چې نبی کریم ﷺ او یا کوم صحابي دی په مسجد کې او بیا په جماعت کې لوڅ سر لمونځ کړي وي پاتې خولا دا چې معمول یې جوړ کړي (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۲۹۰)

دلامذهبہ ثناء الله امر تسری فتوی:

صحيح او مسنون مونځ هغه وي کوم چې دنبی کریم ﷺ څخه بالدوام ثابت وي یعنې بدن په جامو او سرپه پکړی باندې پټول (فتاوی ثنائیه ج ۱ ص ۵۳)

دلامذهبو څخه یو څو سوالونه:

- ۱- ایا په مانځه کې دسرپټول دمانځه لپاره شرط دی او که نه؟ او دشرط تعریف وکړئ؟ په جواب کې دخپلو اصولو مطابق یا ایت او یا مرفوع حدیث ولیکی.
- ۲- دسړي ستر دکوم ځای څخه تر کوم ځای پورې دی؟ په جواب کې ایت یا مرفوع حدیث ولیکی؟
- ۳- د وینځې د بدن کوم کوم ځای ستر دی؟
- ۴- دخشۍ د بدن کوم کوم ځای ستر دی؟ په جواب کې ایت یا مرفوع حدیث ولیکی.
- ۵- یو سړی لمونځ کوي او دگريوان صدقونه یې کلاو وي او خپل عورت ورته دگريوان څخه ښکاري مونځ یې کیږي او که نه؟
- ۶- که یو سړی په تیاره کوټه کې برېښه لمونځ کوي لمونځ یې کیږي او که نه؟
- ۷- دسړي څومره اندامونه عورت دی؟ کوم اندامونه چې عورت دي، او دذوي هریو څخه په مانځه کې لږ لږ ښکاره شي نو مونځ ورسره کیږي او که نه؟
- ۸- دیو سړي قابل دستر عضوي څلورمه حصه ښکاره شوه بیا یې سمدستي بیرته پټه کړه نو ددې څه حکم دی؟

۹- یو سړي لمونځ کولو په جیب کې یې هڅې وه د مانځه څخه وروسته هڅې ماته شوه او وینه او یا مریچی ترینه راووتلو نو دا مونځ وشو او که نه؟ په جواب کې صرف صریح ایت او یا صریح مرفوع حدیث ولیکي؟

۱۰- په څومره جامو کې مونځ مستحب دی؟

۱۱- وایان لوڅ سر لمونځ ته د ترغیب لپاره د ثوب واحد حدیث پیش کوي او ثوب واحد خویواځي خولی هم ده، نو که یو سړی یواځې خولی په سر کړي وي او نور لوڅ لغړوي لمونځ یې کیږي او که نه؟

لامذهبو ددې خپلو مسایلو لپاره دلایل پیش کړي:

۱- هر که چیز از عورتش در نماز نمایان شد یا در جامه ناپاک نما گزار د نمازش صحیح است (عرف الجادی ص ۲۲) نواب نور الحسن

۲- پس مصلی بانجاست بدن اثم است و نمازش باطل نیست همچنین ادله صحیحه دال بر وجوب ستر عورت در نماز و در جز آن است نه بر شرطیت (بدور الاهله نواب صدیق حسن خان)

۳- واما آنکه نماز زن چه تنها یا با زنان یا باشوهر یا دیگر محارم باشد بی ستر تمام عورت صحیح نیست پس غیر مسلم است (بدور الاهله ص ۳۸)

بنځه یواځې لمونځ کوي او که دنورو بنځو سره یې کوي پایې دمیره سره کوي یا یې د نور محارم سره کوي او بر بنډه وي نو څوک چې دي لمونځ ته غیر صحیح وایي دا خبره یې د منلو وړ نه ده.

۴- و طهارت محمول ملبوس را شرط صحت نماز گردانیدن کما ینبغی نیست (بدور الاهله ص ۳۸)

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد وآله واصحابه وأهل بیتہ اجمعین یا رب العالمین.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ

پلچرخي زندان دريم بلاک نېټه: ۱۴۳۳/۸/۲۳ هـ

تحقيق الجمعة في القرى وما يتعلق بها

به كلیو كي دجمعي دلمانخه تحقيق

ليکوال: الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاقي النجراي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام علي من لا نبي بعده.

أما بعد: د جمعې د لمانځه لپاره بعضې داسې شرايط دي چې د عامو لمونځونو لپاره نشته، په دې شرايطو کې دا حنافو په نيزيو شرط دادی چې د جمعې لمونځ په داسې ځای کې ادا کيږي چې هغه حقیقه او یا حکما ښار وي، په عامو وړو، وړو کلو کې د جمعې لمونځ نه کيږي.

اول فصل

دا حنافو دلائل

اول دليل: الله ﷻ فرمائی: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ.

الله ﷻ هغو مومنانو ته د جمعې د لمانځه حکم کوي د کومو چې عام کارو باربيع يعنې تجارت وي او اصل کارو بار د تجارت د ښار د خلکو وي، د دې ايت څخه صفا معلوم کيږي چې د جمعې د لمانځه خطاب د ښار خلکو ته دی.

دوهم دليل: په قران کريم باندې د ټولو خلکو څخه زيات پوهيدونکې رسول الله ﷺ او صحابه کرام

رضی الله عنهم دي. رسول الله ﷺ په مکه مکرمه کې وو (د جمعې لمونځ فرض وو) رسول الله ﷺ اهل مدینه ووته د جمعې د لمانځه حکم وليږلو. (رواه الدارقطني التلخيص الجيرج ص ۱۳۳).

خپله رسول الله ﷺ په مکه مکرمه کې د جمعې لمونځ نه کولو، ځکه چې هلته اذن عام نه وو، بيا رسول الله ﷺ د مکې مکرمې څخه هجرت وکړو مدینې منورې ته، په لاره کې د قبا په نوم ځای کې پنځلس ورځې پاتې شو. په دې دوران کې دوه جمعې راغلې مگر رسول الله ﷺ نه پخپله د جمعې لمونځ وکړو، اونه يې د قبا خلکو ته د جمعې د لمانځه حکم ورکړو، که چيرته دکليو په خلکو باندې د جمعې لمونځ فرض وی نور رسول الله ﷺ به خپله هم هلته د جمعې لمونځ کړی وو او اهل قبا ته به يې هم د جمعې

دلمانخه حکم کری وو، نورسول الله ﷺ په خپل قول او فعل سره ثابته کړه چې د بنارڅخه دباندې د جمعې لمونځ نه شته.

دریم دلیل: صحیح بخاری جلد اول (ص ۱۱) باب زیادة الایمان ونقصانه کې راغلي دي چې د (اليوم اکملت لکم دینکم) الایة. د حجة الوداع په موقع د عرفې په ورځ نازل شوی دی، داد جمعې ورځ وه او په صحیح مسلم جلد اول (ص ۳۹۷) باب حجة النبی ﷺ کې راغلي دي چې: ثم اذن ثم اقام فصلي الظهر ثم اقام فصلي العصر ولم یصل بينهما شیئا

ظاهره ده چې رسول الله ﷺ د جمعې په ورځ د ماسپینین لمونځ وکړو، د جمعې لمونځ یې ونه کړو، درسول الله ﷺ سره په حج کې اهل مکه او دخوا او شا خلک هم وو چې مسافرین نه وو رسول الله ﷺ هغوی ته هم د جمعې دلمانخه حکم ونه کړو، که په ایت کریمه کې په هرځای کې د جمعې دلمانخه حکم وی نورسول الله ﷺ به هیڅکله ددې الهي حکم مخالفت نه وی کړی. او دیولک څخه زیاتو صحابه وو ته هم داشبهه پیدا نه شوه چې د جمعې د فرضیت ایت کریمه د هرځای لپاره عام دی، نونن ولې دلته د جمعې لمونځ ونشو؟ معلوم یږي چې دا ایت کریمه څخه په هرځای کې د جمعې لمونځ نه درسول الله ﷺ په تصور کې راغلي وو او نه د صحابه کرامو په خیال کې راغلي وو.

خلورم دلیل: حضرت ابوهريرة ؓ درسول الله ﷺ څخه روایت کوي: خَمْسَةٌ لَا جُمُعَةَ عَلَيْهِمُ الْمَرْءَةُ، وَالْمُسَافِرُ، وَالْعَبْدُ، وَالصَّبِيُّ وَأَهْلُ الْبَادِيَةِ. (رواه الطبراني في الاوسط مجموعة الرسائل، ج ۱ ص ۳۷۵).

ترجمه: په پنځه قسمه خلکو باندې د جمعې لمونځ نشته، په بنځه، په مسافر، په غلام، په ماشوم او دباندو په خلکو.

پنځم دلیل: عَنْ عَلِيٍّ ؓ قَالَ لَا جُمُعَةَ وَلَا تَشْرِيْقَ إِلَّا فِي مِصْرَ سِرْجَامِيعَ. (اخرجه ابو عبيد باسناد صحیح فتح الباری، ج ۲ ص ۳۸۰) واخرجه عبد الرزاق واسناده صحیح (الدراية ص ۱۳۱). واخرجه استاذ البخاري ابن ابی شيبه واسناده صحیح، عمدة القاري شرح بخاري، ج ۳ ص ۱۸۸ وفي بعضها ص ۲۶۴. وذكر الامام خواهرزاده في مبسوطه ان ابابوسف ذكره في الاملاء مسند امر فوعالي النبي ﷺ وابو يوسف امام الحديث حجة البناية شرح هدايه، ج ۱ ص ۹۸۳).

ترجمه: د حضرت علی علیه السلام خنجه روایت دی چې نه شته دی د جمعې لمونځ اونه شته دی تشریق مگر په جامع بنار کې. فتح الباری شرح د بخاری، عبد الرزاق، او عمدة القاری شرح د بخاری دې حدیث ته صحیح ویلی دي.

او امام ابو یوسف رحمه الله مرفوعاً الى النبي ﷺ هم روایت کړې دی، خپله د غیر مقلدینو په معتمد کتاب فتاوی علماء حدیث کې دې حدیث ته بیایا صحیح ویلی شوی دی. (وگوره فتاوی علماء حدیث، ج ۴ ص ۱۴۱ ص ۱۴۲ ص ۱۴۳)

په دې صفحو کې یې د دې حدیث دیو، یو راوی ثقه والی او دخپل استاذ خنجه او ریدل په تفصیلي ډول ذکر کړې دی امام ابو یوسف رحمه الله ثقه دی، له دې وجهې هغه چې دی حدیث ته مرفوع وائي نو دا زیادت د ثقه دی او امام ابو یوسف مجتهد هم دی او مجتهد چې د کوم حدیث خنجه استدلال وکړي نو دا د هغه حدیث د صحت دلیل وي (مقدمه اعلاء السنن الفصل الثاني ص ۳۹ الباعث الحثیث ص ۸۱ النوع الثالث والعشرون معرفة من تقبل روايته الخ) نو دا حدیث په یوه طریق مرفوع حقیقی دی او په دوه طریقو مرفوع حکمي دي، اول دا چې دا د خلیفة الراشد قول دی او رسول الله ﷺ فرمائي (علیکم بسنتی وسنة الخلفاء الراشدين المهديين) الحدیث. (ترمذی).

او دوهم دا چې د عام صحابي داسې قول چې اجتهد لره پکې دخل نه وي د محدثینو په اتفاق سره د مرفوع په حکم کې وي، نو دا حدیث هم مرفوع حقیقی او مرفوع حکمي دی، د دې صحیح صریح حدیث خنجه غیر مقلدین دیر په تکلیف دي، نو د دې حدیث خنجه د انکار لپاره لاندې جیلې او بهانې جوړوي.

(۱) کله د دې حدیث په باره کې د امام نووي رحمه الله قول رانقلوي چې هغه دې حدیث ته ضعیف ویلي دي حالانکه د دې حدیث درې سندونه دي.

اول د زید ایا مې سند، دوهم د طلحه سند، دریم د حجاج بن ارطاة سند، د نووي رحمه الله قول صرف د دریم سند په باره کې دی او هغه هم بلا دلیل له قول دی ځکه چې دا راوی مختلف فیه دی او د مختلف فیه راوی حدیث د حسن په مرتبه کې وي او اول دواړه سندونه بالکل صحیح دي، لکه څرنگه چې غیر مقلدینو یې هم صحت منلی دی. فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۴۱ ص ۱۴۲ ص ۱۴۳.

(۲) دوهمه بهانه داکوئي چې داد حضرت علي ؑ خپل اجتهاد دی، چې د قطعی نص او د صحیحو احادیثو څخه خلاف دی.

غیر مقلدینو په خپلو ټولو کتابونو کې لیکلي دي چې د قطعي نصوصو په خلاف قیاس او اجتهاد کول یاد کفارو او مشرکانو طریقه ده او یاد احبارو او درهبانو و طیره ده.

نو ای غیر مقلدینو! ستاسو ددې ټولو خبرو څخه وروسته حضرت علي ؑ ته څرنگه خلیفه الراشد ویلي شي؟

(۳) غیر مقلدین چې کله د هر طرف څخه ناامیده شول نو خپل خارجیت یې رابرسیره کړ او وې یکل چې: د حضرت علي ؑ د خلافت اخروخت د فسادونو او د جنگونو وخت وو، نو ممکنه ده چې حضرت علي ؑ اطرافو ته د احکم ددې لپاره لیږلي وي چې هغوی د مفسدو اجتماعاتو څخه بچ شي. په فتاوی علماء حدیث کې یې لیکلي دي چې ددې لپاره چې اموي مبلغین د اطرافو خلک راونه پاروي حضرت علي ؑ په دې حالاتو کې د (لاجمعة ولا تشریق آلفي مصر جامع) حکم وکړو، د وخت د مصلحتونو په بناباندې (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۳۵).

اول: غیر مقلدینو د جمعي لمونځونو ته د مفسدانه اجتماعاتو نوم ورکړو.

دوهم: دوي په حضرت علي ؑ باندې د اتهمت ولگولو چې ده د خپل خلافت د بچ کولو لپاره په یو فرض عین لمونځ باندې پابندي ولگوله.

دریم: غیر مقلدین د عقل له لوري د و مره کمزوري دي چې په دې هم نه پوهیږي چې د اطرافي اجتماعاتو څخه چې کله خطر وه نو د ښارونو د اجتماعاتو څخه څرنگه نه وه؟ حالانکه د حکومتونو انقلابونه د ښارونو د اجتماعاتو څخه راځي نه د اطرافي اجتماعاتو څخه.

محترمو! په حضرت علي ؑ باندې د و مره غټ تهمت شاید چې خوار جوهم نه وو لگولی.

(۴) غیر مقلدین بله بهانه داکوئي چې په دې حدیث کې د لاجمعة څخه نفی د کمال مراده ده، نواول خونفې د کمال معنی مجازي ده او معنی مجازي قرینه غواړي او قرینه دلته نه ده موجوده. کوم ایت ته چې غیر مقلدین قرینه وائي نو د هغه څخه قرینه نشي جوړیدلی، مثلاً احناف د لاندې حدیث:

(لاصلوة لمن لم یقرأ بفاتحة الكتاب فصاعدا) ځخه نفی د کمال مراد وي او قرینه ورته بل حدیث دی چې په هغې کې د (خدا ج غیر تمام) الفاظ دي احناف د نفی د کمال څخه د انتیجه رااوباسي چې که یواځې لمونځ کوونکي به له دفاتحې څخه لمونځ وکړو نو په هغه واجب دي چې لمونځ راوگرځوي او فاتحه پکې ولولي ځکه نفی د کمال ترک دواجبودی، نو غیر مقلدین به هم د نفی د کمال څخه د انتیجه رااوباسي چې که یو چا په اطرافو کې د جمعې لمونځ وکړو نو په هغه واجب دي چې په ښار کې به د المونځ بیرته راگرځوي، ځکه چې په اطرافو کې د جمعې د لمانځه په وجه نفی د کمال راغله او نفی کمال ترک دواجبودی، حالانکه دا قول په دین کې بدعت دی او د اجماع د امت څخه مخالفت دی.

شپږم دلیل: عن عائشة قالت كان الناس يتناوبون الجمعة من منازلهم والعوالي. (بخاری ج ۱ ص

۱۲۳). وفي رواية يتناوبون. [فتح الباری، ج ۲ ص ۳۲۱].

حضرت عائشة رضی الله عنها فرمائی چې خلک به په نمبر نمبر د جمعې د لمانځه لپاره د باندو څخه راتلل عوالي جمعه د عالیة ده د دې څخه مزاد هغه کورونه دي چې د مدینې منورې د مشرق طرفته د دوو میلو څخه تر داتو میلو په فاصله باندې اباد وو. ۱۲ نمبر حاشیه بخاری ج ۱ ص ۱۲۳ يتناوبون په نمبر نمبر راتللو ته وائي. [عینی حاشیه بخاری ص ۱۲۳ نمبر ۱۱].

یعنې یوه جمعه به یو راتلو او بله جمعه به بل راتلو، څوک به چې په باندو کې پاتې وو هغوی به هلته د جمعې لمونځ نه کولو، ځکه چې د مسجد نبوي څخه وروسته اول د جمعې لمونځ په جواښي کې اداء شوی دی. (بخاری ج ۱ ص ۱۲۲ باب الجمعة فی القرى والمدن).

نو د باندو په خلکو نه په باندو کې د جمعې د لمونځ فرض دي او نه ور باندې ښار ته راتلل او هلته د جمعې لمونځ کول فرض دی، البته که څوک ښار ته راغلو او په ښار کې یې د جمعې لمونځ وکړو نو د مه یې فارغیږي، وگورئ د باندو او سیدونکو صحابه وواو تا بعینودایت د جمعې څخه دانه ده فهمولي چې په باندو کې هم د جمعې لمونځ فرض دی حضرت عائشې رضی الله عنها هم د باندو خلکو ته د اندې ويلي چې تاسو دایت د جمعې څخه مخالفت کوئ ځکه چې په باندو کې د جمعې لمونځ نه کوئ، حاصل دا چې په هغه دور کې هیچا هم د دې ایت د جمعې څخه د استدلال نه دی کړی چې د باندو په خلکو د جمعې لمونځ فرض دی.

اووم دلیل: د حضرت ابوبکر الصديق رضی اللہ عنہ خلافت پہ دورہ کي ديوي باندې نوم هم په کوم

مستند کتاب کي نه شته چې هلته د جمعې لمونځ شوی وي او یا حضرت ابوبکر صديق رضی اللہ عنہ د کومې باندې والوته د جمعې لمانځه حکم کړی وي.

اتم دلیل: په هیڅ کوم مستند کتاب کي نه دي راغلي چې د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ خلافت په دوره کي په کومه باندې کي د جمعې لمونځ شوی دی او یا حضرت عمر رضی اللہ عنہ د کومې باندې والاته د جمعې د لمانځه حکم کړی وی.

نهم دلیل: عَنْ عُمَرَ رضی اللہ عنہ، قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَجَارِلِي مِنَ الْأَنْصَارِ فِي بَنِي أُمَيَّةَ بْنِ زَيْدٍ وَهِيَ مِنْ عَوَالِي الْمَدِينَةِ وَكُنَّا نَتَنَاقَبُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَنْزِلُ يَوْمًا وَأَنْزِلُ يَوْمًا، فَإِذَا أَنْزَلْتُ جِئْتُهُ بِخَبَرِ ذَلِكَ الْيَوْمِ مِنَ الْوَحْيِ وَغَيْرِهِ، وَإِذَا أَنْزَلَ فَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ [بخاری ج ۱ ص ۱۹ باب التناوب فی العلم].

حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائي چې زه او یوبل انصاري صحابي په بني امیه بن زید کي اوسیدلو، بني امیه بن زید د مدینې منورې څخه وتلې باندې وه، نو مونږ به په نمبر رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته راتلو، یوه ورځ به هغه راتلو او یوه ورځ به زه راتلم، کله به چې زه راغلم نو د دې ورځې خبر به مې خپل ملګري ته وروړلو او په کومه ورځ به چې هغه راغلو نو د هغې ورځې خبر به هغه ماته راوړلو، دا حدیث عام دی، دهغې ټولو ورځو ته شامل دی، چې د جمعې ورځ هم په کي راځي، یعنې یوه جمعه به حضرت عمر رضی اللہ عنہ راتلو او بله جمعه به هغه انصاري صحابي رضی اللہ عنہ راتللو.

په کومه جمعه چې به حضرت عمر رضی اللہ عنہ نه راتلو نو هلته په باندې وکي به یې هم د جمعې لمونځ نه کولو ځکه چې د مسجد نبوی صلی اللہ علیہ وسلم څخه وروسته اول د جمعې لمونځ په جواځي کي شوی دی په بل ځای کي نه دی شوی. (بخاری ج ۱ ص ۱۲۲ باب الجمعة فی القرى والمدن)..

لسم دلیل: د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ خلافت په ټول دور کي په هیڅ باندې کي د جمعې لمونځ نه دی ترسره شوی.

یوولسم دلیل: حضرت ابو عبیده رضی اللہ عنہ فرمائي چې د حضرت عثمان د خلافت په دوره کي یو لوی اخت د جمعې په ورځ باندې راغلو، نو حضرت عثمان د جمعې د لمانځه څخه وروسته اعلان وکړو چې: «يَا أَيُّهَا

النَّاسُ! إِنَّ هَذَا يَوْمٌ قَدْ اجْتَمَعَ لَكُمْ فِيهِ عِيدَانِ، فَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَنْتَظِرَ الْجُمُعَةَ مِنْ أَهْلِ الْعَوَالِي فَلْيَنْتَظِرْ، وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَرْجِعَ فَقَدْ أَذِنْتُ لَهُ».. [بخاری ج ۲ ص ۸۳۵].

ترجمه: په نن ورځ کې دوه اختره راجمع شوي دي، نو دباندو په خلکو کې چې د چاخوبښه وي دجمعي لمانځه ته دې انتظار وکړي او چې د چاخوبښه وي چې لارشي نوزما ورته اجازه ده.

ظاهره ده چې دعواليو خلکو په خپلو ځايونو کې دجمعي لمونځ نه کولو، نوکه دعواليو په خلکو دجمعي لمونځ فرض وي نو حضرت عثمان رضي الله عنه به هيڅکله اجازه نه و ورکړې.

دا اعلان حضرت عثمان رضي الله عنه د صحابه وپه موجودگي کې داختر په غټه اجتماع کې کړی دی او هيڅ يو صحابي رضي الله عنه نه دی راپاڅيدلی او دا يې ندي ورته ويلې چې محترمه! ته خود قران کريم راجمع کوونکي ټولې دنيا ته دې قرانونه ليکلي دي نو دجمعي په باره کې نازل شوی ايت درته څرنگه نه دی معلوم؟ همدارنگه چې کله حضرت علي رضي الله عنه اعلان وکړو چې لاجمعة ولا تشریک الا في مصر جامع نو هيڅ صحابي دا اعتراض ونه کړو چې محترمه! تاسو خوباب مدينه العلم يې ستاسودا اعلان د فلاني ايت او يا فلاني حديث څخه مخالف دی.

خوارج د حضرت علي رضي الله عنه سخت دشمنان دي، هغوي هم دا اعتراض ونه کړو چې د حضرت علي رضي الله عنه دا اعلان د قران يا د حديث څخه مخالف دی. ددې حقايقو په موجودگي کې هر سړی په دې پوهيږي چې په ټوله نبي دوره او د خلفاء الراشدينو په دوره کې په هيڅ باندو کې دجمعي لمونځ نه دی شوی.

دولسم دليل: عَنْ حُذَيْفَةَ رضي الله عنه، قَالَ: «لَيْسَ عَلَى أَهْلِ الْقُرَى جُمُعَةٌ، إِنَّمَا الْجُمُعَةُ عَلَى أَهْلِ الْأَمْصَارِ، مِثْلَ الْمَدَائِنِ».

(انارالسنن ج ۲ ص ۸۷ بحواله). ابن ابی شيبه باب عدم وجوب الجمعة علي من كان خارج المصر).

حضرت حذيفه رضي الله عنه فرمائي چې دباندو په خلکو دجمعي لمونځ نه شته، دجمعي لمونځونه دنسار په خلکو دي، د حضرت حذيفه رضي الله عنه دا فرمان د مرفوع حديث په حکم کې دی، ځکه چې په دی خبره کې اجتهاد لره دخل نه شته او داهم نه ده ثابته چې چادي د حضرت حذيفه رضي الله عنه په خلاف دجمعي ايت پيش کړی وی.

ديارلسم دليل: امام بخاری يوبې سنده حديث ذکر کړی دی، چې حضرت انس رضي الله عنه په زاويه کې

اوسيدلو کله به يې دجمعي لمونځ کولو او کله به يې نه کولو. [بخاری ج ۱ ص ۱۲۳].

که حضرت انس رضی اللہ عنہ پہ زاویہ کی دجمعی لمانحہ تہ شرط ویلی نویانی فرض ثرنگہ پرینبودلو؟
ایاداسی کوم روایت ہم راغلی دی چہ حضرت انس دسہار لمونخ کله کولو او کله یی پرینبودلو؟

سوال: حضرت انس رضی اللہ عنہ چہ پہ زاویہ نومہ بانده کی کله دجمعی لمونخ کولو نو معلومی چہ
پہ بانده کی دجمعی لمونخ کیڑی او بنار دجمعی دلمانحہ لپارہ شرط نہ دی؟

جواب: پہ بخاری شریف کی دا حدیث اجمالاً ذکر شوی دی دامام بخاری استاذ ابن ابی شیبہ
مفصلاً ذکر کری دی چہ: عن انس رضی اللہ عنہ انه كان يشهد الجمعة من الزاوية وهي علي فرسخين من
البصرة). (فتح الباری ج ۱ ص ۳۲۰).

نواصل خبرہ دادہ چہ حضرت انس رضی اللہ عنہ دزاویہ پہ نوم بانده کی اوسیدلو او پہ زاویہ کی یی نہ
خپلہ دجمعی لمونخ کولو او نہ یی نورو خلکو تہ دجمعی دلمانحہ امر کولو، کله بہ چہ ہغہ دجمعی پہ
ورخ پہ زاویہ کی وونودجمعی لمونخ بہ یی نہ کولو او کله بہ چہ دجمعی پہ ورخ بصری تہ راغلونو
دجمعی لمونخ بہ یی پہ بصرہ کی وکرو. سرہ لہ دی چہ حضرت انس رضی اللہ عنہ دقران عالم وولکن دجمعی
دایت تخہ یی ہیشکله ہم عموم نہ دی رافہمولی.

خوارسم دلیل: عن الحسن ومحمد (بن سيرين) انهما قالا الجمعة في اهل الامصار. (رواه ابن ابی
شيبه واسناده صحيح (اثر السنن ج ۲ ص ۷۹) باب لا الجمعة الا في مصر جامع).

دحسن بصری رضی اللہ عنہ او محمد بن سيرين رضی اللہ عنہ تخہ روایت دی چہ دجمعی لمونخ پہ بنار کی
کیڑی حسن بصری رضی اللہ عنہ او محمد بن سيرين رضی اللہ عنہ دتابعینو پہ دور کی دبصری مفتیان وو، ہغوی تہ
ایت دجمعی معلوم وو او حدیثو حافظان وو، بیایہ ہم دصحابہ او دتابعینو پہ موجودگی کی
دافتوی ورکولہ چہ دجمعی لمونخ پہ بنار کی کیڑی.

بنخلم دلیل: دتابعینو پہ دور کی دمکی مکرمی لوی مفتی حضرت عطاء رضی اللہ عنہ فتوی دادہ
چہ دجمعی لمونخ پہ داسی خای کی واجب دی چہ ہلتہ امیر، او نحو محلہ (کلی) وی. (مجموعۃ
الرسائل، ج ۱ ص ۳۸۴ بحوالہ عبد الرزاق).

شپارسم دلیل : دتابعینوپه دورکې دکوفې لوی مفتی حضرت امام ابراهیم نخعی رحمه الله هم همداسې فتوی ورکوله. (کتاب الاثار امام محمد، مجموعة الرسائل ج ۱ ص ۳۸۴).

دوهم فصل

دغیرمقلدینو دلایل

(۱) دحضرت ابن عباس رضی الله عنه حدیث: عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّهُ قَالَ: «إِنَّ أَوَّلَ جُمُعَةٍ جُمِعَتْ بَعْدَ جُمُعَةٍ فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِي مَسْجِدِ عَبْدِ الْقَيْسِ بِجَوَائِي مِنَ الْبَحْرَيْنِ» (بخاری ج ۱ ص ۱۲۲ باب الجمعة فی القرى والمدن).

حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه وایي چې دمسجدنبوي څخه وروسته اول دجمعي لمونځ دجواشي په مقام کې دعبدالقيس په مسجد کې وشو او عثمان بن ابی شيبه فرمائي چې: (قرية من قرى البحرين ابوداود) يعنې جواشي دبحرين يوه قريه وه.

اول جواب: مرفوع حدیث په درې قسمه دی. قولی، فعلی، او تقریری او داپه دی درې وارو کې په یو قسم کې هم نه دی داخل، ځکه په دې کې نه درسول الله صلی الله علیه و آله حکم ذکر شوی دی چې قولی شي او نه په کې دا ذکر شوي دي چې رسول الله صلی الله علیه و آله پخپله په جواشي کې دجمعي لمونځ کړی دی چې فعلی شي او نه په کې دا ذکر شوي دي چې ددوي دلمانځه څخه رسول الله صلی الله علیه و آله خبر شوی دی او سکوت یې کړی دی چې تقریری شي نو دد مرفوع حدیث یو قسم هم نه دی، نه قولی دی، نه فعلی دی او نه تقریری او نه مرفوع حکمي دی، ځکه چې دامدرك بالقياس کیدی شي په داسې طریقه چې دې خلکو دجمعي لمونځ په نورو لمونځونو قیاس کړی وي.

دوهم جواب: جواشي بانده (کلي) نه وه، بلکې بناروو، درسول الله صلی الله علیه و آله دزمانې څخه مخکې دا دغلي منډیې وه لکه څرنګه چې ددې منډیې ذکر امرالقيس هم کړی دی. په دې قول کې:

ورحنها کانا بجواشي عشية نعالی النعاج بين عدلٍ ومحقب

او امرالقيس درسول الله صلی الله علیه و آله دزمانې څخه مخکې تیر شوی دی. (اثر السنن، ج ۲ ص ۸۰) باب اقامة الجمعة فی القرى

در رسول الله ﷺ صحابه رضی الله عنهم دصديق اکبر په خلافت کې دجواثي په يوه قلعه کې محصور وو. (اثر السنن ج ۲ ص ۸۰ بحواله معجم البلدان/باب اقامة الجمعة في القرى/ابن اثير جواثي ته بنار ویلی دی. (جوهری) زمحشری او ابن اثیر واثي چې جواثي قلعه ده. (حاشیه بخاری ج ۱ ص ۱۲۲ نمبر ۸) فتاوی علماء حدیث، ج ۴ ص ۱۲۳ و ص ۱۳۹).

نوجواثي بنار وو. علامه عینی فرمایي چې (كان يسكن فيها اربعة الاف نفس والقرية لاتكون كذلك) یعنې په جواثي کې خلور زره کسان و سیدل او قریه داسې نه وي، په فتاوی علماء حدیث کې دادرغ لیکل شوي دي چې په حدیث کې راغلي دي چې جواثي باندې وه، سره له دې چې نه رسول الله ﷺ جواثي ته باندې ویلې ده او نه ابن عباس رضی الله عنه او نه بل کوم صحابي، تابعي، یا تبع تابعي ورته باندې ویلې ده. یواځې عثمان بن ابی شیبې ورته قریه ویلې ده، نواول خو عثمان بن ابی شیبې سخت ضعیف دی او دوه م دا چې دقرې اطلاق یواځې په باندې و باندې نه کیږي، بلکې په قرآن کریم کې دمکې مکرمی، دطایف، دمدينې منورې او دمصر په شان بنارونو ته هم قریه ویلې شوی ده، الله ﷻ فرمایي (وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ) په دې ایت کې دقریتین څخه مکه او طایف مراد دی.

په بل ځای کې ایت دی: رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا. په دې ایت کې دقرې څخه مکه مراده ده. په بل ایت کې راځي: وَاسْتَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَدِقُونَ. په بل ایت کې راځي: وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ. په دې ایتونو کې دقرې څخه مصر مراد دی دقرې اطلاق په هره ابادۍ باندې کیږي، مفتاح اللغات. ص ۶۵۸).

دریم جواب: که لږ فکر وکړی شي نو دا به ظاهره شي چې دا حدیث دا حنا فو لپاره دلیل دی. د عبد القیس و فد رسول الله ﷺ په خدمت کې کله حاضر شوي وو؟ په بیهقي کې حدیث دی چې رسول الله ﷺ د عبد القیس و فد ته د لمانځه، روژې، اوزکوة، څخه علاوه د بیت الله شریف د حج حکم هم ورکړی وو. لکه څرنګه چې په فتح الباری باب الحج کې دا تفصیل شته، نو دا و فد د ۶ هجري سنې څخه وروسته راغلی دی، مؤرخ واقي ليکلي دي چې دا و فد په ۸ سنه ه کې راغلی دی او محمد بن اسحق فرمائي چې په ۹ سنه ه کې راغلی دی (ابن هشام ج ۲ ص ۳۶۶).

رسول الله ﷺ اول دجمعی لمونخ په مدینه منوره کې کړی دی، ددې څخه وروسته ترسره ۸ هـ یاترسنه ۹ هـ پورې اسلام د عربو ډیرو علاقو ته رسیدلی وو او ددې ټولو علاقو خلکو قرآن کریم هم لوستلو، لکن په هېڅ ځای کې دجمعی لمونخ نه کیدلو او هیچا دجمعی دایت څخه دا استدلال نه کولو چې په باندو کې هم دجمعی لمونخ فرض دی او دهیڅ باندې خلکو ته رسول الله ﷺ دجمعی دلمانځه حکم نه دی کړی اخر په ۸ یا ۹ هـ سنې کې په جواثی کې دجمعی لمونخ وشو، نو جواثی ښار وو، ځکه که دا باندو وي نو بیا ددې باندې په نورو باندو باندې څه فضیلت دی چې په نورو باندو کې دجمعی لمونخ نه کیدلو او په جواثی کې کیدلو؟

(۲) قال البیهقي فی المعرفة وحکی اللیت بن سعدان اهل الاسکندرية ومداین مصر ومداین سواحلها كانوا یجمعون الجمعة علی عهد عمر بن الخطاب وعثمان بن عفان بامرهما وفيها رجال من الصحابة. (التعلیق ج ۲ ص ۸۴ / باب اقامة الجمعة فی القرى)

اول جواب: په دې کې امام بهیقي دلیث بن سعد پورې سند نه دی بیان کړی او نه لیث بن سعد حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت عثمان رضی الله عنه زمانه موندلې ده. ځکه چې لیث بن سعد تبع تابعي دی.

دوهم جواب: په دې کې هم ذکر دمداین راغلی دی او مداین په معنی د ښارونو سره دی، یعنې په ښارونو کې ددوي په حکم دجمعی لمونخ شروع شوی وو.

(۳) ویل کیږي چې امام بهیقي په معرفة الاثار والسنن کې روایت را نقل کړی دی چې حضرت ابوهریره رضی الله عنه دبحرین څخه حضرت عمر رضی الله عنه ته خط را ولیږلو او دجمعی دلمانځه په باره کې یې ورڅخه پوښتنه کړی وه نو حضرت عمر رضی الله عنه ورته په جواب کې لیکلي وو چې (جمعوا حیث ماکنتم).

جواب: حضرت ابوهریره رضی الله عنه دعلاء بن الخضر می رضی الله عنه څخه وروسته دبحرین والي وو. (تعلیق اثار السنن ج ۲ ص ۸۳ بحواله معجم البلدان) باب اقامة الجمعة فی القرى.

او والي په ولایت کې اوسیدي او ولایت ښاروي نه باندو او په هر ښار کې دجمعی لمونخ نه کیږي، بلکې په جامع ښار کې کیږي، نو ځکه ابوهریره رضی الله عنه شکمن شو، نو حضرت عمر رضی الله عنه ورته وفرمایل: (جمعوا حیث ماکنتم) یریدان المصر باقامة مثلکم من الولاة یكون جامعاً والمصر الجامع هو محل الجمعة. (تعلیق اثار السنن باب اقامة الجمعة فی القرى).

دوهم جواب: دادی چې حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ په قران کریم پوه وواو دا حدیثو حافظ وو، نو هغه په بحرین کې د جمعې په لمانځه کې څرنگه متردد وو چې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ څخه یې پوښتنه کوله؟ یا حضرت عمر رضی اللہ عنہ هم ورته دا ونه ویل چې په قران کې ایت شته دی نو زما څخه د پوښتنې کولو څه ضرورت دی؟

معلومیږي چې نه حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ په هر ځای کې د جواز قایل وو او نه حضرت عمر رضی اللہ عنہ، بلکې حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ په خپله قیامگاه کې د جمعې د لمانځه په باره کې متردد وو، حضرت عمر رضی اللہ عنہ ورته جواب ورکړو چې تاسو چې په کوم ځای کې حاکم یې هلته د جمعې لمونځ وکړئ.

(۵) امام بخاری یو روایت ذکر کړی دی چې حضرت انس رضی اللہ عنہ په زوايه کې اوسیدلو کله به یې د جمعې لمونځ کولو او کله به یې نه کولو.

اول خواب: دا روایت امام بخاری بلاسنده ذکر کړي دي او د غیر مقلدینو په ډیر شور او زور سره وائي چې بې سنده حدیث ته په دین کې هیڅ اعتبار نشته دلته ولې اعتبار ورکوي؟

دوهم خواب: غیر مقلدین تحقیق نه کوي، د تحقیق څخه وروسته دا دا حنفو دلیل دی، ځکه چې په بخاري کې دا حدیث مجمل دی او د امام بخاري استاذ ابن ابی شیبه رضی اللہ عنہ دا حدیث مفصل ذکر کړی دی چې: عن انس انه كان يشهد الجمعة من الزاوية وهي علي فرسخين من البصرة. (فتح الباری، ج ۲ ص ۳۲۰). یعنې حضرت انس رضی اللہ عنہ به د زاویې څخه بصري ته د جمعې د لمانځه لپاره راتلو، نو کله یې چې د جمعې لمونځ کې کړی دی نو د بصري ښار ته راغلی دی او چې کله یې نه دي کړی نو په زاویه کې پاتې شوی دی.

(۶) **یوه بله عجیبه بهانه:** غیر مقلدین لیکي چې دا حنفو په مینځ کې د ښار په تعریف کې اختلاف دی له دې وجې مونږ دا شرط نه منو، دا اعتراض چې زموږ د زمانې غیر مقلد امین الله پشاوری او نور غیر مقلدین کوي نو ډیر په غرور یې په داسې لهجه کوي چې نیم اواز په خوله او نیم په پوزور او باسي او ورته ناست ناپوه کسان گومان کوي چې دا ډیر لوی تحقیق دی.

اول خواب: لا مذهبه غیر مقلدینو دا اعتراض د خپلو مشرانو وروڼو یهودو، قادیانیانو، چکوالیانو، معتزله وو او پرویزیانو څخه زده کړی دی، یهود او یې چې د قران په قرائتونو کې اختلاف دی له دې وجې مونږ قران نه منو.

قادیانیان وائی چې د عیسی (علیه السلام) په باره کې اختلاف دی چې هغه که په اسمان کې وي نو وینس دی او که اوده دی او که مردی؟ له دې وجې دا فیصله پکار ده کنه مونږ د عیسی علیه السلام ژوند نه منو، شیعه مان وائی چې د صحابه ووپه باره کې اختلاف دی له دې وجې مونږ صحابه رضی الله عنهم نه منو، معتزله وائی چې دا الله ﷻ په صفاتو کې اختلاف دی له دې وجې مونږ دا الله ﷻ صفات نه منو. پر ویزان وائی چې دا احادیثو په باره کې اختلاف دی له دې وجې مونږ احادیث نه منو.

نوی غیر مقلدینو! د قران په قراءتونو کې اختلاف دی نو ایاداهم نه منئ؟ هسې شف شف کوي نورې لکه چې شفتالو کړئ، په احادیثو کې اختلاف دی نو ایاداهم نه منئ؟ د عیسی علیه السلام حیات په کیفیت کې اختلاف دی نو ایاداهم نه منئ؟ در رسول الله ﷺ په معراج کې اختلاف دی چې روحاني وو او که جسماني نو ایاداهم نه منئ؟ د صحیح حدیث په تعریف کې اختلاف دی پنځلس قوله په کې دی نو ایاداهم نه منئ؟ که دا اختلاف سره، سره دا ټولې خبرې منې نو بیا د بنار په تعریف کې دا اختلاف په وجه ولې ددې د شرط والي څخه منکرې؟ الله ﷻ دې مسلمانان د داسې جهالتونو څخه محفوظ وساتي.

دوهم جواب: د غیر مقلدینو د عوه ده چې دا اختلاف په صورت کې مونږ د قران او حدیث څخه فیصله رااخلو، نو د خپلې دعوی مطابق دمصر جامع او مانع تعریف صراحة په قران او یا په کوم صحیح حدیث کې وښايي، لکن د غیر مقلدینو د عوي په دلیل بناء نه ده.

غیر مقلدین د هغه مشروط امی په شان دی چې عالم په ممبریوه مسئله بیان کړي نو دا ورباندې اعتراض وکړي چې دا مسئله غلطه ده لکن چې بیا دده څخه پوښتنه وشي چې بیا نو ته صحیح مسئله بیان کړه نو ده ته بیا په دې هر کله هیڅ معلومات نه وي.

دریم جواب: مونږ وایو چې کله په قران او په حدیث کې دمصر جامع او مانع تعریف نشته نو ددې بنای په عرف باندې ده په عرف کې دا اختلاف د مکان او دا اختلاف د زمان له وجې په تعریف کې اختلاف راځي.

اصل خبره داده چې مصر هغه دی چې په عرف کې ورته مصر ویلی شي، نو اوس دهرې زمانې اوهرې علاقې. خلکو خپل عرف بیان کړی دی، چې دا د عنوان اختلاف دی په معنون کې اختلاف نه شته.

د جهالت د پاسه جهالت: غیر مقلدین لیکي چې د قران ایت: إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ [الایة]. عام دی

اودا حنا فو اصول دادی چې عام ایت قطعی وی دخبر و احد په وجه یې تخصیص نه دی جایز، نو دوی ته دامعلومات هم نشته چې دا ایت عام نه دی، لکه څرنگه چې برهان شرح مواهب الرحمن کې یې لیکلي دي چې: ان قوله تعالى: فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ليس علي اطلاقه اتفاقا بين الائمة اذ لا يجوز اقامتها في البوادي اجماعا. نو دا ایت په اجماع سره عام نه دی.

غیر مقلدینو! تاسو د جمعې د لمانځه ایت ته عام هم وایي او بیا دا بوداود د شریف د حدیث له وجې ترینه غلام، ښځه، مریض او ماشوم مستثنی کوي نو بیا دا تخصیص تاسو دخبر و احد له وجې کړی دی او که دخبر متواتر له وجې؟

یو بله ناپوهي: کله چې د غیر مقلدینو لمن د دلایلو څخه خالي شوه، نو دیرې عجیبې او غریبې خبرې یې دخولې او د قلم څخه راووتلې، یوه خبره یې دا بن حزم په روڼد تقلید باندې ډاکړې ده، چې مدینه منوره ښار نه ووبلکې یوه بانډه وه نو بس په بانډه کې د جمعې لمونځ ثابت شو.

حالانکه هر سړی پوهیږي چې د مدینې معنې ښاردی، مدینه بمعنی شهر. (جواهر اللغات ص ۳۶۲ مفتاح اللغات ص ۷۵۴). الله ﷺ ورته مدینه یعنې ښار ویلی دي، رسول الله ﷺ ورته مدینه یعنې ښار ویلی دی، ټولو صحابه رضی الله عنهم، تابعینو، تبع تابعینو او ټول امت مسلمه ورته مدینه الرسول یعنې در رسول الله ﷺ ښار ویلی دی، او وایي یې رسول الله ﷺ اهل مدینه ووتله امر وکړو چې په خپلو، خپلو کلو کې مسجدونه جوړ کړي نو اهل مدینه وو نوي، نوي مسجدونه جوړ کړل، چې په دې مساجدو کې مسجد بنی عمر، مسجد بنی نجار مسجد بنی ساعده، مسجد بنی عبید، مسجد بنی سلمه، مسجد بنی زریق، مسجد بنی غفار، مسجد جهینه وغیره وو، نو په کوم ځای کې چې دومره مجلې او مساجد وي نو چې دی ته ښارونه ویلی شي نو کوم ځای ته به ښار وویلی شي؟

علامه نیموی رحمه الله فرمایي چې په بانډو کې د جمعې د لمانځه لپاره یو څو نور اثار هم شته لکن هغه ټول ضعیف دي، هیڅ یو هم په کې قابل د حجت نه دی. (اثر السنن و تعلیقه ص ۲۳۷ باب اقامة الجمعة فی القرى) او هغه اثار یې په تعلیق کې رانقل کړي او دهغوی ضعیف والی یې ښه مدلل ذکر کړی دی.

په محبسونو کې دجمعي په ورځ د ماسپښين لمونځ په جماعت باندې ادا کول مکروه تحریمي دي

د پلچرخي په صليبي محبس کې ځينې غیر مقلدينو د جمعي په ورځ د ماسپښين لمونځ په جماعت باندې کولو په فقه باندې به يې اعتراض کولو او په دې کې يې هم مسلمانان د شرخه محفوظ نه وو. صاحب د هدايي فرمايي : ويکړه ان يصلي المعذرون الظهر بجماعة يوم الجمعة في المصر - وكذا اهل السجن (د بنديانو لپاره په داسې ځای کې چې هلته د جمعي لمونځ کيږي د ماسپښين لمونځ په جماعت باندې مکروه دی. (هداية ج ۱ ص ۱۸۰ باب صلوة الجمعة).

الامام الكاساني رحمه الله فرمايي : تكراه صلوة الظهر يوم الجمعة بجماعة في سجن او غير سجن. (بدايع الصنائع ج ۱ ص ۶۰۵ ما يستحب يوم الجمعة) يعني د جمعي په ورځ د ماسپښين لمونځ په جماعت باندې مکروه دی بنديانو او غير بنديانو دواړو ته او بيا فرمايي چې .

(۱) هکذا روي عن علي ؑ : يعني د حضرت علي ؑ څخه همداسې روايت دی چې بنديانو او غير بنديانو ته د جمعي په ورځ د ماسپښين لمونځ په جماعت باندې مکروه دی .

(۲) حدثنا عبد السلام بن حرب عن القاسم بن الوليد قال : قال علي ؑ لا جماعة يوم الجمعة الا مع الامام . رواه ابو بكر بن ابي شيبة في مصنفه . اعلاء السنن حديث نمبر، (۲۰۶۱)

(۳) عن علي ؑ قال : لا يجمع القوم الظهر يوم الجمعة في موضع يجب عليهم فيه شهود الجمعة صاحب دکنز العمال فرمايي چې : وقد تأييد بمرسل القاسم فحصل للمجموع قوة . [کنز العمال، ج ۴ ص ۲۸۴ واعلاء السنن، ج ۵ ص ۴۱۲۳ / حديث نمبر ۲۰۶۲ / بدايع الصنائع ج ۱ ص ۶۰۵].

علامه کاساني فرمايي چې :

(۴) وهكذا جري التوارث باغلاق ابواب المساجد في وقت الظهر يوم الجمعة . (بدايع الصنائع ج ۶۰۵) يعني د صحابه وو ، تابعينو ، اوتبع تابعينو څخه شروع تر نننه پورې به د جمعي په ورځ د ورو مساجدو دروازې بنديدلې ، د ماسپښين په وخت کې په ټول دور صديقي کې ديو صاحبې نوم هم په کوم مستند کتاب کې نه شته چې هغه دې د جمعي په ورځ په محبس يا غير محبس کې د ماسپښين لمونځ په

جماعت باندې کړی وي، په ټول دور عمري ﷺ کې دهیڅ صحابي یا تابعي نوم په کوم مستند کتاب کې نه شته چې هغه دی د جمعې په ورځ د ماسپښین لمونځ په جماعت باندې کړی وي.

په هیڅ کوم مستند کتاب کې نه دي راغلي چې په ټول دور عثمانی او دور علوي کې دې کړم بندي یا غیر بندي د جمعې په ورځ د ماسپښین لمونځ په جماعت باندې کړی وي بلکې د حضرت علي ﷺ څخه روایت دی چې د بنديانو لپاره په محبس کې د جمعې په ورځ د ماسپښین لمونځ په جماعت باندې مکرر دي. (بدايع الصنائع ج ۱ ص ۶۰۵ باب ما يستحب يوم الجمعة)

(۳) ولان ساکن المصر مأمور في هذا الوقت بشيئين بترك الجماعات وحضور الجمعة. (بدايع الصنائع ج ۱ ص ۶۰۵) یعني د ښار اوسیدونکې (بنديان وي او که غیر بنديان وي) په دغه ورځ ورته دوه امره دي.

اول: دا چې نور جماعاتونه پرېږدي.

دوهم: دا چې (فاسعوا الي ذكر الله) د جمعې لمانځه ته حاضر شي او بنديان او نور معذورین که دوهم کار نه شي کولی اول خو کولی شي، له دې وجې په دوي واجب ده چې د جمعې په ورځ د ماسپښین لمونځ ځان ځان ته وکړي. (بدايع الصنائع ج ۱ ص ۶۰۵).

(۴) وَلَا تَأْكُلُوا أَطْلَقًا لِلْمَعْدُورِ إِقَامَةَ الظُّهْرِ بِالْجَمَاعَةِ فِي الْمِصْرِ فَرَمَّا يَقْتَدِي بِهِ غَيْرُ الْمَعْدُورِ فَيُؤَدِّي إِلَى تَقْلِيلِ جَمْعِ الْجُمُعَةِ، وَهَذَا لَا يَجُوزُ. (بدايع الصنائع ج ۱ ص ۶۰۵).

په فقه کې د جمعې د مانځه لپاره بعضې نور شروط

دلاندې احاديثو څخه را اخیستل شوي دي

شرط الامام: ۱- عَنْ مَوْلَى لَيْلٍ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ، أَنَّهُ سَأَلَ ابْنَ عُمَرَ رضي الله عنهما عَنِ الْقُرَى الَّتِي بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ مَا تَرَى فِي الْجُمُعَةِ؟ قَالَ: نَعَمْ. إِذَا كَانَ عَلَيْهِمْ أَمِيرٌ فَلْيَجِئْهُ. [معرفة السنن والآثار للبيهقي ج ۴ ص ۳۲۲].

د سعيد بن العاص رضي الله عنه د آل د یو مولى څخه روایت دی چې ده د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما څخه پوښتنه وکړه د هغه قریو په باره کې چې د مکې او د مدینې په مینځ کې دي نو هغه ورته وفرمایل چې: کله امیر لري نو د جمعې مونځ دې کوي.

۲- وَعَنْ جَعْفَرِ بْنِ بُرْقَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِلَى عَدِيِّ بْنِ عَدِيٍّ الْكِنْدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: انْظُرْ كُلَّ قَرْيَةٍ أَهْلُ قَرَارٍ، لَيْسُوا هُمْ بِأَهْلِ عُمُودٍ يَتَنَقَّلُونَ فَأَمَرَ عَلَيْهِمْ أَمِيرًا، ثُمَّ مَرَّةً فَلْيَجْمَعُوا بِهِمْ. [ابن ابى شيبة ج ۲/ ص ۱۰۲، معرفة السنن والآثار ج ۴/ ص ۳۲۲].

د جعفر بن برقان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، شخه روايت دی چې عمر بن عبد العزيز رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عدى بن عدی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ته وليکل چې د داسې قريو (بنارونو) والا چې د ستنو والا نه وي چې د يو خای شخه بل خای ته خي، نويو امير ورباندې مقرر کړی چې د جمعې مونځ ورته ورکوي.

۳- عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: خَطَبَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ذَاتَ يَوْمٍ فَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ عَلَيْكُمْ الْجُمُعَةَ فِي مَقَامِي هَذَا فِي سَاعَتِي هَذِهِ فِي شَهْرِي هَذَا فِي عَامِي هَذَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، مَنْ تَرَكَهَا مِنْ غَيْرِ عَذْرٍ مَعَ إِمَامٍ عَادِلٍ أَوْ إِمَامٍ جَابِرٍ فَلَا جَمَعَ اللَّهُ لَهُ شَمْلَهُ وَلَا بُورِكَ لَهُ فِي أَمْرِهِ، أَلَا وَلا صَلَاةَ لَهُ، أَلَا وَلا حَجَّ لَهُ، أَلَا وَلا بَرَّ لَهُ، أَلَا وَلا صَدَقَةَ لَهُ". [مجمع الزوائد ج ۲/ ص ۱۶۹].

ابو سعيد خدری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې رسول الله ﷺ مونږ ته خطبه ولوستله او وي فرمايل چې الله ﷻ په تاسو باندې د جمعې مونځ فرض کړی دی، زما ددې دريدلو په خای کې، زما پدې ساعت کې، زما پدې مياشت کې، زما په دې کال کې، تر قيامته پورې، چا چې بې عذره پرېښوده د ظالم امام سره (يا د عادل امام سره) نو الله ﷻ دې ورته جمعه او استحکام نه په نصيب کوي او الله ج دې دده په کارو بار کې برکت نه اچوي خبردار چې د داسې سړي مونځ نه قبلېږي د داسې سړي نيکي نه قبلېږي خبردار چې د داسې سړي حج نه قبلېږي د داسې سړي صدقه نه قبلېږي.

۴- عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «لَا جَمَاعَةَ يَوْمَ جُمُعَةٍ إِلَّا مَعَ الْإِمَامِ». [مصنف ابن ابى شيبة ج ۲/ ص ۱۳۵].

حضرت علي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې: د جمعې په ورځ د جمعې مونځ نه دی جايز مگر د امام سره.
۵- عَنِ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "أَرْبَعَةٌ إِلَى السُّلْطَانِ: الزَّكَاةُ وَالصَّلَاةُ (الجمعة) وَالْحُدُودُ وَالْقَضَاءُ". [مصنف ابن ابى شيبة ج ۹/ صص ۵۵۴]. حسن بصری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې: ثلور شيان د بادشاه په ذمه دی: (وصولی د) زکات، مونځ (يعني د جمعې)، (اقامت د) حدود او قضاء.

۶- عن ابن محیریر قال: الجمعة والحدود والزکات والفیء الی السلطان. (ایضا) ابن محیریر فرمایی چې: د جمعی مونځ، د حدود و اقامت، د زکات و صولی او فئ بادشاه ته حواله دي.

۷- عن عطاء الخراساني قال: الی السلطان: الزکات، والجمعة والحدود (ایضا) حضرت عطاء الخراساني رحمه الله فرمایی چې: د بادشاه په ذمه دي د زکات و صولی، د جمعی مونځ او د حدود و اقامت.

۸- قَالَ أَبُو بَكْرٍ بْنُ الْمَنْذَرِ الْمَتَوْفَى رَحِمَهُ اللَّهُ ۳۱۸ هـ: مَضَتْ السُّنَّةُ بِأَنَّ الَّذِي يُقِيمُ الْجُمُعَةَ السُّلْطَانُ، أَوْ مَنْ قَامَ بِهَا بِأَمْرِ السُّلْطَانِ... وَكَانَ سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ رَحِمَهُ اللَّهُ يَقُولُ: لَا يُقِيمُ الْجُمُعَةَ إِلَّا مَنْ أَقَامَ الْحُدُودَ، وَقَالَ الْحَسَنُ الْبَصْرِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ: أَرَى إِلَى السُّلْطَانِ: الْحُدُودَ وَالْجُمُعَةَ، وَالزَّكَاةَ، وَنَسِيَ الرَّأْيَ الْحَدِيثَ الرَّابِعَ، وَقَالَ حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ رَحِمَهُ اللَّهُ: لَا تَكُونُ الْجُمُعَةُ إِلَّا بِأَمِيرٍ وَخُطْبَةٍ [الوسط في السنن والاجماع والاختلاف لابن المنذر ج ۴/ ص ۱۱۳].

حضرت ابوبکر بن منذر المتوفی ۳۱۸ هـ فرمایی چې: طریقه داسې روانه ده چې د جمعی مونځ بادشاه او یا دده نایب دده په حکم کوي... حضرت سلیمان بن یسار رحمه الله فرمایی چې: د جمعی مونځ به صرف هغه کس قائموي څوک چې حدود قائموي. حضرت حسن بصری رحمه الله فرمایی چې: څلور شیان د بادشاه په ذمه دي د حدود و اقامت، د جمعی مونځ، د زکات و صولی او څلورم د راوي څخه هیرشوی دی. حضرت حبیب بن ثابت رحمه الله فرمایی چې: د جمعی مونځ نه دی جایز مگر د امیر او د خطبې سره ددې احادیثو او اثارو څخه معلومه شوه چې د جمعی د مانځه لپاره امیر او یا دده نایب شرط دی او د کومو قریو لپاره چې امیر وي هغه د عامو قریو په شان نه وي بلکې د ښار په حکم کې وي.

شرط الجماعة ډله: ۱- عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الْجُمُعَةُ حَقٌّ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ فِي جَمَاعَةٍ». [ابوداؤد ج ۱/ ص ۱۵۳]. رسول الله ﷺ فرمایی چې: جمعه حق ده، واجب ده، په هر مسلمان باندې په جماعت کې.

۲- عَنْ أُمِّ عَبْدِ اللَّهِ الدَّوْسِيَّةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْجُمُعَةُ وَاجِبَةٌ عَلَى كُلِّ قَرْيَةٍ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهَا إِلَّا أَرْبَعَةٌ». يَعْنِي بِالْقَرْي: الْمَدَائِنُ.. [دار قطنی ج ۲/ ص ۷].

ام عبد الله الدوسية رضي الله عنها فرمایی چې: رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې د هرې قریې په خلکو د جمعی مونځ واجب دی اگر چې څلور کسان پکې وي او د قرئې څخه ښار مراد دی.

ددې څخه معلومه شوه چې د جمعي د مانځه لپاره د امام څخه ما سوي درې کسان ضروري دي. همدارنگه د جماعت شرط ددې آيت څخه هم مستنبطېږي چې: ﴿فَإِذَا أَقْبَضَتِ الصَّلَاةَ فَأَنْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ﴾ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ) دلته د ذکر الله يعنې د خطبې طرفته دسعي امر په صيغې د جمعي راغلي دي او اقل افراد د جمع درې وي نو ساعين به کم از کم درې وي او چونکې سعی د خطبې طرفته ده نو خطبه لوستونکې څلورم شو.

۳- علامه عيني رحمه الله فرمايي چې: قلت: الْأَصْلُ أَنَّ الْجَمَاعَةَ مِنْ شَرَائِطِ الْجُمُعَةِ لِأَنَّهَا مُشْتَقَّةٌ مِنْهَا. وَأَجْمَعَتِ الْأُמَّةُ عَلَى أَنَّ الْجُمُعَةَ لَا تَصَحُّ مِنَ الْمُنْفَرِدِ إِلَّا مَا ذَكَرَ ابْنُ حَزْمٍ فِي (الْمَحَلِّ) عَنْ بَعْضِ النَّاسِ: أَنَّ الْفَذْلَ يُصَلِّي الْجُمُعَةَ كَالظَّهْرِ. [عمدة القارى شرح صحيح البخارى ج ۳/ ص ۲۳۳].

زه وایم چې جماعت د جمعي د شرایطو څخه دی ځکه چې جمعه د جماعت څخه مشتقه ده او امت پدې اجماع کړې ده چې د منفرد لپاره د جمعي موندنه دی صحیح، ما سواددې څخه چې ابن حزم رحمه الله په محلی کې د بعضي خلکو څخه را نقل کړی دی چې منفرد به د ماسپښین په شان د جمعي موندنې کوي، په هیڅ حدیث او اثر کې نه شته چې د څلورو څخه کمو صحابه وو د جمعي موندنې کړی وي. شرط الخطبة: ۱- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «مَنْ أَدْرَكَ الْخُطْبَةَ فَالْجُمُعَةُ رُكْعَتَانِ، وَمَنْ لَمْ يُدْرِكْهَا فَلْيُصَلِّ أَرْبَعًا، وَمَنْ لَمْ يُدْرِكِ الرَّكْعَةَ فَلَا يَعْتَمِدْ بِالسَّجْدَةِ حَتَّى يُدْرِكَ الرَّكْعَةَ». [معجم طبرانی کبیر ج ۹/ ص ۳۰۹].

حضرت عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې: چا چې خطبه ونيوله نو بيا د جمعي د موندنې دوه رکعتې دي او چا چې (حقیقه او حکما) ونه نيوله (پداسې طريقه چې د جمعي موندنې ترینه شوی وو) نو هغه دې څلور رکعتې وکړي او چا چې رکوع نه وي نيولې نو سجده ته (د جمعي د جماعت په پوره فضليت کې) اعتبار نه شته ترڅو يې چې رکوع نه وي نيولي.

۲- عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ: «إِنَّمَا جُعِلَتِ الْخُطْبَةُ مَكَانَ الرَّكْعَتَيْنِ، فَإِنْ لَمْ يُدْرِكِ الْخُطْبَةَ، فَلْيُصَلِّ أَرْبَعًا». [مصنف ابن أبي شيبة ج ۲/ ص ۱۲۸] مصنف عبدالرزاق ج ۳/ ص ۲۳۷. حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې: (د جمعي) خطبه د دوو رکعتونو قايم مقامه ده چا چې خطبه (حقیقه او حکما) ونه نيوله نو هغه دې څلور رکعتې وکړي.

۳- عَنْ ابْنِ شَهَابٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: بَلَغَنِي أَنَّهُ لَا جُمُعَةَ إِلَّا بِخُطْبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَخْطُبْ صَلَّى الظُّهْرَ أَرْبَعًا. [المدونة

الكبرى ج ۱/ ص ۱۵۸].

ابن شهاب الزهري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايې چې: ماته دا خبره رسيدلې ده چې د جمعي مونځ بغير د خطبي څخه نه كيږي لهذا چا چې خطبه (حقيقه و حکما) ونه نيوله نو هغه دې د ماسپنين څلور رکعت وکړي.

۴- عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَتْ الْجُمُعَةُ أَرْبَعًا فَخُطِّتْ رَكْعَتَانِ لِلْخُطْبَةِ. [المدونة الكبرى ج ۱/

ص ۱۵۸].

سعيد بن جبیر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايې چې: د جمعي مونځ څلور رکعت وونو دوه رکعت د خطبي له وجې کم شو.

۵- محمد بن عبد الرحمن الشافعي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايې چې: واتفقوا على ان الخطبتين شرط في

انعقاد الجمعة فلا يصح الجمعة حتى يتقدما خطبتان. [رحمة الامة ص ۶۰]. دټولو په دې اتفاق دی

چې د انعقاد د جمعي لپاره دوه خطبي شرط دي نو د جمعي مونځ ترهغې پورې نه صحيح كيږي، ترڅو

چې ترينه مخکې دوه خطبي ونه لوستلې شي.

۶- په هېڅ حديث او اثر کې نه شته چې رسول الله ﷺ يا خلفاء راشدينو بغير د خطبي څخه د

جمعي مونځ کړی دی، چې دا هم د خطبي د شرط والی دليل دی، لکن ددې ټولو احاديثو او اشارو او د

اجماع د امت په خلاف لامذهبان وايي چې: د جمعي مونځ د عامو مونځونو په شان دی. [الدر البهية مع

شرح الروضة الندية ج ۱/ ص ۱۳۴].

نه ورته امام شرط دی، نه ورته ښار شرط دی او نه ورته جماعت (څلور کسان) شرط دی او نه ورته

خطبه شرط ده. [الروضة الندية ج ۱/ ص ۱۳۴] فتاوی ستاریه ج ۱/ ص ۵۷].

وقت الجمعة هو وقت الظهر (د جمعي د مانځه وقت ماسپنين دی)

۱- عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي الْجُمُعَةَ حِينَ تَمِيلُ

الْشَّمْسُ». [بخاری ج ۱/ ص ۱۲۳]. رسول الله ﷺ به د جمعي مونځ د زوال څخه وروسته کولو.

۲- عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ، عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كُنَّا نَجْمِعُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا

زَالَتِ الشَّمْسُ، ثُمَّ نَرْجِعُ نَتَّبِعُ النَّبِيَّ». [مسلم ج ۱/ ص ۲۸۳]. حضرت سلمه بن الاكوع رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايې چې:

مونږ به د جمعي مونځ د زوال څخه وروسته کولو.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ صَلَّى الْجُمُعَةَ. [معجم طبرانی الاوسط بحواله التلخیص الحیبر ج ۱/ ص ۵۹]. رسول الله ﷺ به د جمعی مونخ په هغه وخت کې کولو کله به چې زوال وشو.

۴- عن مالك بن ابی عامر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: «كُنْتُ أَرَى طِنْفَسَةَ لِعَقِيلِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ تُنْظَرُ إِلَى جِدَارِ الْمَسْجِدِ الْغُرْبِيِّ، فَإِذَا غَشِيَ الطِنْفَسَةُ كُلُّهَا ظِلُّ الْجِدَارِ خَرَجَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِلَى الصَّلَاةِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، ثُمَّ نَزَجَ، فَتَقِيلُ قَائِلَةً الصَّحَاءَ». [موطأ امام مالك ص ۶].

حضرت مالک بن ابی عامر فرمایي چې: د حضرت عقیل بن ابی طالب ثخادر به مغربی دیوال ته پروت وونو ما به لیدل چې کله به دا ثخادر د دیوال په سوری کې پټ شونو حضرت عمر رضی الله عنه به راووتلو او د جمعی مونخ به یې وکړو، بیا به مونږ د جمعی د مانځه څخه وروسته واپس کیدلو او د غرمې قیلوله به مو کوله.

۵- عَنْ أَبِي الْقَيْسِ عَمْرُو بْنِ مَرْوَانَ، عَنْ أَبِيهِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، قَالَ: «كُنَّا نَجْتَمِعُ مَعَ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ». [مصنف ابن ابی شیبه ج ۲/ ص ۱۰۸]. مروان فرمایي چې: مونږ به د علی رضی الله عنه سره د جمعی مونخ د زوال په وخت کې کولو.

۶- بِمَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانَ النُّعْمَانُ بْنُ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّي الْجُمُعَةَ بَعْدَ مَا تَزُولُ الشَّمْسُ». [مصنف ابن ابی شیبه ج ۲/ ص ۱۰۸]. نعمان بن بشیر رضی الله عنه به د جمعی مونخ د زوال څخه وروسته کولو.

۷- عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ الْعِزَّازِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «مَا رَأَيْتُ إِمَامًا كَانَ أَحْسَنَ صَلَاةً لِلْجُمُعَةِ مِنْ عَمْرُو بْنِ حُرَيْثٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، كَانَ يُصَلِّي بِهَا إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ». [مصنف ابن ابی شیبه ج ۲/ ص ۱۰۹].

ولید بن عیزار رضی الله عنه فرمایي چې ما هیڅ امام ندی لیدلی چې ښایسته مونخ یې کړی وی د عمرو بن حرث رضی الله عنه څخه، ده رضی الله عنه به د جمعی مونخ د زوال په وخت کې کولو.

۸- عَنِ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «وَقْتُ الْجُمُعَةِ عِنْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ». [مصنف ابن ابی شیبه ج ۲/ ص ۱۰۸]. حضرت حسن بصری رضی الله عنه فرمایي چې: د جمعی د مانځه وخت د لمر د زایلیدو وخت دی.

۹- عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «وَقْتُ الْجُمُعَةِ وَقْتُ الظُّهْرِ». [مصنف ابن ابی شیبه ج ۲/ ص ۱۰۹]. ابراهیم نخعی رضی الله عنه فرمایي چې د جمعی د مانځه وخت د ماسپښین وخت دی.

۱۰- امام بخارى رحمه الله د جمعي د وخت لپار داسې باب لگولی دی چې: باب وقت الجمعة اذا زالت الشمس وكذلك عن عمرو رضي الله عنه وعلى رضي الله عنه والنعمان بن بشير رضي الله عنه وعمرو بن حريث رضي الله عنه. [بخارى ج ۱/ ص ۱۲۳].

ددې احاديثو او اثارو څخه معلومه شوه چې د زوال څخه مخکې د جمعي مونځ نه کيږي، لکن ددې ټولو احاديثو او اثارو په خلاف غير مقلدين ددېن دښمنان ليکي چې د جمعي مونځ د زوال څخه مخکې هم صحيح دی. الروضة الندية ج ۱/ ص ۱۳۷ [ونزل الابراج ج ۱/ ص ۱۵۲].

د جمعي د لمانځه لپاره دوه اذانه سنت دی:

۱- عن السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: «إِنَّ الْأَذَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ كَانَ أَوَّلَهُ حِينَ يَجْلِسُ الْإِمَامُ، يَوْمَ الْجُمُعَةِ عَلَى الْبَيْتِ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبَى بَكْرٍ، وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، فَلَمَّا كَانَ فِي خِلَافَةِ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَكَثُرُوا، أَمَرَ عُثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ بِالْأَذَانِ الثَّالِثِ، فَأُذِنَ بِهِ عَلَى الزُّورَاءِ، فَتَبَتِ الْأُمُورُ عَلَى ذَلِكَ». [بخارى ج ۱/ ص ۱۲۵، وابوداؤد ج ۱/ ص ۱۵۵، ونسائي ج ۱/ ص ۱۵۶]. حضرت سايب بن يزيد رضي الله عنه فرمايي چې: د رسول الله ﷺ د ابوبکر رضي الله عنه او د عمر رضي الله عنه په زمانه کې به اذان په هغه وخت کې کيدلو کله به چې امام په ممبر باندې کيناستلو، بيا د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلافت زمانه راغله او خلک زيات شول، نو حضرت عثمان ددريم اذان (د جمعي اول اذان) حکم وکړو نو په زوراء مقام کې دا اذان وشو او بيا دا يو مستقل سنت شول.

ددې اذان مخالفت هيڅ صحابي، هيڅ تابعي، هيڅ تبع تابعي او هيڅ مجتهد نه دی کړی، بلکې د انگریزانو د دورې څخه مخکې هيڅ مسلمان نه دی کړی او د رسول الله ﷺ ددې حکم په موجودگي کې به يې څرنگه مخالفت کوي چې عليکم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين المهديين؟ ددې حديث مطابق دا اذان سنت دی، دا اذان په زوراء کې کيدلو، بيا په مسجد کې شروع شو، دعهد عثمان څخه ترننه پورې په مکه او په مدينه کې د مسجد په داخل کې کيږي او ترننه پورې ددې غير مقلدينو د نجسي ډلې څخه بغير هيچا پرې اعتراض نه دی کړی.

لامذهبان ددی صحابه و و دې سنت ته بدعت وایي لامذهب محمد جو ناگهر و غیره لامذهبان لیکی چې: پس همارى زمانى مین مسجد مین جود و اذانین هوتى هین و ه صریح بدعت هین او کیسی طریق جایز نهین. [فتاوى ستاریه ج ۳/ ص ۸۵ فتاوى علماء حدیث ج ۲/ ص ۱۷۹].

بعضی غیر مقلدین جوابونه کوي چې ددی اذان دپاره علت داو و چې خلک ډیر شول او یو اذان ورته نه کافي کیږي، اوس خو لاسپیکر شته نو دې اذان ته ضرورت نشته.

قلنا: چې که داسې علل تاسو راوباسئ نو بیا به یو کمونست پنځه وخته اذان ته هم چوتی ورکړي، ځکه چې دلته به هم علت راوباسي چې پنځه وخته اذان ددې دپاره کیدلو چې خلکو ته دمانځه وختونه معلوم شي اوس خو ساعتونه دهر چا سره شته او هر چا ته دمانځه وخت معلومیږي، لهذا اوس پنځه وخته اذان ته ضرورت نشته، او بیا یو کمونست ووايي چې روژه د اقتصادي کمزوری له وجې نیول کېده نو اوس اقتصادي کمزوري له مینځه تللي نور وژي ته هم ضرورت نشته، آیا دا استدلال به یې صحیح وي؟.

د جمعي د مانځه څخه مخکې د دواړو خطبو لوستل

په عربی ژبه ضرور دي په بله ژبه یې لوستل مکروه تحریمي دي.

مولانا عبدالحی رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چې: ولا يشترط كونها بالعربية فلو خطب بالفارسية او بغيرها جاز كذا قالوا، والمراد بالجواز هو الجواز في حق الصلوة بمعنى انه يكفي لاداء الشرطية وتصح الصلوة، لا الجواز بمعنى الاباحة المطلقة فانه لا شك في أن الخطبة بغير العربية خلاف السنة المتوارثة من النبي ﷺ والصحابة فيكون مكروهاً تحريماً. [عمدة الرعاية حاشية شرح وقاية ج ۱/ ص ۲۰۰]. د خطبې لوستل په عربی باندې شرط نه دي، فلهاذا که په فارسی او یا په بله ژبه باندې یې خطبه ولوستله نو جایزه ده همدارنگه فقهاوو فرمایلي دي، او مراد د جواز څخه د مانځه په حق کې جواز دی، په دې معنی سره چې د جمعي د مانځه لپاره چې د خطبې کوم شرط دی هغه پوره شو او د جمعي مونځ اداء شو. د جواز دا معنی نه ده چې د عربی څخه بغير په بله ژبه باندې د خطبې لوستل مطلقاً مباح دي، ځکه چې په دې کې هیڅ شک نه شته چې د عربی څخه ما سوا په بله ژبه باندې د خطبې لوستل د هغې طریقې څخه مخالف دی کومه طریقه چې د رسول الله ﷺ او د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم د زمانې څخه متواتره او مسلسل را روانه ده، لهذا د عربی څخه بغير

په ژبه باندې د خطبې لوستل مکروه تحریمي دي. او د شوافعو په نزد په عربی باندې د خطبې لوستل شرط دي نو چا چې د عربی څخه بغير په بله ژبه باندې خطبه ولوستله د جمعې مونځ یې ونه وشو، امام نووی رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چې: ویشترط کونها بالعربية. [کتاب الاذکار ص ۱۰۴].

۱- د خطبې اصل حقیقت د الله ﷻ ذکر دی صرف و عظمه دی، الله ﷻ فرمایي چې: اذا نودی للصلوة من يوم الجمعة فاسعوا الی ذکر الله، تمام مفسرین فرمایي چې: دلته د ذکر الله څخه مراد خطبه ده، په حدیث کریمه کې هم د خطبې څخه په ذکر باندې تعبیر شوی دی، رسول الله ﷺ فرمایي چې: اذا کان يوم الجمعة وقفت الملائكة علی باب المسجد یکتبون الاول فالاول، ومثل المهجر کمثل الذی یهدی بدنة، ثم کالذی یهدی بقرة، ثم کبشاً ثم دجاجة ثم بیضة فاذا خرج الامام طوّر صفهم ویستمعون الذکر. [بخاری ج ۱/ ص ۱۴۷، مسلم ج ۱/ ص ۲۸۲]. کله چې د جمعې ورځ شي نو ملايکې د مسجد په دروازه کې ودریږي او راتلونکي خلک یو د بل پسې لیکي اول راتلونکی داسې دی لکه د الله ﷻ د رضا لپاره چې اوبن چاته ورکړي، دوهم داسې دی لکه غوا چې ورکړی، ورپسې داسې دی لکه گډ (پسه) چې ورکړي، ورپسې داسې دی لکه چرگه چې ورکړی او ورپسې داسې دی لکه چې هگی چې ورکړي، نو کله چې امام راووځي نو ملايکې خپل کاغذونه راټول کړي او ذکر (خطبې) ته غوږ کېږدي، نو د قرآن او د حدیث دواړو څخه ثابته شوه چې خطبه ذکر الله دی نو لکه تعوذ، تسمیه، تسبیح، تحمید، التحیات... وغیره اذکار چې په مانځه کې په غیر عربی باندې لوستلی شی او د قادر لپاره په عربی باندې حرام دی نو همدارنگه خطبه هم د دوه رکعتو مونځ قایم مقامه ده نو دا به هم په عربی باندې لوستلی شي او په غیر عربی باندې به مکروه تحریمي وي.

۲- خطبه د دوه رکعتو مونځ په ځای باندې لوستل کیږي. [مصنف بن ابی شیبې ج ۲/ ص ۱۲۸، مصنف عبدالرزاق ج ۳/ ص ۲۳۷، المدونة الکبری ج ۱/ ص ۱۵۸، معجم طبرانی کبیر ج ۹/ ۱۳۰۹].

همدارنگه مونځ او خطبه په ډیر احامو او شرایطو کې سره شریک دي لکه منع الاکل والشرب وقت الصلوة والخطبة، ومنع الکلام، فی وقت الصلوة والخطبة. نو لکه مونځ چې په عربی باندې ضروري دی، نو همدارنگه به خطبه هم په عربی باندې ضروري وي.

۳- خطبه په اجماع سره د مانځه لپاره شرط ده، نو په کومه ژبه چې مشروط لوستلی شي چې عربي ده، نو په هغه ژبه به یې شرط هم لوستلی شي چې عربي ده.

۴- رسول الله ﷺ امر کړی دی چې د جمعي مونځ د خطبې په نسبت اوږد کړئ. (أطيلوا الصلوة وأقصروا الخطبة) [مسلم ج ۱/ ص ۲۸۶]. نو اوس که یوه یا یوه نیمه گینته په پښتو یا په فارسي یا په اردو باندې بیان په خطبه حساب شي نو خطبه به د مانځه څخه اوږده شي.

۵- رسول الله ﷺ ټول عمر په عربي باندې خطبه لوستلې ده، حالانکې د رسول الله ﷺ په خطبه کې یواځې عربیان نه وو بلکې عجم هم پکې وو او د هغوي هم د دین زده کولو ته ضرورت وو لکن رسول الله ﷺ هیڅکله هم په بله ژبه باندې خطبه نه ده لوستلې، معلومېږي دا چې د خطبې مقصد صرف وعظنه وو، خلفاء راشدينو هم ټول عمر په عربي باندې خطبه لوستلې ده، حالانکه دوي په خطبه کې هم یواځې عربیان نه وو، همدارنگه نور صحابه کرام رضی الله عنه او تابعین رحمهم الله چې د دین د تبلیغ لپاره څومره ملکونو ته تللي دي، یو هم پکې په بله ژبه خطبه نه ده لوستلې نو که خطبه وعظوې نو په عجمو کې خوپه عجمی باندې عظم ضروري وو، نو په عربي باندې مواظبت ددې خبرې واضح دلیل دی چې خطبه په عربي باندې ضرور ده.

حضرت شاه ولی الله رحمته الله علیه فرمایي چې: «چون خطب انحضرت ﷺ وخلفاء وهلم جراً ملاحظه کردیم تنقیح آن وجود چند چیز ست، حمد، وشهادتین، و صلوة بر آنحضرت ﷺ، وأمر بتقوی، وتلاوت آیتی، ودعا برای مسلمین ومسلمات وعربی بودن خطبه ... وعربی بودن نیز بجهت عمل مستمر مسلمین در مشارق ومغارب با وجود آنکه در بسیاری از اقالیم مخاطبان عجمی بودند. [موی مصفی شرح مؤطاً امام مالک ج ۱/ ص ۱۵۴].

چې خطبه شروع شي نو بیا مونځ کول او خبرې کول مکروه دي

۱- عن سلمان الفارسي رضي الله عنه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «مَنْ اغْتَسَلَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَتَطَهَّرَ بِمَا اسْتَطَاعَ مِنْ طَهْرٍ، ثُمَّ أَذْهَنَ أَوْ مَسَّ مِنْ طَيِّبٍ، ثُمَّ رَأَى فَلََمْ يُفَرِّقْ بَيْنَ اثْنَيْنِ، فَصَلَّى مَا كَتَبَ لَهُ، ثُمَّ إِذَا خَرَجَ الْإِمَامُ أَلْعَنَتْ، غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجُمُعَةِ الْأُخْرَى». [بخاری ج ۱/ ص ۱۲۴]. حضرت سلمان فارسي رضی الله عنه فرمایي چې: رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې: څوک چې د جمعي په ورځ غسل وکړي او ترخپلې وسې او طاقت پورې صفائی وکړي بیا تیل ولگولي او یا خوشبويي ولگوله بیا مانځه ته لاړ شي نو ددوو کسانو په

مينح کي جديي رانه ولي بيا چې څومره ورته الله ﷻ ليکلی وي هغومره مونځ وکړي بيا چې کله امام د خطبې لپاره راووتې، چې شي نو وبه بښلی شي دده لپاره هغه گناهونه چې ددې جمعې او دتيرې جمعې په مينځ کې يې کړي وي.

۲- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «مَنْ اغْتَسَلَ؟ ثُمَّ أَقَى الْجُمُعَةَ، فَصَلَّى مَا قُدِّرَ لَهُ، ثُمَّ أَنْصَتَ حَتَّى يَفْرَغَ مِنْ خُطْبَتِهِ، ثُمَّ يُصَلِّيَ مَعَهُ، غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجُمُعَةِ الْأُخْرَى، وَفُضِّلَ ثَلَاثَةٌ أَيَّامٍ» [مسلم ج ۱/ ص ۲۸۳]. رسول الله ﷺ فرمايي چې: چا چې غسل وکړو، بيا د جمعې لپاره مسجد ته راشي نو چې څومره ورته الله ﷻ مقرر کړي وي هغومره مونځ وکړي، بيا چې شي تردې پورې چې امام د خطبې څخه فارغ شي، بيا د امام سره د جمعې مونځ وکړي، نو وبه بښلی شي، دده لپاره هغه گناهونه چې ددې جمعې او دتيرې جمعې ترمينځ يې کړي دي او ذرې ورځې زياتې هم.

۳- عَنْ عَطَاءِ الْخِرَاسَانِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ نَبِيْشَةَ الْهَذَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنَّ الْمُسْلِمَ إِذَا اغْتَسَلَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، ثُمَّ أَقْبَلَ إِلَى الْمَسْجِدِ، لَا يُؤْذِي أَحَدًا، فَإِنْ لَمْ يَجِدِ الْإِمَامَ خَرَجَ، صَلَّى مَا بَدَأَهُ، وَإِنْ وَجَدَ الْإِمَامَ قَدْ خَرَجَ، جَلَسَ فَاسْتَمَعَ وَأَنْصَتَ، حَتَّى يَقْضِيَ الْإِمَامُ جُمُعَتَهُ وَكَلَامَهُ، إِنْ لَمْ يَقْرَأْ لَهُ فِي جُمُعَتِهِ تِلْكَ دُئُوبُهُ كُلُّهَا، أَنْ تَكُونَ كَفَّارَةً لِلْجُمُعَةِ الَّتِي تَلِيهَا». [مسند احمد ج ۵/ ص ۷۵].

حضرت عطاء الخراساني رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې: حضرت نبيشة الهذلي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به د رسول الله ﷺ دا ارشاد رانقلولو چې کله يو مسلمان د جمعې په ورځ باندې غسل وکړي، بيا د جومات طرفته په داسې حال کې لاړ شي چې چاته ضرر نه رسوي نو که وي ليدل چې امام نه دی راوتلی نو چې څومره يې خوښه وي هغه مونځ وکړي او که وي ليدل چې امام راوتلی دی، نو کيني، غوږ کيږدي او چې شي، تردې پورې چې امام د خطبې او د مونځ څخه فارغ شي نو که پدې جمعه کې دده ټول گناهونه معاف نه شي، نو د مخکنۍ جمعې لپاره به كفاره شي.

۳- ابو هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې: رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې کله د جمعې ورځ شي نو ملايکې د مسجد په دروازه کې دريږي او د راتلونکو خلکو نومونه يو دبل پسې ليکي او په اول کې راتلونکی داسې دی لکه اوبښ يې چې هديه کړې وي، بيا ورپسې داسې دی لکه غوايې چې هديه کړې وي، بيا ورپسې داسې دی لکه پسه يې چې هديه کړې وي، بيا ورپسې داسې دی لکه چرگه يې چې هديه کړې وي، بيا ورپسې

داسی دی لکه هگی یی چہ ہدیہ کرے وی. فاذا خرج الامام طوو صحفهم ويستمعون الذكر. [بخاری ج ۱/ ص ۱۱۳۷]. کله چہ امام راو وخی نو بیا خیل کاغذ ونه کلوله راہول کرے او خطبہ ته غور کیردی.

۴- ابوهريرة د رسول الله ﷺ شخه روايت کوي چہ: إِذَا قُلْتَ لِصَاحِبِكَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ: أَنْصِتْ، وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ، فَقَدْ لَقِيتَ. [بخاری ج ۱/ ص ۱۱۴۷]. کله چہ دے ملگری په د جمعی په ورخ وویلے چہ چپ شه پداسی حال کې چہ امام خطبه لوستله نو په تحقیق سره تا لغوه او بیکاره کار وکړو.

۵- عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ تَكَلَّمَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ، نَوَكَّسَ الْعِمَارَ يُحْمِلُ أَسْفَارًا، وَالَّذِي يَقُولُ لَهُ: أَتُصِتُ، لَيْسَ لَهُ جُمُعَةٌ." [مسند احمد ج ۱/ ص ۲۳۰] رسول الله ﷺ نرمايي چہ د خطبہ په حالت کې د خبرو کوونکی د هغه خره په مثال دی چہ کتابونه پرې باروي او هغه ږی چہ ده ته ووايي چہ چپ شه نو د هغه هم جمعه ونه شوه.

۱- عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: «سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ: "إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمْ السُّجْدَ وَالْإِمَامُ عَلَى الْمِنْبَرِ فَلَا صَلَاةَ وَلَا كَلَامَ حَتَّى يَقْرَأَ الْإِمَامُ» [جمع الزوايد ج ۲/ ص ۱۸۴]. رسول الله ﷺ نرمايي چہ: کله يو کس ستاسو په داسې حالت کې مسجد ته راغلو چہ امام خطبه لوستله نو نه به مونځ کوي او نه به خبرې کوي، تردې پورې چہ چہ امام فارغ شي.

۸- ابن شهاب زهري رحمه الله عليه فرمايي چہ: ماتة ثعلبة بن مالک القرظي وفرمايل چہ مونږ به د عمر رضي الله عنه په زمانه کې د جمعی په ورخ تر هغې پورې مونځونه کول چہ ترڅو پورې به عمر رضي الله عنه راوتلی، بيا به د اذان په وخت کې هم مونږ خبرې کولې خو فَإِذَا سَكَتَ الْمُؤَذِّنُ، وَقَامَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَخْطُبُ، أَنْصَتْنَا، فَلَمْ يَتَكَلَّمْ مِنَّا أَحَدٌ. قَالَ ابْنُ شِهَابٍ رحمه الله عليه: فَخَرُوجُ الْإِمَامِ يَقْطَعُ الصَّلَاةَ. وَكَلَامُهُ يَقْطَعُ الْكَلَامَ. [موطأ امام مالک ص ۸۸] کله به چہ اذان کوونکي چپ شول او حضرت عمر رضي الله عنه به خطبه شروع کړه نو بيا به په مونږ کې هيچا خبرې نه کولې. ابن شهاب زهري رحمه الله عليه فرمايي چہ: د امام راوتل د خلکو مونځ ختموي او د امام کلام د خلکو خبرې ختموي.

۹- عَنِ ابْنِ شِهَابٍ رحمه الله عليه، قَالَ: حَدَّثَنِي ثَعْلَبَةُ بْنُ أَبِي مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ «قُعُودَ الْإِمَامِ يَقْطَعُ السُّبْحَةَ، وَأَنَّ كَلَامَهُ يَقْطَعُ الْكَلَامَ» [الحديث مسند الامام الشافعي ج ۱/ ص ۱۳۹]. ابن شهاب : زهري رحمه الله عليه

فرمایی چې: ماته ثعلبه بن مالک رضی اللہ عنہ حدیث بیان کړی دی چې د امام کیناستل په ممبر باندې د خلکو مونځ قطع کوي. او دده کلام د خلکو خبرې ختموي.

۱۰- عَنْ ثُعْلَبَةَ بْنِ أَبِي مَالِكٍ الْقُرَظِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «أَدْرَكْتُ عُمَرَ، وَعُمَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، فَكَانَ الْإِمَامُ إِذَا خَرَجَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، تَرَكْنَا الصَّلَاةَ». [مصنف ابن أبي شيبة ج ۲/ ص ۱۱۱]. حضرت ثعلبه بن مالک القرظي رضی اللہ عنہ فرمایی چې: ما د حضرت عمر رضی اللہ عنہ او د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ زمانه لیدلی ده، (په هغه وخت کې د جمعې په ورځ دا معمول وو) چې امام به (د خطبې لپاره راووتلو) نو مونږ به مونځ پرېښودلو.

۱۱- سايب بن يزيد رضی اللہ عنہ فرمایی چې: د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په زمانه کې به مونږ د جمعې په ورځ مونځ کولو. فَإِذَا خَرَجَ عُمَرُ رضی اللہ عنہ وَجَلَسَ عَلَى الْمِنْبَرِ قَطَعْنَا الصَّلَاةَ [نصب الراية ج ۲/ ص ۲۰۴] کله به چې عمر رضی اللہ عنہ راووتلو او په ممبر به کیناستلو نو مونږ به مونځ پرېښودلو.

۱۲- حضرت علي رضی اللہ عنہ فرمایی چې: د جمعې مانځه ته درې قسمه خلک راځي، یو هغه سړی دی چې د جمعې مانځه ته په سکون، وقار او خاموشي سره راځي، نو دا هغه سړی دی چې ددې دواړو جمعو په مینځ کې گناهونه ورته معاف کیږي. راوي فرمایی چې: زما دا گمان دی چې دا یې هم وویل چې دزایدو ورځو گناهونه هم ورته معاف کیږي، بل هغه سړی دی چې په جمعه کې شریک شي او لغوه کارونه کوي، نو دده برخه همدغه لغوه او بیکاره کار دی. (وَرَجُلٌ صَلَّى بَعْدَ خُرُوجِ الْإِمَامِ فَلَيْسَتْ بِسُنَّةٍ، إِنْ شَاءَ أُعْطَاهُ وَإِنْ شَاءَ مَنَعَهُ. [منصف عبدالرزاق ج ۳/ ص ۲۱۰])، دریم هغه سړی دی چې د امام (د خطبې لپاره) د راوتلو څخه وروسته مونځ کوي، دده دا مونځ د سنتو سره موافق نه دی، که د الله تعالی اراده وشي نو ثواب به ورکړي او که اراده یې وشي نو نه به یې ورکوي.

۱۳- عَنْ الْحَارِثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّهُ كَانَ يَكْرَهُ الصَّلَاةَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالْإِمَامُ يُخْطَبُ. حضرت علي رضی اللہ عنہ د خطبې په وخت کې مونځ مکروه گڼلو. [المدونة الكبرى ج ۱/ ص ۱۴۸].

۱۴- عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَافَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: «أَتَيْنَاهُمَا كَانَا يَكْرَهُانِ الصَّلَاةَ وَالْكَلامَ بَعْدَ خُرُوجِ الْإِمَامِ» [مصنف ابن أبي شيبة ج ۲/ ص ۱۱۱].

حضرت ابن عباس او حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ به د خطبې په وخت کې مونځ او خبرې مکروه گڼلې.

۱۵- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: سَأَلُوهُ عَنِ الرَّجُلِ يُصَلِّي وَالْإِمَامُ مُخْطَبٌ؟ قَالَ: «أَرَأَيْتَ لَوْ فَعَلَ ذَلِكَ كُلُّهُمْ كَانَ حَسَنًا؟»

حضرت عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہما خُخہ خلکو د خطبې په وخت کې د مانځه په باره کې پوښتنه وکړه؟
 ښه ورته و فرمایل چې که د خطبې په وخت کې ټول خلک په مونځ ودرېږي نو آیا دا به ښه کار وي؟
 [مصنف عبد الرزاق ج ۳/ ص ۲۴۵].

۱۶- عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا «يُصَلِّي يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَإِذَا انْحَتَيْنِ خَرُوجُ الْإِمَامِ قَعَدَ قَبْلَ خُرُوجِهِ» [مصنف عبد الرزاق ج ۳/ ص ۲۱۰]

حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہما به د جمعې په ورځ مونځ کولو پس کله به چې د امام د راوتلو وخت شو
 نو د امام د راوتلو خُخه به مخکې کیناستلو.

۱۷- عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «الصَّلَاةُ وَالْإِمَامُ عَلَى الْمِنْبَرِ مَعْصِيَةٌ [طحاوی ج ۱/ ص ۲۵۴]

حضرت عقبه بن عامر رضی اللہ عنہ فرمایي چې پداسې حال کې مونځ کول چې امام په ممبر باندې ناست وي
 گناه ده.

۱۸- هَاشِمُ بْنُ عَرُومٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فرمایي چې: حضرت عبد الله بن صفوان رضی اللہ عنہ پداسې وخت کې مسجد
 ته راغلو چې حضرت عبد الله بن زبیر رضی اللہ عنہ خطبه لوستله... فَأَسْتَلَمَ الرُّكْنَ ثُمَّ قَالَ: «السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَمِيرَ
 الْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ ثُمَّ جَلَسَ وَلَمْ يَرْكَعْ».. [طحاوی ج ۱/ ص ۲۵۴] حجر اسود یې ښکل کې بیا یې
 سلام واچولو بیا کیناستلو او سنت یې ونه کړل؟

۱۹- عَنْ ابْنِ سِيرِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «إِذَا خَرَجَ الْإِمَامُ، فَلَا يُصَلِّ أَحَدٌ حَتَّى يَقْرَأَ الْإِمَامُ» [مصنف
 ابن أبي شيبة ج ۲/ ص ۱۱۱]. ابن سيرين رضی اللہ عنہ فرمایي چې: کله امام راووتلو نو هيڅوک دې تر هغې
 پورې مونځ نه کوي ترڅو پورې چې امام فارغ شي.

۲۰- عَنْ هَاشِمِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: «إِذَا قَعَدَ الْإِمَامُ عَلَى الْمِنْبَرِ فَلَا صَلَاةَ». [مصنف ابن أبي
 شيبة ج ۲/ ص ۱۱۱]. هاشم رضی اللہ عنہما د خپل پلار عروة بن زبیر رضی اللہ عنہما خُخه روایت کوي چې کله امام په ممبر
 باندې کیناستلو نو بیا مونځ نشته.

۲۱- عَنْ مَعْبُرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ رَحِمَهُمَا اللَّهُ: «فِي الرَّجُلِ يَجِيءُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالْإِمَامُ مَخْطُبٌ، يَجْلِسُ وَلَا يُصَلِّي» [مصنف

ابن ابی شیبہ ج ۲/ ص ۱۱۱، طحاوی ج ۱/ ص ۲۵۴]. معمر د زهری رَحِمَهُمَا اللَّهُ، شخه دهغه سړي په باره کې روایت کوي چې پداسې حالت کې مسجد ته راشي چې امام خطبه لولي نو کيني به او مونځ به نه کوي.

۲۲- عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ رَحِمَهُمَا اللَّهُ «أَنَّهُ كَرِهَ أَنْ يُصَلِّيَ وَالْإِمَامُ مَخْطُبٌ». [طحاوی ج ۱/ ص ۲۵۵] امام

مجاهد رَحِمَهُمَا اللَّهُ به د خطبې په وخت کې مونځ ته مکروه ویلي دي.

۲۳- عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ، قَالَ: «خُرُوجُ الْإِمَامِ يَقْطَعُ الصَّلَاةَ، وَكَلَامُهُ يَقْطَعُ

الْكَلَامَ» [مصنف ابن ابی شیبہ ج ۲/ ص ۱۱۱، مصنف عبدالرزاق ج ۳/ ص ۲۴۵] سعید بن مسیب رَحِمَهُمَا اللَّهُ فرمایي چې: د امام د خطبې لپاره راوتل مونځ او د امام کلام د خلکو خبرې ختموي.

نو د جمهورو مسلمانانو په نیز باندي د خطبې په وخت کي د مونځ کول صحیح نه دي، امام نوویرحمه الله لیکي چې: د امام مالک رحمه الله، امام لیث بن سعد رحمه الله، امام ابو خنیفه رحمه الله. او ده جمهورو صحابو و رضي الله عنهم او د تابعینو رحمهم الله مسلک دا دی چې د خطبې په وخت کي مونځ صحیح نه دی. د حضرت عمر رضي الله عنه، حضرت عثمان رضي الله عنه او حضرت علي رضي الله عنه همدا مسلک دی. نووي شرح مسلم ج ۲ ص ۴۱۵

علامه عراقی فرمائي چې د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما، ابن عباس رضي الله عنهما، عروه بن زبیر رضي الله عنه، مجاهد رحمه الله، عطاء بن أبي رباح رحمه الله، سعد بن المسيب رحمه الله، محمد بن سيرين رحمه الله، امام زهري رحمه الله، قتادة رحمه الله، ابراهيم نخعي رحمه الله او د قاضي شريح رحمه الله همدا مذهب دی. فتح الملهم ج ۲ ص ۴۱۵ [امام ترمذي رحمه الله فرمائي چې د کوفې د فقهاوو او د محدثينو همدا مسلک دی. ترمذي ج ۱ ص ۶۷]

رسول الله عليه السلام فرمائي چې: يصلي ما كتب له ثم ينصت اذا تكلم الامام بخاري ج ۱ ص ۱۲۱ مسلم ج ۱ ص ۲۸۳. طيالسي ص ۶۵ (د امام د راوتلو شخه مخکي) چې شومره مونځ ورته مقرر وي هغه دي وکړي بيا چې امام خطبه شروع کړه نو چپ دي شي، نو د دي صحيح احاديثو شخه معلومه شوه چې د خطبې په وخت کي د چپ کيدلو شخه بغير بله چاره نشته او حضرت نبی شة الهذلي رضي الله عنه د رسول الله عليه السلام شخه روایت کوي چې:

فَإِنْ لَمْ يَجِدِ الْإِمَامَ خَرَجَ صَلَّى مَا بَدَأَ لَهُ، وَإِنْ وَجَدَ الْإِمَامَ قَدْ خَرَجَ جَلَسَ فَاسْتَمَعَ وَأَنْصَتَ (الحديث مجمع

الزوائد ج ۲ ص ۱۷۱ وَقَالَ رَوَاهُ أَحْمَدُ وَرِجَالُهُ رِجَالُ الصَّحِيحِ خَلَا شَيْخُ أَحْمَدَ رَحِمَهُ اللَّهُ... وَهُوَ ثَقَّةٌ... انتهى

که امام د خطبي لپاره نه وو راوتلي نو چې شومره مونځ کول غواړي ودي ئي کړي. او چې کله امام د خطبي لپاره راووتلو نو په دغه وخت کې دې هر سړی کينډی او چپ دي شي، علامه هيشمي فرمائي چې: د دې روايت ټول راويان د بخاري او د مسلم راويان دي د امام احمد د استاذ څخه ما سوا، ليکن هغه هم ثقدي دي. د دې صحيح حديث څخه هم معلومه شوه چې د خطبي په وخت کې د مونځ اجازت نشته.

فان قيل: چې په حديث کې راځي: «إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَالْإِمَامُ يُخْطَبُ، فَلْيَرْكَعَتَيْنِ، وَلْيَتَجَوَّزْ فِيهِمَا». [مسلم ج ۱/ ص ۲۸۷]. په تاسو کې چې څوک پداسې حالت کې راغلو چې امام خطبه لوستله، نو دوه رکعت له مونځ دي په اختصار سره وکړي.

قلنا: دا حديث د يوې خاصې واقعې سره تعلق لري. بيا بعضي راويانو د نقل بالمعني په اعتبار د عموم جامه وراغوستي ده اصل واقعه دا وه چې حضرت سليک غطفاني رضي الله عنه د ډيري غريبۍ بنکار شوي وو، کله چې رسول عليه السلام د ده خراب حالت وليدلو نو د چنډې اراده ئي ورته وکړه، او حکم ئي ورته وکړو چې پاڅيږه او دوه رکعت له مونځ وکړه، او دا حکم ئي د دې لپاره ورته وکړو چې خلک د ده خراب حالت وگوري او د زړه د اخلاصه چنده ورسره وکړي د روايت اصل الفاظ داسي دي چې:

جَاءَ رَجُلٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ بِهَيْئَةٍ بَدَأَ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أُصَلِّتَ؟» قَالَ: لَا، قَالَ: «صَلِّ رَكْعَتَيْنِ، وَحَثَّ النَّاسَ عَلَى الصَّدَقَةِ»... الحديث نسائي ج ۱ ص ۱۵۸

رسول الله عليه السلام خطبه لوستله چې په دې وخت کې يو سړی چې حالت ئي ډير خراب وو راغلو. نو رسول الله عليه السلام ورته وفرمائيل چې آيا مونځ دي کړی دی؟ هغه ورته وفرمائيل چې نه، نو رسول الله عليه السلام ورته وفرمائيل چې پاسيږه او دوه رکعت له مونځ وکړه، او خلک ئي په صدقه باندي تيز کړل. دمسند احمد د روايت الفاظ داسي دي چې رسول الله عليه السلام وفرمائيل چې: إِنْ هَذَا الرَّجُلُ دَخَلَ السُّجْدَ فِي هَيْئَةٍ بَدَأَ فَأَمَرْتَهُ أَنْ يُصَلِّيَ رَكْعَتَيْنِ وَأَنَا أَرْجُو أَنْ يَقْطِنَ لَهُ رَجُلٌ فَيَتَصَدَّقَ عَلَيْهِ (فتح الباری ج ۲ ص ۲۷۷).

دا سړي مسجد ته په خراب حالت کي راغلو، نو ما ورته امر وکړو چې دوه رکعت له مونځ وکړه او څه امید لرم چې څوک د ده په خراب حالت باندې خبر شي نو صدقه به ورباندې وکړي، نو د دې څخه معلومه شوه چې دا یوه مخصوصه واقعه وه، نو بعضي راویان روایت بالمعنی وکړو، او د عموم جامه ئې ورنه ورواغوستله، په یو روایت کي داسي هم راغلي دي چې: وامسک عن الخطبة حتي فرغ من صلوة. دارقطني ج ۱ ص ۱۶۹، زیلعي ج ۲ ص ۲۰۳] د دې سړي د مانځه څخه تر فارغیدلو پوري نبي علیه السلام خطبه درولې وه. په یو روایت کي الفاظ داسي دي چې: ارفع رکعتين ولا تعد لمثل هذا. دارقطني ج ۱ ص ۱۶۹ ته دوه رکعت له مونځ وکړه خو بیا داسي مه کوه، نو چونکه دا سړي نهایت غریب وو، نو رسول الله علیه السلام ورته امر وکړو چې دوه رکعت له مونځ وکړي، د دې لپاره چې خلکو ته دده خراب حالت ښکاره شي او چنده ورسره وکړي، او کله چې په دوهمه او دریمه جمعه باندې راغلو نو بیا ورته رسول الله علیه السلام وفرمائیل چې پاشیپه او مونځ وکړه. فتح الباري ج ۱ ص ۴۹۹. او دا هم د دې لپاره چې خلک دده خراب حالت وگوري او چنده ورسره وکړي کله چې دا په دوهمه جمعه باندې راغلو. رسول الله علیه السلام خطبه لوستله نو وي فرمائیل چې: ان يصدقوا عليه وان يصلي رکعتين. جزء القراءة ص ۳۷ خلک دي په ده باندې صدقه وکړي او ده ته ئې د دوه رکعت له مونځ حکم وکړو

(۳) په اعتراض کي په ذکر شوي حدیث کي الفاظ داسي دي چې: «إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالْإِمَامُ يُخْطَبُ، فَلْيَرْكُعْ رَكْعَتَيْنِ، وَلْيَتَجَمَّزْ فِيهِمَا» الحديث.

یخطب صیغه مضارع ده نو خطبه په استقبال کي ده نو معنی دا شوه چې کوم سړي چې راغلو په داسي حالت کي چې امام د خطبې لوستل غوښتل، او د خطبې اراده ئې کړي وه، نو د خطبې څخه مخکي دې دوه رکعت له مونځ وکړي. امام نسائي په سنن الکبری کي د دې حدیث لپاره داسي باب قائم کړي دي چې: باب الصلوة قبل الخطبة نو د امام نسائي د تحقیق مطابق دا واقعه د خطبې څخه مخکي منځ ته راغلې وه، همدا معنی علماؤ په نظر کي نیولي ده او د یخطب ترجمه ئې په یرید الخطبة سره کړي ده وگوره فتح الملهم ج ۲ ص ۲۱۷ فیض الباري ج ۲ ص ۳۴۴.

د جمعی به ورځ لس رکعتہ سنت مؤکد دی، څلور د فرضو څخه

مخکې او شپږ د فرضو څخه وروسته دی.

۱- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي قَبْلَ الْجُمُعَةِ أَرْبَعًا، وَيَعْدُهَا أَرْبَعًا، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُجْعَلُ التَّسْلِيمُ فِي آخِرِ هِنَ رَكْعَةٍ. [معجم طبرانی اوسط بحواله نصب الراية ج ۲/ ص ۲۰۶، باب صلوة الجمعة آحادیث سنة الجمعة]. حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمائی چې: رسول اللہ ﷺ د جمعی د مانځه څخه مخکې او وروسته څلور څلور رکعتہ کول، سلام به یې په اخیرني څلورم رکعت باندې گرځولو.

۲- وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَرَكْعَةً قَبْلَ الْجُمُعَةِ أَرْبَعًا وَيَعْدُهَا أَرْبَعًا لَا يَفْصِلُ بَيْنَهُنَّ». [مجمع الزوائد ج ۲/ ص ۱۹۵، باب في سنة الجمعة]. عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چې: رسول اللہ ﷺ د جمعی د فرضو څخه مخکې څلور رکعتہ کول او وروسته به یې هم څلور رکعتہ کول ددې څلورو رکعتونو په مینځ کې به یې (په دوو رکعتونو) سلام نه گرځولو.

۳- ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چې: كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَرَكْعَةً قَبْلَ الْجُمُعَةِ أَرْبَعًا، لَا يَفْصِلُ فِي شُؤْمَيْنِ [ابن ماجه ص ۷۹]. باب ماجاء في الصلوة قبل الجمعة [رسول الله ﷺ به د جمعی د فرضونو څخه مخکې څلور رکعتہ سنت کول او د دوي په مینځ کې به یې جدايي نه راوستله.

۴- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (مَرْفُوعًا) مَنْ كَانَ مُصَلِّيًا (يَوْمَ الْجُمُعَةِ) فَلْيُصَلِّ قَبْلَهَا أَرْبَعًا وَيَعْدُهَا أَرْبَعًا. [کنز العمال ج ۷/ ص ۷۴۹]. رسول الله ﷺ فرمائی چې: څوک د جمعی مونځ کوي نو د فرضو څخه مخکې دې څلور رکعتہ وکړي او وروسته دې هم څلور رکعتہ وکړي.

۵- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ الْجُمُعَةَ لِلْبُعْدِ بَعْدَهَا أَرْبَعًا». [مسلم ج ۱/ ص ۲۸۸]. رسول الله ﷺ فرمائی چې: کله یو ستاسو د جمعی مونځ وکړو نو ددې څخه وروسته دې څلور رکعتہ (سنت) وکړي.

۶- عَنْ قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ يُصَلِّي قَبْلَ الْجُمُعَةِ أَرْبَعَهُ رَكَعَاتٍ، وَيَعْدُهَا أَرْبَعَهُ رَكَعَاتٍ. [مصنف عبد الرزاق ج ۳/ ص ۲۴۷، ترمذی باب الصلوة قبل الجمعة وبعدها]. عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ

به د جمعي د فرضو خخه مخکې او وروسته خلور خلور رکعتہ (سنت) کول او په یو روایت کې شپږ رکعتہ راغلی دي. [مجمع الزوايد ج ۱/ ص ۱۹۵].

۶- عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي بَعْدَ الْجُمُعَةِ رَكْعَتَيْنِ.. [بخاری ج ۱/ ص ۱۲۸، مسلم ج ۱/ ص ۲۸۸]. سالم رضی اللہ عنہ د خپل پاز عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ خخه روایت کوي چې رسول الله ﷺ به د جمعي د مانځه خخه وروسته دوه رکعتہ (سنت) کول. د اتم نمبر، نهم، لسم، يوولسم، دولسم، ديارلسم، خوارلسم او پنځلسم نمبر احاديثو خخه معلومېږي چې نبی ﷺ دا دوه رکعتہ د هغه خلورو رکعتونو سره کول کوم چې د نبی ﷺ معمول وو.

۷- عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي بَعْدَ الْجُمُعَةِ رَكْعَتَيْنِ فِي بَيْتِهِ [ابوداؤد ج ۱/ ص ۱۶۱، نسائي ج ۱/ ص ۲۱۰ باب صلوة الامام بعد الجمعة]. عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ فرمايي چې: رسول الله ﷺ به د جمعي د مانځه خخه وروسته دوه رکعتہ په کور کې کول.

۸- عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ رضی اللہ عنہ قَالَ: كَانَ عَبْدُ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَأْمُرُنَا أَنْ نُصَلِّيَ قَبْلَ الْجُمُعَةِ أَرْبَعًا وَيَعْدُهَا أَرْبَعًا، حَتَّى جَاءَنَا عَلِيٌّ رضی اللہ عنہ فَأَمَرَنَا أَنْ نُصَلِّيَ بَعْدَ هَارِكْعَتَيْنِ ثُمَّ أَرْبَعًا. [مصنف عبدالرزاق ج ۳/ ص ۲۱۷]. حضرت ابو عبد الرحمن السلمي رضی اللہ عنہ فرمايي چې: حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ مونږ ته حکم کولو چې د جمعي د فرضو خخه مخکې خلور رکعتہ کوئ او وروسته هم خلور رکعتہ کوئ تردې چې حضرت علي رضی اللہ عنہ راغلو نو هغه مونږ ته حکم وکړو چې د فرضو خخه وروسته اول دوه او بيا خلور رکعتہ کوئ.

۹- عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ رضی اللہ عنہ قَالَ: «كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَعْلِمُنَا أَنْ نُصَلِّيَ أَرْبَعًا رَكَعَاتٍ بَعْدَ الْجُمُعَةِ» حَتَّى سَمِعْنَا قَوْلَ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «صَلُّوا سِتًّا»، قَالَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ رضی اللہ عنہ: «فَنَحْنُ نُصَلِّي سِتًّا»، قَالَ عَطَاءُ رضی اللہ عنہ: «أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ رضی اللہ عنہ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَرْبَعًا». [معجم طبرانی ج ۹/ ۳۱۰، مصنف ابن ابی شيبه ج ۲/ ص ۱۳۲، مجمع الزوايد باب في سنة الجمعة]. حضرت ابو عبد الرحمن السلمي رضی اللہ عنہ فرمايي چې: عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ به مونږ ته رابښودل چې د جمعي د مانځه خخه وروسته خلور رکعتہ رابښودل تردې چې مونږ د حضرت علي رضی اللہ عنہ خبره واوريدله چې شپږ رکعتہ کوئ، ابو عبد الرحمن فرمايي چې: بيا مونږ شپږ رکعتہ کول حضرت عطاء رضی اللہ عنہ فرمايي چې: حضرت ابو عبد الرحمن به د جمعي د فرضو خخه وروسته اول دوه رکعتہ او بيا خلور رکعتہ کول.

۱۰- عن أبي عبد الرحمن رحمة الله عليه عن علي رضي الله عنه أنه قال: «مَنْ كَانَ مِنْكُمْ مُصَلِّيًا بَعْدَ الْجُمُعَةِ فَلْيُصَلِّ أَرْبَعًا»

[طحاوی ج ۱ / ص ۲۳۳]. حضرت ابو عبد الرحمن السلمي رحمة الله عليه د حضرت علی رضي الله عنه خنجه روایت کوي چې حضرت علی رضي الله عنه فرمايل چې: څوک چې د جمعي د مانځه څخه وروسته مونځ کوي نو شپږ رکعتہ دې وکړي.

۱۱- قال الامام الترمذی رحمة الله عليه: وَرَوَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي ثَلَاثَ الْجُمُعَةِ أَرْبَعًا، وَبَعْدَهَا أَرْبَعًا. وَرَوَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ: أَمَرَ أَنْ يُصَلِّيَ بَعْدَ الْجُمُعَةِ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَرْبَعًا. [ترمذی ج ۱ / ص ۱۱۷]. امام ترمذی رحمة الله عليه فرمايي چې: د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه څخه روایت دی چې د جمعي د مانځه څخه مخکې او وروسته دې څلور څلور رکعتہ (سنت) وکړي شي او د حضرت علی بن ابی طالب رضي الله عنه څخه روایت دی چې هغه رضي الله عنه به د جمعي د فرضو څخه وروسته اول د دوو دوه او بيا د څلورو رکعتو سنتو امر کولو.

۱۲- عن جبلة بن سحيم رحمة الله عليه عن عبد الله بن عمر رضي الله عنه «أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي بَعْدَ الْجُمُعَةِ سِتَّ رَكَعَاتٍ». [مصنف ابن ابی شيبه ج ۲ / ص ۱۳۲]. حضرت ابو بکر رحمة الله عليه بن ابی موسی رضي الله عنه د خپل پلار حضرت ابو موسی اشعري رضي الله عنه څخه روایت کوي چې ده به د جمعي د مانځه څخه وروسته شپږ رکعتہ (سنت) کول.

۱۳- عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُثَنَّى رحمة الله عليه، عَنْ مَسْرُوقٍ رحمة الله عليه، قَالَ: «كَانَ يُصَلِّي بَعْدَ الْجُمُعَةِ سِتًّا، رَكْعَتَيْنِ، وَأَرْبَعًا». [مصنف ابن ابی شيبه ج ۲ / ص ۱۳۲] حضرت محمد بن المنتشر رحمة الله عليه د حضرت مسروق رحمة الله عليه څخه روایت کوي چې ده به د جمعي د مانځه څخه وروسته شپږ رکعتہ سنت کول، اول دوه او بيا څلور رکعتہ.

فان قيل: دا شپږ رکعتہ به په کوم ترتيب سره اداء کيږي؟

قلنا: امام ابو يوسف رحمة الله عليه او امام طحاوی رحمة الله عليه فرمايي چې: د فرضو څخه وروسته اول څلور رکعتہ سنت کول او بيا دوه رکعتہ سنت کول بهتر دي. امام طحاوی رحمة الله عليه فرمايي چې: فَتَبَتِ بِمَا ذَكَرْنَا أَنَّ التَّطَوُّعَ الَّذِي لَا يَنْبَغِي تَرْكُهُ بَعْدَ الْجُمُعَةِ سِتٌّ، وَهُوَ قَوْلُ أَبِي يُونُسَ رَجَمَهُ اللَّهُ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: أَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ يُبْدَأَ بِالْأَرْبَعِ ثُمَّ يُتَى بِالرَّكْعَتَيْنِ لِأَنَّهُ هُوَ أَبْعَدُ مِنْ أَنْ يَكُونَ قَدْ صَلَّى بَعْدَ الْجُمُعَةِ مِثْلَهَا عَلَى مَا قَدْ نَهَى عَنْهُ.

بیا امام طحاوی رحمۃ اللہ علیہ پہ خپل سند باندی نقل کوی چي: «أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ يَكُفِّرُ أَنْ يُصَلِّيَ بَعْدَ صَلَاةِ الْجُمُعَةِ مِثْلَهَا» قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ رحمۃ اللہ علیہ: فَلِذَلِكَ اسْتَحَبَّ أَبُو يُوسُفَ رَحِمَهُ اللَّهُ أَنْ يُقَدَّمَ الْأَرْبَعُ قَبْلَ الرَّكْعَتَيْنِ لِأَنَّهُنَّ لَسْنَ مِثْلَ الرَّكْعَتَيْنِ فَكُرِهَ أَنْ يُقَدَّمَ الرَّكْعَتَانِ لِأَنَّهُمَا مِثْلُ الْجُمُعَةِ. [شرح معانی الآثار ج ۱/ص ۱۶۶، باب التطوع بعد الجمعة كيف هو؟].

او حضرت شاه صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي: اول دوه رکعتہ او بیا خلور رکعتہ کول بہتر دی او ددی تائید د حضرت علی رضی اللہ عنہ او د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما د مخکنیو اشارو شخہ کیږي.

* * *

فِي يَوْمِ أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تَرْفَعَ وَيَذْكُرَ فِيهَا اسْمَهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ۖ

پہ مسجد او پہ عید گاہ کی
دینگو دلمونع او دامتکاف مسائل اعتکاف

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على ن لانبى بعده.

اما بعد!

په عباداتو، معاملاتو، معاشرتو وغيره کې شريعت دنارينوو دغيرت او دښځو دشرم او دحيال دپاکدامنۍ لحاظ کړی دی، غربي معاشره غواړي چې دا فرق ختم کړي او ددې خدمت لپاره يې لامذهب اهلحديث هم استخدام کړي دي، لامذهب اهلحديث کوشش کوي چې ښځې دې هم دسرو په شان په مسجد او په عیدگاه کې مونځ وکړي، همدارنگه دوي دښځو لپاره دسرو سره يوځای په مسجد کې داعتکاف زمينه هم برابره کړی ده او لکه څرنگه چې دعیسويانو په گرجو کې، دهندوانو په درمسالونو کې او دشیعه گانو په امام باړو کې ښځې او سړي سره يوځای نام نهاد عبادت کوي، نو همدارنگه دوي غواړي چې داهل سنتو مسلمانانو په مساجدو کې هم دالو به شروع شي، هم به لمونځ کيږي او هم زنا، یو طرف ته به غربي مفکوره په مسلمانانو کې عادي شي او بل طرف ته به دلوچکانو دراجلبولو لپاره هم یو دام شي، دسینماگانو په ځای به ورته داهلحديثو مساجد د عملي سینما کار ورکوي او په اسانه به ترینه لامذهب اهلحديث جوړيږي، زه به نو ددیني حمایت په بنا باندې له الله تعالی په توفیق یو څو مضمونونه ولیکم دالله تعالی څخه سوال او امید کوم چې دې لارو ذهنونو لپاره يې دهدایت سبب وگرزوي. امین

په عیدگاه او په مسجد کې لمونځ دقرآن په ربآ کې

فِي بُيُوتِ أَذْنِ اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ۖ (سورة النور، ایه ۳۶، ۳۷)

طریقه داستدلال: رجال درجل جمع ده په معنی دسړي، نو په بیوت الله (مساجدو) کې دسرو

دعبادت دتخصیص څخه معلومیږي چې دښځو لپاره په کورونو کې لمونځ بهتر دی.

۱- ابو محمد حسین بن مسعود البغوی المتوفی ۵۱۰ هـ لیکنې چې: خَصَّ الرِّجَالُ بِالذِّكْرِ فِي هَذِهِ

الْمَسَاجِدِ لِأَنَّهُ لَيْسَ عَلَى النِّسَاءِ جُمُعَةٌ وَلَا جَمَاعَةٌ فِي الْمَسْجِدِ (معالم التنزيل المعروف تفسیر بغوی ج ۶ ص ۵۱)

په مساجدو کې دذکر لپاره دسړيو تخصیص له دې وجې څخه وشو چې مسجد ته تلل او په مسجد

کې دجمعی او نور دجماعت لمونځونه کول په ښځو باندې نه دي لازم.

۲- امام رازی رحمه الله فرمایي چې: السُّؤالُ الثَّانِي: لِمَ خَصَّ الرَّجَالُ بِالذِّكْرِ؟ وَالْجَوَابُ: لِأَنَّ النِّسَاءَ لَسْنَ مِنْ أَهْلِ التَّجَارَاتِ أَوِ الْجَمَاعَاتِ.. (تفسیر کبیر تحت هذه الآية)

سوال: څه حکمت و چې یواځې سړي یې ذکر کړه؟

جواب: ځکه چې ښځې (په شرعی لحاظ) د جماعت او د تجارت اهلیت نه لري.

۳- محمد بن احمد القرطبي رحمه الله فرمایي چې: السَّادِسَةُ عَشْرَةَ- لَمَّا قَالَ تَعَالَى: "رِجَالٌ..."

وَخَصَّمَهُ بِالذِّكْرِ دَلَّ عَلَى أَنَّ النِّسَاءَ لَا حَظَّ لَهُنَّ فِي الْمَسَاجِدِ، إِذْ لَا جُمُعَةَ عَلَيْهِنَّ وَلَا جَمَاعَةً، وَأَنَّ صَلَاتِهِنَّ فِي بُيُوتِهِنَّ أَفْضَلُ. رَوَى أَبُو دَاوُدَ وَدَرِمِيٌّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: (صَلَاةُ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي حُجْرَتِهَا وَصَلَاتُهَا فِي مَحْدِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي بَيْتِهَا) (قرطبي تحت هذه الآية)

شپاړلسمه مسئله: کله چې الله تعالی خاص د سړیو ذکر وکړ نو دا دلیل شو چې: ۱- د بنځو لپاره په مسجد ونو کې د (ثواب) حصه نشته ځکه چې په بنځو باندې نه جمعه واجبه ده او نه جماعت، ۲- د بنځو لپاره په کورونو کې لمونځ بهتر دی په ابو داود کې د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ روایت دی چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایلي دي چې د بنځې مونځ په کوټې کې د صحن په نسبت بهتر دی او په خاصه وره کوټه کې دلوی کوټ په نسبت بهتر دی.

۴- ابو الحسن علی بن محمد الخازن رحمه الله فرمایي چې: خص الرجال بالذكر في هذه المساجد لان النساء ليس عليهن حضور المساجد لجمعة ولا جماعة (تفسیر الخازن تحت هذه الآية)

په دې ایت کې یواځې سړي له دې وجې څخه ذکر شو چې په بنځو باندې جمعې او جماعت ته حاضریدل نه دي لازم.

۵- اسماعیل بن عمر بن کثیر رحمه الله فرمایي: وَأَمَّا النِّسَاءُ فَصَلَاتُهُنَّ فِي بُيُوتِهِنَّ أَفْضَلُ لَهُنَّ لِمَا رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَدَرِمِيٌّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «صَلَاةُ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي حُجْرَتِهَا وَصَلَاتُهَا فِي مَحْدِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي بَيْتِهَا».

عَنِ السَّائِبِ بْنِ أَبِي جَرْدَةَ قَالَ: «خَيْرُ مَسَاجِدِ النِّسَاءِ قَعْرُ بُيُوتِهِنَّ» (تفسیر ابن کثیر تحت هذه الآية)

د بنځو لمونځ په کورونو کې بهتر دي، ځکه چې عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه روایت کوي چې د بنځې په کوټه کې لمونځ کول د صحن په نسبت بهتر دی او په خاصه

توگه وړه کوټه کې د لویې کوټې په نسبت بهتر دی، همدارنگه د ام سلمه رضی الله عنها څخه روایت دی چې رسول الله، صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم فرمایلي دي چې د ښځو بهترين مسجد د دوي د کورونو پټ کونج دی.

۶- ابراهيم بن عمر البقاعي رحمه الله فرمايي چې: وَخَصَّ الرِّجَالُ مَعَ أَنَّ حُضُورَ النِّسَاءِ سُنَّةٌ كَثِيرَةٌ إِيَّاهُ إِلَى أَنْ صَلَوَتَهُنَّ فِي بُيُوتِهِنَّ أَفْضَلُ (نظم الدرر ج ۵ ص ۱۷۴)

یواځې سړي یې له دې وجې څخه ذکر کړل چې د ښځو مونځ په کورونو کې بهتر دی بیا یې داستدلال په طریقه د عبد الله بن مسعود رَضِیَ اللہُ عَنْہُ او د ام سلمه رضی الله عنها د مخکنیو حدیثونو سره سره یو دریم حدیث هم ذکر کړی دی چې: عن أم حمید امرأة أبي حمید الساعدي قالت یا رسول الله صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم انی احب الصلوة معک قالت قد علمت أنك تحبین الصلوة معی وصلوتک فی بیتک خیر من صلواتک فی حجرک وصلوتک فی حجرک خیر من صلوتک فی دارک وصلوتک فی دارک خیر من صلوتک فی مسجد قومک وصلوتک فی مسجد قومک خیر من صلوتک فی مسجدی قال فأمرت فبنی لها مسجد فی أقصى بیت من بیتهَا وأظلمه فكانت تصلی فیہ حتی لقت الله (نظم الدرر ج ۵ ص ۱۷۴)

ام حمید رضی الله عنها و فرمایلي چې یا رسول الله صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم زه ستا سره (په جماعت) باندې لمونځ خوښوم، رسول الله صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم ورته و فرمایلي چې زه پوهیږم چې ته زما سره لمونځ خوښوي، لکن ستا لمونځ په وړه کوټه کې د غټې په نسبت بهتر دی او په دار کې د مسجد د محلې په نسبت بهتر دی او په مسجد د محلې کې د مسجد نبوي په نسبت بهتر دی، نو بیا ما امر وکړو نو د یوې کوټې په منځ کې په یو تیاره ځای کې راته د مانځه لپاره ځای جوړ کړی شو.

۷- وتخصیص الرجال بالذكر لانهم الاحقاء بالمساجد فقد أخرج احمد والبيهقي عن أم سلمة عن رسول الله صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم خیر مساجد النساء قعربیوتهن (روح المعانی ج ۱۳ ص ۱۱۴)

د سړیو تخصیص له دې وجې څخه دی چې دوي ډیر مستحق دي چې مساجد و ته لار شي، ځکه چې ام سلمی رضی الله عنها د نبی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم څخه روایت کړی دی چې د ښځو لپاره بهترين مساجد منځ د کوټو دي.

۸- وجه تخصیص الرجال بالذكر فی هذه البيوت أنه ليس علی النساء جمعة ولا جماعة فی المسجد تفسیر ثعلبی ج ۱ ص ۱۶۰۲

دنارینه وو د تخصیص وجه داده چې په ښځو باندې په مسجد کې نه جمعه شته او نه جماعت.

۹- فَأَعْلَمَ أَنَّ تَخْصِصَهُ مَنْ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالرِّجَالِ فِي قَوْلِهِ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ رِجَالٌ يَدُلُّ بِمَقْهُومِهِ عَلَى أَنَّ النِّسَاءَ يُسَبِّحْنَ لَهُ فِي بُيُوتِهِنَّ لَا فِي الْمَسَاجِدِ... لِأَنَّ الرِّجَالَ لَا تُخْشَى مِنْهُمْ الْفِتْنَةُ، وَلَيْسُوا بِعَوْرَةٍ بِخِلَافِ النِّسَاءِ... أَعْلَمَ أَنَّ السُّنَّةَ النَّبَوِيَّةَ يَبْنَتْ مَقْهُومَ الْمَخَالَفَةِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى فِي هَذِهِ الْآيَةِ الْكَرِيمَةِ: رِجَالٌ، قَبِيضَتْ أَنَّ النِّفْهَومَ الْمَذْكُورَ مُعْتَبَرٌ، وَأَنَّ النِّسَاءَ لَسْنَ كَالرِّجَالِ فِي حُكْمِ الْخُرُوجِ إِلَى الْمَسَاجِدِ، وَأَوْضَحَتْ أَنَّ صَلَاتَهُنَّ فِي بُيُوتِهِنَّ أَفْضَلُ لَهُنَّ مِنَ الْخُرُوجِ إِلَى الْمَسَاجِدِ وَالصَّلَاةِ فِيهَا فِي الْجَمَاعَةِ، بِخِلَافِ الرِّجَالِ. (اضواء البيان في تفسير القرآن بالقرآن ج ۶ ص ۲۴)

په ایت کریمه کې صرف رجالو ذکر کول په اعتبار د مفهوم سره په دې خبره باندې دلالت کوي چې ښځې به کور کې تسبیح (لمونځ) کوي، ځکه چې مسجد ته د سړیو په تللو دې نه فتنه شته او نه عورت دې په خلاف د ښځو په دې ایت کریمه کې د دې مفهوم مخالف بیان سنت نبوي ﷺ کړی دی چې ښځې مسجد ته په تللو کې دنارینه وو په شان نه دي او دایې واضح کړې ده چې د ښځو لمونځ په کورونو کې بهتر دی.

مسجد او عیدگاه ته د ښځو تلل دا حدیثو په رڼا کې

پدې مسئله باندې د پوره پوهیدلو لپاره اول دهغو ټولو احادیثو کتل پکار دي کوم چې ددې مسئلې سره متعلق دي، دامام اعظم رَحِمَهُ اللهُ همدارطریقه وه چې دیوې مسئلې د حل کولو لپاره به یې اولاددې مسئلې سره متعلق ټول احادیث د غور لاندې نیول دي ته د علماوو په اصطلاح کې سر د الاحادیث وایي، مسجد او عیدگاه ته د ښځو د تللو په باره کې څلور قسمه احادیث دي. (۱) هغه احادیث چې په هغوي کې بلا شرطه ښځو ته اجازت ورکړل شوی دی او ددوي د حصارولو څخه پکې ممانعت دی.

(۲) هغه احادیث چې په هغوي کې مشروط اجازت دي.

(۳) هغه احادیث چې په هغوي کې ښځو ته ترغیب ورکړل شوی دی چې په کورونو کې لمونځونه وکړي.

(۴) هغه احادیث چې په هغوي کې مسجد او عیدگاه ته د ښځو د تللو څخه ممانعت ذکر شوی دی.

اول قسم دمطلق اجازت احادیث

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا تَمْنَعُوا امَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ» (مسلم ج

د الله بند گانې د الله تعالی له کورنو مه منع کوی!
وَعَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضی الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: «لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ». (مجمع الزوائد ج ۲ ص ۳۳)
د الله تعالی وینځې د الله تعالی د کورونو څخه مه منع کوی.

دوهم قسم دم شروط اجازت

۱- شرط الاستیذان:

عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ رضی الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «إِذَا اسْتَأْذَنْتِ امْرَأَةٌ أَحَدَكُمْ فَلَا يَمْنَعُهَا» (صحيح البخاری ج ۲ ص ۷۸۸، صحيح المسلم ج ۱ ص ۱۸۳)
ترجمه: د حضرت سالم بن عبد الله څخه روایت دی هغه دخپل پلار څخه او هغه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم څخه روایت کوي چې که یوه ښځه ستاسو څخه (مسجد ته د تللو) اجازت وغواړي نو مه یې منعه کوی.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضی الله عنه، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِذَا اسْتَأْذَنْتُكُمْ نِسَاءُكُمْ إِلَى الْمَسَاجِدِ فَأَذْنُوهُنَّ» (صحيح مسلم ج ۱ ص ۱۸۳)

ترجمه: حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمایي چې اوریدلي دي ما د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه چې که اجازت وغواړي ستاسو څخه ښځې د ستاسو لپاره د تللو مسجد ته . نو اجازت ورکړی.
فایده: د دې دواړو احادیثو څخه معلومه شوه چې :

(۱) ښځه چې مسجد او یا عید گاه ته ځي نو د ځاوند څخه به اجازت اخلي ، بغیر دا اجازت څخه مسجد ته نشي تللی ، اگر چې بیا ځاوند ته د نرمي رویې ترغیب هم ورکړل شوی دی ، چې که ښځې اجازت وغوښتلو نو ځاوند دې اجازت ورکړي ، د دې تائید د دې حدیث څخه هم کیږي چې د دریو کسانو لمونځ نه قبلېږي یو پکې (المرأة تخرج من بيتها بغیر اذنه) هغه ښځه ده چې دمپړه د اجازې څخه بغیر د کوره وځي .

(۲) کله چې ښځه دمپړه د اجازې پابنده ده ، نو معلومېږي دا چې په ښځه باندي مسجد او عید گاه ته تلل فرض او واجب نه دي ، ځکه چې کوم کار چې فرض او یا واجب وي نو دهغې د ادا کولو لپاره

استيذان يعنې دا جازې غوښتل نه وي ضروري، مثلاً درمضان روژه فرض ده، نو ددې روژې په نيولو کې د اجازت غوښتل شرط نه دي البته د نفلي روژې په نيولو کې به اجازت غواړي.

(۳) بنځه چې مسجد او يا عيدگاه ته د تللو اجازت و غواړي، نو خاوند ته اختيار دی چې اجازت ورکوي او که نه که چيرته خاوند د اجازت د ورکولو پابند وي او همدا شق متعين وي نو بيا دا اجازت د غوښتلو څه معنی ده؟

(۴) په يو حديث کې داسې دي چې (فأذنوا لهن) په بل حديث کې داسې دي چې "لا تمنعوا" دلته د امر او د نهی څخه ادنی درجه مراده ده، چې د امر په جانب کې رخصت او اباحت دی او د نهی په جانب کې کراهت تنزيهي دی، يعنې خاوند ته د اجازت د ورکولو او د نه ورکولو دواړو اختيار دی، لکن د اجازت ورکول اولی دي او منع يعنې د اجازت نه ورکول مکروه تنزيهي دي.

(۵) ددې دوهم قسم احاديثو له وجې به په اول قسم (مطلقو احاديثو) کې هم همدا قيد لگوو.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې:

وَفِيهِ إِشَارَةٌ إِلَى أَنَّ الْإِذْنَ الْمَذْكُورَ لِيُغَيِّرَ الْوُجُوبَ لِأَنَّهُ لَوْ كَانَ وَاجِبًا لَا تَنْفِي مَعْنَى الْإِسْتِذَانِ لِأَنَّ ذَلِكَ إِنَّمَا يَحْتَقِقُ إِذَا كَانَ الْمُسْتَأْذِنُ مُخَيَّرًا فِي الْإِجَابَةِ أَوِ الرَّدِّ (فتح الباري ج ۲ ص ۴۴۲، باب خروج النساء الى المساجد بالليل والغسل)

ددې څخه معلومه شوه چې دا استيذان د غير واجب لپاره دی، ځکه چې که د بنځو وتل واجب وي نو بيا به د استيذان څه مطلب وو؟ ځکه چې استيذان په هغه ځای کې کيږي چې اجازت ورکونکي ته د اجازت د ورکولو او د نه ورکولو دواړو اختيار وي، نو خلاصه دا چې نبي کریم ﷺ چې "فأذنوا" او يا "لا تمنعوا" ويلي دي نو دا يې د مشورې په طريقه باندې ويلي دي.

عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا تَمْنَعُوا نِسَاءَكُمْ الْمَسَاجِدَ إِذَا اسْتَأْذَنَكُمْ إِلَيْهَا» قَالَ: فَقَالَ بِلَالُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: وَاللَّهِ لَتَمْنَعُنَّ، قَالَ: فَأَقْبَلَ عَلَيْهِ عَبْدُ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: قَسَبَهُ سَبًّا سَيِّئًا مَا سَمِعْتُهُ سَبَّهُ مِثْلَهُ قَطُّ وَقَالَ: "أَخْبِرْكَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَوْلٍ: وَاللَّهِ لَتَمْنَعُنَّ." (مسلم ج ۱ ص ۱۸۳)

ترجمه: سالم بن عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې ما در رسول الله ﷺ څخه اوريدلي دي چې فرمايل بديي: مډ منع کوي خپلې بنځې د مسجدونو څخه کله چې اجازه و غواړي مسجد ته د تګ لپاره،

نو حضرت بلال بن عبد الله رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وفرمايل چې زه به يې خامخا منع کوم، نو مخې ورواړه وه حضرت عبد الله او کنځلې يې ورته وکړې داسې کنځلې چې مخکې ما داسې هيڅ کله اوريدلې نه وې او وې فرمايل چې زه درته در رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه خبر در کوم تاته او ته وايي چې زه به يې خامخا منعه کوم.

فايده: کله چې د ښځو منع کول مکروه تنزيهي وو، نو بيا حضرت عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دخپل ځوی څخه ولې دومره خفه شو؟ نو جواب دادی چې: ايا خو د حضرت بلال بن عبد الله دا دتکلم انداز غير مناسب انداز وو، ځکه چې عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حديث بيان کړو چې په هغې کې "لاتمنعوا" وو او بلال بن عبد الله وفرمايل چې "والله لنمنعهن" نو دلته په ظاهر کې تعارض راغلو که بلال بن عبد الله په مناسب انداز باندې داسې ويلي وی چې: پلاره! هلته حالات او د حالاتو تقاضی بدله وه او اوس حالات او د حالاتو تقاضی بل قسم ده نو عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به دا تهديد نه وی ورکړی.

حافظ ابن حجر رحمه الله همدا خبره کوي او ليکي چې:

وَكَاَنَّهُ قَالَ ذَلِكَ لَمَّا رَأَى مِنْ فَسَادٍ بَعْضَ السَّاءِ فِي ذَلِكَ الْوَقْتِ وَحَمَلَتْهُ عَلَى ذَلِكَ الْغَيْرَةِ وَإِنَّمَا أَنْكَرَ عَلَيْهِ بِنُكْرٍ
يَتَصَرِّحُ بِمُخَالَفَةِ الْحَدِيثِ وَلَا فُلُوقًا مَثَلًا: إِنَّ الزَّمَانَ قَدْ تَغَيَّرَ وَإِنْ بَعْضُهُنَّ رُبَّمَا ظَهَرَ مِنْهُ قَصْدُ السُّجْدِ
وَأَضْمَارُ غَيْرِهِ لَكَانَ يَظْهَرُ أَنْ لَا يُنْكَرُ عَلَيْهِ. (فتح الباري ج ۲ ص ۴۴۳)

بلال بن عبد الله د ښځو د فساد د ليدلو له وجې د غيرت په تقاضی دا خبره وکړه او عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په غوصه شو چې حضرت بلال بن عبد الله په مخالفت د حديث باندې تصريح کړه او که دا تصريح يې نه وی کړې، بلکې داسې يې ويلي وی چې په (اهل) د زمانې کې تغير راغلی دی او داهم ممکنه ده چې ظاهرا د مسجد په نوم باندې ووزي او نيت يې بل شی وي.

۲- او يا د غوصې وجه دا وه چې په حديث کې دانستيذان ذکر دی چې بيا خاوند ته د اجازت د ورکولو او دنه ورکولو دواړو اختيار دی، نو اوس که يواځې يو شق متعين کړی شي نو بيا به سد د باب الاستيذان راشي.

دوهم شرط: الليل

دوهم شرط دادی چې ښځې په تياره کې عید گاه او يا مسجد ته تللی شي په رڼا کې به نه ځي.
عَنِ ابْنِ عُمرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا اسْتَأْذَنْتُمْ نِسَاءً بِاللَّيْلِ إِلَى السُّجْدِ
فَأَذْنُوهُنَّ». (صحيح بخاری ج ۱ ص ۱۲۳)

ترجمه: حضرت ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دنبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه روایت کوي هغه فرمایي چې: که دښپې ورڅخه زنانو و مسجد ته دتللو اجازت وغوښتلو نو اجازه ورکړئ.

فایده: په دې حدیث کې صراحه دښپې اشتراط ذکر شوی دی امام بخاری رحمه الله ددې حدیث لپاره باب قائم کړی دی په نوم د (باب هل علی من لا یشهد الجمعة غسل من النساء الخ) امام بخاری رحمه الله دې خبرې ته اشاره کوي چې په زنانه و و باندې دجمعي لمونځ فرض نه دی او چې کله ورباندې دجمعي لمونځ فرض نه دی ، نو دجمعي غسل هم ورباندې نشته ، امام بخاری رحمه الله په ښځو دجمعي عدم فرضیت لپاره په دلیل کې دغه مذکور حدیث پیش کړی دی ، چې پدې حدیث کې راغلي دي چې مسجد او عیدگاه ته په شپه کې دښځو دوتلو اجازت دی او د ورځې نشته او دجمعي لمونځ د ورځې لمونځ دی ، نو کله چې ښځه د ورځې نشي وتلی ، نو دجمعي لمونځ هم ورباندې نه دی فرض ، ددې څخه معلومه شوه چې دامام بخاری رحمه الله په نیز باید دښځې مسجد ته دتللو لپاره ، شپه شرط ده لکن دا شرط د اولیت دی یعنی اولی دا ده چې زنانه دښپې مسجد ته لاړې شي د ورځې دې نه ځي ، دصحیح بخاری شارح علامه کرمانی رحمه الله فرمایي :

فيه دليل أن النهار بخلاف الليل لنصه على الليل وحديث لا تمنعوا اماء الله مساجد الله محمول على الليل ، ايضا (صحيح البخارى مع شرح کرمانى ج ۵ ص ۲۵۷)

پدې حدیث کې ددې خبرې دلیل دی چې ښځې چې مسجد او یا عیدگاه ته ځي نو ددوي په حق کې دښپې او د ورځې حکم مختلف دی ، ځکه چې په دې حدیث په (لیل) باندې تصریح شوی ده او د (لا تمنعوا اماء الله مساجد الله) مطلق حدیث هم په همدې مقید صورت ورحمل دی ، یعنې په شپه کې ښځې دمساجدو څخه مه منع کوی .

امام نووي رحمه الله فرمایي چې: وَهَذَا النَّهْيُ عَنْ مُنْعِهِنَّ مِنَ الْخُرُوجِ مُحْمُولٌ عَلَى كَرَاهَةِ التَّزْيِيرِ. (شرح صحيح مسلم ج ۱ ص ۱۸۳) نو د ورځې دښځو وتل خلاف الأولى دی او دشرائطو دحفاظت با وجود دښپې دوتلو څخه منع کول خلاف الأولى دي .

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې: په کوم حدیث چې مطلق دی یعنې د اللیل قید پکې نشته نو هغه به هم په قرینه دمقید حدیث باندې مقید کوو .

وَالَّذِي يَظْهَرُ أَنَّهُ جَنَعَ إِلَى أَنَّ هَذَا الْمُطْلَقَ يَحْمِلُ عَلَى ذَلِكَ الْمُقَيَّدِ (فتح الباری، ج ۲ ص ۲۸۷)

ظاهره داده چې دامام بخاری میلان دې طرفته دی چې مطلق حدیث هم په مقید وریاږي ورحمل وکړی شي، ځکه چې امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ په باب کې د (اللیل) قید ذکر کړی دی، باب خروج النساء الی المساجد باللیل والغسل، اویا لاندې د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما هغه حدیث ذکر کوي چې په هغې کې د (اللیل) قید نشته، نو معلومېږي چې دامام بخاری رحمه الله په نیز باندې مطلق په مقید باندې ورحمل دی، همدارنگه علامه عینی رحمه الله هم فرمایي چې:

هذا الحديث مطلق والذي قبله مقيد فكأن البخاري حمل هذا المطلق على ذلك المقيد. ا
حدیث مطلق دی او ددې څخه مخکې حدیث مقید دی، نو امام بخاری رحمه الله دا مطلق په مقید باندې ورحمل کړی دی، لکن د اللیل قید هم شرط د اولویت دی شرط د وجوب نه دی یعنې د ورځې دې نه ځي او که لارې نو خلاف الأولى دی.

دریم شرط پرده:

عن عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ رضي الله عنه، أَنَّ عَائِشَةَ رضي الله عنها أَخْبَرَتْهُ، قَالَتْ: «كُنَّ نِسَاءُ الْمُؤْمِنِ يَشْهَدْنَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْفَجْرِ مُتَلَفَعَاتٍ بِمُرُوطَيْنِ، ثُمَّ يَنْقَلِبْنَ إِلَى بُيُوتِهِنَّ حِينَ يَقْضِيَنَّ الصَّلَاةَ، لَا يَعْرِفُهُنَّ أَحَدٌ مِنَ الْعَلَسِ (صحيح البخارى ج ۱ ص ۸۲، صحيح مسلم ج ۱ ص ۲۳۰)
دمسلمانانو ښځې به په داسې حالت کې د نبی کریم صلى الله عليه وسلم سره په جماعت کې شریکېدلې چې به ټکریو کې به تاو وې، بیا به دمانځه څخه وروسته کورونو ته تللې چې هیڅا به دتیارې له وجې څخه نه پېژندلې.
وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: «كُنَّ النِّسَاءُ يُصَلِّينَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْغَدَاةَ ثُمَّ يَخْرُجْنَ مُتَلَفَعَاتٍ بِمُرُوطَيْنِ» (مجمع الزوائد ج ۲ ص ۳۳)

حضرت ابوهریره رضي الله عنه څخه روایت دی هغه فرمایي چې وې ښځې چې دسهار لمونځ به یې کولو درسول الله صلى الله عليه وسلم سره او بیا به ووتلې چې پېچلې به وې په خپلو ټکریو کې.
یوې ښځې د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه پوښتنه وکړه چې په مونږ کې چې دچا سره غټ څادر نه وي او عیدگاه ته لاره نشي، نو ایا څه گناه ورباندې شته؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمایل چې: (لنلبسها صاحبته من جلبابها) ددې بله دوسته دی ورته غټ څادر ور واغوندي (صحيح البخارى ج ۱ ص ۴۶، باب شهود الحائض العیدین و ص ۱۳۴، باب اذا لم یکن لها جلباب فی العید)

ددې دود صورت ته دي یو دا چې ددې بله دوسته ورته عاریه خپل څادر ورکړی او دوهم صورت دادی چې دواړه یو څادر واغوندي، ددې روایاتو څخه معلومه شوه چې عید گاه او یا مسجد ته د بنځې د تللو لپاره پرده دومره ضروري ده چې دکومې بنځې سره چې څادر نه وي نو د بلې دوستې څخه دې یې عاریه واخلي.

څلورم شرط: خوشبويي نه لگول

مسجد او یا عید گاه نه د بنځې د وتلو لپاره څلورم شرط دادی چې خوشبويي به نه لگوي، اگر چې د بدن څخه یې بد بويي روانه وي.

عَنْ زَيْنَبَ ٱلْمَرْثِيَّةِ، أَمْرَأَةٍ عَبْدِ ٱللَّهِ ﷺ، قَالَتْ: قَالَ لَنَا رَسُولُ ٱللَّهِ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا شَهِدْتُ إِحْدَاكَنَ ٱلْمَسْجِدَ فَلَا تَمَسْ طَبِيبًا» (مسلم ج ۱ ص ۱۸۳، مصنف ابن ابی شيبه ج ۴ ص ۲۱۷)
حضرت زينب رضی الله عنها فرمايي چې مونږ ته رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې کله حاضره شي يوه دستاسو مسجد ته نو خوشبويي دې نه لگوي.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ٱلرَّيْثِيِّ ٱلْعَدَنِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ ٱللَّهِ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَيُّمَا أَمْرَأَةٍ أَصَابَتْ بَخُورًا فَلَا تَشْهَدْ مَعَنَا ٱلْبُيُوتَ ٱلْآخِرَةَ». (مسلم ج ۱ ص ۱۸۳)

رسول الله ﷺ فرمايل چې کومې بنځې چې خوشبويي لگولې وي نو د ماخوستن لمونځ ته دې نه راځي.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ٱلرَّيْثِيِّ، أَنَّ رَسُولَ ٱللَّهِ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ ٱللَّهِ مَسَاجِدَ ٱللَّهِ، وَلَكِنْ لِيُخْرِجُنَّ وَهْنَنَ قَفَلَاتٍ» (مسند احمد ج ۱۹ ص ۱۳۸) الشيخ احمد محمد شاکر فرمايي چې اسناده صحيح (سنن ابی داؤد ج ۱ ص ۸۴، اسناده حسن موارد الظمائن ص ۱۰۲)

ترجمه: د حضرت ابی هريرة رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې مه منع کوئ مينځې د الله تعالی دکورونو د الله تعالی څخه، لکن وځي دې په داسې حال کې چې خوشبويي نه وي لگولې.

عَنْ ٱلْإِمَامِ عُمر بن ٱلْعَرَبِ ٱلْأَسَدِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ ٱللَّهِ صَلَّى ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذْ ذُكِرُوا لِلنِّسَاءِ بِٱلْبَيْلِ إِلَى ٱلْمَسَاجِدِ، قَفَلَاتٍ» (مسند احمد ج ۸ ص ۸۲، وقال الشيخ احمد محمد شاکر اسناده صحيح)

ترجمه: مسجد ته د وتلو لپاره په داسې حال کې بنځو ته اجازه ورکوي چې خوشبويي یې نه وي لگولې

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: «لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ الْمَسَاجِدَ وَلْيَخْرُجَنَّ تَفِلَّاتٌ». (رواه احمد والبزار والطبرانی في الكبير واسناده حسن مجمع الزوائد ج ۲ ص ۱۵۲ موارد الظمثنان)

ترجمه: د الله تعالى بند گاهي مساجد و د وتلو څخه مه منع کوي او خامخا دي بې خوشبويي ووزي. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ وَلْيَخْرُجَنَّ تَفِلَّاتٌ. قَالَتْ عَائِشَةُ رضي الله عنها: وَلَوْ رَأَى حَاهُنَّ الْيَوْمَ مَنَعَهُنَّ. (جامع المسانيد السنن ج ۳۷، ص ۳۶۶)

ترجمه: حضرت عايشه رضي الله عنه د نبی کريم صلى الله عليه وسلم څخه روايت کوي هغه فرمايي چې مه منعه کوي بند گاهي د الله تعالى د مساجد و څخه او وځي دي بدبويه، حضرت عايشه رضي الله عنها فرمايي چې کچيرته نبی کريم صلى الله عليه وسلم اوس ليدلی وای نو مساجد و ته د وتلو څخه به يې منعه کړې وي.

وَمُوسَى بْنُ يَسَّارٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ: مَرَّتْ بِأَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه امْرَأَةً وَرِيحُهَا تَعْصِفُ، فَقَالَ لَهَا: إِلَى أَيْنَ تُرِيدِينَ يَا أُمَّةَ الْجَبَّارِ؟ قَالَتْ: تَطْيِبْتِ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، قَالَ: فَارْجِعِي فَاغْتَسِلِي، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْ امْرَأَةٍ صَلَاةً خَرَجَتْ إِلَى الْمَسْجِدِ وَرِيحُهَا تَعْصِفُ حَتَّى تَرْجِعَ فَتَغْتَسِلَ» (رواه ابن خزيمة في صحيحه، الترغيب والترهيب ج ۳ ص ۸۸، ابو داود ج ۲ ص ۲۱۹، باب في طيب المرأة للخروج، ابن ماجه ص ۲۸۸، باب فتنة النساء)

يوه بنځه دا ابو هريره رضي الله عنه څنگ ته تيريدله او خوشبويي ترينه خوزه وره وه ابو هريره رضي الله عنه ورته وفرمايل چې اي د جبار مينځي کوم طرفته ځي؟ هغې ورته وويل چې مسجد ته ځم، ابو هريره رضي الله عنه ورته وفرمايل چې بيرته وگرزه او غسل وکړه ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه اوريدلي دي چې تر هغې پورې دهغې بنځې لمونځ نه قبلېږي تر کومې چې خوشبويي ترې روانه وي تر څو يې چې ونه وينځي

عَنْ الْأَشْعَرِيِّ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَيُّمَا امْرَأَةٍ اسْتَعْطَرَتْ فَمَرَّتْ عَلَى قَوْمٍ لَيْعَدُوا مِنْ رِيحِهَا قُبِي زَانِيَةٌ» (سنن نسائي، باب ما يكره للنساء من الطيب ج ۲ ص ۲۸۲)

ترجمه: د حضرت اشعري رضي الله عنه څخه روايت دی چې نبی کريم صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي هره بنځه چې خوشبويي ولگوي او په يو قوم تيره شي او هغه قوم د دې خوشبويي محسوسه کړي نو دا بنځه زانيه ده يعنې زنا کاره ده.

تهانوي رحمه الله په حاشیه نمبر ۲ کې لیکلي دي چې دې ښځې ته زانیه ځکه وویل شوه چې: لاندې نه هجت شهوة الرجال بعطرها وحملتهم على النظر اليها وشوشت قلبه فاذا هي سبب زناه بالعين فتكون هي ايضا زانية الخ

دې ښځې په خپلې خوشبويي باندې دنارینو شهوت راوپارولو او هغه یې د پټه تیار کړل چې دې ښځې ته رڼورې او دهغوي زړونه یې مشوش کړل، نو دا ښځه دنارینو و دسترگو د زنا سبب شوه نو دا هم زنا کاره شوه. د عطرو لگولو څخه وروسته بازار او مسجد ته تلل یو برابر دي، بلکې مسجد ته تلل یې زیاته گناه ده، ځکه چې په دې وخت کې دا ښځه دنورو مونځ کونکو په زړونو کې دوسو سو د اچولو سبب گرځي.

یوه ورځ حضرت عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خپله بي بي په داسې حالت کې ولیدله چې خوشبويي یې لگولې وه، نو عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ورته قسم ورکړ او ورته وې فرمایل چې نن شپه بهر ته مه وږه (مصنف ابن ابی شیبې باب من کره للمرأة الطيب اذا خرجت)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا خَرَجَتِ الْمَرْأَةُ إِلَى الْمَسْجِدِ، فَلْتَغْتَسِلْ مِنَ الطَّيِّبِ، كَمَا تَغْتَسِلُ مِنَ الْجَنَابَةِ» (نسائي ص ۲۸۲، باب اغتسال المرأة من الطيب)

ترجمه: د حضرت ابی هريره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روايت دی چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایلي دي کومه زنانه چې د کور څخه مسجد ته د وتلو اراده لري او خوشبويي یې لگولې وي نو داسې غسل دې وکړي نو لکه څرنگه چې غسل کوي د جنابت څخه.

امام سند هی رحمه الله دلته په حاشیه کې لیکي چې د عطرو له وجې دا غسل د جنابت د غسل سره مشابه کړی شو او د عطرو مېړل د زنا سره مشابه کړی شو، پدې کې د عطرو د استعمال قباحت ته اشاره ده، امام نسائي رحمه الله په ج ۲ ص ۲۸۳ کې ددې شرط لپاره باب لگولی دی په نوم د (النهي للمرأة أن تشهد لصلاة) اذا اصاب من البخور او ددې باب لاندې یې او (۷) احاديث ذکر کړي دي.

بنغم شرط: ترک الزينة

امام ترمذي ددې شرط لپاره باب قائم کړی دی په نوم د: (باب ما جاء في كراهية خروج النساء في الزينة) رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خادمه حضرت ميمونة بنت سعد رضی الله عنها فرمایي چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایل چې:

مَثَلُ الرَّافِلَةِ فِي الزَّيْنَةِ فِي غَيْرِ أَهْلِهَا كَمَثَلِ ظُلْمَةِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لِأَنْوَرِهَا.

د خپل کور څخه بهر زيب او زينت کونکې او ناز او نخره کونکې بنځه به داسې وي لکه د قيامت: ورځې تياره چې رڼا نه لري.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: بَيَّنَّ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ، إِذْ دَخَلَتْ امْرَأَةٌ مِنْ مَزِينَةٍ تَرْفُلُ فِي زِينَةٍ لَهَا فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ! انْهَوْا نِسَاءَكُمْ عَنْ نَيْسِ الزَّيْنَةِ وَالتَّبَخُّثِ فِي الْمَسْجِدِ، فَإِنَّ بَنِي إِسْرَءِيلَ لَمْ يُلْعَنُوا حَتَّى لَيْسَ نِسَاؤُهُمُ الزَّيْنَةُ وَتَبَخُّثُنَ فِي الْمَسَاجِدِ" (سنن ابن ماجه ص ۲۸۸ باب فتنة النساء)

حضرت عايشه رضي الله عنها فرمايي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم په مسجد کې ناست وو چې دمزنیه د قبيلې يوه زړانه د زيب او زينت ناز او نرو سره مسجد ته راغله، رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل چې ای خلکو! چې خپلې بنځې ددې څخه منع کړئ چې د زيب او زينت ناز او نخره سره مسجد ته راشي، ځکه چې بني اسرائيل تر هغه پورې نه وو ملعون شوي تر څو يې چې بنځو د زينت جامې واغوستلې او په مساجدو کې يې ناز او نخرې وکړې.

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ.

هغه زړې بنځې چې د ډير زوړ والي له وجې د حيض او د اولاد څخه وتلې وي که هغوي خپل غټ څادر کېږدي نو ګناه ورباندې نشته خو په دې شرط چې خپل زيب او زينت ښکاره نه کړي او که د غټ څادر د کوزولو څخه ځان وساتي نو دا ورته بهتره ده.

تفسير مظهري او خازن ليکي چې دلته د زړو بنځو څخه دومره زړې بنځې مرادې دي چې دهغوي د ليدلو په وجه دکشش په ځای په زړه کې نفرت پيدا کيږي، نو که داسې بنځې د ټکري د پاسه اغوستل شوي غټ څادر کوزکړي نو پروانه لري، د ټکري کوزول ورته حرام دي او د غټ څادر کوزول هم په هغه وخت کې ورته روا دي چې د زيب او د زينت اظهار نه کوي، که د زوړوالي سره سره پکې کشش وو او يا يې د زيب او د زينت اظهار کولو نو بيا ددوي حکم هم د ځوانو بنځو په شان دی، که کشش پکې نه وو او د زيب او د زينت اظهار يې هم نه کولو نو بيا اگر چې د غټ څادر کوزول ورته روا دي لکن بيا هم بهتره دا

ده چې کړیږي نکرې، نو چې کله بهر ته د وتلو په صورت کې ورته زيب او زينت نه دی جایز نو مسجد ته وتل ورته خرابه جیز شو؟ په مسجد کې خو هجوم ډیروي.

وروی عن ابی المبارک رحمہ اللہ: أَنَّهُ قَالَ: أَكْرَهُ الْيَوْمَ الْخُرُوجَ لِلنِّسَاءِ فِي الْعِيدَيْنِ، فَإِنْ أَبَتِ الْمَرْأَةُ إِلَّا أَنْ تَخْرُجَ فَلْيَذُلْ هَذَا رُوحَهَا أَنْ تَخْرُجَ فِي أَظْمَارِهَا وَلَا تَتَزَيَّنْ، فَإِنْ أَبَتِ أَنْ تَخْرُجَ كَذَلِكَ فَلْيُزَوِّجْ أَنْ يَمْنَعَهَا عَنِ الْخُرُوجِ. (ترمذی ج ۱ ص ۱۲۰)

عبدالله بن المبارک فرمایي چې زه پدې زمانه کې په اخترونو کې د بنځو وتل مکروه گنم او که بنځه په وتلو باندې ټینګار کوي نو خاوند دې یې ورته په دې شرط باندې اجازه ورکړي چې په سولیدلو زړو جامو کې دې ووځي او زينت به نه کوي او که بنځې دا شرط نه منلو نو خاوند دې منع کړي.

شپږم شرط: عدم الاختلاط بالرجال

مسجد او عیدگاه ته د بنځو د تللو لپاره یو شرط عدم اختلاط النساء بالرجال دی او د عدم اختلاط لپاره مختلف تدابیر دي:

الف: په لاره کې د تللو په وخت کې دلارې یوې غاړې ته تلل، مقصد دا چې بنځه دسري سره ونه

لګیږي.

عَنْ حَمْزَةَ بْنِ أَبِي أُسَيْدٍ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: وَهُوَ خَارِجٌ مِنَ الْمَسْجِدِ فَاخْتَلَطَ الرِّجَالُ مَعَ النِّسَاءِ فِي الطَّرِيقِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلنِّسَاءِ: «اسْتَأْجِرْنَ، فَإِنَّهُ لَيْسَ لَكُنَّ أَنْ تَحْفَقْنَ الطَّرِيقَ عَلَيْكُنَّ بِحَافَاتِ الطَّرِيقِ» فَكَانَتِ الْمَرْأَةُ تَلْتَصِقُ بِالْجِدَارِ حَتَّى إِنَّ نَوْبَهَا لَيَتَعَلَّقُ بِالْجِدَارِ مِنْ لُصُوقِهَا بِهِ (سنن ابی داؤد ج ۲ ص ۳۵۸ باب فی مِشْيِ النِّسَاءِ فِي الطَّرِيقِ)

حضرت حمزه بن ابی اسید الانصاری دخپل پلار څخه روایت کوي چې ما درسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه واوریدل چې دی مبارک د مسجد څخه بهر وو او په لاره کې سري او بنځې سره خلط شول نو رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بنځو ته وفرمایل چې وروسته شی ځکه تاسو ته حق نشته چې دلارې په منع کې لارې شی تاسې باید دلارې په غاړې کې لارې شی راوي فرمایي چې ددې څخه وروسته به بنځې چسپیدلې د دیوال سره تردې چې جامې یې نښتلي د دیوال سره د وجې د چسپیدلو نه.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَهَى أَنْ يَمْشِيَ الرَّجُلُ بَيْنَ الْمَرْأَتَيْنِ» (ابوداؤد ج ۲ ص ۳۵۹)

حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه روایت کوي چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ منع کړې ده له تیریدلو د سړي څخه په مابین د دوه ښځو کې.

ب: باب النساء

د سړيو او د ښځو لپاره جدا جدا دروازې مقررول.

امام ابو داؤد په سنن ابی داؤد ج ۱ ص ۶۶، (باب اعتزال النساء في المساجد عن الرجال) کې دا حدیث لیکلی دی چې:

بَابُ فِي اعْتِزَالِ النِّسَاءِ فِي الْمَسَاجِدِ عَنِ الرِّجَالِ (این حدیث شریف را نقل کرده است: عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ تَرَكْنَا هَذَا الْبَابَ لِلنِّسَاءِ»، قَالَ نَافِعٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: فَلَمْ يَدْخُلْ مِنْهُ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، حَتَّى مَاتَ

ترجمه: حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمایي چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایي کاشکې چې دا دروازه مو ښځو ته پرېښې وی، نو حضرت نافع رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې داخل نشو له دې دروازې څخه ابن عمر رضی الله عنهما تروقات پورې.

امام ابو داؤد مخکې ځي بل باب قائم کوي په نوم د (باب التشديد في ذلك) ددې لاندې يې د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دا حدیث ذکر کړی دی چې:

عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، «كَانَ يَنْهَى أَنْ يُدْخَلَ مِنْ بَابِ النِّسَاءِ»

ترجمه: حضرت نافع رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې بیشکه عمر ابن الخطاب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به خلک ددې څخه منع کول چې د ښځو د دروازې له لارې مسجد ته داخلې شي.

ج: د صفونو ترتیب:

که په یو مانځه کې سړي، ښځې او ماشومان وي نو په اول صف کې به سړي درېږي، په دوهم صف کې به ماشومان درېږي او وروسته به زنانې درېږي، حضرت ابو مالک اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خپل ددې لپاره را جمع کړو چې در رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په طریقه باندې لمونځ ورته وښايي، نو په همدې ترتیب سره

بې صفونه برابر کړل (فصف الرجال فی أدنی الصف، وصف الولدان خلفهم، وصف النساء خلف الولدان ثم أقام الصلوة).

د: د بنځو لپاره بهترین صف وروستنی صف دی :

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خَيْرُ صُفُوفِ الرِّجَالِ أُولَئِكَ وَأَشْرُهَا آخِرُهَا، وَخَيْرُ صُفُوفِ النِّسَاءِ آخِرُهَا وَأَشْرُهَا أُولَئِكَ» (سنن ابی داؤد ص ۹۹) باب صف النساء والتأخر عن الصف الأول.

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایي چې دنارینه وو لپاره بهتر صف اول صف دی او بد تر صف اخر صف دی او د بنځو لپاره بهتر صف، اخر صف دی او بد تر صف اول صف دی.

په مصنف ابن ابی شیبه کې باب دی په نوم د (باب من قال خير صفوف النساء آخرها) ددې باب لاندې یې نهه احادیث لیکلي دي چې ددې ټولو خلاصه داده چې د بنځو لپاره بهترین صف وروستنی صف دی او بدترین صف ورته مخکنی صف دی، یعنې که د بنځو صفونه ډیر وو نو بیا د بنځو په صفونو کې د ثواب په اعتبار بهترین صف وروستنی صف دی او د ثواب په اعتبار سره کمتر صف مخکنی صف دی.

امام نووي رحمه الله ددې حکمت داسې ذکر کوي چې:

وَأَمَّا فَضْلُ آخِرِ صُفُوفِ النِّسَاءِ الْحَاضِرَاتِ مَعَ الرِّجَالِ لِيُعْدِيَنَّ مِنْ مُخَالِطَةِ الرِّجَالِ وَرُؤْيَتِهِمْ وَتَعْلُقِ الْقُلُوبِ بِهِمْ عِنْدَ رُؤْيَا حَرَكَاتِهِمْ وَسَمَاعِ كَلَامِهِمْ. (مسلم مع شرح النووي ج ۱ ص ۱۸۲)

په مسجد کې هغو بنځو ته چې دسړيو سره په جماعت کې شریکې وي د وروستني صف بهتري له دې وجې څخه ده چې هغه په دې وخت کې دنارینه وو داخلاط څخه لرې وي، همدارنگه دسړيو اوردوي دحرکاتو او ددوي د اوازونو د اوریدلو څخه دلرې والي په وجه ددې بنځو اطمینان قلبی وي.

دمصنف ابن ابی شیبه په مذکور باب کې دعبد الله بن مسعود رضي الله عنه یو بل احتیاطی تدبیر هم ذکر شوی دی او هغه دا چې د بنځو په صفونو کې به یې زړې بنځې مخکې درولې او ځوانې بنځې به یې شاته درولې: أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ رضي الله عنه: «كَانَ يُقَدِّمُ الْعَجَازَ فِي الصَّفِّ الْأَوَّلِ مِنَ صُفُوفِ النِّسَاءِ، وَيُؤَخِّرُ الشَّوَابَ إِلَى الصَّفِّ الْمُؤَخَّرِ».

ییشه چې حضرت ابن مسعود رضي الله عنه به مخکې کولې زړې بنځې اول صف ته دصفونو د بنځو څخه او وروسته کولې به یې ځوانې بنځې اخري صف ته.

هـ: د جماعت څخه وروسته اول د بنځو وتل بيا دامام وتل او بيا د سړيو وتل:

عَنْ أَمْرِ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا سَلَّمَ يَمُكُّثُ فِي مَكَانِهِ يَسِيرًا» قَالَ ابْنُ شَهَابٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «فَنَزَى وَاللَّهُ أَعْلَمُ لَكُمُ يَنْفُذُ مَنْ يَنْصَرِفُ مِنَ النِّسَاءِ» (صحيح البخارى ج ۱ ص ۱۱۷)

ترجمه: حضرت ام سلمه رضی الله عنها د نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه روایت کوي کله به چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سلام وگرزولو نو یو څه وخت به یې انتظار کولو ابن شهاب فرمایي چې زموږ خیال دادي چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د دې لپاره انتظار کولو چې دنارینه وو څخه مخکې زنانه ووځي.

په دې حدیث کې اجمال دی دام سلمی رضی الله عنها په یو بل حدیث کې تفصیل دی چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به دومره کیناستلو ترڅو چې بنځې به کورونو ته ورسیدلې:

قال ابن شهاب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: حَدَّثَنِي هِنْدُ بِنْتُ الْحَارِثِ الْفَرَّاسِيَّةُ رَحِمَهَا اللَّهُ تَعَالَى، عَنْ أَمْرِ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَكَانَتْ مِنْ صَوَاحِبَاتِهَا - قَالَتْ: «كَانَ يُسَلِّمُ، فَيَنْصَرِفُ النِّسَاءُ، فَيَدْخُلْنَ بُيُوتَهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَنْصَرِفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» (صحيح البخارى ج ۱ ص ۱۱۷)

ترجمه: ابن شهاب فرمایي چې ماته هند بنت حارث فراسیه دام سلمی رضی الله عنها څخه حدیث بیان کړی دی (او دا هند د حضرت ام سلمی د دوستانو بنځو څخه وه). حضرت ام سلمه رضی الله عنها فرمایي چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به سلام وگرزولو نو بنځې به فوراً روانې شوې حتی چې د نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ درواڼدلو څخه مخکې مخکې به کورونو ته ورسیدلې.

حضرت ام سلمه رضی الله پخپل یو بل حدیث کې فرمایي چې:

«أَنَّ النِّسَاءَ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُنَّ إِذَا سَلَّمْنَ مِنَ الْمَكْتُوبَةِ، قُمْنَ وَتَبَتِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَنْ صَلَّى مِنَ الرِّجَالِ مَا شَاءَ اللَّهُ، فَإِذَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ الرِّجَالُ».

د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په زمانه کې به چې بنځو لمونځ وکړو نو فوراً به کورونو ته لاړې او رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ او نور لمونځ کونکي سړي به هغومره وخت څومره چې د الله تعالی اراده وه ناست وو، پس کله به چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ پاڅیدلو نو بیا به لمونځ کونکي نارینه هم پاڅیدل.

تشریح: د دې حدیثونو څخه داسې ترتیب رامنځته شو چې دلمانځه څخه تر فارغیدلو وروسته به اول بنځې د مسجد څخه وتلې بیا به رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کورته تللو، وروسته نور لمونځ کونکي تلل او دا صرف د دې لپاره چې د سړيو او د بنځو اختلاط پاتې نشي، همدې ته ورته حدیث په صحيح البخاری ج ۱ ص ۱۲۰ کې هم شته او امام ابو داؤد دام سلمی رضی الله عنها حدیث ته باب لگولی دی په

نوم د (باب انصراف النساء قبل الرجال من الصلوة) په فقه حنفي کې یوه مشهوره مسئله دمحاذا ده چې که ښځه دسړي سره په څنگ کې ودریدله نو دسړي لمونځ ورسره فاسدېږي او دا ځکه چې په حدیث کې نارینه وو ته حکم شوی دی چې ښځې په وروستني صف کې ودروي، نو کله چې تقصیر سړي وکړو له دې وجې لمونځ هم دسړي باطل شو، ددې په خلاف دلامذهبو هیرو نذیر حسین لیکي چې دښځو او دسړیو اختلاط مسجد ته دښځو دتللو څخه مانع نشي کیدلی، ځکه چې دښځو او دسړیو اختلاط څه نوې خبره نه ده، بلکې دا اختلاط سلسله د ازل څخه را روانه ده او تر اېده پورې به جاري وي، دا اختلاط له وجې دشریعت حکم نشي بدلیدلی (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۷۶)

اووم شرط: اواز نه اچتول

دښځو په اواز او په انداز کې الله تعالی یو خاص کشف ایښی دی، له دې وجې دښځې اواز هم دعورت په حکم کې دی، لکه څرنګه چې ښځو زیب او زینت دفتنو سبب دی نو همدارنګه ښځې دې دا جنبي سړي سره په نرمه او محبتي لهجه باندې خبرې نه کوي پس طمع به وکړي هغه سړی چې په زړه کې یې (دخواهش پرستی) مرض وي ښځینه اواز هم دفتنو سبب دی الله تعالی فرمایي چې: **فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ**

همدارنګه علامه جذري رحمه الله یو حدیث لیکلی دی چې: «مَنْ لِيَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنْ يَخْضَعَ الرَّجُلُ لِغَيْرِ امْرَأَتِهِ» **أَيَّ يَلِينُ لَهَا فِي الْقَوْلِ يَمَّا يُطْمِعُهَا مِنْهُ** (نهایه ج ۲ ص ۱۰۹)

رسول الله ﷺ نارینه ددې خبرې څخه منع کړي دي چې دخپلې منکوحې څخه بغیر دې خبرې ښځې سره په زړه راښکونکي لهجه باندې خبرې وکړي چې دهغې په وجه ددې سړي څخه دښځې امید پیداشي په نهایه کې یې یوه واقعہ لیکلې ده چې: یوه ورځ یو سړی په لاره روان وو، یو سړی او ښځه یې ولیدل چې پخپل مینځ کې په نرم او دمینې په انداز باندې خبرې کوي دا تیریدونکی سړی په غوصه شو سړی یې په سرو ووهلو تردې پورې چې سړی زخمی شو کله چې معامله حضرت عمر رضی الله عنه ته راغله حضرت عمر رضی الله عنه و هوڼکی سړی ملا مت نکړو.

دحضرت ابو هريرة رضی الله عنه څخه روایت دی چې: **أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى أَنْ يَتَمَطَّى الرَّجُلُ فِي الصَّلَاةِ أَوْ عِنْدَ النِّسَاءِ إِلَّا عِنْدَ امْرَأَتِهِ.**

ترجمه: بیشکه حضور ﷺ منع فرمایلي ده دمت دښکاره کولو دسړي څخه په لمانځه کې او یا دزنانونو په مخکې مګر که دخپلې ښځې په مخکې یې ښکاره کوي باک نشته.

ددې احادیثو مطابق نارینه وو او زنانه وو دواړو ته حکم دی چې دوي دې یو دبل په مخ کې هېڅکله داسې حرکت او اواز نه کوي چې دهغې له وجې دیو بل ته کشش پیدا کیږي، حتی چې که امام سهو شي، نو که سړی فتح ورکوي سبحان الله به وایي او که ښځه فتح ورکوي نويو لاس به په بل لاس باندې وهي امام ابو داؤد باب قائم کړی دی، په نوم د (التصفیق فی الصلوة) ددې باب لاندې یې ددې مضمون څلور حدیثونه رانقل کړي دي، لدې وجې مسجد او عیدگاه ته د بنځو د تللو لپاره یو شرط دادی چې په اوچت اواز به نه غږیږي.

اتم شرط چې دفتني او دفساد ویره به نه وي

که معاشره او ما حول داسې وو چې د مذکورو شرائطو او تحفظاتو سره سره بیا هم مسجد او عیدگاه ته د بنځو تلل دفتني او دفساد سبب وو، نو بیا هم مسجد او عیدگاه ته تلل ورته ناجایز دي، لهذا د بنځې لپاره به مسجد او عیدگاه ته تلل په هغه صورت کې جایز وي چې په تللو او راتللو کې دفتني او دفساد خوف او خطر نه وي، په ابن ماجه کې یې باب قائم کړی دی په نوم د (باب فتنة النساء) ددې لاندې یې ددې مضمون پنځه احادیث رانقل کړي دي د حضرت اسامه بن زید رضي الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمایلي دي چې:

ما أَدْعُ بَعْدِي فَتْنَةً أَضْرُ عَلَى الرِّجَالِ مِنَ النِّسَاءِ (ترمذی باب ما جاء في تحذير فتنة النساء بخاری ج ۱ ص ۷۶۳، مشکوٰۃ ج ۲ ص ۲۶۷)

ما دخپل ځان څخه وورسته هېڅ داسې فتنه نه ده پریښې چې سړیو ته د بنځو په نسبت زیاته خطرناکه وي.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَا مِنْ صَبَاحٍ إِلَّا وَمَلَكَانِ يُنَادِيَانِ: وَيْلٌ لِلرِّجَالِ مِنَ النِّسَاءِ، وَيْلٌ لِلنِّسَاءِ مِنَ الرِّجَالِ"

ترجمه: حضرت ابی سعید رضي الله عنه فرمایلي چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم فرمایلي چې سهار دوه ملايکې اوازونه کوي چې هلاکت دی نارینه وو ته د زنانه وو له وجې او هلاکت دی زنانه وو ته د نارینه وو له وجې. عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رضي الله عنه قَالَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ خَطِيبًا وَكَانَ فِيهَا قَالَ: إِنَّ الدُّنْيَا حُلُوةٌ خَضِرَةٌ، وَإِنَّ اللَّهَ مُسْتَخْلِفُكُمْ فِيهَا فَنَظَرْتُ كَيْفَ تَعْمَلُونَ، أَلَا فَاتَّقُوا الدُّنْيَا وَاتَّقُوا النَّسَاءَ.

د ابو سعید خدری رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مونږ ته تقریر وکړه او وی فرمایل چې دنیا ډیره خوږه او ښایسته ده او الله تعالی تاسو په دې دنیا کې نائین جوړ کړي یی، پس الله تعالی کتونکی دی چې تاسو څخه عمل کوئ؟ خبردار چې د دنیا څخه ویرېږئ او دښځو څخه ویرېږئ.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضی اللہ عنہ، عَنِ النَّبِيِّ صلی اللہ علیہ وسلم، قَالَ: الْمَرْأَةُ عَوْرَةٌ، فَإِذَا خَرَجَتْ اسْتَشْرَفَهَا الشَّيْطَانُ. (ترمذی ج ۱ ص ۲۲۲)

ترجمه: حضرت عبد الله رضی اللہ عنہ د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم څخه روایت کوي چې زنانه عورت ده کله چې دکور څخه وځي نو شیطان ورته په زیر زیر گوري (چې ددې په وجه څوک په فتنه کې واچوي).

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ ابْنُ مَسْعُودٍ رضی اللہ عنہ: "أَحْبِسُوا النِّسَاءَ فِي الْبُيُوتِ، فَإِنَّ النِّسَاءَ عَوْرَةٌ، وَإِنَّ الْمَرْأَةَ إِذَا خَرَجَتْ مِنْ بَيْتِهَا اسْتَشْرَفَهَا الشَّيْطَانُ، وَقَالَ لَهَا: إِنَّكَ لَا تَمُرِينَ بِأَحَدٍ إِلَّا أُعْجِبَ بِكَ" (مصنف ابن ابی شیبه ج ۳ ص ۶۷)

ترجمه: حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ فرمایي چې بندي کړئ زنانه خپلې په کورونو کې، ځکه زنانه عورت دی او زنانه چې کله دکور څخه وځي شیطان ورته زیر زیر گوري او ورته وايي چې نه به تیرېږئ په یو چا مگر تعجب به کوي تاته.

حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ فرمایي: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم يَقُولُ فِي خُطْبَتِهِ: النِّسَاءُ جَبَابِلُ الشَّيْطَانِ (مشکوٰۃ ص ۴۴، کتاب الرقاق)

ترجمه: حضرت حذیفه رضی اللہ عنہ فرمایي چې اوریدلي دي ما درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم څخه چې فرمایل به یې په خطبه کې چې بیشکه زنانه رسی د شیطان دي.

کله چې شیطان دانسان په اغوا کولو کې دنورو لارو څخه عاجز شي نو دښځو لومه او دام ورته کیردي (مائیس الشیطان من بنی آدم الا اتي من قبل النساء، مرقات ج ۹ ص ۶۵)

نډی نا امیده شوی شیطان دانسان څخه مگر د ناامیدی په وخت کې دښځو دلارې څخه ورته راغلی. په دې کې شک نشته چې دښځې دکور څخه وتل دفتنو او دفساد سبب دی، له دې وجې چې نور ټول شرائط او تحفظات برابر وي لکن که بیا هم دفتني او دفساد ویره وه بیا به هم مسجد او عیدگاه ته دښځو تلل ناجایز وي.

تائيدات

ددې مضمون لپاره ديو څو علماؤ اقوال هم واورئ:

امام نووي رحمه الله ليکي چې:

هَذَا وَشَبْهُهُ مِنْ أَحَادِيثِ الْبَابِ ظَاهِرٌ فِي أَنَّهَا لَا تُتَمَنَّى الْمَسْجِدَ لَكِنْ بِشُرُوطٍ ذَكَرَهَا الْعَسَاءُ مَأْخُذَةً مِنَ الْأَحَادِيثِ وَهُوَ أَنْ لَا تَكُونَ مُتَطَهِّبَةً وَلَا مُتَزَيِّنَةً وَلَا ذَاتَ خَلَاخِلٍ يُسْمَعُ صَوْتُهَا وَلَا يَتَابُ فَاجِرَةٌ وَلَا مُخْتَلِطَةٌ بِالرِّجَالِ وَلَا شَابَّةٌ وَتَوَهَا مِنْ يُفْتَنُّ بِهَا وَأَنْ لَا يَكُونَ فِي الطَّرِيقِ مَا يَخَافُ بِهِ مَفْسَدَةً وَتَوَهَا (صحيح المسند مع شرح

النووي ج ۱ ص ۱۸۳)

ددې حديث او همداسې دنورو احاديثو ظاهري مفهوم دادی چې ښځې دمسجد څخه مه منع کوي، لکن ددې لپاره يو څو شرطونه دي چې علماوو ذکر کړي دي او دا احاديثو څخه مأخوذ دي هغه دادی چې خوشبوي به يې نه وي لگولي، زينت به يې نه وي کړی او نه به يې داسې گونگروگان اچولي وي چې اوازيې اوریدل کيږي او نه به يې دفخر جامې اغوستې وي او نه به دسړيو سره يو ځای ځي او نه به ځوانې وي يا په مثل ددې چې فتنه ترينه راوړي او نه به وي په لارې کې داسې شی چې دفساد ويره وي ترينه يا په مثل ددې.

حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله دبخاری په شرحه کې ليکي چې:

قَالَ بَن دَقِيقِ الْعِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ: هَذَا الْحَدِيثُ عَامٌّ فِي النِّسَاءِ إِلَّا أَنَّ الْفُقَهَاءَ خَصُّوهُ بِشُرُوطٍ مِنْهَا أَنْ لَا تَتَطَهَّبَ وَهُوَ فِي بَعْضِ الرِّوَايَاتِ وَلَيْخُرْجَنَ تَفَلَّاتٍ... قَالَ وَيَلْحَقُ بِالطَّيِّبِ مَا فِي مَعْنَاهُ لِأَنَّ سَبَبَ الْمَنْعِ مِنْهُ مَا فِيهِ مِنْ تَحْرِيكِ دَاعِيَةِ الشَّهْوَةِ كَحُسْنِ الْمَلْبَسِ وَالْحُلِيِّ الَّذِي يَظْهَرُ وَالزَّيْنَةُ الْفَاجِرَةُ وَكَذَا الْإِخْتِلَاطُ بِالرِّجَالِ... وَقَدْ وَدَّ فِي بَعْضِ طُرُقِ هَذَا الْحَدِيثِ وَغَيْرِهِ مَا يَدُلُّ عَلَى أَنَّ صَلَاةَ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي الْمَسْجِدِ وَذَلِكَ فِي رَوَايَةِ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا بَلَفَظَ لَا تُتَمَنَّى نِسَاءُ كُمْ الْمَسَاجِدَ وَيُؤْتِيَنَّ خَيْرَ هُنَّ. أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ وَصَحَّحَهُ بَنُ خُزَيْمَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ... وَوَجْهٌ كَوْنِ صَلَاتِهَا فِي الرِّخْفَاءِ أَفْضَلُ مُحَقِّقُ الْأَمْرِ فِيهِ مِنَ الْفِتْنَةِ وَيَتَأَكَّدُ ذَلِكَ بَعْدَ وَجُودِ مَا أَحَدَثَ النِّسَاءُ مِنَ التَّبَرُّجِ وَالزَّيْنَةِ وَمِنْ ثَمَّ قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا مَا قَالَتْ. (فتح الباري ج ۲ ص ۴۴۴)

حافظ ابن دقيق العید فرمایي چې په ظاهر کې دا حدیث ټولو ښځو ته شامل دی، لکن فقهاوو دسرده یو څو شرطونه لگولي دي چې په هغوي کې یو دادی چې (مسجد ته راتلونکې ښځه) به په خوشبوي باندې معطره نه وي او دا شرائط په بعضې حدیثونو کې ذکر شوي دي، رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي چې ښځې دې په داسې حالت ووځي چې ددوي جامې او بدن دترک دخوشبوي

له وچې بدبویه شوی وي او همدا حکم د هر هغه شي دی چې د خوشبويي په شان محرک شهوت وي ، لکه ښکلی لباس، ښکاره زیورات، قابل د فخر زینت، همدارنگه د سړیو سره اختلاط، باددې حدیث په بعضې سندونو کې او همدارنگه په نورو احادیثو کې داسې الفاظ راغلي دي چې په دې خبره باندې دلالت کوي چې د بنحې لمونځ په کور کې د مسجد په نسبت بهتر دی دا حدیث په ابوداؤد کې دی او ابن خزیمه ورته صحیح ویلي دي او ددې افضلیت وجه داده چې په دې صورت کې دفتنو څخه امن وي او زموږ په زمانه کې چې دزیب او دزینت سره د بنحو وتل شروع شوي دي دا حکم نور هم پوخ شو، له دې وچې حضرت عایشې رضی الله عنها و فرمایل چې که نبي کریم ﷺ د بنحو دا اوسنۍ حالت لیدلی وی نو مساجدو څخه به یې منع کړې وي

شاه ولی الله الدهلوی رحمه الله فرمایي: وَلَا اخْتِلَافَ بَيْنَ قَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا اسْتَأْذَنْتَ امْرَأَةً أَحَدَكُمْ إِلَى الْمَسْجِدِ فَلَا يَمْنَعُهَا" وَيَبِينَ مَا حُكِمَ بِهِ جُمْهُورُ الصَّحَابَةِ رضي الله عنهم مِنْ مَنَعْنَهَا إِذَا الْمُنْهَى الْغَيْرَةُ الَّتِي تَنْبَعُ مِنَ الْأَنْفَةِ دُونَ خَوْفِ الْفِتْنَةِ، وَالْجَائِزُ مَا فِيهِ خَوْفُ الْفِتْنَةِ، وَذَلِكَ قَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْغَيْرَةُ غَيْرَتَانِ " الْحَدِيثُ، (يعني احد هبا ما يحبه الله وثانيهما ما يبغضه الله فالأول الغيرة في الريه اى موضع التهمة والثاني في غيرة، ناقل (حجة الله البالغة ص ٦٩، باب الجماعة)

ترجمه: درسول الله ﷺ فرمان دی چې که بنحو اجازت مساجدو ته دتللو لپاره دغوښتلو نو مه یې منع کوئ او دصحابو فرمان دی چې بنحې منع کوئ، ددې دواړو په مابین کې هیڅ تعارض نشته، ځکه چې درسول الله ﷺ دغه اجازت څخه منع په هغه صورت کې ده چې دا منع د متکبران غیرت له وجې وي، او دصحابو منع د خوف دفتنې له وجې وه، یو جایز غیرت دی چې دتهمت او د خوف دفتنې په ځای کې وي، دا غیرت الله تعالی ته محبوب دی، او دوه نا جایز غیرت دی چې خالص د کبر له وجې وي، دا غیرت الله تعالی ته مبغوض دی.

مولانا شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمایي چې: ويمكن أن يقال أن الزوج لا يمنع زوجته من تلقاء نفسه إذا استأذنته ان لم يكن في خروجها ما يدعوا الى الفتنة من طيب او حلي او زينة وغيرها نعم يمنعها العلماء المفتون والأمراء القائمون بدفع الفتنة وتغير المنكرات لشيوع الفتن وعموم البلوى والزوج ايضا يخبرها بمنع العلماء وأولى الأمر (فتح الملهم ج ٢ ص ٦٩)

او دا خبره چې کله بنحو د شروطو او د تحفظاتو پابنده وي نو دا اجازت دغوښتلو په صورت کې دې یې خاوند نه منعه کوي نو ددې معنی داده چې خاوند دې یې په خپله نه منع کوي البته اهل فتوی علماء

کرام، حکام کوم چې د اصلاح او د دفع د منکراتو دمه واران دي هغوي دې یې د دفع د فتنو لپاره منع کړي او خاوند دې ښځه د دې پاندي څخه خبره کړي.

امام نووي رحمه الله باب قائم کړی دی په نوم د (باب خروج النساء الى المساجد اذا لم یترتب علیه فتنه وانها لا تخرج مطیبة) شرح صحیح مسلم ج ۱ ص ۱۸۳

باب دی په بیان د وتلو د ښځو کې مساجدو ته کله چې ورباندې فتنه نه مرتبېږي او دا چې ښځه به معطره نه ووځي.

لکن غیر مقلدین د دې شرط څخه منکر دي اولیکي چې هرڅومره فتنه او فساد چې وي ښځې به مسجد او عیدگاه ته ځي اګر چې په لاره کې د زنا پېښې مخې ته راشي، (سلفی تحقیقی جایزه، ص ۷۸۱) او استدلال په هغه واقعې باندې کوي، چې دیوې زنانه سره په لاره کې زنا بالجبر وشوه بیا هم نبی کریم ﷺ ونه فرمایل چې زمانه فاسده ده ص (۷۸۷) لکن مونږ وایو چې یوې نیمې واقعې ته فساد د زمانې نه وایي.

د احادیثو دریم قسم: (په کورونو د لمونځ د کولو ترغیبي احادیث)

په دې احادیثو کې زنانه وو ته په کورونو کې د لمونځ ترغیب ورکړل شوی دی (۱) که په مذکوره شرطونو کې کوم یو شرط نه وو، نو بیا د زنانه وو لپاره عیدگاه او یا مسجد ته وتل ناجایز دي (۲) که مذکوره ټول شرطونه موجود وو، نو بیا ورته عیدگاه او مسجد ته تلل جایز دي، لکن د دې سره سره یې په کور کې لمونځ کول ډیر ثواب لري، حتی چې د مسجد نبوی ﷺ په نسبت یې هم په کورونو کې مونځ کول ډیر ثواب لري، امام منذري رحمه الله باب قائم کړی دی په نوم د (ترغیب النساء فی الصلوة فی بیوتهن ولزومها وترهیهن من الخروج منها) د دې باب لاندې یې یوولس احادیث راغلل کړي دي، یوڅو احادیث یې لاندې ولولئ:

اول حدیث: عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضی الله عنهما، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَمْنَعُوا نِسَاءَكُمْ الْمَسَاجِدَ، وَيُوتَمُنَنَّ خَيْرُهُنَّ». (ابوداؤد ج ۱ ص ۸۴)

ترجمه: حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمایي چې نبی کریم ﷺ فرمایلي دي مه منع کوئ خپلې زنانه د مسجدونو څخه او کورونه ورته بهتر دي (دلمانځه لپاره).

دوهم حدیث: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «صَلَاةُ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي حُجْرَتِهَا، وَصَلَاتُهَا فِي مَحْدَعِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي بَيْتِهَا» (ابوداؤد ج ۱ ص ۸۴)

دښخې لمونځ په وره کوټه کې دلویې کوټې په نسبت بهتر دی، او په مخصوصه کوټه کې دورې کوټې په نسبت بهتر دی.

دریم حدیث: وَعَنْ أُمِّ حُمَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - أُمِّ رَأْفَةَ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهَا جَاءَتْ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَتْ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنِّي أُحِبُّ الصَّلَاةَ مَعَكَ، قَالَ: "قَدْ عَلِمْتُ أَنَّكَ تُحِبِّينِ الصَّلَاةَ مَعِيَ، وَصَلَاتُكَ فِي بَيْتِكَ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِكَ فِي حُجْرَتِكَ، وَصَلَاتُكَ فِي حُجْرَتِكَ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِكَ فِي دَارِكَ، وَصَلَاتُكَ فِي دَارِكَ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِكَ فِي مَسْجِدِ قَوْمِكَ، وَصَلَاتُكَ فِي مَسْجِدِ قَوْمِكَ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِكَ فِي مَسْجِدِي" قَالَتْ: فَأَمَرْتُ فَبَنَيْ لَهَا مَسْجِدًا فِي أَقْصَى بَيْتِي فِي بَيْتِهَا وَأُظْلِمَ فِيهِ فَكَانَتْ تُصَلِّي فِيهِ حَتَّى لَقِيَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ» (رواه احمد ورجاله رجال صحيح غير عبد الله بن سويد الانصاري ووثقه ابن حبان مجمع الزوائد ج ۲ ص ۳۴)

دابو حميد الساعدي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د بي بي حضرت أم حميد رضي الله عنها څخه روايت دی چې هغه رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته راغله او وې فرمايل چې يا رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زه ستا سره په مسجد کې لمونځ خوښوم، رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ورته وفرمايل چې زه پوهېږم چې ته زما سره لمونځ خوښوي، لکن ستا لمونځ په وره کوټه کې دغټې په نسبت بهتر دی او په غټه کوټه کې دکور د ميدانۍ څخه بهتر دی او دکور په ميدانۍ کې دکلي دمسجد څخه بهتر دی او دکلي په مسجد کې زما دمسجد څخه بهتر دی دحديث راوي فرمايي چې أم حميد دخپل کور والاو ته حکم وکړو، نو دکور په يوتياره ځای کې يې ورته دلماڼځه ځای جوړ کړو، نو أم حميد تر وفاته پورې په هغې ځای کې لمونځ کولو.

پدې حديث کې سوچ وکړه! چې دورې کوټې لمونځ دغټې کوټې دمونځ څخه ډير ثواب لري او دغټې کوټې مونځ دصحن دمونځ په نسبت ډير ثواب لري او دصحن مونځ دمسجد نبوي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دمونځ په نسبت ډير ثواب لري، نو دورې کوټې مونځ دمسجد نبوي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په نسبت په ډيرو درجو بهتر شو.

څلورم حدیث: وَعَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: خَيْرُ مَسَاجِدِ الْبِئْسَاءِ نَعْرِيَّوْتَهَنَّ. (الترغيب والترهيب ج ۱ ص ۲۲۶)

ترجمه: حضرت أم سلمة رضي الله عنها دنبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه روايت کوي چې دزنانه وو لپاره په مساجدو کې بهترين مسجد ددوی دکور مخني او پټه حصه ده.

پنځم حدیث: وعن أم سلمة رضي الله عنها قالت: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: صَلَاةُ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِهَا فِي مُجَرَّتِهَا وَصَلَاتِهَا فِي مُجَرَّتِهَا خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِهَا فِي دَارِهَا وَصَلَاتِهَا فِي دَارِهَا خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِهَا فِي مَسْجِدِ قَوْمِهَا (الترغيب والترهيب ج ۱ ص ۲۲۶)

د ښځې لمونځ په تنگه او وره کوټه کې د غټې په نسبت بهتر دی او په غټه کوټه کې د میدانې په نسبت بهتر دی او په میدانې کې د کلي د مسجد په نسبت بهتر دی.

شپږم حدیث: عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قَالَ: إِنْ أَحَبَّ صَلَاةُ الْمَرْأَةِ إِلَى اللَّهِ فِي أَشَدِّ مَكَانٍ فِي بَيْتِهَا ظِلْمَةً (الترغيب والترهيب ج ۱ ص ۲۲۷)

الله تعالی ته د ښځې محبوب ترین لمونځ د کور په سخت ځای کې دی، (یعنې تیاره ځای کې) اوم حدیث: وعن ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ مَا صَلَّتْ امْرَأَةٌ مِنْ صَلَاةٍ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ مِنْ أَشَدِّ مَكَانٍ فِي بَيْتِهَا ظِلْمَةً (الترغيب والترهيب ج ۱ ص ۲۲۷)

الله تعالی ته محبوب ترین لمونځ د کور په سخت ځای کې دی (یعنې تیاره ځای کې) اتم حدیث: عن ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ النِّسَاءُ عَوْرَةٌ وَإِنَّ الْمَرْأَةَ لَتَخْرُجَ مِنْ بَيْتِهَا وَمَا بَهَا بِأَسْفِئَ شَرَفًا الشَّيْطَانُ فَيَقُولُ إِنَّكَ لَا تَمْرِينَ بِأَحَدٍ إِلَّا أَغْجَبْتَهُ وَإِنَّ الْمَرْأَةَ لَتَلْبَسَ ثِيَابَهَا فَيَقَالَ أَيْنَ تَرِيدِينَ؟ فَيَقُولُ: أَعُودُ مَرِيضًا أَوْ أَشْهَدُ جَنَازَةً أَوْ أَصَلِّي فِي مَسْجِدٍ وَمَا عِبَدْتُ امْرَأَةً رَمَتْهَا مِثْلَ أَنْ تَعْبُدَ فِي بَيْتِهَا.

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمایي چې ښځه عورت دی او ښځه چې د کور څخه ووځي، حال دا چې په زړه کې غلط خیالات نه وي، بیا هم شیطان ورته زیر شي او ورته وایي چې ته په هیچا نه تیرېږی مگر نا ته به تعجب وي، او په بیسکه ښځه خپلې جامې واغوندي بیا څوک ترې تپوس وکړي چې کوم طرف ته ځی، نو ښځه ورته وایي چې د بیمار پوښتنې ته ځم، یا جنازې ته حاضرېږم، یا په مسجد کې لمونځ کوم (یعنې د خیر کارونه کوم) او د ښځې د کور د عبادت په شان بل عبادت نشته.

نهم حدیث: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: "إِنَّ الْمَرْأَةَ عَوْرَةٌ، فَإِذَا خَرَجَتْ اسْتَلَمَهَا الشَّيْطَانُ، وَأَقْرَبُ مَا تَكُونُ مِنْ وَجْهِ رَبِّهَا وَهِيَ فِي قَعْرِ بَيْتِهَا". (رواه ابن خزيمة وابن حبان رحمهما الله تعالى في صحيحيهما)

ښځه ټول عورت دی پس کله چې د کور څخه ووځي، نو شیطان ورته زیر شي او ښځه خپل رب ته په هغه وخت کې ډیره نږدې وي کله چې د خپل کور په مخني ترین ځای کې وي.

لسم حدیث: عن عبد الله بن عمر عن النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قال صلوة المرأة وحدها تفضل على صلاتها في الجمع بخمس وعشرين درجة (الجامع الصغير مع فيض القدير ج ۴ ص ۲۲۳)
ترجمه: حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما د نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه روایت کوي چې د بنځي انفرادي لمونځ د جماعت د لمونځ څخه پنځه ویشټ درجې فضیلت لري.

یوولسم حدیث: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ امْرَأَةً سَأَلَتْهُ عَنِ الصَّلَاةِ فِي الْمَسْجِدِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَقَالَ: «صَلَاتُكَ فِي مَحْدَعِكَ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِكَ فِي بَيْتِكَ، وَصَلَاتُكَ فِي بَيْتِكَ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِكَ فِي مَحْرَجِكَ، وَصَلَاتُكَ فِي مَحْرَجِكَ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِكَ فِي مَسْجِدِ قَوْمِكَ». (مصنف ابن أبي شيبة: ۲/۲۷۷، باب من كره ذلك)
یوې بنځې د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه د جمعي د لمونځ په باره کې پوښتنه وکړه، نو عبد الله بن عباس رضی الله عنهما ورته وفرمایل چې ستا لمونځ ستا په مخصوص ځای کې د وړې کوټې په نسبت بهتر دی او په وړه کوټه کې دلویې کوټې په نسبت بهتر دی او په لویه کوټه کې دکلي د مسجد په نسبت بهتر دی.

دولسم حدیث: عن عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّهُ كَانَ يَخْلِفُ فَيَبْلُغُ فِي الْيَمِينِ: مَا مِنْ مُصَلٍّ لِلْمَرْأَةِ خَيْرٍ مِنْ يَنْتَبِهَا إِلَّا فِي حَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ، إِلَّا امْرَأَةٌ قَدْ نَسَتْ مِنَ الْبُعُولَةِ وَهِيَ فِي مَنْقَلَبٍ قُلْتُ: مَا مَنْقَلَبٌ؟ قَالَ: امْرَأَةٌ عَجُوزٌ قَدْ تَقَارَبَ خَطْوُهَا (رواه الطبراني في الكبير ورجاله موثقون مجمع الزوائد ج ۲ ص ۳۵)

ترجمه: حضرت عبد الله بن مسعود به سخت قسم کولو چې د بنځي د مونځ لپاره بهترين ځای کور دی سوی د حج او د عمرې څخه یا هغه زړه بنځه چې ميره ته يې ضرورت نه وي پاتې او په خپلو موزو کې وي، راوي پوښتنه وکړه چې پخپلو موزو کې څه معنی ده، عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وفرمایل چې هغه زړه بنځه چې د ډیر زوړوالي څخه تنگ تنگ قدمونه اخلي.

اجماع الأمة

ددې تیرو دلایلو په رڼا کې دا واضحه شوه چې د بنځو لپاره مطلقا په کور کې لمونځ بهتر دی.
حافظ ابن عبد البر رحمه الله لیکي چې: لم يختلفوا أن صلوة المرأة في بيتها أفضل من صلاتها في المسجد (التمهيد ج ۱۱ ص ۱۹۶)

ترجمه: پدې کې اختلاف نشته چې د بنځي لمونځ د مسجد په نسبت په کور کې بهتر دی.
علامه کسانى رحمه الله فرمايي چې: لا خلاف في أن الأفضل أن لا يخرجن في صلاة (بدائع الصنائع ج ۱ ص ۲۱۷)

ترجمه: پدې کې اختلاف نشته چې د بنجې دپاره بهتره داده چې دلمانځه لپاره مسجد ته ونه ووځي.

خلورم قسم احاديث

خلورم قسم هغه احاديث دي چې په هغوي کې زنانه عیدگاه او مسجد ته دتللو څخه منع شوې دي.

اول حدیث: وَعَنْ أَبِي عَمْرٍو الشَّيْبَانِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى عَبْدَ اللَّهِ ﷺ يَخْرُجُ النِّسَاءَ مِنَ الْمَسْجِدِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَيَقُولُ اخْرُجْنَ إِلَى بُيُوتِكُنَّ خَيْرَ لَكُمْ. رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ فِي الْكَبِيرِ بِإِسْنَادٍ لَا بَأْسَ بِهِ بِجَوَالِهِ التَّرْغِيبُ وَالتَّرْهيبُ ج (ص ۲۲۸)

د ابو عمرو الشيباني رحمه الله څخه روايت دى چې ده عبد الله بن مسعود رضى الله عنهما وليدلو چې د جمعې په ورځ به يې بنجې د مسجد څخه ويستلې او ورته فرمايل به يې چې تاسو زنانه کورونو ته لاړې شئ دا ستاسو لپاره بهتره دى.

دوهم حدیث: عَنْ أَبِي عَمْرٍو الشَّيْبَانِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «رَأَيْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَخْرِجُ النِّسَاءَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ» (مصنف ابن ابى شيبه ج ۲ ص ۲۷۷)

ابو عمرو الشيباني رحمه الله فرمايي چې ما عبد الله بن مسعود رضى الله عنه وليدلو چې د جمعې په ورځ به يې بنجې په وړو تيگو ويستلې او د مسجد څخه به يې ويستلې.

دریم حدیث: سُبُلُ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ امْرَأَةٍ جَعَلَتْ عَلَيْهَا أَنْ أُخْرِجَ زَوْجُهَا مِنَ الْمَسْجِدِ أَنْ تُصَلِّيَ فِي كُلِّ مَسْجِدٍ تُجِبُهُ فِيهِ الصَّلَاةُ بِالْبَصْرَةِ رَكْعَتَيْنِ، فَقَالَ الْحَسَنُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «تُصَلِّيَ فِي مَسْجِدٍ قَوْمِهَا، فَإِنَّهَا لَا تُطِيقُ ذَلِكَ لَوْ أَدْرَكَهَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَأَوْجَعَهَا أَسْهًا». (مصنف ابن ابى شيبه ج ۲ ص ۲۷۷)

د حسن بصري رحمه الله څخه پوښتنه وشوه چې يوې زنانه نذر منلى دى چې که زما خاوند د بندي خانې څخه راخلاص شو نو دبصرې په هر هغه مسجد کې به دوه رکعت له مونځ کوم په کوم کې چې په جماعت باندې لمونځ کېږي، نو حسن بصري رحمه الله ورته وفرمايل چې دخپل کلي په مسجد کې دې دوه رکعت له مونځ وکړي چې نذريې پوره شي، ځکه چې دبصرې په ټولو مساجدو کې د لمونځ کولو (شرعي) طاقت نه لري، همدارنگه يې وفرمايل چې که دا نذر منونکې بنځه حضرت عمر رضى الله عنه وليدلې وى نو په سربېره يې دردولې وه.

خلورم حدیث: عَنِ الْأَعْمَشِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانَ لِإِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ثَلَاثُ نِسَوٍ، فَلَمْ يَكُنْ يَدْعُهُنَّ يَخْرُجْنَ إِلَى جُمُعَةٍ وَلَا جَمَاعَةٍ». (مصنف ابن ابى شيبه ج ۲ ص ۲۷۷)

ترجمه: حضرت اعمش د حضرت ابراهیم څخه روایت کوي هغه فرمایي چې ابراهیم لره درې ښځې وې حضرت ابراهیم به نه پرېښودلې چې ووهي د جمعې لمونځ یا د جماعت لمانځه ته.
 پنځم حدیث: عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: «لَوْ أَدْرَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَخَذَتْ نِسَاءً مِمَّنْ كَمَا مَنَعْتُ نِسَاءً بَنِي إِسْرَآئِيلَ» قُلْتُ لِعَمْرَةَ: أَوْ مَنَعْنِ؟ قَالَتْ: نَعَمْ. (بخاری ج ۱ ص ۱۲۰، مسلم ج ۱ ص ۱۸۳، ابوداؤد ج ۱ ص ۸۴)

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمایي چې که رسول الله صلی الله علیه وسلم دنن سبا د ښځو ناز او نڅرې پیلې وي، نو مساجدو څخه به یې منع کړې وي، لکه د بني اسرائيلو ښځې چې منع کړې شوې وې، راوي فرمایي چې ما عمره ته و فرمایل ایا د بني اسرائيلو ښځې منع کړې شوې وې؟ هغه وویل چې هو.
 علامه عینی رحمه الله د ما احدث په تفسیر کې لیکي چې من الزينة والطيب وحسن الثياب ونحوها.

علامه عینی رحمه الله فرمایي چې د حضرت عائشې رضی الله عنها مقصد د ما احدث النساء څخه زینت او خوشبویی او ښایسته جامې وغیرها وی.

شپږم حدیث: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا، يَقُومُ بِحَصْبِ النِّسَاءِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ يُخْرِجُهُنَّ مِنَ الْمَسْجِدِ (عذة القاری قدم ج ۳ ص ۲۲۸)

ترجمه حضرت ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به په تیگو ویشتلې زنانې په ورځ د جمعې کې او ویشتلې به یې د مسجد څخه.

اووم حدیث: عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَافٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قُلْتُ لَهُ: أَيْحَقُّ عَلَى النِّسَاءِ إِذَا سَمِعْنَ الْأَذَانَ أَنْ يُجِبْنَ كَمَا هُوَ حَقٌّ عَلَى الرِّجَالِ؟ قَالَ: «لَا لِعَمْرِي» (مصنف عبد الرزاق ج ۳ ص ۱۴۷)
 ابن جریج رَحِمَهُ اللَّهُ د حضرت عطاء رَحِمَهُ اللَّهُ څخه روایت کوي چې په ښځه باندې نه ده لازمه چې دا اذان دا وړیدو څخه وروسته مسجد ته لاړه شي.

اتم حدیث: عَنِ الْأَعْمَشِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كُنْ لَهُ ثَلَاثُ نِسْوَةٍ مَا صَلَّتْ وَاحِدَةً مِنْهُنَّ فِي مَسْجِدِ الْحَرَمِ» (مصنف عبد الرزاق ج ۳ ص ۱۵۱)

ترجمه: حضرت اعمش د ابراهیم څخه روایت کوي چې د ابراهیم درې ښځې وې یوې ښځې یې هم په کلي په مسجد کې لمونځ ونکړو.

نهم حدیث: عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانَ لِعَلْقَمَةَ امْرَأَةٍ، قَدْ خَلَّتْ فِي السِّنِّ تَخْرُجُ إِلَى الْعِيدَيْنِ».

(مصنف ابن ابی شیبہ ج ۲ ص ۸۷)

ترجمه: د حضرت ابراهیم څخه روایت دی چې د حضرت علقمه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ یوه بی بی وه چې ډیره زړه شوې وه او وتله به دا خترو نو لمانځه ته ددې څخه معلومېږي چې حضرت علقمه به ځوانو بنحو ته دا خترو لمانځه ته د وتلو اجازه نه ورکوله.

لسم حدیث: عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «يُكْرَهُ خُرُوجُ النِّسَاءِ فِي الْعِيدَيْنِ» (مصنف ابن ابی شیبہ ج

۲ ص ۸۸)

ترجمه: د حضرت ابراهیم نخعي رَحِمَهُ اللَّهُ څخه روایت دی هغه فرمایي چې مکروه دي وتل د بنحو دا خترو نو لمانځه ته.

یوولسم حدیث: عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا «أَنَّهُ كَانَ لَا يُخْرِجُ نِسَاءً فِي الْعِيدَيْنِ». (ایضا)

ترجمه: حضرت نافع د ابن عمر رضی الله عنهما څخه روایت کوي چې ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نه ویستلې بیبیاڼې خپلې په اخترو نو کې.

فایده: په یو روایت کې راځي چې عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به چې کله په خپل اهل کې گنجایش لیدلو نو ویستلو به یې، نو کیدی شي، چې د کور زړو بنحو ته به یې اجازت ورکولو او ځوانو ته به یې نه ورکولو او یا به یې ورو ماشومانو ته اجازت ورکولو، دا هم په اهل کې داخل دي او بنحو ته به یې اجازت نه ورکولو، یا به یې په اول کې اجازت ورکولو او د حالاتو د تبدیلی له وجې به یې وروسته نه ورکولو.

دولسم حدیث: عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَبِيهِ، «أَنَّهُ كَانَ لَا يَدْعُ امْرَأَةً مِنْ أَهْلِهِ تَخْرُجُ إِلَى فِطْرٍ، وَلَا إِلَى أَطْعَمٍ» (ایضا)

عروه به دخپل کور هیڅ زړانه ته اجازه نه ورکوله چې د وړوګي او یا غټ اختر لمونځ ته لاړه شي.

دیارلسم حدیث: عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانَ الْقَاسِمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَشَدَّ شَيْءٍ عَلَى الْعَوَاتِقِ، لَا يَدْعُهُنَّ يَخْرُجْنَ فِي الْفِطْرِ وَالْأَطْعَمِ» (ایضا)

ترجمه: حضرت قاسم به ډیر سخت وو په ځوانو بنحو چې نه به یې پرېښودلې چې ووځي په واړه اختر کې یا لوی اختر کې.

څوارلسم حدیث: عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كُرَاهٌ لِلشَّابَةِ أَنْ تَخْرُجَ إِلَى الْعِيدَيْنِ». (ایضا)

۴۰۷ په مسجد او عيدگا کې دښځو دلمونځ او داعتكاف مسائل
احقاق الحق (درېم جلد)

ترجمه: حضرت ابراهيم رحمه الله فرمايي چې مکروه دی لپاره دځوانو ښځو چې ووهي اخبرونو ته
پنځلسم حديث: عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّهُ كَرِهَ الْيَوْمَ الْخُرُوجَ لِلنِّسَاءِ إِلَى الْعِيدِ. (ترمذی: ج ۱ ص ۱۲۰)
ترجمه: د حضرت سفيان ثوري څخه روايت دی هغه فرمايي چې نن سبا اخبرونو ته دښځو وتل

مکروه دي.

شپاړسم حديث: عَنْ أَمْرِ حَمِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنَعْنَا أَزْوَاجَنَا أَنْ
نُصَلِّيَ مَعَكَ وَنُحِبَّ الصَّلَاةَ، مَعَكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «صَلَّائُكُمْ فِي بُيُوتِكُمْ أَفْضَلُ مِنْ
صَلَّائِكُمْ فِي حُجْرِكُمْ، وَصَلَّائُكُمْ فِي حُجْرِكُمْ أَفْضَلُ مِنْ صَلَّائِكُمْ فِي الْجَمَاعَةِ». (مصنف ابن أبي شيبة: ۲/۲۷۷)
ام حميد رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته شكايت وكړو چې زموږ ځواندان مونږ ستاسره دمانځه څخه
منع كوي، رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ورته وفرمايل چې ستاسو لمونځونه په وړو كوټو كې دغټو په
نسبت بهتر دي او په غټو كوټو كې دجماعت په نسبت بهتر دي.

فايده: ددې حديث په سند كې عبد الله بن لهيعة دي چې بعضو علماوؤ ورته ضعيف ويلي دي،
لكن دلامذهبو سرگروه نواب صديق حسن خان په نزل الابرار بالعلم الماثور من الادعية والاذكار ص
(۲۴۱) كې ليكي چې (رجال من الحسن) علاوه لادا چې ددې حديث ډير شواهد دي كها مروسيا تي.
اولسم حديث: قَالَتْ أُمُّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: «كُنَّا نُنْهَى عَنِ اتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ، وَلَمْ يُعْزَمْ عَلَيْنَا» (رواه مسلم

بسندين ج ۱ ص ۳۰)

ام عطيه رضی الله عنها فرمايي چې مونږ د جنازو پسې دتللو څخه منع شوي وو لکن پدې ممانعت
باندي عمل كول په مونږ باندي لازم كړی شوي نه وو.

انلسم حديث: عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَإِذَا نِسْوَةٌ جُلُوسٌ، فَقَالَ: "مَا
يُبْسِكُنَّ؟" قُلْنَ: "نَنْتَظِرُ الْجَنَازَةَ"، قَالَ: "هَلْ تُغْسِلُنَّ؟" قُلْنَ: "لَا"، قَالَ: "هَلْ تُحْمِلُنَّ؟" قُلْنَ: "لَا"، قَالَ: "هَلْ تُدْلِلُنَّ
فِيهِنَّ يَدُلِّي؟" قُلْنَ: "لَا"، قَالَ: "فَارْجِعْنَ مَأْزُورَاتٍ غَيْرَ مَأْجُورَاتٍ". (سنن ابن ماجه ص ۱۱۳)

يوه ورځ رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را ووتلو نو يو څو زنانې يې وليدلې چې ناستې وې، رسول الله
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ورته وفرمايل چې څه شي كينولې يئ؟ هغوي ورته وويلې چې د جنازې انتظار كوو،
رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ورته وفرمايل چې ايا تاسو مړي ته غسل وركوئ؟ هغوي ورته وويلې چې نه،
بيا ورته رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمايل چې ايا تاسو مړی اوچتوئ؟ هغوي ورته وويلې چې نه، بيا

ورته رسول الله ﷺ و فرمایل چې ایا تاسو دنورو خلکو په شان مړی قبر ته کوزوئ؟ هغوی ورته وویلې چې نه ، نو رسول الله ﷺ ورته و فرمایل چې بیرته کورونو ته گناهگاري لارې شی ثواب یافته نه یی.

فایده: ددې دواړو حدیثونو څخه معلومیږي چې مخکې د زنانه وؤ لپاره د جنازو پسې تلل د کراحت سره جایز وو، وروسته په دې حکم کې شدت راغلو او کراحت په حرمت بدل شو او د جنازو پسې تلل د ښځو لپاره گناه وگرزول شوه، همدارنگه په اول کې مسجد او عیدگاه ته د ښځو په تلو کې نرمي وه لکن وروسته ورته شرطونه ولگیدل او د شرطونو او د تحفظاتو سره سره ورته په کور کې د مونځ دادا کولو ترغیب ورکړل شو، د شرائطو لنډیز دادی:

۱- د خاوند اجازه ۲- شپه ، ۳- پرده ۴- ترک د عطرو ۵- ترک د زینت ۶- عدم الاختلاط بالرجال ۷- عدم رفع الصوت ۸- عدم خوف الفتنة، په دوي کې یواځې د "اللیل" شرط د اولویت لپاره دی او نور شرائط د وجوب دي او د وجوب د ټولو شرطونو د پوره والي سره سره بیا هم د زنانه وو مونځ په کورونو کې ډیر ثواب لري.

قائيدات

مخکې اتلس احادیث د ممانعت په باره کې ذکر شو ددې څخه علاوه د علماؤ فتوی هم شته. مثلاً:
۱- وذلك اذا لم يخف الفتنة عليها ولا بها وقد كان الأغلب في حال ذلك الزمان (صحيح البخارى مع شرح الكرمانى ج ۵ ص ۲۰۷)

او مسجد ته تلل په هغه وخت کې جایز دي چې نه د ښځې لپاره دفتني ویره وي او نه نارینه وؤ ته د زنانه وو له وجې دفتني ویره وي، په نن زمانه کې خوف دفتني غالب دی.

۲- علامه کرمانی په باب انتظار الناس الامام العالم کې د حضرت عایشې رضی الله عنها د حدیث په تشریح کې لیکي چې: (فان قلت من أين علمت عائشة هذه الملازمة والحكم بالمنع وعدمه ليس الا لله تعالى قلت مما شاهدت من القواعد الدينية المقتضية لحسم مواد الفساد (صحيح البخارى مع شرح الكرمانى ج ۵ ص ۲۰۹)

ترجمه: که اعتراض وشي چې حضرت عایشې رضی الله عنها ته څه معلوم وو چې که دا حالت په عهد نبوی ﷺ کې وي نو نبی کریم ﷺ به ښځې د مساجدو څخه منع کړې وې؟

جواب دادی چې: حضرت عایشې رضی الله عنها ته د شریعت هغه اصول او قواعد معلوم وو کوم چې د فساد او دفتني د ختمولو تقاضی کوي، دهغو قواعدو شرعيه و له وجې حضرت عایشې رضی الله عنها دا معلومه کړې وه.

۳- علامه عینی رحمه الله فرمایي چې: قلت لو شاهدت عائشة رضی الله عنها نساء هذا الزمان من أنواع البدع والمنكرات لكانت أشد انكارا ولا سيما نساء مصر فان فيهن بدعا لاتوصف ومنكرات لاتمنع (عمدة القاری ج ۶ ص ۱۵۸، باب الخروج الى المساجد بالليل)

ترجمه: که حضرت عایشې رضی الله عنها زموږ په زمانه کې د بنځو منکرات او بدعات لیدلي وی نو د زمانه وو د وتلو په باره کې به یې ډیر تشدد کړی وی، خصوصا د مصر د بنځو په باره کې ځکه چې په دوي کې داسې بدعات دي چې د ویلو نه دي او داسې منکرات پکې دي چې منع کول یې نه دي ممکن.

۴- علامه عینی رحمه الله د مصر د بنځو د بدعاتو او د منکراتو د بیان څخه وروسته لیکي چې: فَأَنْظُرُ إِلَى مَا قَالَتِ الصَّدِيقَةُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا مِنْ قَوْلِهَا: لَوْ أَذْرَكَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَا أَحْدَثَتِ النِّسَاءُ وَلَيْسَ بَيْنَ هَذَا الْقَوْلِ وَبَيْنَ وَقَاةِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَّا مَدَّةٌ يَسِيرَةٌ عَلَى أَنْ نَسَاءَ ذَلِكَ الزَّمَانِ. (عمدة القاری شرح صحيح البخاری ج ۶ ص ۱۵۹)

د حضرت عایشې رضی الله عنها د دې قول او د نبی صلی الله علیه وسلم په مابین کې ډیره لږه فاصله وه او د حضرت عایشې رضی الله عنها په وخت کې چې کوم بد حالت وو نو هغه زموږ د زمانې د بد حالت زرمه حصه هم نه دی (یعنی چې د حضرت عایشې رضی الله عنها د زمانې حالاتو د دې تقاضی کوله چې بنځې د مساجدو څخه منع شی نو زموږ د زمانې حالات یې زر چنده زیات تقاضی کوي.

۵- په یو بل خای علامه عینی رحمه الله فرمایي چې: وللعلماء فيه أقوال وتفصيل. قَالَ صَاحِبُ (الْهِدَايَةِ): وَيَكْرَهُ هُنَّ حُضُورَ الْجُمُعَاتِ. قَالَتِ الشَّرَاحُ: وَيَعْنِي الشَّوَابَ مِنْهُنَّ. وَقَوْلُهُ: الْجُمُعَاتُ، يَتَنَاوَلُ الْجُمُعَةَ وَالْأَعْيَادَ وَالْكَسُوفَ وَالْإِسْتِسْقَاءَ، وَعَنِ الشَّافِعِيِّ: يُبَاحُ هُنَّ الْخُرُوجُ. قَالَ أَصْحَابُنَا: لِأَنَّ فِي خُرُوجِهِنَّ خَوْفَ الْفِتْنَةِ وَهُوَ سَبَبٌ لِلْعَرَامِ، وَمَا يُقْضَى إِلَى الْحَرَامِ فَهُوَ حَرَامٌ، فَعَلَى هَذَا قَوْلُهُمْ: يَكْرَهُ، مُرَادُهُمْ يَحْرُمُ، لَا سِيَّمَا فِي هَذَا الزَّمَانِ لَشُبُوحِ الْفَسَادِ فِي أَهْلِهِ، قَالَ: لَا بَأْسَ وَلِلْعَجُوزِ أَنْ تَخْرُجَ فِي الْفَجْرِ وَالْمَغْرَبِ وَالْعِشَاءِ لِحُصُولِ الْأَمْنِ، وَهَذَا عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَعَنْ أَبِي يُوسُفَ وَمُحَمَّدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: يُخْرَجْنَ فِي الصَّلَوَاتِ كُلِّهَا لِأَنَّهُ لَا فِتْنَةَ فِيهِ لِقَلَّةِ الرَّغْبَةِ، (عمدة القاری ج ۶ ص ۱۴۵۶)

مسجد ته د بنځو د تللو په باره کې د علماؤو مختلف اقوال دي او په دې مسئله کې تفصیلات دي صاحب د هدائی لیکلي دي چې مسجد ته د بنځو حاضریدل مکروه دي، او د هدایې شارحین فرمایي چې دا کراهت د ځوانو بنځو لپاره دی او صاحب د هدایې چې (الجماعات) فرمایلي دي نو دا د جمع صیغه ده چې د جمعو عیدینو، کسوف، استسقاء و غیر ټولو جماتونه ته شامل دی نو پدې ټولو کې د ځوانو زنانه وو شمولیت مکروه دی، دامام شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ یو قول داده چې (په شرط عدم خوف دفتني) د ځوانو زنانه وو شمولیت مباح دی زموږ حنفي علماء فرمایي چې د ځوانو زنانه وو په وتلو کې دفتني ویره ده او حرامو لپاره سبب دی او د حرامو سبب حرام وي (لهذا د ځوانو بنځو وتل د سببیت الحرام له وجې حرام دي) خصوصاً په دې زمانه کې ځکه چې اهل د زمانې فاسد دي او که زړې بنځې د سهار ماښام او ماخوستن لمونځونو ته ځي نو باک نه لري ځکه چې په دې وختونو کې (د تیارو له وجې) امن وي و زړو بنځو لپاره په دې دریو وختونو کې د وتلو عدم کراهیت دامام صاحب قول دی او د صاحبینو په نیز زړې بنځې پنځه وخته جماعت ته تللی شي، ځکه چې زړو بنځو په تللو کې خوف دفتني نشته ځکه چې زړو بنځو ته دخلکو میلان کم وي او همدارنګه خلکو ته هم د زړو بنځو میلان کم وي، ددې څخه یوه دا خبره ثابته شوه چې د ځوانو بنځو تلل اتفاقاً حرام دي او دوهم دا ثابته شوه چې امام صاحب او صاحبین رحمهم الله په دې خبره متفق دي چې که دفتني ویره وه نو بیا د زړو بنځو تلل هم حرام وي صرف اختلاف په دې کې دی چې ماسپښین او په مازيګر کې د زړو بنځو په باره کې خوف دفتني شته او که نه؟

۶- ابن الحاج رحمه الله لیکي چې: قَدْ تَقَدَّمَ «أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَمَرَ النِّسَاءَ بِالْخُرُوجِ إِلَى صَلَاةِ الْعِيدِ فِي الْمَصَلَّى حَتَّى الْخَيْضُ وَرَبَّاتِ الْخُدُورِ» وَذَلِكَ مُحْمُولٌ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ فِي وَقْتِهِ - عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ - بَيْنَ التَّسْتَرِّ وَتَرْكِ الزَّيْنَةِ وَالصَّيَانَةِ وَالتَّعَقُّفِ وَأَنَّ مَرْوَطَهُنَّ تَنْجُرُ خَلْفَهُنَّ مِنْ شَيْءٍ إِلَى ذِرَاعٍ وَيُعَدِّهِنَّ مِنَ الرِّجَالِ، وَقَدْ قَالَتْ عَائِشَةُ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - لَوْ عَلِمَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَا أَحْدَثَ النِّسَاءُ بَعْدَهُ لَمَنْعَهُنَّ السَّاجِدَ كَمَا مَنَعَهُ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ. وَإِذَا كَانَ ذَلِكَ كَذَلِكَ فَيَتَعَيَّنُ مِنْهُنَّ فِي هَذَا الزَّمَانِ عَلَى كُلِّ حَالٍ لِمَا فِي خُرُوجِهِنَّ مِنَ الْفِتَنِ الَّتِي لَا تَكَادُ تَنْقُضُ، وَمَا يَتَوَقَّعُ مِنْ ضِدِّ الْعِبَادَةِ الْمَأْمُورِ بِهَا. (المدخل لابن الحاج ص ۲۹۶)

ترجمه: مخکې دا خبره ذکر شوه چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ټولو زنانه وو ته حکم وکړو چې عیدګاه ته لاړې شی تر دې چې حیضو او پرده دارو بنځو ته یې هم حکم وکړو، لکن دا حکم د نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د ښکلي زمانې او د ښو حالاتو له وجې وو، یعنې د نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په زمانه کې پرده، ترک د زینت، دسترګو حفاظت، او پاکدامني ښه وو، دهغې وخت د زنانه وو ځادرونه به دومره غټ وو

چې دیوې لیشتې او یا یو گز په مقدار به ورپسې شاته کشیدل او هغه بنځې دنارینه وو دا خلطو څخه ډیرې لرې وي وروسته حالات بدل شو حتی چې حضرت عایشې رضی الله عنها وفرمایې چې د رسول الله ﷺ څخه وروسته چې د بنحو کوم حالت شروع دی که ددوي دا حالت رسول الله ﷺ لیدلی وي نو رسول الله ﷺ به زنا نه له مساجدو څخه منع کړې وي لکه د بنی اسرائیلو بنځې چې منع کړې شوې وي، نو کله چې خبره داسې ده نو په دې زمانه کې به په هر صورت کې بنځې د مساجدو څخه منع کولی شي، ځکه چې د کورونو څخه د وتلو په صورت کې چې کومې فتنې دي هغه دهیچا څخه پټې نه دي او ددې څخه علاوه پکې د عبادت مطلوبه بالعکس په فساد او په معصیت کې د وقوع خطر هم دی.

۷- علامه کاسانی رحمه الله فرمایي چې: ۱- أَجْمَعُوا عَلَى أَنَّهُ لَا يُرَخَّصُ لِلشَّوَابِ مِنْهُنَّ الْخُرُوجُ فِي الْجُمُعَةِ وَالْعِيدَيْنِ وَشَىءٍ مِنَ الصَّلَاةِ، لِقَوْلِهِ تَعَالَى: وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ... [الأحزاب: ۳۳] وَالْأَمْرُ بِالْقَرَارِ نَهَى عَنِ الْإِنْتِقَالِ وَلِأَنَّ خُرُوجَهُنَّ سَبَبُ الْفِتْنَةِ بِلَا شَكٍّ، وَالْفِتْنَةُ حَرَامٌ، وَمَا أَدَّى إِلَى الْحَرَامِ فَهُوَ حَرَامٌ.

۲- وَأَمَّا الْعَجَائِزُ فَلَا خِلَافَ فِي أَنَّهُ يُرَخَّصُ لَهُنَّ الْخُرُوجُ فِي الْفَجْرِ وَالْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ وَالْعِيدَيْنِ.

۳- وَاخْتَلَفُوا فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ وَالْجُمُعَةِ، قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللهُ: لَا يُرَخَّصُ لَهُنَّ فِي ذَلِكَ وَقَالَ أَبُو يُوسُفَ وَ مُحَمَّدٌ رَحِمَهُمَا اللهُ: يُرَخَّصُ لَهُنَّ فِي ذَلِكَ.

وَجَهٌ قَوْلُهُمَا: أَنَّ الْمَنَعَ لِحُجُوفِ الْفِتْنَةِ بِسَبَبِ خُرُوجِهِنَّ، وَذَا لَا يَتَحَقَّقُ فِي الْعَجَائِزِ وَهَذَا أَبَا حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللهُ خُرُوجَهُنَّ فِي غَيْرِهِمَا مِنَ الصَّلَوَاتِ، وَلِأَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللهُ أَنَّ وَقْتَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ وَقْتُ انْتِشَارِ الْفَسَاقِ فِي الْمَحَالِّ وَالطَّرَقَاتِ قَرِيبًا يَقَعُ مِنْ صَدَقَتْ رَغْبَتُهُ فِي النِّسَاءِ فِي الْفِتْنَةِ بِسَبَبِ هُنَّ أَوْ يَقَعْنَ هُنَّ فِي الْفِتْنَةِ لِبَقَاءِ رَغْبَتِهِنَّ فِي الرِّجَالِ وَإِنْ كَبُرْنَ، فَأَمَّا فِي الْفَجْرِ وَالْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ فَالْهُوَاءُ مُظْلِمٌ وَالظُّلْمَةُ تَحُولُ بَيْنَهُنَّ وَبَيْنَ نَظَرِ الرِّجَالِ، وَكَذَا الْفَسَاقُ لَا يَكُونُونَ فِي الطَّرَقَاتِ فِي هَذِهِ الْأَوْقَاتِ فَلَا يُوَدَّى إِلَى الْوُقُوعِ فِي الْفِتْنَةِ، وَفِي الْأَعْيَادِ وَإِنْ كَانَ تَكْثُرُ الْفَسَاقِ تَكْثُرُ الصُّلَحَاءُ أَيْضًا فَتَمْنَعُ هَيْبَةُ الصُّلَحَاءِ أَوِ الْعُلَمَاءِ أَيَّاهَا عَنْ الْوُقُوعِ فِي الْمَأْتَمِ، وَالْجُمُعَةُ فِي الْمَضَرِّ قَرِيبًا تَصْدِمُ أَوْ تُصَدِّمُ لِكَثْرَةِ الرِّجَالِ فِي ذَلِكَ فِتْنَةً.

وَأَمَّا صَلَاةُ الْعِيدِ فَإِنَّهَا تُوَدَّى فِي الْجَبَانَةِ فِيمَكْنِهَا أَنْ تَعْتَزَلَ نَاحِيَةً عَنِ الرِّجَالِ كَمَا لَا تُصَدِّمُ فَتُرَخَّصُ لَهُنَّ الْخُرُوجُ وَاللَّهُ أَعْلَمُ ثُمَّ هَذَا الْخِلَافُ فِي الرُّخْصَةِ وَالْإِبَاحَةِ فَأَمَّا لَا خِلَافَ فِي أَنَّ الْأَفْضَلَ أَنْ لَا يَخْرُجْنَ فِي صَلَاةٍ لِمَا رَوَى عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ قَالَ: «صَلَاةُ الْمَرْأَةِ فِي دَارِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي مَسْجِدِهَا، وَصَلَاتُهَا فِي بَيْتِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي دَارِهَا، وَصَلَاتُهَا فِي مَخْدَعِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي بَيْتِهَا» ثُمَّ إِذَا رُخِّصَ فِي صَلَاةِ الْعِيدِ هَلْ يُصَلِّينَ؟ رَوَى الْحَسَنُ رَحِمَهُ اللهُ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللهُ يُصَلِّينَ، لِأَنَّ الْمُقْصُودَ بِالْخُرُوجِ هُوَ الصَّلَاةُ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ وَلِيَخْرُجْنَ إِذَا خَرَجْنَ تَغْلَاتٍ أَى غَيْرَ مَتَطَهَّيَاتٍ»، وَرَوَى الْمُعَلَّى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ أَبِي يُوسُفَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَا يُصَلِّيَنَّ الْعِيدَ مَعَ الْإِمَامِ لِأَنَّ خُرُوجَهُنَّ لِيَتَكْتَبِرَ سَوَادُ الْمُسْلِمِينَ بِحَدِيثٍ أَمْرٍ عَطِيَّةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - «كُنَّ النِّسَاءُ يَخْرُجْنَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حَتَّى ذَوَاتُ الْخُدُورِ وَالْحَيْضُ» وَمَعْلُومٌ أَنَّ الْحَائِضَ لَا تُصَلِّيَ فَعَلِمَ أَنَّ خُرُوجَهُنَّ كَانَ لِيَتَكْتَبِرَ سَوَادُ الْمُسْلِمِينَ فَكَذَلِكَ فِي زَمَانِنَا. (بدائع الصنائع: ۱/ ۴۱۷، ۴۱۸)

ترجمه: علامه کاساني رحمه الله د دې مسئلې په تحقيق کې يو څو صورتونه ليکلي دي.

(۱) پدې خبره اجماع ده چې ځوانو زنانه و ته د جمعې او د عیدینو او بل هیڅ مونځ ته هم د وتلو اجازت نشته ځکه چې الله تعالی فرمایي چې و (قرن فی بیوتکن) او امر په قرار د خروج یعنې د وتلو سره منافي دی او بل له دې وجې څخه چې د کور څخه وتل سبب د فتنې دي او فتنه حرامه ده او سبب د حرامو حرام وي (لهذا د ځوانو بنځو وتل د فتنې له وجې حرام دی)

(۲) په دې خبره هم اتفاق دی چې زړې بنځې د سهار، د ماښام، د ماخوستن او د عیدینو لمونځونو ته وتلی شي.

(۳) البته د زړو بنځو په باره کې د ماسپښین، د مازدیگر او د جمعې مانځه ته د وتلو په باره کې اختلاف دی دامام صاحب په نیز ورته رخصت نشته او د صاحبینو رحمهما الله په نیز ورته رخصت شته د صاحبینو دلیل دادې چې په دې وختونو کې د زړو بنځو په وتلو کې علت د حرمت نشته، چې هغه فتنه ده، لکه څرنګه چې پدې علت د انتفاء په وجه امام صاحب رَحِمَهُ اللهُ په نورو وختونو کې ورته په وتلو کې رخصت ورکړی دی او دامام صاحب رحمه الله په نیز په دې وختونو کې فتنه شته، ځکه چې په دې وختونو کې فاسقان په لارو کې ګرځي، نو کیدی شي چې ددوي له وجې ډیر شهوتي سړي په فتنه کې واقع شي او یا بنځې په فتنه کې واقع شي، ځکه چې بنځه که زړه شي بیا یې هم سړیو ته رغبت کیږي، او په سهر، ماښام او ماخوستن کې تیاره وي او په تیاره کې بنځې چاته نه ښکاري، همدارنګه په دې وختونو کې شرارتي خلک په لارو کې نه وي او په اخترونو کې اگر چې فاسقان ډیر وي خو صلحاء هم ډیر وي نو د صلحاؤ او د علماؤ څخه ویره په ګناه کې د واقع کیدلو څخه مانع ګرځي او د جمعې لمونځ په ښار کې کیږي نو د ډیر ازدحام له وجې د سړیو او د بنځو یو د بل سره د لګیدلو خطر وي او دا ختر لمونځ خو په دشته کې کیږي، نو د سړیو سره د لګیدلو خطر پکې نه وي ځکه چې بنځه د سړیو څخه جدا تللی شي، والله اعلم

بیا دا اختلاف په نفس رخصت او اباحت کې دی او پدې کې دهیچا اختلاف نشته چې افضله او بهتره داده چې بنځې عید گاه او مسجد ته ونه وځي، ځکه چې رسول الله ﷺ فرمایي چې د بنځې لمونځ په کور کې بهتر دی، بیا چې کله زړو بنځو ته عید گاه ته په وتلو کې رخصت ورکړل شو نو ایا مونځ به کوي؟ نو حسن دامام صاحب څخه روایت کوي چې مونځ به کوي ځکه چې د وتلو څخه مقصود مونځ کول دي، رسول الله ﷺ فرمایي چې د الله بند گانې د مساجدو څخه مه منع کوي او کورونه ورته د مساجدو څخه بهتر دي او بنځو ته پکار دي چې کله وځي نو خوشبویی دې نه لگوي او معلى دامام ابو یوسف رحمه الله څخه او هغه دامام صاحب رحمه الله څخه روایت کوي چې مونځ به نه کوي، ځکه چې د بنځو وتل صرف د مسلمانانو د تعداد د زیات ښکاره کولو لپاره وو د حضرت ام عطیه رضی الله عنها په حدیث کې راځي چې بنځې به د نبی کریم ﷺ سره عید گاه ته وتلې حتی چې پرده داري او حایضې بنځې به هم وتلې او داڅو معلومه خبره ده چې حایضه مونځ نه کوي نو معلومه شوه چې د بنځو وتل صرف د تکثیر السواد لپاره وو (نو که د کثرت د مظاهری ضرورت وو) نو زموږ په زمانه کې به هم همدا حکم وی.

۸- علامه شفیطی رحمه الله فرمایي چې: الْمَسْأَلَةُ الْخَامِسَةُ: اَعْلَمُ أَنَّ صَلَاةَ النِّسَاءِ فِي يَوْمَيْنِ اَفْضَلُ لَهُنَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِي الْمَسَاجِدِ، وَلَوْ كَانَ الْمَسْجِدُ مَسْجِدَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَبِهِ تَعْلَمُ أَنَّ قَوْلَهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «: صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ صَلَاةٍ فِي سِوَاهُ إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ» خَاصٌّ بِالرِّجَالِ، أَمَّا النِّسَاءُ فَصَلَاتُهُنَّ فِي يَوْمَيْنِ خَيْرٌ لَهُنَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِي الْجَمَاعَةِ فِي الْمَسْجِدِ.

قَالَ أَبُو دَاوُدَ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي سُنَنِهِ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ، ثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا الْعَوَّامُ بْنُ حَوْشِبٍ، حَدَّثَنِي حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «: لَا تَمْنَعُوا نِسَاءَكُمْ الْمَسَاجِدَ وَيَوْمَتَهُنَّ خَيْرٌ لَهُنَّ» وَقَالَ النَّوَوِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي شَرْحِ الْمَهْدَبِ فِي هَذَا الْحَدِيثِ: وَحَدِيثُ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ رَحِمَهُ اللَّهُ بِلَفْظِهِ هَذَا، بِإِسْنَادٍ صَحِيحٍ عَلَى شَرْطِ الْبُخَارِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ اهـ.

وَهَذَا الْحَدِيثُ أَخْرَجَهُ أَيْضًا الْإِمَامُ أَحْمَدُ رَحِمَهُ اللَّهُ، وَقَالَ ابْنُ حَجَرٍ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي فَتْحِ الْبَارِي: وَقَدْ وَرَدَ فِي بَعْضِ رَوَايَاتِ هَذَا الْحَدِيثِ وَغَيْرِهِ، مَا يَدُلُّ عَلَى أَنَّ صَلَاةَ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي الْمَسْجِدِ، وَذَلِكَ فِي رَوَايَةِ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا بِلَفْظِ «: لَا تَمْنَعُوا نِسَاءَكُمْ الْمَسَاجِدَ وَيَوْمَتَهُنَّ خَيْرٌ لَهُنَّ» أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ رَحِمَهُ اللَّهُ، وَصَحَّحَهُ ابْنُ خُزَيْمَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ، وَالْإِمَامُ أَحْمَدُ رَحِمَهُ اللَّهُ، وَالطَّبْرَانِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ، مِنْ حَدِيثِ أُمِّ حُمَيْدٍ السَّاعِدِيَّةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَدْ أَتَتْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنْ أُجِبْتُ الصَّلَاةَ مَعَكَ، فَقَالَ: «قَدْ عَلِمْتُ، وَصَلَاتُكَ فِي بَيْتِكَ خَيْرٌ لَكَ مِنْ صَلَاتِكَ فِي مَجْرَتِكَ، وَصَلَاتُكَ فِي مَجْرَتِكَ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِكَ فِي دَارِكَ،

وَصَلَاتُكَ فِي دَارِكَ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِكَ فِي مَسْجِدِ قَوْمِكَ، وَصَلَاتُكَ فِي مَسْجِدِ قَوْمِكَ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِكَ فِي مَسْجِدِ الْجَمَاعَةِ» (اضواء البيان في ايضاح القرآن)

پدې خبره باندې ځان پوه کړئ چې د مسجد په نسبت د ښځو لمونځ په کور کې بهتر دی اگر چې مسجد نبوی ﷺ ولې نه وي، ددې څخه دا معلومه شوه چې د مسجد نبوي ﷺ فضيلت په نورو مساجدو باندې په نظر سره سړيو ته دې، رسول الله ﷺ فرمايي چې زما په مسجد کې مونځ د مسجد حرام څخه بغير دنورو مساجدو په نسبت زرچنده بهتر دی نو دا د سړيو په باره کې دی او د ښځو مونځ په کور کې د مسجد په نسبت ډير ثواب لري، امام ابو داؤد په خپل سند سره د رسول الله ﷺ څخه روايت کوي چې د الله تعالی بندگاني د مساجدو څخه مه منع کوی او کورونه ورته د مساجدو څخه بهتر دي، دا حديث صحيح دی، په فتح الباری کې ابن حجر رحمه الله فرمايي چې دا حديث او ددې مضمون مطابق دنورو احاديثو څخه دا خبره ثابتېږي چې د ښځې لمونځ د مسجد په نسبت په کور کې بهتر دی لکه څرنگه چې د اُم حميد رضی الله عنها په حديث کې راځي چې د ابی بی رضی الله عنها رسول الله ﷺ ته راغله او د رسول الله ﷺ سره يې د خپل مونځ د شوق اظهار وکړ، رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چې زه ستا په شوق باندې خبريم، خو ستا مونځ ستا په کوټه کې د صحن په نسبت بهتر دی او په وره مخصوصه کوټه کې دلويې کوټې په نسبت بهتر دی.

فايده: چې کله د ښځې په حق کې د فرض مونځ لپاره مسجد ته تلل ندی بهتر نو دا خبر د لمانځه لپاره عید گاه ته څرنگه بهتر شو؟ ددې په خلاف د غير مقلدينو د نظر مطابق په ښځو باندې دا خبر د اختر لمونځ فرض دی، د غير مقلدينو دا نظريه د قرآن او د حديث څخه مخالفه ده.

د تېرو احاديثو او د علماؤ د اقوالو نتيجه

مساجدو او عیدگاوو ته د ښځو د تللو په باره کې مو تقريبا او يا احاديث، درې ايتونه او داوو علماؤ اقوال پيش کړل، څوک چې د شريعت په مزاج پوهيږي نو پدې دلايلو کې د سوچ څخه وروسته دهغوي اجماعي فيصله داده چې ۱- ښځه چې د کور څخه ووځي بيا برابره خبره ده چې مسجد ته ځي او که عید گاه ته ځي او که بازار ته ځي او که بل هر ځای ته ځي د خاوند څخه به اجازه اخلي دا جازت د نه اخستلو په صورت کې به گناهکاره وي.

۲- بنځه چې د کور څخه وځي نو د اسبابو د فتنې څخه به ځان ساتي، لکه خوشبويي لگول، زينت کول، د سپړو سره اختلاط کول، په اوچت اواز باندې خبرې کول، خبرو ته د ضرورت په وخت کې په نرمه لهجه باندې خبرې کول، وغيره او د کور څخه بهر دا شيان ځکه حرام دي چې د دې شيانو د استعمال څخه د فتنې او د فساد ويره ده، نو د دې اسبابو د سد الباب څخه اصل مقصود د فتنې او د فساد ختمول دي، اوس که يوه بنځه د دې شرطونو رعايت کوي لکن د دې شرطونو او د تحفظاتو باوجود بيا هم د فتنې او د فساد د ويره وي، نو بيا به هم د بنځې وتل ممنوع او حرام وي حضرت عايشې رضي الله عنها او بعضې صحابه کرامو رضي الله عنهم چې د ممانعت فتوى ورکولې نو هغه د همدې فساد او د فتنې د ويري له وجې وي.

خلاصه دا چې مسجد او يا عيدگاه ته د تللو لپاره بنځو ته د اجازت او د ممانعت اصل علت خوف الفتنه او عدم خوف الفتنه دی.

هر لامذهبه اهل حديث ځان ته خدای او پيغمبر وايي

۱- په هر ځای کې چې صحابه وورضي الله عنهم، تابعينو او فقهاؤ د قرآني او د نبوي دلايلو په رڼا کې کومه رايه قايمه کړې وي نو غير مقلدين هغې ته خو د ساخته او د ملايانو خبره وايي او د دې په مقابل کې خپلې رايې ته عين قرآن او حديث وايي او دخپلې خبرې څخه مخالف ته د الله تعالى او د محمد ﷺ څخه مخالف وايي گویا چې د ځان څخه يې خدای او پيغمبر جوړ کړي وي (معاذ الله) غير مقلدين د دوي د نظريې څخه مخالف څخه ته خپل مخالف نه وايي بلکې د الله تعالى او د پيغمبر ﷺ مخالف ورته وايي، يو غير مقلد شپه او ورځ داسې نشریات کوي، (محمدي لمونځ بېقابله حنفی لمونځ) هغه د گنج د دروازي په مقدار د ازادو پښو والا خپل شخصي مونځ ته يې محمدي لمونځ وويلو او دده د نظر څخه مخالف مونځ ته يې د محمدي مونځ څخه مخالف وويلو چې دا عين د محمد والي او د پيغمبرۍ د عوه ده.

۲- مسجد د تللو لپاره د بنځو داستيدان په باره کې دوه قسمه احاديث دي، په يو کې د الليل قيد دی يعنی بنځې چې کله د شپې اجازت وغواړي او په دوهم کې د الليل قيد نشته بلکې مطلق دي، يعنی چې د شپې اجازت وغواړي او که د ورځې، نو اوس دلته دوه رايې دي، يوه د امام بخاری رحمه الله او د صحيح البخاری د شارحينو رايه ده او بله د غير مقلد لامذهبه اهل حديث محمد رئيس ندوي (استاذ جامعه سلفيه بنارس) رايه ده.

دامام بخاری رحمه الله رایه دا ده چې مطلق په مقید ورحمل دی او دا قید هم د اولویت لپاره دی، یعنی اولی دادی چې بنحیې د شپې اجازت وغواړي او مسجد ته لاړې شي او دورنې دې نه اجازت وغواړي او نه دې مسجد ته ځي او که د ورځې یې اجازت وغوښتلو او مسجد ته لاړې نو خلاف الأولى کاریې وکړو مگر جایز دی، امام بخاری رحمه الله په ص ۱۱۹ کې باب لگولی دی په نوم د (باب خروج النساء الى المساجد بالليل والغسل) پدې کې یې همدې ته اشاره کړې ده، ځکه چې امام بخاری رحمه الله یواځې د شپې قید لگولی دی د ورځې ذکر یې نه دی کړی او د لامذهبه بناسپتی رئیس ندوي رایه داده چې دا حکم عام دی او د اللیل قید اتفاقي دی (سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۸۳) یو دیوبندی عالم مولانا حبیب الرحمن قاسمی رحمه الله د دارالعلوم دیوبند مدرس دامام بخاری رحمه الله ذریه دحوالی سره په خپله رساله کې رانقل کړې ده په نوم د (خواتین کی بهترین مسجد) کله چې دا رایه ددې بناسپتی رئیس د شخصي رایې څخه مخالفه وه نور د یې پرې وکړو او دعوه یې وکړه چې دا رایه دالله تعالی او دمحمد ﷺ د خبرې څخه مخالفه ده او ددې رایې والا صفا جهنمي دی په دنیا او په اخرت کې د سزا مستحق دی (سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۸۳)

وگوره لامذهبه بناسپتی رئیس ته چې څرنگه یې د خدایي او د پیغمبري دعوه وکړه؟.

۳- کله چې بنحیې عیدگاه او یا مسجد ته د شرطونو او د تحفظاتو د لحاظ څخه بغیر ځي نو وتل یې حرام دي او که د شرطونو او د تحفظاتو لحاظ یې کړی وي نو بیا یې وتل مکروه تنزیهي دی او دلیل یې هغه ترغیبي احادیث دي چې په هغوي کې د بنحو لپاره په کور کې د مانځه زیات ثواب ذکر شوی دی او د زیات ثواب پرېښودل خلاف الأولى او مکروه تنزیهي دي غیر مقلدین دا ترغیبي احادیث بالکل نه مني او وایي چې د شرطونو د لحاظ څخه وروسته هیڅ کراهت نه پاتې کیږي، دا د غیر مقلدینو شخصي رایه ده، که غیر مقلدینو دا رایه خپله شخصي رایه گڼلې نو دومره د گیلې ځای به نه وو لکن افسوس په دې چې غیر مقلدین دې خپلې رایې ته د قرآن او حدیث نوم ورکوي او دمقابل طرف خبرې ته خود ساخته رایه وایي، مذکور لامذهبه بناسپتی رئیس لیکي چې: کله چې د شرطونو سره بنحو ته مطلقا اجازت دی نو بیا هم ورته مکروه تنزیهي ویل خود ساخته خبره ده (سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۸۳)

۴- په احادیثو کې عیدگاه او مسجد ته د بنځو د وتلو لپاره یو څو هدايات او تحفظات ذکر شو او بنځراتو او دفتنو نشاندې پکې وشوه، د تحفظاتو سره سره ورته په کور کې د لمونځ ترغیب ورکړل شو، نو صحابه کرامو لکه حضرت عایشه رضی الله عنها، حضرت عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما، حضرت عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللهُ عَنْهُ حضرت علی رَضِيَ اللهُ عَنْهُ او تابعینو او تبع تابعینو (لکه ابراهیم نخعی رحمه الله، عطاء رحمه الله، قاسم بن محمد رحمه الله، سفیان ثوری رحمه الله حسن بصری رحمه الله وغیره وو) دا و فهموله چې دا مسئله معلوله بعلة ده، علت ورته دفتنې خوف، او عدم خوف دی نو چونکې نن سبا عیدگاه او مسجد ته د ځوانو او پیغلو بنځو وتل د تحفظاتو سره سره هم سبب دفتنې دی، له دې چې ددوي وتل خو په هر صورت کې حرام دی، همدارنگه هغه پنځې بنځې هم دی په کومو کې چې دسړیو طرفته میلان وي او یا ورته دسړیو میلان کیږي او هغه زړې بنځې چې دهغوي وتل هیڅ سبب دفتنې نه وي نو دهغوي وتل اګر چې جایز دی لکن بیا یې هم په کور کې مونځ کول ډیر ثواب لري د جمهور امت په خلاف د غیر مقلدینو رایه داده چې نه دا علت صحیح دی او نه دا فرق او بیا دې خپلې رایې ته د قرآن او حدیث نوم ورکوي، مذکور لاهذه بناسپي رئیس لیکي چې وړې ځوانې او زړې ټولو ته اجازت عامه دی په حدیث کې فرق ندی ذکر شوی او علت دفساد هم ندی ذکر شوی (سلفی تحقیقی جایزه ص ۲۸۱)

د حضرت عائشې رضی الله عنها فهم او د غیر مقلدینو فهم

د حضرت عائشې رضی الله عنها فهم دادی چې زموږ په زمانه کې چې بنځو کومې نخرې شروع کړې دي که دا نخرې یې د نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په زمانه کې هم کولې نو نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به د مساجدو څخه منع کړې وې او د غیر مقلدینو فهم دادی چې که بنځو دا نخرې د نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په زمانه کې هم کولې نو نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به د مساجدو څخه نه وی منع کړې (فتاوی نذیریه ج ۱ ص ۶۱۸، فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۷۵)

نو د لاهذه اهلحدیثو په نیز د حضرت عائشې رضی الله عنها فهم د رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د فهم څخه مخالف دی او ددوي خپل فهم د رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د فهم سره موافق دی. وګورئ نذیر حسین د ځان څخه رسول جوړ کړو او خپل فهم ته یې فهم الرسول وویلې او بیا یې د حضرت عائشې رضی الله عنها فهم ددې جعلی رسول د فهم سره مخالف وګرځولو.

د صحابه وو رضی الله عنهم فهم او دلامذهبو فهم

نذیر حسین مخکې ځي او لیکي چې: په حضرت عائشه رضی الله عنها پکې فهم ښکاري او فرماتی ښی او فهم صحابه حجت شرعي نهی (فتاوی علماء حدیث ج ۳ ص ۱۷۶)

دا د حضرت عائشې رضی الله عنها خپل فهم دی او د صحابه وو فهم شرعي حجت نه دی. نو ورو نو! لامذهبان ځکه فهم د صحابه وو رضی الله عنهم حجت نه گڼي چې دوي خپل فهم ته فهم الرسول وایي او خپلې رائې ته حدیث الرسول وایي، ځکه چې دوي وایي چې مونږ فهم د صحابه وو رضی الله عنهم د رسول الله ﷺ په مقابل کې حجت نه گڼو حالانکې مقابلې د فهم د صحابه وو او د فهم دلامذهبو ده لکن دوي خپل فهم ته فهم الرسول وایي او بیا ورسره د صحابه وو فهم مخالف گڼي.

دلامذهبو اهلحدیثو د بطلان واضح دلیل

لامذهبه اهلحدیث فهم د صحابه وو رضی الله عنهم ته اعتبار نه ورکوي، مخکې تاسو د نذیر حسین خپل عبارت وکتلو، نواب نور الحسن لیکي چې: در اصول مقرر شده که قول صحابی حجت نباشد (عرف الجادی ص ۱۰۱)

نواب صدیق حسن خان لیکي چې: وحاصل آنکه حجت بتفسیر صحابه غیر قائم است لاسیما نزد اختلاف، بدور الاهله ص ۱۳۹

حالانکه دالله تعالی او د محمد ﷺ په نیز دهغه چا دین ته هیڅ اعتبار نشته کوم چې په فهم د صحابه وو باندې نه وي بناء، لامذهبان ځکه د صحابه وو فهم ته دلیل نه وایي چې دوي د صحابه وو د فهم په مقابل کې خپل فهم ته فهم الرسول وایي تاسو تجربه وکړئ هیڅکله به ددوي څخه وانه ورئ چې دا زما فهم دی بلکې همیشه خپل فهم ته حدیث الرسول وایي.

د صحیح البخاری او د فهم الصحابه څخه دلامذهبو نفرت

لامذهبيت او غیر مقلدیت د خواش پرستی دوه نوم دی، دوي د قرآن او حدیث نوم زمزمه کوي او خپل خواش پوره کوي، کله چې د صحیح البخاری د حضرت عائشې رضی الله عنها حدیث دلامذهبو د خواش څخه مخالف وو، نو نذیر حسین یو ځلې وویل چې دا فهم دعائشې رضی الله عنها دی او د رسول الله ﷺ د فهم څخه مخالف دی، بیا یې وویل چې دا فهم دعائشې رضی الله عنها

عنها دی او فهم د صحابه وو حجت نه دی، وروسته لاهم بڼه بناسپتي رئیس راپورته شو او سوچ یې وکړو چې د زرگر د ټک په ټک په ټک د اهنگر د پلک یو گذار پکار دی چې نه سرپاتې شي او نه سر درد، له دې وجې یې ولیکل چې د صحیح بخاري حدیث هم غلط دی او د حضرت عایشې رضی الله عنها فهم هم غلط دی (سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۸۴)

وروسته نور هم په غوصه شو او د حضرت عایشې رضی الله عنها حدیث ته یې سندره وویلې، لاهم بڼه خناس لیکي چې (ان تلبیسات کی بعد دیوبند یه فی حدیث عائشه والی راگنې پېرگاڼې) سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۸۷. اوس دې مسلمانان پخپله فیصله وکړي چې حدیث ته سندره ویل څه حکم لري؟

یو نوی بدعت

لکه څرنګه چې اهل سنت والجماعت همیشې د سنتو د راژوندي کولو جذبه لري نو بالمقابل اهل بدعت همیشې د نوو بدعاتو د جاري کولو شیطاني جذبه لري د لاهم بڼه جعلی اهل حدیثو په جدیدو بدعاتو کې یو بدعت دادی چې په بنځو باندې د اختر لمونځ ته په عیدګاه کې فرض وایي د غیر مقلدینو مذکور بناسپتي رئیس لیکي چې (لهذا فرض و واجب هی که عورتین نماز عید کیلی عیدګاه جائیں) په بنځو باندې عیدګاه ته د اختر د لمانځه لپاره تلل فرض او واجب دي (سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۹۸) همدارنګه لیکي چې:

زړه وي او که ځوانه، باکره وي او که ثیبه، هره بنځه باید عیدګاه ته د اختر د لمانځه لپاره لاړه شي او بیا لیکي چې څوک چې ورته واجب نه وایي هغه مسموخ الفطرات دی (ص ۷۹۸)

او په استدلال کې وایي چې په احادیثو کې صراحت حکم شوی دی چې بنځې دی د اختر د لمانځه لپاره عیدګاه ته لاړې شي، همدارنګه دا حدیث (دام عطی رضی الله عنها) په تواتر سره په صیغې د امر روایت شوی دی لهذا په بنځو باندې فرض او واجب ده چې د اختر د لمانځه لپاره عیدګاه ته لاړې شي (ص ۷۹۸)

په بنځو باندې اختر لمونځ فرض نه دی

تمهید: هر امر د وجوب لپاره نوی لکه ﴿وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا﴾ ﴿قُلْ تَمَتُّعُوا بِكُفْرِكُمْ﴾ (أمرت

بالسوک) أمرت بالضحی والوتر ولم تکتب) مسند احمد

لدې وجې مونږ وایو چې د حضرت ام عطیه رضی الله عنها په حدیث کې د امرنا لفظ د فرضیت په معنی نه دی.

دلايل: ۱- هغه ترغيبي احاديث چې په هغوي کې دا مضمون په ډير صراحت سره ذکر شوی دی چې د بنځو مونځ په کورونو کې ډير ثواب لري، ددې مضمون والا احاديث ډير زيات دي، مخکې مونږ ددې مضمون والا صرف دولس احاديث وليکل، په هغې احاديثو کې دا خبره د مونځ استثناء نشته.

۲- د بنځې په باره کې د کور څخه د وتلو په صورت کې ترهيبي احاديث: امام منذري رحمه الله په الترغيب والترهيب کې باب لگولی دی په نوم د (ترغيب النساء في الصلوة في بيوتهن ولزومها ترهيبن من الخروج منها) ددې باب لاندې يې يوولس ترغيبي او ترهيبي احاديث ذکر کړي دي او په يو حديث کې هم پکې دا خبره د مونځ او دعا مو مونځونو فرق نه دی ذکر شوی.

۳- حضرت ام حميد رسول الله صلى الله عليه وسلم ته شکايت وکړو چې زما خاوند ماستاسره د جماعت لمونځ ته نه پريږدي، رسول الله صلى الله عليه وسلم ددې خاوند ته د تهديد په ځای باندې بنځو ته په کورونو کې د مونځ ترغيب ورکوي، گویا چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم ددې د خاوند تاييد وکړو، پدې حديث کې هم دا خبره د مونځ استثناء نشته بلکې تر اخره پورې بيا ام حميد رضی الله عنها دخپل کور په يو تياره کونج کې لمونځ کولو.

۴- داستيدان احاديث: که چيرته په بنځو باندې په عید گاه کې دا خبره د مونځ فرض وی، نو بيا داستيدان څه معنی ده؟ ځکه چې دا اجازت دغو بنځو معنی داده چې خاوند ته دا اجازت د ورکولو او د نه ورکولو دواړو اختيار دی، نو اوس که خاوند اجازت ورنکړي نو بنځه به دا فرض څرنگه ادا کوي؟ او که دسړيو په شان بې اجازته عید گاه ته ځي نو بيا داستيدان څه فايده ده؟ که لا مذهبمان داسې حديث لري چې په هغې کې داستيدان څخه دا خبره د مونځ استثناء وي نو پيش دې يې کړي.

۵- حضرت ابن عمر رضی الله عنهما، حضرت ابن مسعود رضی الله عنه حضرت علي رضي الله عنه حضرت عايشه رضی الله عنها، حضرت ابن عباس رضي الله عنه عروه بن زبير رحمه الله قاسم بن محمد رحمه الله، ابراهيم نخعي رحمه الله، حسن بصري رحمه الله، عطاء بن رباح رحمه الله او سفيان ثوري ولې بنځې د عید گاه او د مسجد څخه منع کولې؟ که په بنځو باندې په عید گاه کې دا خبره د مونځ فرض وی نو بيا ايا ددې دا معنی نه چې دغې مذکورو صحابه وو او تابعينو خلک د فرض څخه منع کول؟

۶- مخکې تير شول چې پدې خبره باندې اجماع ده چې دفتنو او دفساد په وخت کې عید گاه او مسجد ته د بنځو تلل حرام دي، دا اجماع ددې دليل دی چې په بنځو باندې دا خبره د مونځ او عید گاه ته تلل فرض نه دي.

۷- د جمعې او د پنځه وخته مونځ چې څومره تاکیدات دي هغه د اختر د لمونځ په باره کې نشته، د جمعې او د پنځه وخته لمونځ په پرېښودلو چې څومره و عیدات دي هغه د اختر د مونځ په باره کې نشته، نو چې د جمعې او پنځه وخته لمونځ ته مسجد ته تلل او جماعت کول ورباندې فرض نه دی نو د اختر مونځ څرنگه ورباندې فرض شو؟

۸- دفتنې او دفساد په صورت کې چې مسجد ته تلل حرام دي نو عیدگاه ته څرنگه فرض شو؟

۹- که په بنځو باندې د اختر مونځ فرض وي نو بیا خو په حدیث کې دا هم راغلي دي چې حیضو بنځو ته هم حکم شوی وو چې عیدگاه ته لاړې شی، لکن مونځ مه کوي نو حیضو ته ولې امر کیدلو؟ معلومیږي دا چې بنځو ته عیدگاه ته دتللو حکم ددې وجې څخه نه وو چې پدوي باندې د اختر لمونځ فرض دی بلکې له دې وجې څخه وو چې په ابتداء کې د مسلمانانو عددي قوت کم وو، نو دخپل عددي انفرادي قوت دښودنې لپاره بنځو ته حکم شوی وو چې عیدگاه ته لاړې شي، نو کیدای شي چې په یو وخت کې په بنځو باندې تلل لازم وو، لکن چې کله د مسلمانانو تعداد زیات شو نو بیا هغه لزوم ختم شو او د شرایطو او د تحفظاتو سره صرف رخصت او اباحت پاتې شو.

۱۰- په بنځو باندې عیدگاه ته دتللو فرضیت ددې ایت کریمه سره معارض، دی چې و (قرن فی بیوتکن) مونږ وایو چې د و قرن فی بیوتکن مطابق مطابق د بنځو لپاره په کورونو کې عبادت افضل دی او حدیث له وجې ورته مسجد او عیدگاه تلل جایز دي لکن د شرایطو سره.

دَام عطیه رضی الله عنها په حدیث کې دَامر معنی

د مذکورو دلایلو په بناء د جمهور امت په نیز باندې دَام عطیه رضی الله عنها په حدیث کې د (أمرنا) جمله د فرضیت لپاره نه ده، لا مذهبان دې د (أمرنا) څخه د فرضیت د ثابتولو لپاره کوم دلیل پیش کړي، مونږ وایو چې د (أمرنا) جمله د رخصت او د اباحت لپاره ده، پدې سره به دا احادیثو په مابین کې تطبیق راشي او هغه داسې چې دَام عطیه رضی الله عنها په حدیث کې رخصت او اباحت ذکر شوی دی او په ترغیبي او ترهیبی احادیثو کې او لویت او افضلیت ذکر شوی دی، په رخصت او افضلیت کې هیڅ تعارض نشته او که دَام عطیه رضی الله عنها په حدیث کې فرضیت ذکر شي نو بیا به یې دهغو ترغیبي او ترهیبی احادیثو سره تعارض راشي.

د اَم عطیه رضی الله عنها حدیث خبر واحد دی او فرضیت خو په داسې دلیل باندې ثابتیږي چې هغه قطعي الثبوت او قطعي الدلالت وي.

دلامذهبو او دامت د علماؤ په مابین کې څلور اختلافي نکتې

مخکې دا څلور نکتې واورئ او بیا دلامذهبو سب او شتم واورئ.

- ۱- مسجد او عیدگاه ته د ښځو د تللو شرعي حیثیت څه دی؟
- ۲- مسجد او عیدگاه ته د ښځو تلل معلول بعلة دی او که نه؟
- ۳- د ښځو په باره کې د مسجد او د عیدگاه حکم یو دی او که نه؟
- ۴- د حضرت ام عطیه رضی الله عنها په حدیث کې د (أمرنا) جمله د فرضیت لپاره ده او که نه؟

اوله نکتہ:

عیدگاه او مسجد ته د ښځو د تللو لپاره یو څو شرایط دي چې عبارت دي له: استیذان از خاوند، پرده، ترک دخوشبویی، ترک دزینت، ترک داختلاط مع الرجال، اوازنه او چټول عدم دخوف دفتني وغيره. نو که ددې شرایطو او تحفظاتو لحاظ و ونو بیا عیدگاه او مسجد ته د ښځو تلل مباح دي، لکن بیا هم په کور کې یې ثواب زیات دی او دکور په نسبت یې په کوټه کې ثواب زیات دی او دکوټې په نسبت یې په وره مخصوصه کوټه کې ثواب زیات دی او دلایل ورته مخکیني ذکر شوي ترغیبي او ترهیبی احادیث دي، ددې په خلاف دلامذهبو مسلک دادی چې په ښځو باندې عیدگاه ته تلل او داختر لمونځ فرض دی (سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۹۸)

په دې فتوی باندې د (۱۹) غیر مقلدو علماوو دستخط دی، فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۲۰۰ (الندیه ج ۱ ص ۱۴۲)

دوهم نکتہ:

د علماؤ دامت په نیز د احکم معلول بعلة دی، علت د اباحت عدم خوف دفتني دی او علت د منع خوف دفتني دی او دلیل ورته لزوم د شرایطو او د تحفظاتو دی شرایط او تحفظات د همدې خوف دفتني له وجې لازم شو، همدارنگه حضرت عایشې رضی الله عنها خوف دفتني محسوس کړو او وېر مایل

چې که د بنځو دا اوسني حالت په عهد نبوي ﷺ کې ظاهر شوی وی نو رسول الله ﷺ به بنځې د مساجدو څخه منع کړی وی، لکه د بنی اسرائیلو بنځې چې منع کړې شوې وې معلومېږي دا چې د اسرائیلي بنځو د منع سبب فتنه او فساد وو، همدا اُسباب د فتنې صحابه وو لیدلی وو او خوف د فتنې ورسره پیدا شوی وو لدې وجې څخه یې بنځې د مساجدو څخه منع کړې وې، د ابن عمر رضی الله عنه دخپل ځوی سره تشدد صرف د حدیث الرسول ﷺ سره د لفظي ټکر له وجې وو، ځکه ټول صحابه وو رضی الله عنهم په دې متفق وو چې د اباحت او د منع مدار په عدم خوف او په خوف د فتنې دی، بعضو صحابه کرامو ته چې خوف د فتنې ډیر ښکاره وو هغوي په منع کې ډیر تشدد کولو او کومو صحابه وو رضی الله عنهم ته چې خوف د فتنې دومره ډیر ظاهر نه وو نو هغوي سهولت کولو، ددې په خلاف د لامذهبو په نیز دا حکم معلول بعله نه دی، که هر څومره حالات خراب وي بیا هم په بنځه باندې دا خبر د لمانځه لپاره عیدگاه ته تلل فرض دي او مسجد ته تلل ورته جایز دي، لامذهبان په داسې نا امنه خرابو حالاتو کې هم د بنځو منع کولو ته د شریعت بدلول، شیطاني اغواء او شیطاني قیاس وایي. (نټاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۷۴، سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۸۱)

لامذهبه بناسپتي رئیس لیکي چې د رسول الله ﷺ په زمانه کې دیوې زنانه سره د زنا واقعې پېښه شوه لکن بیا هم رسول الله بنځې د مسجد څخه منع نه کړې او داسې یې ونه فرمایلي چې اوس زمانه فاسده شوه نو مساجدو ته مه راځئ (سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۸۷) بناسپتي رئیس پدې نه پوهیږي چې یوه جزئي واقعې پېښیدل د زمانې د فساد دلیل نه دی.

دریمه نکته:

د علماء دامت په نیز باندې د مسجد او د عیدگاه حکم یو دی، چې که د شرایطو او د تحفظاتو لحاظ ورونو بیا دواړو ته تلل مباح دي او نه تلل ورته افضل دي او که د شرایطو او د تحفظاتو لحاظ نه وو نو بیا دواړو ته تلل ممنوع دي او په اهلسنتو کې چې کومو علماوو فرمایلي دي چې زېرو بنځو ته پنځه وخته لمنوخ ته د تللو رخصت نشته او عیدینو ته ورته د تللو رخصت دی نو ددې وجه داده چې: تكثر الصلحاء ايضا فتتنع هيبة الصلحاء اياهما عن الوقوع في الفتنة (بدایع الصنائع ج ۱ ص ۶۱۷) په عیدینو کې علماء او صلحاء په کثرت سره موجود وي، نو ددوي هیبت بنځې او سړي د گناه څخه منع کوي،

ددې څخه هم معلومیږي چې د اباحت او د منع اصل علت عدم خوف او خوف دفتني دی عیدینو ته درخصت علت عدم خوف دفتني دی او نورو جماعاتو ته د منع علت خوف دفتني دی که عیدینو ته د تللو په صورت کې خوف دفتني غالب شي نو بیا به عیدین هم د پنځه وخته لمونخ په شان وي، لکن ددې په خلاف د غیر مقلدینو په نیز په مسجد او په عید گاه کې فرق دی، عید گاه ته تلل فرض دي او مسجد ته تلل جایز دي.

څلورمه نکتہ:

دامت د علماؤ په نیز د حضرت أم عطیه رضی الله عنها په حدیث کې د "أمرنا" جمله د فرضیت لپاره نه ده او یا ابتداءً د فرضیت لپاره وه چې بیا وروسته فرضیت منسوخ شو، لکن ددې په خلاف د غیر مقلدینو په نیز دا جمله د فرضیت لپاره ده او دا حکم دائمي دی. (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۷۳)

صحابه وؤ رضی الله عنهم او تابعینو ته د لامذهبو شتم او سب

پدې څلورو نکتو کې یوه رایه د صحابه وؤ رضی الله عنهم او د تابعینو او د تبع تابعینو ده، لکه حضرت عایشه رضی الله، حضرت زبیر بن عوام رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، حضرت قاسم بن محمد رحمه الله، حضرت ابراهیم نخعی رحمه الله، حضرت سفیان ثوری رحمه الله، حضرت عطاء بن ابی رباح رحمه الله، حضرت حسن بصری رحمه الله او بله رایه د غیر مقلدینو لامذهب جعلي اهل حدیثو ده د غیر مقلدینو رایه صراحة په هیڅ ایت او په هیڅ حدیث کې نشته، لکن بیا هم د خدایي او د پیغمبري دعوه کوي او خپلې رایې ته عین حدیث الرسول وایي او د خپلې رایې څخه مخالف ته د الله تعالی اود رسول الله څخه مخالف وایي د لامذهبو د شیخ الكل نذیر حسین دهلوي یوه اړده فتوی ده چې دنورو لامذهبانو دستخطونه هم ورباندې شوي دي، دهغې فتوی څخه دیو څو لاندې خبرو اقتباس کیږي.

۱- د لامذهبو فتوی فهم د رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دی او د علماؤ دامت فتوی فهم د عایشې رضی

الله عنها دی، نذیر حسین لیکي چې، حضرت عایشه رضی الله عنها کار وکړا اس سبب سی تها که مطابقت فهم رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ساهه آپی فهم کی ضروری نه جانا (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۷۳)

۲- د لامذهبو رایه فهم د شارح او فهم د معصوم دی، ددې په مقابل کې فهم د عایشې رضی الله

عنها دی او فهم د صحابه وؤ شرعی حجت نه دی، نذیر حسین لیکي چې: حضرت عایشه اپنی فهم سی فرمائی ہیں اور فهم صحابه حجت شرعی نہیں ہی. (حواله بالا)

۳- دلامذہبو رایہ شرعی امری دی چہ ددی پہ مقابل کی دحضرت عایشی رَضِیَ اللہُ عَنْہُ او دنورو صحابہ و و رایہ ددی امر شرعی افساد دی ، نذیر حسین لیکی چہ : غرض جو امر باعث فساد ہی اس کے اصلاح شارع ہی خود ثابت ہی اس کی اصلاح بقدر نقصان کرنا چاہی نہ کہ معذوم کر دینا اصل امر شرعی حکم کا یہ اصلاح نہیں ہے بلکہ انسانی (حوالہ بالا)

۴- دلامذہبو رایہ صحیح مرفوع حدیث دی او بالمقابل دحضرت عایشی رضی اللہ عنہا رایہ ددی صحیح صریح مرفوع حدیث سرہ معارضہ دہ ، نذیر حسین لیکی چہ : اگر ماں لیا جالی کہ مقصود مایہ رضی اللہ عنہا کا امتناع عام ہی تو یہ اثر کب معارض ہو سکتا ہے حدیث صریح صحیح مرفوع کا (حوالہ بالا)

۵- دلامذہبو رایہ عین ہدایت دی او ددی پہ مقابل کی دحضرت عایشی رضی اللہ عنہا او دنورو صحابہ و و رایہ شیطانی اغواء دہ ، نذیر حسین لیکی چہ : غرض جس مجمع خلاف مین کہ فساد واقع ہو رہا ہے اس سے چشم پوشی کرنا اور مجمع موافق الشرع کو موقف کر دینا فقط تقاضی شرافت و امارت و اغوائی شیطانی ہی (حوالہ بالا)

۶- دلامذہبو رایہ دمعصوم نبی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم کلام دی او منسوخ نہ دی او ددی پہ مقابل کی دحضرت عایشی رضی اللہ عنہا او دنورو صحابہ و رایہ دامتیانو او دغیر معصومو خلکو کلام دی چہ ناسخ نہ شی جو پیدلی (اور ناسخ بھی کلام معصوم کا نہیں) (حوالہ بالا)

۷- دلامذہبو رایہ د رسول اللہ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم کلام دی ، ہدایت دی او سبیل المؤمنین دی او ددی پہ مقابل کی دحضرت عایشی رضی اللہ عنہا رایہ د رسول اللہ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم خنہ مخالفت دی ، غیر سبیل المؤمنین دی او پدی رایہ باندی تلونکی تول دوزخیان دی ، نذیر حسین بدبختہ لیکی چہ : پھر آپ جو شخص بعد ثبوت قول رسول و فعل صحابہ کی مخالفت کری وہ اس ایت کا مصداق ہے ﴿وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا﴾

۸- دلامذہبو رایہ د شریعت صریح حکم دی او ددی پہ مقابل کی دحضرت عایشی رضی اللہ عنہا او دنورو صحابہ و و رایہ شیطانی قیاس ، لعنتی رایہ او شیطانی رایہ دہ ، نذیر حسین لیکی چہ : جو حکم

صراحت شریع میں ثابت ہو جائی اس میں ہرگز رائی و قیاس کو دخل نہ دینا چاہے کہ شیطان اسے قیاس سے کہ انا خیر منہ حکم صریح الہی سی انکار کر کی ملعون بن گیا ہے۔ (حوالہ بالا)

۹- دلا مذہبو رایہ شریعت دی او ددی په مقابل کې د حضرت عایشې رضی اللہ عنہا او دنورو صحابہ و و رایہ د شریعت بدلول دي ، نذیر حسین ددی رایې په باره کې لیکي چې: شریعت کو بدل ڈالنا ہے (حوالہ بالا)

۱۰- دلا مذہبو رایہ د اللہ تعالیٰ او در رسول اللہ قول دی او ددی په مقابل کې د حضرت عایشې رضی اللہ عنہا او دنورو صحابہ و و رایہ د اللہ تعالیٰ او در رسول اللہ ﷺ د قول څخه مخالفت دی ددی رایې والا خلک ظالمان او فاسقان دي او د اسماني عذاب مستحق دي ، نذیر حسین لیکي چې: د دوهمې رایې والا ددی ایت مصداق دی چې (فبدل الذین) (ظلموا قولا غیر الذین قیل لهم) (فتاویٰ علماء حدیث ج ۴ ص ۱۷۳، ۱۷۶)

۱۱- بناسپتي رئیس لیکي چې دلا مذہبو رایہ شرعي حکم دی او بله رایہ د ممسوخ الفطرت والا و خلکو ده. (سلفي تحقیقي جایزه ص ۱۹۸)

۱۲- دلا مذہبو رایہ د اللہ تعالیٰ او در رسول اللہ حکم دی او مقابل طرف کافران سرکشه او د اللہ تعالیٰ او در رسول اللہ ﷺ دشمنان دي (فتاویٰ علماء حدیث ج ۴ ص ۲۰۱) شمع محمدی ص ۷۱

خلاصه دا چې غیر مقلدینو صحابہ کرامو رضی اللہ عنہم تابعینو او تبع تابعینو ته دالاندې کنځلې وکړې. ممسوخ الفطرت ، مخالفین د اللہ تعالیٰ او در رسول ، ملعونین ، په دین کې تحریف کونکي ، دوزخیان، کافران، سرکشان، د اللہ تعالیٰ او در رسول اللہ ﷺ دشمنان ، مفسدین، شیطاني اشواء کاران (معاذ اللہ، ثم معاذ اللہ، ثم معاذ اللہ، الی غیر النهایة)

په مسجد کې د بنځو داغتكاف شرعي حکم

درمضان په اخرو لسو ورځو کې اعتکاف کول سنت دي او پدې خبره د ټول امت اتفاق دی چې دنارینه و و لپاره داغتكاف ځای عام مسجد دی او د بنځو لپاره بهتره داده چې دوي په کورونو کې په خاصو خاصو مسجدونو کې اعتکاف وکړي، د کور د خاص مسجد څخه مراد هغه ځای دی کوم چې په کور کې دلمانځه لپاره مقرر شوی وي لکه څرنګه چې ام عطیه رضی اللہ عنہا رسول اللہ ﷺ

نه عرض وکړو چې يا رسول الله صلى الله عليه وسلم زموږ په کور کې مونږ ته په يو ځای کې مونځ وکړه چې مونږ به دغه څخه لپاره مقرر کړو او که په کور کې د مخکې څخه داسې ځای نه وي مقرر نو د اعتكاف په وخت کې دې داسې ځای مقرر کړي او په هغې کې دې اعتكاف وکړي، ددې په خلاف د غير مقلدينو مسلک دادی چې بنځې دې هم دسړيو په شان په عمومي مسجد کې اعتكاف وکړي، د بنحو لپاره د کور په خاص مسجد کې اعتكاف نه دی جايز ددوي په نيز پکار دی چې د بنحو لپاره دسړيو څخه جدا انتظام وشي او که جدا انتظام نه وو ممکن نو بيا ورته په مسجد کې هم اعتكاف ناجايز دي، لامذهبه صلاح الدين يوسف پخپلو حواشيو دقران کې ليکي چې: د اعتكاف لپاره مسجد ضروري دی معتكف نارينه وي او که زنانه، د زنانه وو لپاره په کورونو کې اعتكاف نه دی صحيح، البته د زنانه وو لپاره په مساجدو کې جدا انتظام ضروري دی که جدا انتظام امکان نه وو، نو بيا ورته په مسجد کې اعتكاف نه دی جايز دا يو نفلي عبادت دی تر څو پورې چې پوره تحفظ نه وي ددې نفلي عبادت نه کول بهتر دي. (تفسير احسن البيان ص ٧٥)

د غير مقلدينو د مسلک د غير مقلدينو په لاندې کتابونو کې هم ذکر شوی دی، تحفه رمضان ٨٦، پکې سايل ص ٢٩٥، فتاویٰ برکاتيه ص ٩٠، فتاویٰ علماء حديث ج ٦ ص ٤٥٠، وغيره)

د اختلاف اسباب

د غير مقلدينو او د اهل سنت والجماعت په مابين کې د اختلاف منشأ او سبب دقرآن او حديث يو څو نصوص دي.

د اختلاف اول سبب: الله تعالى فرمايي چې: ﴿وَلَا تَبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسْجِدِ﴾ (البقره ص ١٨٧)

ددې ايت څخه دومره خبره را معلومېږي چې د اعتكاف لپاره مسجد شرط دی، دومره خبره انتفا ددې څخه وروسته دنارينه وو او د زنانه وو لپاره د مسجد دمصادق په تعين کې اختلاف دی اهل سنت والجماعة فرمايي چې ددې ايت په مفهوم کې دوه احتماله دي.

اول احتمال: دادی چې پدې ايت کې خطاب عام شي نارينه وو او زنانه وو دواړو ته نو پدې صورت کې به د مسجد څخه هم عامه معنی مراده شي، يعنې د فرض لمونځ لپاره مخصوص ځای به ترينه مراده شي او د فرض لمونځ لپاره مخصوص ځای دنارينه وو په حق کې د محله مسجد دی او د زنانه وو په

حق کې په کور کې مخصوص ځای دی، نو نارینه دې په عامو مساجدو کې اعتکافونه کوي او زنانه دې په خاصو مساجدو کې اعتکافونه کوي، ۱- رسول الله ﷺ فرمایي چې: خیر مساجد النساء قعر بیوتهن (تر غیب و تر هیب للمندری ج ۱ ص ۲۲۶)

نو چې د اعتکاف لپاره مسجد شرط شو نو د بنځو د اعتکاف لپاره همغه مسجد بهتر دی کوم ته چې رسول الله ﷺ بهتر ویلي دي چې قعر بیوتهن دی.

۲- همدارنگه رسول الله ﷺ فرمایي چې: وصلاتها فی دارها خیر من صلاتها فی مسجد قومها (تر غیب و تر هیب للمندری ج ۱ ص ۲۲۶)

نو چې مونځ یې د مسجد نبوي د رسول الله د امامتۍ په نسبت په کور کې بهتر دی، نو اعتکاف یې هم په کور کې بهتر دی، رسول الله ﷺ زنانه وو ته په کور کې د عبادت تر غیب وړ کوي او لامذهبان ورته په مسجد کې د عبادت تر غیب وړ کوي او بیا هم د طاعت د رسول الله ﷺ چينغې وهي.

۳- د اعتکاف لپاره چې کوم مسجد شرط دی دهغې څخه مراد هغه مسجد دی په کوم چې پنځه وخته لمونځ د جماعت سره ادا کېږي لکه څرنگه چې په یو روایت کې راځي چې: لاعتکاف الا فی مسجد جماعة (مصنف عبد الرزاق ج ۳ ص ۱۶۸، سنن کبری للبيهقي ج ۴ ص ۳۲۱)

اعتکاف صرف د جماعت والا په مسجد کېږي او د جماعت لمونځ په نارینه وو باندې دی د زنانه وو په باره کې د جماعت لمونځ منسوخ دی (و جماعتهن منسوخه) عنایه شرح الهدایه ج ۱ ص ۴۱۰ مجمع الانهر ج ۱ ص ۳۲۵ تبیین الحقائق ج ۲ ص ۱۶۳، فتاوی مفتی محمود ج ۳ ص ۴۹۱) نو چې کله د جماعت لمونځ په نارینه وو باندې دی، نو له دې وجې ورته اعتکاف په مسجد کې پکار دی چې د جماعت لمونځ ترینه فوت نه شي او په زنانه وو باندې جماعت ندی لازم بلکې ددوي مونځ په کور کې ډیر ثواب لري، لهذا اعتکاف هم ورته په کور کې ډیر ثواب لري، بنځه به څرنگه اعتکاف ته مسجد ته ځي او د ډیر ثواب د حصول لپاره به مونځ کور ته رارسوي؟.

۴- حضرت عایشه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فرمایي چې که دا موجوده حالات د رسول الله ﷺ په وخت کې ظاهر شوی وي نو رسول الله ﷺ به بنځې د مساجدو څخه منع کړی وی (صحیح البخاری ج ۱ ص ۱۳۰) ابو عمرو الشیباني رحمه الله فرمایي چې عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به بنځې په تیگو ویشتلې او د جمعې د لمانځه لپاره مسجد ته دراتلو څخه به یې منع کولې (مصنف ابن ابی شیبه ج ۲ ص ۲۷۷) حضرت

عبد الله بن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ به دجمعې په ورځ ښځې په تيگو ويشتلې او دمسجد څخه به يې شپلې (عمدة القارى قدمى ج ۳ ص ۲۲۸) په جماعت باندې لس يا پنځلس دقيقې لگيږي نو چې دزنانه وو په مسجد کې دومره حصاريدل صحابه وو نه برداشت کول، نومسلسلې لس شپې او ورځې په مسجد کې حصاريدل به څرنگه برداشت کړلې شي؟ دپته قياس نه وایي بلکې دلالت النص ورته وایي چې بالا جماع حجت دی.

۵- ابراهيم نخعي رحمه الله فرمايي چې کومې ښځې چې په کور کې اعتکاف کړی وي نو هغه داعتكاف دکوتې مخې ته په لاره کې چې کومه کوټه او يا برېښه وي نو په هغې کې تيريدلى شي او شاطرفته کوټې ته نه شي تللى (معرفة السنن والاثار للبيهقي ج ۶ ص ۴۰۳، مصنف عبد الرزاق ج ۴ ص ۳۵۰)

دوهم احتمال: چې چونکې ﴿وَلَا تَبَايُهُنَّ وَآتَمُّنَّ عُكُوفُونَ فِي الْمَسْجِدِ﴾ د مذكر صيغې دي، نو خطاب خاص نارينه وو ته دی او دمسايدو څخه هم يواځې دمحلې عام مسجد مراد دی، او پاتې شو دښځو حکم نو دا ايت دښځو دحکم څخه ساکت دی، لدې وجې به نورو دلايلو ته رجوع کوو او هغه دلايل مخکې مونږ ذکر کړه چې ښځه دې دکور په مسجد کې اعتکاف کوي.

دلامذهبو مسلک: دلامذهبو په مسلک کې تقريبا درې جزء دي: ۱- په ايت کریمه کې دمسجد څخه مراد، عام دمحلې مسجد دی، ۲- په ايت کریمه کې خطاب عام دی نارينه وو او زنانه وو دواړو ته شامل دی، لهذا دواړه به دمحلې په مسجد کې اعتکاف کوي، ۳- دزنانه وو لپاره به جدا انتظام کولى شي که جدا انتظام نه وو، ممکن نوبی دښځو لپاره دمحلې په مسجد کې اعتکاف کول ناجايز دي.

زمونږ پوښتنه: لامذهبو چې کومې درې خبرې وکړې دا نه دالله تعالى فرمان دی او نه درسول الله حديث دی بلکې دلامذهبو شخصي او ذاتي رائي دي له دې وجې لامذهبانو ته پکار دي چې دا غره خبره په ايت او يا په حديث کې صراحة وښايي.

داختلاف دوهم سبب:

داهل سنت والجماعت او دلامذهبو جعلي اهلحديثو په مابين کې داختلف دوهم سبب داهمات المؤمنين اعتکاف دی يعنې په بعضې احاديثو کې راځي چې بعضو امهات المؤمنين په مسجد نبوي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کې دنبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سره اعتکاف کړی دی همدارنگه په يو حديث کې راځي چې حضرت عايشې رضي الله عنها حضرت حفصې رضي الله عنها او حضرت زينب رضي الله عنها د

رسول الله ﷺ څخه اجازت وغوښتلو چې په مسجد کې اعتکاف وکړي، رسول الله ﷺ ورته اجازت ورکړو، نو لا مذهبان وایي چې امهات المؤمنین چې په مسجد کې اعتکاف کړی دی او رسول الله ﷺ ورته اجازت ورکړی دی نو معلومېږي چې دنارینه وو او دزنانه وو دواړو لپاره داعتكاف ځای دمحلې عمومي مسجد دی.

اهل سنت والجماعت فرمایي چې ۱- دلته خو امهات المؤمنین د رسول الله ﷺ سره اعتکاف کړی دی، نو دا خو دزنانه وو اعتکاف دخپل خاوند سره شو، ۲- دا چې ازوج مطهرات امهات المؤمنین دي ددوي نکاح دبل چا سره حرامه ده، نو دا دخپل محرم سره اعتکاف دی، لهدا ددې احادیثو څخه دزنانه وو لپاره دمحلې په مسجد کې د اعتکاف دوه صورتونه رامعلومېږي، اول: دخپل خاوند سره اعتکاف، دوهم: دخپل محرم سره اعتکاف دخاوند څخه بغير اعتکاف په دې حدیثونو کې نه دی ذکر شوی اگر چې دزنانه وو لپاره جدا انتظام وي، لکه څرنګه چې زنانه ووت ته دخپل خاوند او دخپل محرم سره سفر کول جایز دی لکن ددې څخه هیڅکله دانه ثابتېږي چې دزنانه لپاره دغير محرم سره هم سفر کول جایز شي اگر چې دسړيو څخه ورته جدا انتظام شوی وي، نو همدارنګه دزنانه ووت اعتکاف دخپل خاوند او دمحرم سره هم دی، چې ددې څخه هیڅکله دغير محرم سره اعتکاف نه ثابتېږي اگر چې جدا انتظام ورته شوی وي.

۳- بعضو امهات المؤمنین مخکې په مسجد نبوي کې د رسول الله ﷺ سره اعتکاف کړی وو. وروسته یې بیا یو ځلې اجازت وغوښتلو، رسول الله ﷺ ورته اجازت ورکړو کله یې چې په سهار کې دحضرت عایشې رضی الله عنها حضرت حفصې رضی الله عنها او دحضرت زینب رضی الله عنها څیمې او دخپله څیمه په مسجد نبوي کې ولیدلې نو رسول الله ﷺ خفه شو او وې فرمایل چې ایا دوي دنيکی اراده کړې ده؟ او یا دوي دنيکی گومان کوي؟ استفهام انکاری دی یعنې دا هیڅکله نیکی نه ده بیا رسول الله ﷺ حکم وکړو او ټولې څیمې دمسجد څخه لرې کړې شوې، حتی چې رسول الله ﷺ په دغې کال باندې په رمضان کې اعتکاف ونکړو بلکې دهغې په عوض کې یې په شوال کې اعتکاف وکړو، نو رسول الله ﷺ په اول کې اجازت ورکړو لکن وروسته یې څومره په سختۍ سره منع وکړه. لهدا چې امهات المؤمنین په مسجد کې داعتكاف څخه منع کړی شوی نو نورو زنانه ووت ته به څرنګه اجازت وي؟ ددې ممانعت څخه که حرمت ثابت نشي نو اقلًا غیر اولویت خوترینه ثابتېږي.

یوه پوښتنه

لامذهبان دې د امهات المؤمنین څخه بغیر په ټول خیر القرون کې صرف دیوې صحابې رضی الله عنها او تابعې او یا تبع تابعې نوم پیش کړي چې هغې د محلي په مسجد کې اعتکاف کړی وي، ایا د خیر القرون د زنانه وو څخه د لامذهبو زنانه ډیرې د دین شوق لري؟ که لامذهبان وایي چې یو ځلې خو امهات المؤمنین په عام مسجد کې اعتکاف کړی وو لهدا زموږ زنانه دې هم په عام مسجد کې اعتکاف کوي نو بیا موږ وایو چې د امهات المؤمنین لپاره خو په هر شي کې د سړیو څخه جدا انتظام نه وو، نو تاسو ولې په هر شي کې د جدا انتظام شرط لگوئ؟

که تاسو وایي چې موږ د نور د لایلو څخه د جدا انتظام شرط لگوو نو همدارنگه بیا موږ هم د نورو د لایلو له وجې وایو چې د ښځو لپاره د کور په مسجد کې اعتکاف بهتر دی.

که غیر مقلدین نورې زنانه په ازواجو مطهراتو باندې قیاسوي نو د دې څخه خو زیات نه زیات د زنانه وو لپاره د محلي په مسجد کې د اعتکاف جواز ثابتیږي اگر چې افضل او بهتر د کور مسجد دی لکن د محلي د مسجد اشتراط خو ترینه نه معلومیږي دا اشتراط په کوم حدیث کې راغلی دی؟ په کوم مرفوع حدیث کې د ښځو د اعتکاف لپاره د محلي د مسجد په شرط کیدلو باندې تصریح شوې ده؟

دیوې شبهې ازاله

په بعضې اثارو کې په بعضو هغو زنانه وو باندې انکار شوی دی، کومې چې د کور په مسجد کې اعتکاف کوي. نو دهغې اثارو محمل د نذر صورت دی، که کومې ښځې نذر و منلو چې د کور په مسجد کې به اعتکاف کوي نو دا نذر منل بده دی. لکه څرنگه چې د حضرت جابر رضي الله عنه په یو حدیث کې راغلي دي چې: (أنه سئل عن امرأة جعلت عليها أن تعتكف في مسجد بيتها؟ قال لا يصلح لتعتكف في مسجد كما قال الله تعالى وإنتم عاكفون في المساجد) یوې زنانه په ځان باندې نذر منلی وو چې د کور په مسجد کې به اعتکاف کوي حضرت جابر رضي الله عنه وفرمایي چې دا صحیح نه دی په عام مسجد کې دې اعتکاف وکړي. لکه څرنگه چې الله تعالی فرمایي چې تاسو په مساجدو کې اعتکاف کوئ کي یی. (فتح الباري لابن رجب الحنبلي ج ۲ ص ۳۷۸)

تمت بالخیر والحمد لله.

مسئله تكبيرات العیدین

ليكنوا في المسيح ابو ابراهيم وحيم الذين الحقاني

كاتب التلميد الشيخ، مولوي هدايت الله همت بدن

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على ن لانبی بعده.

اما بعد!

الله تعالی جل جلاله په سورة الناس کې د داسې انسانانو او پیریانو ذکر کړی دی چې هغوي خپل ټول عمر دې ته وقف کړی وي چې د مسلمانانو په زړونو کې وسوسې واچوي، مسلمانان د اطمینان او دیقین د عظیم دولت څخه محروم کړي، پدې شیطانانو کې وکتوري اهل حدیث هم دي وکتوري اهل حدیث ددې مذموم مقصد د حاصلولو لپاره خپلې هرې رایې ته د قرآن او حدیث نوم ورکوي او بل طرفته د تبلیغات کوي چې صرف مونږ په قرآن او په حدیث باندې عمل کوو او حنفیان، شافعیان، مالکیان او حنبلیان دخپلو امامانو په فقه باندې عمل کوي، مونږ د رسول الله ﷺ اتباع کوو او مقلدین دامامانو اتباع کوي، او بالخصوص چې کله کومه مبارکه موقع راشي نو ددوي د شرارت رگونه ډیر مست شي د رمضان په میاشت کې د اتور کعتو تراویحو شور شوع کړي کله چې داختر ورځ شی نو غیر مقلدین اعلانونه شروع کړي چې په فلانکي فلانکي مسجد کې به په سنت طریقه داختر لمونځ ادا کړي، نو اوریدونکي حیران شي چې آیا صرف د غیر مقلدینو لمونځ د سنتو سره مطابق دی؟ او داخانو لمونځ لکه چې د سنتو څخه مخالف دی؟ پدې رساله کې به د الله تعالی په توفیق باندې دا ذکر کړو چې داخانو داختر لمونځ د سنتو سره مطابق دی او دلامذهبو ددلایلو حال به هم ذکر کړو.

د اهل سنت والجماعة دعوی:

داختر په لمانځه کې شپږ زائد تکبیرات د نبی علیه السلام او د صاحبو ورضی الله عنهم او د تابعینو رحمهم الله سنت دي.

تفصیل: داختر په لمانځه کې د قیام په حالت کې درې تکبیرات اصل دي، یو تکبیر تحریمه او دوه درکوع تکبیرونه، چې د یته تکبیرات صلواتیه ویلی کیږي او شپږ زائد تکبیرات دي، په بعضو احادیثو کې ټول تعداد (۹) ذکر شوی دی او په بعضو کې په اولني رکعت کې د پنځو او په دویم کې د څلورو ذکر دی چې مجموعه یې نه شو او په بعضو کې د څلورو څلورو ذکر دي چې په اولني رکعت کې د قراءت

څخه مخکې د تکبير تحریمه سره څلور تکبيرات دي او درکوع تکبير ددې څخه جدا دی هغه يې نه دی ذکر کړی ځکه چې هغه د قرائت څخه وروسته دی او په دويم رکعت کې د قرائت څخه وروسته درکوع د تکبير سره څلور تکبيرات دي .

خلاصه: د ټولو احاديثو داده چې دا خبره لمانځه کې د قيام په حالت کې مجموعي (٩) تکبيرات دي ، (درې تکبيرات صلواتيه او شپږ زائد) .

دلائل: (١) أَنَّ الْقَاسِمَ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: حَدَّثَنِي بَعْضُ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: صَلَّى بِنَا، النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ عِيدٍ، فَكَبَّرَ أَرْبَعًا، وَأَرْبَعًا، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْنَا يَوْجُهُ حِينَ الْهَرَفِ، قَالَ: «لَا تَتَسَوَّاءُ، كَتَكْبِيرِ الْجَنَائِزِ، وَأَشَارَ بِأَصَابِعِهِ، وَقَبَضَ بِمِثْمَاهُ» (طحاوي ص ٣٧١ ، كتب الزيادات باب صلوة العيدين كيف التكبير فيها)

ابو عبد الرحمن قاسم فرمايي چې ماته په صحابه وو کې بعضې صحابه وو فرمايلي دي چې مونږ ته نبی کریم ﷺ دا خبره را وکړه ، نور رسول الله ﷺ ﷺ څلور څلور تکبيره وکړل ، بيا يې مونږ ته مخ راوگرزولو او وې فرمايل چې هير يې نه کړئ . دا خبره تکبير ونه د جنازې په شان (څلور) دي (يو د تکبير تحریمه او درې زوايد) ، رسول الله ﷺ ﷺ يوه گوته بنده کړه او په (څلور) گوته سره يې اشاره وکړه .

٢- عَنْ مَكْحُولٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، جَلِيسٌ لِأَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، سَأَلَ أَبَا مُوسَى الْأَشْعَرِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَحَدِيقَةَ بْنَ الْيَمَانِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَكْبِرُ فِي الْأَضْحَى وَالْفِطْرِ؟ فَقَالَ أَبُو مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «كَانَ يَكْبِرُ أَرْبَعًا تَكْبِيرَةً عَلَى الْجَنَائِزِ»، فَقَالَ حَدِيقَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «صَدَقَ»، فَقَالَ أَبُو مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «كَذَلِكَ كُنْتُ أَكْبِرُ فِي الْبَصْرَةِ، حِينَ كُنْتُ عَلَيْهِمْ»، وَقَالَ أَبُو عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «وَأَنَا حَافِظُ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ». (ابوداؤد ص ١٦٣) ، مصنف ابن ابی شيبه ج ٤ ص ٢١٣ ، خبر ٥٧٤٤) تخریج والا او بغير تخریج والا ص ٧٨ ، ج ٣)

د ابو هريره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ همنشين ابو عائشه فرمايي چې (د کوفي والي) سعيد بن العاص رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د ابو موسى اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او د حذيفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه پوښتنه وکړه چې رسول الله ﷺ ﷺ به په اخرونو کې تکبير ونه څرنگه کول؟ نو ابو موسى اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ و فرمايل چې رسول الله ﷺ ﷺ به په اخرونو کې د جنازې د لمانځه په شان (څلور څلور) تکبيرونه کول (يو تکبير تحریمه

و درې زواید) حضرت حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دابو موسى اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ تصدیق وکړو، بیا حضرت ابو موسى اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ و فرمايل چې کله چې زه په بصره کې حاکم ووم نو همداسې تکبیرونه به مې کول ابو عایشه رحمه الله فرمايي چې زه په دغه وخت کې د سعید بن العاص سره ناست وم.

۳- عَنْ عَلْقَمَةَ، وَالْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: كَانَ ابْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ جَالِسًا وَعِنْدَهُ حَذِيفَةُ وَأَبُو مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، فَسَأَلَهُمَا سَعِيدُ بْنُ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ التَّكْبِيرِ فِي الصَّلَاةِ يَوْمَ الْفِطْرِ وَالْأَضْحَى فُجِعَلَ هَذَا يَقُولُ: سَلْ هَذَا، وَهَذَا يَقُولُ: سَلْ هَذَا، فَقَالَ لَهُ حَذِيفَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: سَلْ هَذَا - يَعْنِي اللَّهَ بْنَ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - فَسَأَلَهُ، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «يُكَبِّرُ أَرْبَعًا ثُمَّ يَقْرَأُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ فَيَقْرَأُ، ثُمَّ يَقُومُ فِي الثَّانِيَةِ فَيَقْرَأُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ أَرْبَعًا بَعْدَ الْقِرَاءَةِ» (مصنف عبد الرزاق ج ۳ - ۵۶۸۷، نمبر ۵۶۸۶).

علقمه رحمه الله، و اسود رحمه الله فرمايي چې عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ناست و و په دې مجلس کې حضرت حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او ابو موسى اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هم موجود وو، سعید بن العاص رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دا خبره د تکبیراتو په باره کې پوښتنه وکړه، نو حضرت حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ و فرمايل چې دابو موسى اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه پوښتنه وکړه او ابو موسى اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ و فرمايل چې د حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه پوښتنه وکړه، نو بیا ورته حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ و فرمايل چې د حضرت عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه پوښتنه وکړه، کله یې چې د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه پوښتنه وکړه نو هغه ورته و فرمايل چې څلور تکبیرونه (نکیر تحریمه او درې زوائد) وکړه بیا قرائت وکړه بیا تکبیر وکړه او رکوع ته لاړه شیا دوهم رکعت ته اوږدېده، قرائت وکړه او د قرائت څخه وروسته څلور تکبیرونه وکړه (درې زوائد او یو درکوع).

۴- کردوس فرمايي چې د ماخوستن څخه وروسته ولید بن عقبه، د حضرت عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د حضرت حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او د حضرت ابو موسى اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او دابو مسعود انصاري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ طرفته یو سړی ورونیږلو هغه قاصد دې حضراتو رضی الله عنهم ته و فرمايل: فَقَالَ: إِنَّ هَذَا عَبْدُ السُّلَيْمِیْنَ فَكَيْفَ الصَّلَاةُ؟ فَقَالُوا: سَلْ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَسَأَلَهُ فَقَالَ: «يَقُومُ فَيُكَبِّرُ أَرْبَعًا، ثُمَّ يَقْرَأُ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَسُورَةً مِنَ الْمُفَصَّلِ، ثُمَّ يُكَبِّرُ، وَيَرْكَعُ فَيَتْلُو خَمْسَ، ثُمَّ يَقُومُ فَيَقْرَأُ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَسُورَةً مِنَ الْمُفَصَّلِ، ثُمَّ يُكَبِّرُ أَرْبَعًا يَرْكَعُ فِي آخِرِ هُنَّ فَيَتْلُو تِسْعَ فِي الْعِيدَيْنِ»، فَمَا أَلْكَرَةُ وَاحِدٌ مِنْهُمَا (معجم الكبير للطبراني ج ۹ - ۳) داسلمانا نو دا خبره رخ ده نو مونږ به څرنگه کوو؟ نو دوي ټولو ورته وويل چې دابو عبد الرحمن يعني د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه پوښتنه وکړه، کله یې چې د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه پوښتنه وکړه، نو عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ جواب ورکړو چې په اول رکعت کې دې څلور تکبیرونه وکړي

(یو تکبیر تحریمه او درې زوائد) بیا دې سورة فاتحه او دمفصلو سورتونو څخه یو سورت تلاوت وکړي، بیا دې تکبیر ووايي او رکوع ته دې لارشي نو دا پنځه تکبیره شول، بیا دې په دوهم رکعت کې سورة فاتحه او دمفصلو سورتونو څخه یو سورت ولولي بیا دې څلور تکبیرونه وکړي په څلورم تکبیر دې رکوع وکړي چې دا په اخترونو کې نهه تکبیره شول نو هلته په موجودو صحابه وو کې هیچا هم انکار ونکړو.

۵- عَنْ عَلْقَمَةَ، وَالْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ رضي الله عنه، أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ رضي الله عنه «كَانَ يُكَبِّرُ فِي الْعِيدَيْنِ تِسْعًا: أَرْبَعًا قَبْلَ الْقِرَاءَةِ، ثُمَّ كَبَّرَ فَرَكْعًا، وَفِي الثَّانِيَةِ يقرأ فَإِذَا فَرَغَ كَبَّرَ أَرْبَعًا، ثُمَّ رَكَعَ» (مصنف عبدالرزاق ج ۳ ص ۲۹۳) روایت نمبر ۵۶۸۶، تخریج والا

عبد الله بن مسعود رضي الله عنه به په اول رکعت کې د قرائت څخه مخکې څلور تکبیرونه کول (یو تکبیر تحریمه او درې زوائد) بیا به یې تکبیرو کړو او رکوع ته به لاړو او په دوهم رکعت کې به یې اول قرائت کولو بیا به یې څلور تکبیرونه وکړل او رکوع ته به لاړو، دا نهه تکبیره شول، نو عبد الله بن مسعود رضي الله عنه به په اخترونو کې نهه تکبیره کول.

۶- عَنْ كُرْدُوسٍ رضي الله عنه، قَالَ: «كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رضي الله عنه يُكَبِّرُ فِي الْأَضْحَى، وَالْفِطْرِ تِسْعًا: يَبْدَأُ فَيَكَبِّرُ أَرْبَعًا، ثُمَّ يقرأ ثُمَّ يَكَبِّرُ وَاحِدَةً فَيَرَكْعُ بِهَا، ثُمَّ يَقُومُ فِي الرَّكْعَةِ الْآخِرَةِ قَبْلَ أَنْ يَقْرَأَ، ثُمَّ يَكَبِّرُ أَرْبَعًا يَرَكْعُ بِهَا خَاتَمًا». (المعجم الكبير ج ۹ ص ۳)

عبد الله بن مسعود رضي الله عنه به په اول رکعت کې د قرائت څخه مخکې څلور تکبیرونه کول (یو تکبیر تحریمه او درې زوائد) بیا به یې تکبیرو کړو او رکوع ته به لاړو او په دوهم رکعت کې به یې اول قرائت کولو بیا به یې څلور تکبیرونه وکړل او رکوع ته به لاړو دا نهه تکبیره شول، نو عبد الله بن مسعود رضي الله عنه به په اخترونو کې نهه تکبیره کول.

۷- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَ: «شَهِدْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رضي الله عنه كَبَّرَ فِي صَلَاةِ الْعِيدِ بِالْبَصْرَةِ تِسْعَ تَكْبِيرَاتٍ، وَالْأَمْرُ بَيْنَ الْقِرَاءَتَيْنِ» قَالَ: وَشَهِدْتُ الْمَغِيرَةَ بْنَ شُعْبَةَ رضي الله عنه فَعَلَ ذَلِكَ أَيْضًا. فَسَأَلْتُ خَالِدًا كَيْفَ فَعَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ رضي الله عنه؟ فَقَسَرَ لَنَا كَمَا صَنَعَ ابْنُ مَسْعُودٍ رضي الله عنه (مصنف عبدالرزاق ج ۳ ص ۲۹۴، ۲۹۵) روایت نمبر ۵۶۸۹، وقال الحافظ في التلخيص اسناده صحيح

د عبد الله بن الحارث څخه روایت دی چې زه بصري ته عبد الله بن عباس رضي الله عنه ته (په اختر کې) ورغلم، نو عبد الله بن عباس رضي الله عنه د نهو تکبیرونو سره لمونځ وکړو او د قرائت په مابین کې یې پیوست والي راوستلو (یعنې د سورة فاتحې او د قرائت په منځ کې یې تکبیر ونه ویلو او حضرت مغیره

مسئله تکبیرات العیدین

بن شعبه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ همداسی کول، اسماعیل بن الولید فرمایي چې ما د خالد شخه پوښتنه وکړه چې ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به څرنگه کول؟ نو هغه راته همغسې تفصیل بیان کړو څرنگه چې د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په حدیث کې دی.

۸- عَنْ الشَّعْبِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ "أَنَّهُ كَانَ يُكَبِّرُ فِي الْفِطْرِ وَالْأَضْحَى تِسْعًا تِسْعًا: خَمْسًا فِي الْأُولَى، وَأَرْبَعًا فِي الْآخِرَةِ" (مصنف ابن ابی شیبه ج ۴ ص ۲۱۶، روایت ۵۴۵۴)

حضرت شعبي رحمه الله فرمایي چې عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به په وړو کي او غټه اختر کې نهه تکبیرونه کول، پنځه په اول رکعت کې (یو تکبیر تحریمه درې زوائد یو درکوع) او څلور په وروستني رکعت کې (د قرأت شخه وروسته درې زوائد، یو درکوع)

۹- عَنْ قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَا: «تِسْعُ تَكْبِيرَاتٍ». (ابن ابی شیبه ج ۴ ص ۲۱۶)

حضرت قتاده د جابر بن عبد الله او سعيد بن مسيب رضي الله عنهما شخه روایت کوي چې تکبیرات نهه دي.

۱۰- عَنْ مَسْرُوقٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "كَانَ عَبْدُ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُعَلِّمُنَا التَّكْبِيرَ فِي الْعِيدَيْنِ تِسْعَ تَكْبِيرَاتٍ: خَمْسَ فِي الْأُولَى، وَأَرْبَعًا فِي الْآخِرَةِ، وَيُؤَالِي بَيْنَ الْقِرَاءَتَيْنِ". (مصنف ابن ابی شیبه ج ۴ ص ۲۱۴، روایت نمبر ۵۷۵۷)

مسروق رحمه الله فرمایي چې عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به مونږ ته دا خبره دلمونځ په باره کې نهه تکبیرونه ښودل پنځه په اول رکعت کې او څلور په دوهم رکعت کې او پیوستوالی به یې راوستولو په مابین د قرائتونو کې.

۱۱- حضرت شعبي رحمه الله فرمایي چې زیاد مسروق ته پیغام ولیږلو چې مونږ د خپلو کارونو له

وځي د مسائلو شخه غافل یو: فَكَيْفَ التَّكْبِيرُ فِي الْعِيدَيْنِ؟ قَالَ: «تِسْعُ تَكْبِيرَاتٍ»، قَالَ: «خَمْسًا فِي الْأُولَى، وَأَرْبَعًا فِي

الْآخِرَةِ». (مصنف ابن ابی شیبه رحمه الله ص ۲۱۶، ۲۱۷، ج ۴، روایت نمبر ۵۷۵۸)

۱۲- عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ الْأَسْوَدِ، وَمَسْرُوقٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَا يُكَبِّرَانِ فِي الْعِيدِ تِسْعَ تَكْبِيرَاتٍ.

(مصنف ابن ابی شیبه ج ۴ ص ۲۱۷، روایت نمبر ۵۷۵۹)

حضرت ابراهيم رحمه الله د حضرت اسود رحمه الله او د حضرت مسروق رحمه الله شخه روایت کوي

چې دوي دواړو به تکبیر کولو په اختر کې نهه تکبیرونه.

۱۳- عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ «أَنَّهُ كَانَ يُكْتَبَرُ فِي الْعِيدِ تِسْعًا» (مصنف ابن ابی شیبہ)

(ص ۲۱۷، روایت نمبر ۵۷۶۵)

حضرت محمد بن سیرین د حضرت انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خُخه روایت کوي چي ده به تکبیر ۹ کله اختر

کي نهه تکبیر.

۱۴- عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَنَّ أَصْحَابَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، كَانُوا يُكْتَبَرُونَ فِي الْعِيدِ تِسْعَ تَكْبِيرَاتٍ» (مصنف ابن

ابی شیبہ ج ۴ ص ۲۱۷) روایت نمبر ۵۷۶۱

ترجمه: حضرت ابراهیم فرمائي چي اصحابو د عبد الله به تکبیرونه کول په اختر کي نهه تکبیرونه.

۱۵- عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ ابْنِ جَعْفَرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ «كَانَ يُقَالُ بِقَوْلِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فِي التَّكْبِيرِ فِي الْعِيدَيْنِ».

(مصنف ابن ابی شیبہ ج ۴ ص ۲۱۷)

جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمائي چي ابن جعفر به داخر د تکبیراتو په باره کي د حضرت عبد الله بن

مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د قول مطابق فتوی ورکوله.

۱۶- عَنْ أَبِي قَلَابَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «التَّكْبِيرُ فِي الْعِيدَيْنِ تِسْعَتِسْعًا» (مصنف ابن ابی شیبہ ج ۴ ص ۲۱۷)

ابو قلابه رَحِمَهُ اللَّهُ فرمائي چي داخرونو تکبیرونه نهه نهه دي.

۱۷- قَالَ مُحَمَّدٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَخْبَرَنَا أَبُو حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ مُحَمَّدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ قَاعِدًا فِي مَسْجِدِ الْكُوفَةِ وَمَعَهُ حَذِيقَةُ بَنِي الْيَمَانِ وَأَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ فَخَرَجَ عَلَيْهِمُ الْوَلِيدُ بْنُ عَقْبَةَ بْنِ أَبِي مُعَيْطٍ - وَهُوَ أَمِيرُ الْكُوفَةِ يَوْمَئِذٍ - فَقَالَ: إِنَّ عَدَايَكُمْ كَيْفَ أَصْنَعُ؟ فَقَالُوا: أَخْبِرْ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ كَيْفَ يَصْنَعُ؟ فَأَمَرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنْ يُصَلِّيَ بِغَيْرِ أَذَانٍ وَلَا إِقَامَةٍ وَأَنْ يُكَبِّرَ فِي الْأُولَى ثَمْسًا وَفِي الثَّانِيَةِ أَرْبَعًا وَأَنْ يُوَالِيَ بَيْنَ الْقِرَاءَتَيْنِ وَأَنْ يُخْطَبَ بَعْدَ الصَّلَاةِ عَلَى رَاحِلَتِهِ "قَالَ مُحَمَّدٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: وَبِهِ نَأْخُذُ، وَلَا بَأْسَ أَنْ يُخْطَبَهَا قَائِمًا، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ عَلَى رَاحِلَتِهِ، وَهُوَ قَوْلُ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (كتاب الآثار

بروایت امام محمد رحمه الله ص ۵۳)

امام ابو حنيفه رحمه الله په خپل سند باندې د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خُخه روایت کوي چي

عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د کوفي په مسجد کي ناست وو، حذيفه بن يمان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او ابو موسى

اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هم ورسره وو، په دغه وخت کي د کوفي امير وليد بن عقبه راغلو، او د دې حضراتو

خُخه يې پوښتنه وکړه چي سبا ته اختر دی نوزه خرنگه وکړم؟ حضرت حذيفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او حضرت ابو

موسی اشعری رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ حضرت عبد الله بن مسعود رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ ته وفرماییل چہی ته جواب ورکړه چہی څه وکړي؟ نو عبد الله بن مسعود رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ وفرماییل چہی اذان او قامت دې نه کوي، دوه رکعت له مونږ دې وکړي، په اول رکعت کې دې پنځه تکبیرونه وکړي (یو تکبیر تحریمه درې زوائد او یو درکوع تکبیر) او په دوهم رکعت کې دې څلور تکبیرونه وکړي (درې زوائد او یو درکوع) او دقرا تونو په مابین کې دې پیوست والی راوړي او پخپله سورلی باندې دې خطبه ولولي، امام محمد رحمه الله فرمایي چہی په همدې باندې مونږ عمل کوو او همدا دامام ابو حنیفه رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ قول دی.

١٨- جمهورو صحابه کرامو مذهب

هذا الفعل وهو المولاة بين القرائتين والتكبير ثلاثا في كل ركعة أولى... وهو قول ابن مسعود رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ وأبي موسى الأشعري رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ وحذيفة ابن اليمان رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ وعقبة ابن عامر رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ وابن الزبير رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ وأبي مسعود رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ البديري وأبي سعيد الخدري والبراء بن عازب رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ وعمر بن الخطاب رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ وأبي هريرة رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ والحسن البصري رحمه الله وابن سيرين رحمه الله وسفيان الثوري رحمه الله وهو رواية عن أحمد رحمه الله وحكاة البخاري رحمه الله في صحيحه مذهباً لابن عباس رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ وذكر ابن الهمام رحمه الله في التحرير أنه قول ابن عمر رضي الله عنهما أيضاً تخاف السادة (شرح احياء العلوم ج ٣ ص ٣٩٧)

درې، درې زوائد تکبیرونه چہی مجموعه شپږ کيږي د ډیرو صحابه وو قول دی، لکه د ابن مسعود رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ، ابو موسی اشعري رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ، ابن زبیر رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ، ابو مسعود بدري رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ، ابو سید خدري رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ، براء ابن عازب رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ، عمر بن الخطاب رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ، ابو هريرة رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ، ابن عباس رضي الله عنهما، ابن عمر رضي الله عنهما، همدارنگه همدا قول د حسن بصري رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ، ابن سيرين رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ سفيان ثوري رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ او دامام احمد رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ يو قول هم دی.

امام ترمذي رحمه الله ددې حديث د رانقلولو څخه وروسته فرمایي چہی: وَقَدْ رَوَى عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ هَذَا. وَهُوَ قَوْلُ أَهْلِ الْكُوفَةِ. وَبِهِ يَقُولُ سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ رحمه الله (ترمذي

دا طريقه د رسول الله ﷺ د ديرو صحابه وو څخه نقل شوی ده او همدا د سفیان ثوري او د اهل کوفه وو مسلک دی.

۲۰ اجماع د صحابه کرامو رضی الله عنهم

نبی کریم ﷺ چې وفات شو نو د جنازې تكييرات مختلف وشول چا څلور تكييرات وکړل او چا پنځه وکړل او چا شپږ او چا اوه، ددوهم خليفه حضرت عمر رضی الله عنه تر زمانې پورې دا سلسله روانه وه کله چې حضرت عمر رضی الله عنه دا صورت اوليدلو نو صحابو ورضی الله عنهم سره يې مشوره وکړه. فَأَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ عَلَى أَنْ يَجْعَلُوا التَّكْبِيرَ عَلَى الْجَنَائِزِ، مِثْلَ التَّكْبِيرِ فِي الْأَضْحَى وَالْفِطْرِ. أَرْبَعٌ تَكْبِيرَاتٍ، فَأَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ عَلَى ذَلِكَ" (طحاوی، کتاب الجنایز، باب التکبير على الجنایز ج ۱ ص ۳۱۹) نو ټولو صحابه وو په دې خبره اتفاق وکړو چې د وړو کي او د غټه اختر په شان د جنازې هم څلور تکبیره کړي

دلا مذهب وکتوري اهل حديثو دعوی

دا اختر د لمونځ په اول رکعت کې او ه تكييرات او په دويم رکعت کې يې پنځه تكييرات سنت او يا واجب دي او ددې څخه بغير لمونځ نه پوره کيږي او شپږ تكييرات بدعت او گمراهي ده (فتاوی ستاربه ج ۱ ص ۱۳۷).

دغير مقلدينو دټولو دلائلو څخه اجمالي جوابات

۱- ددولسو تكييراتو والا احاديث د سند په اعتبار سره ضعيف دي، ابن رشد المالکي رحمه الله فرمايي چې: په دې باره کې د نبی عليه السلام څخه يو حديث هم نه دی ثابت، امام حاکم رحمه الله په خپل مستدرک کې د حضرت عايشې رضی الله عنها ابن عمر رضی الله عنهما او د حضرت ابو هريره رضی الله عنه دا احاديثو په باره کې فرمايي چې ددې اسناد فاسد دی (او جز المالک ج ۳ ص ۲۵۲)

۲- ددولسو تكييراتو روايات د ابتدائي زمانې سره تعلق لري، وروسته بيا د عمر رضی الله عنه په دور کې په نهو تكيرونو باندې د صحابه وو رضی الله عنهم اجماع راغلې ده کما فی الطحاوي

۳- ددولسو تكييراتو والا احاديث ضعيف دي او دنهو والا بعضې صحيح دي او بعضې حسن دي. لهذا د قوت د سند له وجې دنهو تكييراتو والا احاديثو ته ترجيح حاصله ده.

۴- دهنو یا دشپرو تکبیراتو والا روایات بعضې قولې دي او بعضې فعلې دي او ددولسو تکبیراتو والا صرف فعلې دي او دا قاعده ده چې کله چې دقولي او دفعلي په مابین کې تعارض راشي، نو ترجیح به قولي ته ورکولی شي.

۵- ابن مسعود رضي الله عنه او دهغه شاگردانو به خلکو ته دا حدیثو مطابق دشپرو (زائدو) تکبیراتو تعلیم ورکولو او ددې په مقابله کې دهیڅ صخابي څخه هم ددولسو تکبیراتو تعلیم نه دی ثابت.

۶- داوو او دپنځو تکبیراتو والا حدیث محتمل دي، چې په اولني رکعت کې او ه تکبیرات سره د تکبیر تحریمه څخه دي او که دتکبیر تحریمه څخه علاوه دي؟ هم دغه وجه ده چې د ائمي ثلاثه وو په منځ کې اختلاف دی دامام شافعي رحمه الله په نیز دتکبیر تحریمه او درکوع دتکبیر څخه علاوه په اولني رکعت کې او ه (۷) او په دویم رکعت کې پنځه دي نو دده په نیز زائد تکبیرونه دولس دي، دامام مالک رحمه الله او امام احمد رحمه الله په نیز په اولني رکعت کې دتکبیر تحریمه سره او ه (۷) تکبیرات دي او په دویم رکعت کې درکوع دتکبیر څخه علاوه دولس دي او ددې په مقابله کې دشپرو تکبیراتو په احادیثو کې دقرائت او دتکبیراتو پوره تفصیل دی پس معلوم المراد احادیثو لره به ترجیح ورکولی شي.

۷- دصحابه و په اثارو کې دعبد الله بن عمر رضي الله عنه او دابو هريره اثار ضعیف دي دابن عباس رضي الله عنه اثار قوي دي. نکه مضطرب دی، ځکه چې دعبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه او ه (۷) نه (۹) دولس (۱۲) او یا دیارلس (۱۳) مختلف قسم تکبیرونه روایت شوي دي او دعبد الله بن مسعود رضي الله عنه اثار قوي دي او غیر مضطرب دي، دعبد الله بن مسعود رضي الله عنه په ټولو اثارو کې شپږ زائد تکبیرونه راغلي دي.

۸- دشپرو (زائدو) تکبیراتو احادیث دصحابو و داجماع سره موافق دي.

تفصیل:

۱- ددولسو تکبیراتو په باره کې دعبد الله ابن عمرو بن العاص حدیث، ترمذي او ابن ماجه را نقل کړی دی، لکن ددې په سند کې کثیر ابن عبد الله راوي دی چې اتهائې ضعیف دی، امام شافعي رحمه الله فرمایي: (رکن من ارکان الکذب) امام ابن معین فرمایي (لیس بشیء) امام ابو داؤد فرمایي (کذاب) امام ابن حبان فرمایي چې دده سره یو کتاب وو چې دهغې څخه به دده عن ابیه عن جده سره روایت نقل کولو، لکن دهغه کتاب په کتب حدیثو کې ذکر کول حلال نه دي او نه دهغه څخه روایت ذکر کول جایز دي،

امام نسائی او امام دارقطنی رحمهما الله فرمایي چې: (ولیس بشیء) امام احمد بن حنبل رحمہ الله فرمایي چې: منکر الحدیث لیس بشیء، امام ابو ذرعه رحمہ الله فرمایي واهی الحدیث عبد الله بن احمد فرمایي ثمالا (امام احمد) په خپل مسند کې دده دا حدیثو څخه اعراض کړی دی او د هغه څخه یې هیڅ قسمه حدیث نه دی نقل کړی (میزان الاعتدال ص ۴۹۲-۴۹۴، تهذیب التهذیب ص ۴۲۳-۴۲۴)

دا ددې روایت حال دی د کوم په باره کې چې ترمذی رحمہ الله لیکي چې: حسن شیء فی هذا الباب (او امام بخاری رحمہ الله فرمایي چې: لیس فی هذا الباب شیء أصح من هذا (ترمذی ص ۱۱۹) نو هر کله چې د دویو تکبیراتو په مسئله کې (احسن شیء فی هذا الباب او اصح شیء فی هذا الباب) دومره ضعیف دی نو ددې موضوع د نورو احادیثو به څه حال وي؟

۲- دویم روایت د عبد الله بن عمرو بن العاص الطائفي دی چې په ابو داؤد او په ابن ماجه کې دی د هغه په سند کې عبد الرحمن دی، امام نسائی دده په باره کې فرمایي چې: (لیس بذالك القوی) امام ابو حاتم فرمایي چې: (لیس بقوی، لین الحدیث) او همدرانگه په ده باندې طلحه، عمر بن راشد، و عبد الله المؤمل هم طعن کړی دی، امام ابن جوزی رحمہ الله ورته ضعیف ویلي دي او امام بخاری رحمہ الله فرمایي چې: فيه نظر (الضعفاء للبخاری ص ۱۹) او علامه زیلعی رحمہ الله فرمایي چې: وقل بن قطان ضعفه جماعة منهم ابن معين (نصب الرأیه ج ۲ ص ۲۱۷، میزان الاعتدال ج ۴ ص ۱۳۵)

۳- دریم روایت: د حضرت عایشې رضی الله عنها دی چې هغه ابو داؤد، ابن ماجه، وغيره نقل کړی دی، ددې حدیث په سند کې ابن لهیعه ضعیف راوي دی، امام ترمذی دده په باره کې لیکي چې: (ضعفه يحيى بن سعيد (ترمذی ج ۱ ص ۸) غیر مقلد مبارکپوري دده په باره کې لیکي چې: قُلْتُ وَمَا ضَعْفُهُ فَبُؤْمَدِّسَ أَيْضًا وَكَانَ يُدَلِّسُ عَنِ الضَّعْفَاءِ. (تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۵۴، ص ۱۱۶، ص ۱۴۰، ص ۵۲۶، ج ۳ ص ۶۵، ص ۱۴۴) لهذا د غیر مقلدینو په نیز دا دېل ضعیف راوي دی.

۴- څلورم روایت د حضرت ابو هريرة (رضي الله عنه) څخه په مسند احمد کې نقل دی. لکن ددې په سند کې هم ابن لهیعه ضعیف دی (عند المحدثين).

۵- پنځم روایت د سعد قرطبي رحمہ الله څخه ابن ماجه وغيره نقل کړی دی، لکن دده په سند کې عبد الرحمن بن سعد بن عمار ضعیف او منکر الحدیث دی، دده په باره کې د ابن معين رحمہ الله څخه پوښتنه شوه نو هغه و فرمایي چې ضعیف دی (تقريب التهذيب ص ۵۷۹ ايضاً ميزان الاعتدال ج ۴ ص ۴۸۶)

مسئله تكبيرات العيدين

٦- يو حديث دابن عمر رضی الله عنهما څخه موقوفا روايت دی، لکن دغير مقلدينو په نيز (موقوفات صحابه حجة نيست) لهذا ددې څخه استدلال دهغوي په نيز صحيح نه دی، دويم دا چې ددې حديث په سند کې نافع ابن ابی نعيم راوي دی، دده په باره کې امام احمد رحمه الله فرمايي چې دا د اوو قاريانو څخه دی، قرآن خو ترينه اخستل کيږي، لکن په حديث کې دده هيڅ درجه نشته (وليس في الحديث بشيء).

٧- اوم روايت دحضرت عمر رضي الله عنه څخه موقوفا راغلی دی لکن دغير مقلدينو په نيز (موقوفات صحابه حجت نيست) همدارنگه ددې روايت په سند کې عبدالرحمن ابن زياد ابن أنعم الأفرقي دی، دده په باره کې ابن معين او نسائي فرمايي چې (ضعيف) او امام دارقطني فرمايي چې (ليس بالقوي) او امام احمد رحمه الله فرمايي چې مونږ دده څخه هيڅ روايت نه کوو (اتحاف السادة ج ٣ ص ٣٩٧، نصب الراية ج ٢ ص ٢١٦، اثار السنن ص ٤٩٣)

دصحابه کرامو ددې اجماع، عمل او فتو په خلاف لامذهبان ليکي چې شپږ تکبيرونه په شريعت محمدي کې نشته او وايي چې دا نه د الله تعالی حکم دی او نه د رسول الله صلى الله عليه وسلم حکم دی، څوک چې دپته دالله تعالی او يا د رسول الله صلى الله عليه وسلم حکم وايي هغه غټ اکذب دی (فتاوی ستاريد ج ١ ص ١٣٧) مسلمانانو ورونو! سوچ وکړئ چې څومره غټې هستۍ ددې منحوسانو دفتوی لاندې راغلل، صحابه کرامو ته الله تعالی او رسول الله صلى الله عليه وسلم صادقین او مصدوقين ويلي دي لکن دا منحوسان ورته اکذبان وايي (معاذ الله) تاسو خپله فيصله وکړئ چې ددومره احاديثو دنه منلو څخه وروسته لامذهبان اهل حديث دي او که منکرين دحديثو دي؟ اهل سنت دي او که اهل بدعت؟

رفع اليدين في تكبيرات العيدين

دائمه ثلاثه وو په نيز داختر په تکبيراتو کې رفع اليدين سنت دي او دامام مالک رحمه الله څخه دوه روايته دي (او جز المسالك ج ٣ ص ٣٠٦)، وروی عن مطرف وابن كنانة يرفع يديه في العيدين مع كل تكبيرة (اوجز المسالك)

غير مقلدين اکثرد اعتراض کوي چې تاسو په عامو لمونځونو کې رفع اليدين نه کوئ نو داختر لمونځ کې يې ولې کوئ؟

داختر دلمونځونو په تکبيراتو زانده وو کې رفع اليدين کول دنبی کریم صلى الله عليه وسلم او د خلفاو راشدينو او تابعينو په نيز سنت دي، ددې په ترک او يا په نسخه باندې يو ضعيف حديث هم نشته.

۱- یو عادت دی او بل عبادت دی، په ابتداء د اسلام کې به خلکو په عبادتونو کې عادتونه کول او جائز هم وو، وروسته منعه راغله: رفع الیدین کول په دوه قسمه دي، اول: هغه دي چې دهغې سره ذکر یعنی الله اکبر ویلی کیږي، دویم: هغه دي چې دهغې سره الله اکبر نه ویل کیږي، اول قسم عادتی رفع الیدین دي ځکه هسې بې ذکره لاسونه وهل انسان عادت وي او څه ثواب پرې هم نه ورکول کیږي، په عامو لمونځونو کې چې د تکبیر تحریمه څخه علاوه کوم رفع الیدینونه دي هغه په عادت کې داخل دي دهغوي سره هیڅ ذکر نشته او د اختر د رفع الیدین سره ذکر یعنی الله اکبر شته. فلهاذا په عبادت کې داخل دي او په دې باندې (أقم الصلوة لذكری) قرینه او دلیل دی.

دلائل: امام بیهقی رحمه الله د دې مسئلې لپاره په ج ۳ ص ۲۹۲ کې مستقل باب قائم کړی دی، په نوم (باب رفع الیدین فی تکبیر العید) او د دې باب لاندې یې دا لاندې احادیث را نقل کړي دي.

۱- حدیث سالم: عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی الله عنهما قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "...وَيَرْفَعُهُمَا فِي كُلِّ تَكْبِيرَةٍ يُكَبِّرُهَا قَبْلَ الرُّكُوعِ حَتَّى تَنْقُضَ صَلَاتُهُ" (جزء رفع الیدین ص ۱۸، حدیث نمبر ۳۷، بحواله ابوداؤد).

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به در کوع څخه مخکې د هر تکبیر سر د رفع الیدین کول.

۲- عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضی الله عنهما قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "...وَيَرْفَعُهُمَا فِي كُلِّ رُكْعَةٍ وَتَكْبِيرَةٍ يُكَبِّرُهَا قَبْلَ الرُّكُوعِ حَتَّى تَنْقُضَ صَلَاتُهُ". (جزء رفع الیدین ص ۲۳ بحواله مسند احمد)

۳- عَنِ الزُّهْرِيِّ رضی الله عنه، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضی الله عنهما، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "...وَيَرْفَعُهُمَا فِي

كُلِّ تَكْبِيرَةٍ يُكَبِّرُهَا قَبْلَ الرُّكُوعِ. (جزء رفع الیدین ص ۲۹ بحواله دارقطني)

۴- عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضی الله عنهما قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "...وَيَرْفَعُهُمَا فِي كُلِّ رُكْعَةٍ وَ

تَكْبِيرَةٍ يُكَبِّرُهَا قَبْلَ الرُّكُوعِ. (جزء رفع الیدین ص ۳۱، حدیث نمبر ۶۳)

۵- عَنِ الزُّهْرِيِّ رضی الله عنه، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رضی الله عنهما، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "...وَيَرْفَعُهُمَا فِي كُلِّ تَكْبِيرَةٍ يُكَبِّرُهَا قَبْلَ الرُّكُوعِ (جزء رفع الیدین ص ۳۷، حدیث نمبر ۷۸، بحواله دارقطني)

۶- عَنْ عُمَرَ رضی الله عنه أَنَّهُ كَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي التَّكْبِيرَاتِ، التَّلْخِصُ الْجَبَر ص ۱۸۶

۷- أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ مَعَ كُلِّ تَكْبِيرَةٍ فِي الْجَنَازَةِ وَالْعِيدَيْنِ (السنن الكبرى

للبيهقي ج ۳ ص ۹۳)

اعتراض: دا حدیث ضعیف دی، حکه چې دا منقطع دی په منیخ کې یو راوی حذف شوی دی چې ابو

ذرعه لحي دی.

جواب: دا حد فو په نیزد خیر القرون انقطاع موجب دضعف نه ده، حکه چې انقطاع چې موجب دضعف وي نو وجه یې داوي چې په حذف شوي راوي کې امکان دضعف وي لکن یا چې کله تعین اوشي چې هغه راوي دروغجن دی نو حدیث ضعیف ګرزي او چې کله هغه راوي ثقه وي، نو یا هغه حدیث قوي وي او دننه هغه متروک راوي ابو ذرعه لحي ثقه دی.

اعتراض: په محکیو حدیثو کې درکوع درفع الیدین ذکر هم راغلی دی او په آخرني حدیث کې دجنازی دتکبیراتو سره هم درفع الیدین ذکر راغلی دی حال دادی چې تاسو دانه کوئ؟

جواب: چونکه داخر دتکبیراتو درفع الیدین احادیث غیر متعارض دي، حکه چې دترک او دپربودلو یو حدیث یې نه شته او دجنازی او درکوع دتکبیراتو درفع الیدین احادیث متعارض دي، دترک او دپربودلو دیر حدیث یې راغلي دي، لهدا په خرونو کې رفع الیدین سنت دی او په جنازه او درکوع په حالت کې ترک درفع الیدین سنت دی. مثال

۱- عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «كَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ عَلَى الْجَنَازَةِ فِي أَوَّلِ تَكْبِيرَتِهِ ثُمَّ

لَا يَبْعُدُ» (د. قصی ج ۲ ص ۷۵)

رسول الله صلى الله عليه وسلم به دجنازی په لمونځ کې صرف د اول تکبیر سره رفع الیدین کولو.

۲- عَنْ أَبِي بَكْرٍ عَنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُمَيْعٍ الرَّهَوِيِّ رَجُلًا مِمَّنْ رَأَى أَبَا هُرَيْرَةَ رضي الله عنه إِذَا صَلَّى عَلَى الْجَنَازَةِ

رَفَعَ يَدَيْهِ لِكُلِّ تَكْبِيرَةٍ ثُمَّ لَا يَفْعَلُ بِهِ بَعْدَ بَقَرٍ، وَكَانَ يُكَبِّرُ أَرْبَعًا، مَصْنَعُ ابْنِ أَبِي شَيْبَةَ بِغَيْرِ تَخْرِيجٍ ج ۳ ص ۱۸۰)

۳- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَبَّرَ عَلَى جَنَازَةٍ، وَرَفَعَ يَدَيْهِ فِي أَوَّلِ تَكْبِيرَةٍ،

لَلَّاهُ بِمَنْ عَلَى يَمِينِي. (ترمذي ج ۱ ص ۲۰۶)

استدلال: ابو هريرة دا خبره واضحه کره چې نبی کریم ﷺ په اولني تکبیر کې رفع الیدین وکړل نو یواځې دا اول تکبیر سره رفع یدین ذکر کول ددې خبرې دلیل دی چې په نورو تکبیرونو کې به یې نه کول ځکه د (فی اول تکبیرة) تخصیص به لغوه شي.

دویم دا که چیرته په ټولو تکبیراتو د جنازې کې رفع الیدین وی نو یې به دا اول تکبیر په ځای (فی کل تکبیرة) راغلی وی.

شوکانی غیر مقلد لیکي چې: وَالْحَاصِلُ أَنَّهُ لَمْ يَثْبُتْ فِي غَيْرِ التَّكْبِيرَةِ الْأُولَى شَيْءٌ عَيْضُهُ لِمَا لَا حَتْمَ بِهِ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَفْعَالُ الصَّحَابَةِ وَأَقْوَاهُمْ لَا حُجَّةَ فِيهَا، فَيَنْبَغِي أَنْ يُقْتَصَرَ عَلَى الرَّفْعِ عِنْدَ تَكْبِيرَةِ الْإِحْرَاءِ لِأَنَّهُ لَمْ يُشْرَعْ فِي غَيْرِهَا إِلَّا عِنْدَ الْإِنْتِقَالِ مِنْ رُكْنٍ إِلَى رُكْنٍ كَمَا فِي سَائِرِ الصَّلَوَاتِ، وَلَا انْتِقَالَ فِي صَلَاةِ الْجَنَازَةِ.، نیل الاوطار، ج ۴ ص ۶۷، باب القراءة والصلوة على رسول الله ﷺ.

خلاصه دخبرې دا ده چې په جنازه کې دا اولني تکبیر څخه علاوه په نورو تکبیرونو کې رفع الیدین نه دی ثابت، داسې یو حدیث هم د نبی علیه السلام څخه نه دی نقل شوی چې قابل دا احتجاج وي، باقي اقوال او احوال د صحابه وو حجت نه دي، لدې وجې مناسبه داده چې د تکبیر تحریمه په رفع الیدین باندې عمل وشي، ځکه چې د تکبیر تحریمه څخه علاوه رفع الیدین دا انتقالاتو په وخت کې دي او په جنازه کې انتقالات نشته.

۸- ابن عمر رضی الله عنهما سره ددې چې دستتو په تابعدارۍ کې مشهور وو (یرفع یدیه مع کل تکبیرة) (زاد المعاد ابن قیم ج ۱ ص ۳۴۳) دا خبرو نو دهر تکبیر سره به یې رفع الیدین کولو، په یو ځای کې لا مذهب نذیر حسین لیکي چې: ابن عمر رضی الله عنهما کله تکبیر یې رفع یدین کړ نا پسند صحیح ثابت نه دی. حضرت ابن عمر کله فعل یې (فتاویٰ نذیریه ص ۳۵۵)

۹- عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: "تَرْفَعُ الْأَيْدِي فِي سَبْعِ مَوَاطِنَ: فِي افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ، وَفِي التَّكْبِيرِ لِلْقُنُوتِ فِي الْوُثْرِ، وَفِي الْعِيدَيْنِ... الخ. (طحاوی ج ۱ ص ۱۱۶)

۱۰- عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ عَطَاءٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: "يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي كُلِّ تَكْبِيرَةٍ (السنن الکبری للبيهقي ج ۳ ص ۲۹۳)

۱۱- وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَخْبَرَنَا أَبُو حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ مَعْرُوفٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ تَرْفَعُ الْأَيْدِي فِي سَبْعِ مَوَاطِنَ فَذَكَرَ فِي ذَلِكَ الْعِيدَيْنِ. كتاب الحجة ج ۱ ص ۳۰۰

اجماع الأمة

- ١- اِنْفَقُوا عَلَى رَفْعِ الْيَدَيْنِ فِي التَّكْبِيرَاتِ. (رحمة الأمة في اختلاف الأئمة: ص ٦٣)
- ٢- وَانْفَقُوا عَلَى رَفْعِ الْيَدَيْنِ فِي تَكْبِيرَاتِ الْعِيدَيْنِ خِلَافًا لِأَبِي يُوسُفَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي رِوَايَةٍ. مرقاة شرح مشكوة: ج ٣ ص ٥٤٨
- ٣- وَاجْمَعُوا عَلَى أَنَّهُ يَرْفَعُونَ الْأَيْدِي فِي تَكْبِيرِ الْقُنُوتِ وَتَكْبِيرَاتِ الْعِيدَيْنِ. (بدائع الصنائع: ١/٤٨٤)

قياسي دليل

دقنوت فی الوتر او دعیدینو تکبیرات زاید دی : وگوره کتاب الفقه علی المذاهب الاربعه ج ١ ص ٣٤٦ الى ص ٣٤٨)

ارواء الغلیل ج ٣ ص ١١٣، ناصر الدین البانی، شرح معانی الآثار ج ١ ص ٤١٧، مرعات ج ٥ ص ٥٦، التحقیق لابن الجوزی ج ٢ ص ٢٢٤، بدایع الصنائع ج ٣ ص ١٠٠، تبیین الحقائق ج ٣ ص ١٠٢، تحفة الفقهاء ج ١ ص ٤٦، الحاوی فی الفقه الشافعی ج ٢ ص ٤٩١، الشرح الكبير للرافعی ج ٥ ص ٤٦، المجموع للنووی ج ٤ ص ١٢٣، حيلة العلماء ج ٢ ص ٣٥، روضة الطالبین شرح الوجیز تهذیب الاسماء للنووی ج ١ ص ٨٧٦. فتوی ابن تیمیہ ج ٢ ص ٦٢) او په تکبیر زایده للقنوت کې خورفع الیدین شته نو په تکبیرات زایده وودعیدینو کې به هم وي.

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد واله وصحبه اجمعین

داختر په ورځ د جمعې د لمانځه شرعي حکم

لنځواله د الشیخ ابو ایزد اسلام رحیم الله العالی

کاتب: تلمیذ الشیخ، مولوي هدايت الله همت بدر

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده.

اما بعد !

داختر په ورځ د جمعې د لمانځه شرعي حکم

د اسلام په مزاج کې د عبادت کثرت دی لکه : (۱) نبي کریم ﷺ د دوه نوافل کول چې پينې مبارکې به يې وپرسيدلې. (۲) حضرت ابو بکر صديق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خپل ټول مال په چنده کې ورکړو، (۳) د ډيرو صدقاتو او د ډير ذکر صفت په قرآن او په حديث کې بيا بيا شوی دی وغيره، لکن د دې په خلاف د لمانځه هېو ذوق او مزاج د عبادت راکمول دي، ۱- د فرضو څخه وروسته سنن او نوافل نه کوي، ۲- وتر د دريو په ځای يو کوي، ۳- د دوي په نيز تراويح نفل دي که د چا خوښه وي و دې يې کړي والا فلا، ۴- بيا د شلور کعتو تراويحو په ځای اته رکعت کوي، ۵- تراويح او تهجد يو لمونځ گڼي او يو رکعت تهجد و ته جايز وايي لهذا تراويح هم يو رکعت جايز شو، ۶- د جمعې د لمانځه څخه وروسته صرف دوه رکعت کوي، ۷- د شب براهه عبادت ته بدعت وايي، ۸- صلوۃ التسبيح ته بدعت وايي ۹- په قصد باندې ډيرينودلې شوي مونځ قضائي نه مني، عرف الجادی ص ۳۵، ۱۰- داختر په ورځ د جمعې لمونځ ته ساقط وايي وغيره. نواب صديق حسن خان ليکي چې دا هله حديثو په نيز ډير نوافل او ډير صدقات او وظائف نشته، ترجمان وهايه ص ۶۲)

د اهل سنت و الجماعت دعوی او موقف دادی چې داختر د لمانځه څخه وروسته د جمعې لمونځ په خپل وخت کې فرض دی داختر له وجې د جمعې د لمونځ فرضيت نه ساقطیږي.

دلايل: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ... (الآية)

۱- نو د دې ايت مطابق د بار په خلکو باندې د (زرو البیع له وجې) د جمعې لمونځ فرض دی او دا فرضيت ټولو جمعو ته شامل دی، له دې څخه هېڅ يوه جمعه هم نده مستثنی او دا ايت په خپل عموم کې قطعي دی، نو د دې عموم د ختمولو لپاره به د دې پشان قطعي دليل پکار وي، لهذا دا عام حکم که جمعه

داختر په ورځ وي او که داختر څخه علاوه په بله ورځ وي ټولو ته شامل دی، پس داختر په ورځ باندې د جمعې لمونځ ته رخصت وړ کول ددې قطعي حکم څخه خلاف دی.

۲- دليل: عَنْ اِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ الْمُثَنَّى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ سَالِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، مَوْلَى النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْعِيدَيْنِ، وَفِي الْجُمُعَةِ بِسَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى، وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ»، قَالَ: «وَإِذَا اجْتَمَعَ الْعِيدُ وَالْجُمُعَةُ، فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ، يَقْرَأُ بِهِمَا أَیْضًا فِي الصَّلَاتَيْنِ (مسلم ص ۲۸۸، جلد كتاب الجمع، نسائي ص ۲۳۲، باب القرائت في العیدین، ترمذی ج ۱ ص ۱۱۹)،

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به د جمعې او داختر په لمانځه کې (سبح اسم ربك الأعلى، او هل اتاك حديث الغاشية) لوستلو او کله به چې د جمعې په ورځ اخترو، نو بیا به یې هم همدا دوه سورتونه لوستل، نو ددې حديث څخه معلومه شوه چې په کومه ورځ باندې چې اختر او جمعه یو ځای شي نو د نبی علیه السلام سنت دادي چې دواړه لمونځونه وکړي شي، ځکه چې نبی علیه السلام دواړه لمونځونه کړي دي.

۳- أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ إِذَا اجْتَمَعَ فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ صَلَّى فِي أَوَّلِ النَّهَارِ الْعِيدَ وَصَلَّى فِي آخِرِ النَّهَارِ الْجُمُعَةَ (مصنف عبدالرزاق ج ۳ ص ۹۲ بغير تخريج) کله به چې د جمعې په ورځ اخترو نو حصرت علی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به دورځې په اوله حصه کې داختر لمونځ کولو او دورځې په اخره حصه کې یعنې بعد الزوال به یې د جمعې مونځ کولو.

د حضرت علی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په زمانه کې په زرگونو صحابه او تابعین موجود وو هیچا هم اعتراض نه دی کړی، نو معلومه شوه چې دا صحابه وواجماعي طریقه ده.

۴- قَالَ أَبُو عُبَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: ثُمَّ شَهِدْتُ الْعِيدَ مَعَ عُمَانَ بْنِ عَفَّانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَكَانَ ذَلِكَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَصَلَّى قَبْلَ الْخُطْبَةِ، ثُمَّ خَطَبَ فَقَالَ: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ هَذَا يَوْمٌ قَدْ اجْتَمَعَ لَكُمْ فِيهِ عِيدَانِ، فَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَنْتَظِرَ الْجُمُعَةَ مِنْ أَهْلِ الْعَوَالِي فَلْيَنْتَظِرْ، وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَرْجِعَ فَقَدْ أَذِنْتُ لَهُ» (بخاری ج ۲ ص ۸۳۵ قدیمی، باب ما یوکل من لحوم الاضاحی، مؤطاء امام مالک باب الامر بالصلوة قبل الخطبة في العیدین ص ۱۶۵)

حضرت عثمان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ داختر د خطبې څخه مخکې لمونځ وکړو، بیا یې خطبه ولوستله او اعلان یې وکړو چې نن دوه اختره دي (جمعه او عید) نو د باندو خلک (چې د جمعې لمونځ ورباندې فرض نه دی) دهغوي خو بنده چې د جمعې لمونځ ته انتظار کوي او که څې زما له خوا ورته اجازت دی.

پدې حدیث کې صراحت هغه چاته اجازت ورکړل شو، په چا چې د جمعی لمونځ فرض نه دی چې هغه دباندو خلک دي، د مدینې منورې خلکو ته اختیار نه وو، کنه بیا به د (اهل العوالی) قید لغوه شي، که د جمعی رخصت د ټولو لپاره وي نو حضرت عثمان به اهل العوالی نه خاص کول.

نوټ: دا خبره صرف د حضرت عثمان رضی الله عنه پورې محدود نه ده، بلکې په دغه وخت کې په زرگونو صحابه کرام او تابعین موجود وو هیڅا هم انکار نه دی کړی، لهذا دا د ټولو اجماعي فیصله ده. دلته دا خبره هم د غور قابله ده چې د جمعی په ورځ به دوه اخترونه هلته جمع شي چې کله دواړه لمونځونه ادا کړي شي، که چیرې داختر لمونځ وشي او د جمعی لمونځ د ټولو څخه ساقط شي نو بیا به دوه دوه اخترونه څرنگه جمع شي؟

۵- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه قَالَ: "اجْتَمَعَ عِيدَانِ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: "إِنَّهُ قَدْ اجْتَمَعَ عِيدُكُمْ هَذَا وَالْجُمُعَةُ، وَإِنَّا مُجْتَمِعُونَ، فَمَنْ شَاءَ أَنْ يُجِيبَهُ فَلْيُجِيبْهُ، فَلَمَّا صَلَّى الْعِيدَ جَمَعَ (بيهقي ج ۳ ص ۳۱۸ باب اجتماع العیدین)

ابوداؤد ج ۱ ص ۱۵۳، (اذا واقع يوم الجمعة يوم عيد) مستدرک ج ۱ ص ۲۸۸، باب كيف اذا اجتمع العيد والجمعة) در رسول الله صلی الله علیه وسلم په زمانه کې دوه اخترونه یوځای شول، نور رسول الله صلی الله علیه وسلم و فرمایل چې په تحقیق سره نن جمعه او اختر دواړه یوځای شوي دي، او مونږ د جمعی لمونځ کوو، نو څوک چې د جمعی لمونځ کول غواړي هغه دې د جمعی لمونځ وکړي، نور رسول الله صلی الله علیه وسلم چې لمونځ وکړو نو (د جمعی د لمانځه په وخت کې یې) د جمعی لمونځ وکړو.

په دې حدیث کې (انا) ضمیر د جمع متکلمې دی، چې نبی علیه السلام او د مدینې ټولو خلکو ته شامل دی، ځکه چې په حدیث کې یې د مدینې د خلکو څخه یو کس هم نه دی مستثنی کړی، بیا جمله اسمیه مؤکده ده یعنې مونږ د مدینې خلک به خامخا د جمعی لمونځ ادا کوو، البته هغه خلک چې په هغوي باندې د جمعی لمونځ فرض نه دی هغوي ته اختیار دی که د جمعی لمونځ کوي نو ادا دې کړي او بیا نبی علیه السلام د دې اعلان څخه وروسته د جمعی لمونځ ادا کړو، دا روایت په بیهقي کې موصولا ذکر دی چې په هغې کې د اهل العوالی قید موجود دی.

٦- عن ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ قَالَ: "اجْتَمَعَ عِيدَانِ فِي يَوْمِكُمْ هَذَا، فَمَنْ شَاءَ أَجْزَأَهُ مِنَ الْجُمُعَةِ، وَإِنَّا مُجْتَمِعُونَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ." (ابن ماجه ج ١ ص ٩٣، مصنف عبد الرزاق ج ٢ ص ٩٢، بغير تخريج)

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه روایت کوي چې: نن دوه اختره دي نو د چا چې خوښه وي نو داختر لمونځ دی ورته د جمعې د لمانځه څخه کافي شي، لکن مونږ (لازما) د جمعې لمونځ کوو ان شاء الله

دان شاء الله لفظ په دې خبره باندې دلالت کوي چې نبی علیه السلام داختر د لمانځه څخه وروسته فوراً د جمعې لمونځ نه وو کړی، بلکې په خپل وخت کې یې کړی وو، په (انا مجمعون) کې د جمع متکلم ضمیر او د مجمعون د جمعې صیغه د مدینې منورې ټولو خلکو ته شامله ده له دې وجې داختر په ورځ باندې د جمعې د لمونځ د کولو اختیار به دهغه خلکو لپاره وي چې په هغوي باندې د جمعې لمونځ فرض نه وي.

بعضې وايي چې په (انا) او مجمعون کې د جمع اقل افراد درې دي، قلنا اصل دادی چې دا صیغه په خپل عموم باندې پریښودل شي، ځکه چې تخصیص خلاف الاصل دی، علاوه لا دا چې هغه درې افراد چې د جمعې د لمونځ فرضیت ورباندې باقي دی څوک دي؟

٧- حفص بن عیاض عن جعفر عن أبيه په سند سره فرمایي چې: اجْتَمَعَ عِيدَانِ عَلَى عَهْدِ عَلِيٍّ رضي الله عنه فَشَهِدَ بِهِمَا الْعِيدَ، ثُمَّ قَالَ: «إِنَّا مُجْتَمِعُونَ، فَمَنْ أَرَادَ أَنْ يَشْهَدَ، فَلْيَشْهَدْ». (ابن ابی شیبه ج ٢ ص ٩٢٠، بغير تخريج) استدلال یې د تیر شوي حدیث په شان دی.

د حضرت علی رضي الله عنه په زمانه کې دوه اخترونه جمع شول، نو وې فرمایل چې مونږ د جمعې لمونځ کوو نو څوک چې حاضر یې حاضر دي شي

٨- عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ رضي الله عنه، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ رضي الله عنه، قَالَ: أَخْبَرَنِي بَعْضُ أَهْلِ الْمَدِينَةِ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ مِنْهُمْ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اجْتَمَعَ فِي زَمَانِهِ يَوْمَ جُمُعَةٍ وَيَوْمَ فِطْرِ أَوْ يَوْمَ جُمُعَةٍ وَأَضْمَى فَصَلَّى بِالنَّاسِ الْعِيدَ الْأَوَّلَ ثُمَّ خَطَبَ فَأَذِنَ لِلْأَنْصَارِ فِي الرَّجُوعِ إِلَى الْعَوَالِي وَتَرَكَ الْجُمُعَةَ، فَلَمْ يَزَلِ الْأَمْرُ عَلَى ذَلِكَ بَعْدَ (مصنف عبد الرزاق ج ٣ ص ٣٠٤ بغير تخريج والا)

دامام بخاري رحمه الله داستاذ، استاذ محدث عبد الرزاق چې امام بخاري رحمه الله ترینه په صحیح البخاري کې (١٢٠) روایتونه را نقل کړي دي، هغه دا بن جریج څخه نقل کوي ابن جریج فرمایي چې ماته

بعضې اهل مدینه وو دنوروې شماره اهل مدینه وو څخه خبر را کړې دی چې د نبی کریم ﷺ په زمانه کې اختر و جمعہ یو ځای شول.

ورو کی اختر ورو او یا لوی اختر وو، نور رسول الله ﷺ دا ول اختر خطبه و فرمایله ییایې انصارو ته اجازت ورکړو چې بانډو ته تللی شی او د جمعې لمونځ پرېښودلی شی، ددې څخه وروسته همیشه همدغه طریقه وه.

استدلال: پدې حدیث کې په واضحې طریقې سره مسئله بیان شوې ده، چې نبی علیه السلام داختر د لمانځه څخه وروسته دباندو څخه راغلو انصارو ته د واپس تلو او د جمعې د پرېښودلو اجازت ورکړو، نو مطلب د شو چې دا اجازت صرف هغه خلکو لره دی چې په هغوي باندې د جمعې لمونځ فرض نه دی بل طرف ته ددې روایت راویان بهې شمېره صحابه کرام رضی الله عنهم دي، ییایې ددې روایت کې تصریح موجوده ده چې د نبی علیه السلام څخه وروسته هم دغه طریقه جاري پاتې شوه، چې کله به هم اختر او جمعہ یو ځای شو او په کمو خلکو باندې به چې جمعہ فرض نه وه نو هغوي ته به د کولو او دنه کولو اختیار ورکولی شو.

۹- عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «اجْتَمَعَ عِيدَانِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُجْلِسَ مِنْ أَهْلِ الْعَالِيَةِ فَلْيُجْلِسْ فِي غَيْرِ حَرَجٍ» (كتاب الام للامام الشافعي ص ۲۳۹، بيهقي ج ۲ ص ۳۱۸)

عمر بن عبد العزيز فرمایي چې د رسول الله ﷺ په زمانه کې د جمعې په ورځ اختر شونو نبی ﷺ و فرمایل چې دباندو په خلکو کې چې چاته تکلیف نه وي هغوي دې حصار شي او که د چا خوښه وي لاړ دې شي)

د عمر بن عبد العزيز رحمه الله دا حدیث مرسل دی، د یته مرسل د تابعي ويلي کيږي او د جمهورو په نیز خصوص د احنافو په نیز داسې حدیث حجت دی، خصوصاً چې کله تابعي ثقه وي نو ییایې په حجت کیدلو کې هېڅ شک شته.

نوټ: علامه عینی رحمه الله لیکي چې د اهل عالیه وو څخه مراد هغه خلک دي چې هغه د مدینې منورې څخه تقریباً د درې ميلو څخه واخله تر اتو ميلو پورې فاصله باندې وي په دوي باندې د جمعې لمونځ فرض نه وو (عمدة القاری ج ۲ ص ۱۶۱)

داختر په ورځ د جمعې د لمانځه شرعي حکم

۱۰- په دې احادیثو کې د (عیدان) لفظ راغلی دی، یعنې د جمعې په ورځ دوه اخترونه جمع شول او دوه اخترونه هله جوړیدلې شي چې داختر د لمونځ په شان د جمعې مونځ هم ادا شي او که د جمعې لمونځ ادا نشي نو بیا دوه اخترونه نه جمع کیږي او د دوو اخترونو د جمع کیدو هیڅ مطلب نه پاتې کیږي.

۱۱- داختر لمونځ مستقل واجب دی او د جمعې لمونځ مستقل واجب دی، د عبادت کیدلو په اعتبار دواړه مستقل حیثیت لري، نو لهذا دیو له وجې څخه بل نشي ساقطیدلی او بیا خصوصاً د دواړو وختونه هم جدا جدا دي.

۱۲- داختر د لمونځ شرعي حکم د جمعې په مقابله کې کمه درجه لري، یعنې داختر لمونځ سنت او یا واجب دی او دده په مقابله کې د جمعې لمونځ فرض دی او دا قانون دی چې د کمزوري له وجې قوي نه ساقطیږي، په اوسپنه باندې لرگی کټکولی شي خو په لرگی باندې اوسپنه نشي کټکولی.

۱۳- داختر لمونځ په خبرې واحد سره ثابت دی او ددې په مقابله کې د جمعې مونځ د قرآن مجید په قطعي دلیل سره ثابت دی، لهذا خبر واحد د قرآن مجید دایت دپاره ناسخ نشي گرځیدلی او نه دخبر واحد له وجې د قرآن مجید قطعي حکم پرینودی شي.

محدثین او فقهاء

امام محمد رحمه الله فرمایي چې: **وَأَمَّا رَخْصَ عُثْمَانَ رضي الله عنه فِي الْجُمُعَةِ لِأَهْلِ الْعَالِيَةِ لِأَنَّهُمْ لَيَسُوْمُنْ أَهْلُ الْبُيُوتِ، وَهُوَ قَوْلُ أَبِي حَنِيفَةَ، رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى (موطاء امام محمد ص ۱۴۰)**

علامه عینی رحمه الله لیکي چې: **انما كانوا يأتون العید والجمعة من مواضع لا يجب عليهم المجيء فاخبر بما لهم في ذلك (عمدة القاری ج ۲۱ ص ۱۶۱)**

امام محمد رحمه الله فرمایي چې کله چې د جمعې په ورځ اختر شي نو داختر لمونځ سنت دی او د جمعې لمونځ فرض دی او بیا فرمایي: **ولا يترك واحد منهما** (تبیین الحقائق ج ۱ ص ۲۲۴)

امام شافعي رحمه الله فرمایي چې کله چې عید الفطر د جمعې په ورځ راشي نو امام به داختر لمونځ او کړي: **لَمْ أَذِنْ لِمَنْ حَضَرَ تَامِنٌ غَيْرَ أَهْلِ الْبُيُوتِ أَنْ يَنْصَرِفُوا إِنْ شَاءُوا إِلَى أَهْلِيهِمْ (كتاب الام ج ۱ ص ۲۳۹)**

امام شافعي رحمه الله فرمایي چې: **وَلَا يَجُوزُ هَذَا إِحْدَى مِنْ أَهْلِ الْبُيُوتِ أَنْ يَدْعُوا أَنْ يَجْتَمِعُوا إِلَّا مِنْ غَيْرِ يَجُوزُ لَهُمْ بِهِ تَرْكُ الْجُمُعَةِ، وَإِنْ كَانَ يَوْمَ عِيدٍ. (ايضا).**

حافظ ابن حجر فرمایي چې: وایضا فظاهر الحديث في كونهم من أهل العوالي أنهم لم يكونوا من نجب عليهم الجمعة لبعده منازلهم من المسجد (فتح الباری ج ۱۵ ص ۲۲) دغه رنگی ارشاد الساری ج ۸ ص ۳۰۱، همدارنگه معارف السنن ج ۴ ص ۴۳۲، ابن قدامه رحمه الله لیکي چې: قال اکثر الفقهاء تجب الجمعة لعوم الآية والأخبار الدالة على وجوبها ولأنها صلاتان واجبتان فلم يسقط أحدهما الآخر (مغنی لابن قدامه ج ۲ ص ۲۱۲)

حضرت شیخ ذکریا رحمه الله فرمایي چې: اگر چې بعضی شارحینو د جمعی د لمونځ سقوط امام احمد رحمه الله ته منسوب کړی دی لکن ماته د حنابلو په فقه کې دامام احمد رحمه الله دا قول پیدانه شو (أوجز المسالك ج ۳ ص ۳۴۴)

د غیر مقلدینو دعوی

د غیر مقلدینو وکتوري اهل حدیثو په نیز چې کله د جمعی په ورځ اختر شي نو داختر د لمانځه څخه وروسته د جمعی لمونځ نه شته، بلکه د دوي په نیز په دغه ورځ د جمعی د لمونځ پرېښودل د سلو شهیدانو اجر لري، ځکه چې دا د هر سنت راژوندی کول دي او همدارنگه د دوي په نیز د ماسپښین د مونځ پرېښودل د کولو څخه زیات بهتر دي (عرف الجادی ص ۴۳، فتاوی نذیری ج ۱ ص ۵۷۳، کتاب الجمعة)

لامذهبه وحید الزمان لیکي چې: والجمعة في يوم العيد رخصة مطلقا لأهل البلد وغيرهم فان شاء صلى العيد والجمعة بكليهما وان شاء صلى العيد فقط ولم يصل الجمعة وفي سقوط الظهر خلاف الحق جواز الترك ايضا، (نزالابرار ج ۱ ص ۱۵۵)

لامذهبه شوکاني لیکي چې: فيه أن صلوة الجمعة في يوم العيد يجوز تركها (نیل الاوطار ج ۳ ص ۳۰۰)

د لامذهبو دوکي

اوله دوهک: حضرت زید بن ارقم رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمایي چې رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ داختر مونځ وکړ او د جمعی لمونځ یې رخصت کړ او وې فرمایل چې: (من شاء أن يصلي فليصل) څوک چې د جمعی د لمونځ کول غواړي نو ودي کړي په دې حدیث کې د من شاء لفظ عام دی.

اول جواب: د دې حدیث په سند کې یو راوي ایاس بن أبی رمله الشامي مجهول دی، ابن المنذر فرمایي چې د زید بن ارقم حدیث ثابت نه دی، ځکه چې ایاس مجهول دی (میزان و تقریب، تحت ترجمة ایاس) شوکانی لیکلي چې: (وفي اسناده ایاس بن رمله وهو مجهول) (نیل الاوطار ج ۳ ص ۳۰۰)

(٣٠٠) بعضو دده دیو شاگرد ذکر کړې دی، ددې سره جهالت نه ختمیږي، حافظ ابن حجر رحمه الله هم ورته مجهول ویلي دي (التلخیص ج ١ ص ١٤٦)

دوهم جواب: د مخکینو دلایلو په رڼا کې د (من شاء) څخه دباندو خلک مراد دي، همدارنگه دا اختیاري والي په صورت کې د جمعې د لمونځ د اداء کولو په شق باندې به په هغه وخت کې عمل کیږي چې د جمعې فرضیت باقي پاتې شي.

دریم جواب: په کلمې د (من) کې عموم مراد ول قطعي ندي الله تعالی فرمایي چې: أمن خلق، أمن یجیب المضطر، أمن یبدأ الخلق.

دوهمه دوهمه: حضرت ابو هريرة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ په حدیث کې راغلي دي چې رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایلي چې که د چا خوښه وي نو داختر لمونځ دهغه لپاره د جمعې په عوض کې کافي دی او مونږ لازماً د جمعې لمونځ کوو.

اول جواب: ددې حدیث په سند کې یو راوي بقیه بن الولید سخت ضعیف دی ابن حبان فرمایي چې: (لا یحتج به) ابو مسهر فرمایي چې: (احادیث بقیه غیر نقیه فکن منها تقیة) همدارنگه بقیه مدلس هم دی، (اتحاف السادة ج ٣ ص ٤٠٩) شوکانی لیکي چې امام احمد او دارقطني دې روایت ته مرسل ویلي دي.

دوهم جواب: پدې روایت کې د (انا مجمعون) جمله پدې خبره دلالت کوي چې دا اختیار اهل مدینه ووتنه وو.

دریمه دوهمه: حضرت عبد الله بن زبیر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ داختر لمونځ وکړ او د جمعې لمونځ یې ونه کړ، عبد الله بن عباس رضی الله عنهما فرمایلي چې ده په سنت طریقه باندې عمل وکړو.

اول جواب: دلامذهبو په نیز باندې دصحابه وو موقوف احادیث حجت نه دي (عرف الجادی ص ١٠١+، الروضة النديه ج ١ ص ٧٧، ٢٥٤، بدور الأهل ص ٣٩، ١٢٩، ١٣٩، ٩٤، ٩٥، ٢٨، شمع محمدي قدیم ص ٩، جدید ١٩)

دوهم جواب: د عبد الله بن زبیر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ او د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما په اثر کې تضاد دی په ابو داؤد کې یې په دوو سندونو سره دا اثر رانقل کړی دی، په یو کې راځي چې عبد الله بن زبیر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ د ورځې په اول کې داختر لمونځ وکړ او د ورځې په آخر کې یې د جمعې لمونځ وکړ او په بل

کې راځي چې عبد الله بن زبیر رضی اللہ عنہ دواړه لمونځونه یو ځای وکړل نو د جمعې د فرضیت د مضبوطو دلایلو په مقابله کې به دغه متضاد اثر څرنگه دلیل شي؟

دریم جواب: دلامذهبو په اصولو کې یو اصل دادی چې د کتاب او د سنت په مقابل د صحابه و و احوال مردود دي. (نکاح محمدي ص ۹۰، فتاوی ثنائیه ج ۲ ص ۲۵۲) اودلته یې د جمعې د لمونځ د فرضیت په باب کې قرآن او سنت پرېښودل او د یو متضاد اثر څخه یې استدلال وکړو.

خلورم مشترک جواب: که داروايات په خپل عموم باندې ور حمل کړو نو ددوي عموم به د قرآن کریم د عموم سره متعارض شي، ځکه چې د: (يا أيها الذين امنوا اذا نودى للصلاة الایه) عموم تقاضی کوي چې په ټولو باندې د جمعې لمونځ فرض دی، نو په قرآن کې د تاویلونو په ځای په دې اشارو کې تاویل پکار دی.

پنځم مشترک جواب: دلامذهبو د مسلک مطابق په اشارو کې تضاد راځي، ځکه چې په بعضې اشارو کې (اهل العوالی، اهل العالیه) او (اناجمعون) راغلی دی، ددوي څخه معلومېږي چې اختیار هغو خلکو ته وو چې په هغوي باندې د جمعې لمونځ نه وو فرض، مونږ په دې اشارو کې تطبیق کوو چې مطلق په مقید وو ور حملوو.

شپږم مشترک جواب: دلامذهبو په دلایلو کې ابهام دی، چې د جمعې د لمونځ د پرېښودلو څخه وروسته یې د ماسپښین لمونځ پرېښی وو او که نه؟ د جمعې پرېښودل د امام لپاره جایز دی او که نه؟ ټول مقتدیان به د جمعې لمونځ پرېږدي او که بعضې به یې کوي؟ دانا مجمعون جمله خو پدې دلالت کوي چې بعضې به یې کوي. نو په کومو بعضو باندې فرض ده؟

انعامی اخطار

غیر مقلدین دې یو صحیح، صریح، مرفوع، غیر متعارض حدیث پیش کړی چې په هغې کې راغلي وي چې په چا باندې چې د جمعې لمونځ فرض دی دهغوي څخه داختر په ورځ د جمعې لمونځ ساقط دی او په چا چې د جمعې لمونځ فرض نه دی دهغوي څخه هم ساقط دی، که پیش یې کړو نو دهر دلیل په مقابل کې به ورباندې ددوي محبوبه غذا ورته سمسیره وخورم او دهاضمې لپاره به ورباندې ددوي حلاله روح افزاء شربت یعنې داوښ متیازې وڅښم.

داختر لمونځ انفراداً بې جماعته نه دی جایز

داختر د لمونځ لپاره جماعت شرط دی او دلیل ورته د نبی ﷺ عمل، د صحابه و و عمل، د تابعینو او د تبع تابعینو عمل دی، په دوي کې هیڅا هم یواځې یو کس ځانته داختر لمونځ نه دی کړی. علامه کاسانی رحمه الله فرمایي چې: والجماعة شرط لانها مأدیت الا بجماعه (بدایع الصنائع ج ۱ ص ۶۱۶) داختر د لمونځ لپاره جماعت شرط دی، ځکه چې هیڅکله هم بې جماعته نه دی اداء شوی، لکن د خیر القرون د دې متواتر عمل په خلاف لا مذهب ان ليکي چې داختر لمونځ یو کس هم بې جماعته کولی شي، (نواب صدیق حسن خان ليکي چې: واصل درهر نماز صحت او بطور افرادی ست چنانکه بجماعت صحیح است و نماز عید نمازی از نمازها است پس تنها و باجماعت هر دو صحیح باشد و هر که افرادی را صحیح نمیگوید بروی دلیل است و نگذاشتن انحضرت مگر باجماعت صالح حجت نباشد (بدور الأهل ج ۱ ص ۷۸)

نوسوال دادی چې یو څوک چې در رسول الله ﷺ د صحابه و و رضی الله عنهم او د ټول خیر القرون دائمي عمل حجت نه گڼي دهغه څه حکم دی؟

لامذهب ان دلته در رسول الله ﷺ د دائمي عمل په مقابل کې قیاس پیش کوي. د دریو طلاقونو په مسئله کې د جلیل القدر و صحابو و فتوی ردوي، لکه د عبد الله بن مسعود رضی الله عنهما، عبد الله بن عباس رضی الله عنهما، عبد الله بن عمر رضی الله عنهما و غیرهم فتوی د حضرت عثمان رضي الله عنه اذان ردوي، در رسول الله ﷺ دا فرمان ردوي چې: عليكم بسنتي وسنة الخفاء الراشدين، د دې سره د دوي اصلي خیره راښکاره کیږي، چې په اصل کې د لامذهبو و کتوري اهل حدیثو نه د قرآن سره مینه شته، نه یې د سنت سره او نه د صحابه و سره. نه د الله تعالی حکم مني او نه در رسول الله ﷺ، بلکه د حدیث النفس او د خپل خواهش پیروي کوي.

داختر په باره کې د لامذهبو مسایل

۱- یواځې بې جماعته داختر لمونځ کول جایز دی (بدور الأهل ص ۷۸، صلوة الرسول ص ۴۱۰)

۲- نبی کریم ﷺ هیمشه داختر لمونځ په جماعت سره ادا کړی دی، لکن د نبی

ﷺ دائمي عمل حجت نه دی (بدور الأهل ص ۷۸)

۳- داختر د لمانځه څخه مخکې نعت خواني يا د قرآن تلاوت يا وعظ دا هر څه په خطبه کې داخل دي (فتاوی اهل حديث ج ۲ ص ۳۹۵، فتاوی علماء حديث ج ۴ ص ۱۹۸)

۴- داختر د خطبې لوستل په منبر باندې نه دی پکار (صلوة الرسول ص ۴۱۱) که دامستلي صحيح وي نو د دوي سره موافق يو ايت او يا حديث پيش کړي او که غير صحيح وي نو ورسره مخالف يو ايت او يا حديث پيش کړي.

۵- د عيدگاه او د مسجد څخه د ښځو منع کونکي غټ کافر او سرکشه دي (فتاوی علماء حديث ج ۴ ص ۲۰۰) نو سوال دادی چې حضرت عايشې رضي الله عنها، حضرت عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنهما چې ښځې د مسجد او د عيدگاه څخه منع کولې نو دوي کافران او سرکشه دي او که نه؟ (معاذ الله ثم معاذ الله)

۶- څوک چې وايي چې داختر د لمانځه زائد تکبيرونه شپړدي دا شخص کاذب بلکې اکذب دی (فتاوی ستاريه ج ۱ ص ۱۳۷) نو سوال دادی چې عبد الله بن مسعود رضي الله عنهما ابو موسی اشعري رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، حضرت حذيفة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، حضرت ابو مسعود انصاري رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وغيره صحابه وو چې د شپړو تکبيرونو تعليم ورکولو هغوي اکذبان دي او که نه؟

۷- صادق سيالکوټي ليکي چې نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په اخترونو کې سورة ق، سورة قمر، سورة الأعلى او سورة الغاشيه لوستلي دي (صلوة الرسول ص ۴۰)

نو سوال دادی چې کوم امام چې د دې سورتونو څخه ماسوی نور سورتونه ولولي نو د مقتديانو لمونځ يې وشو او که نه؟ او خپله د دې امام لمونځ وشو او که نه؟ په جواب کې دخپلو اصولو مطابق يا د قرآن آيت او يا د نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حديث وليکي.

۸- لاندې ليکي چې په حرمينو کې داختر لمونځ په مسجدينو کې بهتر دی او په نورو ځايونو کې په عيدگاهو کې بهتر دی (فتاوی علماء حديث ج ۴ ص ۶۵) د دې مسئلې د اثبات لپاره يو آيت او يا يو حديث وليکي.

۹- يو امام لمونځ ورکړو او بل خطبه ولوستله نو دا جايز دی (فتاوی علماء حديث ج ۴ ص ۱۸۰)

۱۰- د هر تکبير سره رفع اليدين او بيا په سينه باندې لاسونه کيښودل دي (فتاوی علماء حديث ج

۱۱- سنت طریقه دوه خطبې دي لکن یوه خطبه هم جایزه ده (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۸۰)

۱۲- که یو چا د سبڅنک اللهم څخه مخکې تکبیرات ولوستل نو هم جایز دي (فتاوی علماء حدیث

ج ۴ ص ۱۴۵)

۱۳- داختر د لمانځه څخه وروسته وخت مبارک او د دعا د قبولیت دی (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۸۰)

۱۴- یو ښځه نورو ښځو ته امامتې ورکولی شي (فتاوی اهل حدیث ج ۲ ص ۶۲)

۱۵- عبد الجبار غزنوي لیکي چې په څلورو صورتونو کې د ښځو تلل عیدگ ته گناه ده، په صورت

د خوف دفتنې کې، د ښځو له خوا څخه په صورت د خوف دفتنې کې همدارنگه د نورو خلکو له خوا څخه،

په لاره کې د سړیو د ازدحام په صورت کې په عیدگاه کې د سړیو د ازدحام په صورت کې (فتاوی علماء

حدیث ج ۳۴ ص ۱۸۴)

ددې هرې مسئلې لپاره یو یو ایت او یا یو حدیث پیش کړی.

داختر د لمانځه په مسائلو کې د لامذهبو تضاد بياني

- ۱- په مسجد کې داختر د لمونځ ادا کونکي ملعون دی (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۶۵)
ملعون نه دی (ځکه چې په عیدگاه کې داختر د لمونځ کول سنت دي او په ترک دستو باندې مؤاخذه نشته) (فتاوی ثانیه ج ۱ ص ۶۲۸)
- ۲- دوه خطبې مسنونې دي، فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۸۰) مسنونې نه دي (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۸۷)
- ۳- په اوو تکبیر ورو کې تکبیر تحریمه داخله ده (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۸۵)
- ۴- په اوو تکبیرونو کې تکبیر تحریمه نه ده داخله (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۲۰۲)
- ۵- داختر د لمانځه څخه مخکې وعظ جایز دی (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۸۱) جایز نه دی، بلکې په خطبه کې داخل دی (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۹۸)
- ۶- په عیدگاه کې منبر سنت دی (فتاوی علماء حدیث ج ۲ ص ۱۹۹) سنت نه دی (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۹۸)
- ۷- د دوو خطبو په مینځنۍ وقفه کې ذکر کول پکار دي (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۸۶)
د دوو خطبو په مینځنۍ وقفه کې چې کیناستل پکار دي. (رحماني نماز ص ۲۱۵)
- ۸- د دوو خطبو په مینځنۍ وقفه کې ذکر متعین دی چې الله تعالی اکبر کبیرا والحمد لله کثیرا و سبحان الله بکره و اویلا و صلی الله علی سیدنا محمد تسلیما کثیرا دی (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۲۰۲) متعین نه دی (فتاوی علماء اهل حدیث ج ۲ ص ۴۰۰)
- ۹- داختر په ورځ جمعه فرض ده (القول السدید فی وجوب الجمعة وان وافقها يوم العيد) فرض نه ده، صلوۃ الرسول ص ۴۰۶ نماز نبوي ص ۲۵۹)
- ۱۰- په زائدو تکبیرونو کې رفع الیدین کول سنت دی (فتاوی ثانیه ص ۳) په زائدو تکبیرونو کې رفع الیدین ثابت نه دی (فتاوی نذیریہ ج ۱ ص ۴۵۴)
- ۱۱- داختر په ورځ د ماسپنین د لمونځ رخصت دی (نزالابرار ج ۱ ص ۱۵۵)
داختر په ورځ د ماسپنین لمونځ رخصت نه دی (فتاوی اهل حدیث ج ۲ ص ۷۱)
- ۱۲- نذیر حسین وایي عیدگاه ته دښځو تلل مستحب دي (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۷۳)

محمدرئيس بنارسي وايي چې عيدگاه ته د بنځو تلل فرض دي، سلفی تحقیقی جایزه ص ٧٩٨)

داختر د لمانځه په باره کې د لاهمذهبو دروغ

- ١- لاهمذهب صادق سيالکوټي په صلوٰۃ الرسول ص ٤١٠) کې ليکلي دي چې دا ختر په لمانځه کې د سبحانک اللهم يا الله باعد بيني الخ) لوستل پکار دي او حواله يې په ابن خزيمه ورکړې ده، حالانکې دا دروغ دي په ابن خزيمه کې داسې حديث نشته.
- ٢- صادق سيالکوټي ليکي چې امام به په اوچت اواز سورة فاتحه لولي او مقتدي به يې په رواز لولي بيا به امام په اوچت اواز باندې سورة لولي او مقتدي به چې ولاړ وي (ص ٤١٠، او حواله يې په صحيح مسلم ورکړې ده) حالانکې دا دروغ دي په صحيح مسلم کې دا تفصيل نشته.
- ٣- لاهمذهب شفيق الرحمن ليکي چې که د جمعې په ورځ اختر شي نو داختر د لمانځه څخه وروسته يا د جمعې لمونځ وکړي او يا د ماسپنين لمونځ وکړي (نماز نبوي ص ٢٥٩) په دې کتاب باندې د زير علي زئي صلاح الدين يوسف، او د عبد الصمد رفيقي تصديق دي، او حواله يې په ابو داؤد او په ابن ماجه ورکړې ده، حالانکې په ابو داؤد او په ابن ماجه کې دا خبره صراحت نشته، بلکې دا د دې لاهمذهبو خپله رايه ده.
- ٤- لاهمذهب صادق سيالکوټي ليکي چې بيا به دعاء افتتاح ختمه کړي او اوه تکبيرونه به وکړي، صلوٰۃ الرسول ص (٤١٠، او حواله يې په ترمذي ورکړې ده، حالانکې په ترمذي کې د دعاء افتتاح د ختميدلو ذکر نشته.
- ٥- صادق سيالکوټي ليکي چې په دوهم رکعت کې به د قراءت څخه وروسته پنځه تکبيرونه وکړي او د هر تکبير څخه وروسته به لاسونه وتړي او حواله يې په بيهقي ورکړې ده. حالانکې د بيهقي په حديث کې د لاسونو د تړلو ذکر نشته.
- ٦- لاهمذهب صادق (کاذب) سيالکوټي ليکي چې بيا به خطبه ولولي او داختر خطبه به په منبر نه لولي (صحيح مسلم) صلوٰۃ الرسول ص ٤١١) حالانکې دا دروغ دي په صحيح مسلم کې په يو حديث کې هم داندې راغلي چې په منبر باندې به خطبه نه لولي.
- ٧- يوسف جي پوري په حقيقۃ الفقهاء ص ٢٠٢) کې ليکي چې د دواړو تکبيرونو والا حديث صحيح دي او حواله يې په هدايه ج ١ ص ٦٦٦، شرح وقايع ج ١ ص ١٥١) باندې ورکړې ده، حالانکې د دې تصحيح نسبت هدائي او شرح الوقائي ته دروغ دي.

۸- يوسف جي پوري په حقیقه الفقه ۲۰۲ کې لیکي چې د شپږو تکیرونو والا قول دابن مسعود رَضِيَ اللهُ عَنْهُ دى او حواله یې په شرح الوقایه ص ۵۲، ورکړې ده حالانکې په شرح الوقایه کې دا خبره نشته
۹- يوسف جی پوري په حقیقت الفقه ص ۲۰۳ کې لیکي چې په داوړو رکعتونو کې به تکیرات دقراء څخه مخکې وکړي او حواله یې په قدوري ص ۴۰ باندې ورکړې ده، حالانکې دا دروغ دي په قدوري کې دا خبره نشته.

۱۰- په حقیقه الفقه ص ۲۰۳، کې لیکي چې داختر د لمانځه څخه وروسته مصافحه مکروه ده دا درواضو طریقه ده او حواله یې په در مختار باب العیدین، ج ۱ ص ۳۸۵) باندې ورکړې ده، حالانکې دا دروغ دي په در مختار کې د باب العیدین لاندې دا مسئله نشته.

۱۱- په فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۲۰۰، کې یې لیکلي دي چې کله چې دښځو له طرفه غوښتنه دا اذان وشي نو په سړیو باندې اذان کول واجب دي که اذان یې ونکړو نو گناهگار یږي، پدې فتوی باندې دنولسو لامذهبانو علماوو دستخط دی او حواله یې په بخاري او په مسلم ورکړې ده، حالانکې په صحیح البخاري او په صحیح مسلم کې دا نشته چې په سړیو باندې د اذان کول واجب دی او دا اذان د نه کولو په صورت کې گناهگار دی دا په صحیح البخاري او په صحیح مسلم باندې ددې نولسو لامذهبو دروغ دي.

داختر د لمانځه په باره کې د لامذهبو څخه یو څو پوښتنې

د لامذهبه وکتوري اهل حدیثو دا دعوه دی چې مونږ هره مسئله په صریح ایت او یا په صریح صحیح مرفوع حدیث باندې حل کوو، اجماع او قیاس د مجتهد ته ضرورت نلرو نو اوس به مونږ به د فقهې یوه یوه مسئله لیکو که غیر مقلدین ورسره موافق وي نو د ثبوت لپاره دی یې ایت او یا صریح حدیث ولیکي او که ورسره مخالف وي نو په خلاف دی یې ایت او یا صریح حدیث ولیکي، که په خلاف یې صریح ایت او یا صریح حدیث ولیکلو، نو به د فقهې دهغې مسئلې څخه علانیه دبیزاری اعلان وکړو، ددې شرط یا دونه بیا کوو چې لامذهبان به په جواب کې دخپلو اصولو مطابق دقرآن ایت او یا دنبی کریم ﷺ صحیح صریح، مرفوع حدیث پیش کوي.

۱- مونږ په نیز داختر لمونځ د اصح قول مطابق واجب دی، فتاوی عالمگیری ج ۱ ص ۱۴۹، ستاسو په نیز داختر لمونځ فرض دی او که واجب دی او که سنت؟ همدارنگه ددې هریو جامع او مانع تعریف وکړئ.

۲- زموږ په نیز بهتره داده چې نیت د مانځه سره متصل وي ، او که نیت یې مخکې کړی وي نو ددې دوه صورتونه دي اول دا چې د لمونځ او د نیت په مابین کې فاصله په داسې شي باندې راغلې وي چې هغه شی د متعلقاتو د مانځه څخه وي ، لکه اودس او دوهم صورت دادی چې د متعلقاتو د لمانځه څخه نه وي اول صورت جایز او دوهم ناجایز دی ، عالمگیری ج ۱ ص ۶۷ ، ستاسو په نیز که یو سړي داودس څخه مخکې داختر د لمونځ نیت وکړو او بیا یې د لمانځه لپاره نوی نیت ونکړو نو لمونځ یې وشو او که نه ؟

۳- زموږ په نیز په امام دانه ده لازمه چې دهر هر مقتدي لپاره بیل بیل نیت وکړي ، لکن ستاسو په نیز زید او خالد داختر په لمانځه کې شریک وو ، لکن امام دوي ته د امامت دنه کولو نیت کړی وو ، نو اوس دزید او دخالد لمونځ وشو او که نه ؟

۴- یو امام بښخو ته د امامت نیت نه وو کړی ، لکن بښخې ورپسې ولاړې وې نو د بښخو لمونځ وشو او که نه ؟ زموږ په نیز خوونه شو ، (فتاوی عالمگیری ج ۱ ص ۶۶)

۵- یو سړي په دې نیت باندې اقتداء وکړه چې امام زیم دی د لمانځه څخه وروسته معلومه شوه چې امام خالد وو ، نو دده لمونځ وشو او که نه ؟ عندنا لم یصح (فتاوی عالمگیری ج ۱ ص ۶۷)

۶- په یو ښار کې په دوه اویا دریو ځایونو کې داختر لمونځ جایز دی او که نه ؟ عندنا یجوز فی الموضعین بالاتفاق ، وفي ثلاثة یجوز عند محمد خلافا لابی یوسف (عالمگیری ج ۱ ص ۱۵۰)

۷- یو سړي دسهار فرض لمونځ ندی کړی نو دده داختر لمونځ کیږي او که نه ؟ عندنا یجوز (فتاوی عالمگیری ج ۱ ص ۱۵۰)

۸- که یو سړي داختر د لمونځ څخه مخکې بل فرض لمونځ قضاء یې کوي نو دده د اقضائي لمونځ کیږي او که نه ؟

عندنا یجوز لان المنع عن النفل (عالمگیری ج ۱ ص ۱۵۰)

۹- که یو امام داختر د لمونځ څخه مخکې د خطبه ولوستله نو داختر لمونځ یې وشو او که نه ؟

عندنا یجوز لکنه یکره (عالمگیری ج ۱ ص ۱۵۰)

۱۰- که یو امام بالکل خطبه ونه لوستله نه د لمانځه څخه مخکې او نه د لمانځه څخه وروسته نو دده لپوڅه وشو او که نه؟

عندنا یجوز لکنه یکره (عالمگیری ج ۱ ص ۱۵۰)

۱۱- د تکبیراتو څخه وروسته به لاسونه تړي او که زورپند به یې نیسي؟

عندنا یرسل (عالمگیری ج ۱ ص ۱۵۰)

۱۲- امام به دوه خطبې لولي او که یوه؟ که دوه لولي نو د دواړو خطبو په منع کې به څومره وقفه کوي؟

عندنا اثنان وینهما وقفه ج ۱ ص ۱۵۰

۱۳- مقتدي به په رکوع کې تسبیحات او تکبیرات دواړه لولي؟ او که یواځې تکبیرات به لولي؟

عندنا، که دامام در رکوع څخه د راپورته کیدلو څخه مخکې، مخکې یې دواړه کولی شو، نو دواړه

ډې وکړي والا کبر وترک التسبیحات (بدايع الصنايع ج ۱ ص ۶۲۲)

۱۴- داختر تکبیرونه فرض دي او که واجب دي او که سنت؟

عندنا واجب (عالمگیری ج ۱ ص ۱۵۱)

۱۵- که داختر او د جنازې لمونځ یو ځای شو نو د کوم یو مخکې کول پکار دي؟

عندنا یقدم العید ثم یقدم الجنازة علی الخطبة (عالمگیری ص ۱۵۲)

۱۶- که دامام څخه تکبیرات زیات او یا کم شو نو سجده سهو شته او که نه؟

عندنا ان ترکها او زاد او نقص یسجد للسهو (عالمگیری ج ۱ ص ۱۲۸)

که کوم لمانځه وکتوري اهل حدیث د جواب ارده لري نو دخپلو اصولو رعایت به کوي یعنې په جواب کې

بیا د قرآن صریح ایت پیش کوي او یا به د نبی کریم ﷺ صریح صحیح مرفوع حدیث پیش کوي.

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد وعلی آله وأصحابه اجمعین.

دقربانی ورخی

البحار المرقوم بالشيخ ابو الزناديم وحيم الله الحقاني

كاتب: تلميذ الشيخ، مولوي هدايت الله همت بشار

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعده!

داهل سنت والجماعت دعوی (په مقابله دغير مقلدينو کې) دقربانی ورځې دذی الحجې دلسم تاریخ داختر دلمانځه څخه شروع تر ددولسم تاریخ دماښام پورې دي، په دې کې چې کله غواړې قرباني کولی شئ، لکن په لسم دذی الحجې باندې قرباني کول افضل دي.

ددې ورځو څخه وروسته دحيواناتو ذبحه کول قرباني نه ده، په اصل کې په غير مقلدينو باندې دابراهيم عليه السلام ددې سنت را ژوندی کول بدليږي، دوي دا کوشش کوي چې مسلمانان قرباني اونه کړي. لدې وجې دټولو څخه مخکې دا مسئله کوي چې قرباني سنت ده، بيا چې ترينه پوښتنه وکړې چې سنت څه ته وايي؟ نو وايي به چې سنت هغه عمل دی چې نبي عليه السلام کله کړی وي او کله يې پرېښې وي نو معنی دا شوه چې قرباني هم کله کوی او کله يې مه کوی، حالانکې نبي عليه السلام فرمايي چې څوک چې طاقت دقربانی لري او قرباني نه کوي نو هغه دی زمونږ عيدگاه ته نه راځي او دومره سخت وعيد په ترک و أجور اځي، دويم: دا چې اشتهارونه يې لگولي وي او وايي به چې دا پیسې به غريبانو او دلشکر خيښه (لشکر طيبه) نام نهاده مجاهدينو ته ورکوو حال دا چې دوي خپله پرې په دفترونو کې مزي کوي او په حديث کې راځي چې په دې ورځ دڅاروي په مرئ باندې دچرې د راگابډلو او دوينې دتويولو په نسبت بل يو عمل هم الله ته دومره محبوب نه دی.

دریم: دا علانونه به کوي چې يو حيوان دټول کور څخه کافي دی، اگر که دټولو کارو بار جدا جدا وي او هريو صاحب دنصاب وي. بله مسئله دا کوي چې په چرگې باندې هم قرباني جايزه ده (فتاوی ستاريدج ١٢ص ٧٢) همدارنگه وايي به چې په هگۍ باندې هم قرباني جائزه ده، نو مقصود يې دا وي چې خلق قرباني اونه کړي، بل کوشش دا کوي چې دخلقو قرباني خرابه شي، نو مسئله دا کوي چې دقربانی ورځې څلور دي او افضل هم څلورمه ورځ ده، مطلب يې دا وي چې دخلکو خرچه وشي او قرباني يې ونه شي.

عجيبه لطيفه: کله چې د عباداتو ذکر راشي نو غير مقلدين وايي چې تراويح (۲۰) نه دي (۸) دي، وتر درې نه دي يو دی، اختر چې د جمعې په روځ راشي نو وايي به چې د جمعې لمونځ چوتې دی، همدارنگې خطبې دوه نه دي يوه ده، اذانونه د جمعې دوه نه دي يو دی، طلاقونه درې نه دي يو دی او چې کله د خوراک خبره شي نو بيا وايي چې دقربانی ورځې درې نه دي څلور دي.

دلایل:

(۱) **أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ:** (وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ) (سورة الحج ایت نمبر ۲۸، پاره ۱۷)
حافظ ابن رشد المالکي رحمه الله ددې ایت په تفسیر کې فرمایي چې مشهور قول دادی چې د معلومات څخه مراد (هو يوم النحر ويومان بعده) بډایه صبح (ص ۴۲۲)

علامه ابن قدامه رحمه الله فرمایي چې: **وَهَذَا قَوْلُ عُمَرَ، وَعَلِيٍّ، وَابْنِ عُمَرَ، وَابْنِ عَبَّاسٍ، وَأَبِي هُرَيْرَةَ، وَأَكْبَسِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ. قَالَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ: أَيَّامُ النُّحْرِ ثَلَاثَةٌ، عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ... وَهُوَ قَوْلُ مَالِكٍ، وَالثَّوْرِيِّ، وَأَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى. وَقَالَ: أَيَّامُ الْأَضْحَى الَّتِي أَجْمَعَ عَلَيْهَا ثَلَاثَةٌ أَيَّامٍ** (مغنی لابن قدامه ج ۱۱ ص ۱۱۴)

ددې ایت په تفسیر کې مفسرینو د ابن عمر **رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ** ارشاد نقل کړی دی چې: فالمعلومات يوم النحر ويومان بعده (تفسیر در منشور ج ۴ ص ۶۴۱)

(۲) **عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ ضَعَى مِنْكُمْ فَلَا يُصْبِحَنَّ فِي بَيْتِهِ بَعْدَ ثَالِثَةِ شَيْئًا»** (مسم شریف ج ۲ ص ۱۵۹، بخاری ج ۲ ص ۱۳۵)

نبي عليه السلام ديو خاص ضرورت په بناء باندې فرمایلي دي چې ددرې ورځو څخه زیات په کورونو کې غوښې مه ساتئ، په دویم کال باندې نبي عليه السلام وفرمایلي چې اوس تاسو ددرې ورځو څخه زیاته هم دقربانی غوښه ساتلی شئ.

امام ابن قدامه رحمه الله فرمایي چې که دقربانی ورځې څلور وی نو په حدیث کې به داسې راغلي وو چې دقربانی دغوښې ساتل دڅلورو ورځو څخه زیات جایز نه دي، که په څلورمه ورځ قربانی جاکزه وی، نو نبي کریم **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** به هیڅ کله نه وو فرمایلي چې ستاسو په کورونو کې دې ددرې ورځو څخه زیات دغوښې یوه تکره هم نه وي، بلکه څلورمه ورځ به یې هم یاده کړې وه.

افاض: ددې حديث څخه صرف دا اثابتيږي چې دقربانی کونکي لره د درې ورځو څخه زيات دقربانی دغوښې پريځودل جایز نه دي؟ نو اوس تاسو وایئ چې ترکومه پورې چې دغوښې ساتل جایز دي تر مېنې پورې داختر ورځې دي، نو بیا خو چې یوسړی داختر په دریمه ورځ قرباني وکړي نو تر راروانو درېو ورځو پورې یې ساتل جایز شو نو پکار دی چې اختر هم تر راروانو درېو ورځو پورې باقي شي.

جواب: نبی کریم ﷺ دا خطبه داختر په اوله ورځ باندې ارشاد فرمایلی وه (سنن الکبری ج ١ ص ٢٩٩) او په سنن الکبری کې دیوم الاضحی الفاظ هم موجود دي او په صحیح البخاری او صحیح مسلم کې تصریح ده چې دقربانی په باره کې نبی کریم ﷺ داختر په اوله ورځ باندې خطبه فرمایلی وو، له دې وجې ددې درې ورځو ابتداء به دنبی کریم ﷺ دخطبې د ورځې څخه وي دریم جواب: کوم عبادت چې دخاصو ورځو پورې متعلق وي نو په هغه کې تحديد حقيقي وي، تحديد اضافي نه وي لهذا درې ورځې به داختر د اولنۍ ورځې څخه حسايږي.

دریم جواب: نبی کریم ﷺ چې دکومې قافلې درعايت دپاره ددرې ورځو څخه زيات دقربانی دغوښې ساتل ممنوع گرځولي وو نو ددې رعايت سره تحديد حقيقي زيات مناسب دی ځکه چې که دقربانی څلور ورځې وی او دقربانی داخري ورځې څخه وروسته تر درې ورځو پورې دغوښې ساتل جائز وی، نو پدې حساب سره به تر اووه (٧) ورځو پورې دقربانی دغوښې ساتل جایز وو نو د کوم غرض لپاره چې نبی کریم ﷺ پاندي لگولې وه هغه حاصل نه شو ځکه چې داوو ورځو څخه وروسته ډیره معمولي غوښه بچ کیدلی شي.

٢ دلیل: ابو عبیده رحمه الله فرمائي چې زه دحضرت علی رَضِيَ اللهُ عَنْهُ سره داختر لمونځ ته حاضر شوم: **لَمَّا قَبْلَ الْخُطْبَةِ، ثُمَّ خَطَبَ النَّاسَ، فَقَالَ: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَاكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا لُحُومَ نُسُكِكُمْ لَوْ أَنَّ ثَلَاثَ...»** (بخاری ج ٢ ص ٣٥، رحمانیه قدیمیه ج ٢ ص ٨٣٥)

٤ دلیل: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كُلُوا مِنَ الْأَضَاحِ ثَلَاثًا». (بخاری ص ٣٥٢، رحمانیه)

٥ دلیل: «مَنْ رَسُلَ اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَكْلِ لُحُومِ الضَّحَايَا بَعْدَ ثَلَاثَ»، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «فَكَرَرْتُ ذَلِكَ لِعَمْرَةَ، فَقَالَتْ: صَدَقَ». الخ (مسلم ج ٢ ص ١٥٨)

٦- دلیل: عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: «لَا يَأْكُلُ أَحَدٌ مِنْ لَحْمِ أَضْحِيَّتِهِ فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ» (مسلم شریف ج ٢ ص ١٥٨)

٧- دلیل: عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ نَهَى عَنْ أَكْلِ لَحْمِ الضَّحَايَا بَعْدَ ثَلَاثٍ، ثُمَّ قَالَ بَعْدُ: «كُلُوا، وَتَزَوَّدُوا، وَأَذْخِرُوا». (مسلم ج ٢ ص ١٥٨)

٨- دلیل: عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: كُنَّا لَا نَأْكُلُ مِنْ لَحْمِ يَوْمِذِنَا فَوْقَ ثَلَاثٍ.

یای اجازت و کرو او وې و فرمايل خورئ او توخه کوی (مسلم ج ٢ ص ١٥٨)
٩- دلیل: عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كُنَّا لَا نُمْسِكُ لَحْمَ الْأَضَاحِيِّ فَوْقَ ثَلَاثٍ، فَأَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنْ نَتَزَوَّدَ مِنْهَا، وَنَأْكُلَ مِنْهَا»، يَعْنِي فَوْقَ ثَلَاثٍ.

١٠- دلیل: دابو سعید الخدری خخه روایت دی چې: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا أَهْلَ الْمَدِينَةِ! لَا تَأْكُلُوا لَحْمَ الْأَضَاحِيِّ فَوْقَ ثَلَاثٍ» - وَقَالَ ابْنُ الْمُبَارَكِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ.

١١- دلیل: دحضرت بریرې رضی الله عنها خخه همدغسی روایت دی (مسلم ج ٢ ص ١٥٨)

پدې ټولو احادیثو کې دا مضمون دی چې په اول کې دا حکم وو چې د دریو ورځو خخه زیات به دقربانی غوښې نه ساتئ، که په څلورمه ورځ قربانی جایزه وي نو نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به څلور ورځې ذکر کړې وې.

١٢- دلیل: حَدَّثَنَا مَالِكُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: الْأَضْحَى يَوْمَانِ بَعْدَ يَوْمِ الْأَضْحَى (موطأ امام مالک ص ٤٩٧، مكتبة الحسن)

١٣- دلیل: امام مالک رحمه الله فرمایي مونږ ته را رسیدلي دي: عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، مِثْلَ ذَلِكَ (موطاء ص ٤٩٧)

١٤- دلیل: امام ابن ابی شیبه روایت کوي د قیغ خخه هغه دشعبه خخه هغه روایت کوي دقتاده خخه او هغه دانس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خخه فرمایي: الْأَضْحَى يَوْمُ النَّحْرِ وَيَوْمَانِ بَعْدَهُ. (محلې بان حزم ج ٧ ص ٣٧٧، وصححه)

١٥- دلیل: ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي: الْأَضْحَى يَوْمَانِ بَعْدَ يَوْمِ النَّحْرِ (الجوهر النقي ج ٧ ص ٢٩٤)

نوټ: دابن عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ دا اثر په متعددو طرقو او په مختلفو سندونو سره مروی دی ددې سندونو څخه بعض ضعیف دی او بعضې جيد دي.

١٦- دلیل: امام ابن ابی شیبې په خپل سند سره روایت کوي فرمایي چې: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: الْأَضْحَى ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ. (محلې ابن حزم ج ٧ ص ٣٧٧)

اعتراض: معاویه ابن صالح قوي نه دی او ابو مریم مجهول دی.

جواب: معاویه ابی صالح ثقہ راوي دی (بغدادی ج ١١ ص ٤٢٨)

علامه ذهبی ورته د: الامام الفقيه الفاظ استعمالوي (تذکره ج ١ ص ١٦٦)

او امام احمد رحمه الله ورته ثقہ ويلي دي، امام بن عدی رحمه الله ده ته دعلم ظرف او صدوق ويلي دي همدارنگې ابو ذرعه ورته ثقہ ويلي دي (تهذيب التهذيب ج ١٠ ص ٢٠٢) او ابو مریم مجهول نه دی، امام احمد رحمه الله فرمایي چې (معروف عندنا) مخکې فرمایي چې اهل حمص دده تعريف کولو امام عجلې رحمه الله فرمایي چې ابو مریم مولى ابی هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ثقہ (تهذيب ج ٢ ص ٢٢٢) لهذا دده دجهالت دعوى باطله ده.

١٧- دلیل: حضرت علی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې: الْأَضْحَى ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ أَفْضَلُهَا آوْهًا. (محلې ابن حزم ج ٧ ص ٣٧)

١٨- دلیل: عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا مَا (مَوْصُولُهُ) دُيِّمَتْ يَوْمَ النُّحْرِ وَالثَّانِي وَالثَّالِثِ فِيهِ الضَّحَايَا. (محلې ابن

حزم ج ٧ ص ٣٧٧)

١٩- حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې قرباني صرف په درې ورځو کې کيږي (محلې ابن حزم ج ٧ ص ٣٧٧)

٢٠- علامه مارديني رحمه الله فرمایي چې دټولو فقهاو پدې خبره باندې اتفاق دی چې په درېو اسم دذی

الحجې باندې قربانی جائز نه ده (الجواهر النقی علی سنن البيهقي ج ٩ ص ٢٩٧) امام احمد رحمه الله فرمایي

چې: أَيَّامُ الضَّحَى الَّتِي اجْتَمَعَ عَلَيْهَا ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ. (مغنی لابن قدامه ج ١١ ص ١١٤)

قال احمد رحمه الله: أَيَّامُ النُّحْرِ ثَلَاثَةٌ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (الروض المربع ج ١ ص

دغیر مقلدینو دعوی

دغیر مقلدینو دعوی داده چې داختر دلمانځه څخه واخله ددیارلسم دذی الحجی ترماذدیگره پورې- یعنې داختر دڅلورمې پورې قرباني کول سنت دي او داختر په څلورمه ورځ باندې قرباني کول په اصل سنت باندې عمل کول دي او په څلورمه ورځ باندې په قربانی کولو کې دسلو شهیدانو اجر دی، ځکه چې دا سنت متروک گرځیدلي دي.

دغیر مقلدینو دلایل

اعوذ بالله من الشیطن الرجیم ﴿وَيَذْكُرُوا لِلَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ﴾

استدلال: په دې ایت مبارکه کې داسم الله ذکر راغلی دی، او داسم الله ذکر په څارویو باندې دذبحې په وخت کې کیږي، نو دلته دڅارویو دذبحې بیان دی، یعنې مسلمانان دې دالله تعالی نوم اخلې او څاروي دې ذبحه کوي او دقربانی دوخت دپاره یې ایام معلومات ذکر کړي دي، ددې څخه صرف درې ورځې نه دي مراد، ځکه چې دعلم البلاغت قاعده داده چې کله دجمع قلت صیغه دجمع راشي نو هلته مراد ددریو څخه زیات عدد وي، نو ددې څخه ثابته شوه چې دقربانی ورځې ددریو څخه زیاتې دي چې څلور دي.

جواب: په غیر مقلدینو باندې لازمه ده چې دقرآن یا حدیث څخه دلیل پیش کړي دا قاعده نه دقرآن ایت دی او نه درسول الله ﷺ حدیث دی بلکې دا دبلغاوو تقلید دی.

دوهم جواب: غیر مقلدین په دې ځای کې عملاً درسول الله ﷺ دسنتو څخه مخالفت کوي، ځکه چې په تفسیر ابن کثیر کې دایام معلومات په باره کې دحضرت عقبه ابن عامر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مرفوع روایت هم دی چې نبی کریم ﷺ فرمایلي دي چې دعرفې، دنحر او دتشریق ورځې زموږ دمسلمانانو دپاره داختر ورځې دي او دا دخوراک، شنباک او دالله تعالی دذکر ورځې دي.

دریم جواب: په دې ایت کې دڅلورو ورځو قرباني اشاره هم نه ده ذکر شوې او دهغه قاعدې جواب دادی چې په قرآن مجید کې پدېل ځای کې راځي چې (الحج اشهر معلومات) دحج میاشتې معلومې دي، دلته اشهر جمع قلت ده او ددې وصف معلومات جمع راغلی ده، نو دغیر مقلدینو ددې قاعدې مطابق پکار دی چې دحج میاشتې څلور شي، حالانکې دحج میاشتې دبعضو په نیز درې دي او دبعضو په نیز دوه میاشتې اولس ورځې دي، ددریو څخه زیاتې دهیچا په نیز هم نشته، دویم مثال په قرآن مجید کې راځي چې (فعدة من ایام اخر

الایه) یعنی دچا څخه چې درمضان روژې پاتې شوي وي نو په نورو ورځو کې دې یې پوره کړي، په دې کې (ایام) جمع قلت ده او ددې وصف (آخر) جمع ده، نو ایا دلته هم دغیر مقلدینو په نیز څلور ورځې مرادې دي، یعنی صرف په څلورو ورځو کې قضاء راوړلی شي او ددې څخه یې په زیاتو او کمو کې نشي راوړلی؟

څلورم جواب: د فنونو ټول قواعد ظني او قیاسي وي قطعي نه وي، نو معلومه شوه چې ددې ایت څخه داستدلال مدار په ظن او په قیاس باندې دی، حالانکې دغیر مقلدینو په نیز قیاس شرک دی.

دوهم دلیل: ددې ایت په تفسیر کې غیر مقلدین دابن عمر رضی الله عنهما قول پیش کوي چې ابن عمر رضی الله عنهما فرمایي چې (ایام معلومات ثلاثه ایام بعد يوم النحر) (تفسیر ابن کثیر)

جواب: په تفسیر ابن کثیر ج ۱ ص ۲۴۵، او ج ۳ ص ۲۱۷، په دواړو مقاماتو کې دایام معلومات په تفسیر کې دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما ارشاد دایام التشریق په باره کې دی دقربانی په باره کې نه دی.

سوال: ابن عمر رضی الله عنه دایام معلومات په تفسیر کې اختر ورځ او دهغې څخه وروسته درې ورځې ذکر کړي دي، نو ثابته شوه چې داده په نیز دقربانی ورځې دي.

جواب: دا خبره غلطه ده ځکه چې دابن عمر رضی الله عنهما قول دقربانی په باره کې داسې دی چې: الاضحی و یومان بعد یوم الاضحی (موطأ اما مالک ص ۴۹۷) امام نووي رحمه الله فرمایي: وَقَالَ أَبُو حَنِيفَةَ وَمَالِكٌ وَأَحْمَدُ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى: تَخْتَصُّ يَوْمَ النَّحْرِ وَيَوْمَيْنِ بَعْدَهُ وَذَوِي هَذَا عَنْ عُمَرَيْنِ الْخَطَّابِ وَعَلِيٍّ وَابْنِ عُمَرَ وَأَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ. (نوی شرح مسلم ج ۲ ص ۱۵۳)

دوهم جواب: په تفسیر ابن کثیر کې دابن عمر رضی الله عنهما نور اقوال هم نقل کړي شوي دي، چې دهغوي څخه یو قول داهم دی چې ایام معلومات د ذالحجې لس ورځې دي او دا قول هم دی چې ایام معلومات د قربانی ورځې او وروسته دوه ورځې دي (ابن کثیر ج ۳ ص ۲۱۷)

نو دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما اقوال خو دایام تشریق په باره کې مختلف دي لکن دقربانی په باره کې دده قول هم هغه دی کوم چې امام مالک او امام نووي رحمه الله نقل کړی دی یعنی (الْأَضْحَى يَوْمَانِ بَعْدَ يَوْمِ الْأَضْحَى).

۳-دلیل: حضرت علی رضی الله عنه فرمایي: فَذَلَّ عَلَى ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ يَوْمِ النَّحْرِ (تفسیر معالم التنزیل)

جواب: دحضرت علی رَضِیَ اللہُ عَنْہُ قول ہم دایام التشریق پہ بارہ کہی دی چہی پہ ہغہی کہی پہ خصوصیت سرہ داللہ ذکر تلقین شوی دی، لہ دی وچہی دلسو ورخو قول ہم شتہ او بحث زمونہ پہ ایامو دقربانی کہی دی۔
دوہم جواب: دتفسیر ابن کثیر پہ کومہ صفحہ کہی چہی دابن عمر رضی اللہ عنہما قول نقل دی پہ ہمدغہ صفحہ باندی دعلی رَضِیَ اللہُ عَنْہُ قول ہم نقل دی۔

وَقَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ؑ هِيَ ثَلَاثَةٌ: يَوْمُ النَّحْرِ وَيَوْمَانِ بَعْدَهُ أَذْبَحْنِي أَيَّهِنَّ شِئْتَ وَأَفْضَلُهَا أَوْهًا

فانقبیل: چہی حافظ ابن قیم رحمہ اللہ ہم لیکہی چہی دعلی رَضِیَ اللہُ عَنْہُ قول خلور ورخی دی۔

جواب: دابہی سندہ قول دی، نہ حافظ ابن قیم ددی سند ذکر کپی دی او نہ بل چا۔

۴- **دلیل:** ابن عباس رَضِیَ اللہُ عَنْہُ فرمایہی چہی معلومات داختر ورخ او ددی خخہ وروستہ درہی ورخی دی۔
جواب: پہ دی قول کہی ہم دقربانی ہیخ ذکر نشتہ، بلکہ دایام معلومات تفسیر ذکر کپی شوی دی چہی پہ ہغہی کہی داللہ تعالیٰ ذکر تلقین شوی دی چہی ددی تائید دحضرت ابن عباس رَضِیَ اللہُ عَنْہُ ددی قول خخہ کیہی چہی: قال ابن عباس ؓ: الْأَيَّامُ الْمَعْدُودَاتُ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ وَالْأَيَّامُ الْمَعْلُومَاتُ أَيَّامُ الْعَشْرِ (تفسیر ابن کثیر ج ۱ ص ۲۴۴)

دوہم جواب: دقربانی پہ بارہ کہی علامہ ماردینی رحمہ اللہ پہ جید سند سرہ دابن عباس رَضِیَ اللہُ عَنْہُ دا قول نقل کپی دی چہی: للأضحی يوم النحر ويومان بعده (الجوهر النقي ج ۷ ص ۲۹۶)
دریم جواب: دغیر مقلدینو پہ نیز باندی اقوال دصحابہ وو او فعل دصحابی او تقریر دصحابی قطعاً حجت نہ دی۔

مشہور غیر مقلد مصنف دخیرالکلام لکی: تابعین کے اقوال بلکہ صحابہ کے اقوال اختلافی امور میں حجت نہیں ہوتی خصوصاً جب کی ایک طرف صحیح حدیث موجود ہی (خیرالکلام ص ۳۴)

نواب صدیق حسن خان غیر مقلد لیکہی چہی: علامہ شوکانی در مؤلفات خو د ہزار بار مینویسد کہ درموقوفات صحابی حجت نیست (دلیل المطالب ص ۶۱۷) علامہ نور الحسن غیر مقلد وایی: رسول میں یہ بات طی ہوگئی ہے کہ صحابہ کا قول حجت نہیں ہے (عرف الجادی ص ۱۵۱)

۵- **دلیل:** واذکر اللہ فی ایام معدودات (الایہ)

جواب: په دې کې دقربانی ذکر نشته مخکې وضاحت وشو چې په دې کې ایام التشریق او دذی الحجه لس ورځې ذکر شوي دي.

٦- دلیل: عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رضی الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَدْ كَرَّمْتَهُ، وَقَالَ: «كُلُّ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ ذَبْحٌ».

یعنی دایام التشریق ټولې ورځې دقربانی ورځې دي.

(مسند احمد) وغيره نو ثابته شوه چې دقربانی ورځې دایام التشریق په شان څلور ورځې دي.

جواب: دا روایت انتهائي ضعیف دی، ددې په سند کې سلیمان ابن موسی د جبير ابن مطعم څخه نقل کوي حالانکې دسلیمان ابن موسی ملاقات د جبير ابن مطعم سره ثابت نه دی لهذا دا روایت منقطع دی، حافظ ابن قیم وایی چې (فيه انقطاع) (زاد المعاد ج ١ ص ٢٤٦) او د سلیمان ابن موسی په باره کې امام بخاری رحمه الله فرمایي چې (عنده مناکیر) (تهذيب ج ٤ ص ٢٢٧)

امام نسائي فرمایي چې ليس بالقوى فى الحديث بيا فرمایي چې دده په حديث کې خرابي ده (تهذيب التهذيب ج ٤ ص ٢٢٧)

اعتراض: په دارقطني ج ١ ص ٥٤٤ کې دا حديث موصول ذکر شوی دی بيا ليکي چې (رواته ثقة).

جواب: دا تصحيح نه ده صحيح، ځکه چې د دارقطني په اولني سند کې سويد بن عبدالعزيز دی، امام احمد رحمه الله ورته متروک ويلي دي امام ابن معين ورته ليس بشي ويلي دي امام ابن سعد فرمایي چې ده منکر روايتونه بيان کړي دي، امام بخاری رحمه الله فرمایي چې دده په احاديثو کې منکر روايات موجود دي، امام بخاری فرمایي چې (فيه نظر) (ای کلام) داددې قابل نه دی چې روايات ترينه واخستل شي.

يعقوب بن سفيان ورته (ضعيف الحديث) ويلي دي، امام حاتم ورته (لين الحديث) ويلي دي دارنگې امام ترمذي، امام احمد، الحاكم، امام خلال، امام ابوبکر البزاز او امام بن حبان وغيره ټولو دده تضعيف کړی دی (تهذيب التهذيب ج ٤ ص ٢٧٦).

اود دارقطني په دويم سند کې عمرو بن سلمه دی، امام ابن معين فرمایي چې ضعیف دی، امام ابو حاتم فرمایي چې دده دا احاديثو څخه احتجاج صحيح نه دی، امام عقيلي رحمه الله فرمایي چې دده په حديث کې وهم دی، امام ساجي رحمه الله فرمایي چې ضعیف دی، امام احمد فرمایي ده دظهير څخه باطل روايات نقل کړي دي ج ٨ ص ٤٣، ٤٤) دا حديث چې په څومره سندونو سره نقل شوی دی په هغه ټولو

کې نقص موجود دی او ددې اعتراف خپله غیر مقلد عالم اسماعیل سلفي کړی دی، هغه وایي چې: (اس حدیث کی تمام طرق میں کچھ نہ کچھ نقص ہے)

مخکې لیکي چې: جبر ابن مطعم کی حدیث استدلال کی بنیاد نهی ہے بلکہ مؤید ہے (فتاویٰ علماء حدیث ج ۱۳ ص ۱۶۹-۱۷۱)

۷- دلیل: حضرت جابر بن عبد الله رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمائي چې نبی کریم صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فرمائي دي چې دمنی ټولې ورځې دقربانی وخت دی (نیل الاوطار (شوکانی)

جواب: امام دارقطني رحمه الله فرمائي چې امام يحيى بن سعيد چې کله د اسامه عن عن عطاء عن جابر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه دا روایت واوریدلو نو وې فرمایل چې تاسو شاهدان اوسئ چې ما داسامه حدیث تری کړی دی.

امام دارقطني رحمه الله فرمائي چې همدغه وجه ده چې امام بخاری رحمه الله دا حدیث بالکل ترک کړی دی (تهذيب ج ۱ ص ۲۸۱)

دوهم جواب: په دې حدیث باندې خو دغیر مقلدینو هم عمل نسته ځکه چې ایام دمنی د اتم دذی الحجه څخه شروع کیږي، نو ایا دقربانی ورځې هم د اتم څخه شروع کیږي؟ که داسې نه وي نو بیا څرنگه ځان د افستمنون ببعض الكتاب مصداق گرځوي؟ په حدیث کې د (کلها) لفظ موجود دی یعنې دمنی ټولې ورځې.

دریم جواب: حافظ ابن حجر رحمه الله د حضرت جابر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه روایت نقل کړی دی هغه فرمائي چې: کنا لانا کل لحوم بدننا فوق ثلاث (فتح الباری ج ۱۰ ص ۲۲، اعلاء السنن ج ۱۱ ص ۱۳۸) نو معلومه شوه چې دده په نیز دقربانی ورځې صرف درې دي.

۸- دلیل: عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ كُلُّهَا ذَبْحٌ.

جواب: دغیر مقلدینو په خپله په دې حدیث باندې عمل نسته ځکه چې تکبیرات دتشریق دنهم د ذی الحجه څخه شروع کیږي نو بیا ولې قرباني دنهم دذی الحجه څخه نه شروع کیږي؟ د کلها لفظ خو نهم تاریخ هم داخلوي.

دوهم جواب: ددې حدیث په سند کې معاویه بن یحیی الصیرفی دی چې انتهای ضعیف دی. دریم جواب: ددې روایت په سند کې اضطراب دی.

څلورم جواب: امام ابن ابی حاتم رحمه الله دخپل پلار څخه نقل کړی دی چې: مُعَاوِيَةُ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ هُوَ مَوْضُوعٌ (اعلاء السنن ج ١٧ ص ٢٣٧)

٩- دلیل: د معاویه ابن یحی الصیرفی په سند سره مروی دی چې نبی کریم ﷺ فرمایلي دي چې: ایام التشریق کلها ذبح.

جواب: مخکنی اول او دوهم جوابونه ددې دلیل څخه هم جواب دی.

المسح على الجوربين

په جرابو باندي مسح كول

ليکوال : الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني النجرفهاري

الحمد لله وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى.

أما بعد!

دجرايو اقسام

جراي هغی خلتي او يا کڅورې ته وائی چې پښو ته وراغوستلې شي. دا کڅورې کله د څرمنې څخه ي، چې په عربي کې ورته (خف) او په پښتو کې ورته موزې ويلې شي او کله د تېرات (توتی) وتارونو څخه وي چې په عربي کې ورته الشراب ويلی شي، د تېرات او د تارنو جراي په دوه قسمه دي:

(۱) ډبلې چې څښين ورته ويلی شي.

(۲) نری چې رقيقي ورته وايي.

څښين: دا هغه جراي دي چې لاندې درې شرطونه پکې راجمع شوي وي.

(۱) ډبلې به وي او دا حنافو په نيز اقلادې ميله او د شو افغوپه نيز درې شپې او ورځې مزل به پکې بغير د بوتونو، د څپليو او د څپلکو څخه کيږي.

(۲) چې ډبل والي په وجه به پخپله د پوندې پورې قايمې وي او د دې دانښتل به د تنگۍ، يا د کشک وغيره په وجه نه وي بلکه د خپل ډبلوالي په وجه به وي.

(۳) دابه دومره ډبلې وي چې اوبه وغيره به ترينه نه شي تيريدلی، داسې جرايو ته څښين اوصفيقين ويلی شي. (الفقه على المذاهب الاربعة ص ۱۳۶) صاحب ددر مختار ليکي چې: او جوربه څښين بچيت يمشي فرسخا، ويثبت على الساق بنفسه ولايري ولايشف ص ۵۰۰ ج ۱ څښين هغه جراي دي چې درې ميله مزل پکې ممکن وي او خپله د پوندې پورې کلکې وي او چې سترگو ته يې مخامخ کړې نو لاندې ترېنه څه شی په نظر نه راځي او اوبه نه جذبوي، الفاتح شارح القدوري فرمايي

چې: وللشانة علامات، احدها التمسك على الساق من غير ربط، والثاني ان يكون صلباً، فاذا وضع على الارض قام لا ينكسر، والثالث ان لا يرى شعاع الشمس من شكلتها، والرابع ان يدخل في الماء ثم يخرج في الحال ولا يجاوز الماء الى باطنه ج ١ ص ١٧.

رقيقين: داهغه جرابې دي چې د دې مذکورو شرطونو څخه پکې کوم یو او یا درې واړه شرطونه نوي، بیا د څرمنې جرابې په دوه قسمه دي (١) مجلدي (٢) منعلې.

مجلدي: داهغو جرابو ته وایي چې دومره څرمن پرې لگیدلې وي لکه د څومره پنبې مینځل چې فرض دي، یعنې چې تر څنګرو پورې څرمن پرې راتاو شوي وي لکه دنن سبا ماسې.

منعلې: داهغو جرابو ته وایي، چې په هغې دومره څرمن نه وي لگیدلې لکه د څومره پنبې مینځل چې فرض دي، نو جرابې ټولې په شپږ قسمه شوې:

نخینین مجلدين: داهغه جرابې دي چې مذکوره درې شرطونه پکې وي او د دې سره سره دومره څرمن ورباندې لگیدلې وي لکه د څومره پنبې مینځل چې په اودس کې فرض دي، داسې جرابې د موزوپه حکم کې داخلې دي او پدې جرابو باندې اتفاقاً مسخ جایزه ده، المغني ج ١ ص ٣٠٣، العدة ج ١ ص ٣٣، المجموع ج ١ ص ٥٠٠. الکافي ج ١ ص ١٧٨، بدايع ج ١ ص ٨٣، والبنایه، ج ١ ص ٤٢٥.

نخینین، منعلین: داهغه جرابې دي چې مذکوره درې شرطونه پکې وي او د دې سره سره پرې څرمن هم لگیدلې وي، لکن څرمن صرف په تلي لگیدلې وي، یا صرف په طرفونو لگیدلې وي او یا په تلي او طرفونو دواړو لگیدلې وي، لکن دومره نه وي چې څنګري ورکې پټ شي، دا جرابې هم د موزوپه حکم کې دي او مسخ ورباندې دایمېې ثلاثه وو په نیز جایز او دامام مالک رحمته الله علیه په نیز نه ده جایز. (الکافي ج ١ ص ١٧٨، مختصر المزني ج ١ ص ١٠، المجموع ج ١ ص ٥٠٠، المغني ج ١ ص ٣٠٣، بدايع ج ١ ص ٨٣).

ساده نخینین: داهغه جرابې دي چې مذکوره درې شرطونه پکې وي لکن څرمن ورباندې نوي لگیدلې: پدې قسم جرابو باندې د مسخ په باره کښ اختلاف دی، صاحبین رحمهما الله امام احمد او امام شافعي رحمهما الله فرمایي چې دا د موزوپه حکم کې دي او مسخ ورباندې جایزه ده او امام صاحب (رحمه الله) په اول کې فرمايل چې پدې قسم جرابو باندې مسخ نده جائز او بیا یې د دې قول څخه رجوع

وکره او فتویٰ یی و کره چې پدې قسم جرابو باندې هم مسح جایزه ده. صاحب د هدایې فرمایي ج ١/ ص ٢٤٤. وعنه انه رجع الى قولهما وعليه الفتوى.

د ترمذي په یوه نسخه کې داسې راغلي دي چې: سمعت ابامقاتل السمرقندي يقول دخلت على ابي حنيفة في مرضه الذي مات فيه فدعا بماء فتوضئا وعليه جوربان فمسح عليهما قال فعلت اليوم شيئا لم اكن افعله مسحت على الجورين وهما غير منعلين.

ابو مقاتل السمرقندي فرمایي چې زه امام ابو حنيفه (رحمه الله) ته ورغلم په هغه مرض کې چې پکې وفات شو، نو د مرگ څخه درې ورځې مخکې یې اوبه وغوښتې او دسې وکړو او په جرابو باندې یې مسح وکړه او وی ویل چې نن ما په هغه څه باندې عمل وکړو چې مخکې مې ورباندې نه و وکړی، دامام مالک په نیز او دامام شافعي رحمهما الله په یو قول پداسې قسم جرابو باندې مسح نه ده جایزه، حوالې مخکې لیکل شوي دي.

رقيق مجلدين: دا هغه جرابې دي چې مذکوره ټول اويا بعضې شرطونه پکې نه وي لکن ددې جرابو څخه دومره څرمن راتا وشوي وي، چې تر څنګرو پورې قدم پکې پټيږي. دا جرابې هم د موزو په حکم کې دي او پدې جرابو باندې هم اتفاقاً مسح جایزه ده (المغني ص ٣٠٣، العدة ج ١ ص ٣٣، المجموع ج ١ ص ٥٠٠. الکافي ج ١ ص ١٧٨، بدایع ج ١ ص ٨٣، والبنایه، ج ١ ص ٤٢٥).

رقيق سادہ: دا هغه جرابې دي چې مذکوره درې واړه شرطونه پکې نه وي او يا دهغې شرطونو څخه کوم يو پکې کم وي او څرمن هم ورباندې نه وي لګيدلی، لکه دنن سباني جرابې، پداسې جرابو باندې اتفاقاً مسح نده جائزه، نه دامام صاحب رحمه الله په مذهب، نه دامام شافعي صاحب رحمه الله په مذهب، نه دامام مالک رحمه الله په مذهب او نه دامام احمد رحمهم الله په مذهب، بلکه د ټول امت مسلمه په نیز پدې نړيو جرابو مسح نده جائزه. [عمدة الراية ص ١٠١] البدایع الصنائع ج ١/ ص ٨٣، المسح على الجوارب والبحر الرقيق ج ١/ ص ١٩٢ [المغني ص ٣٠٣، العدة ج ١ ص ٣٣، المجموع ج ١ ص ٥٠٠. الکافي ج ١ ص ١٧٨، بدایع ج ١ ص ٩٣، والبنایه، ج ١ ص ٤٢٥].

رقیقی منعلی : داهغه جرابی دی چی مذکور درې واره، او یاد درې وارو شخه کوم یو شرط پکې کم وي لکن په لاندې حصه باندې ئی خرمن لگیدلې وي، پدې جرابو باندې هم اتفاقاً مسح نده جائزه. الکافی ج ۱ ص ۳۴ العدة ج ۱ ص ۳۳ و کبیری، ج ۱ ص ۱۱۹، حاشیه الطحطاوي ص ۷۹، المغنی ج ۱ ص ۳۰۳

فقه الأئمة الأربعة واقوال العلماء

مخکې د خلورو وارو امامانو مذهبونه اجمالاً بیان شو، لکن مناسبه مو وگڼله چې ددوي یو خو تفصیلي عبارات هم ذکر کړو، پدې عبارتونو کې په بعضو کې په نریو جرابو باندې د مسح په عدم جواز تصریح شوې ده، او په بعضو کې د جرابو د مسح لپاره داسې قیودات او شرایط لگیدلي دي چې په نریو جرابو باندې د مسح عدم جواز په کې راځي.

حنفي فقه

(۱) قلت أرأيت رجلاً توضأ ومسح على جوربيه ونعليه أو على جوربيه بغير نعلين قال لا يجزيه المسح على شيء من ذلك وهذا قول أبي حنيفة وقال أبو يوسف ومحمد رحمهم الله تعالى إذا مسح على الجوربين أجزاء المسح كما يجزي المسح على الخف إذا كان الجوربان ثخينين لا يشقان (المبسوط للشيباني ج ۱ ص ۹۱) ابو سليمان الجوزجاني رحمه الله فرمايي: ما دامام محمد رحمه الله شخه پوښتنه وکړه چې تاسو دهغه سړي په باره کې څه فرمايئ چې په جورابو او پڼو باندې مسح وکړي او يا صرف په جورابو باندې مسح وکړي؟ امام محمد رحمه الله وفرمايل چې: پدې کې په يو باندې هم مسح نه ده جائز او دا دامام ابو حنيفة رحمه الله قول دی، او دامام ابو يوسف رحمه الله او دامام محمد رحمه الله قول دادی چې که جرابې ثخينې وي او او به يې نه جذبولې نو په هغوي باندې هم دموزو په شان مسح جايزه ده.

(۲) المسح على الجورب إذا كان مغللاً جائزاً اتفاقاً، وإذا كان لم يكن مغللاً، وكان رقيقاً غير جائز اتفاقاً، وإن كان ثخيناً فهو غير جائز عند أبي حنيفة رحمه الله وقال لا يجوز... وعنه أنه رجع إلى قولهما وعليه الفتوى كذا في الهداية وأكثر الكتب، لأنه في معنى الخف (البحر الرائق ج ۲ ص ۲۰۸) په منعلو جرابو باندې اتفاقاً مسح جايزه ده. (زمونږ دايمه يې ثلاثه وواتفاق مراد دی) او په غير منعلو رقيقو باندې اتفاقاً نه ده جايزه او په ساده ثخينو باندې دصاحبينو رحمهما الله په نيز جايزه ده او دامام صاحب رحمه الله په نيز نه ده جايزه، لکن امام

صاحب رحمۃ اللہ علیہ دصاحبینو قول ته رجوع کړې ده او په همدې باندې فتوی ده، په هدایه او په اکثر و کتابونو کې همداسې راغلي دي، ځکه چې داسې جرابې دموزو په حکم کې دي.

(۳) وَأَمَّا الْمَسْحُ عَلَى الْجُورَيْنِ فَإِنْ كَانَا تَخِيئَتَيْنِ مُنْعَلَيْنِ يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَيْهِمَا... وَإِنْ كَانَا رَقِيقَيْنِ لَا يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَيْهِمَا، لِأَنَّهُمَا بِمَنْزِلَةِ اللَّيْقَافَةِ وَإِنْ كَانَا تَخِيئَتَيْنِ غَيْرَ مُنْعَلَيْنِ لَا يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَيْهِمَا عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ - رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى -.... وَعَلَى قَوْلِ أَبِي يُوسُفَ وَ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَيْهِمَا. (المبسوط للسرخسي ج ۱ ص ۲۸۹).

په تخينو منعينو باندې اتفاقا مسح جايزه ده او په ساده رقيقينو باندې اتفاقا ناجايزه ده او په ساده تخينو کې اختلاف دی.

(۴) وَيَجُوزُ الْمَسْحُ (عَلَى الْجُورِ مُجَلَّدًا)... (أَوْ مُنْعَلًا)... (وَكَذَا عَلَى التَّخِيْنِ) الَّذِي يَسْتَمْسِكُ عَلَى السَّاقِ مِنْ غَيْرِ رِبْطٍ (فِي الْأَصَحِّ عَنْ الْإِمَامِ، وَهُوَ قَوْلُهُمَا) (مجمع الأنهر ج ۱ ص ۱۱۱)

په مجلدو او په منعلو جرابو باندې مسح جايزه ده، همدارنگه په هغو تخينو جرابو باندې هم جايزه ده چې بغير درېر او دکشک څخه ديونډې پورې تينگيږي همدا دامام صاحب قول دی او همدا دصاحبينو قول دی، او همداسې عبارت په مراقی الفلاح کې ص ۷۹ ج ۱ او حاشیه الطحطاوي علی مراقی الفلاح ج ۱ ص ۸۴، وتحفة الفقهاء ج ۱ ص ۷۶ بدايع الصنائع ج ۱ ص ۸۳، فقه العبادات ج ۱ ص ۴۵، وغيره کې کتلی شئ).

فقه حنبلي

(۱) يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ وَمَا أَشَبَّهُهُمَا مِنَ الْجُورِ الصَّفِيْقَةِ الَّتِي تَثْبُتُ فِي الْقَدَمَيْنِ. (عمدة الفقه ج ۱ ص ۱۶). په موزو او په هغه سختو جرابو باندې مسح جايزه ده کومې چې دموزو په شان ديښو پورې تينگي وي.

(۲) ويشترط للجورب ان يكون صفيقا يستر القدم لانه اذا كان خفيقا يصف القدم لم يجز المسح عليه لانه غير ساتر فلم يجز المسح عليه، لان الذي تدعوا الحاجة اليه هو الذي يثبت بنفسه ولان الاصل في المسح هو الخف وغيره مقيس عليه، والخف يثبت بنفسه فما لا يثبت بنفسه لا يلحق به. العدة شرح العمدة ج ۳ ص ۳۳. دجواز دمسح لپاره ثخانت شرط دی چې قدم پتوي ځکه چې کومې جرابې چې نری وي او قدم ښکاره کوي نو په هغې باندې مسح نه ده جايزه ځکه چې هغه دقدم

لپاره ساترې نه دي (لکه شکېدلې موزې) او بل شرط په کې دادی چې هغه به بغیر د تړلو څخه دپښو پورې ټینګې وي او همدارنګه اصل په مسح کې موزې دي او جورابې په موزو باندې قیاس دي نو کومې جرابې چې پخپله نه ټینګیږي هغه په موزو باندې نه قیاسیږي نو د موزو پورې نه ملحق کیږي.

(۳) يجوز المسح علی جورب صفيق وهو ما يلبس فی الرجل علی هيئة الخف من غير الجلد. الروض المربع ج ۱ ص ۳۰ مسح په سختو جرابو باندې جایزه ده او سختې جرابې هغه دي چې دڅرمنې څخه نه وي او پښو ته د موزو په شان وړاغوستلی شي.

(۴) يجوز المسح علی الخفين وما اشبههما من الجوارب الصفيقة التي تثبت فی القدمين. عمدة الفقه ج ۱ ص ۱۶ په موزو باندې مسح جایزه ده او په هغه جورابو باندې هم جایزه ده چې د موزو سره مشابه وي یعنې چې د قدمونو پورې پخپله ټینګیدلی شي.

(۵) فان كان ... الجورب خفيفا يصف القدم او يسقط منه اذا مشى او شد لفاف لم يجز المسح. المبدع شرح المقنع ج ۱ ص ۱۰۷ که جرابې نری وي چې د قدم کیفیت ترینه ظاهریږي او یا د مزل په وخت کې غورزیږي او یا د قدم څخه لفافه تاو کړي نو په دې باندې بالاتفاق مسح نه ده جایزه.

(۶) وكذلك الجورب الصفيق همدارنګه په هغو جورابو باندې مسح جایزه ده چې ټخینين وي، یا مخکې لیکي چې: إِمَّا يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَى الْجُورَبِ بِالشَّرْطَيْنِ اللَّذَيْنِ ذَكَرْنَاهُمَا فِي الْحَقِّ: أَحَدُهُمَا أَنْ يَكُونَ صَفِيْقًا، لَا يَدُو مِنْهُ شَيْءٌ مِنَ الْقَدَمِ، الثَّانِي أَنْ يُمَكِّنَ مُتَابَعَةَ الْمَشْيِ فِيهِ (المعنى ج ۲ ص ۱۹).

(۷) فان شد علی رجله لفاف لم يجز المسح عليها. (الكافي فی فقه ابن حنبل) که پښو ته یې لفافې (نری جرابې) ورواغوستلې نو په هغې باندې مسح نه ده جایزه.

فقه الشافعي

(۱) قال الشافعي رحمه الله تعالى: "وَلَا يَمْسَحُ عَلَى الْجُورَبَيْنِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ الْجُورَبَانِ مُجَلْدَيْنِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ حَتَّى يَقُومَا مَقَامَ الْخَفَيْنِ" (الحاوي فی الفقه الشافعي ج ۱ ص ۶۴)

امام شافعي رحمه الله فرمایي چې دمجلدینو څخه بغیر په نورو جورابو مسح نده جایز او مجلدې جرابې دځینو قایم مقامې دي.

(۲) فی مذاہب العلماء فی الجورِ قد ذکرنا أنَّ الصَّحیحَ مِنْ مَذْهَبِنَا أَنَّ الْجُورَ إِنْ كَانَ صَفِیقًا یُمْکِنُ مُتَابَعَةُ الْمَشِیِّ عَلَیْهِ جَازَ الْمَسْحُ عَلَیْهِ وَإِلَّا فَلَا. (المجمع شرح المذهب ج ۱ ص ۴۹۹) دعلماوو دمذاهبو په تحقیق کې مونږ خپل مذهب ذکر کړو، چې زموږ صحیح مذهب دادی چې که جرابې ثخنې وي او پرله پسې مزل پکې ممکن وو نو بیا پرې مسح جایزه ده او که داسې نه وه نو بیا نده جایزه.

(۳) وان لبس حوربا صفیقا لا یشف، ومنعلا یمکن متابعة المشی علیه جاز المسح علیه. حلیة العلماء ج ۱ ص ۱۳۴) که ثخنین جرابې یې اغوستې وي چې او به یې نه جذبولې او منعلې وي او پرله پسې مزل پکې ممکن وو نو بیا پرې مسح جایزه ده او که داسې نه وو نو بیا نده جایزه.

(۴) وهو عند الشافعية جاز بشرطین ان یمکن الجوربان صفیقتین یمنعان نفوذ الماء الى القدم لوصف علیهما، فقه العبادات شافعي ج ۱ ص ۱۲۸)

دامام شافعي رحمه الله په مذهب په جورابو د مسح لپاره دوه شرطه دي، اول دا چې ثخنین به وي او دوهم دا چې که او به ورباندې واړول شي، نو قدم ته به ترینه نه شي تیریدلی.

(۵) وَلَا يَمْسَحُ عَلَى الْجُورَيْنِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ الْجُورَانِ مُجْتَدِي الْقَدَمَيْنِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ حَتَّى يَقُومَا مَقَامَ الْخَفَّيْنِ. (مختصر المزني ج ۱ ص ۱۰) په جورابو باندې به مسح نه کوي مګر په هغو جرابو به یې کوي چې تر څنګرو پورې څرمن ورباندې راتا و شوي وي ترڅو چې دموزو قایم مقامې شي.

(۶) فلا يجوز المسح على اللفايف والجوارب المتخذة من الصوف لانه لا يمكن المشی علیها ولانها ولا تمنع نفوذ الماء الى الرجل الشرح الكبير الرافعي ج ۲ ص ۳۷۳ یعنی په لفافو (نریو جرابو) باندې مسح نه ده جایزه، همدارنګه د وړیو څخه په جوړو شوو جرابو باندې هم نه ده جایزه ځکه چې پدوي کې پرله پسې مزل نه کیږي او او به هم نه منع کوي.

فقه المالکي

(۱) ولا يجوز غير الخف وفي مسح الجورب المجلد قولان. اشرف المسالك ج ۱ ص ۲۲ دموزو څخه بغير (په جورابو باندې) مسح نده جایزه او په مجلدينو جورابو کې دوه قوله دي.

- (۲) ابن الحاجب لا يجوز المسح على الجوب الا ان يكون من فوقه ومن تحته جلد مخروء.
التاج والاكلیل ج ۱ ص ۲۲۴) دمجلدینو جرابو ثخنه بغیر په نورو جرابو باندې مسح نده جایزه.
- (۳) ولا يجوز المسح على جورین غیر المجلدین، وفي المجلدین والجرموقین روایتان. التلقین ج ۱ ص ۳۱) په غیر مجلدو جرابو باندې مسح نده جایزه او په مجلدینو او دموزو په سرباندې په خرمنه کې دوه قوله دي.

(۴) قَالَ ابْنُ الْقَاسِمِ رَحِمَهُ اللهُ: كَانَ يَقُولُ مَا لَكَ رَحِمَهُ اللهُ فِي الْجُورَيْنِ يَكُونَانِ عَلَى الرَّجُلِ وَأَسْفَلُهُمَا جِلْدٌ مَخْرُوءٌ وَظَاهِرُهُمَا جِلْدٌ مَخْرُوءٌ أَنَّهُ يُمَسَحُ عَلَيْهِمَا. قَالَ: ثُمَّ رَجَعَ فَقَالَ: لَا يُمَسَحُ عَلَيْهِمَا (المدونة ج ۱ ص ۱۴۳) ابن القاسم رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چې اول به امام مالک په مجلدینو جرابو باندې مسح کولو ته جایز ويلي، وروسته يې رجوع وکړه پس وي فرمايل چې په دوي باندې به مسح نه کيږي.

(۵) فان لم يجلد فلا يصح المسح عليه حاشيه الصاوي على الشرح الصغير ج ۱ ص ۲۵۱. که په جرابو باندې تر بننگرو پورې خرمن نه وه راتا وشوي مسح ورباندې نده جایزه.

د ابن تيميه رَحِمَهُ اللهُ فتوى

- (۱) كل خف يلبسه الناس ويمشون فيه فلهن ان يمسحوا عليه، مجموع الفتاوى لابن تيميه ج ۲۱ ص ۱۷۴) په کومو موزو کې چې مزل کيدلى شي او خلک يې اغوندي، نو مسح ورباندې جایزه ده.
- (۲) يجوز المسح على الجورين اذا كان يمشى فيهما. اقامة الدليل على ابطال التحليل ج ۲ ص ۳۲۷) په کومو جرابو کې چې بغیر د خپليو او دبوټونو ثخنه مزل کيدى شي په هغوي باندې مسح جایزه ده او داسې جرابې ضرور تخينين وي.

(۳) مشهور غير مقلد عبد الرحمن مبارکپوري ليکي چې: قُلْتُ كَلَامُ الْحَافِظِ بْنِ تَيْمِيَّةَ هَذَا لَيْسَ مُحَالِفًا لِمَا اخْتَرْنَا مِنْ أَنَّ الْجُورَيْنِ إِذَا كَانَا نَحْيَيْنِ صَفِيقَيْنِ يُمَكِّنُ تَتَابُعُ الْمَشْيِ فِيهِمَا يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَيْهِمَا فَإِنَّهُمَا فِي مَعْنَى النَحْيَيْنِ فَإِنَّهُ رَحِمَهُ اللهُ قَيَّدَ جَوَازَ الْمَسْحِ عَلَى الْجُورَيْنِ بِقَوْلِهِ إِذَا كَانَا يَمْشِي فِيهِمَا وَظَاهِرُ أَنَّ تَتَابُعَ الْمَشْيِ فِيهِمَا لَا يُمَكِّنُ فِيهِمَا إِذَا كَانَا نَحْيَيْنِ. (تحفة الاحوذى ج ۱ ص ۲۸۸)

دحافظ ابن تيميه رحمه الله دا قول زمونږ دمختار مذهب سره مخالف نه دی چې جورابي به ثخينې وي او پرله پسې مزل به پکې ممکن وي ځکه چې حافظ رحمه الله په جورابو باندې دمسح دجواز لپاره دا شرط لگولی دی چې پرله پسې مزل به پکې ممکن وي او پرله پسې مزل په ثخينو جرابو کې ممکن دی.

دالشيخ ابن باز رحمه الله فتوى

(١)السؤال: ماهى الشروط التى يجب مراعاتها عند المسح على الجورين؟

الجواب: لابد من ان يكونا ساترين صفيقين . (فتاوى الشيخ ابن باز فى المسح على الخفين ج ١

ص ٤) سوال په جورابو باندې دمسح په وخت کې دکومو شرطونو رعايت ضروري وي؟

جواب : اول شرط دادى چې جرابې به ساترې وي يعنې دپنبو ساخت به يې پناه کړى وي او دوهم

دا چې ثخينې به وي .

(٢)ما الحكم فى المسح على الجورب ، الشراب ، الشفافة؟

الجواب: من شرط المسح على الجورب ان يكون صفيقاً ساتراً فان كان شفافاً لم يجز المسح عليه

. (فتاوى الشيخ ابن باز فى المسح على الخفين ج ١ ص ٨)

په نړيو جرابو باندې دمسح کولو څه حکم دی؟ په جورابو باندې دمسح لپاره ضروري ده چې

جرابي به ثخينين وي او دقدم ساخت به يې پټ کړى وي او که جرابې شفافې وي چې او به او نظر ترينه

تيريدلو نو بيا ورباندې مسح نه ده جايزه .

فتوى الشيخ عبدالله بن غديان، والشيخ عبدالرزاق العفيفي

والشيخ ابن باز رحمه الله

السؤال: فى المسح على الجورب اثناء الوضوء هل يشترط سمك معين للجورب أم لا؟

الجواب: الحمد لله وحده ، والصلوة والسلام على رسوله وآله وصحبه وبعد: يجب ان يكون

الجواب صفيقاً لا يشف عما تحته . (فتاوى اللجنة الدائمة ج ٥ ص ٢٤٧)

ايد او دس په وخت کې د جورابو دمسح لپاره په جورابو کې دغټوالي څه معين حد شته ؟ .

جواب: دحمد او دصلوة ٲخه وروسته په جورابو باندې دمسح لپاره واجبه ده چې دومره کلکې او دبلې به وي چې او به ترینه نه تیرېږي.

فتوى مفتي احمد ا لهريدي مفتى الديار المصريه

يجوز المسح على الجوربين شرعاً، ويقوم مقام الغسل بالماء لأى شخص سليماً كان او مريضاً بشرط ان يكون الجوربان ثخينين لاشيفان الماء. (فتاوى الأزهر ج ۱ ص ۳۷)
په جورابو باندې مسح کول هر سړي ته جایزه ده روغ وي او که مريض وي خو په شرط ددې چې جورابې ثخينې وي.

فتوى محمد بن ابراهيم آل الشيخ رئيس الجامعة الاسلاميه

فى المدينه المنوره ورئيس رابطه العالم الاسلامي

السلام عليكم نستفتي من سماحتكم هل تجوز الصلوة بالمسح على الشراب كالقطن والصوف الصناعي الموجود الآن بالاسواق؟
الجواب: الحمد لله اذا كان صفيقاً لا يصف البشرة يثبت بنفسه ، ساتراً للمفروض جاز المسح عليه. (فتاوى ورسايل محمد بن ابراهيم آل الشيخ ج ۲ ص ۲۹۴)
اوس چې په بازار کې دمالوچو او دورويو کومې جرابې خرڅېږي ايا په دې باندې مسح جایزه ده؟
جواب: جرابې چې کله ثخينې وي پخپله دپنبو پورې کلکې وي او دمفروض په مقدار دقدم ساخت يې پټ کړى وي نو بيا ورباندې مسح جایزه ده.

دلالمذهبو فتوى

(۱) غير مقلد عالم شمس الحق عظيم ابادي ليکي چې: ان المسح يتعين على الجوربين المجلدين لاغيرهما. (عون المعبود ج ۱ ص ۶۲)

يو اخې په مجلدينو جرابو باندې مسح جایزه ده په نورو نه ده جایزه.

(۲) غير مقلد عالم عبد الرحمن المبارکپوري ليکي چې: وَالرَّاجِحُ عِنْدِي أَنَّ الْجُورَبَيْنِ إِذَا كَانَا رَقِيقَيْنِ مُخَيَّنَيْنِ فَبِمَا فِي مَعْنَى الْخَفَيْنِ يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَيْهِمَا وَأَمَّا إِذَا كَانَا رَقِيقَيْنِ... فَبِمَا لَيْسَ فِي مَعْنَى الْخَفَيْنِ وَفِي جَوَازِ الْمَسْحِ عَلَيْهِمَا عِنْدِي تَأْمُلٌ وَاللَّهُ تَعَالَى أَعْلَمُ. (تحفة الأحوذى ج ۱ ص ۲۸۶)

(۳) غیر مقلد عبد الرحمن المبارکپوری په بل خای کې لیکي چې: المسح علی الجوریه المذكوره لیس بجایز لانه لم یقم علی جوزاه دلیل. (فتاوی ثنایه ج ۱ ص ۴۴۵) په نریو جرابو باندې د مسح هیڅ دلیل نشته.

(۴) غیر مقلد عبید الله المبارکپوری لیکي چې: وَالرَّاجِعُ عِنْدِي أَنَّ الْجُورَيْنِ إِذَا كَانَا تَحْتَيْنِ بِحَيْثُ لَا يَتَمَسَّكَانِ عَلَى الْقَدَمَيْنِ بِلَا شَيْءٍ وَمَكَّنَ الْمَشْيَ فِيهِمَا فَهِيَ بِمَجُوزِ الْمَسْحِ عَلَيْهِمَا لِأَنَّهُمَا فِي مَعْنَى الْخُفِّ وَإِنْ لَمْ يَكُونَا كَذَلِكَ فَقِيَ جَوَازُ الْمَسْحِ عَلَيْهِمَا عِنْدِي تَأْمُلْ وَاللَّهُ تَعَالَى أَعْلَمُ (مرعاة المفاتيح ج ۲ ص ۲۱۹)

په څښینو جرابو باندې مسح جایزه ده او ددې څخه ماسوی په نورو جرابو باندې نده جایزه. (۵) غیر مقلد علم ابو سعید شرف الدین الدهلوي لیکي چې: په جورابو باندې مسح نه د قرآن څخه ثابت ده، نه د صحیح مرفوع حدیث څخه، نه د اجماع څخه او نه د قیاس څخه. (فتاوی ثنائیه ج ۱ ص ۴۴۲)

(۶) غیر مقلد عالم میا نذیر حسین دهلوي لیکي چې: سوال ما قولکم ادام الله فیوضکم فی

المسح علی الجوریه الشایعة فی الامصار المنسوجة من الغزل او الصوف غیر منعله ولا تخینه؟
الجواب: المسح علی الجوریه المذكوره لیس بجائز لانه لم یقم علی جوازه دلیل، وکل ما تمسک به المجوزون ففیه خدشة ظاهرة. (فتاوی نذیریه ج ۱ ص ۳۲۷) دا هم لیکي چې دنن سبا په نریو جرابو باندې مسح کول نه دي جائز.

(۷) غیر مقلد عالم عبد الجبار غزنوي لیکي چې: په جرابو باندې مسح دهیڅ صحیح حدیث څخه نه ده ثابت البته که دومره ډېلې وې لکه د څرمنې په شان نو بیا ور باندې مسح جایزه ده. (فتاوی علماء حدیث ج ۱ ص ۹۹)

(۸) غیر مقلد عالم علی محمد سعیدي لیکي چې: په نریو جرابو باندې په مسح کې احتیاط پکار دی (فتاوی علماء حدیث ج ۱ ص ۱۰۰)

(۹) د غیر مقلد عالم ابو البرکات فتوی: په موزو باندې د مسح کولو احادیث ډیر دي لکن په جرابو باندې د مسح هیڅ صحیح حدیث نه شته.

علماوو د جرابو مسح د موزو په مسح باندې قیاس کړې ده او دا قیاس صحیح دی او په ضعیفو احادیثو باندې ددې قیاس تایید هم کیږي نو احتیاطا علماوو د څښانت شرط لگولې دی (فتاوی برکاتیه ج ۱ ص ۱۸)

همداسي فتوى دغير مقلد عالم حسين بن محسن الانصاري (چې دمبارکپوري استاذ دی) هم ده

(فتاوی علماء حدیث ج ۱ ص ۱۱۱ ص ۱۱۷ ص ۱۱۷)

په نړیو جرابو باندې مسح دقادیانیانو مسلک دی

(۱) دمروزا قادیانی لعین قول:

په موزو باندې دمسخ ذکر وشو، نو حضرت اقدس مزار العین وفرمایل چې په موزو باندې مسح جایزه ده او خپلې پښې مبارکې یې رابښکاره کړې چې دتارونو موزې یې په پښو کړې وې او وې فرمایل چې زه په دې باندې مسح کوم. (فتاوی ملفوظات مروزا قادیانی ص ۳۰۱)

(۲) دمروزا قادیانی لعین عمل:

دمازدیگر دمانځه وخت شونو حضرت صاحب په خپلو جرابو باندې مسح وکړه، په دغه وخت کې مولوي محمد موسی او مولوي عبدالقادر (پلارا وځوی) موجود وو، نو ددوي شک شو، بیا یې پوښتنه وکړه چې دا جایزه ده؟ هغه وفرمایل چې هو جایزه ده (سیره المهدی ص ۲۶) حصه دوهم.

(۳) دمروزا قادیانی اولني خليفه نورالدين:

سوال: په جرابو باندې مسح جایزه ده او که نه؟ خصوصاً دتارونو په موزو، ډبلې وي او که نرې؟
جواب: از حکيم الأمة او خليفه اول نورالدين، عن المغيرة بن شعبة ان رسول الله ﷺ توضاً

ومسح على الجورين والنعلين. (مجموعه فتاوی احمدیه ج ۱ ص ۵۴)

(۴) فقه الاحمدیه، مرتبه تدوين فقه کميته، سلسله عاليه احمدیه:

ترڅو چې جرابې داستعمال قابلي وي نو مسح ورباندې پکار ده (فقه احمدیه عبادات ص ۵۴)

ددې ټولې اجماع څخه دلامذهبو خلاف او قادیانیانو سره موافقت: نن سبا چې غیر

متلدين په کومو نړیو جرابو باندې مسحه کوي هغه پنځم قسم جرابې دي، چې عام خلک ئې په پښو کوي، یعنې نرۍ ساده جرابې دي، چې پدې قسم جرابو باندې دټولو مسلمانانو په نیز مسح نده جائزه. لکه څرنگه چې تاسو حوالې وکتلې.

که څوک پدې قسم جرابو باندې مسح وکړي، دهغه اودس بالکل نه کیږي اودده لمونځ بالکل بی اودسه

دی. تاسو ولیدل چې دغير مقلدينو بانين نذير حسين دهلوي، شرف الدين دهلوي، عبدالرحمن مبارکپوري، اومرلزي شمس الحق عظيم ابادي وغيره هم پدې جرابو باندې مسح کولو ته ناجائز وایي.

دنبی کریم ﷺ به زمانه کی نری جرابی نه وی

(۱) الجوارب الخفيفة هذه لم تكن موجودة على عهد النبي ﷺ انما كانوا يلبسون الجوارب ويمشون بها. (شر زاد المستنقع للشنقيطي ج ۱۰ ص ۱۴)

(۲) ولم تكن الجوارب فهد الجواب الموجودة الآن الشفافة الرقيقة ((شرح زاد المستنقع للشنقيطي ج ۱۰ ص ۱۴)

(۳) وكذلك الجوارب في ذلك الوقت حتى انها لغلظها يمكن مواصلة المشي فيها بدون نعل. (فتاوى الشيخ ابن جبرين، ج ۱ ص ۴۱)

(۴) قد ذكرنا ان الجوارب في عهد هم كانت غليظة قوية. (فتاوى الشيخ ابن جبرين ج ۱ ص ۱۳)

(۵) عَنْ رَاشِدِ بْنِ نَجِيحٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: رَأَيْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دَخَلَ الْخَلَاءَ وَعَلَيْهِ جُورَبَانِ أَسْفَلُهُمَا جُلُودٌ وَأَعْلَاهُمَا خَزْفٌ فَمَسَحَ عَلَيْهِمَا. (السنن الكبرى للبيهقي ج ۱ ص ۲۸۵)

د حضرت انس رضی اللہ عنہ د جرابو په لاندې حصه باندې خرمن لگیدلې وه او په پاس حصه یې ریشم وو

اودس دقران پاک به طریقه

اللہ تعالیٰ فرمائی: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ.

ترجمه: ای هغه کسانو چې ایمان یې راوړی دی، کله چې تاسو ودریدئ لمونځ ته، نو پس و مینځئ مخونه خپل اولاسونه خپل ترڅنگلو پورې او مسحه وکړئ په سرونو خپلواو و مینځئ پښی خپلې تر څنګرو پورې. او پدې باب کې تقریباً (څه د پاسه شپيته) مرفوع احادیث راغلي دي چې په هغوي کې د پښو د وینځلو صراحه حکم دی.

۱- حضرت عثمان [صحيح ابن خزيمة ج ۱/ص ۷۸]. تَوَضَّأُ وَخَلَّلَ أَصَابِعَهُ قَدَمَيْهِ..

۲- حضرت عايشة. [سنن دارقطني ج ۱/ص ۹۵]. كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَتَوَضَّأُ وَيُخَلِّلُ بَيْنَ أَصَابِعِهِ

وَبِذَلِكَ عَقِبِيهِ.

- ۳- حضرت مستورد بن شداد. [مسند ابن بزاز ج ۸ ص ۳۳۰ / وابن ماجه / ج ۱ / ص ۳۵]. رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ تَوَضَّأَ وَخَلَّلَ أَصَابِعَ رِجْلَيْهِ بِمِنْصَرٍ ۵.
- ۴- حضرت ابوبكره. [مسند ابن بزاز ج ۹ / ص ۲۱]. رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ تَوَضَّأَ ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثًا وَخَلَّلَ بَيْنَ أَصَابِعِ رِجْلَيْهِ.
- ۵- ربيع بنت معوذ. [معجم اوسط ج ۲ / ص ۲۱۴]. وَغَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثًا ثَلَاثًا وَخَلَّلَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ.
- ۶- لقيط بن سبرة. [نسائي ج ۱ / ص ۲۰۶]. إِذَا تَوَضَّأْتَ فَأَسْبِغِ الْوُضُوءَ وَخَلِّلْ بَيْنَ الْأَصَابِعِ.
- ۷- ابن عباس [ترمذي ج ۱ / ص ۱۶]. إِذَا تَوَضَّأْتَ فَخَلِّلْ أَصَابِعَ يَدَيْكَ وَرِجْلَيْكَ.
- ۸- ابو ايوب انصاري [معجم الكبير ج ۴ / ص ۱۷۷]. اَلتَّخَلُّلُ مِنَ الْوُضُوءِ تَخَلِّلُ بَيْنَ أَصَابِعِكَ.
- ۹- واثله بن الأسقع [معجم الكبير ج ۲ / ص ۶۴]. مَنْ لَمْ يُخَلِّلْ أَصَابِعَهُ بِالْمَاءِ خَلَّلَ اللَّهُ بِالنَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.
- ۱۰- ابو هريرة [دارقطني ج ۱ / ص ۹۵]. خَلَّلُوا بَيْنَ أَصَابِعِكُمْ.
۱۱. حضرت وائل بن حجر رضي الله عنه [مسند بزاز ج ۱۰ ص ۱۱۶] ثُمَّ غَسَلَ يَمِينَهُ قَدَمَهُ الْيُسْرَى ثَلَاثًا وَخَلَّلَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ، بِدِيَّ احاديثو کي دپسو دوينخلو ذکر په ضمن دخلال کي راغلو.
- ۱۲- حضرت علي [مصنف ابن عبد الرزاق ج ۱ / ص ۵۱]. إِذَا غَسَلَ رِجْلَيْهِ خَرَجَتْ ذُنُوبُهُ مِنْ رِجْلَيْهِ.
- ۱۳- ابو هريرة [مسلم ص ۱۲۵] فَإِذَا غَسَلَ رِجْلَيْهِ خَرَجَتْ كُلُّ خَطِيئَتِهِ مَشْتَهَارِ جَلَاهُ.
- ۱۴- عبد الله الصنابحي [ابن ماجه ج ۱ / ص ۲۴]. فَإِذَا غَسَلَ رِجْلَيْهِ خَرَجَتْ الْخَطَايَا مِنْ رِجْلَيْهِ.
- ۱۵- عمرو بن العاص [مسلم ج ۱ / ص ۲۷۶]. ثُمَّ يَغْسِلُ قَدَمَيْهِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ إِلَّا خَرَجَتْ خَطَايَاهُ.
- ۱۶- ابو امامة [معجم كبير ج ۸ / ص ۲۵۱]. ثُمَّ يَغْسِلُ رِجْلَيْهِ إِلَّا خَرَجَتْ خَطَايَاهُ.
- ۱۷- عباد العبدی [طحاوي ج ۱ / ص ۳۷]. غَسَلَ رِجْلَيْكَ إِلَى الْكَعْبَيْنِ.
- ۱۸- كعب ابن مرة [مسند احمد ج ۴ / ص ۲۳۴]. إِذَا غَسَلَ رِجْلَيْهِ خَرَجَتْ خَطَايَاهُ مِنْ رِجْلَيْهِ.
- ۱۹- ابوبكر [مسند ابی عوانه ج ۱ / ص ۲۱۳]. جَاءَ رَجُلٌ قَدْ تَوَضَّأَ وَبَقِيَ عَلَى ظَهْرِ قَدَمَيْهِ مِثْلَ ظُفْرِ.
- ۲۰- عمر [مسند ابی عوانه ج ۱ / ص ۲۱۲]. إِنَّ رَجُلًا تَوَضَّأَ فَتَرَكَ مَوْضِعَ ظُفْرِ..
- ۲۱- انس [تفسير ابن كثير ج ۱ ص ۵۶] (إِنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ قَدْ تَوَضَّأَ وَتَرَكَ عَلَى قَدَمَيْهِ مِثْلَ مَوْضِعِ الظُّفْرِ.

- ٢٢- ابو هريرة [مسلم ج ١/ص ١٢٥]. وَيُلِّلُ لِّلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٢٣- عايشة [مسلم ج ١/ص ١٢٥] وَيُلِّلُ لِّلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٢٤- عبد الله بن عمرو بن العاص [بخاري ج ١/ص ٢٨] وَيُلِّلُ لِّلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٢٥- خالد بن الوليد [ابن ماجه ص ٣٥] وَيُلِّلُ لِّلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٢٦- ابوذر [مصنف عبد الرزاق ج ١/ص ٢٢]. وَيُلِّلُ لِّلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٢٧- يزيد بن ابى سفيان [ابن ماجه ص ٣٥] وَيُلِّلُ لِّلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٢٨- عمرو بن العاص [ابن ماجه ص ٣٥] وَيُلِّلُ لِّلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٢٩- شرجيل بن حسنه [ابن ماجه ص ٣٥] وَيُلِّلُ لِّلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٣٠- ابو أمامه رضي الله عنه [بيهقي ج ١ ص ٨٤] وَيُلِّلُ لِّلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٣١- اخي ابى امامه رضي الله عنه [بيهقي ج ١ ص ٨٤] وَيُلِّلُ لِّلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٣٢- حضرت معيقب رضي الله عنه [بيهقي ج ١ ص ٨٤] وَيُلِّلُ لِّلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٣٣- حضرت جابر رضي الله عنه [ابن ماجه ج ١ ص ٣٥] وَيُلِّلُ لِّلْعَرَائِقِبِ مِنَ النَّارِ..
- ٣٤- ابن عباس رضي الله عنه [مسند ربيع ج ١ ص ٥٤] وَيُلِّلُ لِّلْعَرَائِقِبِ مِنَ النَّارِ..
- ٣٥- عبد الله بن الحارث رضي الله عنه [ابن خزيمة ج ١ ص ١٤] وَيُلِّلُ لِّلْأَعْقَابِ وَيُطَوَّنُ الْأَقْدَامِ مِنَ النَّارِ.
- ٣٦- حضرت جابر رضي الله عنه [دارقطني ج ١ ص ١٠٧] أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا تَوَضَّأْنَا لِلصَّلَاةِ أَنْ نَغْسِلَ أَرْجُلَنَا.
- ٣٧- ابن عباس رضي الله عنه [معجم الوسيط ج ٢ ص ٣٧٧] وَغَسَلَ رِجْلَيْهِ حَتَّى انْقَاهُمَا.
- ٣٨- عقبه بن عامر رضي الله عنه [ابن جبان ج ٣ ص ٣٢٩] وَإِذَا وَضَّأَ رِجْلَيْهِ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ..
- ٣٩- ابن عمر رضي الله عنه [دارقطني ج ١ ص ٩٢] وَغَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثًا ثَلَاثًا.
- ٤٠- عثمان رضي الله عنه [بخاري ج ١ ص ٢٨] ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ إِلَى الْكَعْبَيْنِ.

فعلي احاديث

- ٤١- عثمان رضي الله عنه رأى رسول الله ﷺ توضأ وغسل رجليه [مسند احمد ج ١ ص ٦٦]
- ٤٢- علي رضي الله عنه أنه توضأ.... وغسل رجليه [ابو داؤد ج ١ ص ١٦]
- ٤٣- عبد الله بن زيد رضي الله عنه فتوضأ وغسل رجليه [بخاري ج ١ ص ٣٢]
- ٤٤- عاصم مزني رضي الله عنه غسل رجليه [داري ج ١ ص ١٩٣]
- ٤٥- معاوية رضي الله عنه فتوضأ ثلاثا وغسل رجليه [مسند احمد ج ٤ ص ٩٤]
- ٤٦- ابو بكر رضي الله عنه ثم غسل رجليه ثلاثا [مسند بزاز ج ٩ ص ٢١]
- ٤٧- ربيع بنت معوذ رضي الله عنها فتوضأ وغسل رجليه ثلاثا [مسند احمد ج ٦ ص ٣٥٨]
- ٤٨- ابو هريرة رضي الله عنه ثم غسل رجله اليمنى ، الحديث [مسلم ج ١ ص ١٢٦]
- ٤٩- عبد الله بن ابي اوفى وغسل رجليه ثلاثا ثلاثا [التحاف خير المهرة ج ١ ص ٣٣٣]
- ٥٠- ابن عباس رضي الله عنه وغسل رجليه [بيهقي ج ١ ص ٧٢]
- ٥١- ابو رافع ، توضأ وغسل رجليه ثلاثا [معجم اوسط ج ١ ص ٢٧٨]
- ٥٢- عبد الله بن انيس رضي الله عنه وغسل رجليه ثلاثا ثلاثا [معجم اوسط ج ٤ ص ٢٥٧]
- ٥٣- مقدم بن معديكرب ، وغسل رجليه ثلاثا ثلاثا [معجم كبير ج ٢٠ ص ٢٧٦]
- ٥٤- حضرت انس رضي الله عنه فغسل.... رجليه مرة [الترغيب في فضائل الاعمال ج ٢ ص ٢٧]
- ٥٥- حضرت قيس رضي الله عنه ، وغسل رجليه [مسند احمد ج ٥ ص ٣٦٨]
- ٥٦- براء بن عازب رضي الله عنه وغسل رجليه [كنز الاعمال ج ٩ ص ٤٢٩]
- ٥٧- ابو مالك الاشعري رضي الله عنه وغسل قدميه [مسند احمد ج ٥ ص ٣٤١]
- ٥٨- ابو هريرة رضي الله عنه غسل رجليه ثلاثا ثلاثا [مسند بزاز ج ١ ص ٢٤٢]
- ٥٩- عبد الله بن عمر رضي الله عنه ثم غسل رجليه [طحاوي ج ١ ص ٣٦]
- ٦٠- ابن عباس رضي الله عنه ثم غسل رجليه ثلاثا [معجم كبير ج ١١ ص ٧٥]
- ٦١- ابو جبير رضي الله عنه ، وغسل رجليه [بيهقي ج ١ ص ٤٦]

په آيت كريمه كې داوس څلور فرضونه ذكر شوي دي او په دې احديثو مباركه وو كې يې دپښو وينځل ضروري گڼلې دي او در رسول صلى الله عليه وسلم څخه شروع تر ننه پورې ټول مسلمانان ددې څلورو شيانو په فرضوالي باندې متفق دي، لکن ديو څو كلونو څخه راپه پديخوا يوې نوې فرقې يعنې غير مقلدينو پدې څلورو كې دوه ووفرضونو ته مكمله چوتې وركړې ده.

په قران پاك كې دسر دمسحه كولو حكم دى او غير مقلدين په سرباندې مسحه نه كوي، بلكه په پگړۍ او خولۍ باندې مسحه كوي، په قران پاك كې دپښو دمينځلو حكم دى او غير مقلدين دقران ددې حكم مخالفت كوي او دپښو مينځلو ته په هيڅ صورت كې هم فرض نه وايي مثلاً:

(الف) چې موزې ئې په پښو كړي وي، نو دپښو مينځلو ته فرض نه وايي بلكه مسح پرې كوي.

(باء) كه نرۍ جرابې ئې اچولې وي بيا هم مسحه كوي، دپښو مينځلو ته فرض نه وايي.

(ج) كه پښې ئې لوڅې وي، نه ئې موزې اچولې وي او نه جرابې، صرف څپلۍ يا پښې يې په پښو كړې وي بيا هم دپښو مينځلو ته فرض نه وايي. (نوټ) دغير مقلدينو په نيز لوڅې پښې لمونځ كول ديهو دوسنت دي او دڅپليو او بوټونو سره لمونځ كول در رسول الله صلى الله عليه وسلم سنت دي (اربعين محمدى، فتاوى ستاربه).

غير مقلدين وائې چې په سرباندې مسحه په هغه وخت كې فرض ده چې سربالكل لوڅ وي او دپښو مينځل په هغه وخت كې فرض دي چې پښې بالكل لوڅې وي. نوموړې وايو چې بيا دلاسو نو دمينځلو اودمخ دمينځلو څه ضرورت دى؟ لاسونه هم كله په دستكشو كې پټ وي اودبڼڅې مخ هم په نقاب كې پټ وي نو بيا خو څلورو واړو فرضو ته مكمله چوتې وركړې سونډ وايو چې دقران پاك دحكم مطابق او تقريباً ددې (٦٢) احاديثو مطابق په اوس كې دپښو مينځل فرض دي او مسحه ورباندې هيڅكله نډه جائزه او ترڅو چې ددې قراني حكم په مقابل كې بل قراني حكم او يا متواتر حديث راشي تر هغې پورې به پدې قراني حكم كې تغير نه راځي او كه دوه يادري خبرو واحدې ئې په مقابل كې راشي نو ددوي په وجه به قراني حكم نه ختمېږي.

په موزو باندې مسحه:

د ثرمې په موزو باندې د مسحې د ثبوت لپاره د اتیا و وڅخه د زیاتو صحابه و و صحیح احادیث راغلي دي، نو د موزو د مسحې احادیث متواتر دي او د مسحې احکام ئې ښه واضح بیان کړي دي، نو د دې احادیثو متواتره ووله وجې امت مسلمه په موزو باندې د مسحې رخصت قبول کړې دی. حضرت حسن بصری فرمائی چې ماته اویا و و صحابه و و بیان کړیدی چې رسول الله ﷺ په موزو باندې مسح کړې ده. [شرح مسلم ج ۱ ص ۱۳۲] او ابوالقاسم بن منده په تذکره کې د مسح علی الخفین راویان اتیا ذکر کړي دي [المجموع ج ۱ ص ۴۷۷]. محمد بن جعفر الکتانی رحمته الله ۶۶- ذکر کړې دي، نظم المتناثرة ج ۱ ص ۶۰ حافظ زبلی ۴۶ ذکر کړي دي نصب الراية ج ۱ ص ۱۶۶) حافظ ابن حجرهم (۴۶) ذکر کړي دي درایه ج ۱ ص ۷۰) ملا علی قاري رحمته الله فرمایي چې: وقد صرح جمع من الحفاظ بان حادیشه متواترة المعنى وجمع بعضهم رواته فبلغوا ما أتین. (مرقات ج ۲ ص ۲۱۳) باب المسح علی الخفین.

په موزو د مسح احادیث چې متواتر دي، نو د دې څخه منکر کافر دی.

قال ابن عبد البر أنه متواتر وفي شرح الطحاوي قال الكرخي اثبتنا الكفر علی من لا يرى المسح علی الخفین. (تيسير التحرير ج ۳ ص ۵۴-)

د نسخ قاعده

په شریعت کې د مخکني حکم ختمولو او بدلولو ته نسخ وایي او دا نسخ د قران او یا د سنت په ذریعه باندې کیږي، لکن په ناسخ یعنی د وروستي حکم په دلیل کې شرط دا دی چې دا به د منسوخ یعنی د مخکني حکم د دلیل څخه قوي وي او یا به افلا دهغه سره په قوه کې برابر وي، دهغه څخه به کمزوری نه وي، مثلاً کوم حکم چې په قطعي دلیل باندې ثابت وي نو هغه به په قطعي دلیل باندې منسوخېږي په ظني دلیل نه منسوخېږي، لکه تیگه چې ماتېږي نو یا به یې د تیگې څخه په قوي شي یعنی په اوسپنه باندې ماتوی او یا به یې په بل تیگه باندې ماتوی، په لوټه باندې یې نه شی ماتولی.

۱- مولنا عبد الحق حقاني رحمته الله لیکي چې: والاضعف لا يصلح ناسخا للاقوى. (نای شرح

حسامي ص ۱۸۲)

۲- غیر مقلد شوکاني دنسخ لپاره اته شرطونه ذکر کوي پنختم شرطیې دالیکلی دی چې: **الْخَامِسُ: أَنْ يَكُونَ النَّاسِخُ مِثْلَ الْمُنْسُوخِ فِي الْقُوَّةِ، أَوْ أَقْوَى مِنْهُ، لَا إِذَا كَانَ دُونَهُ فِي الْقُوَّةِ؛ لِأَنَّ الضَّعِيفَ لَا يُزِيلُ الْقَوِيَّ. قَالَ الْيَكِّيَا: وَهَذَا مِمَّا قَضَى بِهِ الْعَقْلُ، بَلْ دَلَّ الْجَمَاعُ عَلَيْهِ، فَإِنَّ الصَّحَابَةَ رضي الله عنهم لَمْ يَنْسُخُوا نَصَّ الْقُرْآنِ بِغَيْرِ وَاحِدٍ** (ارشاد الفحول ص ۳۱۵) یعنی عقلا او اجماعا په ناسخ کې دا شرط دی چې د منسوخ سره به په قوت کې برابر وي او یا به ترېنه قوي وي، صحابه کرامو دخبر واحد په ذریعه باندې چیرته نص د قرآن نه دی منسوخ کړی.

۳- شوکاني په بل حای کې لیکي چې: **الثابت قطعاً لا ينسخه مطلقاً** (ارشاد الفحول ص ۳۲۳)

۴- غیر مقلد نواب صدیق حسن خان لیکي چې: **والخامس ان يكون الناسخ مثل المنسوخ في القوة او اقوى منه** (حصول المامول ص ۱۴۴)

۵- مولانا عبدالحق حقاني رحمته الله لیکي چې: **ان نسخ الكتاب بالسنة المتواترة جائزة** (نای شرح حسامي ص ۱۸۴)

۶- ابوزید الدبوسي رحمته الله لیکي چې: **فاما بعد رسول الله صلی الله علیه و آله فلا يجوز الا بسنة متواترة او مشهورة بمنزلتها . (تقويم الادله ص ۲۴۶)** درسوالله صلی الله علیه و آله څخه وروسته د قرآن کریم دکوم حکم دمنسوخولو لپاره صرف سنت متواتره او یا هغه سنت مشهور چې د سنت متواتره په درجه کې وي دلیل جوړیدلی شي. وگوره اصول السرخسي (ج ۲ ص ۶۸) و اصول الفقه الاسلامي ج ۲ ص ۹۷۱

په قرآن او تقریباً په دې (۶۲) احادیثو کې چې د پنبو د وینځلو ذکر راغلی دی، نو په دې کې یې د تخفف او د عدم تخفف فرق نه دی کړی یعنې که موزې یې په پنبه کړې وي او که نه یې وي په پنبو کړې په دواړو حالتونو کې یې د پنبو مینځلو ته فرض ویلي دي، لکن په موزو باندې د مسح احادیث چونکه متواتر دي، نو ناسخ قطعي شو نو د ټول امت په نيزد تخفف په حالت کې د پنبو وینځل منسوخ او متروک شو او اختیار ورته ورکړل شو، چې که خوښه دې وي پنبې و وینځه او که خوښه دې وي په موزو مسح وکړه کله چې غسل الرجلین علی التعین فرض کړی شو او بیا د دې د فعل او ترک په مابین کې اختیار ورکړل شي نو دا تخیر نسخ ده (ومثال ذلك ان يوجب الله علينا غسل الرجلين ثم خيرنا بينه وبين المسح على الحفين) (محصول ج ۳ ص ۵۴۹) په حالت د تخفف کې علی التعین د پنبو د وینځلو

فرضوالی منسوخ دی. وگوره، الفصول فی الاصول ج ۱ ص ۲۴۳) اصول السرخسی فی بیان الناسخ ص ۶۷ اصول البزدوی ص ۱۵۲) تفسیر مظہری ج ۳ ص ۵۰) تحفة الاخوذی ج ۱ ص ۲۸۵)

نوکه ددی قرانی حکم او تقریباً ددی (۶۲) احادیثو پہ خلاف پہ موزو باندی دمسح پہ بارہ کی دوه یادرې خبر واحدہ وی نو هغه به نه قبلیدل، لکن هغه متواتر دی حکم امت مسلمہ قبول کړي دي.

نخینین جوابی: دخرمنې دموزو حکم چې کله دمتواترو احادیثو څخه ثابت شو، نو هغه جرابې چې دخرمنې په شان دبلې وي، یعنی دوه درې میله مزل پکښې کیدې شي او اوبه ترینه پښې ته نه شي تیریدلی اوبغیر درې او ترونکي څخه تر پښو پورې کلکې وي لکه دموزو په شان، نو په داسې جرابو کښې دفقهاو اختلاف دی، لکن جمهور فقهاء داسې جرابې دموزو په حکم کې داخلوي او دموزو دا حدیثوله وجې مسح ته ورباندې جایز وائی اود نخینینو قید فقهاء دهغو متواترو احادیثو څخه اخلي کوم چې دموزو دمسح په باره کې راغلي دي.

نوی جوابی: هغه جرابې دي چې نه دخرمنې څخه جوړې شوي وي، اونه دخرمنې په شان وي، لکه دنن سبا نړۍ جرابې نو دا دموزو په حکم کې نه دي نو پداسې جرابو باندې په اجماع دامام ابو حنیفه، امام شافعي، امام مالک او امام احمد او په اجماع دتول امت مسحه کول حرام دي. اود رسول الله صلی الله علیه وسلم) دفرمان مطابق دا اجماع څخه وتونکی جهنمي دی او مرگ ئی دجاهلیت مرگ دی. [بخاری ج ۱۲ ص ۱۰۴۵ مسلم ج ۱۲ ص ۱۲۸ ترمذی ص ۳۱۵ و ص ۳۱۹ مشکوٰۃ].

نو څوک چې په نړیو جرابو باندې مسح کوي دهغه اودس اجماعا ندې شوی، دهغه لمنو څ نه کیږي. داسې کس د رسول الله ﷺ دفرمان مطابق جهنمي دی او مرگ ئی دجاهلیت مرگ دی.

لامذهبان: دنورو لامذهبانو په تقلید کې زمونږ دزمانې یو لامذهب د مشکوٰۃ په شرحه الحق الصریح جلد دوهم کتاب الطهارة دباب المسح علی الخفین لاندې یوه رساله لیکلې ده په نامه د(رفع العینین الی مسئلة المسح علی الجورین) دده په رساله باندې دیو څو کلماتو لیکلو ته وخت ورکوم.

دلامذهبه وسوسي

اوله: وسوسه: لامذهبه خناس ليکي چې دامام ابو حنيفه (رحمه الله) نه دوه رائي نقل دي اول داچې مسح په جور ابو باندې نده جائزه مگر چې مجلدين يا منعلين وي....

دوهم روايت دامام ابو حنيفه نه اباحت مطلقادي، چې په جور ابو باندې مسح جائزه ده اورجوع ئی کړی ده قول دصاحبينوته... الخ الحق الصريح ج ۲ ص ۶۱۵ طباعت دويم خل [

الاخساء: لامذهبه خناس ليکي چې دويم روايت دامام ابو حنيفه خخه اباحت مطلقادي، چې په جور ابو مسح جائزه ده، دلته دا دعوا مو ذهن ته داوارچوي چې دامام صاحب دويم روايت دادی چې په هر قسم جور ابو باندې مسح جائزه ده، ثخينې وي او که غير ثخينې وي.

حالانکه داسې نده دامام صاحب رحمه الله دادوه روايته په ثخينو جرا بو کې دي، يعنې اول امام صاحب په ثخينو جرا بو باندې مسحې کولو ته ناجائزه وي لې او وروسته ئی دصاحبينو قول ته رجوع وکړه او په ثخينو جرا بو باندې مسحې کولو ته يې جائز وويلي.

يعنې په هغو جرا بو باندې يې مسحې کولو ته جائزه وويلې چې دموزوپه شان دومره ډېلې وي چې اقلادري ميله منزل پکښی بغير دبوټو نو او څپليو خخه کيږي او دډبل والي په وجه پخپله بغير درې او دکشک خخه دپښو پورې نښتې وي او دموزوپه شان ترينه پښوته اوبه نه تيرېږي.

صاحب دبدایع فرمائی: وان کانا ثخينين لا يجوز عند ابی حنيفه وعند ابی يوسف ومحمد يجوز وروی عن ابی حنيفة انه رجع الى قولهما في آخر عمره.

ترجمه: که جور ابې ثخينې وي نو دامام صاحب په نيز ورباندې مسح نده جائزه او دامام ابو يوسف رحمه الله او امام محمد رحمه الله په نيز ورباندې مسح جائزه ده اوروايت شوی دی دامام ابو حنيفه خخه چې دپه اخر عمر کې دصاحبينو قول ته رجوع کړيده. (بدایع الصنايع ج ۱ ص ۸۳ کتاب الطهارة المسح علی الجوارب). وروسته لامذهبه خناس دبدایع الصنايع عبارت داسې رانقل کړې دي چې (فعلت ماكنت منعت عنه) حالانکه دبدایع الصنايع عبارت داسې ندی بلکه هغه داسې عبارت ليکلی دی چې (فعلت ماكنت امنع الناس عنه) (بدایع ج ۱ ص ۸۳).

صاحب دبدایع دنیو جرابو په باره کې فرمائی چې (وانکانا رقیقین یشفان الماء لا یجوز المسح علیهما بالاجماع) که جرابې نری وی نده جایزه ورباندی مسحه په اجماع دتول امت. (بدایع ج ۱ ص ۸۳)
صاحب دهدائی فرمایي چې: ولا یجوز المسح علی الجورین عندابی حنیفه رحمه الله.

ترجمه: او نده جایزه مسح په جور ابو باندې دامام ابو حنیفه (رحمه الله) په نیز، وروسته صاحب دهدائی فرمایي چې (وقالا یجوز اذا كانا ثخينين یشفان) او صاحبین فرمائی چې کله جورابې ثخیني وي مسح ورباندی جائزه ده. وروسته صاحب دهدائی فرمائی چې (وعنه انه رجع الی قولهما وعلیه الفتوى) اودامام صاحب خخه روایت دی چې ده دصاحبینو قول ته رجوع کړی ده او په همدې باندې فتوی ده، هدايه ج ۱ ص ۶۰، باب المسح علی الخفین. صاحب دمجمع الانهر فرمایي (وعلى الجوارب مجلدا او منعلا وكذا على الثخينين في الاصح عن الامام لرجوعه اليه قبل موته بثلاثة ايام) وهو قو لهما وعلیه الفتوى) ج ۱ ص ۷۴.

نولامذهبه خناسه! دخلکو ذهن ته داوسوسه مه وراچوه چې امام صاحب په نریو جرابو باندې مسح کړې ده.

دوهمه وسوسه: لامذهبه خناس لیکلي دي چی د (ثخينين) قید په هیڅ حدیث کې ندی راغلی او هیڅ دلیل پرې نه د حدیث نه شته اونه دصحابي داثر نه اونه دقیاس صحیح نه) [الحق الصریح ج ۲ ص ۶۱۶۱ طباعت دویم حل]

الاخساء:

۱- لامذهبه خناس دلته د اجماع قید پرینودلو حالانکې پدې قید باندې یو دلیل اجماع ده اود اجماع خخه وتونکی جهنمي دی. [بخاري ج ۲ ص ۱۰۴۵].

۲- سید التابعین امام سعید بن المسيب رحمه الله او علامه التابعین امام حسن بصری رحمه الله اعلان کوي چې (یسح علی الجورین اذا كانا صفيقين).

ترجمه: په نغوجرابو مسح کيږي چې ثخينين وي (استاذ البخاري ابن ابي شيبة ج ۱ ص ۱۸۸) ددې اعلان په زمانه کې ښه ډير صحابه عليه السلام موجود وه او تابعين او تبع تابعين هم ښه ډيرو، مگر ددې خير القرون هيڅ محدث او مجتهد ددې قيده خلاف خپل اواز پورته نه کړو.

ددوی څخه وروسته امام ابو يوسف، امام محمد، امام شافعي، امام سفيان الثوري، امام عبد الله بن المبارك او امام ترمذي رحمهم الله هم دا قيد ذکر کړی دی، ترمذي ص ۲۹۰، باب المسح علی الجورين والتعلين. (مصنف ابن ابي شيبة ج ۱ ص ۱۸۸).

لکن هيچا ددوي په خلاف اواز پورته نکړو او دا شرط دې محدثينو دخپلې رائي څخه ندی لگولی، بلکه هغه متواتر احاديث چې د موزود مسح په باره کې راغلي دي هغه ئې په خپل مخ کې ايښي دي او دا شرط ئې ترينه راخستی دی، ځکه چې په متواترو احاديثو کې په موزو باندې د مسح ذکر دی او موزې تخينې وي، نو په جرابو به هلته مسحه جائزه و، چې داهم د موزو په شان تخينې وي او که نری وي بيا د موزو په شان ندي نو د موزو د متواترو احاديثو لاندې نه راځي او زيادت په کتاب الله باندې د متواتر حديث په وجه جايز دی، د خبرو احدي په وجه د قراني حکم نغیرندی جايز.

دریمه وسوسه: لا مذهب خناس ليکلي چې: (دریم قول د محدثينو او امام احمد ... دی هغه دا چې په جورابو باندې مطلقاً مسح جائزه ده) ج ۲ ص ۶۱۶.

الاخساء: (لعنة الله على الكذابين) په نړيو جرابو باندې کوم محدث مسح کړی ده؟ او په کوم ځای کې ئې د جواز فتوی ورکړی ده؟ امام بخاري په کوم ځای کې په نړيو جرابو باندې مسح کړی ده؟ او امام بخاري په کوم ځای کې په نړيو جرابو باندې د مسح د جواز فتوی ورکړی ده؟

امام ابوداود، امام ابن ماجه، امام نسائی، په کوم کوم ځای کې په نړيو جرابو باندې مسح کړی ده؟ او په کوم ځای کې ئې په نړيو جرابو باندې د مسح د جواز فتوی ورکړی ده؟ امام احمد بن حنبل (رحمه الله) په کوم ځای کې په نړيو جرابو باندې مسحه کړې ده؟ او په کوم ځای کې ئې په نړيو جرابو باندې د مسح د جواز فتوی ورکړی ده؟

المسح علی الجورین

داداسې دروغ دي لکه مرزا قادیانی به چې ویل چې په بخاري کې حدیث دی چې د آسمان څخه به اواز راشي چې هدا خلیفه الله المهدی، تاسو مخکې حوالې وکتلې چې په نړیو جرابو باندې مسح کول د ټولو محدثینو، فقهاوو او مسلمانانو په نیز حرام ده، امام ترمذي د محدثینو او د فقهاوو او د امام احمد بن حنبل (رحمه الله) قول داسې بیانوي چې: وَهُوَ قَوْلٌ غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ، وَبِهِ يَقُولُ سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، وَابْنُ الْمُبَارَكِ، وَالشَّافِعِيُّ، وَأَحْمَدُ، وَإِسْحَاقُ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، قَالُوا: يَمْسَحُ عَلَى الْجَوْرِيِّينَ وَإِنْ لَمْ تَكُنْ نَعْلَيْنِ إِذَا كَانَا نَجِسَيْنِ.

یعنې دې شمیره محدثینو، فقهاوو او علماوو او د ابن المبارک، شافعی، امام احمد، او اسحق رحمهم الله قول دادی چې په غیر منعلو جرابو باندې په هغه وخت کې مسح جائزه ده چې کله څښې وي، ترمذي ج ۱ ص ۲۹ باب فی المسح علی الجوریین والنعلین [مخکې مفصلې حوالې ولیکل شوې].
دریمه وسوسه: تعریف الجور: جورب په لغت کې څه ته وائي الخ (ج ۲ ص ۶۱۷).

الاخساء: لا مذهب خناسه! ستا شعار خودادی چې (اطيعوا الله والرسول) فقط اوستاسو په نیز د امتي دخبرې منل تقلید او شرک. ی، نو دا تعریفونه د قران کریم په کوم ایت کې ذکر شوي دي؟ او د رسول الله ﷺ په کوم حدیث کې ذکر شوي دي؟

آیا دې امتیانو د تعریفونو منل تقلیدندی؟ ولې د قران کریم او یا د حدیث څخه صراحة د جورب جامع او مانع تعریف نه شي شوی. آیا احکام په لغوي معنی باندې بناء وي؟

د لامذهبو: لایل

په جرابو باندې د مسح په باره کې څلور مرفوع احادیث راغلي دي او نوریو څو آثار دي خو، د دې په باره کې اولاً اجمالاً واوره چې علماء فرمایي چې پدوي کې یو هم صحیح حدیث نشته.

۱- حافظ عقیلي رحمته الله علیه فرمایي چې: والاحادیث فی الجوریین والنعلین فیها لین، الضعفاء الکبیر ج ۷ ص ۳۶) په جورابو او په پڼو باندې د مسح احادیث ضعیف دي.

۲- غیر مقلد مبارک پوري لیکي چې: والحاصل انه ليس فی باب المسح علی الجوریین حدیث مرفوع صحیح خال من الکلام هذا ما عندي. (تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۲۸۴)

۲- په بل خای وایی چې : لم یقم علی جوازه دلیل صحیح وکل ماتمسک به المجوزون ففیه خدشة ظاهرة . (فتاوی ثنائیه ج ۱ ص ۴۴۳)

۴- دلامذهبو دفرقی بانی نذیر حسین دهلوی لیکي چې : په جورابو باندې دمسح په باره کې هیڅ صحیح دلیل نشته (فتاوی نذیریہ ج ۱ ص ۳۲)

دحضرت ثوبان رضی الله عنه حدیث

حافظ ابن حجر په درایه کې لیکلي دي چې : الحادی عشر عن ثوبان قال بعث رسول الله سرية فاصابهم البرد فامرهم ان يمسحوا على العصايب والتساخين اخرجهم احمد وابوداؤد، والحاكم واسناده منقطع ولفظ احمدان النبي تواضوا ومسح على خفيه والخمار والعمامة (درایه).

دحضرت ثوبان رضی الله عنه دخیږه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه و آله یو لږ لږ لوڼو د هغوی یخني وشوه نو نوبی ﷺ هغوی ته حکم وکړو چې په پکړیو او موزو باندې مسح وکړي، ددې حدیث سند منقطع دی او دامام احمد انفاظ داسې دي چې رسول الله صلی الله علیه و آله دس وکړو او په خپلو موزو او خمار او عمامې باندې ئې مسح وکړه . (۱) پدې حدیث کې دجرايو لفظ نه شته او دالتساخين معنی موزې دي، امام زیلعي فرمائي چې تساخين موزو ته وائي . (زیلعي ج ۱ ص ۱۶۵) صاحب دمنجد فرمائي چې تساخين موزو ته وائي . (المنجد ص ۳۳۴) صاحب دمصباح اللغات فرمائي چې تساخين موزو ته وائي [مصباح اللغات ص ۳۶۷]. تقريباً دیرشو محدثينو او د لغتو امامانو دتساخين معنی په موزو سره کړې ده لاندې کتابونه وگوره:

۱- امام ابو عبید قاسم بن سلام . [غریب الحديث لابن سلام ج ۱ ص ۱۸۷].

۲- امام خليل ابن احمد الفراهيدي . [كتاب العين ج ۶ ص ۲۸۰].

۳- احمد بن حنبل [مسائل احمد بن حنبل ج ۱ ص ۳۵].

۴- امام ابو اسحق الحربي [غریب الحديث للحربي ج ۳ ص ۱۰۳۴]

۵- امام خطابي . [غریب الحديث للخطابي ج ۲ ص ۶۱].

۶- امام بن قتيبة الدينوري [المعاني الكبير ج ۱ ص ۱۱۴].

- ٧- علامه ابن عباد [المحيط في اللغة ج ١/ ص ١١٣].
- ٨- علامه ابن دريد [جمهرة اللغة ج ١/ ص ٣١٦].
- ٩- امام ابو منصور الأزهرى [تهذيب اللغة ج ٢/ ص ٨٢].
- ١٠- علامه سرخسي [المبسوط ج ١/ ص ٢٨٧].
- ١١- علامه ماوردي [الحاوي في الفقه الشافعي ج ١/ ص ٣٥٦].
- ١٢- ابن حزم ظاهري [المحلة ج ١/ ص ٥٩٩].
- ١٣- زمخشري [الفايق في غريب الحديث ج ٢/ ص ٢٦٦].
- ١٤- علامه نسفي [طلبة الطلبة ج ١/ ص ١٠٤].
- ١٥- ابن الاثير الجذري [النهاية في غريب الحديث ج ١/ ص ٥٠١].
- ١٦- برهان الدين الخوارزمي [المغرب ج ٣/ ص ٢٦].
- ١٧- علامه نووي [المجموع شرح المذهب ج ١/ ص ٤٠٨].
- ١٨- زين الدين محمد ابن ابى بكر الرازى [مختار الصحاح ج ١/ ص ٣٢٦].
- ١٩- ابن المنظور الأفریقی [لسان العرب ج ٣/ ص ٦٧١٩].
- ٢٠- حافظ ابن تيمية [مجموع الفتاوى ج ٢١/ ص ١٧٣].
- ٢١- حافظ ابن قيم [احكام أهل الذمة ج ٣/ ص ١٢٧٣].
- ٢٢- ابو العباس الحموي [المصباح المنير ج ٤/ ص ١٨٦].
- ٢٣- علامه زيلعي [انصب الراية ج ١/ ص ١٦٥].
- ٢٤- علامه فيروز آبادي [قاموس المحيط ج ١/ ص ١٥٥٥].
- ٢٥- علامه عيني [شرح ابى داؤد للعيني ج ١/ ص ٣٤٦].
- ٢٦- حافظ ابن حجر [بلوغ المرام ج ١/ ص ٢٢].
- ٢٧- مرتضى الزبيدي [تاج العروس ج ١/ ص ٨٠٦٤].

۲۸- شوکانی [نیل الأوطار ج ۱/ ص ۳۴۸].

۲۹- علامه ابن الفارسی . [مقاییس اللغة ج ۳ ص ۱۱۳]

۳۰- علامه ابن سیده . [المحكم والمحیط الاعظم ج ۵ ص ۸۱]

۳۱- مشهور غیر مقلد مبارکفوری لیکي چي: ان التسخين قد فسرھا أهل اللغة بالخفاف، [تحفة الأحوذی ج ۱/ ص ۲۸۷].

غیر مقلدینو چي د تساخینو کومه معنا اخیستی ده چي (کل مایسخن به القدم من خف وجوب ونحوه) دا علامه حطابی په (یقال) او په (قال بعضهم) سره ذکر کړې ده. او علامه بغوي په (قیل) سره ذکر کړې ده. [معالم السنن ج ۱/ ص ۵۰] [شرح السنه ج ۱/ ص ۴۵۲] غریب الحديث ج ۲ ص ۶۱ غیر مقلد مبارکپوری وروسته لیکي چي: فَلَمَّا ثَبَتَ أَنَّ التَّسَاخِينَ عِنْدَ أَهْلِ اللُّغَةِ وَالْقَرِيبِ هِيَ الْخِفَافُ فَلَا اسْتِدْلَالَ بِهَذَا الْحَدِيثِ عَلَى جَوَازِ الْمَسْحِ عَلَى الْجُورَيْنِ مُطْلَقًا تَحْيِينَ كَانَا أَوْ رَقِيقَيْنِ غَيْرَ صَحِيحٍ (تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۲۸۷)

(۲) دامام احمد په روايت کښی په موزو (خفيه) باندی تصریح شوی ده .

(۳) دا حدیث انتهائی ضعیفه هم دی .

(۱) ددې حدیث اول راوي یحیی بن سعید دی، امام ذهبی فرمائی چي (کان یفتی برای ابی حنیفه) یعنی داسره ددې چي لوی محدث وو، د جرح او د تعدیل امام وو، لکن ددې سره سره دامام ابو حنیفه رحمه الله مقلد وو. [تذکره ج ۱ ص ۲۸۲ تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۴۵۰] الجواهر المضية ج ۲ ص ۲۰۹ تاریخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۵۴ وکتوري اهل حدیث وایي چي مقلدین جاهلان او گمراهان دي. نودلته ولی دیو مقلد دروازي ته ولاړی؟

(۲) ددې حدیث دوهم راوي ثوبان بن یزید دی. دده په باره کښی صاحب د تقریب لیکلي دي چي د تقدیر څخه منکر او بدعتي و. امام احمد به طالبان دده د درس څخه منع کول. کله به چي په درس کې حضرت علي علیه السلام راغلو نوده به ویل (لا احب الرجل) داسې زمانه خوښیږي، ځکه چي دازمادنيکه سره څنگدل ده. (حاشه خلاصه تهذیب الکمال ص ۵۰)

(۳) ددی حدیث دریم روای راشدین سعدی، داراوی انتهای ضعیفه دی (تهذیب التهذیب ج ۳

ص ۲۲۶) میزان الاعتدال ج ۲ ص ۱۳۵.

(۴) غیر مقلد مبارکپوری لیکي چي: هَذَا الْحَدِيثُ لَا يَصْلُحُ لِلِاسْتِدْلَالِ فَإِنَّهُ مُنْقَطِعٌ فَإِنَّ رَاشِدَ بْنَ سَعْدٍ لَمْ يَسْمَعْ مِنْ ثَوْبَانَ، قَالَ الْحَافِظُ بْنُ أَبِي حَاتِمٍ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي (كِتَابِ الْمَرَايِيلِ: ص ۲۲) أَتَبَأَعْبُدُ اللَّهَ بِنُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ رَحِمَهُ اللَّهُ فِيمَا كُتِبَ إِلَيَّ قَالَ قَالَ أَحْمَدُ يَعْنِي بِنَ حَنْبَلٍ رَحِمَهُ اللَّهُ رَاشِدُ بْنُ سَعْدٍ لَمْ يَسْمَعْ مِنْ ثَوْبَانَ أَنْتَهَى. وَقَالَ الْحَافِظُ بْنُ حَجَرٍ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي تَهْذِيبِ التَّهْذِيبِ قَالَ أَبُو حَاتِمٍ وَالْحَرْبِيُّ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى لَمْ يَسْمَعْ مِنْ ثَوْبَانَ. (تحفة الاحوذى ج ۱ ص ۲۸۷)

امام احمد بن حنبل، ابو خاتم رحمهما الله او حربي رحمهما الله فرمايی چي: راشدين سعد داروايت دثوبان خخه ندي اوريدلى: همدارنگه فرمايی چي راشد كثير الارسال او مدلس وو او داروايت نى په عن سره كړى دى. لامذهبه خناس ليكلي دي چي امام بخاري فرمائي چي دراشد سماع دثوبان خخه ثابته ده. [الحق الصريح ج ۲ ص ۶۱۸]. لکن داپه امام بخاري باندې خالص بهتان دى، دروغ، تحريف او كتمان دلامذهبو عادت دى.

الحاصل: دا حدیث نه متواتر دی چې ددی په وجه په قراني حکم کې دتغیر راوستل جایز شي اونه صحیح خبر واحد دی اونه په دې حدیث کې دجرايو لفظ شته. ددی حدیث په ترجمه کې دجرايو دلفظ ذکر کول او بیا دهنې خخه نری جرايو مرادول گمراهي ده او ځان دضلو فاضلو امصادق گرزول دي.

(۲) د مغیره رضی الله عنه حدیث: أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ رَحِمَهُ اللَّهُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنْ أَبِي قَيْسٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنْ هُزَيْلِ بْنِ شَرْحَبِيلٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنْ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «تَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى الْجَوْرَيْنِ وَالنَّعْلَيْنِ».

ترجمه: مغیره بن شعبه فرماني چې نبي کریم ﷺ او دس وکړ او په جورابو او پڼو باندې ئې مسح وکړه.

الجواب: داروايت منکر دی ځکه چې ثقده چې د اوثق خخه مخالفت وکړي نو دده روايت شاذ وي او داوثق روايت معروف وي او ضعيف چې د ثقده خخه مخالفت وکړي نو دده روايت منکر وي او مقابل يې محفوظ وي. دلته ددی حدیث دوه راويان ابو قيس او هزيل بن شرحبيل ضعيفان دي او د شيبه او ياد او ياوو ثقده راويانو خخه يې مخالفت کړی دی. ځکه هغوي ټولو خفين ذکر کړي دي، لهدا داروايت منکر دی مثلاً:

(۱) **امام بخاری:** همد احديث دبخاري په اول جلد، ص ۳۳ کې پداسې طريقه راوړی دی چی دموزو ذکر ئې پکښې کړې دی او د جور ابو ذکر ئې پکې ندى کړی.

عن المغيرة بن شعبه رضي الله عنه، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أنه خرج لحاجته، فأتبعه المغيرة رضي الله عنه، ياداً فيهما ماء، فصب عليه حين فرغ من حاجته فتوضأ ومسح على الخفين [بخاری ج ۱ ص ۳۳ باب المسح على الخفين]. غير مقلدين وائي چې دبخاري څخه اعراض کونکى بدبخته دی، لکن دلته ترينه پخپله اعراض کوي.

امام مسلم: (۲) هم همد احديث په اول جلد ص ۱۳۳ کښې ذکر کړې دی او د جرابو لفظ پکښې نشته (فتوضأ ومسح على الخفين) مسلم ج ۱ ص ۱۳۳ باب المسح على الخفين].

بلکه امام مسلم فيصله کړې ده، چې پدې روايت کې د جراب لفظ ضعيف دی؛ او فرمايلي يې دي. چې د جرابو لفظ د جليل القدر و محدثينو روايت څخه مخالف دی؛ او دا يی هم فرمايلي يې دي چې مونږ د دې روايت له وجهی د قران پاک ظاهر هيڅکله نه شو پرېښودلی. (سنن کبری ييهقي ج ۱ ص ۲۸۶)

(۳) **امام ابوداود:** د دې حديث د نقل کولو څخه وروسته ليکلي دي چې امام عبدالرحمن بن مهدي فرمايلي دي چې: دا حديث د بيانولو قابل ندى، ځکه چې د حضرت مغیره په معروف حديث کې دموزو ذکر دې د جرابو ذکر پکښې نشته (ابوداود ج ۱ ص ۱۶)

(۴) **امام ابن ماجه رحمه الله:** د ابن ماجه په بعضو نسخو کښې هم دامخکنې فرمان شته چې عبدالرحمن بن مهدي فرمائي چې دا حديث د ذکر کولو قابل ندى. (حاشيه ابن ماجه ص ۴۱)

(۵) **امام ابن نسائي رحمه الله:** فرمايي چې: مادپوره تفتيش او تحقيق څخه وروسته دا بوقيس هيڅ متابع ونه موندلو او پدې حديث کې صحيح لفظ دموزو دی (د جرابوندى) سنن کبری، نسائي بحواله زيلعي ج ۱ ص ۱۸۴۱.

(۶) **امام عبدالرحمن بن مهدي رحمه الله:** امام عبدالرحمن بن مهدي د صحاح سته وواجماعي

شيخ دی هغه دې ته منکر حديث وائي، بهيقي ج ۱ ص ۲۸۴.

(۷) امام الجرح والتعديل : امام یحیی بن معین فرمائی چې د ابو قیس ثخه ماسوی نور ټول محدثین دموزولفظ ذکر کوي. (بیهقی ج ۱ ص ۲۸۴).

(۸) امام سفیان ثوري رحمته الله : فرمایي چې دا حدیث ضعیف او ردی دی: (بیهقی ج ۱ ص ۲۸۴).

(۹) امام علي بن المديني رحمته الله : فرمائی چې د حضرت مغیره د مسح حدیث په مدینه، مکه، کوفه، بصره یعنی په مراکز و د اسلام کبسی مشهور دی او دوي ټول پدې حدیث کې دموزولفظ ذکر کوي، صرف هزیل بن شرحبیل د ټولو محدثینو په خلاف د جور ابو لفظ ذکر کړې دی (بیهقی ج ۱ ص ۲۸۴).

(۱۰) امام احمد رحمته الله : هم ددې حدیث د بیانو لو پسې سمدستي د عبد الله بن مهدي قول را نقل کړی دی چې دې حدیث ته ئې منکرويلي دي. (بیهقی ج ۱ ص ۲۸۴)

(۱۱) امام نووي: فرمائی چې (اتفق الحفاظ علی تضعیفه) ټول حافظان د حدیثو دې حدیث ته ضعیف وائی (زیلعی ج ۱ ص ۱۸۴) والمجموع شرح المذهب ج ۱ ص ۵۰۰

د غیر مقلدینو اکابر لکه نذیر حسین دهلوي، شمس الحق عظیم آبادی، مولوی عبد الرحمن، مبارکپوري او میاشرف الدین دهلوي هم دې حدیث ته ضعیف وائی او د قرآني آیات ثخه مخالف ورته وایي، فتاوی نذیریه، ج ۱ ص ۳۲۷ فتاوی ثنائیه ج ۱ ص ۴۲۳.

۱۲- علي بن مديني دې حدیث ته ضعیف ويلي دي [سنن الکبری ج ۱ / ص ۲۸۴]

۱۳- عبد الله بن مبارک رحمه الله فرمایي چې: (عرضت هذا الحديث على الثوري فقال: عسى ان يكون وهماً [شرح ابن ماجه ج ۱ / ص ۶۶۱].

۱۴- امام بیهقی رحمته الله فرمایي چې: (انه حديث منكر [سنن الکبری ص ۲۴۴ / تحفة الاحوذی ج ۱ / ص ۲۷۸]

۱۵- دارقطني رحمته الله فرمایي چې: دا حدیث ضعیف دی. [العلل للدارقطني ج ۷ / ص ۱۱۲]

۱۶- امام عقيلي فرمایي چې: دا حدیث ضعیف دی. [شرح ابن ماجه لمغلطایی ج ۱ / ص ۶۶۲]

۱۷- مغلطايي هم ورته ضعیف ويلي دي. [شرح ابن ماجه ج ۱ / ص ۶۶۲].

۱۸- غیر مقلد مبارکپوری لیکي چې: (و ضعفه کثیر من ائمة الحديث) [تحفة الاحوذی / ج ۱

/ ص ۲۷۷] .

۱۹- علامه ابن تیمیہ فرمائي چې: دا حدیث ضعیف دی. [اقامة الدلیل علی ابطال التحلیل ج ۲ /

ص ۳۲۸ / مجموعة الفتاوى ج ۲۱ / ص ۲۱۴] .

۲۰- حافظ ابن قیم رحمہ اللہ فرمائي چې: (ولا یُعتمد علی حدیث ابی قیس) [تہذیب سنن ابی

داود ج ۱ / ص ۸۷]

۲۱- علامہ انور شاہ کشمیری رحمہ اللہ فرمائي چې: حضرت مغیرہ حدیث پہ شپیتویا اویا و طریقو

سرہ ثابت دی، پہ ټولو کې ذکر د خفینو دی یعنې دا حدیث منکر دی. [العرف الشذی ج ۱ / ص ۱۳۱ فیض

الباری ج ۱ / ص ۳۹۱] .

(۱۲) اصول حدیث اولامذہبہ: لامذہبان دخپلوارباب من دون الله په تقلید کې لیکي چې ددې

روایت ټول رجالات ثقات دي. [الحق الصریح ج ۲ ص ۶۱۹] .

الاخساء:

۱- لعنة الله على الكاذبين، ددې حدیث په سند کې یو راوی ابو قیس دی او بل هذیل بن شرحبیل

دی چې دا دواړه ضعیفه راویان دي.

۲- لامذہبہ دلته دتجاهل عارفانه څخه کار اخلي ځکه چې د حدیث دصحت لپاره یواځې درواویانو

ثقه والی ندی کافي، بلکه دشدوذاود علت څخه سلامیتاهم ورته شرط ده اوددې حدیث دضعف بنیادي

وجهې دوه دي.

اول: داروایت منکر دی، ځکه چې دنورو ثقه رواياتو څخه مخالف دی. دوهم داروایت معلول

دی ځکه چې دقران پاک دظاهر څخه مخالف دی. نو اوس داصول حدیث مطابق ددې حدیث لپاره دوه

صورت له ټولې شي؛ اول: دا چې دا حدیث منکروالی اود معلول والي په وجه رد کړې شي. اودوهم: دا چې

داسې تاویل پکښې وکړې شي چې په معنی کښې دمتواتر واحادیثو سره موافق شي، نوبعضو محدثینو

پدې ضعیف حدیث کې دجوړینو سره دڅښینو قید لگولې دی. اوددې قید څخه وروسته اگر چې سندی

نکارت باقی دی، لکن معنوی علتی ختم شو، لامذهب و کتھوري اهلحدیث لیکي چي امام ترمذي فرمائي دا حدیث حسن صحیح دی (الحق الصریح ج ۲ ص ۶۱۹).

الاخساء: ۱- ټول محدثین لیکي چي: دلته امام ترمذي تسامح کړې ده، ځکه چي دا حدیث اتفاقاً ضعیف دی. [تقریر ترمذي ج ۱/ ص ۲۰۰، پښتو]. د وکتھوريانو په همدې الح الصریح په حقیقت کې الباطل الصریح په څلورم جلد ص ۸۶ کې درفع الیدین په بحث کې لیکلي دي چي هر چي تحسین د ترمذي دی نو په هغې باندې اعتماد نشته نو دلته یې څرنکه ورباندې اعتماد وکړو؟

وکتھوريانو په نیز لکه چي د ترمذي هغه تحسین ته اعتبار شته چي ددوي خوښ وي او هغه تحسین ته ئې اعتبار نشته چي ددوي نوي خوښ (۲) امام ترمذي رحمه الله چي پدې مسئله کښی تفصیل وکړو نو په اخر کښي ئې وفرمایل چي (اذا کاننا تخنین) (ترمذي ج ۱ ص ۲۹ باب المسح علی الجورین) ددې محدثینو په نیز په جور ابو باندې مسحه په هغه وخت کې جائزه ده چي: تخنین وي.

(۳) غیر مقلدین په جرابو باندې مسحې کولو ته رخصت وائي او د مسح په باره کښی یې چي کومې رسالې لیکلي دي هغې ته نوم درخصت سید الثقلین او درخصت رسول الثقلین لگوي. لامذهب امین الله پشاورې هم دیته رخصت وائي ځکه چي دې لیکي چي (مقصدا وعلت د مسح د جور ابو په شریعت کې اساني پیدا کول دي) (الحق الصریح ج ۲ ص ۶۱۷). او اساني درخصت لغوي معنی ده، امام جزري فرمائي چي (معنی الرخصة السهولة) [جزري ص ۱۳۵ ج ۱]. او درخصت شرعي معنی امام جزري داسې بیانوي چي: (وفي الشرع ما ثبت علی خلاف دلیل شرعي بدلیل اخر معارض) [جزري ص ۱۳۵ ج ۱].

یعنې رخصت په شرع کښي دیته وائي چي: دیو شرعي دلیل په خلاف د بل شرعي دلیل څخه ثابت وي چي: دادوهم دلیل اول سره معارض وي، نو درخصت د معنی څخه معلومېږي چي اصلي شرعي حکم د پښو مینځل دي او په جور ابو باندې مسح د اصلي شرعي حکم سره معارضه ده، نو اوس که دا معارض متواتر حدیث وي، نو منلې به شي، ځکه چي مقابل ئې متواتر دی او که نه وي نه به شي منلې ځکه چي ضعیف خبر واحد د متواتر سره مقابله نه شي کولی.

پرسوال: مونږ د غیر مقلدینو څخه پوښتنه کوو چې د شاذ او د منکر حدیث جامع او مانع تعریف څه شې دی؟ داسې تعریف چې ستاسو د دعوی مطابق په قران او په حدیث کې صراحة راغلی وي

الحاصل: دا حدیث نه صحیح دی، نه حسن دی او نه متواتر دی او نه پکې د باریکو جرابو قید شته او پدې حدیث کې په پښو باندې د مسح ذکر هم راغلې دی او په پښو باندې مسح خپله غیر مقلدین هم نکوي، امام بخاري فرمائي چې لا یمسح علی النعلین ص ۲۸ په پښو باندې مسح نکیري، نو ایاد داسې روایت په بناد قرآن او د متواترو احادیثو پر بنودل جایز دي؟

بران عقل و دانش بیاید گریست

(۳) (د ابو موسی اشعری رضی الله عنه حدیث) عن الضحاک رضی الله عنه عن أبي موسى الأشعري رضی الله عنه: أن رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - تَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى الْجُورَيْنِ وَالنَّعْلَيْنِ. (اخرجه ابن ماجه ج ۱ ص ۶۰ رقم ۵۶۰) (الحق الصريح ج ۱۲ ص ۶۲۱)

جواب: دا حدیث د دوو وجو څخه ضعیف دی اول: دا چې: د ضحاک سماع د ابو موسی اشعری رضی الله عنه څخه نه ده ثابته، چې: د پته منقطع حدیث وایي، دوهم: دا چې: د دې حدیث یو راوي عیسی بن سنان سخت ضعیف دی.

(۱) امام ابو داود در حمله الله فرمائي چې: وليس بالمتصل ولا بالقوی دا حدیث نه متصل دی او نه قوي [ابو داود ج ۱ ص ۱۶].

(۲) امام بیهقي فرمائي چې: د ضحاک سماع د ابو موسی اشعری څخه نه ده ثابته او عیسی بن سنان دومره ضعیفه دی چې روایت یې. بالکل حجت ندي (سنن کبری ج ۱ ص ۲۸۵).

(۳) ابو حاتم رح هم فرمائي چې: ليس بالقوی. [میزان الاعتدال ج ۳ ص ۳۱۲] شوکاني هم ورته ضعیف وایي، نیل الاوطار ج ۱ ص ۱۹۹) امام احمد یحی بن معین، امام ذهبی، یعقوب بن سفیان، ابو ذرعه، امام نسائي، زکریا بن یحی، ابو حفص، عمر بن شاهین، دوي ټول ورته ضعیف ویلي دي.

(وگوره الجرح والتعديل ابن ابی حاتم ج ۶ ص ۲۷۷) (المغني فی الضعفاء ج ۲ ص ۴۹۸) تاریخ دمشق ج ۴۷ ص ۳۰۹) تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱۸۹) الضعفاء للعقيلي ج ۳ ص ۳۸۳) تاریخ اسماء الضعفاء والكذابين ج ۱ ص ۱۴۵)

یو وکتوري اهل حدیث لیکي چې: (امام بخاري د دې حدیث نه سکوت کړې دی نو که د امام بخاري په نیز د ضعیف وي نو ضرور به یې بیان کړی وی. (الحق الصريح ج ۲/۶۲۱ دویم طباعت)

الجواب: ٔول لامذهبان دي راتول شي او ٔوله صحيح بخاري دي ليكه په ليكه وگوري كه په صحيح بخاري كي ئي داروايت اشارة هم پيدا كړو دهمغي ورځي څخه به مونږ په نړيو جور ابو باندې مسحه شروع كړو.

نو چې دا حديث په بخاري كي نشته، نو بيا پدې حديث باندې دامام بخاري سكوت د كوم حاي نه راغلو؟ اودامام بخاري د سكوت څه معني ده؟

فان قيل: واييان وايي چې امام ابو حنيفه رح فرمايلي دي چې: زما په نيز ضعيفه حديث درائي اود قياس څخه مقدم دي كمافي (رخصة رسول الثقلين ص ۱۷).

قلنا: داغت فريب دي، ځكه چې امام صاحب فرمايلي دي چې زما په نيز ضعيفه حديث درائي څخه مقدم دي، اولته ضعيفه حديث درائي په مقابله كي ندي بلكه دقران پاك اومتوترو احاديثو څخه مخالف دي. فان قيل: چې غير مقلدين ليكي چې: كه دا حديث مرسل شي نو بيا هم دا حنافو په نيز مرسل حديث حجت دي.

لكن اهل حق پدي پوهيږي چې: داهم تلبيس ابليس دي، داحنافو په نيز دقرآن دايت اودمتواترو احاديثو په مقابل كي نه متصل روايت حجت دي اونه مرسل. البته داحنافو په نيز دمراتبو فرق شته پخپله مرتبه كي دمرسل حديث درجه هم شته

څلورم حديث

لامذهبه په الحق الصريح ص ۶۲۲ كښي يوبل روايت هم ذكر كړي دي چې: هغه د نبي عليه السلام حديث ندي، بلكه د حضرت انس ؓ فعل دي او همدارنگه د حديثو په كوم كتاب كي نشته، بلكه دالذولابي دكتاب (الاسماء والكنى) څخه ئي نقل كړي دي اوداصل كتاب څخه نه، بلكه دهغه دروالي (المسح على الجورين) څخه ئي رانقل كړي دي، چي: حدثنا الازرق بن قيس قال رايت انس بن مالك احدث فغسل وجهه ويديه ومسح على جوربين من صوف فقلت امسح عليهما فقال هما خفان ولكنهما من صوف اولامذهبه امين الله پكي داهم وريكلي دي چي: حكمهما كحكمهما. (الحق الصريح ۱۲ ص ۶۲۲).

ازرق بن قیس فرمائی چى: ما انس بن مالک رضی اللہ عنہ ولیدلو، چى: اودس ئی مات کړو بیائی مخ اودواړه لاسونه اووینخل اوپه جورابو باندې ئې مسح اوکړه، چى: دورې څخه جوړې شوې وی، ما ورته وویل: چى: ته پدې مسح کوی؟ انس بن مالک رضی اللہ عنہ (جواب را کړو چى داموزې دي، لکن دورې څخه جوړې شوي دي).

الجواب: د حضرت انس رضی اللہ عنہ جورابي څرنگه وی؟ نری وی او که ډبلې؟ نو حضرت انس رضی اللہ عنہ دخپلو جورابو په باره کى فرمائی چى: خفان) یعنې دموزو په شان دي او موزې څخینې وي، نو د اجرابي هم څخینې شوې، نری نه شوې، په سنن کبری للبهیقى کې تصریح ده چى: د حضرت انس رضی اللہ عنہ په جورابو باندې څرمن لگیدلې وه.

عَنْ رَاشِدِ بْنِ نَجِيحٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: رَأَيْتُ أُنْسَ بْنَ مَالِكٍ رضی اللہ عنہ دَخَلَ الْخَلَاءَ وَعَلَيْهِ جَوْرَبَانِ اسْقَطَهُمَا جُلُودَ وَأَعْلَاهُمَا خَزَقَسَمَ عَلَيْهِمَا [سنن کبری للبهیقى ج ۱ ص ۲۸۵]

نو د حضرت انس رضی اللہ عنہ جورابي یا څخینې مجلدې وی او یا څخینې منعلی، نو غیر مقلدین دنریو جورابو حکم ددې روایت دکوم ځای څخه راوباسې؟

(۲) دا خود صحابي عمل دی او تا سوبه عامو حالاتو کی د صحابي قول او فعل ته مطلقاً حجت نه وائی، کما فی الحق الصریح ج ۱ ص ۴۰ دوهم طباعت، تحت قول صاحب المشکاة فی الخطبة: کانی اسندت الخ او دلته ئې د قران کریم دایت او د متواترو احادیثو په مقابل کېنې حجت گڼی؟ او چې کله گیرشی نویا ورته پدې شرط حجت وائی چې دنص څخه خلاف نه وي، لا مذهبہ امین الله په یو ځای کې لیکي چى: دارنگه که د صحابي خبره دنص نه خلاف وي نویا به هم دده خبره نامقبوله وي او حدیث مرفوع ته به رجوع کولې شي. [الحق الصریح ج ۱ ص ۴۷۴ باب الاعتصام ۲۶۲ نمبر حدیث] او دلته قران کریم او متواترو مرفوعو احادیثو ته رجوع نکوي؟ لا مذهبان پدې هم نه پوهیږي چې په نفس فعل کې عموم نه وي، اصولیان فرمائی چى: (حکایة الفعل لا عموم لها).

د زنا څخه بدترین جرم

ددې حدیث په سند کې څلور روایان دي، دوهم راوي پکې عمرو بن علی او دریم راوي پکې سهل بن زیاد دي، چى: ددوي عدل او ضبط ندی ثابت او د حدیث په سند کې خیانت کولو ته محدثین د زنا څخه هم غټ

جرم واثی، محکمه چی: زناکار صرف خپل خان خرابوي، لکن داسې مجرم د ټول امت دین تباہ کوي، لامذبه خناس لیکي چی: په هر قسم جور ابو باندې د مسح کولو په باره کی د شپاړسو ۱۶ اصحابه کرامو عمل موجود دی. [ج ۱ ص ۶۲۳].

الاخساء: لعنة الله على الكاذبين. (۱) هر قسم جرابې د یو صحابي په عمل کې هم نه شته.

(۲) لامذبه خناس صرف د صحابه کرامو نومونه اخلي لکن نه تر کوم صحابي پوری سند نقلوي او نه د صحابي روایت نقلوي او نه ئې صحیح والی او ضعیف والی بیانوي، بلکه خپلو حوارینو ته واثی چې بې دلیله زما تقلید شخصي ومنئ او بې سنډه او بې دلیله زما ددې خبرې تصدیق وکړئ چی صحابه ووپه هر قسم جرابو باندې مسح کړې ده، د سند پوښتنه مکوي، د ځانو څخه زما پانډه مقلدین جوړ کړئ او خبردار چې ځانونه دومره پانډه او گونگیان کړئ چې: زما څخه داپوښتنه هم ونکړئ چې دا جورا بې څرنگه وی؟ ثخینې وی؟ او که رقیقې؟ بس صرف دانو مونه لولئ او ځانونو ته ورباندې تسلي ورکوي چی: ددې صحابه وورضی الله عنهم احادیث به زموږ شیخ صاحب ته ضرور معلوم وي او همدارنگې به ددې احادیثو صحت زموږ شیخ صاحب ته ضرور معلوم وي او همدارنگه به زموږ د شیخ صاحب د وینا مطابق د هر قسم جور ابو ذکر هم پدې احادیثو کې وي.

لامذهبان خو همیشه واثی چې بې سنډه حدیث لره په دین کې هیڅ اعتبار نه شته، امین الفتاوی ص ۲۸۵ [والحق الصریح ج ۴ ص ۲۶۴ سطر ۱۶] او په مسلم شریف کې تعلیقاً روایت دی چې: سند دین دی، مسلم ج ۱ ص ۱۲. نون څرنگه بې دینه شوی؟

د کوم ضرورت له وجې نن، دهغه د صحابه ووبې سنډه قول ته محتاج شوی چی: د شلو رکعتو د تراویح په باب کې یواځی ددې شپاړسو بلکه د سلگونو او زرگونو صحابه و و فعل ته بدعت واثی؟

(۳) دا صحابه چې چالیس دي وو؟ ددې صحابه و و ترجمانانو، او ددې صحابه و و شاگردانو، صفالیکلې دي، چی مسح په ثخینو جرابو باندې کیږی: یمسح علی الجورین اذکانا صفيقین. [ابن ابی شیبه ج ۱۸۸۱] مسح په هغو جرابو باندې کیږي چی ثخیني وي.

پنجم دلیل

د حدیث په معنی کې ډیر غټ خیانت: لامذهبه په الحق الصریح ص ۶۲۴ کی لیکلي دي چی حضرت ابراهیم نخعی فرمائی چی (فمن ترک ذلک رغبة عنه فانما هو من الشیطن) ابن ابی شیبہ ج ۱۸۰/۱. او بیا په ترجمه کې لیکي چی څوک (په جورا بوباندې مسح کول) د دې د ناخوښۍ په وجه پرېږدي نو یقینا د ادا شیطان ملگری دی [الحق الصریح ج ۱۲ ص ۶۲۴].

الاخساء: که لامذهبه د لته د جورا بولفظ وښودلو نولس زره روپی انعام به هم ورکړم او دده د شیخ الحدیثی اقرار به هم وکړم او که نه ئی شي خود لې او نه به ئې وښائی نو بیا ورته دده د کردار مطابق دکوم بل لقب تر غیب ورکوم.

شپږم دلیل

د حضرت بلال حدیث: کان رسول الله ﷺ یمسح علی الخفین والجورین معجم کبیر ج ۱ ص ۳۵۱

د حضرت بلال رضی الله عنه څخه دا حدیث (۱۶) شاگردانو روایت کړی دی.

۱- حضرت اسامه رضی الله عنه [مستدرک حاکم ج ۱ ص ۲۵۲]

۲- حضرت براء رضی الله عنه [مسند احمد ج ۱ ص ۱۵]

۳- عبد الله بن رواحه [معجم کبیر ج ۱ ص ۳۷۱]

۴- علی رضی الله عنه معجم کبیر ج ۱ ص ۳۴۰

۵- ابو ادریس الخولانی [بیهقي ج ۱ ص ۶۲]

۶- شریح بن هانی [معجم اوسط ج ۳ ص ۲۹۹]

۷- ابو الاشعث [معجم کبیر ج ۱ ص ۵۴]

۸- نعیم بن زیاد او خمار [معجم کبیر ج ۱ ص ۳۵۲]

۹- سويد بن غفله [معجم کبیر ج ۱ ص ۳۵۸]

۱۰- حارث [معجم کبیر ج ۱ ص ۳۶۱]

۱۱- ابو جند معجم کبیر ج ۱ ص ۳۶۱

۱۲- ابو عبد الرحمن [مسند احمد ج ۶ ص ۱۱۳]

۱۳- عبد الرحمن بن ابی لیلی [نسائی ج ۱ ص ۱۵۱]

۱۴- ابو قلابه [معجم کبیر ج ۱ ص ۳۶۲]

۱۵- ابو سلمه [معجم الصحابه لابن قانع ج ۱ ص ۱۸۹]

دې پنځلس وارو د حضرت بلال رضی اللہ عنہ څخه دخفین او یا موقین روایت کړې دی، شپاړسم شاگرد کعب بن عجره دی، یاد د کعب بن عجره شاگرد عبد الرحمن بن ابی لیلی دی، یاد د عبد الرحمن بن ابی لیلی دوه شاگردان دي: یو حکم بن عتیبه او بل یزید بن ابی زیاد، حکم بن عتیبه هم دخفینو او یا موقین ذکر کوي (مسلم ج ۱ ص ۱۳۴)

یواځې یزید بن ابی زیاد دخفینو او د جورینو ذکر کړې دی، لدې وجې دا روایت هم شاذ دی او همدارنگه همدغه لاهمه درفع الیدین په باب ک) ی په یزید بن ابی زیاد باندې داسې اعتراضونه کوي چې یزید بن ابی زیاد شیعه دی، رجال الشیعه فی اسانید السنة ص ۴۵۳ حافظ ابن حجر فزمائی چې: وکان شیعیاً، تقریب ج ۲ ص ۳۶۵. امام محمد بن فضیل وائی چې یزید د شیعه گانو لوی امام وو، الکامل لابن عدي ج ۷ ص ۲۸۵. امام ابن حزم وائی ضعیف دی، المحلی ۴۸۴/۷.

خلاصه داچې: همدې امین الله پشاور د الحق الصریح په څلورم جلد ص ۹۰ تا ص ۹۲ پورې پدې راوي باندې دیرش اعتراضونه کړي دي.

نن ستا په نیز مذکور شیعیه لکه چې صرف دیوې دقیقې لپاره د جورینو د بیان لپاره سني شوی دی او چې څرنگه ئې دا حدیث بیان کړو نو بیا لکه چې بیرته شیعه شو.

(۲) د بلال رضی اللہ عنہ پدې حدیث کې د (خفین والجورین) کلمه ده او (واو) د جمع لپاره دی، وجمع په درې قسمه ده: جمع علی سبیل التقارن، جمع علی سبیل التعاقب، جمع علی سبیل التباعد او پدې حدیث کې دیو او دس بیان دی، نو خامخا پکې جمع علی سبیل التقارن ده، یعنې په یو وخت کې ئې په جرابو او په موزو باندې مسح کړې ده

حاصل: دا چې داروايت په صحاح سته و وکی نشته، ددې حديث په سند کې ستاسو په نيزيد بن ابی زیاد شيعه دی، پدې حديث کې د جورين لفظ شاذ دی، ځکه چې په دې حديث کې په صحاح سته و وکی لفظ دخفين دی او په دې حديث کې يواځې جورابی ندي ذکر شوي، بلکه خفين هم ورسره ذکر شوي دي، يعنې په هغو جرايو باندې مسح شوی ده چې دموزو سره اغوستل شوي وي، دموزو د حفاظت لپاره.

نولا مذهبو! پدې مسئله کې نه درسره دقران ايت شته، اونه درسره متواتر حديث شته، اونه درسره صحيح خبرو احد شته، دمغيرة دحديث په ضعف دټولو محدثينو اتفاق دی، دحضرت ثوبان په ضعيغه حديث کې دجرايو لفظ نشته، دحضرت انس فعل دصحابي فعل دی اودجورابو سره دنري والي لفظ هم په کې نشته، دحضرت بلال حديث دضعف سره ستاسو لپاره دليل نه شو وسواس: لامذهب خناس ليکي چې: گويا اجماع دصحابه ووشوه چې مسح په جورابو باندې جائز او سنت ده.

الاخساء: لامذهب خناسه! په هندوستان باندې دانگريزي دورې څخه په کوم مخکينې کتاب کې داليکل شوي دي چې: په نريو جرايو باندې په مسح کولو صحابه و و اجماع کړی ده.

ماخودانگريزي دورې څخه په ډير ومخکنيو کتابونو باندې حوالې وليکلې چې (فان کان رقيقين يشفان الماء لا يجوز المسح عليهما بالاجماع) يعنې په نريو جرايو باندې مسح په اجماع ناجايزه او حرامه ده (البدائع ج ۱ ص ۸۳ کتاب الطهارة باب المسح على الجوارب) نورې حوالې مخکې ليکل شوي دي.

دموق معنی

اول: موق موزې ته وايي وگوره: (۱) بيهقي ج ۱ ص ۲۰۸ (۲) تفسير غريب ما فی الصحيحين ج ۱ ص ۱۵۳ (۳) ابن الجوزي غريب الحديث لابن الجوزي ج ۲ ص ۳۷۸ (۴) علامه خطابي، غريب الحديث للخطابي ج ۲ ص ۶۱ (۵) ابن قتيبه، غريب الحديث لابن قتيبه ج ۲ ص ۳۴۰ (۶) ابو العباس (۷) احمد بن محمد الحموي، المصباح المنير ج ۹ ص ۹۹ (۸) ابن دريد، جوهرة اللغة ج ۲ ص ۲۵۹ (۹) محمد بن علي البكري، دليل الفالحين ج ۲ ص ۳۷ (۱۰) الهروي، عون المعبود ج ۱ ص ۷۸ (۱۱) الفراء، البنايه ج ۱ ص ۶۰۶.

دوهم: دموق معنی جر موق ده چې: دڅرمنې څخه وي او دموزو د حفاظت لپاره موزو ته ورواغوستلې شي، لاندي علماء دموق معنی په جر موق سره کوي.

(۱) علامه عینی، عمدة القاری ج ۱۶ (ص ۵۴) (۲) ملا علی قاری، مرقات ج ۲ (ص ۴۵۹) (۳) ابو الشجاع محمد بن علی ابن الدهان رحمہ اللہ، تقویم النظر (ج ۱ ص ۲۳۳) (۴) علامہ زیلعی، (تبیین الحقایق ج ۱ ص ۲۴۱) (۵) برهان الدین بخاری (ج ۱ ص ۲۱۵) (۶) عبد الغنی العنیمی، (اللباب فی شرح الکتاب ج ۱ ص ۲۱) (۷) منصور بن یونس البهوتی رحمہ اللہ، الروض المربع ج ۱ ص ۳۰ (۸) مصطفیٰ بن سعد مطالب اولی النهی (ج ۱ ص ۲۷۰) (۹) ابراہیم بن محمد (المبدع ج ۱ ص ۱۰۰) (۱۰) ابن الترمکمانی، الجوهر النقی ج ۱ ص ۲۸۹ (۱۱) جمال الدین القاسمی (المسح علی الجورین ج ۱ ص ۵۵) (۱۲) علامہ ابن نجیم (البحر الرایق ج ۱ ص ۱۹۲) (۱۳) علامہ زکریا (اللباب فی الجمع بین الکتاب والسنة ج ۱ ص ۱۳۵).

فہم: موق یا دموزی یو قسم دی او یا ہمغہ جرموق دی چہ موزی تہ وراغوستلی شی او یا ورہ موزی دی.

(۱) زمحشری، الفایق فی غریب الحدیث ج ۱ ص ۲۳۴ (۲) الخطابی (معالم السنن ج ۱ ص ۵۱)
(۳) الجوهر (الجوهر النقی ج ۱ ص ۱۸۹) (۴) محمد بن ابی بکر الرازی (مختار الصحاح ج ۱ ص ۶۴۲)
(۵) مرتضیٰ الزبیدی تاج العروس ج ۱ ص ۵۸۹ (۶) ابن منظور (لسان العرب ج ۱ ص ۴۳۰) (۷) اللیث، عون المعبود ج ۱ ص ۱۷۸ (۸) المطرازی، عون المعبود ج ۱ ص ۱۷۸.

خلاصہ دا چہ موق یا موزو تہ وایی او یا جرموق تہ وایی نریو جورابو تہ ہیخکلہ نہ وایی.

دلامذہبو خخہ یو خو سوالونہ

پہ جواب کپ شرط دادی چہ: ستاسودد عوی مطابق بہ وی، یعنی یا بہ قرآنی آیت پہ جواب کپ پیش کوئ او یا بہ درسول اللہ حدیث صحیحہ صریحہ پیش کوئ، قیاس بہ پہ موزو باندی نہ کوئ، پہ موزو باندی مسح پہ شریعت کپ اتفاقا ثابتہ اودانگریزی دوری خخہ مخکپ ورباندی عمل کیدلو، لدی وجہی ددی مسحی مکمل مسایل دانگریزی دوری خخہ پہ مخکنیو کتابونود حدیثو اود فقہی کپ پیدا کیہی مثلاً

(۱) پہ موزو باندی پہ ہغہ وخت کپ مسح جائزہ دہ چہ داوداسہ پہ حالت کپ اغوستل شوی وی نود جرابو پہ بارہ کی قرآن او حدیث خہ وائی؟ حوالہ دانگریزی دوری خخہ پہ مخکنی کتاب ورکری!

(۲) پہ موزو باندی بہ مسافر درہ شپی اودری ورخہ مسح کوی او مقیم بہ یوہ شپہ او یوہ ورخ

مسحہ کوی نوپدی مسئلہ کی دجرا بو پہ بارہ کپ قرآن او حدیث خہ وائی؟

(۳) دموزوپه ظاهر طرف مسح کیږی، د جرابو څه حکم دی؟ په جواب کی صرف قران او حدیث پیش کړی او حواله دانگریزي دورې څخه په مخکنی کتاب ورکړی (۴) د غسل په وخت کی دموزو ایستل ضروري دي د جرابو څه حکم دی؟

(۵) لامذهبه لیکلي دي چی په نړیو جرابو باندی مسح سنت ده، الحق الصریح ج ۲ ص ۶۲۳. سنت لفظ د جرابو د لفظ سره یو ځای در رسول الله ﷺ یاد کوم صحابي، یا د کوم تابعي، یا د کوم تبع تابعي او یا دانگریزي دورې څخه د کوم مخکنی شیخ الحدیث او یا عالم د خولې څخه ثابت کړه.

(۶) د سنت جامع او مانع تعریف صرف د قران او حدیث څخه و ښایه؟
(۷) به نړیو جرابو باندې د مسح په باره کې د غیر مقلدینو څلور مذهب دي اول: غیر مقلد حسین بن محسن انصاري لیکي چې: په مجلدو جرابو باندې هم مسح نده جایزه. (فتاوی علماء حدیث ج ۱ ص ۱۱۸)
دوهم: غیر مقلد شمس الحق عظیم آبادي لیکي چې: په مجلدو جرابو باندې مسح جایزه ده او په غیر مجلدو جرابو باندې نده جایزه (عون المعبود ج ۱ ص ۱۸۷).

دویمیم: د غیر مقلد مبارکپوري او د ابو برکات احمد مذهب دادی چې په ټخینو جرابو باندې مسح جایزه ده او په غیر ټخینو جرابو باندې نه ده جایزه. (تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۲۸۶) فتاوی برکاتیه ج ۱ ص ۱۸.

څلورم: نواب وحید الزمان، صادق سیالکوتي او د نن زمانې د لامذهبو اهل حدیثو مسلک دادی چې په نړیو جرابو باندې د مسح کول جایز دي (کنز الحقایق ص ۱۵ صلوة الرسول ص ۱۰۴) نو غیر مقلدین په نورو خلکو باندې اعتراض کوي چې قرآن او حدیث یو دی نو څلور امامان او څلور مذهب د کومه ځایه راغلل؟ نو دلته به مونږ د غیر مقلدینو څخه همدا سې پوښتنه وکړو چې قران او حدیث یو دی نو د جرابو د مسح په باره کې د غیر مقلدینو دا څلور مذهبونه د کوم ځای څخه راغلل؟

(۸) ستاسو په دې څلورو مذهبونو کې څوک په حقه دی او څوک په باطله؟ او دلته د حق او د باطل فیصله په خپله رایه باندې کوئ او که په وحی باندې یې کوئ؟

(۹) د جورینو د مسح په کوم حدیث کې د دقیق او باریکو جرابو لفظ دی؟

(۱۰) رسول الله ﷺ او یا کوم صحابي په کوم ځای کې په نړیو جرابو باندې مسح کړې ده.

مسئلة المصافحة باليدين

بسم الله الرحمن الرحيم اللهم صل على محمد وآل محمد وصلى على الصادقين والصلوات

كاتب: تلميذ الشيخ، مؤلف هذه آيت الله همت بدر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى.

أما بعد!

کله چې دوه مسلمانان د یو بل سره مخ شي نو یو بل ته سلام او مصافحه کوي، چې دا پخپله د امن، محبت او د صلح پیغام دی او په مسلمانانو کې په دوو لاسونو باندې مصافحه متواتره ده او د (من تشبه بقوم فهو منهم) مطابق په یو لاس مصافحه واجب الترك دی، المحدث الكبير رشيد احمد الکنګوهي رحمه الله فرمايي چې: ان المصافحه بيد واحدة لما كانت شعار اهل الافرنج وجب تركه (الکوکب الدرې شرح الترمذی، ج ۲ ص ۱۳۲)

د اسلام د شروع څخه په هندوستان باندې تر انګریزي دورې پورې په هیڅ کتاب کې په دوو لاسونو باندې مصافحې ته بدعت او د سنتو څخه مخالف ندي ویلې شوی، کله چې انګریزانو هندوستان ونيول نو وی لیدل چې مسلمانان پخپلو کې په دوو لاسونو مصافحه کوي او خپله انګریزانو په یو لاس مصافحه کوله، نو دوي ددې خپلو انګریزي سنتو درواړو لپاره اول کار د نیچریانو څخه واخستلو، نیچریانو په سکولونو او په کالجونو کې په یو لاس مصافحه شروع کړه لکن دا طریقه ئې د رسول الله طریقه نه ګڼله بلکه د خپلو حاکمانو طریقه ئې ګڼله... تجلیات صفدر ج ۱ ص ۱۹۵ ایسا د نیچریانو په تقلید کې وکتوري اهلحدیثو غیر مقلدینو هم د انګریزانو د نور زیات خوشحالو لپاره په یو لاس مصافحه شروع کړه.

البتہ یو فرق پکې وو او هغه دا چې نیچریانو په یو لاس مصافحه شروع کړه، لکن په دواړو لاسونو مصافحې ته ئې خلاف سنت او بدعت نه ویلې او غیر مقلدینو سره د دینه چې په یو لاس مصافحه ئې شروع کړه په دواړو لاسونو باندې مصافحې ته یې بدعت هم ویلې. او په یو لاس مصافحه باندې ئې د سلو شهیدانو د اجر و عدي ورکړی او په عامو مسلمانانو پسې یې دا تبلیغات شروع کړه چې دوي د نبی ﷺ مخالفین او د نبی ﷺ د طریقو ختمونکي دي د مشهورې اسلامي طریقې نوم یې د اسلام ختمول

کینبودل، نو هغه سلام او مصافحه چې د مسلمانانو د محبت او د مغفرت ذریعه وه، دهغې څخه شئ د شقاق، اختلاف او د جنگونو ذریعه جوړه کړه.

په یو لاس د مصافحې کولو دلایل

د اهل سنت والجماعت علماوو د دوي څخه پوښتنه وکړه چې ایا ستاسو سره د رسول الله کوم قولی حدیث شته چې په هغی کې د رسول الله ﷺ حکم موجود وي چې په یو ښي لاس باندې مصافحه وکړی لکه څرنګه چې د خوراک په باره کې موجود دی، چې په ښي لاس باندې خوراک کوی او لکه څرنګه چې رسول الله په ښي لاس باندې د استجاء څخه منع کړی ده.

نو ایا همداسې منع په مصافحه کې د چپ لاس په باره کې شته، چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم په مصافحه کې د چپ لاس د لګولو څخه منع کړی وي؟ لکن غیر مقلدین د همدغې ورځې څخه تر ننه پورې د داسې حدیث د پېش کولو څخه عاجز دي هر کله چې دوي قولی حدیث پیدانکړو، نو اهل سنت والجماعت مطالبه وکړه چې بیا داسې یو فعلی حدیث وښائی چې رسول الله ﷺ صرف په یو ښي لاس باندې مصافحه کړي وي او چپ لاس یې لرې او یا په تخرګ کې نیولی وي.

که صحیح حدیث نه وي نو حسن حدیث پېش کړئ او که حسن حدیث هم نه وي نو بیا خیر دی ضعیف حدیث پېش کړئ، لکن غیر مقلدین د دې څخه هم عاجزه شواو انشا الله تعالی چې تر قیامت پورې به عاجز وي اخر اهل سنتو د مطالبه وکړه چې تاسو کوم تقریري حدیث پېش کړئ چې صحابه کرامو د رسول الله په منځ کې صرف په ښي لاس مصافحه کړی ده او چپ لاس یې لرې نیولی دی او رسول الله ﷺ پرې سکوت کړی وي که داسې کوم صحیح یا حسن حدیث در سره نه وي خیر دی په ضعیف سند باندې شئ پېش کړئ، لکن دوي د دې څخه هم عاجزه شول او عاجزه به وي ان شاء الله، اهل سنت والجماعت و فرمایل چې کله صرف په ښي لاس باندې د مصافحې لپاره هیڅ حدیث نشته نو بیا څرنګه د یته سنت وائی؟ دستوالي لپاره خود اشرط دی چې مواظبت به ورباندې راغلې وي او حال دادی چې دلته ستاسو د دعوی لپاره نفس حدیث نه شته نو مواظبت د کومه شو؟

دلیل پیدا شو: آخرچې کله د غیر مقلدینو څخه بیایا د مطالبه کیدله چې تاسو څرنگه د مسلمانانو متواتر عمل ته بدعت او خلاف سنت وائی او دانگریزانو او نیچریانو عمل ته نبوي سنت وائی، نو چې غیر مقلدین تنگ شول، نو په دلایلوئی شروع وکړه، چې په بعضی احادیثو کې د اخذ بالید و اخذ بیده و غیره الفاظ دي لکه د عبد الله بن مسعود حدیث دی چې (من تمام التحية الاخذ باليد، فتح الباري ج ۱، ص ۶۸) همداسې د انس رضی الله عنه حدیث دی (ترمذي ص ۹۸) او همدارنگه د حذیفه الیمان رضی الله عنه حدیث دی او همدارنگه د ابن عمر رضی الله عنه حدیث دی، پدې احادیثو کې دید الفاظ دي او ید یو لاس ته وائی، نو ددې څخه معلومېږي چې په یو لاس باندې مصافحه پکار ده.

اول خودا احادیث ضعیف دي او د و هم دا چې دانسان په جسم کې چې کوم اندامونه دیو څخه زیات دي نو هغې اندامونو ته غالباً د جنس په طریقه د مفرد صیغه استعمالېږي مثلاً:

(۱) «سَمِعْتُهُ بِأُذُنِي» ددې دا معنی نده چې په یو بني غوږ مې واوریدل.

(۲) «أَبْصَرْتُهُ بِعَيْنِي» ددې دا معنی نده چې په یوه بني سترگه مې ولیدلو.

(۳) الله ﷻ فرمائی: «لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً». دلته صرف یو بني لاس نه دی مراد.

(۴) رسول الله ﷺ خپله هم داسې دعا کوله او امت ته ئې هم دادعا ورښودله چې: «اللَّهُمَّ اجْعَلْ فِي

بَصَرِي نُورًا وَاجْعَلْ فِي سَمْعِي نُورًا الْحَدِيث: نو دلته هم د بصر او دسمع مفردو صیغو څخه یوه بني سترگه او یو

بني غوږ نه دی مراد؟

(۵) رسول الله ﷺ فرمائی چې «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَدِينِهِ» دلته هم صرف یو بني

لاس ندی مراد که نه په سوک وهل پکار دی چې جایز شي.

(۶) رسول الله ﷺ فرمائی چې: من رای منکم منکر افلیغیره بیده.

دلته هم صرف یو بني لاس نه دی مراد که نه د و هم لاس لگول به د سنتو څخه مخالف و و لا مذهبه و کتوري اهل حدیث نیاز محمد عرف امین الله الحق الصریح په اول جلد ص: ۱۹۰ کې داسې لیکي چې (مونږ دانه منو چې ید جنس دی، ځکه چې بیا به یدین نه ذکر کیدل، همدارنگه د جنس لپاره واحد وي لکه کلم جنس دی کلمه یې واحد دی، نو که ید جنس وي نو ددې واحد راته وښایه)

الجواب: یو جنس دی بل اسم جنس دی، د جنس تعریف علماء داسې کوي چې (ما یطلق علی القلیل والكثیر علی السواء كالتراب والماء)

اسم جنس په دوه قسمه دی :

(۱) اسم جنس افرادي :

(۲) اسم جنس جمعي :

د اسم جنس افرادي تعریف علماء داسې کوي چې : ما یصدق علی القلیل والكثیر واللفظ واحد کما وذهب واخل وزیت.

او د اسم جنس جمعي تعریف داسې کوي چې : ما یدل علی اکثر من اثنین ویفرق بینہ و بین واحدہ بالتاء والتاء غالباً تكون فی المفرد کبقرة وبقرة، وشجرة وشجر، ومنه، کلم وکلمة وقديکون الفرق بین الواحد والكثیر بالياء کزنج وزنجی، وروم ورومی. (ابن عقیل ج ۱۱ ص: ۹ مکتبه حقانیه)

نولامذهبه خناسه !

(۱) ید خو دکلم په شان اسم جنس جمعي نه دی چې په واحد کې یې -تا- راشي.

(۲) د اسم جنس جمعي په واحد کې هم -تا- ضروري نه ده کما مر.

(۳) رجل جنس دی مختصر المعانی ص: ۱۰۱ حالانکه رجل، رجلا، اورجال درې واړه په کلام د عربو کې ښه ډیر استعمالیږي، افسوس چې دومره حماقتونو ته هم تحقیق او اجتهاد وایی.

لامذهبه خناسه ! ماء جنس دی ابن عقیل ص: ۹ ددې واحد راته وښایه؟ خل جنس دی.

(ابن عقیل ص: ۹) ددې واحد راته وښایه؟ زیت جنس دی. (ابن عقیل ص: ۹) ددې واحد راته وښایه؟

(۷) که په طریقه د فرض المحال و منو چې د (ید) څخه صرف یو لاس مراد دی، نو بیا څو لاس د ګوتو څخه تر تخر ګوتو پورې دی، (المعجم الوسیط ص: ۱۱۲۲) نو که دوه کسان دستري مشي په وخت کې صرف یوه یوه ګوته او یا صرف مټې او یا تخر ګونه و جنگوي، نو ایا د ابه سنت طریقه ستري مشي وي او ایا د ابه پدغو احادیثو عمل وی چې ید پکې ذکر شوی دی؟

(۸) پدغو احادیثو کې خو صرف ید راغلی دی او ید چې لاس ته هم وائی، نو که یو څوک په چې لاس مصافحه وکړي ایاده به هم پدی حدیث عمل کړی وي، ځکه چې چې لاس هم لاس دی، پښه خونده

(۹) که په طریقی د فرض المحال و منو چې ید یو لاس ته وائی او هغه هم ښی لاس ته نویا مونږ وایو چې ثبوت الید نه دی مستلزم عدم ثبوت الدین لره ځکه چې د صحیح بخاری په حدیث کې په دوو لاسونو د مصافحه ذکر دی ج ۱۲ ص ۹۲۶ نو چې په دواړو لاسونو باندی مصافحه وشي، داپه یو لاس باندی پخپله مصافحه راغله، نو په دواړو احادیثو عمل راغلو، لکه په بعضو احادیثو کې چې د اندامونو دیو یو ځلی وینځلو ذکر دی او په بعضو احادیثو کې د اندامونو د دوه دوه ځلو مینځلو ذکر دی او په بعضو احادیثو کې د اندامونو د درې درې ځله مینځلو ذکر دی، نو کوم سړی چې درې درې ځلی اندامونه و مینځي، هغه په درې واړو احادیثو عمل وکړو او کوم سړی چې صرف یو یو ځلی اندامونه و مینځي هغه یقیناً چې په باقی دوه قسمه احادیثو عمل ونکړو، که داسې داهم وایي چې صرف یو یو ځلی د اندامونو مینځل سنت دي او درې درې ځلی د اندامونو مینځل بدعت دي، نو د داسې سړي په پوهه او په عقل باندی یقیناً چې ماتم پکار دی.

خلاصه دا چې وکتوري اهل حدیث د ټول امت په خلاف او خالص دخپلی رایی مطابق د ید څخه یو لاس مراد کړی دی، حالانکه ټول امت فرمائی چې ید جنس دی او په باب مصافحه کې ترینه دواړه لاسونه مراد دي.

(۱۰) - هر کله چې صرف په یو لاس باندی مصافحه نه په کوم قولی حدیث کې پیدا شوه او نه په کوم فعلی حدیث کې پیدا شوه او نه په کوم تقریري حدیث کې پیدا شوه، نو احادیث ئی پرېښودل او داخل لغتو دروازی ته ودریدل چې په لغت کې مصافحه عبارة ده د (الصاق الکف بالکف الخ) څخه، حالانکه دلته هم کف د جنس په طریقه استعمال شوی دی، که دلته هم صرف یو کف مراد شي نو که بیا یو سړی په چې کف باندی مصافحه وکړی نو ایا د ا به عامل بالسنة وي؟

همدارنگه په دواړو لاسونو سره په مصافحه کې هم الصاق الکف بالکف راځي، الصاق ظهر الکف بظهر الکف بخونه راځي.

(۱۱) لامذهبه وکتوریان په محمد انور شاه کشمیری پورې افتراء کوي چې هغه په یو لاس مصافحه ته سنت ویلي دي، حالانکه هغه داسې فرمایلي دي چې: ویکنی هذا العمل بید واحدة تجزی وبالیدین اکمل (عرف الشذی) نو محمد انور شاه صاحب دید واحد سره تجزی لیکلی ده او د یدینو سره یې اکمل لیکلي دي، د تزجی معنی صرف جایز دی او د اکمل حاصل بهتر والی دی او د دیدینو د بهتر والی لپاره یې د حماد بن زید قول پیش کړی دی.

(۱۲) د عبد الله بن مسعود رضی الله عنهما په حدیث کې یحیی بن مسلم الطایفی دی امام نسایی ورته منکر الحدیث وایي امام احمد ورته مختلط الحدیث وایي امام بخاری ورته سیئ الحفظ وایي ابو بشیر الدولابی ورته لیس بالقوي وایي امام ابو حاتم ورته لایحتج به وایي (تهذیب ج ۱۱ ص ۱۹) د حضرت انس رضی الله عنه په حدیث کې حنظله السدوسي ضعیف دی، د حذیفه الیمان په حدیث کې یعقوب بن محمد الطحلاء ضعیف دی د حضرت انس رضی الله عنه په یو بل حدیث کې میمون بن عجلان دی چې مدلس دی، حافظ ابن حجر فرمایي چې (لا اعرف له حدیثاً، لسان المیزان ج ۶ ص ۱۶۱)

د عبد الله بن عمر رضی الله عنه حدیث ته امام ترمذی غریب ویلي دي، همدارنگه یې په سند کې ابراهیم بن عبد الرحمن دی او په ده کې شک دی چې دا عبد الرحمن بن الحارث بن هشام دی او که ابراهیم بن عبد الرحمن بن یزید بن أمیه دی او شک موجب د ضعف د حدیث دی.

د غیر مقلدینو سره نه ایت او حدیث شته اونه کوم بل دلیل، البته صرف یو دلیل ورسره شته (تشبه بالكفار) چې همیشة الله تعالی د وکتوري اهل حدیثو په قسمت کې لیکلي ده.

په دواړو لاسونو باندې مصافحه: اوس تاسو وگورئ چې په دواړو لاسونو باندې مصافحه کول چې د امت متوارث عمل دی ایا واقعي هیڅ نبوت نلري؟

(۱) امام بخاری په صحیح البخاري رضي الله عنه کې باب لگولی دی په نوم د باب المصافحه ج ۹۲۶۱۲ یعنی باب دی په بیان دستري مشي کې، امام بخاری رحمه الله په دې باب کې د حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه خنده تعلیقاً داروایت راوړی دی چې: علمنی النبي التشهد وكفی بین كفيه. یعنی رسول الله ماته تشهد راوښودلو پداسې حال کې چې زما لاس در رسول الله ﷺ د دواړو لاسونو په مینځ کې وو.

(۲) بیائی د حضرت عبد الله بن مبارک دمصافحي ذکر کړی دی، چې هغوي په دوو لاسونو مصافحه کوله (وصافح حماد بن زيد عبدالله بن المبارك بيديه: (بخاری ج ۴ ص ۹۲۶)

(۳) ددی څخه وروسته ئی په دوو لاسونو دمصافحي لپاره د حضرت عبد الله بن مسعود مذکور حدیث دپوره سند سره هم ذکر کړی دی، چې زمالاس در رسول الله ﷺ ددواړو لاسونو په مینځ کې وو. (بخاری ج ۲ ص ۹۲۶ مسلم ۱۱ ص ۱۷۳ انسائی ج ۱ ص ۱۷۵).

علماء په دې پوهیږي چې دامام بخاری غرض ددی باب څخه دادی چې رسول الله ﷺ هم په دوو لاسونو مصافحه کوله او وروسته هم پدې باندې عمل جاري وو.

(۴) امام بخاری رحمه الله په خپل تاریخ کې فرمائی چې: حدثني اصحابنا وغيره عن اسماعيل بن ابراهيم قال رايت حماد بن زيد وجاءه ابن المبارك بمكة. فصافحه بكتلايديه (حاشیه بخاری ج ۴ ص ۹۲۶) اسماعيل بن ابراهيم فرمائی چې ما حماد بن زيد وليدلو، چې عبد الله بن مبارک دده ملاقات ته راغلو، په مکه مکرمه کې، نوده ورسره په دواړو لاسونو مصافحه وکړه، دا په یاد لرئ چې دادواړه دخپلې زمانې دمحدثينو امامان وو، امام عبد الرحمن بن مهدي رحمه الله فرمائی چې: (الائمة اربعة مالک، وسفيان الثوري، وحماد بن زيد، وابن المبارك) يعنى امامان څلور دي: مالک، سفيان ثوري، حماد بن زيد او عبد الله بن مبارک. (تجلیات ج ۱ ص تذکرة ج ۲ ص ۲۷۵)

(۵) حضرت عایشه رضی الله عنها د بنحو سره د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د بیعت د طریقې د بیانولو څخه وروسته قسم کوي او فرمایي چې د بیعت په وخت کې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم لاس دکومې بنځې د لاس سره نه دی لگیدلی صرف د ژبې اقرار به یې اخستلو چې: (قد بايعتك، صحيح البخاری ص ۷۲۶).

د بخاری شارح علامه قسطلانی په ارشاد الساري شرح د صحيح البخاری کې او علامه عيني په عمدة القاری شرح صحيح البخاری کې ددې حدیث په تشریح کې فرمائی چې: ای بالكلام لا باليد كما كان يبایع الرجال بالمصافحة باليدين (ارشاد الساری ج ۷ ص ۳۸۰).

یعنی په لاس یې ورسره بیعت ونکړو، لکه څرنګه به یې چې دنارینه ووسره بیعت په دواړو لاسونو باندې دمصافحې سره کولو

(۶) ددې په تائید کې شاولی الله فرمائی چې ماخوب ولیدلو چې رسول الله ﷺ ماته تبسم وکړو. فاخذ صلی الله علیه وسلم یدی بین یدیہ فصافح. اوزمالاس یې دخپلودواړو لاسونو په مینځ کې ونیولواو مصافحه یې راسره وکړه (تجلیات ص ۲۰۱ ج ۱ بحواله الدر الثمین)

(۷) مجتهدینو او فقهاوو کرامو هم په دواړو لاسونو باندې مصافحې ته سنت ویلي دي صاحب مجالس الابرار په ص ۲۸۹، کې فرمایي چې (والسنة فيها ان تكون بکلتا الیدین).

علامه ابن عابدین رحمه الله فرمایي چې والسنة ان تكون بکلتا یدیہ (رد المحتار ج ۵ ص ۲۳۳) علامه رشید احمد گنگوہي رحمه الله فرمایي چې: المصافحة بيد واحدة لما كانت شعار اهل الافرنج وجب تركه (الکوکب الدری شرح الترمذی ج ۲ ص ۱۳۲)

(۸) رسول الله ﷺ فرمائی چې په مصافحه باندې دانسان گناهونه تویږي (ترمذی . مشکوة) اوظاهره ده چې انسان په دواړو لاسونو باندې گناه کوي، نو چې په دواړو لاسونو باندې مصافحه وشي ددواړو لاسونو څخه به یې گناه توی شي .

غیر متلدين چې په یو لاس باندې مصافحه کوي نو کیدلی شي چې یو لاس ئی دجهنم لپاره وقف کړی وي اود گناهونو تویدل ترینه نه غواړی

(۹) وکتوري اهل حدیثو لیکلي دي چې: دبخاری په حدیث کې خویو لاس دواړو لاسونو ته ورکړل شوی دی، نبی اکرم ﷺ دوه لاسونه ورکړي دي او ابن مسعود ؓ یو لاس ورکړی دی، نو معلومېږي چې مصافحه په یو لاس ده. (الحق الصریح ج ۱ ص ۱۹۰ کتاب الایمان ۲۷ نمبر حدیث).

الجواب: الف: لامذهبه خناسه! دلته خودې دنبی ﷺ فعل پرېښودو او بهانه دې ورته پخپل گمان دصحابي فعل کړو. ته دنبی ﷺ فعل پسې ځي او که دصحابي د فعل پسې؟ لامذهبه تاخو دهمدی کتاب دهمدی جلد ص ۴۷۴ د ۲۶۰ نمبر حدیث په تشریح کې داسې لیکلي دي چې دارنگه

(کد صاحبی قول او فعل دنص نه خلاف وي، نویابه هم دده خبره نامقبوله وي او حدیث مرفوع ته به رجوع کولی شي. [الحق الصریح ج ۱ ص ۴۷۴ دویم طباعت].

با: لامذهبه پدی حدیث کې د حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ د دویم لاس نفی په کوم ځای کې راغلې ده؟ اوداد چارزه مني چې حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دی صرف یو لاس ورکړی وي او نبی صلی اللہ علیہ وسلم دې دواړه لاسونه ورکړي وي؟ حقیقت دادی چې حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ هم دواړه لاسونه ورکړي وو. او د دواړو طرفونو څخه چې یو بل ته دواړه لاسه ورکړي شي، نو ضرور د هریو بڼی لاس د بل د دواړو لاسونو په مینځ کې راځي، نو د حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ یو بڼی لاس ته د انیکمرغي حاصله وه چې ددې په دواړو طرفونو باندې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مبارک ورغوي لگیدلي وو، له دې وجهې یې په دې نیکمرغه لاس تصریح وکړه اودوهم لاس ته د اول لاس په اندازه نیکمرغي نوه حاصله له دې وجهې هغه ئی ندی ذکر کړی اود عدم ذکر څخه نفی نه را معلومیږي، وکتوري اهل حدیث بل اعتراض کوي چې: (داباب د تعلیم دی نه دمصافحی الخ) ج ۱ ص ۱۸۹].

الجواب: (۱) امام بخاري رحمه الله همدې حدیث ته، باب د مصافحې لگولی دی اود صحیح البخاري مشهورو شارحینو (حافظ ابن حجر رحمه الله، علامه عینی رحمه الله، علامه کرمانی رحمه الله، علامه قسطلانی رحمه الله وغیرهم) ورباندې هیڅ اعتراض نه دی کړی، نو ددې ټولو په نیز د امام بخاري استدلال صحیح دی.

(۲) د مصافحة التعليم څخه په مصافحه الملاقات باندې استدلال صحیح دی ځکه چې د تعلیم په شان ملاقات هم د محبت موقع وي.

لامذهبه دانگریزي دورې څخه په کوم مخکنی کتاب کې ئی لیکلي دي چې داباب د تعلیم دی؟
(۳) لامذهبه! په هندوستان کې دانگریزی دورې څخه مخکې په بخاری شریف ډیرې شرحې لیکل شوې دي، په کومه شرحه کې ئی ستاد خبره لیکلې ده؟
همدارنگه! د تعلیم په وخت کې کوم غیر مقلد خپل استاذ ته دواړه لاسونه ورکړي دي؟

بسم الله الرحمن الرحيم

تقبيل الوجه واليدين والرجلين

دمخ يا دلاسونو او پښو ښکلول:

د ښکلولو دوه مسئلې دي: اول تقبيل الوجه. يعنې دمخ ښکلول، دوهم: تقبيل اليدين والرجلين يعنې دلاسونو او پښو ښکلول.

تقبيل الوجه:

دمخ د ښکلولو په باره کې دوه قسمه احاديث دي: يو قسم په جواز باندې دلالت کوي، لکه د حضرت عايشې رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا حديث دی چې زيد ابن حارثه مدينې منورې ته راغلو، نبی عليه السلام ډير په منډه وړياخيدو (فاعتنقه وقبله) غاړه يې ورکړه او ښکل يې کړو (مشکوٰۃ ج ۲ ص ۴۰۲)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د حضرت جعفر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سره ملاقي شو په اکثر روایاتو کې راځي چې (قبل ما بين عينيه) د دواړو سترگو منځ يې ورته ښکل کړو، او په بعضو حديثونو کې ترېنه منع راغلې ده لکه د حضرت انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په حديث کې راځي چې يو سړي د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه پوښتنه وکړه چې په مونږ کې يو کس دخپل ورور سره ملاقي شي، نو (أفيلترمه ويقبله قال لا) مشکوٰۃ ج ۲ ص ۴۰۱ ايا ښکلوي به يې او مچې کوي به يې پيغمبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايل چې نه.

په اصل کې د تقبيل ډير صورتونه دي:

(۱) **تقبيل الشهوة:** نو دا په محل شهوت کې جايز دي لکه دخپلې منکوحي او دخپلې

وينزې او په بل ځای کې ناجايز دي.

(۲) **تقبيل التحية:** په داسې طريقه چې د تحيې جز يې وگڼي دا ناجايز دي ځکه چې تحيه

صرف سلام دی.

(۳) تقبیل تکمیل النحیة: دا هم ناجایز دی، حکمہ چي د تحیی تکمیل په مصافحه باندې

راخي (أخرج الترمذي من حديث ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ رفعه "من تمام التحية الأخذ باليد") فتح الباری ج ۱۱ ص ۶۶ باب الاخذ باليد.

(۴) تقبیل الشفقة والرحمة: دا بالاتفاق جایز بلکه مستحسن دی، رسول الله

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ یو ماشوم ښکل کړو (مشکوٰة ج ۲ ص ۴۰۲) ابو بکر صدیق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د حضرت عایشې رضی الله عنها په مریضۍ کې راغلو (وقبل خدها) او ښکل یې کړه په غومبري.

(۵) تقبیل السرور اللقاء: دا هم جایز دی د حضرت زید ابن حارثه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ښکلول او

د حضرت جعفر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ښکلول، په دې قسم کې داخل دي.

(۶) تقبیل التعظیم والتبرک: راجح دادی چې دا هم جایز دی (خلافا لما قاله مولانا ظفر

احمد العثماني رحمه الله وسياقي تفصيله تحت تقبیل الیدین والرجلین).

تقبیل الیدین والرجلین

دلته هم هغه مخکنی اقسام دي، مخکې چې کوم قسمونه جایز وو هغه دلته هم جایز دي او کوم چې هلته ناجایز وو هغه دلته هم ناجایز دي، البته د لاسونو او د پښو ښکلول اکثر د تبرک او د تعظیم لپاره وي، نو د تعظیم او د تبرک لپاره د لاسونو او د پښو په ښکلولو کې اختلاف دی، مفتي محمد شفیع رحمه الله په جواهر الفقه کې په دې موضوع مستقله رساله لیکلې ده، په هغې کې د جواز طرف ته رجحان دی او مولانا ظفر احمد العثماني رحمه الله په اعلاء السنن کې په دې باندې بحث کړی دی چې زیات رجحان یې د عدم جواز طرف ته دی، لیکن په روایاتو کې د نظر څخه وروسته د جواز طرف راجح معلومېږي، حافظ ابن حجر په فتح الباري کتاب الاستیذان باب الأخذ باليد لاندې ډیر احادیث راجع کړي دي چې دهغوي څخه معلومېږي چې د تعظیم او د تبرک دپاره د لاسونو او د پښو ښکلول جایز دي.

۱- د عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما په شمول باندې ډیرو صحابه وو د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لاسونه ښکل کړل: لَمَّا رَجَعُوا مِنَ الْغَزْوِ حَيْثُ قُتِلُوا قَالُوا: نَحْنُ الْفَرَارُونَ، فَأُقْبِلَ إِلَيْنَا فَقَالَ: «لَا بَلْ أَنْتُمُ الْعَكَارُونَ». قَالَ: فَدَنَوْنَا فَقَبَّلْنَا يَدَهُ.

۲- ابو لبابه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كعب ابن مالك رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او دوه ملگري نوري چي ڪلهي توبه قبوله شوه نو در رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لاسونه يي بنڪل ڪرل: وَقَبَّلَ أَبُو لُبَابَةَ وَكَعْبُ ابْنِ مَالِكٍ وَصَاحِبَاهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا.

۳- ابو عبيده حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لاسونه بنڪل ڪرل: وَقَبَّلَ أَبُو عبيده يَدَ عمر حين قدم.

۴- زيد ابن ثابت رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د عبد الله ابن عباس رضی اللہ عنہما لاسونه بنڪل ڪرل وَقَبَّلَ زَيْدُ ابْنُ ثَابِتٍ يَدَ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا حِينَ أَخَذَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَدَ كَابِه.

۵- دوه يهوديانو در رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لاسونه او پني بنڪل ڪري او رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انڪار و نڪرو: (ان يهوديين أتيا النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فسألاه عن تسع آيات (الحديث) وفي آخره فقبلا يده ورجله.

۶- حافظ ابن حجر رحمه الله فرماي چي: وَقَدْ جَمَعَ الْحَافِظُ أَبُو بَكْرٍ الْمُقْرِعُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ جُزْءًا فِي تَقْيِيلِ الْيَدِ سَمِعْنَاهُ أَوْ رَدَّ فِيهِ أَحَادِيثَ كَثِيرَةً وَأَثَرًا فِي حَدِيثِ الزَّارِعِ الْعَبْدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَكَانَ فِي وَقْدِ عَبْدِ الْقَيْسِ، قَالَ: فَجَعَلْنَا تَبَادُرَ مَنْ رَوَّاحِلَنَا فَتَقَبَّلَ يَدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَجْلَهُ.

وفد عبد القيس در رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لاسونه او پني بنڪل ڪري.

۷- وَمِنْ حَدِيثِ أُسَامَةَ بْنِ شَرِيكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُمْنَا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَبَّلْنَا يَدَهُ وَسَدَدَهُ قَوِي.

۸- وَمِنْ حَدِيثِ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَامَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَبَّلَ يَدَهُ.

۹- وَمِنْ حَدِيثِ بُرَيْدَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي قِصَّةِ الْأَعْرَابِ وَالشَّجَرَةِ، فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ! ائْذَنْ لِي أَنْ أَقْبَلَ رَأْسَكَ وَرِجْلَيْكَ فَأَذِنَ لَهُ.

۱۰- مِنْ رِوَايَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ رَزِينٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَخْرَجَ لَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَفَّاهُ ضَمِيمَةً كَأَنَّمَا كَفَّ بَعِيرٌ فَقُمْنَا إِلَيْهَا فَقَبَّلْنَا هَا.

۱۱- وَعَنْ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَبَّلَ يَدَ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.

۱۲- أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَبَّلَ يَدَ الْعَبَّاسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَرَجْلَهُ.

۱۳- أَبِي مَالِكٍ الْأَشْجَعِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ أَبِي أُوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نَاوِلْنِي يَدَكَ الَّتِي بَايَعْتَ بِهَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَنَاوَلَنِيهَا فَقَبَّلْتُهَا. (فتح الباري: ج ۱۱ صص ۶۶ - ۶۷)

۱۴- په مجمع الزوائد کې د واثله رَضِيَ اللهُ عَنْهُ حديث دی چې شاگرد یې هغه لاس بنسکل کړو په کوم یې چې در رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سره بیعت کړی وو.

۱۵- د حضرت فاطمې رضي الله عنها په باره کې راځي چې: كَانَتْ إِذَا دَخَلَتْ عَلَيْهِ قَامَ إِلَيْهَا فَأَخَذَ يَدَهَا فَقَبَّلَهَا وَأَجْلَسَهَا فِي مَجْلِسِهِ وَكَانَ إِذَا دَخَلَ عَلَيْهَا قَامَتْ إِلَيْهِ فَأَخَذَتْ يَدَهُ فَقَبَّلَتْهُ وَأَجْلَسَتْهُ فِي مَجْلِسِهَا. (مشکوٰۃ ج ۲ ص ۴۰۲).

۱۶- حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: إِمَّا كَرِهَهَا مَا لَكَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ إِذَا كَانَ عَلَى وَجْهِ التَّكَبُّرِ وَالْتِعَظِيمِ (فتح الباری ج ۱۱ ص ۶۷)

۱۷- قال العلامة الحصكفي رحمه الله: إِمَّا كَرِهَهَا مَا لَكَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ إِذَا كَانَ عَلَى وَجْهِ التَّكَبُّرِ وَالْتِعَظِيمِ (الدر المختار، كتاب الحظر والاباحة، فصل في الاستبراء وغيرها)

۱۸- امام نووي رحمه الله فرمايي چې: تَقْبِيلُ يَدِ الرَّجُلِ لِرُؤُوسِهِ وَصَلَاةٍ أَوْ شَرْفِهِ أَوْ صِيَانَتِهِ أَوْ نَحْوِ ذَلِكَ مِنَ الْأُمُورِ الدِّينِيَّةِ لَا يَكْرَهُ بَلْ يُسْتَحَبُّ فَإِنْ كَانَ لِيَغْنَاهُ أَوْ شَوْكِيهِ أَوْ جَاهِهِ عِنْدَ أَهْلِ الدُّنْيَا فَمَكْرُوهٌ شَدِيدُ الْكَرَاهَةِ وَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ الْمُتَوَكِّلِيُّ لَا يَجُوزُ (فتح الباری ۲۸ باب الأخذ باليد ج ۱۱ ص ۶۷)

لکن دلاسونو او پښو بنسکلول په خیر القرون کې همیشنی معمول نه وو، بلکې هغوي کله کله دلاسونو او پښو بنسکلول کول، مناسبه داده چې معمول نه کړی شي ځکه چې اکثر مفاسد په هغه وخت کې پیدا کېږي کله چې دا معمول او عادت جوړ کړی شي، بیا یې چې څوک لاسونه بنسکل نه کړي نو خفه کېږي.

دمصافحي په وخت کې انحناء

دمصافحي په وخت کې ټیټیدل حرام دي: یکره الانحناء عند التحية وبه ورد النهی، الفتاوی الهندیه، الباب الثامن والعشرون فی ملاقات الملوك ج ۵ ص ۳۶۹، ویکره لانه یشبه فعل المجوس، مجمع الأنهر، کتاب الکراهیه فصل فی البیع ج ۲ ص ۵۴۲، له الله تعالی څخه پرته بل چاته داسې تعظیم و احترام چې په هغه کې درکوع غونډې هیئت مینځ ته راځي ممنوع دی (فتاوی حقانیه ج ۲ ص ۲۴۱). او چې مقصود دلاسونو او پښو بنسکلول وي او ضمنا پکې ټیټیدل راشي نو بیا پکې حرج نشته، ځکه چې قاعده داده چې: (الأمر بمقاصدها) قاله مولانا اشرف علی تهانوي رحمه الله اشرف التوضیح شرح مشکوٰۃ ج ۴ ص ۱۶۸)

مفتی محمد شفیع رحمہ اللہ فرمائی: کومہ از حناء چہ منصوداً وی ہغہ ناجایزہ دہ او کومہ چہ دتقییل د ضرورت پہ خاطر وشي ہغہ پہ حکم کی دتقییل تابع دہ (جواہر الفقہ ج ۱ ص ۵۶)

دمصافحي خخه وروسته دخپل لاسوای مکلول مکروه دي

قال العلامة المصنف رحمه الله وكذا ما يفعله لجهلها تتبيل بد نفسها اذا لقي غيره فهو مكروه فلا رخصت فيه (در المختار كتاب انكرادية ج ۵ ص ۴۵)

دیو چا در اتللو په وخت کې قیام

قیام په یو خو قسمه دی:

۱- **قیام التعاون:** چې یو د چا سره د کومک دپاره او دریږي، مثلاً د سورلی څخه یې راکوز وي او یا یې سورلی ته پورته کوي، دا بالاتفاق جایز دی.

۲- **قیام المثل:** چې یو سړی ناست وي او نور ورته ولاړ وي لکه مخکې به چې د عجمي بادشاهانو په دربارونو کې خلک لاس په نام ورته ولاړ وو، دا بالاتفاق ناجایز دی.

۳- **القیام علیه:** یعنې دیو چا د حفاظت دپاره او دریدل، لکه باریديکاره دا بالاتفاق جایز دی.

۴- **قیام المحبة و قیام السرور:** لکه رسول الله ﷺ چې حضرت فاطمې رضی الله عنها ته دریدلو او فاطمه رضی الله عنها به رسول الله ﷺ ته دریدله (مشکوٰۃ ج ۲ ص ۴۰۲) دا هم بالاتفاق جایز دی.

۵- **قیام التحية و قیام تکمیل التحية:** دا ناجایز دی ځکه چې تحیه صرف سلام دی او تکمیل یې مصافحه ده.

۶- **قیام التعظیم والاحترام:** یعنې د احترام دپاره دیو چا دراتللو په وخت کې دریدل، لکه د مدرسو طالبان چې د استاد دراتللو په وخت کې د احترام دپاره دریږي، په دې کې اختلاف دی بعضې علماء ورته مکروه وایي، لکن اکثر علماء ورته جایز وایي؛ څوک چې ورته مکروه وایي هغوي د حضرت انس رضی الله عنه د حدیث څخه استدلال کوي چې: لم یکن شخص أحب الیهم من رسول الله ﷺ وکانوا اذا رآوه لم یقوموا لما یعلمون من کراهيته لذلك (مشکوٰۃ ج ۲ ص ۴۰۳) لکن مجوزین علماء فرمایي چې د نبی کریم ﷺ کراهت شرعي نه وو بلكې طبعي وو،

همدارنگه دا حدیث چې : (مَنْ مَرَّ بِأَنْ يَمْتَلِكْهُ أَوْ بِأَنْ يَمْلِكْهُ بِأَمَامَ الْمَلِكِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) مشكوة ج ۲ ص ۴۰۳) د قیام مټول سره تعلق لري او زموږ په خبره په قیام التعظیم کې ه. د جوزینو د پاردهم ډیر دلائل دي ، لکن اکثر یې د قیام التعظیم سره تعلق نه لري دوی د مملکت د پاره صریح حدیث د حضرت سعد ابن معاذ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د واقعې حدیث دی

وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) قَالَ: لَمَّا دُرِّبَتْ بَنُو قُرَيْشٍ عَلَى حُكْمِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِ فَبَاءَ عَلَى حِمَارٍ فَلَمَّا دَنَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «قُومُوا إِلَى سَيِّدِكُمْ» (متن عليه مشكوة ج ۲ ص ۴۰۴)

څوک چې قیام التعظیم ته مکرو ، رایې دغوي جواب کوي چې دا قیام التعظیم نه وو بلکې قیام التعاون وو ، یعنې ددې د پاره وړې څیړنې چې د سوري څخه یې را کوز کړئ ، لکن دا خبره د تحقیق څخه مخالف ده . لکه چې حضرت سعد رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ یو طرف ته دخپل قوم سردار وو او بل طرف ته مریض هم و نو دا بعیده ده چې دې ځای ته دې بغیر دخپلو خادمانو څخه راغلی وي ، لهذا د خادمانو څخه بغیر بل چا ته د تعاون ضرورت نه وو .

(۱) رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمایل چې : (قوموا الى سيدكم) که دا قیام د تعاون وی نو رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به وفرمایلي دی چې (قوموا الى مريضكم) نو دا دریدل د سیادت له وجې څخه وو او د سیادت له وجې څخه قیام قیام التعظیم وي .

(۲) دواقدې په ریایت کې راغلي دي چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د انصارو څخه دوه قطاره جوړ کړل او حضرت سعد بن معاذ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ددوي په منځ کې تیریدو دا خبره ددې د پاره دلیل دی چې دا قیام التعظیم دی نو تمام التعظیم فی نفسه مباح دی ، البته دا د صحابه وو عام معمول او عادت نه وو ، بلکې د هغوي ماحول ډیر دېو تکلف ماحول وو ، البته کله کله په قیام التعظیم کې مصلحت وي لکه د شاگردانو د ادب سره عادت کول ، په طبیعت کې چستی پیدا کول ، دراتلونکي میلمه خوشحالول وغیره .

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد وآله واصحابه اجمعین .

متفرق مسائل

ليکوال : الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني النجراہی

کاتب: تلميذ الشيخ، مولوي هدايت الله همت بدر

الحمد لله وحده والصلوة والسلام علي من لا نبي بعده.

أما بعد!

۱- مسئله الصفات اجمالاً

امام بیهقی رحمه الله فرماید چي دالله ﷻ صفات په دوه قسمه دي:

اول: صفات عقلیه. دوهم: صفات خبریه، د صفات عقلیه ووتعريف امام بیهقی، داسې کوي چي: ماکان طریق اثباته ادلة العقول مع ورود السمع به، یعنی دا هغه صفات دي چي په عقل او په نقل دواړو باندې ثابت وي لکه: (۱) علم. (۲) سمع. (۳) بصر. (۴) قدرة. (۵) اراده. (۶) حيوه. (۷) کلام (۸) او د ماتریدیه ووپه نیز تکوین.

دا صفات کمال محض دي، چي کله يې نسبت الله ﷻ ته وشي نو بيا بندگانو ته د دې صفاتو مفاهيم کليه معلوم وي، چي ادراک المعلومات، ادراک المبصرات وغيره دی، لکن مصداق يې يواځې الله ﷻ ته معلوم دی بندگانو ته ندی معلوم او کله يې چي انسان ته نسبت وشي نو بيا يې مفهوم او مصداق دواړه معلوم وي چي ادراک المعلومات بواسطة الحواس، وادراک المبصرات بواسطة الحواس وهكذا دی.

ياداسې ووايه چي يو د صفاتو مفهوم دی او بل يې مصداق دی، بعضې صفات داسې دي چي په اعتبار د مفهوم سره محکم دي تجسيم ترينه نه لازم يږي او په اعتبار د مصداق سره متشابه وي، لکه علم وغيره او بعضې صفات داسې دي چي په اعتبار د مفهوم او مصداق دواړو سره ترينه تجسيم لازم يږي لکه ذيد مفهوم جارحه ده او مصداق يې مثلا يد زيد دی، نو د دې اطلاق په اعتبار د مفهومي مع سره هم په الله تعالی ناجايز دی او په اعتبار د مصداقي معنی سره هم ناجايز دي، اول قسم صفات محکمت او صفات ذاتيه ويلي شي او دوهم قسم صفاتو ته متشابهات ويلي شي.

امام بیهقی رحمه الله دصفتو خبریه و تعریف داسې کوي چې : مَا كَانَ طَرِيقُ اِثْبَاتِهِ الْكِتَابَ وَالسُّنَّةَ فَقَطْ، كَالْوَجْهِ وَالْيَدَيْنِ وَالْعَيْنِ وَالْغَضَبِ، وَالرَّضَا، وَالْمَحَبَّةِ، وَالنِّسْيَانِ، وَالْمَرَضِ، وَالْجُوعِ، وَالْعَطَشِ وَغَايِهِمْ. نودا هغه صفات دي چې صرف په نقل ثابت دي، بیا دا صفات خبریه په دوه قسمه دي یو قسم هغه دي، چې نقص محض دي لکه جوع، عطش، مرض نسیان و غیره الله ﷻ فرمایي چې : فساليوم ننساهم، همدارنگه په حدیث قدسي کې راځي الله ﷻ فرمایي چې : جعت فلم تطعيني، وعطشت همدارنگه عبدی، مرضت فلم تعدني.

نوپه داسې صفاتو کې به قطعاً تاویل کیږي، تفویض پکې نه دی جایز، دوهم قسم هغه دي چې په اعتبار د حقیقي او ظاهري معنی سره موهم د نقص وي، لکه ید، عین، غضب، رضا، و غیره، نو پداسې قسم صفاتو کې ډیر مذاهبا دي لکن ددې ټولو مذاهباو رجعه در یو مذهبونو ته کیږي، یو مذهب دمعطله وو دی، دوهم مذهب دمشبهه وو دی او دریم مذهب داهل سنت والجماعت دی.

معطله چې کله ددې صفاتو کنهې ته ونه رسیدل نو انکاریې ترینه وکړو او مشبهه وو دا صفات په ظاهر پر بنسودل او حقیقی متبادری معناگانې یې ترینه واخستلې، چې ددې زمانې غیر متلذین هم همدا ظاهري او حقیقي معناگانې ترینه مرادوي، ابن تیمیه رحمه الله هم په دې مسئله کې داهل سنتوڅخه مخالفت کوي اولیکي چې : ان التفويض من شرا قال اهل البدع والاحاد. [درء تعارض العقل والنقل ج ۱ ص ۲۰۵]. الشیخ الدكتور يوسف القرضاوي حفظ الله فرمایي چې د ازهريو عالم الشیخ منصور محمد عویس یو کتاب ولیکلوپه نوم د (ابن تیمیه لیس سلفیا) یریدانه خالف السلف فی انکاره ان مذهبهم هو التفويض. لکن بیا د اړه چا دا کتاب دوهم حل چاپ نکړی شو. القول التمام باثبات التفويض ص ۱۳].

العلامه محمد تقی العثماني مد ظله فرمایي چې : فما قاله ابن تیمیه فی اصحاب التفويض في مسئلة الصفات زلة واضحة منه، القول التمام ص ۲۴].

داهل سنت والجماعة مقصد نفی د نقص او تشبیه ده، داهل سنت والجماعت لپاره پداسې قسم صفاتو کې ثلور قوله دي اول قول د جمهور و سلفو دی و هو التفويض، دوي فرمایي چې دداسې قسمه

صفاتو نصوص دمتشابهاتو خخه دي، لایعلم معناها الا الله تعالى، امام بیهقی په خپل سند باندې دسفیان بن عیینه رحمه الله خخه نقلوي چې: **كُلُّ مَا وَصَفَ اللَّهُ مِنْ نَفْسِهِ فِي كِتَابِهِ فَتَفْسِيرُهُ تِلَاوَتُهُ وَالسُّكُوتُ عَلَيْهِ قَوْلُ الشَّيْخِ: وَإِنَّمَا أَرَادَ بِهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ فَمَا تَفْسِيرُهُ يُؤَدِّي إِلَى تَكْوِيْفٍ، وَتَكْوِيْفُهُ يَقْتَضِي تَشْبِيْهًا لَهُ بِخَلْقِهِ فِي أَوْصَافِ الْحَدِيثِ** (الاعتقاد والهداية ص ۱۱۸ والقول التمام ص ۱۱۲ نوییهقی رحمه الله دسفیان بن عیینه رحمه الله دقول تفسیر وکړو، چې دسفیان بن عیینه رحمه الله مراد مطلق صفات نه دي، بلکه صفات خبریه دي، ددې مذهب خلاصه درې خبرې دي (۱) اثباته مادرد الشرع به (۲) ردالعلم بمعاینه الی الله تعالى (۳) نفی الظاهر، نودوي داول خخه علم په تعین دمعنی باندې نفې کوي.

ددوي دقول خلاصه داسې هم بیانولی شي چې دلته درې خبرې اتفاقي دي اول: ددې صفاتو ثبوت دی، دا اتفاقا په قران او په حدیث کې شته، دوهم: ددې صفاتو لغوي او عرفي معناگانې دي دا هم په اتفن سره ثابتې دي، دریم ددې صفاتو ترجمې دي، لکه دید ترجمه لاس دی، لکه پښتو وایو چې دا هر څه دالله تعالی په لاس کې دي، دا هم اتفاقا شته، ترجمه نقل اللغة الی لغة اخرى ته وایي، څلورمه: خبره داهل ستواو داهل بدعتو مجسمه وه په منځ کې اختلافي ده او هغه معنی مراده ده، اهل سنت وایي چې معنی مراده یې یواځې الله تعالی ته معلومه ده، دید چې کومې لغوي معنی گانې دلغتو په کتابونو کې راغلي دي، او کومې چې دمخلوق په مابین کې متعارفې دي هغه یوه هم نده مراده او اهل بدعت مجسمه دالله تعالی په جانب کې همدغه لغوي ظاهري، حقیقي او عرفي معناگانې مراده وي او معنی مراده یې مونږ ته ځکه ندي معلومې چې مونږ دالله تعالی ید نه دی لیدلی او داشیاوو معنی په اضافت سره بدلېږي، وجه (منځ) دانسان منځ جدا دی، دکتاب منځ جدا دی، دموتړ منځ جدا دی، دجهاز منځ جدا دی اوس چې یو سړي جهاز نوي لیدلی هغه به یې په معنی مراده څرنگه پوه شي؟ همدرانگه دانسان جدا دی، دکوټې سر جدا دی وغیره.

دوهم قول: دبعضې سلفودی ددوي مذهب دادی چې دداسې قسم صفاتو حقیقي معناگانې شته دی لکن ددوي حقیقي معناگانې دهغو حقیقي معناگانو سره مغایرې دي، چې مخلوقاتو ته یې نسبت کیږي، نودالله جلّالپاره یدبالمعنی الحقیقي کمایلیق بشانه دی، چې انسانانو ته نه دی معلوم، نودوي هم ملاک متعارفې معناگانې نفې کړې، نوددې مذهب رجعه هم اول مذهب ته شوه.

دریم قول: د بعضی سلفو او متاخرینو دی، نو دوي پداسې صفاتو کې تاویل کوي، مثلاً دید خنځه قدرت مرادوي....

خلورم قول د بعضی متاخرینو دی: دوي فرمایي چې کوم نصوص چې تاویل قبلوي په هغوي کې تاویل دی او کوم نصوص چې تاویل نه قبلوي په هغوي کې تفویض دی.

فانقیل: چې امام صاحب رحمہ اللہ پہ فقہ اکبر کې فرمایلي دي چې: ولا يقال ان يده قدرته لان فيه ابطال الصفة؟

قلنا: امام صاحب د معتزلہ ووپه تاویل رد کوي، قرينه ورته داده چې امام صاحب مخکې پخپله ليکي چې وهو قول اهل القدر والاعتزال، يعنى داسې تاویل چې اصل کلمات پکې معطل شي د معتزلہ وواو قدریه ووقول دی.

فانقیل: چې د معتزلہ وواو د اهل سنتو په تاویل کې خنځه فرق دی؟

قلنا: معتزلہ چې کوم تاویل کوي نو د قطع او د جزم په مرتبه کې یې کوي او حقیقت بالکل متعذر کوي، مثلاً استوی خنځه غلبه مرادوي او حقیقي معنی بالکل متعذره گڼي او اهل سنت چې کوم تاویل کوي نو هغه د ظن او د احتمال په مرتبه کې دی او چې کله د احتمال په مرتبه کې شونو حقیقي معنی متعذر نه شوه، يعنى د استوی چې کومه معنی مراده الله تعالی ته معلومه ده همغه الله تعالی ته ثابت ده لکن احتمال د غلبې هم لري، علامه ابن الهمام رحمہ الله فرمایي چې: وهذا التاويل لهذه الالفاظ لما ذكرنا من صرف فهم العامة عن الجسمية وهو ممكن ان يراد ولا يجزم بارادته (المسایرة مع المسامرة ص ۶۲)

حسین احمد المدني رحمہ الله فرمایي چې: اشاعره اور ماتریدیه تاویلات پر جزم نہیں کرتے۔ برخلاف معتزلہ وغیرہ کے کہ تاویلات کرتے ہیں اور ان کے متعلق کمیتی ہیں کہ بس یہاں یہی معنی مراد ہے، (معارف مدینہ ص ۴۷)

او متاخرین حُکھ تاویل کوي چې د متقدمینو په زمانه کې مجسمه نه ووبلکې د متاخرینو په زمانه کې را پیدا شو هغوي به صفات په ظاهري معنی گانو پرېښودل عوام به یې گمراه کول نو متاخرینو د عوامو د حفاظت لپاره تاویل شروع کړو.

داهل سنتو لپاره ډیر دلایل دي، دهغوی څخه یو دلیل دا قول دالله ﷻ دی چې لیس کمثله شی نودیدو وجه غضب، اورضا، وغیره صفاتو کومې معناگانې چې مونږ ته معلومې دي، او کومې چې دلغتوپه کتابونو کې ذکر شوي دي، هغه که الله ﷻ ته ثابتې کړو نو مخلوق دخالق سره مشابه شو، ځکه چې هغه ټولې معناگانې دمخلوق صفات دي، اوددې معناگانو څخه ماسوی بله معنی هیچاته هم نه ده معلومه، مونږ لاهو مجسمه ووته وایو چې تاسو وایې چې دید معنی معلومه ده، نویان یې کړئ، که هغه وایې چې دید معنی لاس دی، نومونږ وایو چې لاس څه معنی ده، که وي ویل چې دلاس معنی دغه مخصوصه عضوه ده چې مونږ ته ښکاري نویا خودالله ﷻ لپاره عضو او جز مراغلو، نوالله ﷻ مرکب او جسم شو، خالق دمخلوق سره مشابه شو او که وی ویل چې دالله ﷻ په جانب کې مونږ ته معنی نه ده معلومه نویا خودا بعینه تفویض شو.

دید لپاره دلغتوپه کتابونو کې تقریباً ۲۵ معناگانې راغلي دي:

(۱) جارحه (۲) قوة (۳) الملک (ان الفضل بیدالله) (۴) الملک (ما حوته الید) (۵) العهد (یدالله قوق ایدیهم) (۶) الانقیاد (۷) نعمة (۸) الدل (۹) التصرف (بیده عقدة النکاح) (۱۰) السلطان (۱۱) الجماعة (۱۲) الطريق (۱۳) الطاعة (۱۴) التفرق (۱۵) الحفظ (۱۶) العلق (۱۷) المقبضه (یدالسيف) (۱۸) عود القابض (یدالرحی) (۱۹) جناح الطیر (۲۰) المدة (۲۱) الابتداء (۲۲) یدالثوب مافضل منه (۲۳) یدالشی امه (۲۴) الطاقة (۲۵) النقد نحو بعته یداً بید).

پدې کې څه معناگانې حقیقي دي او څه مجازی، که ددې مجازی، معناگانې مرادوئ نوداتا ویل شو، او که حقیقي مرادوی، نودا تشبیه شوه او که نه حقیقي مرادوئ او نه مجازی نودا تفویض شو.

دبلاکيف او دالكيف مجهول تحقیق

کيف دا قسامود عرض اود ممکن څخه دی اوددی لپاره په لغت کې څلور معناگانې دي

(۱) الاستفهام عن الاحوال، لکه كيف زيد؟ فيقال في الجواب صالح (۲) القطع مثل كيف الأديم تكييفاً اذا قطعه (۳) التعجب والتوبيخ، مثل قوله تعالى كيف تكفرون بالله (۴) الجزاء، مثل كيفما تفعل أفعل.

او د الله ﷻ په صفاتو کې دوه معناگانې لري (۱) التشخص (۲) حقيقة الصفات وکنهها، نو که اوله معنی واخستی شي نو بیا به وایو چې ید بلا کیف یعنی چې ذات د کیف نه شته، لکه دامام مالک رحمه الله څخه چې په صحیح روایت کې راغلي دي چې: الاستواء غیر مجهول والکیف غیر معقول، (الاعتقاد والهدایة الی سبیل الرشاد علی مذهب السلف واصحاب الحديث ص ۱۱۶) ځکه چې تشخص د جسم لپاره وي او که دوه هم معنی واخستی شي نو بیا به وایو چې والکیف مجهول یعنی چې کیف شته خو علم د کیف نه شته لکه دامام مالک رحمه الله څخه چې په یو غیر صحیح روایت کې راځي چې: الاستواء معلوم (ای معلوم ثبوت) والکیف مجهول (ای حقیقه وکنه مجهول) نو نفی د کیف یې ونه کړه بلکه د علم علی کیف نفی یې وکړه.

دکما یلیق بشانه معنی

اهل سنت والجماعت فرمایي چې دا متشابه صفات الله تعالی ته ثابت دي معنی یې الله تعالی ته معلومه ده او کیف منتفی دی او غیر مقلدین مجسمه وایي چې دا صفات الله تعالی ته ثابت دي معنی یې معلومه ده او کیف یې مجهول دی، اهل السنه والجماعت امرار علی الظاهر کوي معنی مراده یې الله تعالی ته خواله کوي او مجسمه یې معنی علی الظاهر کوي او کیف یې مجهول گڼي.

مسئله الاستوی علی العرش: اهل السنه والجماعت فرمایي چې د استوی لفظ د متشابهاتو څخه دی معنی او حقیقت یې الله تعالی ته معلوم دی او کیفیت یې منتفی دی اود وکتوري اهل حدیثو یعنې مجسمه وو مسلک دادی چې د استوی لفظ د محکماًتو څخه دی او په اعتبار د حقیقي او عرفي معنی سره د الله تعالی صفت دی، البته په خارج کې یې موږ ته کیفیت نه دی معلوم، د وکتوريانو د مسلک مطابق الله تعالی ته حسي فوقیت ثابتیږي، حالانکې الله تعالی د جهاتو څخه پاک دی، ځکه چې جهات حادث دی او الله تعالی قدیم دی، وکتوريان وایي چې الله تعالی چې په یو جهت کې هم نه شونو معدوم شو.

قلنا: چې جهات مخلوق او حادث دی نو جهات نه وو او الله تعالی وو نو چې جهات نه وو، نو الله تعالی په یو جهت کې هم نه وو خو بیا هم موجود وو نو همدارنگه چې اوس جهات موجود دي نو بیا هم

الله تعالیٰ په یو جهت کې هم نه دی خو بیا هم موجود دی او جهات څکه حادث دي چې په حدیث کې راځي چې کان الله ولم یکن شیء غیره او شیء غیره جهات هم دي.

فانقیل: د الرحمن علی العرش استوی په تشریح کې بعضې تفسیرونو لیکلې دي چې (علی و رفع) قلنا: د دې څخه علو حسی نه ده مراده، بلکه علو معنوی ترینه مراده ده، ځکه که چیرته علو حسی مراده شي نو بیا مونږ پوښتنه کوو چې علو مخلوق ده او که غیر مخلوق ده؟ علی الاول لزم حلول الله فی المخلوق، وعلی الثاني لزم المنافات لقوله تعالیٰ خالق کل شیء، فانقیل العلوجهة عدمیه لاجودیة قلنا فلزم وجود موجود فی معدوم ویلزم منه نفی وجود الله تعالیٰ.

او کمال علوه معنوي ده مثلاً یو لس چته بلډنگ دی په اول چت کې مالک ناست دی او په لسم چت کې یې مزدوران دي نو څوک داسې نه شي ویلي چې د مزدورانو کمال د مالک څخه زیات دی.

فانقیل: چې الله تعالیٰ په جهت د فوق کې نه دی نو بیا د دعا په وخت کې ولې لاسونه وچتوي؟ قلنا: د دعا قبله اسمان دی ځکه لاسونه وچتولی شي، لکه د لمانځه قبله چې کعبه ده، نو لکه په لمانځه کې چې قبلې ته د مخ کولو څخه دانه لازمېږي چې الله (جل جلاله) په جهت د کعبې کې دي، نو همدارنگه په دعا کې د لاسونو دا وچتولو څخه دانه لازمېږي چې الله (جل جلاله) په جهت د فوق کې دی.

علامه شهاب الدین الخرايطي (رحمه الله) فرمایي چې: الفصل الثالث فی هیئات الدعاء وهي عشرة: التوجه نحو السماء فی حالة الدعاء فان الله جعل السماء قبله الدعاء وتعبداً نأبها كما جعل الكعبة قبله الصلوة وجعل الارض متوجهة السجود، لا لانه فی جهة السماء. کتاب المنجیات والموبقات فی الادعية صفحه (۱۹۰)

فانقیل: چې الله (جل جلاله) په جهت د فوق کې نه دی، نور رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د معراج په شپه ولې اسمانونو ته تللو؟

قلنا: په احادیثو کېنې د پورته تلو وجه بیان شوې ده چې (لیریه العجائب) دی، نور الله (جل جلاله) ته فوق او تحت یو برابر دی د موسی (علیه السلام) سره ئې په کوه طور کېنې کلام کړې وو.

فانقیل: چې امام صاحب فرمایي څوک چې الله په عرش نه مني هغه کافر دی.

قلنا: (۱) دامام صاحب ددی قول راوی ابو مطیع بلخی دی، چې په ۱۹۹ هجری کبھی وفات شوی دی، غیر مقلد ریس ندوی دده په باره کبھی لیکي چې ابو مطیع بلخی غیر ثقہ او مرجئی وو (اللمحات ج ۳ صفحہ ۱۱۷)

غیر مقلد زبیر علی زئی هم ورباندې اعتراضات کړی دی. (اضواء المصابیح صفحہ ۱۲۸)

غیر مقلد حافظ شاہد محمود لیکي چې: امام ابو حنیفہ (رحمہ اللہ) سے یہ قول نقل کرنے والا ابو مطیع البلخی ہے جو سخت ضعیف اور متروک ہے۔ دفاع صحیح البخاری حاشیہ صفحہ ۱۹۲

غیر مقلد طالب الرحمن لیکي چې: محدثین کے نظر میں ابو مطیع البلخی کذاب اور وضاع یعنی حدیث سونے والا ہے۔ تبلیغی جماعت کے عقاید صفحہ ۵۲

(۲): پدی قول کبھی دتکفیر سبب نہ دی ذکر شوی. بیا علماء دتکفیر سبب بیانوي، امام عزالدین فرمايې: چې دتکفیر سبب دادی چې ددی قول څخه دا وهم پیدا کيږي چې دالله (جل جلاله) لپاره مکان شته او دچاچې داگمان وي هغه مشبه دی، امام بیاضی (رحمہ اللہ) فرمايې: چې دتکفیر سبب دادی چې ددی قول څخه دالله (جل جلاله) لپاره جہت ثابتيږي، ملا علي القاري (رحمہ اللہ) په شرح دفعہ اکبر (رحمہ اللہ) کبھی دعبدالسلام (رحمہ اللہ) دقول درانقل کولو څخه وروسته فرمايې: چې په دې باندې اعتماد زیات صحیح دی. الشیخ احمد الرفاعي الشافعي (رحمہ اللہ) فرمايې: چې ددی قول څخه دا وهم پیدا کيدلو چې دالله (جل جلاله) لپاره مکان شته او دچاچې داگمان وي نو هغه مشبه دی. امام ابو الليث السمرقندي فرمايې: چې ددی قول څخه دا وهم پیدا کيدلو چې دالله لپاره مکان دی، نو ددی تصریحاتو څخه دا معلوم شوه چې امام صاحب په هغه چار د کوي چې الله تعالیٰ په یو خاص جہت کې مني.

د این الله تحقیق:

وکتوري اهلحدیث یو سوال لیکي چې: ایں الله؟ او بیا پنځله جواب لیکي چې: (الله فوق العرش) او بیا فوقیت حسی مرادوي، غیر مقلد زبیر علی زئی لیکي چې: (ال سنه والجماعت الله تعالیٰ کے لئے [ید] کے حقیقی نفوی وعرنی معنی کی اثبات کرتی ہیں (ماہنامہ محدث ص۔ ۱۱ مارچ ۲۰۱۱)

غیر مقلد و حید الزمان لیکي چي: الحمدیث نے استواء کے یہی معنی لے ہیں کہ عرش پر بلند ہوا یا بیٹھا یا چڑھ گیا جما... اس کی ظاہری معنی بلاتاویل مراد ہے (تفسیر وحیدی، سورۃ الاعراف آیت ۵۳)

پہ بل خای کہی لیکي چي: وكذلك الاستواء ای العلو والجلوس والاستقرار علی العرش (هدية المهدي ص ۱۰)، ہمدارنگہ لیکي چي و مکانہ العرش ص (۹)

اہل اسنت والجماعت فرمائی چي: أين الله؟ ویل ناجایزدی، حُکھ چي: أين د مکان پہ بارہ کہی داستفہام لپارہ مستعملیبری نو د أين الله معنی دادہ چي الله تعالیٰ پہ کوم مکان کہی دی؟ حالانکہ الله تعالیٰ د مکانیاتو او د زمانیاتو شخصہ پاک دی، حُکھ چي مکان د اجسامو خاصہ دہ او اجسام حادث دی نو د (أین) پہ زریعی سرہ سوال کول ملزوم د حدوث دی، نو د این الله؟: حُکھ د الله تعالیٰ حدوث لازمیری، (کان الله ولم یکن این) الله تعالیٰ د این؟ حُکھ مخکی موجود وو۔

فانقیل: چي پہ یو حدیث کہی راجی چي: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ رَجَاهُ اللَّهُ، وَتَقَارَبَا فِي لَفْظِ الْحَدِيثِ - قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ حُجَّاجِ الصَّوَّافِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ رَجَاهُ اللَّهُ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الْحَكَمِ السُّلَمِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: ... قَالَ: وَكَأَنَّهُ لَيْسَ جَارِيَةً تَرْغَى غَنَمًا لِي قَبْلَ أَحَدٍ وَالْجَوَانِيَّةُ، فَأُطْلِعْتُ ذَاتَ يَوْمٍ فَإِذَا الذِّبَابُ قَدْ ذَهَبَ بِشَاةٍ مِنْ غَنَمِيهَا، وَأَنَا رَجُلٌ مِنْ بَنِي آدَمَ، أَسَفُ كَمَا يَأْسُقُونَ، لَكِنِّي صَكَّكْتُهَا صَكَّةً، فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَظَّمَهُ ذَلِكَ عَلَيَّ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَفَلَا أُعْتِقُهَا؟ قَالَ: «الَّتَيْنِي بِهَا» فَأَتَيْتُهُ بِهَا، فَقَالَ لَهَا: «أَيْنَ اللَّهُ؟» قَالَتْ: فِي السَّمَاءِ، قَالَ: «مَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ، قَالَ: «أُعْتِقُهَا، فَإِنَّهَا مُؤْمِنَةٌ» (صحيح مسلم ج ۱ ص ۲۰۳)

قلنا: دا روایت معلول او شاذ دی۔

- ۱- امام بیہقی رحمہ اللہ فرمائی: دا حدیث مضطرب دی (کتاب الاسماء الصفات ص ۴۴۲)
- ۲- امام بزار رحمہ اللہ ورتہ مضطرب ویلی دی (کشف الاستار ج ۱ ص ۱۴)
- ۳- حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چي: وفي اللفظ مخالفة كثيرة (التلخيص الجبرج ص ۲۴۳)
- ۴- الحافظ العراقي ورتہ شاذ ویلی دی (تنقيح المفهوم الجارية ص ۳۰۰ ضمن مجموع ر - ایل

(للسقاف)

وجوه الاضطراب: دا روایت د ابن الله؟ من ربك؟ او د اتشهدين؟ وغيره مختلفو الفاظو باندې مروی دی، دا حدیث ابن حبان رحمه الله المتوفی (۳۵۴ هـ) په خپل صحیح کې درج کړی دی او هلته دا الفاظ دی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ترینه تپوس وکړو چې فَقَالَ: "مَنْ رَبُّكَ؟" قَالَتْ: اللَّهُ! قَالَ: "مَنْ أَنَا؟" قَالَتْ: رَسُولُ اللَّهِ (صحیح ابن حبان ج ۱ ص ۲۰۶) تحت ذِكْرِ خَيْرِ آخِرِ نِعَمٍ بِصَحَّةٍ مَا ذَكَرْنَا.

امام بیهقي رحمه الله المتوفی ۴۵۸ هـ په خپل سنن کې په دې الفاظو سره نقل کړی دی چې: مَنْ رَبُّكَ؟ قَالَتْ: اللَّهُ رَبِّي (السنن الکبری ج ۷ ص ۸۸، باب اعتاق الخرساء اذا اشارت بالایمان وحلت) امام مالک رحمه الله په دې الفاظو نقل کړي دي فَقَالَ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَتَشْهَدِينَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؟» فَقَالَتْ: نَعَمْ. قَالَ: «أَفَتَشْهَدِينَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ؟» قَالَتْ: نَعَمْ. (موطأ مالک: تحت مَا يَجُوزُ مِنَ الْعَتَقِ فِي الرِّقَابِ الْوَاجِبَةِ.

نوپه دې روایاتو کې اضطراب راغلو نو ترجیح به هغه روایاتو ته ورکولی شي چې هغه د منلې شوي قواعدو مطابق وي.

او منلې شوې قاعده داده چې یو کس تر هغه وخته پورې نشي مؤمن کیدی ترڅو پورې چې دا گواهي ورنکړي چې (اشهد أن لا اله الا الله واشهد أن محمد رسول الله) او ترڅو چې یقین په بعث بعد الموت ونکړي، نو د موطأ مالک حدیث د اصولو مطابق دی او د مسلم حدیث د اصولو مطابق نه دی، یو کس صرف په دې سره نشي مسلمان کیدلی چې هغه دا ووايي چې الله تعالی په اسمانونو کې دی، کنه نو بیا خو به ډیر کفار مسلمان ومنلی شي.

دوهم جواب: هر سړی دخپل عقل په مقدار مکلف وي، نو د وینزې جواب د واقعي مطابق صحیح وولیکن په هغې کې عقل هم دومره وو، نو چې جواب د هغې د عقل په مقدار وو نو ځکه یې ایمان ومنلی شو، لهذا د دینه د الله فی السماء کیدلو باندې استدلال نشي کیدی، لکه څنګه چې د حذیفه رضی الله عنه څخه روایت دی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي چې یو کس ته مرګ راغی نو کله چې یې د زندګي څخه امید ختم شو نو هغه دخپل کور والا ته نصیحت وکړو (بخاري ج ۱ ص ۴۹۵) نو په دې روایت کې د دې کس د الله د ویرې له وجې د داسې خلاف شریعت وصیت کولو، بیا دده د کور والا په هغه باندې عمل کولو ده لره د الله مخې ته د حاضرې څخه بچ نه کړی شو، لیکن چونکه په ده کې عقل هم

دومره وو، لهذا دده دا عمل چونکې دده د عقل په مقدار وو، ومنلی شو او بېننه ورته وشوه، نو لکه څرنګه چې ددې واقعې څخه دخلاف شریعت وصیت جواز نه ثابتیږي نو دغه رنګه د جاريه د روایت څخه استدلال نه صحیح کیږي، همدغه توجیه شاه ولي الله هم کړې ده، چنانچه شاه ولي الله المتوفي ۱۱۷۶ هـ) فرمایي: وَقَوْمٌ نَقَصَتْ عَنْهُمْ كَثْرَةُ الصَّبْيَانِ وَالْمَعْتُوهِينَ وَالْفَلَاحِينَ وَالْأَرْقَاءِ، وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ النَّاسُ أَنَّهُمْ لَا بَأْسَ بِهِمْ، وَإِذَا نَقَضَ حَالَهُمْ عَنِ الرُّسُومِ يَقُولُ: أَلَا عَقْلَ لَهُمْ، فَأُولَٰئِكَ يَكْتَفِي مِنْ إِيْمَانِهِمْ بِمَثَلِ مَا أَكْتَفَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْحَاجَرَةِ السَّوْدَاءِ سَأَلَهَا "أَيُّنَ اللَّهُ" فَأَشَارَتْ إِلَى السَّمَاءِ، إِيْمَانُ إِرَادِهِمْ أَنِ يَتَشَبَّهُوا بِالْمُسْلِمِينَ لِئَلَّا تَبْغُرَ الْكَلِمَةُ (حجة الله البالغة ص ۲۰۵، باب طبقات الامة باعتبار الخروج الى الكمال المطلوب او ضده)

يعني فرمایي چې بعض خلک کم عقل دي لکه اکثر ماشومان او کم عقل خلق او زميداران او وينزي غلامان خو چې کله دهغوي حال د رسم او رواج څخه صفا کړی شي، نو معلومه به شي چې د رسوم او د رواج څخه بغير د عقل نه بالکل خالي دي، نو دهغوي په ايمان باندې داسې اکتفاء کولی کیږي لکه چې رسول الله صلى الله عليه وسلم چې د حبشي وينزي څخه تپوس وکړو چې (اين الله) نور رسول الله صلى الله عليه وسلم د هغې په جواب (في السماء) باندې اکتفاء وکړه.

(۳) امام ابو العباس القرطبي رحمه الله د حديث د جاريي په تشریح کې فرمایي أن قول الجارية (في السماء) ليس على ظاهره باتفاق المسلمين فيتعين أن يعتقد فيه أنه معرض التأويل المتأولين وأن من حمله على ظاهره فهو ضال من الضالين (المفهم لما اشكل من تلخيص كتاب مسلم ج ۲ ص ۱۴۵) چې د جاريه جواب (في السماء) اتفاقاً په ظاهر نه دی حمل، پس اعتقاد به ددې په تاويلي معنی باندې کیږي او چا چې دا په ظاهر باندې حمل کړو نو هغه د ګمراهانو څخه يو ګمراه دی

(۴) د غیر مقلدينو دعوه خو د فوق العرش ده او عرش خو د اسمان نه ډیر وچت دی او تاویل کول ددوي په نیز کفر دی. (تحفة السجين ص ۲۷، لعبد السلام رستمي) نو دا حديث خو ددوي د دعوي څخه مخالف دی.

(۵) ددې حديث په سند کې وکیع بن عُدس مجهول راوي دی او دده څخه په روایت کولو کې يعلى

بن عطاء متفرد دی، (تقریب ضمن التحرير ج ۴ ص ۶۱)

همدارنگه ددی حدیث په سند کې حماد بن سلمه راوي دی او دده خبره په مسئله د صفاتو کې بالکل حجت نده، د حماد بن سلمه په زمانه کې عبدالکریم بن ابی العوجاء او المدعو بابن حماد دده په احادیثو کې تدسیس او دروغ داخل کړي دي، (وگوره مقدمه الاسماء والصفات، همدارنگه تهذیب التهذیب)

(۳) که تنزلاً، د (أین) په ذریعه سوال کول جایز و منو نو بیا به (أین) د مکان لپاره نه وي بلکې د مکان او مرتبې لپاره به وي، چې زموږ د رب مرتبه کومه ده؟ په جواب کې د (فی السماء) څخه د الله عالي شان ته اشاره ده، لکه عربان چې وایي چې فلان فی السماء. د زیات تفصیل لپاره شرح المسلم للنووي ته رجوع وکړئ.

(۴) که کوم غیر مقلد د اهل سنت والجماعت څخه پوښتنه وکړي چې آین الله؟ نو اهل سنت والجماعت دی ورته په جواب کې ووايي چې الله موجود بلامکان.

دمعیت علمي او معیت ذاتي مسئله:

اهل السنه والجماعت فرمایي چې الله تعالی په اعتبار د ذات سره بلامکانه موجود دی (اللَّهُ مُوجُودٌ بِلَا مَكَانٍ) او په اعتبار د علم سره په هر ځای کې موجود دی.

جهمیه وایي چې الله تعالی مع الکيف په هر ځای کې موجود دی حالانکې دا قول مستلزم دی حلول د الله تعالی لره په هر ځای کې او دا د حلولیه وو مسلک دی او حلولیه د دایري د اسلام څخه خارج دي.

فانقیل: چې الله تعالی په اعتبار د علم سره په هر ځای کې موجود دی نو ددی څخه خودا لازمېږي چې د الله تعالی علم په هر ځای کې حلول کړی دی.

قلنا: دا اعتراض ابن العربي رحمه الله په عارضة الاحوذی کې ذکر کړی دی او بیا یې په جواب کې فرمایلي دي چې د الله تعالی په اعتبار د علم سره په هر ځای کې کیدلو معنی داده چې: لَا يَعْزُبُ عَنْ عَلَيْهِ مِنْقَالٌ ذَرَّةً..

ابو حیان الاندلسي رحمه الله فرمایي چې: وَهُوَ مَعَكُمْ أَيَّمَا كُنْتُمْ أَيْ بِالْعِلْمِ وَالْقُدْرَةِ، قَالَ الثَّوْرِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ: الْمَعْنَى عَلَيْهِ مَعَكُمْ هَذِهِ آيَةُ اجْمَعَتِ الْأَمَّةُ عَلَى هَذَا التَّأْوِيلِ فِيهَا وَأَنَّهَا لَا تَحْمِلُ عَلَى ظَاهَرِهَا مِنَ الْمَعْنِيَةِ بِالذَّاتِ.

امام بیهقی رحمه الله فرمایي چي: **مَعْدَانُ الْعَالِدُ رَحِمَهُ اللَّهُ، قَالَ: سَأَلْتُ سُفْيَانَ الثَّوْرِيَّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَهُوَ مَعَكُمْ} [الحديد: ۳] قَالَ: عَلِمُهُ** (کتاب الاسماء والصفات ص ۳۹۸)

علامه الوسی رحمه الله فرمایي چي: تمثيل لاحاطة علمه تعالى بهم (روح المعانی تحت هذه الآية)
 ۲- معیت ذاتی په دوه قسمه دي ۱- ذات مع کیف، ۲- ذات بلا کیف، حلولیه وایي چي الله تعالى په اعتبار ذات مع کیف په هر خای کې دی او بعضي صوفیه کرام فرمایي چي الله تعالى په اعتبار ذات بلا کیف په هر خای کې دی داد صوفیه کرامو ذوقی مسلک دی، حضرت تهانوی رحمه الله یی په بوآدر النوادر ص ۵۱، کې تفصیل کړی دی.

د اهل السنه والجماعت مسلک دادی چي معیت علمی ثابت دی او معیت ذاتی بلا کیف یی د بعضي صوفیاء کرامو څخه را نقل کړي دي.

د سني او د غیر مقلد مختصر مباحثه :

غیر مقلد: د الله ﷻ دید معنی مراده معلومه ده

اهل سنت: چي معلومه ده مهرباني وکړئ بیان ئی کړه؟

غیر مقلد: دید معنی لاس ده،

اهل سنت: دا خودی د عربي څخه په پښتو تعبیر وکړو چي ترجمه ورته وایي پدې کې خو اختلاف نشته معنی مراده کڼه او حقیقت دی بیان نه کړو ځکه چي که یو عربي چي په بله ژبه نه پوهیږي هغه درته ووايي چي ید څخه معنی ده؟ نو هغه ته خوته داسې نه شې ویلی چي ید لاس ته وایي مهرباني وکړه د الله تعالی دید او د لاس کڼه او معنی مراده راته بیان کړه، د الله ﷻ دید او د لاس کڼه او معنی مراده څه ده؟
غیر مقلد: دلغتوپه کتابونو کې دید او د لاس معنی جارحه مخصوصه راغلی ده، چي دهلوکو، دوینی، او د غوښې او درگونو څخه مرکب دی.

اهل سنت: که داد کتبو دلغتمو معنی مراد وي نویا خوته دمجسمو څخه هم بدتر شوی، الله ﷻ دی

مرکب کړو او مرکب محتاج وي

غیر مقلد: څه وایم چي د الله لپاره ید او لاس بلا کیف دی

اهل سنت: (۱) دا د بلاکیف قید په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې راغلی دی؟ د اُمتي قول به به

جواب کې نه پیش کوی.

(۲) دلغتوپه کتابونو کې خوبلاکیف ید نه دی ذکر شوی او نه ید بلاکیف دید حقیقي لغوي معنی ده

اونه د ادم عليه السلام څخه تر دې دمه پورې چاته ید بلاکیف معلوم دی نو تا څرنگه په اول کې ویلي وو چې د دې

معنی مراده معلومه ده؟ چې هغه ظاهري، لغوي او حقیقي معنی ده نو دید حقیقي او لغوي معنی جارحه

مخصوصه ده او ید بلاکیف دید لپاره معنی موضوع له عند العرب نه ده، نو د بلاکیف په صورت کې ید

په خپله حقیقي معنی باندې پاتې نشو (۳) بلاکیف څه معنی؟

غیر مقلد: په بلاکیف کې د کیف اوله معنی مراده ده یعنی بلا تشخصه

اهل سنت: دا خوئی بیا معنی معلومه نه شوه بلا تشخصه ید چاته معلوم دی؟ او په کوم کتاب

دلغتو کې راغلي دي؟

غیر مقلد: سهوه شوم په بلاکیف کې د کیف دوهمه معنی مراده ده یعنی بلا حقیقه.

اهل سنت: (۱) مخکې دی وویل چې معنی یې معلومه ده او اوس وائی چې معنی او حقیقت

بالکل نه لري نو دا څرنگه د لیونیانو خبرې کوی؟ چې حقیقت او معنی نه لري نو معلوم څرنگه شو؟

(۲) همدارنگه امام مالک رحمه الله فرمایي چې والکیف مجهول، نو د دې څخه خو معلوم یږي چې

کیف شته خو معلوم نه دی او ته وایې چې کیف نشته.

غیر مقلد: مونږ دید، دوجهې، او دساق څخه حقیقي او لغوي معناگانې مراده وو او د دې سره سره

نفی د تجسیم کوو او د تجسیم قایل ته گمراه وایو.

سني: دید حقیقي معنی جارحه مخصوصه ده چې دغوبنو، هډوکو، رگونو وغیره څخه مرکبه ده،

نو چې دا معنی مراده شوه ضرور قول په جسمیت راغلو.

غیر مقلد: کله چې دید او دوجهې نسبت مخلوق ته وشي نو بیا یې معنی جارحه مخصوصه ده، چې

دغوبنو، رگونو، هډوکو او دویني څخه مرکبه ده، لیکن چې نسبت یې خالق ته وشي نو بیا یې معنی

جارحه مخصوصه نه ده.

سني: بيا خو دلفظ د «يد» دخپلې معنى موضوع له عند العرب څخه واړولو او ستاسو مسلك دادى چې دنصوصو دصفاتو خبره و څخه معاني حقيقيه فى لغة العرب مرادې دي او معنى حقيقي فى لغة العرب جارحه ده، حاصل دا چې لفظ د «يد»، د «وجهي» او د «ساق» دې په خپله حقيقي معنى باندې پرينښودلو، ځكه چې علامه الحقيقه التبادر او د «يد» متبادره معنى جارحه ده.

غير مقلد: زه الله تعالى ته جارحه نه ثابته وم.

سني: فَتَقَضَّتْ مَا اَبْرَمْتَ كَاللَّتِي نَقَضَتْ غَزَاهَا اَلْكَافَا، ځكه چې يو طرف ته وايي چې زه الله تعالى يد بالمعنى الحقيقى الظاهري ثابته وم او بيا وايي چې جارحه نه ثابته وم، يعنې ديد معنى حقيقى نه ثابته وم.

قرآن مخلوق نه دى

د اهل سنت والجماعت په نيز قرآن مخلوق نه دى، ځكه چې قرآن د لفظ او د معنى څخه عبارت دى (القران مجموع اللفظ والمعنى) لفظيې مخلوق دى او معنى يې غير مخلوق ده، فلهدا قرآن غير مخلوق شو.

فان قيل: كومه معنى؟ هغه چې د الله تعالى پورې قايمه ده او كه هغه معنى چې زموږ سره ده؟

قلنا: معنى گمانې دوه نه دي، بلکې معنى يوه ده، هغه چې الله تعالى اراده کړې وه چې پدې الفاظو ورباندې دلالت وکړي، ځكه چې معنى عبارت ده عن المدلول الذى يقصده المتكلم، وقد يكون قطعياً.

فان قيل: چې بيا خو قرآنونه دوه شويو لفظ او بل معنى؟

قلنا: قرآن يو دى چې لفظ او معنى لري يعنې، مجموع اللفظ والمعنى؟

فان قيل: معاني د الفاظو پورې قايم دي، نو چې الفاظ حادث دي معاني هم حادث شو؟

قلنا: المعاني ليس جوهرأ هو محل، وليس عرضاً يقوم فى محل، بل هى مدلولات نفسية اى

اعتبارية.

قلنا: چې قرآن ټول مخلوق دى؟ او كه يو شى پكې غير مخلوق دى؟

قلنا: قرآن مجموعه د دال او مدلول ده، دال حادث او مدلول قديم او غير مخلوق دى او د قرآن دوه

اطلاقه دي، كه الفاظ عربيه مراد شي نو حادث دى او كه هغه معاني مراد شي چې مدلولات د الفاظو

دي نو قديم دى.

فانقیل: چې بیا خو نیم قرآن حادث شو او نیم قدیم شو؟

قلنا: قرآن کل نه دی چې دوه اجزاء ولري، الفاظ + معاني، بلکې کلي دی دوه جزئیات لري الفاظ او معاني او یا داسې ووايه چې مشترک دی کله ترینه الفاظ مراد یې او کله معاني.

فانقیل: چې د الله تعالی پورې کلام لفظي قایم نه شو نو بیا خو اخرس شو (معاذ الله)

قلنا: خرس او نطق د ناطق صفات دي، د متکلم نه دي او د الله تعالی صفت کلام دی نطق نه دی، گوره حجر (کانی) ته، نه اخرس دی او نه ناطق بلکې متکلم دی، لانه یسبح والتسبیح کلام.

نطق چې کله په مدلول نفسي دلالت وکړي نو بیا کلام شي، نو د نطق او کلام په مابین کې عموم او خصوص من وجه دی، تسبیح الحجر کلام دی نطق نه دی او صورت الطبل نطق دی کلام نه دی او تسبیح لفظي د انسان نطق هم دی او کلام هم دی.

۲- په صفونو کې د اوږو لگول سنت دي نه د پښو او فاصله بین القدمین:

(۱) الله تعالی فرمایي: واتخذوا من مقام ابراهيم مصلی، نو اصل دادی چې په مقام ابراهيم کې ودریږي او لمونځ وکړي او که از دحام وي نو بیا د مقام ابراهيم سره نږدې د المونځ ادا کړي او په مقام ابراهيم چې درېږي نو د اهل سنت والجماعت په شان به دې د پښو په مابین کې څلور خورې گوتې او زیات نه زیات یوه لویشت فاصله راځي.

(۲) عن ابن عمر رضی الله عنهما - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أَقِيمُوا الصُّفُوفَ وَحَادُوا بَيْنَ الْمَنَاقِبِ». (ه. ابوداود ج ۱ ص ۱۰۴).

د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما څخه روایت دی، چې رسول الله ﷺ فرمائي چې صفونه برابر کړي او اوږې سره برابرې کړي.

(۳) عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رضی الله عنه، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْلُلُ الصَّفَّ مِنْ تَأْخِيَةِ إِلَى تَأْخِيَةِ يَمْسَحُ صُفْرًا وَمَنَاكِبَنَا (ابوداود ج ۱ ص ۱۰۴).

د حضرت براء بن عازب رضی الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ به په صفونو کې راننوتل و دیو طرف اوبل طرف څخه اوزمونږ سینه او اوږې به یې برابرولې.

(۴) عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضی اللہ عنہ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَقِيمُوا صُفُوفَكُمْ، فَإِنِّي أَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي، وَكَانَ أَحَدُ تَائِلِزِقٍ مَنكِبَهُ يَمْنُكِبُ صَاحِبِهِ، وَقَدَمُهُ بِقَدَمِهِ». (بخاری ج ۱ ص ۱۰۰).

حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ فرمائی چې دلمانځه لپاره تکبیر وشو، نور رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم زموږ پرته متوجه شواووی فرمایل چې صفونه مو برابر کړئ، او نښتي ودریږئ، بې شکه چې زه تاسو د شاله طرف گورم او د حضرت انس رضی اللہ عنہ څخه په بل روایت کې دي چې مونږ به په صفونو کې اوږه داوگې دخپل ملگري سره او قدم د قدم سره لگولو.

(۵) عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضی اللہ عنہ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «رُصُّوا صُفُوفَكُمْ وَقَارِبُوا بَيْنَهَا وَحَادُوا بِالْأَعْنَاقِ». (ه ابوداود ج ۱ ص ۱۰۴).

حضرت انس رضی اللہ عنہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم څخه روایت کوي چې صفونه ونښلولئ او خپل څټونه یو د بل سره برابر کړئ.

(۶) عَنْ أَبِي الْقَاسِمِ الْجَدَلِيِّ رحمته اللہ علیہ، قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ رضی اللہ عنہ، يَقُولُ: أَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى النَّاسِ بِوَجْهِهِ، فَقَالَ: «أَقِيمُوا صُفُوفَكُمْ» ثَلَاثًا، «وَاللَّهِ لَتَقِيمَنَّ صُفُوفَكُمْ أَوْ لَيَخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» قَالَ: فَرَأَيْتُ الرَّجُلَ يَلْزِقُ مَنكِبَهُ يَمْنُكِبُ صَاحِبِهِ وَرُكْبَتَهُ بِرُكْبَةٍ صَاحِبِهِ وَكَعْبَهُ بِكَعْبِهِ. (ابوداود ج ۱ ص ۱۰۴). باب تسوية الصفوف.

حضرت ابو القاسم الجدلي رحمته اللہ علیہ فرمائي چې ما د نعمان بن بشير څخه واوريدل چې فرمايلي يې چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مونږ ته متوجه شو، نو درې ځلې يې وفرمايل چې خپل صفونه برابر کړئ، په الله صلی اللہ علیہ وسلم قسم دی چې تاسو به يا صفونه برابر وئ او يا به الله صلی اللہ علیہ وسلم ستاسو زړونه مخالف کړي.

حضرت نعمان بن بشير رحمہ الله فرمائي چې د دينه وروسته ما وليدل چې خلکو به اوږه دخپل ملگري سره له اوږې سره لگوله او د ملگري د زنگون سره به يې خپل زنگون لگولواو د ملگري دخنگري سره به يې خپل خنگري لگولو.

(۷) عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رضی اللہ عنہ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسَوِّي صُفُوفَنَا، فَنُخْرِجُ يَوْمًا فَرَأَى رَجُلًا خَارِجًا صَدْرًا عَنِ الْقَوْمِ، فَقَالَ: لَتُسَوَّى صُفُوفُكُمْ أَوْ لَيَخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وُجُوْهِكُمْ. (ه ترمذی ج ۱ ص ۵۳).

حضرت نعمان بن بشیر رضی اللہ عنہ خنہ روایت دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ زمونہ صفونہ برابرول، یوہ ورخ راووتلونویوسری یی ولیدلو چہ سینہ یی دصف خنہ وتلی وہ، نورسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وفرماییل چہ خامخابہ تاسویا صفونہ برابروی او کہ نہ اللہ تعالی بہ ستاسوپہ مخونو کی مخالفت و اچوی .

(۸) عَنْ مَالِكِ بْنِ أَبِي عَامِرٍ الْأَنْصَارِيِّ رضی اللہ عنہ، أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ رضی اللہ عنہ، كَانَ يَقُولُ فِي خُطْبَتِهِ: «إِذَا قَامَتِ الصَّلَاةُ، فَأَعِدُّوا الصُّفُوفَ، وَحَادُّوا بِالْمَنَاكِبِ (اھ موطاء امام محمد ص ۸۸). حضرت عثمان بن عفان بہ پنخپلہ خطبہ کی فرماییل چہ کلہ چہ دلمانخہ لپارہ اقامت و کپی شی، نو صفونہ برابر کپی او او کی سرہ سیدہ کپی .

(۹) عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ رضی اللہ عنہ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَلَا تَصُفُّونَ كَمَا تَصُفُّ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَلَّ وَعَزَّ؟» قُلْنَا وَكَيْفَ تَصُفُّ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ رَبِّهِمْ؟ قَالَ: «يُتِمُّونَ الصُّفُوفَ الْمَقْدَّمَةَ وَيَتَرَاصُّونَ فِي الصَّفِّ» (ابوداؤد ج ۱ ص ۱۰۴) باب تسوية الصف.

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مونہ تہ وفرماییل چہ ایا تاسو دملایکی پہ شان صفونہ نہ جوہ وی؟

مونہ عرض و کپی یارسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ملایکی خرنگہ صفونہ جوہ وی؟

نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم وفرماییل چہ مخکینی صفونہ دکوی او پہ صفونو کی یو دبل سرہ نبتی دربی .

نوپہ حدیثونو کی درپ قسمہ الفاظ استعمال شول: اول (تراص): ددی معنا ننبلول . دوہم (التصاق) . دریم (الزاق) ددی معنا ہم ننبلول اول گول دی . اود ثلورو شیانو ننبلول ذکر شوی دی: د قدم، بننگری، زنگون اود اوہی . اود دی ثلورو وارو لگول ممکن نہ دی . کہ خوک یی د امکان دعوہ کوی، نوپہ مشاہدہ دی یی ونبایی . لا مذهبان صرف د پنبویوہ یوہ گوتہ سرہ ننبلولی اود گوتود ننبلولو ذکرپہ حدیث کی نشتہ .

ھر کلہ چہ لغوی معنی ممکنہ نہ دہ، نو د حدیثو شارحان رحمہم اللہ لیکي چہ: دلته ددی الفاظو خنہ قرب او محاذات مراد دی . محمد انور شاہ کشمیری رحمہ اللہ فرمائی چہ: قال الحافظ المراد بذلك المبالغة في تعديل الصف و سد خلله قلت وهو مراده عند الفقهاء الاربعة اي ان لا يترك في البين فرجة تسع فيها ثالث . فیض الباری ج ۱ ص ۲۳۶ یعنی د ثلورو وارو فقہاؤوپہ نیز معنی دا

ده چې د دوو کسانو په مینځ کې به دومره فاصله نه وي چې دریم کس پکې ځای شي، محمد بن صالح عثيمين فرمایي چې: ليس المراد بالمراسة، المراساة التي تشوش على الآخرين وانما المراد منه ان لا يكون بينك وبينه فرجة. (شرح رياض الصالحين ج ۱ ص ۱۲۴۸)

فقه حنفي: وينبغي ان يكون بين قدميه اربع اصابع في قيامه. [فتاوي عالمگیری ج ۱ ص ۷۳ الفصل الثالث في سنن الصلوة رد المختار ج ۱ ص ۶۳].

فقه شافعي: ويسن ان يفرق بين قدميه بشبر. [اعانة الطالبين ج ۱ ص ۱۳۵ حاشية الجمل ج ۱ ص ۲۴۷ تحفة المحتاج في شرح المنهاج ج ۵ ص ۳۲۱ نهاية المحتاج ج ۴ ص ۸۵].

فقه مالکي: يندب تفريخ القدمين بان يكون المصلي بحالة متوسطة في القيام بحيث لا يضمهما ولا يفرجهما كثيراً، [فقه العبادات مالکي ج ۱ ص ۱۶۱]. شرح خليل للخرشي ج ۳ ص ۴۵۵، منح الجليل ج ۲ ص ۹۶

فقه حنبلي: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ رضي الله عنه لَا يَقْرُبُ بَيْنَ قَدَمَيْهِ، وَلَا يَمَسُّ أَحَدَهُمَا بِالْأُخْرَى، وَلَكِنْ بَيْنَ ذَلِكَ، لَا يُقَارِبُ وَلَا يَتَأَعَدُّ. (المغني لابن قدامة ج ۳ ص ۱۲۱ والقول الراجح مع الدليل ج ۲ ص ۸۵).

نو د حنفي فقهي مطابق د خپو په مینځ کې کم از کم څلور گوتې او زیات نه زیات یوه ولیشت فاصله پکار ده. او د شافعي فقهي مطابق یوه ولیشت فاصله پکار ده، او د فقهي مالکي او د فقه حنبلي مطابق طبعي فاصله پکار ده. په فقه حنفي کې د څلورو گوتو د فاصلې ذکر د اقل مقدار بیان دی. اکثر یوه ولیشت دی. نو تقریباً د څلورو وارو فقهو مطابق د پښو په مینځ کې د فاصلې مقدار کم از کم څلور گوتې، او زیات نه زیات یوه ولیشت شوه، د لا مذهبو فاصله بالکل دومره وي لکه د گنج دروازه او په دې کې د لاندې نقصانات دي.

(۱) د پښو د دومره آزادولو سره د اوگو په مینځ کې فاصله زیاتېږي.
(۲) غیر مقلدین په قیام کې پښې ازادوي او په سجده او تشهد کې یې راټولوي، چې دا د مینځ خشوع ته نقصان رسوي.

(۳) په صفونو کې د دومره پراخه دریدلو سره د لسو کسانو ځای په پنځو کسانو کېږي.

(۴) دومره ازادیدل او د څنگ ملگري سره د پښو لگول د خشوع د ختمیدلو سبب دی.

(۵) دومره پراخه دریدل د کبر او د بي ادبی علامه ده لا مذهبیان د یو بادشاه او د افسر په مخکي داسي دریدل بي ادبي گڼي، او د رب العالمین په مخکي دا بي ادبي کوي.

(۶) په دومره پراخه دریدلو باندې خپله د لا مذهبانو بعضي مشرانو هم رد کړي دي، مولوي عبدالله روپړي ليکي چې: پښې ډیرې پراخه ږدي او دريږي چې اوږي يې نه لږيږي دوي غلطي کوي ځکه چې په دې حديث کې لکه څرنگه چې د قدم د لگولو ذکر دی نو همدارنگه پکې د اوږو د لگولو ذکر هم دی. [وگوره فتاوي علماء حديث. ج ۱ ص ۲۱ و ج ۴ ص ۲۶۵]

(۷) محمد انور شاه رحمه الله فرمائي چې: د صحابه وړ او د تابعينو او د جمهورو سلفو څخه هيڅ داسې روايت نشته چې په هغي کې راغلي وي. چې د جماعت په مانځه کي د پښو په مابين کي زياته فاصله راولي. او په انفرادي مونځ کي کمه فاصله راولي. د فاصلي په اعتبار د جماعت د مونځ او د انفرادي مونځ په مينځ کي فرق د لا مذهبو ايجاد دی، فيض الباري ج ۲ ص ۲۳۷

۳- د لمانځه څخه وروسته په اجتماعي طريقه باندې دعا او د لاسونو اوچتول

مستحب دي:

(۱) أَبِي أُمَامَةَ رضي الله عنه قَالَ: قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَيُّ الدُّعَاءِ أَسْمَعُ؟ قَالَ: جَوْفَ اللَّيْلِ الْآخِرِ، وَدُبَرَ الصَّلَاةِ الْمَكْتُوباتِ. (ترمذی ج ۲ ص ۱۸۷).

د حضرت ابو امامه رضي الله عنه څخه روايت دی، فرمائي چې: يو چاله رسول الله صلي الله عليه وسلم څخه سوال وکړو چې الله تعالی کومه دعابڼه قبلوي؟ رسول الله صلي الله عليه وسلم وفرمايل چې د شپې په اخره حصه کې او د فرض لمانځه څخه وروسته.

(۲) عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رضي الله عنه، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَلَّمَ مِنَ الصَّلَاةِ، قَالَ: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ، وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ، وَمَا أَسْرَفْتُ وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ». (ابوداود ج ۱ ص ۲۱۹).

د حضرت علي رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله صلي الله عليه وسلم به چې د لمانځه څخه فارغ شونو دادعابه يې کوله چې اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي... الي اخر الحديث.

(۳) عن البراء رضی اللہ عنہ «أَنَّهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يَقُولُ بَعْدَ الصَّلَاةِ: رَبِّ قِنِي عَذَابَكَ يَوْمَ تَبْعَثُ عِبَادَكَ» (مسلم بحوالہ نیل الاوطار ج ۲ ص ۳۱۵).

حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ فرمائی کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ دلمانحہ شخہ وروستہ داسی دعا کولہ کہی ربی قنی عذابک ...

(۴) وَعَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رضی اللہ عنہا أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يَقُولُ «إِذَا صَلَّى الصُّبْحَ حِينَ يُسَلِّمُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ عِلْمًا نَافِعًا، وَرِزْقًا طَيِّبًا، وَعَمَلًا مُتَقَبَّلًا» (ابن ماجہ ص ۱۶۶ / مسند احمد / ج ۶ / ص ۳۰۵)

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ کہی دسہار لمونخ وکرونو داسی دعا بہ یہی کولہ کہی اللہم انی اسئلک

(۵) عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ رضی اللہ عنہ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ... وَقَالَ: «يَا مُعَاذُ!... "أَوْصِيكَ يَا مُعَاذُ لَا تَدَعَنَّ فِي دُبُرِكِ كُلِّ صَلَاةٍ تَقُولُ: اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ، وَشُكْرِكَ، وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ. (ابوداؤد / ج ۱ / ص ۲۴۰ / نسائی / ج ۱ ص ۱۹۲ / مسند احمد / ج ۵ / ص ۴۴۷).

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حضرت معاذ رضی اللہ تعالیٰ عنہ تہ وفرمایل کہی ای معاذہ زہ تاتہ وصیت کوم کہی دهرلمانحہ شخہ وروستہ دادعامہ پریہ کہی اللہم اعنی

(۶) عَنْ سَلْمَانَ رضی اللہ عنہ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ رَيْكُمُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى حَبِيبُكُمْ، يَسْتَحْيِي مِنْ عَبْدِهِ إِذَا رَفَعَ يَدَيْهِ إِلَيْهِ، أَنْ يَرُدَّهُمَا صِفْرًا». (ترمذی ج ۲ ص ۱۹۶ / ابوداؤد ج ۱ ص ۲۱۶). وابن ماجہ ص ۴۷۵).

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی کہی اللہ تعالیٰ دیر حیا دارا و جواد دی، دخیل بندہ شخہ حیا کوی، کہی کلہ ورتہ لاسونہ اوچت کہی او بیرتہ یہی خالی ورتہ واپس کہی.

(۷) وَعَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَفَعَ يَدَيْهِ فِي الدُّعَاءِ لَمْ يُحْطِ بِمَا حَاتِي بِمَسْمُومٍ بِهَا وَجْهَهُ. (ترمذی ج ۲ ص ۱۷۶). رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ کہی پہ دعا کہی لاسونہ اوچت کہل، نو بیرتہ بہ یہی ترہغی پوری نہ را واپس کول ترخوبہ یہی کہی پہ منخ نہ وورا کاہلی.

(۸) وَعَنِ الْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الصَّلَاةُ مَثْنَى - مَثْنَى تَشْهَدُ فِي كُلِّ رُكْعَتَيْنِ وَمَنْشَعٌ وَتَضَرُّعٌ وَمَسْكُنٌ ثُمَّ تَقْنَعُ يَدَيْكَ يَقُولُ: تَرَفَعُهَا إِلَى رَبِّكَ مُسْتَقْبِلًا يَبْطُونُ بِهَا وَجْهَكَ وَتَقُولُ: يَا رَبِّ يَا رَبِّ وَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَهُوَ كَذَّاءٌ وَكَذَّاءٌ». (ترمذی ج ۱ ص ۸۷).

رسول اللہ ﷺ فرمائی چې دھرو دو ور کعتونو خخه وروسته التحیات ده اود عاجزی اود مسکینی ظاهرول دي اود لاسونو پورته کول دي.

حضرت فضل رحمہ اللہ فرمائي چې ددي مطلب دادې چې دالله ﷻ په حضور کې داسې لاسونه اوچت کړي چې ورغوي يې ثباته مخامخ کړي اوپه دعا کې ووايي چې يارب! يارب! يارب! چاچې داسې ونکړه نو هغه دی داسې داسې وي.

۹- رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائي چې: (لا يجتمع ملأ فيدعوا بعضهم ويؤمن بعضهم إلا اجابهم الله [كنز العمال/ رقم ۳۳۶۴ كتاب الاذكار ج ۲/ ص ۴۷] وهو دليل للدعاء بالهيئة الاجتماعية.

د متعددو محدثينو او فقهاؤ خخه دمانخه وروسته ددعا ثبوت

۱۰- امام البخاري په صحيح البخاري ج ۲ ص ۷۲) کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب الدعاء بعد الصلوة) ددي په تشریح کې حافظ ابن حجر فرمائي: قَوْلُهُ بَابُ الدُّعَاءِ بَعْدَ الصَّلَاةِ أَيِ الْمَكْتُوبَةِ وَفِي هَذِهِ التَّرْجُمَةِ رَدُّ عَلَى مَنْ زَعَمَ أَنَّ الدُّعَاءَ بَعْدَ الصَّلَاةِ لَا يُشْرَعُ. (فتح الباری ج ۱۱ ص ۱۳۳، کتاب الدعوات، دارالمعرفة، بیروت)

۱۱- امام نسائي په خپل کتاب السنن الكبرى کې باب قائم کړی دی په نوم د (مايستحب من الدعاء دبر الصلوة المكتوبات) (السنن الكبرى للنسائي ج ۹ ص ۴۷، کتاب عمل اليوم والليلة، مؤسسة الرسالة، بيروت)

۱۲- امام عبد الرزاق په خپل مصنف کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب مسح الرجل وجهه بيده اذا دعا) (مصنف عبد الرزاق ج ۲ ص ۲۵۲، کتاب الصلوة، المكتبة الاسلامی بیروت)

۱۳- امام ابن حبان په صحیح ابن حبان کتاب الصلوة باب صفة الصلوة کې باب قائم کړی دی په نوم د (ذکر ما يستحب للمرء ان يسأل الله جل وعلا في عقيب الصلوة التفضل عليه بمغفرة ماتقدم من ذنبه، ج ۵ ص ۳۷۲)،

امام ابن خزيمة په خپل کتاب صحیح ابن خزيمة کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب جامع الدعاء بعد السلام في دبر الصلوة) صحیح ابن خزيمة ج ۲ ص ۳۶۶، کتاب الصلوة قبل رقم الحديث (۷۴۳)

۱۵- امام ابن منذر په خپل کتاب، الاوسط في السنن والاجماع والاختلاف، کې باب قائم کړی دی په نوم د (ذکر جامع الدعاء بعد التسليم) الاوسط للامام ابن منذر ج ۳ ص ۲۲۵، کتاب الصفة (الصلوة)

۱۶- امام بیهقی په خپل کتاب الدعوات الكبير کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب القول والدعاء والتسبيح في دبر الصلوة المكتوبة بعد السلام) الدعوات الكبير للبيهقي ج ۱ ص ۱۸۰ او په خپل بل کتاب شعب الايمان کې فرمایي چې: وَمِنْهَا: أَنْ يَرْفَعَ الْيَدَيْنِ حَتَّى يُحَاطِ بِرِجْلَيْ الْمُنْكَبِينِ إِذَا دَعَا. وَمِنْهَا: أَنْ يَخْفِضَ صَوْتَهُ بِالْدُّعَاءِ. وَمِنْهَا: أَنْ يَمْسَحَ وَجْهَهُ بِيَدَيْهِ إِذَا فَرَغَ مِنَ الدُّعَاءِ (شعب الايمان ج ۲ ص ۳۷۵، ذکر فصول في الدعاء يحتاج الى معرفتها)

۱۷- امام بوصيري په خپل کتاب، اتحاف الخيرة المهرة، کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب في الذكر والتسبيح بعد الصلوة) اتحاف الخيرة المهرة ج ۲ ص ۲۲۵، کتاب افتتاح الصلوة)

۱۸- علامه هيثمي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ خپل کتاب مجمع الزوائد کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب الدعاء عقيب الصلوة، مجمع الزوائد ج ۱۰ ص ۱۶۷، کتاب الادعية)

۱۹- امام شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ په خپل کتاب (الأم) کې ليکلي دي چې: وَأَسْتَحِبُّ لِلْمُصَلِّي مُنْفَرِدًا وَلِلْمَأْمُورِ أَنْ يُطِيلَ الذِّكْرَ بَعْدَ الصَّلَاةِ وَيُكْثِرَ الدُّعَاءَ رَجَاءَ الْجَابَةِ بَعْدَ الْمَكْتُوبَةِ (کتاب الأم ج ۱ ص ۱۵۱، باب كلام الامام وجلوسه بعد السلام)

۲۰- امام نووي رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ فرمایي: اتَّفَقَ الشَّافِعِيُّ وَالْأَصْحَابُ وَغَيْرُهُمْ دَحْمَهُمُ اللَّهُ عَلَى أَنَّهُ يُسْتَحَبُّ ذِكْرُ اللَّهِ تَعَالَى بَعْدَ السَّلَامِ وَيُسْتَحَبُّ ذَلِكَ لِلْإِمَامِ وَالْمَأْمُورِ وَالْمُنْفَرِدِ وَالرَّجُلِ وَالْمَرْأَةِ وَالْمَسَافِرِ وَغَيْرِهِ وَيُسْتَحَبُّ أَنْ يَدْعُو أَيْضًا

بَعْدَ السَّلَامِ بِالْإِتْفَاقِ وَجَاءَتْ فِي هَذِهِ الْمَوَاضِعِ أَحَادِيثُ كَثِيرَةٌ صَحِيحَةٌ فِي الذِّكْرِ وَالِدُعَاءِ قَدْ جُمِعَتْهَا فِي كِتَابِ الْأَذْكَارِ. (المجموع شرح المذهب للامام النووي ج ۳ ص ۴۸۴، كتاب الصلوة)

همدارنگه فرمايي چي: قَدْ ذَكَرْنَا اسْتِحْبَابَ الذِّكْرِ وَالِدُعَاءِ لِلْإِمَامِ وَالْمَأْمُومِ وَالْمُنْفَرِدِ وَهُوَ مُسْتَحَبٌّ عَقِبَ كُلِّ الصَّلَوَاتِ بِإِخْلَافٍ. (المجموع شرح المذهب للامام النووي ج ۳ ص ۴۸۸، كتاب الصلوة)

۲۱- علامه ابن حجر هيتمی الشافعی رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايي چي: وَلَسَنَ الدُّعَاءُ وَالذِّكْرُ سِرًّا، وَيَجْهَرُ بِهِمَا بَعْدَ السَّلَامِ الْإِمَامُ لِتَعْلِيمِ الْمَأْمُومِينَ، فَإِذَا تَعَلَّمُوا أَسْرَوْا. (الفتاوى الفقهية الكبرى، كتاب الصلوة باب شروط الصلوة ج ۱ ص ۱۵۸)

۲۲- علامه ابن رجب حنبلي رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايي چي: واستحب ايضا اصحابنا وأصحاب الشافعي رَحِمَهُ اللَّهُ الدعاء عقب الصلوة وذكره بغض الشافعية اتفاقا (فتح الباري لابن رجب ج ۱ ص ۲۰۹، كتاب الصلوة باب التوجه للقبلة في الصلوة)

۲۳- علامه موسى ابن احمد حجاوي مقدسي حنبلي رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايي چي: (وَيَدْعُو) الْإِمَامُ (بَعْدَ فُجْرِ وَعَصْرِ، لِحُضُورِ الْمَلَائِكَةِ) أَمَّا مَلَائِكَةُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ (فِيهِمَا قِيُومَتُونَ) عَلَى الدُّعَاءِ فَيَكُونُ أَقْرَبَ لِلْإِجَابَةِ (وَكَذَا) يَدْعُو بَعْدَ (غَيْرِهِمَا مِنَ الصَّلَوَاتِ) لِأَنَّ مِنْ أَوْقَاتِ الْإِجَابَةِ: أَدْبَارُ الْمَكْتُوباتِ (وَيَدْعُو) الدُّعَاءَ (بِالْحَمْدِ لِلَّهِ وَالشَّانَاءِ عَلَيْهِ) ... ثُمَّ يُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَوَّلَهُ وَآخِرَهُ ... (وَيُسْتَقْبَلُ) الدَّاعِيَ (غَيْرُ إِمَامٍ هُنَا الْقِبْلَةُ) لِأَنَّ خَيْرَ الْمَجَالِسِ: مَا أُسْتَقْبِلَ بِهِ الْقِبْلَةُ. (وَيُكْرَهُ لِلْإِمَامِ) اسْتِقْبَالُ الْقِبْلَةِ (بَلْ يَسْتَقْبِلُ) (الْمَأْمُومِينَ) (وَيُلْحِزُ) الدَّاعِيَ فِي الدُّعَاءِ لِجَدِيدِهِ ... (وَيُكْرَهُ) أَمَّا الدُّعَاءُ (ثَلَاثًا) لِأَنَّهُ نَوْعٌ مِنَ الْإِلْحَاحِ (وَ) الدُّعَاءُ (سِرًّا أَفْضَلُ) مِنْهُ جَهْرًا ... (وَلَعَمْرُ بِهِ) أَمَّا بِالدُّعَاءِ ... (وَمِنْ آدَابِ الدُّعَاءِ: بَسْطُ يَدَيْهِ وَرَفْعُهُمَا إِلَى صَدْرِهِ) (الاقناع في فقه الامام احمد بن حنبل، ج ۱ ص ۱۲۶، كتاب الصلوة، باب صفة الصلوة،)

۲۴- علامه منصور ابن يونس بهوتی حنبلي رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايي چي: (وَيَدْعُو الْإِمَامُ) اسْتِحْبَابًا (بَعْدَ كُلِّ صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٍ): لِقَوْلِهِ تَعَالَى { فَإِذَا قَرَأْتَ فَأَلْصِقْ } [انشراح: ۷] خُصُوصًا بَعْدَ الْفَجْرِ وَالْعَصْرِ لِحُضُورِ الْمَلَائِكَةِ فِيهِمَا قِيُومَتُونَ. وَمِنْ آدَابِ الدُّعَاءِ: بَسْطُ يَدَيْهِ وَرَفْعُهُمَا إِلَى صَدْرِهِ. (شرح منتهى الارادات، ج ۱ ص ۲۰۶، كتاب الصلوة باب النية في الصلوة)

۲۵- امام مالک رَحْمَةُ اللهِ فرمائی چي: وكان عامر بن عد الله يرفع يديه بعد لاصلوة يدعوا ولا بأس

به اذا لم يرفع جدا (الموطأ للإمام مالک، ج ۱ ص ۲۶۳، رقم الحديث ۵۰، رفع اليدين في الدعاء.

۲۶ علامه ابن حاج مالکی رَحْمَةُ اللهِ فرمائی چي: وَالسُّنَّةُ الْمَأْمُورَةُ أَنْ لَا يَتْرُكَ الذِّكْرَ وَالِدُعَاءَ عَقِبَ الصَّلَاةِ. وَمِنْ آدَابِ الدُّعَاءِ أَنْ يُثْنِيَ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى بِمَا هُوَ أَهْلُهُ بِمَا تَبَسَّرَكَ وَيُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَيَدْعُو لِنَفْسِهِ أَوْ لِأَوْلَمَنْ حَضَرَهُ مِنْ إِخْوَانِهِ الْمُسْلِمِينَ بِرَأْفَةٍ نَفْسِهِ. وَلِيَحْذَرُوا أَنْ يَخْصُ نَفْسَهُ بِالِدُعَاءِ دُعَاءُ دُعَاؤِهِمْ إِذَا كَانَ إِمَامًا فِي الصَّلَاةِ وَيَعْدَهَا فَإِنْ فَعَلَ فَقَدْ خَانَهُمْ. هَكَذَا أورد في الحديث على ما رواه أبو داود والترمذي رحمهما الله تعالى. وكذلك يستحب لكل واحد من المصلين أن يدعوا لنفسه ولين حَضَرَهُ مِنْ إِخْوَانِهِ الْمُسْلِمِينَ مِنْ إِمَامٍ وَمَأْمُومٍ وَلِيَحْذَرُوا أَجْمَعًا مِنَ الْجَهْرِ بِالذِّكْرِ وَالِدُعَاءِ وَيَسْطِ الْأَيْدَى عِنْدَهُ أَغْنَى عَنِ الْقِرَاءَةِ مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ كَانَ فِي جَمَاعَةٍ فَإِنْ ذَلِكَ مِنَ الْبِدْعِ لِمَا تَقَدَّمَ ذِكْرُهُ اللَّهُمَّ لَا أَنْ يُرِيدَ الْإِمَامُ بِذَلِكَ تَعْلِيمَ الْمَأْمُومِينَ بِأَنْ الدُّعَاءَ مَشْرُوعٌ بَعْدَ الصَّلَاةِ فَيَجْهَرُ بِذَلِكَ وَيَسْطِ يَدَيْهِ عَلَى مَا قَالَه الشَّافِعِيُّ - رَحْمَةُ اللهِ تَعَالَى - حَتَّى إِذَا رَأَى أَنَّهُمْ قَدْ تَعَلَّمُوا أَمْسَكَ (المدخل لابن الحاج ج

ص ۲۸۰، التنفل في المساجد بتواضع الفرائض)

۲۷- علامه حصكفي الحنفی رَحْمَةُ اللهِ فرمائی چي: ويكره تأخير السنة الا بقدر اللهم انت

السلام الخ قال الحلواني لا بأس بالفصل بالاوراد واختاره الكمال، قال الحلبي، ان أريد بالكرهية التنزيهية ارتفع الخلاف قلت: وفي حفظي حملة على القليلة ويستحب أن يستغفر ثلاثا ويقرأ اية الكرسي والمعوذات ويسبح ويحمد ويكبر ثلاثا وثلاثين، ويهمل تمام المائة ويديعو ويختم بسبحان ربك (الدر المختار مع شرح رد المحتار ج ۱ ص ۵۳۰، كتاب الصلوة باب صفة الصلوة)

۲۸- علامه ابن نجيم الحنفی رَحْمَةُ اللهِ فرمائی چي: رفع الأيدي وقت الدعاء مستحب كما عليه

المسلمون في سائر البلاد (البحر الرائق ج ۱ ص ۳۶۱، كتاب الصلوة باب صفة الصلوة)

۲۹- علامه حسن بن عمار شرنبلالی حنفی رَحْمَةُ اللهِ فرمائی چي: وترفع في دعاء الاستسقاء ونحوه

لان رفع اليد في الدعاء سنة وكذلك عند دعائه بعد فراغه من التسبيح والتحميد والتكبير الذي سنذكره عقب الصلوات كما عليه المسلمون في سائر البلدان. (مراق الفلاح شرح نور الايضاح

ص ۱۰۷، فصل في كيفية تركيب الصلوة)

۳۰- علامہ ظفر احمد عثمانی رَحْمَةُ اللهِ فَرَمَایِي چي: واعلم أنه قد وقع العرف في ديارنا أنا الامام والقوم يدعون مستقبل القبلة رافعي ايديهم عقيب السلام معا في الظهر والمغرب والعشاء ولا ينحرف الامام في هذه الاوقات عن القبلة وبعد العصر والفجر ينحرف يمينا وشمالا ويقرأ شيئا من الورد جالسا وكذا القوم معه ثم يدعون، فانكر بعض الناس على ذلك بوجهين اما اولاً فلعدم انحراف الامام يمينا وشمالا في الظهر والمغرب والعشاء ودعائه مستدبر للمؤمنين، وقد ثبت أنه صلى الله عليه وسلم كان ينحرف دائما واما ثانيا فلان الدعاء بعد السلام من الصلوة لم يثبت عنه صلى الله عليه وسلم بل عامة الادعية المتعلقة بالصلوة انما فعلها فيها وأمر بها فيها. والجواب عن الأول بأنه قد ثبت عنه صلى الله عليه وسلم أنه دعا في بعض الأحيان مستقبل القبلة مستدبر للقوم، كما سنبينه ان شاء الله تعالى واستنبط منه المحققون أن استقبال القبلة من آداب الدعاء، وعن الثاني بأن الدعاء بعد السلام ثبت عنه صلى الله عليه وسلم قولاً وفعلًا، وانكار ذلك مكابرة كما سيظهر لك ان شاء الله تعالى (اعلاء السنن ج ۳ ص ۱۹۳، كتاب الصلوة باب الانحراف بعد السلام وكيفيته)

بهتره داده چي دعا دستنو خخه وروسته وکړی شي

د دیوبند سرخیل: مولانا نصیر الدین الغور غوث شوي رحمہ اللہ فرمائي چي: واماما ورد من الاحاديث في الاذکار عقيب الصلوة فلا دلالة فيها علي الاتيان بها قبل السنة، بل يحمل علي الاتيان بها بعدها لان السنة من لواحق الفريضة وتوابعها ومكملاتها، فلم تكن اجنبية عنها، فما يفعل بعدها يطلق عليه انه بعد الفريضة، وفي فتح القدير السنة ان يفصل بين الفريضة والسنن بذكر قدر اللهم انت السلام اهـ وذلك يكون تقريباً فقد يزيد قليلاً وقد ينقص قليلاً. مولانا نصیر الدین. [حاشية على المشكوة ج ۱ ص ۹۴ حاشية للكتاب الصلوة في الذكر بعد الصلوة]

مفتي اعظم محمد فريد رحمہ اللہ فرمائي چي: د فرضو اود دستنو خخه وروسته اجتماعي دُعا د قولي حديث په بنا باندې مسنونہ ده اود فعلي حديث په بنا باندې غير معمول ده. [فتاویٰ فريديه ج ۲/ ص ۲۵۷].

په بل خای کې ليکي چي: د جمهور و احنافو مثلاً د ابن الهمام، ابن العابدین، ابن نجيم، حلبی او صاحب د (عقايد السنية) په رایه باندې دستنو خخه وروسته دعا بهتره ده. [فتاویٰ فريديه ج ۲/ ص ۲۵۹]

غنية المستملی ص ۳۳۱ / قبیل فصل فی المکروهات / نووی شرح مسلم ج ۱ / ص ۲۱۸ / باب استحباب ذکر بعد الصلوة / رد المحتار ج ۱ / ص ۳۹۱ / مطلب فی مالوزاد علی العدد الوارد فی التسیح]

صاحب د (تعليق الکوکب الدرّی / ج ۲ / ص ۲۹۱) فرمایي چي: (الاشتغال بالسنة عقيب الفرض افضل من الدعاء) [بحر الرائق / ج ۸ / ص ۳۰۴ / طحطاوی / ص ۲۵۳ الى ص ۲۵۷ / خلاصة الفتاوی / ج ۱ / ص ۹۵ / ارشاد الساری / ج ۲ / ص ۱۴۴].

مولانا عبد الحق (رحمه الله) او د حقاني دمدرسي مفتيان فرمايي: چي له سنتو وروسته په اجتماعي توگه باندې دعا يوه معركة الاراء مسئله گرځيدلې ده، ځيني ددې دعا په پريښودلو کې سختي او افراط او دومره غلو کوي چي دا عمل مطلقاً بدعت بولي او ځيني بيا په برعکس دومره غلو کوي چي ددعا بعد السنّت بالالتزام مرتکب کيږي، پداسې حال کې چي حقيقت دادي چي دا دواړه ډلې دا اعتدال له لارې څخه وتلې دي، اصل مسئله داده چي مقدس شريعت ددعا لپاره کوم خاص وقت نه دی مقرر کړی، له رسول الله ﷺ او له صحابه کرامو څخه په اجتماعي او انفرادي هيئت سره دواړه قسمه دعا ثابته ده، همدارنگه په مبارکو احاديثو کې له رسول الله څخه د دبر صلوة (تر لمونځونو وروسته) ددعا کولو ترغيب هم ورکړی شوی دی، په داسې حال کې چي ددبر اطلاق لکه څرنگه چي دمکتوباتو په متصل وخت باندې کيږي نو همدارنگه په منفصل وخت (يعني وروسته له سنتونو) باندې کيږي، لهذا کچيرته وروسته د سنتو څخه په اجتماعي هيئت سره له التزام پرته دعا وغوښتل شي، نو په دې کې شرعاً څه قباحت نشته، لکن دا خبره ياد ساتئ چي دا مسئله دفتني او فساد ذريعه مه گرځوئ. (کما قال العلامة يوسف البنوري رحمه الله: الدعاء للامام والمأموم والمنفرد مستحب عقب كل صلوة بلا خلاف ويقول ويستحب أن يقبل على الناس فيدعوا (معارف السنن، ج ۳ ص ۱۲۳، فتاوی حقانيه بشتو ج ۱ ص ۵۲۷)

حضرت عايشه رضی الله عنها فرمايي چي: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَلَّمَ لَمْ يَقْعُدْ إِلَّا مَقْدَارَ مَا يَقُولُ: «اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ، تَبَارَكْتَ ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» وَفِي رِوَايَةِ ابْنِ مُسْكَرَةَ عَلَيْهِ «يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» (مسلم رقم الحديث ۱۳۶، ۵۹۲ كتاب المساجد ومواضع الصلوة، باب استحباب الذكر بعد

الصلوة وبيان صفتها، داراحياء التراث العربي، بيروت، واللفظ له، سنن الترمذی، رقم الحديث ۲۹۸، سنن ابن ماجه رقم الحديث ۹۲۴)

او حضرت عایشی رضی اللہ عنہا پہ یو بل روایت کي الفاظ داسي دي:

مَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْلِسُ بَعْدَ صَلَاتِهِ إِلَّا قَدَرًا يَقُولُ: «اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ، وَمِنْكَ السَّلَامُ تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» (مسند احمد، رقم الحديث ۲۵۹۷۹، مؤسسة الرسالة، بيروت)

رسول اللہ ﷺ به دلما نخه شخه وروسته صرف دومره کیناستلو چې دا کلمات به يي په کي ولوستل (اللهم انت السلام، ومنك السلام تبارکت يا ذا الجلال والاکرام)

علامه ظفر احمد العثماني رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايي چې: والأحاديث التي ورد فيها الذكر الطويل دبر الصلوة محمولة عندنا على فرض ليس بعده سنة راتبة وان كان بعده سنة فبعد الفراغ منها، وبهذا تجتمع أحاديث الباب بأسرها ووجه الفرق ان الرواتب من توابع الفرائض، فينبغي أداؤها متصلة بها كما هو مقتضى التبعية، ولما ثبت من الأمر بالتعجيل في بعض الرواتب كما سيأتي فالتطبيق (بين احاديث الباب) بالوجه الذي ذكرنا هو الاولى (اعلاء السنن ج ۳ ص ۱۸۸، تحت رقم الحديث ۹۱۰، باب الانحراف بعد السلام وكيفية وسنية الدعاء والذكر بعد الصلوة، ادارة القرآن، كراتشي)

په کومو احاديثو کي چې د فرضو شخه وروسته اوږد ذکر راغلی دی دهغي شخه هغه فرض مراد دي چې دهغي شخه وروسته سنت نه وي او د کومو فرضو شخه چې وروسته سنت وي بيا دستو شخه وروسته دې اذکار کول پکار دي، ځکه چې سنن د فرضو تابع دي، لهذا دست د فرضو پسي متصل پکار دي، لکه څرنگه چې د تابعو الي تقاضی ده، له دې وجي شخه په بعضو سنتو کي د تعجيل امر راغلی دی، لکه څرنگه چې به لږ وروسته بيان شي په دې طريقه دا احاديثو په ماين کي تطبيق راغلو.

علامه ابن الهمام فرمايي چې: فَأَمَّا مَا يَكُونُ زِيَادَةً غَيْرَ مُقَارِبَةٍ مِثْلَ الْعَدَدِ السَّابِقِ مِنَ التَّسْبِيحَاتِ وَالتَّحِيَّاتِ وَالتَّكْبِيرَاتِ فَيَنْبَغِي اسْتِنَانُ تَأْخِيرِهِ عَنْ السَّنَةِ الْبَتَّةِ، وَكَذَلِكَ آيَةُ الْكُرْسِيِّ. (فتح القدیر ج ۱ ص ۴۴۰، كتاب الصلوة باب النوافل، دار الفكر بيروت)

علامه حسن بن عمار بن علی الشرنبلالی رَحِمَهُ اللهُ فرمائی چي: فصل في الاذکار الواردة بعد الفرض القيام الى السنة متصلا بالفرض مسنون وعن شمس الانثة الحلواني، لا بأس بقراءة الأورد بين الفريضة والسنة ويستحب للامام بعد سلامه أن يتحول الى يساره لتطوع بعد الفرض وان يستقبل بعده الناس ويستغفرون الله ويقرءون اية الكرسي والمعوذات ويسبحون الله ثلاثا وثلاثين ويحمدونه كذلك ويكبرونه كذلك ثم يقولون لا اله الا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير ثم يدعون لانفسهم وللمسلمين رافعي ايديهم ثم يمسحون بها ووههم في اخره (نورالايضاح ص ۸۰، فصل في الاذکار الواردة).

خلاصه داده چي ذكرونه او دعاگاني دستو ثخه وروسته كول بهتردي، او كوم شئي چي دستو ثخه وروسته وشي، هغه د فرضو ثخه هم وروسته شو، حكه چي سنت تابع او مكمل د فرضو دي.

۴- چه سفر كي كه دستوكول ممكن وو نو كول يي پكاردي:

(۱) عن البراء بن عازب رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قال صحبت رسول الله ﷺ ثمانية عشر سفرا فمأريته ترك الركعتين اذا زاغت الشمس قبل الظهر. (المدونة الكبرى ج ۱ ص ۱۲۱). حضرت براء بن عازب رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمائي چي زه په اتلسو سفرونو كي در رسول الله ﷺ سره ووم، نومايه هيخ سفر كي هم ندي ليدلي چي د زوال ثخه وروسته يي دوه ركعتي پريښي وي، د ماسپښين ثخه مخكي.

(۲) عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ: "صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعًا وَلَيْسَ بَعْدَهَا شَيْءٌ، وَصَلَّى الْمَغْرِبَ ثَلَاثًا وَيَعْدُهَا رَكْعَتَيْنِ، وَقَالَ: هِيَ وَتُرُّ النَّهَارَ، وَلَا تَنْقُصُ فِي سَفَرٍ وَلَا حَضَرٍ. وَصَلَّى الْعِشَاءَ أَرْبَعًا، وَصَلَّى بَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ، قَالَ: وَصَلَّى فِي السَّفَرِ الظُّهْرَ رَكْعَتَيْنِ، وَصَلَّى بَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ، وَصَلَّى الْعَصْرَ رَكْعَتَيْنِ، وَلَيْسَ بَعْدَهَا شَيْءٌ، وَصَلَّى الْمَغْرِبَ ثَلَاثًا وَيَعْدُهَا رَكْعَتَيْنِ، وَصَلَّى الْعِشَاءَ رَكْعَتَيْنِ، وَيَعْدُهَا رَكْعَتَيْنِ" (طحاوي ج ۱ ص ۲۴۳).

حضرت عبد الله بن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمائي چي مادر رسول الله ﷺ سره (په حضر كي دمازيگر) څلور ركعتي لمونځ وكړ او د دينه وروسته هيخ نه و او د ماښام لمونځ يي درې ركعتي وكړ او د دينه وروسته يي دوه ركعتي (سنت) وكړل او ييا يي وفرمايل چي دادورځي وتردي چي په سفر كي او حضر كي نه كمپري، او د ماخوستن يي څلور ركعتي لمونځ وكړ او د هغې ثخه وروسته يي دوه ركعتي سنت وكړل.

حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ فرمائی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ سفر کې دوه رکعتہ لمونځ وکړو او د هغې څخه وروسته یې هم دوه رکعتہ (سنت) وکړل او د مازيگريې صرف دوه رکعتہ (فرض) وکړل او د ماښام یې درې رکعتہ (فرض) وکړل او د هغې څخه وروسته یې دوه رکعتہ (سنت) وکړل او د ماخوستن یې دوه رکعتہ (فرض) وکړل او د هغې څخه وروسته یې دوه رکعتہ (سنت) وکړل.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی اللہ عنہ قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ، فَصَلَّيْتُ مَعَهُ فِي الْحَضَرِ الظُّهْرَ أَرْبَعًا وَيَعْدُ هَارِكَعَتَيْنِ، وَصَلَّيْتُ مَعَهُ فِي السَّفَرِ الظُّهْرَ رَكْعَتَيْنِ وَيَعْدُ هَارِكَعَتَيْنِ، وَالْعَصْرَ رَكْعَتَيْنِ وَلَمْ يُصَلِّ بَعْدَهَا شَيْئًا، وَالْمَغْرِبَ فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ سَوَاءً، ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ، لَا يَنْقُصُ فِي حَضَرٍ وَلَا سَفَرٍ، وَهِيَ وَثَرُ النَّهَارِ، وَيَعْدُ هَارِكَعَتَيْنِ [ترمذی/ ج ۱/ ص ۱۲۳].

يعني عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ فرمایي چہ ما د نبي صلی اللہ علیہ وسلم سره په سفر او په حضر کې لمونځ کړی دی، نو په حضر کې به یې څلور رکعتہ (فرض) وکړه او د هغې پسې به یې دوه رکعتہ (سنت) وکړل او په سفر کې به یې دوه رکعتہ (فرض) وکړه او د هغې پسې به یې دوه رکعتہ (سنت) وکړل او د مازيگريې صرف دوه رکعتہ (فرض) وکړل او د ماښام (فرض) به په سفر او په حضر کې د دریو نه کمیدل او ورپسې به یې دوه رکعتہ (سنت) وکړل.

(۳) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَدْعُوا رَكَعَتِي الْفَجْرِ وَإِنْ طَرَدَتْكُمُ الْخَيْلُ». (ابوداود ج ۱ ص ۱۸۶) يعني د سهر سنت په هيڅ حال کې (سفروي او که حضروي) مه پرېږدئ.

(۴) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رِبَاحٍ الْأَنْصَارِيِّ رضی اللہ عنہ، حَدَّثَنَا أَبُو قَتَادَةَ رضی اللہ عنہ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي سَفَرٍ لَهُ فَمَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمِلْتُ مَعَهُ، قَالَ: «انْظُرْ»، فَقُلْتُ: هَذَا رَاكِبٌ، هَذَا رَاكِبَانِ، هَذَا ثَلَاثَةٌ، حَتَّى صِرْنَا سَبْعَةً، فَقَالَ: «احْفَظُوا عَلَيْنَا صَلَاتِنَا» - يَعْنِي صَلَاةَ الْفَجْرِ - فَضَرِبَ عَلَى آذَانِهِمْ فَمَا أَيْقَظَهُمْ إِلَّا حُرُّ الشَّمْسِ فَقَامُوا فَسَارُوا هُنَيْئَةً ثُمَّ نَزَلُوا فَتَوَضَّعُوا وَأَذَّنَ بِلَالٌ رضی اللہ عنہ فَصَلَّوْا رَكَعَتِي الْفَجْرِ، ثُمَّ صَلَّوْا الْفَجْرَ وَرَكِبُوا، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: قَدْ فَرَّطْنَا فِي صَلَاتِنَا، فَقَالَ النَّبِيُّ صلی اللہ علیہ وسلم: «لَئِنْ لَا تَفْرِيطُ فِي النَّوْمِ، لَأَمَّا التَّفْرِيطُ فِي الْيَقَظَةِ. الْحَدِيثُ (ابوداود ج ۱ ص ۶۹).

ترجمه: حضرت عبد الله بن رباح الانصاري فرمائي چہ مونږ ته ابو قتاده حديث بيان کړی دی، چي مونږ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره په یو سفر کې وو، نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د لارې څخه یو طرفته شو، زه هم ورسره یو

طرفته شوم، رسول الله ﷺ ماته و فرمايل چي گوره! ماورته وويل دا يوراكب دي، دادوه دي او دا دري دي، تردي چي مونږ اوه كسان شو، نور رسول الله ﷺ و فرمايل چي: زمونږ د سهار نگراني و كړئ! يعني د سهار د لمانځه، نو د دوي په غوږونو باندې پرده واچول شوه، تردي چي په لمرياندې راوېښ شول، نو خلك راپورته شول، لږ مخكې لاړل، بيا په يوځای كې راكوز شول او د سونه يې و كړل، حضرت بلال ؓ اذان و كړو، بيا ټولو خلكو د سهار دوه ركعته سنت و كړل، بيا يې فرض و كړل، بيا په سورليو باندې سواره شول، بيا دوي يو بل ته وويل چي زمونږ څخه د لمانځه په باره كې كوتاهي وشوه، رسول الله ﷺ ورته و فرمايل چي: په خوب كې تفصيل نشته، تفصيل دادی چي وين وې او لمونځ در څخه پاتې شي.

(۵) عن عامر بن ربيعة رضي الله عنه أنه «رأى النبي صلى الله عليه وسلم صلى السجدة بالليل في السفر على ظهر راحلته حيث توجهت به» [بخاری ج ۱ ص ۱۴۹ / مسلم / ج ۱ / ص ۴۴]

ترجمه: د حضرت عامر بن ربيعة رضي الله عنه څخه روايت دی چي ده رسول الله ﷺ په سفر كې وليده، چي په سورلي باندې يې (نفل) لمونځ كولو، هر طرفته به چي د سورلي مخه شوه.

(۶) وَعَنْ أَمْرِ هَانِي رضي الله عنه قَالَتْ: «لَمَّا كَانَ يَوْمُ فَتْحِ مَكَّةَ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِمَاءٍ وَسَتَرْتُ أُمَّ هَانِي وَأُمَّ سَلِيمٍ أُمَّ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه بِمِلْحَفَةٍ ثُمَّ دَخَلَ بَيْتَ أُمِّ هَانِي رضي الله عنه فَصَلَّى الضُّحَى أَرْبَعًا رَكَعَاتٍ (مجمع الزوائد ج ۲ ص ۴۹۶).

حضرت ام هاني رضي الله تعالى عنها فرمائي چي: رسول د مكې مكرمې د فتحې (په سفر كې) د څانبت څلور ركعته و كړل.

(۷) قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: «قَدْ فُرِضَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّلَاةُ فِي الْحَضَرِ أَرْبَعًا، وَفِي السَّفَرِ رَكَعَتَيْنِ، فَكَمَا يَتَطَوَّعُ هَاهُنَا قَبْلَهَا وَمِنْ بَعْدِهَا، فَكَذَلِكَ يُصَلِّي فِي السَّفَرِ قَبْلَهَا وَيَعْدُهَا» (طحاوی ج ۱ ص ۲۴۷).

رسول الله ﷺ په حضر كې څلور او په سفر كې دوه ركعته (فرض) كول او په سفر او په حضر كې به يې مخكني او وروستي سنت كول.

(۸) عَنْ قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ وَعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَا يَتَطَوَّعَانِ فِي السَّفَرِ قَبْلَ الصَّلَاةِ وَبَعْدَهَا (مجمع

الزوائد ج ۲ / ص ۳۷۱). عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او حضرت عائشہ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا رضی اللہ تعالیٰ عنہا بہ پہ سفر کی دفرضو خخہ مخکنی او وروستنی سنتونہ کول .

(۹) قَالَ الْإِمَامُ التِّرْمِذِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: لَمْ يَخْتَلَفْ أَهْلُ الْعِلْمِ بَعْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَرَأَى بَعْضُ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنْ يَتَطَوَّعَ الرَّجُلُ فِي السَّفَرِ. وَيَقُولُ أَحْمَدُ، وَإِسْحَاقُ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى. وَلَمْ تَرَ طَائِفَةً مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنْ يُصَلِّيَ قَبْلَهَا وَلَا بَعْدَهَا. وَمَعْنَى مَنْ لَمْ يَتَطَوَّعْ فِي السَّفَرِ قَبْلَ الرُّخْصَةِ، وَمَنْ تَطَوَّعَ فَلَهُ فِي ذَلِكَ فَضْلٌ كَثِيرٌ. وَهُوَ قَوْلُ أَكْثَرِ أَهْلِ الْعِلْمِ يَخْتَارُونَ التَّطَوُّعَ فِي السَّفَرِ (ترمذی ج ۱ ص ۱۲۴).

در رسول اللہ ﷺ خخہ وروستہ داهل علموپہ دی کی اختلاف راغلو، در رسول اللہ ﷺ دبعضی صحابہ وورضی اللہ عنہم پہ نیز بہ پہ سفر کی نوافل کولی شی اودامذهب داحمد اوداسحق دی اوبعضی علماء وائی چی د (فرضی) لمونخ خخہ مخکی او وروستہ نوافل نہ دی پکار، ددوی دخبری معنی داده چی نہ کولی رخست دی او کہ چاو کزل نود هغوی لپارہ غت ثواب دی اودا قول داکثرو علماء وودی، چی پہ سفر کی دنوافلو کول پکار دی .

(۱۰) قَالَ الْإِمَامُ النُّووي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: وَقَدْ اتَّفَقَ الْعُلَمَاءُ عَلَى اسْتِحْبَابِ النَّوَافِلِ الْمُطْلَقَةِ فِي السَّفَرِ وَاخْتَلَفُوا فِي اسْتِحْبَابِ النَّوَافِلِ الرَّائِيَةِ فَكَرَّهَا بَنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمُ الْآخَرُونَ وَاسْتَحَبَّهَا الشَّافِعِيُّ وَأَصْحَابُهُ وَالْجُمْهُورُ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى... الخ

امام نووی فرمائی چی پہ دی دتولو علماء و اتفاق دی چی مطلق نفل پہ سفر کی مستحب دی، البتہ دستوپہ بارہ کی اختلاف دی، حضرت عبد اللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمُ الْآخَرُونَ انور وپرپنسی دی او امام شافعی رحمہ اللہ اوددہ اصحابو اود جمهور و علماء و پہ نزد دی کول مستحب دی. (نووی شرح مسلم ج ۱ ص ۲۴۲)

(۱۱): وَسَبَّلَ الْإِمَامُ أَحْمَدُ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ التَّطَوُّعِ فِي السَّفَرِ؟ فَقَالَ: أَرْجُو أَنْ لَا يَكُونَ بِالتَّطَوُّعِ فِي السَّفَرِ بَأْسٌ، فَرَدَّيْ عَنِ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسَافِرُونَ فَيَتَطَوَّعُونَ قَبْلَ الْمَكْتُوبَةِ وَبَعْدَهَا، وَرَوَى هَذَا عَنْ عُمَرَ وَعَلِيٍّ، وَابْنِ مَسْعُودٍ، وَجَابِرٍ، وَأَنْسَ، وَابْنِ عَبَّاسٍ، وَأَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ [زاد

امام احمد رحمه الله فرمايي چې: په سفر کې سنت کول باک نه لري. حسن بصری رحمه الله فرمايي چې: د رسول الله صلى الله عليه وسلم صحابه ووبه په سفر کې مخکني او وروستي سنو ته کول. اوداد حضرت عمر ؓ حضرت علي ؓ حضرت ابن مسعود ؓ حضرت جابر ؓ حضرت انس ؓ حضرت ابو ذر ؓ او حضرت ابن عباس ؓ څخه روايت شوي دي.

۵- مسافة القصر: چې د څومره سفر اراده دي کړې وي قصر به کوي؟

۱- عَنْ شُرَيْحِ بْنِ هَانِئٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: أَتَيْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنِ الْمَسْجِدِ عَلَى الْخُفَّيْنِ، فَقَالَتْ: عَلَيْكَ يَا أَبِی طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَسَلِّهُ فَإِنَّهُ كَانَ يُسَافِرُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلْنَاهُ فَقَالَ: «جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مَوْلِيَا لِمَنْ لِلْمُسَافِرِ، وَيَوْمًا وَلَيْلَةً لِلْمُقِيمِ». [مسلم ج ۱/ص ۱۳۵]

حضرت شريح بن هاني رضى الله عنه فرمايي چې: زه حضرت عايشې رضى الله عنها ته ورغلم او په موزو باندې د مسح په باره کې مې ترينه پوښتنه وکړه، هغې راته وفرمايل چې: د ابو طالب ځوی (حضرت علي رضى الله عنه) ته ورشه ځکه چې هغه به د رسول الله ﷺ سره سفر ته تللو، نو مونږ د حضرت علي رضى الله عنه څخه پوښتنه وکړه، نو هغه وفرمايل چې رسول الله ﷺ درې شپې او درې ورځې د مسافر لپاره او يوه شپه او يوه ورځ د مقيم لپاره مقرر کړې وه.

۲- عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَفَ فِي الْمَسْجِدِ عَلَى الْخُفَّيْنِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مَوْلِيَا لِمَنْ لِلْمُسَافِرِ وَلِلْمُقِيمِ يَوْمًا وَلَيْلَةً. [صحيح ابن خبان ج ۱/ص ۳۱۱].

عبد الرحمن بن ابی بکره رضى الله عنه د خپل پلار ابو بکره رضى الله عنه څخه روايت کوي چې رسول الله ﷺ په موزو باندې د مسحې موده د مسافر لپاره درې شپې او درې ورځې مقرر کړې ده او د مقيم لپاره يې يوه شپه او يوه ورځ مقرر کړې ده.

۳- عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا تُسَافِرُ الْمَرْأَةُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا مَعَ ذِي فَحْرٍ». [بخاری ج ۱/ص ۱۶۷] عبد الله بن عمر رضى الله عنه فرمايي چې: رسول الله ﷺ وفرمايل چې: ښځه دې درې ورځې سفر يې محرمه نه کوي.

۴- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَحِلُّ لِمَرْأَةٍ أَنْ تُسَافِرَ ثَلَاثًا إِلَّا وَمَعَهَا ذُو فَحْرٍ مِنْهَا». [مسلم ج ۱/ ص ۱۳۴]. ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمایا: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمایا: د

هیچ بنحی لپاره نه دې حلال چې بې محرمه درې ورځې سفر وکړي.

۵- عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَحِلُّ لِمَرْأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُسَافِرَ سَفَرًا يَكُونُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَصَاعِدًا، إِلَّا وَمَعَهَا أَبُوهَا، أَوْ ابْنُهَا، أَوْ زَوْجُهَا، أَوْ أَخُوهَا، أَوْ ذُو فَحْرٍ مِنْهَا». [مسلم ج ۱/ ص ۱۳۴].

د ابو سعيد الخدری رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمایا چې: هیڅ داسې بنحی ته چې په الله تعالی او په ورځ د آخرت ایمان لري نه دی جایز چې درې ورځې او یا ددې څخه زیات سفر وکړي، مګر په هغه صورت کې یې کولی شي، چې پلار، یا ځوی، یا میره، یا ورور او یا بل محرم ورسره وي، ددې احادیثو څخه معلومه شوه چې د درې ورځو، شپو لپاره په سفر کې دخل شته او د مسافرو یلو مستحق هغه څوک دی چې د دریو ورځو او شپو په اراده باندې روان وي، په راروانو احادیثو کې بالکل په تصریح سره د مسافر لپاره د دریو شپو او ورځو تعین شوی دی.

۶- عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبِيعَةَ الْوَالِبِيِّ رضی اللہ عنہ - الْوَلْبَةُ بَطْنُ مِنْ بَنِي أَسَدٍ - قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا إِلَى كَمْ تُقَصَّرُ الصَّلَاةُ؟ فَقَالَ: "أَتَعْرِفُ السُّوَيْدَ؟" قَالَ: قُلْتُ: لَا. وَلَكِنِّي قَدْ سَمِعْتُ بِهَا، قَالَ: هِيَ ثَلَاثُ لَيَالٍ قَوَاصِدٌ، فَإِذَا أَخْرَجْنَا إِلَيْهَا قَصْرًا الصَّلَاةِ [كتاب الآثار للامام أبي حنيفة برواية الامام محمد ص ۳۹].

د علی بن ربیعۃ الوالبی رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې: ما د عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ څخه پوښتنه وکړه چې د څومره منزل اراده دې کړي وي قصر به کوئ؟ هغه رضی اللہ عنہ راته و فرمایا چې: سویداء مقام پیژنئ؟ ما ورته وویل چې: نوم مې اوریدلی دی لکن پیژنم یې نه، نو هغه رضی اللہ عنہ و فرمایا چې: سویداء د دریو شپو درمیانہ دزل په فاصله باندې یو ځای دی، چې کله مونږ ددې ځای په اراده باندې ووځو نو بیا به قصر کوو.

۷- وَبِهِ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى رضی اللہ عنہ قَالَ: سَمِعْتُ سُؤَيْدَ بْنَ غَفْلَةَ الْجَعْفِيَّ رضی اللہ عنہ يَقُولُ: إِذَا سَافَرْتُمْ ثَلَاثًا فَاقْصِرُوا. [كتاب الحجة ص ۱۶۸ ج ۱]. سوید بن غفلة الجعفی رضی اللہ عنہ فرمایا چې کله دی د درې ورځې سفر (عزم) وکړو نو بیا قصر کوو.

۸- عن عمر رضی اللہ عنہ قال: تقصر الصلوة في مسيرة ثلاث ليالٍ. [کنز العمال ج ۸ ص ۲۳۴] حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی ہے: ددری ورخود فاصلی پہ سفر کی بہ پہ مانخہ کی قصر کوی.

۹- عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ رضی اللہ عنہ، أَنَّهُ «رَكِبَ إِلَى رِيمٍ، فَقَصَرَ الصَّلَاةَ فِي مَسِيرِهِ ذَلِكَ»، قَالَ مَالِكٌ رضی اللہ عنہ: «وَذَلِكَ نَحْوُ مِنْ أَرْبَعَةِ بُرُودٍ». [موطأ امام مالک ج ۱ ص ۱۳۰] سالم رضی اللہ عنہ فرمائی ہے: زما پلار عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہ فرمائی ہے: ما ریم مقام تہ سفر کری وواو د سفر پہ وخت کی مہ قصر کولو، یحیی رضی اللہ عنہ فرمائی ہے: امام مالک رضی اللہ عنہ فرمایا ہے: ریم مقام د مدینہ منورہ کی خخہ تقریباً پہ خلور بریدہ فاصلہ کی دی. (چہ ۴۸ میلہ کیہی).

۱۰- عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضی اللہ عنہ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رضی اللہ عنہ رَكِبَ إِلَى ذَاتِ النَّصَبِ، فَقَصَرَ الصَّلَاةَ فِي مَسِيرِهِ ذَلِكَ. قَالَ مَالِكٌ رضی اللہ عنہ: وَبَيْنَ ذَاتِ النَّصَبِ وَبَيْنَ الْمَدِينَةِ أَرْبَعَةُ بُرُودٍ. [موطأ امام مالک ج ۱ ص ۱۳۰].

سالم رضی اللہ عنہ فرمائی ہے: زما پلار عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہ ذات النصب مقام تہ لاہو او قصر مونخ یہ کولو، یحیی فرمائی ہے: امام مالک رضی اللہ عنہ بہ فرمایا ہے: د مدینہ منورہ او ذات النصب مقام پہ مینخ کی ۴ بریدہ (۴۸ میلہ) فاصلہ دہ.

۱۱- عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضی اللہ عنہ «أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رضی اللہ عنہ خَرَجَ إِلَى أَرْضٍ لَهُ بِذَاتِ النَّصَبِ فَقَصَرَ. وَهِيَ سِتَّةُ عَشَرَ فَرَسًا». [مصنف ابن ابی شیبہ ج ۱ ص ۴۳۴].

عبد اللہ ابن عمر رضی اللہ عنہ خپلی زمکی تہ لاہو چہ پہ ذات النصب کی وہ، نو قصر مونخ بہ یہ وکرو او ذات النصب شپارس فرسخہ د مدینہ منورہ کی خخہ لری وہ. (چہ داہم ۴۸ میلہ کیہی).

۱۲- عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رِبَاحٍ رضی اللہ عنہ، «أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَا يُصَلِّيَانِ رُكْعَتَيْنِ رُكْعَتَيْنِ، وَيُفْطِرَانِ فِي أَرْبَعَةِ بُرُودٍ فَمَا قَوْقُ ذَلِكَ». [بیہقی ج ۳ ص ۱۳۷].

عطاء بن ابی رباح رضی اللہ عنہ فرمائی ہے: عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہ او عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہ بہ دوہ رکعتہ مونخ کولو او افطار بہ یہ کولو پہ خلورو بریدو کی او ددی خخہ پہ زیاتو کی.

۱۳- كَانَ ابْنُ عُمَرَ، وَابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقْعُرَانِ، وَيُقْطِرَانِ فِي أَرْبَعَةِ بُرْدٍ وَهِيَ سِتَّةَ عَشَرَ قَرْسَخًا.

[بخاری ج ۱/ ص ۱۴۷]. عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ او عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ به قصر کولو او افطار به یی کولو. په خلورو بریدو کې چې شپاړس فرسخه کیږي.

۱۴- عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رِبَاحٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہ: أَقْصَرُ إِلَى عَرَفَةَ؟ فَقَالَ: «لَا»، قُلْتُ: أَقْصَرُ إِلَى مَرٍّ؟ قَالَ: «لَا»، قُلْتُ: أَقْصَرُ إِلَى الطَّائِفِ وَإِلَى عُسْفَانَ؟ قَالَ: «نَعَمْ، وَذَلِكَ ثَمَانِيَّةٌ وَأَرْبَعُونَ مِيلًا» وَعَقْدَ يَدَيْهِ.

[مصنف ابن ابی شیبې ج ۲/ ص ۴۴۵، ومسند الامام الشافعي ج ۱/ ص ۱۸۵]. عطاء بن ابی رباح رضی اللہ عنہ فرمایي چې: ما د عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ څخه پوښتنه وکړه چې: زه عرفې ته څم، نو قصر به کوم؟ هغه راته وفرمايل چې: نه!، بیا مې ورته وويل چې د مړ مقام په اندازه فاصله باندې قصر کولی شم؟ هغه راته وفرمايل چې: نه، بیا مې ورته وويل چې: د طایف او د عسفان په اندازه فاصله باندې قصر کولی شم؟ هغه رضی اللہ عنہ راته وويل چې: هو، ددې فاصله اته څلوېښت میله ده او د گوتو په عقد یې راته حساب ولگولو.

۱۵- عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: «يَا أَهْلَ مَكَّةَ! لَا تَقْصُرُوا الصَّلَاةَ فِي أَدْنَى مِنْ أَرْبَعَةِ بُرْدٍ مِنْ مَكَّةَ إِلَى عُسْفَانَ».

[معجم الكبير للطبراني بحواله مجمع الزوائد ج ۲/ ص ۱۵۷]. عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ فرمایي چې: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمایلي دي چې: ای اهل مکه وو د خلورو بریدو څخه په کمو کې قصر مه کوئ، خلور بریده د مکې څخه تر عسفان پورې راځي. ددې احادیثو په خلاف لامذهبان وایي چې: د سفر مسافه درې میله ده. [فتاوی ثنائیه ج ۱/ ص ۶۳۰] کله وایي چې: درې میله او یا نه میله ده؟ [فتاوی ستاریه ج ۳/ ص ۵۷].

۶- مسافر چې ترڅو د پنځلسو ورځو د اقامت نیت نوي کړی ترهغې پورې دي

قصر کوي:

۱- عَنْ مُجَاهِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانَ ابْنُ عُمَرَ رضی اللہ عنہ إِذَا أَجْمَعَ عَلَى إِقَامَةِ خَمْسَ عَشْرَةَ، سَرَحَ ظَهْرَهُ، وَصَلَّى أَرْبَعًا».

[مصنف ابن ابی شیبې ج ۲/ ص ۴۵۵] امام مجاهد رضی اللہ عنہ فرمایي چې: عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ به چې کله د پنځلسو ورځو پنځه اراده وکړه نو د سورلي څخه به یې زین را کوز کړو او خلور رکعت ته مونځ به شروع کړو.

۲- عَنْ مُجَاهِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ رضی اللہ عنہ إِذَا أَجْمَعَ عَلَى إِقَامَةِ خَمْسَةِ عَشْرَ يَوْمًا سَرَحَ ظَهْرَهُ فَاتَمَّ الصَّلَاةَ.

۱. [كتاب الحجۃ ج ۱/ ص ۱۷۰] عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ به چپی په مکه کې د پنځلسو ورځو د اقامت نیت وکړو نو د سورلی څخه به یې زین کوز کړو او څلور رکعت له مونځ به یې کولو.

۲- عَنْ مُجَاهِدٍ رضی اللہ عنہ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی اللہ عنہ قَالَ إِذَا كُنْتَ مُسَافِرًا فَوَطَنْتَ نَفْسَكَ عَلَى أَقَامَةِ خُمْسَةِ عَشَرَ يَوْمًا فَأَتَمَّ الصَّلَاةَ وَإِنْ كَانَتْ لَا تَدْرِي فَأَقْصِرْ. [كتاب الآثار برواية امام محمد ص ۳۹].

د امام مجاهد رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې: حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ وفرمایل چې: کله مسافر وي او په یوځای کې درې د پنځلسو ورځو د پاتې کیدلو اراده وکړه نو بیا مونځ پوره کوه، او که پدې نه پوهیدلی چې څومره ورځې به دلته پاتې کیږم نو بیا قصر کوه.

۳- عَنْ مُجَاهِدٍ رضی اللہ عنہ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی اللہ عنہ وَأَبْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: إِذَا هَمَّتَ بِأَقَامَةِ خُمْسَةِ عَشَرَ يَوْمًا فَأَتَمِّ الصَّلَاةَ. [جامع الاسانید ج ۱/ ص ۴۰۴].

امام مجاهد رضی اللہ عنہ د عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ او عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ څخه روایت کوی چې: کله دې د پنځلسو ورځو د پاتې کیدو اراده وکړه نو مونځ پوره کوه.

۴- عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ رضی اللہ عنہ قَالَ: إِذَا أَقْدَمْتَ بِلَدَةٍ فَأَقْبَتَ خُمْسَةَ عَشَرَ (يَوْمًا) فَأَتَمِّ الصَّلَاةَ. [كتاب الحجۃ ج ۱/ ص ۱۷۱].

سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ فرمایي چې: کله کوم ښار ته لاړې او هلته پنځلس ورځې پاتې شوې نو پوره لمونځ کوه، د صحابه وو رضی اللہ عنہ او د تابعینو ددې اثارو څخه صراحت معلومه شوه چې که مسافر په یوځای کې د پنځلسو ورځو د پاتې کیدو اراده وکړه نو هلته به مونځ پوره کوي. او د داسې شی دی چې د عقل لپاره پکې دخل نشته، نو دا تحدید دوي د ځان څخه نه دی کړی، بلکې ضروريې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم څخه اوریدلی دی او یایې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم عمل لیدلی دی، لهذا د دوي د فتوی د مرقوع حدیث په حکم کې ده، لکن ددې اثارو په خلاف غیر مقلدین لیکي چې: که چېرې یو مسافر په یوځای کې د څلورو ورځو د پاتې کیدو اراده کړي وه نو پوره مونځ به کوي. [فتاوی ثنائیه ج ۱/ ص ۴۰۱].

۷- په سفر کې قصر واجب دی

او پوره څلور رکعتنه فرض لمونځ کول مکروه تحریمي دي

۱- عَنْ عِيسَى بْنِ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي: أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ: «صَحِبْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَانَ لَا يَزِيدُ فِي السَّفَرِ عَلَى رَكْعَتَيْنِ، وَأَبَا بَكْرٍ، وَعُمَرُ، وَعُثْمَانُ كَذَلِكَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ». [بخاری ج ۱/ ص ۱۲۹].

عبدالله بن عمر رضي الله عنه فرمايي چې زه د رسول الله ﷺ سره په سفر کې ملګری شوی يم، نور رسول الله ﷺ به په سفر کې د دوو رکعاتو څخه زيات (فرض مونځ) نه کولو او زه د ابوبکر، عمر او عثمان رضي الله عنهم سره هم يوځای شوی يم، هغوی هم داسې کول.

۲- عن عبدالله بن عمر رضي الله عنه (في حديث طويل) اني صحبت رسول الله ﷺ في السفر فلم يزد على الركعتين حتى قبضه الله، وصحبت ابابكر فلم يزد على ركعتين حتى قبضه الله، ثم صحبت عثمان فلم يزد على ركعتين حتى قبضه الله، وقد قال الله تعالى: لقد كان لكم في رسول الله ﷺ اسوة حسنة. [مسلم ج ۱/ ص ۲۴۲].

عبدالله بن عمر رضي الله عنه فرمايي چې: زه د رسول الله ﷺ په سفر کې ملګری شوی يم، نور رسول الله ﷺ تر وفاته پورې د دوو رکعاتو څخه زيات نه دي کړي، د ابوبکر صدیق رضي الله عنه سره ملګری شوی يم، هغه رضي الله عنه تر وفاته پورې د دوو رکعتونو څخه زيات (فرض) نه دي کړي، د حضرت عمر رضي الله عنه سره يوځای شوی يم، هغه تر وفاته پورې د دوو رکعتونو څخه زيات (فرض) نه دي کړي، د حضرت عثمان رضي الله عنه سره ملګری شوی يم، هغه رضي الله عنه تر وفاته پورې د دوو رکعتونو څخه زيات (فرض) نه دي کړي او په تحقيق سره الله جل جلاله فرمايلي دي چې: خامخا په تحقيق سره شته ستاسو لپاره په ژوند د رسول الله ﷺ کې ښايسته نمونه.

۳- عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: صَلَاةُ السَّفَرِ رَكْعَتَانِ مَنْ تَرَكَ السَّنَةَ فَقَدْ كَفَرَ. [رواه ابن

حزم بسند صحيح عمدة القارى ج ۷/ ص ۱۳۳].

عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ فرمائی چې: رسول اللہ ﷺ فرمایلی دي چې: د سفر مونځ دوه رکعتہ دی چا چې (د اسنت طریقہ) پریښودله نو په تحقیق سره هغه کافر شو.

۴- عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضی اللہ عنہ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: صَلَاةُ السَّفَرِ رُكْعَتَانِ مَنْ تَرَكَ السُّنَّةَ فَقَدْ كَفَرَ.. [مجمع الزوائد ج ۲/ ص ۱۵۴].

حضرت مورق رضی اللہ عنہ فرمائی چې: ما د حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ څخه د سفر د مانځه په باره کې پوښتنه وکړه، هغه رضی اللہ عنہ راته و فرمایل چې: د سفر مونځ دوه دوه رکعتہ دی، چا چې ددې طریقې څخه مخالفت وکړو نو په تحقیق سره هغه کافر شو.

۵- وَعَنْ أَبِي الْكَنُودِ رضی اللہ عنہ قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ رضی اللہ عنہ عَنْ صَلَاةِ السَّفَرِ، فَقَالَ: رُكْعَتَانِ نَزَلَا مِنَ السَّمَاءِ إِنْ شِئْتُمْ قُرْؤُهُمَا [مجمع الزوائد ج ۲/ ص ۱۵۴]. حضرت ابو الکنود رضی اللہ عنہ فرمائی چې: ما د عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ څخه د سفر د مانځه په باره کې پوښتنه وکړه، هغه راته وویل چې: دوه دوه رکعتہ دی، چې د اسمان څخه نازل شوي دي که ستاسو اراده وي نو واپس یې کړئ.

۶- عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ الْكِنْدِيِّ ابْنِ أُخْتِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «فُرِضَتِ الصَّلَاةُ رُكْعَتَيْنِ رُكْعَتَيْنِ ثُمَّ زِيدَ فِي صَلَاةِ الْحَضَرِ وَأُقِرَّتْ صَلَاةُ السَّفَرِ» [مجمع الزوائد ج ۲/ ص ۱۵۴] د نمر خورثی حضرت سائب بن یزید الکندی رضی اللہ عنہ فرمائی چې مونځ دوه دوه رکعتہ فرض شوی وو، بیا د حضر په مونځ کې اضافہ وشوه او د سفر مونځ په خپل حال باندې برقرار پاتې شو.

۷- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: «الصَّلَاةُ أَوَّلُ مَا فُرِضَتْ رُكْعَتَيْنِ، فَأُقِرَّتْ صَلَاةُ السَّفَرِ، وَأُتِمَّتْ صَلَاةُ الْحَضَرِ». [الحديث بخاری ج ۱/ ص ۱۴۸]. حضرت عائشة رضی اللہ عنہا فرمائی چې: په اول کې دوه دوه رکعتہ مونځ فرض شوی وو، بیا د سفر د مونځ په خپل حال پاتې شو او د حضر مونځ پوره کړی شو.

۸- عَنْ عُمَرَ رضی اللہ عنہ قَالَ: صَلَاةُ السَّفَرِ رُكْعَتَانِ، وَالْجُمُعَةُ رُكْعَتَانِ، وَالْعِيدُ رُكْعَتَانِ، ثُمَّ غَيْرُ قَعْرِ، عَلَى لِسَانِ مُحَمَّدٍ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ابن ماجه ص ۷۶/ نسائي ج ۱ ص ۱۶۲].

حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی چې: د سفر دوه رکعتہ دي، د جمعې مونځ دوه رکعتہ دی، د عیدو کې دوه رکعتہ دي، قصر نه دی په ژبه د محمد ﷺ.

۹- عَنْ يَعْلَى بْنِ أُمِيَّةٍ رضي الله عنه، قَالَ: قُلْتُ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضي الله عنه: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ، إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا...} فَقَدْ آمَنَ النَّاسُ، فَقَالَ: عَجِبْتُ مِمَّا عَجِبْتُ مِنْهُ، فَسَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ «صَدَقَ تَصَدَّقَ اللَّهُ بِهَا عَلَيْكُمْ، فَأَقْبِلُوا صَدَقْتُهُ» [مسلم ج ۱/ ص ۲۴۱].

حضرت یعلی بن امیة رضی اللہ عنہ فرمائی چي: ما عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ ته د [لیس علیکم جناح] آیت پہ بارہ کي وویلی چي اوسن خو خلک پہ امن دی (او پہ دې کي د قصر لپاره شرط د ویري ذکر شوی دی). نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ و فرمایلی چي: په ما باندې هم هغه خبره عجیبه ولکیدله کومه چي: په تا باندې عجیبه لکیدلی ده، بیا ما د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم څخه د دې په باره کي پوښتنه وکړه نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم راته و فرمایلی چي: دا دوه رکعت د الله جل جلاله له طرفه په تاسو باندې صدقه ده لهذا تاسو د الله جل جلاله صدقه قبوله کړئ.

۱۰- عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه، قَالَ: «فَرَضَ اللَّهُ الصَّلَاةَ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَضَرِ أَرْبَعًا، وَفِي السَّفَرِ رَكْعَتَيْنِ، وَفِي الْخَوْفِ رَكْعَةً» [مسلم ج ۱/ ص ۲۴۱] عبد الله بن عباس رضي الله عنه فرمائی چي: الله جل جلاله د پیغمبر په ژبه باندې په حضر کي څلور، په سفر کي دوه او د خوف په حالت کي یو رکعت مقرر کړی دی.

۱۱- وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه، قَالَ: «صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حِينَ سَافَرَ رَكْعَتَيْنِ وَحِينَ أَقَامَ أَرْبَعًا، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رضي الله عنه: فَمَنْ صَلَّى فِي السَّفَرِ أَرْبَعًا كُنْ صَلَّى فِي الْحَضَرِ رَكْعَتَيْنِ» [مجمع الزوائد ج ۲/ ص ۱۵۵].

عبد الله بن عباس رضي الله عنه فرمائی چي: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په سفر کي دوه دوه رکعتونه مونځ کولو او په حضر کي یې څلور رکعتونه مونځ کولو، راوي فرمائی چي: عبد الله بن عباس رضي الله عنه و فرمایلی چي: چا چي په سفر کي څلور رکعتونه وکړل هغه د هغه چا په شان دی چي په حضر کي دوه رکعتونه کوي.

۱۲- عَنْ مُوسَى بْنِ سَلَمَةَ الْهَذَلِيِّ رضي الله عنه قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رضي الله عنه: كَيْفَ أَصَلَّى إِذَا كُنْتُ بِمَكَّةَ، إِذَا لَمْ أَصَلِّ مَعَ الْإِمَامِ؟ فَقَالَ: «رَكْعَتَيْنِ سُنَّةَ أَبِي الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» [مسلم ج ۱/ ص ۲۴۱].

موسی بن سلمة الهذلي رضي الله عنه فرمائی چي: ما د عبد الله بن عباس رضي الله عنه څخه پوښتنه وکړه چي کله زه په مکه کي یم او یواځې مونځ کوم نو څو رکعتونه مونځ وکړم؟ هغه رضي الله عنه راته و فرمایلی چي: دوه رکعتونه کوه. دا سنه د ابو القاسم محمد رضي الله عنه دی.

۱۳- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ لَا يَخَافُ إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ [ترمذی ج ۱/ ص ۱۳۲].

عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی: نبی صلی اللہ علیہ وسلم مدینہ منورہ سے نکل کر مکہ کی طرف تشریف لے گئے، وہ حالت کھڑے میں دو رکعت نماز پڑھ کر مکہ پہنچے۔

۱۴- وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ قَالَ: «سَافَرْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- وَمَعَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ رضی اللہ عنہ، كُلُّهُمْ صَلَّى مِنْ حِينَ يَخْرُجُ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى أَنْ يَرْجِعَ إِلَيْهَا رَكْعَتَيْنِ فِي السَّيْرِ وَالْمَقَامِ مَكَّةَ. [مجمع الزوائد ج ۲ ص ۱۵۶].

ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ فرمائی: میں رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم، دابو بکر رضی اللہ عنہ اور عمر رضی اللہ عنہ سرہ (مکہ) کی طرف سفر کرتے ہوئے، دو رکعت نماز پڑھ کر مکہ پہنچے اور وہاں تک کہ وہاں سے واپس نہ آئے۔

۱۵- عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَّارٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: «إِنَّ نَاسًا قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ! كُنَّا مَعَ فَلَانٍ فِي سَفَرٍ فَأَبَى إِلَّا أَنْ يُصَلِّيَ لَنَا أَرْبَعًا أَرْبَعًا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: إِذَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ تَبَسَّلُونَ». [المدونة الكبرى ج ۱ ص ۱۴۱].

حضرت عطاء بن یسار رضی اللہ عنہ فرمائی: یو شخص خلیکو عرض و کہو چہ یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مونہ د فلانی سہی سرہ پہ سفر کی وو، ہغہ سواد خلور ور کعتو خخہ د بل مونخ خخہ انکار کولو. رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و فرمایا: پہ ہغہ ذات می دی قسم وی چہ زما روح د ہغہ پہ قبضہ کی دی چہ پہ دغہ وخت کی بہ تاسی بی لاری شی.

۱۶- عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: «مَنْ صَلَّى فِي السَّفَرِ أَرْبَعًا أَعَادَ الصَّلَاةَ» [معجم طبرانی کبیر ج ۹/ ص ۲۸۹]. ابراہیم نخعی رضی اللہ عنہ فرمائی: عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ و فرمایا: چاہے سفر کی خلور رکعتہ و کرل نو مونخ دی واپس راو گر خوی.

۱۷- وَعَنْ خَلْفِ بْنِ حَفْصٍ رضی اللہ عنہ عَنْ أَبِي أَيْسٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: «الطَّلِقُ بِنَا إِلَى الشَّامِ إِلَى عَبْدِ الْمَلِكِ وَنَحْنُ أَرْبَعُونَ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ رضی اللہ عنہ لِيَفْرَضَ لَنَا، فَلَمَّا رَجَعْنَا بَقِيَ النَّاقِصُ صَلَّى بِنَا الطَّهْرَ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ دَخَلَ فُسْطَاطَهُ وَقَامَ الْقَوْمُ يُضِيفُونَ إِلَى رَكْعَتَيْهِمَا رَكْعَتَيْنِ أُخْرَيْنِ فَقَالَ: قَبَّعَ اللَّهُ الْوُجُوهَ قَوْلَ اللَّهِ مَا أَصَابَتْ السُّنَّةُ وَلَا قَبِلَتْ الرُّخْصَةُ، فَأُسْمِدُ لَسَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- يَقُولُ: "إِنْ قَوْمًا يَتَعَمَّقُونَ فِي الدِّينِ يَمُرُّونَ كَمَا يَمُرُّ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ" [مجمع الزوائد ج ۲ ص ۱۵۵].

خلف بن حفص رضی اللہ عنہ د حضرت انس رضی اللہ عنہ خنہ روایت کوي چي: مونږ څلويښت انصار شام ته لاړو چي عبد الملک مونږ ته څه وظيفه مقرر کړي کله چي مونږ را واپس شو او د فج الناقی مقام ته راوړسیدلو نو حضرت انس رضی اللہ عنہ مونږ ته دوه رکعت د ماسپښين مونږ را کړو او بيا خپلې خيمې ته لاړو او خلک پاڅيدل او دوه رکعتونو سره يې دوه نور اضافه کول، نو حضرت انس رضی اللہ عنہ وفرمايل چي: الله تعالی دې د دوي مخونه خراب کړي، په الله تعالی قسم چي دوي نه سنتو ته ورسيدل او نه يې رخصت قبول کړو، شاهدان اوسئ چي ما در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خنہ اوريدلي دي چي يو قوم به په دين کې تعمق کوي لکن دوي به د دين څخه داسي وزې لکن غشي چي د ښکار څخه ووزي.

ددې احاديثو څخه معلومه شوه چي په سفر کې قصر يواځې افضل نه بلکې واجب او ضروري دي، لکن ددې په خلاف لامذهبان ليکي چي قصر صرف افضل دی نور څلور رکعت هم صحيح دي. انزل الابراج ۱/ ص ۱۴۸ [کنز الحقایق ص ۳۴] صلوۃ النبي صلی اللہ علیہ وسلم ص ۲۸۷].

۸- اقل الحيض وأكثره، د حيض کمه او زیاته موده

۱- عَنْ أَبِي أُمَامَةَ رضی اللہ عنہ، عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «أَقْلُ الْحَيْضِ ثَلَاثٌ، وَأَكْثَرُهُ عَشْرٌ» [رواه الطبرانی في الكبير والوسط مجمع الزوائد ج ۱/ ص ۲۸۰]. حضرت ابو امامه رضی اللہ عنہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خنہ روایت کوي چي: اقله موده د حيض درې ورځې ده او اکثره موده د حيض لس ورځې ده.

۲- عَنْ وَائِلَةَ بْنِ الْأَسْقَعِ رضی اللہ عنہ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَقْلُ الْحَيْضِ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ وَأَكْثَرُهُ عَشْرَةُ أَيَّامٍ». [دار قطنی ج ۱/ ص ۲۱۹]. وائله بن الاسقع رضی اللہ عنہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خنہ روایت کوي چي: اقله موده د حيض درې ورځې ده او اکثره يې لس ورځې ده.

۳- عَنْ أَنَسٍ رضی اللہ عنہ، قَالَ: أَذْنَى الْحَيْضِ ثَلَاثَةٌ. [رواه الدارمی ج ۱/ ص ۱۷۲] قلت رجاله رجال مسلم اعلاء السنن ج ۱/ ص ۲۴۷].

۴- عَنْ أَنَسٍ رضی اللہ عنہ، قَالَ: «أَذْنَى الْحَيْضِ ثَلَاثَةٌ، وَأَفْصَاهُ عَشْرَةٌ» [دار قطنی ج ۱/ ص ۲۰۹]. يعنی کمه موده د حيض درې ورځې ده او زیاته يې لس ورځې ده.

۵- عَنْ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ عُمَانَ بْنَ أَبِي الْعَاصِ الثَّقَفِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «الْحَائِضُ إِذَا جَاوَزَتْ عَشْرَةَ أَيَّامٍ فَهِيَ بِمَنْزِلَةِ الْمُسْحَاظَةِ تَغْتَسِلُ وَتُصَلِّي». [دارقطنی ج ۱/ ص ۲۱۰]. عثمان بن ابی العاص رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایی چي: د حایضی وینه چي د لسو ورځو څخه واوښته نو دا دمستحاضې په شان ده غسل به کوي او مونږ به کوي.

۶- عَنْ سُفْيَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «أَقْلُ الْحَيْضِ ثَلَاثٌ وَأَكْثَرُهُ عَشْرٌ». [دارقطنی ج ۱/ ص ۲۱۰].

حضرت سفیان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایی چي اقله موده د حیض درې ورځې ده او اکثره موده یې لس ورځې ده. ددې احادیثو او اثارو څخه معلومه شوه چي کمه موده د حیض درې ورځې ده او زیاته موده یې لس ورځې ده لکن ددې احادیثو او اثارو په خلاف غیر مقلدین لیکي چي: د حیض د اقلې او اکثرې مودې تعین په هیڅ حدیث کې نشته. [بدور الألهة ص ۳۵ عرف الجادی ص ۱۶ نزل الازراج ص ۴۵ تیسیر الباری ج ۱/ ۲۳۰].

۹- د بې اودسی په حالت کې قرآن نه لاس وروړل ناجایز دي

۱- الله ﷻ فرمایی چي لایمسه الا المطهرون. قرآن ته دې لاس نه وروړي مگر پاک خلک.

۲- عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَزَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا بَعَثَهُ وَالِيًا إِلَى الْيَمَنِ قَالَ: «لَا تَمَسَّ الْقُرْآنَ إِلَّا وَأَنْتَ طَاهِرٌ». [مستدرک حاکم ج ۳/ ص ۴۸۵] دارقطنی ج ۱/ ص ۱۲۲. رسول الله ﷺ چي کله حکیم بن حزام رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د یمن والی کړو نو یو نصیحت یې دا ورته وکړو چي قرآن ته صرف د پاکي په حالت کې لاس وروړه.

۳- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: "لَا يَمَسُّ الْقُرْآنَ إِلَّا طَاهِرٌ" رَوَاهُ النَّظَّارِيُّ فِي الْكَبِيرِ وَالصَّغِيرِ، وَرَجَّاهُ مُوَكَّفُونَ. [مجمع الزوائد ج ۱/ ص ۲۷۶]. د عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روایت دی چي رسول الله ﷺ وفرمایل چي: قرآن ته دې صرف پاک خلک لاس وروړي.

۳- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَمْرٍو بْنِ حَزْمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ فِي الْكِتَابِ الَّذِي كَتَبَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَمْرٍو بْنِ حَزْمٍ: أَنْ لَا يَمَسَّ الْقُرْآنَ إِلَّا طَاهِرٌ. [موطأ امام مالک ص ۱۵۸].

حضرت عبد الله بن ابی بکر بن حزم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایی چي: هغه خط چي رسول الله ﷺ عمرو بن حزم ﷺ ته لیکلي وو په هغې کې دا وو چي قرآن ته به صرف پاک انسان لاس وروړي.

۴- د حضرت انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روایت دی حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ چا خبر کړو چي ستا خور او وښی مسلمانان شوي دي، حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د خپلې خور او وښی پسې راغلو د دوي سره یو بل مهاجر

صحابي وو چې حضرت خباب نوميدلو او دوي سورة طه لوستلو، حضرت عمر رضي الله عنه ورته وويل چې: دا تاسو چې كوم كتاب لوستلو، ما ته يې راكړه نو خوري يې ورته وويل چې: ته ناپاكي يې او دې كتاب ته ناپاكان لاس نه شي وروړلی نو پاخيږه غسل او يا اودس وكړ! نو حضرت عمر رضي الله عنه پاڅيدلو، اودس يې وكړو، بيا يې كتاب راواخيستلو او دطه سورة يې ولوستلو، فقام عمر رضي الله عنه فتوضاً ثم أخذ الكتاب فقرأ طه. [دارقطني ج ۱/ ص ۱۲۳].

۵- وګان أبو وائل رضي الله عنه: «يُرْسَلُ خَادِمُهُ وَهِيَ حَائِضٌ إِلَى أَبِي رَزِينٍ رضي الله عنه، فَتَأْتِيهِ بِالْمُصْحَفِ، فْتُمْسِكُهُ بِعِلَاقَتِهِ. [بخاری ج ۱/ ص ۴۳].

حضرت ابو وائل رضي الله عنه به خپله خادمه ابی رزین رضي الله عنه ته ورليږله، پداسې حالت چې دا به حايضه وه، نو دې به قرآن راواخيستلو نو د كړۍ څخه به يې ونيولو.

۶- عبد الرحمن الشافعي رضي الله عنه فرمايي چې: وَلَا يَجُوزُ مَسُّ الْمُصْحَفِ وَلَا حَمْلُهُ لِمُحَدِّثٍ بِالْإِجْمَاعِ. [رحمة الامة ص ۱۵].

په اجماع سره يې اودسه سړی قرآن ته لاس نه شي وروړلی او نه يې را اخیستی شي، لکن ددې آیت او د احادیثو او د آثارو او د امت د اجماع په خلاف باندې غیر مقلدین لیکي چې بې اودسه انسان قرآن ته لاس وروړلی شي. [نزل الابراج ۱/ ص ۹، عرف الجادی ص ۱۵].

۱۰- سهوې سجدې له سلام څخه وروسته دې او ورپسې د تشهد

لوستل پکار دي

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رضي الله عنه مَرْفُوعًا وَإِذَا شَكَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ، فَلْيَتَحَرَّ الصَّوَابَ فَلْيُتِمِّمْ عَلَيْهِ، ثُمَّ لِيُسَلِّمْ، ثُمَّ نَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ. [بخاری ج ۱/ ص ۵۸]

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي چې: كله كوم يو نفر ستاسې په مانځه كې شكې شي نو د صحيح لپاره دې سوچ وكړي او په هغې باندې خپل مونځ پوره كړي، بيا دې سلام وگرځوي، بيا دې دوه سجدې د سهوې لپاره وكړي.

۲- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ رضي الله عنه، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ شَكَّ فِي صَلَاتِهِ، فَلْيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ بَعْدَ مَا يُسَلِّمُ» [مسند أحمد ج ۱/ ص ۲۰۵، نسائي ج ۱/ ص ۱۴۰، ابوداؤد ج ۱/ ص ۱۴۸] رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي چې څوك شكې شي په مانځه كې نو د سلام څخه دې وروسته دوه سجدې وكړي.

۳- عَنْ ثَوْبَانَ رضی اللہ عنہ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لِكُلِّ سَهْوٍ سَجْدَتَانِ بَعْدَ مَا يُسَلِّمُ».. [ابوداؤد

ج ۱/ ص ۱۴۹].

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی چې: د هرې سهوي لپاره دوه سجدي دي د سلام څخه وروسته.

۴- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَلَّمَ، ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيْ السَّهْوِ وَهُوَ جَالِسٌ، ثُمَّ

سَلَّمَ».. [نسائي ج ۱/ ص ۱۴۹]. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سلام وگرځولو، بيا يې د سهوي لپاره په ناسته باندې دوه سجدي

وکړې، بيا يې سلام وگرځولو.

۵- عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ رضی اللہ عنہ، «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى ثَلَاثًا، ثُمَّ سَلَّمَ»، فَقَالَ الْخُرْبَاقُ: إِنَّكَ

صَلَّيْتَ ثَلَاثًا، «فَصَلَّى بِهِمُ الرُّكْعَةَ الْبَاقِيَةَ، ثُمَّ سَلَّمَ، ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيْ السَّهْوِ، ثُمَّ سَلَّمَ». [نسائي ج ۱/ ص ۱۴۱].

نبي صلی اللہ علیہ وسلم يوه ورځ په سهوه درې ركعتونه وکړو او سلام يې وگرځولو، نو حضرت خرباق رضی اللہ عنہ

ورته وفرمايل چې تا خو درې ركعتونه مونځ وکړو، نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم پاتې ركعت لمونځ هم وکړو، بيا يې

سلام وگرځولو، بيا يې د سهوي لپاره دوه سجدي وکړې، بيا يې سلام وگرځولو.

۶- عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ رضی اللہ عنہ، «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِهِمْ فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ، ثُمَّ تَشَهَّدَ،

ثُمَّ سَلَّمَ» [ابوداؤد ج ۱/ ص ۱۴۹، ترمذی ج ۱/ ص ۹۰].

نبي صلی اللہ علیہ وسلم يوه ورځ د جماعت په مانځه کې سهوه شو، نو دوه سجدي يې وکړې، بيا يې تشهد وويلو

او سلام يې وگرځولو.

۷- عَنْ زِيَادِ بْنِ عِلَاقَةَ رضی اللہ عنہ، قَالَ: صَلَّى بِنَا الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رضی اللہ عنہ فَتَهَضَّ فِي الرُّكْعَتَيْنِ، قُلْنَا: سُبْحَانَ اللَّهِ، قَالَ:

سُبْحَانَ اللَّهِ وَمَضَى، قُلْنَا أَتَمَّ صَلَاتَهُ وَسَلَّمَ، سَجَدَ سَجْدَتَيْ السَّهْوِ، قُلْنَا انصَرَفَ، قَالَ: «رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

وَسَلَّمَ، يَصْنَعُ كَمَا صَنَعْتُ» [ابوداؤد ج ۱/ ص ۱۴۸، ترمذی ج ۱/ ص ۸۳، مسند أحمد ج ۱/ ص ۲۴۷].

زياد بن علاقه رضی اللہ عنہ فرمايي چې: يوه ورځ مغيرة بن شعبه رضی اللہ عنہ مونږ ته مونځ راكولو، نو د دوو

ركعتونو څخه وروسته نيغ پاڅيده، (اوله قعدہ يې ونكړه) مونږ ورته د سبحان الله سبحان الله واوښته

وكرل، نو حضرت مغيرة رضی اللہ عنہ هم سبحان الله وويلې، نو كله يې چې مونځ پوره كړو او سلام يې وگرځولو،

نو د سهوي لپاره يې دوه سجدي وکړې، نو كله چې د مانځه څخه راوگرځيدلو نو وي فرمايل چې: ما

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ليدلي دي چې همدا سې يې كړی وو لكه څرنگه چې ما وكړل.

۸- عَنْ عَلْقَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَجَدَ سَجْدَتَيِ السَّهْوِ بَعْدَ السَّلَامِ، وَذَكَرَ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَعَلَ ذَلِكَ. [ابن ماجه ص ۸۶]. حضرت علقمة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايې چې: عبدالله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د سهوي لپاره د سلام څخه وروسته دوه سجدي وکړې او بيا يې وفرمايل چې رسول الله ﷺ هم داسې کول.

۹- عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ فِي قُعُودٍ أَوْ قَعْدَةٍ فِي قِيَامٍ أَوْ سَلَّمَ فِي الرُّكْعَتَيْنِ فَلْيَتِمَّ ثُمَّ لِيَسَلِّمْ، ثُمَّ لِيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ يَتَشَهَّدُ فِيهِمَا وَيُسَلِّمُ. [المدونة الكبرى ج ۱/ ص ۱۳۶]. عبدالله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايلي دي چې په تاسو کې چې چا د قعود په خای قیام وکړو او یا يې د قیام په خای قعود وکړو او یا يې د دوو رکعتونو څخه وروسته سلام وگرځولو، نو دادي مونږ پوره کړي او د سلام څخه دي وروسته دوه سجدي وکړي. بيا دي التحیات ولولي او سلام دي وگرځوي.

۱۰- عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَجَدْنَا السَّهْوِ بَعْدَ السَّلَامِ. [طحاوی ج ۱/ ص ۲۹۹] عبدالله بن عباس

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايې چې د سهوي دوه سجدي د سلام څخه وروسته دي.

۱۱- عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى، قَالَ: صَلَّيْتُ خَلْفَ ابْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَسَلَّمْتُ فِي الرُّكْعَتَيْنِ، فَسَبَّحَ الْقَوْمُ فَقَامَ فَأَتَمَّ الصَّلَاةَ، فَلَمَّا سَلَّمَ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ بَعْدَ السَّلَامِ، قَالَ عَطَاءُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: فَأَنْطَلَقْتُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، فَذَكَرْتُ لَهُ مَا فَعَلَ ابْنُ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، فَقَالَ: «أَحْسَنَ وَأَصَابَ» [طحاوی ج ۱/ ص ۲۹۹].

عبدالله بن الزبير رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يوه ورځ د امامتې په حالت کې په دوو رکعتونو کې سلام وگرځولو، نو خلکو د فتح لپاره سبحان الله وويلې، نو عبدالله بن زبير رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ پاڅيدلو مونږ يې پوره کړو کله يې چې سلام وگرځولو نو د سلام څخه وروسته يې دوه سجدي وکړې، حضرت عطاء رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايې چې: زه ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ته ورغلم او د عبدالله بن زبير رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فعل مې ورته ذکر کړو، هغه وفرمايل چې: ښه يې کړي او حق ته رسيدلي دي.

۱۲- عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى بْنِ حَنْظَلَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ صَلَّى صَلَاةَ الْمَغْرِبِ، فَلَمْ يَقْرَأْ فِي الرُّكْعَةِ الْأُولَى شَيْئًا. فَلَمَّا كَانَتِ الثَّانِيَةَ قَرَأَ فِيهَا بِفَاتِحَةِ الْقُرْآنِ، وَسُورَةَ مَرَّتَيْنِ، فَلَمَّا سَلَّمَ سَجَدَ سَجْدَتَيِ السَّهْوِ» [طحاوی ج ۱/ ص ۲۹۸] حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د ماښام مونږ وکړو نو په اول رکعت کې يې قرات ونکړو بيا يې په دوهم رکعت کې سورة فاتحه او د وهم سورة دوه ځلې ولوستلو، بيا يې د سلام څخه وروسته د سهوي لپاره دوه سجدي وکړې.

۱۳- عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «فِي سَجْدَتَيِ السَّهْوِ يُسَلِّمُ ثُمَّ يَسْجُدُ ثُمَّ يُسَلِّمُ» [طحاوی ج ۱/

حضرت عمران بن حصین رضی اللہ عنہ بہد سجد و د سہو پ بارہ کپی فرمایا چہ سلام بہ گرجوی بیا بہ سجدہ کوی بیا بہ سلام گرجوی.

۱۴- عَنْ أَنَسٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ فِي الرَّجُلِ يَهْمُ فِي صَلَاتِهِ، لَا يَذِرُ أَزَادًا أَمْ تَقْصَصَ؟ قَالَ: «يَسْجُدُ سَجْدَتَيْنِ بَعْدَ مَا يُسَلِّمُ». [طحاوی ج ۱/ ص ۲۹۹] حضرت انس رضی اللہ عنہ د ہغہ سہو پ بارہ کپی فرمایا کوم تہ چہ پہ مانخہ کپی و ہم شوی وی او پڈی نہ پوہیہ پچہ زیاتوالی یی کپی دی او کہ کم والی؟ نو داسہو پڈی د سلام خخہ وروستہ دہ سجدی وکری.

۱۵- عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ رضی اللہ عنہ، قَالَ: "صَلَّى بِنَاسِعْدُ بْنُ مَالِكٍ رضی اللہ عنہ، فَقَامَ فِي الرَّكْعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ فَقَالُوا: سُبْحَانَ اللَّهِ فَقَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ قَبْضِي، فَلَمَّا سَلَّمَ سَجَدَ سَجْدَتَيِ السَّهْوِ". [طحاوی ج ۱/ ص ۲۹۸] سعد بن مالک رضی اللہ عنہ یوہ ورغ د جماعت مونخ ورکولو، نو پہ سہوہ د اولو دوو رکعتونو خخہ وروستہ پاخیدلو یعنہی اولہ قعدہ یی و نکرہ، خلکو د فتحی لپارہ سبحان اللہ سبحان اللہ وویلہ، نو حضرت سعد بن مالک رضی اللہ عنہ ہم سبحان اللہ وویلہ او پہ مانخہ کپی مخکی لارو، بیا یی د سلام خخہ وروستہ د سہو پ بارہ دہ سجدی وکری، ددی تمامو احادیثو پہ خلاف لامذہبان وایی چہ: سجدی د سہو پ د سلام خخہ وروستہ کول نہ دی پکار. [صلوة الرسول ص ۳۱۳ صلوۃ النبی ص ۳۵ و ص ۳۵۲].

۱۱- مقتدی چہ سہوہ شی نو سجدہ سہوہ بہ نہ کوی

۱- عَنْ عُمَرَ رضی اللہ عنہ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَيْسَ عَلَى مَنْ خَلَفَ الْإِمَامَ سَهْوٌ، فَإِنْ سَهَا الْإِمَامُ فَعَلَيْهِ وَعَلَى مَنْ خَلَفَهُ السَّهْوُ، وَإِنْ سَهَا مَنْ خَلَفَ الْإِمَامَ فَلَيْسَ عَلَيْهِ سَهْوٌ وَالْإِمَامُ كَافِيهِ» [دارقطنی ج ۱/ ص ۳۷۷]. رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمایا چہ پہ مقتدی باندی سجدہ سہوہ نہ شتہ، کہ امام سہوہ شو نو بیا پہ امام او مقتدی دوارو باندی سجدہ سہوہ دہ او کہ مقتدی سہوہ شو نو پدہ باندی سجدہ سہوہ نہ شتہ، ددہ لپارہ امام کافی دی.

۲- عَنْ إِبْرَاهِيمَ رضی اللہ عنہ، أَنَّهُ قَالَ: «إِذَا سَهَوْتُ خَلَفَ الْإِمَامُ، وَحَفِظَ الْإِمَامُ، فَلَيْسَ عَلَيْكَ سَهْوٌ، وَإِنْ سَهَا وَحَفِظْتَ فَعَلَيْكَ السَّهْوُ، وَإِنْ لَمْ تَسْجُدِ الْإِمَامُ فَلَا تُسْجُدُ، وَكَذَلِكَ إِذَا سَهَا جَمِيعٌ مِنْ مَعَ الْإِمَامِ أَوْ سَهَا الْإِمَامُ» [کتاب بروایۃ الامام ابی یوسف ص ۳۷].

ابراہیم نخعی رحمۃ اللہ علیہ فرمایا چہ: کلہ چہ تہ د امام پسہ سہوہ شی او امام نہ وی سہوہ شوی، نو پدہ تا باندی سجدہ سہوہ نہ شتہ. او کہ امام سہوہ شو او تہ نہ وی سہوہ شوی نو بیا پدہ تا باندی سجدہ

سهوه ده، که امام سجده ونه کره نو ته یی هم مه کوه. همدارنگه که ټول مقتدیان سهوه شول نو په یو باندې هم سجده نه شته او که امام سهوه شو نو په ټولو باندې سجده سهوه ده.

۳- علامه محمد بن عبد الرحمن الشافعی رحمۃ اللہ علیہ لیکي چې: ولو سها خلف الامام لم يسجد بالاتفاق. [رحمة الامة في اختلاف الائمة ص ۴۳]. يعني په اتفاق د ټول امت په مقتديانو باندې چې کله سهوه شی، سجده سهوه نه شته.

ددې احادیثو او د اجماع په خلاف لامذهبان وایي چې: کله چې مقتدی سهوه شي نو سجده سهوه به کوي. [بدور الاهلة ص ۶۸].

۱۲- د سجدې د تلاوت لپاره اودس شرط دی

۱- عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَا تَقْبَلُ صَلَاةً بِغَيْرِ طُهُورٍ [ترمذی ج ۱/ ص ۱۳]. رسول الله ﷺ فرمایي چې: بې اودسه مونځ نه قبليري. او سجده د تلاوت د مانځه د جملې څخه ده، ځکه چې د سجدې د تلاوت لپاره د مانځه په شان نیت، ستر عورت او استقبال القبلة شرط دي او د مانځه په شان تسبیح او تکبیر هم پکې شته، له همدې وجې عبد الله بن عمر رضي الله عنه لاندې فتوی ورکوي.

۲- عَنْ نَافِعٍ رضي الله عنه عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنه، أَنَّهُ قَالَ: "لَا يَسْجُدُ الرَّجُلُ (سَجْدَةَ التَّلَاوَةِ) إِلَّا وَهُوَ طَاهِرٌ [بيهقي ج ۲/ ص ۳۲۵] يعني هيڅوک دې بې اودسه سجده د تلاوت نه کوي، لکن ددې په خلاف لامذهبان بې اودسه سجدې د تلاوت ته جايز وایي. [انزل الابراج ج ۱/ ص ۱۴۶].

۱۳- د وینې د وتلو په وجه اودس ماتيري

۱- عَنْ عَائِشَةَ رضي الله عنها قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : "مَنْ أَصَابَهُ قَيْءٌ أَوْ رُعَافٌ أَوْ قَلَسٌ أَوْ قَذَى، فَلْيَنْصَرِفْ، فَلْيَتَوَضَّأْ، ثُمَّ لِيَبْنِ عَلَى صَلَاتِهِ، وَهُوَ فِي ذَلِكَ لَا يَتَكَلَّمُ" [ابن ماجه ص ۸۷].

حضرت عایشه رضي الله عنها فرمایي چې: رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې چا د مانځه په وخت کې قئ وکړو یا یې د پوزو څخه وینې لارې، یا ترینه مذي لاره، نو لار دې شي اودس دې وکړي او دهمغه ځای څخه دې مونځ شروع کړي، ترکوم ځای پورې یې چې رسولی وو، پدې شرط چې خبرې یې نه وي کړي.

۲- فاطمې بنت ابی حبیش رضي الله عنها رسول الله ﷺ ته وویلې چې یا رسول الله ﷺ (انی لا أظهر أفأدع الصلوة) يعني زه نه پاکيزم آيا مونځ پرېږدم؟ نو رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چې: دا درگ وينه ده

حيض نه دی، نو کله چې د حیض وینه راغله نو مونځ پرېږده او چې کله د اندازې مطابق هغه ورځې تیرې شوې نو وینه و وینځه او مونځ وکړه. [بخاری ج ۱/ ص ۴۴].

۳- عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «الْوُضُوءُ مِنْ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ». [کامل ابن عدی ج ۱/ ص ۱۹۳]. رسول الله ﷺ فرمایي چې د هرې روانې وینې څخه وروسته اودس لازمېږي.

۴- عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ تَمِيمُ الدَّارِيُّ رضي الله عنه: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْوُضُوءُ مِنْ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ».. [دار قطنی ج ۱/ ص ۱۵۷].

رسول الله ﷺ فرمایي چې: د هرې روانې وینې څخه وروسته اودس لازمېږي، د تمیم داری رضي الله عنه په حدیث باندې دوه اعتراضه شوي دي، اول دا چې پدې روایت کې دوه راویان مجهول دي، یو یزید بن خالد او دوهم یزید بن محمد. دوهم دا چې د عمر بن عبد العزیز سماع د تمیم الداری رضي الله عنه څخه نه ده ثابته، لکن ظفر أحمد عثمانی په اعلاء السنن ج ۱/ ص ۱۵۲ کې جواب ورکړی دی چې:

قَالَ فِي السَّعَايَةِ: يَزِيدُ بْنُ خَالِدٍ وَيَزِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَدْ اخْتَلَفَ فِيهِمَا، وَقَدْ أَوْثَقُوا، كَمَا فِي الْكَاشِفِ لِلدَّهَبِيِّ (جامع للآثار لشيخنا: ص ۱۱) قُلْتُ: وَهُوَ مُعْتَصَدٌ بِالَّذِي قَبْلَهُ، وَارْتَفَعَ قَوْلُ الدَّارِقُطِيِّ بِالْجِهَالَةِ بِتَوَثُّقِ غَيْرِهِ فَإِنَّ الْمَجْهُولَ لَا يَوْثُقُ، وَعَدَمُ سَمَاعِ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ رضي الله عنه الْخُلِيفَةِ الرَّاشِدِ مِنْ تَمِيمٍ رضي الله عنه لَا يَضُرُّنَا فَإِنَّ الْإِنْقِطَاعَ فِي الْقُرْنِ الثَّانِي وَالثَّلَاثِ لَيْسَ بِعَلَّةٍ عِنْدَنَا لَا سِمَاءَ أُرْسَالٍ مِثْلَ عُمَرَ رَحِمَهُ اللَّهُ.

۵- عَنْ مَعْبُودٍ رضي الله عنه، عَنْ أَيُّوبَ رضي الله عنه، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ رضي الله عنه فِي الرَّجُلِ يَصُقُّ دَمًا، قَالَ: «إِنْ كَانَ الْغَالِبُ عَلَيْهِ الدَّمُ تَوَضَّأَ». [مصنف عبد الرزاق ج ۱/ ص ۱۴۸]. ابن سيرین رضي الله عنه د هغه چا په باره کې چې په لارو کې یې وینې راشي فرمایي چې کله په لارو باندې وینه غالبه وي نو اودس دې وکړي.

فان قيل: چې په غزوة ذات الرقاع کې په حضرت عياض بن بشر رضي الله عنه باندې د مانځه په حالت کې غشي لگيدل وینې ترې بهيدلې او هغه رضي الله عنه خپل مونځ کولو. قلنا: ۱- داندۀ ثابته چې ددې واقعې څخه رسول الله ﷺ خبر شوی دی او کنه؟ او که خبر شوی وي نو څه یې ويلي دي؟ ۲- دا وینې چې په دې صحابي باندې روانې وې نو وینې خو نجسې دي نو په نجسو جامو کې دده رضي الله عنه مونځ څرنگه جایز وو؟ فما هو جوابکم عن نجاسة الدم فهو جوابنا عن انتقاض الوضوء. ۳- عياض بن بشر د قرآن د تلاوت په لذت کې دومره مستغرق وو چې مونځ یې نه پرېښودلو نو د وینو پته هم ورته ونه لگیده، نو دا د

استغراق کیفیت دی، چپ فقهی مسئله ترینه نه شی مستنبط کیدلی. ۴- په وینه باندې د اودس د ماتیدلو احادیث قواعد کلیه دي او دایوه جزئی واقعه ده چپ د قاعدي کلیې سره معارضه نه شي کیدلی. ۵- ددې حدیث په سند کې د عقیل په نوم راوي مجهول دی او محمد بن اسحاق ته علماء د جرحې او تعدیل د جال من الدجاله وایي.

فان قيل: چپ په بخاری ج ۱/ ص ۲۹ کتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين ... الخ کې یې د حسن بصری رحمته الله علیه د ابن ابی اوفی رضی الله عنه، د ابن عمر رضی الله عنه او د طاوس رضی الله عنه آثار هم تعلیقاً ذکر کړی دي چپ په وینه باندې د اودس نه ماتیدل ترینه معلومېږي.

قلنا: ۱- دا اثار سندونه نه لري او لامذهبان وایي چپ یې سنده حدیث لره اعتبار نه شته. ۲- د صحابه وو او تابعینو اثارو د دواړو طرفونو ته شته، د امام بخاری استاذ ابن ابی شیبې په خپل مصنف (باب اذا سال الدم او قطر او برز فیه الوضوء) کې ډیر اثار راوړي دي، چپ د صحابه وو رضی الله عنه او د تابعینو په نیز ترینه د اودس ماتیدل را معلومېږي. ۳- کوم اثار چپ په وینه باندې د اودس په نه ماتیدلو دلالت کوي په هغه ټولو کې دا تاویل هم کیږي چپ د هغه د عذر په حالت باندې ور حمل دي. ۴- په وینه باندې د اودس د ماتیدلو په باره کې ډیر مرفوع احادیث دي کما مر. لهذا اثار د مرفوعو احادیثو مقابله نه شي کولای، بلکې ترجیح به مرفوع حدیث ته وي او یا به د تطبیق لپاره په اثارو کې تاویل کیږي.

فان قيل: چپ په بخاری ج ۱/ ص ۲۹ (باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين ... الخ) کې د حسن بصری رحمته الله علیه دا قول ذکر شوی دی (ما زال المسلمون يصلون فی جراحاتهم) یعنې همیشه وو مسلمانان چپ په زخمونو کې به یې مونځونه کول. قلنا: د حسن بصری رحمته الله علیه ددې قول څخه هغه زخمونه مراد دي چپ وینه ترینه نه وي روانه او ددې دلیل دادی چپ د امام بخاری رحمته الله علیه استاذ په مصنف ابن ابی شیبې کې په صحیح سند باندې د حسن بصری رحمته الله علیه دا قول را نقل کړی دی، چپ: انه كان لا يرى الوضوء من الدم الا ما كان سائلاً.

د حسن بصری رحمته الله علیه په نیز په وینه باندې اودس نه شته مگر په هغه وینه باندې شته دی چپ روانه وي. [مصنف ابن ابی شیبې / باب اذا سال الدم او قطر او برز فیه الوضوء].

۱۴- نجاسة المنی

وکتوری اهل حدیث وایی چې منی پاکه ده (نزل الابرار ص ۴۹ ج ۱ کنز الحقایق ص ۱۶ عرف الجادی ص ۱۹/ بدور الاهله ص ۱۵/ فتاوی نذیریہ ج ۱ ص ۳۳۵) اودا حنافوپه نیز نجسه ده (هدایه ص ۷۳)

نتیجه الاختلاف:

- ۱- که په یوگیلاس اوبوکې یو خاڅکی منی وغورزیدل، نو دوکتوری اهل حدیثوپه نیز دا اوبه پاکې دي څښل یې جایز دي ځکه دواړه پاک شيان یوځای شول، اودا حنافوپه نیز ناجایز دي.
- ۲- په منی باندې په لړلو جامو کې دوکتوری اهل حدیثوپه نیز لمونځ جایز دی اودا حنافوپه نیز ناجایز دی.

دلائل النجاسة:

۱- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: الْمَنِيُّ وَالْمَذْيُ وَالْوَدْيُ وَدَمُ الْخَيْضَةِ وَدَمُ الْبَيْضِ نَجَسٌ لَا يَصِلُ بِثَوْبٍ وَقَع فِيهِ شَيْءٌ مِنْ ذَلِكَ حَتَّى يَغْسَلَ (الجامع الصحيح للإمام الربيع ص ۳۲ ج ۲).

حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه فرمایي چې: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي چې: منی، مذی، ودي، دحيض وينه اودنفاس وينه (تول) نجس دي په کومو جامو چې په دوي کې څه لگيدلي وي نو په هغو جامو کې لمونځ ندی جایز، ترڅو چې ونه وينځلی شي، په دې صحيح حدیث کې په دریو طریقو دمنی نجاست بیان شو.

اول: رسول الله صلی الله علیه وسلم صراحتاً منی ته نجس وويلې.

دوهم: منی یې دمذی، ودي، دحيض دويني، اودنفاس دويني سره یوځای ذکر کړه نومني ددې اتفاقي نجاستو په شان نجسه ده.

دریم: نبي صلی الله علیه وسلم فرمایلي چې په منی باندې لړلو جامو کې ترهغه پورې لمونځ نه کېږي ترڅو چې ونه وينځلی شي.

۲- حضرت میمونہ رضی اللہ عنہا فرمائی چى ما رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ دجنابت ثخنہ دغسل لپارہ اوبہ کینودلې، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دوه یادرې خلې لاسونہ ووينخل ییایې په لپه کې اوبه راواخستلې او په مخصوصه (په منی لړلى حصه) یې اوبه واچولې هغه یې په چپ لاس ووينخلو، ییایې همداچپ لاس په ځمکه وسولولو اوبه یې ووينخلو (صحیح البخاری ج ۱ ص ۴۰)

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دلاس په وینخلو کې ځکه مبالغه وکړه چې منی نجسه ده لکه نن صبا خلک دغې استنجا څخه وروسته لاس په صابون وینځي ځکه چې په نجاست کې استعمال شوی وي.

۳- در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم څخه نده ثابته چى په منی باندې لړلو جامو کی یې صرف یو ځل لمونځ کړی وي نو که منی پاکه وی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خو به دیان دجواز لپاره صرف یو ځل په منی باندې په لړلو جامو کی لمونځ کړی وو همدارنگه دهیڅ صحابی، تابعي او تبع تابعي څخه ندي ثابت چې په منی باندې لړلو جامو کی یې لمونځ کړی وي.

۴- الله جل جلاله منی ته ماء مهين يعنى ذليله اوبه ويلى دي الم نخلقكم من ماء مهين نو که منی پاکه وی نو الله جل جلاله به ورته ذليله اوبه نه ويلې؟

۱- عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَاطِبٍ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، أَنَّهُ اعْتَمَرَ مَعَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ (رضي الله عنه)، فِي رَكْبٍ فِيهِمَا عُمَرُ بْنُ الْعَاصِ (رضي الله عنه) وَأَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ (رضي الله عنه) عَرَسَ بِبَعْضِ الطَّرِيقِ، قَرِيبًا مِنْ بَعْضِ الْبِيَاهِ. فَاحْتَلَمَ عُمَرُ (رضي الله عنه)، وَقَدْ كَادَ أَنْ يُصْبِحَ، فَلَمْ يَجِدْ مَعَ الرَكْبِ مَاءً. فَرَكِبَ، حَتَّى جَاءَ الْمَاءَ، فَجَعَلَ يُغْسِلُ مَا رَأَى مِنْ ذَلِكَ الْإِحْتِلَامِ، حَتَّى أَشْفَرَ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ بْنُ الْعَاصِ (رضي الله عنه): أَصْبَحْتَ وَمَعْنَا ثِيَابٌ، فَدَعَا ثَوْبَكَ يُغْسَلُ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ (رضي الله عنه): وَاعْجَبَا لَكَ يَا ابْنَ الْعَاصِ! لَئِنْ كُنْتُ تَجِدُ ثِيَابًا أَفْكُلُ النَّاسُ يَجِدُ ثِيَابًا؟ وَاللَّهِ لَوْ فَعَلْتُمْ هَذَا لَكَانَتْ سُنَّةٌ. بَلْ أَغْسِلْ مَا رَأَيْتَ، وَأَنْضِضْ مَا لَمْ أَرِ (موطأ امام مالك: ۳۶).

ترجمه: د حضرت عمر رضی اللہ عنہ احتلام وشو او سهر نژدې شو نو په قافله کې یې اوبه پیدا نکړې نو اوبو ته لاړو ییایې په منی باندې ککړ ځایونه وینخل تردې چې ښه رڼا شوه نو عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ ورته وفرمایل: چې تاسو سهر کړو مونږ سره پاکې جامې شته هغه واغونډه (او مونږ ته امامت وکړه) نو حضرت عمرو ته وفرمایل چې تعجب ده چې که تاسو سره پاکې جامې وي نو هر چا سره خو نشته که زه داسې وکړم نو دا به یوه طریقه جوړه شي، زه چې مني وگورم هغه وینځم او چې وې نه گورم هلته اوبه شیندم.

۲- عَنْ أَلْعَدْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِيهِمْ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى قَالَ: عَرَسْنَا مَعَ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنه بِالْأَبَوَاءِ ثُمَّ سَرْنَا حِينَ صَلَّيْنَا الْفَجْرَ حَتَّى ارْتَفَعَتِ النَّهَارُ فَقُلْتُ لِابْنِ عُمَرَ رضي الله عنه: إِنِّي صَلَّيْتُ فِي إِذَا رَأَيْتُ فِيهِ اخْتِلَامًا مَوْلَاكُمْ أَعْسَلُهُ، فَوَقَفَ عَلَيَّ ابْنُ عُمَرَ رضي الله عنه فَقَالَ: الْإِزْلُ قَاطِرٌ إِذَا رَأَيْتَ وَصَلَ رُكْعَتَيْنِ وَأَقِمَّ الصَّلَاةَ ثُمَّ صَلِّ الْفَجْرَ فَقَعَلْتُ (المدونة الكبرى ج ۱ ص ۲۲)

ترجمه: حضرت جبیر حضرت عبد الله ابن عمر ته وفرمايل: ما په داسې لنگ کې لمونځ وکړو چې هغه کې زما احتلام شوی وو او وينځلې مې نه وو، نو حضرت عمر زما د وجې نه ودریدو او وې فرمايل چې کوز شه جامې دې بدلې کړه او دوه رکعت سنت وکړه او بيا اقامت وکړه او بيا دسهار لمونځ وکړه حضرت جبیر فرمايي چې ما هم داسې وکړه.

۳- عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ رضي الله عنه قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: أَصَلِّي فِي الثَّوْبِ الَّذِي آتَى فِيهِ أَهْلِي؟ قَالَ: "نَعَمْ، إِلَّا أَنْ تَرَى فِيهِ شَيْئًا فَتَغْسِلَهُ". (موارد الظمان ج ۱ ص ۸۲)

ترجمه: یو سړي در رسول الله صلى الله عليه وسلم نه پوښتنه وکړه چې ایا په هغه جامو کې لمونځ کولی شم چې په هغه کې مې دخپلې بي بي سره جماع کړې وي رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل چې هو مگردا چې مني ورباندې پرته وي نو هغه ووينځه.

۴- عَنْ خَالِدِ بْنِ أَبِي عَزَّةَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رضي الله عنه، فَقَالَ: إِنِّي اخْتَلَمْتُ عَلَى طَيْفَسَةٍ، فَقَالَ: «إِنْ كَانَ رَطْبًا فَاغْسِلْهُ، وَإِنْ كَانَ يَأْسًا فَاَحْكُكْهُ، وَإِنْ خَفِيَ عَلَيْكَ فَاَرْشُشْهُ» (مصنف ابن ابی شيبه ج ۱ ص ۸۵)

ترجمه: یو سړي د حضرت عمر نه پوښتنه وکړه چې زما په خپلو جامو کې احتلام وشو حضرت عمر ورته وفرمايل چې که لمده وي، نو وې مينځه او که وچه وي نو وې گره وه او که مشکوکه وي نو اوبه پرې وپاشه.

۵- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ فِي الْمَنِيِّ إِذَا أَصَابَ الثَّوْبَ: «إِذَا رَأَيْتَهُ فَاغْسِلْهُ وَإِنْ لَمْ تَرَهُ فَاَنْضَحْهُ» (طحاوي ج ۱ ص ۴۳)

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمايي چې کله په جامو باندې مني لگیدلي وي نو که ښکاریده نو وې مينځه او که نه ښکاریده نو اوبه ورباندې پاش کړه.

٦- عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ رضي الله عنه أَنَّهُ سَأَلَ أُخْتَهُ أُمَّ حَبِيبَةَ رضي الله عنها زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي الثَّوْبِ الَّذِي يُجَامِعُهَا فِيهِ؟ فَقَالَتْ: (نَعَمْ إِذَا لَمْ يَرَفِ فِيهِ أَدَى) (ابوداود ج ١ ص ٥٣)

حضرت معاوية رضی اللہ عنہ دخيلي خورام المؤمنين ام حبيبہ رضی اللہ عنہا ڇھ پوڻتنه وکره چي ايارسول اللہ صلی اللہ پہ هغه جامو کي لمونڻ کولو چي جماع به يي په کي کړي وه؟ نو ام حبيبہ رضی اللہ عنہ وفرمايل هو مگر دا چي مني به پري لگيدلې وه.

٧- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، قَالَ: فِي النَّبِيِّ يُصِيبُ الثَّوْبُ «إِنْ رَأَيْتُهُ فَاغْسِلْهُ، وَإِلَّا فَاغْسِلِ الثَّوْبَ كُلَّهُ» (طحاوي ج ١ ص ٤٣)

ترجمه: په جامو به چې مني لگيدلې وه نو ابو هريرة رضی الله عنه به فرمايل چې که د مني ځای درته ښکارېدو نو صرف هغه و مينځه او که نه ښکارېدو نو ټولې جامې ووينځه.

٨- عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ رضي الله عنه، قَالَ: سُبُلُ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ رضي الله عنه وَأَنَا عِنْدَهُ، عَنِ الرَّجُلِ يُصَلِّي فِي الثُّوبِ الَّذِي يُجَامِعُ فِيهِ أَهْلُهُ، قَالَ: «صَلِّ فِيهِ، إِلَّا أَنْ تَرَى فِيهِ شَيْئًا فَتَغْسِلَهُ وَلَا تَنْضَحْهُ، فَإِنَّ النَّضْعَ لَا يَزِيدُهُ إِلَّا شَرًّا» (طحاوي ج ١ ص ٤٤)

ترجمه: حضرت جابر بن سمرة رضی اللہ عنہ فرمائی چې د جماع په جامو کې لمونځ کولی شئ مگر دا چې مني ورباندې لگيدلې وي نو وې مينځه او او به پرې مه پاشه ځکه چې هغه يې نور هم گنده کوي.

٩- عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ رَشِيدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ، قَالَ: سِئِلَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رضي الله عنه عَنْ قَطِيفَةٍ، أَصَابَتْهَا جَنَابَةٌ لَا يَدْرِي أَيْنَ مَوْضِعُهَا، قَالَ: «اغْسِلْهَا» (طحاوي ج ١ ص ٤٤)

ترجمه: یو شادر چې مني ورباندې لگیدلې وي لکن ځای یې ورک وي نو حضرت انس رضی الله عنه فرمایي چې بیا ټول شادر ووینځه.

١٠- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: «كُنْتُ أَفْرُكُ الْمِنَى مِنْ قُبَرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَانَ يَابِسًا، وَأَغْسِلُهُ أَوْ أَمْسَحُهُ، إِذَا كَانَ رَطْبًا» (طحاوي ج ١ ص ٤١)

حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا فرمائی چې ما بہ در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د جامو څخه لمدہ مني وينځله او وچه به مې ګره ولہ .

۱۱- عَنْ عَمَارِ بْنِ يَاسِرٍ . قَالَ : أَتَى عَلِيَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا عَلَى بَيْتِ أَذَى وَمَا فِي رُكُوتَيْسِي . فَقَالَ : «يَا عَمَّارُ ! مَا تَصْنَعُ ؟» . قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! يَا أَبِي وَأُمِّي . أَغِيْلُ تَوْبِي مِنْ نَخَامَةِ أَمْسَابِيهِ . فَقَالَ : «يَا عَمَّارُ ! إِنَّمَا يُغِيْلُ التَّوْبُ مِنْ خَمْسٍ : مِنَ الْعَاطِيَةِ وَالْبَوْلِ وَالْقَى وَالْذَّمِّ وَالْمَنَى . يَا عَمَّارُ . مَا نَخَامَتُكَ وَذَمُّوْا عَيْنِيكَ وَالسَّاءُ الَّذِي فِي رُكُوتِكَ إِلَّا سَوَاءً» (دارقطني ج ۱ ص ۱۲۷)

ترجمه: حضرت عمار بن یاسر رضی اللہ عنہ یو ورځ دخپلو جامو څخه لارې وینځلې نور رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل چې لارې او دسترگو او ښکې او بوشکې او بده په پاکۍ کې یو برابر دي جامې دپنځو شیانو څخه وینځلې شي چې غاښه دي . بول دي . قی دی . وینده او منی ده .

فانقیل: چې د چه منی د جامو څخه گرولی شي او په گرو لو باندې نه زایلېږي تر که مني نجس وای نو گرو ل به پکې کافي نه وو؟

قلنا: د وچې منی گرو ل د طهارت دلیل ندی . کنه یا پاک دې چې بول او غاښه هم پاک شي . ځکه داهم د بوتانو او څپلیو څخه گرو ل کېږي . ځان پاکي د بولو او غاښو د طهارت پر دې ځای هیچا قبول ندی کړی .

فانقیل: چې په یو حدیث کې راغلي چې مني د بلغسو په شان ده؟

قلنا: هغه تشبیه په لزوجت . سلیخناک والي کې ده یعنې که بنغم چې سلیخناک دی داو بوداړو لو په وجه زړه پکې یو بلکې پکار دی چې اول یې په دې کې جامو نه لږې کړې او یوازې د ریشې وړانګه مني ده .

خلاصه: دا ټول احادیث په دې دلالت کوي چې مني نجسه ده ځکه چې د جامو صفایي د نجس شي څخه کیږي . لکن ددې ټولو احادیثو په خلاف غیر مقلد نواب صدیق حسن خان لیکي چې (درنجاست منی ادمی دلیل نیامد) بدور الا هله ص ۱۵ غیر مقلد نواب نور الحسن لیکي چې: منی هر چند پاک است (عرف الجادی ص ۱۰) نواب وحید الزمان لیکي چې: والمنی طاهر سواء کان رطبا او یا بسا مغلظا او غیر مغلظا (کنز الحقائق ص ۱۶، نزل الابراج ص ۴۹)

۱۵- نجاسة الخمر والدم

۱- قال الله تعالى: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْبَيْسُ وَالْأَلْصَابُ وَالْأَزْوَاجُ رُجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ). (المائدة، ۹۰)

۲- وقال الله تعالى: (قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ فَحَرَّمَ عَلَى طَائِعِمٍ نَضَعُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا سَفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ) (الاعراف: ۱۴۵)

۳- عَنْ أَبِي ثَعْلَبَةَ الْخُسَنِيِّ رضی اللہ عنہ، أَنَّهُ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّا نَجَاوِدُ أَهْلَ الْكِتَابِ وَهُمْ يَطْبَخُونَ فِي قُدُورِهِمُ الْخَزِيرَ وَيَشْرَبُونَ فِي آيَتِهِمُ الْخَمْرَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنْ وَجَدْتُمْ غَيْرَهَا فَكُلُوا فِيهَا وَاشْرَبُوا، وَإِنْ لَمْ تَجِدُوا غَيْرَهَا فَارْحَضُوا بِالْمَاءِ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا». (ابوداود ج ۲ ص ۱۷۱)

ترجمہ: ابی ثعلبہ رضی اللہ عنہ فرمائی ہے ما در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خنخہ پوہنتنہ وکړه چې مونږ د یهودو سره گاونډیان یوو هغوي په گټوو کې د خنزیر غوښې پخوي او په خپلو لوبڼو کې شراب نسکي رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورته وفرماییل چې که نور لوبڼي وه نو هغوي کې خورا او خنباک کوئ او که نه وه نو همدغه وینځی او خوراک او خنباک په کې کوئ.

۴- عَنْ عِثْمَانَ رضی اللہ عنہ قَالَ: اجْتَنِبُوا الْخَمْرَ، فَإِنْ رَسُلَ اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمَاهَا أَمْ الْخَبَاثَاتِ. (المقاصد الحسنة ص ۲۰۲)

حضرت عثمان فرمائی چې د شرابو خنخہ خان ساتئ ځکه چې رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورته د گندګۍ مور ويلي ده.

۵- عَنْ أَبِيهِ وَأَبِي الْحَضَرَمِيِّ رضی اللہ عنہ، أَنَّ طَارِقَ بْنَ سُؤَيْدٍ الْجُعْفِيَّ رضی اللہ عنہ، سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْخَمْرِ، فَتَهَاةً - أَوْ كِرَةً - أَنْ يَصْنَعَهَا، فَقَالَ: إِنَّمَا أَصْنَعُهَا لِلدَّوَاءِ، فَقَالَ: «إِنَّهُ لَيْسَ بِدَوَاءٍ، وَلَكِنَّهُ دَاءٌ» (مسلم ج ۲ ص ۱۶۳)

ترجمہ: حضرت طارق د شرابو په باره کې در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خنخہ پوہنتنہ وکړه نو رسول اللہ منعه کړو او وې فرماییل چې دا دوانه ده بلکې مرض دی.

۵- عَنْ سَلَمَانَ بْنِ مُوسَى رضی اللہ عنہ قَالَ: "لَمَّا افْتَتَحَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ رضی اللہ عنہ الشَّامَ نَزَلَ آمِدٌ، فَأَعْدَلَهُ مِنْ بَهَامِنِ الْأَعَاجِمِ الْحَمَامُ دَلُوكًا عَجَنَ بِالْخَمْرِ، وَكَانَ لِعَمْرِ رضی اللہ عنہ عِيُونًا مِنْ جَبُوشَةٍ يَكْتَبُونَ إِلَيْهِ بِالْأَخْبَارِ، فَكَتَبُوا إِلَيْهِ بِذَلِكَ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ عَمْرٌ رضی اللہ عنہ: إِنْ اللَّهَ حَرَّمَ الْخَمْرَ عَلَى بَطُونِكُمْ وَأَشْعَارِكُمْ وَأَبْشَارِكُمْ. (كنز العمال ج ۹ ص ۵۲۳)

ترجمہ: خالد بن ولید رضی اللہ عنہ چې کله شام فتحه کړو نو د آمِد په ښار کې قیام وکړو نو د هغه ځای عجمو خلکو ورته حمام او د شرابو سره خلط شوي خوشبويي تیاره کړه، حضرت عمر رضی اللہ عنہ خبر شو نو خط روته ولیږلو چې اللہ تعالیٰ شراب ستاسو په گیدو او ستاسو په پوستکو او ستاسو په ویختو حرام کړي دي.

۶- عن ابی عثمان والربیع وابی حارثة قال بلغ عمر ان خالد بن الولید دخل الحمام فتدلك بعد النورة بخبر عصفر معجون بخمر فكتب الیه بلغنی انک تدلك بخمر وانه قد حرم ظاهر الخمر وباطنها وقد حرم مس الخمر كما حرم شربها فلا تمسوها اجسامکم فانها نجس. (کنز العمال ج ۹۱- ۵۲۲)

ترجمہ: حضرت عمر رضی اللہ عنہ چا خبر کرو چي خالد بن وليد داسي خوشبويي استعمال کري ده چي شراب په کي خلط شوي دي، نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ ورته وفرمايل چي اللہ تعالیٰ ظاهر او باطن د شرابو حرام کړی دی او لاس وروړل يې داسي حرام کړي دي لکه څکل يې چي حرام کړي دي نو شراب په بدن مه لگوئ ځکه دا نجس دي.

۷- عَنْ مُجَاهِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «إِذَا أَصَابَ ثَوْبَكَ خَمْرًا غَسِلَهُ هُوَ أَشَدُّ مِنَ الدَّمِ» (مصنف ابن أبي شيبة ج ۱ ص ۱۹۳)

ترجمہ: مجاهد فرمايي چي په جامو دي شراب ولگيده نو وي مينځه ځکه دا دويني څخه زيات نجس دی.

۸- حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فِي الْجَبِّ يَقْطُرُ فِيهِ الْقَطْرُ مِنَ الْخَمْرِ أَوِ الدَّمِ قَالَ: يُلَوِّقُ (مصنف ابن أبي شيبة ج ۱ ص ۱۶۷)

ترجمہ: په کوم منگي کي چي شراب يا وينه يو څاڅکی و غورزيږي نو حسن بصري رحمه الله فرمايي چي ټول منگي واړه وي.

۹- عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، «أَنَّهُ رَأَى فِي ثَوْبِهِ دَمًا فَغَسَلَهُ، فَبَقِيَ أَثَرُهُ أَسْوَدَ، وَدَعَا بِمِقْصَصٍ فَقَصَّهْ فَقَرَضَهُ» (مصنف ابن أبي شيبة ج ۱ ص ۱۹۸)

ترجمہ: حضرت عبد الله ابن عمر دخپلو جامو څخه وينه و مينځله خو بيا يې هم تور والي پاتې وه نو بيا يې هغه ځای قينچي کړو.

۱۰- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنِ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «الْقَى عَوًّا وَخَمْرًا وَالدَّمَ بِمَمْلُوءَةٍ» يَعْنِي: فِي الثَّوْبِ. (مصنف ابن أبي شيبة ج ۱ ص ۱۹۳)

ترجمہ: حسن بصري رحمه الله فرمايي چي: شراب وينه او قی د جامو په ناپاکۍ کي يو برابر دي.

۱۱- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: قَالَتْ فَاِطْمَأْنَنْتُ أَبِي حُبَيْشٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنِّي لَا أَظْهَرُ أَفَادِعَ الصَّلَاةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّمَا ذَلِكَ عِرْقٌ وَلَيْسَ بِالْحَيْضَةِ، فَإِذَا أَقْبَلَتِ الْحَيْضَةَ فَاتْرَكِي الصَّلَاةَ، فَإِذَا ذَهَبَ قَدْرُهَا، فَأَعْلِي عَنْكَ الدَّمَ وَصَلِّي». (بخاری ج ۱ ص ۴۴)

حضرت عائشه رضی اللہ عنہا فرمائی ہے: دفاطمی بنت حبیش در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خنہ پوہنتہ وکړه چې زما وینه نه درېږي ایا زه لمونځ پرېږدم؟ نو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورته وفرمایل چې دا درگ وینه ده د حیض نه ده، چې کله د حیض ورځې راغلې نو لمونځ پرېږده او چې کله دعادت مطابق هغه ورځې تېرې شوې نو وینه ووینځه او لمونځ وکړه.

دا ایت، احادیث او اثر په دې دلالت کوي چې شراب او وینه نجسه ده لکن ددې په خلاف غیر مقنن لیکي چې شراب او وینه دواړه پاک دي (الروضة الندی ج ۱ ص ۲۱، عرف الجادی ص ۲۳۷، بدور الاحله ص ۱۵)

۱۶- سمار سنت د فرضو څخه وروسته د لمر د راختلو څخه مخکې مکروه دي:

(۱) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: "نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَلَاتَيْنِ: بَعْدَ الْفَجْرِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَبَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ" (بخاری ج ۱ ص ۸۲ / مسلم ج ۱ ص ۲۷۵)

ترجمه: د حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې رسول اللہ ﷺ د مازیگر څخه وروسته تر غروب پورې د لمانځه څخه منع کړې ده او د سهار د فرضو څخه وروسته یې تر لمر پورې د لمانځه څخه منع کړې ده.

(۲) عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: سَمِعْتُ غَيْرَ وَاحِدٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِنْهُمْ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَكَانَ أَحَبَّهُمْ إِلَيَّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «نَهَى عَنِ الصَّلَاةِ بَعْدَ الْفَجْرِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَبَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ» (بخاری ج ۱ ص ۸۲ / مسلم ج ۱ ص ۲۷۵). یعنې رسول اللہ ﷺ د سهار د فرضو څخه وروسته تر لمر ختلو پورې د لمانځه څخه منع کړې ده او د مازیگر څخه وروسته تر لمر پورې یې د لمانځه څخه منع کړې ده.

(۳) عن عطاء بن يزيد الليثي رضي الله عنه، أنه سمع أبا سعيد الخدري رضي الله عنه، يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «لا صلاة بعد صلاة العصر حتى تغرب الشمس، ولا صلاة بعد صلاة الفجر حتى تطلع الشمس» (بخاری ج ۱ ص ۸۲ مسلم ج ۱ ص ۲۷۵) ترجمه يي مخکي تيره شوه.

(۴) عن أبي هريرة رضي الله عنه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من لم يصل ركعتي الفجر فليصلها بعد ما تطلع الشمس (ترمذي ج ۱ ص ۹۶).

ترجمه: رسول الله ﷺ فرمائي چي د چاخه چي د سهار سنت پاتي شول نو دلبر ختلو خخه دي يي وروسته وکړي.

(۵) عن ابن سيرين رضي الله عنه عن ابن عمر رضي الله عنه أنه صلاها بعد الضحى. (مصنف ابن أبي شيبة ج ۲ ص ۱۵۷) عبد الله بن عمر رضي الله عنه به د سهار سنت د خايت خخه وروسته کول.

(۶) عن يحيى بن سعيد رضي الله عنه، قال: سمعت القاسم رضي الله عنه، يقول: «لو لم أصليها حتى أصلي الفجر، صليتُها بعد طلوع الشمس» (مصنف ابن أبي شيبة ج ۲ ص ۲۵۵)

ترجمه: يحيى بن سعيد رحمه الله فرمائي چي ماد قاسم بن محمد رحمه الله خخه اوريدلي دي چي فرمايلي يي دي چي کله چي د سهار سنت راخه پاتي شي نو بيا يي د لمر د راختلو خخه وروسته کوم.

(۷) مالك رضي الله عنه، أنه بلغه أن عبد الله بن عمر رضي الله عنه، فاتته ركعتا الفجر، فقضاها بعد أن طلعت الشمس. [موطأ امام مالک / ص ۱۱۲]. د حضرت ابن عمر رضي الله عنه خخه د سهار سنت پاتي و، نو د سهار د لمر تر راختلو خخه يي وروسته وکړل.

۱۷- د سهار د سنتو خخه وروسته ځملاستل سنت نه دي

(۱) عن عائشة رضي الله عنها، «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم، كان يصلي بالنيل إحدى عشرة ركعة، يوتر منها بواحدة، فإذا فرغ منها اضطجع على شقه الأيمن، حتى يأتيه المؤذن فيصلي ركعتين خفيفتين». (مسلم، ج ۱ ص ۳۵۳) رسول الله صلى الله عليه وسلم به د شپې يو ولس رکعت له مونځ کولو چي په يو رکعت به يي طاق کړل، نو کله به چي فارغ شو په ښي اړخ باندې به ځملاستلو، تر دې چي مؤذن به راغلو نو رسول الله صلى الله عليه وسلم به لنډ دوه نغته وکړل.

(۲) عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا صَلَّى رُكْعَتَيِ الْفَجْرِ اضْطَجَعَ عَلَى

شِقِّهِ الْأَيْمَنِ» (بخاری، ج ۱ ص ۱۵۵)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به چې کله د سهار دوه رکعتہ سنت وکړل، نو بیا به په بني اړخ خملاستلو.

(۳) عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا صَلَّى، فَإِنْ كُنْتُ مُسْتَقِظَةً خَدَّيْنِ،

وَأَلَا اضْطَجَعَ حَتَّى يُؤْذَنَ بِالصَّلَاةِ» (بخاری، ج ۱ ص ۱۵۵)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به چې د سهار سنت وکړل، نو حضرت عایشه رضي الله عنها فرمايي چې

که زه ښه وم نو ما سره به يې خبرې کولې او که نه، نو خملاستو به.

(۴) عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: أَخْبَرَنِي مَنْ أَصْدَقُ: أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ صَلَّى رُكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ يَضْطَجِعُ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْمُؤَذِّنُ فَيُؤْذَنُ بِالصَّلَاةِ، لَمْ يَضْطَجِعْ لِسَنَةِ وَلَكِنَّهُ كَانَ يَدُ أَبٍ لَيْلَةً فَيَسْتَرِيحُ» قَالَ: فَكَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَخْصِبُهُمَا إِذَا رَأَاهُمَا يَضْطَجِعُونَ عَلَى

أَيْمَانِهِمَا (مصنف عبد الرزاق، ج ۳ ص ۴۳)

حضرت ابن جريج رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايي: چې ماته داسې سړي خبر را کړي دي چې زه يې تصديق کوم

چې حضرت عایشه رضي الله عنها فرمايلي دي چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به د صبح صادق څخه

وروسته دوه لنډ رکعتونه وکړل، بیا به په بني اړخ خملاستلو، تردې چې مؤذن به راغلو او دلما نڅه خبر به

يې ورکړو، رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به ددې وجې څخه نه خملاستلو چې دا سنت دي، بلکې ددې وجې

څخه به خملاستلو چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به د شپې سترې شوی وو، نو لږ ارام به يې کولو، ابن

جرير رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايي: چې عبد الله ابن عمر رضي الله عنهما په دې خملاستلو وليدلو نو په ورو تېگو

به يې ویشتلو.

(۵) عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: رَأَى ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا رَجُلًا اضْطَجَعَ بَعْدَ الرُّكْعَتَيْنِ، فَقَالَ: «أَخْصِبُوهُ».

(مصنف ابن أبي شيبة، ج ۲ ص ۲۴۸)

يوسړی د سهار د سنتو څخه وروسته خملاستلو نو عبد الله ابن عمر رضي الله عنهما وفرمايل: چې

په ورو تېگه يې وولی.

(۶) عَنْ أَبِي الصِّدِّيقِ النَّاجِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: رَأَى ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَوْمًا اضْطَجَعُوا بَعْدَ رُكْعَتَيِ الْفَجْرِ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِمْ فَنَهَاهُمْ، فَقَالُوا: نُرِيدُ بِذَلِكَ السُّنَّةَ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «ارْجِعُوا إِلَيْهِمْ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّهُمْ يَدْعُونَ (مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۲ ص ۲۴۹)

یو څه خلک وو چې دسهار دستتو څخه وروسته ځملاستلو عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما ورپسې خبر ولیږلو چې دا کار مه کوی، هغوي وویل چې مونږ په سنتو باندې عمل کوو، عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما بیا ورپسې خبر ولیږلو چې دا بدعت دی.

(۷) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ "رَأَى رَجُلًا رَكَعَتَيِ الْفَجْرِ، ثُمَّ اضْطَجَعَ فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: مَا شَأْنُهُ؟ فَقَالَ نَافِعٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: يَقْضِي بَيْنَ صَلَاتِهِ، قَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: وَأَيُّ فَضْلٍ أَفْضَلُ مِنَ السَّلَامِ (موطا امام محمد ص ۱۴۲)

عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما یوسړی ولیدلو چې دسهار دستتو څخه وروسته ځملاستلو عبد الله بن عمر رضی الله عنهما وفرمایل: چې ده څه وکړل؟ حضرت نافع رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ چې ما ورته وفرمایل چې دا دسهار دستتو او د فرضو په مابین کې فاصله راوړي، عبد الله بن عمر رضی الله عنهما وفرمایل چې دسلام څخه بهتره بله فاصله کومه ده؟

(۸) عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «مَا بَالُ الرَّجُلِ إِذَا صَلَّى الرَّكْعَتَيْنِ يَمْعَكَ كَمَا تَمْعَكَ الدَّابَّةُ وَالْحِمَارُ إِذَا سَلَّمَ قَعْدَ فَصْلٍ».. (مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۲ ص ۲۴۸)

عبد الله ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وفرمایل: چې ولې دسهار دستتو څخه وروسته بعضې خلک داسې ځملي لکه د حیوان او د خره په شان، کله مو چې دسهار سنت وکړل نو کښینی او لمونځ وکړی.

(۹) عَنْ مُجَاهِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «صَعِبْتُ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي السَّفَرِ وَالْحَضَرِ، فَمَا رَأَيْتُهُ اضْطَجَعَ بَعْدَ رُكْعَتَيِ الْفَجْرِ» (مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۲ ص ۲۴۸)

عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما به په حضر او په سفر کې دسهار دستتو څخه وروسته نه ځملاستلو.

(۱۰) عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «لَا تَضْطَجِعُ بَعْدَ الرَّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْفَجْرِ، وَاضْطَجِعْ بَعْدَ الْوُتْرِ» (مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۲ ص ۲۴۸)

سعید ابن جبیر (رحمۃ اللہ فرمائی: چہی دسہار دستو خخہ وروستہ مہ ثملی او دوترو خخہ وروستہ ثملی.

۱۸- دلمانخہ پہ اخی رکعتونو کی د سورة فاتحہی لوستل، چپ ودریدل

اود تسبیح لوستل دری وارہ جایز دی

عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يَقْرَأُ فِي الرَّكَعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ مِنَ الظُّهْرِ بِأَمْرِ الْقُرْآنِ، وَقُرْآنِ، وَفِي الْعَصْرِ مِثْلَ ذَلِكَ، وَفِي الْأُخْرَيَيْنِ مِنْهُمَا بِأَمْرِ الْقُرْآنِ، وَفِي الْغُرَبِ فِي الْأُولَيَيْنِ بِأَمْرِ الْقُرْآنِ، وَقُرْآنِ، وَفِي الثَّالِثَةِ بِأَمْرِ الْقُرْآنِ "قَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: وَأَرَاهُ قَدْ رَفَعَهُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (طحاوی ص ۱۴۲/ج ۱).

د حضرت عبد اللہ بن ابی رافع رحمہ اللہ خخہ روایت دی چہی حضرت علی ؑ بہ پہ اولیو دوور کعاتونو دما سپنبن کی سورة فاتحہ او یو بل سورة دقران لوستلو، ہمدارنگہ بہ یہی دما نیگر دلمانخہ پہ اولیو دوہ رکعتونو کی کوز او پہ وروستیو دوور کعتونو کی بہ یہی سورة فاتحہ لوستلہ اود ما بنام پہ لمانخہ کی بہ یہی ہم پہ اولیو دوہ رکعتونو کی سورة فاتحہ او ورسرہ یو سورة دقران لوستلو او پہ اخی رکعت کی بہ یہی صرف سورة فاتحہ لوستلہ. حضرت عبد اللہ رحمہ اللہ فرمائی چہی زما خیال دی چہی حضرت علی ؑ دا عمل در رسول اللہ ﷺ خخہ نقل کپی دی.

(۲) عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: شَكَاهُ أَهْلُ الْكُوفَةِ سَعْدَ بْنَ عَمْرٍو إِلَى عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَعَزَلَهُ، وَاسْتَعْلَلَ عَلَيْهِمْ عُمَارَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ، فَشَكَّوْا حَتَّى ذَكَرُوا أَنَّهُ لَا يُحْسِنُ يُصَلِّي، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ، فَقَالَ: يَا أَبَا إِسْحَاقَ! إِنَّ هَؤُلَاءِ يَزْعُمُونَ أَنَّكَ لَا تُحْسِنُ تُصَلِّي، قَالَ أَبُو إِسْحَاقَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَمَّا أَنَا وَاللَّهِ «فَإِنِّي كُنْتُ أَصَلِّي بِهَلْمِ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَخْرِمُ عَنْهَا، أَصَلِّي صَلَاةَ الْعِشَاءِ، فَأَرْكُدُ فِي الْأُولَيَيْنِ وَأُخْفِ فِي الْأُخْرَيْنِ»، قَالَ: ذَاكَ الظَّنُّ بِكَ يَا أَبَا إِسْحَاقَ! الْحَدِيثُ. [بخاری، ج ۱ ص ۱۰۴]

د جابر بن سمرہ ؓ خخہ روایت دی چہی اهل الکوفہ وود سعد ؓ خخہ حضرت عمر ؓ تہ شکایہ وکپو هغه حضرت سعد ؓ معزول کپو او د هغه پر خای عمار بن یاسر ؓ مقرر کپو او ددوی شکایت تردی پوری ووجہی دایہی ہم یادہ کرہ چہی هغه مونہ تہ بنہ لمونخ ہم نہ را کوی. حضرت عمر ؓ حضرت سعد ؓ تہ پینام ورو لیرو او ورتدیہی و فرمایل چہی: دا خلق پہ تادا اگماں کوی چہی تہ دوی تہ نہ لمونخ نہ ورکوی! هغه وویل چہی قسم پہ انہ چہی زہ دوی تہ هغسی لمونخ کوم لکہ در رسول اللہ ﷺ او هیخ کمی او نقصان

پکې نه کوم، زه ورته د ماسخوتن دوه اولني رکعتونه اوږدوم او ورستې رکعتونه ورته مختصر کوم، حضرت عمر رضی اللہ عنہ ورته وفرمايل چې: ای ابا اسحاق زما هم په تاهمدا گمان و.

(۳) عَنْ أَبِي عَوْنٍ مُحَمَّدِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ النَّخَعِيِّ رضی اللہ عنہ، قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ سَمْرَةَ رضی اللہ عنہ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ رضی اللہ عنہ لِسَعْدِ رضی اللہ عنہ: لَقَدْ شَكَّوْكَ فِي كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى الصَّلَاةِ، قَالَ: «أَمَّا أَنَا، فَأَمُذُّ فِي الْأُولَيْنِ وَأُخْذِفُ فِي الْآخِرَيْنِ، وَلَا أَلْوِمُ أَتَدَيْتُ بِهِ مِنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» قَالَ: صَدَقْتَ ذَلِكَ الظَّنُّ بِكَ أَوْ ظَنِّي بِكَ (بخاری ج ۱ ص ۱۰۶).

د ابو عون رحمه الله څخه روايت دی، فرمائي ما اوږدلي د حضرت جابر بن سمرة رضی اللہ عنہ څخه، هغه به فرمايل چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ حضرت سعد رضی اللہ عنہ ته وفرمايل چې دغه خلک ستا څخه شکايت کوي، په هر شي کې، تردې چې په لمونځ کې هم شکايت کوي. سعد رضی اللہ عنہ وفرمايل چې زپه اولنيو دوه رکعاتونو کې اوږد قرائت کوم او په وروستيو رکعتونو کې مختصر قرائت کوم. حضرت عمر رضی الله تعالی عنه وفرمايل چې رشتيا دي وويل! هم داسې گمان مې په تاباندي دی

(۴) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: «كَانَ - يَعْنِي عَلِيًّا رضی اللہ عنہ - يَقْرَأُ فِي الْأُولَيْنِ مِنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ بِأَمْرِ الْقُرْآنِ وَسُورَةٍ، وَلَا يَقْرَأُ فِي الْآخِرَيْنِ» (مصنف عبد الرزاق ج ۲ ص ۱۰۰).

حضرت عبد الله بن ابی رافع رحمه الله فرمائي چې: حضرت علي رضی اللہ عنہ به د ماسپښين او مانيزگر په اولنيو دوه رکعاتونو کې سورة فاتحه او يوبل سورة د قرآن لوستلو او په دوه وروستيو رکعاتونو کې يې قرائت نه کولو.

(۵) عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ رضی اللہ عنہ، عَنْ عَلِيٍّ وَعَبْدِ اللَّهِ رضی اللہ عنہ، أَنَّهُمَا قَالَا: «أَقْرَأُ فِي الْأُولَيْنِ، وَسَمِعْتُ فِي الْآخِرَيْنِ» (مصنف ابن ابی شيبه ج ۱ ص ۱۰۸).

د حضرت ابواسحاق رحمه الله څخه روايت دی چې حضرت علي رضی اللہ عنہ او عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ دواړه به فرمايل چې په اولنيو دوه رکعتونو کې قرائت وکړئ او په وروستيو کې تسبيحات ولولئ!

(۶) عَنْ عَلِيٍّ رضی اللہ عنہ قَالَ: «يُسَبِّحُ وَيُكَبِّرُ فِي الْآخِرَيْنِ». (مصنف ابن ابی شيبه ج ۱ ص ۱۰۹) حضرت علي رضی اللہ عنہ فرمايي چې په وروستيو دوه رکعتونو کې به تسبيحات او تکبيرات لوستلي شي.

(۷) عَنْ إِبْرَاهِيمَ رضی اللہ عنہ قَالَ: «مَا قَرَأْتُ عِلْقَمَةَ رضی اللہ عنہ فِي الرُّكْعَتَيْنِ الْآخِرَتَيْنِ حَرْفًا قَطُّ». (مصنف عبد الرزاق ج ۲ ص ۱۰۸) حضرت ابراهيم نخعی رحمه الله فرمائي چې حضرت علقمه رحمه الله په وروستيو دوو رکعاتو کې حرف قرائت هم ندي کړی.

(٨) عَنْ اِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: «اَقْرَأْ فِي الْأَوَّلِينَ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَسُورَةِ: وَفِي الْآخِرِينَ سَبِّحُ» (مصنف

عبدالرزاق ج ٢ ص ١٠١). حضرت ابراهيم نخعی رحمہ اللہ فرمائی چې په اولنیو دوه رکعتونو کې سورة فاتحه او یوبل سورة ولوله او په وروستیو دوه رکعتونو کې تسبیحات کوه!

١٩- کثار في العبادة: دیر عبادت کول جایز دي

بعضی خلک په ډیرو ذکر و نو، تلاوت و نو، روژو او نوافلو باندې اعتراض کوي چې د ابدعت دی، ځکه چې رسول الله ﷺ نه دي کړي، حالانکه د ډیر عبادت ترغیب په قران او په احادیثو او د صحابه و و په واقعاتو کې شته چې د ټولو درانقلولو څخه یو غټ کتاب جوړېږي، دلته به د ډیر اختصار سره یو څو دلایل ولیکو، د زیات تفصیل له پاره د مولانا عبدالحی رحمہ اللہ رساله وگورئ په نوم د (اقامة الحجۃ علی ان الاکثار فی العبادة لیس ببدعة).

او په یو ځای کې فرمایي چې: (ان الاخبار فی ذلك مختلفة بعضها يهدى الى الاجتهاد وبعضها يرشد الى الاقتصاد. وكلها واردة في محلها واقعة في موقعها. فاخبار الاجتهاد محمولة على من قدر ذلك. واخبار الاقتصاد محمولة على من عجز عن ذلك وعلى هذا وجدت كلمات العلماء الاعلام والائمة الكرام. [اقامة الحجۃ / ص ٦].

(١) الله ﷻ فرمائي چې (وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ). او څوک چې زیادت کوي په نیکو کې نو دا بهر دی دده لپاره.

(٢) الله ﷻ فرمائي چې (وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا) د الله اولیاء هغه خلک دي چې ټوله شپه الله ﷻ ته په سجده او په ولاړه تیروي.

(٣) ام المومنین حضرت صفیې رضی الله تعالی عنها به په څلورو زرو دانو باندې د الله ﷻ تسبیح ویله [مستدرک ج ١ ص ٥٤٧]

(٤) رسول الله ﷺ به درمضان په اخری عشره کې ټوله شپه په عبادت تیروله او خپل اهل به یې هم راوینولو، (بخاری ج ١ ص ٣٧١ و مسلم ج ١ ص ٣٧٢).

(۵) حضرت عایشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا فرمائی چې کله به درمضان میاشت راغله، نورسول الله ﷺ به د همت ملا وتړله او ترڅو به چې درمضان میاشت نه وه تیره شوی، بسترې ته به یې تشریف نه راوړلو. (شعب الایمان للبيهقي ج ۲ ص ۳۱۰)

(۶) حضرت عثمان رضی الله عنه به د وترو په یو رکعت کې ټول قران ختمولو. اقامه الحجة / ص ۲۱ ترمذی ج ۲ ص ۱۱۸ قیام اللیل ص ۶۱، طبقات ابن سعد ج ۳ ص ۵۳ و ذیل الجواهر ج ۲ ص ۴۹۳.]

همدارنگه به یې ټول عمر روژه نیوله او ټوله شپه به یې په عبادت باندې وینښه تېروله. [اقامة الحجة / ص ۲۱]. همدارنگه به حضرت عمر رضی الله تعالیٰ عنه ټوله شپه تر سهاره پورې نفل کول. [اقامة الحجة / ص ۲۱]. بحواله البداية والنهاية]. همدارنگه به عبدالله بن عمر رضی الله تعالیٰ عنهما تر پېشمېني پورې لمونځ کاوه او بیا به یې تر سهاره پورې دعا او استغفار کاوه. [اقامة الحجة / ص ۲۲ / بحواله حلیة الاولیاء].

همدارنگه به حضرت شداد بن اوس انصاری رضی الله تعالیٰ عنه ټوله شپه لمونځ کاوه. [اقامة الحجة / ص ۲۲ / بحواله حلیة الاولیاء]. همدارنگه به حضرت علي رضی الله تعالیٰ عنه هر ورځ اته ختمونه کول. [اقامة الحجة / ص ۲۲].

(۷) حضرت تمیم الداری به په یوه شپه کې قران ختمولو (طحاوی ج ۱ ص ۲۰۵) تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۵۱۱)

(۸) حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه به په یوه شپه کې قران ختمولو. (طحاوی ج ۱ ص ۲۰۵ قیام اللیل ص ۶۳)

(۹) په تابعینو کې به حضرت سعید بن جبیر رحمه الله په یوه شپه کې قران ختمولو. ترمذی ج ۱ ص ۱۱۸ طحاوی ج ۱ ص ۲۰۵ و ذیل الجواهر ج ۲ ص ۴۹۳، وتذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۷۳).

حضرت سعید بن مسیب رحمه الله پنځوس کاله د ماخوستن په اودس د څانګې لمونځ کړی دی. [اقامة الحجة / ص ۲۳].

(۱۰) امام ابو حنیفه رحمه الله څلویښت کاله د ماخوستن په اودس د سهار لمونځ کړی دی او د صحیح روایت مطابق په کوم ځای کې چې وفات شو، یعنې د کور د کومې حصې څخه چې زندان ته

بو تمللی شو په همدی ځای کې یې اوه زره ختمونه کړي وو. [بغدادی / ج ۱۳ / ض ۳۵۴ / مفتاح السعاده / ج ۲ / ص ۷۸ و ذیل الجواهر / ج ۲ / ص ۴۹۳].

(۱۱) امام نووی رحمه الله فرمائی چې دامام بخاری رحمه الله شیخ امام ابو بکر بن عیاش رحمه الله یحیل کړ، کې څلیر ستر زره ختمونه کړي وو. [شرح مسلم ج ۱ ص ۱۰]. او علامه ذهبي رحمه الله لیکي چې د کور په یو کونج کې یې اتلس زره ختمونه کړي وو. [تذکره ج ۱ ص ۲۴۵].

(۱۲) امام وکیع بن الجراح رحمه الله به په یوه شپه کې قران ختمولو [تاریخ بغداد ج ۱۳ ص ۴۷۰].

(۱۳) امام الجرح والتعديل یحیی بن سعید القطان رحمه الله به په څلیر شتو ساعتونو کې یو ځل قران ختمولو. [بغداد ج ۱۴ ص ۱۴۱ و تهذیب الاسماء والمغات ج ۲ ص ۱۵۴].

(۱۴) امام شافعي رحمه الله به په رمضان کې ۶۰ ختمونه کول. [تذکره الحفاظ ج ۱ ص ۳۲۹].

(۱۵) امام نووی رحمه الله فرمایي چې د جمهور ورو علماوو په نزد ټول عمر وروژه کیدل جایز دي، چې په ایام منهیه ووکړي یې ونه نیسي. (مسلم ج ۱ ص ۳۵۶ و کذا قال الحافظ ابن حجر. فتح الباری ج ۵ ص ۱۲۶).

(۱۶) حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ، حضرت ابو طلحہ رضی اللہ عنہ، حضرت عایشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا و خلائق من السلف (یعنې اود اسلام بې شمیره خلک) ټول عمر وروژه وو. [مسلم ج ۱ ص ۳۶۵].

(۱۷) امام شعبه بن الحجاج رحمه الله صایم الدهر و. [مقدمه تحفة الاحوذی ص ۲۲۲].

(۱۸) امام وکیع بن الجراح رحمه الله صایم الدهر و. [بغدادی ج ۱۳ ص ۴۷۰].

(۱۹) امام بخاری رحمه الله صایم الدهر و. [میزان الکبری ج ۱ ص ۵۰].

(۱۹) امام زین العابدین رحمه الله به په یوه شپه او ورځ کې زر رکعتہ نفل کول. [تهذیب التهذیب ج ۷ ص ۳۰۶ و تذکره الحفاظ ج ۱ ص ۷۱].

(۲۰) امام میمون بن مهران رحمه الله به کله کله په یوه شپه او ورځ کې زر رکعتہ نفل کول او یو ځل یې په اولسو ورځو کې اولس زره رکعتہ لمونځ وکړو. [تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۳۹۲].

(۲۱) حضرت مرة بن شراحیل رحمه الله المتوفی (۵۴ هـ) به په یوه شپه او ورځ کې زر رکعتہ لمونځ

کولو. [تهذیب التهذیب ج ۷ ص ۳۵۸].

(۲۲) حضرت عمیر بن هانی رحمه الله به روزانه زر رکعتہ لمونخ او یو لک خلې تسبیح ویلې . [ترمذی ج ۲ ص ۱۷۷ ابواب الدعاء، تهذیب ج ۸ ص ۱۵۱ و فیض الباری ج ۴ ص ۱۹۸].

(۲۳) امام بخاری رحمه الله صایم الدهر وو او روزانه به یې دروژه ماتي په وخت کې قران ختمولو . [طبقات شافعيه الکبری ج ۲ ص ۹ والخط ص ۲۲]

(۲۴) امام یزید بن هارون رحمه الله المتوفی (۲۰۶) د خلویښتو کالو څخه زیات د ماخوستن په اودس د سهار لمونخ کړی دی . [تذکره الحفاظ ج ۱ ص ۲۹۲، و بغدادی ج ۱ ص ۳۳۷]. د الولی محدث بلکه د محدثینو استاد و .

(۲۵) امام سلیمان بن طحان المتوفی ۴۳ هـ به د ماخوستن په اودس د سهار لمونخ کولو . [طبقات ابن سعد ج ۷ ص ۱۸].

(۲۶) امام ابو حنیفه رح په یو رمضان کې یو سلوشل عمرې کړې وې . [ذیل الجواهر، ج ۲ ص ۱۲۴۹۵].

د غیر مقلد او د اهل سنت والجماعة مختصره مکالمه

غیر مقلد: امام صیب رحمه الله څرنگه ټوله شپه لمونخ کاوه ؟

سني: امام صیب رحمه الله په دې آیت باندې عمل کړی وو چې: ﴿وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا﴾ [د الله اولیاء هغه خلک دي چې ټوله شپه خپل رب ته په ولاړه او په سجده باندې تېروي . همدارنگه الله پاک فرمایي چې: ﴿فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ﴾ څوک چې په نوافلو کې زیادت کوي هغه د ده له پاره خیر دی، نو آیا په دغو آیاتو نو باندې عمل کول ناروا دي ؟

غیر مقلد: په دغه آیتو نو باندې صحابه کرامو ولې عمل نه کاوه ؟

سني: تاد صحابه کرامو تاریخ نه دی کتلی ! که ته د اسماء الرجال کتابونه وگورئ نو د صحابه وو او د تابعینو کرامو په شمول به ډېر داسې مشایخ درته په نظر درشي چې هغوي ټوله شپه عبادت کاوه لکه منځکې چې یو څو حوالې ولیکل شوې .

غیر مقلد: چې ټوله شپه یې لمونخ کولو نو آیا په امام صیب باندې د خپلې مېرمنې حق نه و ؟

سُني:

١- ته د امام صيب بنجده يې او كه د امام صيب د بنجې له طرفه وكيلى يې؟

٢- په امام صيب باندې خپلې بي بي شكايته نه دى كړى، نو ستا پكې څه كار دى؟

٣- د بنجې حقوق يواځې د شپې پوره كيږي او كه د ورځې هم پوره كيداى شي؟ امام صيب د خپلې بي بي حق پوره كړى دى، خو اعلان ورباندې لازم نه دى. كنه غير مقلدين دې په هره جُمعه كې دا اعلانونه كوي چې دوى د خپلو بنجو حقوق څنگه او په كوم وخت كې او په كوم كيفيت باندې پوره كوي؟

غير مقلد: ټوله شپه لمونځ بدعت دى، پيغمبر عليه السلام نه دى كړى.

سُني:

١- دا مخكې چې مونږ د كومو صحابه وو او د تابعينو او د محدثينو د ټولې شپې د عبادت كول رانقل كړل، آيا دا بدعتيان وو؟

٢- تا احاديث مباركه نه دي لوستلي! په احاديثو كې راځي چې: (صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى تورمت قدماه). همدارنگه (اذا دخل العشر الاخر من رمضان احيا ليله وايقظ اهله). همدارنگه: عن عطاء بن رباح قال: دخلت على عائشة رضى الله عنها فقلت لها: اخبرينا يا عجب ما رايت من رسول الله صلى الله عليه وسلم فبكت وقالت: واهى شأنه لم يكن عجباً؟ أتأني ليلة قد دخل معي في فراشي - أو قالت في لحافى - حتى مس جلدى جلده ثم قال «يا ابنة أبى بكر! أذرىنى أعبد لربى» فقالت: قلت إني أحب قريبك لكننى أوثر هواك فأذنت له، فقام إلى قرية ماء فتوضأ فلم يكثر صب الماء، ثم قام يصلى فبكتى حتى سألت دُمُوعه على صدره ثم دكرت فبكتى ثم سجد فبكتى ثم رفع رأسه فبكتى فلم يزل كذلك يبكى حتى جاء بلال رضي الله عنه فأذنه بالصلاة.

٣- د صحابه كرامو، تابعينو او تبع تابعينو په زمانه كې چې كوم كار وشي او هيڅوك ورباندې انكار او اعتراض ونه كړي نو هغه بدعت نه وي. مخكې مونږ د خير القرون د يو څو صحابه وو او د تابعينو و غيرهم نومونه وليكل، چې هغوى ډېر عبادت كړى دى. او په هندوستان باندې د انگرېزانو له دورې څخه مخكې هېچا هم ورباندې اعتراض نه دى كړى.

٤- البدعة ما لم يكن في القرون الثلاثة ولا يوجد له اصل من الاصول الاربعة.

غیر مقلد: په یو حدیث کې راځي چې: لَمْ يَقُمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً يُمُهَا إِلَى الصَّبَاحِ وَلَمْ يَقْرَأَ الْقُرْآنَ فِي لَيْلَةٍ قَطُّ.

سُني: ۱- مخکې ما درې حدیثونه ولیکل چې پیغمبر علیه الصلاة والسلام ټوله شپه لمونځ کړې دی، نو د تطبیق د احادیثو له وجهې به دا حدیث په غالبو حالاتو حملوو.

۲- او په غالبو حالاتو کې یې ولې داسې کول؟ نو دا له وجهې د شفقت څخه په امت باندې. حضرت عایشه رضی الله تعالی عنها فرمایي چې: ان کان رسول الله صلى الله عليه وسلم لیدع العمل وهو یحب ان یعمل خشية ان یعمل به الناس فیفرض علیهم.

غیر مقلد: نبي علیه السلام چا خبر کړو چې حضرت حولا رضی الله تعالی عنها ټوله شپه لمونځ کوي نو نبي علیه السلام منعه کړه.

سُني: د نبي علیه السلام الفاظ داسې و: (خذوا من العمل ما تطیقون). نو له ډېر لمانځه څخه یې منعه نه کړه، بلکې تر هغې پورې یې د لمونځ د کولو اجازه ورکړه ترڅو پورې یې چې طاقت رسیږي. همدارنګه په ځینو نورو احادیثو کې راغلي دي چې: نبي علیه السلام ځینې صحابه له ډېر عبادت کولو څخه منعه کړل، نو هغه یا:

۱- له دې وجهې و چې نبي علیه السلام پوهېده چې دوی یې د کولو طاقت نه لري.

۲- او یا هم له دې وجهې چې دهغوي څخه د ډېرو نوافلو په وجهه واجب حقوق پاتې کېدل. نبي علیه السلام ورته فرمایلي وو چې: (ان لنفسک علیک حقاً وان لزوجک علیک حقاً).

۳- او یا هم له دې وجهې چې: دوی په ځان باندې هغه څه واجب کړي وو چې الله پاک ورباندې نه و واجب کړي. او هغه څه یې په ځان باندې حرام کړي و چې الله پاک نه و حرام کړي.

۲۰- د تکبیر په وخت کې د لاسونو او چټول تر غوږنو پورې سنت دي

(۱) عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رضی الله عنه، قَالَ: «رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ فَكَبَّرَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى سَاوَى بَيْنَهُمَا أُنْثِيَةً لَمْ يَمُتْ بَعْدُ». (دارقطني: ج ۱/ص ۲۹۹، وطحاوي: ج ۱/ص ۱۳۵) حضرت براء بن عازب رضی الله عنه فرمائي چې ما وليدلور رسول الله ﷺ چې صرف د تکبیر تحریمه سره ئی لاسونه تر غوږنو پورې اوچت کړل.

(۲) عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اكْبَرَ لَا فُتْيَاحَ الصَّلَاةِ، رَفَعَ يَدَيْهِ، حَتَّى يَكُونَ إِبْهَامَاهُ قَرِيبًا مِمَّنْ شَعْنَتَى أُذُنَيْهِ». (طحاوی: ج ۱/ ص ۱۳۲ و ص ۱۱۰ دارقطنی: ج ۱/ ص ۳۰۰ ابوداؤد: ج ۱/ ص ۱۰۹ باب من لم يذكر الرفع)

یعنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ د اول تکبیر سرہ لاسونہ د غورونو تر نر میو پوری اوچتول.

(۳) وَعَنْ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ رضی اللہ عنہ: أَنَّهُ أَبْصَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى كَانَتْ إِبْهَامَا مَنِيكَيْهِ وَحَازِي يَابِهَا مَاهِيَةً ثُمَّ كَبَّرَ. (مشکوٰۃ باب صفة الصلوة الفصل الثاني: ج ۱/ ص ۷۶ ابوداؤد/ رقم / ۷۲۴).

حضرت وائل رضی اللہ عنہ فرمائی چی مار رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولیدلوچی د تکبیر تحریمہ پہ وخت کی یی لاسونہ د اوږو اوغٹی گوتی د غورونو پوری پورته کړی.

(۴) عَنْ عَبْدِ الْجُبَّارِ بْنِ وَائِلٍ، عَنْ أَبِيهِ رضی اللہ عنہ أَنَّهُ: «رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى تَكَادَ إِبْهَامَاهُ تُحَازِي شَعْبَةَ أُذُنَيْهِ» (نسائی: ج ۱/ ص ۱۴۱/ رقم ۸۷۹).

یعنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د اول تکبیر سرہ لاسونہ د غورونو تر نر میو پوری پورته کړل.

(۵) عَنْ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: ... فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا وَائِلُ بْنُ حُجْرٍ! إِذَا صَلَّيْتَ فَأَجْعَلْ يَدَيْكَ حِذَاءَ أُذُنَيْكَ، وَالْمَرْأَةُ تَجْعَلْ يَدَيْهَا حِذَاءَ أُذُنَيْهَا». (معجم طبرانی: ج ۱/ ص ۱۸)

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و فرمایل چی سړی بہ د غورونو پوری او بښخہ بہ د تیونو پوری لاسونہ پورته کوي.

(۶) عَنْ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ رضی اللہ عنہ: أَنَّهُ "رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَفَعَ يَدَيْهِ حِينَ دَخَلَ فِي الصَّلَاةِ كَبَّرَ، وَصَفَ هَنَاءً رضی اللہ عنہ حِينَ أَدْنَيْهِ. (مسلم: ج ۱/ ص ۱۷۳)

حضرت وائل رضی اللہ عنہ فرمائی چی مار رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولیدلوچی د اول تکبیر سرہ یی لاسونہ اوچت کړل او الله اکبر یی وویلو. د حدیث در اوی همام بیان دی چی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تر غورونو پوری لاسونہ اوچت کړل.

(۷) عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ رضی اللہ عنہ، عَنْ أَبِيهِ رضی اللہ عنہ، قَالَ: «رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ افْتَتَحَ الصَّلَاةَ، فَرَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى جَاوَزَ بِهِمَا أُذُنَيْهِ. (مسند احمد / رقم ۱۵۶۶۷).

د حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله تعالی عنهما څخه روایت دی چی ده رسول الله صلی الله علیه وسلم ولیدلو چی: د لمانځه د شروع کولو په وخت کې یی لاسونہ له غورونو څخه واپړول.

(۸) عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا كَبَّرَ فَعَرَّ يَدَيْهِ حَتَّى يُحَاذِيَ بِهِمَا أُذُنَيْهِ، وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ حَتَّى يُحَاذِيَ بِهِمَا قُرُوعَ أُذُنَيْهِ. الْحَدِيثُ. (بخاری / ج ۱ / ص ۱-۲ و مسلم: ج ۱ / ص ۱۶۷)

مالک بن حویرث رضی اللہ عنہ فرمائی چى رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم به دالله اکبر به وخت کى لاسونه دغورونو سره برابرول او په یوروایت کى راخى چى تراوچتى حصى دغورونو پورې به یې اوچتول.

(۹) عَنْ قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ أَنَّهُ رَأَى نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ: حَتَّى يُحَاذِيَ بِهِمَا قُرُوعَ أُذُنَيْهِ.. (مسلم: ج ۱ / ص ۱۶۸)

يعنى رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لاسونه دغورونو ترپاسنى حصى پورې اوچت کړل.

(۱۰) حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی چى رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم به دغورونو پورې لاسونه پورته کول. (بهیقى: ج ۲ / ص ۹۹ و دارقطنی ج ۱ / ص ۳۴۵)

(۱۱) امام بخاری / په جزء رفع الیدین کى روایت راوړى دى فرمائی چى: عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هَلَالٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «كَانَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا صَلُّوا كَانُوا يُدِيرُهُمْ حِيَالًا إِذَا نَهَضُوا» (ص: ۳۲)

حميد بن هلال فرمائی رحمه الله چى در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم صحابه وورضى الله تعالى عنهم به په مانځه کى لاسونه ترغورونو پورې اوچتول.

(۱۲) عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ حَكِيمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَرَفَعُ يَدَيْهِ جَذَاءً أُذُنَيْهِ فِي أَوَّلِ تَكْبِيرَةٍ افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ، وَلَمْ يَرَفَعُهُمَا فِيمَا سِوَى ذَلِكَ». (موطا امام محمد: ص ۹) يعنى عبد الله بن عمر رضى الله تعالى عنهما به صرف د اول تكبير سره لاسونه دغورونو پورې اوچتول.

(۱۳) أَنَّ وَابِلَ بْنَ عَجْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَخْبَرَهُ قَالَ: قُلْتُ: لَأَنْظُرَنَّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ يُصَلِّي قَالَ: فَنَظَرْتُ إِلَيْهِ "فَأَمَّا وَكَبَّرَ فَعَرَّ يَدَيْهِ حَتَّى حَاذَا بِأُذُنَيْهِ". (الحديث.)

وايل بن حجر رضى الله تعالى عنه فرمايې چې: ما وويل چې زه به رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته گورم چې دى څرنگه لمونځ کوي؟ نو ما ورته وکتل چې ودرېدلو او الله اکبر يې وويل او لاسونه يې تر غورونو پورې اوچت کړل. [السنن الكبرى للبيهقي / كتاب الصلاة / باب رَضَعَ الْيَدَ الْيُمْنَى عَلَى الْيَسْرَى فِي الصَّلَاةِ وَصَحِيحُ ابْنِ حَبَانَ / حديث: ۱۸۶۰].

(۱۴) وَذَكَرَ الطَّبِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ أَنَّ الشَّافِعِيَّ رَحِمَهُ اللَّهُ حِينَ دَخَلَ مِصْرَ سُبُلَ عَنْ كَيْفِيَّةِ رَفْعِ الْيَدَيْنِ عِنْدَ التَّكْبِيرِ؟ قَالَ: يَرْفَعُ الْمُصَلِّيُ يَدَيْهِ بِحَيْثُ يَكُونُ كَفَّاهُ حِذَاءَ مَنْكِبَيْهِ، وَإِمَامُهُ حِذَاءَ سَمْعَتَيْ أُذُنَيْهِ، وَأَطْرَافُ أَصَابِعِهِ حِذَاءَ فَرْعِ أُذُنَيْهِ، لِأَنَّهُ جَاءَ فِي رِوَايَةٍ: يَرْفَعُ الْيَدَيْنِ إِلَى الْمَنْكَبَيْنِ، وَفِي رِوَايَةٍ إِلَى الْأُذُنَيْنِ، وَفِي رِوَايَةٍ إِلَى فُرُوعِ الْأُذُنَيْنِ، فَعَمِلَ الشَّافِعِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ بِمَا ذَكَرْنَا فِي رَفْعِ الْيَدَيْنِ جَمْعًا بَيْنَ الرِّوَايَاتِ الثَّلَاثِ. (مِرْقَاتُ الْمَفَاتِيحِ: ج ۲/ص ۲۵۴)

علامه طبیبی رحمہ اللہ فرمائی چی کلہ چی امام شافعی رحمہ اللہ مصرتہ راغلو، نو ددہ ثخنہ پوبستنه وشوہ چی دتکبیرپہ وخت کی بہ لاسونہ ترکوم حای پورې اوچتیری؟

هغه رحمه الله ورته جواب ورکړو چې: ورغوي به تر اوږو او غټې ګوتې به تر نرمیو د غوږونو او د ګوتو سرونه به تر پاسنی حصې د غوږونو پورې پورته کوي! ځکه چی په بعضی احادیثو کی د لاسونو اوچتول تر اوږو پورې راغلی دي او په بعضو کی تر نرمیو د غوږونو پورې راغلي دي او په بعضو کی تر پاسنیو حصو د غوږونو پورې راغلی دي. نو امام شافعی رحمه الله په دریو واړو روایتونو عمل وکړو، چی ورغوي تر اوږو پورې، غټی ګوتې تر نرمیو د غوږونو پورې او د ګوتو سرونه تر پاسنی حصې د غوږونو پورې اوچتې شي، نو په درې واړو احادیثو عمل راځي.

(۱۵) امام نووی الشافعی رحمه الله فرمائی چی: وَأَمَّا صِفَةُ الرَّفْعِ فَالْمَشْهُورُ مِنْ مَذْهَبِنَا وَمَذْهَبِ الْجَاهِلِيَّةِ أَنَّهُ يَرْفَعُ يَدَيْهِ حَذَّ وَمَنْكِبَيْهِ بِحَيْثُ تُحَاذِي أَطْرَافَ أَصَابِعِهِ فُرُوعَ أُذُنَيْهِ أَيْ أَعْلَى أُذُنَيْهِ وَإِمَامُهُ سَمْعَتَيْ أُذُنَيْهِ وَرَأْسُهُ مَنْكِبَيْهِ فَهَذَا مَعْنَى قَوْلِهِمْ حَذَّ وَمَنْكِبَيْهِ وَبِهَذَا جَمَعَ الشَّافِعِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى بَيْنَ رِوَايَاتِ الْأَحَادِيثِ فَاسْتَحْسَنَ النَّاسُ ذَلِكَ مِنْهُ. (المجموع: ج ۳/ض ۳۰۷، نووی شرح مسلم: ج ۱/ص ۱۶۸)

یعنی زمونږ او د جمهورو طریقہ د لاسونو داوچتولو داده، چی تر اوږو پورې یې پداسې طریقہ اوچت کړی چی د ګوتو سرونه د غوږونو د پاسنی حصی سره برابر شي او غټې ګوتې د غوږونو له نرمیو سره برابر شي او ورغوي داوگوسره برابر شي او همدغه مطلب دهغو خلکو دی چی هغوي وایي چی لاسونه به د اوږو سره برابر وي او په دې طریقہ امام شافعی رحمه الله دا احادیثو په مابین کی تطبیق راوستلو او ټولو خلکو خوښ کړ.

۲۱- تکبیر تحریمہ خُخہ وروستہ سبحانک اللهم ویل سنت دی

(۱) عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ قَالَ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَمُحَمَّدُكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ. (نسائی: ج ۱/ص ۱۴۳) حضرت ابوسعیدؓ فرمائی
چی رسول اللہﷺ بہ چی کلہ مونخ شروع کرو نو سبحانک اللهم بہئی لوستلہ.

(۲) عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ قَالَ: «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَمُحَمَّدُكَ، وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ» (نسائی: ج ۱/ص ۱۴۳) حضرت
ابوسعیدؓ فرمائی چی رسول اللہﷺ بہ چی کلہ مونخ شروع کرو نو سبحانک اللهم الخ بہئی لوستلہ.

(۳) عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ قَالَ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ. (مسندک حاکم: ج ۱/ص ۲۳۵، ابوداود: ج ۲/ص ۱۴۰) حضرت عائشہؓ فرمائی چی رسول اللہﷺ بہ چی کلہ مونخ شروع
کولو نو سبحانک اللهم الخ بہئی لوستلہ.

(۴) عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ إِذَا كَبَّرَ الصَّلَاةَ قَالَ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَمُحَمَّدُكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ (داقطنی: ج ۱/ص ۲۹۹) حضرت عمرؓ بہ چی اللہ اکبر وویلو، نو سبحانک اللهم الخ
بہئی لوستلو.

(۵) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، كَانَ يَجْهَرُ بِهَذِهِ الْكَلِمَاتِ يَقُولُ: «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَمُحَمَّدُكَ، تَبَارَكَ اسْمُكَ، وَتَعَالَى جَدُّكَ، وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ». (مسلم: ج ۱/ص ۱۷۲) حضرت عمرؓ بہ پدہ اوچت
اواز سبحانک اللهم الخ لوستلہ.

(۶) عَنْ أَبِي وَائِلٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ: كَانَ عُثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ يَقُولُ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ الخ. (دارقطنی: ج ۱/ص ۳۰۲)

حضرت ابووائلؓ فرمائی چی حضرت عثمانؓ بہ چی کلہ مونخ شروع کرو نو سبحانک اللهم
بہئی لوستلہ.

۲۲- په کلیوالو مساجدو کې دوهمه جمعه مکروه ده

(۱) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَدْ نَاسَا فِي بَعْضِ الصَّلَوَاتِ، فَقَالَ: «لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَمُرَّ جُلَا يُصَلِّيَ بِالنَّاسِ، ثُمَّ أَخَالِفَ إِلَى رَجَالٍ يَتَخَلَّفُونَ عَنْهَا، وَأُمُرُ بِهِمْ فَيُحَرِّقُوا عَلَيْهِمْ، بِحُزْمِ الْحَطَبِ يُبْنِيهِمْ» (بخاری: ج ۱/ص ۸۹، مسلم: ج ۱/ص ۳۳۲).

حضرت ابو هريرة رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمائی چې یوڅه کسان جماعت ته نه وو حاضر شوي، نور رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وفرمايل چې ما اراده کړې ده چې یو تن ته ووايم چې خلکو ته امامتي ورکړي اوزه په هغو خلکو پسې ورشم چې جماعت ته ندي راغلي او دهغوی کورونه وسوزوم الخ.

(۲) وَعَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَقْبَلَ مِنْ نَوَاحِي الْمَدِينَةِ يُرِيدُ الصَّلَاةَ، فَوَجَدَ النَّاسَ قَدْ صَلَّوْا، فَمَالَ إِلَى مَنْزِلِهِ، فَجَمَعَ أَهْلَهُ، فَصَلَّى بِهِمْ» (معجم طبرانی: ج ۵/ص ۳۰۴).

حضرت ابو بکره رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمائی چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د مدینې د اطرافو څخه د مانځه په اراده راغلو، لکن چې وی کتل خلکو مونځ کړی وو، نور رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم کور ته لاړو او دکور والو ته یې لمونځ ورکړو.

(۳) عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أَتَيْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا عَلَى الْبَلَاطِ وَهُمْ يُصَلُّونَ، فَقُلْتُ: أَلَا تُصَلِّي مَعَهُمْ، قَالَ: قَدْ صَلَّيْتُ، إِنْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا تُصَلُّوا صَلَاةً فِي يَوْمٍ مَرَّتَيْنِ» (ابوداود: ج ۱/ص ۹۳).

د حضرت ام المؤمنین میمونې رضی اللہ تعالیٰ عنہا ازاد کړی غلام حضرت سلیمان رضی اللہ تعالیٰ عنہ فرمایي چې: زه د مدینې منورې د بلاط په نوم باندې ځای څخه راغلم، ما ولیدل چې خلک مونځ کوي، نو ما حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ تعالیٰ عنہ ته وفرمایي چې تاسو ولې ددوي سره لمونځ نه کوئ؟ هغه رضی اللہ تعالیٰ عنہ وفرمایي چې ما لمونځ کړی دی او ما د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم څخه اوریدلي دي چې یو لمونځ د ورځې دوه ځلې مه کوئ!

(۴) عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَنَّ عَلْقَمَةَ، وَالْأَسْوَدَ رَجَعَا إِلَى اللَّهِ، أَقْبَلَا مَعَ ابْنِ مَسْعُودٍ رضی اللہ تعالیٰ عنہ إِلَى مَسْجِدٍ، فَاسْتَقْبَلَهُمُ النَّاسُ قَدْ صَلَّوْا، فَرَفَعَهُمَا إِلَى الْبَيْتِ، فَجَعَلَ أَحَدُهُمَا عَنْ يَمِينِهِ، وَالْآخَرَ عَنْ شِمَالِهِ، ثُمَّ صَلَّى بِهِمَا» (مصنف عبد الرزاق: ج ۱/ص ۴۰۹).

عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ دخیلو دوو شاگردانو علقمه او اسود سره مسجد ته راغلو، خو خلکو مونځ په جماعت باندی کړی و او بهر ته راوتلی وو، نو عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ خپل دواړو شاگردان دخپل ځان سره کور ته بوتلل او پداسی طریقه یې جمعه وکړه چی یو یې بنی اوبل یې چپ طرفته ودرول.

(۵) عَنْ الْحَسَنِ رضی اللہ عنہ، قَالَ: «كَانَ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلُوا الْمَسْجِدَ وَقَدْ صَلَّى فِيهِ صَلَّوْا فَرَادَى. (مصنف ابن شيبه: ج ۱/ص ۳۲۳) در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم صحابه به چی کله مسجد ته راغلل او جماعت به شوی وو نو دوی به ځان ځان ته مونځ کولو.

(۶) عَنْ أَبِي قَلَابَةَ رضی اللہ عنہ، قَالَ: «يُصَلُّونَ فَرَادَى. (مصنف ابن أبي شيبة: ج ۲/ص ۳۲۳) ابو قلابه رحمه الله فرمائی چی د جماعت د تیریدو په صورت کی به خلکو ځان ځان ته مونځ کولو.

(۷) عَنْ أَقْلَمَ رضی اللہ عنہ، قَالَ: دَخَلْنَا مَعَ الْقَاسِمِ رضی اللہ عنہ الْمَسْجِدَ وَقَدْ صَلَّى فِيهِ، قَالَ: «فَصَلَّى الْقَاسِمُ رضی اللہ عنہ وَحْدَهُ (ایضاً).

۲۳- د ماښام دلمانځه څخه مخکې نفل کول سنت نه دي او سنت وبل ورته مکروه

دي

(۱) عَنْ طَاوُسٍ رضی اللہ عنہ، قَالَ: سُئِلَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا، عَنِ الرُّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ، فَقَالَ: «مَا رَأَيْتُ أَحَدًا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّيْهُمَا، وَرَخَّصَ فِي الرُّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ» (ابو داؤد ج ۱ ص ۱۸۲)

د عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما څخه د ماښام دلمانځه څخه مخکې د دوو رکعتونو نفل په باره کې پوښتنه وشوه هغه وفرمایل چې: ما در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په زمانه کې هیڅوک ددې دوو رکعتونو نفل په کولو باندې نه دي لیدلي او پدې مې هم څوک نه دي لیدلي چې د ما زدیګر دلمانځه څخه وروسته یې دوه رکعتونو ته اجازت ورکړی وي.

(۲) عَنْ حَمَّادٍ رضی اللہ عنہ، قَالَ: سَأَلْتُ إِبْرَاهِيمَ رضی اللہ عنہ عَنِ الصَّلَاةِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ فَنَهَانِي عَنْهَا، وَقَالَ: «إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا لَمْ يُصَلُّوهَا. (كتاب الأئثار للامام أبي حنيفة بروایت الامام محمد ص ۳۲)

حضرت حماد رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چي دابراهيم نخعي رَحْمَةُ اللَّهِ خُخه دمانبام دمانخه خُخه ددوو رکعتونو په باره کې پوښتنه وکړه، نو هغه زه منع کړم او وېرمايل چې: رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ او ابوبکر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دا لمونځ نه دی کړی.

(٣) عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ: «لَمْ يُصَلِّ أَبُو بَكْرٍ، وَلَا عُمَرُ، وَلَا عُثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ الرُّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ» (مصنف عبد الرزاق ج ٢ ص ٤٣٥)

حضرت ابراهيم نخعي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چي: ابو بکر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عثمان او رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دمانبام دلمانخه خُخه مخکې دوه رکعت نه دي کړي.

(٤) عَنْ ابْنِ الْمُسَيَّبِ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ: «كَانَ الْمُهَاجِرُونَ لَا يَرْكَعُونَ الرُّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ، وَكَانَتِ الْأَنْصَارُ تُرَكِّمُ بِهِمَا» (مصنف عبد الرزاق ج ٢ ص ٤٣٥)

حضرت سعيد بن مسيب رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چي مهاجرينو به دوه رکعت نه نفل مخکې دمانبام خُخه نه کول او انصارو به کول.

(٥) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ إِلَّا الْمَغْرِبَ» (كشف الاستار عن زوائد مسند البزار، ج ١ ص ٣٣٤)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمائي چي: دهر دوو اذانونو (اذان او اقامة) په مابين کې لمونځ دی غیر دمانبام خُخه.

(٦) عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، قَالَ: سَأَلْنَا نِسَاءَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، هَلْ رَأَيْنَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الرُّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ؟ فَقُلْنَ: لَا، غَيْرَ أَنْ أُمِّرَ سَلَمَةُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا، قَالَتْ: صَلَّاهُمَا عِنْدِي مَرَّةً، فَسَأَلْتُهُمَا هَذِهِ الصَّلَاةُ؟ فَقَالَ: «نَسِيتِ الرُّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْعَصْرِ، فَصَلَّيْتُمَا الْآنَ». (رواه الطبراني في كتاب مسند الشاميين، بحواله نصب الراية، ج ٢ ص ١٤١)

حضرت جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمائي چي: در رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ديبیانو (أمهات المؤمنین) خُخه پوښتنه وکړه چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به دمانبام دلمانخه خُخه مخکې دوه رکعت کول او که نه؟ نو ټولو بيبیانو وويل چې نه يې کول، يوازي أم سلمة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا و فرمايل چې: صرف يوه ورځې زما سره وکړل او بيا ترې پوښتنه وکړه چې دا کوم لمونځ دی؟ نو رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ راته و فرمايل چې: دماز ديگر خُخه وروستني نفل را خُخه هير شوي وو، هغه مې وکړل.

(٧) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَرْدَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ الْمُزَنِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «صَلُّوا قَبْلَ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ»، قَالَ: «فِي الثَّالِثَةِ لِمَنْ شَاءَ كَرَاهِيَةً أَنْ يَتَّخِذَهَا النَّاسُ سُنَّةً» (بخاری ج ١ ص ١٥٧)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايل چي: دماښام دمانځه څخه مخکې لمونځ کوي، په ديم ځل يې وفرمايل چي دچا خوښه وي (نو هغه دې کوي او که دچا خوښه وي نه دې کوي) دا خبره ځکه وکړه چي رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دوه رکعتونو ته سنت ويل نه خوښه ول.

(٨) عَنْ مَرْثَدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَزْزِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أَتَيْتُ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ الْجُهَنِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقُلْتُ: أَلَا أُغْجِبُكَ مِنْ أَبِي تَمِيمٍ يَرْكُمُ رُكْعَتَيْنِ قَبْلَ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ؟ فَقَالَ عُقْبَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «إِنَّا كُنَّا نَفْعَلُهُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»، قُلْتُ: فَمَا يَمْنَعُكَ الْآنَ؟ قَالَ: «الشُّغْلُ» (بخاری ج ١ ص ١٥٨)

ابو تميم رَحِمَهُ اللَّهُ دماښام دمانځه څخه مخکې دوه رکعتو نفل وکړل، مرثد بن عبد الله تعجب وکړو، نو عقبه ابن عامر الجهني ته ورغلو او دخپل تعجب ذکر يې ورته وکړو، هغه ورته وفرمايل چي: مونږ دنبي کريم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په زمانه کې دا دوه رکعتو کول، نو مرثد بن عبد الله رَحِمَهُ اللَّهُ ورته وفرمايل چي اوس يې ولې نه کوي؟ هغه وفرمايل: چي اوس مونږ مصروف يو.

ددې حديث څخه معلوم يږي چي په ابتداء کې به دا دوه رکعتو کيدل او وروسته بيا دصحابه وواو دتابعينو په زمانه کې بالکل متروک شول، که متروک نه وای، نو مرثد بن عبد الله به تعجب نه کولو.

(٩) وَعَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- قَالَ: «لَا تَزَالُ أُمْتِي عَلَى الْفِطْرَةِ مَا صَلَّوْا الْمَغْرِبَ قَبْلَ طُلُوعِ النَّجْمِ» (مجمع الزوائد ج ١ ص ٣١٠)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايي: چي زما امت به تر هغه پورې په فطرت باندې وي ترڅو چي دماښام لمونځ دستور دراختلو څخه مخکې کوي.

(١٠) وَعَنْ أَبِي أَيُّوبَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: «صَلُّوا الْمَغْرِبَ لِفِطْرِ الصَّائِمِ، وَبَادِرُوا طُلُوعَ النَّجْمِ». رَوَاهُ أَحْمَدُ، وَلَفْظُهُ عِنْدَ الطَّبْرَانِيِّ: «صَلُّوا صَلَاةَ الْمَغْرِبِ مَعَ سُقُوطِ الشَّمْسِ» (مجمع الزوائد ج ١ ص ٣١٠)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايي: چي روژه دار دروژه ماتي په وخت کې دماښام لمونځ کوي او دستور ودراختلو څخه يې مخکې کوي

په دې دوو حدیثونو کې راغلل چې د ماښام په لمونځ کې تعجیل پکار دی او دا دوه رکعتونه نفل د تعجیل سره منافي دي.

٢٤- قصدا یا بلاقصده د پاتې شوو لمونځونو قضایي ضروري ده

(١) عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ نَسِيَ صَلَاةً فَلْيُصَلِّ إِذَا ذَكَرَهَا، لَا كَفَّارَةَ لَهَا إِلَّا ذَلِكَ {وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي} (بخاری ج ١ ص ٨٤، مسلم ج ١ ص ٢٤١)، واللفظ للمسلم)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایي: چې چا لمونځ هیر کړو او یا ترې ویده شو، نو چې ورته یاد شي نو اداء دې کړي ددې بله کفار به غیر ددې څخه نشته، په دې حدیث کې حضرت قتادة الفاظ هم ذکر کړو چې: (اقم الصلوة لذكری)

(٢) عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، قَالَ: قَالَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ نَسِيَ صَلَاةً، أَوْ نَامَ عَنْهَا، فَكَفَّارَتُهَا أَنْ يُصَلِّيَهَا إِذَا ذَكَرَهَا (مسلم ج ١ ص ٢٤١)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایي: چې چا لمونځ هیر کړو او یا ترې ویده شو، نو کفار یې داده چې ورته یاد شي نو اداء دې کړي.

(٣) عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا رَقَدَ أَحَدُكُمْ عَنِ الصَّلَاةِ، أَوْ غَفَلَ عَنْهَا، فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا»، فَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ: {أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي} (مسلم ج ١ ص ٢٤١)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایي: چې کله یو کس ستاسو د لمونځ څخه ویده شوه او یا ترې غافله شوه نو چې ورته یاد شو نو اداء دې کړي، بيشکه الله تعالى فرمایي: اقم الصلوة لذكری.

(٤) عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، جَاءَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ، بَعْدَ مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ فَجَعَلَ يَسُبُّ كُفَّارَ قُرَيْشٍ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَا كِدْتُ أَصَلِّيَ الْعَصْرَ، حَتَّى كَادَتِ الشَّمْسُ تَغْرُبُ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَاللَّهِ مَا صَلَّيْتُهَا» فَقُمْنَا إِلَى بَطْحَانَ، فَتَوَضَّأَ لِلصَّلَاةِ وَتَوَضَّأْنَا لَهَا، فَصَلَّى الْعَصْرَ بَعْدَ مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ، ثُمَّ صَلَّى بَعْدَهَا الْمَغْرِبَ. (بخاری ج ١ ص ٨٣، مسلم ج ١ ص ٢٢٧)

د حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه د خندق په غزو کې د مازدیگر لمونځ قضاء شو نو قریشوته یې ددې په وجه کنځلې کولې بیا یې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته وفرمایل چې زما څخه د مازدیگر لمونځ قضاء شوی دی، رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ورته وفرمایل چې زما څخه هم قضاء شوی دی، بیا مونږ بطحان

مقام ته لار و اودس مو و کړو نور رسول الله ﷺ دماز دیگر دلمر پریوتو څخه وروسته دماز دیگر لمونځ وکړو، بیا یې دماښام لمونځ وکړو.

(۵) عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ: إِنَّ الْمَشْرُكِينَ شَغَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَرْبَعِ صَلَوَاتٍ يَوْمَ الْخَنْدَقِ، حَتَّى ذَهَبَ مِنَ اللَّيْلِ مَا شَاءَ اللَّهُ، فَأَمَرَ بِلَالًا رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ فَأَذَّنَ، ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى الظُّهْرَ، ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى الْعِصَاءَ، ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى الْمَغْرِبَ، ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى الْعِشَاءَ (ترمذی ج ۱ ص ۴۳)

د خندق په غزوه کې د رسول الله ﷺ څخه څلور لمونځونه قضاء شوه، بیا یې حضرت بلال رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ ته امر وکړو چې اذان وکړي، نو اول یې دما سپښین قضایي راوړه او بیا یې دما ښام او بیا یې دما خوستن قضایي راوړه.

(۶) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: مَنْ نَسِيَ صَلَاتَهُ فَلَمْ يَذْكُرْهَا إِلَّا وَهُوَ مَعَ الْإِمَامِ، فَإِذَا سَلَّمَ، فَلْيُصَلِّ الصَّلَاةَ الَّتِي نَسِيَ، ثُمَّ لْيُصَلِّ بَعْدَهَا الصَّلَاةَ الْآخِرَى. (مؤطا امام مالک ص ۱۵۵)

حضرت عبد الله ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا فرمایي چې دچا څخه چې لمونځ هیر شوی وي او بیا دامام سره په بل لمونځ ولاړ وي نو کله چې امام سلام وگرزوي نو ده ته پکار ده چې اول هغه هیر شوی لمونځ اداء کړي او بیا دامام سره ادا کړي لمونځ را وگرزوي.

امام نووی رَحِمَهُ اللَّهُ فرمایي چې: فِيهِ وَجُوبُ قَضَاءِ الْفَرِيضَةِ الْفَائِتَةِ سَوَاءً تَرَكَهَا يُعَذِّرُ كُنْهُ مَوْسِيَانٍ أَمْ يُغَيِّرُ عُدُوًّا أَوْ تَمَّا قَبْدٌ فِي الْحَدِيثِ بِالنِّسْيَانِ لِمُخْرَجِهِ عَلَى سَبَبٍ لِأَنَّهُ إِذَا وَجِبَ الْقَضَاءُ عَلَى الْمُعَذِّرِ فَعِدَّةٌ أُولَى بِالْوُجُوبِ وَهُوَ مِنْ بَابِ التَّنْبِيهِ بِالْأَذْنِ عَلَى الْأَعْلَى وَأَمَّا قَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا فَمَحْذُولٌ عَلَى الْإِسْتِحْبَابِ فَإِنَّهُ يَجُوزُ تَأْخِيرُ قَضَاءِ الْفَائِتَةِ يُعَذِّرُ عَلَى الصَّحِيحِ وَقَدْ سَبَقَ بَيَانُهُ وَدَلِيلُهُ وَشَدَّ بَعْضُ أَهْلِ الظَّاهِرِ فَقَالَ لَا يَجِبُ قَضَاءُ الْفَائِتَةِ يُغَيِّرُ عُدُوًّا وَزَعَمَ أَنَّهَا أَكْثَرُ مِنْ أَنْ يُخْرَجَ مِنْ وَبَالَ مَعْصِيَتِهَا بِالْقَضَاءِ وَهَذَا أَخْطَأَ مِنْ قَائِلِهِ وَجَهَالَةٌ وَاللَّهُ أَعْلَمُ (نووی ج ۱ ص ۲۳۸)

په دې حديث کې ددې خبرې دپاره دليل دی چې کله چې فرض لمونځ قضاء شي دهغې قضایي ضروري ده برابره خبره ده چې بلاعذره قضاء شوی وي او یا سره د عذره قضاء شوی وي او په حديث کې دنسيان قيد له وجې د شان نزول څخه دی او لدې وجې څخه هم غیر معذور باندې قضایي لازم ده نو کله چې په معذور قضایي واجبه وه نو غیر معذور په طريقه اولی واجب ده او داله باب د تنبيه بالادنی علی الاعلی څخه ده او د رسول الله ﷺ دا فرمان چې فليصلها اذا ذکرها دا په استحباب حمل دی،

ځکه چې د قضایي لمونځونو د اداء تأخیر جائز دی او بعضې اهل ظواهر و شذوذ کړی دی او ویلي دي چې بلا عذر دفوت شوو لمونځونو قضایي واجبه نه ده او دا گمان یې کړی دی چې دفوت شوو لمونځونو گناه ډیره زیاته ده او ددې گناه څخه وتل ډیره غټه خبره ده، لکن دا د اهل ظواهرو خطایي او جهالت دی.

۲۵ مسئله: استمناء بالید حرامه ده

استمناء په لغت کې: داستفعال دباب څخه دی د (مني) څخه دی. معنی یې: دمنی در او یستلو غوښتل دي، استمناء ته په عربی کې: الخَضَخَضَهُمْ وايي، په عربانو کې نن سبا په العادة السرية سره او په پښتو کې په موټک سره شهرت لري، د استمناء حکم دادی چې: د فقهاءو په نیز استمناء دنارینه وو او زنانه وو دواړو لپاره حرامه ده.

قال ابن عابدين ((فِي الْجَوْهَرَةِ: الْإِسْتِمْنَاءُ حَرَامٌ، وَفِيهِ التَّعْزِيرُ. وَلَوْ مَكَّنَ امْرَأَتَهُ أَوْ أُمَّتَهُ مِنَ الْعَبَثِ بِذَكَرِهِ فَأَنْزَلَ كُرْهَ وَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ)) ج ۴ ص ۲۸

په استمناء کې تعزیر دی او دخپلې ښځې په لاس استمناء مکروه ده لکن تعزیر پکې نه شته حافظ ابن تیمیه رحمه الله فرمایلي دي چې ((أَمَّا الْإِسْتِمْنَاءُ بِالْيَدِ فَهُوَ حَرَامٌ عِنْدَ جُمْهُورِ الْعُلَمَاءِ وَهُوَ أَصَحُّ الْقَوْلَيْنِ فِي مَذْهَبِ أَحْمَدَ وَكَذَلِكَ يُعَزَّرُ مَنْ فَعَلَهُ)) (مجموع الفتاوى ۳۵/۲۲۹)

د جمهور علماءو په نیز استمناء حرامه ده او همداد امام احمد رحمه الله په دوو قولونو کې صحیح قول دی، او د استمناء بالید کونکی ته به تعزیر ورکولی شي، همدارنگه یې فرمایلي دي چې:

وَالْإِسْتِمْنَاءُ لَا يُبَاحُ عِنْدَ أَكْثَرِ الْعُلَمَاءِ سَلَفًا وَخَلْفًا سَوَاءً خُشِيَ الْعَنْتُ أَوْ لَمْ يُخْشَ ذَلِكَ. وَكَلَامُ ابْنِ عَبَّاسٍ وَمَا رُوِيَ عَنْ أَحْمَدَ فِيهِ إِنَّمَا هُوَ لِمَنْ خُشِيَ " الْعَنْتُ " وَهُوَ الزَّانَا وَاللَّوَاطُ خَشْيَةً شَدِيدَةً خَافَ عَلَى نَفْسِهِ مِنَ الْوُقُوعِ فِي ذَلِكَ فَأُبِيحَ لَهُ ذَلِكَ لِتَكْسِيرِ شِدَّةِ عَنْتِهِ وَشَهْوَتِهِ. وَأَمَّا مَنْ فَعَلَ ذَلِكَ تَلَذُّذًا أَوْ تَذَكُّرًا أَوْ عَادَةً؛ بَأَن يَتَذَكَّرَ فِي حَالِ اسْتِمْنَائِهِ صُورَةً كَأَنَّهُ يُجَامِعُهَا فَهَذَا كُلُّهُ مُحَرَّمٌ لَا يَقُولُ بِهِ أَحْمَدُ وَلَا غَيْرُهُ وَقَدْ أَوْجَبَ فِيهِ بَعْضُهُمُ الْحَدَّ، وَالصَّبْرُ عَنْ هَذَا مِنَ الْوَاجِبَاتِ لَا مِنَ الْمُسْتَحَبَّاتِ.)) (مجموع الفتاوى) (۵۷/۱۱)

استمناء په هر صورت کې حرامه ده، ویره د زنا وي او که نه، البته که په لواطت یا په زنا کې د واقع کیدلو ښځه خطر وه نو بیا دا بن عباس رضی الله عنه او د امام احمد رحمه الله څخه اباحت مروی دي او د خوند او

د عادت او د جماع د تصور په صورت کې اتفاقاً حرامه ده، حتی چي بعضو پکې د حد قول کړی دی، ځان ساتل تري واجب دي، په فقه حنفي کې عند خوف الزنا ورته لفظ د رجاء استعمال شوی دی چې هغه هم په جواز دلالت نکوي.

دلایل:

اول: امام شافعي او امام مالک او امام زيلعي (حنفي) رحمهم الله داستمناء باليد د حرمت لپاره ددې ايت څخه استدلال کړی دی چې (وَالَّذِينَ هُمْ يُفْرُجُهُمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنْ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ) المومنون

الله جل جلاله هغو مومنانو ته دکاميابۍ او د اوور څخه د نجات زېږې ورکړی دی چې د حرامو ځايونو څخه دخپلو شرمگاهونو حفاظت کوي

حرام ځايونه کوم دي؟ نو پدې ايت کښې بيان شو چي دخپلې منکوچې ښځې او دخپلې مملوکې ښځې څخه علاوه نور ټول حرام دي او استمناء د منکوچې او د مملوکې څخه علاوه دی لهذا استمناء حرامه ده الله جل جلاله يو ځلی د حصر صيغه ذکر کړه چې (إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ) يعني د ذکر استعمال يواځي دخپلې منکوچې ښځې او دخپلې مملوکې ښځې سره جايز دی او بيا يې ددې تاييد په ﴿فَمَنْ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ﴾ باندې وکړو.

فايده: ابن حزم الظاهري رحمه الله فرمايي چې استمناء مکروهه ده. فرمايې چې (نکړه لانه ليس من مکارم الاخلاق) حالانکي دا د نص په مقابله کښې قياس دی، د چارپايي سره جماع ته ابن حزم رحمه الله هم حرام وایي او استدلال پدې ايت باندې کوي چې بهيمه د زوجې او د چارپايي څخه علاوه ده ځکه حرامه ده نو همدارنگه مونږ هم وايو چې استمناء د زوجې او د چارپايي څخه علاوه ده ځکه حرامه ده.

دوهم: الله جل جلاله فرمايي چې (وَلَيْسَتَغْفِيَفَ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ)

(النور ۳۳)

الله د نکاح څخه په ماسوا کښي د عفاف امر کړی دی او استمناء هم د نکاح څخه په ماسوا کښي ده

دریم: رسول الله فرمایلی دی چہ (يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ مَنِ اسْتَظَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ (تکالیف الزواج)، فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغْضُ لِلْبَصَرِ وَأَخْصَنُ لِلْفَرْجِ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ، فَإِنَّ الصَّوْمَ لَهُ وَجَاءَ حِمَاةٌ عَنِ الْوُقُوعِ فِي الْحَرَامِ) (إسناده صحيح والحديث متفق عليه))

خوک چہ دواہ قدرت لری نو واده دی وکری خک چہ واده دسترگو لپاره بنه تیہونکی دی اود شرمگاه لپاره بنه ساتونکی دی اود چاچہ دواہ طاقت نوي هغه دی روژه ونیسی خک چہ روژه دده لپاره په حرامو کنبی دواقع کیدلو خخه ساتونکی ده نونبی صلی الله علیه وسلم دنکاح خخه عاجز کس ته دروژی حکم وکړوکه استمناء جایزه وی نو د استمناء حکم به یی ورته کړی وو خک چہ دنکاح خخه خواستمناء اسانه ده.

خلورم: قال ابن الهمام في فتح القدير وَلَا يَحِلُّ الْإِسْتِمْنَاءُ بِالْكَفِّ ذَكَرَ الْمَشَايخُ فِيهِ أَنَّهُ - عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ - قَالَ «تَاكِحُ الْيَدِ مَلْعُونٌ، اه».

وقال ايضا (وَالْإِسْتِمْنَاءُ بِالْجُزْءِ حَرَامٌ) لِقَوْلِهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «تَاكِحُ الْيَدِ مَلْعُونٌ اه قال الدرالمختار وكذا الْإِسْتِمْنَاءُ بِالْكَفِّ وَإِنْ كُرِيَ تَحْرِيمًا لِحَدِيثِ «تَاكِحُ الْيَدِ مَلْعُونٌ انتهى كلامه ثم هو طرف من حديث أخرجه أبو الشيخ ابن حيان في "مجلس من حديثه" (٢١/٦٢)، وابن بشران في "الأمالي" (٢١/٨٦) من طرق عن عبد الرحمن بن زياد الإفريقي عن أبي عبد الرحمن الحبلي عن عبد الله بن عمرو مرفوعاً بلفظ:

سبعة لعنهم الله، ولا ينظر إليهم يوم القيامة، ويقال لهم: ادخلوا النار مع الداخلين: الفاعل، والمفعول به في عمل قوم لوط، وتأكح البهيمة، وتأكح يده، والجامع بين المرأة وابنتها، والزاني بحليلة جاره، والمؤذي جاره حتى يلعنه، والتأكح للمرأة في دبرها؛ إلا أن يتوب

رسول الله فرمایلی دی چہ په اوو کسانو د الله لعنت دی اول؛ په فاعل او په مفعول، دوهم؛ دخاروي سره په بدفعلي کوونکی دریم؛ په استمناء کوونکی خلورم؛ دمور او دلور په یوه نکاح کې په جمعه کوونکی پنځم دگاوندي دبنځي سره په زنا کوونکی بنځیم؛ گاوندي ته په ضرر رسونکی اوم؛ دبنځي سره په لواطت کوونکی. (حديث د متابعاتو له وجه د حسن لغیره په مرتبه کې دي)

پنجم: عبد الرزاق عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: سُئِلَ ابْنُ عُمرَ عَنْهُ قَالَ: «ذَلِكَ نَائِكٌ نَفْسِهِ» رقم ۱۳۵۸۷

عبد الله بن عمر رضي الله عنهما فرمایي چي استمناء باليد کوونکی دخپل خان سره بدفعلي کوي. شپږم: الضرر الصحي: فقهاء و فرمایلي دي چي کوم شی چي صحت ته مضروي هغه شرعا ممنوع وي او استمناء صحت ته ډیر ضرر رسوي لکه:

- ۱- جنسی ضعف.

- ۲- دغدود و تناسليه و وضعف.

- ۳- سرعت الانزال.

- ۴- دتناسلي الي کبیدل.

- ۵- دغلطو خيالونو په وجه د حافظې نقصان.

- ۶- لاس د فرج د مهبل په نسبت زیگ وي نو د استمناء په وجه د ذکر د حس کمیدل.

- ۷- د ښځې په استمناء سره خارجي جنسي اعضاء غټیږي او داخلي لکه مهبل کمزوری کیږي چي بیا د جماع په وجه ورته خوند نه حاصلیږي.

اووم: الضرر النفسي: استمناء داخلاق او مروت سره منافي عمل دی دا استمناء باليد کوونکی ته خان خیس ښکاري. علامه قرطبي رحمه الله فرمایلي دي چي (الاستمناء عار بالرجل المني فكيف بالرجل الكبير)

د اهل ظواهر و او ویکتوري اهل حدیثو په نیز استمناء کله مباحه کله مستحبه او کله واجبه وي حتی چي بعضو صحابه گرامو ته یې هم منسوب کړي ده (استمناء) د ویکتوري اهل حدیثو سرگروه نواب نور الحسن ابن نواب صديق حسن خان لیکي دي چي: «من جسمه»

استنزال منی بکف یا به چیزی از جمادات نزد دَعای حاجت مباح است و لاسیما چون فاعل خاشی از وقوع در فتنه یا معصیت که اقل احوالش نظر باز نیست باشد که درین حین مندوب است، بلکه گاه واجب گردد، دمیکه ترک معصیت جز باین حرکت ممکن نشود و احادیث وارده در منع از نکاح بدست ثابت و صحیح نشده، بلکه بعض اهل علم نقل این استمناء از صحابه نزد غیبت از اهل خود کرده آند و در مثل این کار حرج نیست بکله همچو استخراج دیگر فضلات مؤذیه بدن است (عرف الجادی ص ۲۰۷)

یعنی په عامو حالاتو کې استمناء مباح ده او د نظر بازی د ویرې په صورت کې مستحب ده او په معصیت کې د وقوع د ویرې په صورت کې واجب ده، بلکې بعضې اهل علمو صحابه کرامو ته هم منسوب کړې ده.

د ویکتوري اهل حدیث د لائل

په مصنف عبدالرزاق ج ۷ ص ۳۹۰ کې باب دی په نوم د (باب الاستمناء) هلته یو څو روایات دي لکن یو هم ثابت نه دی مثلاً:

۱- قال عبدالرزاق قال: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّهُ كَرِهَ الْإِسْتِمْنَاءَ. قُلْتُ: أَفِيهِ حَدِيثٌ؟ قَالَ: «مَا سَمِعْتُهُ» (رقم ۱۳۵۸۶)

د دې روایت په سند کې ابن جریج مدلس دی د متعې قایل وو د نوې بنحو سره یې متعه کړی وه همدارنگه عطاء فرمایي چې ما پکې حدیث ندي اوریدلی همدارنگه پدې روایت کې د استمناء کراهت ذکر دی او د کراهت څخه متبادر کراهت تحریمي دی.

۲- عبدالرزاق عَنِ الثَّوْرِيِّ، وَمَعْمَرٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ، عَنْ أَبِي يَحْيَى، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ: إِنِّي أَغْبْتُ بِذَكَرِي حَتَّى أُنْزَلَ؟ قَالَ: «إِنَّ نِكَاحَ الْأُمَةِ خَيْرٌ مِنْهُ، وَهُوَ خَيْرٌ مِنَ الزَّانَا»، ۱۳۵۸۸

۳- عبد الرزاق عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمَارِ الدَّهْنِيِّ، عَنْ مُسْلِمٍ قَالَ: رَأَيْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، لَقِيَ أَبَا يَحْيَى فَتَذَاكَرَا حَدِيثَ ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ لَهُ أَبُو يَحْيَى: سَأَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنْ رَجُلٍ يَغْبْتُ بِذَكَرِهِ حَتَّى يُنْزَلَ؟ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: إِنَّ نِكَاحَ الْأُمَةِ خَيْرٌ مِنْ هَذَا، وَهَذَا خَيْرٌ مِنَ الزَّانَا ۱۳۵۹۰

یو کس حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنهما ته و فرمایل چې زه په خپل ذکر لوبې کوم نو حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنهما ورته و فرمایل چې د دې څخه د وینځې سره نکاح ښه ده او دا عمل د زنا

خنه بنه دی.

د اول اثر په سند کې ابو یحیی مجهول دی و دین الله لایوخذ عن مجاهیل په دوهم سند کې هم همدا مجهول ابو یحیی دی او ورسره عمار الدهنی شیعہ دی.

او پدی دواړو اثرونو کې خیریت اضافی دی په نظر سره زناته دی (واذا خیرت بین البلیتین فاختر اهونه)
۴- قال عبد الرزاق عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ عَبَّادٍ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ أَبِي الشَّعْثَاءِ قَالَ: «هُوَ مَاؤُكَ فَأَهْرِقْهُ» (۱۳۵۹۱)

ابو الشعثاء فرمایلی دی چې منی ستا خپلې اوبه دي نو وایروه:
پدې روایت کې دوه ضعفه دي اول دا چې د سفیان ثوري رحمه الله په استاذانو کې عباد بن منصور دی نو عباد عن منصور تحریف دی او عباد بن منصور ضعیف دی او دوهم دا چې د عباد بن منصور روایت د ابو الشعثاء خننه دی ثابت.

۵: قال عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي إِبرَاهِيمُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ ابْنِ عِيَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ: «وَمَا هُوَ إِلَّا أَنْ يَغْرُكَ أَحَدُكُمْ رَبُّهُ حَتَّى يُنْزِلَ مَاءً» (۱۳۵۹۲)

ددې روایت په سند کې ابن جریج مدلس دی ابراهیم بن ابی بکر پکې مجهول دی همدارنگه رجل پکې مجهول دی و دین الله لایوخذ عن مجاهیل

۶: قال عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي إِبرَاهِيمُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: «كَانَ مَنْ مَضَى يَأْمُرُونَ شَبَابَهُمْ بِالِاسْتِمْنَاءِ، وَالْمَرْأَةُ كَذَلِكَ تُدْخِلُ شَيْئًا». قُلْنَا لِعَبْدِ الرَّزَّاقِ: مَا تُدْخِلُ شَيْئًا؟ قَالَ: "يُرِيدُ السَّقَّ يَقُولُ: تَسْتَغْنِي بِهِ عَنِ الرَّثَا" (۱۳۵۹۳)

ددې روایت په سند کې هم ابن جریج مدلس دی او ابراهیم بن ابی بکر مجهول دی و دین الله لایوخذ عن مجاهیل و علی فرض صحة الاثر قیده مجاهد بحال الخوف عن الزنا.

۷- قَالَ عبد الرزاق: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: قَالَ عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ مَا أَرَى بِالِاسْتِمْنَاءِ بَأْسًا ۱۳۵۹۳

ددې روایت په سند کې ابن جریج مدلس دی امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمایلی دی چې: اذا قال ابن جریج ((قال فلان)) و ((قال فلان)) و ((اخبرت)) جاء بمناکیر

۸- اخبرنا ابن جریج اخبرني من اصدق عن الحسن البصري انه كان لا يري باسا بالمرءة تدخل شيئا

تریدالستر تستغنی به عن الزنا.

ددې روایت په سند کې هم ابن جریج مدلس دی او (من اصدق) پکښې مجهول دی نو علی کل حال هو مقید بخوف الزنا.

۹- ابن حزم په المحلي ج ۱۱ ص ۳۹۳ کې دمصنف عبدالرزاق په حواله لیکلی دی چې؛ قال عبدالرراق: وذكره معمر عن يعقوب السختياني وغيره عن مجاهد عن الحسن: انه كان لا يرى باسا بالاستمناء.

ددې په سند کې دمعمارو مجاهد په ما بین کې په واسطه کې مجهول راوي دی، علاوه لاداجي دا د ابن حزم رحمه الله و هم دی ځکه چې داروایت په مصنف عبدالرزاق او په نورو کتابونو کې پیدا نه شو.

۱۰- وروي ابن حزم باسناد صحيح عن قتادة عن رجل عن ابن عمر انه قال انما هو عصب تدلكه يدي في رجل مجهول دي، ولو فرضنا صحته فهو مقيد بحال الخوف.

۱۱: وَبِهِ - إِلَى قَتَادَةَ عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ زَيَْادٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُمْ كَانُوا يَفْعَلُونَهُ فِي الْمَغَازِي "يَعْنِي الْإِسْتِمْنَاءَ" يَغْبَثُ الرَّجُلُ بِذَكَرِهِ - قَالَ قَتَادَةُ: وَقَالَ الْحَسَنُ فِي الرَّجُلِ يَسْتَمْنِي يَغْبَثُ بِذَكَرِهِ حَتَّى يُنْزَلَ، قَالَ: كَانُوا يَفْعَلُونَ فِي الْمَغَازِي.

ددې روایت په سند کې قتاده مدلس دی او زياد بن مطر پکې مجهول دی، و علی تقدير صحته فهو ايضا مقيد.

۱۲- اخرج البيهقي في سننه الكبرى (۱۹۹/۷) اخبرنا ابو زكريا بن ابي اسحق المزكي انبانا ابو عبد الله بن يعقوب حدثنا محمد بن عبد الوهاب انبانا جعفر بن عون أنبأ الأجلح، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ غُلَامًا آتَاهُ فَجَعَلَ الْقَوْمُ يَقُومُونَ وَالْغُلَامُ جَالِسٌ. فَقَالَ لَهُ بَعْضُ الْقَوْمِ: قُمْ يَا غُلَامُ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: دَعَا شَيْءٌ مَا أَجْلَسَهُ، فَلَمَّا خَلَا قَالَ: يَا ابْنَ عَبَّاسٍ إِنِّي غُلَامٌ شَابُّ أَجْدُ غِلْمَةً شَدِيدَةً فَأَذْلِكُ دَكْرِي حَتَّى أَنْزِلَ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: "خَيْرٌ مِنَ الزَّانَا، وَنِكَاحُ الْأُمَةِ خَيْرٌ مِنْهُ."

ددې روایت په سند کې اجلح شیغه دی او ضعیف هم دی اود ابو الزبیر څخه یې سماع نه ده ثابته:

وعلى كل تقدير هو مقيد بحال الخوف كما تدل عليه روايات ابن عباس المتقدمة.

۱۳- ابن حزم الظاهري قیاس پیش کړی دی، دوه مقدمي یې ذکر کړي دي:

اول: استمنا په خوزولو او مسحه کولو کېږي.

دوهم: په استمنا کې قصد د انزال د منی وي اودا دواړه مقدمي مباحې دي لهذا استمنا مباحه شوه، لکن د مکارم الاخلاق سره منافي دی، نو مکروه تنزیهې دی، لکن دا قیاس یې غلط دی. اوله مقدمه یې مباحه نه ده، ځکه چې په فروجو او په نکاحونو کې اصل تحریم دی الا ما اباحه الشرع قال الله تعالى ﴿فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ﴾ او دا استمنا په اباحت کې نص نه شته.

رساله القراءة عند القبور

الحمد لله الذي جعل القرآن الكريم نورا يهدي إلى صراط مستقيم

كانت في السيرة النبوية من أروع ما أوتيت به من آيات الله الحكيم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده.

أما بعد!

دانشان دزدنگی. دهرې شعبي لپاره شرعي احكام موجود دي، ددفن څخه وروسته دقبر سرطرف ته دسورة بقرې اولني ايتونه تر «أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» پورې او دپښو طرفته دسورة بقرې اخري ايتونه (أَمَّنَ الرَّسُولُ الْآيَةَ) لوستل مستحب دي او دا حديثو څخه ثابت دي، همدارنگه په مقبره کې عام تلاوت كول هم ثابت او مستحب دی، لکن بعضي فتنه گر دلته هم دفتنوربابونه وهي او عوام په تشويش کې اچوي.

ددې فتنې دمهاركولو لپاره به مونږ دوه قسمه احاديث ذكر كړي، اول: هغه احاديث چې په هغې کې دقبر دسر او دپښو طرفته دسورة بقرې د اولو ايتونو او داخرو ايتونو دلوستلو ذكر راغلی دی او دوهم: به هغه احاديث ذكر كړو چې په هغې کې په مقبره کې دمطلق تلاوت ذكر راغلی دی او دارسالة به په دريو فصلونو او يوه خاتمه باندې مشتمله كړو. په اول فصل کې به اول قسم احاديث ذكر كړو، په دوهم فصل کې به دوهم قسم احاديث ذكر كړو او په دريم فصل کې به دا مسئله دمذاهبو اربعو او دمحققينو علماوو دفتوو په رڼا کې واضح كړو او په خاتمه کې به دمانعينو استدلال او دهغې څخه جوابات ذكر كړو ان شاء الله تعالى.

اول فصل

دمړي ددفن كولو څخه وروسته دقبر دسر او دپښو طرفته دسورة بقرې د اولو او داخرو ايتونو دلوستلو په باره کې دا حديثو په كتابونو کې دوه مرفوع صحيح حديثونه رانقل شوي دي، يو دحضرت لجلاج (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) حديث دی او دوهم دحضرت عبد الله بن عمر (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) حديث دی.

اول حديث: دحضرت لجلاج (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ): دا حديث دريو محدثينو روايت كړی دی.

اول: امام يحيى بن معين رحمه الله موقوفاً روايت كړی دی.

دوهم امام طبراني رحمه الله مرفوعاً روایت کړی دی.

دريم: امام ابن عساکر رحمه الله موقوفاً روایت کړی دی.

دا حدیث دامام یحیی بن معین رحمه الله څخه متعددو محدثینو روایت کړی دی چې په هغوي کې:

امام عباس دوري رحمه الله، امام خلال رحمه الله، امام لالکائي رحمه الله، امام بیهقي رحمه الله دی،

دامام عباس دوري ١٥٨ هـ (٢٧١) رحمه الله طريقه:

وبه قال: حدثنا يحيى، قال حدثنا مبشر بن اسماعيل الحلبي، قال حدثني عبدالرحمن بن العلاء بن اللجلاج عن ابيه قال: قال أبي: إذا أنا مت فضعني في اللحد وقل: بسم الله وعلى سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم وسن على التراب سنًا وقرأ عند رأسي بفاتحة البقرة وخاتمتها فاني سمعت عبدالله بن عمر رضي الله عنه يقول ذلك. تاريخ يحيى بن معين برواية الدوري ج ٢ ص ٣٤٦

په یو بل ځای کې د روایت الفاظ داسې دي چې: سألت يحيى بن معين عن القراءة عند القبر، فقال حدثنا مبشر بن اسماعيل الحلبي، عن عبدالرحمن بن العلاء بن اللجلاج عن ابيه انه قال لبنیه: إذا ادخلت القبر فضعوني في اللحد وقولوا: بسم الله وعلى سنة رسول الله وسنوا على التراب سنًا وقرأوا عند رأسي اول البقرة وخاتمتها فاني رأيت عبدالله بن عمر رضي الله عنه يستحب ذلك (تاريخ يحيى بن معين برواية الدوري ج ٢ ص ٣٧٩ رقم ٥٤١٣)

حضرت علام رحمه الله فرمایي چې: ماته زما پلار لجللاج رضي الله عنه وفرمايل چې ای زويه کله چې زه وفات شوم نو ما په لحد کې کيدئ او دا دعا ولولئ چې بسم الله وعلى سنة رسول الله او زما سر طرفته دسورة بقرې اول ايتونه او پښو طرفته دسورة بقرې اخر ايتونه ولولئ، ځکه چې ما د حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه څخه اوریدلي دي چې هغه به هم داسې فرمايل اويا به یی دا عمل مستحب گڼلو.

دامام خلال رحمه الله (٢٣٤ هـ - ٣١١ هـ) طريقه: وبه قال: أخبرنا العباس بن محمد الدوري، قال: حدثنا يحيى بن معين، قال: حدثنا مبشر الحلبي، قال: حدثني عبدالرحمن بن العلاء بن اللجلاج، عن أبيه رضي الله عنه، قال: "إني إذا أنا مت، فضعني في اللحد، وقل: بسم الله، وعلى سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم، وسن على التراب سنًا، وقرأ عند رأسي بفاتحة الكتاب وأول البقرة وخاتمتها، فإني سمعت عبدالله بن عمر رضي الله عنه يقول ذلك." (كتاب القراءة عن القبور ص ٨٧)

ترجمه يی دمخکنی حدیث دترجمی په شان ده، امام خلال ددې روایت متعلق یوه قصه هم نقل کړې ده فرمایي چې: وَأَخْبَرَنِي الْحَسَنُ بْنُ أَحْمَدَ الْوَرَّاقُ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى، قَالَ: حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الْحَدَّادُ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى، وَكَانَ صَدُوقًا، وَكَانَ ابْنُ حَمَّادٍ رَحِمَهُمَا اللَّهُ الْمُقَرَّرُ بِرُشْدٍ إِلَيْهِ، فَأَخْبَرَنِي قَالَ: "كُنْتُ مَعَ أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ، وَمُحَمَّدَ بْنِ قُدَّامَةَ الْجَوْهَرِيِّ رَحِمَهُمَا اللَّهُ فِي جَنَازَةٍ، فَلَمَّا دُفِنَ الْمَيِّتُ جَلَسَ رَجُلٌ ضَرِيرٌ يُقْرَأُ عِنْدَ الْقَبْرِ، فَقَالَ لَهُ أَحْمَدُ رَحِمَهُمَا اللَّهُ: يَا هَذَا، "إِنَّ الْقِرَاءَةَ عِنْدَ الْقَبْرِ بَدْعٌ فَلَمَّا خَرَجْنَا مِنَ الْمَقَابِرِ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ قُدَّامَةَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ لِأَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ رَحِمَهُمَا اللَّهُ: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ! مَا تَقُولُ فِي مَبْشَرِ الْحَلْبِيِّ رَحِمَهُمَا اللَّهُ؟ قَالَ: ثِقَةٌ، قَالَ: كُنْتُ عَنْهُ شَيْئًا؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَأَخْبَرَنِي مَبْشَرٌ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْعَلَاءِ بْنِ الْجَلَّاحِ، عَنْ أَبِيهِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ، أَنَّهُ أَوْضَى إِذَا دُفِنَ أَنْ يُقْرَأَ عِنْدَ رَأْسِهِ بِقَاتِحَةِ الْبَقَرَةِ وَخَاتِمَتِهَا، وَقَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يُوصِي بِذَلِكَ، فَقَالَ لَهُ أَحْمَدُ رَحِمَهُمَا اللَّهُ: فَأَرْجِعْ، فَقُلْ لِلرَّجُلِ يُقْرَأُ. (كتاب القراءة عند القبور (ص ۸۸)

په يوه جنازه کې چې کله مړی دفن شو نو یو پوړوند سړی کیناستلو او دقبر په خوا کې یې قرآن لوستلو، نو امام احمد بن حنبل رحمه الله ورته وفرمایل چې ای لوستونکیه! دقبر په خوا کې دقرآن لوستل بدعت دی، کله چې دقبرستان څخه راووتلو نو امام محمد بن قدامه رحمه الله امام احمد رحمه الله ته وفرمایل چې ای ابو عبدالله! تاسو دمبشر الحلبي رحمه الله په باره کې څه وایئ؟ نو امام احمد بن حنبل رحمه الله ورته وفرمایل چې ثقه دی، بیا یې ترینه پوښتنه وکړه چې ایا تاسو دمبشر الحلبي رحمه الله څخه کوم حدیث لیکلی دی؟ امام احمد رحمه الله ورته وفرمایل چې هو، نو محمد بن قدامه رحمه الله ورته دمبشر الحلبي رحمه الله دا مخکنی حدیث واورولو، ددې څخه وروسته امام احمد بن حنبل رحمه الله وفرمایل چې ورشئ هغه سړي ته ووايئ چې دقبر په خوا کې قرآن لوله.

ددې قصې مصححین او مستدلین

(۱) علامه ابن القيم رحمه الله دا واقعه ذکر کړې ده او هیڅ اعتراض یې ورباندې نه دی کړی (کتاب

الروح ص ۱۰)

(۲) علامه ابو الفضل عبدالله بن ضديق الغماري رحمه الله په خپل کتاب (الرد المحکم المتین فی

کتاب القول المبين ص ۲۹۶) کې دا واقعه را نقل کړې ده او ورپسې یې لیکلي دي چې: انتظر

الی انصاف الامام احمد وسرعة رجوعه الی الصواب. (الامر بالمعروف والنهي عن المنکر ج

۱ ص ۲۹۲)

(۳) الشيخ عبدالفتاح ابو غده رحمه الله دا واقعه رانقلوي او بيا ليكي چي: (فرحم الله الامام احمد، ماكان بينه وبين الحق عدواة والله ولي التوفيق) مقدمة ثلاث رسائل في استحباب الدعاء ورفع اليدين فيه بعد الصلوة المكتوبة (ص ۸)

(۴) علامه محقق محمد عوامه رحمه الله هم دا واقعه رانقلوي (ثرالحديث الشريف ص ۱۶۲).

فان قيل: چي غير مقلد الباني لکي چي: فالجواب عنه من وجوه: الاول أن في ثبوت هذه القصة عن احمد نظر، لان شيخ الخلال الحسن بن احمد الوراق لم اجد ترجمته فيما عندي الان من كتب الرجال شيخه علي بن موسى الحداد لم اعرفه، وان قيل في السند أنه كان صدوقا، فان الظاهر ان القايل هو الوراق هذا، وقد عرفت حاله، الثاني: ان ثبت ذلك عنه فانه اخص مما رواه ابو داؤد عنه، وينتج من الجمع بين الروایتين عنه ان مذهبه كراهة القراءة عند القبر، الا عند الدفن، احكام الجنائز (ص ۱۹۲).

قلنا: ددي قصي دوه سندونه دي، اول: امام خلال رَحْمَةُ اللَّهِ دحسن بن احمد وراق رَحْمَةُ اللَّهِ ثخه روايت کوي او هغه دعلي بن موسى الحداد رَحْمَةُ اللَّهِ ثخه روايت کوي او هغه دامام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللَّهِ او دمحمد بن قدامه رَحْمَةُ اللَّهِ ثخه نقل کوي.

دوهم: امام خلال رحمه الله دخپل شيخ ابوبکر بن صدقه رَحْمَةُ اللَّهِ ثخه روايت کوي او هغه دعثمان بن احمد الموصلي رَحْمَةُ اللَّهِ ثخه روايت کوي او دهغه دامام احمد رحمه الله او دامام محمد بن قدامه رحمه الله ثخه نقل کوي.

داول سند په راويانو کې حسن بن احمد الوراق رَحْمَةُ اللَّهِ دامام خلال رحمه الله شيخ دی او دامام موسى بن عيسى رحمه الله شاگردی، دده سره دامام احمد بن حنبل رحمه الله ډير مسايل او کتابونه وو قاضي ابن ابی يعلى الحنبلي رحمه الله په طبقات الحنابلة کې دموسی بن عيسى جصاص البغدادی په ترجمه کې ليکي چي: وكانت عنده مسايل كثيرة عن ابي عبد الله فحدثني بشيء صالح الحسن بن احمد الوراق وقال: ان الباقي ضاع مني فمضيت الى الحربية الى منزل ابنته قلنا لعلنا نجد الاصول وحرصنا على ذلك فلم نقدر منها على شيء. (كما في احكام الجنائز ص ۱۹۲) او دتاريخي حقيقت لپاره دومره شهرت کافی دی.

او دعلی بن موسی الحداد تعریف او توثیق خپله امام خلال رحمه الله کوي وکان صدوقا ، وکان ابن حماد المقری یرشد الیه (کتاب القراءة عن القبور ص ۷۸)

هغه ریشتینی وو او علامه ابن حماد المقری دهغه طرف ته راهنمایي کوله، دا جمله اگر چې دامام وراق رَحْمَةُ اللَّهِ ده لکن همدومره الفاظ دده دشهرت او دعدالت لپاره کافي دي، ځکه چې امام وراق مشهور ثقه راوي دی.

په دوهم سند کې دامام خلال رَحْمَةُ اللَّهِ استاذ ابو بکر بن صدقه بغدادی رَحْمَةُ اللَّهِ دی، علامه ذهبي رحمه الله ورته حافظ ویلي دي (تاریخ الاسلام ج ۵ ص ۲۴۱) او دابوبکر رَحْمَةُ اللَّهِ شیخ عثمان بن احمد بن ابراهیم الموصلي رحمه الله دامام احمد بن حنبل رحمه الله ملگری او شاگرد دی (طبقات الحنابلة ج ۲ ص ۱۱۵)

دامام لالکائی المتوفی ۴۱۸ طریقه:

وبه قال: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَمْرٍو بْنِ إِبْرَاهِيمَ، أَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: نَاعْبَسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: نَائِحِي بْنُ مَعِينٍ، قَالَ نَائِمٌ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْعَلَاءِ بْنِ الْجَلَّاجِ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ قَالَ لَوْلَدِهِ: "إِذَا أَنَا مِتُّ، فَأَدْخُلْتُمُونِي فِي اللَّحْدِ فَيَلُوا عَلَيَّ التُّرَابَ هَيْلًا، وَقُولُوا: بِسْمِ اللَّهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَسَنُؤَا عَلَى التُّرَابِ سَنًا، وَأَقْرَعُوا عِنْدَ رَأْسِي بِقَاتِحَةِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ وَخَاتِمَتِهَا، فَإِنِّي سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ يَسْتَحِبُّ ذَلِكَ" وَعَبْدُ اللَّهِ هُوَ ابْنُ عَمْرٍو بْنِ الْخَطَّابِ (شرح اصول اعتقاد أهل سنت والجماعت ج ۴ ص ۱۲۴۷)

ترجمه يې د مخکنی حدیث د ترجمې په شان ده.

دامام بیهقي رحمه الله المتوفی ۴۵۸ هـ ق طریقه:

وبه قال أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحَافِظُ، ثنا أَبُو الْعَبَّاسِ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ، ثنا الْعَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: سَأَلْتُ نَائِحِي بْنَ مَعِينٍ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى عَنِ الْقِرَاءَةِ عِنْدَ الْقَبْرِ فَقَالَ: حَدَّثَنَا مُبَشِّرُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْحَلَبِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْعَلَاءِ بْنِ الْجَلَّاجِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ قَالَ لِبَنِيهِ: "إِذَا أَدْخَلْتُمُونِي قَبْرِي فَضَعُونِي فِي اللَّحْدِ وَقُولُوا: بِسْمِ اللَّهِ وَعَلَى سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَسَنُؤَا عَلَى التُّرَابِ سَنًا وَأَقْرَعُوا عِنْدَ رَأْسِي أَوَّلَ الْبَقَرَةِ وَخَاتِمَتِهَا فَإِنِّي رَأَيْتُ ابْنَ عَمْرٍو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَسْتَحِبُّ ذَلِكَ" (السنن الكبرى، كتاب الجنائز، باب ما ورد في قراءة القرآن عند القبر ج ۵ ص ۴۰۴)

ترجمه يې د مخکنی حدیث په شان ده.

مستدلين او مصححين

(۱) امام نووي رحمه الله فرمايی چي: وروينا في سنن الهیقي باسناد حسن ان ابن عمر استحب ذلك أن يقرأ على القبر بعد الدفن أول سورة البقرة وخاتمتها (كتاب الاذکار باب ما يقوله بعد الدفن ص ۱۳۷)

(۲) علامه ابن علاون رحمه الله فرمايی چي: قال الحافظ بعد تخریجه هذا موقف حسن. (الفتوحات الربانية ج ۴ ص ۱۹۴ نتایج الافکار ج ۳ ص ۱۲۶)

(۳) علامه ابن الجزري رحمه الله دا روایت پہ خپل مشهور کتاب حصن الحصين کې رانقل کړی دی او سکوت يې کړی دی (حصن الحصين ص ۱۵۱)

(۴) شوکانی هم دنووي رحمه الله تحسین رانقلوي اوليکي وَحَسَنَ التَّوَوُّعِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ إِسْنَادُهُ وَهُوَ إِنْ كَانَ مِنْ قَوْلِهِ فَمَثَلُ ذَلِكَ لَا يَقَالُ مِنْ قَبْلِ الرَّأْيِ. (تحفة الذاکرين بعدة الحصن الحصين ص ۲۹۴)

(۵) علامه عبد الله الغماري رحمه الله دحافظ ابن حجر رحمه الله په تحسین باندې اعتماد کړی دی (نزل الابرار بالعلم المأثور من الأدعية والاذکار ص ۲۹)

(۶) علامه ظفر أحمد العثماني رحمه الله فرمايی چي: وفي الاذکار للنووي وروينا في سنن البيهقي باسناد حسن أن ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يستحب أن يقرأ على القبر بعد الدفن أول سورة البقرة وخاتمتها وهو موقف في حكم المرفوع فانه غير مدرک بالرأی.

(۷) (اعلاء السنن باب استحباب زيارة القبور عموما وزيارة قبر النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خصوصا وما يقرأ فيها)

دامام طبرانی رَحِمَهُ اللَّهُ مرفوع روایت:

وبه قال: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي أُسَامَةَ الْحَلَبِيُّ، ثنا أَبِي، وَحَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ دُحَيْمٍ الدِمَشْقِيُّ، ثنا أَبِي، وَحَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ التُّسْتَرِيُّ، ثنا عَلِيُّ بْنُ بَحْرٍ، قَالُوا: ثنا مُبَشِّرُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْعَلَاءِ بْنِ الْجَلَّاجِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ لِي أَبِي: "يَا بَنِي إِذَا أَنَامْتَ فَالْحَدْنِي، فَإِذَا وَضَعْتَنِي فِي تَحْدِي فَقُلْ: بِسْمِ اللَّهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، ثُمَّ سُنَّ عَلَى التُّرْبِ سَنًا، ثُمَّ اقْرَأْ عِنْدَ رَأْسِي بِقَاتِحَةِ الْبَقَرَةِ وَخَاتِمَتِهَا، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ ذَلِكَ (المعجم الكبير ج ۸ ص ۲۱۹ درالكتب العلميه بيرت)

مصححین او مستدللین:

(۱) علامہ ہیشمی رحمہ اللہ فرمائی ہیں: رواہ الطبرانی فی الکبیر ورجالہ موثقون. (مجمع الزوائد حدیث نمبر ۲۲۴۳)

(۲) علامہ زیلعی رحمہ اللہ پری سکوت کبریٰ دی (نصب الرایہ ج ۲ ص- ۳۰۲)

(۳) حافظ ابن حجر رحمہ اللہ پری سکوت کبریٰ دی (الدرايہ ج ۱ ص ۲۴۱ والتلخیص الجیرج ۲ ص ۳۸۲)

(۴) علامہ صالحی شامی رحمہ اللہ فرمائی ہیں: روی الطبرانی برجال ثقات (سبیل الہدی والرشاد فی سیرۃ خیر العباد ج ۸ ص ۵۰۷)

(۵) علامہ نیموی رحمہ اللہ ورتہ صحیح ویلی دی فرمائی ہیں: رواہ الطبرانی فی المعجم الکبیر واسنادہ صحیح (اثر السنن ص ۲۷۲)

(۶) علامہ ظفر احمد العثمانی رحمہ اللہ دعلامہ نیموی رحمہ اللہ پہ تصحیح باندی اعتماد کبریٰ دی (اعلاء السنن ج ۸ ص ۳۴۲)

(۷) عبد اللہ الغماری رحمہ اللہ ورتہ حسن ویلی دی فرمائی ہیں: وهذا حدیث حسن قال عنه الهیثمی رجالہ موثقون (الحاوی فی فتاویٰ الحافظ عبد اللہ الغماری ص ۳۱)

(۸) علامہ وہبی سلیمان غاوجی رحمہ اللہ ورتہ صحیح ویلی دی فرمائی ہیں: رواہ الطبرانی واسنادہ صحیح (ارکان الاسلام ج ۱ ص ۳۱۲)

دامام ابن عساکر رَحْمَةُ اللَّهِ مَقُوقُوف رِوَايَت :

وبہ قال: اخبرنا جدی لأمی أبی الفضل یحی بن علی القاضي أنبأنا عبد الرزاق بن عبد لاله بن الحسن بن الفضیل ح وحدثنا ابو محمد بن صابر لفظا أنبأنا علی بن الحسن بن عبد السلام ابن أبی الحرزور، وعبد الله بن عبد الرزاق بن عبد الله قالوا أنبأنا احمد بن محمد بن احمد العتيقی ، حدثنا علی بن محمد بن احمد بن لؤلؤ، حدثنا عبد الله بن محمد بن ناجیه ، حدثنا مبشر بن اسماعیل عن عبد الرحمن بن العلاء بن اللجلج عن ابيه قال: قال لی أبی: یابنی! اذا انا مت فألحدنی فاذا وضعتنی فی لحدی فقل

حافظ ابن حجر رحمه الله دهغه چا په باره کې دمقبول کلمه استعمالوي چې په هغه کې درې خبرې وي اول دهغه څخه لږ احاديث روايت شوي وي، دوهم په هغه باندې هيڅ جرحه نوي شوې، او دریم دحديث په بيانولو کې متفرد نه وي. (مقدمة تقريب التهذيب ص ۷۵)

الباني توجیه دقول بما لا يرضى به قائله کوي، دمقبول دلفظ څخه ددې حديث په ضعف باندې استدلال کوي او ليکلي يې دي چې: ولذلك لم يعرج عليه الحافظ في التقريب حين قال في المترجم (مقبول) يعنى عند المتابعة والا فلين الحديث كما نص عليه في المقدمة)

الباني رحمه الله دحافظ ابن حجر رحمه الله مطلب داسې بيانوي چې حافظ ابن حجر رحمه الله چې دكوم حديث په باره کې مقبول ووايي نو بيا به مونږ گورو چې ددې روايت متابع شته او که نه؟ که متابع يی وو نو قبلوو به يی او که نه نو لين الحديث به ورته وايو، حالانکې دا مطلب بالکل غلط دی، ځکه چې دلته دمتابع لهون غير ته سپارل کيږي، دحافظ ابن حجر رحمه الله مقصد دادی چې ما خپله ليون کړی دی او دتحقيق څخه وروسته چې متابع موجود وي نو هلته ما فيصله دمقبول کړې ده او چې متابع يی نه وي هلته ما فيصله دلين الحديث کړې ده تاسو دا بن حجر رحمه الله په عبارت کې سوچ وکړئ همدا مقصد به درته ظاهر شي دحافظ ابن حجر رحمه الله عبارت دادی چې (السادسة: من ليس له من الحديث الا القليل ولم يثبت فيه ما يترك حديثه من أجله واليه الإشارة بلفظ مقبول، حيث لم يتابع والا فلين الحديث، (مقدمة تقريب ص ۷۵)

دلته متابع دعبداللہ بن عمر رَضِيَ اللہُ عَنْهُ حديث دی:

فائد: په متابع او په شاهد کې دا فرق دی چې په متابع کې سند يو وي او په شاهد کې مختلف وي دلته دعبدا لہ بن عمر رَضِيَ اللہُ عَنْهُ دحديث سند بدل دی لکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: وقد تطلق المتابعة على الشاهد وبالعكس والأمر فيه سهل (نزهة النظر ص ۷۵) په حاشيه کې ليکي چې لان المقصود التقوية وهي حاصلة بكل منهما. (نزهة النظر بتحقيق الدكتور نور الدين عتر ص ۷۵)

(۳) علاء رَحْمَةُ اللّٰهِ بِن لَجْلَاج رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ دعبدا لہ بن عمر رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ شاگرد دی، حافظ ابن حجر

رحمه الله فرمايي چې: قال العجلي رحمه الله ثقة روى له الترمذی حديثا واحدا عن عائشة في شدة الموت قلت وذكره ابن حبان في الثقات (تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱۷۰)

(۴) حضرت لجلاج رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ صحابی دی، دلجلاج رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ پہ نوم دوه صحابه دتاریخ په کتابونو کې مشهور دی یو: دعلاء والد او دوهم: دخالد، والد، علامه ابن سمیع فرمایي چې دا دواړه بیل بیل کسان دي او ابن معین فرمایي چې دا یو دی، حافظ ابن حجر رحمه الله په الاصابه کې دعلامه ابن سمیع رَحْمَةُ اللَّهِ قَوْل ته ترجیح ورکړې ده.

دوهم مرفوع حدیث دحضرت عبداللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

مخکې د عبداللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ موقف حدیث ذکر شو، د عبداللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دا روایت امام خلال رحمه الله امام طبراني رحمه الله او امام بیهقي رحمه الله ذکر کړی دی.

۱. امام خلال رحمه الله د روایت الفاظ داسې دي چې: وَأَخْبَرَنِي الْعَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ الْكَرِيمِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو شُعَيْبٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ شُعَيْبٍ الْحَرَّانِيُّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ كِتَابِهِ قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الضَّحَّاكُ الْبَابِلِيُّ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ نَهْيَكٍ الْحَلَبِيُّ الزُّهْرِيُّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، مَوْلَى آلِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رِيَّاحٍ الْمَكِّيَّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ عَلَيْهِ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ فَلَا تَحْسُوهَا، وَأَسْرِ عَوَابِهِ إِلَى قَبْرِهِ، وَلْيُقْرَأْ عِنْدَ رَأْسِهِ بِقَاتِحَةِ الْبَقْرَةِ، وَعِنْدَ رِجْلَيْهِ بِخَاتِمَةِ آفِي قَبْرِهِ». (كتاب القراءة عند القبور ص ۲).

حضرت عطاء بن أبي رباح مکي فرمایي چې: ما د عبداللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه واوریدل چې ما د نبی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه واوریدل چې فرمایل یې چې کله چې په تاسو کې څوک وفات شي نو حصار وئ یې مه او زر زریې مقبرې ته وړئ او د قبر سر طرف ته دې دسورة بقرې اول ایتونه او دپښو طرف ته دې دسورة بقرې آخري ایتونه ولوستلی شي.

۲. د طبراني د روایت الفاظ داسې دي چې: حَدَّثَنَا أَبُو شُعَيْبٍ الْحَرَّانِيُّ، ثنا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْبَابِلِيُّ، ثنا أَيُّوبُ بْنُ نَهْيَكٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رِيَّاحٍ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، يَقُولُ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ فَلَا تَحْسُوهَا، وَأَسْرِ عَوَابِهِ إِلَى قَبْرِهِ، وَلْيُقْرَأْ عِنْدَ رَأْسِهِ بِقَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَعِنْدَ رِجْلَيْهِ بِخَاتِمَةِ الْبَقْرَةِ فِي قَبْرِهِ» (المعجم الكبير ج ۶ ص ۲۵۵ طبع دار الكتب العلمية بيروت)

علامہ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی ہے: **وَيُؤَيِّدُهُ حَدِيثُ بِنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ فَلَا تَحْبِسُوهُ وَأَسْرِ عَوَابِهِ إِلَى قَبْرِهِ** (اخرجه الطبرانی باسناد حسن فتح الباری باب السرعة بالجنابة ج ۳ ص ۲۳۷)

۳- دامایہقی رحمہ اللہ روایت الفاظ داسی دی ہے: **أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُبَيْدِ الصَّفَّارُ نَا أَبُو شُعَيْبٍ الْحَرَّانِيُّ نَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْبَابِلِيُّ نَا أَيُّوبُ بْنُ مَرْبُكٍ الْحَلَبِيُّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى مَوْلَى آلِ أَبِي بَكْرٍ قَالَ سَمِعْتُ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ فَلَا تَحْبِسُوهُ وَأَسْرِ عَوَابِهِ إِلَى قَبْرِهِ وَلْيُقْرَأْ عِنْدَ رَأْسِهِ بِغَاتِمَةِ الْكِتَابِ وَعِنْدَ رِجْلَيْهِ بِغَاتِمَةِ الْبَقْرَةِ فِي قَبْرِهِ" لَمْ يَكْتُبْ إِلَّا بِهَذَا الْإِسْنَادِ فِيمَا أَعْلَمُوا وَقَدْ رَوَيْنَا الْقِرَاءَةَ الْمَذْكُورَةَ فِيهِ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَوْفُوقًا عَلَيْهِ** (شعب الایمان ج ۱۱ ص ۴۷۱)

دا حدیث صاحب دمشقوہم ذکر کری دی او پہ اخر کپی یی لیکلی دی چہ رواہ البیہقی فی شعب الایمان وقال والصحيح انه موقوف عليه (مشكاة باب دفن الميت الفصل الثالث)

دصاحب دمشقوہم:

دعبد اللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حدیث مرفوع دی، لکن صاحب دمشقوہم دامام بیہقی پہ حوالہ باندی لیکلی دی چہ دا موقوف دی، صاحب دمشقوہم دامام بیہقی پورہ عبارت نہ دی رانقل کری بلکہ صرف خلاصہ یی لیکلی دہ، لہ دی وجہ یی دیہقی مطلب بالکل بالعکس کری دی امام بیہقی داسی لیکلی دی چہ: لم نكتبه الا بهذا الاسناد فيما اعلم وقد رَوَيْنَا الْقِرَاءَةَ الْمَذْكُورَةَ فِيهِ عَنِ ابْنِ عُمَرَ مَوْفُوقًا عَلَيْهِ (شعب الایمان للبیہقی ج ۱۱ ص ۴۷۱)

دعبد اللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دا حدیث زما دعلم مطابق صرف پہ ہمدی سند باندی مونہ لیکلی دی، البتہ دا مذکور قراءت (داول او داخر دبقری) دعبد اللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ شخہ موقوفام مروي دی او ہغہ مخکے دعبدالرحمن بن لجلاج پہ حدیث کپی ذکر شو او صاحب دمشقوہم لیکلی چہ امام بیہقی دی حدیث تہ موقوف ویلی دی۔

دا دصاحب دمشقوہم خطایی دہ، دصاحب دمشقوہم دی خطایی تہ ملا علی القاری رحمہ اللہ، شیخ عبدالحق محدث دہلوی رحمہ اللہ، مولانا عبید اللہ مبارکپوری رحمہ اللہ او مولانا ادیس کاندہلوی رحمہ اللہ اشارہ نہ دہ کری، مولانا گرہر رحمٰن پہ تفہیم المسایل کپی ج ۶ ص ۱۸۹) کپی ددی

غلطی وضاحت کری دی، علامہ سیوطی رحمہ اللہ دی حدیث تہ مرفوع ویلی دی، فرمایي چي: ومن الوارد في ذلك ما تقدم في باب ما يقال عند الدفن من حديث ابن عمرو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ والعلاء بن الجلاج رضى الله عنهما مرفوعا كلاهما. (الايات البيّنات في فضائل الايات ص ۶۸)

د ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د حدیث راویان:

- ۱- ابو شعيب الحراني، علامہ ذہبی رحمہ اللہ فرمایي چي قال الدارقطني: ثقة مأمون (تاریخ الاسلام ج ۵ ص ۲۶۵)
۲. يحيى بن عبد الله البابلتي رحمہ اللہ تہ دیرو محدثینو ضعیف ویلی دی (تاریخ الاسلام ج ۵ ص ۲۶۷)

۳- ايوب بن نهيك، دا راوي هم ضعيف دي (لسان الميزان ج ۱ ص ۷۶۰)

۴- عطاء بن أبي رباح رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مشهور ثقہ تابعي دی، تقريب ص ۶۷۵

ددو و راویانو دضعف سرہ سرہ حافظ ابن حجر رحمہ اللہ دی حدیث تہ حسن ویلی دی (فتح الباری باب السرعة بالجنابة ج ۳ ص ۲۳۷) نو دا یالہ دی وجہ چي دا ضعف شدید نہ دی او یا لہ دی وجہ چي دحضرت لجلاج رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حدیث ددی متابع دی لہ دی وجہ ددی روایت مرتبہ دضعیف شخصہ پور تہ شوہ.

دوہم فصل

پہ قبرستان کی دمطلق قراءت جواز:

۱- دسورت یس تلاوت: عَنْ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -:

"اقْرَؤْهَا عِنْدَ مَوْتَاكُمْ" يَعْنِي يَس (ابن ماجہ ۱۴۴۸)

پہ مرو باندي سورة يس ولولي:

الباني ليکي چي دا حدیث ضعیف دی، لکن علامہ محمود سعید رحمہ اللہ پہ الباني باندي کلک رد کری دی او ليکلي يي دي چي دا حدیث حسن دی.

علامہ ابن حبان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او علامہ سیوطی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ورتہ صحیح ویلی دی امام حاکم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او ذہبی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ پري سکوت کری دی، علامہ منذری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ورتہ حسن ویلی دی.

دعلامہ محمود سعید پورہ عبارت داسي دی:

(٤٢٤) حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِي عُمَانَ، وَلَيْسَ بِالنَّهْدِيِّ، عَنْ أَبِيهِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، عَنْ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَقْرَعُوا إِيَّاسَ عَلَى مَوْتَاكُمْ» ذكره في ضعيف أبي داود (٣١٦، ٦٨٣) وفي ضعيف ابن ماجه (١٠٨، ٣٠٨) وقال في اروائه بعد ان انفصل عن ضعفه (٣، ١٥١) للحديث علة اخرى قاذحة افصح عنها الذهبي نفسه في الميزان فقال في ترجمة أبي عثمان هذا (عن أبيه عن أنس، لا يعرف قال ابن المديني لم يرو عنه غير سليمان التيمي قلت: أما النهدي فتقة ١. ام قلت: وتام كلام ابن المديني (وهو مجهول واما ابن حبان فذكره في الثقات (٢، ٣٢٦) على قاعدته في تعديل المجهولين ثم ان في الحديث علم اخرى وهي الاضطراب فبعض الرواة يقول (عن أبي عثمان عن أبيه عن معقل وبعضهم عن أبي عثمان عن معقل (لا يقول عن أبيه) وأبوه غير معروف ايضا فهذه ثلاث علي ١- جهالة أبي عثمان ٢- جهالة أبيه ٣- الاضطراب انتهى كلام الألباني، قال العبد الضعيف: الحديث حسن، وقد صححه ابن حبان (الاحسان رقم ٣٠٠٢ والسيوطي وسكت عليه الحاكم (١/ ٥٦٥) والذهبي وقال المنذري في تخريج احاديث المهدب حديث حسن، كذا في البدر المنير (٤، ل، ٢٢) أ) فسليمان بن طرخان التيمي ذكره الحافظ ابن حجر في التقريب (٢٥٧٥) في الطبقة الرابعة أي أنه تابعي أدرك عددا من الصحابة في أغلب على الظن ان شيخه ابا عثمان من طبقة كبار التابعين وقد ذكره ابن حبان في الثقات (٧، ٦٦٤) وصح له، وروى عنه ثقة هو سليمان التيمي فالميل لقبول حديثه متجه قوى واما أبوه فهو مخضرم أدرك الجاهلية او صحابي ولذلك صحح الحديث ابن حبان ثم السيوطي مع ملاحظة ان ابن حبان روى الحديث عن سليمان التيمي عن أبي عثمان عن معقل بن يسار به مرفوعا فلم يقل: عن أبي عثمان عن أبيه ومع ذلك فللحديث شواهد.

١- اخرج احمد في المسند (٤، ١٠٥) حدثنا ابو المغيرة ثنا صفوان حدثني المشيخة انهم حضروا غضيب بن الحارث الثمالى حين اشتد سوقه فقال: هل منكم من أحد يقرأ (يس) قال: فقرأها صاحب بن شريح السكوني فلما بلغ أربعين منها قبض، قال: فكان المشيخة يقولون: اذا قرئت عند الميت خفف عنه بها، قال صفوان، وقرأها عيسى بن المعتر عند ابن معبد.

وأخرجه ابن سعد في الطبقات (٧، ٤٤٣) في ترجمة غضيب بن الحارث من طريق صفوان به،

وهذا الاسناد رجاله ثقات وقد حسن هذا الاسناد الحافظ ابن حجر في (الاصابة) (۱۸۴/۳) وصفوان هو ابن عمر والسكسكى وشيوخه جماعة من التابعين يجبر بعضهم بعضا وغضيف ابن الحارث الشمالى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ صحابى وطلبه قراءة سورة (يس) عند احتضاره يحتاج لتوقيف وليس للرأى فيه مجال فحكمه الرفع على ما هو مقرر فى قواعد الحديث اما قول المشيخة اذا قرئت عند الميت خفف عنه بها .

فالمشيخة هنا جماعة عن التابعين ، وكلامهم حكمه حكم الارسال عند طائفة من المحدثين ولأثر غضيف بن الحارث الشمالى طريق آخر أخرجه ابن عساكر فى تاريخ دمشق (۱۴/ل ۷/أ) من حديث سعيد بن منصور حدثنا فرج بن فضالة عن أسد بن وداعة قال : لما حضرت غضيف بن الحارث الموت حضرت اخوته فقال: هل فيكم من يقرأ سورة (يس) ؟ فقال رجل من القوم : نعم فقال : اقرأ ورتل وانصتوا فقرأ ورتل وأسمع القوم فلما بلغ فسبحان الذى بيده ملكوت كل شئ واليه ترجعون) فخرجت نفسه قال أسد بن وداعة فمن حضره منكم الموت فشدد عليه الموت فليقرأ عليه (يس) فانه يخفف عليه الموت .

سعيد بن منصور امام، حافظ، ثقة ، وشيخه فرج بن فضالة بن النعمان التنوخى الشامى ضعيف واسد بن وداعة هو الشامى الناصبى وعليه ثناء فى ترجمته فى التاريخ الكبير (۵۰/۲) وذكره ابن حبان فى ثقات التابعين (۶۵ / ۴) فضعف اسناد ابن عساكر ينجبر باسناد احمد وابن سعد ورجاله ثقات وحسنه الحافظ ابن حجر فى الاصابة كما تقدم .

ولما كان أسد بن وداعة تابعيا فكلامه ينزل منزلة المرسل كما تقدم نظيره.

۲- وأخرج ابن أبى عمر فى (مسنده) حدثنا عبدالمجيد بن أبى داؤد ، عن مروان بن سالم عن صفوان بن عمرو ، عن شريح بن عبيد عن أبى الدرداء رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قال : قال رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ما من ميت يموت ويقرأ عنده (يس) الا هو ن الله تعالى

كذا فى النسخة المسندة من المطالب العالى (۸۰۶ / ۳۱۵ / ۱) وهو فى الفردوس لنفس الاسناد (۶۰۹۹) لكن عن ابى الدرداء وأبى ذر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عنهما .

وقال الحافظ البوصیری فی مختصر الاتحاف (٣/ ٦٩/ ٢١٥٦) رواه الحارث بسند ضعيف لضعف مروان بن سالم الجزري وله شاهد من حديث معقل بن يسار رواه اصحاب السنن وابن حبان في صحيحه .

ومروان بن سالم ضعيف، بل متروك عند بعضهم، لكن قال ابی حاتم الرازی عن أبيه : منكر الحديث جدا ضعيف الحديث ليس له حديث قائم قلت: يترك حديثه ؟ قال لا يكتب حديثه راجع الجرح والتعديل (٨/ ١٢٥٥)

فالرجل ضعف بسبب روايته المنكرات فما عرف أنه لم يغرب ولم ينكر فيه فيمكن الاعتبار به ولذلك استشهد بالرجل الحافظ البوصیری وفي الباب عن أبي ذر رضي الله عنه عزوه لأبي الشيخ في فضائل القرآن ولم أقف عليه وأنت إذا مغنت النظر في الطرق المتقدمة تجد أن حديث معقل بن يسار صحيحه ابن حبان والسيوطي وحسنه المنذري إذا كان فيه بعض خلل على رأي آخرين فهو ينجر بالشاهد الاول وله طريقان : احدهما صحيح او حسن والاخر ضعيف وهذا وحده كاف لتقوية حديث معقل بن يسار بحيث يمكن أن تستغنى عن الشاهد الاول ولاغناء عنه بعد استشهاد الحافظ البوصیری به والحاصل أن الحديث حسن والله أعلم بالصواب.

دوهم حديث: من دخل المقابر فقرأ سورة (يس) خفف عنهم يومئذ وكان له بعدد من فيها حسنات (التلخيص الجير ٣/ ١١٥٦)

خوك چي مقبري ته لاړو او سورة (يس) يې تلاوت كړو نو په دغه ورځ به دمو عذاب كم شي او دمو دشمير په مقدار به ده ته نيكي وركړل شي، علامه سخاوي رحمه الله فرمايي چي ماته ددې حديث پيدانه شو او زما دگمان مطابق دا حديث صحيح نه دي (الأجوبة المرضية للسخاوي ج ١ ص ١٧٠)

دریم حديث: من زار قبر والديه كل جمعة فقرأ عندهما او عنده (يس) غفر له بعدد كل آية او حرف، لكن دا حديث موضوعي دي (الكامل لابن عدي ج ٥ ص ١٥٢)

خلورم حديث: من مر بالمقابر فقرأ قل هو الله أحد احدى عشرة مرة ثم وهب أجره للأموات أعطى من الأجر بعد الاموات . لكن علامه سخاوي رحمه الله دي روايت ته موضوعي وبلي دي (الاجوبة المرضية ج ١ ص ١٦٩)

پنجم حدیث: وأخرج أبو القاسم سعد بن علي الزنجاني رحمه الله تعالى في قوائده عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من دخل المقابر ثم قرأ فاتحة الكتاب و {قل هو الله أحد} و {أهلأكم التكاثر} ثم اللهم إني جعلت ثواب ما قرأت من كلامك لأهل المقابر من المؤمنين والمؤمنات كانوا شفعاء له إلى الله تعالى. (شرح الصدور للسيوطي ص ١٣٠ مرقاة ج ٤ ص ١٧٣)

خوک چي قبرستان ته لارشي او سورة فاتحه، سورة اخلاص، او الهکم التکاثر ولولي او ييا يي ثواب مړو مسلمانانو سړوا وښخو ته وښيي نو دا خلک به يي د قيامت په ورځ شفاعت کوي.

شپږم حدیث: أخبرني أبو يحيى الناقدي، قال: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصٌ، عَنْ مُجَالِيدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، قَالَ: «كَانَتْ الْأَنْصَارُ إِذَا مَاتَ هُمُ الْمَيِّتُ اخْتَلَفُوا إِلَى قَبْرِهِ يَقْرَعُونَ عِنْدَهُ الْقُرْآنَ (القراءة عند القبور للخلال ص ٨٩)

په انصارو کې رضی الله عنهم کې به چې مړی وشو نو دوي ته به يي قبر ته ورتلل او هلته به يي قرآن لوستلو.

په مصنف ابن أبي شيبة کې د روایت الفاظ داسې دي چې «كَانَتْ الْأَنْصَارُ يَقْرَعُونَ عِنْدَ الْمَيِّتِ سُورَةَ الْبَقَرَةِ» (باب مَا يُقَالُ عِنْدَ الْمَرِيضِ إِذَا حُضِرَ).

يعني انصارو رضی الله عنه به مړي ته سورة بقره لوستله.

الباني وايي چې په دې حديث کې قراءت عند القبر نه دی بلکې عند المحتضر دی لکن مونږ وايو چې دميت اطلاق په محتضر باندې مجاز دی او که ته وايي چې په مصنف ابن أبي شيبة کې ورته دمحتضر باب لگيدلی دی، نو مونږ وايو چې دميت اطلاق په محتضر هم کيږي لدې وجې دمصنف ابن شيبة دباب مطلب دادی چې قرآن دميت په شان باندې محتضر ته هم لوستلی شي.

ألباني ليکي چې: داروایت ضعیف دی، مونږ جواب کوو چې مخکې دلجلال رضي الله عنه او د عبد الله بن عمر رضي الله عنه په احاديثو باندې قراءت عند القبور وعند الميت ثابت شو پدې رواياتو باندې مونږ ديو ثابت شده امر توثيق کوو.

قال العلامة محمود سعيد ممدوح وفي اسناده مجالد بن سعيد وهو صالح في المتابعات والشواهد وأخرج له مسلم في صحيحه مقرونا بغيره في كتاب الطلاق، باب المطلقة البائن لا نفقة لها (كشف الستور ص ٢٣٨)

اووم او اتم حديث: عن أبي أمانة رواه الحاكم ايضا والبيهقي ، وسنده ضعيف ولفظه **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** (منها خلقناكم وفيها نعيدكم ومنها نخرجكم تارة أخرى) بسم الله وفي سبيل الله وعلى ملة رسول الله . (التلخيص الجبر ١٢٣١/٤، مستدرک ج ٢ ص ٣٧٩)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- صَلَّى عَلَى جَنَازَةٍ، ثُمَّ أَتَى قَبْرَ الْمَيِّتِ، فَحَنَى عَلَيْهِ مِنْ قَبْلِ رَأْسِهِ ثَلَاثًا. (ابن ماجه نمبر ١٥٦٥) كتاب الجنائز باب ماجاء في حثو التراب في القبر)

په اول حديث کې دا راغله چې رسول الله **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** دخپلې لور أم کلثوم قبر ته د ورکوزولو څخه وروسته (منها خلقناکم الایه) ولوستلو او په دوهم حديث کې راغله چې نبی **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** دسر له طرفه درې لپې خاوره واچوله.

دریم فصل

دقراءت عند القبر مسئله عند المذاهب الاربعة:

احناف: په دې مسئله کې دامام صاحب **رَحْمَةُ اللَّهِ** او يا دصاحبينو رحمهما الله خپل قول پيدانه شو البته ۱- طاهر بن رشيد رحمه الله فرمايي چې دامام صاحب رحمه الله په نيز دقرآن لوستل عند القبر مکروه دي او دامام محمد رحمه الله په نيز جايز دي او مفتی به قول دامام محمد رحمه الله دی (رجل اجلس على قبر أخيه رجلا يقرأ القرآن يكره عند أبي حنيفة رحمه الله وعند محمد رحمه الله لا يكره ومشايخنا أخذوا بقول محمد رحمه الله . (خلاصة الفتاوى ج ٤ ص ٣٢٤)

لکن ددې عبارت څخه دانه واضح کېږي چې دامام صاحب رحمه الله او دامام محمد رحمه الله اختلاف په قراءت عند القبر کې دی او که پدې خاص کیفیت کې دی ظاهر دا معلومېږي چې اختلاف په دې خاص کیفیت کې دی.

۲- ابن تیمیه رحمه الله هم امام صاحب رحمه الله ته دکراهت قول منسوبوي فرمايي چې: وقد تنازع الناس في القراءة عند القبر فكرها ابو حنيفة رحمه الله ، (فتاوى ابن تیمیه ج ٢٤ ص ٣١٧ واقتضاء الصراط المستقیم ج ٢ ص ٧٣٦)

۳- علامه ابن أبي العزم امام صاحب ته دکراهت قول منسوبوي فرمايي چې: فمن قال بکراهتها کأبي حنيفة رحمه الله ومالك واحمد في رواية ، قالوا لانه محدث لم ترد به السنة والقراءة تشبه الصلوة

والصلوة عند القبور منهي عنها فكذلك القراءة ومن قال بأس بها كمحمد بن حسن واحمد في رواية استدلو بما نقل عن ابن عمر رضي الله عنهما (شرح العقيدة الطحاوية ص ۱۶۵)

۴- ملا علی القاری رحمه الله هم امام صاحب رحمة الله ته دكراحت قول منسوبوي فرمايې چې: ثم القراءات عند القبور مكروهة عند ابى حنيفة ومالك واحمد في رواية لانه محدث لم ترد به السنة ، وقال محمد بن الحسن واحمد في رواية لا يكره لما روى عن ابن عمر رضي الله عنهما (شرح الفقه الاكبر ص ۱۳۱) قديمى كتب خانه كراچى)

لكن ددوي په خلاف نور علماء دامام صاحب طرف ته دجواز قول منسوبوي .

علامه قرافي المالكي رحمه الله فرمايې چې: مذهب أبى حنيفة رحمه الله واحمد بن حنبل رحمه الله أن القراءة يحصل ثوابها للميت ، واذا قرئ عند القبر حصل للميت أجر المستمع (الفروق للقرافي ج ۳ ص ۱۹۲ تحقيق الامال ص ۴۳)

متاخرينو احنافو په يو اتفاق سره ويلي دي چې قراءات للميت

وعند القبر جازي دي

علامه كاساني رحمه الله فرمايې چې: وَعَلَيْهِ عَمَلُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ لَدُنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَى يَوْمِنَا هَذَا مِنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ وَقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ عَلَيْهَا وَالتَّكْفِينِ وَالصَّدَقَاتِ وَالصُّومِ وَالصَّلَاةِ وَجَعْلِ ثَوَابِهَا لِلْأَمْوَاتِ (بدايع الصنائع ۲/ ۲۱۲)

درسول الله صلى الله عليه وسلم څخه ترننه پورې دا عمل را روان دی چې خلک دقبورو زیارت ته ځي او صدقات او تکفین او صدقات کوي او روژې نیسي مونځونه کوي او ثوابونه یې مري ته بښي .

علامه حسن بن منصور قاضی خان فرمايې چې: وان قرأ عند القبور ان نوى بذلك أن يؤنسهم صوت القرآن فانه يقرأ (فتاوى قاضى خان ج ۳ ص ۴۲۲)

که دقبر سره یې قرآن ولوستلو په دې نیت باندې چې مری انس حاصل کړي نو لوستلی شي .

ابن همام رحمه الله فرمايې چې: واختلف في اجلاس القارئین ليقروا عند القبر والمختار عدم الكراهية (فتح القدير ج ۳ ص ۶۵) الحج عند الغیر)

پدې کې اختلاف دی چې قاریان قبر سره کینول دقرآت لپاره مکروه دی او که نه؟ مختار عدم کراهیه دی .

علامه ابن نجيم رحمه الله فرمايې چې: وَلَا بَأْسَ بِقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ عِنْدَ الْقُبُورِ وَدَّمَ مَا تَكُونُ أَفْضَلَ مِنْ غَيْرِهِ وَبُحُورُ أَنْ يُخَفِّفَ اللَّهُ عَنْ أَهْلِ الْقُبُورِ شَيْئًا مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ أَوْ يَقْطَعَهُ عِنْدَ دُعَاءِ الْقَارِئِ تَلَاوْتِهِ. (البحر الرائق ج ٢ ص ١٩٥)

د قبر په خوا کې د قرآن لوستل جایز دي او کله بهتر هم وي او امکان لري چې د قرآن د تلاوت په وجه دمري په عذاب کې تخفیف راشي او یا د دعا د لوستونکي په وجه بالکل ختم شي.

ملا علی القاری فرمايې چې: فينبغي أن يزورهم ويتبرك بهم ويسلم عليهم ويكثر قراءة القرآن حولهم (شرح لباب المناسك لعلی القاری ص ٣٣٣)

علامه شرنبلالی رحمه الله فرمايې چې: فصل فی زیارة القبور..... ويستحب قراءة (یس) نورالایضاح ص ١٣١)

علامه علاء الدین محمد بن علی الحصفی رحمه الله فرمايې چې: ويقول: السلام عليكم دار قوم مؤمنين وانا ان شاء الله بكم لاحقون ويقرأ (یس) (الدر المختار ج ٢ ص ٢٤)

علامه شامي رحمه الله بيا دلته ډیر تفصیل کړی دی.

مالکيه: داسې مستند روایت چې دامام مالک رحمه الله خپل قول پکې ذکر شوي وي پيدا نه شو دامام مالک په تصانیفو (موطا) او (مدونه) کې څه قول پيدا نه شو د علامه ابن رشد المالکي رَحْمَةُ اللَّهِ په (بداية المجتهد) او په (البيان والتحصيل) کې هم څه پيدا نه شول.

ابن تیمیه رحمه الله امام مالک رحمه الله ته د کراهت قول منسوب کړی دی، قال مالک ما علمت احدا يفعل ذلك اقتضاء الصراط المستقيم ج ٢ ص ٧٣٦)

علامه وهبة الزحيلي ليکي چې د قدام مالکيه وو قول د عدم جواز وو لکن متأخريو مالکيه وو ورته جایز وي، وَذَهَبَ الْمَالِكِيُّ إِلَى كَرَاهَةِ الْقِرَاءَةِ عَلَى الْبَيْتِ بَعْدَ مَوْتِهِ وَعَلَى قَبْرِهِ، لِأَنَّهُ لَيْسَ مِنْ عَمَلِ السَّلَفِ، قَالَ الدَّرْدِيرُ: الْمُتَأَخِّرُونَ عَلَى أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ وَالذِّكْرِ وَجَعَلَ ثَوَابَهُ لِلْبَيْتِ وَنَحْصَلَ لَهُ الْأَجْرَانِ شَاءَ اللَّهُ.. الفقه الاسلامي وأدلته: ج ٢ ص ٢٥١) قال الدردير: (المتأخرون على أنه لا بأس بقراءة القرآن وجعل ثوابه للبيت). (الموسوعة الفقهية: ج ٣٢ ص ٢٥٥)

نافعیه: دشافعيه و په نیز قراة عند القبر جایز دی، حسن بن الصباح الزعفرانی فرمايې (سألت لشافعي عن القراءة عن القبور؟ فقال لا بأس به) (القراءة عند القبور ص ٢ الامر بالمعروف)

په رياض الصالحين کې يې باب لگولی دی په نوم د (باب الدعاء للميت بعد دفنه والقعود عند قبره ساعة للدعاء له والاستغفار والقراءة).

ددې لاندې ليکي چې: قال الشافعي رحمه الله ويستحب أن يقرأ عنده شيء من القرآن وان ختمو القرآن عنده كان حسنا (رياض الصالحين ص ۳۱۳) همداسې په المجموع شرح المذهب کې هم (دي ج ۵ ص ۴۸۶)

امام بیهقي فرمايي چې: قال الشافعي رحمه الله وأحب لو قرأ عند القبر ودعى للميت (معرفة السنن والآثار ج ۳ ص ۱۹۱).

دالباني خبط: ألباني دامام نووي رحمه الله په خبره اعتراض کوي او ليکي چې: قلت لا ادري. اين قال: ذلك الشافعي رحمه الله؟ وفي ثبوته عنه شك كبير عندي كيف لا ومذهبه ان القراءة لا يصل ثوابها الى الموتي كما نقله عنه ابن كثير في تفسير قوله تعالى وان ليس للانسان الا ماسعى (وقد اشار شيخ الاسلام ابن تيميه الى عدم ثبوت ذلك عن الامام الشافعي بقوله في الاقتضاء (لا يحفظ عن الشافعي نفسه في هذه المسئلة كلام لان ذلك كان عنده بدعة) (رياض الصالحين ص ۳۷۰) وايان دالباني دا عبارت تحقيق گني او فخرأ يې رانقلوي، حالانکې دالباني په تحقيق کې خوځايه غلطي ده.

الباني ليکي چې: لا ادري اين قال ذلك الشافعي؟

مونږ وايو دامام شافعي رحمه الله قول دسند سره واوره امام خلال رحمه الله فرمايي چې: أَخْبَرَنِي زَوْجُ بَنِي الْقَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ الْحَسَنَ بْنَ الصَّبَّاحِ الزَّعْفَرَانِيَّ، يَقُولُ: "سَأَلْتُ الشَّافِعِيَّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ الْقِرَاءَةِ عِنْدَ الْقَبْرِ فَقَالَ: لَا بُأْسَ بِهِ (القراءة عند القبور ص ۲ الامر بالمعروف)

روح بن الفرج او ثق الناس و تهذيب الكمال ج ۳ ص ۵۳۶)

حسن بن صباح الامام العلامة شيخ الفقهاء والمحدثين... ثقة جليلا على الرواية كبير المحل (سير اعلام النبلاء ج ۱۲ ص ۲۶۲)

ألباني په احكام الجنائز ص ۱۲، ص ۱۹۳) امام خلال رَحِمَهُ اللَّهُ په كتاب کې دالقراءة عند القبور باندې حوالې ورکړې دي نو دا روايت يې څرنگه نه دی ليدلی؟

الباني ليکي چي: وفي ثبوته عنه شك الخ؟ او دشک وجه داده چي ابن کثير ليکلی دی چي دامام شافعي رحمه الله په مذهب باندې مري ته دقرآن ايصال ثواب نه شته، مونږ وايو چي دقرآن دايصال ثواب مسئله جدا ده او دقبر په خوا کې دقرآن دلوستلو مسئله جدا ده، دقرآن ايصال ثواب اگر چي دامام شافعي رحمه الله په نيزا جايز دی لکن دقبر په خوا کې دقرآن لوستل دامام شافعي رحمه الله په نيزا جايز دی.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چي: واما قوله هل يصل الى الميت ثواب القراءة سواء قرء عند قبره او غايثا عن قبره وهل له ثواب القراءة بكمالها او ثواب مستمع؟ فهما تان مسألتان) وروسته ليکي چي وعلی هذا يستمع الميت القراءة واذا استمع حصل له ثواب مستمع الامتناع بالاربعة المتباعدة السماع ص (٨٥)

٣- ألباني ليکي چي: ابن تيميه رحمه الله فرمايلي دي چي: لا يحفظ عن الشافعي رحمه الله نفسه في هذه المسئلة شيء لان ذلك كان عنده بدعة)

مونږ وايو چي خرنګه ابن تيميه رحمه الله يو طرف ته وايي چي خپله دامام شافعي رحمه الله څخه په دې باره کې هيڅ نه دي رانقل شوي او بيا دامام شافعي رحمه الله څخه دبدعت والي قول رانقلوي، نو چي دامام شافعي رحمه الله هيڅ قول پکې نشته نو دبدعت قول دې دکومه کړو؟

شيخ محمود سعيد رحمه الله ليکي چي: اخطأ ابن تيميه على الامام الشافعي رحمه الله فنفي الثابت عنه وقوله ما لم يقله (كشف الستور ص ٢٤٢)

دشوافعو تعامل:

علامه ذهبي رحمه الله دعلامه خطيب بغدادي الشافعي په ترجمه کې ليکي چي: وختم على قبره عدة ختمات (سير اعلام النبلاء ١٨ / ٢٨٦)

سدارنګه دابو جعفر الهاشمي په باره کې ليکي چي: ودفن الى جانب قبر الامام احمد ولزم الناس زه مدة حتى قيل ختم على قبره عشرة آلاف ختم (سير اعلام النبلاء ١٨ / ٢٨٦)

علامه ذهبي دشيخ ابو منصور الخياط په باره کې ليکي چي: قال السلفي ذكر لي المؤتمن الساجي في ثاني جمعة من وفات أبي منصور: اليوم ختموا على رأس قبره مأتين واحد وعشرين ختم (تاريخ الاسلام ١٠ ص ٨١٧).

حنابلہ: امام احمد بن حنبل پہ اول کہی قراءۃ عند القبر تہ ناجایز ویلی دی، امام ابو داؤد فرمایا

چہ سمعت احمد سئل عن القراءة عند القبر؟ فقال لا (مسائل الامام احمد ص ۱۵۸)

امام عباس دوری رَحْمَةُ اللَّهِ چہ رسالت احمد بن حنبل ما یقرأ عند القبر؟ فقال ما احفظ فیہ شیئا

تاریخ یحیی بن معین الدوری ج ۲ ص ۳۸۰، القراءة عند القبور ص ۱)، والامر بالمعروف

والنهی عن المنکر للخلال ج ۱ ص ۲۹۶)

لکن وروستہ یہی دخیل قول خنہ رجوع وکرہ لکہ مخکی یہی چہ قصہ ذکر شوہ او دالبانی انکار

او جواب ہم ذکر شول، ددی رجوع پہ بناء باندی ابن قدامہ حنبلی رحمہ اللہ فرمایا: وَلَا تُكْرَهُ الْقِرَاءَةُ عَلَى

الْقَبْرِ فِي أَصَحِّ الرِّوَايَتَيْنِ. وَأَيُّ قُرْبَةٍ فَعَلَهَا، وَجَعَلَهَا لِلْمَيِّتِ الْمُسْلِمِ نَفْعُهُ ذَلِكَ. (المقنع فی فقہ امام السنۃ احمد بن

حنبل ج ۱ ص ۲۸۲)

ہمدارنگہ پہ یو حای کہی لیکي چہ: فَصْل: قَالَ: وَلَا بَأْسَ بِالْقِرَاءَةِ عِنْدَ الْقَبْرِ، وَقَدْ رُوِيَ عَنْ

أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ أَنَّهُ قَالَ: إِذَا دَخَلْتُمُ الْمَقَابِرَ اقْرَءُوا آيَةَ الْكُرْسِيِّ وَثَلَاثَ مَرَّاتٍ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، ثُمَّ قُلْ: اللَّهُمَّ إِنِّ فَضَّلَهُ

لِأَهْلِ الْمَقَابِرِ. وَرُوِيَ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: الْقِرَاءَةُ عِنْدَ الْقَبْرِ بَدْعٌ، وَرُوِيَ ذَلِكَ عَنْ هُشَيْمٍ، قَالَ أَبُو بَكْرٍ: نَقَلَ ذَلِكَ عَنْ أَحْمَدَ

جَمَاعَةً، ثُمَّ رَجَعَ رُجُوعًا أَبَانَ بِهِ عَنْ نَفْسِهِ. بَيَّا يَہِ ہغہ مخکی دضریر قصہ را نقل کړي دہ. (المغنی لابن

قدامہ ج ۳ ص ۵۱۸)

امام خلال فرمایا چہ: أَخْبَرَنِي الْعَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ الْحُسَيْنِ

النَّيْسَابُورِيُّ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ شَيْبٍ، قَالَ: "أَتَيْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، فَقُلْتُ لَهُ: إِنِّي رَأَيْتُ عَفَّانَ يَقْرَأُ عِنْدَ قَبْرِ

الْمُصْحَفِ، فَقَالَ لِي أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ رَحِمَهُ اللَّهُ: خُتِمَ لَهُ بِمَخْيَرٍ (القراءة عند القبور ص ۱)

جعفر بن محمد ثقہ دی، سلمۃ بن شیبہ ہم ثقہ دی (تہذیب التہذیب ج ۴ ص ۱۲۹)

ہمدارنگہ امام خلال رحمہ اللہ فرمایا: أَخْبَرَنِي الْحَسَنُ بْنُ الْهَيْثَمِ الْبَرَّازُ، قَالَ: «رَأَيْتُ أَحْمَدَ بْنَ

حَنْبَلٍ رَحِمَهُ اللَّهُ يُصَلِّي خَلْفَ رَجُلٍ فَرِيرٍ يَقْرَأُ عَلَى الْقُبُورِ» (القراءة عند القبور ص ۱)

ددیوبند دا کا برو فتوی

مولانا رشید احمد گنگوہی رحمہ اللہ: فرمایا چہ پہ قبرستان کہی دقرآن لوستل جایز دی

(فتاوی رشیدیہ ص ۲۶۶)

مولانا اشرف على تهانوی رحمہ اللہ فرمائی: ددفن ٹخہ وروستہ دسورة بقري داول او دآخر

لوستل ثابت دي. (امداد الفتاوى ج ١ ص ٥٧٢)

مفتی کفایت اللہ رحمہ اللہ فرمائی: ددفن ٹخہ وروستہ دقبر سر او پنبو ته دسورة بقري د

اول او دآخر لوستل مستحب دي. (کفاية المفتی ج ٤ ص ٦٢)

مفتی عزیز الرحمن رحمہ اللہ فرمائی: ددفن ٹخہ وروستہ دقبر سر او پنبو ته دسورة بقري د

اول او دآخر لوستل مستحب دي. (فتاوى دارالعلوم ديوبند اردو ج ٥ ص ٣٣٦)

مفتی محمود حسن گنگوہی رحمہ اللہ فرمائی: دقبر سر او پنبو طرفته دسورة بقري داول

او دآخر لوستل ثابت دي فتاوى محمدية ج ٩ ص ١٠٨، ١٤٥)

مفتی رشید احمد لدھیانوی رحمہ اللہ فرمائی:

قراءة عند القبور جایز دي البتہ پہ اجرت باندی پی لوستل ناجایز دي (احسن الفتاوى ج ٤ ص ١٩٦).

مولانا سرافراز خان صفدر رحمہ اللہ فرمائی:

ددفن ٹخہ وروستہ سر او پنبو ته دسورة بقري داول او دآخر لوستل جایز دي او دصحیح

حدیث ٹخہ ثابت دي، ہمدارنگہ تسبیح، تہلیل وغیرہ ہم ثابت دي (راہ سنت ص ٢١٩)

مفتی تقی عثمان مدظلہ فرمائی:

چی دقبر سر او پنبو ته دسورة بقري داول او دآخر لوستل مستحب دي (درس ترمذی ج

٣ ص ٢٦٦)

فايدة فى طلب المغفرة للصغير

(ص ١٩٩) وأما الحكمة فى طلب المغفرة للصغير مع أنه لا يلحقه اثم، فهي كما قال شيخنا رحمه الله

إذا سئل عن قولهم فى دعاء الجنائز اللهم اغفر لصغيرنا وكبيرنا، يحتمل او جهأ:

١- ما: أن يكون المراد بطلبها له تعليقها ببلوغة اذا بلغ وفعل ما يحتاج اليها.

ثانيًا: أن يكون طالبها له ينصرف الى والديه، او الى احدهما او الى من رباه.

ثالثًا: أن ينصرف اليه برفع منزلته مثلاً، كما فى البالغ الذى لا ذنب له اذا فرض، كمن مات بعد بلوغة بقليل، او بعد اسلامه الخالص بقليل.

رابعها: أنه يتخرج على أحد أقوال العلماء في الاطفال والمراهقين، وكذا من بلغ العشر من السنين. فان كل ذلك محتمل لأن المسألة اجتهادية، فيحسن الدعاء لهم باعتبار ذلك. والله اعلم (القول البديع في الصلوة على الحبيب الشفيع)

خاتمه

دمانعينو دليل:

دمنع په باره کې هېڅ يو صريح حديث نه شته، البته مانعين ديو غير صريح روايت څخه استدلال کوي، هغه روايت دادی چې: لا تجعلوا بيوتكم مقابر فان الشيطان يفر من البيت الذي يقرأ فيه سورة البقرة.

طريقه استدلال داسې ده چې نبی ﷺ فرمايي چې په کورونو کې دقرآن کریم تلاوت کوي، او دکورونو څخه قبرستان مه جوړوي يعنی (ځکه چې هلته تلاوت ناجايز دی) دا استدلال داسې دی لکه امام بخاری رحمه الله چې: (صلوا فی بيوتکم ولا تتخذوها قبوراً) څخه استدلال کړی دی چې په مقبره کې مونځ مکروه دی او ددې حديث لپاره يې باب لگولی دی په نوم دباب كراهية الصلوة فی المقابر (احکام الجنایز للالبانی ص ۱۹۱)

جواب: مونځ وايو چې داول مقيس حديث څخه صراحةً صرف دومره رಾಮعلومیږي چې په کورونو کې دتلاوت کول پکار دي، په مقبره کې يې دقراءت څخه صراحةً منع نه ده کړې، همدارنگه ددوهم حديث څخه صراحةً صرف دومره رಾಮعلومیږي چې په کورونو کې مونځ پکار دی او پدې حديث کې هم په مقبره کې دمونځ څخه صراحةً منع نه ده ذکر شوي.

دعلماؤ په اصطلاح کې دپته تصريح او تنصيص وايي، لکن ددې تصريح سره سره په دې دواړو حديثونو کې ديو جانب مخالف احتمال هم شته، چې په هدير و او مقبرو کې تلاوت او مونځ مه کوي، او دا احتمال هم شته چې دا جانب مقابل نه وي مراد، له دې وجې څخه دامام بخاري رحمه الله په استدلال باندې قاضی عياض رحمه الله او ابن التين اعتراض کړی دی.

قاضی عیاض رحمہ اللہ لیکھی چھی: وَقَدْ تَأَوَّلَهُ الْبُخَارِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ لَا تَجْعَلُوهَا كَالْمَقَابِرِ الَّتِي لَا تَجُوزُ الصَّلَاةُ فِيهَا وَتُرْجَمُ عَلَيْهِ كِرَاهَةُ الصَّلَاةِ فِي الْمَقَابِرِ وَالْأَوَّلُ هُوَ الْمَعْنَى لَا هَذَا. (مشارك الانوار على صحاح الأئارج ص ۱۶۹)

او علامہ ابن التین رحمہ اللہ لیکھی چھی: تَأَوَّلَهُ الْبُخَارِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَى كِرَاهَةِ الصَّلَاةِ فِي الْمَقَابِرِ وَتَأَوَّلَهُ جَمَاعَةٌ عَلَى أَنَّهُ إِمْتِنَانٌ فِيهِ النَّذْبُ إِلَى الصَّلَاةِ فِي الْبُيُوتِ إِذَا الْمَوْتُ لَا يُصَلُّونَ كَأَنَّهُ قَالَ لَا تَكُونُوا كَالْمَوْتَى الَّذِينَ لَا يُصَلُّونَ فِي بُيُوتِهِمْ وَهِيَ الْقُبُورُ قَالَ فَأَمَّا جَوَازُ الصَّلَاةِ فِي الْمَقَابِرِ أَوِ الْمَنِيِّ مِنْهُ فَلَيْسَ فِي الْحَدِيثِ مَا يُؤْخَذُ مِنْهُ ذَلِكَ.. (فتح الباری ج ۱ ص ۶۹۶)

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ دابن التین ددی عبارت در انقلولو شخه وروسته لیکھی چھی: قُلْتُ إِنْ أَرَادَ أَنَّهُ لَا يُؤْخَذُ مِنْهُ بِطَرِيقِ الْمُنْطُوقِ فَمُسَلَّمٌ وَإِنْ أَرَادَ نَفْيَ ذَلِكَ مُطْلَقًا فَلَا فَقَدْ قَدْ مَنَّا وَجْهَ اسْتِنْبَاطِهِ. (فتح الباری ج ۱ ص ۶۹۶)

نو دالبانی سره یو صریح حدیث هم نشته، بل طرفته دجواز صریح احادیث دي او دخیرالقرون تعامل هم شته.

وصلی اللہ تعالیٰ علی خیر خلقه محمد وآله واصحابه اجمعین

فهرس

مسئلة التراويح

۲ دروژي په مياشت کي درسول الله ﷺ طرز العمل
۳ يو مصيبت
۵ اول فصل
۵ له غير مقلدينو څخه يو څو پوښتني
۱۱ دوهم فصل
۱۱ دست تعريف او د تراويحو ستوالي
۱۵ نو داهل سنت والجماعت په نيزشل رڪته تراويح سنت دى
۱۶ ضروري تنبيه
۱۸ دريم فصل
۱۸ دشل رڪته تراويحو احاديث
۲۳ دورفاروقي وعثماني:
۲۳ امام نووي فرماني چې ددې سند صحيح دى
۲۷ چلينج
۲۷ لامذهبان او د حديثو څخه د انكار لپاره حيلي او بهاني:
۲۸ غيرمقلدين دعيسويانو او نيچريانو په نقش قدم
۳۱ دور مرتضوى
۳۴ دجمهورو صحابه وو او تابعينو عمل
۳۵ ددې دواړو حديثونو سند بالكل صحيح دى

اثمه اربعه او ټول امت مسلمه

۳۹ اثمه اربعه او ټول امت مسلمه
۳۹ دټول امت مسلمه اجماع
۴۱ اهل سنت والجماعت په ترتيب سره څلور دلايل مني:
۴۲ اول دليل
۴۲ د ام المومنين حضرت عايشي روى الله عنها حديث:
۴۸ دوهم دليل
۴۸ حديث د حضرت جابر ؓ:
۵۰ دريم دليل
۵۰ د حضرت ابى ابن كعب ؓ حديث:

غیرمقلدین او په رمضان کې درسول الله ﷺ د طریقو څخه مخالفت ٥٢

د تراویحو د لمانځه اجمالي جایزه په ضمن د (١٤) سوالونو او جوابونو کې

- ٥٥..... اول سوال: د تراویحو په مسئله کې مدعي څوک دی؟
 ٥٦..... ٢ سوال: دلغت په اعتبار تراویح څو رکعته دي؟ ٣ سوال: ایا په احادیثو کې د تراویحو لفظ ثابت دی؟
 ٥٧..... ٤ سوال: ایا د نبی کریم ﷺ څخه شل رکعته تراویح ثابتې دي؟
 ٦٠..... ٥ سوال: ایا نبی کریم ﷺ په جماعت باندې تراویح کړې دي؟
 ٦٩..... ٦ سوال: ص ٦٠، ٧٠ سوال: ٦٤، ٨٠ سوال:
 ٧٠..... دنمونې په طریقه لاندې اوه ٧ حدیثونه ولوله او (٩) سوال: د صحابه او تابعینو په زمانه کې د شل رکعتونو والا نمونه
 ٧٩..... دمکې او د مدینې څخه دلامذهبو یزاري: او ١٢ سوال: ایا د تراویحو نه وروسته تهجد کیږي.

د تهجدو او د تراویحو په مابین کې (٦٧) فرقونه او ورسره د اتو رکعتو

او شلو رکعتونو د اختلاف حقیقت او یو خوندوره مکالمه

د تراویحو څخه د انکار بنیاد ٨٨

د درې رکعتو وترو ثبوت

- ١١٧..... د وتر د مسئلې اجمال:
 ١٢١..... د وتر د مسئلې تفصیل: او وترو واجب دي:
 ١٢٨..... د مابینام د لمانځه په شان وترهم درې رکعته دي
 ١٣٣..... وتر په یو سلام اداء کیږي ددرې رکعتو په اخر کې
 ١٣٥..... دشباه بن سوار او دحضرت عایشې رضی الله عنها دحدیثونو تشریح:
 ١٣٦..... دعبداالله بن عمر رضی الله عنهما دعمل تفصیل:
 ١٣٧..... دمیخنی قعدې اهمیت
 ١٣٩..... امام حاکم اول په دوو سندونو باندې
 ١٤١..... دحضرت عمر رضی الله عنه څخه په هیڅ صحیح سندسره د(لا یقعد) لفظ نه دی ثابت
 ١٤٢..... دیو رکعت وترو مسئله
 ١٤٣..... لیکن غیرمقلدین په دې کې دوه خبرې پتوي
 ١٤٨..... پنځه اوه، نهه، یوولس او دیارلس رکعته وتر
 ١٤٩..... د یو تشهد او یو سلام سره پنځه رکعتونه
 ١٥٠..... لایجلس فیها الا فی الثامنه، په وترو کې رفع الیدین کول سنت دي
 ١٥١..... په وترو کې دعاء قنوت ټول کال درکوع څخه مخکې واجب دی
 ١٥٢..... ددې دلایلو څخه لاندې خوشیان ثابتیږي

د جنازې په لمونځ کې

- ١٥٤..... د جنازې په لمونځ کې دسورة فاتحې شرعي حیثیت
 ١٥٥..... د جنازې د لمانځه حکم د جنازې لمونځ فرض کفائي دی: د جنازې د لمانځه شرطونه
 ١٥٦..... دحضرت نجاشی رضی الله عنه د جنازې لمونځ

١٥٧	دجنازي په لمونځ کې دعا او د دعا طريقه
١٥٨	دجنازي دلمانځه طريقه
١٥٩	داسلام په مرکزمدینه منوره کې :
١٦٠	داسلام په مرکز مکه مکرمه کې :
١٦١	داسلام په مرکز کوفه کې :
١٦٢	دبصري څخه تر يمن پورې :
١٦٣	التنبیه لایقظ السفیه
١٦٤	ایا دثنا په نیت فاتحه لوستلی شي؟
١٦٤	دغیرمقلدینو فتنه :
١٦٥	حنفی مذهب :
١٦٥	دغیرمقلدینو دلایل :
١٦٧	څلور تکبیرونه :
١٦٨	صرف د اول تکبیر سره لاسونه پورته کول
١٦٨	بني لاس په چپ لاس دنوم څخه لاندې کیښودل
١٧٠	چلینج
١٧٠	دلامذهبو څلور عناصر
١٧٢	نابالغه مري :
١٧٢	دجنازي لمونځ به په پټه لوستلی شي
١٧٤	دغیر مقلدینو څخه یو څو پوښتنې

د دریو طلاقونو مسئله

١٧٨	د دریو طلاقونو مسئله
١٧٩	اول فصل
١٨١	داول مذهب دلایل :
١٨٥	دوهم فصل
١٨٦	(٢) بعضی روافض
١٨٦	(٣) جمهور روافض او غیرمقلدین او قادیان :
١٨٦	(٤) بعض اصحاب ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ :
١٨٧	(١) حافظ ابو الولید محمد بن احمد
١٨٧	(٢) حضرت امام ابو ذکریا يحيى بن شرف النووي الشافعي
١٨٧	(٣) امام ابوالبرکات عبدالسلام ابن تیمیه الحنبلي رحمه الله
١٨٧	(٤) اوحافظ احمد بن عبدالحلیم ابن تیمیه الحنبلي رحمه الله

- ١٨٨ (٥) امام ابو جعفر احمد بن محمد الطحاوي الحنفي رحمه الله
- ١٨٨ (٦) حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله
- ١٨٩ (٧) حافظ محمد بن عبد الواحد رحمه الله
- ١٨٩ (٨) علامه بدر الدين ابو عبد الله محمد بن علي البعلي الخنبلي رحمه الله
- ١٨٩ (٩) حافظ ابن قيم رحمه الله
- ١٨٩ (١٠) حافظ بدر الدين محمود بن احمد العيني الحنفي رحمه الله
- ١٩٠ (١١) او علامه محمد عبد الرحمن الدمشقي الشافعي رحمه الله
- ١٩٠ (١٢) حافظ ابن قيم رحمه الله ليكي
- ١٩٠ (١٣) امام محمد بن عبد الباقي بن يوسف الزرقاني المالكي رحمه الله
- ١٩٠ (١٤) امام جلال الدين عبد الرحمن السيوطي رحمه الله
- ١٩٠ (١٥) علامه امير يماني محمد بن اسماعيل رحمه الله
- ١٩١ (١٦) حافظ ابن قيم رحمه الله
- ١٩١ (١٧) - علامه سيد الوسي الحنفي رحمه الله
- ١٩١ (١٨) - اوقاضي محمد بن علي الشوكاني رحمه الله
- ١٩٢ (١٩) دغير مقلدينو مشهور عالم شمس الحق عظيم ابادي
- ١٩٢ (٢٠) د تعجب خبره داده چي
- ١٩٢ (٢١) قال الامام ابو بكر ابن المنذر النيشابوري:
- ١٩٧ د جمهورو دلايل
- ١٩٧ قرآني دلايل:
- ٢٠٢ احاديث مرفوعه
- ٢١٠ دالبته دلفظ په مصداق كي دايه وو اختلاف دي
- ٢١٨ موقوف احاديث
- ٢١٨ دحضرت عمر رضي الله عنه فيصلې
- ٢٢٢ دحضرت عمر رضي الله عنه فيصلې
- ٢٢٣ دحضرت علي رضي الله عنه فيصلې
- ٢٢٧ دحضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنهما فيصلې
- ٢٣٢ د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه فيصلې
- ٢٣٣ دحضرت عمران ابن حصين او ابو موسى اشعري فيصله
- ٢٣٣ دحضرت عبد الله بن عمرو بن العاص فيصله
- ٢٣٣ دحضرت مسلمه فيصله
- ٢٣٤ اول دليل: حضرت طاوس رحمه الله فرمائي

٢٢٥.....	اجمالي جوابونه او د حديث صحيح معنى:
٢٣١.....	تفصيلي جوابونه:
٢٤٩.....	(١) محمد بن عبد الملك بن مروان رحمه الله:
٢٤٩.....	(٢) ابو النعمان محمد بن فضل السدوسي رحمه الله:
٢٤٩.....	(٣) حماد بن زيد رحمه الله:
٢٤٩.....	(٤) ايوب السختياني رحمه الله:
٢٤٩.....	(٥) غير واحد:
٢٥٠.....	(٦) طاوس رحمه الله جليل القدر تابعي دى:
٢٥٠.....	(٧) حضرت عبدالله بن عباس رضى الله تعالى عنهما:
٢٥٢.....	شرفيه:
٢٦٠.....	دوهم دليل: حضرت ركانه رضى الله عنه خپلې بي بي ته طلاق وركړى وو، بيان ورته رسول الله
٢٦٣.....	درېم دليل: د حضرت ابن عباس رضى الله عنه څخه روايت دى چې حضرت ركانه
٢٦٦.....	يوه واقعه
٢٦٧.....	څلورم دليل: د لامله بانو اخري حربه داده چې: ځينو احنافو پورې افتراء كوي چې ځينې احناف
٢٦٩.....	مُغالطات
٢٧٠.....	اوله مغالطه:
٢٧١.....	دوهمه مغالطه:
٢٧٢.....	درېمه مغالطه:
٢٧٢.....	څلورمه مغالطه:
٢٧٣.....	پنځمه مغالطه:
٢٧٤.....	شپږمه مغالطه:
٢٧٥.....	اوومه مغالطه:
٢٧٥.....	اتمه مغالطه:
٢٧٧.....	ايا د حضرت عمر ؓ حكم تعزيري و؟
٢٧٨.....	ايا حضرت عمر ؓ د خپلې فيصلې څخه رجوع كړې ده؟!

مسئلة اللحية

٢٨٣.....	مسئلة اللحية
٢٨٤.....	ډيره شرعي سنت ده
٢٨٥.....	ډيرې پرېښودل او غټول كلى مشكك دى
٢٨٥.....	ډيرې وجوب او مسنون مقدار
٢٨٥.....	مرفوع احاديث:

۲۸۸	دلامذهبانو روند تقلید
۲۹۱	دیریری وجوب و مسنون مقدار دصحابه و او دتابعینو دائارو په رڼا کې
۲۹۲	حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي:
۲۹۲	حافظ ابن عبد البر المالکی رحمه الله فرمایي چې:
۲۹۵	دلامذهبو څخه پوښتنه!
۲۹۶	خیر القرون
۲۹۶	دیریری مسنون مقدار دڅلورو وارو مذهبونو په رڼا کې
۲۹۶	احناف:
۲۹۸	امام مالک رحمه الله او مالکی فقهاء
۳۰۰	امام شافعی او شافعی فقهاء
۳۰۲	امام احمد بن حنبل رحمه الله او حنبلی فقهاء رحمه الله
۳۰۳	دلامذهبه جعلی اهلحدیثو په فتاوو کې هم دا مضمون شته
۳۰۳	دلامذهبو څخه یو څو سوالونه

په لمانځه کې سر پټول (د پگړۍ او خولۍ پسرول)

۳۰۶	په مانځه کې دسر پټول دقرآن په رڼا کې
۳۰۶	په مانځه کې دسر پټول داحادیثو په رڼا کې
۳۰۸	نتائج
۳۰۹	ضروري تنبيه: دپگړۍ په سرول دسننو عادیه وو څخه دي
۳۱۰	دعمامي په باره کې داحادیثو خلاصه
۳۱۰	دعمامي په باره کې درې قسمه احادیث دي:
۳۲۰	مذاهب اریعه
۳۲۰	په مانځه کې دسر پټول دحنفی فقی په رڼا کې:
۳۲۴	په مانځه کې دسر پټول دشافعی فقهې په رڼا کې
۳۲۷	دسر پټول دحنفې حنبلی په رڼا کې:
۳۳۱	دسر پټول دحنفې مالکي په رڼا کې
۳۳۳	په مانځه کې دسر پټول دعربي علماؤ دفتوو په رڼا کې
۳۳۷	دسر پټول دلامذهبو دفتوو په رڼا کې
۳۳۷	دلامذهبه سید داود غزنوي او لامذهبه عبدالجبار غزنوي فتوی:
۳۳۸	دلامذهبه ثناء الله امر تسری فتوی:
۳۳۸	دلامذهبو څخه یو څو سوالونه:
۳۳۹	لامذهبو ددې خپلو مسایلو لپاره دلایل پیش کړي:

تحقيق الجمعة في القرى وما يتعلق بها

٣٤١.....	اول فصل
٣٤١.....	داحنافو دلايل
٣٤٩.....	دغيرمقلدينو دلايل
٣٤٩.....	اول جواب:
٣٤٩.....	دوهم جواب:
٣٥٠.....	دريم جواب:
٣٥٣.....	دجهالت دپاسه جهالت:
٣٥٤.....	يو بله ناپوهي:

په محبسونو کې دجمعي په ورځ د ماسپنين لمونځ

٣٥٥.....	په محبسونو کې دجمعي په ورځ د ماسپنين
٣٥٥.....	لمونځ په جماعت باندې اداکول مکروه تحريمي دي
٣٥٦.....	په فقه کې د جمعي دمانځه لپاره بعضي نور شروط
٣٥٦.....	دلاندې احاديثو څخه را اخيستل شوي دي
٣٥٦.....	شرط الامام:
٣٥٨.....	شرط الجماعة دله:
٣٥٩.....	شرط الخطبة:
٣٦٠.....	وقت الجمعة هو وقت الظهر (د جمعي د مانځه وقت ماسپنين دی)
٣٦٢.....	د جمعي د لمانځه لپاره دوه اذانه سنت دی:
٣٦٣.....	د جمعي د مانځه څخه مخکې د دواړو خطبو لوستل
٣٦٣.....	په عربي ژبه ضرور دي په بله ژبه يې لوستل مکروه تحريمي دي.
٣٦٥.....	چې خطبه شروع شي نو بيا مونځ کول او خبرې کول مکروه دي
٣٦٣.....	د جمعي په ورځ لس رکعت سنت مؤکد دي، څلور د فرضو څخه
٣٦٣.....	مخکې او شپږ د فرضو څخه وروسته دي.

په مسجد او په عيدگاه کې دښځو د لمونځ او داعتکاف مسائل

٣٧٨.....	په عيدگاه او په مسجد کې لمونځ دقرآن په رڼا کې
٣٨١.....	مسجد او عيدگاه ته دښځو تلل داحاديثو په رڼا کې
٣٨١.....	اول قسم دمطلق اجازت احاديث
٣٨٢.....	دوهم قسم دمشرط اجازت
٣٨٢.....	اشراط الاستيدان:
٣٨٤.....	دوهم شرط: الليل

٣٨٦.....	دریم شرط پرده :
٣٨٧.....	خلورم شرط: خوشبویی نه لگول
٣٨٩.....	پنجم شرط: ترک الزینة
٣٩١.....	شیرم شرط: عدم الاختلاط بالرجال
٣٩٤.....	هـ: دجماعت خخه وروسته اول دبنخو وتل یا دامام وتل او یا دسریو وتل:
٣٩٥.....	اووم شرط: اواز نه اچتول
٣٩٦.....	اتم شرط چي دفتي او دفساد ویره به نه وي
٣٩٨.....	تائيدات
٤٠٠.....	دأحادیثو دریم قسم: (په کورونو دلمونخ دکولو ترغیبي أحادیث)
٤٠٣.....	جماع الأمة
٤٠٤.....	خلورم قسم احادیث
٤٠٨.....	تائيدات
٤١٤.....	دتیرو احادیثو او دعلماؤ داقوالو نتیجه
٤١٥.....	هر لامذهبه أهل حدیث خان ته خدای او پیغمبر وایی
٤١٧.....	دحضرت عائشي رضي الله عنها فهم او دغير مقلدينو فهم
٤١٨.....	دصحابه وو رضي الله عنهم فهم او دلامذهبو فهم
٤١٨.....	دلامذهبو اهلحدیثو دبطلان واضح دلیل
٤١٨.....	دصحیح البخاری او دفهم الصحابه خخه دلامذهبو نفرت
٤١٩.....	یو نوی بدعت
٤١٩.....	په بنخو باندي اختر لمونخ فرض نه دی
٤٢١.....	دام عطیه رضي الله عنها په حدیث کې دامر معنی
٤٢٢.....	دلامذهبو او دامت دعلماؤ په مابین کې خلور اختلافی نکتي
٤٢٤.....	صحابه وؤ رضي الله عنهم او تابعینو ته دلامذهبو شتم او سب
٤٢٦.....	په مسجد کې دبنخو داعتكاف شرعي حکم
٤٢٧.....	داختلاف اسباب
٤٣١.....	یوه پوښتنه
٤٣١.....	دیوې شهبې ازاله

مسئلة تكبيرات العيدین

٤٣٣.....	داهل سنت والجماعة دعوی:
٤٣٩.....	١٨- دجمهورو صحابه کرامو مذهب
٤٤٠.....	٢٠- اجماع دصحابه کرامو رضي الله عنهم

٤٠	دلامذهبه وكتوري اهلحديثو دعوى
٤٠	دغير مقلدينو دتولو دلائلو څخه اجمالي جوابات
٤٣	رفع اليدين في تكبيرات العيدين
٤٧	اجماع الأمة
٤٤٧	قياسي دليل

د اختر په ورځ د جمعي د لمانځه شرعي حكم

٤٤٩	داختر په ورځ دجمعي دمانځه شرعي حكم
٤٥٤	محدثين او فقهاء
٤٥٥	دغير مقلدينو دعوى
٤٥٥	دلامذهبو دوکي
٤٥٨	داختر لمونځ انفراداً بي جماعته نه دی جايز
٤٥٨	داختر په باره کي دلامذهبو مسايل
٤٦١	داختر دلمانځه په مسائلو کي دلامذهبو تضاد بياني
٤٦٢	داختر دلمانځه په باره کي دلامذهبو دروغ
٤٦٣	داختر دلمانځه په باره کي دلامذهبو څخه يو څو پوښتي

د قرباني ورځي

٤٧٢	دغير مقلدينو دعوى
٤٧٢	دغير مقلدينو دلايل
٤٧٢	دریم جواب:

المسح على الجوربين يعني په جرايو باندي مسح كول

٤٧٩	دجرايو اقسام
٤٨٢	فقه الأئمة الأربعة واقوال العلماء
٤٨٢	حنفي فقه
٤٨٣	فقه حنبلي
٤٨٤	فقه الشافعي
٤٨٥	فقه المالكي
٤٨٦	دابن تيميه <small>رحمه الله</small> فتوى
٤٨٧	دالشيخ ابن باز <small>رحمه الله</small> فتوى
٤٨٧	فتوى الشيخ عبدالله بن غديان، والشيخ عبدالرزاق العففي والشيخ ابن باز رحمهم الله
٤٨٨	فتوى مفتي احمد الهمريدي مفتي الديار المصرية

٤٨٨.....	نتوی محمد بن ابراهیم آل الشیخ رئیس الجامعة الاسلامیه
٤٨٨.....	دلامذهبو فتوی
٤٨٨.....	یواخی په مجلدينو جرابو باندې مسح جایزه ده په نورو نه ده جایزه .
٤٩٠.....	په نریو جرابو باندې مسح دقادیانیانو مسلک دی
٤٩٠.....	ددې ټولې اجماع څخه دلامذهبو خلاف او قادیانیانو سره موافقت:
٤٩١.....	دنبی کریم ﷺ په زمانه کې نری جرابې نه وې
٤٩١.....	اودس دقران پاک په طریقه
٤٩٦.....	دنسخ قاعده
٤٩٩.....	دلامذهبه وسوسې
٤٩٩.....	اوله وسوسه: لامذهبه خناس لیکي چې دامام ابوحنیفه (رحمه الله) نه دوه رائي نقل دي اول داچې مسح په جورابو باندې
٤٩٩.....	نده جائزه مگر چې مجلدين یا منعلین وې
٥٠٠.....	دوهمه وسوسه:
٥٠١.....	دریمه وسوسه:
٥٠٢.....	دریمه وسوسه: تعریف الجورب:
٥٠٢.....	دلامذهبو دلایل
٥٠٣.....	دحضرت ثوبان ؓ حدیث
٥٠٩.....	(١٢) اصول حدیث اولامذهبه:
٥١٢.....	څلورم حدیث
٥١٥.....	پنځم دلیل
٥١٥.....	دحدیث په معنی کې ډیر غټ خیانت
٥١٥.....	شپږم دلیل
٥١٧.....	دموق معنی
٥١٨.....	دلامذهبو څخه یوڅو سوالونه

مسئله المصافحة بالیدین

٥٢٢.....	په یو لاس دمصافحی کولو دلایل
٥٢٤.....	م جنس په دوه قسمه دی:
٥٢٦.....	په دواړو لاسونو باندې مصافحه:
٥٣٠.....	تقییل الوجه والیدین والرجلین
٥٣١.....	تقییل الیدین والرجلین
٥٣٣.....	دمصافحی په وخت کې انحاء
٥٣٤.....	دمصافحی څخه وروسته دخپلو لاسونو ښکلول مکروه دي

٥٣٤..... ديو چا در اتللو په وخت کې قيام

متفرق مسائل

- ٥٣٧..... ١-مسئله الصفات اجمالاً
- ٥٤١..... دبلاکيف او دالکيف مجهول تحقيق
- ٥٤٢..... دکما يلىق بشانه معنى
- ٥٤٢..... مسئله الاستوى على العرش:
- ٥٤٤..... د آين الله تحقيق:
- ٥٤٦..... وجوه الاضطراب:
- ٥٤٨..... دمعيث علمي او معيث ذاتي مسئله:
- ٥٤٩..... د سني او دغير مقلد مختصر مباحثه:
- ٥٥٢..... ٢-په صفونوکې د اوږو لگول سنت دي نه د پښو او فاصله بين القدمين:
- ٥٥٥..... فقه حنفي:
- ٥٥٥..... فقه شافعي:
- ٥٥٥..... فقه مالکي:
- ٥٥٥..... فقه حنبلي:
- ٥٥٦..... ٣-دلمانځه څخه وروسته په اجتماعي طريقه باندې دعا اود لاسونو اوچتول مستحب دي:
- ٥٥٨..... دمتعددو محدثينو او فقهاؤ څخه دمانځه وروسته ددعا ثبوت
- ٥٦٢..... بهتره داده چې دعا دستو څخه ورسته وکړي شي
- ٥٦٢..... د ديويند سرخيل:
- ٥٦٥..... ٤-په سفر کې که دستوکول ممکن وو نوکول يې پکاردي:
- ٥٦٩..... ٥-مسافه القصر: چې د خومره سفر اراده دې کړې وي قصر به کوي
- ٥٧٢..... ٦-مسافر چې ترڅو د پنځلسو ورځو د اقامت نيت نوي کړی ترهغې پورې دې قصر کوي:
- ٥٧٤..... ٧-په سفر کې قصر واجب دی
- ٥٧٤..... او پوره څلور رکعته فرض لمونځ کول مکروه تحريمي دي
- ٥٧٨..... ٨-اقل الحيض واکثره، د حيض کمه او زياته موده
- ٥٧٩..... ٩-د بې اودسې په حالت کې قرآن ته لاس وروړل ناجايز دي
- ٥٨٠..... ١٠-د سهوي سجدي له سلام څخه وروسته دې او ورپسې د تشهد
- ٥٨٣..... ١١-د مقتدي چې سهوه شي نو سجده سهوه به نه کوي
- ٥٨٤..... ١٢-د سجدي د تلاوت لپاره اودس شرط دی
- ٥٨٤..... ١٣-د وينې د وتلو په وجه اودس ماتيري
- ٥٨٧..... ١٤-نجاسة المنى

۵۸۷	نتیجه الاختلاف:
۵۸۷	دلایل النجاسة:
۵۹۱	۱۵- نجاسة الخمر والدم
۵۹۴	۱۶- سهار سنت د فرضو څخه وروسته د لمر د راختلو څخه مخکې مکروه دي
۵۹۵	۱۷- سهار دستو څخه وروسته څملاستل سنت نه دي
۵۹۸	۱۸- دلمانځه په اخری رکعتونو کې د سورة فاتحې لوستل، چپ ودریدل
۵۹۸	اود تسبیح لوستل درې واړه جایز دي
۶۰۰	۱۹- کثار في العبادۃ: ډیر عبادت کول جایز دي
۶۰۳	د غیر مقلد او داهل سنت والجماعة مختصره مکالمه
۶۰۵	۲۰- د تکبیر په وخت کې د لاسونو او چټول تر غوړنو پورې سنت دي
۶۰۹	۲۱- د تکبیر تحریمه څخه وروسته سبحانک اللهم ويل سنت دي
۶۱۰	۲۲- په کلیوالو مساجدو کې دوهمه جمعه مکروه ده
۶۱۴	۲۴- قصدا یا بلاقصده دپاتې شوو لمونځونو قضایې ضروري ده
۶۱۶	۲۵ مسئله: استمناء بالید حرامه ده
۶۱۹	اهل ظواهر او ویکتوریانو په نیز استمناء کله مباحه ، کله مستحبه او کله واجبه وي حتی بعضو صحابه ووت منسوي
۶۲۰	د ویکتوري اهلحدیثو دلائل:

رسالة القراءة عند القبور

۶۲۵	اول فصل
۶۲۶	دامام خلال رحمه الله (۲۳۴هـ - ۳۱۱هـ) طريقه:
۶۲۷	ددي قصې مصححين او مستدلين
۶۳۰	مستدلين او مصححين
۶۳۲	دحضرت لجلاج رَضِيَ اللهُ عَنْهُ حديث موقوف دی او که مرفوع؟
۶۳۵	دوهم مرفوع حديث دحضرت عبدالله بن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ
۶۳۷	دوهم فصل
۶۴۲	دریم فصل
۶۴۳	متأخرینو أحنافو په یو اتفاق سره ویلي دي چې قراءت للمیت وعند القبر جایز دی
۶۴۷	ددیوبند داکابرو فتوی
۶۴۸	فایده فی طلب المغفرة للصغير
۶۴۹	خاتمه

